

คัมภีร์สัมภารวิปาก : การปริวรรต การแปล และการศึกษาวิเคราะห์
SAMBHĀRAVIPĀKA : TRANSLITERATION, TRANSLATION AND ANALYSIS

พระราชธรรมเมธี (วิสุติ ปณฺณาทิโป)

ดุขฎิณิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

คัมภีร์สัมภารวิบาก : การปริวรรต การแปล และการศึกษาวิเคราะห์

พระราชธรรมเมธี (วิสุติ ปณฺณาทิโป)

ดุขฎิณิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Sambhāravipāka : Transliteration, Translation and Analysis

Phrarajdhammetee (Visoth Paññādīpo)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Doctor of Philosophy

(Pali Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์
เรื่อง “คัมภีร์สัมภารวิบาก : การปริวรรต การแปล และการศึกษาวิเคราะห์” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน)

กรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาชิต จานชิต, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

พระมหาชิต จานชิต, ดร.
รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล

ประธานกรรมการ
กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระราชาธรรมเมธี)

ชื่อคุณิพนธ์ : คัมภีร์สัณการวิปาก : การปริวรรต การแปล และการศึกษาวิเคราะห์

ผู้วิจัย : พระราชธรรมเมธี [วิสุติ ปรุณาทิโป (ยุดิธรรม)]

ปริญญา : พุทธศาสตรคุณิบัณฑิต (บาลีพุทธศาสตร์)

คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์

: พระมหาชิต ฐานชิต, ดร., ป.ธ.๗, ศน.บ. (การศึกษา), M.A. (Sanskrit),
Ph.D. (Vedic Studies)

: รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล, ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), ศศ.ม. (ประชากรศึกษา),
พธ.ด. (บาลีพุทธศาสตร์)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

คุณิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อปริวรรตคัมภีร์สัณการวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย (๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สัณการวิปากในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างคัมภีร์สัณการวิปากกับคัมภีร์พระไตรปิฎก ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาข้อมูลคัมภีร์บาลีสัณการวิปากอักษรขอม เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญด้านคัมภีร์อักษรโบราณและอาจารย์ที่ปรึกษา จากการศึกษาพบว่า

สัณการวิปาก โดยรูปศัพท์มาจาก สมนการ แปลว่า การสะสม หมายถึง สังสมบารมีเพื่อสัมมาสัมโพธิญาณ คำว่า วิปาก แปลว่า ผล เมื่อรวมศัพท์หมายถึง การสังสมเหตุคือบารมีจนเต็มบริบูรณ์เพื่อผลคือสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นคัมภีร์แสดงข้อมูลในการบำเพ็ญกุศล อธิการพุทธการกธรรมของพระมหาโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้า ต้นฉบับใบลานคัมภีร์สัณการวิปาก เป็นอักษรขอมภาษาบาลี ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่ง สันนิษฐานได้ว่าคัมภีร์นี้ น่าจะเป็นผลงานภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๘๘ เพราะมีการเผยแพร่คัมภีร์นี้เฉพาะในประเทศไทย มีอิทธิพลและมีความสัมพันธ์กับผลงานภาษาบาลีสาระพุทธประวัติ เรื่องอื่นๆ ที่แต่งในประเทศไทย เช่น ปฐมสมโพธิ เป็นต้น

ด้านการรจนา มีลักษณะเป็นบทประพันธ์ร้อยแก้วผสมร้อยกรอง แสดงโครงสร้างเนื้อหาหลักพรรณาประวัติของพระพุทธเจ้าสมณโคตมในอดีตชาติ จนมาเกิดในสมัยที่มีพระพุทธเจ้า ได้ตั้งจิตปลงวาจาแสดงออกถึงความปรารถนาที่จะตรัสรู้จนตรัสสัมมาสัมโพธิญาณ ในสำนักของพระพุทธเจ้าจำนวนนับแสนพระองค์ โดยมีได้รับคำพยากรณ์ ที่สุดได้รับคำพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ทรงบำเพ็ญสังสมบารมีบริบูรณ์ คือชาติที่บังเกิดเป็นพระเวสสันดร จากชาตินั้น ได้บังเกิดในดุสิตสวรรค์ จากดุสิตสวรรค์ ได้ก้าวลงสู่พระครรภ์พระมารดาแล้วดำเนินเรื่องตามแนวพุทธประวัติเถรวัท ไปจนถึงการตรัสรู้ การเผยแผ่ธรรม และจบลงที่การปรินิพพาน

Dissertation Title : Sambhāravipāka : Transliteration Translation and Analysis

Researcher : Phrarajdharmamatee (Visoth Panyateepo)

Degree : Doctor of Philosophy (Pali Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: Phramaha Chit Tanachito, Dr., Pali VII, B.A. (Education),
M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies).

: Assoc. Prof. Dr. Wate Bunnakornkul, Pali IX,
B.A. (Philosophy), M.A. (Population Education),
Ph.D. (Pali Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 13, 2018

Abstract

This Dissertation comprised of three objectives, namely; (1) to transliterate the Sambhāravipāka scripture into Pali-Thai character and translate it into Thai language, 2) to study the background, the author, the period of composing, the structures, the composed style, the contents, the methods of composing and relationship between the Sambhāravipāka scripture and Tripitaka, commentaries, sub-commentaries and also particular scriptures, and (3) to analytical study of the language style in authoring the Sambhāravipāka scripture and other referenced scriptures

Sambhāravipāka came from Pali word, ‘Sambhāra’ means ‘to collect’ which signifies perfection accumulation for complete enlightenment by oneself and ‘Vipāka’ means ‘fruit’, therefore Sambhāravipāka means the potential cause accumulating of complete perfection for the fruit of the Fully Enlightened knowledge. This scripture has presented the principle of wholesomeness performances done only for Supreme Buddha being (Adhikārabuddhakāradhamma) of Bodhisatta who later became Fully Enlightened One known as ‘Gotama Buddha’. The original Palm leaf manuscript of Sambhāravipāka with Pali written in ancient Khom characters evidently found no name of composer and any information of its history. It might be assumed that the said manuscript was a Pali text written in Thailand between 1850-1888 BE because it was found only in Thailand which had significantly influenced and related to other Pali texts concerning the Buddha’s story composed in Thailand such as Pathomsombodhikathā scripture and so on.

Its composing style contains both of prose and verse type, its structure of main contents describing the previous lives of Gotama Buddha who made the great utterance with sincere wish for being Fully Enlightened Buddha in front of previous hundred thousand Buddhas but without receiving any predictions from them, finally he was granted prediction from the last 24 Buddhas. From that time, he had started the perfection accumulating up to the Vessantara Bodhisatta who was born in Tusita heaven and departed from that realm, entering into the womb of his mother in last life.

The story of the present Buddha starting from his birth, enlightenment, the mission for Dhamma propagation and ending at his final full passing away was well known as records in Theravada tradition.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในเมตตาธรรมของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्महाเถร) ป.ธ.๙, M.A., Ph.D. ศาสตราจารย์พิเศษ อัครมหาบัณฑิต กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้ดำริและก่อตั้งสถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส จัดทำพัฒนาหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ และถวายทุนการศึกษาแก่นิสิตรุ่นที่ ๑

ขอขอบพระคุณพระมหาชิต ฐานชิต, ดร. ประธานกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์ รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล กรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์ เป็นอย่างสูงยิ่ง ทั้งสามท่านที่ให้คำปรึกษาเรื่องวิธีทำดุษฎีนิพนธ์ ขอขอบคุณ พระมหาโกมล กมโล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมมโสภโณ รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ ที่ช่วยเหลือและแก้ไขระบบการพิมพ์ ขออนุโมทนา ดร.ชัยชาญ ศรีหามู กรุณาช่วยเหลือให้คำปรึกษาการสืบค้นข้อมูลภาษาอังกฤษ พระสุนทร ปณณารโ, ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง, ดร.ธานี สุวรรณประทีป ช่วยจัดรูปแบบดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ นายภานุมาตร์ เนโส เจ้าหน้าที่ประจำโครงการ ที่ช่วยดำเนินการทำเอกสารตามระเบียบของบัณฑิตวิทยาลัย

ขออนุโมทนาคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกท่าน ผู้ให้คำปรึกษาทำให้ผู้วิจัยมีความรู้ความสามารถศึกษาค้นคว้างานที่เกี่ยวข้องกับดุษฎีนิพนธ์นี้ อนุโมทนา เจ้าหน้าที่ห้องสมุด และบุคลากรทุกท่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขออุทิศบุญกุศลที่เกิดขึ้นเพราะการศึกษาบาลีแห่งงานดุษฎีนิพนธ์นี้ แต่พระสิทธัตถเถระ ผู้รณาคัมภีร์สารสังคหะ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับคัมภีร์สารสังคหะ และขอบูชาคุณบิดามารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ทุกๆ ท่าน ให้มีส่วนแห่งกุศลนี้ ด้วยเทอญ

พระราชธรรมเมธี [วิสุติ ปณณาทิโป (ยุติธรรม)]

๒๕ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๐
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ ปรีวรรตคัมภีร์สัมภารวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นบาลีอักษรไทย	
ตรวจชำระ และแปลเป็นไทย	๑๒
๒.๑ คัมภีร์สัมภารวิปากที่ปรีวรรตจากภาษาบาลีอักษรขอมเป็นบาลีอักษรไทย	
ที่ตรวจชำระแล้ว	๑๒
สมภารวิปากสุดต	
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.	
คนถารมกถา	
(ก) การอุยสยโงจิตมานสนต	๑๒
ปญญาปทีป วิหตฺถการ,	
สุราสุราทยากรมาหิตพฺพิ	
นนามิ ชินํ สุกตํ วิมุตตํ.	
๒.๒ คัมภีร์สัมภารวิปากที่แปลจากภาษาบาลีอักษรไทยที่ตรวจชำระแล้ว	
เป็นภาษาไทย	๒๑๑
สมภารวิปากสุดต	
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.	

คนถารมภกถาแปล

(ก) ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมนั้สการ พระชินเจ้า ผู้ทรงมีพระทัยอัน
พระกรุณาธิคุณกระตุน้เตือนแล้ว ทรงใช้ประทีปคือปัญญา
ขจัดความมืด (คือโม่หะ) ทรงนำมาซึ่งบ่อเกิดความยินดีของ
มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้พ้นวิเศษแล้ว

๒๑๑

๒.๓ สรุปความประจําบท

๔๖๓

บทที่ ๓ วิเคราะห์คัมภีร์สัฆการวิบาท ในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา
ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๔๖๔

๓.๑ วิเคราะห์คัมภีร์สัฆการวิบาท

๔๖๔

๓.๑.๑ ชื่อและความหมายของคัมภีร์สัฆการวิบาท

๔๖๔

๓.๑.๒ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์สัฆการวิบาท

๔๗๒

๓.๑.๓ โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์สัฆการวิบาท

๔๗๕

๓.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์ของคัมภีร์สัฆการวิบาท

๔๗๙

๓.๑.๕ สำนวนภาษาของคัมภีร์สัฆการวิบาท

๔๘๙

๓.๒ วิธีการจารตัวหนังสือลงใบลานคัมภีร์สัฆการวิบาท

๕๑๕

๓.๒.๑ วิธีการเตรียมใบลานจารหนังสือ

๕๑๖

๓.๒.๒ การจารหนังสือลงใบลาน

๕๑๘

๓.๒.๓ การเก็บรักษาคัมภีร์และตัวอย่างการปริวรรต

๕๑๙

๓.๓ สรุปความประจําบท

๕๒๐

บทที่ ๔ วิเคราะห์ความเกี่ยวข้องของเนื้อหาในคัมภีร์สัฆการวิบาท กับเนื้อหาในคัมภีร์
ที่เกี่ยวข้องและคุณค่า

๕๒๑

๔.๑ ความเกี่ยวข้องของเนื้อหาคัมภีร์

๕๒๑

๔.๑.๑ เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พระไตรปิฎก

๕๒๑

๔.๑.๒ เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถา

๕๒๕

๔.๑.๓ เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์ฎีกา

๕๒๘

๔.๑.๔ เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์คั่นถันตระ

๕๓๑

๔.๒ คุณค่าของคัมภีร์

๕๔๗

๔.๒.๑ ด้านพุทธวัติ

๕๔๗

๔.๒.๒ ด้านวรรณศิลป์

๕๔๘

๔.๒.๓ ด้านสังคม

๕๕๘

๔.๒.๔ ด้านศีลธรรม

๕๕๙

๔.๒.๕ ด้านผลของการบำเพ็ญบารมีธรรม

๕๘๕

๔.๒.๖ ด้านผลของกรรม

๖๑๑

๔.๓ สรุปความประจําบท

๖๔๕

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๖๔๖
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๖๔๖
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๖๔๘
บรรณานุกรม	๖๔๙
ภาคผนวก	๖๕๒
ภาคผนวก ก	๖๕๒
ภาคผนวก ข	๖๕๗
ประวัติผู้วิจัย	๖๘๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

ดุขฎิณิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๖/๒๖๐ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคค ปาลิ (ภาษาบาลี) เล่ม ๑๐ ข้อ ๒๐๖ หน้า ๒๖๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, และ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๒๖๐ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย) เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๐๓ หน้า ๒๖๐.

พระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (บาลี) = วินยปิฎก	มหาวิภังคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (บาลี) = วินยปิฎก	มหาวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.จุ. (บาลี) = วินยปิฎก	จุฬวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป. (บาลี) = วินยปิฎก	ปริวารปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ. (ไทย) = วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย) = วินัยปิฎก	ปริวาร	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขุณฺณวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฏิภวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฏิภวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มุ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.มุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มชฌิมปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.มุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณฺณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปรปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปรปณฺณาสก	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก สญฺญตฺตนิกาย	นิทานวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ส.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สญฺญตฺตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)

ส.ช.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สังยุตตนิกาย	ชนธวารวคคปาไล	(ภาษาบาลี)
ส.ช.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ชั้นธวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	เอกกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทุกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ติกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ฉกกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.ฉกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	สตตกนิปาตปาไล	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตถุปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนทเทสปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตกปาไล	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง.	(บาลี) = อภิธมมปิฎก ขุททกนิกาย	ธมทสงคณิปาไล (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(บาลี) = อภิธมมปิฎก ขุททกนิกาย	วิภังคปาไล (ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ.	(บาลี) = อภิธมมปิฎก ขุททกนิกาย	ปุคฺคคฺลปณฺณตฺติปาไล (ภาษาบาลี)
อภิ.ธ.	(บาลี) = อภิธมมปิฎก ขุททกนิกาย	ธาทุกถาปาไล (ภาษาบาลี)
อภิ.ก.	(บาลี) = อภิธมมปิฎก ขุททกนิกาย	กถาวตถุปาไล (ภาษาบาลี)

อภิ.ย.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ขุททกนิกาย	ยมกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ป.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ขุททกนิกาย	ปฏจानปาฬิ	(ภาษาบาลี)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

ดุขฎฐิณิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และภาษาไทย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙. หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอฏฐกถา. เล่มที่ ๑ ข้อ ๖๕ หน้า ๑๖๙ และ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๙๕. หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา คาถาธรรมบท อรรถกถา. เล่มที่ ๑ ภาค ๒ ตอน ๑ หน้า ๙๕ เป็นต้น

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.อ.	(บาลี) = วินัยปิฎก สมณฑปาสาติกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.อ.	(ไทย) = วินัยปิฎก สมณฑปาสาติกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
กข.อ.	(บาลี) = กงขาวิตรณอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.สงคห.	(บาลี) = วินยสงคหอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.นิจณย.	(บาลี) = วินยวินิจจยอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อุตตรวิ.	(บาลี) = อุตตรวินิจจยอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุททสิกขา	(บาลี) = ขุททสิกขา	(ภาษาบาลี)
มูลสิกขา	(บาลี) = มูลสิกขา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสิณี สีลขณธวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสิณี สีลขณธวคคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสิณี มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสิณี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสิณี ปาฎิกวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสิณี ปาฎิกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี อุปริปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี อุปริปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ.	(บาลี) = สยุตตนิกาเย สารตถปภาสิณี สคาถวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

ขุ.อุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา สุตตนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี วิมานวตถุอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี วิมานวตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา เปตวตถุอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา เปตวตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีคาถาอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ชาตกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมปัชโชติกา มหานิเทศอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมปัชโชติกา มหานิเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมปัชโชติกา จูฬนิเทศอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมปัชโชติกา จูฬนิเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมปกาสนี ปฏิสมภิตามคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมปกาสนี ปฏิสมภิตามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย มรุตตถวิลาสินี พุทธวสอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย มรุตตถวิลาสินี พุทธวสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จริยา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง.อ.	(บาลี) = อภิธัมมปิฎก ธรรมสังคณี อภิสสาสนีอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อภิสสาสนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ.	(บาลี) = อภิธัมมปิฎก วิภังค สมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ธ.อ.	(บาลี) = อภิธัมมปิฎก ปญจปรกณ ธาตุกถาอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ธ.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปญจปรกณธาตุกถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อภิ.ป.อ.	(บาลี) =	อภิธัมมปิฎก ปณจปกรณ์ ปุคคลปณตติอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ป.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์ ปุคคลบัญญัติอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ย.อ.	(บาลี) =	อภิธัมมปิฎก ปณจปกรณ์ ยมกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ย.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์ ยมกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ป.อ.	(บาลี) =	อภิธัมมปิฎก ปณจปกรณ์ ปุจฉานอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ป.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์ ปุจฉานอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
มิลินท.อ.	(บาลี) =	มิลินทปณทอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
สงคห.	(ไทย) =	อภิธัมมัตถสังคหะ	(ภาษาไทย)
สงคห.	(บาลี) =	อภิธัมมตถสงคห	(ภาษาบาลี)
เนตติ.อ.	(บาลี) =	เนตติอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วตาร.	(บาลี) =	อภิธัมมวตาร	(ภาษาบาลี)
จตุภาน.อ.	(บาลี) =	สารตถสมุจจย จตุภานวาทอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
สจจสงเขป	(บาลี) =	สจจสงเขป	(ภาษาบาลี)
สจจสงเขป	(ไทย) =	สัจจสังเขป	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

ดุขฎีนิพนธ์ฉบับนี้ใช้ฎีกาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/หน้า ตัวอย่าง อง.สตตก.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๔๑. หมายถึง องคุตตรนิกาย สตตกนิปาตฎีกา เล่มที่ ๑ หน้า ๓๔๑ เป็นต้น

ฎีกาพระวินัยปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วชิร.ฎีกา	(บาลี) =	วชิรพุทธิฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา	(บาลี) =	สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา	(ไทย) =	สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)
วิมติ.ฎีกา	(บาลี) =	วิมติวินทนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงขา.ฎีกา	(บาลี) =	กงขาวีตรณีปุราณฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงขา.อภินวฎีกา	(บาลี) =	วินยตถมณชูลสา กงขาวีตรณี อภินวฎีกา	(ภาษาบาลี)
วินย.ฎีกา	(บาลี) =	วินยาลงการฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิ.ฎีกา	(บาลี) =	วินยวินิจจยฎีกา	(ภาษาบาลี)
อุตตร.ฎีกา	(บาลี) =	อุตตรวินิจจยฎีกา	(ภาษาบาลี)
ขุทท.ฎีกา	(บาลี) =	ขุททสิกขาปุราณฎีกา	(ภาษาบาลี)
ขุทท.อภินวฎีกา	(บาลี) =	ขุททสิกขาอภินวฎีกา	(ภาษาบาลี)

มูล.ฎีกา (บาลี) = มูลสิกขาฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสูตรต้นปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี.ฎีกา (บาลี) =	ทีฆนิกาย ลินตลปภาสสี สีสกขนธวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อภินวฎีกา (บาลี) =	ทีฆนิกาย สาธวิลาสินีสีสกขนธวคฺคอภินวฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา (บาลี) =	ทีฆนิกาย ลินตลปภาสสี มหาวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.ฎีกา (บาลี) =	ทีฆนิกาย ลินตลปภาสสี ปาฏิภวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ม.มุ.ฎีกา (บาลี) =	มชฺฌิมนิกาย ลินตลปภาสสี มูลปณณาสกฎีกา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.ฎีกา (บาลี) =	มชฺฌิมนิกาย ลินตลปภาสสี มชฺฌิมปณณาสกฎีกา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.ฎีกา (บาลี) =	มชฺฌิมนิกาย ลินตลปภาสสี อุปริปณณาสกฎีกา	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.ฎีกา (บาลี) =	สํยุตตนิกาย ลินตลปภาสสี สคาถวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.ฎีกา (บาลี) =	สํยุตตนิกาย ลินตลปภาสสี นินทาวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
สํ.ข.ฎีกา (บาลี) =	สํยุตตนิกาย ลินตลปภาสสี ขนธวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
สํ.สพ.ฎีกา (บาลี) =	สํยุตตนิกาย ลินตลปภาสสี สพายตนวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.ฎีกา (บาลี) =	สํยุตตนิกาย ลินตลปภาสสี มหาวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย เอกกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย ทุกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย ติกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย จตุกกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.ปณจก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย ปณจกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.ฉก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย ฉกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย สตตกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฺฐก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.นวก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย นวกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย ทสกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกาทสก.ฎีกา (บาลี) =	องคฺคตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.ฎีกา (บาลี) =	ธมฺมปทมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภ.สง.มูลฎีกา (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงคฺคณิมูลฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภ.วิ.มูลฎีกา (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก วิภงคฺคมูลฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภ.วิ.อนุฎีกา (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก วิภงคฺคอนุฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภ.วิ.มูลฎีกา (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก วิภงคฺคมูลฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภ.ปณจ.มูลฎีกา (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก ปณจกฺคณมูลฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภ.สง.อนุฎีกา (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงคฺคณิอนุฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภ.วิ.อนุฎีกา (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก วิภงคฺคอนุฎีกา	(ภาษาบาลี)

อภิ.ปณจ.อนุฎีกา	(บาลี) =	อภิธัมมปิฎก ปณจปรกณอนุฎีกา	(ภาษาบาลี)
ม.ฎีกา	(บาลี) =	มณิทีปฎีกา	(ภาษาบาลี)
มธ.ฎีกา	(บาลี) =	มธสารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาปรกณวิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
มิลินท.ฎีกา	(บาลี) = มธุตตปปกาสินี มิลินทปณฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.มหาฎีกา	(บาลี) = ปรมตถมณฺชสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.มหาฎีกา(ไทย)	= ปรมัตถมณฺชสา วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา	(ภาษาไทย)
สงคหฎีกา	(บาลี) = อภิธัมมตถสงคหฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินี.	(บาลี) = อภิธัมมตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินี.	(ไทย) = อภิธัมมตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาไทย)
สงเขป.ฎีกา	(บาลี) = สงเขปวณฺณนาฎีกา	(ภาษาบาลี)
มณิสาร.ฎีกา	(บาลี) = มณิสารมณฺชสาฎีกา	(ภาษาบาลี)
สงคหทีปนี.	(บาลี) = อภิธัมมตถสงคหทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินี.โยชนา	(บาลี) = อภิธัมมตถวิภาวินีฎีกา อตฺถโยชนา	(ภาษาบาลี)
ปรมตถ.ฎีกา	(บาลี) = ปรมตถทีปนี อภิธัมมตถสงคหมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
ปริ.ฎีกา	(บาลี) = ปริตตฎีกา	(ภาษาบาลี)
นม.ฎีกา	(บาลี) = นมกการฎีกา	(ภาษาบาลี)
ปรมตถ.ฎีกา	(ไทย) = ปรมัตถทีปนี อภิธัมมตถสังคหมหาฎีกา	(ภาษาไทย)

คัมภีร์สัททวิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
กจ.	(บาลี) = กจฺจายนเวยยากรณ	(ภาษาบาลี)
โมค.	(บาลี) = โมคคฺคฺลลนเวยยากรณ	(ภาษาบาลี)
ฐ.	(บาลี) = ฐปฺลิตฺติเวยยากรณ	(ภาษาบาลี)
อภิธาน.	(บาลี) = อภิธานปฺปทีปิกา	(ภาษาบาลี)
อภิธาน.สุจิ	(บาลี) = อภิธานปฺปทีปิกาสุจิ	(ภาษาบาลี)
สทฺท.ธาตุ.	(บาลี) = สทฺทนีติปกรณํ ธาตุมาลา	(ภาษาบาลี)
สทฺท.ธาตุ.	(ไทย) = สัททนีติปกรณํ ธาตุมาลา	(ภาษาไทย)

๖. การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฉบับที่ใช้เทียบเคียง และตรวจชำระ

โร.	(บาลี) =	สารสังคหะฉบับภาษาบาลี	อักษรโรมัน	(ภาษาโรมัน)
สี.	(บาลี) =	สารสังคหะฉบับภาษาบาลี	อักษรสิงหล	(ภาษาสิงหล)
ม.	(บาลี) =	สารสังคหะฉบับภาษาบาลี	อักษรพม่า	(ภาษาพม่า)
โป.	(บาลี) =	สารสังคหะฉบับภาษาบาลี	อักษรขอม (ฉบับวัดทองนพคุณ)	(ภาษาขอม)

- ล. (บาลี) = สารสังคหะฉบับภาษาธรรมล้านนา (ฉบับวัดสูงเม่น) (ภาษาล้านนา)
รา. (บาลี) = สารสังคหะฉบับภาษาบาลี อักษรรามัญ (ฉบับวัดปรมัยยิกาวาส) (ภาษารามัญ)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาษามคธในสมัยพุทธกาลเป็นภาษากลางที่ประชาชนทั่วไปนิยมใช้สื่อสารกันเป็นภาษาท้องถิ่น ประชาชนจึงที่นิยมใช้ภาษามคธเป็นภาษากลางในการสื่อสาร เพราะแคว้นมคธเป็นมหาอำนาจที่แผ่แสนยานุภาพไปทั่วชมพูทวีป เหมือนภาษาอังกฤษที่นิยมใช้ทั่วโลกในปัจจุบัน พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมด้วยภาษามคธอย่างเดียว เพื่อให้พุทธธรรมเผยแผ่ไปสู่ประชาชนทั่วไปทุกภูมิภาคไม่จำกัดชนชั้นวรรณะ และทรงห้ามการสาธยายธรรมเป็นภาษาสันสกฤตดังปรากฏในคัมภีร์จุฬวรรคว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงยกพระพุทธพจน์ โดยภาษาสันสกฤต ภิกษุใดยก ภิกษุนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธพจน์ด้วยภาษาของตน^๑ คัมภีร์พระไตรปิฎกก็เป็นภาษามคธเหมือนกันซึ่งสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ และอักขรวิธีของภาษามคธที่จะเป็นแนวทางให้เข้าใจอรรถ คือ ความหมายของภาษามคธได้เป็นอย่างดี ผู้ที่จะเรียนรู้พระไตรปิฎกได้นั้น ต้องเรียนรู้อักขรวิธีของภาษามคธ วิธีการศึกษาพระไตรปิฎกด้วยการทรงจำไว้ โดยนักศึกษาต้องทำความเข้าใจความหมายของภาษามคธให้ถูกต้องเสียก่อน และการที่จะเรียนรู้พระไตรปิฎกให้แตกฉานและเชี่ยวชาญได้นั้นจะต้องเรียนรู้อรรถกถา และฎีกาซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายความของพระไตรปิฎกนั้นๆ การที่พระภิกษุสามเณรได้มีการศึกษาเล่าเรียนรวมทั้งการสอบความรู้ในพระไตรปิฎกนั้น ซึ่งเรียกว่าสอบพระปริยัติธรรมสนามหลวง แผนกบาลี จนกระทั่งยึดถือเป็นธรรมเนียมในประเทศไทยสืบต่อมาจนทุกวันนี้^๒

ในการศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในพระไตรปิฎกดังกล่าวนี้ ได้มีการแปลพระไตรปิฎกซึ่งเป็นภาษามคธมาเป็นภาษาไทยตั้งแต่โบราณกาลแล้ว เฉพาะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓^๓ โปรดให้มีการแปลพระไตรปิฎกและอาราธนาพระมหาเถรานุเถระเข้าไปถวายพระธรรมเทศนาในพระบรมมหาราชวัง โดยเรียบเรียงพระธรรมเทศนาขึ้นให้เป็นการแปลพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา แบบแปลร้อย คือการยกพระบาลีขึ้นมาตั้งเป็นนิกเขปบทแล้วนำเอาอรรถกถามาขยายเพื่อให้ได้ใจความสละสลวย โดยผ่านการตรวจของคณะกรรมการซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธาน เพื่อให้พระธรรมเทศนาที่ถวายเป็นที่ถูกต้องตรงตามพระพุทธพจน์ คัมภีร์เหล่านี้ถูกบันทึกไว้ด้วยภาษามคธ จึงได้ชื่อว่า ภาษาบาลี คำว่า ปาลี หรือ ปาฬี มาจาก ปา

^๑ น ภิกขเว พุทธวจนั ฌนทโส อาโรเปตพพ. โย อาโรเปยย, อาปตติ ทุกกฏสส. อนุชานามิ ภิกขเว สกาย นิรุตติยา พุทธวจนั ปริยาปณฺธิ; วิ.จ. (บาลี) ๗ /๒๘๕/๓๕, วิ.จ. (ไทย) ๗ /๒๘๕/๓๑.

^๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๑).

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า (๒).

ธาตุ ในอรรถ รกขณ คือ รักษา, ลง หิ ปัจจัย^๕ หมายถึงบันทึกรักษาคำสอนของพระพุทธองค์ไว้จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาคำสอนของพระพุทธองค์ที่นับว่าเป็นการศึกษาที่ใกล้เคียงพุทธดำรัสที่สุด คือ การศึกษาพระพุทธพจน์จากภาษาบาลี

ประเทศไทยได้ชื่อว่า เป็นเมืองพระพุทธศาสนามีคัมภีร์ที่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งพระบูรพาจารย์ได้จารไว้ในคัมภีร์ใบลานบาลีอักษรขอม แต่ในปัจจุบันนี้คัมภีร์ใบลานบาลีอักษรขอมดังกล่าวมีเหลืออยู่น้อย ทั้งไม่สะดวกที่พระนิสิต นักเรียน นักศึกษาและประชาชนทั่วไปที่สนใจพระพุทธศาสนาจะนำมาประกอบการศึกษาพระไตรปิฎกได้อย่างเพียงพอ เพราะคัมภีร์เหล่านี้อยู่ในรูปของบาลีอักษรขอม และไม่สะดวกต่อการนำมาแปลเป็นภาษาไทยอีกด้วย ฉะนั้น คัมภีร์สมภารวิปากที่ใช้ในการวิจัยนี้ เป็นภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติ เป็นการบันทึกคำสอนของพระพุทธศาสนาต่างๆ ที่เกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้า ถ้ามีการปริวรรตคัมภีร์สมภารวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย จะเป็นประโยชน์แก่อีกการศึกษาศาสตร์ปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ผู้มีพื้นฐานความรู้ด้านภาษาบาลีและภาษาไทยเป็นอย่างยิ่ง

คัมภีร์สมภารวิปาก เป็นคัมภีร์ว่าด้วยผลแห่งกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาแต่อนาคตชาติมีทั้งหมด ๑๔ ผู้^๖ อยู่ในบัญชีพระไตรปิฎกแผนกภาษามคธ (บาลีอักษรขอม) อยู่ในหมวดพระสูตร ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสฯ สมเด็จพระมหาสมณะ โปรดให้ไวยาวัจกรส่งเงินมายังหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ๖๐๐ บาท เป็นของทรงพระศรีท้าวอุทิศทำนุบำรุงหอสมุดฯ เนื่องในทักษิณานุประทานทรงบำเพ็ญเฉลิมพระชันษาบรรจบครบ ๖๐ ปี กรรมการหอพระสมุดฯ รู้สึกขอบพระคุณสมเด็จพระมหาสมณะจึงปรึกษากันว่าทรัพย์ซึ่งพระองค์ทรงพระอุทิศรายนี้ ควรจะใช้สร้างสิ่งอันใดอันหนึ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่การเล่าเรียนพระพุทธวจนะให้ปรากฏอยู่ โดยเฉพาะ คิดเห็นพร้อมกันว่าควรจะใช้ในการพิมพ์บัญชีหนังสือคัมภีร์ภาษาบาลีและสันสกฤต คือ พระไตรปิฎกเป็นต้น อันมีอยู่ในหอพระสมุด ฯ ให้ปรากฏแก่มหาชนทั้งในประเทศนี้และนานาประเทศทั้งหลายทั่วไป^๗

คัมภีร์สมภารวิปากนี้ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องผู้แต่ง และประวัติการแต่งคัมภีร์ทั้งในตัวเนื้อหาของคัมภีร์และในหลักฐานอื่นๆ หลักฐานเท่าที่มีคือ

^๕ พระมหาสมปอง มุทิโต, อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์ปรีณัติ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๖๖๘.

^๖ กรรมการหอสมุดวชิรญาณ, บัญชีคัมภีร์พระบาลี แล ภาษาสันสกฤต, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔), หน้า ๒๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า (ข).

เรื่องเดียวกัน, หน้า (ก).

(๑) ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ต้นฉบับตัวเขียนมีต้นฉบับในลานคัมภีร์สัมภารวิปาก อักษรขอม ภาษาบาลี ในหอสมุดแห่งชาติมีจำนวนผูก ๑๔ ผูก ใบลานเลขที่ ๓๖๘๘, ๓๖๙๒, ๓๖๙๘, ๓๗๐๖, ๓๗๐๗, ๖๕๒๘, ๖๕๘๓ พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับล่องชาด^๘

(๒) ฉบับเทพชุมนุม ต้นฉบับในลานคัมภีร์สัมภารวิปาก อักษรขอม ภาษาบาลี มีจำนวน ๑๔ ผูก สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓^๙

(๓) ฉบับวัดสูงเม่น แต่กล่าวว่าเป็นคัมภีร์ปาลีสัมภารวิปากสุดตเก็บรักษาอยู่ที่วัดสูงเม่น ตำบลสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ มีจำนวน ๑๔ ผูก อยู่ในอักษรภาษาโบราณล้านนา^{๑๐}

(๔) ฉบับหอสมุดวชิรญาณ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลาจุฬาราชมนตรี ทรงจัดให้รองอำมาตย์เอก หลวงพินิจวรรณการ (แสง สาลิกุล) เปรียญ เป็นผู้สำรวจเรียบเรียงคัมภีร์สัมภารวิปาก^{๑๑}

ส่วนสำหรับต้นฉบับคัมภีร์สัมภารวิปากที่ผู้วิจัยนำมาปริวรรต และแปล มาจากใบลานบาลี อักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นต้นแบบในการปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์ คัมภีร์สัมภารวิปาก เป็นคัมภีร์ที่อธิบายเรื่องเกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้าแต่สมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยต่างๆ ได้คัดลอกข้อความจากคัมภีร์โศกตตักกิมหานิทาน ซึ่งเป็นผลงานของลังกาในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มาเกือบทั้งหมด แต่มาจัดแบ่งนิทานสมัยใหม่ วิธีการเสนอเนื้อหาในลักษณะที่คัดข้อความหรือนำสาระแนวคิดส่วนใหญ่มาจากผลงานบาลีของลังกาซึ่งแต่งในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ นี้ ได้พบในผลงานบาลีที่มีหลักฐานชัดเจนว่าแต่งในประเทศไทย ๒ เรื่อง คือ คัมภีร์พันตธาตุนิธาน และคัมภีร์สารสังคหะ ทั้ง ๒ คัมภีร์เป็นผลงานที่แต่งที่เชียงใหม่ในช่วงประมาณระหว่าง พ.ศ. ๑๘๕๐- ๑๘๘๘ จึงสันนิษฐานว่า คัมภีร์สัมภารวิปากน่าจะเป็นคัมภีร์ร่วมสมัยกับคัมภีร์พันตธาตุและคัมภีร์สารสังคหะ กล่าวอย่างกว้างๆ ได้ว่า น่าจะแต่งในล้านนา ประมาณช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๙^{๑๒} คัมภีร์สัมภารวิปากที่อยู่ในรูปของบาลีอักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติมีจำนวน ๑๔ ผูก เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมเนื้อความประวัติของพระพุทธเจ้าไว้โดยย่อ เปรียบเสมือนแบบเรียนเร็ว แบ่งเป็นหมวดๆ ได้ ๒๕ หมวดเช่น

(๑) กัปปกถา

(๒) พาหิรนิทานกถา

(๓) มหานิทานกถา

(๔) พุทธมาตุสัมภารวิปาก^{๑๓}

ในหนังสือบาญชีคัมภีร์ภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต ที่คณะกรรมการหอพระสมุด ฯ ที่พิมพ์ในงานเฉลิมพระชันษายัตติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระ

^๘ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, รศ.ดร., วิวัฒนาการวรรณบาลีสายพระสูตรต้นตอปฏิภาณที่แต่งในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

^๙ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร.

^{๑๐} หอไตร วัดสูงเม่น ตำบลสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่.

^{๑๑} กรรมการหอสมุดวชิรญาณ, บาญชีคัมภีร์พระบาลี แล ภาษาสันสกฤต, หน้า ๒๗.

^{๑๒} สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, รศ.ดร., วิวัฒนาการวรรณบาลีสายพระสูตรต้นตอปฏิภาณที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๑๓๖.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า๑๓๖-๑๔๖.

มหาสมณเจ้า เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔ แสดงไว้ว่า คัมภีร์สังฆการีวิปาก เป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญมาก คัมภีร์หนึ่ง เพราะมีผู้ศึกษาพระธรรมวินัยที่เล่าเรียนภาษาบาลีและสันสกฤตในประเทศนี้ ทุกวันนี้มี โดยมากที่ยังไม่สามารถจะทราบได้ ว่าจะมีหนังสือคัมภีร์ใดอันจะพึงศึกษาเล่าเรียนได้บ้าง ถ้าพิมพ์ บัญชีให้ปรากฏแพร่หลาย ก็ย่อมจะเป็นประโยชน์อุหนุนการเล่าเรียนพระธรรมวินัยให้เจริญรุ่งเรือง ยิ่งขึ้น^{๑๔}

คัมภีร์สังฆการีวิปาก จัดเป็นคัมภีร์ว่าด้วยผลแห่งกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาแต่ อเนกชาติ แม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบาย ประวัติของพระพุทธเจ้า อย่างไรก็ดี เนื่องจากคัมภีร์สังฆการีวิปากนี้ยังเป็นภาษาบาลีอักษรขอมอยู่ อาจมีผู้ปริวรรตและแปลเป็นภาษาไทยบ้าง แต่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ตามหลักวิชาการ และยังไม่มีผู้ ศึกษาวิเคราะห์ในเชิงงานวิจัยให้ทราบถึงเนื้อหา ภาษาและคุณค่าของคัมภีร์ ตลอดจนมีความสัมพันธ์ กับคัมภีร์อื่นๆ อย่างไรบ้าง

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า คัมภีร์สังฆการีวิปากฉบับหอสมุดแห่งชาติ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าที่มีสารัตถประโยชน์ทั้งด้านเนื้อหา ภาษาและคุณค่าต่อ การประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะปริวรรตคัมภีร์สังฆการีวิปากที่เป็น ภาษาบาลีอักษรขอมให้เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย เพื่อสะดวกแก่ผู้ใดศึกษา และนำมาศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา ภาษา และคุณค่าของคัมภีร์สังฆการีวิปาก ว่ามีประโยชน์ต่อการศึกษา และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์แก่การศึกษา และประพฤติปฏิบัติธรรม ของพุทธศาสนิกชนอย่างไพศาลทั้งในกาลปัจจุบันและอนาคตข้างหน้าต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อปริวรรตคัมภีร์สังฆการีวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลี อักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สังฆการีวิปากในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างคัมภีร์สังฆการีวิปากกับ คัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ การปริวรรตคัมภีร์สังฆการีวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลี อักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทยเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ การวิเคราะห์คัมภีร์สังฆการีวิปากในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลานเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ การวิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างคัมภีร์สังฆการีวิปากกับคัมภีร์ พระไตรปิฎกเป็นอย่างไร

^{๑๔} กรรมการหอสมุดชิโรฎาน, บัญชีคัมภีร์พระบาลี แล ภาษาสันสกฤต, หน้า ๒๗.

๑.๔ ขอบเขตในการวิจัย

กำหนดขอบเขตศึกษาในคัมภีร์สัมภารวิปากภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีจำนวนผูก ๑๔ ผูก ใบลานเลขที่ ๓๖๘๘, ๓๖๙๒, ๓๖๙๘, ๓๗๐๖, ๓๗๐๗, ๖๕๒๘, ๖๕๘๓ มีขอบเขตการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ ปรีวรรตคัมภีร์สัมภารวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

๑.๔.๒ วิเคราะห์คัมภีร์สัมภารวิปากในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๑.๔.๓ วิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันของพระสูตรที่ท่านเรียบเรียงในคัมภีร์สัมภารวิปากและวิเคราะห์คุณค่าทางสังคมในคัมภีร์สัมภารวิปากทั้ง ๒๕ กถาเช่น

- ๑) กัปปกถา
- ๒) พาหิรนิทานกถา
- ๓) มหานิทานกถา
- ๔) พุทธมาตุสัมภารวิปาก

๑.๔.๔ สรุปและนำเสนอ

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การปรีวรรต หมายถึง การปรีวรรตคัมภีร์สัมภารวิปากจากภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติให้เป็นภาษาบาลีอักษรไทย

๑.๕.๒ การแปล หมายถึง การแปลคัมภีร์สัมภารวิปากจากภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติให้เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

๑.๕.๓ การวิเคราะห์ หมายถึง การวิเคราะห์คัมภีร์สัมภารวิปากภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติให้เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย ในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลานเป็นต้น

๑.๕.๔ คัมภีร์สัมภารวิปาก หมายถึง คัมภีร์ว่า ด้วยผลแห่งกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาต่อเนกชาติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติมีทั้งหมด ๑๔ ผูก

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรม เอกสารวิชาการ รวมทั้งรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์สัมภารวิปาก มีรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้คือ

ก. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระมหานามะ (พระปริยัติธรรมธาดา, ผู้แปล) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์มหายาค์ สรุปใจความได้ว่า คัมภีร์ที่ว่าด้วยวงศ์ แบบแผน ประเพณีของผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย เป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นโดยพระมหานามะ ซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงพงศาวดารของลังกาทวีป ได้กล่าวถึงประวัติของพระพุทธโฆสาจารย์ เริ่มตั้งแต่เกิด เข้าเรียนวิชาและ

ศิลปะต่างๆ จนจบไตรเวท เป็นนักปราชญ์เชี่ยวชาญไตรเวทได้วาทิ จนได้วาทิกับพระเวทเถระ ทำให้ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และต่อมาถูกพระเวทเถระ ส่งไปเกาะสิงหล เพื่อศึกษาคัมภีร์และแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เมื่อเสร็จภารกิจตามที่พระอุปัชฌาย์คือพระเวทเถระมอบหมายแล้ว ท่านได้กลับสู่มาตุภูมิเพื่อนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์^{๑๕}

๑.๖.๒ แสง มนวิฑูร (แปลและเรียบเรียง) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง พระคัมภีร์ที่ปวงศัพทสรูปความได้ว่า เป็นคัมภีร์ของพุทธศาสนาที่เก่าที่สุด หากไม่นับพระไตรปิฎก เป็นแหล่งอ้างอิงของพระพุทธโฆสจารย์ผู้แต่งคัมภีร์นวอรรถกถา คัมภีร์ที่ปวงศัพทมีทั้งหมด ๒๒ ปริจเฉท แสดงประวัติพุทธศาสนานับตั้งแต่เรื่องการสังคายนาครั้งที่ ๑ การนำพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียไปประดิษฐานที่ประเทศศรีลังกาโดยพระมหินทเถระ เรื่องราวพระราชนวศที่ปกครองประเทศศรีลังกา และแสดงเรื่องการที่พระสงฆ์แตกแยกออกเป็นนิกาย และสิ้นสุดลงที่พระราชประวัติของพระเจ้ามหาเสนะ เชื่อกันว่า คัมภีร์ที่ปวงศัพทนี้เป็นคัมภีร์เดิมที่ได้รับการชำระปรับปรุงเป็นคัมภีร์มหาวงศ์^{๑๖}

๑.๖.๓ พระปัญญาสามิเถระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์ศาสนวงศ์ พอสรูปความได้ว่า คัมภีร์ศาสนวงศ์ พระปัญญาสามิ ภิกษุชาวพม่าแต่งเป็นภาษามคธโดยสอบทานกับคัมภีร์ที่ท่านโบราณจารย์แต่งไว้เป็นภาษาพม่า เป็นเรื่องที่กล่าวถึงพุทธประวัติตั้งแต่ตอนประสูติจนถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไปในต่างประเทศ เช่น เกาะสิงหล (ลังกา) แคว้นสุวรรณภูมิ แคว้นโยนก แคว้นวนวาสี แคว้นอปรินตะ แคว้นกัสมิรคันธาระ แคว้นมหิงสกะ แคว้นมหารัฐ และแคว้นจีน พระปัญญาสามิได้แจ้งไว้ท้ายเล่มว่าทำเสร็จเมื่อวันเพ็ญเดือนอ้าย จุลศักราช ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๕) คัมภีร์นี้อ้างถึงคัมภีร์มหาวงศ์หลายแห่ง เช่น สังคายนาธรรมขึ้นสู่โบลาน การแปลพระสูตรเป็นภาษาสันสกฤต ในพ.ศ. ๘๙๐ สมัยพระเจ้าพุทธทาส^{๑๗}

๑.๖.๔ สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์สังคีตยวงศ์ พอสรูปความได้ว่า สังคีตยวงศ์ แปลว่า วงศ์แห่งการสังคายนา สมเด็จพระวันรัตน์วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๑ (องค์ที่เป็นพระอาจารย์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส) แต่งขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต้นฉบับแต่งเป็นภาษามคธ บอกเวลาในการแต่งว่า แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ เนื้อหาว่าด้วยการสังคายนาพระธรรมวินัย เริ่มแต่ปฐมสังคายนาสังคายนาครั้งที่ ๒-๓ จนถึงพระพุทธศาสนาได้มาจากลังกามาประดิษฐานมั่นคงอยู่ในประเทศไทย และมีเรื่องพระราชพงศาวดารที่ทรงพระนามารุงพระพุทธศาสนาในลานนาไทย และในสยามประเทศตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์เป็นหนังสือแนวพุทธศาสนประวัติกับพงศาวดารบ้านเมือง

^{๑๕} พระมหานามะ, มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ, (พระปริยัติธรรมด, ผู้แปล) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓).

^{๑๖} แสง มนวิฑูร (แปลและเรียบเรียง), พระคัมภีร์ที่ปวงศ, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูธรรมโฆษาคุณกิจ, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๒๖).

^{๑๗} พระปัญญาสามิเถระ, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖).

พระบาท พระอนุพยัญชนะ ๘๐ เป็นต้น คัมภีร์สมันตภัททิกาแสดงประเพณี วัฒนธรรม ความงามของบ้านเมือง การปกครอง ตลอดถึงความเป็นอยู่ชาวเมืองในอดีตและในอนาคต จึงนับว่าให้คุณค่าทั้งด้านวรรณคดี คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ และคุณค่าด้านประเทืองสติปัญญา คัมภีร์สมันตภัททิกามีอิทธิพลต่อคัมภีร์วรรณคดีบาลีที่แต่งในภายหลัง เช่น ชินาลังการฎีกา ปฐมสมโพธิกา โดยเนื้อหาที่มีอิทธิพลมากที่สุด คือ การกล่าวถึงมงคล ๑๐๘ ในฝ่าพระบาท ส่งผลให้มีการสร้างรอยพระพุทธรูปจำนวนมากที่ประกอบด้วยมงคล ๑๐๘ ในประเทศพม่า ลังกา และไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน^{๒๑}

๑.๖.๓ พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก) ได้เสนอคุชฎีวิทยานิพนธ์เรื่อง คัมภีร์วิสุทธิมัคคคัมภีร์ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์ ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์พอสรุปความได้ว่า ประวัติผู้แต่งนั้นมักเป็นธรรมเนียมของนักปราชญ์สมัยก่อนที่ไม่ใคร่แสดงชื่อของตนไว้ในงานนั้นด้วย จะแสดงเพียงเหตุผลหรือความจำเป็นในการแต่ง ด้านโครงสร้างเนื้อหา ผู้ประพันธ์ได้ยึดเอาโครงสร้างเนื้อหาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค ลักษณะการประพันธ์เป็นการประพันธ์แบบวิมลสละ คือ การประพันธ์แบบผสมปชชะ (ร้อยกรอง) กับ คัชชะ (ร้อยแก้ว) เข้าด้วยกัน ใช้สำนวนภาษาแบบง่าย แต่เป็นไปตามแบบแผนของการประพันธ์คือ มีคำปณามคาถา อันเป็นการแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย พร้อมกับบอกเหตุผลในการประพันธ์แล้วจึงดำเนินเข้าเนื้อหาที่ตนประสงค์จะอธิบาย ในตอนสุดท้ายเป็นการแสดงนิคมคาถา พระสารทสี่ไม่ได้แสดงชื่อของท่านเอาไว้ เป็นแต่กล่าวถึงสังคมสภาพแวดล้อมในยุคนั้นมีความเป็นไปอย่างไร และจบลงด้วยขอให้พระราชาดำรงมั่นในทศพิธราชธรรม ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์ และขอให้ตัวท่านผู้ประพันธ์ได้บรรลุมรรคนิพพานในศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า ดังนั้น เมื่อได้แปลและตรวจทานเทียบเคียงกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีกาทั้งสองแล้ว ทำให้เห็นถึงความสอดคล้องกันของการอธิบาย เพราะคัมภีร์วิสุทธิมัคคคัมภีร์ ได้อธิบายเสริมเพิ่มเติม หรือสรุปคัมภีร์ วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ ดังที่กล่าวแล้ว ไว้อย่างชัดเจน^{๒๒}

๑.๖.๔ พระมหาภิกษุภรณ์ อัมมาลี (พินนาวา) ได้ศึกษาวิจัยคัมภีร์ “มัลลยัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์” สรุปความได้ว่า คัมภีร์มีวิวัฒนาการความเป็นมาของการคัดลอกและการจารต้นฉบับ วิธีการจารลงในใบลาน ข้อผิดพลาดในการจาร ลักษณะของไวยากรณ์ รวมทั้งวิธีการเชื่อมเนื้อหา และสรุปผลการวิจัยว่า ผู้แต่งคัมภีร์มัลลยัตถุทีปนีฎีกา ได้รวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ต่างๆ มาปรับปรุงและแต่งเสริมเนื้อความ แต่ความหมายยังคงเดิม ในคัมภีร์นี้ผู้แต่งนำเอาเนื้อหาสาระมาจากคัมภีร์มาเลยยเทวตเถรวัตถุ มาอธิบายเนื้อความหลักคำสอนที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา เช่น เรื่อง บุญ บาป นรก และสวรรค์ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมให้คนทำความดี ละเว้น

^{๒๑} พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (สาราภิวงศ์), “คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๒๒} พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก), “คัมภีร์วิสุทธิมัคคคัมภีร์ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

ความชั่ว ทำให้ผู้อ่านมีความรู้เกี่ยวกับการทำความดี ที่เน้นมากที่สุดในคัมภีร์นี้คือ ทานบารมี ได้แก่ การให้ทาน และการฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดกให้จบภายในวันเดียว^{๒๓}

๑.๖.๕ พระมหาภิกษุขวัชร เขมทสฺสี (สุขเสน) ได้ศึกษาวิจัยคัมภีร์ “อัมมบมมหาภิกขา : การแปลและการวิเคราะห์” สรุปความได้ว่า การแปลคัมภีร์อัมมบมมหาภิกขาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ที่รจนาโดยพระวรสัมโพธิญาณมหาเถระ วัดมหาราม ประเทศพม่า มี ๒๖ วรรค และมี ๓๐๒ เรื่องเช่น เรื่องพระจักขุบาลเถระเป็นต้น ท่านได้แต่งแก้อัมมบมทอรรถกถาเน้นการอธิบายความหมายของศัพท์ต่างๆ ตามลำดับแห่งอัมมบมทอรรถกถาที่ท่านพิจารณาเห็นว่าเป็นบทที่มีความหมายลึกซึ้ง โดยยกหลักฐานจากคัมภีร์ต่างๆ มาอธิบายความเช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้นมาสนับสนุนแนวการอธิบาย และแสดงรูปวิเคราะห์ศัพท์ไว้ตามสมควร คัมภีร์อัมมบมมหาภิกขานี้ได้สร้างคุณูปการแก่ผู้ศึกษาอัมมบมทอรรถกถาอย่างมากมาย มีสำนวนโวหารเช่น ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พูดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา ดุจล้ออันหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้นำแอกไปอยู่ สายสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์ในคัมภีร์ อัมมบมมหาภิกขา แบ่งออกเป็น อัมมบมบาลี อัมมบมทอรรถกถา อัมมบมมหาภิกขา อัมมบมัทธมมกถาอาโยชนา และอัมมบมทวิวรรณะ คัมภีร์เหล่านี้ เกิดขึ้นในโลกนี้ต่างยุคต่างสมัยกัน แต่ทั้งหมดสร้างประโยชน์เกื้อกูลแก่นักศึกษาภาษาบาลีเป็นจำนวนมาก มีการวิเคราะห์ศัพท์เป็นจำนวนมากเช่น ชื่อว่า นิพพาน เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เปียด คือ เปียดเบียน ซึ่งวิญญูทุกข์ทั้งปวงหรือกิเลสทั้งปวงเป็นต้น^{๒๔}

๑.๖.๖ ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง ได้ศึกษาวิจัยคัมภีร์ “คัมภีร์สูตรสังคหะ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์” สรุปความได้ว่าผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์สูตรสังคหะ หมายถึง คัมภีร์ว่าด้วยการรวบรวมพระสูตร แต่งโดยพระอริยวงศเถระชาวพม่าขณะที่อยู่ในสำนักมหายาวีหาร ประมาณศตวรรษที่ ๑๓ ไม่ได้เป็นพระพุทธรูปโดยตรง ในประเทศพม่าให้การยกย่องเทียบเท่ากับพระไตรปิฎกจัดอยู่ในกลุ่มพระสูตรตันตปิฎก คัมภีร์สูตรสังคหะที่ใช้ในการปริวรรต คือ ฉบับล่องชาด เลขที่ ๗๔๙๖/ช/๑ ตู้ที่ ๙๐ ชั้น ๔ /๓๓ ไม่ประดับธรรมดา ฝ่าอัครัดทอง มีจำนวน ๘ ผูก อักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นต้นฉบับในการปริวรรต มีการแบ่งโครงสร้างออกเป็นหมวดหมู่ ๗ คือ (๑) พระสูตรที่พรรณนาด้วยเรื่องทาน ๖ สูตร (๒) พระสูตรที่พรรณนาด้วยเรื่องศีล ๖ สูตร (๓) พระสูตรที่พรรณนาด้วยเรื่องสวรรค์ ๕ สูตร (๔) พระสูตรที่พรรณนาด้วยเรื่องโทษของกามคุณ ๕ สูตร (๕) พระสูตรที่พรรณนาด้วยเรื่องกิจของฆราวาส ๓๑ สูตร (๖) พระสูตรที่พรรณนาด้วยเรื่องการอนุโมทนา ๑๔ สูตร และ (๗) พระสูตรที่พรรณนาด้วยเรื่องข้อปฏิบัติของบรรพชิต ๑๘๑ สูตร รวมเป็น ๘๕๕ สูตร ผู้วิจัยได้ทำการปริวรรตจากบาลีอักษรขอมเป็นบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย เพื่อเป็นการอนุรักษ์และเพื่อเป็นประโยชน์ต่ออนุชนคนรุ่นหลังต่อไป^{๒๕}

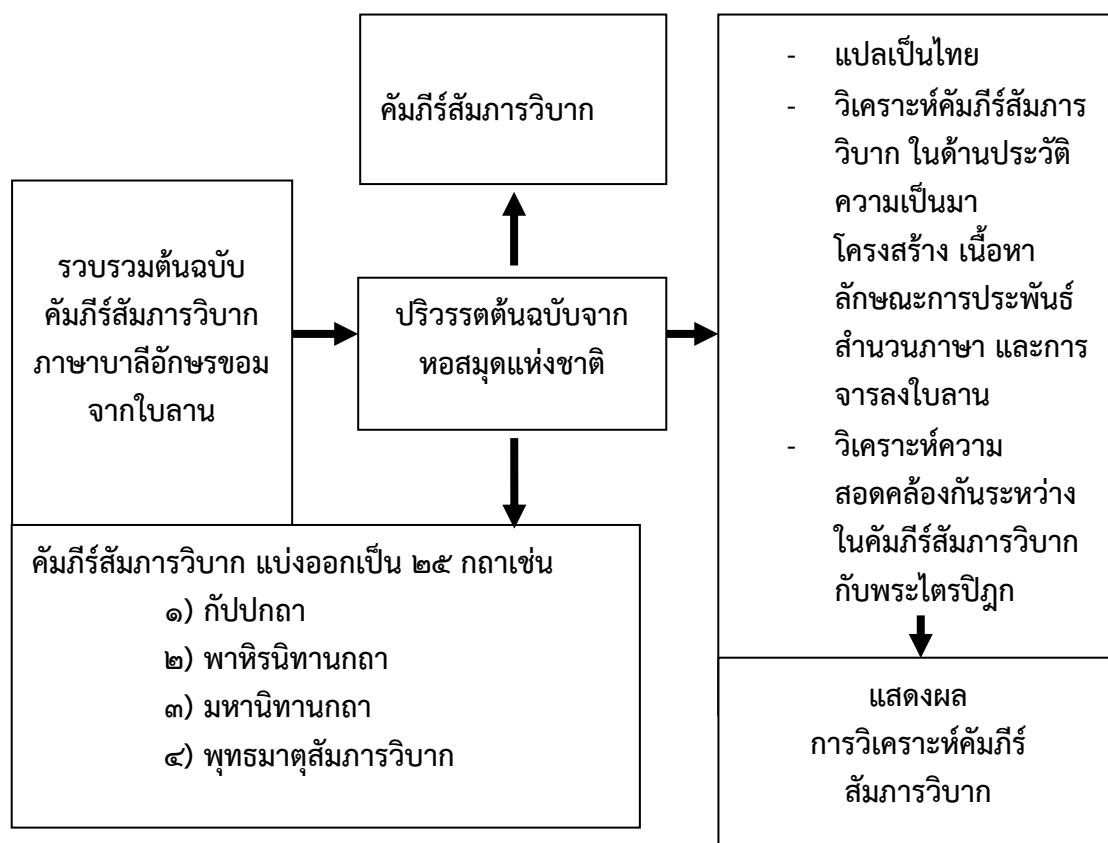
^{๒๓} พระมหาภิกษุภรณ์ อัสมาลี (พันทาว), มัลลยัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต (บาลี) (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

^{๒๔} พระมหาภิกษุขวัชร เขมทสฺสี (สุขเสน), อัมมบมมหาภิกขา : การแปลและการวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

^{๒๕} ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง, คัมภีร์สูตรสังคหะ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า บทคัดย่อ.

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดนี้ พบว่า งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเป็นการศึกษาเฉพาะแง่มุมของหลักธรรม ความคิด และความเชื่อ ยังไม่ครอบคลุมในประเด็นการวิเคราะห์ โครงสร้าง เนื้อหา หลักภาษา คุณค่าจากคัมภีร์และคุณค่าทางสังคมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “คัมภีร์สังฆการีวิปาก : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์” ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาประมวลองค์ความรู้เนื้อหาคัมภีร์สังฆการีวิปาก ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีวิธีดำเนินการศึกษา ดังนี้

๑.๘.๑ ศึกษาคัมภีร์สังฆการีวิปากที่เป็นภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติ

๑.๘.๒ ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สังฆการีวิปาก ในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๑.๘.๓ ศึกษาคัมภีร์สังฆการีวิปากที่จารจารึกด้วยบาลีอักษรขอมปริวรรตให้เป็นบาลีอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย

๑.๘.๔ วิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันของพระสูตรที่ท่านเรียบเรียงในคัมภีร์สัมภาร
วิบากจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และวิเคราะห์คุณค่าทางสังคมในคัมภีร์สัมภารวิบาก

๑.๘.๕ สรุปและนำเสนอ

๑.๙ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.๙.๑ ทำให้ทราบการปริวรรตคัมภีร์สัมภารวิบาก จากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็น
ภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

๑.๙.๒ ทำให้ทราบการวิเคราะห์คัมภีร์สัมภารวิบาก ในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง
เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๑.๙.๓ ทำให้ทราบการวิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันของพระสูตรที่ท่านเรียบเรียง
ในคัมภีร์สัมภารวิบาก

บทที่ ๒

ปริวรรตคัมภีร์สัมภารวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอม เป็นภาษาบาลีอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย

๒.๑ คัมภีร์สัมภารวิปากที่ปริวรรตจากภาษาบาลีอักษรขอมเป็นบาลีอักษรไทย ที่ตรวจชำระแล้ว

สมภารวิปากปาฬิ

ภัมภีร์สัมภารวิปากที่ปริวรรตและตรวจชำระแล้ว

ปาฬิสมภารวิปากสูตร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

คนถรมภกถา

- (ก) การุณยสณฺโজิตมานสนตํ
ปญฺญาปทีปํ วิหตนธการํ,
สุราสุราพากรมาหิตพพํ
นนามิ ชินํ สุคตํ วิมุตตํ.
- (ข) ภวานตการํ ปรมวํ ธมมํ
คัมภีรํ พุทฺธสฺส ปณฺีตอาณํ,
ทุราวโพธิํ อตฺถกาวจารํ
วนเท ปุณฺณํ ปณฺจิตเวทเนยฺยํ.
- (ค) อเนกคุณฺณํ อุตตมํ อโสภํ
ทกฺขิณเณยฺยํ สุปุณฺณกฺเขตต์ ชนानํ,
อุชฺฐปตฺติปนํ สนฺตินทฺริยมานุตฺตรํ
ชีณํ อริยสํฆํ สิริสา นนามิ.
- (ง) อิจฺเจวมจฺจนตฺนมนสฺสเนยฺยํ
นมนสฺสมาโน รตนตตฺยํ ยํ,
ปุณฺณภาสิสนทํ วิปุลํ อลตถํ
ตสฺसानุภาเวน หตฺนตฺราโยติ.

สงฺเขปกถา

จินฺติตํ สตฺตาสงฺเขยฺยํ

วาจิกํ นวาสงฺเขยฺยํ,

สตสหัสสาธิกานี
 กายวาจามนสาหิ
 สพพาปารมี ปุเรตวา

จตตารี อสงเขยยยานิ
 ปุเรตวานว ปารมี
 พุทตต์ สมุปาคมิตี.

วิตุถารกถา

อสงเขยยยกถา

อมหากิ ภควา หิ กปฺปสตสหัสสาธิกานี วีสติ อเขยยยานิ ปารมีโย ปุเรตวา สพพณฺณตํ
 ปาปฺณิ. เอตถนฺตเร สฺสณฺณาสฺสณฺณวเสน กปฺปา เวทิตพฺพา. กตมานิ กปฺปสตสหัสสาธิกานี วีสติ
 อเขยยยานิ? พุทฺทมเทวาทิตฺโต ยาว ปุราณสากฺขมฺนิโน ตถาคตสฺส โอรภาคา มนสา ปตถนา.
 ตาว สตต อสงเขยยยานิ อสฺสณฺณอสงเขยยยานิ นาม. ปุราณสากฺขมฺนิมฺหา ตถาคตาทิตฺโต ยาว
 ทิปฺงกรสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอรภาคา วจีปตถนา, ตาว นว อสงเขยยยานิ อสฺสณฺณอสงเขยยยานิ
 นาม. ทิปฺงกรพุทฺธสฺส ตถาคตสฺส อิตฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ตถาคตสฺส โอรภาคา กายวจีมฺโนปตถนา,
 ตาว จตตารี อสงเขยยยานิ สฺสณฺณอสงเขยยยานิ นาม. ปทุมุตฺตรตถาคตาทิตฺโต ยาว กกุสนฺธสฺส^๑
 ตถาคตสฺส โอรภาคา กปฺปสตสหัสสาธิกานี. อิติ สพฺพานิ ปุริมฺมขณฺนิมานิ โสฬส อสงเขยยยานิ,
 ปจฺฉิมานิ อสฺสณฺณานิ จ จตตารี สโมธานตฺวา กปฺปสตสหัสสาธิกานี วีสติ อสงเขยยยานิ โหนฺติ.
 เตน วุตฺตํ

(๓) ^๒	“สฺสณฺณา อสฺสณฺณา พุริชา อสฺสณฺณาวาติ วีสติ	อสงเขยยยา ปกาสิตา, พุทฺธูปาเทหิ ปณฺทิตา.
(๔)	พุทฺธา ปจฺเจกพุทฺธา จ อสฺสณฺณสมฺมิตี อสงเขยยเย	สาวกา จกฺกวตฺติโน, อุปฺปชฺชนฺติ ^๓ มหิทธิกา”ติ ^๔ .

กถเมเกโก อสงเขยยโย นามาติ? ทส สตถเจว สหสฺสํ. ทสสหสฺสํ, สตสหสฺสํ, ลกฺขํ.
 ทสลกฺขํ ทสสตสหสฺสํ, สตลกฺขํ โกฏฺฐิ. โกฏฺฐินํ สตลกฺขํ ปโกฏฺฐิ. ปโกฏฺฐินํ สตลกฺขํ โกฏฺฐิปโกฏฺฐิ. โกฏฺฐิป
 โกฏฺฐินํ สตลกฺขํ นหุตฺ. นหุตานํ สตลกฺขํ นินฺนหุตฺ. ตถา อภิโฆณฺนิ. พินฺทุ, อพฺพุทฺ, นีรพฺพุทฺ, อหฺ,
 อพฺพ, อฏฺฐ, โสคนฺธิกํ, อุปฺปลํ, กุมฺม, ปทุมํ, ปุณฺฑริกํ, กถานํ, มหากถานํ, อสงเขยยโย คณฺยณฺติ
 วิจฺจุขณฺนา. ตานิ ปน อตฺถโต นามวเสน อนฺเณวโรชานิ.

อมหากิ ภควา พุทฺธตถาย ปจฺเม พุทฺธทสฺสเน พุทฺทมเทวสฺส ตถาคตสฺส อุปฺปนฺนํ อสง
 เขยยโย ปณฺธิชานํ อกาสิ. นนฺทอสงเขยยโย นาม. ตทณฺนตฺริ สุนฺนทอสงเขยยโย นาม, ตทณฺนตฺริ
 ปถวีอสงเขยยโย นาม, ตทณฺนตฺริ มณฺทอสงเขยยโย นาม, ตทณฺนตฺริ ธรณฺีอสงเขยยโย นาม,
 ตทณฺนตฺริ สาครอสงเขยยโย นาม, ตทณฺนตฺริ ปุณฺฑริกอสงเขยยโย นาม. เตน วุตฺตํ

(๑๒)	“นฺนโท สุนฺนโท ปถวี ปุณฺฑริโกติเม สตต มนสา ปตถนา มยฺหิ	มณฺโฑ ธรณฺี สาครโร, อสงเขยยยา ปกาสิตา, นิทฺธิภูจฺจา’สงเขยยยา อีเม”ติ ^๕ .

^๑ โป. กกุสนฺธสฺส

^๒ ลำดับเลขใน () นี้พึงทราบว่าเป็นลำดับเลขในในคัมภีร์โสตฺถกัมมทานิทาน

^๓ โป. อุปฺปชฺฉินฺติ

^๔ โสตฺถก. (ปาลี) ๓-๔/๔.

ตโต ปรี วจีปณิธานเน ปณิธานัง กตัม? ยสมมี โปราณสาภุณฺณิตถาคตสฺส อุปปนฺนอสง
 เขยฺยเย วจีปณิธานัง อากาสี. ตทา สพฺพภทฺทอสงฺเขยฺยโย นาม, ตโต สพฺพผลฺลํ นาม, ตโต สพฺ
 พรตฺนํ, ตโต อุสภกฺขนธํ, ตโต มานิกฺททํ, ตโต ปทุมํ, ตโต อุสภํ, ตโต ขนฺธุตฺตมํ, ตโต สพฺพ
 มาลํ นาม อสงฺเขยฺยยนฺติ. เตน วุตฺตํ

- (๑๓) “สพฺพภทฺโท สพฺพผลฺลโล สพฺพรตโน อุสภกฺขนธो,
 มานิกฺทโท จ ปทุมो อสภो ขนฺธุตฺตโม จ”^๖.
 (๑๔) สพฺพมาโล อสงฺเขยฺยโย นวโมติ ปุจฺจติ,
 วจีเภทปตฺถนา มยหิ ปูริตา นวาสงฺเขยฺยยา”^๗.

ตโต ปรี (นวม) อสงฺเขยฺยยาวสาเน เอกสมมี สารมณฺฑนามเก กปฺเป จตฺตาริ พุทฺธา
 นิพฺพตฺตีสฺส “ตณฺหงฺกริ เมธงฺกริ สรณฺงกริ ทิปฺงกริ”^๘ติ. ตทา โพธิสฺตโต เตสํ ตณฺหกราทิํ
 ตินฺณํ สมนฺมาพุทฺธานํ สนฺติเก มหนฺตํ^๙ อธิการํ กตฺวาปิ อภูจฺหิ ธมฺมสโมธานํ อสมฺปริปนฺนต
 ตา^{๑๐} พยาการณํ นาลภิ.

สรณฺงกรสฺसानนฺตรํ ทิปฺงกริ นาม สตถา โลเก อุทฺปาติ. ตทา โพธิสฺตโต อมฺรวตฺติยา
 นาม นคฺเร พฺราหฺมณฺกุลเ นิพฺพตฺติตฺวา วยฺปตฺโต ตินฺณํ เวทานํ ปารคฺคู, มาตาปิตูนํ อจฺเจยน
 อเนกโกฏฺฐิตํ^{๑๑} ธนสนฺนิจยํ ทิสฺวา “อิมํ ธนํ สํหริตฺวา มม ปิตุปิตามหาทโย ปรีโลกํ คนฺตาโร
 เอกกหาปณฺมปิ คเหตฺวา คตฺตา นาม นตฺถิ. มยา ปน คเหตฺวา คมนการณํ กาคฺว ฏฺฐิตํ”^{๑๒}ติ จินฺตเตตฺวา
 รณฺโณ สนฺติกํ คนฺตฺวา สพฺพํ ปุจฺจตี อาโรเจตฺวา ปุณฺ อตฺตโน เคหํ อาคนฺตฺวา สพฺพํ รตน
 สารคพฺภํ วิวราเปตฺวา วณฺนิพฺพกยาจกฺทิกาทิํ ทานํ ทตฺวา สพฺพํ สาปเตยฺยํ เคหณฺจ ปหาย
 อสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมนฺเต ธมฺมิกํ นาม ปพฺพตํ นิสฺสาย ปณฺณสาลํ มาเปตฺวา ตตฺถเวย
 วสิ. ตโต นิภฺขมิตฺวา ทิปฺงกรสฺส สมนฺมาสมฺพุทฺธสฺส อุปปนฺนภาวํ สุตฺวา ตสฺส ปาทฺมุเล พยา
 การณํ ลภิตฺวา ปุณฺ หิมนฺตํ ปรีสิตฺวา กสิณฺปริกมฺมํ กตฺวา อปริหีนชฺฌาโน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ.
 ทิปฺงกริปี ภควา ปรีนิพฺพุโต.

ตสมมี ภควติ ปรีนิพฺพุเต เอกํ เสลนามกํ อสงฺเขยฺยโย อติภฺกมิตฺวา ตสฺสาวสาเน เอกสมมี
 สารนามเก กปฺเป เอโก โภณฺทณฺโณ นาม พุทฺโธ อุทฺปาติ. ตทา โพธิสฺตโต ตสฺสาปิ สนฺติเก
 พยาการณํ ลภิ. โภณฺทณฺโณ พุทฺโธ ปรีนิพฺพุโต.

ตสมมี โภณฺทณฺพฺพุเต ปรีนิพฺพุเต เอกํ ภาสนามกํ อสงฺเขยฺยโย อติภฺกมิตฺวา ตสฺสาว
 สาเน เอกสมมี สารมณฺฑนามเก กปฺเป จตฺตาริ พุทฺธา นิพฺพตฺตีสฺส สุมงฺคโล สุมโน เรวโต โสภิ
 โตติ. ตทา โพธิสฺตโต เตสํปิ สนฺติเก พยาการณํ ลภิ. เตปิ พุทฺธา ปรีนิพฺพุตา.

เตสฺส ปรีนิพฺพุเตสฺส เอกํ เขยฺยนามกํ อสงฺเขยฺยโย อติภฺกมิตฺวา เอกสมมี วรรณามเก กปฺเป
 ตโย พุทฺธา นิพฺพตฺตีสฺส อโนมทสฺสี ปทุมํ นารโทติ. ตทา โพธิสฺตโต เตสํปิ สนฺติเก พยาการณํ
 ลภิ. เตปิ พุทฺธา ปรีนิพฺพุตา.

^๕ โสตตถกั. (บาลี) ข้อ ๑๒ หน้า ๖

^๖ ไป. ขนฺธุตฺตโมปิ

^๗ โสตตถกั. (บาลี) ข้อ ๑๓-๔ หน้า ๖

^๘ ไป. มหนฺติ

^๙ ไป. อสมฺปริปนฺนตฺตา

^{๑๐} ไป. อเนกโกฏฺฐิสงฺขยํ

เตสุ ปรินิพพุเตสุ เอกํ รุจิย^{๑๑} นามกํ อสงเขยยํ อติกมิตวา ตสสาวสาเน เอกสมิ
 สารนามเก กปเป เอโกว ปทุมุตโตโร นาม พุทโธ อุทปาติ. ตทา โพธิสโต ตสสาปิ สนติเก พ
 ยากรณํ ลภี. โสปี ภควา ปทุมุตโตโร ปรินิพพุโต. เตนาห ภควา ---

- (๑๕) “ทีปกรภควโต โภณทณฺณสฺส จ สตฺถุโน,
 เตสํปี จ อนฺตรรา กปฺปา คณฺนาโต อสงฺขิยา.
 (๑๖) โภณทณฺณ จ ภควโต มงฺคลสฺส จ สตฺถุโน,
 เตสํปี อนฺตรรา กปฺปา คณฺนาโต อสงฺขิยา.
 (๑๗) มงฺคลสฺส ภควโต อโนมทสฺสีสฺส สตฺถุโน,
 เตสํปี อนฺตรรา กปฺปา คณฺนาโต อสงฺขิยา.
 (๑๘) อโนมทสฺสีสฺส ภควโต ปทุมุตตรสฺส สตฺถุโน,
 เตสํปี อนฺตรรา กปฺปา คณฺนาโต อสงฺขิยา^{๑๒}.”

อิเม จตฺตารโ อสงฺเขยฺยยา สฺสณฺณอสงฺเขยฺยยา นาม. เตนาห ภควา---

- (๑๙) เสโล ภาโส เขยโย เจว
 รุจิโย จ อสงฺเขยฺยโย
 จตฺตารโ เต อสงฺเขยฺยยา
 วินิปาตาทิ วุจฺจเรติ.^{๑๓}

อิเมสุ จตฺตสุ อสงฺเขยฺยเยสุ พุทฺธปจฺเจกพุทฺธสาวกา จกฺกวัตติโน จ น อุปฺปชฺชีสุ. เอวํ
 อตฺตโน^{๑๔} นามวเสน อนนฺทวิธา โหนติ.

เอตฺตาวตา อสงฺเขยฺยยกถา ปริปุณฺณาติ เวทิตพฺพา.

กปฺปกถา

อิโต ปรี กปฺปกถํ อารภิสสามาติ. พฺวิโร หิ กปฺโป สฺสณฺณกปฺโป อสฺสณฺณกปฺโป จาติ. ตตถ
 สฺสณฺณกปฺเป พุทฺธปจฺเจกพุทฺธจกฺกวัตติโน น อุปฺปชฺชนฺติ. ตสฺมา คุณวณฺตปฺปคฺคสฺสณฺณตฺตา “สฺสณฺณ
 กปฺโป”ติ วุจฺจติ. อสฺสณฺณกปฺโป ปณฺจวิธ— สารกปฺโป มณฺชกปฺโป วรกปฺโป สารมณฺชกปฺโป ภาทกปฺ
 โปติ.

ตตถ คุณสฺสณฺณเว คุณรหิตเต กปฺเป คุณสารูปฺปาทกสฺส คุณสารกสฺส คุณสารุชนนสฺส เอกสฺส
 สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาตุภาเวน “สารกปฺโป”ติ วุจฺจติ. ยสฺมี ปน กปฺเป เทว โลกนายกา อุปฺปชฺชนฺติ. โส
 “มณฺชกปฺโป นามา”ติ วุจฺจติ. ยสฺมี กปฺเป ตโย พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, เตสุ ปจฺจิม พุติยํ โลกนาคํ พ
 ยากโรติ. พุติโย ตติยํ โลกนาคํ พยากโรติ. ตตถ มนุสฺสา ปมฺภิตทหยา อตฺตโน ปตฺถิตปณฺธิชานวเสน
 วรยन्ติ. ตสฺมา “วรกปฺโป”ติ วุจฺจติ. ยสฺมี ปน กปฺเป จตฺตารโ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ. โส บุริมกปฺปโต วิ
 สฺสิฏฺฐตรตฺตา สารตฺตา “สารมณฺชกปฺโป”ติ วุจฺจติ. ยสฺมี กปฺเป ปณฺจ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ. โส “ภา
 ทกปฺโป”ติ วุจฺจติ.

^{๑๑} สมปิณฺฑ. รุจิ.

^{๑๒} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๑๖ - ๘ หน้า ๘

^{๑๓} โสตตถกั. (पालิ) ๑๙/๘, ๑๒๗/๔๖

^{๑๔} โป. อตฺถโต

โส ปน อติทุลโล. ตสมี ปน กปเป เยญฺเยน สตฺตา กลฺยาณสุขพฺพลา โหนติ. เยญฺเยน ติ
 เหตุกา กิเลสขยํ กโรนฺติ. ทฺเหตุกา สฺคตฺติคามิโน โหนติ, อเหตุกา เหตุ ปฏฺลิภนฺติ. ตสฺมา โส กปโป
 “ภทฺทกปโป”ติ วุจฺจติ. เตน วุตฺตํ ภควา “อสุญฺญกปโป ปญฺจิโร”ติอาทิ. วุตฺตตฺยเหตุํ โปราณ
 หิ—

(๒๒)	“เอโก พุทฺโธ สารกปเป	มณฺฑกปเป ชินา ทฺเว,
	วรกปเป ตโย พุทฺธา	สารมณฺเฑ จตุโร พุทฺธา,
	ปญฺจ พุทฺธา ภทฺทกปเป	ตโต นตฺถาธิกา ชินา”ติ ^{๑๕} .

เอตฺตาวตฺตา กปฺปกถา ปริปุณฺณา โหติ.

นิทานกถา

๑. พาทิรนิทาน

พาทิรนิทาน มหานิทานนฺติ ทฺวิธา นิทานํ นาม โหติ. ตตถ โย วินา พุทฺทสฺสเนน
 พุทฺธภาวาย ปณฺิธานโต ปจฺมจิตฺตูปปาโท, พาทิรนิทานํ นาม.

ยทา กิร เอกํ อสงฺเขยฺยํ อติกฺกมิตฺวา เอตฺถนตฺเร เอโกปิ พุทฺโธ น อุปฺปชฺชติ. อถ สพฺพเทวพร
 หมโลเก จิตฺตา โสตาปนฺนา สกฺทาคามิโน จ อุปฺปวีสสํ นิพฺพตฺเตตฺวา สฺพุทฺธาเสสฺสุ นิพฺพตฺตา.
 ตตถ อคฺคผลํ ปตฺตา ปรีนิพฺพายีสุ. เอวํ อนุกฺกเมน เยญฺเยน สฺพุทฺธาวาสพรหมานปี ปรีนิพ
 พายีสุ. ตทา ปจฺฉิมา อนาคามิโน อคฺคผลํ ปตฺตา พรหมานํ อุปฺปตฺรํ ทิสฺวา จินฺตฺสฺ “กีนฺน
 โข ทานิ อมฺหากํ สฺพุทฺธาวาสเทว อุปฺปตฺรา”ติ. จินฺตฺเตตฺวา มนฺสสฺสโลเก เอกสฺสาปี พุทฺธสฺส อนุปฺปนภาวํ
 ฌตฺวา มหนฺโต สํเวโค มหนฺตํ สํเวคํ อาปชฺชนฺติ “อโห อนาถ วตฺายํ โลโก, อสรโณ วตฺายํ โลโก,
 อตาถ วตฺายํ โลโก, อเลถว วตฺายํ โลโก, ยตฺร หิ นาม อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อนุปฺปนโน, ตส
 มา อมฺหากํ สฺพุทฺธาวาสเทว อุปฺปตฺรา”ติ. “อิทานิ โก หิ นาม มหาวีโร ทพฺพทโย มหาคีตติกา”^{๑๖}
 มหาสนฺนาหสนฺนทฺโธ พุทฺธการกธฺมานํ กาทฺถ สมตฺถโต”ติ สกลจกฺกวาฬํ โอลเณนฺตา เสสฺสฺ อนนฺตจก
 กวาฬสฺส พุทฺธสฺส อนุปฺปนปฺพภาวํ ทิสฺวา จินฺตฺสฺ “จเปตฺวา อิมํ มจฺจลจกฺกวาฬํ อญฺเญสฺส จก
 กวาฬสฺส พุทฺธา น อุปฺปชฺชิสฺส”ติ^{๑๗}. เย จ ทพฺพทวิริยา ถิรทฺทยา อนิสฺนทฺทยา ปรีติกรณสมต
 ธา, เตสํ ปุคฺคคฺลานํ กายพณฺตฺเร ปวีสิตฺวา พุทฺธปณฺิธานํ อุปฺปาเทสฺ.

ตทา อกนิฏฺฐภวเน จิตฺโต โสฬสสทฺสสกปฺปาโยโก มหาพรหฺมา พุทฺธสฺส อนุปฺปนภาวํ ฌ
 ตฺวา อิมํ มจฺจลจกฺกวาฬํ โอลเณนฺโต โพธิสฺสตํ ปสฺสี. ตทา หิ โพธิสฺสโต คนธารมฺมฺเจ ทลิตฺท
 กฺุเล นิพฺพตฺติตฺวา นิพฺพตฺติ. ตตฺริทํ อุทฺธานํ :-

(๒๐)	คนธารวิสเย มาตฺรุตฺตรกนาวิโก ยฺว

^{๑๕} พุ. พุทฺธ. อ.(ปาลี) ข้อ ๑-๒ หน้า ๒๗๘, โสตตฺถกึ. (ปาลี) ข้อ ๒๒ หน้า ๙

^{๑๖} ส.ม. (ปาลี) ๑๙/๔/๕

^{๑๗} โป. อุปฺปชฺชิสฺส

สตตฺตตาสนทโก คชปิโย^{๑๘}
 พยคฺขิยา สกมทาสี^{๑๙} พรหมอิสี
 ราชปุตฺตี สิหุตฺตเตลมทาสีติ^{๒๐}.

ตสฺสตถายมตฺโถ :-

๑. มาตฺรทฺรกรณาวีกวตฺถุ

มาตฺรทฺรกรณาวีโก ยฺวาทิ เอตถ ปนตฺโถ :-

อตีเต กิร โปธิสฺสโต คนธารรณฺเฐ ทลิตฺทกฺกุเล นิพตฺติตฺวา วยปตฺโต ฆราวาสตถาย^{๒๑}
 มาตาปิตุหิ อารายิตฺปิ น อิจฺฉิ. เอวํ ปุณฺณปุณฺํ อารายิตฺวาโน อาห “อมมตาทา ตุมหากํ เค
 เห หิรณฺณํ วา สุวณฺณํ วา อณฺณํ วา มนฺณณฺปิ นตฺถิ, เตน นานํ ฆราวาเสน กปฺเปมิ, ยาว
 ตุมहेสุ ธรรมานesu ตาว เต อุปฺภุจฺหิสฺสามิ”ติ. วตฺวา วิวาทํ อกาสิ. ตโต อปรภาเค ตสฺส
 ปิตา กาลมกาสี. อถสฺส มาตา เอวมาห “ตาท ฆราวาสํ กโรหิ”ติ. โสปิ ปฏฺิณฺณํ น อทาสี.
 โส ตโต ปฏฺุจาย ปมาทํ อกตฺวา มาตฺรํ โปสนตถาย อรณฺณํ ปวิสิตฺวา กฏฺุจํ วา ปณฺณํ วา
 อahrtิตฺวา ตสฺส มูเลน มาตฺรํ อุปฺภุจฺหิ. โส ปุณฺณทิวสํ อรณฺณํ ปวิสิตฺวา ฆมมาภิตฺโร ปิปาสาปฺพิ
 โต อติครุภาเวน กิลมาโน นทิตฺเร เอกสฺมี นิโครธฺรฺกฺขมฺมูเล ภารํ โอตาเรตฺวา โลกํ วิสมิตฺวา
 นิททํ โอกกมฺิ. โส ปพฺุชฺฌิตฺวา จินฺเตสิ “อิทานานํ ตฺรฺโณ พลฺวา พลฺวนโตปิ สมานํ เอวรूपํ
 ทุกํ สหิตฺุ สกโกมิ, พยาธิกาเล วา วุฑฺฒกาเล วา ก็ กริสฺสามิ”ติ. ปุณฺ จินฺเตสิ “อหํ อีเมหิ
 วาณิเชหิ สทฺธิ สุวณฺณณฺมี คนฺตฺวา ตโต สุวณฺณํ อahrtิตฺวา สุเชน มาตฺรํ อุปฺภุจฺหิสฺสามิ”ติ.
 เอวํ จินฺเตตฺวา ตตถ ภารํ รเปตฺวา เยน, เต วาณิชา, เตนฺอุปสงฺกมฺิ. อุปสงฺกมิตฺวา เอกสฺส
 ฆฏฺุจสฺส วาณิซสฺส สนฺติเก นิสฺสีทิ. โสปิ ตํ อตฺตโน สนฺติเก อาคตํ ทิสฺวา ปุจฺฉิ “ตาท กุโต อาคโตสิ,
 กิमतถาย อาคโตสิ”ติ. โส อตฺตโน อธิปายํ อาวํ กโรนโต

(๒๔) “ทลิตฺทโท ทานิทํ สามิ อมฺคามสฺมา อาคโต
 สเจ มํ อนุกมฺเปสิ ตยา สทฺธิ คมฺิสฺสหน”ติ^{๒๒}

อาห.

ตํ สุตฺวา นาวีโก ตํ อโรหสมฺปนฺนํ มหาถามภาวํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต อีมา คากาโย อภาสิ

(๒๕) “สาธฺู ตาท สุภาเสสิ ขิปฺปิ เอหิ มมนฺติเก
 ยตฺตกํ เวตฺนํ ตฺยหํ ตตฺตกํ เต ททามหํ
 (๒๖) อณฺณมปิ ปริพฺพยํ เทมิ ยถา ตวํ ธนฺมิจฺฉสิ
 เตหิ ตาท สุขํ ชีว ยาวชีว ยทิจฺฉกน”ติ^{๒๓}.

^{๑๘} โสตตถกฺ. คชปิโย. เอวรฺูปริ.

^{๑๙} โป. สกมทาสี

^{๒๐} โสตตถกฺ. (पालิ) ข้อ ๒๓ หน้า ๑๑

^{๒๑} โสตตถกฺ. (पालิ) วิวาทนตถาย

^{๒๒} โสตตถกฺ. (पालิ) ข้อ ๒๔ หน้า ๑๒

^{๒๓} โสตตถกฺ. (पालิ) ข้อ ๒๕-๖ หน้า ๑๒

ตัม สุตวา โพธิสโต ตัม วณทิตวา สีนัง นิโครธรุขมูลํ คนตวา “สจหา สุวณณภูมิ คนตวา สีสํ เสยโย ภเวยฺยํ, ตสฺส เม คจฺจโต โก มาตโร อุปฺภูจฺหิสฺสติ, อยฺยตํ เม ทานิ จินฺ ติตํ มาตโร ตาว ปุณฺณิตวา ตสฺสา มนํ ขานิตวา ตโต ปจฺฉา กริสฺสามิ”ติ จินฺเตตวา ตัม ภารํ ขนฺธนาทาย ฆรํ คนตวา สพฺพํ กตฺตพฺพกิจจํ กตวา มาตโร วณทิตวา เอวมาท “อมม วาณิชา อีเรว นาวาย อาคจฺจนฺติ, เตปิ สุวณณภูมิ คจฺจสฺสนฺติ, อหํปิ ทานิ ตฺรฺโณ ฅามสมฺปนฺโน เอว รูปํ กมฺมํ กาคฺชํ สมตฺโถ, มหฺลลกาเล วา พฺยาธิกาเล วา ก็ กริสฺสามิ, เตนาหํ เตหิ สพฺพํ สุวณณภูมิ คมฺิสฺสามิ”ติ.

สา ตสฺส วณฺํ สุตวา เอวมาท “ตาท มม ชีวิตํ ตฺยหํ ปฏฺวิพฺพธํ, ตสฺมา ยตฺถ คนฺตุมิจฺจสิ, ตยา สพฺพํ คมฺิสฺสามิ”ติ. ตัม สุตวา โพธิสโต ตฺยฺจจิตโต มาตโร วณทิตวา ปุน วาณิซสฺส สนฺติกํ คนตวา เอวมาท “สามิ อหํ เอกโก คนฺตุนํ สกฺโกมิ, สเจ มม มาตฺรา สพฺพํ คนฺตฺวํ ทสฺสสิ, ตยา สพฺพํ คมฺิสฺสามิ, ตํ กิสฺส เหตุ ? มม มาตา วิธฺวา มหฺลลิกา ทลิตฺทา กปฺณา, จเปตวา มํ อญฺเญ ปุตฺตา วา ธีตโร วา นตฺตา วา นตฺถิติ ตํ ปหาย คนฺตุนํ สกฺโกมฺิ. ตัม สุตวา วาณิซํ โสมนสฺสชาโต “สาธฺวํ สาธฺวํ ตาท, ตว มาตโร วา ปุตฺตทาเร วา สีนัง อาเนหิ, เตสมฺปิ ปริพฺพยํ ทสฺสามิ”ติ อาท. โส ตัม สุตวา ตฺยฺจจิตโต ตัม วาณิซํ วณทิตวา อตฺตโน เคหํ คนตวา ยํกฺยจฺจ อตฺตโน ฆเร อตฺถิ, ตํ คเหตฺวา มาตโร อาทาย วาณิซสฺส สนฺติกํ อคฺมาสิ. วาณิซํปิ ตฺยฺจจิตโต เตสํ ปริพฺพยํ ทตฺวา กติปาหํ วาเสตฺวา นาวํ อาโรหณสมฺเย โพธิสโต ปกฺโกสาเปตฺวา “ตาท อีโต ปฏฺจาย สพฺพํ มม ฅนํ วา ปาเถยฺยํ วา นาวํ วา ตฺยหํ นิยฺยาเทมิ, อีโต ปฏฺจาย สพฺพกิจฺจา นิ ตฺยหํ ภาโร”ติ วตฺวา โพธิสโตตสฺส ทาทพฺพํ สพฺพํ อทาสิ.

โพธิสโต ตโต ปฏฺจาย สพฺพกิจฺจานิ กตฺวา นาวาย อาโรหณทิวเส อตฺตโน มาตโร นาวาย อาโรเปตฺวา วาณิเชหิ สพฺพํ นาวํ วิสฺซชฺเชสิ. นาวา สตตฺทิวสานิ มหาสมฺมุเท ปกฺขณทิตวา อติจฺจนฺตมฺเนน พนฺธนา นิชฺชิตฺวา มหาสมฺมุเท นิมุขฺชิ. ตทา สพฺเพว วาณิชา นานาวิธํ วิปการํ ปาปฺณิสฺสุ. โพธิสโต อตฺตโน ชีวิตํ รกฺขณตฺถาย กติปยฺปปมาณํ คนตวา มาตโร อนุสฺสรมาโน นินฺตติตฺวา โอลฺเกนโต ตํ เอกํ กฏฺจกฺขนธํ อาลมพฺมานํ ทิสฺวา ปุณฺนาคนตฺวา มาตโร อตฺตโน ขนฺธเ จเปตฺวา ตํ วายูเวคสมฺมุทฺตฺรจฺจสฺมุ หากิณฺณํ วิวิธวิจฺเญรวํ มหาสมฺมุทํ ตริ.

ตทา อกฺนิฏฺฐกฺวเน จิตฺโต โสฬสสทฺสสกปฺปาญกมฺหาพรหฺมา เอกํ อสงฺเขยฺยํ อติกกมิตฺวา พุทฺธสฺส อนุปฺปนฺนภาวํ ฅตฺวา พุทฺธการกธมฺมํ กาคฺชํ สมตฺเถ ขนฺธเ โอลฺเกนโต ตํ อตฺตโน มาตฺรํ อตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจขนธํ ทิสฺวา “อโย มหาปฺริโส อิมํ มหาสมฺมุทํ อติคฺมภีโร อปริยฺนตํ ปฺรตฺีราทสฺสนีโย อคฺเนตฺวา อตฺตโน ชีวิตํ ปริจฺจชิตฺวา สกฺมาตโร อุตฺตาเรตฺกามา, เอวรฺวโป ทพฺพวิริโย ปฺริโส พุทฺธการกธมฺมํ กาคฺชํ สมตฺโถติ จินฺเตตฺวา ตสฺส สรีเร อชฺฅาวสิตฺวา พุทฺธาวาย เจโตปฺนิธานํ อุปฺปาเทสิ. ตทาปิ อนนฺตจกฺกวาเฟสฺสุ เจว อิมสฺมี จกฺกวาเฟ จ อมฺหากํ โพธิสโตเตน สทฺธิโส ฅามวา ฅาณวา พุทฺธการกธมฺเม ปุเรตฺว สมตฺโถ ปุคฺคโล นาม นตฺถิ, ตสฺมา สฺพุทฺธาวิโสโก มหาพรหฺมา อมฺหากํ โพธิสโตตสฺสว สรีเร อชฺฅาวสิตฺวา เจโตปฺนิธานํ อุปฺปาเทสิ.

ตทา มาตฺรโปสโก มหาปฺริโส อุมฺพลเวเคน ปทฺโฏ นิมุขฺชิตุ อารภิ. ตโต โส เตน มหาพรหฺมฺนา อชฺฅาวสิตฺจิตฺเตน เอวํ จินฺเตสิ “สจหา เอกํ สจฺจกิริยํ น กริสฺสามิ, อิมสฺมี สมฺมุทฺตมฺชฅเมยฺว มม มาตฺรยา สพฺพํ มริสฺสามิ, ตสฺมา เอกํ สจฺจกิริยํ กริสฺสามิติ จินฺเตตฺวา ปุน เอวํ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิ “พุทฺโธ โพเธยฺยํ, มุตฺโต โมเจยฺยํ, ติณฺโณ ตาเรยฺยน”ติ. มหฺนเตน อฺสฺสาเหเน มหาสมฺมุทํ ตริตฺวา เทวตาวทิตฺเตน กติปยฺทิวเสเนว สมฺมุทตฺริ สมฺปาปฺณิ. ตโต โส มาตโร คเหตฺวา เอกํ อญฺญตฺโร คามํ คนตฺวา ตตฺถ วสิตฺวา

กิจฉกสิเรน ยาวชีว์ มาตร์ อุภูงหิตวา อายุหปรีโยसानะ จวิตวา เทวโลเก นิพพตติ. มาตาปัสส
ยถากมม คตาคติ. ปรมปณิธานาย. เตนาห ภควา อชปาลนิโครธะ อฏฐมสตะทาเห ปรมากิสมพุทโธ,
พรหมุณา อาคตกาเล ยาจิโต

(๒๗)	“พุทโธหิ โพธิยัสสามิ, เตน ปตโตมहि สมพุทโธ	อิตยัม ปตถนัม กตัม, หนนท โพเธมิ ปาณินัม.
(๒๘)	มุตโตหิ โมจยัสสามิ เตน มุตโตมहि สํสารา	อิตยัม ปตถนัม กตัม, หนนท โมเจมิ ปาณินัม.
(๒๙)	ติณโณหิ ตารยัสสามิ เตน ตินโณมहि สํสารา	อิตยัม ปตถนัม กตัม, หนนท ตาเรมิ ปาณินน”ติ ^{๒๔} .

คณธารรฎฐะ มาตุรฎฐธโกติ เอตถ วณณนา สมตฺตา.

๒. คชปิยราชวตถุ

สตะตฺตฺตาสนกทมกคชปิยติ เอตถ ปนตฺเถ :-

โพธิสตะโต หิ อปรภาเค เทวโลกโต จวิตวา สิริมตฺตฺนคเร ราชกุเล นิพพตฺติตฺวา วยฺยปตฺโต
ปิตุ อจฺจเยน ราชากิเสกํ ลภิตฺวา^{๒๕} ฐมเมน สเมน รชํ กาเรสิ. ตทา พาราณสี สิริมตฺตี นาม อโห
สี. ตทา ตสฺส เตเชน สกถสมพุทฺธิปราชานํ อุตฺตสนฺตา ภายนฺตา ปณฺณาการํ คเหตฺวา โพธิสตะตฺส สน
ติกํ เปสยีสฺส. อนฺตรนฺตรา สยเมว อาคนฺตฺวา โพธิสตะตํ อุภฺภูจฺหีสฺส. ตพุปาทาย โพธิสตะโต สตะตฺตฺตา
สนกทมโก นาม ราชานํ อโหสี.

โส หตฺถิธฺตฺตโก อตฺตโน วิชิตะ ยสฺมี ยสฺมี จานะ หตฺถินํ ปวตฺตี สุตฺวา รตฺตี วา ทิวา วา. ตถ
ตถเถว คนฺตฺวา หตฺถิโน พนฺธาเปตฺวา อตฺตโน นครํ อาเนตฺวา หตฺถิหิ สทฺธิ กิฬฺติ. คเช หตฺถิโน ปิยาย
ตฺติ “คชปิยติ ปณฺณายิตถ.

ตทา เอโก วณฺจโร มิคาทินํ มารณตฺถาย อาวูธํ คเหตฺวา วณํ ปวิสิตฺวา อิตฺโต จิตฺโต จ วิจฺรณฺโต^{๒๖}
ภิกฺขุ อลภิตฺวา ตฺถจฺจหตฺเถน อตฺตโน เคหํ ปจฺจาคนฺตุ อวิสหนฺโต มิคานํ ปทวถฺยขานฺสาเรน อนฺุพฺพนธ
โต มนุสฺสสฺสํ อติภฺกมิ. เอกสฺมี มหาสฺสรมิเป เอกํ อถฺยชนปพฺพตสทิสํ รชตวณฺณทนต์ํ ปพฺพตฺตฺกฏุมภํ
เอราวณโสณํ จามรํมิคปฺจุจํ สุวณฺณวณฺณพินฺทุโสณํ ภิรเมขลสทิสํ มหาคชินฺทํ ทิสฺวา จินฺเตสิ “มยา
เอตฺตํ กาลํ สกถวณฺณปทฺสํ วิจฺริตฺวา เอวรูปํ หตฺถินํ ทิฏฺฐปฺพุโป, อิทานานํ สกถทิวสมปิ วิจฺริตฺวา เอกํ
สํ วา มิคํ วา โครธํ ติตฺติรํ วา ภิกฺขุ น ลภามิ, สเจ หตฺถิ มาเรตฺวา เอตสฺส ทนต์ํ คเหตฺวา วิกกิณฺติ
วา, อปฺปกเมว ธนํ ลภิสฺสามิ, สเจ ตฺถจฺจหตฺเถน เคหํ อาคมิสฺสามิ, มม ปุตฺตธิตโร กถํ ชีวิสสนฺติ, ตสฺมา
เอตํ อมาเรตฺวา มม ปณฺณาการํ กตฺวา รณฺโถ สนฺติกํ คนฺตฺวา เอตสฺส ลกฺขณสมปตฺตี วณฺณเตตฺวา อิมํ
ปทฺสํ อาจิกฺขิตฺวา พหุธนํ ลภิตฺว วฏฺฏุตี”ติ จินฺเตตฺวา ปจฺจาคมนตฺถาย ปพฺพตสถฺยญจ วณฺณสถฺยญจ
รุกฺขสถฺยญจ^{๒๗} สรสสถฺยญจ สลลภฺเขตฺวา ปฏฺฐินิวตฺติ.

^{๒๔} โสตะตฺถิกิ. (ปาลี) ข้อ ๒๗ - ๙ หน้า ๑๔

^{๒๕} โป. ลภิตฺวา

^{๒๖} โป. วิจฺริตฺวา

^{๒๗} โป. รุกฺขสถฺยญจ ว

ตทา เอโก นครวาสี ปุริโส เกนจิเทว กรณเียน วณ ปวิสิตวา ตํ ตุจจหตถํ ปจจาคนํ ทิสวา อาห “สมม กิมนวชช ตุจจหตถํ ปจจาคนํ, ถลํ ตว ปุตตธิตโร ซีวิสนนติ, มริสนนติ”ติ. โส “สามิ อหํ สกล วณปปเทสํ วิจิตรวา อณณํ กิณจิ อลภิตวา เอกํ ปน อนคณํ หตถิ อทกซี^{๒๘}, สเจ มยหํ อนุกมปิ กาทุ สกขิสสสิ, เอहि ตยา สหิ รัณโย สนตีกํ คนตวา อาโรเจสสามิ”ติ อาห. นครวาสี ตสส วจันํ สุตวา ตุจจจติโต อตตโน กมมํ ฉพเทตวา ลุททกํ อาทาย นครํ ปวิสิตวา ราชทวาเร จ เปตวา รัณโย สนตีกํ คนตวา ตํ ปุตตํ อาโรจาเปสิ. ตํ สุตวา ราชา ลุททกํ ปกโกสาเปตวา ปุจ ฉิ, “ตาท กิทีโส หตถิ นาโล ตยา ทญโ”ติ. โส สพพํ หตถิลกขณสมปนํ รัณโย กเถสิ. รา ชาปิ ทินนํ ชนानํ สกการํ กตวา^{๒๙} ลุททสส เคเห พหุณํ เปเสตวา ลุททํ มคคณายกํ กตวา สพพเสนงคมาทาย อคมาสิ.

ลุทโท สพพํ เสนงคํ คเหตุวา อนุกกเมน^{๓๐} คนตวา อตตโน กตสณณานุสาเรน คนตวา ตํ ปเทสํ สมปาปณิ. ราช ตํ หตถิ พนธาเปตวา อตตโน นครํ อาเนตวา, สพพเชฏฐกํ หตถาจ รियํ ปกโกสาเปตวา ตสส สกการํ กตวา^{๓๑} เอวมาห “หตถาจรียสตตญฺจทิวสพณนตเร ยถา อิมินา หตถินา นกขตตกีฬํ กิฬิตุ สกโกมิ, ตถา สุลิกขิตํ ลิกขาเปตวา มม สนตีกํ อาเนหิ”ติ. โส ตํ หตถิ คเหตุ วา อตตโน เคหํ คนตวา ตํ ทเมตวา สตตญฺจทิวสพณนตเร สุลิกขิตํ ลิกขาเปตวา ปจจาเนตวา รัณโย อาทาสิ. ราชา ตํ หตถิ สุวินิตํ ทิสวา หตถิกรณตถาย สพเพหิ หตถาลงกาเรหิ อลงการาเปตวา นกขตตกีฬนตถาย จตุรงคณิกาย เสนาย ปริวโต ตํ มงคลหตถิ อภิรุษหิตวา นครํ ปทกขินํ กต วา ทิวเส วิตินาเมติ.

ตทา จาตุททิสยา^{๓๒} รตติยา ภาเค อรณฺณโต พหุ หตถิยฺยา อาคนตวา อูยยานํ ปวิสิต วา สกลอูยยานํ จุณณวิจฺจณณํ^{๓๓} กตวา มุตตกีรีเส ฉพเทตวา อคมฺสู. อูยยานปาโล ตสสา วิภา ตาย^{๓๔} รตติยา อูยยานํ คนตวา ตํ โอภคควิภคคํ ทิสวา รัณโย นครปทกขินํ กตวา อาคมน กาเล รัณโย สนตีกํ คนตวา ราชานํ นิวตตาเปตวา เอวมาห “อชเชว รตติภาเค อรณฺณโต พหุ หตถิยฺยา อาคนตวา อูยยานํ ปวิสิตวา สกลํ ปุปผารามํ ผลารามํ^{๓๕} จุณณวิจฺจณณํ กตวา อคมฺสู” ติ. ตํ สุตวา ราชา อูยยานทสสทถาย มงคลหตถิ อภิรุษหิตวา คโต.

ตทา ราชา ทูไรโต โอภคควิภคคํ อูยยานํ ทิสวา ปวิสิตวา อิตโต จิตโต จ วิจิริ. มงคลหตถิ หตถิ นิยา คนธํ ฆายิตวา มหํ อุปปาเทตวา สรีริ^{๓๖} วิฐนิตวา หตถิกชนธะ จิตํ หตถารหํ ปาเตตวา ปา การํ ภินทิตวา ปลาโย. ราชา สยเมว องกฺสู คเหตุวา อตตโน พเลน อากทฺเทมโตปิ นิวตเตตุ นาสกขิ. ราชา สพพํ เสนยํ ปหาย หตถินา สหิ คนตวา มหนตํ อรณฺณํ ปวิสิตวา กิลมิ.

^{๒๘} โป. ปสสามิ

^{๒๙} โป. ลตวา

^{๓๐} โป. อมุกกเมน

^{๓๑} โป. ทตวา

^{๓๒} โป. จตุทิวสา

^{๓๓} โป. จุณณ

^{๓๔} โป. วิภาคาย

^{๓๕} โป. ยลาราม

^{๓๖} โป. สรีริ

สพพา เสนาปี ปจฉโต ชาวนตาปี สมปาปุณิตุ อสกุโณตตี หตถิปทานุสาเรน คตา. ราชาปี ยทา มนุสสปกั อติกกมิตวา ทิสาสู ววฏฐเปตุ อสกุโณโต เหว จินเตสิ “สจาทั อิมั หตถินาคั น วิสสชเชสสามิ, ยทา อัย หตถิ อณเณหิ หตถิหิ ญุชฌติ, ตทา เม ชีวิตั นตถิ, กิ เม อิมินา”ติ. ตทา โส หตถินาโค เอกสส มหาอุหมฺมทรุฏฐสส เหมฐาภาเคน อคมาสิ. ตสส สาขา เหมฐาลมพกา คตา. ราชา ตั อาลมพิตวา หตถิ วิสสชชิตวา รุกขั อภิรุหิตวา อุหมฺมพรมลานิ ขาทิตวา รุกขคเค^{๓๗} นิสิติ.

สาปี เสนา หตถิปทานุสาเรนา คนตวา อพตมโยชเน อพตมโยชเน^{๓๘} อุจจาสทหิ มหาสทหิ อกาสิ. ราชา เสนาย สทหิ สุตวา สยั ปฏิสทหิ อกาสิ. สา เสนา รณโย สทหิ สุตวา สิมั ชาวนตี ราชานั สมปาปุณิ. สมปาปุณิตวา จ ปน ราชานั รุกขโต โอตาเรตวา สพพตुरิยานิ วชฺชาเปตวา ราชานั อาทาย นครั อคมาสิ. ราชาปี นครั ปวิสิตวา มหาตลั^{๓๙} อภิรุหิตวา สีสหสเน นิสิติตวา หตถาจริยั ปกโกสาเปตวา “หตถาจริย ตวั มั มาเรตฺกามา ภิวิสสสั”ติ อาห. ตั สุตวา หตถิจริโย “กสฺมา เทว เหว ภณณ, เอโส หตถิ อติวินิตโต อติหมิตโต. ราคาคฺเรน คนตวา อตตโน มโนรณั ปุเรตวา ปุณาคมิสสตี”ติ อาห. ตั สุตวา ราชา อาห “เตนหิ ยาว หตถิน อาคมิสสตี, ตาว อีเชว โหติ, สเจ หตถิ อีชาคจฺจติ, มหนตั เต โภคั ทสสามิ, โน เจ อาคจฺจติ, ชีวิตั เต นตถิตติ ตสฺสารุกขั ทตฺวา ตตฺเถว วสาเปสิ.

โส หตถินาโค อรณฺณหตถิยฺเย ปวิสิตวา หตถินิหิ สทธี อตตโน มโนรณั ปุเรตวา สตตทิว สพภนฺตเร ปจฺจาคนตวา อตตโน สาลาญั อญฺจาสิ. หตถาจริโย ปจฺจสกาเล^{๔๐} อญฺจาย หตถิสาลาญั จิตั ทิสวา รณโย สนติกั คนตวา รณโย อาโรเจสิ “เอโส เต เทว มงฺคลหตถิ อาคโต”ติ. ตั สุตวา ราชา สหสา ปาสาทา โอริยฺห หตถิสาลั คนตวา ตั มงฺคลหตถิ ทิสวา หตถิโสณทั ปรามสิตวา “หตถาจริย กสฺมา ปน เอวรูป สฺวินิตโต, หตถิ กสฺมา องฺกุเสน อตตโน พเลน อาก พตฺติตวา นีวตเตตฺตุน สกกา”ติ อาห. “เทว กสฺมา เหว ภณณ, ราโค^{๔๑} นาม องฺกุสโต ติจฺฉินตโร^{๔๒}, อคฺคิโต อญฺหตโร, นาควิสโต โฆรตโร, เตน ตุมเหหิ นีวตเตตฺตุน สกกา เทวา”ติ. “กสฺมา ทานิ สยเมว ปุณาคโต”ติ. “มม มนฺโตสทฺทเลน ปจฺจาคโต เทวา”ติ. “เตนหิ ทยฺหเมว มนฺโตสทฺทลั ทสเสหิ”ติ. “สารุ เทวา”ติ วตฺวา, เอกั มหนตั โลหคฺหิ^{๔๓} อาหาราเปตวา กมฺมมาเร ปกโกสาเปตวา ตั โลหคฺหิ องฺการสทิสั สชิตฺตฺภูต^{๔๔} สมปชฺชลิตั ตาเปตวา สณฺทาเสน คาทาเปตวา อตตโน มนตั ปรีชชเปตวา หตถิ ปกโกสาเปตวา “มหานาคินฺท อิมั โลหคฺหิ ตฺยฺห ยาว มาหิ ภณามิ, ตาว มา ฉพฺเพหิ”ติ อาห. โส โสณทั ปสาเรตวา โลหคฺหิ คเหตุวา อตตโน โสณเต ทยฺหมานะปี หตถาจริยสส ภเยน ตั วิสสชเชตฺตุน วิสสิ.

^{๓๗} โป. รุกขตฺเต

^{๓๘} โป. อตมโย

^{๓๙} โป. มหาคลั

^{๔๐} โป. ปจฺจสกาเล

^{๔๑} โป. ราโค

^{๔๒} โป. อตติคฺคิโณ

^{๔๓} โป. โลหคฺคิ

^{๔๔} โป. สโณตฺตฺภูต

ตัม ราชชา ทิสวา หตถิสส มรณภเยน ตัม ฉพทาเปสิ. อถสส มหาสัเวโค อุปปชชช “อโห รา
โค อติจณโฑ มหาโฆโร พหุพททโร^{๔๕}, กสฺมา อิเม หิ สตตฺตา รากํ นิสฺสาย สัสารสมุทเท นิมุค
คา^{๔๖}, รากํ นิสฺสาย วิวิธานิ ปาปกมฺมานิ กตฺวา อญฺญสฺส มหานิรเยสฺส ปจฺจนติ, ตัม รากํ นิสฺสาย อญ
จวิสุตฺตรสฺส อุตฺตมฺนิรเยสฺส ปจฺจนติ, รากํ นิสฺสาย เปตฺโถเกสฺส อุปปชฺชนติ, รากํ นิสฺสาย อนนฺก
วิธสฺส ตีรจฺฉานคเตสฺส อุปปชฺชนติ”ติ วตฺวา อีมา คาคา อภาสิ :-

(๓๐)	“ราคาคฺเรนิเม สตตฺตา ปุตฺโต จ ปิตโร หนฺติ	ปีตา ปุตฺตํ วิฆาตติ, มาตา มาเรติ คีตรํ.
(๓๑)	ราคาคฺเรนิเม สตตฺตา ภตฺตา จ ภคินี หนฺติ	คีตา มาเรติ มาตรํ, ภคินี ฆาเตติ ภาตรํ.
(๓๒)	ภาคิเนยฺโย มาตุลํ หนฺติ สามิโก ภริยํ หนฺติ	มาตุโล หนฺติ ภาคิเนยฺยํ, ภริยา ฆาเตติ สามิกํ.
(๓๓)	อณฺณอณฺณมฺปิ ฆาเตนฺติ ราคาคฺเรนิเม สตตฺตา	ปเคว อิตฺเร ชน, ชนธณฺณํ วิธิสฺย.
(๓๔)	ยสํ กิตฺติํ วิธิสฺเสนฺติ ราคาคฺเรนิเม สตตฺตา	อภิตฺติ ชนยนฺติธ, สุชา หายนฺติ สพฺพทา.
(๓๕)	นสฺสนฺติ กุสฺลา ฆมฺมา ราคาคฺเรนิเม สตตฺตา	สุคฺติมคฺคํ นิวารฺย, โลภโทสวสํ คตา.
(๓๖)	พชฺชนฺติ ภวสัสาเร ราคาคฺเรนิเม สตตฺตา	อปายํ วินิปาติกา, สีลํ นาเสนฺติ สุพฺพทา.
(๓๗)	สมาธิภาวนาณาน- ราคาคฺเรนิเม สตตฺตา	อนฺตรายกรา สทา, อนฺุโณนฺติ นิรยํ พหุ,
	ปหายิมิ คมิสฺสามิ	ยถาหํ สุคฺติํ วเช”ติ ^{๔๗} .

เอตานิ กิเลสาทึนวานิ ทิสวา หตถาจริยสส มหนฺตํ โภคํ ทตฺวา เอวมฺปิ จินฺเตสิ “อิเม
สตเต เกณ ฆมฺเมน สัสารทุกฺขโต โมจยิสฺสามิ, จเปตฺวา พุทฺธการกธมฺเม อณฺโณ ฆมฺโม นาม นตฺถิ, ตสฺมา
อหํ พุทฺธปณฺธานํ กริสฺสามิ”ติ. จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา มโนปณฺธานํ อภาสิ :-

(๓๘)	“พุทฺโธหํ โพธิยิสฺสามิ ติณฺโณหํ ตารยิสฺสามิ	มุตฺโตหํ โมจเย ปเร สัสารอฆมฺมพฺพยา”ติ ^{๔๘} .

เอวํ จิตฺตปณฺธานํ กตฺวา รชฺชํ ปหาย เอกโกว ทิมนนฺตํ ปวิสิตฺวา อิลิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิต
วา ยาวตายุกํ จตฺวา อายุหปฺริโยสาเน เทวโลเก นิพฺพตฺติ.

(๔๐)	อิหํ วตฺวา มหาราชา รฏฺฐจํ หิตฺวาน ปพฺพชช	ภูมิปาโล ทิสฺมปติ นาโค ฉะตฺวาว พนฺธนฺติ ^{๔๙} .

ออยํ โพธิสฺสตฺตสส พุทฺธภาวาย สยเมว จิตฺตปณฺธานวเสน พุติยจิตฺตูปปาทกถาติ.

^{๔๕} โป. พหุพททโร

^{๔๖} โป. นิมุคฺตา

^{๔๗} โสตฺตถกฺกิ. (पालิ) ข้อ ๓๐ - ๓๗ หน้า ๑๙

^{๔๘} โสตฺตถกฺกิ. (पालิ) ข้อ ๓๘ หน้า ๑๙

^{๔๙} โสตฺตถกฺกิ. (पालิ) ข้อ ๔๐ หน้า ๒๐

สตตฺตตาสนทกคชฌปิโยติ เอตถ วณฺณนา สมตฺตา.

๓. พรหมอิสิตฺต

พยคฌิยา สกมาทาสี พรหมอิสิตฺติ เอตถ ปนตฺเถ :-

โพธิสฺสโต หิ อปรสฺมี อตฺตภาเว เทวโลกโต จวิตฺวา มคฺชรภูเจ^{๕๐} หลัทธิเย^{๕๑} นาม พรหมณคามาเม เชฏฺฐพรหมณสฺส เคเห^{๕๒} ปฏิสฺสนธิ คณฺหิ. โส ทสฺมาสจฺจเยน มาตุกฺกจฺฉิตฺโต นิภมิตฺวา สุวณฺณวณฺโณ อโหสิ. เตนสฺส นามคคฺคหณทิวเส “พรหมกฺกมาโร”ติ นามํ อกริสุ. โส วยฺยปฺปตฺโต พรหมณสิปปํ อุกคฺคณฺหิตฺวา ปญฺญามหนตฺตาย น จิริสฺสเรว ตโย เวเท อฏฺฐารสฺสนํ สิปปานํ จ นิปผตฺติ ปาปุณฺนิ.

ตทา ตสฺส สนฺติเก อญฺเญ ปญฺจสตา พรหมณมาณฺวา ตสฺส สนฺติเก ตโย เวเท อุกคฺคณฺหิสุ. ตโต อปรภาเค^{๕๓} ตสฺส มาตาปิตโร กาลมกฺกสุ. โส มาตาปิตูนํ เปตฺกิจฺจํ กตฺวา ปญฺจสเต พรหมณมาณเว ปกฺโกสาเปตฺวา เตสํ สพฺพํ สิกฺขาปิตพฺพยุตฺตํ สิกฺขํ สิกฺขาเปตฺวา อตฺตโน เคเห สพฺพธณํ นิรวเสสํ ปญฺจนํ มาณวสฺตานํ ทตฺวา โอวาทํ ทตฺวา, เตหิ กตฺตารโว เตหิ นิวาริยมาโนปิ, เคหํ ปหาย เอกโกว คนฺตฺวา เอกํ^{๕๔} มณฺฑํ^{๕๕} นาม ปพฺพตํ นิสฺสาย อีสิปพพชฺช^{๕๖} ปพฺพชิตฺวา วณฺมุลผเลหิ ชีวิตํ กปฺเปสิ. ตสฺมี ปพฺพชิตเ อญฺเญปิ มาณฺวา ตสฺส สนฺติเก อนุปพฺพชิสฺส. เตปิ อีสิคณา โพธิสฺสตสฺส สนฺติเก กสิณปริกมมํ อุกคฺคเหตฺวา อตฺตโน รุจิจฺฉฐานํ^{๕๗} คนฺตฺวา กสิณปริกมมํ ภาเวตฺวา ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา อปริหีนชฺฌานา พรหมโลกูปคา อเหสุ. ปญฺจสตา ปน อีสิคณา โพธิสฺสตสฺส ปุพฺพสิเนเหเน เตน สทฺธิ วสิสุ.

ตทา เตสํ สพฺพเชฏฺฐโก โพธิสฺสตสฺส สิสฺโส เมตฺเตยฺยโพธิสฺสโต อโหสิ. โส เอกทิวสํ สพฺเพสุ อีสิสฺส ผลิตฺตถาย นานาทิสายो คเตสุ เชฏฺฐกสิสฺสํ ปกฺโกสาเปตฺวา ผลิตฺตถาย มณฺฑปพฺพตํ อารุหฺเต เตน สทฺธิ ผลิตฺลํ ปริเยสนฺโต กิณฺจิ อลภตฺวา ปพฺพตปาหํ โอโลเกสิ.

ตทา เอกา พยคฺชฌี^{๕๘} อตฺตีสฺมี ตตฺติยทิวเส กติปาเหเน ปุตฺเต วิชายิตฺวา ชุริ^{๕๙} อธิวาเสตุ อสฺสโกณฺตี อตฺตนา สทฺธิ กิฬมาเน^{๖๐} อตฺตโน ปุตฺเต พยคฺชฌโปตเก ขาทิตฺถกามา อโหสิ. โส ตํ ทิสฺวา สลลฺกเขสิ “อโห ธีรตฺถ วต สํสาโร. เอสาหิ อตฺตโน ชีวิตํ รกฺขณตฺถาย อตฺตโน โลหิตโต ขาเต ปุตฺเต ขาทิตฺถกามา อยน”ติ. โส ปน เชฏฺฐกสิสฺสํ ปกฺโกสาเปตฺวา “สมม สกเล อิมสฺมี ปพฺพเต สิทฺทาทิวาสํ ปริเยสิตฺวา, สเจ กิณฺจิ วิฆาสํ ลภิตฺวา สิทฺธํ อาหเรยฺยาสี, อิมิสฺสา

^{๕๐} โป. คมฺชรภูเจ

^{๕๑} โป. สาลินฺทียํ

^{๕๒} โป. เคเห

^{๕๓} โป. อปรภาเค

^{๕๔} โป. เอรกํ

^{๕๕} โป. ปณฺฑรํ

^{๕๖} โป. อีสิปพพชฺช

^{๕๗} โป. รุจิจฺฉฐานํ

^{๕๘} โป. พยคฺชฌี

^{๕๙} โป. อุทฺธ

^{๖๐} โป. กิฬยเหเน

พยคฺขิยา ทสสามิ”ติ. โส “เอวํ อัจริยา”ติ วตฺวา เปสํโต คนฺตฺวา สกลปพฺพตํ ปริเยสํ. โส ตสฺมี
อนาคตฺกาเล สกลํ สกมตฺตภาวํ วิจฺฉินฺโต เอวมาห

(๔๑)	“อัยํ สกฺกายนคฺโร ^{๖๑}	คตฺติปจฺจนตฺติสฺสํโต,
	ชาตฺติภยพฺพตฺราโส	ชราโจรวิธุมฺปิโก.
(๔๒)	พฺยาธิพฺยคฺขมฺกุลาวาโส	มจฺจุปพฺพตฺมทฺทโน,
	โสภณตฺตาปพฺพโล	ปรีเทวพฺพทฺทโว.
(๔๓)	ทฺฤชโจรณสมฺปนฺโน	โทมนสฺสภยาคฺกุโล,
	อุปายาสปิฟากรโณ	เกวโล ทฺฤชวตฺถโก.
(๔๔)	ราศฺยคตฺติกุลาวาโส	โทสวส ^{๖๒} วิสาลโย,
	โมหญฺตคณฺนากิณฺโณ	โกธรฺกฺขสเสวิโต.
(๔๕)	อุปนาหฺวาพพฺพโล	มกฺขกฺกมณฺทเสวิโต,
	ปฺลาสโจรจฺริโต	อิสฺสาปจฺจตฺติกาคุโล.
(๔๖)	ทฺฤจฺริตฺติปริวารโ	วิสมฺลโณปฺรฺกฺขิตฺโต,
	นนฺทิตฺราคมหาโยโร	มิจฺฉาธมฺมวินิจฺฉิโย.
(๔๗)	อวณฺณทฺตคณฺนพพฺพโล	วิตกฺกมกฺขิตฺตาคุโล,
	มทคณฺนพพฺพโล	ปมาทคณฺนเสวิโต.
(๔๘)	ทฺธิญฺฉินิสฺสนทพฺพโล	อนุสยพฺพรามณฺณาลโย,
	สํโยชนมฺหามจฺโจ	รฺกฺขติ นคฺร์ สทา.
(๔๙)	เอวํ อุตฺตราสพฺพโล	สกฺกายนคฺโร อหํ,
	ตตฺถ อณฺเวยาโต ราชา	รชฺชํ การตฺติ อิสฺสโร”ติ ^{๖๓} .

เอวํ อตฺตโน สรรีธมฺมํ วิจฺฉินฺโต สิสฺสสฺส อากมฺนํ อากมฺยามาโน ว อฏฺฐาสิ. โส เอวํ
อนุจฺฉินฺเตสํ เอวรูเป อนนฺทวิธํ ทฺฤชํ อนุภวมาเน สตฺเต เกณ ธมฺเมน ทฺฤชโต โมเจสฺสามิ”ติ.
อติตฺถาเว ปุพฺพชาติจณฺณวเสน พุทฺธกรณธมฺมํ ปสฺสี.

เอวํ ปสฺสนฺโต จ ปน “พุทฺธกรณธมฺเม นาม ทฺฤกรํ ตํ อกริตฺวา ทฺฤจจฺจํ อจฺฉิตฺวา
ทฺฤทฺทชฺชํ อทฺตฺวา ทฺฤชมํ อติตฺติกฺขิตฺวา น สกฺกา พุทฺธเณ ภาวิตฺ, ยสฺมาหํ พุทฺธตฺถาย นียมิตํ อนนฺ
กาทีนํ สรรี นจฺริญฺจิตฺกํ อิทํ จ เทหนิสฺสํ จิตฺตํ สพฺพกาลํ น เอการมฺมณํ, ตสฺมา สพฺเพสํ
สตฺตานํ หิตตฺถาย ยาว จิตฺตํ ปสฺสนํ โหติ, ตาว อิทํ สจฺจํ มม สรรี อิมิสฺสา พยคฺขิยา นียยา
เตสฺสามิ, กิ เม อณฺเวยน สพฺพทาเนนา”ติ^{๖๔} จินฺเตตฺวา เอวํ พุทฺธตฺถํ เจโตปณฺธิธานมกาสิ

(๕๐)	“อิมินา ปุณฺณกมฺเมน	พุทฺธโ หมิ อนาคเต,
	สํสาร์ทฺฤชโต สตฺเต	สมฺปาเปสฺสามิ นิพฺพุตฺน”ติ.

ปุนฺนทฺเว อตฺตานํ วิญฺญาเปนฺโต เอวมาห

(๕๑)	“ทาตฺสส เม อนฺนโมทฺนตฺ

^{๖๑} ฐาน.ฎีกา (पालि) ๑๙๘/๑๕๐ คาวาณณนํ ปุณฺณํ อตฺติ.

^{๖๒} โทมนสฺส (ก) อนาคตฺวส.อ.อ. ปุณฺณํ ปสฺสิตพฺพ

^{๖๓} อนาคต.อ. (पालิ) น. โสตตฺถกิ. (पालิ) น. ๒๒

^{๖๔} โป. สมฺปาทาเนนาติ

อุโฆ นรา จ ปพพตา,
 อินโท พรหมา จ ปชาปติ จ
 โสโม ยโม เวสสวโน ราชา,
 สพเพ เทวานุโมทนตุ
 ยมิทํ ปุณณํ มยา กตณ”ติ^{๖๕}.

วตวา จ ปน ยาว สีสโส น คจฉติ, ตาว ปณฺฑรปพพมตถกโต อตตานํ ปาเตตวา พยค
 ฌิยา สมมุเข สมปาเปสิ. พยคฌิณี ปพพตมตถกโต ปตตสส โพธิสตตสส สรีรํ ทิสวา, อตตโน ปุต
 เต ฌทเทตวา^{๖๖} โพธิสตตสส มสํ ขาทิ. โส กาลํ กตวา เทวโลเก นิพพตติ. ตสฺมี ขณเณ อินทพร
 หมาทโย เทวา ตสส สาธุการํ อทฺสุ. อยํ โพธิสตตสส พุทฺธภาวาย สยเมว มโนปณฺธิชานวเสน
 ตติยจิตฺตูปปาทกถาติ.

พยคฌิยา สกมทาสี พรหมา อีสํติ เอตถ วณณนา สมตตา.

๔. สิทธุตถเตลทายการาชปุตฺติวตฺถ

ราชปุตฺตีสิทธุตถเตลทมาสีติ เอตถ ปนฺตโถ^{๖๗} :-

โพธิสโต กิร อนเณสฺสุ อตตภาวสเตสฺสุ เทวมนุสฺเสสฺสุ สํสรนโต เอกสฺมี ปุณฺฑริกปเป
 สุวณฺณกมมารกุเล นิพพตติ. โส วยปฺปโต สุวณฺณการสส กุสโล อโหสิ. ตทา เอโก ทณฺชก
 โร^{๖๘} นาม มหาเสฏฺฐี อโหสิ. ตสส กาลจนวนติ นาม ธีตา ปริวาทะสิ สทฺธิ วฑฺฒิตวา โสฬสวส
 สิกกาเล อุตฺตมรูปธรา อโหสิ. ตทา ปจฺฉิมทิสากาเค อปโรปิ วิสาโล นาม มหาเสฏฺฐีติ. เต
 อณฺณมณฺณํ สหายกา หุตวา อหะสุ. วิสาโล อตตโน ปุตตสสตาย ตสส ธีตรํ วาเรสิ. ทณฺชกา
 โร มหาเสฏฺฐี มหาสตฺตํ ปกโกสาเปตวา ธีตุ อลงการํ การาเปนโต เญจปาสาทสส เอตานิ
 อเปตวา โพธิสตฺตํ เอตทโวจ “อมโห กมมาร ปาเท ทิสวา กิ กาทุ สกขิสสสี”ติ. “สกขิสสามิ
 สามิ”ติ อาห. “เตนหิ กริสสสี”ติ. โพธิสตตสส สุวณฺณโกฏฺฐสส อตตโน ธีตุ ปาทมตฺตํ ทสเสสิ.
 หตถเมว องฺคุลีเยว ทสเสสิ. สापิ กุมาริ จินเตสิ “มม มาตาปิตโร กมมารสส สมมุเขน ทสเสน
 ติ, กิณฺนุ โข การณน”ติ. ปทริทเทเน มหาสตฺตํ โอโลเกนตี ตสส รูปสมปตฺตี ทิสวา ตํขณฺณเณว
 ตสฺมี ปฏิพทฺธจิตฺตา^{๖๙} หุตวา ราเคนาภิกฺขตา^{๗๐} “สเจ ตวํ มยา อตฺถิโกว ภเวยยาสี, ปจฺฉิมทิส
 ากาเค เอกํ มหาเคหํ รุกฺโข อาหจจ ติฏฺฐติ, สายนหสมเย ตํ อภิรฺยทิตวา สาขนฺตเร คจฉสิ,
 อหํปี รตติกาเล นิภฺขมิตวา ตยา สทฺธิ รมิสสามิ”ติ อภฺขรานิ ลิกฺขิตวา^{๗๑} มหาสตตสส มตถเก
 ปาเตสิ. มหาสตโต ตํ ทิสวา โอโลเกตวา ตฺถนหิ หุตวา กมมํ กโรติ. โส สายนหสมเย กมมํ
 นิฏฺฐาเปตวา, อตตโน เคหํ คนฺตวา นฺหาตวา ภฺยชิตวา อตถงฺคเต สุริเย วุตฺตนเณน^{๗๒} รุกฺโข อภิ

^{๖๕} โสตตถกกี. (पालि) ข้อ ๕๑ หน้า ๒๓.

^{๖๖} ไป. ฌทเทตวา

^{๖๗} ไป. ปมตโต

^{๖๘} ไป. ทธณฺชกโร

^{๖๙} ไป. ปฏิพทฺธจิตตา

^{๗๐} ไป. ราเคนาภิกฺขตา

^{๗๑} ไป. ลิกฺขิตวา

^{๗๒} ไป. วุตฺตนเณน

รุษหิตวา ปุพฺพรกฺขสาขนฺตเร อปฺสสาย นิสฺสิตฺวา ตสฺสา คมนมคฺคํ โอลฺลเกสิ. กุมาริปี มาตาปิตุสฺ
 อปฺจจาเยกา หุตฺวา ยาว มาตาปิตโร น นิตฺทํ โอลฺลกมิตฺวา^{๗๓} โหนฺติ, น ตาว นิกฺขมิ. ตํขณฺ
 กุมาริ มาตาปิตูนํ นิตฺทกฺกมนกาเล สณฺธิกํ^{๗๔} วุฏฺฐาย สุวณฺณสรเก สุจิมํสุปฺเสจฺนํ สาลินโมทนํ
 ปุเรตฺวา อาทาย ปาสาทา โอลฺลิตฺวา มหาสตฺตสฺส สนฺติกํ อคฺมาสิ. สา ตํ โอลฺลเกตฺวา ตสฺส
 นิตฺทายนภาวํ ญตฺวา น อฏฺฐาเปสิ. ตสฺมี กิร กาลे “โย นิตฺทายมานํ อฏฺฐาเปตฺวา, โส เอกกป
 เป มหานิรเย ปจฺติ”ติ ลภิ. เตนาปิ กุมาริ มาตาปิตูนํ สนฺติกา ตํ ญตฺวา ตํ นิรยภเยน^{๗๕} น
 อฏฺฐาเปสิ. สापิ ปุพฺพปตฺตานิ อจฺจิตฺวา ตพฺพาสรฺกํ ตสฺส สนฺติเก จเปตฺวา ปกฺกามิ. มหาส
 ตฺโต ตสฺสา ปาสาททวารํ สมปตฺตกาเล ปพฺพชฺฌิตฺวา ตานิ ทิสฺวา “อิทานิ กุมาริ อาคตา ภวิสฺสตี”
 ติ จินฺเตตฺวา อิตฺโต จิตฺโต โอลฺลเกตฺวา ตํ ปาสาทํ ปวิสฺนมตฺตํ ทิสฺวา, วิปฺปฏิสาริ หุตฺวา ตานิ
 คเหตฺวา อตฺตโน เคหํ อคฺมาสิ. ปุนทิวเส สุริยคฺคมนเวลายํ กมฺมํ กโรติ. สापิ โข กุมาริ ตเถว
 ลิตฺติวา “มา นิตฺทายตฺว”ติ ตสฺส มตฺถเก ปาเตติ. มหาสตฺโต ตํ โอลฺลเกตฺวา อชานนโต วีย
 กมฺมํ กโรติ. โส อตฺถงฺคเต สุริเย ตเถว คนฺตฺวา คจฺจติ, ปุน ตเถว นิตฺทํ โอลฺลกมิ. กุมาริปี
 วุตฺตนเยเนว คนฺตฺวา ตสฺส นิตฺทายนภาวํ ญตฺวา ปุน นินฺวตฺติ. มหาสตฺโตปิ ตเถว ทิสฺวา ปุน
 อตฺตโน ฆรํ อคฺมาสิ. สา ตตฺติยทิวเส ตํ นิตฺทายานํ ทิสฺวา พลวโสการิกฺกิตฺวา หุตฺวา

“อัยปิ กุมาริ ปีโย มนาโป’ภิรมฺมณิโย
 สนนินฺวาสา ปุเร นตฺถิ นิตฺทายนปพฺพชฺฌโก.
 โมฆํ เต วีริยํ โหติ โมฆเ เม โหติ วีริโย
 คจฺจ อัยย ยถาสฺสํ มยหํ ปริวตฺติ นตฺถิ”ติ

คาลํ วตฺวา ตานิ จเปตฺวา น ปุน อคฺมาสิ. ตสฺสา ปาสาททวารํ สมปตฺตตาย โปธิสฺส
 ตโตปิ ปพฺพชฺฌิตฺวา โอลฺลเกนฺตโตปิ จิตฺมคฺคํ ทิสฺวา ราเคน อภิกฺกิตฺว หุตฺวา

“อภิกฺกุปายํ กุมาริ ทสฺสนียา มโนรมา

จิตฺโต^{๗๖} เกน กมฺเมน นิตฺทายิ ปุพฺพมูลเก
 ปุเร ปุณฺณํ กตํ นตฺถิ เตนฺมहि นาริมสงฺคมม
 ทานกาเล น โสหมฺหิ เสฏฺฐจฺฉิโน นานุโมทนํ
 นาริทฺธิฏฺฐมตฺตา ทานิ ตาย สทฺธิ น รามามฺห”ติ

คาลํ วตฺวา ตาย จปิตาทารํ อาทาย ปกฺกามิ.

ปุนทิวเส วิสาลเสฏฺฐิ ปณฺจสตสฺสกาณํ สาลิตฺถนฺทลานํ จ ปณฺจสตสฺสกาณํ ติลานํ จ ทิ
 ขิรฺกมฺภสฺสสฺสกาณํ มิคโคณฺมทิสฺสุกรอรุพฺพมจฺจมํสสฺสสฺสกาณญจ ปุเรตฺวา, ทณฺทกรเสฏฺฐจฺฉิโน
 เคหํ ปาเหสิ^{๗๗}. โสปี อตฺตโน ปุตฺตํ อลงฺกราเปตฺวา ยานํ อาโรเปตฺวา สห ปริวาระหิ ปุโรโตว เป
 เสสิ. สยปี สตฺตรตนฺทจิตฺตํ รถวํ อภिरุหิตฺวา มหนฺเตน ปริวาระน สทฺธิ ทณฺทกรมฺหาเสฏฺฐจฺฉิโน

^{๗๓} โป. โอลฺลกมิตฺวา

^{๗๔} โป. สมิทํ

^{๗๕} โป. นิรียภเยน

^{๗๖} โป. จิตฺโต

^{๗๗} โป. ปาเกสิ

เคห์ อคมาลี. อุโภปี เต อณณมณณ อวาท กตวา เอกมาเสเนว อกขั กิฬีส. มาสปริโยसानะ
 อตตโน ปริวาร อาทาย ปจจาคมิ^{๗๘}. โพธิสโตปิ โข เอว จินเตสิ “อัยปี กุมาริ ปิยสหายิกา
 มมาทิสเน นาม ปุริเสน ตาย สมปนเนน ลหุ^{๗๙} วฏฏตี”ติ. “ตัม นิสสาย อุปราขั ลหุ วฏฏ
 ตี. โส ราชารหิ อติสุ อุมาลงการ มณิมุตตาวิจิตตัม กตวา อุปราชสส ปณณการ^{๘๐} อทาสี. อุป
 ราชปิ ตัม ทิสวา อติวีย ตูฏจจิตโต “อมโภ เกนญเณ อิมิ ปณณการ มยหิ อทาสี”ติ ปุจฉิ.
 โพธิสโต สพพ ปุตตี อาโรเจสิ. “อมโภ มา จินตยิ, เสฏฐิธัตถิ ลภิตุ อุปายั กริสสามิ”ติ อาห.
 โสปิ โพธิสโต สพพาลงการะหิ อลงการาเปตวา อิตถิเวส คาหาเปตวาปิ คณหิตวา หตถิกชนะ
 อาโรเปตวา สยั หตถิกชนะ นิสสิทิตวา ทนทกรเสฏฐิโน เคห์ คนตวา หตถิกชนะ นิสสิโน
 มหาเสฏฐิ ปกโกสาเปตวา เอวมาห “อมโภ มหาเสฏฐิ กสสายั สุวณณปาสาโท”ติ. “มม อิตุ
 ปาสาโท สามิ”ติ วุตเต “เตนหิ อมโภ อหิปี ปิตรา มหาราเชน ชนปะเท โจรณั อุปสมตถาย
 เปสิโต หุตวา ยาวาห์ มา คมิสสามิ. ตาวายั มม ภคินี ตว อิตาย สหิธิ ตูฏจตุ, มมาคณกาเล
 ตัม อาทาย คมิสสามิ”ติ. ตัม สุตวา มหาเสฏฐิ เอวมาห “มม อิตา สาปติกา, ตุมหากัม ปน
 ภคินี ตาย สหิธิ วสิตุ น ลภตี”ติ. “อมโภ มหาเสฏฐิ ยาว มม ภคินี ตว อิตยา สหิธิ วสติ,
 ตาว ตสสา ปตี อณนตร สา หิ”ติ อาห. โส “สาธู”ติ สมปฏิจฉิตวา อิตถิ ปกโกสาเปตวา
 สพพ ปุตตี อัจฉิตวา ตสสา ปตี อณนตร วสาเปติ. อุปราชปิ มหาสโต อิตาเรตวา ปา
 สาห์ อาโรเปสิ. อาโรเปตวา จ ปน เอวมาห “อมโภ มหาเสฏฐิ มม ภคินี น ขาทิตปูพพ,
 อาหาร มา ขาติ. น ธาวิตปูพพ, มา ธาวิ. มา อณนตล เสนาสเน วสิ. มา อณนเส มนุสสานั
 ปาสาทิ อภิรยหตุ อนตมโส ตว อิตูปติปี”ติ. “มา ภายิตถ, สพพ มยหเมว ภาโร โหตุ”ติ.
 อุปราชปิ สพพ เสฏฐิสส ภาร^{๘๑} กตวา ปกกามิ. ตโต ปฏจาย โพธิสโต ตาย สหิธิ อภิรมิต
 วา ตโย มาเส วิติมาเมสิ. น โกจิ ตัม การณั ขานาติ. อุปราช ปุณาคนตวา ตัม อาทาย อคมา
 ลี. มหาสโตปิ โข อปริปกกณณโณ โมหาภิกุโต รากาหิตจโจน ปรรหารเสวิ หุตวา ตโต จิตวา
 อวิจิมหานิรเย นิพพตติ. อปราปริยเสน ปุณปุณิ จุททสกปปิ^{๘๒} มหานิรเย มหาทุกขิ อนุภวิ^{๘๓}.

“ราคาตุเรปิ เม สตดา อนุโณนติ นิรยัม พหุ
 วทณนติ ภาวสสารา สทฐมม อวิขานโต”ติ

หิ วุตตัม. โส ตโต จิตวา วิปากาวเสเส นปุสกะอิตถิภาวปริสตุตถภาวคทรรโกณพีชอุ
 ธรณชจททธริตตภาเวสุ เอเกกสมิ ปณจ ปณจ ขาติสทานิ มหนตัม ทุกขิ อนุภวติ. ปณจ
 ขาติสตัม อิตถิตัม ปาปุณนติ. อิทัม สพพปจฉิมาวเสส.

เอกสมิ หิ กาเล สารมณชกปปะ ระมวติ นาม นคเร สุปปุตโต นาม ราชา ธมเมน
 สเมน รชขั กาเรสิ. ตสส ปุตโต ปุราณทีปงโร สมมาสมพุทโธ ขาโต. โพธิสโต เทเวสุ มนุส
 เสสุ จ สัสนโต, เตน อปราปริยเวทนียกมเมน จ เทวโลกโต จิตวา ปุราณทีปงกรสส สมมาสม

^{๗๘} โป. ปจจาคมิ

^{๗๙} โป. ลหุ

^{๘๐} โป. ปณณการ

^{๘๑} โป. ภาว

^{๘๒} โป. จุททสกปปิ

^{๘๓} โป. อนุภวิ

พุทฺธสฺส เวมานิกภคินี^{๘๔} หุตฺวา ราชกุเล นิพพตฺติ, ตสฺสา นามคหณทิวเส สุมิตฺตาติ นามํ อํ กํ
สุ.

ตทา ปุราณทีปํกรสมมาสมพุทฺโธ กปฺปสฺตสฺสสสาธิกานิ โสฬสอสงเขยยานิ ปารมมียํ
ปุเรตฺวา^{๘๕} เอกสมมึ สารนามเก กปฺเป จมฺปาวตฺตินคเร ราชกุเล สุปฺปุตฺตสฺส รมฺโณ อคฺคมฺหเสยฺยา จน
ทเวยฺยา กุจฺฉิมฺหิ^{๘๖} ปฏฺฐสนฺธิ อคฺคฺหเสสิ. สํ ทสฺมาสจฺเจนํ ปุตฺตํ วิชายิ. โส อนุกฺกเมณ วทฺธมน
โต ทสฺสสสสสสาธิกานิ อคํ อชฺฉวสนฺโต, จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา มหาภินิภฺขมนํ นิภฺขมิตฺวา สตฺต
ทิวสํ ปธานํ ปทฺทิตฺวา สพฺพญญุตํ ปฏฺฐวิชฺฌิ.

ตทา ราชปุมฺขํ สพฺเพ มนุสฺสา พุทฺธปุมฺขํ ภิกฺขุสํฆํ จตฺตํ ปจฺจเยหิ อุปฺภุจฺหิ. ตทา ปจ
ฉิมทีปํกรโฬสฺสโต มหฺพุทฺธเน มหาโภเค พฺราหฺมณกุลํ นิพพตฺติตฺวา กาเมสุ อาทินวํ^{๘๗} ทิสฺวา เคหํ
ปทาย พุทฺธสฺสเน ปพฺพิชิตฺวา ปญฺจาภินฺวอภฺยาสมาปตฺติลาภิ อโหสิ. โส เอกทิวสํ สํเขนํ ปริวฺตฺตสฺส
ทีปํกรสมมาสมพุทฺธสฺส สิริสมปตฺติ ทิสฺวา เอตทโหสิ “ยถายํ ทีปํกรสมมาสมพุทฺโธ สาวกสํเขนํ ปริว
โต โสภติ, อิมํ จ สตฺเต สํสารทฺถกฺโขโต โมเจติ, ตถาหํปิ อนาคเต พุทฺโธ ภเวยฺยน”ติ. จินฺตฺเตตฺวา อตฺตโน
ปตฺตมาทาย สกฺลนคฺรํ เตลภิกฺขาย วิจริตฺวา พุทฺธํ เตลํ อาเนตฺวา สกฺลํ ภควโต ปริเวณํ จตฺตฺชาตฺติคฺนเรหิ วิ
ลิมฺเปตฺวา สกฺลรตฺติ อเนกสฺสํ ภควโต ทีปปูชํ กตฺวา สพฺพรตฺติ ทีปํ ชาเลสิ. วิภาตฺตาย จ รตฺติยา
สพฺเพสุ ภิกฺขุสุ ภควโต สนฺติกํ อาคเตสุ โส ปุณํ ภิกฺขุสํฆสฺส ทีปปูชํ กตฺวา ตทา คตฺสฺส, ปาทม
เล นิปชฺชิตฺวา เอวํ ปณฺธานํ อกาสิ. “ภนฺเต อิมินา ทีปปูชาพฺเลน^{๘๘} ยถา ตวํ ทีปํกรโร^{๘๙} นาม พุท
โธ หุตฺวา สพฺพสฺตเต โมเจสิ, ตถาหํ อปิ อนาคเต สพฺพสฺตเต โมจฺนตฺถาย ทีปํกรโร นาม พุทฺโธ ภวิส
สามิติ”ติ อาท. อนาคตฺสยฺยานํ เปเสตฺวา ตสฺส อธิการสฺส นิปฺปตฺติภาวํ ทิสฺวา สํฆมฺเขนํ นิสิน
โน ตํ พยาภาสิ “อัยํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ตถาคตํ จ ภิกฺขุสํฆญฺจ ปทีปปูชํ กตฺวา ปณฺธานํ กโรติ, โส
อนาคเต อิตฺโต กปฺปสฺตสฺสสสาธิกโสฬสอสงเขยยมตฺถเก อหํ วียํ ทีปํกรโร นาม สมมาสมพุทฺโธ
ภวิสสตี”ติ. โส ภควโต สนฺติเก พยากรณํ ลภิตฺวา, ตโต ปญฺญายํ นิจฺจํ เตลภิกฺขํ วิจริตฺวา
ภควโต ทีปปูชํ อกาสิ. อเอกทิวสํ สกฺลนคฺเร เตลภิกฺขํ วิจริตฺวา ราชเคหทฺวารเ^{๙๐} อฏฺฐาสิ.

ตทา ราชปุตฺติ สตฺตฎฺฐมิกสฺส ปาสาทสฺส อุปฺริมตฺเต นิสินฺนา ตํ อเวลายํ ราชเคหทฺวารเ
จิตํ ทิสฺวา “อัยํ ภิกฺขุ อิมาย เวลายํ ราชเคหทฺวารเ จิตํ น ภตฺตตฺถาย จิตํ มญฺเญ อญฺญ
สฺสตฺถาย จิตํ”ติ จินฺตฺเตตฺวา เอกํ อุปฺภุจฺจํ เปเสสิ “คจฺฉ ภณํ อยฺยสฺสาคมนการณํ ปุจฺฉา”ติ.
โส คนฺตฺวา เต อตฺถาย ตสฺส อาคตภาวํ สุตฺวา ราชธิตาย อาโรเจสิ.

สํ ตํ สุตฺวา ตํ ปกฺโกสาเปตฺวา อาสเน นิสิตฺวาเปตฺวา วณฺทิตฺวา เอกํ สุวณฺณสรารกํ
สิทฺธตฺถเตลสฺส ปุเรตฺวา สีเส อาทาย “ยถา มม ภาตา สพฺพสฺตตฺทิตฺถตฺถาย พุทฺโธ ชาโต, ตถา
หํปิ อนาคเต สพฺพสฺตตฺทิตฺถตฺถาย พุทฺโธ ภวิสสามิ, มยฺหํ พุทฺธฏฺฐกาเล ‘สิทฺธตฺถ’ติ นามํ โหตุ”ติ

^{๘๔} ไป. เวมาติกภคินี

^{๘๕} ไป. ปุเรตฺวา

^{๘๖} ไป. กุจฺฉิมฺหิ

^{๘๗} ไป. อาทินวํ

^{๘๘} ไป. ทีปปูชาพฺเลน

^{๘๙} ไป. ทีปํกรโร

^{๙๐} ไป. ราช เคหทฺวารเ

จิตต์ อุปปาเทตวา ตสส สนติกัง คนฺตวา ตํ สีสโต โอตาระตวา ตสส ปตเต ปกฺขิปนฺตี เอวมาห “ภนฺเต อิมินา เตลทาเนน มม ปตถนา สมฺมิชฺชตุ, อิมํ มม ภาตฺตโน”^{๙๑} ปุชฺชํ กโรหิ^{๙๒}, มม วจเนน เอวํ วเทหิ “ราชปุตฺตี ภควโต ปาเท สีรสา วณฺหติ, ตฺยหํ ภคินี อิมินา สิทฺธตฺถเตลทาเนน อนาคเต พุทฺโธ ภวิตุ อิจฺฉติ, พุทฺธกฺกาเลปิ อิมินา สิทฺธตฺถเตลทาเนน มม นามํ โหตุ”ติ, “เอวํ ปณฺธิชานํ กโรตฺติ วตฺวา จ ปน เถรสฺส สาสนํ ทตฺวา อุยโยเชสิ.

เถโร ตสฺสา สาสนํ คเหตฺวา ปตฺตํ อาทายฺญายาสนา วิหารํ อคฺคมาสิ. ตสฺมี ทิวเส พุทฺธตรํ ที่ปฺปชฺชํ กตฺวา ยถิจฺฉิตํ อตฺตโน ปณฺธิชานํ กตฺวา ภควนฺตํ วณฺหิตฺวา เอวมาห “ภนฺเต อชฺช เอตฺตกา มยา ที่ปฺปชฺชา กตา, ตฺมฺหากํ ภคินียา ราชธิตาย เตสํ ทินฺนํ ตฺมฺหากํ ภคินี อิมินา เตลทาเนน พุทฺโธ ภวิตุ อิจฺฉติ, พุทฺธกฺกาเล อิมินา สิทฺธตฺถเตลทาเนน มม นามํ โหตุ”ติ เอวํ ปณฺธิชานํ อภาสิ. “กีนฺุ ขวสฺสา สมฺมิชฺชตี”ติ? ตํ สุตฺวา สตฺธา ตํ ภิกฺขุ เอตทโวจ “อิทา นิ ภิกฺขุ มม ภคินี อิตฺถิภาเว จิตฺตา “น สกฺกา พยากรณํ ลภิตฺน”ติ. “กสฺมา ภนฺเต อิตฺถิภาเว จิตฺตา พุทฺธพฺยากรณํ น ลภตี”ติ. พุทฺธกรณธฺมมา นาม ภิกฺขุ อติทุกฺกรา, ปารมฺมียํ ปุเรตฺวา”^{๙๓} พุทฺธตฺตํ ปตฺถेतฺวา จินฺตณมตฺเตน สตฺตสฺงเขยฺยํ จ วาจา ย นวสฺงเขยฺยํ อติกฺกมิตฺวา ทพฺหวิริยา ธิรปฺชานา”^{๙๔} อฏฺฐธมฺเม สโมชานา พุทฺธพฺยากรณํ ลภนฺติ. กตเม อฏฺฐ ?

(๕๒)	“มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ	เหตุ สตถารทสฺสนํ
	ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ	อธิกาโร จ ฉนฺทตา
	อฏฺฐธมฺมสโมชานา	อภินิหารํ สมฺมิชฺชตี”ติ. ^{๙๕}

มนุสฺสตฺตภาเว จิตฺตสฺส”^{๙๖} พุทฺธตฺตํ ปตฺถเนตฺสส ปตฺถนา สมฺมิชฺชติ, น นาคตฺตภาเว น สฺพณฺตตภาเว น เทวตฺเตน พุทฺธมตฺเตนาติ. มนุสฺสตฺตภาเว จิตฺตสาปํ ปุริสลิงฺเคยว จิตฺตสส ปตฺถนา สมฺมิชฺชติ. น อิตฺถิ ปณฺทกนปฺสกอฏฺโศทฺพยณฺชนกานํ อณฺยตรสฺมี. ปุริสตฺตภาเว จิตฺตสาปํ อรหตฺตูปปตฺติยา เหตุ สมฺปนฺนสฺสว สมฺมิชฺชติ. โน จ อิตฺรสฺส.

เหตุสมฺปนฺนสฺสาปํ ชีวฺมานสฺส พุทฺธสฺสว สนฺติเก ปตฺถนา”^{๙๗} สมฺมิชฺชติ, ปรีนิพฺพุเต พุทฺธเจตฺติย สนฺติเก วา โพธิรฺกขมฺมฺเล วา น สมฺมิชฺชติ.

พุทฺธานํ สนฺติเกปิ ปพฺพชิตฺลึงฺเคยว จิตฺตสาปํ สมฺมิชฺชติ. โน คีหิลิงฺเค จิตฺตสส. ปพฺพชิตฺตสาปํ ปญฺจาภิญฺญาอฏฺฐสมาปตฺติลาภินิเยว ปตฺถนา สมฺมิชฺชติ, โน คุณวิริทิตฺสส.

คุณสมฺปนฺนสฺสาปํ เยน อตฺตโน ชีวิตํ พุทฺธานํ ปริจฺจคฺคํ โหติ, ตสฺส อิมินา อธิกาเรน สมฺปนฺนสฺสว สมฺมิชฺชติ, น อิตฺรสฺส.

อธิการสมฺปนฺนสฺสาปํ พุทฺธกรณธมฺมานํ อตฺถาย มหฺนโต ฉนฺโท มหฺนโต อุสฺสาโห จ มหฺนโต วายาโม”^{๙๘} จ โหติ, ตสฺส ปตฺถนา สมฺมิชฺชติ, น อิตฺรสฺสาติ.

^{๙๑} โป. กาทฺตโม

^{๙๒} โป. กโรมิ

^{๙๓} โป. ปุเรตฺวา

^{๙๔} โป. กิรปฺชานโน

^{๙๕} ขุ.พุทฺธ. (ปาลี) ๓๓/๕๔/๔๕๓.

^{๙๖} โป. อิตฺตสส

^{๙๗} โป. ปฏฺฐมา

^{๙๘} โป. วายาโห

ตตริทํ ฌนทมนตตาย โอปมมํ. “สเจ หิ โย สกลจกกวาฬคพภํ เอโกทกภูตํ อตตโน พาทุ พเลน ตริตวา ปารํ คนตุ สมตโธ. โส พุทตตํ ปาปุณาติ.

โย^{๙๙} วา ปน สกลจกกวาฬคพภํ กณฏกเวฬุคุมพสณณนํ วิยูหิตวา มทิตวา ปทสาว คจจโนโต ปารํ คนตุ สมตโธ, โส พุทตตํ ปาปุณาติ.

โย วา ปน สกลจกกวาฬคพภํ สตติหิ อาโกฏตวา นิรนตรํ สตติตลสมาภินณํ ปทสาว อกมมาโน ปารํ คนตุ สมตโธ, โส พุทตตํ ปาปุณาติ.

โย วา ปน สกลจกกวาฬคพภํ วิตจจิตังการปฐิตํ ปาเทหิ มทมาโน ปารํ คนตุ สมตโธ, โส พุทตตํ ปาปุณาติ.

โย วา ปน เอเตสุ เอกปี อตตโน ทุกกรํ น มณฺณติ, “อหํ สพพ”^{๑๐๐} เอตํ โอตริตวา ปาเทน คนตวา วา ตํ ปารํ คมิสสามิ”ติ เอวํ มหนฺเตน ฌนฺเตน มหนฺเตน วา อุตฺสาเหเน วา มหนฺเตน วายาเมเน สมนฺนาคโต โหติ, ตสฺส ปตฺถานา สมิชฺณติ, น อิตฺรสฺส. “เอวํ มม ภคินี อิตฺถิภาเว จิตฺตา พุทฺธพฺยากรณํ น ลภตี”ติ. ตํ สุตฺวา โส ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ “เตนหิ ภนฺเต ตุมหากํ ภคินี พุทฺธตตํ ลภิสฺสตี, นุ โข โน”ติ. อถ โข ภควา อตฺตีสถาณํ เปสฺเสตฺวา อตฺตี เต กาเลสฺสุ ตีสุ อตฺตภาเวสุ ตสฺสา อตฺตโน จิตฺตพฺพนฺตเร พุทฺธปฺปณฺธานภาวํ อทฺทส. ปุณฺ อนาคตฺตีสถาณํ เปสฺเสตฺวา อนาคตปี พุทฺธกรณธมฺมานํ กาตุ ตสฺสา สมตฺถภาวญฺจ อทฺทส. ทิสฺวา จ ปน ตํ ภิกฺขุ เอตทโวจ “อนาคตเต ภิกฺขุ อีโต กปฺปสฺตสฺสทสฺสาธิเก โสฬสอสงฺเขยฺยวิตีวเต เต อหํ วิย ยทา ตวํ ทิปงฺกโร นาม พุทฺโธ ภวิสฺสตี, ตทา ตวํ มม ภคินี พฺยากริสฺสตี, ตว สนฺติเก พฺยากรณํ ลภิสฺสตี”ติ. เอวํ วุตฺเต โส ภิกฺขุ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา เยน ราชธิตาย สุมิตฺตา, เตณฺสปสงฺกมิ อฺปสงฺกมิตฺวา สพพํ ปวฺตตี ราชธิตาย อาโรเจสิ. สาทํ สุตฺวา อติวีย ตฺถจฺจิตฺตา ตํ ภิกฺขุ เอตทโวจ “ภนฺเต อีโต ปญฺจาย มา อณฺณสฺส สนฺติกํ คจฺฉาหิ, มเมว สนฺติเก เตลํ คณฺหาหิ”ติ วตฺวา นิจฺจปวาร์ณํ ปวาระสิ”^{๑๐๑}. โส ตโต”^{๑๐๒} ปญฺจาย สิทฺตถ เตลํ ราชกณฺณาย สนฺตํ คเหตฺวา พุทฺธสฺส จ สํสฺส จ ทิปฺปุขํ กโรติ. ราชปฺตตีปี โข เสว”^{๑๐๓} ปาโตว สห ปริวาระหิ พหุณฺตี ขาพฺนียํ โภชนียํ มาลาคนฺธาที จ คาหาเปตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา พุทฺธปฺปมฺขํ ภิกฺขุสํหํ สนฺตปฺเปสิ. ตโต ปญฺจาย อิตฺถิตฺตภาเว นิพฺพิณฺทมานรฺูปา ทานํ ทตฺวา สीलํ สมาทยิตฺวา อฺโปสถกมมํ กตฺวา พรหมจริยํ จรติ. ตตถ ยาวตายุํ กตฺวา อายุหฺปรี โยसानเน เทวโลเก นิพฺพตฺติ.

ราชปฺตตี สิทฺตถเตลมทาสีตี เอตถ วณฺณนา สมตฺตาติ.

^{๙๙} โป. โข

^{๑๐๐} โป. สททํ

^{๑๐๑} โป. ปวาลี

^{๑๐๒} โป. คโต

^{๑๐๓} โป. สเจ

อิทํ ปน วาจาปณิธาน^{๑๐๔}. เตน วุตตํ

“คนธาวริสเย มาตุรทุทกรนาวิโก ยฺววา
 สตตตตตาสนภมโก คชมปิโย^{๑๐๕}
 พยคฌิยา สกมทาสี^{๑๐๖} พรหมอิสสิ
 ราชปุตติ สิทฺตตเตลมหาสิตี^{๑๐๗}.
 เอตตาวตฺตา จตตสโส อุทานกถา
 พาหิรนิทานกถา นาม สมตตาทิ.

๒. มหานิทาน

จินติตตตตสงเขยยฺยนิติ ปทวณฺณนา

อิทานิ มหานิทานกถ^{๑๐๘} อารภนฺโต

“จินติตํ สตตาสงเขยยฺยํ	วาจิกํ นวาสงเขยยฺยํ,
สตสทสสาธิกานิ	จตตาริ อสงเขยยฺยานิ
กายวาทามนสาหิ	ปุเรตวานว ปารมี
สพพาปารมี ปุเรตวา	พทุทตํ สมุปากมํ”ติ

อาห.

ตตถ กตมํ จินติตํ สตตาสงเขยยฺยํ นาม ?

(๕๓) “นฺนโท สุนฺนโท ปจวี มณฺโฑ ธรณิ สาคโร
 ปุณฺทรีโกติ อิมํ สตต อสงเขยยฺยา ปกาสิตา”ติ^{๑๐๙}.

ตตถ นนฺโทติ อิทํ สตตนํ อสงเขยยฺยานํ อาทิภูตํ นนฺทอสงเขยยฺยํ นาม.

อติเทวราชวตฺถุ

ตทา โพธิสโต สิทฺตตเตลทานนิสสนฺเทน อิตฺติภาวโต^{๑๑๐} จิตฺวา สญฺจิสสสทสทสาธิ
 เก สตตตปณฺณาสโกฏฺฐิปมาณายฺเก ตฺสิตฺตปุเร มหิทธิโก มหานุภาโว เทวปุตโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ.
 ตตถ ยาวตายุํ จตฺวา^{๑๑๑} ตโต จิตฺวา เทวมนุสฺเสสฺส สัสนฺโต ตสฺมี นนฺทนามเก อสงเขยยเย
 เอกสฺมี สารนามเก กปเป กรณฺทนามเก นคเร ราชกุเล นิพฺพตฺติ. โส ปิตุ อจฺเจยน ราชากิ
 เสกํ ปตฺตกาเล อติเทโว นาม ราชา รมเมน รชฺชํ กาเรสิ.

^{๑๐๔} โป. วาจาหิธานํ

^{๑๐๕} โสตตตถก. คชปิโย. เอวรูปริ.

^{๑๐๖} โป. สกมทาสี

^{๑๐๗} โสตตตถก. (पालิ) ข้อ ๒๓ หน้า ๑๑

^{๑๐๘} โป. อพภนฺตรนิทานํ

^{๑๐๙} โสตตตถก. (पालิ) ข้อ ๕๓ หน้า ๓๑

^{๑๑๐} โป. อิตฺติภาวโต

^{๑๑๑} โป. กตฺวา

โส ปุโรหิตเตน สิกขาปิโต จกกวตติวตตัม ปุเรนโต วีย รชชํ กาเรสิ. ตทา เมตเตยโย โฬธิสโต สิริคุตโต นาม มหามัจโจ ตสส อตถธมมานุสาสโก อโหสิ. ตทา พรหมเทโว นาม อรหํ สมมาสมพุทโธ ตสมิ นนทอสงเขยเย สารนามเก กปเป โลเก อุทปาติ. โส ธมมจกกวตตณตถาย กรกณทนครสส สมิเป สพพพุทเธติ อวิชหิตํ ธมมจกกวตตณฐานํ อค มาสิ. ตสส สรรีปปภา สกलगรณทนครํ สหสสุริยปปภา วีย ปณณายิ.

อถ ราชา อุปรีปาสาทเล ราชปลลงเก นิสีทิ. สิริคุตตมหามัจโจ รมโย ปุโรโต^{๑๑๒} นิสินโน โหติ. ราชา สรรีปปกํ นคราภิมุขํ อาคจณนํ ทิสวา “เทโว วา มนุโส วา”ติ กิจจ อชานตวา^{๑๑๓} ภิโต ปกมปิโต สีสาสนโต โอตริตุ อารพภิ. ตทา สิริคุตตมหามัจโจ ตสสาการํ ทิสวา สีสพลชราเลน โอโลเกนโต ตํ สิริวันตํ พาดตีสมหาปริสสทกขณปฏิมณตํ อสียานูปยณ ชนรณชิตํ สกสสรี สกलगรณปราสาณภูฏาการทวารโตรณปาการอารามอุยานาทิสู กนกรสธารา หิ สิญจยมานํ วีย โอภาสमानนกรํ ตถาคตํ ทิสวา อนกสตพุทธานํ ทิฏฐปุพพตทา พหุนนํ พุทธานํ สนติเก ปณิธานสส กตตทา จ พุทธานวํ อณณาสิ.

ถตวา จ ปน ราชานํ เอตทโวจ “มา ภายิตถ มหาราช, เอโส อาคโต น อณณโตร สโต, สพพณณู สมมาพุทโธ เอโสติ วตวา พุทธคุณสส ปกาเสนโต ทกขินหตถํ ปสาเรตวา อีมา คากา อภาสิ

(๕๔)	“เอส พุทโธ มหาราช สพพลกิตตถาย	โลเก อุตตมปุคฺคโล โลเก อุปปชชี โส ชิน
(๕๕)	อรหํ สุกโต โลเก วิชชาจรณสมปนโน	ภควา โลกปารคฺ วิมุตติ ปรินายโก
(๕๖)	เชฏโฐ สมมาภิสมพุทโธ สตถา เทวมนุสสานํ	เสฏโฐ ปุริสสารถิ พุทโธ อปปฏิปุคฺคโล
(๕๗)	สพพลกิตโต พนธุ สตตานมนุคมปาย	สทฺธมมรตนาลโย ชาโต นาโถ ที่ปงฺกโร
(๕๘)	จกขุทิฏฐเจสุ กุสโล มจจุเจยยวิโมกขาย	ธมมสสามิ ตถาคโต ธมมํ เทเสสิ จกขุมา
(๕๙)	เทเสสิ สพพปาณินํ ธมมาโลกํ ปกาเสติ	ทยาปนโน มหามุนิ จกขุมนตานํ อุตตโม”ติ ^{๑๑๔} .
เอวํ ตถาคตสส คุณํ วณณตวา ปุน ตสส นามํ	กเถนโต เอวมาห	
(๖๐)	“อญญจ โข มหาราช ภาสนโต วีถียา มชเณ	พรหมเทโว ตถาคโต ปสสเถตํ ปุนปปนฺนติ ^{๑๑๕} .

^{๑๑๒} โป. ปุโรโต

^{๑๑๓} โป. ราชาทิตวา

^{๑๑๔} โสตตถกกี. (पालิ) ข้อ ๕๔ – ๕๙ หน้า ๓๒ - ๓

^{๑๑๕} โสตตถกกี. (पालิ) ข้อ ๖๐ หน้า ๓๓

วจนสมนตรเนว ตถาคโต อนุปตโต. สิริคุตโต ตถา คจจนต์ ภควนตํ ทิสฺวา ปุน
ราชานํ เอตทโวจ “อุฏฺเฐถ มหาราช อิมฺมหา อาสนา, ตถาคตสฺส ปจฺจุคฺคมน”^{๑๑๖} กโรธาม”ติ. กส
มา ปน วทามิ.

(๖๑)	สํ หตถิ สํ อสสา สํ กณฺหา สหสฺสานิ เอกสฺส ปทวิทฺหารสฺส	สํ อสฺสตรี ธา อามุกกมณิกุณฺฑลา กลํ นาคฆนฺติ โสฬสินฺติ. ^{๑๑๗}

อิมา คถา พุทฺทมเวทตถาคตสฺส อุปฺปชฺชนกาเล สิริคุตตนาเมเกน เมตเตยฺยโพธิสฺตเตน
วุตฺตา. ตํ สุตฺวา ราชสา สหสฺสา ปณฺจวณฺณาย ปิตฺยา อุปฺปชฺชิตฺวา ทวารวณฺณาลกโสปานาทีน
วตฺตเปตฺตํ อสฺสโกณฺโฑ สหชาลาตปาเนน อตฺตานํ ปาเตสิ. ตสฺส สทฺธานุภาเวน ภูมिํ ภินฺทิตฺวา
เสตํ สกฺกจกฺกปมาณํ มหาปทุมํ อุฏฺฐิตฺวา สมปฏฺิฉิ. ราชสา ปทุมมตฺถกโต โอตฺริตฺวา ปทสฺวา
ตถาคตสฺส สนฺติเกํ คนฺตฺวา สุมณฺปุเปหิ ปุชฺิตฺวา อณฺณานิปี ทานุปกรณานิ ทตฺวา ภควนตํ ปณฺจ
ปติฏฺิเจเตน วนฺทิตฺวา เอวํ เจโตปณฺธานมกาสิ

(๖๒)	“ยถา จ ตวฺมปี นาถ ตเถวาทํ พุทฺโธ โลเก	พุทฺโธ โพเธสิ ปาณินํ โพธิยิสฺสามิ ปาณินํ.
(๖๓)	ยถา จ ตวฺมปี นาถ ตถาทํ มุตฺโต สํสารา	มุตฺโต โมเจสิ ปาณินํ โมจยิสฺสามิ ปาณินํ.
(๖๔)	ยถา จ ตวฺมปี นาถ ตเถว ตินฺโน สํสารา	ตินฺโน ตาเรสิ ปาณินํ ตารยิสฺสามิ ปาณินน”ติ. ^{๑๑๘}

เอวํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ตํชณฺณารูปี ภควโต ธมฺมียา กาย^{๑๑๙} สมปหิสฺสิตจิตฺโต พุทฺธา
ตโต ภูจฺจาย ภควนตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อนฺเตปุริ ปาวีสี^{๑๒๐}. ตโต ปุจฺจาย ทานํ ทตฺวา สีล^{๑๒๑}
สมาพฺยิตฺวา อุโปสฺสกกมฺมํ กตฺวา กุสเลสุ ธมฺเมสุ นิรโต พุทฺธา จิตฺตปณฺธิชานํ อกาสิ. พุทฺทมเท
โวปี ตถาคโต สพฺพํ พุทฺธกิจฺจ^{๑๒๒} กตฺวา อนฺปาทีเสสาย นิพฺพานชาตฺยา ปรินิพฺพายิ.

ตสฺมี นนฺทอสงฺเขยฺเยปี อณฺเณ เอเกนปณฺจสสสมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชีสุ. โพธิสฺตโต
เตสฺปี สนฺติเก มหาทานํ ทตฺวา มโนปณฺธิชานํ อกาสิ.

ตสฺมี นนฺทอสงฺเขยฺเยย อติกฺกนฺเต อณฺโณ อสงฺเขยโย สุนฺนโท^{๑๒๓} นาม. ตสฺมี สุนฺนทอสง
เขยฺเยย นวสสสมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชีสุ. โพธิสฺตโต เตสฺปี สนฺติเก มหาทานํ ทตฺวา มโน
ปณฺธิชานํเยว อกาสิ.

^{๑๑๖} โป. ปจฺจุคฺคมน

^{๑๑๗} ส.ส. (पालि) ๑๕/๒๔๒/๒๕๔., โสตตถก. (पालि) ข้อ ๖๑ หน้า ๓๓

^{๑๑๘} โสตตถก. (पालิ) ข้อ ๖๒ - ๔ หน้า ๓๓ - ๔

^{๑๑๙} โป. กาย

^{๑๒๐} โป. ปาวีสี.

^{๑๒๑} โป. สีล

^{๑๒๒} โป. พุทฺธกิจฺจ

^{๑๒๓} โป. สุนฺนโร

ตสมี สุนนทาสงเขยเยย อติกกนเต อญโณ อสงเขยโย ปจวีสงเขยโย นาม. ตสมี ปจวีสงเขยเยย ทสสทสสมมาสมพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตสปี สนติเก มหาทานํ ทตวา มโนปณิธานเวยว อกาสิ.

ตสมี ปจวีสงเขยเยย อติกกนเต อญโณ มณทอสงเขยโย นาม. ตสมี มณทอสงเขยเยย เอกาทสสทสสมมาสมพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตสปี สนติเก มหาทานํ ทตวา มโนปณิธานเวยว อกาสิ.

ตสมี มณทอสงเขยเยย อติกกนเต อญโณ ธรณีสงเขยโย^{๑๒๔} นาม. ตสมี วิสตีสทสสมมาสมพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตสมี สนติเก มหาทานํ ทตวา มโนปณิธานเวยว อกาสิ.

ตสมี ธรณีสงเขยเยย อติกกนเต อญโณ อสงเขยโย สาครโร^{๑๒๕} นาม. ตสมีปีตีสทสสมมาสมพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตสมี สนติเก มหาทานํ ทตวา มโนปณิธานเวยว อกาสิ.

ตสมี สาครอสงเขยเยย อติกกนเต อญโณ อสงเขยโย ปุณทริกอสงเขยโย นาม. ตสมี จตตาลีสทสสมมาสมพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต จตตาลีสทสสมมาสมพุทธานมปี สนติเก มหาทานํ ทตวา มโนปณิธานเวยว อกาสิ.

อิตี อิมสั สตตณน^{๑๒๖} อสงเขยเยยอ นพพณตเร ปญจวิสตีสทสสาธิกาสตสทสสมมาสมพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตส ปญจวิสตีสทสสาธิกานํ สตสทสสานํ สมมามพุทธานํ สนติเก มหาทานํ ทตวา สีสั สมายิตวา อุโปสถกมมํ กตวา กุสลธมเมสุ นิรโต หุตวา มโนปณิธานเวยว อกาสิ. อิทํ จินติตํ สตตอสงเขยเยย นาม. เตเนวาท ภควา

(๖๕)	“นนโท สุนนโท ปจวี ปุณทรีโก อิม สตต มนสา ปตถนา มยหิ	มณโฑ ธรณี สาครโร, อสงเขยเยย ปกาสิตา, นิททิฏฐาสงเขยเยย อิม.
(๖๖)	ตมहि นนเท อสงเขยเยย อติเทโว นาม นามเนน	นคเร กรกฤษเณ ราชา อาสิ มหาพพะโล.
(๖๗)	อหิ เตน สมเยน สิริคุตโต นาม อมจโจ	ปาสาทสส ปเร จิโต นิสินโน ปุโรโต ^{๑๒๗} มม
(๖๘)	อุกขิปปิตวา ทกขินพาทู อญญจ โข มหาราช	ทสเสสิ โลกนากัง. พรมเทโว ตถาคโต
(๖๘)	ภาเสนโต วิถียา ^{๑๒๘} มชเณ	ปสสเถตํ ปุนปุน.
(๖๙)	ตตถ ฐตวา วิจินเตสิ พุทโธ พุทโธติ จินเตนโต	สุตวา นจจสสภาสิตํ ตํ ตํ พุททาว โลเกย.

^{๑๒๔} โป. ธานีอสงเขยโย

^{๑๒๕} โป. สาครโร

^{๑๒๖} โป. สตตมม

^{๑๒๗} โป. ปุโรโต

^{๑๒๘} โป. วิถียา

(๗๐)	ทิสวานาห์ พรหมพุทฺธ ปาสาทา ปาตยิตวาน มม สทธานุภาเวน	ปลยจวนต์ ชุติन्ह อตตานํ ปจวี ตเล. ติฏฐามิ ปทมมตถเก
(๗๑)	ตโตหิ โอตริตวาน ปุเชสี ชาติปปุเฬหิ กาเรตวา ตีณิ ปุปพานิ	อคมํ เยน จกขุมา. เตชวันํ มหายสํ ตํ มาลมปิสส ปุชยิ.
(๗๒)	สตรตรตนจฺณเณหิ อภิวณฺทํ พรหมเทวํ	ปุชยิตวา ตถาคตํ ปจฺมํ ปตฺถนา ^{๑๒๙} มม.
(๗๓)	ตมฺหิ นนฺเต อสงฺเขยฺเย ปลยพุทฺธสสฺสณํ	อธิการํ อหํ กริ. มหาทานํ ปวตฺตยิ.
(๗๔)	สุนนฺทมฺหิ อสงฺเขยฺเย นวพุทฺธสสฺสณํ	อธิการํ อหํ กริ มหาทานํ ปวตฺตยิ.
(๗๕)	ปจฺวิมฺหิ อสงฺเขยฺเย ทสพุทฺธสสฺสณํ	อธิการํ อหํ กริ มหาทานํ ปวตฺตยิ.
(๗๖)	ตมฺหิ มณฺเฑ อสงฺเขยฺเย เอกาทสสสฺสณํ	อธิการํ อหํ กริ มหาทานํ ปวตฺตยิ.
(๗๗)	ธรณฺมฺหิ อสงฺเขยฺเย วีสพุทฺธสสฺสณํ	อธิการํ อหํ กริ มหาทานํ ปวตฺตยิ.
(๗๘)	สาครมฺหิ อสงฺเขยฺเย ตีสพุทฺธสสฺสณํ	อธิการํ อหํ กริ มหาทานํ ปวตฺตยิ.
(๗๙)	ปฺนุชฺทริกมฺหิ อสงฺเขยฺเย จตฺตาลีสสสฺสณํ	อธิการํ อหํ กริ พุทฺธานํ ^{๑๓๐} ปวตฺตยิ.
(๘๐)	เอตฺตกานํ มเหสฺสํ ทาเนน เม สโม นตฺถิ	มนสา ปตฺถนา มยฺหํ เอสา เม ทานํ ปารมํ.
(๘๑)	สตรสสฺสณานิ เจว อโถ ปลยจสสฺสณานิ	วีสตรสสฺสณานิ จ สพฺพพุทฺธา หิ ปณฺจติตา”ติ ^{๑๓๑} .

จินติตํ สตรตาสงฺเขยฺยณฺติ ปทสฺส วณฺณนา สมตฺตา.

นวาสงฺเขยฺยวาทิจินฺติ ปทวณฺณนา

นวาสงฺเขยฺยวาทิจินฺติ เอตถ ปนตฺโถ :-

(๘๒) “สพฺพภทฺโท^{๑๓๒} สพฺพผลฺโล^{๑๓๓} สพฺพรตโน อุกฺกขณโร^{๑๓๔}

^{๑๒๙} โป. ปฏฺจมา

^{๑๓๐} โป. พุทฺธานํ

^{๑๓๑} โสตรตถกฺ. (पालิ) ข้อ ๖๕ - ๘๑ หน้า ๓๕ - ๖

^{๑๓๒} โป. สพฺพภทฺโธ

^{๑๓๓} โป. สพฺพผลฺโล

(๘๓) มานิปัทโท จ ปทุโม อัสโม จ ขนธุตโตโม.
 สัพพมาโล อสงเขยโย นามิโต ปุจฺจติ.
 วจีเกทา ปตฺถนา มยฺหํ นิทฺธิฏฺฐาสงเขยฺยยา อิม”ติ.
 ตตฺถ สัพพทฺโถติ นวณฺโณ อสงเขยฺยยานํ อาทิจฺฉโต สัพพทฺทอสงเขยฺยโย นาม.

สาคลจกฺวตฺติราชวตฺถุ

อมหากํ กิโร โปธิสฺสโต อเนกสฺส สุลลภกปเปสฺส เทวมนุสฺเสสฺส สัสนฺโต เอกสฺมี อตฺตภาเว มนุสฺสโลเก อุปฺปชฺชิตฺวา อธิปฺพชฺชํ ปพฺพชฺชิตฺวา ปจฺจมนานํ ภาเวตฺวา มหาพรหมนามเก กปฺปา ยุกฺพรหมโลเก นิพฺพตฺติ. ตโต จโต ปุพฺเพ สุจฺริตานาภาเวน ตสฺมี สัพพภทฺทนามเก อสงเขยฺยเย จตฺตพฺพุทฺธปฏิมณฺฑิตฺเต เอกสฺมี สารมณฺฑเก นาม กปฺเป ฌณฺวตฺตฺนามเก นคเร ราชกุลเ นิพฺพตฺติ. ตสฺส นามคฺคณทิวเส “สาคลกฺมาโร”ติ นามํ กรีสุ. โส ปิตฺลจฺเจยน ราชากิเสกํ ปตฺโต ทส ราชธมฺเม อโกเปตฺวา รชฺชํ การเสสิ.

ตโต อปรกาเล ปุโรหิตเณ สิกฺขาปิตํ จกฺวตฺติวตฺตํ ปุเรตฺวา ตทหุโปสเณ ปนฺนเรเส สีสํ น หาดฺวา อุโปสถิโก หุตฺวา อุปริปาสาทวรคฺโต อตฺตโน สีสํ อวชฺเชนโต^{๑๓๕} นิสฺสีทิ.

อถ ปุรตฺถิมสมฺมทฺโต^{๑๓๖} อุตฺตสมฺมจฺฉานํ รมฺโณ ปุณฺณปจฺเจยน นิพฺพตฺตํ ทิพฺพจกฺกรตฺน^{๑๓๗} ปาตุ ภาวติ สหสฺสสารํ สเนมิก^{๑๓๘} สนาวิกํ สพฺพาการปรีปนฺณํ. ตทนนฺตรํ หตฺถิรตฺนํ อุโปสถกฺลโต อาคจฺฉิ. ตทนนฺตรํ อสฺสเรตฺนํ วลาหกฺลโต อาคจฺฉิ. ตทนนฺตรํ มณฺธิรตฺนํ วิปฺลปพฺพตฺโต อาคจฺฉิ. ตทนนฺตรํ อิตฺถิรตฺนํ อุตฺตรกฺรุโต อาคจฺฉิ. ตทนนฺตรํ คหปตฺริตฺนํ อิมสฺมี ชมฺพทฺธิเป^{๑๓๙} อุปฺปนํ อตฺตโนปิ เชฏฺฐปฺตฺโต ปรีณายกฺรตฺนํ อุปฺปชฺชิตฺวา.

โส ฌมฺมิโก อโหสิ ฌมฺมิกราชา จาตุรณโต^{๑๔๐} วิชิตาวิ ขนฺนปทฺถาวริยปตฺโต สดฺตรตฺน สมฺนนาคโต. โส อิมํ ปจฺวี สาครปรียนํ อทฺถเตน อสฺตเถน ฌมฺเมน อภิวิชฺชีย อชฺฌาวสิตฺวา มหนฺตํ จตฺตํ ปิอัสสรียํ จกฺวตฺติสฺสียํ อนุภาว.

ตทา ปุราณสากยมนิ ตถาคโต กปฺปสทฺสสสาธิกานิ โสฬสอสงเขยฺยยานิ ปารมฺมียํ ปุเรตฺวา ตสฺมี สัพพภทฺทอสงเขยฺยเย เอกสฺมี สารมณฺฑนามเก กปฺเป จกฺวตฺติสทฺธิเส ราชกุลเ นิพฺพตฺติ. ปญฺจวสฺสสทฺธานิ อคาเร อชฺฌาวสิตฺวา จตฺตาริ นิमितฺตานิ ทิสฺวา มหาภินิขมฺนํ นิขมิตฺวา อทฺถมาเส ปธานํ ปทฺทิตฺวา สพฺพญฺญตํ ปญฺญิวิชฺฌิ. อถ ภควา สพฺพพฺพุทฺเธหิ อวิชฺหิตํ ฌมฺมจกฺกํ ปวตฺเตสิ.

ตทา ภควโต ฌมฺมจกฺกปวตฺตณเตเชน คชชิตา อโย มหาปจฺวี สงกมฺปิ สมกมฺปิ สมปเวธิ. สีนรฺูปพพฺตรราชา โอนมิ. อนเภานิ อจฺฉริยานิ ปาตุรเหสุ.

^{๑๓๕} โป. สพฺพกชนฺโร

^{๑๓๕} โป. จารชฺเชนโต

^{๑๓๖} โป. สมฺมทฺธโต

^{๑๓๗} โป. ทินฺนจกฺกรตฺนํ

^{๑๓๘} โป. สเนมิกํ

^{๑๓๙} โป. ชมฺพทฺธิเป

^{๑๔๐} โป. ปาตุรณโต

อิมิสสา ปรวียา กมปนเนน จกกรตน์ กมปิตวา ปติฏฐิตัญญานโต ภสสิตวา ตัญญติ. อมจจา หิ เหมฐา ทวีสุ สารรูกขณเมสุ สุตตรชช กตวา จกกรตณสส อุปริ เนมียาภิมุขเ อเกกคเหตวา พนณตติ. จกกรตน์ ทวินัน ฌมกานณจ อนตเร จิตฺ. สุตตานณจ ปจวิกมปนํ ปฏิจจตมปี กมเปตวา ตสส เนมิ ภสสิตวา ทวินัน ฌมกานณจ เหมฐา ตัญญติ.

จกกपालกา ตํ ทิสวา รมโย อาโรเจสุ. ตํ สุตวา ราชา สวิคคหทย^{๑๔๑} “อิหํ จกกรตน์ นิพพุธํ สพฺพโลเกหิ ปุชิตํ, อิทานิ ก็ นุ โข การณํ ภสสิตวา คตํ, มม ชีวิตนตฺราโย วา รชชนตฺราโย วา”ติ เนมิตตเก ปุจฺฉิ. มหาราช ทวีหิ^{๑๔๒} การณเหติ จกกรตน์ กมปติ, รมโย วา ติ ทิวจคเตน ตถาคเต วา สสมาสมพุทฺธเว วา โลเก อุปปนเนน, ตุมหากํ ปน อนตฺราโย น ปณณายติ, สากยมนิ นาม สสมาสมพุทฺธเว มหาราช โลเก อุปปนโน, ตํ ภควนตํ เอวํ กลยาณํ กิตติสทโท^{๑๔๓} อพฺกุคโต^{๑๔๔} ‘อิตปิ โส ภควา อรหํ สสมาสมพุทฺธเว วิชชาจรณสมปนโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานํ พุทฺธเว ภควา’ติ ตสส เตเชน จกกรตน์ กมปติ นตฺถิ เต อนตฺราโย”ติ อาหสิ. ตํ สุตวา ราชา นิรนตฺรํ ปณจ วนณายปิตฺติยา ผุฏฺฐสรีโร เนมิตตเก อาห

(๘๔)	“พุทฺธเว ตุมเห วเทถ	พุทฺธเวติ อมเห วทามเส,
	พุทฺธเวติ ตุมเห วเทถ	พุทฺธเวติ อมเห วทามเส”ติ ^{๑๔๕} .

ราชา ติกฺขตตุ ปฏิปุจฺฉิตวา “กุหิ เอตฺรหิ โส ภควา วิหฺรติ”ติ. เตสุ เอโก ปณฺทิตโต พยตโต^{๑๔๖} เมธาวิ เนมิตตโก เอกํสํ อุตฺตฺราสงคํ กริตวา เยน มิคาชินฺนุยนํ เตน ปณจปติฏฺฐิจิตฺเตน วนฺทิตวา สิริสํ อยชลิ จเปตวา จิตฺโกว อุจฺเจน สทฺเทน รมโย ภควโต วสโนกาสํ ปกาเสนโต อาห

(๘๕)	“เอส พุทฺธเว มหาราช	โลกนาถ อนุตฺตโร,
	โลเก จาสโม ฌญฺโธ	มเหสี อคฺคปฺกุคฺโล.
(๘๖)	สพฺพณฺญ พุทฺธเว ภควา	สภยมนีติ วิสสุโต,
	นิสสายิมิ ฌณฺณวตี	มิกาชินฺนวเน วสี”ติ ^{๑๔๗} .

ราชา “สาคโล”ติ วิสสุโต “นิสสาย อิมิ ฌณฺณวตี มิกาจเร วเน วสตี”ติ. ตํ สุตวา ราชา อติวีย ทฏฺฐกาโมว หุตวา “หนท มยํ ภควนตํ สสมาสมพุทฺธํ ทสฺสนตถาย คมิสฺสามา”ติ พุทฺธูปุชนตถาย ที่ปฺรชคณธมาลาทีนิ คาทาเปตวา มหนเตน จกกวตฺตสิริวิลาเสน ทวาทสโยชนิกาย เสนนาย สทฺธี นิภขมิตวา มิกาชินฺนุยนํ ปวิสิตวา ทวตฺตีสลกขณปติมณฺฑิตํ อสตียานุพยณฺณานุรุลลชิตํ สิรินธํ วิชฺโชตมานํ วิชฺชุปภาซาลสทิสํ อเสสชนทสฺสนํ อนนปมํ ปุณฺณจฺจนทํ วีย มชฺฌนติก

^{๑๔๑} โป. สวิตตมานทโย

^{๑๔๒} โป. ทิมฺหิ

^{๑๔๓} โป. กิตติสทฺโธ

^{๑๔๔} โป. อพฺกุคโต

^{๑๔๕} โสตตถกฺ. (पालิ) ข้อ ๘๔ หน้า ๓๙

^{๑๔๖} โป. พยคโต

^{๑๔๗} โสตตถกฺ. (पालิ) ข้อ ๘๕-๖ หน้า ๓๙

สุริย์^{๑๔๘} วย ฉพพณณาหิ รสมีหิ สมณโต ปริกขิตต์ กณจนคุหาทวาระ^{๑๔๙} นิสินน์ เกสรสีห์ วย
อลงกตพทุธาสเน นิสินน์ ตถาคต์ อททส. ทิสวา จ ปน อติวีย วิมหารูป ฉพพณณรัสโย โอล
เกนโต อาคนตวา ปณจปติฏฐิตน วณทิตวา จกกวิจิตเตสุ สตถุ ปาเทสุ สิริสา นิปติตวา
อโนปมํ พุทธสิริ อุลโลเกตวา โณเมนโต^{๑๕๐} โกเปนโต เอวมาห

(๘๗) “สุทิจจํ วต เม ทิจจํ ปสสิตพพณจ ปสสิตํ
สผลํ ชีวิตํ มยหํ ยํ ปสสามิ ตถาคต์.

(๘๘) น เต สโม โกจิ มนุสสโลเก
สโมปิ เต นตถิ จ เทวโลเก
สทิสปิ เต นตถิ จ พรหมโลเก
ตเมกนถํ อสมํ นมามิ”ติ^{๑๕๑}.

อถ โข ราชา สาคลจกกวตตี สตถุ รูปทสสนน มหติยา ปิตียา อชโหมตถกตยจิตโต เอว
จินเตสิ “อหํ ปริมภเวสุ ทินนทาเนน สุรกขิตสีเลน อิมสมิ อตตภาเว สดตสมปตติสทิสํ จกกวต
ติรชชํ ลภามิ, อนาคเต กาเล ยถายํ สกยมนิ ตถาคโต สํสารทุกขโต อตตานํ โมเจตวา เวเนยเย
โมเจติ, ตถาหิปี สํสารทุกขโต อตตานํ ตาว โมเจตวา พุทโธ ภวิสสามิ, สพพณณุตํ ปาปุณติวา
เวเนยเย โมเจตสามิ”ติ. จินเตตวา ตถาคต์ โณเมตวา อญฺญาย ปทกฺขิณํ กตวา ติสปุรสทิสํ ธณ
วตฺตีนครํ ปาวิสิ.

อถ โข ราชา หิมวณโต วณณคนธสมปนฺนานิ รตตจนฺทนานิ เทวตาโย^{๑๕๒} ออาหาราเปต
วา รตตจนฺทนมเย สดสทสสาทาเท กตวา สดสทสคนธกฺกิสาลาโย สดสทสมณฺทปานิ สดสท
สรตติฏฺฐานานิ สดสทสทิวาฏฺฐานานิ สดสทสจกมกฺกฺฐานานิ สดสทสชนตาฆรานิ สดสทส โภชน
สาลาโย สดสทสทวารโกฏฺฐเก จ การาเปสิ. เอวํ ภควโต วสิตานุรูปานิ ปาสาทาทินิ กตวา มโนรมมํ
ปการํ พนฺธิตวา ทวารํ โยเชตวา สํสส กปฺปิยภณฺฑํ การาเปสิ. นิฏฺฐิตเ^{๑๕๓} จ ปน วิหารเ ภควนฺตํ
อานยนตถาย ฉตฺตีสโยชนปริมณฺทลาย ปริสาย ปริวฺโต^{๑๕๔} ภควโต^{๑๕๕} สนฺติกํ คนฺตวา ปณจ
ปติฏฺฐิตน วณทิตวา อญฺญาย สิริสิ อญฺชลี ปคฺคเหตวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “ภนฺเต ตุมหากํ อุตฺทิส
มยา ปาสาทาทโย กตา. ปฏิกฺคณฺหน ภนฺเต เต มํ อญฺกมฺปิ อุปาทายา”ติ. อธิวาสสิ ภควา ตุนฺทึภา
เวน.

อถ โข ราชา สาคลจกกวตตี มหตา ปริวเรน ภควนฺตํ อานตวา วิหารํ ปาวิสิ. ปวิสิตวา จ ปน
พุทฺธปมฺพุทฺ ภิกฺขุสํฆํ ปณฺเฑน ขาพฺนิเยน โภชนิเยน สหตถา สมตฺตปเปสิ สมปวารสิ. โภชนปรีโย

^{๑๔๘} โป. ครุณสุริยรัสสิ

^{๑๔๙} โป. กาลพนคุหาทวาระ

^{๑๕๐} โป. โกเปนโต

^{๑๕๑} โสตตถกฺ. (पालิ) ข้อ ๘๗ - ๘ หน้า ๔๐

^{๑๕๒} โป. เทวตาโย

^{๑๕๓} โป. ทิจจิต

^{๑๕๔} โป. ปริวฺโต

^{๑๕๕} โป. ภาวโต

สาเน สดตฺรตณฺมเยหิ ปุชาสกุการะหิ^{๑๕๖} ปุเชตฺวา ปาสาทสสทสสาทีนํ พุทฺธปมฺขสฺส ภิกฺขุสํมสฺส
อุทกํ ปาเตตฺวา อทาสี, ภควโต จ ปาทมูลํ อูรสา นีปตฺติตฺวา วจีเกทํ กตฺวา เอวํ ปณฺธานมกาสี “ภนฺเต
อิมินา ปุณฺณกมฺเมน ยถา ตวํ โคตมสกุยฺยํ ปุํจโกว นาม พุทฺโธ ภวสฺส, ตถาหมปิ โคตโม สกุยฺยํ ปุํจโกว นาม
พุทฺโธ ภเวยฺยณฺ”ติ.

อถาปรํ อิมํ คามมกาสี

(๘๙)	“ยถา จ ตวมปิ นาถ ตเถวาทํ พุทฺโธ โลเก	พุทฺโธ โพเธสสิ ปาณินํ, โพธิยิสสามิ ปาณินํ.
(๙๐)	ยถา จ ตวมปิ นาถ ตเถว มุตฺโตหํ สํสารา	มุตฺโต โมเจสสิ ปาณินํ, โมเจยิสสามิ ปาณินํ.
(๙๑)	ยถา จ ตวมปิ นาถ ตเถว ตินฺโน สํสารา	ตินฺโน ตาเรสสิ ปาณินํ, ตารยิสสามิ ปาณินนฺ”ติ ^{๑๕๗} .

เอวํ วจีปณฺธานํ อกาสี.

อถ โข ภควา ราชานํ เอตทโวจ “พุทฺธกรณํ ฌมฺมคเวสนํ มหาราช อติพุทฺธกรํ, สเจ ตวํ
พุทฺโธ ภวิตฺถ อิจฺฉสิ, ตานิ พุทฺธกรมฺมานิ สุโณหี”ติ วตฺวา เอวมาห.

“มหาราช โย ทสสทสสจกฺกวาฬคพฺภํ กุกฺกุฬคคิกริตํ ปาเทหิ มทฺทมานโน ปารํ คนฺตุ
สมตฺถอ, โส พุทฺธตตํ ปาปุณาติ. โย วา ปน ทสสทสสจกฺกวาฬคพฺภํ วิตฺถจฺฉิตฺตํกริตํ ปาเทหิ
มทฺทมานโน ปารํ คนฺตุ สมตฺถอ, โส พุทฺธตตํ ปาปุณาติ. โย วา ปน ทสสทสสจกฺกวาฬคพฺภํ
สนตฺตเตหิ^{๑๕๘} ชชฺชลมานปพฺพเตหิ สมฺปุณฺณํ ๗เป๗ โลหุมภินิรยสทิสฺสลิโตทกปุริตํ อตฺตโน พาทุพ
เลน อุตฺตริตฺวา^{๑๕๙} ปารํ คนฺตุ สมตฺถอ, โส พุทฺธตตํ ปาปุณาติ.

โย วา ปน ทสสทสสจกฺกวาฬคพฺภํ สนตฺตเตหิ สโฆติฏฺเฐหิ มรุมเพหิ กริตํ ๗เป๗ โย วา ปน
ทสสทสสจกฺกวาฬคพฺภํ กณฺทกเวฬุคฺคุมพฺสณฺณนํ วิยฺยหิตฺวา วา มทฺทิตฺวา วา ๗เป๗ โย วา ปน
ทสสทสสจกฺกวาฬคพฺภํ ชุราธาราสณฺณนํ^{๑๖๐} ปาเทหิ มทฺทมานโน ปาเทหิ มทฺทมานโน ปารํ คนฺตุ
สมตฺถอ, โส พุทฺธตตํ ปาปุณาติ. โย วา ปน ทสสทสสจกฺกวาฬคพฺภํ สดฺติโย อาโกเถตฺวา นิรฺนตฺรํ
สทฺตผลสสมาภิณฺณํ ปทสา อกฺกมมาโน ปารํ คนฺตุ สมตฺถอ, โส พุทฺธตตํ ปาปุณาติ”ติ. “ตุมहेหิ วุตฺตํ,
มยฺหํ น พุทฺธกรํ โหติ, เตสํ กุกฺกุฬคคิอาทีนํ อูปริ อูเรน คนฺตฺวา เตสํ ปารํ คนฺตุ สมตฺถอ, ภวิส
สามิ. สเจ หิ มหาอวิจฺฉินิรยสฺส เหนฺจฺจา สพฺพณฺณตฺถณฺณานิ อตฺถิ, ตมปิ นิมุขชิตฺวา ตณฺหิสสา
มิ^{๑๖๑}. มยฺหํ ภารโ”ติ^{๑๖๒}.

^{๑๕๖} โป. ปุชาสกุการะหิ

^{๑๕๗} โสตตถกั. (पालि) ข้อ ๘๙ - ๙๑ หน้า ๔๑

^{๑๕๘} โป. สมตฺตเตหิ

^{๑๕๙} โป. ตริตฺวา

^{๑๖๐} โป. ชุราธาราสณฺณนํ

^{๑๖๑} โป. ตณฺหิสสามิ

^{๑๖๒} โป. ภารโ

อถ โข ภควา อนาคตังสญาณํ เปเสตวา^{๑๖๓} ปณฺธานสฺส อนนฺตรายํ ญตฺวา “อิโต กปปสฺตสทฺสสาธิกานิ เตรสอสงฺเขยฺยยานิ อติกมฺมิตฺวา เอกสฺมี ปณฺจ พุทฺธปฏฺิณฺฑิตเ^{๑๖๔} ภาทกปเป อหํ วีย โคตโม นาม พุทฺโธ ภวิสฺสตี”ติ จินฺเตตฺวา “สเจ มหาราช สพฺพญฺญตฺตญาณํ อิจฺฉสิ, สพฺพพุทฺเธหิ ปุเรตฺวา ทสฺปารมฺมีย ทสอุปารมฺมีย ทสปรมตฺตปารมฺมียติ สมตฺตีสฺปารมฺมีย ปุเรหิ”ติ อาห.

กตมา ทส ปารมฺมีย ? ทานปารมฺมีย, สีลปารมฺมีย. เนกขมมปารมฺมีย, ปญฺญาปารมฺมีย, วิริยปารมฺมีย, ขนฺติปารมฺมีย, สจฺจปารมฺมีย, อธิจฺ्ञานปารมฺมีย, เมตฺตาปารมฺมีย, อุเปกฺขาปารมฺมียติ. กตเม ปณฺจ มหาปริจฺจาคา ? ธนปริจฺจาคอ ปุตฺตปริจฺจาคอ ภริยาปริจฺจาคอ อํคปริจฺจาคอ ซีวิตปริจฺจาคอ, ยสฺมา ปน มหาราช พุทฺธตฺตปตฺถเนตฺตา อีมา ทส ปารมฺมีย อปุเรตฺวา อีเม ปณฺจ มหาปริจฺจาคเ อจฺฉิตฺวา พุทฺธญฺตฺตา นาม นตฺถิ, ตสฺมา อีมา ทส ปารมฺมีย ปุเรหิ, อีเม ปณฺจ มหาปริจฺจาคเ จชาหิ”ติ. ตํ สุตฺวา โพธิสฺสโต เสวว สพฺพญฺญตฺตญาณํ ปตฺโต วีย ปิตฺติสฺมนสฺสชาโต อโหสิ. โส จกฺกวตฺติอัสสริเยน สทฺธิ สตฺตรตานปิ พุทฺธสฺสเน วิกิริตฺวา สยมปิ ปพฺพชิตฺวา ตีณิ ปิฏฺกานิ อุกฺคเหตฺวา ฌานาภิญฺญาโย นิพฺพตฺติตฺวา อปริหีนชฺฌาโน อายุหฺปรีโยสาเน พุรฺหมโลเก นิพฺพตฺติ. เตนานห ภควา :-

(๙๒)	สพฺพภทฺโท สพฺพผลฺโล มานิภทฺโท จ ปทุโม	สพฺพรตโน อุตฺถกฺขุโธ อุสฺโส จ ขนฺธุตฺตโม.
(๙๓)	สพฺพมาโล อสงฺเขยฺยโย วจีเภาปตฺถนา มยฺหํ	นวโมติ ปุจฺจติ นิทฺธิจฺ्ञา นวาสงฺเขยฺยยา.
(๙๔)	“สพฺพภทฺเท อสงฺเขยฺยเย นคเร ธณฺวตฺติยา ส สาครนฺตํ ปรีวํ	ราชา อาสิ มหปฺพล สาครโล นาม ขตฺติโย. รชฺชํ กาเรมฺหํ ตทา.
(๙๕)	จตฺุทีเปหิ รตฺเนหิ อุปฺปนฺนภาวํ พุทฺธสฺส	สนตฺตเปตฺวา มหาชนํ สุตฺวาปิ ปสฺสียี.
(๙๖)	พุทฺธสฺส สนตฺกํ คนฺตฺวา สาธฺกํ ปวตฺเตสึ	ตสฺส ธมฺมํ สุณฺนิ ตทา มหาทานํ ปวตฺตียี.
(๙๗)	ปาสาทํ ภูมฺิณฺฑปํ ชนฺดาฆริ โภชนสาละ	รตฺติจฺ्ञานญจ จงฺกมํ กาเรตฺวา ทฺวารโกฏฺจกํ.
(๙๘)	สุรตฺตจฺฉนฺทํ สพฺพํ ทสสฺตสทฺสสาณิ	สุวิภตฺตํ มโนรมํ กาเรเปตฺวา จนฺทเนน
(๙๙)	อทาสิ สากฺยมุนิโน “อธิการํ กริตฺวาน อหํ พุทฺโธ ภวิสฺสามิ	วณฺทิตฺวา อิทมฺพรวี, โคตโม สกฺยปฺงคโว.
(๑๐๐)	ตทา เม วจฺนํ สุตฺวา สํมชฺฌเน นิสินฺโนว	โคตโม นาม นายโก อิทํ วจฺนมพรวี.
(๑๐๑)	ทุกฺกโร โข มหาราช	พุทฺธธมฺมํ คเวสิตฺตุ,

^{๑๖๓} โป. เปเรตฺวา

^{๑๖๔} โป. ปตฺติมณฺฑิตเ

(๑๐๒)	ยทิ พุทโธ ภาเวยยาสิ กุกกุฬิ องค์กร์ เศล มรัมภ เวฬุขุญเจว มททมาโน ปาริ คจเณ	วีริยิ กร ทุกกริ. สนตตติ ชลิตอทก, ทสสทสเสหิ ปุริต ตโต ทุกกริ โพธิยา.
(๑๐๓)	ยถา อุทุมพริ ปุปผิ น ตั ปุปผมิปี ลจจติ	คเวสนโต นโร อธิ ตโต โพธิ สุกุลา.
(๑๐๔)	พุทสส วจัน สุตวา ตสส ปาเท นมสสิตวา	ภิกโย จิตติ ปสัทธิ อิท วจนมพรวี.
(๑๐๕)	“สมตีกกเมยยิ” ^{๑๖๕} ตั สพพิ อูรสาปิ นิปิตวาน	วีริช กตวาน ทุกกริ ปาปุณิสสามิ โพธิย.
(๑๐๖)	สเจ เต โพธิ อวิจิมหิ ปาปุณิสสามิ ตั โพธิ	นิมุชชิตวาน นายเก มโน เม วชิรูปมน”ติ.
(๑๐๗)	ตสส เม วจัน สุตวา พุททการกธมมานิ	สมพุทโธ อิทมพรวี กเถสสามิ สุกุณิเหม.
(๑๐๘)	“ทุกกริ โข มหาราช สเจ พุทโธ ภาเวยยาสิ	พุททธมมคเวสนิ” ^{๑๖๖}
(๑๐๙)	มนุสสตติ ลิงคสมปตติ ปพพชชา คุณสมปตติ	วีริช กตวาน ทุกกริ. เหตุ สตถารทสสนิ
(๑๑๐)	อฏฐธมมสโมธานา ทานิ สีสถจ เนกขมม	อธิกาโร จ ฉนททา อภินิหาริ สมิชตติ.
(๑๑๑)	ขนติ สจจมติฐานิ พุททกรณธมมา เต	ปญญา วีริเยน ปญจมิ เมตตุเปกขา จิมา ทส.
(๑๑๒)	สพพสตุตทิตถาย ตสส ตั วจัน สุตวา	ปริปุเรหิ สพพทา ปุเรหิ ทส ปารมิ”ติ.
(๑๑๓)	หตถตุญโ จ ปโมทิต “ภนเต เอตานิ สพพานิ	จกกวตติ มหิทธิโก อิท วจัน มพรวี.
(๑๑๔)	ยถา มยหมกขาสิ ตสส เม วจัน สุตวา	การยิสสามหิ สทา สพเพ ทุกกรการิเย.
(๑๑๕)	ทพหิ คณถ วิริยิ ภวิสสสิ ตวั สมพุทโธ	โคตโม สกยปุงคโว มา นิวัตต ปรกม.
(๑๑๖)	ทสพุททกร ธมเม สพพภทเท อสงเขยเย	โลเก โลกสสุ นายโก สเจ กาทุ สกขิสสสิ.
(๑๑๗)	ปณณาสพุททสทสสนิ สพพผลเล” ^{๑๖๗} อสงเขยเย	อธิการิ อหิ กโต มหาทานิ ปวตตยิ.
		อธิการิ อหิ กโต

^{๑๖๕} โป. สมตีกกเมยยิ

^{๑๖๖} โป. คเวสนิ

	สมุจฺพิพุทธสหสฺสานํ	มหาทานํ ปวตฺตยฺ.
(๑๑๘)	สพฺพรตเน อสงฺเขยฺเย	อธิการํ อหํ กโต
	สตุตฺติพุทธสหสฺสานํ	มหาทานํ ปวตฺตยฺ.
(๑๑๙)	อุสฺมกฺขนฺธ อสงฺเขยฺเย	อธิการํ อหํ กโต
	อสีติพุทธสหสฺสานํ	มหาทานํ ปวตฺตยฺ.
(๑๒๐)	มานิภทฺเท ^{๑๖๘} อสงฺเขยฺเย	อธิการํ อหํ กโต
	นวุติพุทธสหสฺสานํ	มหาทานํ ปวตฺตยฺ.
(๑๒๑)	ปทุมมฺหิ อสงฺเขยฺเย	อธิการํ อหํ กโต
	วีสพุทธสหสฺสานํ	มหาทานํ ปวตฺตยฺ.
(๑๒๒)	อุสฺมกฺหิ อสงฺเขยฺเย	อธิการํ อหํ กโต
	ทสนฺนํ พุทธสหสฺสานํ	มหาทานํ ปวตฺตยฺ.
(๑๒๓)	ขณฺธุตฺตเม ^{๑๖๙} อสงฺเขยฺเย	อธิการํ อหํ กโต
	ปณฺจพุทธสหสฺสานํ	มหาทานํ ปวตฺตยฺ.
(๑๒๔)	สพฺพมาเล อสงฺเขยฺเย	อธิการํ อหํ กโต
	ทวีนฺนํ พุทธสหสฺสานํ	มหาทานํ ปวตฺตยฺ.
(๑๒๕)	ตีณิ สตุตฺตสหสฺสานิ	อสีติสหสฺสานิ จ
	อโถ สตุตฺตสหสฺสานิ	สพฺเพ พุทฺธา หิ ปิณฺชิตา.
(๑๒๖)	เอตฺตกานํ มเหสฺสํ	วจนฺสา ปณฺธิ อหํ
	ทาเนน เม สโม นตฺถิ	เอสา เม ทานปารมี”ติ ^{๑๗๐} .
	นวาสงฺเขยฺเย ^{๑๗๑} วาจิณฺติ	เอตฺสฺส วณฺณนา สมตฺตา.

กายวาจาโมโปธิธานจตุอสงฺเขยฺยวณฺณนา

กปฺปสฺตสหสฺสานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ กายวาจาโมโปธิ เอตฺถ ปนฺตฺโถ :-

(๑๒๗)	เสโล ภาโส ^{๑๗๒} เขยฺโย เจว	รุจิโย จ อสงฺเขยฺโย
	จตฺตาริ เต อสงฺเขยฺยา	วินิปาตาติ วุจฺจเรติ. ^{๑๗๓}

ตตฺถ เสโลติ จตฺนํ^{๑๗๔} อสงฺเขยฺยานํ อาทิญฺโต เสลอสงฺเขยฺโย นาม.

สพฺพภทฺทอสงฺเขยฺยวสาเน เอตฺสฺมี เสลอสงฺเขยฺเย เอกสฺมี สารมณฺฑนามเก กปฺเป จตฺตาริ พุทฺธา อุปฺปชฺชีสุ ตณฺหํโกโร เมธงฺโกโร สรณงฺโกโร ทิปงฺโกโร จาติ.

^{๑๖๗} โป. สพฺพกฺลฺเล

^{๑๖๘} โป. มาทิตฺตเท

^{๑๖๙} โป. อุทฺธตฺตเน

^{๑๗๐} โสตฺตถฺก. (ปาลี) ข้อ ๙๔ - ๑๒๖ หน้า ๔๓ - ๖

^{๑๗๑} โป. นาสงฺเขยฺย

^{๑๗๒} โป. กาโส

^{๑๗๓} โสตฺตถฺก. (ปาลี) ๑๙/๗, ๑๒๗/๔๓

^{๑๗๔} โป. จตฺมฺหํ

ตณฺหกรพุทฺธูปาท

เตสุ ตณฺหกรโร โพธิสฺสโต กปฺปสฺสทสฺสสํสาธิกานิ โสฬส อสงฺเขยยยานิ ปารมฺมียํ ปุเรตฺวา
 ปุปฺผวตฺติยา นาม นคเร สุนฺนทฺธโร อคฺคมฺหเสฺยยา สุนฺนทฺธาย นาม เทวียา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา
 ทสฺสวสฺสทสฺสสํสาณิ อคํารํ อชฺฌมาวสฺสิตฺวา ตโต มหาภิกฺขุขมฺนํ นิภฺขมิตฺวา สดฺตทิวสํสาณิ มหาปชานํ กตฺ
 วา สดฺตปณฺณโพธิรฺกฺขมฺมูเล สพฺพณฺณตฺถยาณํ ปฏฺวิขุณฺนิ. อมฺหากํ โพธิสฺสโตปิ ตสฺส สนฺติเก อธิ­
 การํ กตฺวา พฺยากรณํ อลภิตฺวา ตโต จูโต เทวโลเก นิพฺพตฺติ. ตณฺหกรโรปิ ภควา วสฺสทสฺสสํสา­
 ยุกํ จตฺวา^{๑๗๕} สพฺพํ พุทฺธกิञ्ຈํ กตฺวา ปรินิพฺพายิ.

เมธฺงกรพุทฺธูปาท

ตโต อปรภาเค^{๑๗๖} ตสฺมีเยว กปฺเป เมธฺงกรโร โพธิสฺสโต ปารมฺมียํ ปุเรตฺวา ยฆฺรณคเร สุ­
 เทวธโร อคฺคมฺหเสฺยยา ยโสธฺราย นาม เทวียา กุจฺฉิมฺหิ ปฏฺิสนฺธิ คณฺหิตฺวา อฏฺฐวสฺสทสฺสสํสาณิ
 อคํารํ อชฺฌมาวสฺสิตฺวา ตโต มหาภิกฺขุขมฺนํ นิภฺขมิตฺวา อพฺตมาสํ มหาปชานํ^{๑๗๗} กตฺวา กิสุภโพ­
 ธิรฺกฺขมฺมูเล สพฺพณฺณตฺถยาณํ^{๑๗๘} ปฏฺวิขุณฺนิ. อมฺหากํ โพธิสฺสโต ตสฺส สนฺติเก อธิการํ กตฺวา พฺยา­
 กรณํ อลภิตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติ. เมธฺงกรโร ภควาปิ นวุตฺตวสฺสทสฺสสํสา­
 ยุกํ จตฺวา^{๑๗๙} พุทฺธกิञ्ຈํ กตฺวา ปรินิพฺพายิ.

สรณฺงกรพุทฺธูปาท

ตโต อปรภาเล ยสฺมีเยว กปฺเป สรณฺงกรโร โพธิสฺสโต ปารมฺมียํ^{๑๘๐} ปุเรตฺวา วิปฺุเล^{๑๘๑}
 นาม นคเร สุมฺงคฺลธโร อคฺคมฺหเสฺยยา ยสฺวตฺติยา นาม เทวียา^{๑๘๒} กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา
 สดฺตวสฺสทสฺสสํสาณิ อคํารํ อชฺฌมา วสฺสิตฺวา ตโต มหาภิกฺขุขมฺนํ นิภฺขมิตฺวา มาสมตฺตํ มหาปชานํ
 กตฺวา^{๑๘๓} ปาฏฺฐลิโพธิรฺกฺขมฺมูเล สพฺพณฺณตฺถยาณํ ปฏฺวิขุณฺนิ. โพธิสฺสโตปิ ตสฺส สนฺติเก อธิการํ กตฺ
 วา พฺยากรณํ อลภิตฺวา ตโต จูตา เทวโลเก นิพฺพตฺติ. สรณฺงกรโร ภควาปิ สดฺตตฺตฺสวสฺสทสฺสสํสา­
 ยุกํ จตฺวา พุทฺธกิञ्ຈํ กตฺวา ปรินิพฺพายิ.

๑. ทิปฺงกรพุทฺธูปาท

ตโต อปรภาเค ตสฺมีเยว กปฺเป ทิปฺงกรโร^{๑๘๔} โพธิสฺสโต ปารมฺมียํ ปุเรตฺวา อมรฺวติ­
 ยา^{๑๘๕} นาม นคเร สุเทวธโร อคฺคมฺหเสฺยยา สุมฺธาย นาม เทวียา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา

^{๑๗๕} โป. กตฺวา

^{๑๗๖} โป. อปรภาเค

^{๑๗๗} โป. อชฺฌมาเส ปชานํ

^{๑๗๘} โป. สพฺพณฺณตฺ

^{๑๗๙} โป. กตฺวา

^{๑๘๐} โป. ปุเรตฺวา

^{๑๘๑} โป. สุวิปฺลฺเล

^{๑๘๒} โป. ยสฺวตฺติยา

^{๑๘๓} โป. ปทิตฺวา

^{๑๘๔} โป. ทิปฺงกรโร

ทสวสสสทสทานิ อคารํ อชฌาวสิตฺวา จตฺตาริ นิมิตฺเต ทิสฺวา ตโต มหาภินิฏฺขมนํ นิฏฺขมิตฺวา
ทสฺมาเส มหาปธานํ กตฺวา ปิप्ผลิโพธิรุกฺขมูเล สพฺพญฺญตฺถยฺวณํ ปฏฺวิชิณฺนิ.

สุเมธกถา

ตทา อมหากํ โพธิสฺสโต ตสฺมี นคเร อนนฺทโกฏฺฐิณสนฺนิจเย^{๑๘๖} พุทฺทมณฺกุลเ นินฺพุตฺติ.
ตสฺส สุเมโธติ นามํ อํกุสฺ. โส มาตาปิตูนํ อจฺเจยฺน สพฺพธฺนํ ทานมฺเขน วิสสฺสเชตฺวา อีสิปฺพพฺพชฺชํ
ปพฺพชิตฺวา หิมนฺตปเทเส ธมฺมิกํ นาม ปพฺพตํ นิสฺสาย ปวตฺตผลโกชฺโณ หุตฺวา นิสฺสชฺชฎฺฐานจก
มนวเสเนว ปธานํ ปทหนฺโต สตฺตาทพฺพนตฺเรยว อฏฺฐณฺนํ สฺมาปตฺตินํ ปญฺจนฺนญจ อภิณฺณานํ ลาภี
อโหสิ. เตน วุตฺตํ---

(๑๒๘)	“นวาสงฺเขยฺยยาวสาเน ^{๑๘๗} ตณฺหงฺกโร เมธงฺกโร พุทฺธา โลกคฺคณายกา เตสํ จตฺตนํ พุทฺธานํ	กปฺปกเ สารมณฺทเก ^{๑๘๘} , สรณงฺกโร ทิปฺงกโร, จตฺตาริเต มหายสา. ตณฺหงฺกรสฺส สตฺถุโน,
(๑๒๙)	สุนฺนโท นาม โส ราชา สตฺตปณฺณทฺโม โพธิ	มาตา ตสฺส สุนฺนทิสฺสา, ตณฺหงฺกรสฺส สตฺถุโน.
(๑๓๐)	สุเทโว นาม โส ราชา กิสฺสโก ตสฺส โส โพธิ	มาตา ตสฺส ยโสธฺรา, เมธงฺกรสฺส สตฺถุโน.
(๑๓๑)	สุมงฺคโล ปิตา ราชา ปาฏฺฐลิ ตสฺส โส ^{๑๘๙} โพธิ	มาตา ยสวตี จ สา, สรณงฺกรสฺส สตฺถุโน.
(๑๓๒)	อธิการํ กริตฺวาน น ลภี พฺยากรณํ เตสํ	ปณฺิณามการยิ, ติณฺณํ พุทฺธานํ สนฺติเก.
(๑๓๓)	เตสํ อนฺตเรยว ทิปฺงกโร นาม ชิโน	เอโก พุทฺโธ อญฺูปโม, อุปฺปชฺชิ โลกนายโก.
[๓] ^{๑๙๐}	นคฺริ สพฺพกสมฺปนฺน ^{๑๙๑} สตฺตรตนสมฺปนฺนํ สมิทฺธิ เทวนคฺรว อาภิณฺณํ นรนาเรห	สพฺพกมฺมมฺปากตํ, นानาชนสมากุลํ. อาวาสํ ปุณฺณกมฺมินํ. นคฺริ อมราวติ,

^{๑๘๕} โป. อมรวสียา

^{๑๘๖} โป. สนฺติจยเย

^{๑๘๗} โป. นวสฺงเขยฺยยาวสนํ

^{๑๘๘} โป. กปฺปสามณฺทเก

^{๑๘๙} โป. สสฺสปี

^{๑๙๐} ลำดับเลขใน [] นี้ เป็นเลขลำดับข้อในคัมภีร์พุทธวงศ์ฉบับบาลี

^{๑๙๑} โป. สพฺพกสมฺปนฺนํ

- [๕] สุเทโว นาม โสปี ปีตา
 ปีปผลิ^{๑๙๒} ตสสปี โพธิ
 อหนเตน สมเณ
 อเนกโกฏี สนนิจโย
 อชฌายีโก มนตรโร
 ลกขณ อติหาเส จ
[๖] รโหคโต^{๑๙๕} นิสิติตวา
 ทุกโข ปุณพโกโว นาม
 ชาติธมโม ชราธมโม
 อชโร อมโร เขม
[๗] ยन्नุนิมิ^{๑๙๗} บุติกาย
 ฉททยิตวาน^{๑๙๘} คจเณยโย
 อตถิ เหติโต โส มคโค^{๑๙๙}
 ปรีเยสสิสสามิ ตัมคัค
[๘] ยถาปี ทุกเข วิชชนเต
 เอว ภาเว วิชชมาเน
 ยถาปี อุณฺเห วิชชนเต
 เอว ติวิธคคิ วิชชนเต
 ยถาปี ปาเป วิชชนเต
 เอวเมว ชาติ วิชชนเต
 ยถา คุถคโต ปุริโส
 น คเวสตี ตัมตฬาก
 เอว ภิเลสมลโธวณ^{๒๐๔}
 น คเวสตี ตัมตฬาก
- สุเมธา นาม ชนิกา,
 ทีปงกรสส สตถุโน.
 สุเมโธ นาม พราหมโณ
 ปหุตธนธณฺวา.
 ติณณ เวทาน ปารคฺ^{๑๙๓},
 สธมเม ปารมิ^{๑๙๔} คโต.
 เอว จินเตสหิ ตทา,
 สรีรสส ปเภทน
 พยาธิธมโม จหนตทา
 ปรีเยสสิสสามิ นิพพุตตี^{๑๙๖}.
 นानากุณปปริต,
 อนเปกโข อนตถิโก.
 น โส สกกา น เหตุเย
 ภาวโต^{๒๐๐} ปริมุตติยา.
 สุขํ นามปี วิชชตี
 วิภโว อิจฉิตพพโก^{๒๐๑}.
 อปโร วิชชตี สิตล
 นิพพานํ อิจฉิตพพก.
 กลยาณมปี วิชชตี
 อชาติ อจฉิตพพก^{๒๐๒}.
 ตฬากํ ทิสวาน ปุริต^{๒๐๓},
 น โทโส ตฬากสส โส.
 วิชชนเต อมตฺนตเพ
 น โทโส อมตฺนตเพ^{๒๐๕}.

^{๑๙๒} โป. ปีปผล

^{๑๙๓} โป. ปารค

^{๑๙๔} โป. ปารหิ

^{๑๙๕} โป. โหคโต

^{๑๙๖} โป. นิพพุตตี

^{๑๙๗} โป. ยन्नุนินิ

^{๑๙๘} โป. ฉททยิตวาน

^{๑๙๙} โป. มคโค

^{๒๐๐} โป. ภควโต

^{๒๐๑} โป. วิภเว วา อิจฉิตพพโก

^{๒๐๒} โป. อิจฉิตพพกา

^{๒๐๓} โป. ปุริต

^{๒๐๔} โป. ภิเลสมลโธเว

[๑๕]	ยถา อรีหิ ปริรุทโธ น ปลายติ โส ปุริโส	วิขณเต คมนมฺปเถ น โทโส อญชสฺส โส.
[๑๖]	เอวํ กิเลสปริรุทโธ น คเวสตี ตํ มคฺคํ	วิขมาเน สีเว ปเถ น โทโส สิวมญฺชเส.
[๑๗]	ยถา พุยาธิโก ปุริโส น ติกิจฉาเปติ ตํ พุยาธิ	วิขมาเน ติกิจฉเก น โส โทโส ติกิจฉเก.
[๑๘]	เอวํ กิเลสพุยาธิหิ น คเวสตี อัจจริยํ	ทุกฺขิโต ปริปีฬิโต น โส โทโส วินายเก.
[๑๙]	ยถาปิ กุณฺปั ปุริโส โมจยิตฺวาน คจฺเจยฺย	กณฺเฐ พนฺธํ ชิกฺขณฺณํ สุขี เสรี สยํ วสี.
[๒๐]	ตเถวํ ปุตฺติกายํ ฉทฺทยิตฺวาน ^{๒๐๖} คจฺเจยฺย	นानากุณฺปสณฺจยํ อนเปกฺโข อนตฺถิกโก.
[๒๑]	ยถา อัจจารุณฺธานมฺหิ ฉทฺทยิตฺวาน คจฺฉนฺติ	กรีสํ นรนาโร อนเปกฺขา อนตฺถิกา.
[๒๒]	เอวเมวาทํ อิมํ กายํ ฉทฺทยิตฺวาน คจฺฉิสฺสํ	นานากุณฺปปุริตํ วจฺจํ กตฺวา ยถา กุญฺโ.
[๒๓]	ยถาปิ ชชฺชํ นาวํ สามิ ฉทฺเทตฺวา คจฺฉนฺติ	ปลุคฺคํ อุทกคาคาหิณี อนเปกฺขา อนตฺถิกา.
[๒๔]	เอวเมวาทํ อิมํ กายํ ฉทฺทยิตฺวาน คจฺฉิสฺสํ	นวจฉิทฺทํ ธฺวสฺสวํ ชินฺณนาวํ สามิกา.
[๒๕]	ยถา ปุริโส ^{๒๐๗} โจเรหิ ภณฺทจฺเจทฺถภยํ ทิสฺวา	คจฺฉนฺโต ภณฺทมาทีย ฉทฺทยิตฺวาน คจฺฉนฺติ.
[๒๖]	เอวเมว อयํ กาโย ปทายิมํ คมิสฺสามิ	มหาโจรสโม วีย กุสฺสจฺเจทฺถนา ภยา.
[๒๗]	เอวาทํ จินฺตยิตฺวาน นาถานาถานํ ^{๒๐๘} ทตฺวาน	เนกโกฏฺฐิตํ ฐนํ หิมวฺนตํ ^{๒๐๙} อุปาคมฺิ.
[๒๘]	หิมวฺนตสฺสาวิทุเร อสฺสโม สุกฺโต มยฺหํ	ธมฺมิโก นาม ปพฺพโต ปณฺณสาลา สุมปิตา.
[๒๙]	จงฺกมํ ตตฺถ มาเปสึ อฏฺฐคุณฺสมุเปตํ	ปณฺจโทสวฺวิชฺชิตํ ^{๒๑๐} อภิณฺญาพลมาหรี.

^{๒๐๕} โป. อมตฺนตฺเพ

^{๒๐๖} โป. ฉทฺทยิตฺวา

^{๒๐๗} โป. ปุริโส

^{๒๐๘} โป. อนาจนํ

^{๒๐๙} โป. หินวฺนตํ

^{๒๑๐} โป. ปพฺพาโทสวฺวิชฺชิตํ

[๓๐]	สาฎก ปชหี ตตถ วากจิริ นีวเสสี ^{๒๑๑}	นวโทสมุปากต์ ทวาทสคุณมุปากต์.
[๓๑]	อฏฐโทสสมาภินณ อุปากมี รุกขมุล	ปชหี ปณณสาลก ^{๒๑๒}
[๓๒]	วาปีต ^{๒๑๓} โรปีต ฐณณ อนนคคุณสมปนน์	คุณ ทสहुปากต์. ปชหี ^{๒๑๔} นีรวเสสโต
[๓๓]	ตตถปปธาน ปทหี อพนนตรมหิ สตตาเห	ปวตตผลมทย. นิสชชฎจณจกเม
[๓๔]	เอว เม สิทธิปปตตส ทีปงโร นาม ชโน	อภิณณพลปาปฏ ^{๒๑๕} .
[๓๕]	อุปปชชนเต จ ชายนเต จตุโร นิमितเต นาทส	วสีฏตสส สาสเน อุปปชชชี โลกนายโก ^{๒๑๖} .
[๓๖]	ปจจนตเทสวีสเย ตสส อากมน มคค	พชณนเต ธมมเทสเน ณานรติสมปิโต ^{๒๑๗} .
[๓๗]	อหนเตน สมเยน ธุนนโต วากจिरานิ	นิมนเตตวา ตถาคค โสเธนติ ^{๒๑๘} ตฎจมานสา.
[๓๘]	เวทชาต ชน ทิสวา โอโรหิตวาน คคณา	นิกขมิตวา สกสสมา คจณามิ อมพเร ตทา.
[๓๙]	ตฎจहुโจ ปมุทิต กสส โสธียติ มคโค	ตฎจहुจ ปโมทิต มนุสเส ปุจฉิ ตาวเท.
[๔๐]	เต เม ปุฏฐา วียากสู ทีปงโร นาม ชโน	เวทชาโต มหาชโน อณชส วฎฎมาน.
[๔๑]	ตสส โสธียเต มคโค พทุโธติ วจณ ^{๒๑๙} สุตวาน	พทุโธ โลเก อนุตตโร อุปปชชชี โลกนายโก
[๔๒]	พทุโธ พทุโธติ กถยณโต ตตถ ฐตวา วิจินเตสี	อณชส วฎฎมาน. ปีติ อุปปชชชี ตาวเท
[๔๓]	อิธ วิชานี โรปิสส ยทิ พุททสส โสเธธ	โสมนสส ปเวทย. ตฎโจ สวิคคมานโส
		ชโน เว มา อุปจจคา. เอโกกาส ททาถ เม

^{๒๑๑} โป. นีราเสสี

^{๒๑๒} โป. ปณณสาลค

^{๒๑๓} โป. มาปีต

^{๒๑๔} โป. ปชชหี

^{๒๑๕} โป. อกณณพลมาหรีติ

^{๒๑๖} โป. โลกนายกา

^{๒๑๗} โป. ชนนานรติสมปิโต

^{๒๑๘} โป. โสเธนติ

^{๒๑๙} โป. มม

	อหิปี โสธยิสสามิ	อณฺชสํ วมุณฺยณํ.
[๔๔]	อหํสุ เต มโนกาลํ ^{๒๒๐}	โสเธตุ อณฺชสํ ตทา
	พุทฺโธ พุทฺโธติ จินฺเตนโต	มคฺคํ โสเธมหนตทา.
[๔๕]	อนิฏฺฐิเต มโนกาเส	ทีปงฺกโร มหามุณี
	จตุหิ สตสฺสเสหิ	ฉฬภิญฺณเวหิ ตาทิหิ
	ชีณาสเวหิ วิมเลหิ	ปฏฺวิปชฺชิ อณฺชสํ ชินฺ.
[๔๖]	ปจฺจุคฺคมนา วตตฺนติ	วชฺชนฺติ เภริโย พหุ
	อาโมทิตา นรมฺรู	สาธุการํ ปวตฺตย.
[๔๗]	เทวา มนุสฺสเส ปสฺสนฺติ	มนุสฺสาปิ จ เทวตา
	อุโภปิ เต ปณฺชลิกา	อนฺยฺนฺติ ตถาคตํ ^{๒๒๑} .
[๔๘]	เทวา ทิพฺเพหิ ตฺริเยหิ	มนุสฺสา มานุสฺสเกหิ ^{๒๒๒} จ
	อุโภปิ เต วชฺชยฺนฺตา	อนฺยฺนฺติ ตถาคตํ.
[๔๙]	ทิพฺพํ มนฺทารวํ ปุปฺผํ	ปทุมํ ปาริฉตฺตกํ
	ทีโสทิสํ โอกรินฺติ ^{๒๒๓}	อากาสสภคตา มรฺู.
[๕๐]	ทิพฺพํ จนฺทนจฺฉณฺณญจ	วรคฺคณฺธญจ เกวลํ
	ทีโสทิสํ โอกรินฺติ	อากาสสภคตา มรฺู.
[๕๑]	จมฺปกํ สลหํ นีปํ ^{๒๒๔}	นาคปฺพนาคเกตฺกํ
	ทีโสทิสํ โอกรินฺติ	ภูมิตลคฺคตา นรา.
[๕๒]	เกสเส มุณฺยจิตฺตวาหํ ^{๒๒๕} ตตฺถ	วากจิริจ จ มมฺมกํ
	กลเล ปตฺถริตฺวาน	อวฺกุชฺโซ นิปชฺชหํ.
[๕๓]	อกฺกมิตฺวาน มํ พุทฺโธ	สทฺ สีสฺเสหิ คจฺฉตุ
	มา นํ กลเล อกฺกมิตฺถ	หิตาย เม ภวิสฺสติ.
[๕๔]	ปจฺวิยํ นิปนฺนสฺส	เอวํ เม อาสี เจตฺโส
	อิจฺฉมาโน อหํ อชฺช	กิลฺเลเส ฌาปเย มม.
[๕๕]	กึ เม อณฺญาตเวเสน	ธมฺมํ สจฺฉิกเตนฺธิ
	สพฺพณฺณุตฺตํ ปาปฺปณฺนิตฺวา	พุทฺโธ หฺสสฺสํ สเทวเก.
[๕๖]	กึ เม เอเกน ติณฺเณน	ปฺริเสน ฌามทสฺสีนา
	สพฺพณฺณุตฺตํ ปาปฺปณฺนิตฺวา	สนฺตาเรสฺสํ สเทวกํ.
[๕๗]	อิมีนา เม อธิกาเรน	กเตน ปฺริสุตฺตเม
	สพฺพณฺณุตฺตํ ปาปฺปณฺนิตฺวา	ตาเรมิ ชนตํ พหุ.

^{๒๒๐} โป. มโนกาลํ

^{๒๒๑} โป. คจาคตํ

^{๒๒๒} โป. มานุสฺสเกหิ

^{๒๒๓} โป. โจรินฺติ

^{๒๒๔} โป. สรกํ นปี

^{๒๒๕} โป. โจรณฺณิตฺตวาหํ

[๕๘]	สํสารโสตร์ ฉินทิตวา ธมมนาวํ สมารุยห	วิทุธํเสตวา ตโย ภเว สนตาเรสสํ สเทวกํ.
[๖๐]	ทีปงฺกโร โลกวิทุ อุสสํสเก มํ จตฺวาน	อาหุตํ ปฏิกคฺโ อิทํ วจฺนมพฺรวิ.
[๖๑]	ปสฺสธ อิมํ ตาปสฺ ^{๒๒๖} อปริเมยเย อิตํ กปเป	ชฏิลํ อุกคฺตาปนํ พฺพุทฺธํ โลเก ภวิสฺสติ.
[๖๒]	อหํ กปิลวหยา รมมา ปธานํ ปทหิตฺวาน	นิภฺขมิตฺวา ตถาคโ กตฺวา พุทฺธการิกํ. ^{๒๒๗}
[๖๓]	อชฺปาลรฺกขมฺมูลสฺมี ^{๒๒๘} ตตถ ปายาสํ ปคฺคยห	นิสฺสํทิตฺวา ตถาคโ เนรณฺชรมฺเปหิติ.
[๖๔]	เนรณฺชราย ตีรมหิ ปฏฺยิตฺตวรมคฺเคน ^{๒๒๙}	ปายาสํ อทฺ โส ชีโน โพธิมฺูลมฺหิ เอหิติ.
[๖๕]	ตโต ปทกฺขิณํ กตฺวา อสฺสตถรฺกขมฺมูลมฺหิ ^{๒๓๐}	โพธิมณฺฑํ อนุตฺตโร พฺุชณิสฺสติ มหાયโส.
[๖๖]	อิมสฺส ชนิกา มาตา ปิตา สุทฺธโธโน นาม	มายา นาม ภวิสฺสติ อํยํ เหสฺสติ โคตโม,
[๖๗]	โกลิโต ^{๒๓๑} อุปติสฺโส จ อนาสวา วิตราคา	อคฺคา เหสฺสนติ สาวกา สนตฺจิตฺตา สมหิตา
[๖๘]	อานนฺโท นามปฺภุจฺาโก เขมา อุปฺพลวณฺณา จ	อคฺคา เหสฺสนติ สาวิกา สนตฺจิตฺตา สมหิตา
[๖๙]	อนาสวา วิตราคา โพธิ ตสฺส ภควโต	อสฺสตฺถโถติ ปุจฺจตฺตี”ติ.
[๗๐]	อิทํ สุตฺวาน วจฺนํ อโมทิตา นรมฺรู	อสมสฺส มเหสฺสิโน พฺพุทฺธพฺพิ กิร อํยํ ^{๒๓๒} .
[๗๑]	อุกกฺกุจฺิสทฺทา วตฺตนฺติ กตฺถขลํ นมสฺสนติ	อปฺโผณฺเณติ หสนฺติ จ ทสฺสทสฺสํ สเทวกา.
[๗๒]	ยทิมสฺส โลกนาถสฺส อนาคตฺมหิ อทฺธานเ	วिरชณิสฺสาม สาสนํ ^{๒๓๓} เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํ.

^{๒๒๖} โป. ตาปปสํ

^{๒๒๗} อ. พุทฺธการิยํ

^{๒๒๘} โป. อชฺชปาลรฺกขมฺมูล

^{๒๒๙} โป. ปฏฺยิตฺตวรมตฺเตน

^{๒๓๐} โป. อสฺสตถมฺูล

^{๒๓๑} โป. โกกิตโต

^{๒๓๒} โป. พุทฺธติชงฺกโร

^{๒๓๓} โป. สาณํ

[๗๓]	ยถา มนุสสา นที ตรนตา เหฏฐาติตเถ คเหตวาน	ปฏิติตถํ วิรชณีย อุตตรนติ มหานที.
[๗๔]	เอวเมว มยํ สพเพ อนาคตมहि อทธานะ	ยถิ มุญจามิมิ ชินํ เหสสาม สมมุขา อิมํ.
[๗๕]	ทีปงโร โลกวินุ มม กมมํ ปกิตเตตวา	อาหุติณํ ปฏิกคโห ทกขินปาทมุทริ.
[๗๖]	เย ตตถ อาสุ ชินปุตตา เทวา มนุสสา อสุรา ยกขา	ปทกขินมกํสุ มํ อภิวาเทตวาน ปกกมุ.
[๗๗]	ทสสนํ เม อติกกนเต สยนา วุฏฐหิตวาน	สสํ ^{๒๓๔} โลกนายเย ปลลงกํ อาภุชํ ตทา.
[๗๘]	สุเขน ^{๒๓๕} สุขิตโต โหมิ ปีติยา จ อภิสสนโน	ปาโมชเชน ปโมทิตโต ปลลงกํ อาภุชํ ตทา.
[๗๙]	ปลลงเกน นิสีทิตวา วสีฏโต ^{๒๓๖} อหํ ฌาเน	เอวํ จินเตสสํ ตทา อภิญญาปารมิงคโต.
[๘๐]	สทสสิยมहि โลกมहि อสโม อิทธิธมเมสุ	อิสโย นตถิ เม สมา อลภี อีทิสํ สุขํ.
[๘๑]	ปลลงกาภุชเน มยหํ มหานาทำ ปวตเตสุ	ทสทสสาธิวาสินโน จฺวํ พุทฺโธ ภวิสสสิ.
[๘๒]	ยา ปุพเพ โพธิสตันนํ นิมิตตานิ ปทิสสนติ	ปลลงกาวมาภุเช ตานิ อชฺช ปทิสสเร.
[๘๓]	สีตํ พยุปคตํ โหติ ตานิ อชฺช ปทิสสนติ	อุณฺหยจ อุปสมมติ จฺวํ พุทฺโธ ภวิสสสิ.
[๘๔]	ทสทสสี โลกธาทู ตานิ อชฺช ปทิสสนติ	นิสฺสททา ^{๒๓๗} โหติ นิรากุลา จฺวํ พุทฺโธ ภวิสสสิ.
[๘๕]	มหาวาตา น วายนติ ตานิ อชฺช ปทิสสนติ	น สนฺทนต์ สวณฺติโย จฺวํ พุทฺโธ ภวิสสสิ.
[๘๖]	ถลชา ทกขา ปุปผา ^{๒๓๘} เตปชฺช ปุปผิตา สพเพ	สพเพ ปุปผนติ ดาวเท จฺวํ พุทฺโธ ภวิสสสิ.
[๘๗]	ลตา วา ยถิ วา รุกขา เตปชฺช ปุปผิตา สพเพ	ผลภารรา โหนฺติ ดาวเท จฺวํ พุทฺโธ ภวิสสสิ.
[๘๘]	อากาสภูจฺจา จ ภูมมภูจฺจา	รตนา โชนฺติ ดาวเท

^{๒๓๔} โป. สสฺสงเข

^{๒๓๕} โป. สุกเขน

^{๒๓๖} โป. วสีฏโต

^{๒๓๗} โป. นิสพพทา

^{๒๓๘} โป. ปุจฺฉา

	เตปซข รตนา โชนติ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๘๙]	มานุสสิกา จ ทิพพา จ	ตริยา วชชนติ ดาวเท
	เตปซข โภ อภิรวนติ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๐]	วิจิตตปุปผา คคนา ^{๒๓๙}	อภิสสนติ ดาวเท
	เตปี อชช ปทิสสนติ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๑]	มหาสมุทโท อาภุขติ	ทสสสสิ ปกมปติ
	เตปซข โภ อภิรวนติ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๒]	นิริเย ทสสสสา	อคคิ ^{๒๔๐} นิพพนติ ดาวเท
	เตปซข นิพพตา อคคิ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๓]	วิมล โหติ สุริโย	สพพา ทิสสนติ ตารกา
	เตปี อชช ปทิสสนติ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๔]	อโนวฏเฐน อุทกั	มหิยา อุพพิชชิต ดาวเท
	ตัมพซข พุทฺธิชเต มหิยา	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๕]	ตาราคณา ^{๒๔๑} วิโรจนติ	นภชตตา คคนมณฑเล
	วิสาชา จนนิมายุตตา	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๖]	วิลาสยา ทริสยา	นิภขมนติ สกาสยา
	เตปซข อาสยา ฉุทธา	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๗]	น โหนติ อรติ สดตานั	สนตุฏฐา โหนติ ดาวเท
	เตปซข สพเพ สนตุฏฐา	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๘]	โรคา ตพสมมนติ	ชิมจฉา จ วินสสติ
	ตานิปซข ปทิสสนติ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๙๙]	ราโค ตทา ตนุ โหติ	โทโส โมโห วินสสติ
	เตปซข วิคตา ^{๒๔๒} สพเพ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๑๐๐]	ภยั ตทา น ภวติ	อชชเปตัม ปทิสสติ
	เตน ลิงเคน ชานาม	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๑๐๑]	รโชนุทฺธัสติ อุทฺธั	อชชเปตัม ปทิสสติ
	เตน ลิงเคน ชานาม	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๑๐๒]	อนิฏฺฐคณโร ปกมมติ	ทิพพคณโร ปวายติ
	โสปซข วายติ คณโร	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๑๐๓]	สพเพ เทวา ปทิสสนติ	จปิยิตวา จ อรูปิน
	เตปซข สพเพ ทิสสนติ	จุม พุทโธ ภวิสสสิ.
[๑๐๔]	ยาวตา นิริยา นาม	สพเพ ทิสสนติ ดาวเท

^{๒๓๙} โป. คตณา

^{๒๔๐} โป. อตฺติ

^{๒๔๑} โป. ตารตณา

^{๒๔๒} โป. วิตตา

	ทหาตี ^{๒๔๘} ทานํ นิสเสสํ	กุมภโก วีย อโธโกโต.
[๑๒๐]	น เหเต เอตตกาเยว	พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร
	อญฺเณปิ วิจินิสฺสามิ	เย ธมฺมา โปธิปาจนา.
[๑๒๑]	วิจินฺนโต ตทา ทกฺขี	ทุตฺติยํ สีลปารมมํ
	ปุพฺพเกหิ มหะสึหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๒๒]	อิมํ ตวํ ทุตฺติยํ ตาว	ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย
	สีลปารมมิตํ คจฺจน	ยถิ โปธิ ปตฺตุมิจฺจนสิ.
[๑๒๓]	ยถาปิ จมรี วาลํ	กิสฺมิณฺจ ปฏฺฐิตคฺคิตํ
	อุเปติ มรณํ ตตถ	น วิโกเปติ วาลสี.
[๑๒๔]	ตเถว ตวํ จตุสฺส ญมมํ	สีลานิ ปริปุรย
	ปริรกฺข สพฺพทา สีลํ	จมรี วีย วาลสี.
[๑๒๕]	น เหเต ^{๒๔๙} เอตตกาเยว	พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร
	อญฺเณปิ วิจินิสฺสามิ	เย ธมฺมา โปธิปาจนา.
[๑๒๖]	วิจินฺนโต ตทา ทกฺขี	ตตฺติยํ เนกขมฺมปารมมํ
	ปุพฺพเกหิ มหะสึหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๒๗]	อิมํ ตวํ ตตฺติยํ ตาว	ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย
	เนกขมฺมปารมมิตํ คจฺจน	ยถิ โปธิ ปตฺตุมิจฺจนสิ.
[๑๒๘]	ยถา อนนฺทฺธมฺม ^{๒๕๐} ปุริโส	จิรุตฺโต ทุคฺคกฺขณโต
	น ตตถ รากํ อภิชเนติ	มุตฺตํเยว คเวสตี.
[๑๒๙]	ตเถว ตวํ สพฺพภาเว	ปสฺส อนนฺทฺธมฺม วีย
	เนกขมฺมาภิมุโข โหหิ	ภาวโต ปริมุตฺติยา.
[๑๓๐]	น เหเต เอตตกาเยว	พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร
	อญฺเณปิ วิจินิสฺสามิ	เย ธมฺมา โปธิปาจนา.
[๑๓๑]	วิจินฺนโต ตทา ทกฺขี	จตุตฺถํ ปญฺญาปารมมํ
	ปุพฺพเกหิ มหะสึหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๓๒]	อิมํ ตวํ จตุตฺถํ ตาว	ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย
	ปญฺญาปารมมิตํ คจฺจน	ยถิ โปธิ ปตฺตุมิจฺจนสิ.
[๑๓๓]	ยถาปิ ภิกฺขุ ภิกฺขุชนโต	หีนมุกฺกฏฺฐมฺมุณิเม
	กุลานิ น วิวชฺชนโต ^{๒๕๑}	เอวํ ลภติ ยาปนํ.
[๑๓๔]	ตเถว ตวํ สพฺพกาลํ	ปริปุจฺจนโต พุทฺธํ ชนํ
	ปญฺญาปารมมิตํ คนฺตฺวา	สมโณธิ ปาปุณฺณสฺสสิ.
[๑๓๕]	น เหเต เอตตกาเยว	พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร

^{๒๔๘} โป. ทหาตี

^{๒๔๙} โป. นโม เต

^{๒๕๐} โป. อญฺญธมฺม

^{๒๕๑} โป. วิวชฺชนโต

	อณฺเณปิ วิจิณฺสสามิ	เย ฌมฺมา โปธิปาจนา.
[๑๓๖]	วิจิณฺนโต ตทา ทกฺขี	ปญฺจมํ วีริยปารมมํ
	ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๓๗]	อิมํ ตวํ ปญฺจมํ ตาว	ทพฺหํ กตฺวา สมาทีย
	วีริยปารมมิตํ คจฺฉ	ยทิ โปธิ ปตฺตุมิจฺฉสสิ.
[๑๓๘]	ยถापि สီโห มิคฺราชา	นิสฺสชฺชญฺจานจกฺกเม
	อลินฺนวีริโย โหติ	ปคฺคหิตมโน ^{๒๕๒} สทา.
[๑๓๙]	ตเถว ตวํ สพฺพภเว	ปคฺคณฺห วีริยํ ทพฺหํ
	วีริยปารมมิตํ คนฺตฺวา	สมฺโพธิ ปาปฺปณฺสสฺสสิ.
[๑๔๐]	น เหตุ เอตตกาเยว	พฺพุทฺธมฺมา ภวิสฺสเร
	อณฺเณปิ วิจิณฺสสามิ	เย ฌมฺมา โปธิปาจนา.
[๑๔๑]	วิจิณฺนโต ตทา ทกฺขี	ณฺฏมฺมํ ขนฺติปารมมํ
	ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๔๒]	อิมํ ตวํ ณฺฏมฺมํ ตาว	ทพฺหํ กตฺวา สมาทีย
	ตตถ อเทฺวชฌมานโส	สมฺโพธิ ปาปฺปณฺสสฺสสิ.
[๑๔๓]	ยถापि ปจฺวี นาม	สุจฺฉิปี อสุจฺฉิปี จ
	สพฺพํ สหติ นิกฺเขปํ	น กโรติ ปฏฺฐิํ ตยา ^{๒๕๓}
[๑๔๔]	ตเถว ตวํ สพฺเพสํ	สมฺมานาวามานกฺขโม
	ขนฺติปารมมิตํ คนฺตฺวา	สมฺโพธิ ปาปฺปณฺสสฺสสิ.
[๑๔๕]	น เหตุ เอตตกาเยว	พฺพุทฺธมฺมา ภวิสฺสเร
	อณฺเณปิ วิจิณฺสสามิ	เย ฌมฺมา โปธิปาจนา.
[๑๔๖]	วิจิณฺนโต ตทา ทกฺขี	สตตมํ สจฺจปารมมํ
	ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๔๗]	อิมํ ตวํ สตตมํ ตาว	ทพฺหํ กตฺวา สมาทีย
	ตตถ อเทฺวชฌวจโน ^{๒๕๔}	สมฺโพธิ ปาปฺปณฺสสฺสสิ ^{๒๕๕} .
[๑๔๘]	ยถापि โอสถิ นาม	ตุลาภูตา สเทวเก
	สมเย อุตฺตฺวสเส วา	น ไวกุณฺมตี วิถีโต.
[๑๔๙]	ตเถว ตวํ สจฺจเจสุ	มา ไวกุณฺมสฺส วิถีโต
	สจฺจปารมมิตํ คนฺตฺวา	สมฺโพธิ ปาปฺปณฺสสฺสสิ.
[๑๕๐]	น เหตุ เอตตกาเยว	พฺพุทฺธมฺมา ภวิสฺสเร
	อณฺเณปิ วิจิณฺสสามิ	เย ฌมฺมา โปธิปาจนา.
[๑๕๑]	วิจิณฺนโต ตทา ทกฺขี	อณฺฏมฺมํ อธิญฺจานปารมมํ

^{๒๕๒} โป. ปตฺตหิตมโน

^{๒๕๓} โป. ปฏฺฐิทาย

^{๒๕๔} โป. อเทฺวชฌวจโน

^{๒๕๕} โป. ปาปฺปณฺสสามิ

	ปุพฺพเกหิ มหะสีหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๕๒]	อิมํ ตํวํ อฏฺฐมํ ตาว	ทพฺหํ กตฺวา สมาทีย
	ตตถ ตํวํ นิจฺจโล ^{๒๕๖} หุตฺวา	สมโพธิํ ปาปฺพนิสฺสสฺสี.
[๑๕๓]	ยถาปิ ปพฺพโต เสโล	อจฺจโล สุปฺติภูจฺจโต
	น กมฺปติ ภูสฺวาเตหิ	สกฺกฺชาเนว ติฏฺฐติ.
[๑๕๔]	ตเถว ตํวํ อธิฏฺฐาเน	สพฺพทา อจฺจโล ภว
	อธิฏฺฐาณปารมิตฺ ^{๒๕๗} คณฺตฺวา	สมโพธิํ ปาปฺพนิสฺสสฺสี.
[๑๕๕]	น เหตุ เอตตกาเยว	พฺพุทฺธมฺมา ภวิสฺสเร
	อณฺเณปิ วิจินิสฺสามิ	เย ฌมฺมา โพธิปาจนา.
[๑๕๖]	วิจินฺนโต ตทา ทกฺขี	นวมํ เมตฺตาปารมิตํ
	ปุพฺพเกหิ มหะสีหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๕๗]	อิมํ ตํวํ นวมํ ตาว	ทพฺหํ กตฺวา สมาทีย
	เมตฺตาย อสโม โหหิ	ยถิ โพธิํ ปตฺตุมิจฺจสฺสี.
[๑๕๘]	ยถาปิ อุทกํ นาม	กฺลยาณํ ปาปเก ฌเน
	สมํ ฌรติ ^{๒๕๘} สีนฺ	ปฺวาเหติ รโฆมลํ.
[๑๕๙]	ตเถว ตํวํ หิตาหิตะ	สมํ เมตฺตาย ภาวย
	เมตฺตาปารมิตํ คณฺตฺวา	สมโพธิํ ปาปฺพนิสฺสสฺสี.
[๑๖๐]	น เหตุ เอตตกาเยว	พฺพุทฺธมฺมา ภวิสฺสเร
	อณฺเณปิ วิจินิสฺสามิ	เย ฌมฺมา โพธิปาจนา.
[๑๖๑]	วิจินฺนโต ตทา ทกฺขี	ทสมํ อุเปกฺขาปารมิตํ
	ปุพฺพเกหิ มหะสีหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
[๑๖๒]	อิมํ ตํวํ ทสมํ ตาว	ทพฺหํ กตฺวา สมาทีย
	ตุลฺลาภโต ^{๒๕๙} ทโฬหํ หุตฺวา	สมโพธิํ ปาปฺพนิสฺสสฺสี.
[๑๖๓]	ยถาปิ ปจฺวี นาม	นิกฺขิตตํ อสุจํ สุจํ
	อุเปกฺขติ อุโฆเปเต	โกปานฺนยวชฺชิตา.
[๑๖๔]	ตเถว ตํวํ สุขทุกฺเช	ตุลฺลาภโต สทา ภว
	อุเปกฺขาปารมิตํ คณฺตฺวา	สมโพธิํ ปาปฺพนิสฺสสฺสี”ติ ^{๒๖๐} .

ตโต จินฺตสฺสี “อิมสฺมี โลเก โพธิสฺสตเตหิ ปุเรตพฺพา โพธิปริปาจนา พฺพุทฺธการกธมฺมา เอตตกาเยว ทส ปารมิตฺตํ จเปตฺวา อณฺเณ นตฺถิ. อิมานิ ทส ปารมิตฺตานิ อุทฺธํ อากาเสปิ นตฺถิ เหนฺจฺจ ปถวิยมฺปิ ปุรตฺถิ มาทิสฺสํ ทิสฺสาสุปิ นตฺถิ มยฺหํเยว ปน ทพฺพพณฺตเร ปตฺติภูจฺจิตา”ติ. เอวํ ตาสํ ทพฺเพ ปตฺติภูจฺจิตภาวํ ทิสฺวา สพฺ พานิ ตา ทพฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาย ปุณฺณปุณฺณํ สมมสนฺโต อนฺโถมปฏฺฐิโถมํ สมมสฺติ ปริยฺนเต คเหตฺวา อาทึ

^{๒๕๖} ฉ.ม. อจฺจโล

^{๒๕๗} อ. อธิฏฺฐาณปารมิตํ. เอวฺมฺปริปิ

^{๒๕๘} โป. ฌรติ

^{๒๕๙} โป. ตูลฺลาภโต

^{๒๖๐} พ.พฺพุทฺธ. (ปาลี) ๓๓/๗๕-๑๖๔/๔๕๕-๔๖๔, โป. ฌรติ

ปาเปติ อาทิมหิ คเหตุวา ปริยนต์ ปาเปติ มชฌเณ คเหตุวา อุภโต โภฏี ปาเปตวา โอสาเปติ อุภโต โภฏีส
คเหตุวา มชฌ ปาเปตวา โอสาเปติ.

พาหิรภณทปริจจาโค ทานปารมี นาม องคปริจจาโค ทานอุปารมี นาม ชีวิตปริจจาโค
ทานปรมตถปารมี นามาติ ทส ปารมีโย ทส อุปารมีโย ทส ปรมตถปารมีโยติ สมตติส ปารมีโย
เตลยนต์ วินิฏฐณโต วีย มหาเมรุ มตถ กตวา จกกวาพมหาสมุทท์ อาลุเพนโต วีย จ สมมสตี.

ตสเสว ทส ปารมีโย สมมสนตสส ฌมเตเชน จตุนหุตาทิกทวิโยชนสสทสพพลา อัย มหา
ปถวี ทถดินา อกนตณพกลาโป วีย ปิพียมาน์ อุจฺจยนต์ วีย จ มหาวิรว วิรวมานา สงกมปิ สมปคมปิ
สมปเวธิ. กุลาจกุก วีย เตลยนต์จกุก วีย จ ปริพภมิ. เตน วุตต์—

[๑๖๕]	“เอตตกาเยว เต โลเก ตตฺพุธ ^{๒๖๑} นตฺถิ อณฺณตฺร	เย ฌมมา โพธิปาจนา ทพฺหิ ตตถ ปตฺติฏฺฐหิ.
[๑๖๖]	อิม ฌมเม สมมสโต ฌมเตเชน วสุธา ^{๒๖๓}	สภาวสสรสสทฺท ^{๒๖๒} ทสทสสสี ปกมปถ.
[๑๖๗]	จลตี รวตี ปรีวี เตลยนต์ ^{๒๖๔} ยถา จกุก	อุจฺจยนต์ว ปิพิต เอว กมปติ เมทนี”ติ ^{๒๖๕} .

มหาปถวียา กมปมานาย รมมนครวาสโน สณฺชาตุ อสฺสโกณฺตา^{๒๖๖} ยฺคนตฺวาตพฺภาหตา มหา
สาลา วีย มุจฺฉิตา ปตฺตีสุ. ฌฺภาทีนึ กุลาจกานานิ ปวณฺณนฺตานิ อณฺณมณฺณํ ปหฺรณฺตานิ จณฺณวึจฺฉณฺนา
นิ อเหตุ. มหาชนโน ภูตตฺสโต สตถารุ อุปสงกมิตฺวา “กึ นฺ ไซ ภควา นาคาวณฺณํ อัย ภูตฺยทฺทเวตาสุ
อณฺณตฺรารวณฺณํ วาตี น หิ มยฺ เอตํ ชานาม อปิ จ ไซ สพฺโพปิ อัย มหาชนโน อุปทฺทโต กึ นฺ ไซ อิมสฺส
โลกสฺส ปาปกํ ภวิสฺสตี อุทาทุ กลฺยาณํ กเถถ โน เอตํ การณ”นติ อาห. อถ สตถา เตสํ กถํ สุตฺวา “ตุม
เห มา ภายถ มา จินตฺยิตถ นตฺถิ โว อิตฺนินฺทานํ ภยํ. โย โส มยา อชฺช ‘สุเมธปณฺธิโต อนาคเต โคตโม
นาม พุทฺโธ ภวิสฺสตี’ติ พฺยาโกโต, โส อิทานิ ทส ปารมีโย สมมสตี ตสฺส สมมสนตสฺส วิโลเพนตสฺส ฌม
เตเชน สกทสทสสสี โลกธาดุ เอกปฺพาเรน กมปติ เจว รวตี จา”ติ อาห. เตน วุตต์—

[๑๖๘]	“ยาวตา ปรีสา อาสี ปเวธมานา सा ตตถ	พุทฺธสฺส ปรีเวสเน มุจฺฉิตา เสติ ภูมียํ.
[๑๖๙]	ฌฺภานกสทฺทสฺสานิ สยจฺจณฺณมณฺนิตา ตตถ	กุมภินณฺจ สตา พุ อณฺณมณฺณํ ปณฺณภูติตา.
[๑๗๐]	อุพฺภิกฺคา ตสฺสิตา ภูตา มหาชนา สมากมม	ภนฺตา พฺยาธิตมานสา ^{๒๖๗} ทีปฺงกรมฺปากม.
[๑๗๑]	กึ ภวิสฺสตี โลกสฺส	กลฺยาณํ อถ ปาปกํ

^{๒๖๑} ก., ส. ตพุธ

^{๒๖๒} โป. สภาวสสรสทฺท

^{๒๖๓} โป. พลธา

^{๒๖๔} โป. เตลยนต์

^{๒๖๕} พุ. พุทฺธ. (पालิ) ๓๓/๑๖๕ - ๓/๔๖๔

^{๒๖๖} โป. อสฺสโกณฺโต

^{๒๖๗} อ. พฺยาธิตมานสา

[๑๘๒]	ยถา เย เกจิ สมพุทธา ตเถว ตวั มหาวีร	โพธิมณฑมहि พุชฌเร พุชฌสสุ ชินโพธิย.
[๑๘๓]	ยถา เย เกจิ สมพุทธา ตเถว ตวั มหาวีร	ธมมจกั ปวตตย ธมมจกั ปวตตย.
[๑๘๔]	ปุณณมัย ยถา จนนโ ตเถว ตวั ปุณณมโน	ปริปุณณโณ ^{๒๗๒} วิโรจติ วิโรจ ทสสหัสสิย.
[๑๘๕]	ราหุมุตโต ยถา สุริโย ตเถว โลกา มุญจิตวา	ตาเปน อติโรจติ วิโรจ สิริยา ตวั.
[๑๘๖]	ยถา ยา กาจิ นทียो เอวั สเทวกา โลกา	โอสรนติ มโหทธิ โอสรนตุ ^{๒๗๓} ตวันติเก.
[๑๘๗]	เตหิ ถุติปปสโต ^{๒๗๔} โส เต ธมเม ปริปุเรนโต	ทส ธมเม สมายิ ปวนํ ปาวิสี ตทา”ติ.

สุเมธกถา นิฎฐิตา.

รณนครวาสีโนปิ โข นครํ ปวิสิตวา พุทฺธปมฺขสฺส ภิกฺขุสํหฺมสฺส มหาทานํ อทฺสุ. สตถา เตสํ
ธมฺมํ เทเสตวา มหาชนํ สรณาทิสฺส ปตฺติฏฺฐเปตวา รณนคฺรา นิภขมิ. ตโต อุทฺธมฺปิ ยาวตายุํ ติฏฺฐนโต
สพฺพํ พุทฺธกิจฺจํ กตวา อนุกกเมน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาดุยา ปรินิพฺพายิ. เตน วุตฺตํ :-

[๑]	ตทา เต โภชยิตวาน อุปกจณฺํ สรณํ ตสฺส	สสํ โลกนายกํ ทีปฺงกรสฺส สตถฺโน.
[๒]	สรณาคมน กญฺจิ กญฺจิ ปญฺจสุ สีเลสุ	นิเวเสสิ ตถาคโต สีเล ทสฺวิธํ ปริ.
[๓]	กสฺสจฺจิ เทติ สามณญํ กสฺสจฺจิ อสเม ธมฺเม	จตุโร ผลมุตฺตเม เทติ โส ปฏิสมฺภิทา.
[๔]	กสฺสจฺจิ วรสมาปตฺติโย ติสฺโส กสฺสจฺจิ วิชฺชาโย	อฏฺฐ เทติ นราสโก ฉฬภิญญา ปเวจฺจติ.
[๕]	เตน โยเคน ชนกายํ เตน วิตถาริกํ อาสิ	โอวทติ มหามฺนิ โลกนถสฺส สาสนํ.
[๖]	มหาหฺนุสภกฺขนโธ พหุ ชเน ตารยติ	ทีปฺงกรสนามโก ปริโมเจติ ทฺวคฺคตี.
[๗]	โพธเนยฺยชนํ ทิสฺวา ขณฺเณ อุปกนฺตวาน	สตสฺสเสปิ โยชเน โพธเตติ ตํ มหามฺนิ.
[๘]	ปจฺมาภิสฺมเย พุทฺโธ หุตฺติยาภิสฺมเย นาโถ	โกฏฺฐิตมฺโพธิ นวุตฺติโกฏฺฐิมฺโพธิ.

^{๒๗๒} ฉ.ม., อ. ปริสุทฺโธ

^{๒๗๓} ก. โอสรนติ

^{๒๗๔} ฉ.ม. ถุติปปสโต

[๙]	ยทา จ เทวภวนมฺหิ นวุติโกฏิสทสฺสานํ	พทุโธ ฌมมมเทสยิ ตติยาภิสมโย อหุ.
[๑๐]	สนนินปาตา ตโย อาสุ โกฏิสทสทสฺสานํ	ทีปงกรสส สตถุโน ปจโม อาสิ สมากโม.
[๑๑]	ปุณ นารทญฺญมฺหิ ชีณาสวา วิตมลา	ปวิเวกคเต ชินเ สมีสฺ สตโกฏิโย.
[๑๒]	ยมฺหิ กาลเ มหาวีโร นวุติโกฏิสทสฺเสหิ	สุทสสนสิลฺลจฺเจย ปวาเรสิ มหามฺุ.
[๑๓]	ทสวีสทสทสฺสานํ เอกทฺวินนํ อภิสมโย	ฌมมาภิสมโย อหุ คณนาโต อสงฺขิโย.
[๑๔]	วิทถาริกํ พหุชณฺณํ ทีปงกรสส ภควโต	อิทฺธํ ผีตํ อหุ ตทา สาสนํ สุวิโสธิตํ.
[๑๕]	จตตาริ สทสทสฺสานิ ทีปงกรํ โลกวิทฺ	ฉพฺภิณฺญา มหิทธิกา ปรีวาเรนฺติ สพฺพทา.
[๑๖]	เย เกจิ เตน สมเยน อปปตฺตมานสา เสชา	ชหนฺติ มานุสมภวํ ครหิตา ภวนฺติ เต.
[๑๗]	สุปปผิตํ ปาวจนํ ชีณาสเวหิ วิมเลหิ	อรหนฺเตหิ ตาทิหิ อุปโสภติ สพฺพทา.
[๑๘]	นกรํ รมมวตี นาม สุเมธา นาม ชนิกา	สุเทโว ^{๒๗๕} นาม ชตฺติโย ทีปงกรสส สตถุโน.
[๑๙]	ทสวสทสทสฺสานิ หฺสสา โภญจา มายฺยราภุชฺย ^{๒๗๖}	^{๒๗๖} อการํ อชฺฌมาวสี ชิน ^{๗๙} ตโย ปาสาทมุตตมา.
[๒๐]	ตฺถิณี สทสทสฺสานิ ปทุมมา นาม สา นารี	นาริโย สมลงฺกตา อุสภกฺขนโธ นาม อตรฺโข.
[๒๑]	นิมิตฺเต จตุโร ทิสฺวา อนฺนทสฺมาसानิ	หตฺถิยาเนน นิกฺขมิ ปธานํ ปทฺหิ ชิน.
[๒๒]	ปธานจารํ จริตฺวาน พรหมฺนา ยาจิโต สนนโต	อพฺุชณฺนิ มานสา มฺุ ทีปงกรํ มหามฺุ.
[๒๓]	วตฺตจกโก ^{๒๗๘} มหาวีโร นิสินฺโน สิริสมฺมูลมฺหิ	นนฺทาราเม วสี ชิน ^{๒๗๙} อกาสิ ติตฺถิยมทฺทณ.
[๒๔]	สุมงฺคโล จ ติสฺโส จ	อเหสุ อคฺคสาวกา

^{๒๗๕} อ. สุมะโธ

^{๒๗๖} ฉ.ม., อ. อการํ อชฺฌมา โส วสี. เอวมฺุปรีปิ

^{๒๗๗} ฉ.ม., อ. มยฺยรา จ

^{๒๗๘} ฉ.ม., อ. วตฺติ จกโก. เอวมฺุปรีปิ

^{๒๗๙} ฉ.ม., อ. สิริสมฺเร

	สาครโต นามปฐจาโก	ที่ปงกรสส สตฺถุโน.
[๒๕]	นันทา เจว สุนนทา จ	อหะสุ อคฺคสาวิกา
	โพธิ ตสฺส ภควโต	ปิปลลิตี ปวฺจจติ.
[๒๖]	ตปฺปสสภลลิกา นาม	อหะสุ อคฺคปฐจกา
	สิริมา โกณา อุปฐจิกา	ที่ปงกรสส สตฺถุโน.
[๒๗]	อสีตติหตฺถมฺพเพโร	ที่ปงกรโร มหามุณี
	โสภณิ ที่ปฐกฺโขว	สาธราชาว ฌุลลิต.
[๒๘]	สทสสทสสทานิ	อายุ ตสฺส มหะสิโน
	ดาวตา ติฏฐมาโน โส	ตาเรสิ ชนตํ พหุ.
[๒๙]	โชติยิตวาน สทฺธมฺมํ	สนฺตาเรตฺวา มหาชนํ
	ชลิตฺวา อคฺคิกฺขนโร	นิพฺพุโต โส สสาวโก.
[๓๐]	สา จ อิทฺธิ โส จ ยโส	ตานิ จ ปาเทสุ จกฺกรตฺตานา
	สพฺพํ สมณฺตรหิตํ	นนฺ ริดฺดา สพฺพสงฺขาราทิ.

๒. โภณทณฺณพฺพุทฺธิปาท

ที่ปงกรสส ปน ภควโต อปรภาเค เอกํ อสงฺขเยยฺยํ อติภกฺมิตฺวา โภณทณฺณโย นาม สตฺถา อุท
ปาเท. ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตา อหะสุ. ปรมสนฺนิปาเต โภณิสทสสทสสํ พุทฺติเย โภณิสทสสํ ตติเย นวุติ
โภณฺนียะ. ตทา โพธิสฺสโต วิชิตาวิ นาม จกฺกวตฺติ พุทฺธา โภณิสทสสทสสส พุทฺธิปมฺขสส ภิกฺขุสํฆสส มหา
ทานํ อทาสี. สตฺถา โพธิสฺสโต “พุทฺโธ ภวิสสตี”ติ พยากริตฺวา ฌมฺมํ เทเสสิ. โส สตฺถุ ฌมฺมกถํ สุตฺวา รชชํ
นียยาเตตฺวา ปพฺพชํ. โส ติณิ ปิฏกานิ อคฺคเหตฺวา อภฺจฺจ สมปาตติโย จ ปญฺจ อภินฺถาโย จ อุปาปาเท
วา อปริหีนชฺฌมาโน พรหมโลกูปโค โหติ. เตน วุตฺตํ :-

[๑]	“ที่ปงกรสส อปรณ	โภณทณฺณโย นาม นายโก
	อนนตเตชามิตฺยโส	อปฺปเมยโย ทุราสโท.
(๒๕๔)	นคฺรี รมมวตี นาม	สุนนโท ชตฺติโย ปิตา
	สุชาตา นาม ชนิกา	โภณทณฺณสส มหะสิโน.
(๒๕๕)	ภทฺโท เจว สุภทฺโท จ	อหะสุ อคฺคสาวิกา
	อนุรุทฺโธ นามปฐจาโก	โภณทณฺณสส มหะสิโน.
(๒๕๖)	ติสฺสา จ อุปติสฺสา จ	อหะสุ อคฺคสาวิกา
	สาธกฺกยาณโก โพธิ	โภณทณฺณสส มหะสิโน.
(๒๕๗)	อภฺจาสีตติหตฺถมฺพเพโร	สรีรํ ตสฺส มหะสิโน
	วสฺสสทสสทสสทานิ	อายุ ตสฺส มหะสิโน
	ดาวตา ติฏฐมาโน	โส ตาเรสิ ชนตํ พหุ.
(๒๕๘)	อหํ เตน สมเยน	จกฺกวตฺติ มหิทฺธิโก
	วิชิตาวิตี นามเนน	สสํ โลกนายกํ.
(๒๕๙)	โภณิสทสสทสสทานํ	มหาทานํ ปวตฺตยิ

โสปี มํ พุทฺโธ พยากาลิ พุทฺโธ โลเก ภวิสฺสตี”ติ^{๒๘๐}.

๓. มงคลพุทธอุปาท

ตสฺส อปรภาเค เอกํ ภาสอสงฺเขยยํ นาม อติกมิตฺวา ภาสอสงฺเขยยยาวสาเน เอกสฺมี สารมณฺทกปฺเป จตฺตาริ พุทฺธา นิพฺพตฺตีสุ— มงคลิ สุมโน เรวโต โสภิตฺติ. มงคลสฺส ปน ตีสุ สาวกสนฺนิปาเตสุ ปจฺเม โภกฺกิสฺตสฺส ภิกฺขุ อเหสุ. พุติเย โภกฺกิสฺตสฺส, ตติเย นวฺภิกฺกิโย.

ตทา อมหากํ โภกฺกิสฺโต สุริจํ นาม พฺราหฺมณํ หุตฺวา “สตถารํ นิมนฺเตสฺสามี”ติ^{๒๘๑} อุปสงฺก มิตฺวา มธฺรธมฺมกํ สุตฺวา “เสว มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺณหา”ติ อาห. “พฺราหฺมณ กิตฺตเกหิ เต ภิกฺขุหิ อตฺถิ”ติ? “กิตฺตกา ปน โว ฆนฺเต ปริวารภิกฺขุ”ติ อาห. “โภกฺกิสฺตสฺส พฺรหฺมาโณ”ติ. “ฆนฺเต สพฺเพหิปี สทฺธิ มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺณหา”ติ. สตฺถา อธิวาสี^{๒๘๒}. พฺราหฺมณํ^{๒๘๓} เคหํ คจฺฉนฺโตว จินฺตสฺสิ “อหํ เอตฺตกานํ ภิกฺขุณํ ยาคุภตฺตวตฺถาทีนํ ทาตุ สกฺโกมิ, นิสฺสัณฺณจฺฉานํ ปน กถํ ภวิสฺสตี”ติ? สกฺกสฺส ปณฺชุกมฺพลสิลาสนํ อุณฺหาการํ ทสฺเสสิ.

สกฺโก อวฺชเชนฺโต พฺราหฺมณํ ทิสฺวา “อโย สุริจํ นาม พฺราหฺมณํ พุทฺธปฺปมฺหํ ภิกฺขุสฺสํ นิมนฺเตตฺวา นิสฺสัณฺณจฺฉานตฺถาย จินฺตสฺสิ มยาปี ตตฺถ คนฺตฺวา ปุณฺณโภกฺกาสํ คเหตุ วฏฺฐตี”ติ. วทฺธกัณฺณณํ นิมนฺนิตฺวา^{๒๘๔} วาสิฬฺรสุหฺตโร, มหาปุริสฺส ปุโรโต ปาตุโรหิ “อตฺถิ นุโข กสฺส จิ ภติยา”^{๒๘๕} กิตฺตพฺพกิจฺจน”ติ อาห. มหาปุริโส ตํ ทิสฺวา “กึ กมฺมํ กริสฺสตี”ติ อาห. “มม อชานนสิปฺปิ นาม นตฺถิ, เคหํ วา มณฺทปฺปํ โย ยํ กาเรติ, ตสฺส ตํ กาตุ ชานามิ”ติ. “เตนหิ มยฺหํ กมฺมํ อตฺถิ”ติ. “กึ อยฺยา”ติ? “สฺวตฺตนาเย”^{๒๘๖} เม โภกฺกิสฺตสฺส ภิกฺขุ นิมนฺนิตฺวา. เตสํ นิสฺสัณฺณจฺฉานํ กริสฺสสามี”ติ? “อหํ นาม กรายโย, สเจ เม ภตฺตี ทาตุ สกฺกิสฺสตา”ติ. “สกฺกิสฺสสามิ ตาตา”ติ. “สาธุ กริสฺสสามี”ติ คนฺตฺวา เอกํ ปเทสํ โอลิเกสิ. ทฺวาทสฺเตรฺสโยชนปฺปมาโณ ปเทโส กสิณมณฺทลํ วีย สมตฺโโล อโหสิ. โส เอตฺตเก จาเน สตฺตรตฺนมโย มณฺทปโป”^{๒๘๗} อุจฺจฺหตุ”ติ จินฺเตตฺวา โอลิเกสิ. ตาวเทว ปถวี ภินฺทิตฺวา มณฺทปโป อุจฺจฺหิ. ตสฺส โสวณฺณมเยสุ ฌมฺเภสุ รชตฺม ยา ฆฏฺกา อเหสุ. รชตฺมเยสุ โสวณฺณมยา มณฺนิมเยสุ ฌมฺเภสุ ปวพฺมยา ปวพฺมเยสุ มณฺนิมยา สตฺตรตฺนมเยสุ ฌมฺเภสุ สตฺตรตฺนมยา ฆฏฺกา อเหสุ. ตโต “มณฺทปสฺส อนฺตรนฺตเร”^{๒๘๘} กิงฺกณฺนิขาลํ โอลมฺพตุ”ติ โอลิเกสิ. สห โอลิเกเนเนว กิงฺกณฺนิขาลํ โอลมฺพิ. ยสฺส มนฺทวาเทรฺตสฺส ปณฺจจฺกิกสฺส เสว ตูริยสฺส มธฺรสฺส พุทฺธํ นิจฺฉเรติ”^{๒๘๙}. ทิพฺพสํกิตฺตวตฺตนาโล วีย อโหสิ”^{๒๙๐}. “อนฺตรนฺตรา คน

^{๒๘๐} โสตตฺถกึ. (पालิ) ข้อ ๒๙๒ – ๒๙๙ หน้า ๖๓

^{๒๘๑} โป. นมสฺสิสฺสามีติ

^{๒๘๒} โป. อธิวาสติ

^{๒๘๓} โป. พฺรหฺมาโณปิ

^{๒๘๔} โป. นิมนฺเนตฺวา

^{๒๘๕} โป. ภิตฺติยา

^{๒๘๖} โป. สฺวตฺตนาเย

^{๒๘๗} โป. ปณฺทปโป

^{๒๘๘} โป. อนฺเตน

^{๒๘๙} โป. นิจฺฉเรติ

^{๒๙๐} โป. โหติ

ธามมาลาทามานิ โอลมพณฺธุ”ติ จินฺเตนตสฺส มาลาทามานิ โอลมพีสฺส. “โกฏิสฺตสฺสสงฺขานํ
ภิกฺขุํ อาสนานิ จ อาธารกา จ ปถวี ภินฺทิตฺวา อุฏฺฐหนฺตฺว”ติ จินฺเตสฺสิ, ตาวเทว อุฏฺฐหีสฺส. “โกณเ
โกณ^{๒๙๑} เอเกกา อุทกจาภฺปิโย อุฏฺฐหนฺตฺว”ติ จินฺเตสฺสิ, อุทกจาภฺปิโย อุฏฺฐหีสฺส.

โส เอตตํ มาเปตฺวา พุทฺธมาณสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา “เอहि อยฺย ตว มณฺทปํ โอลเกตฺวา
มยฺหํ ภตฺตี เทหี”ติ อาห. มหาปุริโส คนฺตฺวา มณฺทปํ โอลเกสฺสิ. โอลเกนตฺสเสว จ สกฺลสรีรํ
ปฺลยจณฺณาย ปิตฺติยา นิรณฺตรํ ฌญฺํ อโหสิ. อถสฺส มณฺทปํ โอลเกตฺวา เอตทโหสิ “นํยํ มณฺทปํ
มนุสฺสญฺเฒน กโต, มยฺหํ ปน อชฺฌาสนํ มยฺหํ ฌญฺํ อคมฺม อทฺธา สกฺกสฺส อาสนํ อุณฺณาการํ ทส
เสสฺสิ. ตโต สกฺกณายํ มณฺทปํ การิโต ภวิสฺสตี”ติ. “น โข ปน เม ยุตฺตํ เอวรูปํ มณฺทเป เอก
ทิวสํเยว ทานํ ทาตุ สตฺตาหํ ทสสามิ”ติ จินฺเตสฺสิ. มหาปุริโส “สตฺตาหํ มยา โกฏิสฺตสฺส สง
ขานํ ภิกฺขุํ ทานํ ทาตุ วญฺญตี”ติ จินฺเตตฺวา ตสฺมี มณฺทเป นิสิตาเปตฺวา สตฺตาหํ ควปานิ^{๒๙๒}
นาม อทาสิ. มนุสฺสายเวย ปน ปรีวีสิตฺว นาสกขีสุ. เทวาปิ เอกนฺตริกาทฺตฺวา ปรีวีสิตฺว. ทฺวาทสเส
รสโยชนปฺปมานํ จานมฺปิ ภิกฺขุ ฌณฺทิตฺว นปฺปโหติ. เต ปน ภิกฺขุ อุตฺตโน อาณภาวเณ นิสิตฺว.
ปรีโยสานทิวเส ปน สพฺเพสฺปิ ภิกฺขุํ ปตฺตานิ โรจนาเปตฺวา^{๒๙๓} เภสชฺชตฺถาย สบฺปิวนนิตฺมธฺมานิ
ตานํ ปุเรตฺวา ติจีวรเห สทฺธิ อทาสิ, สํชนวกภิกฺขุนา ลทฺธจิวรสาญฺญา, สตฺสสฺสคฺชนิกา^{๒๙๔} อเห
สุ.

สตฺถา อนุโมทนํ กโรนฺโต “อํยํ ปุริโส เอวรูปํ มหาทานํ อทาสิ, โก นฺ โข ภวิสฺสตี”ติ
อุปฺทาเรนโต^{๒๙๕} “อนาคเต กปฺปสฺตสฺสสาธิกานํ ทฺวินนํ อสงฺเขยฺยยานํ มตฺถเก โคตโม นาม พุท
โธ ภวิสฺสตี”ติ ทิสฺวา มหาปุริสํ อามนฺเตตฺวา “ตฺวํ เอตตํ นาม กาลํ อติกฺกมิตฺวา โคตโม นาม
พุทฺโธ ภวิสฺสตี”ติ พยาภาสิ. มหาปุริโส พยาการณํ สุตฺวา “อํ ภิกฺขุ พุทฺโธ ภวิสฺสามิ, โก เม
ฆราวาเสน อตฺถ ปพฺพชิสฺสามิ”ติ จินฺเตตฺวา ตถารูปํ สมปตฺตี เขฬฺปิณฺทํ วยิ ปหาย สตฺถุ สนฺติ
เก ปพฺพชิตฺวา พุทฺธวณฺํ อุคฺคณฺทิตฺวา อภิญญาโย จ สฺมาปตฺติโย จ นิพฺพตฺเตตฺวา อายุปรีโย
सानะ พุทฺธมโลเก นิพฺพตฺติ.

มจฺคลสฺส ปน ภควโต นครํ อุตฺตรํ นาม อโหสิ, ปิตา อุตฺตรโร นาม ขตฺติโย มาตาปิ อุต
ตรรา นาม เทวี สุเทโว จ ฌมฺมเสโน จ เทว อคฺคสาวกา ปาลิโต นาม ปุญฺจาโก สีวลี จ อโสกา
จ เทว อคฺคสาวิกา นาครุโข โพธิ อุฏฺฐาสีตฺติหตฺถพฺเพธํ สรียํ อโหสิ, นวุติ^{๒๙๖} วสฺสสฺสสาณิ จต
วา^{๒๙๗} ปรีนิพฺพุเต ปน ภควติ เอกปฺปหารเณว ทส จกฺกวาฬสฺสสาณิ เอกนฺธการานิ^{๒๙๘} อเหสุ
สพฺพจกฺกวาฬสุ มนุสฺसानํ มหนฺตํ อโรทฺนปรีเทวนํ อโหสิ. เตน วุตฺตํ :-

[๑] โกณฺทญฺญสฺส อปเรน มจฺคโล นาม นายโก

^{๒๙๑} โป. โกล โกล

^{๒๙๒} โป. ตวปาลํ

^{๒๙๓} โป. โรวิตฺวา

^{๒๙๔} โป. สตฺสสฺสคฺชนิกา

^{๒๙๕} โป. อุปฺทาเรนโต

^{๒๙๖} โป. นวุตฺติ

^{๒๙๗} โป. ญตฺวา

^{๒๙๘} โป. เอกนฺธการานิ

	ตมฺ โลกเก นิหนตฺวาน	ธมฺโมกฺกมภิธารยิ.
[๑๘]	นคฺรํ อุตฺตรํ นาม	อฺุตฺตรโร นาม ชตฺติโย
	อฺุตฺตรานํ นาม ชนิกา	มฺงฺคฺลสฺส มฺเหสีโน.
[๒๓]	สฺสฺเทโว ธมฺมเสโน จ	อฺเหสฺส อคฺคสาวกา
	ปาลิโต นามปฺญฺชาโก	มฺงฺคฺลสฺส มฺเหสีโน.
[๒๔]	สึวลานํ จ อโสภา จ	อฺเหสฺส อคฺคสาวิกา
	โพธิํ ตสฺส ภควโต	นาคฺรุโกชิติ วุจฺจติ.
(๓๐๕)	อสีติ หตฺถุพฺเพธ	มฺงฺคโล อสมปโป
	นวุตฺติวสฺสสทฺสทานิ	อายุตสฺส มฺเหสีโน
(๓๐๖)	ทสฺสทสฺสี โลกธฺาตุ ^{๒๙๙}	โอภาเสติ จ สพฺพทา
	รตฺติณทิวปริจฺเฉท	น ปณฺญาโต ตทา อหุ.
(๓๐๗)	อหํ เตน สมเยน	สฺรฺจุ นาม พฺรหฺมณ ^{๓๐๐}
	โกฏฺฐิตสฺสทฺสทานํ	วิมลนํ ^{๓๐๑} จ ตาทินํ
(๓๐๘)	พฺพุทฺธปฺปมฺขสํมานํ	มฺหาทานํ ปวตฺตยิ.
	โสปี มํ พฺพุทฺธ พฺยาภาสิ	มฺงฺคโล ทิปฺพุตฺตโม
(๓๐๙)	สทฺสทสฺสาธิเก ^{๓๐๒} กปฺเป	ทฺวิธํ จ อสงฺเขยฺเย
	เอตฺตเกเยว ติกฺกนฺเต	อํ พฺพุทฺธ ภาวิสฺสตี”ติ.

๔. สมนพฺพุทฺธปาท

มฺงฺคฺลสฺส ปน ภควโต อปรภาเค สมนํ นาม สตฺถา อหฺปาติ. ตีสุ สมนิปาเตสุ ปจฺเม โกฏฺฐิตสฺสทฺสทาณิ อฺเหสฺส. ทฺติเย กณฺจนปพฺพตฺมฺหิ นวุตฺติโกฏฺฐิตสฺสทฺสทานิ ตฺติเย อสีติโกฏฺฐิตสฺสทฺสทานิ. ตสฺส ภควโต นคฺรํ เมฆลํ นาม อโหสิ. สฺสฺสฺสโต นาม ราชานํ^{๓๐๓}, สิริมานํ , สรณํ จ ภาวิตฺตโต จ เทว อคฺคสาวกา, อฺุเทโน นามปฺญฺชาโก เสนานํ จ อฺุปเสนานํ จ เทว อคฺคสาวิกา นาคฺรุโกชิติ โพธิ, นวุตฺติหตฺถุพฺเพธ^{๓๐๔} สรริ นวุตฺติเยว^{๓๐๕} วสฺสทสฺสทานิ อายุปฺปมานํ อโหสิ.

ตทา โพธิสฺสโต อตฺถโล นาม นาคฺราชา โหสิ มหิทธิโก มหานาภาโว. โส “พฺพุทฺธ อฺุปนโน”ติ สุตฺวาน ภาติสงฺฆปรีวโต^{๓๐๖} นาคภวนโต นิภมิตฺวา โกฏฺฐิตสฺสทสฺสทฺสทาณิวิวารสฺส ตสฺส ภคว

^{๒๙๙} โป. โลกนาตุ

^{๓๐๐} โป. พฺรหฺมณ

^{๓๐๑} โป. วิปุลานํ

^{๓๐๒} โป. สทฺสทสฺสาธิเก

^{๓๐๓} โป. ชาปิต

^{๓๐๔} โป. นวุตฺติหตฺถุพฺเพธ

^{๓๐๕} โป. นวุตฺติเยว

^{๓๐๖} โป. ปรีวโต

โต ทิพพัตริเยหิ อุพหาริ กาเรตฺวา มหาทานิ ปวตเตตฺวา ปจฺเจกั ทุสฺสยฺศฺคานิ^{๓๐๗} ทตฺวา สรณฺสฺส ปติฏฺฐาสิ. โสปี นํ สตถา “อนาคเต พุทฺโธ ภวิสฺสสี”ติ พยาภาสิ. เตน วุตฺตํ :-

	มจฺจลสฺส อปเรน	สมฺโน นาม นามโก
	อนุปโม อสทิสฺ	สตฺตานํ อุตฺตโม มุนิ.
[๒๑]	เมขลํ นาม นครํ	สุทฺตโต นาม ขตฺติโย
	สิริมา นาม ชนิกา	สมฺนสฺส มहेสิโน.
[๒๖]	สรโณ ภาวิตฺตโต จ	อหฺสฺ อคฺคสาวกา
	อุเทโน นามุปฺภูจฺาโก	สมฺนสฺส มहेสิโน.
[๒๗]	โสณา จ อุปฺโสณา จ	อหฺสฺ อคฺคสาวิกา
	โพธิตฺสส ภควโต	นาครุกฺโขติ วุจฺจติ.
(๓๑๔)	นวุตฺติหตฺถุพฺเพธํ	สรีรํ ตสฺส มहेสิโน
	นวุตฺติวสฺสสทฺสทานิ	อายุตฺสส มहेสิโน.
	ดาวตา ติฏฺฐมาโน โส	ตาเรสิ ชนตํ พุ.
(๓๑๕)	อหํ เตน สมเยน	นาคราชา มหิทธิโก
	อตุโล นาม นามเนน	สทฺ ภาตฺติหิ อากฺโต.
	ทิพพัตริเยหิ ปุเชตฺวา ^{๓๐๘}	สสฺมํ โลกนํายก ^{๓๐๙}
(๓๑๖)	ปจฺเจกั ทุสฺสํ ปุเชตฺวา	สรณํ ตสฺสูปาคมํ,
	โสปี มํ พุทฺโธ พยาภาสิ	พุทฺโธ โลเก ภวิสฺสตีติ. ^{๓๑๐}

๕. เรวตพุทฺธูปาท

ตสฺส อปรภาเค เรวตโต นาม สตถา โลเก อุทปาติ. ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตา. ปจฺเม คณนา นตฺถิ. โภกฺกิสฺตสทฺสภิกฺขุ อหฺสฺ ตถา ตติเย. ตสฺส ปน ภควโต นครํ สุธณฺณวตี นาม อโหสิ ปิตา วิปุลโล^{๓๑๑} นาม ขตฺติโย, มาตา วิปุลลา^{๓๑๒} นาม, วรฺุณ จ พรหมเทโว จ เทว อคฺคสาวกา, สมภโว นามุปฺภูจฺาโก ภทฺทา จ สุกทฺทา จ เทว อคฺคสาวิกา, นาครุกฺโข โพธิ, สรีรํ อสฺติหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ อายุ สญฺจ วสฺสสทฺสทานิ.

ตทา โพธิสฺสโต อติเทโว นาม พรหมโณ หุตฺวา สตฺถุ ฌมฺมเทสนํ สุตฺวา สรณฺสฺส ปติฏฺฐาย สิริสิ อญฺชลิ^{๓๑๓} จเปตฺวา ตสฺส สตฺถุโน กิเลสฺปหานเ วณฺณํ สุตฺวา อุตฺตราสงฺเคน ปุชฺช อกาสิ. โสปี นํ สตถา “อนาคเต พุทฺโธ ภวิสฺสตีติ พยาภาสิ. เตน วุตฺตํ :-

[๑]	“สมฺนสฺส อปเรน	เรวโต นาม นามโก
	อนุปโม อสทิสฺ	อตุโล อุตฺตโม ชโน ^{๓๑๔} .

^{๓๐๗} โป. ทุสฺสยฺศฺคานิ

^{๓๐๘} โป. ปุเชตฺวา

^{๓๐๙} โป. โลกนํายก

^{๓๑๐} โสตตฺถก.ม. (पालิ) ๓๑๕-๖/๖๐., พุ.พุทฺธ. (पालิ) ๓๓/๑๕-๑๘/๔๘๑

^{๓๑๑} โป. วิปุลโล

^{๓๑๒} โป. วิปุลโล

^{๓๑๓} โป. อญฺชลิ

[๒๖]	สมุจิวสสสทสทานิ ดาวตา ตัญญาโน โส	อายุ วิชชติ ดาวเท ตาเรสิ ขนตัม พหุ ^{๓๑๕} .
(๓๒๒)	อหิ เตน สมเยน ตสส ธมมํ สุนิตวาน	อติเทโว นาม พราหมโณ สรณํ ตสสุปากมี
(๓๒๓)	อุตตราสงเคน ปุชํ โสปี มํ พุทโธ พยาภาสิ	กโต พุทฺธสฺสาคํ ตทา เรวโต โลกนายโก”ติ. ^{๓๑๖}

๖. โสภิตพุทฺธรูปาท

ตสส อปรภาเค โสภิต นาม สตุถา อุทปาติ. ตสสาปิ ตโย สากสนนิปาตา. ปจเม
โกฏิสํ ภิกขุ อหะสุ, พุติเย นวุติโกฏิโย^{๓๑๗}, ตติเย อสตีโกฏิโย. ตสสาปิ นคร^{๓๑๘} สุมมํ นาม
อโหสิ, ปิตา สุมมโณ นาม ราชา, มาตาปิ สุมมา นาม เทวี, อสโม จ สุนตโต จ เทว อคฺค
สาวกา, อโนโม นามุปฺภุจโก นกุลา จ สุชาตา จ เทว อคฺคสาวิกา, นาครุกโข โพธิ, อญฺจ
ปณฺณาสหตุพเพธํ สรริ อโหสิ, นวุติ^{๓๑๙} วสสทสทานิ อายุปปมานนติ.

ตทา โพธิสโต อชิต นาม พราหมโณ หุตวา สตุถ ธมมเทสนํ สุตวา สรณํ สุปตฺติจ
าย พุทฺธูปมฺขสส ภิกขุสํสส มหาทานํ อทาสิ. โสปี นํ พุทโธ ภวิสสตีติ พยาภาสิ. เตन วุตตํ :-

[๑]	“เรวตสส อปรน สมาหิต สนตจิตโต	โสภิต นาม นายโก อสโม อปฺปฏิปคฺคโล.
[๑๖]	สุมมํ นาม นคร สุมมา นาม ชนิกา	สุมมโณ นาม ขตติโย โสภิตสส มहेสิโน.
[๒๑]	อสโม จ สุนตโต จ อโนโม นามุปฺภุจโก	อหะสุ อคฺคสาวกา โสภิตสส มहेสิโน.
[๒๒]	นกุลา จ สุชาตา จ โพตตสส ภควโต	อหะสุ อคฺคสาวิกา นาครุกโขติ วุจจติ.
(๓๒๘)	อญฺจปณฺณาสหตุพเพธํ นวุตฺติวสสทสทานิ	สรริ ตสส มहेสิโน อายุปปมานํ วิชชติ.
	ดาว ตาตัญญาโน	โส ตาเรสิ ขนตัม พหุ.
(๓๒๙)	อหิ เตน สมเยน สตุถ ธมมกถํ สุตวา	สุชาโต นาม พราหมโณ สรณํ ตสสุปากมี
(๓๓๐)	พุทฺธูปมฺขสํสส	มหาทานํ ปวตตยิ

^{๓๑๕} ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๑/๔๘๔

^{๓๑๕} ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๒๖/๔๘๘

^{๓๑๖} โสตตถกั. (ปาฬิ) ๓๒๒ - ๓/๖๑., ขุ. พุทฺธ. (ปาฬิ) ๓๓/๑๐ - ๑๒/๔๘๕

^{๓๑๗} โป. นวุตฺติโกฏิโย

^{๓๑๘} โป. นคร

^{๓๑๙} โป. นวุตฺติ

โสปี มํ พุทฺโธ พยากาลิ

โสภิต โลกนายโก”ติ.^{๓๒๐}

๗. อโนมทสสิพุทฺธูปาท

ตสส อปรภาเค อโนมทสสิ^{๓๒๑} นาม สตถา อุทปาติ. อโนมทสสิสส ปน ตโย สาวกสนน ปาตา. ปจเม อฏฺฐ ภิกขุสทสสทานิ อเหสุ. พุติเย สตตสทสสทานิ, ตติเย ฉสตสทสสทานิ. จนทวตี นาม นครํ อโหสิ, ยสวา นาม ราชา ปิตา, ยโสธรา นาม มาตา เทวี, นิสโก จ อโนโม จ เทว อคคสาวกา, วรุโณ^{๓๒๒} นามุปฺภุจโก, สุนทรี จ สุมนา จ เทว อคคสาวิกา, อชฺชนรฺกโข โพธิ, อฏฺฐปณณาสทตฺตพเพธํ สริริ^{๓๒๓} อโหสิ, วสสสทสสทานิ ยุปปมาณํ.

ตทา โพธิสโตโต เอโก ยกฺขเสนาปติ อโหสิ มหิทธิโก มหานุภาโว อนนฺทโกฏิสทสสทานิ ยกฺขานํ อธิปติ^{๓๒๔}. โสปี “พุทฺโธ อุปฺปन्नโน”ติ สุตวา อาคนตวา พุทฺธูปมฺขสส ภิกขุสํฆสส มหา ทานํ อทาสิ. โสปี นํ สตถา “อนาคเต พุทฺโธ ภวิสสสิ”ติ พยากาลิ. เตน วุตฺตํ :-

[๑]	“โสภิตสส ^{๓๒๕} อปรณ อโนมทสสิ อมิตยโส	สมพุทฺโธ ทิปทตฺตโม เตชสิ ^{๓๒๖} พุทฺติกกโม.
[๑๗]	นครํ จนทวตี นาม มาตา ยโสธรา นาม	ยสวา นาม ขตฺติโย อโนมทสสิสส สตถโน.
[๒๒]	นิสโก จ อโนโม จ วรุโณ นามุปฺภุจโก	อเหสุ อคคสาวกา อุปฺภุจทตฺตํ ชินํ.
[๒๓]	สุนทรี ^{๓๒๗} จ สุมนา จ อชฺชนรฺกโข โส โพธิ	อเหสุ อคคสาวิกา อโนมทสสิ สตถโน.
(๓๓๓)	อฏฺฐปณณาสทตฺตพเพธํ วสสสทสสทานิ	สริริ ตสส มเหสิโน อายุตสส มเหสิโน
(๓๓๓)	ดาวตา ติฏฺฐมาโน อหํ เตน สมเยน	โส ตาเรสิ ชนตํ พหุ. ยกฺขเสนาปติ อหุ
(๓๓๓)	พุทฺธูปมฺขสส โสปี มํ พุทฺโธ พยากาลิ	มหาทานํ ปวตฺตยิ อโนมทสสิ สุกโต
(๓๓๔)	อปริเมยเย อิตฺถ กปฺเป	พุทฺโธ โลเก ภวิสสสิติ. ^{๓๒๘}

๘. ปทุมพุทฺธูปาท

^{๓๒๐} โสตตถกั.ม. (पालิ) ๓๒๕ - ๓๓๐/๖๑., ขุ.พุทฺธ. (पालิ) ๓๓/๑๒ - ๑๓/๔๙๐

^{๓๒๑} โป. อโนมทสสิ

^{๓๒๒} โป. อรุโณ

^{๓๒๓} โป. สริริ

^{๓๒๔} โป. ธิปติ

^{๓๒๕} โป. โสภิตสส

^{๓๒๖} โป. เตชสิ

^{๓๒๗} ก. สุนทรา จ สุนามา จ, ฉ.ม., อ. สุนทรี จ

^{๓๒๘} โสตตถกั.ม. (पालิ) ๓๓๘ - ๔/๖๒., ขุ.พุทฺธ. (पालิ) ๓๓/๑๒ - ๑๔/๔๙๔

[๑]	“อโนมทสสิสส อปรณ ปทุโม นาม นามเนน	สมพุทฺโธ ทิปุตฺตโม อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล.
[๑๖]	จมปํ นาม นครํ อสมมา นาม ชนิกา	อสโม นาม ขตฺติโย ปทุมสส มหะสิโน.
[๒๑]	สาโล จ อุปสาโล จ วรุณ นามุปฺภูจฺาโก	อหะสุ อคฺคสาวกา ปทุมสส มหะสิโน.
[๒๒]	ราชา เจว สุราชา จ โพธิ ตสฺส ภควโต	อหะสุ อคฺคสาวิกา มหาโสณติ วุจฺจติ.
(๓๔๔)	อภูจฺปณฺณาสหตฺถุพฺเพโธ มุนี วสสสทสฺสานิ	สรีโร อพฺภูคฺคโต อายุตสส มหะสิโน
(๓๔๕)	ดาวตา ติฏฺฐมาโน โส อหํ เตน สมเยน	ตาเรสิ ชนตํ พหุ. สีโห อาสี มิคาคิโป
(๓๔๖)	วนสณฺเฑ นิโรธนตํ ทิสฺวา ปมุทิต โสหํ	สมาปนํ ตถาคตํ. วนทิตฺวา ตํ ปทกฺขิณํ
(๓๔๗)	สตฺตาหํ พุทฺธปฺปฏฺจกํ พุทฺธสสารมมณ ปิตี	นราหาโร วสี อหํ สุเขน วิติ นามเย.
(๓๔๘)	นิโรธโต วุฏฺฐหนโต ^{๓๒๙} ภิกฺขุสฺสํ สมาเนตฺวา	สตฺถา มํ อวโลกยิ อิทํ วจนมพฺรวิ.
(๓๔๘)	ปสฺสธ โภ อิมํ สีหํ อปริเมยเย อิตฺ กปเป	พุทฺธปริจฺจจากชีวิตํ อัย พุทฺโธ ภวิสฺสตีติ. ^{๓๓๐}

๙. นารทพุทฺธรูปาท

[๑]	ปทุมสส อปรณ นารโ ^{๓๓๑} นาม นามเนน	สมพุทฺโธ ทิปุตฺตโม อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล.
[๑๘]	นครํ ธณฺยวตี นาม อโนมา นาม ชนิกา	สุเทโว นาม ขตฺติโย นารทสส มหะสิโน.
[๒๓]	ภทฺทสาโล ชิตมิตฺโต วาเสฏฺโฐ ^{๓๓๒} นามุปฺภูจฺาโก	อหะสุ อคฺคสาวกา นารทสส มหะสิโน.
[๒๔]	อุตฺตรา ^{๓๓๓} ผคฺคฺนี ^{๓๓๔} เจว โพธิ ตสฺส ภควโต	อหะสุ อคฺคสาวิกา มหาโสณติ วุจฺจติ.

^{๓๒๙} โป. วุฏฺฐหนโต

^{๓๓๐} โสตตฺถกั.ม. (पालิ) ๓๔๕ - ๘/๖๓., ขุ.พุทฺธ. (पालิ) ๓๓/๑๐ - ๑๓/๔๘๘ - ๙

^{๓๓๑} โป. นารโ

^{๓๓๒} โป. วาสิตฺโ

^{๓๓๓} โป. อุตฺตรา

^{๓๓๔} โป. ผคฺคฺนี

(๓๕๓)	อภุชสีตติหตฺถุเพธ นวุตฺติวสฺสสทฺสทานิ ดาวตา ติฏฺฐมาโน โส	สรีร์ ตสฺส มहेสินโน อายุ วิชฺชติ ดาวเท ตาเรสิ ชนตํ พุ.
(๓๕๔)	อหํ เตน สมเยน พุทฺธปมฺมุขสํสฺส	ปพฺพชฺชํ อธิปพฺพชฺชํ มหาทานํ อทาสหํ.
(๓๕๕)	สุรตฺตจณฺทวนเรน ^{๓๓๕} โสปี มํ พุทฺโธ พยาภาสิ	ปุชฺฌํ กรี ตถาคตํ นารโท โลกนายโกติ.

๑๐. ปทุมุตตรพุทฺธูปาท

(๓๕๖)	นารทสฺส อปเรน ตสฺสาวสานํ กปฺเปโก ปทุมุตฺตรโร นาม ชินโน	สุณฺณํ เอกํ อสงฺขยํ, สารกปฺปิติ นามโก เอโก พุทฺโธปี อุปฺปชฺชิต ^{๓๓๖} .
[๑๙]	นคฺรํ หิสฺวตี นาม สุชาตา นาม ชนิกา	อานนฺโท นาม โส ปิตา ปทุมุตตรสฺตถุโน.
[๒๔]	เทวโล ^{๓๓๗} จ สุชาโต จ สุมนโน นามุปฺปจฺจโก	อเหสุ อคฺคสาวกา ปทุมุตตรสฺส มहेสินโน. ^{๓๓๘}
[๒๕]	อมิตา อสมา เจว โพธิ ตสฺส ภควโต	อเหสุ อคฺคสาวิกา สลโฬติ ปุจฺจจติ.
(๓๖๐)	อภุชสีตติหตฺถุเพธ วสฺสสทฺสสทฺสทานิ ดาวตาทิฏฺฐมาโน โส	สรีร์ ตสฺส มहेสินโน อายุ วิชฺชติ ดาวเท ตาเรสิ ชนตํ พุ.
(๓๖๑)	อหํ เตน สมเยน สมพุทฺธปมฺมุขํ สํ โสปี มํ พุทฺโธ พยาภาสิ สทฺสทฺสเส อิตฺ กปฺเป	ชฺฌิลโน นาม รมฺมจฺโกล สมกตฺตํ ทุสฺสมทาสินํ. สํมมชฺเชน นิสิตฺย อโย พุทฺโธ ภวิสฺสตีติ. ^{๓๓๙}

๑๑. สุมะธพุทฺธูปาท

(๓๖๓)	ปทุมุตตรสฺสทาปเรน อติกมฺมิตฺวา กปฺปานิ สุมะโร ^{๓๔๐} จ สุชาโต จ	กปฺเป ตีสฺสทฺสส จ กปฺเปโก มณฺฑนนามโก, อุปฺปชฺชิสฺสุ ^{๓๔๑} ตถาคตา.

^{๓๓๕} โป. จณฺทวนสาเรน

^{๓๓๖} โป. อุปฺปชฺชิต

^{๓๓๗} โป. เทวโล

^{๓๓๘} โป. สตถุโน

^{๓๓๙} โสตตถกกี.ม. (पालि) ๓๖๑/๖๔., ชุ.พุทฺธ. (पालิ) ๓๓/๑๑ - ๑๒/๕๐๘

^{๓๔๐} โป. สุมะโร

[๑]	ปทุมุตตรสส อปรน ทุราสโท อุกคเตโช ^{๓๔๒}	สุเมธ นาม นายโก สพฺพโลกุตตโม มุนิ.
[๑๘]	นครํ สุทสสนํ นาม สุทตฺตา นาม ชนิกา	สุทตฺโต นาม โส ปิตา สุเมธสส มहेสินโน.
[๒๓]	สรโณ สพฺพกาโม จ สาครโร นามปฏฺฐาโก	อหะสุ อคฺคสาวกา สุเมธสส มहेสินโน.
[๒๔]	รามา เจว สุรามา จ โพธิ ตสฺส ภควโต	อหะสุ อคฺคสาวิกา มหานิปฺติ ^{๓๔๓} ปุจฺจติ.
(๓๖๗)	อภฺฐาสีตฺติหตฺถพฺเพธํ นวุตฺติวสสสหฺสฺसानิ ดาวตาทิฏฺฐมาโน	สรีรํ ตสฺส มहेสินโน อายุ วิชฺขติ ดาวเท ^{๓๔๔} โสตาเรสิ ชนตํ พหุ.
(๓๖๘)	อหํ ปีเตน สมเยน อสีติโกฏิณํ ภูมि พฺพุทฺธปฺปธานสํสฺส	อุตฺตโร นาม มาณโว จฺปยิตฺวาน อฺพุทฺธโร.
(๓๖๙)	สรณํ ตสฺสุปากมํ โสปี มํ พุทฺโธ พฺยาภาสิ	ทานํ ทตฺวา อเสสโต ปพฺพชฺชํ ตสฺส มहेสินโน พุทฺโธ โลเก ภวิสฺสติ.

๑๒. สุธาตพฺพุทฺธปาถ

[๑]	สุเมธสส อปรน สีหฺนุสภฺกฺชนโร ^{๓๔๕}	สุชาโต นาม นายโก อปฺปเมยโย ทุราสโท ^{๓๔๖} .
[๒๐]	นครํ สมฺภคฺคํ นาม ปภาวตี นาม ชนิกา	อุกคโต นาม โส ปิตา สุชาตสส มहेสินโน.
[๒๕]	สุทสสนโน สุเทโว ^{๓๔๗} จ นารโท นามปฏฺฐาโก	อหะสุ อคฺคสาวกา สุชาตสส มहेสินโน.
[๒๖]	นาคา นาคสมาลา ^{๓๔๘} จ โพธิ ตสฺส มहेสินโน	อหะสุ อคฺคสาวิกา มหาเวฬุติ วุจฺจติ.
(๓๗๔)	ปญฺญาสหฺสตฺถพฺเพธํ, นวุตฺติวสสสหฺสฺसानิ	สรีรํ ตสฺส มहेสินโน อายุ วิชฺขติ ดาวเท.

^{๓๔๑} โป. อุปฺปชิสฺสุ

^{๓๔๒} โป. อุกคเตโณ

^{๓๔๓} โป. นิมฺพฺรูกฺโขติ, อ. มหานิมฺโพติ

^{๓๔๔} โป. ตาเทว

^{๓๔๕} โป. สีหฺนุสภฺกฺชนโร

^{๓๔๖} โป. ทุราสโป

^{๓๔๗} โป. เทวิโล

^{๓๔๘} โป. นาคสมณนา

	ดาวตาดิฐจมาโน	โส ตาเรสิ ขนตัม พุ.
(๓๗๕)	อหิ ปิเตน สมเยน	จกกวตติ มหิทธิโก
	อุปปนน์ พุทฺธสส สุตวา	พุทฺธ ปิตี อุปาทยิ.
(๓๗๖)	พุทฺธสส สนตีกิ คนตวา	ตสส ฌมมํ สุนิ
	ตทา จ ตุมหาทิปรชชิ	สตตทหิ รตเนหิ จ.
	พุทฺธปปาธานสํสส	มหาทานํ อทาสิ หิ
(๓๗๗)	สรณํ ตสฺสุปากมึ	ปพฺพชฺชึ ตสส สนตีกิ
	โสปี มํ พุทฺธเ พยากาลิ	พุทฺธเ โลเก ภาวิสสติ.

๑๓. ปิยทสสีพุทฺธูปาท

(๓๗๘)	สุชาตสส อปเรน ^{๓๔๙}	อิโต เหมจฺจา อฏฺฐารส
	กปฺปานํ อวसानเ จ	กปเปโก วรรณามโก.
(๓๗๕๙)	ปิยทสสี อตถทสสี	ฌมมทสสี ตโย ชินา,
	ตสมี วรรณากปฺปมहि	อุปปชฺชิสฺส ตถาคตา.
(๓๘๐)	ปิยทสสี จ สมพุทฺธเ	สยมฺภู โลกนายโก
	อนนตเตชามิตยโส	อปฺปเมยโย ทุราสโท.
[๑๕]	อโนมนามเก นครํ	สุทฺธิโน ขตฺติโย ปิตา
	มาตา จนนทติ ^{๓๕๐} นาม	ปิยทสสีมहेสิโน.
[๒๐]	ปาลิโต สพฺพทสสี จ	อहेสุ อคฺคสาวกา
	โสภิตอ นามปฏฺฐาโก	ปิยทสสีสส สตฺถุโน.
[๒๑]	สุชาตา ฌมมทินนา จ	อहेสุ อคฺคสาวิกา
	ปิยํครุโข โส โพธิ	ปิยทสสีสส สตฺถุโน.
(๓๘๘)	อฏฺฐสสีตฺถิตฺถุพฺเพธํ	สรีรํ ตสส มहेสิโน
	นวุตฺตสสทสฺสาณิ	อายุ ตสส มहेสิโน.
	ดาวตา ดิฐจมาโน โส	ตาเรสิ ขนตัม พุ.
(๓๘๕)	อหิ เตน สมเยน	กสฺสโป นาม พุราหมโณ
	อเนกโกฏฺฐสนฺนิจฺจโย	ติณณํ เวทานํ ปารคฺ
(๓๘๖)	สตฺถุ สนตีกิ คนตวา	ตสส ฌมมํ สุนิ ตทา
	ธนํ อเนกโกฏฺฐินํ	นียาเทมิ ตถาคเต
(๓๘๗)	สํมารามํ กริตวาน	สรณํ ตสฺสุปากมึ
	โสปี มํ พุทฺธเ พยากาลิ	ปิยทสสี ขนุตฺตโม ^{๓๕๑} .

๑๔. อตถทสสีพุทฺธูปาท

^{๓๔๙} โป. อปเน

^{๓๕๐} โป. ภาทวตี

^{๓๕๑} โสตตฺถกึ. (ปาลิ) ข้อ ๓๘๐ - ๓๘๗ หน้า ๗๒

(๓๘๘)	ปิยทสส ^{๓๕๒} อปเรน มหาตมฺ นิหนตวาน ^{๓๕๓}	อตถทสสี นราสโก ปตฺโต สมฺโพธิมุตตมํ.
(๓๘๘)	นครํ โสภณํ นาม สุทสสี นาม ชนิกา	สาครโร ชตติโย ปิตา อตถทสสส สตถุโน.
[๑๙]	สนโต จ อุปสนโต จ อกโย นามุปฏฐาโก	อหสฺส อคฺคสาวกา อตถทสสส มหสิโน.
[๒๐]	ธมฺมา เจว สุธมฺมา จ โพธิ ตสฺส ภควโต	อหสฺส อคฺคสาวิกา จมฺปโกติ ปุจฺจติ.
(๓๙๒)	อสีติหตฺถุเพธํ, วสฺสสตสฺสทสาณิ	สรีรํ ตสฺส มหสิโน อายุ วิชฺชติ ตาวเท
(๓๙๓)	ดาวตา ติฏฐมาโน โส อหํ เตน สมเยน	ตาเรสิ ชนตํ พหุ. สุสิโม นาม ตาปโส
(๓๙๔)	มหิทฺธิโก มหาเตโช โส อหํ เทวโลกมฺหา	ทวิสุ ^{๓๕๔} โลเกสุ สุโรโต. อาหริตฺวา ปนิตฺติมา
	มณฺฑารปฺปผณฺตตกฺกจ โสปี มํ พุทฺโธ พฺยาภาสิ	ปุชฺยิตฺวา ตถาคตํ อตถทสสี นราสโก ^{๓๕๕} .

๑๕. ธรรมทสสีพุทธอุปาท

[๑]	ตตเถว มณฺฑกปฺปมฺหิ ตมฺนธการํ วิธมิตฺวา	ธรรมทสสี มหายโส อติโรจติ สเทวเก.
[๑๓]	สรณํ นาม นครํ สุนนทา ^{๓๕๖} นาม ชนิกา	สรโณ นาม ชตติโย ธรรมทสสส สตถุโน.
[๑๘]	ปทุโม ผุสฺสเทโว ^{๓๕๗} จ สุนตโต ^{๓๕๘} นามุปฏฐาโก	อหสฺส อคฺคสาวกา, ธรรมทสสส สตถุโน.
[๑๙]	เขมา จ สจฺจนามา จ โพธิ ตสฺส ภควโต	อหสฺส อคฺคสาวิกา, พิมฺพิชาโลติ ^{๓๕๙} วุจฺจติ.
(๓๙๙)	อสีติหตฺถุเพธํ	สรีรํ ตสฺส ^{๓๖๐} มหสิโน

^{๓๕๒} โป. ปิยทสสส

^{๓๕๓} โป. วหนตวาน

^{๓๕๔} โป. ทวิสุ

^{๓๕๕} โสตตถกฺก. (पालิ) ข้อ ๓๘๘ - ๓๙๔ หน้า ๗๒ - ๓

^{๓๕๖} โป. สุนนโร

^{๓๕๗} ป. ปุสฺสเทโว

^{๓๕๘} ป. เรวตโต

^{๓๕๙} โป. กณฺณการาติ

^{๓๖๐} โป. กสส

	วสสสตสหัสธานี	อายุ วิชชติ ดาวเท
	ดาวตา ตัญจมาโน โส	ตาเรสิ ชนตํ พหุ.
(๔๐๐)	อหนเตน สมเยน	สกุโก อาสี ปุรินทโท
	ทิพเพน คนธมาเลน	ตฺริเยนาภิพูชยิ.
(๔๐๑)	เทวโลกาหิตวาน	สุพูชยํ ตถาคตํ
	โสปี มํ พุทฺโธ พยาภาสิ	ธมมทสสี อนุตฺตโร ^{๓๖๑} .

๑๖. สัทธตถพทุฐปาถ

[๑]	ธมมทสสีสส อปเรน	อิโต เหมจฺจา จ กปปกา
	จตุณฺวตฺตาวสาเน ^{๓๖๒} จ	กปปเก สารนามเก
	สัทธตฺถโก นาม สมพุทฺโธ	เอโก โลเก อุปปชชติ.
[๑๓]	เวการํ นาม นครํ	อุเทโน นาม ชตฺติโย
	สุผสสา นาม ชนิกา	สัทธตถสส มहेสิโน.
[๑๘]	สมพฺโล จ สุมิตฺโต จ	อहेสุ อคฺคสาวกา
	เรวโต นามปฺภุจฺจาโก	สัทธตถสส มहेสิโน.
[๑๙]	สีวลํ ^{๓๖๓} จ สุรามา ^{๓๖๔} จ	อहेสุ อคฺคสาวิกา
	โพธิ ตสฺส ภควโต	กณฺิกาโรติ ^{๓๖๕} วุจฺจติ.
(๔๐๖)	สญฺจิริตนอุพเพทํ	สรีรํ ตสฺส มहेสิโน
	วสสสตสหัสธานี	อายุ วิชชติ ดาวเท
	ดาวตาทัญจมาโน โส	ตาเรสิ ชนตํ พหุ.
(๔๐๗)	อหํ เตน สมเยน	มงฺคโล นาม ตาปโส
	อภิณฺวาพลสมปนฺโน	อุคฺคเตโช มหิทธิโก.
(๔๐๘)	หิมนตฺตปเทสมหา	นิกฺขมิตฺวา ปนฺธิยา,
	มหาชมฺพุลมาทาย	โฆเชตฺตํ ตถาคตํ.
(๔๐๙)	ตํ ผลํ ปริภุทฺโต โส	สัทธิตฺถโก โลกนายโก
	มม อชฺฌาสยํ ญตฺวา	พยาภาสิ มหามุนิ ^{๓๖๖} .

๑๗. ติสสพทุฐปาถ

(๔๑๐)	สัทธตถสส อปเรน	อิโต เหมจฺจาวกปปกา ^{๓๖๗}

^{๓๖๑} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๓๙๕ - ๔๐๑ หน้า ๗๓ - ๔

^{๓๖๒} ไป. จตุณฺวตฺตาวสาเน

^{๓๖๓} ไป. สีวล

^{๓๖๔} ไป. สุมารา

^{๓๖๕} ไป. กณฺณิกาโรติ

^{๓๖๖} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๔๐๒ - ๔๑๐ หน้า ๗๔ - ๕

^{๓๖๗} ไป. เหมจฺจาวกมปกา

	ทวานวุตาวสาเน จ	กปเปโก มณฑลนามโก
(๔๑๑)	ติสโส ฝุสโส ^{๓๖๘} จ เทว พุทธา	อุปัชชีสุ ตถาคตา.
	ติสโสติ นาม สมพุทโธ	โลกเ อปัฏฐุคคโล
	อนนตถญาณมิตยโส	โลกคโค ^{๓๖๙} โลกนายโก.
[๑๖]	เขมก ^{๓๗๐} นาม นคร	ชนสนโร ^{๓๗๑} นาม โส ปิตา
	ปทุมมา นาม ชนิกา	ติสสสจ สตถุโน.
[๒๑]	พรหมเทโว อุทโย จ	อหะสุ อคคสาวกา
	สมงโค ^{๓๗๒} นามุปฏฐาโก	ติสสสจ สตถุโน.
[๒๒]	ฝุสสา เจว สุทตฺตา จ	อหะสุ อคคสาวิกา
	โพธิ ตสส ภควโต	อสโนติ ปุจฺจติ.
(๔๑๕)	สกุจิริตนอุพเพธิ	สรีริ ตสส มหะสิโน
	วสสสตสทสทานิ	อายุ วิชฺชติ ตาวเท.
	ดาวตา ติฏฐมาโน โส	ตาเรสิ ชนตํ พุ.
(๔๑๖)	อหิ เตน สมเยน	สุชาโต นาม ชตติโย
	รชชํ ปหาย นิกุมม	ปพฺพชชี อติปพฺพชชี.
(๔๑๗)	มหิทธิภาวํ ปคฺคาหิ	วิจรี เทวมนุสเส
	อุปปนฺนภาวํ พุทฺธสส,	สุตฺวา ปิตี อุปาทยี.
(๔๑๘)	ทิพฺพํ มนฺธารวปฺปผิ	ปทุมํ ปาริฉตฺตํ
	อาเนตฺวา เทวโลกมฺหา	ปุชิตฺวา น ตถาคตํ.
(๔๑๙)	อากาเส ปุพฺพวิตานญจ	กาเรสิ ปุชิตุ จ สทา,
	โสปี มํ พุทฺโธ พฺยาภาสิ	โส ติสโส โลกนายโก ^{๓๗๓} .

๑๘. ฝุสสพุทฺธูปาท

[๑]	ตตเถว ^{๓๗๔} มณฑกปฺมฺหิ	อหุ สตถา อนฺตตโร
	อนฺูปโม อสมสโม	ฝุสโส โลกคคนายโก.
[๑๔]	กาสิกํ นาม นคร	ชยเสโน ชตติโย ปิตา
	สิริมา นาม ชนิกา	ฝุสสสจปี มหะสิโน.
[๑๙]	สุรฺกฺขิโต ฅมฺมเสโน ^{๓๗๕}	อหะสุ อคคสาวกา

^{๓๖๘} โป. ปุสโส

^{๓๖๙} โป. โลกตโต

^{๓๗๐} โป. เมตล

^{๓๗๑} โป. ชนเสฏฺโฐ

^{๓๗๒} โป. สุมโน

^{๓๗๓} โสตตถก. (पालิ) ข้อ ๔๑๑ - ๔๑๙ หน้า ๗๕

^{๓๗๔} โป. ตตเถจ

^{๓๗๕} อ. สุขิโต ฅมฺมเสโน จ

[๒๐]	สภิโย ^{๓๗๖} นามุปฐาโก จาลา จ อุปจาลา จ ^{๓๗๗} โพธิ ตสส ภควโต	มุสสส จ มหสิโน. อหสุ อคฺคสาวิกา อามลโกติ ^{๓๗๘} วุจจติ.
(๔๒๔)	อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุเพธฺ ^{๓๗๙} นวุติ วสสสทฺสทานิ ดาวตา ติฏฺฐมานโ ส	สรีริ ตสส มหสิโน อายุ วิชฺชติ ดาวเท. ตาเรติ ชนตํ พหุ.
(๔๒๕)	อหิ เตน สมเยน รชฺชํ ปหาย นิภขมม	วิชิโต นาม ชตฺติโย ปพฺพชฺชี สตฺถุ สนฺติเก
(๔๒๖)	สุตฺตณฺตํ วินยญฺญาปิ สพฺพํ ปริยาปุณฺนิตฺวา	นวงฺคสตฺถุสสานํ พฺยาภาสิ มํ มหามฺณี ^{๓๘๐} .

๑๙. วิปสฺสีพฺพุทฺธูปาท

(๔๒๗)	ตสส มุสสสส อปเรน เอกนวุติยาวसानเ วิปสฺสี นาม สมพฺพุทฺธ	อิโต เหมฺจฺจา จ กปฺปกา กปฺปโก สารนามโก. เอโก โลเก อปฺปชฺชิ.
[๒๔]	นคฺริ พนฺธุมฺตี นาม พนฺธุมฺตี นาม ชนิกา	พนฺธุโม นาม โส ปิตา วิปสฺสีสส มหสิโน.
[๒๙]	ชนฺโธ จ ติสฺสนาโม จ อโสโก นามุปฐาโก	อหสุ อคฺคสาวิกา วิปสฺสีสส มหสิโน.
[๓๐]	จนฺทา จ จนฺทมิตฺตา ^{๓๘๑} จ อหสุ อคฺคสาวิกา โพธิ ตสส ภควโต	ปาณฺสีติ ปุจฺจติ. สรีริ ตสส มหสิโน
(๔๓๑)	อสีติหตฺถุเพธฺ อสีติ วสสสทฺสทานิ ดาวตา ติฏฺฐมานโ ส	อายุ วิชฺชติ ดาวเท ^{๓๘๒} . ตาเรสิ ชนตํ พหุ.
(๔๓๒)	อหิ เตน สมเยน อตุโล นาม นามเนน	ชุตินฺธโร ^{๓๘๓} มหิทธิโก นาคโลกา อิธาคโต.
(๔๓๓)	สตรฺตฺตณฺชจิตรํ พฺพุทฺธสส ปุชฺชํ กตฺวาน	มหาปิจิ โสวณฺณมยํ พฺยาภาสิ มํ มหามฺณี ^{๓๘๔} .

^{๓๗๖} โป. สตฺธิโย

^{๓๗๗} โป. ปาลา จ อุปาลา จ

^{๓๗๘} ฉ.ม., อ. อามณฺโฑติ

^{๓๗๙} โป. อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุเพธฺ

^{๓๘๐} โสตตฺถกึ. (पालิ) ข้อ ๔๒๐ - ๔๒๖ หน้า ๗๖

^{๓๘๑} โป. จนฺทมิตฺวา

^{๓๘๒} โป. ภาเวเท

^{๓๘๓} โป. ภูชชุตินฺธโร

	อุปสนโต นามุปฏฐาโก	เวสสกุสส มหสิโน.
[๒๔]	ราม่า เจว สมารา จ ^{๓๙๑}	อเหสุ อคคสาวิกา
	โพธิ ตสส ภควโต	สาธรุกโขติ ปุจจติ.
(๔๔๗)	สกุจิริตฺตพฺเพธยจ	สรีริ ตสส มหสิโน
	สกุจิสสสทสทานิ	อายุ วิชชติ ตาวเท
	ดาวตา ติฏฐมาโน โส	ตาเรสิ ชนตํ พหุ.
(๔๔๘)	อหํ เตน สมเยน	ราชา อาสี นรธิโป
	สุทสสโนติ นามเน	รตเนสุ จิตตการโว ^{๓๙๒} .
(๔๔๙)	พุทฺธปฺปธานสํสส	มหาทานํ สจฺจิริ
	อทาสี วิปฺสนเนน	ปพฺพชฺชํ ตสส สนฺติเก.
(๔๕๐)	อาจารย์คุณสมปโน	สิกฺขนโต ปิฏกตฺตยํ
	ปณฺญาปารมิตํ ปตฺโต	โสเกสิ ชินสาสเน
	โสปี มํ พุทฺโธ พุยาภาสิ	เวสสกุ โลกนายโก ^{๓๙๓} .

๒๒. กกุสนธพุทฺธูปาท

(๔๕๑)	เวสสกุสส อปรน	เอกตฺตีส จ กปฺปก
	อติกกมิตฺวา เอตฺตาวตา	เนโก ^{๓๙๔} พุทฺโธ อุปฺปชฺชติ.
(๔๕๒)	อิมสฺมี ภทฺทกปฺปมฺหิ	ปณฺจ พุทฺธา ปกาสิตา
	กกุสนฺโธ ^{๓๙๕} โภณาคมโม	กสฺสโป จาปี นายโก
	อหเมตฺรหิ สมพุทฺโธ	เมตเตยโย จาปี เหสฺสติ.
(๔๕๓)	กุกกุสนฺโธ นาม ชิน	อุปฺปเมยโย ทุราสโท
	อนนตเตโช อมิตฺยโส	อคฺโค ^{๓๙๖} โส สาครูปโม.
(๔๕๔)	เมขลํ นาม นครํ	อคฺคิทตฺโต ^{๓๙๗} ทิโช ปีตา
	วิสาขา พรหมณี มาตา	กุกกุสนธสฺส มหสิโน.
[๒๐]	วิรุโธ จ สยชีโว จ	อเหสุ อคคสาวิกา
	พุทฺธิโซ นามุปฏฐาโก	กุกกุสนธสฺส มหสิโน. ^{๓๙๘}
[๒๑]	ราม่า จ จมฺปา นาม่า จ	อเหสุ อคคสาวิกา.
	โพธิ ตสส ภควโต	สรีโรติ ปุจจติ.

^{๓๙๑} อี. ทามา เจว สมารา จ, โป. สุมาร่า จ

^{๓๙๒} โป. จิตตการโว

^{๓๙๓} โสตตถกกี. (ปาลี) ข้อ ๔๔๓ - ๔๕๒ หน้า ๗๘ - ๙

^{๓๙๔} โป. โลเก

^{๓๙๕} โป. กุกกุสนโท

^{๓๙๖} โป. อตฺโต

^{๓๙๗} โป. อตตทตฺโต

^{๓๙๘} ฉ.ม., อี. สตถุโน

(๔๕๗)	จตุตถาสีสทตฺตพเพธึ จตุตถาสีสทสฺสทานิ	สรีริ ตสฺส มहेสิโน ตสฺสายุติ ปุจฺจติ.
(๔๕๘)	อหิ เตน สมเยน พฺพุทฺธปฺปชานสํมสฺส สพฺพํ ปริจฺจชิตฺวาทิ	เขโม นาม นราริโป เกสขุขิ ปตฺตจิวริ. ปพฺพชฺชี ตสฺส สนฺติเก.
(๔๕๙)	สุตฺตณฺตํ วินยญฺจปิ สพฺพํ ปริยาปุณฺนิตฺวา โสปี มํ พุทฺโธ พยาภาสิ	นวงฺคสฺตถุสสาสนํ โสภยิ สฺตถุ สาสนํ. กกุสนฺโธ มหามฺนุ ^{๓๙๙} .

๒๓. โกณาคมนพฺพุทฺธูปาท

(๔๖๐)	กกุสนฺธสฺส อปเรน โกณาคมนโน นาม ชิน,	สมพฺพุทฺโธ ทิปฺพุตฺตโม โลกเชฏฺโง นราสโก.
(๔๖๑)	โสภิตํ นาม นครํ อุตฺตรา พราหมณิ มาตา	ยญฺญทตฺโต ทิโชปี โกณาคมนสฺตถุโน.
[๒๒]	ภียโยโส ^{๔๐๐} อุตฺตโร นาม โสตฺถิโช นามฺภุจฺจาโก	อเหตุ อคฺคสาวกา โกณาคมนสฺส สฺตถุโน.
[๒๓]	สมุทฺทา ^{๔๐๑} อุตฺตรา เจว โพธิ ตสฺส ภควโต	อเหตุ อคฺคสาวิกา อุทฺมพฺโรติ ปุจฺจติ.
(๔๖๔)	ตีสฺสทตฺตพเพธึ ตีสฺสทสฺสทสฺสทานิ	สรีริ ตสฺส มहेสิโน อายุ วิชฺชติ ตาวเท
(๔๖๕)	ดาวตา ติฏฺฐมาโน โส อหนฺเตน สมเยน	ตาเรสิ ชนฺตํ พุ.
(๔๖๖)	อมจฺจสงฺฆปรีวโต ตสฺส ฌมมํ สุณฺนิตฺวาทิ	ปพฺพโต นาม ขตฺติโย สมพฺพุทฺธํ อุปสงฺกมิ.
(๔๖๗)	สภิกฺขุสํมพฺพุทฺธสฺส กปฺปาสิกญฺจ โกเสยฺย	นิมนฺเตตฺวา ตถาคตํ, มหาทานํ ปวตฺเตสิ.
(๔๖๘)	สวณฺณปาทุกํ ทตฺวา สุตฺตณฺตํ วินยญฺจ	ทุกุลํ กมฺพลปิ จ ปพฺพชฺชี พุทฺธสาสน.
(๔๖๘)	สพฺพํ ปริยาปุณฺนิตฺวา สพฺพํ ปริยาปุณฺนิตฺวา	นวงฺคํ สฺตถุสสาสนํ พยาภาสิ มํ ตถาคโต ^{๔๐๒} .

๒๔. กสฺสปพฺพุทฺธูปาท

(๔๖๙)	โกณาคมนสฺส อปเรน	สมพฺพุทฺโธ ทิปฺพุตฺตโม ^{๔๐๓}

^{๓๙๙} โสตตฺถกิ. (पालิ) ข้อ ๔๕๓ - ๔๕๙ หน้า ๗๙ - ๘๐

^{๔๐๐} โป. โสภิตโต

^{๔๐๑} โป. กถามุทา

^{๔๐๒} โสตตฺถกิ. (पालิ) ข้อ ๔๖๐ - ๔๖๘ หน้า ๘๐

	กสสโป นาม โส ชีโน	ชมมราชา ปภงกโร.
(๔๗๐)	นคร พาราณสี นาม	พรมหตโต ทีโซ ปิตา
	ชมมวติ พรมณี มาตา กสสปสส มहेสิน.	
[๓๘]	ติสโส จ ภารทวาช จ	อहेสุ อคฺคสาวกา
	สพพมิตโต นามุปฏฐาโก	กสสปสส มहेสิน.
[๓๙]	อนฺลา อรุเวลา จ	อहेสุ อคฺคสาวิกา
	โพธิ ตสส ภควโต	นิโครธติ ปจุจติ.
(๔๗๓)	วีสติหตถมฺพเพธ	สรีริ ตสส มहेสิน
	วีสติวสสสทธานิ	อายุ วิชชติ ตาวเท
	ดาวตา ติฏฐมาน โส	ตาเรสิ ชนตํ พุ.
(๔๗๔)	อหนฺเตน สมเยน	โชติปาโลติ นามโก
	วิสุโต ^{๔๐๔} ชมฺพุทีปมฺหิ ^{๔๐๕}	ติณณ เวทานํ ปารคฺ
(๔๗๕)	ภูมียํ จ อนฺตลิกฺเข	นภชตตปทโกวิโท.
	ฆฏิกการกฺมภกาโร	มิตโต กลยาณโก วิทุ
(๔๗๖)	ฆฏิกการกฺมภกาเรน	คนฺตวา พุทฺธสฺส สนฺติกํ
	ตสส ชมมกํ สุตวา	สทฺธาปิตี ^{๔๐๖} อุปฺปาทยิ
(๔๗๗)	พุทฺธปาเทสุ วนฺทิตวา	ปพฺพชฺชํ ยาจยิ ตทา.
	โสปี มํ อนุกมฺปาย	ปพฺพชฺชเมว อทสฺสยิ.
(๔๗๘)	ยโตหํ ปพฺพชฺชํ ลทฺธา	สิกฺขามิ ปิฏกตฺตยํ
	สุตฺตณฺตํ วินยญฺจาปี	นวงค์ สตฺถุสสาสนํ
	สพฺพํ ปริยาปฺนิตวา	โสภยิ ชินสาสนํ.
(๔๗๙)	โสปี มํ พุทฺโธ พยาภาสิ	กสสโป โลกนายโก
	อิมฺมฺหิ ภทฺทเก กปฺเป	พุทฺโธ โลเก ภวิสฺสตีติ.
(๔๘๐)	ตสฺสาหํ วจฺนํ สุตวา	ภิกฺขุโย จิตฺตํ อุปฺปาทยิ
	อฺุตฺตริ วตฺมธฺมฺมจาสี	ทสฺปารมฺปิรียา ^{๔๐๗} .
(๔๘๑)	อปฺปมตฺโต วิหรนฺโต	นิสฺสชฺช จานจฺงกเม
	อิริยาปเถ สმაทาย	จรามิ ยาวชีวิทํ.
(๔๘๒)	ตมฺหา ชาตา จวิตฺวาหํ	วิจฺริ เทวมานุเส
	ยตฺถ ยตฺถอุปฺปชฺชามิ	ตตฺถ ตตฺถ สฺสฺสฺสณฺวา.
(๔๘๓)	ยโต เม ลทฺธา พยากรณ ^{๔๐๘}	ยตฺถ กาเล ตถาคตา

^{๔๐๓} โป. ทิปทฺคฺคโม

^{๔๐๔} โป. วิสุทฺโธ

^{๔๐๕} โป. ชมฺพุทีเป

^{๔๐๖} โป. สทฺฮาปิติ

^{๔๐๗} โป. ปุเรสิ

^{๔๐๘} โป. พยาภาวา

	ทีปงกราทโย พุทธา	ยาวตา กสสโป ชีโน
	จตุรัสติ สมพุทเธ	ปกาสเสสส์ อนุกมา.
(๔๘๔)	ทีปงโร จ สมพุทโธ	โกณฑญโย ทิปทุตโม ^{๔๐๙}
	มงคโล จ สุมโน จ	เรวโต โสภิต มุนิ.
(๔๘๕)	อโนมทสสี ปทุโม ^{๔๑๐}	นารโท ปทุมุตโตโร
	สุเมโธ จ สุชาโต จ	ปิยทสสี มหายโส.
(๔๘๖)	อตถทสสี ธมมทสสี	สิทธตโธ โลกนายโก
	ติสโส ฝุสโส จ สมพุทโธ	วิปสสี สีชี ^{๔๑๑} เวสสภู.
(๔๘๗)	กกุสนโธ โกณาคมน	กสสโป จาปี นายโก
	จตุรัสติ สมพุทธา	พยากาสู ม อนุกมา.
(๔๘๘)	อหเมตริหิ สมพุทโธ	เมตเตยโย จาปี เทสสติ
	สพเพส ปน พุทธาน	คณา จ สมสทิส ^{๔๑๒} .

๑. เวมตตกถา

(๔๘๙)	อายุ ปมาณ กุลณจ	ปธานรสมิยานก
	โพธิรุกขณจ ปลลงก	เวมตต อฏฐวิธ มต ^{๔๑๓} .

(๑) อายุเวมตตกถา

(๔๙๐)	กตม อายุเวมตต	นาม เตสปี ภิกขโว
	เกจิ ทิมาเยกา โหนติ ^{๔๑๔} ,	เกจิ อปปายกาปิ จ.
(๔๙๑)	ทีปงโร จ โกณฑญโย	อโนมทสสี โส ชีโน
	ปทุโม ปทุมุตโตโร	อตถทสสี ธมมทสสี.
(๔๙๒)	สิทธตโธ เจว ติสโส จ	นว พุทธา ^{๔๑๕} อิเม มตา
	วสสสทสสทธานิ	อายุ เตส ปกาสิต.
(๔๙๓)	มงคโล จ สุมโน จ	โสภิต นารโท มุนิ
	สุเมโธ จ สุชาโต จ	ปิยทสสี ฝุสโส ชีโน.
	นวุตติวสสทสสทธานิ	อายุ อฏฐ ชิน มต ^{๔๑๖}
(๔๙๔)	เรวโต ^{๔๑๗} เวสสภู เจว	อายุโต เทว ตถาคตา

^{๔๐๙} โป. ทิปทุคโม

^{๔๑๐} โป. ปมุโม

^{๔๑๑} โป. สีชี

^{๔๑๒} โสตตถก. (ปาลี) ข้อ ๔๖๙-๔๘๘ หน้า ๘๑ - ๒

^{๔๑๓} โสตตถก. (ปาลี) ข้อ ๔๘๙ หน้า ๘๒

^{๔๑๔} โป. โหนติ

^{๔๑๕} โป. นวพุทโธ

^{๔๑๖} โป. มกา

^{๔๑๗} โป. เรวตโต

	สมุจิวสสสทสทานิ	วิปสสี ตุ ตถาคโต
	อสีติเวสสสทสทา	อายุกานีติ วุจจติ.
(๔๙๕)	สีขี จ กกุสนฺโธ จ	โกณาคมนโน จ กสสโป
	สตุตติวสสสทสทานิ	จตตาลีสสทสทานิ จ.
	ดีส วิสตี สทสทานิ	อายุ เตสํ อนุกุกมา
(๔๙๖)	อหเมตริหิ สมพุทฺโธ	อสีติวสโส จ อายุโก
	เอวํ หิ อายุเวมตฺตํ	นาม ชานาถ ภิกฺขโว ^{๔๙๘} .

(๒) ปมาณเวมตฺตกถา

(๔๙๗)	กตมํ ปมาณเวมตฺตํ	นาม เตสมีปี ภิกฺขโว
	เกจิ อุจฺจสรีรา จ	เกจิ อุณา ตถาคตา.
(๔๙๘)	ทีปฺงโร เรวตฺโต จ	ปิยทสสี อตฺถทสสี
	ธมมทสสี วิปสสี จ	อสีติริตนุคฺคโต ^{๔๙๙} .
(๔๙๙)	สีหุตฺตโถ เวสสภู ติสโส,	สมุจิริตนุคฺคโต
	สีขี จ สตุตติหตฺโต	กกุสนฺโธ ตถาคโต.
(๕๐๐)	โกณาคมนโน กสสโป	จตตาลีสสตีหตฺโตโก
	ดีสวีสตีหตฺโต จ	ปมาโน เตสํ อนุกุกโม.
(๕๐๑)	มยหํ ปมาโน อฏฺฐา-	รสกหตฺถํ สมุคฺคโต
	เอวํ ปมาณเวมตฺตํ	นาม ชานาถ ภิกฺขโว ^{๕๐๐} .

(๓) กุลเวมตฺตกถา

(๕๐๒)	กตมํ กุลเวมตฺตํ	นาม เตสมีปี ภิกฺขโว
	เกจิ ขตฺติยกุลชา	เกจิ ชาตา ทีเช กุเล.
(๕๐๓)	ทีปฺงกราทโย พุทฺธา	เอกวีส อนุกุกมา
	มยา สห อิทาเนว	ชายนฺติ ขตฺติเย กุเล.
(๕๐๔)	กกุสนฺโธ โกณาคมนโน	กสสโป พุราหมณฺเณ กุเล
	เอวํปี กุลเวมตฺตํ	นาม ชานาถ ภิกฺขโว ^{๕๐๑} .

(๔) ปธานเวมตฺตกถา

(๕๐๕)	กถํ ปธานเวมตฺตํ	นาม เตสมีปี ภิกฺขโว
	เกจิ ทส นว อฏฺฐ	สตุตฺต น จตฺมาสกา
(๕๐๖)	เกจิ พุทฺธา อทฺธมาสา	เกจิ สตุตฺตทินาปี จ.
	ทีปฺงโร จ โกณทณฺโณ	สมุณานมทสสีโน
	สุชาโต จ สีหุตฺตโถ จ	เอเต น ทสมาสีกา.
(๕๐๗)	มงฺคโล จ ปทฺโม จ	อตฺถทสสี ติสโส สีขี

^{๔๙๘} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๔๙๐ - ๔๙๖ หน้า ๘๒ - ๓

^{๔๙๙} โป. อสีติริตนุคฺคโต

^{๕๐๐} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๔๙๗ - ๕๐๑ หน้า ๘๓

^{๕๐๑} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๕๐๒ - ๕๐๔ หน้า ๘๔

(๕๐๘)	วิปัสสี จ กกุสนโธ เรวโต สตตมาสีโก สุชาโต นวมาสีโก	สตติเม อฏฐมาสีกา. โสภิต จตุมาสีโก เอว เตส ปธานก.
(๕๐๙)	ปทุมุตตรโร นารโท ปธาน สตตทิตินเส โกณาคมน เวสสภู	ธมมทสสี จ กสสโป มุสโส จ ปิยทสสี จ จตุ พุทธา ฉมาสีกา.
(๕๑๐)	อหิ ฉพพสสีโก เจว เอว ปธานเวมตต	ปธาน อติทุกโร, นาม สุนาถ ภิกขโว ^{๔๒๒} .

(๕) รสมีเวมตตกถา

(๕๑๑)	กตม รสมีเวมตต ^{๔๒๓} เกจิ ทูรา ปภา โหนติ	นาม เตสปี ภิกขโว เกจิ อาสนนกา ปภา.
(๕๑๓)	สุมน ภควา เตส ปทุมุตตรพุทธา จ	ทสสทสสี ปภังโก ทวาทสโยชนปโก.
(๕๑๓)	วิปัสสีสส ภควโต สิขี ตโยชน เจว	สตตโยชนิกา ปภา กุกกุสนโธ ทสโยชนา.
(๕๑๔)	อหิ พุยามปภา เจว พุทธา อนิยตรัสสิกา เอว รสมีเวมตต	เสสา เอกุณวีสติ ^{๔๒๔} ยตตกา อิจฉติ ปภา นาม ชานาถ ภิกขโว ^{๔๒๕} .

(๖) ยานเวมตตกถา

(๕๑๕)	กตม ยานเวมตต นาม เกจิ หตตินา รตสสา เกจิ ปาสาทนิกชนตา	เตสมปี ภิกขโว สิวิกา เกจิ ปทสา ฉพพิธา คมนา มตา.
(๕๑๖)	ทีปงโร จ สุมน สิขี โกณาคมน จ	สุเมโธ มุสโส ชิโน หตติยานน นิกขมิ.
(๕๑๗)	โกณทณโณ เรวโต เจว กกุสนโธ วิปัสสี จ	ปทุม ปิยทสสี จ รยยานน นิกขมิ.
(๕๑๘)	มงคโล จ สุชาโต จ อหเมตริหิ สมพุทโธ	ติสโส จ อตถทสสี จ อสสยานน นิกขมิ.
(๕๑๙)	อโนมทสสี สิทธโต สิวิกายานน นิกขมิ	เวสสภู จ ตถาคโต นารโท ปทสา ชิโน
(๕๒๐)	ปทุมุตตรโร ธมมทสสี ปาสาทเนว นิกชนตา	โสภิต เจว กสสโป โพธิมุเล ปติภูจिता

^{๔๒๒} โสตตถก. (पालิ) ข้อ ๕๐๕ - ๕๑๐ หน้า ๘๔

^{๔๒๓} โป. รสมินานตต

^{๔๒๔} โป. เอกุณวีสติ

^{๔๒๕} โสตตถก. (पालิ) ข้อ ๕๑๑ - ๕๑๔ หน้า ๘๔ - ๕

เอวมปี ยานเวมตต์ นาม ชานาถ ภิกขโว^{๔๒๖}.

(๗) โพธิเวมตตกถา

(๕๒๑)	กตมํ โพธิเวมตต์	นาม เตสปี ภิกขโว
	นนานปปการํ โพธิปี	กปิฏจานาสนาทิตโต.
(๕๒๒)	ทีปงกรสส ภควโต	โพธิรุกโข กปิฏจโน,
	โกณฑญญโล सालกลยาโณ,	มงคโล สุมโน เรวโต
	โสภิตो นาครุกโข ^{๔๒๗} จ.	อนโนมทสสส อชชุน.
(๕๒๓)	ปทุมโม นารโท เจว	มหาโสณติ วุจจติ
	ปทุมุตตรो สลโ ^{๔๒๘}	สุเมโธ นิมพโก ทุโม,
(๕๒๔)	สุชาโต จ มหาเวพุ	ปิยทสสี ปิยงคโร ^{๔๒๙}
	จมปโก อตถทสสี จ	ธมมทสสี รตตงุโร ^{๔๓๐} .
(๕๒๕)	สิทธตโธ กณิกาโร จ	ติสโส จ อสนทุมโม
	มุสโส อามลรุกโข จ	วิปสสี ปาฏลิทุมโม.
(๕๒๖)	สิขิสส โพธิ ปุณฺฑริโก	สาละรุกโข จ เวสสกุ
	กกุสนฺโธ จ สิริโส	โกณาคมนโน อุทุมพโร.
(๕๒๗)	กสสโป เจว นิโครโธ	มยหิ อสสตถโก ทุโม
	เอวปี โพธิเวมตต์ ^{๔๓๑}	นาม ชานาถ ภิกขโว ^{๔๓๒} .

(๘) ปลลงกเวมตตกถา

(๕๒๘)	กถํ ปลลงกเวมตต์	นาม เตสปี ภิกขโว
	เกจิ ปณณาสติหตถา	เกจิ ปนฺนรสีปี จ.
(๕๒๙)	ทีปงโร เรวโต ^{๔๓๓} จ	ปิยทสสี อตถทสสี
	ธมมทสสี วิปสสี จ	ปณณาสหตถมคฺคโต
	ปลลงโก เตสํ พุทธานํ	สมตฺถโย ปมาณโต.
(๕๓๐)	โกณฑญญโล มงคโล เจว	สุเมโธ นารโทปี จ
	สตตปณณาสหตโถว	ปลลงโก จตุโร ชินา.
(๕๓๑)	โสภิตो อนโนมทสสี จ	ปทุมโม ปทุมุตตรโร
	มุสโส พุทโธ จ ปลลงโก	อฏฺฐตีสติหตถโก.
(๕๓๒)	สุชาตสส จ ปลลงโก	ทวตฺตีสรตฺถนคฺคโต

^{๔๒๖} โสตตถก. (पालि) ข้อ ๕๑๕ - ๕๒๐ หน้า ๘๕

^{๔๒๗} โป. นาครุกโข

^{๔๒๘} โป. สรณ

^{๔๒๙} โป. ปิยคุโก

^{๔๓๐} โป. กุรุโก

^{๔๓๑} โป. โพธิเวมตต์

^{๔๓๒} โสตตถก. (पालि) ข้อ ๕๒๑-๕๒๗ หน้า ๘๕-๖

^{๔๓๓} โป. เรวตโต

(๕๓๓)	สุมนัส จ ปล่อยโก สิทฺธโต เวสสภู ติสโส จตฺตาสีสตีหโต	สมุจฺจิตตสมุคฺโต. เตสํ ปล่อยงุคฺโต วิจิตฺโต สุมฺมจฺจ สณฺจฺจโต.
(๕๓๔)	สิขิสส ตฺ จ ปล่อยโก กกุสนฺธสส ปล่อยโก	จตฺตตีสฺรตฺนุคฺโต ฉพฺพิสฺตฺรตฺนุคฺโต.
(๕๓๕)	โกณาคมนสส ปล่อยโก ปนฺนรสฺสทฺธโก จ	วิสฺตฺรตฺนุคฺโต ปล่อยโก กสฺสโป ชิโน.
(๕๓๖)	มยหิ จุทฺทสฺสทฺธโก เอว ปล่อยงเวมตฺตํ	ปล่อยโก โส สุมฺมจฺจโต นาม ชานาถ ภิกฺขโว ^{๕๓๔} .

๒. ติมณฑลภคณา

(๕๓๗)	ตโต สพฺเพปิ สมพฺพุธา มหามชฺฌิกิ จุฬิ	ติมณฑลวิจาร์โน นวมฺมสฺสตฺตมาสิกา.
(๕๓๘)	จรฺนติ สพฺเพ พุทฺธา ชจฺจนฺธา ปงฺกุฬา ชินฺณา	สฺตตํ หิตการณา มรฺณาสนนพยาธิโน
(๕๓๙)	เตปิ ฌมฺมกถิ สุตฺวา อสฺสยฺชปาฏิปทา	สคฺคโมกฺขิ ภณฺตี เว. นิกฺขมิตฺวา วิหารโต
(๕๔๐)	มหามณฑลภูมิจฺจุ ยทา กตฺติกปาฏิปทา	นวมฺมาเส จริสฺสุ เต. นิกฺขมิตฺวา วิหารโต
(๕๔๑)	อภฺจมาเส วิจริสฺสุ มาคฺสิรปาฏิปทา	ตทา มชฺฌิมมณฑลํ. นิกฺขมิตฺวา วิหารโต
(๕๔๒)	สฺตตฺตมาเส วิจริสฺสุ ติมณฑลปเทสมฺหิ	ตตฺตํ จุฬมณฑลํ. สฺตตํ หิตการณา
(๕๔๓)	เทสึสุ สทฺธมฺมามตํ อาสาฬหปุณฺณมาสมฺหิ	ยาว อาสาฬหปุณฺณมา. วิหารํ ปุณฺ ปาวีสี ^{๕๓๕}
(๕๔๔)	ตตฺถ วสฺสูปคฺมณํ เอว สพฺเพปิ สมพฺพุธา	ยาว กตฺติกมาสํ. อตีตํ อคตํปิ วา
	สฺตตํ มนฺนุกมฺปาย	จริสฺสุ เทสจาริกิ ^{๕๓๖} .

๓. อวิชิตฎฐานภคณา

(๕๔๕)	ตโต อญฺเญ จตฺตฎฐานา ^{๕๓๗} อชฺหิตา สพฺพุทฺเธ	โพธิปล่อยงมาทิกา อตีตํ อคตํปิ วา.

^{๕๓๔} โสตตฺถกฺ. (पालิ) ข้อ ๕๒๘ - ๕๓๖ หน้า ๘๖ - ๗

^{๕๓๕} โป. ปาวีสี

^{๕๓๖} โสตตฺถกฺ. (पालิ) ข้อ ๕๓๗ - ๕๔๔ หน้า ๘๗ - ๘

^{๕๓๗} โป. จตฺตจฺจนา

(๕๔๖)	กตมา จ จตุฏฐานา ^{๔๓๘} นียตฏฐานา วุตตา เม	สพพพุทเธหิ เสวิตา สุณาท วจัน มม.
(๕๔๗)	โพธิมุถยจ ปลลงกั เซตวนวิหารมहि	ธมมจกกวตตณั มถจสส จตูปาทกั.
(๕๔๘)	วิหารี ขุททกปิ ^{๔๓๙} วา ตถาคตา ตถาเยว	มหนตัม วา สมานกั มถจปาทานตักกมา.
(๕๔๙)	สิริเทโวโรหณมहि อชหิตา สพพพุทเธหิ	ยตถ ปาธา ปติฏฐิตา อิเม จานา จตุ มหา.
(๕๕๐)	ยสฺมา สพพานิ เอตานิ พุทฺธการธมมานิ	มยา วุตตานุกกมา สุณนตุ มมहिมา ชนา ^{๔๔๐} .

๔. โพธิสตัดเภทกถา

(๕๕๑)	น เหเต เอตตกาเยว อปรํ ลกขณปิ วา	โพธิสตัดสส ลกขณา กถสฺสามิ สุณาท เม.
(๕๕๒)	อุคฺคฆฏิตถฺย ^{๔๔๑} นามโก ตติโย เนยโยติ นามเน	วิปฺลยจิตถฺย ปโร มโต โพธิสตัดา ติธา มตา
(๕๕๓)	อุคฺคฆฏิตถฺย โพธิสโต วิปฺลยจิตถฺย โพธิสโต	ปญฺญาธิโกติ นามโต วุตโต สทฺธาธิโก ^{๔๔๒} มโต
	เนยโย วีริยาธิโก นาม	โพธิสตัดา อิเม ตโย ^{๔๔๓} .
(๕๕๔)	กปเป สตสทสเส จ ปุเรตวา ^{๔๔๔} โพธิสมภาเร	จตุโร จ อสงฺเขยเย ลทฺธา พยากรณโต ปเร
	อุคฺคฆฏิตถฺย โพธิสโต	ปตฺโต สมโพธิมุตตม.
(๕๕๕)	อฏฺฐจ เจว อสงฺเขยเย ปุเรตวา โพธิสมภาเร	กปเป สตสทสเส จ ลทฺธา พยากรณโต ปเร
	วิปฺลยจิตถฺย โพธิสโต	ปตฺโต สมโพธิมุตตม.
(๕๕๖)	โสฬส จ อสงฺเขยเย ปุเรตวา โพธิสมภาเร	กปเป สตสทสเส จ ลทฺธา พยากรณโต ปเร
	เนยโย นาม โพธิสโต	ปตฺโต สมโพธิมุตตม ^{๔๔๕} .

^{๔๓๘} โป. จตุฏฐานา

^{๔๓๙} โป. อุทฺทกปิ

^{๔๔๐} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๕๔๕ - ๕๕๐ หน้า ๘๘

^{๔๔๑} โป. อุตฺตติถฺย

^{๔๔๒} โป. สทฺธาธิโก

^{๔๔๓} อนาคตวส.ธิ-ปิฎกีย, (โสตตถกั. (पालิ) ๕๕๒-๓/๘๑, ที.สี.ฎีกา (อภินว). (पालิ) ๑/๑/๓๕๓

^{๔๔๔} โป. ปุเรตวา

^{๔๔๕} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๕๕๑-๕๕๖ หน้า ๘๘-๙

๕. อสงเขยยุยกถา

(๕๕๗)	อสงเขยยุยกถา นามานิ อสุณณาสุณณกา เจว สุณณานิ ^{๔๔๖} อปุปกานิ	ทวิธานิ ปกาสิตา เวทิตพพานิ หิ วิณณนา อสุณณกา จ พหุตรธา.
(๕๕๘)	สุณณกา อสุณณกา ทวิธา อสุณณกา ปณจวิธา กปปา	กปปานํ นามเธยยกา เสสา สุณณาทิ นามกา.
(๕๕๙)	กตมา ปณจวิธา กปปา กีนามา กิวิเสสา จ	อสุณณาทิ ปวฺจจฺนติ. อสงเขยยุยกา สมฺมูจฺจิตา ^{๔๔๗} .
(๕๖๐)	สาโร มณฺโฑ วโร กปปโป อสุณณกา ปณจวิธา กปปา	สารมณฺโฑ จ ภทฺทโก พฺพุทฺธูปาทะหิ มณฺฑิตา.
(๕๖๑)	เอโก พุทฺโธ สารกปปเป วรกปปเป ตโย พุทฺธา ปณจ พุทฺธา ภทฺทกปปเป	มณฺฑกปปเป ชินา ทเว สารมณฺเฑ จตุโร พุทฺธา ตโต นตฺถาธิกา ชินา.
(๕๖๒)	เอวํ นามานิ กปปานํ เอวํ สุณณาสุณณกา ทวิธา อสุณณสมฺมํ อสงเขยยุยก	วิเสสา ปกาสิตา กปปานํ นามเธยยกา ปณจ กปปา สมฺมูจฺจิตา.
(๕๖๓)	เอตตาวตา มยา วุตฺตา ยตฺตกา โพธิสมฺมารา ^{๔๔๘}	โพธิสฺตตสฺส ลกฺขณา ตตฺตกา กถิตา มยา ^{๔๔๙} .

๖. พุทฺธคณนถา

(๕๖๔)	ยถา เหฏฺฐา มยา วุตฺตา มนสา จินฺติตา เจว ปตฺติตา กายวาจาหิ	ติวิธา โพธิปตฺถนา วจสา ปตฺติตาปิ จ ยาวตา ลทฺธพฺยาภตา.
(๕๖๕)	สพฺเพ อสงเขยยุยกา เจว ปุเนกํ กถยิสฺสามิ	สพฺพพุทฺธา อนุปฺปมา สุณฺณถ วณฺํ มม.
(๕๖๖)	“นฺนโท สุนฺนโท ปจฺวี ปุณฺฑริโก อิมํ สตฺต มนสา ปตฺถนา ^{๔๕๑} มยฺหิ	มณฺโฑ ธรณิ สาคโร อสงเขยยุยกา ปกาสิตา ^{๔๕๐} นิทฺธิฏฺฐาสงเขยยุยกา อิม.

^{๔๔๖} โป. อสุณณานิ

^{๔๔๗} โป. สมฺมูจฺจิตา

^{๔๔๘} โป. โพธิสมพาวา

^{๔๔๙} โสตตถก. (पालि) ข้อ ๕๕๗ - ๕๖๓ หน้า ๘๙ - ๙๐

^{๔๕๐} โสตตถก.ม. (पालิ) ๒๓/๒๘

^{๔๕๑} โป. ปถนา

(๕๖๗)	สตติเม เต อสงเขยยยา ปญจวิส สหสฺสานิ	พรหมเทวาทโย ^{๔๕๒} ชินา. เอกสตสหสฺสานิ จ.
(๕๖๘)	พทุธานํ ปาทุมฺลสฺมี น ลภี พยากรณ์ เตสํ ตโต ปริ สฺสญฺเญ ^{๔๕๓} อสงเขยเย	มนสา ปตถยิ อหํ พทุธานํ ปาทุมฺลโต ปณฺธิธานํ น การยิ.
(๕๖๙)	ปุเนกํ กถยิสฺสามิ นวาสงเขยเย สมฺปปฺนนา	ยตตกา จ ตถาคตา ปกาเสมิ อนุกฺกมา.
(๕๗๐)	สพฺพภทฺโท สพฺพผลฺโล มานิภทฺโท จ ปทุโม	สพฺพรตฺโน อฺสภกฺขนฺโธ อฺสโภ จ ขนฺธุตฺตโม.
(๕๗๑)	สพฺพมาโล อสงเขยโย วจีเภทปตฺถนา มยหิ	นวโมติ ปุจฺจเร นิทฺธิภูจาสงเขยยยา อิเม.
(๕๗๒)	นวิเม อสงเขยยยา ตฺธิ สตสหสฺสานิ	พทุธา สกฺยมนฺนาทโย ^{๔๕๔} สตตาสีติ สหสฺสานิ จ.
(๕๗๓)	พทุธานํ ปาทุมฺลสฺมี ^{๔๕๕} น ลภี พยากรณ์ เตสํ	วจสา ปตถยิ อหํ พทุธานํ ปาทุมฺลโต ^{๔๕๖} .
(๕๗๔)	เตสํสาเน ^{๔๕๗} จตฺตาริ เสโล ภาโส เขยโย เจว	อสงเขยยยา ปกาสิตา รุจฺโย จ อสงเขยโย
(๕๗๕)	จตฺตาริ เต อสงเขยยยา ทีปฺงกราทโย พทุธา	ทส พทุธา ปกาสิตา. ยาวตา ปทุมฺตฺตริ
(๕๗๖)	ลพฺธา พยากรณ์ เตสํ ทีปฺงกริ จ สมฺพทุโธ	ชินาน ^{๔๕๘} ทีปฺงกราทินิ. โกณฺขณฺโณ ทิปฺพุตฺตโม
(๕๗๗)	มฺงคฺโล จ สฺมโน จ อโนมทสฺสี ปทุโม	เรวโต ^{๔๕๙} โสภิตो มฺนิ. นารโท ปทุมฺตฺตริ
(๕๗๘)	ทสิเม เต จ สมฺพทุธา จตุอสงเขยยยานนเต	พฺยากํสุ มํ อนุกฺกมา. กปฺปาธิกา ปกาสิตา
	กปฺปสตสหสฺสานิ ยาวิมฺมหา ภทฺทกปฺปา ^{๔๖๑}	มณฺชกปฺปาธิกานิ ^{๔๖๐} จ พทุธา โสฬสิเม มตา.

^{๔๕๒} โป. พรหมเทวาทโย

^{๔๕๓} โป. อญฺเญ

^{๔๕๔} โป. นามโย

^{๔๕๕} โป. ทาทุมฺลสฺมี

^{๔๕๖} โป. ปาทุมฺลิกา

^{๔๕๗} โป. เกสวาสานะ

^{๔๕๘} โป. พทุธานํ

^{๔๕๙} โป. เรวตโต

^{๔๖๐} โป. กปฺปาธิกานิ

^{๔๖๑} โป. ภทฺทกปฺปมา

(๕๗๙)	สุเมโธ จ สุชาโต จ อตถทสสี ฌมมทสสี	ปิยทสสี มหายโส สิทฺธตฺโถ โลกนายโก.
(๕๘๐)	ติสโส ฌุสโส จ สมพุทฺโธ กกุสนฺโธ โกณาคมน	วิปสสี สีขี เวสสภู กสสโป จาปี นายโก
(๕๘๑)	จุทฺทสิเม จ สมพุทฺธา อหเมตฺรหิ สมพุทฺโธ	พยากัสสุ มํ อนุกกมา. เมตเตยโย จาปี เหสฺสติ
(๕๘๒)	เอวํ โสฬส สมพุทฺธา ยสฺมี กปเป สมฺปปฺนโน	เมตเตยเยน สห มตา ^{๔๖๒} ทีปฺงกโร มหามุนิ
(๕๘๓)	ตสฺมี กปเป ตโย พุทฺธา เตสํ ตินฺณํ พุทฺธานํ	อญฺเณ โลเก อุปฺปชฺชีสุ. สนฺติเก เม กตํ พุ
(๕๘๔)	สมภารํ พุทฺธสฺสตุถาย ยสฺมา สพฺเพ สมพุทฺเธ	น ลภี พยากรณ์ ตทา. ปกาเสมิ อนุกกมา
(๕๘๕)	ตโต กปฺปา มยา ลหฺธํ ตณฺหฺงกโร เมธฺงกโร ^{๔๖๓}	ทีปฺงกเรน พยากตํ. อโถ จ สรณฺงกโร
(๕๘๖)	ทีปฺงกโร จ สมพุทฺโธ มฺงคฺโล จ สุมโน จ	โกณชฺญโธ ทฺวิปฺพุตฺตโม. เรวโต โสภิตो มุนิ
(๕๘๗)	อโนมทสสี ปทุโม สุเมโธ จ สุชาโต จ	นารโท ปทุมุตฺตรो. ปิยทสสี มหายโส
(๕๘๘)	อตถทสสี ฌมมทสสี ติสโส ฌุสโส จ สมพุทฺโธ	สิทฺธตฺโถ โลกนายโก. วิปสสี สีขี เวสสภู
(๕๘๙)	กกุสนฺโธ โกณาคมน จ กปเป สตสฺสเส จ	กสสโป โลกนายโก. จตุโร อสงฺเขยเย
(๕๙๐)	เอตฺตกาเยว สมพุทฺธา ทีปฺงกราทโย พุทฺธา	อุปฺปชฺชีสุ มเหสีโน. ยาวตา กสสโป ชิน
(๕๙๑)	ลหฺธํ เม พยากรณ์ เตสํ ยทา ลหฺธํ เม พยากรณ์	ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ. สมพุทฺธา ยตฺตกา คตา ^{๔๖๔}
(๕๙๒)	เอกสฺงคฺหิตํ กตฺวา ปญฺจ ^{๔๖๕} สตสฺสสฺสานิ	กเถสฺสามิ สุณฺณถ เม. ทฺวาทส สหสฺสํ จ
(๕๙๓)	อธิกาณิ ตินฺนิ เจว เอตฺตกาเยว สมพุทฺธา	สพฺเพ พุทฺธา หิ ^{๔๖๖} ปณฺฑิตา. อธิกาโร มยา กโต
	น ลหฺธํ พยากรณ์ เตสํ	พุทฺธานํ ปาถมุลีโก.

^{๔๖๒} โป. มยา^{๔๖๓} โป. เทธฺกโร^{๔๖๔} โป. มตา^{๔๖๕} โป. จตฺตาริ^{๔๖๖} โป. ห

(๕๙๔)	เตสั อนุตรา กาลา	สุณณกปปา พุทรา
	อสุณณา อปปกา เจว	พุทฐุปาทา ทุลลา
(๕๙๕)	จตุรัสติพุทธานั	สนติเก พยาการณั ลภี
	ปุเรตวา ปารมิสมภาเร ^{๔๖๗}	ยาว เวสสนตรา มยา.
(๕๙๖)	เวสสนตรตตภาวโต	จวิตวา ตุสิตะ ปุเร
	อุปปชชี ทิพพภาวเน	สนตฺสึโตติ นามหิ ^{๔๖๘} .

๒. อวิทุเรณิทานกถา

ตทา ทสสทสสจกกวาฬาสโน เทวตาโย อินทพรมหาทโย อุปริ จกกวาฬสส วิตถารั อติสมตลั, ทสสทสสโยชนปริมณทลั เวฬุริยรัตนปถถตั อติมนรรมั รชชนียั, สพพเทวตานั มงคณฺญานั เอกโต สโมธานตวา เอวั มนตยีสสุ. “อมโฆ อินทพรมคณเทวตาโย โลกทีโป นรสีโห นราสโภ กสสปทสพโล พุทโธ ปรินิพพุตกาลโต ปฏฺจาย โลกน”ติ จกกวาฬยนตเร นรเก วีย สตสทสสสุริโย วา สตสทสสจโนทวา ปภงฺกโรปิ อนุธการะ เกสคคตตมปิ นทิวารโต ภโว”ติ อิมปิ สพพณณพุทฺธภาวาย นตถิตาย, มหาอนุธการั ภวติ. อปิจ โคตโม โพธิสโตปิ ปิโย เขตฺตตตรนคเร สณฺเชย^{๔๖๙} มหาราชสส ผุสสตียา นาม อคคมเหสิยา กุจณิมหิ ปฏฺฐิสนธี คณฺหิตวา, เวสสนตรชาตกาเล อุเทณทปจฺจยนาถณฺจ สตตสตกมมหาทณฺจ อตฺตโน ปุตฺโต ภริยณฺจ สพพสตตทิตตถาย มหาปถวี สตตกขตฺต กมปาเปตวา มหาทานั ทตวา พุทฺธภาวั ปฏฺฐิชานาติ. โสปิ โพธิสโต จตตาริ อสงฺเขยฺยยานิ กปปสตสทสสาธิกานิ, อตฺตโน ปุริตปารมิโย อติปุริยติ, อิทานิ สมพุทฺธภาวาย อติสนติโก โหติ. อัย กาโลปิ พุทฺธปฏฺฐิวิฆิตกาโล, โสปิ เวสสนตรภาเว จีโต, ตโต จวิตวา ตุสิตปุรเมว ทิพพภคสมปตฺตี อนุภวโนโต อโหสิ. ตสฺมา อมเห เทวตาโย “เอถ, มยั ตสฺส สนติกั คมิสสาม พุทฺธถาย ยาจิตฺน”ติ มนตยีสสุ. ตทา สพพา^{๔๗๐} เทวตาปิ อินทพรมหาปิ “สาธู”ติ วตวา อิมสมิ อมหากั จกกวาฬะ สนนิปตติวา ตุสิตภวเน มหาสตตสส สนติกั คนตวา อาหัสสุ, “อมโฆ เทวปุตฺต กสสปพุทฺโธ ปรินิพพุโต, ตสฺส นิพพุตกาลโต ปฏฺจาย “สพเพ มนุสสาปิ โลภณฺจ โทสณฺจ โมหณฺจ สมุททญฺจิจฺจอุทกั วีย อติวทเทตวา อณฺณมณฺณ ฆาณฺณติ, อทินนั ธนวิลุมปนฺติ, มหพพลา มนุสสา หิ น มนุสสานปิ ลิตวา ลิตวา รูปสมปนฺนปรภริยานั คณฺหีสสุ. มหาสมุททปาเร คมกัรตาย หิ นิมุชฺชนติ, อุปริ วตตณฺติ, พลฺลทกั วีย มุสาวาทา, วณฺจิตวณฺจิจกั อติปกาเสตวา วณฺจีสสุ. อติกุญฺจิกั เวตตรณิ นาม ชลนตั อัยย อุทกั วีย สุราปานั ปิวิตวา, มาตาปิตุอาทินิ อจาริยุปชฌายาณณฺจ, สาธู กลยาณมิตตณฺจ^{๔๗๑} โปเถนติ อุกโกเสนติ ปริภาเสนติ. อติโฆรสตถั คเหตุวา หนนฺติ ยุชฺชนติ, อมโฆ เทวปุตฺต เอตํ การิตํ มนุสสาปิ มนุสสภาวโต จวนฺติ, อญฺจนิรยอาทินิ มหนฺตนิรยณฺจาปิ เปตโลกณฺจ ภวิตวา ปุริยีสสุ. มนุสสโลกั วา เทวโลกั วา พรมฺมโลกั วา ภวิตวา ตํ มนุสสํ เอกมปิ น ปสฺสามา”ติ. ธมฺมา วินา รตฺติภาเค มหาปทีโน นิพ

^{๔๖๗} โป. ปารมิสมพาระ

^{๔๖๘} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๕๖๔ - ๕๙๖ หน้า ๙๐ - ๙๓

^{๔๖๙} โป. สณฺเชย

^{๔๗๐} โป. สณฺจ

^{๔๗๑} โป. กปปาณมิตตณฺจ

พุโต, ตโม ปฏิจณโต สัพพโลโก โมหณการปฏิจณโน หุตวา ทานสีลานุสสริตํ นตฺถิ. สัพเพปิ สํสารทุกฺขา มหานิรเกว สนฺติเยว”ติ นิพพตฺตีสฺส.

ตสฺมา “อมฺโห เทวปุตฺต ตุมหากํ ปุริตปารมีโยปิ อติปุเรติ, ทานิ อโย กาโลปิ ตุมหากํ ปฏิวิชฺฌิตอ เทวปุตฺตํ มนุสฺสโลกํ คนฺตวา กุสฺวิสุทฺธ มาตฺถกฺขณิํ ปฏิสนฺธิ”^{๔๗๒} คเหตฺวา มาตฺถกฺขณิโต นิภมิตฺวา สมณภาว”^{๔๗๓} คเหตฺวา โพธิมฺมเล รตนปฺลลงเก อภิรฺยทิตฺวา จตฺตอริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา จตฺตราสํติ”^{๔๗๔} ฌมฺมกฺขนธสฺสทานิ ทิเปตฺวา โลเก มนุสฺसानํ ปฏิจณฺณํ โมหอนฺการว ฌมิตฺวา นวรสฺสํ ปริปุณฺณํ นวโลกุตฺตรธมฺมรสํ ปาเยถา”ติ.

ตสฺมา “โห เทวปุตฺต ยกฺขเทวมนุสฺसानญจ สัพพสฺตตานญจ อติปุชิตอ สํสารทุกฺขโต สัพพสฺตตานํ การณตฺถาย มนุสฺสโลกํ คนฺตวา พุทฺธภาวํ ภวิตฺถ วณฺณตฺติ”ติ ยาจีสฺส.

ตทา โพธิสฺสโตปิ อินฺทพฺรหฺมานํเยว สพฺเพสํ เทวคณานํ ยาจิตสฺสทํ สุตฺวา “สาธู”ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา มนุสฺสโลกํ อาคตตฺถาย ปญฺจวิโลกนานิ โอโลเกสฺสิ. กาลเทสฺยจ”^{๔๗๕} ทิปปญจ กุลเยว จ อิมานิ ปญฺจวิโลกนานิ โลโลเกตฺวาน”^{๔๗๖} “ฌมฺมตา วิชายิตฺวาน มาตาปิ สตฺตทิวเส จิตฺวา มนุสฺสเทหํ เทวภาวํ วิปสฺสตี”ติ.

มหาสฺสโตปิ อิมานิ โอโลเกสฺสิ. ตฺสิตถาวนโต จิตฺวา อาสาณหฺปนฺณมายํ อุตฺตรสาณฺน หนกฺขตฺเต คุรวาเร สพฺพลกฺขนสิริมหามายาย กุจฺฉิมหิ ปฏิสนฺธิ คณฺหิ. ตทา สิริมหามายาปิ ตํ ทิวสํ อพฺพมฺรตฺติกสมเย เอวรูปํ สฺปิณํ ปสฺสี “เอโก กุญฺชโร อคณฺหิ โสณฺทาย ปทุมฺปุปฺผ”^{๔๗๗} สพฺพเสโต เกลาสพฺพตฺถกฺกฺว สีสกฺมโห วชรทนต์สมฺปนฺโน, รชตทามสฺทิสํ โสณฺทํ ฉพฺพณฺรสีหิ ชลมาโน ทนฺโต มุขกมฺลํ อตฺตโรโต, รชนิกรสโมทิกณฺโณ จามรวิชนีสทิสํ วา โลหสฺปาทลาหารปานกฺโข อติชวินฺโต สพฺพมนุสฺสเสหิ อทฺธิกฺขปฺพุโพ อติเสตฺวรกุญฺชโร อนฺปมาย สีสาย สพฺพชนสฺส มโนหโร อติโสภตฺติ. อุเทณฺทคฺชฺโซปิ ทิฆมฺพรเมฆนฺตรา นิภมิตฺวา สิริมหามายาย เทวียา ทกฺขิณปสฺเสผาเลตฺวา”^{๔๗๘} เทวธา กตฺวา อนฺตโน กุจฺฉิมหิ ปาวีสิ. ตํ คชวรํ สฺปิณํ ปสฺสี. ตทา สิริมหามายาปิ เอวสฺปิณํ ปสฺสิตฺวา พุชฺฉิตฺวา สมํ จินฺเตสฺสิ. “มยา ทิฏฺฐโส สฺปิโนปิ, มม กุจฺฉิํ ปฏิสนฺธิคฺคหณฺกฺมาโร ปุณฺณสฺสโต ภวิสฺสตี, อิมสฺส มม ปุตฺตสฺส โทสภยํ มยํ อนุตฺตรายํ วิชายนฺกาเล นตฺถิ, อิมสฺส นตฺถิ, โลเก สทิสทิวพฺพจฺกรตฺนํ จกฺกวตฺติราชา ภวิสฺสตี. ยทิสฺสํ สีสลาจารสมฺปนฺนสฺภาโว ภเวยฺย, จตฺตาริยสจฺจปฏิวิชฺฌิตฺวาพุทฺธภาโว ภวิสฺสตี. อิมสฺมี ทิวเส มม กุจฺฉิํ ปตฺติฏฺฐิตอ อโย กุมารो ปุริโสเมว ภวิสฺสตี”ติ. ปสฺสิตฺวา สา อตฺตนา ทิฏฺฐสฺปิณํ ปริคคฺหนิตฺวา จตฺตเวทปารโค ปโรหิตพฺราหฺมโณ วิยอโหสิ. วิภาตยา จ รตฺติยา สุริยคฺคมนเวลาย สิริสฺสทฺธโรณราชา สิริคพฺกโต นิภมิตฺวา สรรีปฏิกคฺคณํ กตฺวา มหาวินิฉณฺยํ กตฺวา อลงกตสิริสยนปฺลลงเก นิสฺสีทิ. สิริมหามายาปิ เตเนว คนฺตวา สิริสฺสทฺธโรณราเชน สทฺธิํ วสตี. สาปิ อตฺตนา ทิฏฺฐสฺปิณํ สิริสฺสทฺธโรณราชานํ อารโจะสฺสิ. รา

^{๔๗๒} โป. ปฏิสนฺธิ

^{๔๗๓} โป. สมลาภาวํ

^{๔๗๔} โป. จตฺตราสํติ

^{๔๗๕} โป. ตาลเทสฺยจ

^{๔๗๖} โป. โลโลเกตฺวาน

^{๔๗๗} โป. ปทุมปุปฺผ

^{๔๗๘} โป. ฐาเลตฺวา

ชาปี อญฺฐพรมณเณ ปกโกสาเปตวา เทเวีย ทิฏฐสุปินํ เตสํ อาโรเจสิ. ตทา อญฺฐพรมณาปี เทเวีย ทิฏฐสุปินํ ปริคคณหิตวา “โลเกหิ อตุลยํ อติวรํ สุปินํ อิมสเสวา”ติ โสมนสสชาตา หุตวา อุณฺณาทิตสทเทเนว เอวมาหํสุ. อธิปจจสพพญโป วรองโค ชนินทโก ปฏิสนธิ เทเวีย ปน กุจฉิมหิ ปฏิกคหิตอ กุมารโ, โพธิสตตมาตา อตฺตโน จ ปุตตสส จ ปุณฺณานภาเวน เต ทิสฺวา ปกตือนเต ปุรปาลเก วีย น ภายติ. โพธิสตเต ปน กุจฉิตเต โพธิสตตมาตยา โพธิสตตสส ปิตรํ อาที กตวา เกสุจิ ปุริเสสุ รากจิตตํ นุปปชฺชติ. ลามคคยสคคปตฺตา จ อโหสิ. สุขินิ อภิณฑกาทยา โพธิสตตํ อนโตกุจฉิตตํ วิปฺปสนนมนิรตเน อาวตฺปนฺนทฺรสุตฺตํ วีย ปสฺสติ. กิมตถํ? สุขวาสถถํ. มาตา หิ ปุตเตน สทฺธิํ นิสินฺนา วา นิปฺปนา วา สุขวาสถถํ ปุตตํ โอลเกติ. เอวํ โพธิสตตมาตาปี “มาตุ อญฺจณคณนปรีวตตนนิสชฺชาทีสุ อุณฺหสฺสโตณิกิตตตกกฎกาหารอชโหมหรณกาเลสฺ จ คพฺภสส ทุกฺขํ อุปปชฺชติ, อตฺถิ นฺ โข ตํ ปุตตสสา”ติ สุตวา สุขวาสถถํ โพธิสตตํ โอลเกสิ^{๔๗๙}. โอลกยมานา ปลลนํ อากุชิตวา นิสินฺนํ โพธิสตตํ อธิปฺนมนนิรตเน อาวตฺปนฺนทฺรสุตฺตํ วีย ปสฺสติ. ยถา หิ อญเณ อนโตกุจฉิตตา ปกกาสมํ อวตฺถริตวา^{๔๘๐} อามาสยํ อุกฺขิปีตวา อุทฺรปฏฺลํ ปิฏฺฐิโต กตวา ปิฏฺฐิกณทกํ นิสาย อุกฺกฏิกํ ทวีสุ^{๔๘๑} มุฏฺฐิสุ หนกํ จเปตวา เทเว วสฺสนเต รุกฺขสุสิเรสุ มกฺกฏา วีย นิสินฺนติ, น เอวํ โพธิสตโต. โพธิสตโต ปน ปิฏฺฐิกณทกํ ปิฏฺฐิโต กตวา ธมฺมาสเน ธมฺมกภิโก วีย ปลลนํ อากุชิตวา ปุรตถาภิมุโข นิสินฺนติ. โพธิสตโตปี ปน อนโตกุจฉิตโต มาตรํ น ปสฺสติ. น หิ อนโตกุจฉิมหิ จกฺขุวิญญานํ อุปปชฺชติ. ยถา ปน อญฺญา อตฺถิโย ทสฺมาเส อปฺปตฺวาปี อติกกมิตฺวาปี วิชายนติ. น เอวํ โพธิสตตมาตา.

โพธิสตตมาตา เอวํ ลทฺธคพฺภปริหาราธิตา ทสฺมาเส อปฺปตฺวา ปตเตน เตสํ วีย กุจฉิยา ทสฺมาเส มหาสตตํ ปริหริตวา ปริปฺนณคพฺภา วิชายนทิว มหาปญฺญโ โลกนาโถ ภวิสฺสติ, ตีโลเกน อสทิสํ ทุกฺขา สตเต วิโมจเย, ทิฏฺฐินํ อนธการานํ ญาณาลอกํ หริสฺสติ, โลกทีโป นรสีโห สจจํ พุทฺโธ ภวิสฺสติ. ตํ สุตวา ราชา ญฺญตฺตฺนุโ เทเวีย คพฺภปริหารํ อทาสิ. ตโต ปญฺจาย โอ ไรจกา อติสยนนิสํทญฺจณ จงฺกมานิ นิวาเรตวา อิริยาปถสมปวตฺตํ จปยีสุ. อติอมพิลกกฺกตติถิก โลณกาทีโกชนานิ ภุญฺชิตู นาหํสุ. อติปณฺณิทมุสนิทฺธอชฺชนตานิ นาทิสํตฺถนหานิ โภชนานิ ปมาณยุตฺตานิ ปญฺญาเปสุ. นาทิสํตฺถนหุทฺเทน นหาเปสุ. ตถา มุขโรวนานิ, ตสฺเสว คหิตปฏิสนธิกสส ทสฺสจกฺกวาฬสสเสสุ เอเกกสมิ จตฺตาโร มหาราชาโน จตฺตาฬีสสสทานิ ชคคหตฺธา^{๔๘๒} จตฺตฺส ทิสฺสาสุ อารกฺขํ คณหิสุ. อิตเร คพฺภทวารโต ปญฺจาย อวฺรทฺธเก ปัสฺสิปสาจกาทียกฺขคหณ^{๔๘๓} ปฏิกกมาเปตวา ยาว จกฺกวาฬา อารกฺขํ คณหิสุ. สนฺติ โข ปน อมนุสสา วิรูปา ทุทฺทสิกา เภรวรูปา มิคปฺกฺขิโน เยสํ รูปํ วา ทิสฺวา สทฺธิ^{๔๘๔} วา สุตวา โพธิสตตมาตฺถยํ วา สนฺตาโส

^{๔๗๙} โป. โอลเกสิ

^{๔๘๐} โป. อชโหมตฺถริตวา

^{๔๘๑} โป. ทวีสุ

^{๔๘๒} โป. ชตตฺทตฺธา

^{๔๘๓} โป. กัสฺสิปสาจกาทียกฺขคหณ

^{๔๘๔} โป. สทฺธิ

วา อุปปชเชยฺย, เตสํ นิวารณตถาย อารกฺขํ อคฺคเหสุ^{๔๘๕}. อปิจ โข ปน โฬธิสตตสฺส ปุณฺณเต
เชน สยฺยชาตคารวํ อตฺตโน คารวโจทิตาปี เต เอวมกํสุ.

ก็ ปน เต อนโตคพภํ ปวิสิตวา จิตา จตฺตาโร มหาราชานํ โฬธิสตตสฺส มาตุยา
อตฺตานํ ทสฺเสนติ, น ทสฺเสนตฺติ ? นหํ นมฺนทณโกชนาทีสรีริกัจจกาเลน ทสฺเสนติ, สิริคพภํ ปวิ
สิตวา วรฺสยเน นิปฺนนกาเล ปน ทสฺเสนติ.

มหามายาปี เทวี ปริบุญณคพฺภา ภาติขรํ คนฺตุกามา สุทฺโธทนมหาราชสฺส อาโรเจสิ :- “อิจ्
ฉามหํ เทว กุลสนฺตํ เทวทหนครํ คนฺตุน”ติ. ราชา “สาธู”ติ สมฺปฏิจฺฉิตวา กปิลวตฺถุโต ยาว เทวทหน
ครา มคฺคํ สมํ การเตวา กถลิปุณฺณฆฺฏชฎาภาทีหิ อลงการาเปตฺวา เทวี สุวณฺณสิริกาย นิสีทาเปตฺวา
อมจฺจสทสฺเสน อุกฺกชิปาเปตฺวา มหนฺเตน ปริวารเน เปเสสิ. ทฺวินนํ ปน นครานํ อนฺตเร อุกฺกยนคร
วาสินมฺปิ ลุมฺพินีนํ^{๔๘๖} นาม มงฺคลสาละนํ อตฺถิ, ตสฺมี สมเย มุลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคสาชา สพฺพํ เอก
ปาฬิฬลล์ อโหสิ, สาชนฺตเรหิ เจว ปุปฺพนฺตเรหิ จ ปญฺจวณฺณา ฆมฺรคณา นานปการา จ สกฺกณสงฺฆา
มรฺุสฺสเรน วิภูชนฺตา^{๔๘๗} วิจฺรนฺติ. สกฺลํ ลุมฺพินีนํ จิตฺตลตาวนสทิสํ มหานุภาวสฺส รณฺโถ สฺสชฺชิตํ อาปา
นมนฺทลํ วีย อโหสิ. เทวียา ตํ ทิสฺวา สาละนํกึฬํ กึฬิตฺตคามตจฺจิตํ อุทฺปาที. อมจฺจา เทวี คเหตฺวา
สาละนํ ปวิสึ. สา มงฺคลสาละมุลํ คนฺตฺวา สาละสาขํ คนฺทิตฺตคามา อโหสิ, สาละสาชา สฺสเสทิตเวตฺตคฺคํ วีย
โณนมิตฺวา เทวียา หตฺถปถํ อุปคณฺธิ. สา หตฺถํ ปสาเรตฺวา สาขํ อคฺคเหสิ. ตาวเทว จสฺสา กมฺมชวตา
จลีสฺส. อถสฺสา สาณํ ปริกฺกชิปีตฺวา มหาชนํ ปฏิกฺกมฺิ. สาละสาขํ คเหตฺวา ติฏฺฐมานาย เอวสฺสา คพฺภาฏฺฐ
านํ อโหสิ. ตงฺกณฺเวยว จตฺตาโร วิสุทฺธจิตฺตา มหาพรหฺมานํ สุวณฺณชาลํ อาทาย^{๔๘๘} สมฺปตฺตา เตน
สุวณฺณชาเลน โฬธิสตํ สมฺปฏิจฺฉิตวา มาตุ ปุรโต จเปตฺวา “อตฺตมนํ เทวี โหติ มเหสฺสโกเช เต ปุตฺโต
อุปฺปนโน”ติ อาหํสุ.

ยถา ปน อญฺเญ สตฺตา มาตุกฺกจฺฉิตโต นิภฺขมนฺตา ปฏิกฺกเลน อสุจินา^{๔๘๙} มกฺกชิตา นิภฺขมนฺติ น เอวํ
โฬธิสตโต. โส ปน รมฺมาสนโต โอตฺรนโต รมฺมกถิกอ วีย นิสุเสณฺโต โอตฺรนโต ปุริโส วีย จ เทว จ หตฺถ
เทว จ ปาเท ปสาเรตฺวา จิตฺโกว มาตุกฺกจฺฉิตสมฺกเวน เกณจิ อสุจินา อมกฺกชิโต สุทฺโธ วิสฺโ ทกาสิกวตฺถ
นิภฺกชิตฺตมณฺธิรณํ วีย โชตฺยนฺโต^{๔๙๐} มาตุกฺกจฺฉิตโต นิภฺขมิ. ตสฺมี ขณฺเ โฬธิสตตสฺส จ โฬธิสตตมาตุยา จ
สกฺกการตฺถํ อากาสโต เทว สิตฺตุนหา อุทกธารว นิภฺขมิตฺวา อุกฺกเยสํปี สรีเร อุตฺต คาทาเปสุ.

อถ นํ สุวณฺณชาเลน ปฏิกฺกคเหตฺวา จิตานํ มหาพรหฺมานํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชานํ มงฺค
ลสมฺมตฺยา สฺสชฺสมผสฺสาย อชินปฺปเวณฺเีย คนฺทิสฺส. เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทฺกฺกจฺจุมพฺภเณ^{๔๙๑}. มนุสฺसानํ
หตฺถโต มจฺจจิตฺวา ปถวียํ ปติฏฺฐาย ปุรตฺถิมทิสํ โอลเเกสิ. อนเกานิ จกฺกวาฬสทฺสฺสานิ เอกงฺคณานิ อเห
สุ. ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ^{๔๙๒} ปุชฺยมานา “มหาปุริส อธิ ตุมเหหิ สทิสํ อญฺโถ นตฺถิ, กุ

^{๔๘๕} โป. อตฺตอเหสุ

^{๔๘๖} โป. ลุมฺพลิน

^{๔๘๗} โป. วิภูชนฺตา

^{๔๘๘} โป. คเหตฺวา

^{๔๘๙} โป. อสุปฺนา

^{๔๙๐} โป. เตชวโน

^{๔๙๑} โป. ทฺกฺกจฺจุมจตเณ

^{๔๙๒} โป. คนฺธมาลาทีหิ

วสุสึ, อาภาเส ทิพพตฺริยานิ วชฺชีสุ, สกทสสทสสิโลกธาดุ วฏฺเฏตฺวา วิสสฏฺฐมาลาคุโฬ วิย อุปปิเพต
วา พทฺธมาลาภาโล วิย อลงฺกตปฏฺยตฺตํ มาลาสนํ วิย จ เอกมามาลินี วิปฺยุรณตฺวาพฺพิชฺณี ปุปฺผฐ
มคฺนธปริวาสิตา ปรมโสมคคฺปตฺตา อโหสิ. ยสฺมา จ โพธิสฺสเดเนน วสิตกฺขณิ นาม เจตฺยคพฺภสทิสสา โหติ
น สกกา อญฺเณน สตเตเนน อวสิตุ วา ปริญฺญชิตุ วา ตสฺมา โพธิสฺสตมาตา สตตาทฺชาเต โพธิสฺสเต กาลํ
กตฺวา ตฺสิตปุเร นิพฺพตฺตติ.

ยสฺมี ปน สมเย อมฺหากํ โพธิสฺสโต ลุมฺพินีเนน ชาโต ตสฺมีเยว สมเย ราหุลมาตา เทวี อานนฺท
เถโร ฉนฺโน อมฺจฺโจ กาฬฺหยาเย อมฺจฺโจ กณฺทโก อสฺสราชา มหาโพธิรุกฺโข จตฺสโส นิธิกุมภีโย จ ชาตา.
ตตถ เอกา คาวุตฺปปมาณา เอกา อพฺตมโยชนปฺปมาณา เอกา ติคาวุตฺปปมาณา เอกา โยชนปฺปมาณา
อโหสิตี อิม สตฺต สหชาตา นาม^{๔๙๙}.

ยานิ จ ปเนตานิ ทฺวตฺตีสปุพฺพนิมิตฺตานิ, ตานิ เอว เวทิตพฺพานิ. ตตฺราปิ ทสสทสสิโลก
ธาดุกมฺโป สพฺพญฺญตฺถญาณปฏฺฐิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ. เทวตานิ เอกจกฺกฺวาเพ สนนิปาโต
ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนกาเล เอกปฺปหาเรเนว สนนิปตฺติตฺวา^{๕๐๐} ธมฺมํ ปฏฺฐิคคฺคณฺหนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ. ปรมํ เทว
ตานิ ปฏฺฐิคคฺคณฺ จตฺตุนํ รูปาวจรชฺฌานานํ ปฏฺฐิลาภสฺส. ปจฺจนา มนุสฺसानํ ปฏฺฐิคคฺคณฺ จตฺตุนํ อรูปาว
จรชฺฌานานํ ปฏฺฐิลาภสฺส. ตณฺติพทฺธวีนานํ สยํ วชฺชนํ อนุปฺพุทฺธวิหารปฏฺฐิลาภสฺส. จมฺมพทฺธเกรีน^{๕๐๑}
วชฺชนํ มหติยา ธมฺมเกรียา อนุสฺสาวนสฺส. อนทฺตพฺพณฺนาทินํ เณโท อสฺมิมานสมฺมจฺเณทสฺส. มหาชนสฺส โรค
วิคโม จตฺสจฺจปฏฺฐิลาภสฺส. ชจฺจนฺธานํ รูปทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุปฏฺฐิลาภสฺส. พธิรานํ สทฺทสฺสวณํ ทิพฺพโสธ
ธาดุปฏฺฐิลาภสฺส. ปิธสฺสปิณํ ชวสมปทา จตฺริทฺธิปาทปฏฺฐิลาภสฺส. ชฟานํ สติปตฺติจฺ्ञานํ จตฺสติปฏฺฐิลาภ
ลาภสฺส. วิเทสภกฺขนทฺทาวานํ สุปฺภกฺขนสมปฺปณฺณํ จตฺสปฏิสฺสมิทาธิคฺคสฺส. รตนานํ สกเตโชภาสิตตฺตํ ยํ
โลกสฺส ธมฺโมภาสํ ทสฺเสสฺสตี ตสฺส.

เวรีนํ เมตฺตจิตฺตปฏฺฐิลาโก จตฺตพฺรหฺมวิหารปฏฺฐิลาภสฺส. อวิจิมฺหิ อคฺคินิพฺพายนํ เอกาทสอคฺคินิพ
พายนสฺส. โลกนตฺริกาโลโก อวิชฺชนธการํ วิธิมิตฺวา ญาณาลอกทสฺสนสฺส. มหาสมฺมทสฺส มจฺจุรตา นิพ
พานรเสน เอกเรสฺสาวสฺส. วาตสฺส อวายนํ ทฺวาสาญฺจิทฺธิกฺคิตฺทินทนสฺส. สกฺขณานํ ปถวิคฺคณํ มหาชนสฺส
โอวาทํ สุตฺวา^{๕๐๒} ปาณฺเหติ สรณคฺคณสฺส. จนทสฺส อติวิโรจนํ พทฺชนกนฺตตฺตาย ปุพฺพนิมิตฺตํ. สุตฺริยสฺส อญฺ
สิตฺตวิชฺชนอตุสฺสตา กายิกเจตฺสสิขสฺสปตฺติยา ปุพฺพนิมิตฺตํ. เทวตานิ วิมานทฺวาเรสุ จตฺวา อปฺโผฏฺฐนาทึ
หิ กิฬนํ พุทฺธภาวํ ปตฺวา อุทานํ อุทานสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ. จาตฺตทฺธิปิกมฺหาเมฆวสฺสนํ มหโต ธมฺมเมฆวส
สนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ. ขุทาปิฬนสฺส อภาโว กายคตาสติอมตฺปฏฺฐิลาภสฺส. ปิปาสาปิฬนสฺส อภาโว วิมุตฺติสุ
เขน สุจิตฺตภาวสฺส. ทฺวารกฺวาฏฺฐานํ สยเมว วิวรณํ อญฺจกิกมคฺคทฺวารวิวรณสฺส. รุกฺขานํ ปุปฺผผลคฺคณฺ
วิมุตฺติปฺปเฬหิ ปุปฺผิตสฺส จ สามญฺญผลการภริตภาวสฺส จ. ทสสทสสิโลกธาดุยา เอกทชฺชมาลิตา อริยท
ชชมาลมาลิตาย ปุพฺพนิมิตฺตํ.

สเมหิ ปาเทหิ ปถวียา ปตฺติจฺ्ञานํ จตฺริทฺธิปาทปฏฺฐิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ. อุตฺตรารมฺมขภาโว
มหาชนํ อชโณตฺถริตฺวา อภิวิตฺวา คมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ. สตฺตปทคฺคณํ สตฺตโปชณฺจครตฺนปฏฺฐิลาภสฺส
ปุพฺพนิมิตฺตํ. ทิพฺพเสตจฺจตฺตธารณํ วิมุตฺติวรณตฺตปฏฺฐิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ. ปญฺจราชกฺกุณฺณทฺธานํ ปฏฺ

^{๔๙๙} ชา.อ. ๑ หน้า ๘๒

^{๕๐๐} โป. สนนิปตฺติตฺวา

^{๕๐๑} โป. ธมฺมพทฺธเกรีน

^{๕๐๒} โป. ทฺวา

ลาโห ปณจหิ วิมุตตีหิ วิมัจจนสส ปุพพนิมิตต์. สพพทิสานวิโลกนํ อนาวรรณญาณปฏิลากสส ปุพพนิมิตต์. อาสภิวาจาภาสนํ อปปุฏิตตยธมมจกกปวตตนสส ปุพพนิมิตต์. “อัยมณติมา ชาตี”ติ สีหนาโท อนุปาทิสาย นิพพานธัตถยา ปรินิพพานสส ปุพพนิมิตตนตติ^{๕๐๓}.

อุภยนครวาสีโน โพธิสตัดํ คเหตวา กปิลวตถนครเมว อคมัสสุ. ตํทิวสํเยว จ “กปิลวตถนครเร สุตฺโธทนมหาราชสส ปุตโต ชาโต อัย กุมารโ โพธิเตเล นิสิตฺติวา พุทฺโธ ภาวิสสตี”ติ ดาวตีสภวเน หฏฐ ตุมฺหา เทวสงฆมา เจลฺลฺกเชปาทีนํ ปวตเตนฺตา กิฬิสฺสุ. ตทา สุตฺโธทนมหาราชสส กุลุปโก อฏฺฐสมาปตติ ลาภี มหิทธิโก มหานุภาโว กาฬเทวิลโล นาม ตาปโส อโหสิ. โส รณฺโณ นิเวสเน ภตตกิจจํ กตวา ทิวาวีหารตถาย ดาวตีสภวณํ คนฺตวา ตตถ ทิวาวีหารํ นิสินฺโน ตา เทวตา กิฬมานา ทิสวา “กึการณา ตุมเห เอวํ ตุมฺหามาสา กิฬล มยหมเปตํ การณํ กเถถา”ติ ปุจฺฉิ. เทวตา อาหํสฺ “มาริส สุตฺโธทนมหารณฺโณ ปุตโต อูปปโน โส โพธิเตเล นิสิตฺติวา พุทฺโธ หุตวา ธมมจกกํ ปวตเตสฺสตี ตสฺส อนนฺตํ พุทฺธสํสํ ปสฺสิตฺต ธมมณฺจ โสตุ ลจฺจามาติ อิมินา การณเณ ตุมฺหามา”ติ. ตาปโส ตาสํ วจฺนํ สุตวา ชิปปํ เทวโลกโต โอ รุยห ราชานิเวสนํ ปวิสิตฺวา ปณฺณตตาสเน นิสินฺโน “ปุตโต กิร เต มหาราช ชาโต ปสฺสิสฺสามิ น”นฺติ อาห. ราชา อลงกตปฏฺยิตตํ โพธิสตัดํ อาหาราเปตวา เทวิลตาปสํ วนฺทาเปตฺ^{๕๐๔} อภิหริ. มหาสตตสฺสเยว ปาทา ปริวตติตฺวา วิชฺชุตตา วิย ตาปสสฺส ขฺมาสุ ปตฺติฏฺฐหิสุ. โพธิสตัดตสฺส หิ เตนตตภาเวเน วนฺทิตพ พยุตตโก นาม อณฺโณ นตฺถิ. สเจ หิ อชานนฺตา โพธิสตัดตสฺส สีสํ ตาปสสฺส ปาทมูลे จเปยฺย สตตธา ตสฺส มุทฺธา ผละยฺย. ตาปโส “น เม อตตานิ นาสะตุ ยุตฺต”นฺติ อฏฺฐายาสนา โพธิสตัดตสฺส อณฺชลี ปคฺคเห สีสํ^{๕๐๕}. ราชา ตํ อจฺฉริยํ ทิสวา อตตโน ปุตตํ วนฺทิ. อัย ปจฺมวณฺหนา.

ตาปโส อตฺเตเต จตฺตาลีส กปเป อนาคเตเต จตฺตาลีสชาติ อสตี กปเป อนุสสรตี. โพธิสตัดตสฺส ลกฺขณสมปตฺตี ทิสวา “ภาวิสสตี นุ โข พุทฺโธ อุททาหุ โน”ติ อวาชเชตฺวา อุปฺชาเรนโต “นิสสํสยํ พุทฺโธ ภาวิสสตี”ติ ญตฺวา “อจฺฉริยปฺริโส ยอน”ติ สิตํ อกาสิ. ตโต “อหํ อิมํ พุทฺธญฺตํ ทฏฺฐํ ลภิสฺสามิ นุ โข โน”ติ อุปฺชาเรนโต “น ลภิสฺสามิ อนฺตรายะว กาลํ กตฺวา พุทฺธสฺเตนปี พุทฺธสฺสเสนปี คนฺตวา โพเธตุ อสภ กุณฺณเย อรูปภาเว นิพพตฺติสฺสามิ”ติ ทิสวา “เอวรูปํ นาม อจฺฉริยปฺริสํ พุทฺธญฺตํ ทฏฺฐํ น ลภิสฺสามิ มห ตี วต เม ขานิ ภาวิสสตี”ติ ปโรทิ.

มนุสฺสา ทิสวา “อมหากํ อัยโย อิทาเนว หสิตฺวา ปุน ปโรทิ. กิ นุ โข ภนฺเต อมหากํ อัยย ปุตตสฺส โกจิ อนฺตรายโย ภาวิสสตี”ติ ปุจฺฉิสฺสุ. “นตเถตสฺส อนฺตรายโย นิสสํสเยเน พุทฺโธ ภาวิสสตี”ติ. อถ “กสฺมา ปโรทิตถา”ติ ? “เอวรูปํ ปฺริสํ พุทฺธญฺตํ ทฏฺฐํ น ลภิสฺสามิ ‘มหตี วต เม ขานิ ภาวิสสตี’ติ อต ตานิ อนุโสจฺนโต โรทามิ”ติ อาห. ตโต โส “กิ นุ โข เม ภาตเกสุ โกจิ เอตํ พุทฺธญฺตํ ทฏฺฐํ ลภิสฺสตี น ลภิสฺสตี”ติ อุปฺชาเรนโต อตตโน ภาคิเนยฺยํ นาพกทารกํ อททส. โส ภคินิยา^{๕๐๖} เคหํ คนฺตวา “กหํ เต ปุตโต นาพโก”ติ ? “อตถิ เคเห อัยยา”ติ. “เตนหิ ปโกโกสาหิ นน”ติ ปโกโกสาเปตฺวา อตตโน สนตํ อากตํ กุมารํ อาห :- “ตาท สุตฺโธทนมหาราชสส กุเล ปุตโต ชาโต พุทฺธงฺกุโร เอส ปณฺจตีส วสฺसानิ อติกมิตฺวา พุทฺโธ ภาวิสสตี ตวํ เอตํ ทฏฺฐํ ลภิสฺสสิ อชเชว ปพฺพชาหิ”ติ อาห.

^{๕๐๓} ที.อ. ๒/๒๙/๓๔

^{๕๐๔} โป. วนฺทาเปตฺ

^{๕๐๕} โป. ปตตเหสี

^{๕๐๖} โป. ภคินิยา

สตตาสีติโกฏิธเน กุเล นิพพตตทวารโกปิ “น มํ มาตุโล อนตเถ นิโยเชสสตี”ติ จินเตตวา ตาว เทว อนตฺราปนโต กาสายานิ เจว มตฺติกาปตฺตยจ อาหาราเปตวา เกสมสฺสุ โอหาเรตวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตวา “โย โลเก อุตฺตมปฺคุลโ”^{๕๐๗} ตํ อุทฺทิสส มยฺหํ ปพฺพชฺชา”ติ โฟธิสตตานิมุขํ อญฺชลี ปคฺคยห ปญฺจปติฏฺฐิติน วนฺทิตวา ปตฺตํ ถวิกาย ปกฺขิปิตวา อํสกุญฺเฏ ลกฺเขตวา หิมวณฺตํ ปวิสิตวา สมณธมฺมํ อกาสิ. โส ปรมายิสฺมโฬธี ปตฺตํ ตถาคตํ อุปสงกมิตวา นาฬกปฏฺิพทํ กถาเปตวา ปุณฺ หิมวณฺตํ ปวิสิตวา อรหตฺตํ ปตฺวา อุกฺกฏฺฐปฏฺิพทํ ปฏฺิปนโน สตฺเตว มาเส อายุ ปาเลตวา เอกํ สุวณฺณปพฺพตํ นิสฺสาย จิตฺโกว อนุปาทิสฺเสสาย นิพฺพานธาคฺตุยา ปรีนิพฺพายิ.

โฟธิสตตมปิ โข ปญฺจเม ทิวเส สีสํ นหาเปตวา “นามคฺคหณํ คณฺทิสฺสามา”ติ ราชภวณํ จตฺขุ ชาตีกคณฺธเหติ วิสิมฺปิตวา ลาชาปญฺจกานิ ปุปฺพานิ วิกิริตวา มหารหานิ อาสนานิ ปญฺญาเปตวา สบฺบิมธฺฐสฺสกรหาติ อภิสงฺขตํ อสมณินฺนปายาสํ ปจาเปตวา^{๕๐๘} ขตฺติยพฺรหฺมณาโย สนฺนิปาตาเปตวา โฟธิสตตํ คณฺโฑทเกณ^{๕๐๙} นหาเปตวา กุมารปสาธเนน ปสาธตวา ตินฺณํ เวทานํ ปารงคเต อญฺฐ สตพฺรหฺมณเณ นิมนเตตวา ราชภวเน นิสฺสีทาเปตวา มธฺุปายาสํ โภเชตวา สพฺพกามาเหติ สนฺตเปตวา ลกฺขณานิ ปรีคฺคาหาเปสุ. เตสุ:-

“ราโม ธฺโว^{๕๑๐} ลกฺขโณ จาปิ มนฺตี
โกณฺทญฺโณ จ โภโซ สุยาโม สฺสทฺโต.
เอเต ตทา อญฺฐ อเหสุ พฺรหฺมณา
ฉพฺงควา มนฺตํ วียากรีสุ”ติ.

อิมเ อญฺเฐว พฺรหฺมณา ลกฺขณปรีคฺคาหา อเหสุ.

ปฏฺิสนฺธิคฺคหณทิวเส เทวียา ทิฏฺฐสฺสปีโนปิ เอเตเหว ปรีคฺคหิตฺโต. เตสุ สตฺต ชนา เทว องฺคฺลโย อุกฺขิปิตวา เทวธา พฺยากรีสุ:- “อยํ ทิ เทว กุมารโ ทวตฺตีสมหาปฺริสฺสลกฺขณเหติ สมณนาคโต, เยหิ สมณ นาคตสฺส มหาปฺริสฺสส เทว ว คตฺติโย^{๕๑๑} ภวณฺติ, อนญฺญา: สเจ อการํ อชฌาวสตี, ราชา โหติ จกฺกวตฺติ ธมฺมิโก ธมฺมราชา จาตุรณฺโต วิชิตาวิ ชนปทตถาวริยปฺตโต สตฺตรตนสมณนาคโต ภวิสสตี. สเจ โข ปน อการสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺติ, อรหํ โหติ สมมาสมพฺพุโ โลเก วิวฺจฺจณฺโท ภวิสสตี.

กตเมหิ ทวตฺตีสมหาปฺริสฺสลกฺขณเหติ อยํ ทิ เทว กุมารโ สฺสปติฏฺฐิตปาโท, อิทมฺปิสฺส มหาปฺริสฺสส มหาปฺริสฺสลกฺขณํ ภวติ. ฯเปฯ เภฏฐาปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ สหสฺสสารานิ สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพฺพการปรีปฺุรานิ. ฯเปฯ อายตปณฺหิ ฯเปฯ ทิฆมฺคฺลํ ฯเปฯ มุทฺตลฺลนฺตฺตปาโท ฯเปฯ ชาลตฺตปาโท ฯเปฯ อฺุสสงฺขปาโท ฯเปฯ เณณฺชงฺโฆ ฯเปฯ จิตฺโก ว อนฺนมนฺโต อฺุภทิ ปาณิตเลหิ ชณฺณกานิ ปรามสตี ปรีมชฺชติ ฯเปฯ โภโสหิตวตฺตคฺุโยห ฯเปฯ สุวณฺณวณฺโณ กยฺจนสนฺนิภตฺโต ฯเปฯ สฺขมจฺฉวี, สฺขมตฺตา ฉวียา รโชชลลํ กาเย น อุปลิมฺปติ ฯเปฯ เอเกกโลโม, เอเกกานิ โลมานิ โลมกฺุเปสุ ชาตานิ ฯเปฯ อุทฺธคฺคโลโม อุทฺธคฺคานิ โลมานิ ชาตานิ นีลานิ อญฺชนวณฺณานิ กุณฺฑลวณฺณานิ ทกฺขิณวณฺณกฺุ ชาตานิ ฯเปฯ พฺรหฺมชฺชุตฺโต ฯเปฯ สตฺตฺสสฺสโท ฯเปฯ สีสฺสพฺพทฺธกาโย ฯเปฯ จิตฺตฺรโส ฯเปฯ นิ

^{๕๐๗} โป. อุตฺตมปฺคุลโ

^{๕๐๘} โป. ปจาเปตวา

^{๕๐๙} โป. คณฺโฑทเกณ

^{๕๑๐} โป. ธฺโว

^{๕๑๑} โป. ตตฺติโย

โครธปริมณโหล ยาวตกวัสส กาโย, ตาวตกวัสส พยาโม, ยาวตกวัสส พยาโม, ตาวตกวัสส กาโย ฯเปฯ สมวณฺณกชนโธ ฯเปฯ รสคฺคสคฺคิ ฯเปฯ สีนฺนุ ฯเปฯ จตฺตาทิสฺสนโธ ฯเปฯ สมทฺนโธ ฯเปฯ อวิรพฺทโธ ฯเปฯ สฺสูกฺกทาโธ ฯเปฯ ปฺนุตฺติโธ ฯเปฯ พรหมสฺสโร กรวิกาณิ. ฯเปฯ อภินิลเนตฺโธ ฯเปฯ โคปฺขุโม ฯเปฯ อุณฺณา ฆมฺมกนฺตเร ชาตา ฯเปฯ โอทาตา มฺหุ ตูลสฺสนิภา ฯเปฯ อโย หิ เทว ภูมาโร อุณฺหิสฺสโร; อิทฺมปิสฺส มหาปุริสฺส มหาปุริสฺสภณฺณ ภาวตีติ. เตสํ ปน สพฺพทฺทโร โคตฺตโต โกณฺทญฺโหล นาม มาณโว โพธิสฺตตสฺส วรลฺกขณนิปฺพตฺตี โอลเกตฺวา:- “อิมสฺส อคารมขฺเม จานการณฺนํ นตฺถิ, เอกนเตเนส วิวฺจฺจณโ ท พุทฺโธ ภาวีสฺสตี”ติ เอกเมว อองฺคฺลึ อุกฺขิปปิตฺวา เอกํสพฺยาการณํ พฺยาภาสิ.

อโยยฺหิ กตาทิการิ ปจฺฉิมภาวีสฺสโต ปณฺณาย อิตฺเร สตฺต ขเน อภิวิตฺวา “อิมฺเหติ ลฺกขณฺเหติ สมณนาคตสฺส อคารมขฺเม จานํ นาม นตฺถิ อสฺสํ พุทฺโธ ภาวีสฺสตี”ติ เอกเมว คตฺตี อทฺทส, ตสฺมา เอกํ อองฺคฺลึ อุกฺขิปปิตฺวา เอวํ พฺยาภาสิ. อถสฺส นามํ คณฺหนฺตา สพฺพโลกสฺส อตฺถสฺสิทฺธิกรตฺตา “สิทฺธตฺถิ”ติ นามมกฺสุ. ปจฺฉา โคตฺตวเสน โคตฺโมติ ปากโณ ชาท. อถ ราชา “กินฺนาม อารมมณฺ์ ทิสฺวา มม ปุตฺโต ปพฺพชิสฺสตี”ติ^{๕๑๒} ปุจฺฉิ. “จตฺตาริ ปพฺพนิมิตฺตานี”ติ. “กตฺรณฺเจ”ติ? “ขราชินฺณํ พฺยาธิมตฺ, ปพฺพชิตฺน”ติ. “เตนฺหิ อิตฺ ปญฺจาย เอวรูปานํ มม ปุตฺตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺ มา อทฺถล”ติ วตฺวา ภูมารสฺส จกฺขุปฺเถ^{๕๑๓} ชินฺณปริสํ นํ จกฺขุปฺเถ อาคมนิวารณตฺถํ จตฺตฺส ทิสฺสาคาวฺเต จาเน อารกฺขํ จเปสิ.

อถ เต พฺราหฺมณา อตฺตโน ฆฺรานิ คนฺตฺวา ปุตฺเต อามนฺเตตฺวา เอวมาหฺสุ “ตาทา อมฺเห มหฺลลกา, สฺพุทฺธอนมหาราชสฺส ปุตฺตํ สพฺพญฺญตฺ ปตฺตํ มยฺ สมภเวยฺยาม วา, โน วา ตุมฺเห. ตสฺมี ภูมาเร ปพฺพชิตฺวา สพฺพญฺญตฺ ปตฺเต ตสฺส สาสเน ปพฺพเชยฺยาถา”ติ. เต สตฺตปิ ขนา ยาวตายุกํ จตฺวา^{๕๑๔} आयุหฺปริโยสาเน ยถากมฺมํ คตา. โกณฺทญฺโหลมาณโว อโรโค อโหสิ. โส มหาสตฺเต วุฑฺฒิมินฺวาย มหาภินิกฺขมณํ อภินิกฺขมิตฺวา อนุกฺกเมน อูรฺเวลํ คนฺตฺวา “รมณฺิโย วต อโย ภูมิภาโค. อลํ วตฺติ กุลปุตฺตสฺส ปธานตฺถิกสฺส ปธานายา”ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ตตฺถ วาสํ อุปคเต “มหาปุริโส ปพฺพชิตฺ”ติ สุตฺวา เตสํ พฺราหฺมณานํ ปุตฺเต อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาห “สิทฺธตฺถกฺมาโร กิร ปพฺพชิตฺ โส นิสฺสํสํ พุทฺโธ ภาวีสฺสตี. สเจ ตุมฺหากํ ปิตโร อโรคา อสฺสุ อชฺช นิกฺขมิตฺวา ปพฺพเชยฺย. สเจ ตุมฺहेปิ อิจฺฉเยยฺยาถ, เอถ, อหํ ตํ ปุริสํ อนุปพฺพชิสฺสามิ”ติ. เต สพฺเพ เอกจฺฉนฺทา ภาวิตฺ นาสกฺขิสฺส ตโย ขนา น ปพฺพชิสฺส. โกณฺทญฺโหลพฺราหฺมณํ เชฏฺฐกํ กตฺวา อิตฺเร จตฺตาริ ปพฺพชิสฺส. เต ปณฺจปิ ขนา ปณฺจวคฺคียตฺเถรา นาม ชาตา. เอตฺทญฺจกถาย วุตฺตํ “โกณฺทญฺโหล ปน มาณโว อโรโค อโหสิ”ติ.

ตํทิวสํ ปน มงฺคลฺญาเน สนนฺิปปิตฺเตสฺ อสฺตียา ภาตฺติกุลสฺสสฺสเสสฺ เอกโก เอกเมกํ ปุตฺตํ ปฏฺิขานิ :- “อโย พุทฺโธ วา โหตุ ราชา วา มยฺ เอกเมกํ ปุตฺตํ ทสฺสาม. สเจปิ พุทฺโธ ภาวีสฺสตี ขตฺติยสมณฺเฬว ปุรฺกขตฺปริวาริโต วิจฺริสฺสตี. สเจปิ ราชา ภาวีสฺสตี ขตฺติยภูมาเรฬว ปุรฺกขตฺปริวาริโต วิจฺริสฺสตี”ติ.

มหามายาย เทวียา สตฺตาททิวเส กาลงฺกตฺยา สฺพุทฺธอนมหาราชปิ โพธิสฺตตสฺส อุตฺตมรูปสมฺปนฺนา อติทิมาทิวิคตสพฺพโทสา ธาตโย ปจฺจุปฺภุจฺจาเปสิ. มหามายาย เทวียา กนิฏฺฐภคินี มหาป

^{๕๑๒} โป. ปญฺจายตฺตี

^{๕๑๓} โป. จกฺกปฺเถ

^{๕๑๔} โป. กตฺวา

ชาปติโคตมี อุตตโน ปุตต์ นนทกุมารธาตนิ ทตวา โพธิสตต์ ปาเลสิ. โพธิสตโต อนนเตน ปริว
เรน มหนเตน สิริโสภคเคน^{๕๑๕} อภิวัตตติ.

อถกทิวส์ วปมมงคลทิวเส สกลนคร เทวภวนิ วีย อลงการาเปตวา เอเกนูนอฏฐสตนง
คลปโต ทธรมิ โยตตพลีพททสิงคานิ, รัชตฏปริกขตานิ กาเรตวา อุตตโน อาลุมพนงคลป
โตทธรมิ โยตตพลีพททสิงคานิ, สุวณณปริกขตานิ กาเรตวา สพพาลงการปฏิมณฺฑิตเทหิ อมจจุพ
ราหมณคหปติเกหิ อาหตวตถานิ วตเถหิ มาลาคนธวิเลปนภูสีเตหิ, ทาสกมมาการาทิหิ จ ปริวโต
กสิฏฐานํ คจฺจนโต โพธิสตต์ คาหาเปตวา อคมาสิ. กมมนตฏฐาเน เอโก ชมพฺรูกฺโข พหลปลาโส
สนทจฉายา อโหสิ. ราชา ตสฺส เหฏฐา มหาสตตสฺส สิริสยนํ ปณฺณปาเปตวา อุปริ สุวณณตารกขจิตํ
วิตานํ พนฺธปาเปตวา สาณิปากาเรน ปริกขิปาเปตวา อารกฺขํ จปาเปตวา วิภูสิตธาตคณปริวารํ โพธิสตต์
ตตถ นิสีทาเปตวา อมจเจหิ สทฺธิ อปฺราปรํ จงกมตติ. ตํทิวส์ นงคสทสฺส โยชียตติ. ตํ สมปตฺตี
ทฏฐากามา ธาติโย พหิทฺธาปิ นิภขมิตวา อิตฺโต จิตฺโต โอลเณนตา วิจฺรนตติ. โพธิสตโต อิตฺโต จิตฺโต จ
โอลเณนโต กยจิ อทิสวา เวเคน อฏฺฐาย ปลลงกํ อาภุชิตวา อานาปาเน ปริกคเหตวา ปชมชฌานํ
นิพพตเตสิ. ธาติโย ชชฺชโภชชนตเร วิจฺรมาณา โถกํ จิรายีสุ. เสสฺรูกฺขานํ ฉายา นีวตฺตา ตสฺส ปน
รูกฺขสฺส ฉายา ปริมณฺฑลา หุตฺวา อฏฺฐาสิ. ธาติโย “ออยฺยปุตฺโต เอกโต”ติ เวเคน^{๕๑๖} สาณิ อุกฺขิปิตวา
อนโต ปวิสมานา โพธิสตต์ สยเน ปลลงเกน นิสินนํ ตยจ ปาฏีหารียํ ทิสวา คนฺตวา รมฺภเณ อาโรเจสุ :-
“เทว กุมารเ อวํ นิสินโน อญฺเณสํ รูกฺขานํ ฉายา นีวตฺตา ชมพฺรูกฺขสฺส ปน ปริมณฺฑลา จิตา”ติ. ราชา
เวเคนาคนฺตวา ปาฏีหารียํ ทิสวา :- “อิทํ เต ตาต พุติยํ วนฺทนน”ติ ปุตต์ วนฺท.

เอวํ อณุกกเมน โพธิสตโต สตตวสฺสโก ชาโต. อถ ราชา อมจเจ ปุจฺฉิ “สตตวสฺส
กทารกา ก็ ปิยายนฺตี”ติ. “อุทกกีฬนํ มหาราชา”ติ. ราชา วฑฺฒกีนโน ปกโกสาเปตวา อสฏฺฐ
าเน มม ปุตตสฺส โปกฺขธณฺจานานิ คนฺหาเปสิ. ตสฺมี ชเน สกฺกสฺส ภวนํ อณฺหาการํ ทสฺเสสิ,
โส อาวชเชนฺโต ตํ ถตฺวา วิสสุกมมํ อามนเตตฺวา “คจฺจ มาริส มหาปฺริสสฺส, อุทกกีฬนตํ
สตตฺรตนมยํ โปกฺขธณิ มาเปหิ”ติ สพฺพํ วิธิ อัจจิขิตฺวา เปเสสิ. โส อาคนฺตวา คหิตฏฺฐาเนยว
เหฏฐาตเล สตตฺรตนวาลูกวิปฺกิณฺณํ สมฺนตา สตตฺรตนิฏฺฐกาหิ วิจิตต์ สตตฺรตนเวทิกเกหิ ปริกขิตต์,
ปวาฬมยอญฺเณหิ มณฺนิมยโสปาณชาเลหิ สพฺพรตนมยเอหิ โสปาณสีเสหิ อุเปตํ สตตติตํ สทสฺสวํ
ติรลขอติมธฺรสีตลํ อมฺลทกสมปฺณณํ วิวิธปทุมสยณฺณนํ โปกฺขณิ มาเปสิ. สพฺพํ วิธิ อธิฏฺฐหิตฺวา
ตาวตีสวณเมว คโต, ปุนทิวเส อมจจา ตํ สมปทํ ทิสวา รมฺภเณ อาโรเจสุ. ราชา ตตถ คนฺต
วา ตํ ทิสวา มม ปุตตสฺส ปุณฺณานุกาเวเน “สภฺเกน มาปิตน”ติ อญฺเณสิ. ตโต ปฏฺฐาย
มหาสโต เทวกุมารเ วีย มหนเตน สิริโสภคเคน ตตถ อุทกกีฬํ กิฬิ.

ตโต อณุกกเมน วฑฺฒมาโน มหาสโต โสฬสวสฺสโก อโหสิ. ตโต ราชา ทารวฑฺฒกิปา
สาทา โกกจิตตการาทโย ปกโกสาเปตวา มหาสตตสฺส วสนตถาย ตินฺณํ อุตฺตํ อณฺจวิเก ตโย
ปาสาเท กาทุ อาณาเปสิ. เต ตโต ปฏฺฐาย นวกมมํ ปฏฺฐเปสุ. “เอกํ เหมนตอตุอณฺจวิกํ นว
ภูมิกยจ, เอกํ คิมหนตอตุอณฺจวิกํ สตตภูมิกยจ, เอกํ วสฺสนตอตุอณฺจวิกํ ปณฺจภูมิกยจา”ติ
ตโย ปาสาเท อกฺสุ. นิฏฺฐิตฺเตสุ ปน ปาสาเทสุ ราชา จินฺเตสิ “มม ปุตฺโต วยปปโต ฉตตมสฺส
อุสสาเปตวา รชฺชสิริ ทสฺสีสสามิ”ติ. โส สาเกยานํ สาสนํ เปเสสิ. “สพฺเพ อุตตโน ธิดา วยปปต

^{๕๑๕} โป. สิริโสภคเคน

^{๕๑๖} โป. เวเคน

ดา ทาริกาโย อิมั เคาห์ เปเสนตู”ติ สุตวา ราชาน “กุมารโ กวลั รูปสมปนโน น กิณจิ สิปป์
 ชานาติ, กิ์ทการณณ์ กาคู น สกขิสสตี, น มยั อีตโร ทสสามา”ติ ปฏิสาสนั เปเสสุ. ตั สุตวา
 ราชา ปุตตสส สนตักั คนตวา ตมตถั อารโเจสิ. “กั สิปป์ ทสเสตุ วญญติ ตาตา”ติ. สหสสตามั
 ธนุ อารโเปตุ วญญติ ตาตา”ติ. “เตนหิ ออาหาราเปลา”ติ. ราชา ออาหาราเปตวา อทาสี. มหาสโต
 ตั สรั ออาหาราเปตวา ปลลงเก ยถานิสินโนว กนิญจนเข ธนุ อารโเปตวา ชัย โปเถสิ. สกลนคร
 อสนิปตนาการ์ วีย อโหสิ. “กั สทโท เอโส”ติ วุตเต “เทโว คชชตี”ติ เอกจเจ আহঁসু. ওদ্যে
 তুমহে ন খানাগ, অসুনিপাতসত্‌ত্‌ও এঁসে”তি. ওদ্যে তঁ পণ্ডিত্যিতিবা “পল্লীকথিত্রিয়নসত্‌ত্‌ও
 এঁসে”তি. ওদ্যে তঁ পণ্ডিত্যিতিবা “ওঁকীরসস গুমারসস স্‌হসসত্‌ত্‌ত্‌মঁ ঞ্‌ অারোপেত্‌ত্‌ত্‌ত্‌ত্‌ত্‌
 নত্‌সস চ্যিপ্পহারসত্‌ত্‌ও এঁসে”তি আহঁসু. সাকিয়া তঁ সุต্‌ত্‌
 মানসা ইত্‌রো অতিব্য তাত্‌

มหาปริโส ปน “กั กาคู วญญตี”ติ อาห. “วาทเวธิ ตาตา”ติ. มหาสโต อญจกุลพหล
 อโยปญญั, จตฺรกุลพหลั อสนผลกั, วิทถิพหลั อุทุมพรผลกั, สตปตลั สุกกมหีสมมม, ปลาล
 สกฏวาลูกสกฏปทสกฏั จ เอกอุสุภปมาณกณทปั เวสนอุทกั อญจอุสุภปมาณผลกั ปฏิปาฏิยา
 ฐปาเปตวา ตโต โยชนมตเต จาเน วาติงคณาเลน พนธาเปตวา ฐปาเปสิ. โส ตั ธนุ อาก
 ทตติตวา สรั ชิปี. โส ตานิ วิชฌิตวา เอกุสุภปมาเน อุทเก ปวิสิตวา อญจอุสุภปมาณถเล
 คนตวา, โยชนมตถเก วาลั ผาเลตวา^{๕๑๗} ปถวี ปาวิสี. ตโต สรลญจิสรรชชุ สรวณิ สรปาสาท
 สรโสปาน สรมณทเป อญญานิ จ อสธารณานิ สิปป์ปานิ ทสเสสิ. ยั โลเก วตตมานั, สพพิปี
 สิปป์ ทสเสสิ.

สพเพปี สากิยา ตญฺหตถา อตฺตโน อีตโร อลงกริตวา รณโย เปเสสุ. จตฺตาลีสสสสมต
 ตา ขตติยกญญาโย อहेสุ. พิมพาเทวี ปนสส อคคมहेสิ อโหสิ. सा पासातिका तसुनिया, उत
 तमरुपचरा पयज्जगल्लयानिสมन्ननाकता, अतिथिमातिथोस्विरहता अतिगुणतमसुसुवण्णा अपपत्ता
 त्थेवण्णं आकन्तुङ्गोभासं नाम नत्ति, अत्तनो सरिंरोगासेनैव त्वात्तहतत्तपमाने ज्ञाने आलोकं
 गरोति. एवरुपा हि सा महासत्तसस पिया होति मनापा वत्तसम्पन्ना सील्वती अक्कमहेสิ ओ
 सि. महासโต อินโท विय सुयुत्तिहि परिउतो अलग्गकत्ताण्णिकित्तिपरिवारो निप्परिसेहि तुरियेहि परिचारिय
 मानो तीसु पासात्तेसु ऐगेกस्मि उตุम्हि अनुज्ज्वेगे महासम्पत्ती अनुग्वानโต ओहि.

อเถกทิวสั โพธิสโต อญยานญมิ คนตุกาโม สารถิ อามนเตตวา “รถั โยเซหิ อญยานญมิ ปส
 สิสสามิ”ติ อาห. โส มงฺคลสินธเว โยเซตวา โพธิสตตสส ปฏิวะเทสิ. มหาสโต เทววิมานสทิสั รถั อภิ
 รุหิตวา มหนเตน สิริโสภคเคน อญยานาภิมุโข ปายาสี. อถ โข สุททาวาสเทวตา “สิทฺธตถ
 กุมารสส อภิสมพฺพชฌนกาโล อาสนโน ปุพฺพนิมิตตมสส ทสเสสสามาติ เอกั เทวปุตตัม ชราชชชรส
 ริริ ขณททนต์ ปลิตเกสั โคปานสิวงกั โอภคคสริริ ทณทตถั ปเวธมานั กตวา มหาปฺริสสส ปฺร
 โต ทสเสสุ. มหาปฺริโส เจว สารถิ จ ปสสตี. มหาสโต “สมม โก นามะส ปฺริโส เกสาปิสส น
 ยถา อญญะสั, กาโยปิสส น ยถา อญญะสน”ติ. “เอโส โข เทว ชินฺโน นาม. น ทานิ เตน
 จิริ ชีวิตพพิ ภวิสสตี”ติ. “กั ปน สมม สารถิ อหมปิ ชราธมโม ชริ อนตฺตีโต”ติ ? “ตวญจ
 เทว มยญจมหสพเพ ชราธมมา ชริ อนตฺตา”ติ. ตั สุตวา มหาสโต “ธีรตถุ วต โภ ชาติ

เอว โปธิสโต รถวํ อภิรุหิตวา มหนฺเตน อานฺภาเวน มหนฺเตน ปริวเรน สิริโสภคฺเคน อูยฺยานโต นิกุมมิ. ตสฺมี สมเย พิมพาเทวี ปุตฺตํ วิชายิ, ราชา สุทฺธโรทโน “นตฺโต^{๕๒๔}” เม ชาโต”ติ หตฺถุจฺจุจฺโจ “มม ปุตฺตสฺส ตฺวํ นีเวเทหา”ติ สาสนํ เปเสสิ. ตถา อาโรเจสฺ. ตํ สุตฺวา มหาสโต “ราหุโล ชาโต, พนฺธํ ชาตฺน”ติ อาห. ราชา “กึ เม ปุตฺโต อวจา”ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ วจฺนํ สุตฺวา “เตนहि เม นตฺตา ราหุโล นาม โหตุ”ติ อาห. ตโต ปญฺจาย “ราหุลกฺุมารโ”เตวว สมณฺญา อุทปาติ.

มหาสโต วิจิตรรถวํรคโต อุภยเทวโลกเทวคณปรีวโต เวชยนตฺมชฌคโต วีย สกโก เทวราชา มหตา^{๕๒๕} ปริวเรน, อติมนฺรเมณ สิริโสภคฺเคน เทวราชสีหายนตฺร ปาวีสี. ตสฺมี ขณฺเฐ รุปสิริยา คณฺสมปตฺติยา จ สมปนฺนา กิสาโคตมี นาม ขตฺติยภณฺญา ปิตุจฺฉา อิตา อุปริปา สาทตลคฺคา นครํ ปวิสนตฺสส โปธิสตฺตสส รุปสรี ทิสฺวา สยฺชาตปิตฺติโสมนสฺสา อิมํ อุทํ อูทานํ อุทาเนสิ :-

“นิพฺพุตา นฺน สา มาตา นิพฺพุโต นฺน โส ปิตา.
นิพฺพุตา นฺน สา นารี ยสฺสายํ อีทิสฺ ปตี”ติ.

ตํ สุตฺวา มหาปรีโส จินฺเตสิ “ออยฺ เอวมาห ‘เอวรูปํ อตฺตภาวํ ปสฺสนตฺติยา มาตุ หยํ นิพฺพายติ ปิตุ หยํ นิพฺพายติ ปชาปตฺติยา หยํ นิพฺพายตี’ติ! กิสมิ นุ โข นิพฺพุเต หยํ นิพฺพุตํ นาม โหตี”ติ ? อถสฺส กิเลเสสุ วิรตฺตมานสฺสส เอตทโหสิ :- “ราคคฺคิมิหิ นิพฺพุเต นิพฺพุตํ นาม โหตี, โทสคฺคิมิหิ นิพฺพุเต นิพฺพุตํ นาม โหตี, โมหคฺคิมิหิ นิพฺพุเต นิพฺพุตํ นาม โหตี, มานทฺธิจฺฉิตฺวาที่สุ สพฺพกิเลสทฺเรสุ นิพฺพุเตสุ นิพฺพุตํ นาม โหตี. ออยฺ เม สุตฺสวณํ สาเวสิ อหฺมहि นิพฺพานํ คเวสนโต จรามิ อชฺเชว มยา ชฺรราวาสํ ฉชฺเตตฺวา^{๕๒๖} นิกุมมม ปพฺพชิตฺวา นิพฺพานํ คเวสิตุ วญฺญติ, ออยฺ อิมิสฺสา อาจฺริยาภาโค โหตุ”ติ กณฺธโต โอ มุญฺจิตฺวา กิสาโคตมียา สตสฺสทฺสคฺคณํ มุตฺตาหารํ เปเสสิ. सा “สิทฺธตฺถกฺุมารโ มยิ ปญฺนิพฺพจฺจิตโต หุตฺวา ปณฺณการํ เปเสสิ”ติ โสมนสฺสชาตา ओहि.

มหาสโตปม มหา สิริโสภคฺเคน อตฺตโน ปาสาทํ อภิรุหิตวา สิริสยเน นิปชฺชิ. ตาวเทว จ นํ สพฺพาลงการปฏฺิณฺณตฺตา นจฺจคฺคิตาที่สุ สฺสสิขิตา เทวภณฺญา วีย รุปโสภคฺคปุตฺตา อิตฺถิโย นานาตุริยา นิ คเหตุวา สมปรีวารยิตฺวา อภิรมาเปนฺติโย นจฺจคฺคิตวาทิตานิ ปโยชยีสฺ. โปธิสโต กิเลเสสุ วิรตฺตจิตฺตตาย นจฺจาทิสฺ อนภิรโต มุหุตฺตํ นิพฺพุ^{๕๒๗} โอฏกมิ. ตาปี อิตฺถิโย “ยสฺสตถาย มยํ นจฺจาทินิ ปโยเชม, โส นิพฺพุตํ อุคฺคโต, อิทานิ กิमतฺถํ กิลมามา”ติ คหิตคฺคิตานิ ตูริยานิ อชฺโฆตฺถริตฺวา ตตฺเถว นิปชฺชีสฺ, คณฺธเตลปทีปา ฌายนฺติ. โปธิสโต ปพฺพชิตฺวา สยณปิฏฺเฐ ปลงฺเกน นิสินฺโน อทฺทส^{๕๒๘} ตา อิตฺถิโย ตูริยภณฺณานิ อวตฺถริตฺวา นิทฺทายนฺติโย :- เอกจฺจา ปคฺชริตเชพา ลาลากิสิณนคฺคตฺตา, เอกจฺจา ทนฺเตชาทฺนตฺติโย, เอกจฺจา กากจฺฉนฺตฺติโย, เอกจฺจา วิปฺปลปนฺตฺติโย, เอกจฺจา วิวญฺมุขา, เอกจฺจา อปคตฺวตฺถา ปากฺกพิภจฺฉสมพารุจฺฉานา. โส ตาสํ ตํ วิปฺปการํ ทิสฺวา ภิโยโสมนตฺตาย กาเมสุ วิรตฺตจิตฺโต ओहि. ตสฺส อลงกตปฏฺิยตฺตํ สกฺกาวนสทิสฺมปี ตํ มหาตลํ อปวิทฺธนํ นากุณปกริตํ อามกฺสุสานํ วีย ปรมปฏฺิภูลํ

^{๕๒๔} โป. นตฺโค

^{๕๒๕} โป. ปหตา

^{๕๒๖} โป. ฉชฺเตตฺวา

^{๕๒๗} โป. นิพฺพุ

^{๕๒๘} โป. อทฺทสฺส

อุปปุจฉาสิ, ตโย ภวา อาทิตตเคสทิสสา อุปปุจฉาสิ :- “อุปปุทต^{๕๒๙} วต โภ อุปสสมุจ วต โภ”ติ อุทานํ ปวตเตสิ อติวีย ปพพชชย จิตตํ นมิ.

โส “อชเชว มยา มหาภินิกขมนํ นิกขมิตุ วฏฏตี”ติ สยนา อุฏฐาย ทวารสมิปปิ คนตวา “โก เอตถา”ติ อาห. อุมมาเร สีสํ กตวา นิปนโน ฉนโน “อหํ อยยปุตต ฉนโน”ติ อาห. “อหํ อชช มหาภินิกขมนํ นิกขมิตุกาโม, ตวํ น กสสจि เปวเทสิ, เอกํ เม อติชวํ สินธวํ กปเปหิ”ติ อาห. โส “สาธู เทวา”ติ ปฏิสุณิตวา อสสภณทิกํ คเหตวา อสสสาธํ คนตวา คนธเตลปทีเปสุ ชลนเตสุ สุมณปฏญวิ ตานสส เหฎฐา รณณิเย ภูมิภาเค จิตํ คีวโต ปฏฐาย อายเมน อฏฐารสสทถํ ตทญจจ วิกุพเพธ สมนนาคตํ จกกวตติรโย ปรีโกการหํ สุโรตสงขวณณปฏิกาคํ กากสีสํ มุณชเกสํ ฌามชวสมปนํ กณทกํ นาม อสสรราชานํ ทิสวา “อชช มยา อิมเมว กปเปตุ วฏฏตี”ติ กณทกํ กปเปสิ. โส กปเปยมา โนว อญญาสิ “ออยํ กปปนา อติคาพหา อญญesu ทิวเสสุ อญยานกัฬาทิคมน กปปนา^{๕๓๐} วีย น โหติ มย หํ อยยปุตโต อชช มหาภินิกขมนํ นิกขมิตุกาโม ภวิสสตี”ติ. ตโต ตญฺจมานโส มหาหสิตํ หสิ. โส สทโท สกลนคฺรํ อชฺโหมตถริตวา คจเญย เทวตา ปน ตํ สททํ สนนินฺรมภิตวา น กสสจิ โสตุ อทฺสุ.

โพธิสโตปิ โข ฉนณํ เปเสตวาว “ปุตตํ ตาว ปสสิสสามิ”ติ จินเตตวา นิสินนปุลลงโกต อุฏฐาย ราชุลมาตยา^{๕๓๑} วสนญฺจานํ คนตวา คพทวารํ วิวริ. ตสฺมี ขณเณ อนโตคพเพ คนธเตลปทีเป ฌายติ, ราชุลมาตา สุมณมลลิกาทินํ ปุปฺพานํ อมพณมตเตน อภิปปิกณณสยเน ปุตตสส มตถเก ทถํ จเปตวา นิททายติ. โพธิสโต อุมมาเร ปาทํ จเปตวา จิตโกว โอโลเกตวา “สจาหํ^{๕๓๒} เทวียา ทถํ อปนตวา มม ปุตตํ คนทิสสามิ, เทวีย ปพฺพชชิสสตี, เอวํ เม คมนนตราโย ภวิสสตี, พุทฺโธ หุตวาว อาคนตวา มม ปุตตํ ปสสิสสามิ”ติ ปาสาทลโต โอตริ.

เอวํ โพธิสโต ปาสาทลตา โอตริตวา อสสสมิปปิ คนตวา ทกฺขินา ทถเณน ปรามสิตวา เอว มาห “ตาด กณทก ตวํ อชช เอกรตตี มํ ตารย, อหํ ตํ นิสายย สมนาสมพฺพุโธ หุตวา สเทวกํ โลกํ ตาเรสสามิ”ติ. เอวํ วุตเต กณทโก อสสรราชา ญฺจตุญฺโโจ โสมนสสชาโต มหาหสิตํ หสิ สมนตา โยชนํ สเรณ วิญญาเปสิ. เทวตา อนนตราเปสุ. “มา โพธิสตตสส อนนตราโย อการสมยา อนคาริยํ ปพพชชชายา”ติ ตปิ สททํ สนนินฺรมภิสฺ^{๕๓๓}. ปาทนิกฺขิปปเทเสสุ จตุหิ จ โลกาเลหิ กณทกสส จตฺตาโร ปาทา สัตวททวิกสิตกมลปฺพเพหิ สมปฏิจจิตา. ตโต โพธิสโต กนกกิกนิโก ปโสภิตํ กณทกราชํ สพฺพเสตํ สงขสทิสวณณํ อภิชฺชิตวา, ฉนณํ อสสสส วาลลํ คาหาเปตวา เยน มหาทวารํ เตนุปลงกมิ, ตํ กิร วินา ปุริสสทสเสน อากทตฺติตวา วิวริตุ น สกโกติ. เอเกกํ ปุริสสทสเสน วิวริตพฺพํ โหติ. กสมา? ราชา ปุพเพ นิมิตตกานํ วจันํ สุตวา ปลายนภยภิตโต โพธิสตตสส อภินิกขมนตถาย “มา รตตี วิวริตวา นิกขมตุ”ติ ทวีสุ ทวารกวางฺเณสุ เอเกกํ ปุริสสทสเสน วิวริตพฺพเยว การาเปสิ, ตสฺมา เอเกกํ ทวารกवादํ วินา ปุริสสทสเสน น วิวริยติ. ราชา ทวารสส อารกฺขนตถาย พหุ ปุริเส ตตถ จเปสิ. โพธิสโต ทวารสมิปปิ ปตวา จินเตสิ “สเจ ทวารํ น วิวริยติ อชช กณทกสส ปิฏฺเฐ นิสินโนว วาลลํ คเหตวา จิตเน ฉนเนน สทฺธิเยว กณทกํ

^{๕๒๙} โป. อุปปุทตํ

^{๕๓๐} โป. อปปนา

^{๕๓๑} โป. เทวียา

^{๕๓๒} โป. สจาหํ

^{๕๓๓} โป. สนนินฺรมภิสฺ

อูรุหิ นิปปิเพตวา อฏฐารสทตฺตพเพฬํ ปาการํ อุปฺปติตฺวา อติกกมิสฺสามิ”ติ. กสฺมา ? โพธิสฺสโต ภาษํ พลสมฺปนฺโน หตฺถิคณฺณาย โภกฺกิสฺสทตฺถินํ พลํ ธารเต. ฉนฺโนปิ จินฺเตสิ “สเจ ทวารํ น วิวริยติ อหํ ออยฺยปฺตํ ชนฺธํ นิสฺสาเปตฺวา กณฺทกํ ทกฺขิณฺณ หตฺถเณ กุจฺฉิยํ ปริกฺขิปปนฺโต อุปกจฺจนฺตเร กตฺวา ปาการํ อุปฺปติตฺวา อติกกมิสฺสามิ”ติ. กณฺทโกปิ จินฺเตสิ “ทวารे อวิวริยมาเน ยถานิสินฺนํเยว ออยฺยปฺตํ คหิตฺวาลธินา ฉนฺเนน สทฺธิ อุกฺขิปปิตฺวา ปาการสฺส ปุรฺโต ปติฏฺฐหิสฺสามิ”ติ. “สเจ น ทวารํ วิวราย เทวคณฺนา อมหากํ กุชฺฉิตฺวา นิคฺคหณฺํ กรายฺยู, หนฺท มยํ วิวรามาสฺมา”ติ จินฺเตตฺวา นิคฺคลํ กตฺวา สุจิปฺลิขํ ทวารํ วิวริสฺส. โพธิสฺสโต ทวารํ ปตฺวา ยถาวิวญฺเณว ทวารเณ นิภฺขมิ.

ตสฺมีเยว ขณฺเณ มาโร ปาปิมา^{๕๓๔} โพธิสฺสตสฺส อนฺตรายํ กาทฺกาโม, หิตฺกาโม วิย “สิทฺธตฺถํ นินฺตเตสฺสามิ”ติ อาคนฺตฺวา โพธิสฺสตสฺส ปุรฺโต อากาเส จิโต เอวมาห “มา นิภฺขม มาริส, อิตฺเต สตฺตเม ทิวเส จกฺกรตฺนํ ปาตุภวิสฺสติ, ทวิสฺสสฺสปริตฺตํทํปปริวารานํ จตฺตุนํ มหาทีปานํ รชฺชํ กาเรสฺสสิ, กิ เต คมฺเนน, นินฺตเตสฺส มาริส”ติ. อถ นํ “โกสิ ตฺวน”ติ ปุจฺฉิ. “อหํ วสฺวตฺตี มาโรมฺหิ”ติ อาห. “มาร ชานามหํ, มยํ จกฺกรตฺนสฺส ปาตุภวํ อนฺตฺถิโกหํ รชฺเชน ทสฺสทสฺสิลอกฺธาตุ อุนฺนาเทตฺวา พุทฺโธ ภวิสฺสามิสฺสเทวํ โลกํ อุตฺตริตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตน โต สตฺตรตฺตนิวากํ กริสฺสามิ”ติ มารํ อปฺสาเทตฺวา ตฺชเชสิ^{๕๓๕}. มาโร ปน อนฺตตฺมโน “อิตฺตทานิ เต ปญฺจาย กามวิตกฺกํ วา พยาปาวิตกฺกํ วา วิหีสาวิตกฺกํ วา จินฺตติกาเล ชานิสฺสามิ”ติ ตโต ปญฺจาย โอตาราทฺเพกฺโข ฉายา วิย อนฺตคจฺจนฺโต อนฺพนฺธิ.

โพธิสฺสโตปิ หตฺถกตฺตํ จกฺกวตฺติรชฺชํ เขฬฺปิณฺฑํ วิย อนฺตเพกฺโข ฉนฺตฺเตตฺวา^{๕๓๖} มหฺนเตน สกฺกาเรณ นครา นิภฺขมิ. ตทา อาสาฬหิปุณฺณมาเย อุตฺตรสาฬหณฺกฺขตฺเต วตฺตมาเน. คคณฺมขณฺเณ คตฺตจฺนเท กุสุมนิรฺนตฺรจฺฉาน ภริเต จกฺกวาฬคพฺเภ ชาเต สุรคณฺณํ มณฺธิทณฺทปทีปกาทิสกฺกาการภริตฺตาย สมฺนตโต โลกธาตุยา ชายมานาย โส กณฺทกหยวรคโต นครํ โอลเกตุกาโม อโหสิ. เอวเมจ ปนฺตสฺส จิตฺเต อุปฺปนฺนตฺเตเยว โพธิสฺสตสฺส จิตฺตํ ญตฺวา “มาริส ตฺยา นินฺตติตฺวา โอลกิตกมฺมํ นตฺถิ”ติ วทมานา วิย มหาปถวี กุลาจกฺกํ วิย ภิชฺชิตฺวา ปริวตฺติ. โพธิสฺสโต ยถาลิโต นคราภิมุโข หุตฺวา เอวมาห “โณนฺติโย กปิลวตฺตฺตฺเตวตฺตโย มม ปฏฺิณฺณํ สุณฺณถ, ยาวาหํ สพฺพญฺญตฺตฺถาณํ อนฺธิคโต สราคสฺสทสฺสโมหสมานกิลโส อิมํ กปิลปุริ น ปสฺสามิ, พุทฺโธ ปน หุตฺวา ชีณาสวปรีวโต สกลกปิลวตฺตฺตฺตฺตํ อภินวมิว กโรนฺโต อาคมิสฺสามิ”ติ. ตสฺมี ปถวิปฺปเทเส กณฺทกนินฺตตฺนเจตฺติยจฺ्ञจฺฉานํ ทสฺเสตฺวา คณฺตพฺพมคฺคาภิมุขํ กณฺทกํ กตฺวา ปายาสิ มหฺนเตน สกฺกาเรณ อุฬารเณ สิริโสภคฺเคน. ตทา กิรสฺส เทวตา ปุรฺโต สญฺจิ อุกฺกาสทสฺसानิ ธารยิสฺส ปจฺฉโต สญฺจิ ทกฺขิณฺนปสฺสโต สญฺจิ วามปสฺสโต สญฺจิ อปฺรา เทวตา จกฺกวาฬมฺขวญฺญิยํ อปริมาณา อุกฺกา ธารยิสฺส. อปฺรา เทวตา จ นาคสุปฺนณาทโย จ ทิพเพหิ คนฺธเหหิ มาลาหิ จุณฺณเหหิ ธูเมหิ ปุชฺชยมานา คจฺฉนฺติ. ปาริจจตฺตกปฺปเพหิ เจว มนฺทารวปฺปเพหิ จ ชนฺเมฆวฺญจิกาลา ธาราหิ วิย นภํ นิรฺนตฺรํ อโหสิ. ทิพฺพานิ สํคิตฺตานิ ปวตฺตีสฺส, สมฺนตโต อฏฺฐสญฺจิ ตูริยสตฺสทสฺसानิ ปวตฺตีสฺส, สมฺมททกฺกจฺฉิยํ เมฆตฺถนิตกาโล วิย ยุกฺนธฺรกฺกจฺฉิยํ สาคฺรนิคฺโขสกาโล วิย จ สทฺโท ปวตฺตติ.

^{๕๓๔} โป. ปีมา

^{๕๓๕} โป. ถฺชเชสิ

^{๕๓๖} โป. ฉนฺตฺเตตฺวา

อิมินา สิริโสภณเคน คจจนโต โพธิสโตโต เอกเรตเตเนว “กปิลวตถุ สาวตถิ เวสาลี”ติ ตินิ
 รุชานิ อติกกมม ตีสโยชนมตถเก อนโนมานทีตธีร สมปาปุณิ. “กั ปน อสโส ตโต ปรี คนตุ น สกโกติ”
 ติ ? “โน น สกโก”ติ. โส หิ เอกัง จกกวาพคพภัง นาภียวา จิตจกสส เนมิวภูมิมทพทโต วีย อนตน
 เตน จริตวา ปุเรปาทราสเมว อาคนตวา อตตโน สมปาทิต ภาตต ภูณชิตุ สมตโธ. ตทา ปน เทวนาค
 สุปณณาทิหิ อากาเส จตวา โอสสภูเจหิ คนธมาลาทีหิ ยาว อูรูปปเทสา สณณน สรีร อากพตติตวา
 คนธมาลาชภูมิมินทตสส อติปปปญโจ อโหสิ. ตสมา ตีสโยชนมตตเมว อคมาสิ. อถ โพธิสโตโต นทีตีเร
 จตวา ฉนณ ปุจฉิ :- “กีนนามา อยั นที”ติ ? สุตเมต “เทว วิสมปริญเต อนโนมานที อตถิ”ติ.
 สุนทร. “ตาท นิमितต ยเทสา อนโนมานที, อมหากปี ปพพชชา อนโนมา ภวิสสตี”ติ วตวา ปณหิ
 ยา ฆฏฏณโต อสสสส สณณ อทาสี. อสโส อุปตติตวา อฏฐสภวิตถาราย นทียา ปาริมตีเร อฏฐาสี.

โพธิสโตโต อสสปีฏฐิตโต อโรยห รชตปฏฐสทิส วาลุกาปูลิเน จตวา ฉนณ อามนเตสิ “สมม
 ฉนณ ตวั มยห อารณานิ เจว กณทกญจ อาทาย คจจ อห ปพพชิสสามิ”ติ. อตตโน อารณานิ โอ
 มญจติตวา วตถโกฏียา ภณชิก กตวา ตสส อทาสี. ฉนโน “อหมปี เทว ปพพชิสสามิ”ติ. โพธิสโต
 โต “น ลพภา ตยา ปพพชิตุ คจจเว ตวน”ติ ติกขตตุ ปฏฐาหิตวา อารณานิ เจว กณทกญจ ปฏิจ
 ฉาเปตวา จินเตสิ “อิม มยห เกสา สมณสารูปา น โหนตี”ติ. อถ โส โพธิสตตสส เกเส ฉินทิตุ ยุตตรู
 ปน นตถิ, ตโต “สยเมว ชคเคน ฉินทิสสามิ”ติ ทกขิณน หตถน สจจจจเนน สมธิตต นภโต นิปิตต
 อสี คนทิตวา วามหตถน โมฬียา สหิ จุฬ คเหตุวา ฉินทิตวา อตตโน พุทธาธิกมนวิมสนตถ อากา
 เส ชิปี, “สจหา พุทโธ ภวิสสามิ, อากาเส ติฏฐต, โน เจ ภูมิมิ ปตต”ติ อนตถิกเข ชิปี. ต
 จูฬามณิเวจณ โยชนปปมาณ จาน คนตวา อากาเส อฏฐาสี. สกโก เทวราชา ทิพพจขุณา โอโลเกต
 วา โยชนิยรตนจงโกฏฏเกน สมปฏิจฉิตวา ตาวตีสภวเน จูฬามณิเจตยิ นาม ปตติฏฐาเปสิ. เตน
 วุตต

“เนตวาน โมฬี วรคนธวาสิต
 เวหายส อุกชิปี อคคปคคโล.
 สหสสเนตโต สิริสา ปฏิกคหิ
 สุวณณจงโกฏฏวเรน วาสโว”ติ.

เกสา ทวงคูลมตตา หุตวา ทกขินโต อวตตมานา สีส อลลียิส. เตส ยาวชิว ตเทว ปมาณ
 อโหสิ มสสุ จ ตทนรูป ปน เกสมสสุโอหารณกิจจ นาม นาโหสิ.

ปน โพธิสโตโต จินเตสิ “อิมานิ กาสิกวตถานิ มยห น สมณสารูปานิ, เกน นุ โข ปพพชิส
 สามิ”ติ. ตทา กสสปพพทกาเล ตสส ปุราณสหายโก ฆฎฐิการมมหาพพพมา เอก พุทธรตริ ชรี อปตเตน
 มิตตภาเวน จินเตสิ “อชช เม สหายโก มหาภินิขมณ นิกขนโต สมณปริกขารมสส คเหตุวา คจฉิส
 สามิ”ติ.

“ติจิวรณจ ปตโต จ วาสี สุกิ จ พนธน.
 ปริสสาวเนน อฏฐเตเต ยุตตโยคสส ภิกขุโน”ติ

อิม อฏฐ สมณปริกขารอ อาหริตวา อทาสี. โพธิสโตโต อริยธช นีวาเสตวา อุตตมปพพชชาเวส คนทิต
 วา “ฉนณ มม วจเนน มาตาปีตุน อโรคยั วเทหิ”ติ วตวา อญโยเชสิ. อญโยเชนโต จ ปน เอวมาห
 สมม ฉนณ มม มาตาปีตุน เอว วเทหิ, ตุมหาก เทวปตโต ปพพชิตวา ชาติชรามณณย
 โอโลเกนโต สกถภวตตยิ อานาถ อุพพริตกาโม น จิรสเสว สพพญญตถาณ ปตวา สทธมมวร

ปาปุรณณ ตุมหากัง อสสุขลัม ปุณฺณชิสฺสตี”ติ. ตัม สุตฺวา ฉนฺโน ปุพฺพมตฺเตน พลวโสเกน มหาสตฺตสฺส ปาเท นิปตฺติว โรทิตฺวา ปริเทวิตฺวา เอตทโวจ “กถํ เทวํ ฉิทฺทิตฺวา กปิลวตฺถุปุรัม คจฺฉามิ, อหํปิ ตยา สทฺธิ ปพฺพชิสฺสามิ, ตุมहे อุภฺยจฺหิสฺสามิ”ติ. “กสฺมา มยา สทฺธิ ปพฺพชิสฺสตี”ติ? “สิเนเหเน เทวา”ติ. “เตน हि ताต ยทิ มยิ สิเนโห อตฺถิ, นีวตฺเตहि, สเจ น นีวตฺเตยฺยาสิ, สิเนเหเน อาทิ, ตสฺส เม ปิตุโน หทยํ ภิขฺเชยฺย อนามนฺติ. ตาย มหาปชาปตฺติโคตมียา จ ยโสธฺราย จ ชนปทกฺลยาณียา จ หทยํ ภิขฺชิสฺสตี, เตสฺส มเตสฺส ฌาตฺเตสฺส, ราหุโล กถํ น มเรยฺย, ตยา นีวตฺเตน ปริปาลิตานิ เตสํ หทยานิ เม ฌมฺมาชานานิ ภวิสฺสนฺติ, ตสฺมา สมฺมคจฺฉามิ, สเจ ตวํ น คจฺเจยฺยาสิ, ตว มยิ สิเนโห นตฺถิ, อุภฺยจฺหิตฺวา คจฺฉามิ”ติ. อถ โข ฉนฺโน “ออยฺยสฺส อนตฺถิกมฺมณียายํ อาณํ”ติ จินฺเตตฺวา “ออยฺยปฺตฺต คจฺฉามิ”ติ วตฺวา สกสฺสํ ตสฺส ปาทปิฏฺจียํ กตฺวา “ปโนทึ โย วาลูกากิลินกาปราธเน อุปฺปนโน อปราธ, ปสฺมุภฺยจฺหิวิกริณณวํ อุปฺปนโน โทโส, สพฺพพฺพตํ เม ชมถ เทวา”ติ วตฺวา อุภฺยจฺหย กตฺถชฺลํ กตฺวา โพธิสฺตตฺตํ วณฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ. กณฺทโก ปน ฉนฺเนน สทฺธิ มนฺตยมาณสฺส โพธิสฺตตฺตสฺส วณฺโณ สุนฺนโต จิตฺโกว “นตฺถิ ทานิ มยํ ปุณฺณ สามีโน ทสฺสนํ, มํ กิร ปุณฺณ เปสฺสสตี, โหตุ, ฉนฺโน เปสฺสโต อาหริสฺสตี, อารณณณฺทานิ ปวฺตตฺติกถเนน เม วิภว นตฺถิ, อโห อภาสสณฺณตฺตาย โทโส, อหํปิ ติรจฺฉานคโต ยสฺसानุภาเวเน มม จรณํ โลกาเลหิ ธาริตํ เทวตาหิ สกฺกโต พุทฺทมชา ริตตตฺตจฺฉายาย ฉาติโต เอวฺรุโป วิภว ภวติ. น อโห อธิกตโร โหติ, อตฺตโน สามิกํ โอหาย อณฺณตฺถ ปฏฺฐิตฺถเนน วิภเวเน โก อตฺถิ มรณเมว วรณ”ติ จินฺเตตฺวา มหาปุริสสฺส ปาเทเน ยนฺมณิกตฺถิตฺเตน สลิลธารานิปาเตเน โธวฺตุกาโม วีย โรทิตฺวา รตฺตกมฺพลวณฺณาย ปวร ปาวุรณฺณตฺตาย ชิวหาย ปาทตฺถานิ นิลเลหิตฺวา, โพธิสฺตตฺตสฺส มุขํ โอโลเกสิ. โพธิสฺตโต จกฺกลกฺขณํ ลกฺขิตฺเตน ปาณินา ตสฺส ปิฏฺจํ ปริมฺชชิตฺวา อโยเชสิ. ตโต ฉนฺโน ตํ อาทาย อคฺมาสิ. กณฺทโกปิ โพธิสฺตตฺตสฺส มุโขโลกนปฺริวตฺตตฺถิกกณฺโถตฺตารภริตกณฺโธ สกฺกามินา สาธิตฺวา ยามปฺพลสทฺตสฺส น อพฺพุคฺคโต โลกํ โลกํ จกฺขุปลํ วิชฺชนโตเยว โสภํ อธิวาสฺสํ อสฺสโกณโต หทยเนน ผลิตฺเตน กาลํ กตฺวา ตาวตฺถิสฺสวเน อจฺฉราสทสฺสปริวฺโต กณฺทโก นาม เทวปฺตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ. ฉนฺโน ตํ ทิสฺวา “สมฺม กณฺทก ตว ปิฏฺจิกตํ สามิกํ มํปิ วาลธินา คเหตฺวา อาคโต อิทานิ สามิกตฺติการณํ มรณวิชฺยทวํ คเหตฺวา คโต, อหํ มนุสฺโส น มเรยฺย, ติรจฺฉานอตุวํ มโต”ติ วตฺวา อสฺสาลงฺกาเร คเหตฺวา วณฺกุสฺเมหิ ปุเชตฺวา “สคค^{๕๓๗} คจฺฉนฺตี”ติ วตฺวา อคฺมาสิ. ฉนฺนสฺส ปน ปจฺมํ เอโกว โสโก อโหสิ, กณฺทกสฺส ปน กาลกิริยาย พุตฺติเนน โสเกน ปีฬิตโรทโนโต ปริเทวนโต นครํ อคฺมาสิ.

โพธิสฺตโตปิ ปพฺพชิตฺวา ตสฺมีเยว ปเทเส อนฺนปียํ นาม อมพฺพนํ อตฺถิ, ตตฺถ สดฺดาหํ ปพฺพชฺชาสุเชน วิตฺตินาเมตฺวา เอกทิวเสเนว ตีสโยชนมคฺคํ ปทสา คนฺตฺวา ราชคหํ ปาวิสฺสิ. ปวิสิตฺวา สปทาน^{๕๓๘} ปิณฺฑชาย จริ. สกฺกนฺครํ โพธิสฺตตฺตสฺส รูปทสฺสเนน ฌนปาลเกเน ปวิฏฺฐราชคหํ วีย อสุรินฺเทเน ปวิฏฺฐเทวนคฺรํ วีย จ สงฺโฆภํ อคฺมาสิ. ราชปุริสา คนฺตฺวา “เทว เอวฺรุโป นาม สตฺโต นคเร ปิณฺฑชาย จรติ ‘เทโว วามนุสฺโส วา นาโค วา สุปฺปณฺโณ วา โก นามโส’ติ น ชานาม”ติ อโรเจสุ. ตํ สุตฺวา ราชปาสาทเล จตฺวา มหาปุริสสฺส รูปสมปตฺตี ทิสฺวา อจฺฉริยพฺพุตฺตาโต หุตฺวา ปุริเส อาณเปสิ “คจฺฉนฺน ภเว

^{๕๓๗} โป. สดฺตํ

^{๕๓๘} โป. สมปทานํ

วิมัสถ สเจ อมนุสโส ภวิสสตี, นครา นิภขมิตวา อนนตรธายิสสตี. สเจ เทวตา ภวิสสตี, อากาเสน คจนิส สตี. สเจ นาโค ภวิสสตี, ปถวิย นิมุขชิตวา คมิสสตี. สเจ มนุสโส ภวิสสตี, ยถาลทฐิ ภิกขุ ปริญญชิส สตี”ติ. “เอว เทวา”ติ ปฏิสสุตวา ตํ อนุปนธีสุ.

มหาปุริโสปี โข มิสสกกมตํ สหริตวา “อลั เม เอตตัก ยะปนายา”ติ ยตวา ปวิญญทวาเรเนว นครา นิภขมิตวา ปณทวปพพตจฉายาย ปุรตถาภิมุโข นิสิติตวา อาหารํ ปริญญชิตุ อารทโธ. อถสส อน ตานิ ปวิรตติตวา มุเขน นิภขมนากการปตตานี วิย อหเส. ตโต เตเน อตตภาเวเน เอวรุปสส อาหารสส จกขุนาปี อภิฏฐปพพตาย เตเน ปฏิกูลาหาเรน อญญิมาโน เอว อตตนาเว อตตานํ โอวทิ “สิทตถ ตวํ สุลภนปาเน กุเล ติวสสิกคณธสาลิโกชนํ นานคกรเสหิ ญญชนญจนาเน นิพพตติตวาปี เอกํ ปัสกุสิลักํ ทิส วา ‘กทา นุ โข อหมปิ เอวรูป หุตวา ปิณทาย จริตวา ญญชิสสามิ, ภวิสสตี นุ โข เม โส กาโล’ติ จิน เตตวา นิภขนโต อิทานิ กิ นามตํ กรโธสี”ติ. เอว อตตนาเว อตตานํ โอวทิตวา นิพพิกาโร หุตวา อาหารํ ปริญญชิต

ราชปุริสา ตํ ปวตตี ทิสวา คนตวา รณโย อาโรเจสุ. ราชา พุทวงนํ สุตวา เวเคน นครา นิภขมิตวา โพธิสตตสส สนนติกํ คนตวา อิริยาปถสมิเยว ปสสิทิตวา โพธิสตตสส สพพํ อิสสรียํ นิยยาเทสิ. โพธิสโตโต “มยหํ มหาราช วตถกามาเหติ วา กิเลสกาเมหิ วา อตโถ นตถิ, อหํ ปรมายิสสมโพธิ ปตถยณโต นิภขนโต”ติ อาห. “กิมตถํ ปณทิต ปพพชิตโตสี”ติ ปญฺโธ อาห “ชินณณจ ทิสวา ทุกขพยาธิ ปีฬิตํ มตถจ ทิสวา คตมายสงขยํ กาสาววตถํ ปพพชิตถจ ทิสวา ตสมา อหํ ปพพชิตโตมहि ราชา”ติ. ตํ สุตวา ราชา อเนกูปการํ ยาจันโตปี ตสส จิตตํ อลภิตวา “อทธา ตวํ พุทโธ ภวิสสตี, พุทฐญเตเน ปน เต ปรมํ มม วิชิตํ อาคนตพพน”ติ ปญฺญิณํ ทตวา อนุปพเพเน จาริกํ จรมาโน อาหารณจ กาลามํ อุทกณจ รามปุตตํ อุปสงกมิตวา สમાปตติโย นิพพตเตตวา “นายํ มคโค โพธายา”ติ ตมปิ สમાปตติภาวนํ อนลงกริตวา สเทวกสส โลกสส อตตโน ถาณวิริยสนทสนตถํ มหาปธานํ ปทหิตุกาโม อรุเวลํ คนตวา “รมณิโย วตายํ ญมิภาโค”ติ จินเตตวา ตตเถว วาสํ อุปคนตวา มหาปธานํ ปทหิต. เตปิ โข โภณทณณปมฺพา ปณจ ปพพชิตา คามนิคมราชธานีสุ ภิกขาย จรณตา ตตถ โพธิสตตํ สมนปาปญฺญิสุ. อถ นํ ฉพพสสานิ มหาปธานํ ปทหนตํ “อิทานิ พุทโธ ภวิสสตี อิทานิ พุทโธ ภวิสสตี”ติ ปวิเรนสมมชชนาทิกาย วตตปฏิปตติยา อุปญฺหมานา สนนติกาจราวสส อหเส. โพธิสโตปี โข “โกญฺญิปปตตํ ทุกกรการียํ กริสสามิ”ติ เอกติลตถนทูลาทิหิปี วิตตินาเมสิ, สพพโสปี อาหารูปจณทํ อกาสิ. เทวตาปี โลมกุเปหิ โอชํ อุปสํหมานา ปญฺญิขิปี.

อถสส ตาย นิราหารตาย ปรมกสิมานปตตกายสส สุวณณวณฺโณ กาโย กาพณณโณ อโหสิ. พวตตีสมมหาปุริสลกขณานิ ปญฺญิณณานิ อหเส. อุปเปกทา อุปปาณกํ ฌานํ ฌายณโต มหาเวทนาหิ อภิตุนโน วิสณณิภูโต จงกมนโกญฺญิ ปตติ^{๕๓๙}. อถ นํ เอกจจา เทวตา “กาลกโต สมโณ โคตโม”ติ วทนต์, เอกจจา “วิหาโรเวโส อรหตณ”ติ อาหฺสุ. ตตถ ยาสิ “กาลงกโต”ติ อโหสิ, ตา คนตวา สุตโธทน มหาราชสส อาโรเจสุ “ตุมหากํ ปุตโต กาลงกโต”ติ. “มม ปุตโต พุทโธ หุตวา กาลงกโต อหุตวาติ ? พุทโธ ภวิตุ นาสกขิ ปธานญมียเยว ปตติวา กาลงกโต”ติ. อิทํ สุตวา ราชา “นาคํ สททหามิ มม ปุตตสส โพธิ อุปปตวา กาลกิริยา นาม นตถิ”ติ ปญฺญิขิปี. “กสมา ปน ราชาน สททหตี”ติ ? กาพเท วิลตาปสสส วณฑาปนทิวเส ชมพุกขมุเล จ ปาญฺญิหาริยานํ ทิฏฺฐตตา.

ปูน โพธิสตะเต สยณํ ปฏิลภิตวา อญฺญิเต ตา เทวตา คนฺตวา “อโรโค เต มหาราช ปุตฺโต”ติ อาโรเจนฺติ. ราชานํ “ชานามหํ ปุตฺตสฺส อมรณวณฺ”ติ วทติ. มหาสตฺตสฺส ฉพฺพสฺसानิ ทุกฺกรการียํ กโรนฺตสฺส อากาเส คณฺจิกฺรณกาโล วีย อโหสิ. โส “อํ ทุกฺกรการิกา นาม โพธาย มคฺโค น โหติ”ติ โอฬาริกํ อาหารํ อาหารเรตฺถํ คามนิคมํ ปิณฺฑาย จริตวา อาหารํ อหริ อถสฺส พาทตีสมหาปุริสลกฺขณานิ ปากติกานิ อเหสุ. กาโย สุวณฺณวณฺโณ อโหสิ. ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ “อํ ฉพฺพสฺसानิ ทุกฺกรการิกํ กโรนฺโตปิ สพฺพพลญฺตํ ปฏฺวิวิสมิตฺตํ นาสกฺขิ, อิทานิ คามาทีสุ ปิณฺฑาย จริตวา โอฬาริกํ อาหารํ อหริยมาโน กิํ สกฺขิสฺสตี, พาทุลิกโก เอส ปธานวิพฺภนฺโต สีสํ นนฺทิตุกามสฺส อุตฺตสวพินฺนํ วีย อมหากํ เอตฺสสฺส สนฺติกา วิสสตฺถกนํ กิํ โน อิมินา”ติ มหาปุริสํ ปหาย อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจิวโร คเหตฺวา อญฺจาสโย ชนมคฺคํ คนฺตวา พารามสิยํ อสิปตฺนํ ปวิสฺสู.

เตน โข ปน สมเยน อรุเวลาญํ เสนานิคเม เสนานิกญฺมพิภิสฺส เคเห^{๕๔๐} นิพฺพตฺตา สุชาตา นาม ทาริกา วยปฺพตฺตา เอกสฺมี นิโคโรธฺรูกฺเข ปตฺถนํ อกาสิ “สเจ สมชาติกํ กุลมฺรํ คนฺตวา ปจฺมคพฺเภ ปุตฺตํ ลภิสฺสามิ อนุสฺวจฺจโร เต สตฺสสฺสปรึจจาเคน พลิกมฺมํ กริสฺสามิ”ติ. ตสฺสา สา ปตฺถนา สมฺมิชฺมิ. สา มหาสตฺตสฺส ทุกฺกรการิกํ กโรนฺตสฺส ฉญฺเจ วสฺเส ปรีปนฺณเณ วิสาขปฺปณฺณมาญํ พลิกมฺมํ กาทูกามา หุตฺวา ปุเรตรํ เณฺสสฺส ลญฺจิมรฺกฺวเน จราเปตฺวา ตาสํ ชีโร ปญฺจ เณฺสตานิ ปาเยตฺวา ตาสํ ชีโร อพฺพตฺติยานีติ เอวํ ยาว โสฬสสนํ เณฺนํ ชีโร อญฺจ เณฺโย ปิวนฺติ, ตาว ชีรสฺส พหฺลตฺถจ มรฺตฺตถจ โอชวณฺตถจ ปตฺถยมาณา ชีโรปรีตฺตนํ นาม อกาสิ. สา วิสาขปฺปณฺณมทิวเส “ปาโถว พลิกมฺมํ กริสฺสามิ”ติ รตฺติยา ปจฺจสสมํ ปจฺจญฺจาย ตา อญฺจ เณฺโย ทฺหาเปสิ. วจฺจกา เณฺนํ ถนฺมุลํ นาคมฺีสุ, ถนฺมูเล ปน นวภาชเน อุปนิตมตฺเต อตฺตโน ฌมฺมตฺตาย ชีโรธรา ปวตฺตีสฺส. ตํ อจฺจริยํ ทิสฺวา สุชาตา สหตฺถเณว ชีโร คเหตฺวา นวภาชเน ปกฺขิปปิตฺวา สหตฺถเณว อคฺคิ กตฺวา ปจิตฺว อารภิ^{๕๔๑}.

ตสฺมี ปายาเส สุชาตาย ปจฺจมาเน มหณฺตมหนฺตา พุพฺพหา อญฺจหิตฺวา ทกฺขิณาวตฺตา หุตฺวา สยจฺรณฺติ. เอกผุสฺสิตมฺปิ พหิ น ปตฺติ อุตฺถนโต อปฺปมตฺตโกปิ ฐโม น อญฺจหติ. ตสฺมี สมเย จตฺตาริ โลกา ปาลา อาคนฺตวา อุตฺถเน อารกฺขํ คณฺหีสุ, มหาพรหฺมา ฉตฺตํ ธาเรสิ, สกโก อลาตานิ สมานนฺโต อคฺคิ ชาเลสิ. เทวตา ทวิสสฺสทีปปริวารสฺส จตฺตสฺส มหาทีเปสุ^{๕๔๒} เทวานญจ มนุสฺसानญจ อุกฺกปฺปนโธ อตฺตโน เทวานฺภาเวเน ทนฺทกพฺพธํ มรฺตฺตปฺปูลํ ปิเพตฺวา มรฺตฺต คณฺหมานา วีย สหริตฺวา ตตฺถ ปกฺขิปปิสฺส. อญฺเจสุ ทิ กาเลสุ เทวตา กพฺเพ กพฺเพ โธ อุกฺกปฺปนติ สมโพรทิวเส จ ปน ปรีนฺนิพฺพานทิวเส จ อุกฺกขลิยเวยว ปกฺขิปปนฺติ. สุชาตา เอกทิวเสเวว ตตฺถ อตฺตโน ปากฺกานิ อนเภานิ อจฺจริยานิ ทิสฺวา ปุณฺณํ ทาสี อามนฺเตสิ “อมม ปุณฺณเณ อชช อมหากํ เทวตา อติวีย ปสนฺนา มยา เอตฺตเก กาเล เอวรูปํ อจฺจริยํ นาม น ทิฏฺฐปฺพพฺ, ตสฺมา อมม เวเคน คนฺตวา เทวญฺจานํ ปฏฺวิชคฺคาหิ”ติ. สา “สาธํ อเย”ติ ตสฺสา วจฺนํ สมปฏฺิจฉิตฺวา ตฺริตฺตฺริตา รุกฺขมฺูลํ อคฺมาสิ.

โพธิสตะโตปิ โข ตสฺมี รตฺติภาเค ปญฺจ มหาสุปิเน ปสฺสิ. เอวรูปํ มหาสุปิโน อโหสิ :-

อํ มหาปถวี มหาสยณํ อโหสิ, หิมวา ปพฺพตฺตราชา พัพฺพโพนํ อโหสิ, ปฺรตฺถิเม สมฺมุตฺเท วาโม หตฺถโธ โอหิตํ อโหสิ, ปจฺฉิเม สมฺมุตฺเท ทกฺขิณํ หตฺถโธ โอหิตํ อโหสิ, ทกฺขิณํ สมฺมุตฺเท อุฏฺโธ ปาหา โอหิตา อเหสุ. อํ ปจฺโหม มหาสุปิโน ปาตฺโรหสิ.

^{๕๔๐} โป. เหเห

^{๕๔๑} โป. อารตฺติ

^{๕๔๒} โป. มหานิเปสุ

ปูน จ ปรี โฬธิตตสเสว ติริยา นาม ตินชาตินงคลมตเตน รตตทณเฑน นาภิโต อุกคณตวา ปสสนตสส ปสสนตสเสว วิทถิมตตํ รตนมตตํ พยามมตตํ ยญจิมตตํ คาวตมตตํ อพตมโย ชนมตตํ โยชนมตตติ เอวํ อุกคณตวา อุกคณตวา อนนโยชนสสสํ นภํ อาหจจ จิตา อโหสิ. อัยํ ทุตติโย มหาสุปิโน โฬธิตตสส ปาตุโรหสิ.

ปูน จ ปรี โฬธิตตสเสวเสตา กิมิ กณหสิสา ปาเทหิ อุตสกกิตวา () ยาว ชาณมณทลา ปฏิจณาเทสุ. อัยํ ตติโย มหาสุปิโน โฬธิตตสส ปาตุโรหสิ.

ปูน จ ปรี โฬธิตตสเสว จตตาริ สกุนา นานาวณณา เอโก นิลวณโณ เอโก ปิตวณโณ เอโก โลหิตวณโณ เอโก ปณชุปลาสวณโณ จตุหิ ทิสาหิ อาคนตวา ปาทุมเล นิ ปติตวา สพพเสตา ปณทรา ปริสุทธา สมปชชีสุ. โฬธิตตสส อัยํ จตตโถ มหาสุปิโน ปาตุโรหสิ

ปูน จ ปรี โฬธิตโต มีฬหปพตสส คูณปพตสส อปรุปริ จงกมติ ติโยชนพเพตสส มหโต มีฬหปพตสส อลิปปมาโน มีฬเห. โฬธิตตสส อัยํ ปณจโม มหาสุปิโน ปาตุโรหสิ.

ตตถ ปถโม อนุตตราย สมมาสมโพธิยา ปุพพนิมิตตํ. ทุตติโย อริยสส อญจจ คิกมคคสส เทวมนุสเสสุ ปากสิตถาวสส ปุพพนิมิตตํ. ตติโย พหุณํ โอทาทาวสนานํ คีหิถาวานํ ภควนตํ อุปสงกมนตานํ สรณคมณสส ปุพพนิมิตตํ. จตตโถ ชตติยาทีนํ จตุนนํ วณณานํ ตถาคตปปเวทิตเต ฐมมวินเย อคารสมา อนคาริยํ ปพพชิตวา อนุตตรํ วิมุตติํ สจฉิกิริยาย ปุพพนิมิตตํ. ปณจโม จตุนนํ ปจจยานํ ลาภิตาย เตสุ จ อนุปปลิตตถาวสส ปุพพนิมิตตํ.

อปิจ ยํ จกกวาฬมหาปถวี สิริสยณภูตํ อททสสํ, ตํ พุททถาวสส ปุพพนิมิตตํ. ยํ หิมวณตํ ปพพตราชํ พัพโพหนํ^{๕๔๓} อททสสํ, ตํ สพพณณุตถาณสส ปุพพนิมิตตํ. ยํ จตตาริ หตถปาเท สมททสส อปรุปริภาเคน คนตวา จกกวาฬมตถเก จิตเต อททสสํ, ตํ ฐมมจกกสส อปปปฏิวตติยสส ปวตติยภาเว ปุพพนิมิตตํ. ยํ อุตตตานกนิปนํ อททสสํ, ตํ ตีสุ ภเวสุ อวภูชชานํ สตตานํ อุตตตานํ มุขถาวสส ปุพพนิมิตตํ.

ยํ อกขนิ อุมมิเลตวา นิमितตานิ ปสสนโต วีย อโหสิ, ตํ ทิพพจกขุปฏิลาภสส ปุพพนิมิตตํ. ยํ ยาว ภาคคา เอกาโลกํ อโหสิ, ตํ อนาวรณณานปฏิลาภสส ปุพพนิมิตตํ. อิติ วิเสสา จิตมณิมตตภูเต ปณจมหาสุปิเน อททส. โฬธิตโต ปรีคคณหนโต “นิสสสเยนาหํ อชช พุทโธ ภวิสสามิ”ติ กตสนนิญจโน ตสสา รตติยา อจจเยน กตสรีรปฏิชคคโน ภิกขาจารกาลํ อาคมยมาโน ปาโตว อาคนตวา ตสมี รุกขมุเล นิสสิทอ ตตโน ปถาย สกถรุกข์ โอภาสยมาโน. อโหสิ. อถ โข สา ปุณณา อาคนตวา อททส โฬธิตตํ รุกขมุเล ปาจันโลกธาคู โอโลกยมาโน นิสินนํ สรีโรต จสส นิกขนตาทิ ปภาหิ สกถรุกข์ สุวณณวณณํ. ทิสวา ตสสา เอตทโหสิ :- “อชช อมหากํ เทวตา รุกขโต โอริยห สหตเถเนว พลิกมมํ สมปฏิจฉิตุ นิสินนา มณเณ”ติ อพเพคปปตต^{๕๔๔} หุตวา เวเคนาคนตวา สุชาตาย เอตมตถํ อโรเจสิ.

สุชาตา ตสสา วจัน สุตวา ตญฺจมานสา หุตวา “อชช ทานิ ปญฺจาย มม เขญฺจธิตฺตญฺจนาเน ติฏฺฐาหิ”ติ ธิตฺตํ อญฺจณิกํ สพพาลงการํ อทาสิ. ยสฺมา ปน พุททถาวํ ปาปุณณทิวเส สตสสสคฺคณิกํ สุวณณปาตี ลทฐ ฏฏฏติ ตสฺมา สา “สุวณณปาตียํ ปายาสํ ปกฺกปิยสามิ”ติ จิตตํ อุปปาเทตวา สตสสสคฺคณิกํ

^{๕๔๓} ป. ฬิณเจหน

^{๕๔๔} ป. อพเพตมตตา

สุวรรณปาตี นีหราเปตวา ตตถ ปายาสํ ปกฺขิปิตฺตํ ปกฺกภาชนํ อวชฺเชสิ^{๕๔๕}. ‘สพฺโพ ปายาสํ ปทุมปตฺตา อุกํ วย วิวตฺตติตฺวา ปาติยํ ปตฺติจฺจาสี, เอกปาติปุรมตฺโตว อโหสิ’. สา ตํ ปาตี อนุญาย สุวรรณปาติยา ปฏิกฺขชิตฺวา โอทาตวตฺถเนน เวเจตฺวา^{๕๔๖} สพฺพาลงฺกาเรหิ อตฺตมาวํ อลงฺกิริตฺวา ตํ ปาตี อตฺตโน สีสเส รเปตฺวา มหฺนเตน อานฺนาภาเวน นิคฺโรธรฺกฺขมุลํ คนฺตฺวา โพธิสฺสตํ โอโลเกตฺวา พลวโสมนสฺส ชาตา “รฺกฺขเทวตา”ติ สญฺญาย ทิฏฺฐจฺ्ञานโต ปฏฺจาย โอนโตนตา คนฺตฺวา สีสโต ปาตี โอตาเรตฺวา วิวริตฺวา สุวรรณภิกฺกาเรน คนฺธปฺปผวาสิตํ อุกํ คเหตฺวา โพธิสฺสตํ อุปคนฺตฺวา อญฺจาสี. ฆฏฺิการมฺหาพรหมฺนา ทินฺโน มตฺติกาปตฺโต เอตฺตํ อทฺธานํ โพธิสฺสตํ อวิหิตฺวา ตสฺมี ขณฺเ อทสฺสนํ คโต, โพธิสฺสโต ปตฺตํ อปสฺสนโต ทกฺขิมหตฺถํ ปสาเรตฺวา อุกํ สมฺปฏฺิจฺฉิ. สุชาตา สเหว ปาติยา ปายาสํ มหาปุริสสฺส หตฺถे จ เปสิ, มหาสฺสโต สุชาตํ โอโลเกสิ. สา ตสฺสาการํ สลลกฺเขตฺวา “ออยฺย มยา ตุมหากํ ปริจฺจตฺตํ คณฺหิตฺวา ยถารุจฺจิ คจฺฉณา”ติ วนฺทิตฺวา “ยถา มยฺหํ มโนโรถ นิปฺพนโน เอวํ ตุมหากมฺปิ นิปฺพชฺชตุ”ติ วตฺวา สตสฺสทสฺสคณฺิกาย สุวรรณปาติยา ปุราณปณฺเณ วย อนเปกฺขา หุตฺวา ปกฺกามิ.

โพธิสฺสโตปิ โข นิสนฺนญฺจานา อญฺจาย รฺกฺขํ ปทกฺขิมํ กตฺวา ปาตี อาทาย เนรณฺชราย ตีรํ คนฺตฺวา อนเเกสํ โพธิสฺสตสฺสทสฺสํ อภิสมฺพุชฺฌนทิวเส โอตฺริตฺวา นฺหานญฺจานํ สุปฺปตฺติจฺจิตฺตํ นาม อตฺถิ ตสฺส ตีเร ปาตี รเปตฺวา โอตฺริตฺวา นหฺตฺวา อนเกพฺพุตฺสทสฺสํ นิवासํ อรหฺทชฺชํ นิวาเสตฺวา ปุรตฺถาภิมฺโข นิสฺสิตฺวา เอกญฺจิตาลปฺกกปฺปมาเณ เภกฺกนปฺญญาส ปณฺเฑ กตฺวา สพฺพํ อปฺโปทํ มรฺอุปายาสํ ปริญฺชชิตฺวา. โส เอว หิสฺส พุทฺธุตฺสส สตฺตสฺสตาหํ โพธิมฺณเฑ วสนตฺสส เภกฺกนปฺญญาส ทิวสานิ อาหาโร อโหสิ. เอตฺตํ กาลํ เนว อญฺโถ อาหาโร อตฺถิ, น นฺหานํ น มฺขโธวํ น สรีรวพฺพโย ฆานสฺสฺเชน มคฺคสฺสฺเชน ผลสฺสฺเชน จ วิตฺตนาเมสิ. ตํ ปน ปายาสํ ปริญฺชชิตฺวา สุวรรณปาตี คเหตฺวา “สจาหํ อชฺช พุทฺโธ ภวิตุ สกฺขิสฺสามิ, อยํ ปาติ ปฏฺิโสตํ คจฺฉตุ โน เจ สกฺขิสฺสามิ อนุโสตํ คจฺฉตุ”ติ วตฺวา นทิสฺสเต ปกฺขิปิ. สา สเจ คณฺนา วย โพธิสฺสตสฺส สพฺพญฺตฺถาณนิมิตฺตํ ทสฺเสตฺวา โสตํ ฉินฺทมานา นทิมฺขณํ คนฺตฺวา มขมมขมญฺจานเนน วสสมปฺนโน อสฺโส วย อสฺสิตฺตมตฺตญฺจานํ ปฏฺิโสตํ คนฺตฺวา เอกสฺมี อวญฺญํ นิมุขชิตฺวา กาฬนาคราชวํ คนฺตฺวา ตินฺณํ พุทฺธานํ ปรีโธกปาติโย “กิลิ กิลิ”ติ รวํ การยมาณา ปหริตฺวาว ตาสํ สพฺพเหฏฺฐิมา หุตฺวา อญฺจาสี. กาฬนาคราชา ตํ สทฺทํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา “หิยโย เอโก พุทฺโธ นิพฺพตฺโต ปุณฺ อชฺช เอโก นิพฺพตฺโต”ติ วตฺวา อญฺจาย คนฺตฺวา อนเเกหิ ปทสฺเตหิ ฤตฺติโย วทฺมานอญฺจาสี. ตสฺส กิร มหาปถวียา เอกโยชนติคาจฺตปฺปมาณํ นภํ ปุเรตฺวา อาโรหนกาโล “อชฺช วา หิยโย วา”ติ สทฺทิสฺส อโหสิ.

โพธิสฺสโต เตน นิมิตฺเตน อวสสํ พุทฺโธ ภวิสฺสามิ ตฺถุญฺจญฺโธ อโหสิ. โพธิสฺสโตปิ นทิสฺสทมิ สุปฺปตฺติสาถวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺทสมเย ปุปฺผานํ วณฺญโต มุจฺจนกาเล เทวตาหิ อลงฺกเตน อญฺจสภวิตฺถาเรน มคฺเคน สีสโห วย วิชมฺภมาโน โพธิรฺกฺขาภิมฺโข ปายาสี.

ตทา พรหมาสหปติ ตโยชนวิตฺถตํ เสตฉตฺตํ ธารेतฺวา ตมนุปายาสี. สฺยาโม ติคาวุตฺตปฺปมาณํ ทิพฺพจามรํ คเหตฺวา โพธิสฺสตํ วิชยมาโน คจฺฉติ. สกฺโกปิ คาวุตฺตปฺปมาณํ ตสฺส ปุรโต คจฺฉติ. ปญฺจสิกฺโก คนฺธพฺพเทวปฺตฺโต ตโยชนาย ตํ เวฬุณฺณวีนํ วา ทิยมาโน ตสฺส ปุรโต อญฺยายิ. กาฬนาคราชา อสฺสิตฺตนาฏกิตฺติสทฺสเสหิ ปรีวฺโต ฤตฺติสทฺสเสหิ วทฺมานอ โพธิสฺสตํ อญฺพนฺธนติ. จตฺตาริ โลภปาลนทิพฺพชฺคํ คเหตฺวา อญฺปพฺพนธิสฺสุ. นาคยกฺขสฺสพณฺณาทโย ทิพฺเพหิ คนฺธปฺปมาทิสฺส

^{๕๔๕} โป. อวญฺญติ

^{๕๔๖} โป. เวเจตฺวา

บุชยีส, ทิพพสงคฺคาทีน ปวตตยีส, ทสสทสสี โลกธาดุ เอกคนธา เอกมาลา เอกสาธูการา อโหสิ. ตสฺมี สมเย สโตถิโย นาม ตินหารโก ติน อาทาย ปฏิปเถ อาคจฺจนโต มหาปุริสสส อาการํ ฌตฺวา อฏฺฐ ติน มฺภูจฺิโย อทาสี. โพธิสโต ติน คเหตุวา โพธิมณฺฑํ อารุห ทกฺขินทิสากาเค อุตฺตรากิมฺโข อฏฺฐาสี. ตสฺมี ขณ ทกฺขินจกฺกวาฬํ โอสีทิตฺวา เหฏฺฐา อวิจฺสมปตฺตํ วีย อโหสิ, อุตฺตรจกฺกวาฬํ อุลลฺงฺขิตฺวา อฺปรี ภาคคปตฺตํ วีย อโหสิ. โพธิสโต “อิทํ สมฺโพธิ ปาปุณฺณญฺจานํ น ภวิสฺสติ มณฺเณ”ติ ปทกฺขินํ กโรนฺโต ปจฺฉิมทิสากาคํ คนฺตฺวา ปุรตฺถากิมฺโข อฏฺฐาสี, ตโต ปจฺฉิมจกฺกวาฬํ โอสีทิตฺวา เหฏฺฐา อวิจฺสมปตฺตํ วีย อโหสิ ปุรตฺถิมจกฺกวาฬํ อุลลฺงฺขิตฺวา อฺปรี ภาคคปตฺตํ วีย อโหสิ. จิตฺตฺวจิตฺตฺวาเน กิรฺสส เนมิวฏฺฐิปริยน เต อกกนฺเต นาภียา ปติฏฺฐิตมฺหาสจฺจกฺกํ วีย มฺหาปถวิ โอนฺตฺนฺตา อโหสิ. โพธิสโต “อิทมฺปิ สมฺ โพธิ ปาปุณฺณญฺจานํ น ภวิสฺสติ มณฺเณ”ติ ปทกฺขินํ กโรนฺโต อุตฺตรทิสากาคํ คนฺตฺวา ทกฺขินากิมฺโข อฏฺฐาสี, ตโต อุตฺตรจกฺกวาฬํ โอสีทิตฺวา เหฏฺฐา อวิจฺสมปตฺตํ วีย อโหสิ ทกฺขินจกฺกวาฬํ อุลลฺงฺขิตฺวา อฺปรี ภาคคปตฺตํ วีย อโหสิ.

โพธิสโต “อิทมฺปิ สมฺโพธิ ปาปุณฺณญฺจานํ น ภวิสฺสติ มณฺเณ”ติ ปทกฺขินํ กโรนฺโต ปุรตฺถิมทิสากาคํ คนฺตฺวา ปจฺฉิมากิมฺโข อฏฺฐาสี. ปุรตฺถิมทิสากาเค ปน สพฺพพุทฺธานํ ปลลฺงฺกญฺจานํ ตํ เนว ฌมฺภิติน กมฺปติ. มฺหาสโต “อิทํ สพฺพพุทฺธานํ อวิชฺหิตํ อจฺลญฺจานํ กิเลสปลฺยชฺรวิทฺธํ สญฺจานนํ”ติ ฌตฺวา ตานิน ตินานิน อคฺเค คเหตุวา จาเลตฺวา “สจฺหา สพฺพญฺญตฺถาณํ ลภิสฺสมี, อจฺลปลฺงฺโก อฺปฺปชฺชตฺ”ติ สจฺจวณฺณํ อกาสิ. สจฺจวณฺณสมนฺตฺรเมว โพธิสโตสส สมภารานฺภาเวเน ปฏฺิณฺณชิตฺรตฺนสมฺมุขลํ จุทฺทสทฺถลปฺปมาณํ วชฺชราสํ อฺปฺปชฺช. โส โพธิชนฺธํ ปฏฺิจฺจ มยฺหํ สริรมํสโลหิตํ อวสฺสสฺตฺ, อฺขุ กายํ ปณฺธาย ปริมฺขํ สตี ปจฺจุปฺภุสเปตฺวา มานสํ ทพฺพํ กตฺวา “กามํ ตโจ นฺหารุ จ อฏฺฐิจ จ มยฺหํ สริรมํสโลหิตํ อวสฺสสฺตฺ, ยาว เม อนฺุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ น วิมฺจุจติ, อหํ สมมาสม โพธิ อฺปฺปตฺวา อิมํ ปลลฺงฺกํ น ภินทิสฺสามิ”ติ.

อสนีสตฺสนนินฺปาเตนาตีปี อเมชฺชํ ปลลฺงฺกํ อาภุชิตฺวา อปฺราชิตปลลฺงฺเกเน ตสฺมี นิสินฺเน สพฺเพ เทวา ปถวิโต, ยาว พุรหมโลกา วิวิธสฺสการหฺตฺตา เอกจฺเจ ฐชฺปฏฺากปตฺติโย คเหตุวา เอกจฺเจ ปุพฺผจฺาญฺิโย เอกจฺเจ สุวณฺณฆเณ เอกจฺเจ วนฺณทามานิน เอกจฺเจ รัชฺฐทามานิน เอกจฺเจ มณฺิทามานิน คเหตุวา ปุชฺยมานา สมนฺตา อฏฺฐิสฺส. สพฺเพ ทสสทสสจกฺกวาฬเทวตา ญฺญสฺสพฺพญฺจ โกลาฬญฺจตา อเหสฺ.

ตสฺมี สมเย มาโร ปาปิมา ฉพฺพสฺสานิน โพธิสโตสส ปทานุปทีโก โอตาราเปตฺวา อมรโลกลาหฺลํ สุตฺวา “อโย สิทฺถตฺถกฺมาโร มม วสํ อติภฺกมิตฺกามา โหติ, หายติ เม วิสโย นนฺท ทานิมสฺส อนฺตรายํ กิรฺสสามิตี จินฺเตตฺวา ติสฺโส จิตฺโร รากา อรติ ตณฺหา จ ปกฺโกสิตฺวา “คจฺฉนฺ ตมฺเห สิทฺถตฺถกฺมารสฺส อนฺตรายํ กโรถา”ติ อาห. ตา “สาธู ตาตา”ติ สมปฏฺิจฺจิตฺวา ตาวเทว ติสฺโส ปญฺจสฺตปญฺจสฺตปรีวารา อลฺงฺการปฏฺิณฺณชิตฺตา นิกฺขมฺิสฺส. ตาสฺ รากา โพธิสโต อฺปฺคนฺตฺวา อาห “อฏฺฐเทหิ โภ, ขตฺติย มจฺจุภีโตสสี”ติ. “กาสิ ตวณฺ”ติ? “อหํ รากา”ติ. “กึ ตว กิริยนฺ”ติ? “สพฺพโลกํ รากปาเสน พนฺธิสฺสามิ”ติ. “ยที เวรํ วเทสสี”ติ วตฺวา อาห

“รตฺโต อตถํ น ชานาติ	รตฺโต ฌมฺมํ น ปสฺสตี
อนฺธตมํ ตทา โหติ,	โย ราโค สหเต นรํ
อหํ รากา รากาย วา-	ยมิสฺสามิธาคโตตี”ติ.

ตํ สุตฺวา อปสฺสกิตฺวา เอกมณฺธํ อฏฺฐาสี.

ตโต อรติ อาห “อญฺเฐหิ โภ ราชปุตฺต อิมฺมาหา อาสนา”ติ. “กาสิ ตวน”ติ? “อหํ อรติ”ติ. “กึ ตว กิริยน”ติ? “สพฺพโลกํ โทสปาเสน^{๕๔๗} พนฺธิสสามิ”ติ. “ยทิ เอวํ วเทสิ”ติ วตฺวา อาห

พฺภุโห อตถํ น ชานาติ	พฺภุโห ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธตมํ ตทา โหติ	ยํ โทโส สหเต นรํ
ตสฺมา ตํ นิหนิสสามิ,	ตฺวามสฺนินฺหา มยา”ติ.

สา ตตฺถเวว อญฺจาสิ.

ตโต ตณฺหา อาห “อญฺเฐหิ โภ สิทฺธตฺถ อิมฺมาหา ปลลงฺกา”ติ. “กาสิ ตวน”ติ? “อหํ ตณฺหา”ติ. “กึ ตว กิริยน”ติ? “อหํ สพฺพโลกํ ตณฺหาปาเสน พนฺธิสสามิ”ติ. “ยทิ เอวํ วเทสิ”ติ วตฺวา อาห

มูโฬห อตถํ น ชานาติ	มูโฬห ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธตมํ ตทา โหติ	ยํ โมโห สหเต นรํ.
ตสฺมา ตํ นิหนิสสามิ	ตฺวามสฺนินฺหา มยาติ.

เอวํ รากโทสโมหปฺปหานาย อุตฺสาโห พฺพุโธ ภวิสฺสติ “คจฺฉณ ตุมฺเห”ติ อาห อถ ตา มารธิตโร สปริวารา โพธิสฺตตฺสส ปุโรโต ชรสฺตีตาลียา ตสฺส จิตฺตคาหนสมตฺเถน อุมฺมิลินิมมลกฺขเป เมน การเณน จ นจฺจคฺคิตฺติโย คายนฺติโย ตสฺส จิตฺตวิกฺเขปํ กาตุ อสมตฺถา, อนตฺตมฺนา อมตฺตมโนรณานิราสา หุตฺวา ชราชีรตณฺวีนฺณา วิรูปฺฐปา ปณฺธิตเกสา ขณฺฑทนต์ตา ภคฺคปิฏฺจิทฺทณฺฑปรายนา ลชฺชมานา ตโต ปลายิตฺวา ปิตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา สพฺพิ อารโจะนฺติ.

มาโร ปาปิมา โภธมานโส อิสฺสาภิกฺขุโต มารโฆสนํ โฆเสตฺวา อนนฺกปฺปการํ เสนํ อภินิมิตฺตฺวา รากโทสโมหิสฺสาหิ สมณฺนาโคโต ปรมทารุโณ มารเสนํ อามนฺเตสิ “มาริสฺสา เภฏฺจา อวิจิโต อุปริ ยาว ภวคฺคา ติริยํ อปริยนฺตาสุ โลกธาดูสุ สิทฺธตฺถสทิสฺโส อุตฺตมปุริโส นาม นตฺถิ ปุริสฺสโภ ปุริสฺสโห ปุริสนาโค ตสฺมา ตสฺส สมมุขา ยฺพุธํ กาตุ น สกฺขิสฺสาม, เอกปฺสเสน ยฺชฺมิสฺสามา”ติ อุตฺตรปฺสเสน มารเสนาย คมนํ วินาเรสิ. ปุนปิ อาห “มาริสฺสา ยถาสติ ยถาพลํ นานาธุธา นานาสรีรา นานาวณฺณา นานาสนฺธานา นานามุขา ตสฺส ปลลงฺกโต อญฺจหิตฺวา ปลายนฺตฺถาย วายาม^{๕๔๘} กโรธา”ติ. สมณตโต โยชนสฺตสฺสสฺส ฝริตฺวา อญฺจาสิ เอกจฺเจ มารา นิลสรีรา^{๕๔๙} เสตฺมุขา, เอกจฺเจ เสตฺสรีรา นิลมุขา. เอกจฺเจ รตฺตสรีรา ปิตฺมุขา, เอกจฺจา ปิตฺสรีรา เสตฺมุขา. เอกจฺเจ กพรสรีรา กณฺหมุขา, เอกจฺเจ กณฺหสรีรา กพรมุขา. เอกจฺเจ เสตฺสรีรา กณฺหมุขา ตเถว เอกจฺเจ รตฺตสรีรา ปิตฺมุขา. กพรสรีรา นิลมุขา. เอกจฺเจ อุปริมกายโต นาคสรีรา เภฏฺจิมกายโต มนุสฺสสรีรา. ตเถว เอกจฺเจ เภฏฺจิมกายโต สุปณฺณสรีรา, อุปริมกายโต นาคสรีรา. ตเถว เอกจฺเจ เภฏฺจาพฺยคฺชสรีรา อุปริอุสภสรีรา. ตเถว เอกจฺเจ เภฏฺจาพานรสรีรา อุปริมกายโต หยสรีรา. ตเถว เอกจฺเจ เภฏฺจาสิหสรีรา, อุปริมกายา มหีสรีรา. ตเถว เอกจฺเจ เภฏฺจิมกายโต คิณฺณสรีรา อุปริมกายา ตเถว. เอกจฺจจันํ ทกฺขินกณฺณโสเตน ปวิฏฺฐา โฆรสปฺปา วา มกณฺณโสโต นิกฺขมิตฺวา ฌณฺํ อํกํสุ. ตเถว เอกจฺจจันํ ทกฺขินอกฺกิณฺนา ปวิฏฺฐา โฆรสปฺปา วา

^{๕๔๗} โป. โปสปาเสน

^{๕๔๘} โป. วายานํ

^{๕๔๙} โป. นิลสรีรา

มอกฺขิโต นิคมิตวา ฌณฺ อํกุสฺ. ตเถว ทกฺขินนาสิกาย ปวิฏฺฐา โฆรสปปา วามนาสิกโต นิคมิตวา ฌณฺ อํกุสฺ. ตเถว มุเขน ปวิฏฺฐา มตถกโต นิคมิตวา ฌณฺ อํกุสฺ. มตถเกน ปวิฏฺฐา มุขโต นิคมิตวา ฌณฺ อํกุสฺ. นาภิตโต ปวิฏฺฐา, มุขโต นิคมิตวา ฌณฺ อํกุสฺ. ตเถว ทกฺขินหตฺถเวฏฺฐิตนาคา วามชาณุมตถเก ฌณานิ ชาเรสุ, วามหตฺถเวจิตนาคา ทกฺขินชาณุมตถเก, ตเถว ยถา โคณ-มหีส-สปป-อชฺคราทโย. เอวํ คีวา-อุร-กฺกุ-อุรุ-ปาทาทีสุ เวเจตฺตา ฌณานิ อํกุสฺ. มารเสนานิภฺนตา นิพฺพิธปิงฺคณิกฺขนตฺกขินิกฺขนตฺทาสา กุฏฺฐิลมฺภกา ภินฺนนาฏา นิภฺนตฺติขินมฺหานชาตมมลปจฺสุวิปฺปิกฺกณมฺพุฏฺฐิตุสฺสณฺณานา วิวณฺณกสฺส วิภจฺจนุรฺรทารุณา วีย ทุสฺสณานาธุหตฺถา คาวุต-ทฺวิคาวุต-ตฺติคาวุต-โยชน-ทฺวิโยชน-ตฺติโยชนาทิสฺมคฺคตฺสรีรา. โยชนสฺสทฺสโต ปฏฺจายปถุนทฺริยน-เมฆนิตฺถร-ก-อสฺนิวิจฺจกฺกผลนอุทฺทาลน-มหาสาครนิกฺโขสภวานวิปฺลสฺททฺตนิคฺโขสา จกฺกวาฬปพฺพตฺ ฌินฺทิตวา อิมํ จกฺกวาฬํ อาคโต มหาสมฺพุทฺโธ วิย อาภาสํ อุลลํสฺสจิตฺวา สกฺลปถวีปริมฺทิตฺตุ คจฺจนมานา ปพฺพตฺตมฺภา วีย จ มารเสนา มหาโพธิมณฺฑํ อวตฺถรมาณา วีย คจฺจณตฺติ.

มาโร เอวํ วิจาริตเสนาย คมนสฺสชฺชํ กตฺวา ทิยทฺตมโยชนสฺตติกํ คิริเมฆลหตฺถิกฺขนธ-วรคฺโต มาปิตฺวาทุสฺสทฺสเสหิ อสี-สฺตติ-ธฺนุ-สร-โตมร-กณฺย-ภินฺทิวาฬ-ปิจฺร-กฺขนต-จกฺกสฺงข-องฺกุส-กํส-ปาสาณ-อยปาส-อยมฺมุส-วาสิ-ผรฺสุ-ตฺติสุลาทิกฺกณานาธุธานิ คเหตุวา วิภจฺจนุรฺร ทารุณสทฺทเท^{๕๕๐} “สีทฺธตฺถกุมารํ คณฺห, หนน, พนฺธ, พาธ, อุตฺตาเสถ, หทยํ มทฺท, อุรํ ผาเสถ, ปาเทสุ คเหตุวา ปฺรสมฺพุทฺเท ชิปฺภา”ติ อาณานิโต อาคจฺจณตฺติ.

ตสฺมี ขณฺเณ ฉณเวสํ คเหตุวา โพธิสฺตตํ ปรีวาเรตฺวา จิตฺตา ทสฺสทฺสจกฺกวาฬเทวตา มารเสนานิคฺโขสํ สุตฺวา อุตฺตรทิสํ โอโลกยมาณา มารเสนํ อาคจฺจณมานํ ทิสฺวา “มาโร อาคโต”ติ ฌตฺวา ภิตฺตสฺสิตา สมฺมุขฺจฺจณโตเยว มหาสฺตตํ เอกกํ ปหาย ปลาโยตฺตุ อารภีสุ^{๕๕๑}. สกฺโก วิชฺยุตฺตรสฺงขํ ปิฏฺฐิตโต กตฺวา ปลาโย. มหากาโฬ นาม นาคราชา ปถวี ปวิสิตฺวา ปถจโยชนสฺตติกํ มนฺทริณาคภวานํ คณฺตฺวา สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา อุโภทฺติ หตฺถเอหิ มุขํ ปิชาโย นิปฺชฺชิ. มหาพฺรหฺมาเสตฉนตฺตํ โกฏฺฐิยํ คเหตุวา พฺรหฺมภวานํ อคฺมาสี. เอกา เทวตา ปตฺติฏฺฐาตุ สมตฺถา นาม นตฺถิ.

มหาปุริสฺโส เอกโกว นิสฺสีทิ. โส สพฺพเทวตานํ ปลาตตฺตา นิสฺสทฺทํ สฺสณฺณํ ปเทสํ ทิสฺวา อุตฺตรํ ทิสํ โอโลกยมาโน อชฺโฌตฺถริตฺวา อาคจฺจณมานํ มารพฺลํ ทิสฺวา จินฺเตสฺสี “อโย เอตฺตโก ชโน มํ เอเกกํ สนฺธาย มหนฺตํ วายามํ กโรตฺติ. อิมสฺมี จาเน มม อวสฺสโย หุตฺวา มารเสนาย สทฺธียุชฺฌนโก ปิตา วา ภาตา วา สหาโย วา นตฺถิ, เทวตาปิ ปลาตา, จเปตฺวา ทส ปารมิโย อณฺณํ ปฏฺฐิสฺรณํ นตฺถิ. สีสปารมิภูมียํ วีริยปารมิปาเทน ปตฺติฏฺฐจิตฺวา ปถญาปารมิขคฺคํ สทฺธาหตฺถเณ คเหตุวา เสสปารมิโย ผลกํ กตฺวา ปลลํกโต อนฺนุจฺจิตฺวา มยา มารเสนํ วิทฺธิสฺสิตุ วฏฺฐตฺติ”ติ ปารมิโย อุปปริภุขมาโน นิสฺสีทิ.

โส ปารมิโย อามนฺเตตฺวา อาห

“อายนฺตุ โภโต อิทฺ ทานสฺสีลา
เนกฺขมมปถฺญา สห วีรชนตฺติ,
สจฺจาวธฺธิจฺจณ สเมตฺตฺตฺเพกฺขา

^{๕๕๐} โป. ธารุณสทฺโท

^{๕๕๑} โป. อารภีสุ

ยุทธาย โว คณฺหฬ อาวธานี”ติ^{๕๕๒}.

ปารมีโย อาหิสฺ

“มยฺ ปารมีตาโยธา

จิรํ เทว ตยา ภาตา,

อชช ทสสาม เต วีร-

วิชยํ ภาทฺหมตฺถเต”ติ^{๕๕๓},

อถ โข มาโร เทวปุตฺโต “วาทมนฺทเลน สิทฺธตฺถํ ปลาเปสสามิ”ติ วาทมนฺทลํ สมฺภูจฺจาเปสิ. ตงฺกณฺเวยว ปฺรตฺติมาทิเกทา วาตา สมฺภูจฺจิตฺวา อทฺธมโยชนเอยชฺชนทวิโยชนติโยชนนฺปมฺภานานิ ปพฺพตฺตภูฏานิ ปทาเลตฺวา วณฺคจฺจรฺกฺขาทีนํ อุมฺมุเลตฺวา สมฺนตา คามนิกเม จฺจนฺนวิจฺจนฺนํ ภาตฺต สมตฺถาปิ มหาปุริสสฺส ปุณฺณเตเชน วิหิตานฺภาวาทา โพธิสฺสตฺตํ ปตฺวา จีวรคณฺณมตฺตมฺปิ จาเลตฺต นาสกฺขีสุ. ตโต “อุทฺเทกน น อชฺโฌตฺถริตฺวา มาเรสสามิ”ติ มหาวสฺสํ สมฺภูจฺจาเปสิ. ตสฺसानฺภาเวน อฺปฺรุปริ สตปฺภูลสทสสฺสปฺภูลาทิเกทา วลาหกา อฺภูจฺจิตฺวา วสฺสีสุ. วุฏฺฐิธาราวเเคน ปถวี จิตฺทา อโหสิ. วณฺรฺกฺขาทีนํ อฺปฺริภาเคน มหาเมฆเอย อาคนฺตฺวา มหาสทฺตสฺส จีวรํ อฺสฺสาวพินฺทุฏฺฐานมตฺตมฺปิ เตเมตฺต นาสกฺขิ. ตโต ปาสาณวสฺสํ สมฺภูจฺจาเปสิ. ตโต ปาสาณวสฺสํ สมฺภูจฺจาเปสิ. มหนฺตานํ มหนฺตานํ ปพฺพตฺตภูฏานํ ธูมายนฺตานํ^{๕๕๔} ปชฺชนฺตานํ อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสฺสตฺตํ ปตฺวา ทิพฺพมาลาคุพฺภาวํ อาปชฺซีสุ. ตโต ปฺรหฺณวสฺสํ สมฺภูจฺจาเปสิ. เอกโตธาราวุฏฺโธธาราวอสิสฺตติชฺรูปาปาทโย ธูมายนฺตา ปชฺชนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสฺสตฺตํ ปตฺวา ทิพฺพปฺปฺพานิ อเหสุ. ตโต องฺการวสฺสํ สมฺภูจฺจาเปสิ. กีสฺสฺกวนฺณา องฺการา อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสฺสตฺตสฺส ปาทฺมุเล ทิพฺพปฺปฺพานิ หุตฺวา วิกิริสุ. ตโต กุกฺกพฺวสฺสํ สมฺภูจฺจาเปสิ. อจฺจุณฺโห อคฺคิวนฺโณ กุกฺกพฺโ อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสฺสตฺตสฺส ปาทฺมุเล ทิพฺพจฺนทณฺจฺจนฺนํ หุตฺวา นิปติ. ตโต วาลูกาวสฺสํ สมฺภูจฺจาเปสิ. อติสฺสุมวาลูกา ธูมายนฺตา ปชฺชนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสฺสตฺตสฺส ปาทฺมุเล ทิพฺพปฺปฺพานิ หุตฺวา นิปติสุ. ตโต กลลวสฺสํ สมฺภูจฺจาเปสิ. ตํ กลลํ ธูมายนฺตํ ปชฺชนฺตํ อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสฺสตฺตสฺส ปาทฺมุเล ทิพฺพวิเลปนํ หุตฺวา นิปติ. ตโต “อิมินา ภีเสตฺวา สิทฺธตฺถํ ปลาเปสสามิ”ติ อนฺธการํ สมฺภูจฺจาเปสิ. ตํ จตฺตฺรํคสมฺนนาคนฺตํ วีย มหาตมํ หุตฺวา โพธิสฺสตฺตํ ปตฺวา สุริยปฺปภาวิหตํ วีย อนฺธการํ อนฺตรธายิ.

เอวํ มาโร อิมาทิ นวทฺติ วาตวสฺสปาสาณปฺรหฺณองฺการกุกฺกพฺวาลูกากลลอนฺธการวุฏฺฐิทิโพธิสฺสตฺตํ ปลาเปตฺต อสฺสโกณฺโต “กํ ภาณํ ติฏฺฐถ อิมํ สิทฺธตฺถกฺกุมารํ คณฺหฬ หนถ ปลาเปถา”ติ ปริสํ อาณาเปตฺวา สยมฺปิ คิริเมฆลสฺส หตฺถิโน ชนฺธํ นิสินฺโน จกฺกาจฺจํ อาทาย โพธิสฺสตฺตํ อฺปฺสงฺกมิตฺวา “สิทฺธตฺถ อฺภูจฺจาทิ เอตฺสฺมา ปฺลลงฺกา นายํ ตฺยหํ ปาปฺปณฺดาติ มยฺหํ เอว ปาปฺปณฺดาติ”ติ อาท. มหาสทฺโตตฺสส วจฺนํ สุตฺวา อโวจ “มาร เณว ตยา ทส ปารมีโย ปูริตา น อฺปฺปารมีโย น ปรมตฺถปารมีโย นาปิ ปญฺจ มหาปฺริจจาคา ปฺริจจตฺตา น ฌาตตฺถจฺริยา น โลกตฺถจฺริยา น พุทฺธิจฺริยา ปูริตา สพฺพา ตา มยา เวยว ปูริตา ตสฺมา นายํ ปฺลลงฺโก ตฺยหํ ปาปฺปณฺดาติ มยฺเหวโส ปาปฺปณฺดาติ”ติ.

มาโร “มุสฺสาวาทิมํ กโรตี”ติ กุทฺโธ โกธเวคํ อสฺหนโต มหาปุริสสฺส จกฺกาจฺจํ วิสฺสชฺเชสิ. ตํ ตสฺส ทส ปารมีโย อาวชฺเชนตฺสส อฺปฺริภาเค มาลาวิตานํ หุตฺวา อฺภูจฺจาสิ. ตํ กิริ ชฺรธารจกฺกาจฺจํ อญฺญทาเตน กุทฺเธน วิสฺสจฺจํ เอกฆนปาสาณตฺถมฺเก วสฺสกีเร วีย จินฺทนฺตํ คจฺจติ อิทานิ ปน ตสฺมี มาลาวิตานํ หุตฺวา จิตฺเต อวเสสา มารปฺริสา “อิทานิ ปฺลลงฺกโต วุฏฺฐาย ปฺลายิสฺสตี”ติ มหนฺตมหนฺตานํ เสลฺกภูฏานํ วิสฺสชฺเชสุ. ตานํปิ มหาปุริสสฺส ทส ปารมีโย อาวชฺเชนตฺสส มาลาคุพฺภาวํ อาปชฺชิตฺวา ภูมิมิํ ปติสุ. เทว

^{๕๕๒} ปจฺจสมฺโพธิ (ปาฬิ) หน้า. ๙๓

^{๕๕๓} ปจฺจสมฺโพธิ (ปาฬิ) น. ๙๔

^{๕๕๔} โป. ธมฺมายนฺตานํ

ตา จกกวาฬมุขวณฺณีย จิตา คีว ปสาเรตวา สีสํ อุทฺธิปิตวา “นญฺโจ วต โส สิทฺธตถกฺขมารสฺส รูปคคฺคปตโต อตตภาโว ก็ นุ โข กริสฺสตี”ติ โอลเณนติ.

ตโต มหาปุริโส “ปุริตปารมีนํ โปธิสฺสตนํ อภิสมฺพุชฌณทิวเส ปตฺตปฺลลงฺโก มยหํ ปาปุณฺนาตี”ติ วตฺวา จิตํ มารํ อาห “มาร ตฺยหํ ทานสฺส ทินฺนภาเว โโก สกฺขี”ติ. มารโ “อิมเ อตตกา ชนา สกฺขีโน”ติ มารพลาภิมุขํ หตฺถํ ปสาเรสิ. ตสฺมี ขณเ มารปริสาย “อหํ สกฺขี อหํ สกฺขี”ติ ปวตฺตสทฺโท ปถวิ อนุทฺริยนสทฺทสทฺทิสเ อโหสิ. อถ มารโ มหาปุริสํ อาห “สิทฺธตถ ตฺยหํ ทานสฺส ทินฺนภาเว โโก สกฺขี”ติ.

มหาปุริโส “ตฺยหํ ตาว ทานสฺส ทินฺนภาเว สเจตนา สกฺขีโน มยหํ ปน อิมสฺมี จาเน สเจตโน โกอ จ สกฺขี นาม นตฺถิ ติฏฺฐตุ”^{๕๕๕} ตาว เม อวเสสตตภาเวสุ ทินฺนทานํ เวสฺสนตฺตรตฺตภาเว ปน จตฺวา มยหํ สตตสคกฺกมหาทานสฺส ทินฺนภาเว อยํ อเจตนาปิ ขนฺมมหาปถวี สกฺขี”ติ จีวรคภฺณตฺรโต ทกฺขิณหตฺถํ อภินิหริตฺวา “เวสฺสนตฺตรตฺตภาเว จตฺวา มยหํ สตตสคกฺกมหาทานสฺส ทินฺนภาเว ตวํ สกฺขี น สกฺขี”ติ มหาปถวiovิภิมุขํ หตฺถํ ปสาเรสิ. มหาปถวี “อหํ เต ตทา สกฺขี”ติ วิวรสฺเตน วิวรสฺสเสเน วิวรสฺสสเสเน มารพลํ อวตฺถรมาณา วิย อนุทฺท.

ตทา วสุทฺถรา โปธิสฺสตฺตสฺส สมภารานฺญาเวเน อตฺตานํ สณฺจาเรตุ อสโณนฺติ ปถวิทฺลโต อุฏฺฐหิตฺวา อิตฺถิสามณฺณวตา วิย โปธิสฺสตฺตสฺส ปุโรโต จตฺวา “อหํ มหาปุริส ตว สมภารํ ชานามิ, ตว ทกฺขิโณ ทเณน มม เกสา อลฺยิณฺติ, อหํ เต ทานสกฺขี”ติ วิวราสฺสเสเน วิวราสฺสสเสเน มารพลํ อวตฺถรมาณา วิย อนุทฺทิตฺวา อตฺตโน เกเส ปริวเตตฺวา วิสฺสชฺเชสิ. ตสฺสา เกสโต อุทกํ ปตฺติตํ คจฺจโสถํ มณฺเณ ปวตฺตตฺติ. มหาสคฺเตน “สุทฺธินํ เต สิทฺธตถ มหาทานํ อุตฺตมทานน”ติ เวสฺสนตฺตรทินฺนทานเ สมมสนฺเต ทิยพฺพโยชนสฺสติกํ คิริเมฆลหตฺถิ ชณฺเณเกหิ ปกฺขลิตฺวา ปตฺติฏฺจาสิ. มารปริสา ทิสฺวา ปลาเยสุ. เอกมตฺเตน คตา นาม นตฺถิ, สตต ธชจามราทีนํ เจว นีวตฺถวสนานํ จ ฉทฺเทตฺวา^{๕๕๖} สมุชฺสมุชฺทิสาทิเยว ปลาเยสุ. ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา มารโ สวิมฺหยพฺพุโล “อโห ทานสฺส วิสเโส, อโห ทานสฺส วิปาโก, อโห ทานสฺส ทินฺนกตฺตา สิทฺธตถกฺขมารสฺส อโห สมฺมิชฺฌิสฺสตี”^{๕๕๗} ปตฺถนา”ติ จ สํสิตํ ปสาทํ กริ. สํวิคตฺททโย สพฺพาวุธานิ ฉทฺเทตฺวา พาหุสฺสสํ สมมฺยิขิตฺวา นมสฺสมาโน

“นโม เต ปุริสาชณฺเ

สทฺเวกสฺมี โลกสฺมี

ตฺวํ พุทฺโธ ตฺวํ สตฺถา

ตฺวํ อนุสเย เจตฺวา

นโม เต ปุริสุตฺตม,

นตฺถิ เต ปฏฺฏิคฺคโล”ติ^{๕๕๘}.

ตฺวํ มาราภิภู มฺหิ

ติณฺเณ ตาเรสิ มํ ปชฺน”ติ^{๕๕๙}.

โปธิสฺสตํ โณเมติ. เตเนว ปสาเทน อนาคเต ปจฺเจกพุทฺโธ ภวิสฺสตี. เอวํ มารโ โปธิสฺสตํ โณเมตฺวา สกฺชานเมว อคมาสิ.

ตสฺมี ขณเ ปญฺญาสโยชนปฺมาณํ รํสีสฺสพฺสโสภิตํ สุริยมณฺฑลํ จกฺกวาฬคพฺพะ เชีรสาครนิมฺมุชฺชาปิตํ, จกฺกรตฺนํ วิย หตฺถปฺมาณํ จิตํ เนมิยํ คเหตุวา ปจฺฉิมจกฺกวาฬํ โอคจฺจมานํ เอญฺนปญฺญาสโยชนปฺมาณํ, ปภาย สมุชฺชลิตํ วิสฺสเชนตํ คเหตุวา อนิลปเณ อุลฺลงฺฆาปิตํ

^{๕๕๕} โป. อฏฺฐตุ

^{๕๕๖} โป. ฉทฺเทตฺวา

^{๕๕๗} โป. สมฺมิชฺฌิสฺสตี

^{๕๕๘} พุ. ส. (ปาฬิ) ๒๕/๕๕๐/๔๔๑

^{๕๕๙} พุ. ส. (ปาฬิ) ๒๕/๕๕๐ - ๕๕๑/๔๔๑

รตนจกักรั วีย จณทมนลั ปาจีนโลกธาดุโต อุกจณมานั จิตั จกกวาพมชฌเ อตตโน ปาย
 สุวณณวณณาย อุปปโสภยมาโน ตั ปเทสั สุวณณรสีนา นิมุขชาปิยมาโน วีย รัชฆนธสทิสั
 มหาโพธิรุกขั ปิฏฐิโต กตวา อุปปราชิตปลลงกวรมารุยห โพธิสโต นิสินโน อโหสิ. ปาจีน
 โลกธาดุ จณทปปาย ไซตยติ. ปจฉิมโลกธาดุ สุริยปปาย ไซตยติ. จกกวาพมชฌั มหาปุริสปป
 าย ไซตยติ. สุริโย กุรุมาโน มารปุกโข วีย. จนโท โสมภาเวน มหาปุริสสส ปุกโข วีย
 จ โพธิสโตสส ภเยน มารสส ปลาตตตา จนทภเยน สุริโย ปลายโน วีย อโหสิ. เอวั มารเสนั
 ปลาเปตวา จกกวาพพพตสาณิปาการปริกขิตเต ตารมณิขจิตากาสวิตาเน จนทปปชลิโต จก
 กวาพคพมณทปวรมชฌเ จ มหาโพธิสมิเป จิตะ สตรตตนขจิตเต อุตตมปลลงเก นิสินโน
 โพธิสโต โหติ. มารภเยน ปลาตา เทวตา ทสพลสส ชยภาวั มารสส ปลาตภาวั ญตวา
 ชัย อุโฆสมานา โพธิมณั อุปสงกมิส. นาคา นาคภวเนสุ, สุภณนา สุภณณภวนา, เทวา
 เทวภวนา, พรพมา พรหมภวนา คหิตธชปาภา คนธมาลหตถา อาคนตวา “สมพุทสส สิริมโต
 ชโย, ปาปิโมโต มารสส ปราชโย”ติ ชัย อุโฆสมานา มหาสโตตปริวเรตวา อฏฐัส. อวเสสจก
 กวาพทสสทสเสสุ เทวคณา มาลาคนธวิเลปนเห ปุชยมานา นานปการา ฤติโย วทมานา อฏ
 ฐัส. มหาพรพมา อาคนตวา เสตจจตตั ธาเรสิ. กาพนาคราชา อาคนตวา ฤติโย วทมานา
 อฏฐาสิ. สกโก สงขมณโต อฏฐาสิ. ปณจสิโก วิณั วทมานา อฏฐาสิ, จตุโลกปาสา จตุสุ
 ทิสาสุ อฏฐัส. อฏฐวิสตยภขเสนาปติโน ชคคหตถา สุมนา อฏฐัส. ทวตตีส เทวกุมาริโย
 สุวณณจงโกฏฐเกสุ ปุเรตวา ทิพพกุสเมหิ ปุชยมานา อกาเส อฏฐัส. สยามา จามเรน วิชยมาโน
 อฏฐาสิ. สนตฺสโต^{๕๖๐} สุวณณตาลปตตั คเหตุวา อฏฐาสิ. อวเสสา เทวตา นานาวิธานิ อภิ
 เสฏฺฐปรณานิ คเหตุวา อฏฐัส. สกทสสทสสจกกวาพเทวตา สกเวสั คเหตุวา ปจวิโต ยาว
 อกนิฏฺฐานิ รนตรั อฏฐัส.

เอวั ธรรมานอ จ สุริเย โพธิสโต สเสนั มารั ปลาเปตวา จีวรุปริมคคมาเนหิ โพธิ
 รุกขมุเลหิ รตตปวาพทเลหิ ปุชยมาโน ปสมเยาเม ปุพเพนิवासั อนุสสริ. อนุสรนโต จ
 ปฏิโลมกโต ปจฉิมาสนโต ปกฺขติ อนุสสริ. กถั? “อิมั จานั กุโต อาคโต”ติ อุปริกขิยมาโน
 “เนรยชราย ตีรโต อาคโตมเห”ติ ปสสิ. ตั จานั ปหาย ปายาสปฏิกคหิตฏฺฐานโต, ตั มหา
 สุปินทิกฺฐจณโต, ตั โอฟาริกาทรริกาทรริปริกฺขิตฏฺฐานโต, ตั มหาปธานภูมิจณโต, ตั
 อาพารากาลามปุตตสส มยา คหิตจณโต, ตั พิมพิสารรณโย ปฏิกฺขณทินนจณโต, ตั ราชคห
 โต, ตั อนุปิยวณโต, ตั อนโณมานทีตีเร ปพพชิตจณโต, ตั กปิลวตถุณครโต, ตั ลุมพินิวน
 ชาติจณโต, ตั มาตุกฺขจโต, ตั ตฺสิตปุรโต, ตั เวสสนตรภาวโต, ตา ปารมิภูมิโต, ตั
 ทิปกรปาทมูละ อนินทรรจณโต, เอวั กปปสทสสสาธิกจตุสสงเขยย กปปปริจจณนกาเล ตีสุ
 ภเวสุ โยนิ ติกฺขติ สตตาวาเสสุ ปุพเพนิฏฺฐจณนธสนตนาเน อนุสสรนโต ตทารมณั ปุพเพนิ
 วาसानุสสติณานั อุปปาเทสิ.

เอวั อนุสสรนโต อนนกวินทิตุ ปุพเพนิवासั อนุสสริ :- เอกปิ ชาตี เทวปิ ชาตีโย ติส
 โสปิ ชาตีโย จตสโสปิ ชาตีโย ปณจปิ ชาตีโย ทสปิ ชาตีโย วิสปิ ชาตีโย ตีสปิ ชาตีโย จต
 ตาฬีสปิ ชาตีโย ปณณาสปิ ชาตีโย ชาตีสตปิ ชาตีสทสสปิ ชาตีสตสทสสปิ อนนเกปิ สัฏฺฐกปเป

อนเนเกปี วิญญูปเป อนเนเกปี สัมมวิญญูปเป; ‘อมุตราสี เอว์นาโม เอว์โคตโต เอว์วณโณ เอว์มาหาโร เอว์สุขทุกขปปฏิสัเวที เอว์มายุปริยนโต; โส ตโต จูโต อมุตโร อุทปาที, ตตฺราปาสี เอว์นาโม เอว์โคตโต เอว์วณโณ เอว์มาหาโร เอว์สุขทุกขปปฏิสัเวที เอว์มายุปริยนโต; โส ตโต จูโต อีธูปนโน’ติ. อิติ สาการํ สอุทเทสํ อนเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสริ.

มชฌิมยาเม ทิพฺพกขุ วิโสเธตฺวา ปจฌิมยาเม สพฺพพุทธานุจิณฺเณ ปจฺจยยาการเณ ญาณํ โอตาเรตฺวา ปฏิจฺจสมุปฺปาหํ สมมฺสี :- อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา^{๕๖๑} วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ, สฬายตฺนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภวํ, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณโสภกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสอุปายาสา สมภวณฺติ. เอวเมตฺสส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนธสมฺภโย โหตีติ เอวํ โส ปฏิจฺจสมุปฺปาหํ อนฺุโลมํ สมมฺสตี. กถํ^{๕๖๒} ? อิทํ ชรามรณํ สงฺขตํ โหติ. นิพฺพตฺกฺขนธํ ชีรติ ภิชฺชติ. ตสฺมา ชาติยา สติ ชรามรณํ โหตีติ อทฺทส. ชาติ ปน กิํปภาวํ กิํนิทานา กิํเหตุกา ? ภวปภาวา ภวนิทานา ภวเหตุกา. ภเว สติ ชาติ โหตี”ติ อทฺทส. ภเว ปน กิํเหตุโก ? อุปาทานเหตุกา. อุปาทาเน สติ ภวํ โหตีติ อทฺทส. อุปาทานํ ปน กิํเหตุกํ ? ตณฺหานิทานํ. ตณฺหาเย สติ อุปาทานํ โหตีติ อทฺทส. ตณฺหา ปน กิํเหตุกา ? เวทนาเหตุกา. เวทนาย สติ ตณฺหา โหตีติ อทฺทส. “เวทนา ปน กิํเหตุกา ? ผสฺสเหตุกา. ผสฺเส สติ สฬายตฺนํ โหตีติ อทฺทส. ผสฺโส ปน กิํเหตุกา ? สฬายตฺนเหตุกา. สฬายตฺเน สติ ผสฺโส โหตีติ อทฺทส. สฬายตฺนํ ปน กิํเหตุกํ ? นามรูปเหตุกํ. นามรูปเ สติ สฬายตฺนํ โหตีติ อทฺทส. นามรูปํ ปน กิํเหตุกํ ? วิญฺญาณเหตุกํ. วิญฺญาเน สติ นามรูปํ โหตีติ อทฺทส. วิญฺญาณํ ปน กิํเหตุกํ ? สงฺการเหตุกํ. สงฺขารสฺส วิญฺญาณํ โหตีติ อทฺทส. สงฺขารา ปน กิํเหตุกา ? อวิชฺชาปภาวา อวิชฺชานิทานา อวิชฺชาเหตุกา. อวิชฺชาย สติ สงฺขารา โหตีติ อทฺทส. เอวํ อนฺุโลมปฏิโลมโต ติสฺนธี. จตุสฺสขเป^{๕๖๓} วิสตาการํ ปฏิจฺจสมุปฺปาหํ สมมฺสี. ตสฺส เสว สมมฺสนตฺสส ทสฺสสฺสี โลกธาคฺคํ อุทกปริยนตํ กตฺวา ทฺวาทสฺกขตฺตํ สงฺกมปิ.

มหาปุริโส^{๕๖๔} ปน ทสฺสทสฺสีโลกธาคฺคํ อุนฺนาเทตฺวา อรุณคฺคฺมนเวลาย สพฺพพญฺญตฺตญาณํ ปฏิวิชฺฌนโต สกทสฺสทสฺสีโลกธาคฺคํ อลงฺกตปฏฺยตโต อโหสิ. ภควา ทิ “วิสาขปฺญณฺมาย รตฺติยา ปจฺมยาเม ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสริ, มชฌิมยาเม ทิพฺพกขุ วิโสเธสิ, ปจฌิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาหํ มนสิกริตฺวา, อิทานิ อรุโณ อุกฺคจฺฉิสฺสตี”ติ สพฺพพญฺญตํ ปาปุณิ. สพฺพพญฺญตํ ปตฺตํ, สมณนฺตรเมว อุกฺคณฺณิ. ปาจิณฺจกฺกวาฬฺมุขวฺภูมฺมียํ อุสฺสาปิตานิ ธชฺฌากานิ^{๕๖๕} ปจฌิมจกฺกวาฬฺมุขวฺภูมฺมียํ ปหฺรณฺติ. ตถา ปจฌิมจกฺกวาฬฺมุขวฺภูมฺมียํ อุสฺสาปิตานิ ธชฺฌากานิ ปาจิณฺจกฺกวาฬฺมุขวฺภูมฺมียํ ปหฺรณฺติ. อุตฺตรจกฺกวาฬฺมุขวฺภูมฺมียํ อุสฺสาปิตานิ ธชฺฌากานิ ทกฺขิณจกฺกวาฬฺมุขวฺภูมฺมียํ ปหฺรณฺติ. ทกฺขิณจกฺกวาฬฺมุขวฺภูมฺมียํ อุสฺสาปิตานิ ธชฺฌากานิ อุตฺตรจกฺกวาฬฺมุขวฺภูมฺมียํ ปหฺรณฺติ. ปถวิตฺเล อุสฺสาปิตานิ ธชฺฌากานิ พฺรหฺมโลกํ อาหจฺจ อภฺจิสฺสุ. พฺรหฺมโลเก พนฺธานิ ธชฺฌากานิ ปถวิตฺเล ปตฺติฏฺฐหิสุ.

^{๕๖๑} โป. สงฺจารปจฺจยา

^{๕๖๒} โป. อถ

^{๕๖๓} โป. สงฺขเป

^{๕๖๔} โป. มหาปุริเส

^{๕๖๕} โป. อุสฺสาปิตานํ ธชานํ ปฏากา. เอวฺมฺปฺริ.

ทสสทสจกกวาเฟสฺ ปุပ္ผุปรุกฺขา ปุပ္ผิตา อเหสฺ, ผลุปรุกฺขา ผลปิณฺฑิการภริตา อเหสฺ.
 ขนฺธสฺ ขนฺธปทุมานิ ปุပ္ผิสฺ. สาขาสฺ สาขापทุมานิ อุฏฺฐหิสฺ. ลตาสฺ ลตापทุมานิ, อากาเส
 โอลมพปทุมานิ สีลาตลานิ ภินฺทิตฺวา อุปรุปริ สดฺต หุตฺวา ทณฺทกปทุมานิ อุฏฺฐหิสฺ. ทสสทสสี
 โลภธาคฺ วฏฺฏเฏตฺวา วิสฺฐจฺจมาลาคุพา วิย สฺสณฺธิตฺตพฺผสณฺจรา วิย อโหสิ. จกฺกวาพนฺตเรสฺ อุฏฺฐ
 โยชนสทสสโลกนฺตริกา สดฺตา สฺตรียปฺปายปิ อนฺโนภาสิตพฺพา เอโกภาสา อเหสฺ. จตฺตราสึติโย
 ขนสทสสคมภีโร มหาสมฺพุโท มธฺโรทโก อโหสิ. นทฺธิโย นปฺปวตฺตีสฺ. ขจฺจานิ รูปานิ ปสฺสีสฺ. ขา
 ติพฺพิรา สทฺทํ สฺมณฺสฺ. ขาติมุคา สมมาลปฺสฺ. ขาติปิฏฺจสปฺปิ ปทสา คจฺฉีสฺ. อชฺช พนฺธนาทฺธิ
 ฉินฺทิตฺวา ปตฺตีสฺ.

เอวํ อปริมาณน สิริวิภเวณ ปุชฺชียมาโน มหาปุริโส อนนฺกปฺปการสฺ อจฺฉริยธมฺเมสฺ ปาตุญ
 เตสฺ สพฺพณฺณุตํ ปฏฺวิวิชฺฌิตฺวา สพฺพพุทฺเธหิ อวิชฺหิตํ อุทามํ อุทานนฺสิ—

“อเนกชาติสํสาร์	สนธาวิสสํ อนิพฺพิสํ,
คหการํ คเวสนฺโต	ทุกฺขา ขาติ ปุณฺนปฺนํ.
คหการก ทิฏฺฐโธสิ	ปุณฺ เคหํ น กาทฺสิ,
สพฺพา เต ผาสฺกา	ภคฺคา คหญฺญํ วิสงฺขตํ,
วิสฺสงฺขารคตํ จิตฺตํ	ตณฺหานํ ขยมฺมชฺฌคา”ติ ^{๕๖๖} .

๓. สนฺติเกนิทานกถา

เอวํ ภควา อุทามํ อุทานนฺตฺวา ขยปลลฺงเก นิสินฺโน เอวํ จินฺตสฺสิ “อหํ กปฺปสทสทส
 สาทิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยยานิ อิมสฺส ปลลฺงกสฺส การณา สนธาวี เอตตํ เม กาลํ อิมสฺเสว ปลลฺงกสฺส
 การณา อลงฺกตสึสํ คีวาย ฉินฺทิตฺวา ทินฺนํ สฺสอฺชิตานิ อกฺขิณิ ทหยมฺสยจฺ อุปฺปาฏฺเวย ทินฺนํ ขาลิ
 กุมารสทฺธิสา ปุตฺตา กณฺหาชินฺกุมารสทฺธิสา ธีตโร มทฺทเทวิสทฺธิสา ภริยาโย จ ปเรสฺ ทาสตฺถาย
 ทินฺนา. อยํ เม ปลลฺงโก ขยปลลฺงโก ธิรปลลฺงโก เอตถ เม นิสินฺนสฺส สงกปฺปา ปริปุณฺณา น
 ตาว อิตฺโต วุฏฺฐหิสฺสามิ”ติ อเนกโกฏฺฐิตสทสสสมาปตฺติโย สมาปชฺชนฺโต สดฺตาหํ ตตฺถเวณ นิสีทิ.

อถ เอกจฺจามํ เทวตานํ “อชฺชาปิ นฺน สิทฺตตฺถสฺส กตฺตพฺพกิจจํ อตฺถิ ปลลฺงกสมฺมยฺหิ อาลยํ น
 วิชฺหตี”ติ ปริวิตกฺโก อุทปาทิ. สดฺถา เทวตานํ ปริวิตกํ ญตฺวา ตาสํ วิตกฺกูปสมตฺถํ เวหาสํ อพฺภุคฺคณฺต
 วา ยมกปาฏิหาริยํ ทสฺเสสิ. กถํ? อุปริมากายโต อคฺคิกฺขนฺธํ ปวตฺเตสิ, เหญจิมกายโต อุทกธารํ ปวต
 เตสิ. เหญจิมกายโต อคฺคิกฺขนฺธํ, อุปริมากายโต อุทกธารํ. ตถา ปฺรตฺถิมกายโต อคฺคิกฺขนฺธํ, ปจฺฉิม
 กายโต อุทกธารํ. ทกฺขินอฺกฺขิโต อคฺคิกฺขนฺธํ, วามอฺกฺขิโต อุทกธารํ. วามอฺกฺขิโต อคฺคิกฺขนฺธํ,
 ทกฺขินอฺกฺขิโต อุทกธารํ. ทกฺขินกณฺณโสตฺโต อคฺคิกฺขนฺธํ, วามกณฺณโสตฺโต อุทกธารํ. วามกณฺณ
 โสตฺโต อคฺคิกฺขนฺธํ, ทกฺขินกณฺณโสตฺโต อุทกธารํ. ทกฺขินนาสิกาสฺตฺโต อคฺคิกฺขนฺธํ, วามนาสิกาส
 ตฺโต อุทกธารํ. วามนาสิกาสฺตฺโต อคฺคิกฺขนฺธํ, ทกฺขินนาสิกาสฺตฺโต อุทกธารํ. ทกฺขินอํสฺสกุญฺโต
 อคฺคิกฺขนฺธํ, วามอํสฺสกุญฺโต อุทกธารํ. วามอํสฺสกุญฺโต อคฺคิกฺขนฺธํ, ทกฺขินอํสฺสกุญฺโต อุทกธารํ. ทกฺขินหตฺถ
 โต อคฺคิกฺขนฺธํ, วามหตฺถโต อุทกธารํ. วามหตฺถโต อคฺคิกฺขนฺธํ, ทกฺขินหตฺถโต อุทกธารํ. ทกฺขินปสฺสโต
 อคฺคิกฺขนฺธํ, วามปสฺสโต อุทกธารํ. วามปสฺสโต อคฺคิกฺขนฺธํ, ทกฺขินปสฺสโต อุทกธารํ. ทกฺขินปาทโต

อคคิกขณฺธํ, วามปาหโต อุทกธารํ. วามปาหโต อคคิกขณฺธํ, ทกขินปาหโต อุทกธารํ. อังคฺลฺงคฺลฺเลหิ
 อคคิกขณฺธํ, อังคฺลฺนตฺริกาหิ อุทกธารํ. อังคฺลฺนตฺริกาหิ อคคิกขณฺธํ, อังคฺลฺงคฺลฺเลหิ อุทกธารํ. เอเกก
 โลมโต อคคิกขณฺธํ, เอเกกโลมโต อุทกธารํ. เอเกกโลมกฺวปโต อคคิกขณฺธํ, ฌอเกกโลมกฺวปโต อุทกธารํ
 ปวตเตสิ. เอวํ ภควา ปจฺเจกพุทฺธสาวกานํ อสาธารณํ ยมกปาฏิหาริยํ ทสเสตฺวา ปลฺลงกโต อีสกํ
 ปาจิณนิสฺสีเต อุตฺตฺรทิสภาเค จตฺวา “อิมสฺมี วต เม ปลฺลงเก สพฺพญฺณตฺตํ ปฏฺวิวิทฺธน”ติ จตฺตาริ
 อสงฺเขยฺยยานิ กปฺปสฺตสทฺสสญฺจ ปูริตานิ ปารมีนํ พลาธิคมฺภฺจํ ปลฺลงกํ โพธิรฺกขญฺจ อนิมีเสหิ
 อกฺขิหิ โอลฺกยมาโน สตฺตาหํ วิตฺตินาเมสิ. ตํ จานํ อนิมีสเจตฺยํ นาม ชาตํ. อถ สตฺถา ปลฺลงกสฺส
 จ จิตฺตฺจฺจํ จ อนตฺรา จงฺกมํ มาเปตฺวา ปุรตฺถิมปจฺฉิมโต आयเต รตนจงฺกเม จงฺกมนฺโต สต
 ตาหํ วิตฺตินาเมสิ. ตํ จานํ รตนจงฺกเมเจตฺยํ นาม ชาตํ.
 รตนจงฺกเมเจตฺยิกา นิฏฺฐิตา.

รตนขรเจตฺยิกา

(จตฺตเถ ปน สตฺตาเห โพธิโต) ตโต ปจฺฉิมุตฺตฺรทิสภาเค เทวตา รตนขรํ มาปยีสฺส. ตถ
 ภควา ปลฺลงเกน นิสฺสีทฺวา อภิธมฺปิฏกํ วิเสสโต เจตฺถ อนนตฺนยสมนตฺตปฏฺจํ วิจฺจนฺโต สต
 ตาหํ วิตฺตินาเมสิ.

ตถ ฌมฺมสงฺคณฺนิ สมฺมสนตฺตสาปิ สรรีโต รสฺมีโย น นิฏฺชนตา. วิงฺกคปฺปกรณํ ชาติกํ ปุค
 คลปฺยตฺตํ กถาตฺถปฺปกรณํ ยมกปฺปกรณํ สมฺมสนตฺตสาปิ สรรีโต รสฺมีโย น นิฏฺชนตา. ยทา ปน
 มหาปกรณํ โอริยฺห “เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย อธิปฺติปจฺจโย อนนตฺรปจฺจโย สมนตฺรปจฺจโย
 สหชาติปจฺจโย อยมฺมณปจฺจโย นิสฺสยปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจโย ปุเรชาติปจฺจโย ปจฺฉาชาติปจฺจโย อา
 เสวนปจฺจโย กมฺมปจฺจโย วิปากปจฺจโย อาหารปจฺจโย อินทฺริยปจฺจโย ฌานปจฺจโย มคฺคปจฺจโย สมป
 ยุตฺตปจฺจโย วิปฺยุตฺตปจฺจโย อตฺถิปจฺจโย นตฺถิปจฺจโย วิคตปจฺจโย อวิคตปจฺจโย”ติ สมฺมสนํ อารภิ.
 อถสฺส จตฺตวิสฺตสมนตฺตปฏฺจํ สมฺมสนตฺตสฺส เอกนตฺโต สพฺพญฺณตฺถยฺยานํ มหาปกรณเยว โอภาสํ
 ลภิ. ยถา หิ ตมิรปิงฺคลมหามฺภฺจโน จตฺราสฺตีโยชนสทฺสคฺคมิเร มหาสมฺมุทเทเยว โอภาสํ ลภติ, เอ
 เมว สพฺพญฺณตฺถยฺยานํ เอกนตฺโต มหาปกรณเยว โอภาสํ ลภิ. ภควโต หิ เอวํ ลทฺโธกาเสน
 สพฺพญฺณตฺถยฺยานเณ ยถาสฺขํ สณฺหสฺสขมฺมํ สมฺมสนตฺตสฺส สรรีโต นิลปิตฺโธทาทมญฺชิฏฺฐปภสฺสร
 วเสน ฉพฺพญฺณรสมฺมีโย นิฏฺฆมีสุ. เกสมฺสสุหิ เจว อกฺขินญฺจ นิลฏฺฐาเนหิ นิลรสมฺมีโย นิฏฺฆมีสุ ยาสํ วเสน
 คคนตลํ อยฺชนจฺจนฺณสโมกฺกณฺณํ วีย อุมานุปฺพนิลุปฺปทสฺสณฺณํ วีย วิตฺติปตฺนตฺมณิตาลวณฺณํ วีย
 สมปสฺสาริตเมจกปฺปํ วีย จ โอโหสิ. ฉวโต เจว อกฺขินญฺจ ปิตฺตฏฺฐาเนหิ ปิตฺรสมฺมีโย นิฏฺฆมีสุ; ยาสํ วเสน ทิ
 สากาชา สุวณฺณรสธาราภิสฺสยจฺมานา วีย สุวณฺณปฺปสฺสาริตา วีย กุญฺจจฺจนฺณกณฺณการปฺปสมปฺริกฺกณฺนา
 วีย จ วิโรจีสฺส. มัสโลหิตฺเตหิ เจว อกฺขินญฺจ รตฺตฏฺฐาเนหิ โลหิตฺรสมฺมีโย นิฏฺฆมีสุ ยาสํ วเสน ทิสากา
 จินฺปิฏฺฐจฺจนฺณรชิตา วีย สุปฺกกลาหารสฺสยจฺมานา วีย รตฺตกมฺพลปฺริกฺกิตฺตา วีย ชยสมฺนปาริภ
 ทกพนฺธุชิวากุสมฺมปฺริกฺกณฺนา วีย จ วิโรจีสฺส. อฏฺฐีหิ เจว ทนฺเตหิ จ อกฺขินญฺจ เสตฺตฏฺฐาเนหิ โอทาตฺร
 สมิโย นิฏฺฆมีสุ; ยาสํ วเสน ทิสากาชา รชตฺมญฺเหหิ อาสฺสยจฺมานชฺรธาราสมฺปฺริกฺกณฺนา วีย สมปส
 าริตรชตฺตปฏฺฐวิตานา วีย วิตฺติปตฺนตฺรชตฺตาลวณฺณํ วีย กุญฺจกมฺมุทสินฺทวารสมฺมณฺณลิกาทิกุสมฺสยจฺจนฺนา

วีย จ วิโรจิสฺส. มณชิฏฐปภสฺสรา ปน ตมฺหา ตมฺหา สรรูปฺเทสา นิคมมึสฺส. อิติ ตา ฉพฺพณฺณรสมฺมโย นิคมมิตฺวา ขนฺมฺหาปถวี คณฺหึสฺส. วาตํ อคฺคฺเคสฺส. ฉนฺหฺตาทิกนฺวโยชนสฺตสฺสพฺพลโล วาโต สมฺมสฺสิต สฺวณฺณกฺขนโร วีย อโหสิ. วาตํ วินิวิชฺฌิตฺวา เหฏฺฐา อชฺฌากาสํ ปกฺขนทึสฺส. อุปริภาเคน อุกฺคนฺตฺวาปิ จา ตุมฺหาราชิเก คณฺหึสฺส. เต วินิวิชฺฌิตฺวา ตาวตึสเส ตโต ยามเ ตโต ตฺสึเต ตโต นิมฺมานรตี ตโต ปฺรนิม มิตรสวตฺตี คณฺหึสฺส. ตโต นว พฺรหฺมโลเก ตโต เวหฺปฺมเล อสฺสยสฺตเต ตโต ปญจ สฺพุทฺธาวาเส วินิ วิชฺฌิตฺวา จตฺตารอ อารูปเป คณฺหึสฺส. จตฺตารอ จ อารูปเป วินิวิชฺฌิตฺวา อชฺฌากาสํ ปกฺขนทึสฺส. ติ รียภาเคหิ อนนฺตา โลเกธาดโย ปกฺขนทึสฺส. เอตฺตเกสฺส จาเนสฺส จนฺทมฺหิ จนฺทปฺปภา นตฺถิ สฺสุริเย สฺสุริยปฺปภา นตฺถิ ตารกรูเปสฺส ตารกรูปฺปภา นตฺถิ เทวตานํ อุตฺตยานวิมานกปฺปรุกฺเขสฺส เจว สรีเรสฺส จ อารมฺเณสฺส จาติ สพฺพตฺถ ปภา นตฺถิ. ติสหฺสสิมฺหาสหฺสสิโลเกธาดฺยา อาโลภมฺรณสมฺตโธ มหาพฺรหฺมาปิ สฺสุริยคฺคฺมเน ขช โชปนโก วีย อโหสิ. จนฺทสฺสุริยตารกรูปเทวตฺตฺยานวิมานกปฺปรุกฺขานํ ปฺริจฺเจทฺมตฺตกเมว ปญฺญาติถ. เอตฺตํ จานํ พุทฺธรสมฺมึหิเยว อชฺโฌตฺถํ อโหสิ. อยฺยจ เนว พุทฺธานํ อธิจฺจานิธิ น ภาวนามยิทธิ. สณฺหสฺสุขมฺมํ ปน สมมสฺโต โลกนาถสฺส โลหิตํ ปสฺสีติ วตฺถุรูปํ ปสฺสีติ ฉวิวณฺโณ ปสฺสีติ. จิตฺตสมฺภูจฺจานา วณฺณธาดุ สมฺนตา อสฺสิตฺตมฺตเต ปเทเส นิจฺจลาว อฏฺฐาสี. อิมินา นีหาเรน สตฺตาทํ สมมสิ^{๕๖๗}. ตํ จานํ รตนขรเจตฺยํ นาม ชาตํ.

รตนเจตฺยกถา นิฏฺฐิตา.

อชฺฌาลกถา

ปญฺจเม สตฺตาทเห โพธิรุกฺขมฺูลา เยน อชฺฌาลนิกโรโร เตนฺอุปสงฺกมิ. ตตฺตราปิ นิสินฺโน อตฺตนา ปฏฺวิทฺธมฺมํ วิจินฺนโต อนเณเกหิ อากาเรหิ วินิจฺฉิตฺ อารภี. รากฺโขสฺโมหวิทฺตกฺกสฺสทฺธาปญฺญาจริต วเสน เวนเณยฺยปฺุคฺคฺลา ฉพฺพิธา ภวนฺติ. เตสํ ยถา อสุภเมตฺตาทาปานพุทฺธคฺคฺนาทึ...ปฏฺฐิตฺตฺตา ฌมฺม เทสนา สปฺปายา. เต จ อุกฺขมฺิตฺถยฺยวิปฺลยจิตฺถยฺยเนยฺยวเสน ติพฺพิธา กเมเน เตสํ สงฺเขปมฺชฌิมวิทฺถารเทสนา วฏฺฐติ. เอวํ ภควา เวนเณยฺยปฺุคฺคฺเล สมมสนฺโต ยสฺมา ปน เต สีเล ปติฏฺฐายมานา จิตฺเตกคฺคฺตํ กตฺวา ปญฺญา ยิปสฺสนํ วทฺเตตฺวา อริยมฺมํ ปาปุณฺนิตฺ สกฺโกณฺติ. ตสฺมา สีธานิสฺสํ ที่ปํ อุกฺโขตฺวิภงฺกชนธกปฺริวารวเสน อนเณกนยปฏฺมณฺตํ วินยปิฏฺกํ สมมสิตฺวา สมาธิอานิสฺสํที่ปํ มชฌิมนิกาย สยฺตฺตนิกาย องฺคฺตฺตฺรนิกาย ขุทฺทกนิกายานํ วเสน อนเณกนยปฏฺมณฺตํ สุตฺตนตฺปิฏฺกํ สมมสิตฺวา ปญฺยสํนิสฺสํที่ปํ ฌมฺมสงฺคณฺ วิภงฺก ปุคฺคฺลปญฺยตฺติ ธาตฺถกถา กถาตฺถ ยมก ปฏฺฐานว เสน อนนฺตนยปฏฺมณฺตํ อภิธมฺมปิฏฺกํ สมมสิ. เอวํ ภควา อตฺตนา ปฏฺวิทฺธมฺมํ วิจินฺนโตเยว วิ มุตฺติสฺสขลจ ปฏฺฐิตฺเวทนฺโต ตตฺเถว นิสฺสีติ.

อถ โข มาโร ปาปิมา เอตฺตํ กาลํ อนฺุพนฺธฺนโต โอตาราทเปกฺโขปิ อิมสฺส น กิณฺจิ ขลิตํ อทฺทส. ตสฺมี ฌมฺมํ วิจินฺตฺวา อชฺฌาลนิกโรธมฺูเล นิสินฺเนยฺว โส จ ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอ กมนตํ อฏฺฐาสี; เอกมนตํ จิตฺตํ ตถาคตํ เอตฺทโวจ^{๕๖๘} “ภควา ยทฺถํ ตุมฺเหหิ ปารมฺมโย บุริตา โส โว อตฺถิ อนฺุปฺตโต ปฏฺวิทฺธํ สพฺพญฺญตฺถยฺยณํ ก็ เต โลกวิจฺจารเณน^{๕๖๙}, “ปฺรินิพฺพาตฺ ทานิ

^{๕๖๗} อภ.อ. (पालि) ๑ หน้า ๑๔

^{๕๖๘} ที.มทา. (पालि) ๑๐/๑๖๘/๙๓

^{๕๖๙} ที.อ. (पालิ) ๒/๑๖๘/๑๕๘

ภนเต ภควา, ปรินิพพาตฺ สุขโต, ปรินิพพานกาโลทานิ ภนเต ภควโต”ติ^{๕๗๐}. เอรุ วุตเต, ภควา มารุ ปาปิมี เอตทโวจ “ยาว เม ภิกขุ น สาวกา ภวิสฺสนติ วิยตฺตา วินิตา วิสารถา พหุสฺสุตา ธรรมธรา ธรรมมานุธรรมปปฏิปนฺนา สามิจิปปปฏิปนฺนา อนุธรรมจารีโน, สกั อัจจริยกั อุกคฺเหตฺวา อัจจิกขิสฺสนติ เทเสสฺสนติ ปญฺญเปสฺสนติ ปญฺญเปสฺสนติ วิวริสฺสนติ วิวชิสฺสนติ อุตฺตานิกริสฺสนติ, อุปปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สหฺมเมณ สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา สปปาฏิหาริยํ ธรรมํ เทเสสฺสนติ, น ตาวาหํ ปาปิมี ปรินิพฺพายิสฺสามิ. ยาว เม ภิกขุณิโย ๆเปฯ น ตาวาหํ ปาปิมี ปรินิพฺพายิสฺสามิ. ยาว เม อุปาสิกฯ ๆเปฯ ยาว เม อุปาสิกฯ ๆเปฯ ยาว เม อิทํ พุรฺหมจฺริยํ น อิทฺธเจว ภวิสฺสตี ฝิตฺถจ วิตถาริกํ พาหุขณฺณํ ปุณฺณํ, ยาว เทวมนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิตํ, ๆเปฯ น ตาวาหํ ปาปิมี ปรินิพฺพายิสฺสามิ”ติ เอรุ วุตเต^{๕๗๑}, มารุ ปาปิมา “อติกกฺกนฺโตทานิ เอส มม วส”นติ โทมนสฺสปปตฺโต มหามคฺเค นิสฺสิตฺวา โสฬส การณานิ จินฺเตนฺโต ภูมียํ โสฬส เลขา อากทฺธิ “อหํ เอโส วิย ทานปารมี น ปุเรสฺสี, เตณฺมहि อิมินา สทิสฺโส น ชาโต”ติ เอกํ เลขํ อากทฺธิ. ตถา “อหํ เอโส วิย สีสปารมี ๆเปฯ เนกขมมปารมี ๆเปฯ ปญฺญาปารมี ๆเปฯ วิริยปารมี ๆเปฯ ขนฺติปารมี ๆเปฯ สจฺจปารมี ๆเปฯ อธิจฺ्ञานปารมี ๆเปฯ เมตฺตาปารมี ๆเปฯ อุเพกฺขาปารมี น ปุเรสฺสี, เตณฺมहि อิมินา สทิสฺโส น ชาโต”ติ ทสมํ เลขํ อากทฺธิ. ตถา “อหํ เอโส วิย อสฺสธารณสฺส อินฺทริยปฺโรปรียตฺตญาณสฺส ปฏฺวิธาย อุปนิสฺสยภูตา ทส ปารมีโย น ปุเรสฺสี, เตณฺมहि อิมินา สทิสฺโส น ชาโต”ติ เอกาทสมํ เลขํ อากทฺธิ. ตถา “อหํ เอโส วิย อสฺสธารณสฺส อสฺยานุสยญาณสฺส ๆเปฯ มหากฺรณาสมาปตฺติญาณสฺส, ยมกปาฏิหาริยญาณสฺส, อนาวรณญาณสฺส, สพฺพญฺญตฺตญาณสฺส ปฏฺวิธาย อุปนิสฺสยภูตา ทส ปารมีโย น ปุเรสฺสี, เตณฺมहि อิมินา สทิสฺโส น ชาโต”ติ โสฬสํ เลขํ อากทฺธิ. เอรุ มารุ อิมฺเหติ การณฺเหติ มหามคฺเค โสฬส เลขา อากทฺธิตฺวา นิสฺสิตฺวา.

ตสมฺมิลฺลจ สมเย ตณฺหา อรติ รากา จาติ ติสฺโส มารธิตโร (สํ. นี. ๑๑๖๑) “ปีตา โน น ปญฺญายติ กหํ นุ โข เอตฺรหิ”ติ โอลฺลภยมานา ตํ โทมนสฺสปปตฺตํ ภูมึ เลขมานํ นิสฺสินํ ทิสฺวา ปีตุ สนฺตีกํ คนฺตฺวา “กสฺมา ตาต ตวํ ทุกฺขี ทุมฺมโน”ติ ปุจฺฉิสฺสุ. “อมฺมา อยํ มหาสมฺมโน มยฺหํ วสํ อติกกฺกนฺโต เอตฺตํ กาลํ โอลฺลเกนฺโต โอลฺลารมสฺส ทฏฺฐุ นาสกฺขี เตณฺมहि ทุกฺขี ทุมฺมโน”ติ. “ยทิ เอรุ มา จินฺตยิตถ มยเมตํ อตฺตโน วเส กตฺวา อาทาย อากมฺิสฺสามา”ติ อาหํสุ. “น สกฺกา อมฺมา เอส เกณจิ วเส กาทฺ อจฺฉาย สทฺธาย ปติฏฺฐจฺิโต เอส ปุริโส”ติ. “ตาต มยํ อิตฺถิโย นาม อิทาเนว นํ รากปาสาทิหิ พนฺธิตฺวา อาเนสฺสาม ตุมฺเห มา จินฺตยิตถา”ติ วตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา “ปาเท เต สมณ ปริจาเรมา”ติ อาหํสุ. ภควา เนว ตาสํ วจฺนํ มนสิ อากาสิ น อกฺขิณี อุมฺมีเลตฺวา โอลฺลเกสิ อนุตฺตเร อุปิสงฺขเย วิมุตฺติยา วิเวกฺสุขญฺญเวย อนุภวณฺโต นิสฺสิตฺวา.

ปุณ มารธิตโร “อุจฺจาวจา โข ปุริสานํ อธิปปายา เกสญฺจิ กุมาริกาสุ เปมํ โหติ เกสญฺจิ ปจฺมวเย จิตาสุ เกสญฺจิ มชฺฌิมวเย จิตาสุ เกสญฺจิ ปจฺฉิมวเย จิตาสุ ยํนฺน มยํ นานปฺปการฺเหติ รูเปหิ ปัลลเกตฺวา คนฺดฺเหยยามา”ติ เอกเมกฯ กุมาริกวณฺณาทิวเสน สกั สกั อตฺตภาวํ อภินิมฺมินิตฺวา กุมาริกา อวิชาตา สกัวิชาตา ทฺวิชาตา มชฺฌิมิตฺถิโย มหิตฺถิโย จ หุตฺวา ฉกฺขตฺตํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา “ปาเท เต สมณ ปริจาเรมา”ติ อาหํสุ. ตมฺปิ ภควา น มนสาภาสิ ยถา ตํ อนุตฺตเร อุปิสงฺขเย วิมุตฺโต. เกจิ ปนาจฺริยา วทฺนติ “ตา มหิตฺถิภาเวน อุปคฺตา ทิสฺวา ภควา— ‘เอตา ขณฺททฺนตา ปลิตเกสา โหนฺตุ’ติ อธิจฺ्ञาสี”ติ.

^{๕๗๐} ที.มหา. (पालิ) ๑๐/๑๖๘/๙๓

^{๕๗๑} ที.มหา. (पालิ) ๑๐/๑๖๘/๙๓

ต้น คเหตุพพ์. น หิ ภควา เอวรूपิ อธิญ्ञานํ อากาสิ. ภควา ปน “อเปถ ตุมเห กิ ทิสวา เอวํ วายมถ เอวรूपิ นาม อวิตราคาทินํ ปุรโต กาคู วกฺกฺกฺติ. ตถาคตสส ปน ราโค ปหิโน โทโส ปหิโน โมโห ปหิโน”ติ วตฺวา อตฺตโน กิเลสปปหํ อารพฺภ—

“ยสฺส ชิตํ นาวชียติ	ชิตมสฺส โนยาติ โภจิ โลเก,
ตํ พุทฺธมนนฺตโคจโร	อปทํ เกน ปเทน เนสฺสถ.
“ยสฺส ชาลีนํ วิสตติกา	ตณฺหา นตฺถิ กุหิณฺจि เนตเว,
ตํ พุทฺธมนนฺตโคจโร	อปทํ เกน ปเทน เนสฺสธา”ติ ^{๕๗๒} .

อิมํ ธรรมปเท พุทฺธวคฺเค เทว คากา วทฺนโต ธรรมํ เทเสสิ. ตา “สจฺจํ กิโร น ปิตา อโวก ‘อรรหํ สุกโต โลเก น ราเคน สุวานโย’”ติอาทินิ^{๕๗๓} วตฺวา ปิตุ สนฺติกํ อากมฺิสฺสุ.
อชฺปาลกถา นิฏฺฐิตา.

มฺจลินทกถา

ภควาปิ ตตฺถเวย สุตฺตาหํ วิตฺตินาเมสิ. อถ โข ภควา เยน มฺจลินโท, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา วิมุตฺติสฺสํ ปฏฺฐิสฺสเวทียมาโน ตตฺถเวย นิสฺสีทิ. ตสฺมี นิสฺสินเนยฺเว มหา อากาลเมโฆ อุทปาทิ. อถ โข มฺจลินโท^{๕๗๔} นาคราชา จินฺเตสิ “อโย มหาเมโฆ สตฺถริ มยฺหํ ภวนํ ปวิฏฺฐมตฺเต อุปฺปนโน วา อาการมสฺส ลหฺธํ วกฺกฺกฺติ. สตฺตฺรตนมโย เทววิมานสทิสํ ทิพฺพวิมานํ นิมนฺติ สมตฺถอ, มยาปิ เอวํ สติ นมํ มหาปฺปลํ วกฺกฺกฺกิสฺสติ, ทสฺพลสฺส ปน กายเวยฺยาวจฺจํ กาคู วกฺกฺกฺติ”ติ. โส มหฺนตฺถาวํ กตฺวา สตฺถารํ สตฺตกฺขตฺตํ โภเคหิ ปริกฺขิปปิตฺวา อุปริมฺพุทฺธิมฺหนฺตํ ฌณฺํ กริตฺวา อญฺ्ञาสิ “มา ภควนฺตํ สิตํ, มา ภควนฺตํ อุณฺ्हํ, มา ภควนฺตํ ทสฺสมกฺสวาตาทปสิริสฺสปสมฺพลโส”ติ. อถ โข มฺจลินโท นาคราชา สุตฺตาหสฺส อจฺจเวยน วิทฺธํ วิคตฺพลากํ นภํ โอลเอยวาทา ภควโต กายา โภเค วินเวเจตฺวา สกฺวณฺณํ ปฏฺฐิสฺสริตฺวา มาณวกฺวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา ภควโต ปุรโต อญฺ्ञาสิ ปณฺชลิโก ภควนฺตํ นมสฺสมาโน.

อถ โข ภควา เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทฺธานํ อุทฺธานสิ—

“สุโข วิเวโก ตฺถุจฺจสฺส	สุตฺธมมสฺส ปสฺสโต
อพฺยาปชฺฌ ^{๕๗๕} สฺสํ โลเก	ปาณญฺเตสฺส สยฺโม.
สุขา วิราคตา โลเก	กามานํ สมตฺติกโม
อสมฺมิมานสฺส โย วินโย	เอตํ เว ปรมํ สุขํ”ติ.

มฺจลินทกถา นิฏฺฐิตา.

ราชายตนกถา

มฺจจลินทมูลา ทกฺขิณทิสภาเค จิตํ ราชายตนํ อุปสงฺกมิตฺวา ราชายตนมูลํ สุตฺตาหํ เอกปฺลลนฺเกน นิสฺสีทิ วิมุตฺติสฺสํ ปฏฺฐิสฺสเวทิตฺวา. ตโต ภควา สุตฺตาหจฺจเวยน อรฺหณฺคฺคณเวลายํ สมาธิมหา วกฺกฺกฺกิตฺวา รายตเนยฺเว อญฺ्ञาสิ. ตสฺมี กาลํ สกฺโก เทวานมินฺโท อวาชฺเชตฺวา “อโย ภควา เอ

^{๕๗๒} พ. ธ. (पालि) ๒๕/๑๗๙-๘๐/๔๔

^{๕๗๓} ส. ส. (पालิ) ๑๕/๑๖๑/๑๔๔

^{๕๗๔} โป. ปุจฺจลินฺโธ

^{๕๗๕} ฉ.ม. อพฺยาปชฺช

กุนพลณาสทิวเน น กิณจิ ปริภุณชิ. อิทานิ ปริภุตตมตตสเสว^{๕๗๖} ภควโต สรรริกัจจ อโหสิ.
 ตโต สกโก มุโขทก อทาสี. ภควา มุข โธวิตวา ตสมีเยว ราชายตนมูเล นิสีทิ. เตน โข ปน สม
 เยน ตปุสสภลลิกา วาณิชา อุกกลา ตํ เทสํ อทธานมคคปฏิปนนา โหนติ. อถ โข เตสํ ภาติสา
 โลหิตา เทวตา เต เอตทโวจ “อัย มาริสา ภควา ราชายตนมูเล วิหริติ ปจมาภิสมพุทโธ, คจจณ ตํ
 ภควนตํ มนเถน จ มรฺุปีณชิกาย จ ปติมานเถ, ตํ โว ภวิสสติ ที่ขรตตํ หิตาย สุขายา”ติ. อถ โข
 ตปุสสภลลิกา วาณิชา มนถยจ มรฺุปีณชิกยจ อาทาย, เยน ภควา, เตนุปสงกมีสุ; อุปสงกมีตวา
 ภควนตํ อภิวาเทตวา เอกมนตํ อญฺุสฺ; เอกมนตํ จิตา โข ตปุสสภลลิกา วาณิชา ภควนตํ เอตทโวจ
 “ปฏิคคณหาตุ โน ภนเต ภควา มนถยจ มรฺุปีณชิกยจ, ยํ อมหากํ อสส ที่ขรตตํ หิตาย สุขายา”ติ. ภควา ปน
 สุขาทาย ทินปายาสปฏิคคณทิวเสเยว ฆฎิกการพรหมุณา ทินนปตตสส อนตร
 หิตตดา “น โข ตถาคตา หตเถสุ ปฏิคคณหนติ กิมहि นุ โข อหํ ปฏิคคณเหยยน”ติ จินเตสิ.
 อถสส จิตตํ ญตวา จตุหิ ทิสาหิ จตตารอ มหาราชาโน อินทนีลมนิมเย ปตเต อุปนาเมสุ. ภควา
 เต ปฏิกชิปิ. ปุน มุคควณณเสลมเย จตตารอ ปตเต อุปนาเมสุ. ภควา เตสํ อนุกมปาย จตตารอ
 โรปิ ปตเต ปฏิคคเหตวา อุปรูปริ ฐเปตวา “เอโก โหตุ”ติ อธิฐาสี. จตตารอปิ มุขวญฺุยิ
 ปณณายมานเลขา หุตวา มชฺณิมปมาณน เอกตตํ อุปคมี่สุ. ภควา ตสมี ปจจคฆเ เสลมเย
 ปตเต มนถยจ มรฺุปีณชิกยจ ปฏิคคเหตวา ปริภุณชิ. ตทวสาเน เต ภควนตํ เอตทโวจ “เอเต
 มยฺ ภนเต ภควนตํ สรณํ คจจณม ฌมมยจ, อุปาสเก โน ภควา ธารेतฺ อชชตคเค ปาณเปเต
 สรณํ คเต”ติ. เต จ โลเก ปจมฺ อุปาสกา อหเส เทววาจิกา. เต สนธาย “เอตทคคํ ภิกขเว
 มม สาวกานํ อุปาสกานํ ปจมฺ สรณํ คจจณตานํ ยทิทํ ตปุสสภลลิกา วาณิชา”ติ^{๕๗๗}. เต จ
 ภควนตํ เอตทโวจ “มยฺ ภนเต ชินสาสนเ^{๕๗๘} วินา น สกกา^{๕๗๙} วิจิริตุ^{๕๘๐} เอกํ โน ปริ
 จริตพพญฺุชานํ เทธา”ติ. อถ โข ภควา สีสํ ปรามสี, อินทนีลภมรุมมารูปุสทิสเกสธาตุโย
 หตเถ ลคคี่สุ. “อิเม ตุมเห ปริหรรธา”ติ เตสํ อทาสี. เต เกสธาตุโย ลภิตวา ญฺุชตญฺุชา
 ภควนตํ วนทิตวา ปุกกมีสุ. เต คนตวา อตตโน นคเร เจตียํ กตวา เกสธาตุโย อนโต
 ปกชิปิตวา มหนตํ ปุชาวิชานํ สวิทหี่สุ. เอตตาวตา สตตสตตาทํ ปริปุณณํ โหติ.

ปจมฺ โพธิปลลงกํ,	หุตียํ อนิมี่สกํ,
ตติยํ จงกมี่เยว	จตุตถํ รตนํ ฆริ.
ปญจมฺ อชปาลยจ	มุจลินทยจ ฉญฺุจมฺ,
สตตมฺ ราชายตนํ	สตตสตตาทํ วุจจติ.

ราชายนกลา นิฏฺุจิตา.

~~~~~
 พรหมยาจนกลา

^{๕๗๖} โป. ปริภุตตมคคเสว

^{๕๗๗} อ.เอกก. (पालิ) ๒๐/๒๔๘/๒๖

^{๕๗๘} โป. คนสาสนเ

^{๕๗๙} โป. สกโก

^{๕๘๐} โป. วิหริตุ

อถ โข ภควา ตมहा วุฏฺฐหิตฺวา เยน อชปาลนิโครธ, เตนุปสงกมิ. ตตฺเถว นิสีทิ. อถ โข ภควโต เอวํ เจตโส ปริวิตกโก อุตฺปาติ “อธฺคโต โข มยายํ ฌมโม คมภโร ทุทฺทโส ทุรณฺโพนฺธ สนฺโต ปณฺโธ อตฺถกาวจโร นิปุณฺโณ ปณฺติตเวทนีโย, อาลยรามา โข ปนํยํ ปชา อาลยรตา อาลยสมฺมุติตา, อาลยรามาย โข ปน ปชาย อาลยรตาย อาลยสมฺมุติตาย ทุทฺทสํ อิทํ จานํ ยทิตํ อิทปฺปจฺจย ตาปฺปิจฺจสมฺปปาโท; อิทํปิ โข จานํ สุทฺทสํ ยทิตํ สพฺพสงฺขารสมฺภโธ สพฺพปฺธิปฺปนิสฺสคฺโค ตณฺหาภฺชโย วิราโค นิโรธो นิพฺพานํ. อหฺยเจว โข ปน ฌมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ เม น อาชาเนยฺย, โส มมสฺส กิลมฺโถ, สา มมสฺส วิหเสา”ติ. อปิสฺสุ ภควนฺตํ อีมา อนจฺฉริยา คาคาโย ปฏฺิภัสสุ ปุพฺเพ อสฺสุตฺตปุพฺพา—

“กิจฺเณ เม อธฺคตํ	หลนฺทานิ ปกาสิตุ
ราศฺโอสฺสเปรเตหิ	นํยํ ฌมโม สฺสสมฺพุโร.
ปฏฺิโสตคามี นิปุณฺ	คมภโร ทุทฺทสํ อดฺ
ราครตฺตาน น ทกฺขนฺติ	ตโมกฺขนฺธเณ อาวุฏฺา”ติ.

อิตฺติห ภควโต ปฏฺิสถยฺจิกฺขโต อปฺโปสฺสูกฺกตฺตาย จิตฺตํ นมฺติ, โน ฌมฺมเทสนาย.

อถ โข พฺรหฺมโน สหฺมปติสฺส ภควโต เจตสา เจตฺปริวิตกฺกมณฺณาย เอตฺทโหสิ “นสฺสติ วต โภ โลโก, วินสฺสติ วต โภ โลโก, ยตฺร หิ นาม ตถาคตฺสส อรหฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อปฺโปสฺสูกฺกตฺตาย จิตฺตํ นมฺติ, โน ฌมฺมเทสนายา”ติ. อถ โข พฺรหฺมา สหฺมปติ, เสยฺยถาปิ นาม พลฺวา ปุริโส สมฺมิณฺชิตํ วา พาทํ ปสาเรยฺย ปสาริตํ วา พาทํ สมฺมิณฺชเยย, เอวเมว พฺรหฺมโลเก อนฺตรหิตฺโต ภควโต ปุโรโต ปาตุโรหสิ. อถ โข พฺรหฺมา สหฺมปติ เอกํสํ อุตฺตราสํกํ กริตฺวา ทกฺขินฺชาณฺมณฺชลํ ปจฺฉริยํ นิหนฺตฺวา, เยน ภควา, เตนณฺชลิ ปณฺาเมตฺวา ภควนฺตํ เอตฺทโวจ “เทเสตุ ภนฺเต ภควา ฌมํ, เทเสตุ สฺสคฺโต ฌมํ, สนฺติ สตฺตา อปฺปรชกฺขชาติกา, อสฺสวณฺตา ฌมฺมสฺส ปรีหายนฺติ, ภวิสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส อณฺณตาโร”ติ.

เอวํ วุตฺเต ภควา พฺรหฺมานํ สหฺมปติ เอตฺทโวจ “มยํหิ โข พฺรหฺเม เอตฺทโหสิ ‘อธฺคโต โข มยายํ ฌมโม... สา มมสฺส วิหเสา’ติ. อปิสฺสุ มํ พฺรหฺเม อีมา อนจฺฉริยา คาคาโย ปฏฺิภัสสุ ปุพฺเพ อสฺสุตฺตปุพฺพา... อาวุฏฺา”ติ. อิตฺติห เม พฺรหฺเม ปฏฺิสถยฺจิกฺขโต อปฺโปสฺสูกฺกตฺตาย จิตฺตํ นมฺติ, โน ฌมฺมเทสนายา”ติ.

ทุติยํปิ โข ฯเปฯ ตติยํปิ โข พฺรหฺมา สหฺมปติ ภควนฺตํ เอตฺทโวจ “เทเสตุ ภนฺเต ภควา ฌมํ ... อณฺณตาโร ภวิสฺสนฺติ”ติ.

อถ โข ภควา พฺรหฺมโน จ อชฺเณสนํ วิทิตฺวา สตฺเตสฺส จ การุณฺณตํ ปฏฺิจจ พุทฺธจกฺขุณา โลกํ โวลเเกสิ, อทฺทสา โข ภควา พุทฺธจกฺขุณา โลกํ โวลเเกนโต สตฺเต อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทริเย^{๕๘๑} มุทฺธินฺทริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สุวิณฺญาปเย ทฺวิณฺญาปเย อปฺเปกฺจเจ ปฺรโลกวชฺชภยทสฺสาวิเน วิหฺรณฺเต, อปฺเปกฺจเจ น ปฺรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน วิหฺรณฺเต, เสยฺยถาปิ นาม อฺอุปฺปลินฺยํ วา ปทุมนิยํ วา ปุณฺทรีกนิยํ วา อปฺเปกฺจจานิ อฺอุปฺปลาณี วา ปทุมานิ วา ปุณฺทรีกานิ วา อฺอุทฺเท ชาตานิ อฺอุทฺเท สํวทฺธานิ อฺอุทฺทกานฺนคฺคตานิ อนฺโตนิมฺคคฺโปสฺสินิ, อปฺเปกฺจจานิ อฺอุปฺปลาณี วา ปทุมานิ วา ปุณฺทรีกานิ วา อฺอุทฺเท ชาตานิ อฺอุทฺเท สํวทฺธานิ สโมทกํ จิตฺตานิ, อปฺเปกฺจจานิ อฺอุปฺปลาณี วา ปทุมานิ วา ปุณฺทรีกานิ วา อฺอุทฺเท ชาตานิ อฺอุทฺเท สํวทฺธานิ อฺอุทฺทา อจฺจุคฺคมฺม จิตฺตานิ อฺอนุปฺปิตฺตานิ อฺอุทฺเทน, เอวเมว ภควา พุทฺธจกฺขุณา โลกํ โวลเเกนโต อทฺทส สตฺเต อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทริเย มุทฺธินฺทริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สฺ

^{๕๘๑} โป. ติกฺกินฺทริยํ

วิณณาปเย ทูวิณณาปเย อปเปกัจเจ ปโรโลกชชภยทสสาวิเน วิหรนเต, อปเปกัจเจ น ปโรโลกชชภย
ทสสาวิเน วิหรนเต.

ตตถ ยานิ อัจจุคคम्म จิตานิ สุริยรสสมิสมสส์ อากมยมานานิ, ตานิ อชช ปุพฺพนกานิ.
ตถูปโม อุกฺขมฺมิตถฺย ปุคฺคโล. ยานิ สโมทกํ จิตานิ, ตานิ เสว ปุพฺพนกานิ. ตถูปโม วิปฺลจฺจิตถฺย
ปุคฺคโล. ยานิ อุทกา อนุคฺคตานิ อนุโตนิมฺมุคฺคโปสีนํ, ตานิ ตตฺติยทิวเส ปุพฺพนกานิ. ตถูปโม เนย
โย ปุคฺคโล. อุทกา ปน อนุคฺคตานิ อยถยานิปี สโรคฺอุปฺปลาทีนํ นาม อตฺถิ, ยานิ เนว ปุพฺพิส
สนฺติ มจฺจกจฺจปภฺกขาเนว ภวิสสนฺติ, ตถูปโม ปทปรโม ปุคฺคโล.

เอวํ ภควา อูปฺพลวนาทิสทิสํ ทสสทสสิโลกธาตุ โอลเณนโต อุกฺขมฺมิตถฺยอาทิกเก อทฺทส
“เอตตฺถกา อปฺปรชฺชกา เอตตฺถกา มหารชฺชกา ตตฺตราปี เอตตฺถกา อุกฺขมฺมิตถฺย เอตตฺถกา วิปฺลจฺจิตถฺย
เอตตฺถกา เนยยา เอตตฺถกา ปทปรมา เอตตฺถกา รากจฺริตา เอตตฺถกา โทสจฺริตา เอตตฺถกา โมหจฺริตา
เอตตฺถกา วิตกฺกจฺริตา เอตตฺถกา สทฺธจฺริตา เอตตฺถกา พุทฺธิจฺริตา”ติ. ทิสฺวาน^{๕๘๒} พุรหฺมํ สหปฺปตฺติ
คากาย อชฺฌภาสิ---

“อปาธุตา เตสํ อมตสฺส ทวารา
เย โสตนโต ปมฺมจฺจนตุ สทฺธํ,
วิหีสสณฺณํ ปคฺณํ น ภาสี
ธมฺมํ ปณฺนิตํ มนุเชสุ พุรหฺเม”ติ.

อถ โข พุรหฺมา สหปฺปติ ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา ภควนฺตํ อภิเวทฺเตว ปทกฺขิณํ กตฺวา
พุรหฺมโลกเมว คโต.

พุรหฺมยาจนกถา นิฏฺฐิตา.

ปณฺจวคฺคียกถา

อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “กสฺส นฺ โข อหํ ปจฺมํ ธมฺมํ เทเสยฺยํ, โก อิมํ ธมฺมํ ขิปปเมว อาชานิส
สตี”ติ. อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “อโย โข อาฬารโ กาลาโม ปณฺชิตโต พยฺยโต เมธาวี ทิฆมฺมรตฺตํ
อปฺปรชฺชชาติโก, ยนฺนุนาหํ อาฬารสฺส กาลามสฺส ปจฺมํ ธมฺมํ เทเสยฺยํ, โส อิมํ ธมฺมํ ขิปปเมว อาชานิส
สตี”ติ. อถ โข อนุตฺตรหิตา เทวตา ภควโต อาโรเจสิ “สตฺตาหกาลกโต ภนฺเต อาฬารโ กาลาโม”
ติ. ภควโตปี โข ญาณํ อุทปาติ “สตฺตาหกาลกโต อาฬารโ กาลาโม”ติ. อถ โข ภควโต เอตท
โหสิ “มหาชานิโย โข อาฬารโ กาลาโม, สเจ ทิ โส อิมํ ธมฺมํ สุณฺเวย, ขิปปเมว อาชาเนยฺยา”
ติ. อถสฺส เอตทโหสิ ยนฺนุนาหํ อุททกสฺส รามปฺุตตสฺส ปจฺมํ ธมฺมํ เทเสยฺยํ, โส อิมํ ธมฺมํ ขิปปเมว
อาชานิสฺสตี”ติ. อถ โข อนุตฺตรหิตา เทวตา ภควโต อาโรเจสิ “อภิทสกาลกโต ภนฺเต อุททโก รามปฺุต
โต”ติ. ภควโตปี โข ญาณํ อุทปาติ “อภิทสกาลกโต อุททโก รามปฺุตโต”ติ. อถ โข ภควโต เอตทโหสิ
“มหาชานิโย โข อุททโก รามปฺุตโต, สเจ ทิ โส อิมํ ธมฺมํ สุณฺเวย, ขิปปเมว อาชาเนยฺยา”ติ.

อถสฺส เอตทโหสิ “กสฺส นฺ โข อหํ ปจฺมํ ธมฺมํ เทเสยฺยํ, โก อิมํ ธมฺมํ ขิปปเมว อาชานิสฺสตี”
ติ. “พหุปการา โข เม ปณฺจวคฺคียา ภิกฺขุ, เย มํ ปธานปหิตตตฺตํ อปฺภุจฺหิสุ; ยนฺนุนาหํ ปณฺจวคฺคียานํ
ภิกฺขุณํ ปจฺมํ ธมฺมํ เทเสยฺยน”ติ. “กหํ นฺ โข เอตฺรหิ ภิกฺขุ วิหรนตี”ติ. อทฺทสา โข ภควา ทิพฺเพน

จกขุนา วิสุทเธน อติกนตมานุสเกน ปญจวคคิเย ภิกขุ พารานสีย วิหรนเต อสิปตเน มิคทาเย. อถ โข ภควา อรุเวลายํ ยถาภินนํ วิหริตวา, เยน พารานสีย, เตน จาริกํ ปกคามิ.

[๑๑]^{๕๘๓} อททสา โข อุปโก อาชีวก ภควนตํ อนนตรา จ คยํ อนนตรา จ โพธิ อทธานมคคปปฏิปนํ; ทิสวาน ภควนตํ เอตทโวจ “วิปสณนานิ โข เต อาวุโส อินทริยานิ, ปริสุทโธ ฉวิณโณ ปริโยทาโต, กัสสิ ตวํ อาวุโส อุตฺตมสฺส ปพฺพชิตฺโต, โก วา เต สตถา, กสฺส วา ตวํ ฌมมํ โรเจสฺส”ติ. เอวํ วุตเต ภควา อุปกํ อาชีวกํ คากาหิ อชฌภาสิ—

“สพฺพาภิกฺขุ สพฺพวิพฺพหฺมสมิ

สพฺเพสุ ฌมเมสุ อานุปลิตโต

สพฺพณฺขโห ตณฺหณฺขเย วิมุตโต

สยํ อภิญญาเย กมฺมทฺธิเสยฺย.

น เม อจฺริโย อตฺถิ

สทิสฺส เม น วิชฺชติ

สทฺเวกสมิํ โลกสมิํ

นตฺถิ เม ปฏิปฺคฺคโล.

อหํ หิ อรทา โลเก

อหํ สตถา อนนฺตตรो

อโกมฺหิ สมมาสมพฺพโธ

สตีฏฺโตสมิ นินฺพฺพโต.

ฌมมจกํ ปวตเตตุ

คจฺฉามิ กาสินํ ปุรํ

อนนฺตฺตสมิํ โลกสมิํ

อาหณฺฉํ อมตพฺนฺทฺทิน”ติ.

อุปโก อาห “ยถา โข ตวํ อาวุโส ปฏฺิขานาสิ, อรหฺสิ อนนฺตชินโน”ติ.

“มาทิสฺสา เว ชินา โหนฺติ

เย ปตฺตา อาสวณฺขยํ

ชิตา เม ปาปกา ฌมมา

ตสมมาหฺมปก ชินโน”ติ.

เอวํ วุตเต อุปโก อาชีวก “หุเวยฺยอาวุโส”ติ วตฺวา สีสํ โอกมเปตฺวา อุมมคฺคํ คเหตุวา ปกคามิ.

[๑๒] อถ โข ภควา อานุปฺพเพน จาริกํ จรมาโน, เยน พารานสีย อสิปตณํ มิคทาโย, เยน ปญจวคคิยา ภิกขุ, เตนฺปสงกมิ. อททสฺสํ โข ปญจวคคิยา ภิกขุ ภควนตํ ทฺวโร ว อาคจฺจนตํ; ทิสวาน อญฺญมณฺธํ กตฺถิ กสฺสจเปสฺสุ “อຍ် อาวุโส สมฺโณ โคตโม อาคจฺจติ พาหุสฺสโลโก ปธานวิพฺภนฺโต อวตฺโต พาหุสฺสลาเย, สโร เนว อภิเวทตฺทพฺโป, น ปจฺจุจฺจตฺทพฺโป, นาสฺส ปตฺตจฺจิวํ ปฏฺิคฺคเหตุพฺพํ, อปิจ โข อาสณํ จเปตฺพพํ, สเจ สโร อาภงฺกขิสฺสตี, นิสฺสทิสฺสตี”ติ. ยถา ยถา โข ภควา ปญจวคคิเย ภิกขุ อุปสงกมตี, ตถา ตถา เต ปญจวคคิยา ภิกขุ นาสกฺขิสฺสํ สกาย กตฺถิกาย สณฺจาทฺตุ, อสณฺจหนฺตา ภควนตํ ปจฺจุคฺคณฺตฺวา เอโก ภควโต ปตฺตจฺจิวํ ปฏฺิคฺคเหสฺสิ, เอโก อาสณํ ปญฺญเปสฺสิ, เอโก ปาโททกํ, เอโก ปาทปิจํ, เอโก ปาทกถลิกํ อุปนิกฺขิปี. นิสฺสทฺธิ ภควา ปญฺญตเต อาสเน; นิสฺสชฺช โข ภควา ปาเท ปกฺขาเลสิ. อปิสฺสํ ภควนตํ นาเมเน จ อาวุโสวาเทเน จ สมฺมทาจฺรณตี. เอวํ วุตเต ภควา ปญจวคคิเย ภิกขุ เอตทโวจ “มา ภิกฺขเว ตถาคตํ นาเมเน จ อาวุโสวาเทเน จ สมฺมทาจฺรณ, อรหํ ภิกฺขเว ตถาคโต สมมาสมพฺพโธ, โอททถ ภิกฺขเว สโร, อมตมจฺจิตํ อหมนฺนสาสามิ, อหํ ฌมมํ เทเสมิ, ยถานุสฺสิจฺจํ ตถา ปฏิปชฺชมานา นจิสฺสเสว ๆเปฯ วิหริสฺสเถ”ติ. ทุตฺติยมปี.... ตติยมปี โข ปญจวคคิยา ภิกขุ ภควนตํ เอตทโวจฯ ๆเปฯ ภควาปี ทุตฺติยมปี..... ตติยมปี ตทฺเวว อโวจ. อสภฺชิ โข ภควา ปญจวคคิเย ภิกขุ สญฺญาเปตฺตุ. อถ โข ปญจวคคิยา ภิกขุ ภควนตํ สฺสสฺสึสฺสึ, สโร โอทฺทหฺสึ, อญฺญาเย จิตฺตํ อุปฺปจฺจาเปสฺสุ.

^{๕๘๓} เลขใน [ ] ต่อไปนี้ เป็นเลขลำดับข้อในคัมภีร์วินยมหาวัคค์

[๑๓] อถ โข ภควา ปญจวคฺคิเย ภิกฺขุ อามนฺเตสฺสิ เทวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิตฺเตน น เส วิตพฺพา ฯเปฯ อญฺญาสิโกณฺทญฺโณ”เตวว นามํ อโหสิ.

อถ โข อายสฺมา อญฺญาสิโกณฺทญฺโณ ธิฏฺฐธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม ปรีโยคาพฺพธมฺโม ตินฺณวิจิเกจฺโณ วิคตกถฺกโก เวสสารชฺชปฺปโต อปรปฺปจโย สตฺถุสสาเน ภควนฺตํ เอตทวโจ “ลเภยยาหํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยยํ อุปสมฺปนฺนา”ติ. “เอหิ ภิกฺขุ”ติ ภควา อวโจ “สุวากฺขาโต ธมฺโม, จร พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยา”ติ. สว เตสฺส อายสฺมาโต อุปสมฺปทา อโหสิ.

เทสฺนาปรีโยสาเน อญฺญาโกณฺทญฺณปฺมุขา อญฺจารสพฺรหฺมโกฏฺเฏโย โสตาปตฺติผลํ ปตฺติฏฺฐ หีสุ. เทวตานํ คณฺนา วีตฺวตฺตา, อสงฺเขยฺยา อปฺเปมฺเยยา.

อถ โข ภควา วสฺสํ อุปคจฺฉนฺโต อวเสสภิกฺขุ อิมาย ธมฺมียา กถาโย โอวทิตฺวา อนฺุสาสิ. โส ติ ภควา ตสฺมี วสนฺโต อาสาพฺพหมาสส ปาฏฺฐิเป เท วปฺปสฺส ธมฺมจกฺกํ อทาสี. ทฺติยทิวเส ภทฺทียสฺส ตฺติยทิวเส มหามสฺส จตฺตตฺถทิวเส อสฺสชฺเณรสฺส ธมฺมจกฺกํ อทาสี. อถ เต ภควนฺตํ เอตทวโจ “ลเภยยาม มยํ ภนฺเต ฯเปฯ อนฺตกิริยา”ติ. สว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิ. อิมสฺสจ ปน ภิกฺขุณํ กมฺมญฺจฺจานนฺสุ สฺมฺปนฺนมนฺลวิโสธนํ ภควา อนฺโตวิหาเรว อทาสี. อุปปนฺเน จ กมฺมญฺจฺจานนฺเล อากาเสนาคนฺตวาท กมฺมญฺจฺจานานํ มลํ วิโสธสิ. ปกฺขสฺส ปญฺจมิยํ เตสํ วิเสสโต อรหฺตฺตฺปนฺนสฺสยสฺมปตฺติํ ทิสฺวา สพฺเพ เต เอกโต สนฺนิปตฺติวาท อนตฺตนิยสฺสุตฺตํ กเถ สฺสิ--- รุปํ ภิกฺขเว อนตฺตา. รุปญจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ รุปํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพฺเภจ รุปํ “เอวํ เม รุปํ โทตฺ, เอวํ เม รุปํ มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว รุปํ อนตฺตา, ตสฺมา รุปํ อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภติ รุปํ “เอวํ เม รุปํ โทตฺ, เอวํ เม รุปํ มา อโหสิ”ติอาทินา.

อิมสฺมี จ ปน เวยฺยากรณสฺมี ภณฺณมานเ ปญจวคฺคิยานํ ภิกฺขุณํ อนฺุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมฺจจฺจิสฺสุ. เตน โข ปน สมเยน ฉ โลเก อรหฺนฺโต โหนฺติ.

ปญจวคฺคิกถา นิฏฺฐิตา.

ปพฺพชฺชาภยา

[๒๕] เตน โข ปน สมเยน พารานฺตียํ ยโส นาม กุลปฺุตโต เสฏฺฐิปฺุตโต สุขุมาลो โหติ, ตสฺส ตโย ปาสาทา โหนฺติ. ตินฺณํ อุตฺตํ อนฺุรูปา โส เอกกสฺมี จตฺตาโร มาเส นิปฺุริเสหิ ตฺริเยหิ ปรีจารยมาโน น เญจฺจาปาสาทํ โอโรหติ. อเอกกสฺมี ตสฺส ปญฺจหิ กามคฺุณฺเหหิ สฺมปฺปิตสฺส สมฺจคฺิ ญุตสฺส ปรีจารยมาณสฺส ปฏฺิกจฺเจว นิตฺทา โอฏกมิ, ปรีชนสฺสปี ปจฺฉานินฺททา โอฏกมิ, สพฺพรตฺติโย จ เตลปทฺิโป ฌายติ. อถ โข ยโส กุลปฺุตโต ปฏฺิกจฺเจว ปพฺพชฺฉิตฺวา อทฺทส สกํ ปรีชนํ สฺปนฺตํ อญฺญิสฺสา กจฺเณ วีนํ อญฺญิสฺสา กณฺเฑ มุทฺงคํ อญฺญิสฺสา กจฺเณ อาพฺมพฺรํ อญฺญํ วิเกสิคํ อญฺญํ วิกฺเขพฺพิคํ อญฺญา วิปฺพลปฺนฺติโย หตฺถปฺปตฺตํ สฺุสานํ มณฺเณ; ทิสฺวานสฺส อาทินโว ปาตุโรหสิ, นิตฺพิทาย จิตฺตํ สณฺจาสี. อถ โข ยโส กุลปฺุตโต อุทานํ อุทาเนสิ “อุปทฺทตฺ วต โภ, อุปสฺสญฺจํ วต โภ”ติ.

อถ โข ยโส สุวณฺณปาทุกาโย อาโรหิตฺวา, เยน นินฺเวสนทวาทํ เตนฺุปสงกมิ. อมนฺุสฺสา ทวาทํ วิว รัสสุ “มา ยสฺสส กุลปฺุตตสฺส โกจิ อนฺตรายมกาสี อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชาเย”ติ. อถ โข ยโส กุล ปฺุตโต, เยน นนฺรทวาทํ, เตนฺุปสงกมิ. อมนฺุสฺสา ทวาทํ วิวรัสสุ “มา ยสฺสส กุลปฺุตตสฺส โกจิ อนฺตรายมกาสี อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชาเย”ติ. อถ โข ยโส กุลปฺุตโต, เยน อีสิปตฺนํ มิคทาโย, เตนฺุปสงกมิ.

[๒๖] เตน โข ภควา รตติยา ปจฺจุสสมยํ ปจฺจุจฺจาย อชฺโฌกาเส จงฺกมติ. อทฺทสา โข ภควา ยสํ
 กุลปุตฺตํ ทูรโต ว อาคจฺจนฺตํ; ทิสฺวาน จงฺกมา โอโรหิตฺวา ปณฺณตเต อาสเน นิสิตฺติ. อถ โข ยโส กุลปุตฺโต
 ภควโต อวิหฺนุเร อุทํ อฺทาเนสิ “อุปทฺทตฺ วต โภ, อุปสสฺสจฺจ วต โภ”ติ. อถ โข ภควา ยสํ กุลปุตฺตํ
 เอตทโวจ “อิทํ โข ยส อนุปทฺทตฺ, อิทํ อนุปสสฺสจฺจ, เอहि ยส นิสิต, ฌมฺมํ เต เทเสสฺสามิ”ติ.

อถ โข ยโส “อิทํ กิร อนุปทฺทตฺ, อิทํ อนุปสสฺสจฺจ”ติ ภูโจ อุทคฺโค สุวณฺณปาทกาหิ โอโรหิต
 วา, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิเวทฺเตวา เอกมนฺตํ นิสิตฺติ. เอกมนฺตํ นิสินฺนสฺส
 โข ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส ภควา อนุปฺพุทฺธิ กถํ กเถสิ. เสยฺยถิทํ. ทานกถํ สีสกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทีนํ โอ
 การํ สกิลลํ เนกขมฺเม อาเนิสํ ปกาเสสิ. ยทา ภควา อณฺณาสิ ยสํ กุลปุตฺตํ กถลจิตฺตํ มุทฺจิตฺตํ วิวิธรณ
 จิตฺตํ อุทคฺคจิตฺตํ ปสนฺนจิตฺตํ อถ ยา พุทฺธานํ สามุกกสิกา ฌมฺมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทุกฺขํ สมุทฺยํ นิโรธํ
 มคฺคํ. เสยฺยถาปิ นาม สุทฺธํ วตถํ อปคตกาฬํ สมมเทว รชณํ ปฏิกคณฺเหยฺย, เอวเมว ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส
 ตสฺมียฺเววาสเน วิรชํ วิตมลํ ฌมฺมจกฺขุ อุทปาติ “ยงฺกิลฺลจฺจ สมุทฺยฌมฺมํ, สพฺพพนฺตํ นิโรธฌมฺมนํ”ติ.

[๒๗] อถ โข ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส มาตา ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา ยสํ กุลปุตฺตํ อุปสสนฺติ, เยน เสฏฺฐิ
 คหปติ, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา เสฏฺฐิ คหปติ เอตทโวจ “ปุตฺโต เต คหปติ ยโส น ทิสฺสตี”ติ. อถ โข
 เสฏฺฐิ คหปติ จตฺตทิสฺสา อสฺสทฺเต อฺยโยเชตฺวา สามณฺเณว, เยน อสิปตฺนํ มิคทาโย, เตนฺอุปสงฺกมิ. อทฺทสา
 โข เสฏฺฐิ คหปติ สุวณฺณปาทกาณํ นิเกเชป; ทิสฺวาน ตณฺเณว อนุคฺมาสิ. อทฺทสา โข ภควา เสฏฺฐิ คหปติ
 ทูรโต ว อาคจฺจนฺตํ; ทิสฺวาน ภควโต เอตทโหสิ “ยณฺฺนฺนาหํ ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขเรยฺย, ยถา
 เสฏฺฐิ คหปติ อิตฺถ นิสินฺโน อิตฺถ นิสินฺนํ ยสํ กุลปุตฺตํ น ปสฺเสยฺยา”ติ. อถ โข ภควา ตถารูปํ อิทฺธาภิสง
 ขารํ อภิสงฺขเรสิ. อถ โข เสฏฺฐิ คหปติ, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “อปิ
 ฆนฺเต ภควา ยสํ กุลปุตฺตํ ปสฺเสยฺยา”ติ. “เตนฺหิ คหปติ นิสิต, อปฺเปว นาม ตวํ อิตฺถ นิสินฺโน อิตฺถ นิสินฺนํ
 ยสํ กุลปุตฺตํ ปสฺเสยฺยาสี”ติ. อถ โข เสฏฺฐิ คหปติ “อิเธว กิราหํ นิสินฺโน อิตฺถ นิสินฺนํ ยสํ กุลปุตฺตํ ปสฺสิส
 สามิ”ติ ภูโจ อุทคฺโค ภควนฺตํ อภิเวทฺเตวา เอกมนฺตํ นิสิตฺติ. เอกมนฺตํ นิสินฺนสฺส โข เสฏฺฐิสฺส คหปติสฺส
 ภควา อนุปฺพุทฺธิ กถํ กเถสิ. เสยฺยถิทํ. ทานกถํ ฯเปฯ สพฺพพนฺตํ นิโรธฌมฺมนํ”ติ. อถ โข เสฏฺฐิ คหปติ
 ทิฏฺฐธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม ปริโยคานุสํมมฺโม ตินฺณวิจิเกจฺโจ วิคตกถํโก เวสารชชปฺปโต
 อปรปฺปจฺจโย สตฺถุสฺสเน ภควนฺตํ เอตทโวจ “อภิกฺกนฺตํ ฆนฺเต, อภิกฺกนฺตํ ฆนฺเต; เสยฺยถาปิ ฆนฺเต นิเก
 กฺขชิตฺวา อุกฺกฺขเชยฺย, ปฏิจฺจนฺนํ วา วิวเรยฺย, มุพฺพหสฺส วา มคฺคํ อจฺจิกฺขเยยฺย, อนธกาเร วา เตนฺปชฺไซตํ
 ธารเยยฺย ‘จกฺขมฺนโต รูปานิ ทกฺขนตี’ติ, เอวเมว ภควตา อนนฺกปริยาเยน ฌมฺโม ปกาสิโต. เอสาหํ ฆนฺเต
 ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ ฌมฺมณฺจ ภิกฺขุสํมณฺจ, อุปาสกํ มํ ภควา ธารเต อชฺชตคฺเค ปาณฺนเปตํ สรณํ คตฺน”
 ติ โส ว โลเก ปจฺมํ อุปาสโก อโหสิ เตวาจิโก.

[๒๘] อถ โข ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส ปิตุโน ฌมฺเม เทสิยมาเน ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิติตํ ภูมिํ ปจฺจ
 เวกฺขนตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺจุจฺจิ. อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “ยสสฺส โข กุลปุตฺตสฺส ปิตุโน
 ฌมฺเม เทสิยมาเน ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิติตํ ภูมिํ ปจฺจเวกฺขนตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺตตํ, อภพฺโป โข
 ยโส กุลปุตฺโต หินายาวตฺติตฺวา กามะ ปริภุชฺชิตฺ, เสยฺยถาปิ ปุพฺเพ อคาริกฺกโต; ยณฺฺนฺนาหํ ตํ อิทฺธาภิสง
 ขารํ ปฏฺธิปฺปสฺสมเษยฺยน”ติ. อถ โข ภควา ตํ อิทฺธาภิสงฺขารํ ปฏฺธิปฺปสฺสมเษสิ. อทฺทสา โข เสฏฺฐิ คหปติ
 ยสํ กุลปุตฺตํ นิสินฺนํ; ทิสฺวาน ยสํ กุลปุตฺตํ เอตทโวจ “มาตา เต ตาต ยส ปริเทวโสภสมานฺนา, เทหิ
 มาตฺยา ชีวิตฺน”ติ. อถ โข ยโส กุลปุตฺโต ภควนฺตํ อุลโลเกสิ. อถ โข ภควา เสฏฺฐิ คหปติ เอตทโวจ “ตํ กิ
 มณฺณสิ คหปติ ? ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส เสกฺเขน ฌาณเณ เสกฺเขน ทสฺสเนน ฌมฺโม ทิฏฺฐโจ วิทิต เสยฺยถาปิ

ตยา; ตสฺส ยถาทิฏฺฐํ ยถาวีทิตํ ภูมึ ปจฺจเวกฺขนตสฺส ออนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, ภพฺโพ นุ โข ยโส คหปติ หีนายาวตติตฺวา กาเม ปริภุญฺชิตู, เสยฺยถาปิ ปุพฺเพ อคาริกญฺโต”ติ. โน เหนฺตํ ภนฺเต. ยสฺสสฺส โข คหปติ กุลปุตฺตสฺส เสกฺเขน ฌาณน เสกฺเขน ทสฺสเนน ฌมฺโม ทิฏฺฐโง วิทิตฺโต เสยฺยถาปิ ตยา; ตสฺส ยถาทิฏฺฐํ ยถาวีทิตํ ภูมึ ปจฺจเวกฺขนตสฺส ออนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อภพฺโพ โข คหปติ ยโส กุลปุตฺโต หีนายาวตติตฺวา กาเม ปริภุญฺชิตู, เสยฺยถาปิ ปุพฺเพ อคาริกญฺโต”ติ. ลาภา ภนฺเต ยสฺสสฺส กุลปุตฺตสฺส, สุตฺทธํ ภนฺเต ยสฺสสฺส กุลปุตฺตสฺส, ยถา ยสฺสสฺส กุลปุตฺตสฺส ออนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อธิวเสตฺถ เม ภนฺเต ภควา อชฺชตฺตนาถ ฆตฺตํ ยเสน กุลปุตฺเตน ปจฺจาสมณฺเณนา”ติ. อธิวเสสิ ภควา ตฺวณฺหิภาเวน. อถ โข เสฏฺฐิ คหปติ ภควโต อธิวสณฺ วิทิตฺวา อญฺญาสาสนา ภควนฺตํ อภิวาทเตวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ. อถ โข ยโส กุลปุตฺโต อจิรปฏฺกนฺเต เสฏฺฐิมหิ คหปติมหิ ภควนฺตํ เอตทฺโวจ “ลภฺเยยฺยํ ภนฺเต ภควโต สนฺตเก ปพฺพชฺชํ, ลภฺเยยฺยํ อุปสมฺปทฺน”ติ. “เอหิ ภิกฺขุ”ติ ภควา อโวจ “สฺวากฺขาโต ฌมฺโม, จรพฺรหฺมจริยํ สมฺมา พุทฺธสฺส อนตฺตกิริยา”ติ. สว ตสฺส आयสฺมโต อุปสมฺปทา อโหสิ. เตน โข ปน สมเยน สตฺต โลเก อรหฺนโต โหนฺติ.

ยสฺสสฺส ปพฺพชฺชา นิฏฺฐิตา.

จตุคฺคิหิสหายกปพฺพชฺชา

[๒๙] อถ โข ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวเสตฺวา ปตฺตจิวรรมาทาย आयสฺมตา ยเสน ปจฺจาสมณฺเณน , เยน เสฏฺฐิสฺส คหปติสฺส นิเวสนํ, เตนฺอุปสงฺกมि; อุปสงฺกมิตฺวา ปณฺณตฺเต อาสเน นิสิตฺติ. อถ โข आयสฺมโต ยสฺสสฺส มาตา จ ปุราณหุตฺติกา จ, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาทเตวา เอกมนฺตํ นิสิตฺติสุ. ตาสํ ภควา ออนุปฺพทึ กถํ กถสิ. เสยฺยถิทํ. ทานกถํ ๆเปฯ สพฺพนฺตํ นิโรธมฺมน”ติ. ตา ทิฏฺฐธมฺมา ๆเปฯ ปกาสิโต; เอตา มยํ ภนฺเต ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉาม ฌมฺมณฺจ ภิกฺขุสฺสณฺจ, อุปาสิกาโย โน ภควา ธาเรตุ อชฺชตฺตคฺเค ปาณฺเปตา สรณํ คตา”ติ. ตา จ โลเก ปจฺมํ อุปาสิกา อหฺเสเตวาจิกา.

อถ โข आयสฺมโต ยสฺสสฺส มาตา จ ปิตา จ ปุราณหุตฺติกา จ ภควนฺตณฺจ आयสฺมนฺตณฺจ ยสํ ปณฺเฑน ขาทนีเยน โภขนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา ภควนฺตํ ฆตฺตาวิ โอนิตฺตปตฺตปาณิ เอกมนฺตํ นิสิตฺติสุ. อถ โข ภควา आयสฺมโต ยสฺสสฺส มาตฺรณฺจ ปิตฺรณฺจ ปุราณหุตฺติกณฺจ ฌมฺมียา กถาย สนฺทสฺเสตฺวา สมฺมาทเปตฺวา สมฺมุตฺเตเชตฺวา สมฺปทฺสเสตฺวา อญฺญาสาสนา ปกฺกามิ.

[๓๐] อสฺโสสุ โข आयสฺมโต ยสฺสสฺส จตฺตาริ คิหิสหายกา พาราณสียํ เสฏฺฐานฺุเสฏฺฐิณํ กุลานํ ปุตฺตา วิมโล สุพาหุ ปุณฺณชิ ความปติ “ยโส กิร กุลปุตฺโต เกสมสฺสุ โอาหาเรตฺวา ๆเปฯ ปพฺพชฺชิต”ติ เต, เยนายสฺมา ยโส, เตนฺอุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา आयสฺมนฺตํ ยสํ อภิวาทเตวา เอกมนฺตํ อญฺจิสฺสุ. อถ โข आयสฺมา ยโส เต จตฺตาริ คิหิสหายเก อาทาย, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมึ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาทเตวา เอกมนฺตํ นิสิตฺติ; เอกมนฺตํ นิสินฺโน โข आयสฺมา ยโส เอตทฺโวจ “อิม เม ภนฺเต จตฺตาริ คิหิสหายกา พาราณสียํ เสฏฺฐานฺุเสฏฺฐิณํ กุลานํ ปุตฺตา วิมโล สุพาหุ ปุณฺณชิ ความปติ, อิม ภควา โอวทตฺตฺ อานุสาสตุ”ติ. เตสํ ภควา ออนุปฺพทึ กถํ กถสิ. เสยฺยถิทํ. ทานกถํ ๆเปฯ อานิสฺสํ ปกาเสสิ. ยทา เต ภควา อญฺญาสิ กลลจิตฺเต ๆเปฯ อปรปฺปจฺจยา สตฺถุสาสเน ภควนฺตํ เอตทฺโวจ “ลภฺเยยฺยมฺม มยํ ภนฺเต ๆเปฯ อุปสมฺปทฺน”ติ. สว เตสํ आयสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิ. อถ โข ภควา เต ภิกฺขุ ฌ

มียา กลาย โอวทิ อนุสาสิ. เตสํ ภควตา ธมมียา กลาย โอวทียมานานํ อนุสาสิยมานานํ อนุปาทาย
 อาสเวหิ จิตตานิ วิมุจฺจิสฺสุ. เตเน โข ปน สมเยเน เอกาทส โลเก อรหนโต โหนติ.

จตุคิหิสหายกปพพชชา นิฏฺฐิตา.

[๓๑] อสโสสุ โข อายสมโต ยสสส ปณฺณาสมตฺตา คิหิสหายกา ชานปทา ปุพฺพานุพฺพ
 พกานํ กุลานํ ปุตฺตา “ยโส กิร กุลปฺโต เกสมสฺสุ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา
 อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตฺ”ติ; สุตฺวาน เนสํ เอตทโหสิ “น หิ นฺน โส โอโรโก ธมฺมวินโย, น
 สา โอโรกา ปพฺพชชา, ยตถ ยโส กุลปฺโต เกสมสฺสุ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเท
 วา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตฺ”ติ. เต, เยนายสมมา ยโส, เตเนปสงกมฺมิสุ; อุปสงกมิตฺวา
 อายสมนตํ ยสํ อภิเวทิตฺวา เอกมณตํ อญฺจิสฺสุ. อถ โข อายสมมา ยโส เต ปณฺณาสมตฺเต คิหิสหายเก อา
 ทาย, เยน ภควา, เตเนปสงกมฺมิ ฯเปฯ เอตทโวจ “อิม เม ภนฺเต ปณฺณาสมตฺตา คิหิสหายกา ชานปทา
 ปุพฺพานุพฺพพกานํ กุลานํ ปุตฺตา, อิม ภควา โอวทตุ อนุสาสตุ”ติ. เตสํ ภควา อนุปฺพุทฺธิ กถํ กเถสิ ฯเป
 ฯ ปกาเสสิ. ยทา เต ภควา อณฺณาสิ กลลจิตฺเต ฯเปฯ สพฺพนตํ นิโรธมฺมน”ติ. เต ทิฏฺฐธมฺมา ฯเปฯ
 อปรปฺปจฺจยา สตฺถุสสาเน ภควนตํ เอตทโวจ “ลภเยยาม มยฺ ภนฺเต ฯเปฯ อุปสมปทฺน”ติ. “เอถ
 ภิกฺขโว”ติ ภควา อโวจ “สุวากฺขาโต ธมฺโม, จรถ พรหมจริยํ สมมา ทุกฺขสฺส อนตฺทิกิริยาเย”ติ. สาว เตสํ
 อายสมนตานํ อุปสมปทา อโหสิ. อถ โข ภควา เต ภิกฺขุ ธมมียา กลาย โอวทิ อนุสาสิ. เตสํ ภควตา ธม
 มียา กลาย โอวทียมานานํ อนุสาสิยมานานํ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตตานิ วิมุจฺจิสฺสุ. เตเน โข ปน สมเยเน
 เอกสฺสฺสฺส โลเก อรหนโต โหนติ.

ปุริมา ฉ อิม จ ปณฺจปณฺณาสาติ อนโธวสฺสสมฺทีเยว เอกสฺสฺสฺส มนุสฺสา อรหนโต โหนติ^{๕๘๔}.
 ตตร ยสอาทึนํ กุลปุตฺตานํ อญฺ ปุพฺพโยโค :- อตฺเต กิร ปณฺจปณฺณาสชฺชา สหายกา วคฺคพฺนธเน ปณฺณ
 านิ กโรนฺดา อนนาถสรีรานิ ปฏฺธิชคฺคณฺตา วิจฺรณฺติ เต เอกทิวสํ คพฺภินี อิตฺถิ กาลกตํ ทิสฺวา “ฉาเปสฺสา
 มา”ติ สฺสฺสานํ นิหริสฺสุ. เตสฺส ปณฺจ ชเน “ตฺมเห ฉาเปถา”ติ สฺสฺसानะ จเปตฺวา เสสา คามํ ปวิฏฺฐา. ยโส ทาร
 โก ตํ สรีรํ วิชฺฌิตฺวา ปริวตเตตฺวา จ ฉาปยมาโน อสุภสฺสณํ ปฏฺฐิกิ. โส อิตฺเรสมปิ จตฺนํ ชนํ
 “ปสฺสท โภ อิมํ อสุจํ ปฏฺฐิกิ”ติ ทสฺเสสิ. เตปิ ตตถ อสุภสฺสณํ ปฏฺฐิกิ. เต ปณฺจปิ ชนา คามํ คณฺตฺวา
 เสสสหายกานํ กถียิสฺสุ. ยโส ปน ทารโก เคหมิ คณฺตฺวา มาตาปิตูนนฺนจ ภริยาเย จ กเถสิ. เต สพฺเพปิ
 อสุภํ ภวียิสฺสุ. อเยเมเตสํ ปุพฺพโยโค. เตนายสมโต ยสสส นาฏฺกชเนสฺส สฺสฺसानสฺสณายะว อุปฺปชฺชิ ตาเยว
 จ อุปนิสฺสยสมปตฺติยา สพฺเพสํ วิเสสาธคโม นิพฺพตฺติตี^{๕๘๕}.

ปณฺณาสคิหิสหายกปพพชชา นิฏฺฐิตา.

มารกธา

[๓๒] อถ โข ภควา วุฏฺฐวสฺโส ภิกฺขุ อามนฺเตสิ “มุตฺตาหํ ภิกฺขเว สพฺพปาเสหิ, เย ทิพฺพา
 เย จ มานุสา, ตฺเมหิภิ ภิกฺขเว มุตฺตา สพฺพปาเสหิ, เย ทิพฺพา เย จ มานุสา, จรถ ภิกฺขเว จาริกํ พหุชน
 ทาย พหุชนสุชาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ, มา เอเกเน เทว อคฺมิตถ, เทเสถ
 ภิกฺขเว ธมฺมํ อาทิกฺลยาณํ มชฺฌกฺลยาณํ ปรีโยสานกฺลยาณํ สาตถํ สพฺพยณฺชนํ, เกวลปรีญฺญณํ ปรีสุทฺธํ

^{๕๘๔} วิ.อ. (पालิ) ๓/๓๑/

^{๕๘๕} วิ.อ. (पालิ) ๓/๓๑/

พรหมจริย ปกาเสถ, สนฺติ สตฺตา อปฺปรชฺชชชาติกา อสฺสวณฺตา ฌมฺมสฺส ปรีหายนฺติ, ภวิสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส
อณฺณตาโร, อหฺมปิ ภิกฺขเว, เยน อรุเวลา เสนานิคมฺ, เตนฺอุปสงฺกมฺิสฺสามิ ฌมฺมเทสนายา”ติ.

ปุณฺปิ ภิกฺขู อามนฺเตสิ “มยฺหํ โข ภิกฺขเว โยนิโสมนสิการา โยนิโสสมมฺปปชานา อนุตฺตรา วิ
มุตฺติ อนุปฺปตฺตา, อนุตฺตรา วิมุตฺติ สจฺฉิกตา. ตฺเมหฺปิ ภิกฺขเว โยนิโสมนสิการา โยนิโสสมมฺปปชานา
อนุตฺตรํ วิมุตฺตี อนุปาปุณฺณ, อนุตฺตรํ วิมุตฺตี สจฺฉิกโรธา”ติ^{๕๘๖}.

[๓๓] อถ โข มาโร ปาปิมา, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมฺิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ คากาย
อชฺฌภาสิ---

พทฺโธสิ สพฺพปาเสหิ	เย ทิพฺพา เย จ มานุสา
มหาพนฺธณพทฺโธสิ	น เม สมณฺ โมกฺขสฺสีติ.
มุตฺตาหํ สพฺพปาเสหิ	เย ทิพฺพา เย จ มานุสา
มหาพนฺธณมุตฺโตมฺหิ	นิหฺโต ตฺวมสิ อนุตฺกาคิ.
อนตฺลิกฺขจโร ปาโส	ยวายุ จรติ มานโส
เตน ตํ พารยิสฺสามิ	น เม สมณฺ โมกฺขสฺสีติ.
รูปา สทฺทา รสา คนฺธา	โผฏฺฐพฺพา จ มโนรมา
เอตถ เม วิคฺโต ฉนฺโท	นิหฺโต ตฺวมสิ อนุตฺกาคิ.

อถ โข มาโร ปาปิมา “ชานาติ มํ ภควา, ชานาติ มํ สุกฺโต”ติ ทุกฺขี ทุมฺมโน ตตฺถเวณฺตรธายี
ติ^{๕๘๗}.

มารกธา นิฏฺฐิตา.

ภทฺทวคฺคิยวตฺถุ

[๓๖] อถ โข ภควา พารณฺสียํ ยถาภินฺตํ วิหริตฺวา, เยน อรุเวลา, เตนฺ จาริกํ ปกฺกามิ. อถ โข
ภควา มคฺคา โอกฺกมม, เยน อณฺณตโร วณฺสนฺโท, เตนฺอุปสงฺกมฺิ; อุปสงฺกมิตฺวา ตํ วณฺสนฺทํ อชฺโฌคาเหต
วา อณฺณตฺรสมฺมํ รุกฺขมุเล นิสฺสีทิ. เตนฺ โข ปนฺ สมเยน ติสฺมตฺตา ภทฺทวคฺคิยา สหายกา สปฺชาปติกา ตสฺมึ
วณฺสนฺเท ปรีจาเรณฺติ. เตสุ เอกสฺส ปชฺาปติ นาโหสิ. ตสฺสตฺถาย เวสี อานีตา อโหสิ. อถ โข สา เวสี
เตสุ ปมตฺเตสุ ปรีจาเรณฺเตสุ ภณฺทํ อาทาย ปลายิตถ. อถ โข เต สหายกา สหายกสฺส เวยฺยาวจฺจํ
กโรนฺตา ตํ อิตฺถิ คเวสนฺตา ตํ วณฺสนฺทํ อาหิณฺทณฺตา อทฺทสฺสํ ภควนฺตํ อณฺณตฺรสมฺมํ รุกฺขมุเล นิสฺสินฺ;
ทิสฺวาน เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมฺิสฺสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทฺโวจฺ “อปิ ภนฺเต ภควา เอกํ อิตฺถิ ปส
เสยฺยา”ติ. กิ ปนฺ โว กุมารา อิตฺถิยาติ. อีธ มยฺ ภนฺเต ติสฺมตฺตา ภทฺทวคฺคิยา สหายกา สปฺชาปติกา
อิมสฺมึ วณฺสนฺเท ปรีจารยิมฺหา, เอกสฺส ปชฺาปติ นาโหสิ, ตสฺสตฺถาย เวสี อานีตา อโหสิ, อถ โข สา ภน
เต เวสี อเมหฺสุ ปมตฺเตสุ ปรีจาเรณฺเตสุ ภณฺทํ อาทาย ปลายิตถ, เต มยฺ ภนฺเต สหายกา สหายกสฺส เว
ยวาวจฺจํ กโรนฺตา ตํ อิตฺถิ คเวสนฺตา อิมํ วณฺสนฺทํ อาหิณฺทณฺตมาติ. ตํ กิ มณฺณถ โว กุมารา. กตมํ นฺ โข
ตฺมหากํ วรฺ, ยํ วา ตฺเมหฺ อิตฺถิ คเวเสยฺยาถ, ยํ วา อตฺตานํ คเวเสยฺยาถาติ. เอตเทว ภนฺเต อมฺหากํ วรฺ,
ยํ มยฺ อตฺตานํ คเวเสยฺยามาติ. “เตนฺหิ โว กุมารา นิสฺสีถ, ฌมฺมํ โว เทเสสฺสามิ”ติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ โข เต
ภทฺทวคฺคิยา สหายกา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทิสฺสุ. เตสํ ภควา อนุปฺพุทฺธิ กถํ กเถสิ.

^{๕๘๖} ส.ส. (पालิ) ๑๕/๑๔๐/๑๒๕

^{๕๘๗} วิ.ม.ห. (पालิ) ๔/๓๒-๓, ๓๕/๒๗ - ๘

เสยยถิห์. ทานกถ์ ๖เปฯ สพพนตฺ นิโรธมมน”ติ. เต ทิฏฐมมา ๖เปฯ อุปสมปท”ติ. “เอถ ภิกข
โว”ติ ภควา อโวจ “สุวากขาโต ธมโม, จรท พุทฺทมจริยํ สมมา ทุกขสฺส อนตฺทิกิริยาเย”ติ. สา ว เตสํ
อายสฺมนตานํ อุปสมปทา อโหสิ. เตสุ สพพปจฺฉิมโก โสตาปนโน สพพุตโตโม อนาคามี อโหสิ. เต
กิริ ตฺถนุทิลชาตเก ตีสรุตฺตา อเหสุ. อถ ตฺถนุทิลโลวาทํ สุตฺวา ปณฺจสีลานิ รกฺขีสุ อิหํ เนสํ
ปุปฺพกम्मํ.

ภทฺทวคฺคิยสหายกานํ วตฺถุ นิฏฺฐิตํ.

อฺรฺเวลปาฏิหาริยกา

[๓๗] เตปิ ภควา ทิสาสฺ เปเสตฺวา เยน อฺรฺเวลา, ตทวสริ. เตน โข ปน สมเยน อฺรฺ
เวลายํ ตโย ชฺหิลลา ปฏิวสนฺติ; อฺรฺเวลกสฺสโป นทีกสฺสโป คยาคสฺสโปติ. เตสุ อฺรฺเวลกสฺสโป
ปณฺจนํ ชฺหิลสฺตานํ นายโก โหติ ปาโมกฺโข. นทีกสฺสโป ตินฺณํ ชฺหิลสฺตานํ, คยาคสฺสโป ทฺวินํ
ชฺหิลสฺตานํ. อถ โข ภควา, เยน อฺรฺเวลกสฺสปสฺส ชฺหิลสฺส อสฺสโม, เตนฺปสฺงกมิ; อุปสฺงกมิตฺวา อฺรฺเว
ลกสฺสปํ ชฺหิลํ เอตทโวจ “สเจ เต กสฺสป อครุ, วเสยยาม เอกรตฺตี อคฺยาคาเร”ติ. น โข เม มหาสมณ
ครุ, จณฺเทตฺถ นาคราชา อิทฺธิมา อาสิวิโส โฆรวิโส, โส ตํ มา วิเหเจสฺสีติ. ทฺติยมปิ โข ภควา..... ตฺติยมปิ
โข ภควา ๖เปฯ เอกรตฺตี อคฺยาคาเร”ติ. ทฺติยมปิ โข... ตฺติยมปิ โข อฺรฺเวลกสฺสโป น โข เม มหา
สมณ ครุ, อปิง โข จณฺเทตฺถ นาคราชา อิทฺธิมา อาสิวิโส โฆรวิโส, โส ตํ มา วิเหเจสฺสีติ. อปเปว มํ น วิ
เหเจยฺย, อิงฺฆ ตฺวํ กสฺสป อนฺุชานาหิ อคฺยาคารนฺติ. เตนฺหิ มหาสมณ ยถาสฺขํ วิหฺราติ. อถ โข
ภควา อคฺยาคารํ ปวิสีตฺวา ตินฺนสนฺธํ ปณฺยาเปตฺวา นิสฺสีติ ปลลํกํ อาภุชิตฺวา อฺุช กายํ ปณฺิธาย ปริมํ
สตี อุปฺภุจเปตฺวา.

ปจฺมปาฏิหาริย

[๓๘] อทฺทสา โข โส นาโค ภควนฺตํ ปวิฏฺฐํ; ทิสวาน ทุกฺขี พุทฺทมโน ปฐฺปายิ. อถ โข ภควโต
เอตทโหสิ “ยณฺุณฺนาหํ อิมสฺส นาคสฺส อนฺุพหจฺจ ฉวิญจ จมฺมญจ มํสญจ นฺุหารุญจ อฏฺฐิจญจ อฏฺฐ
จิมฺนิยชญจ เตชสา เตชํ ปรียาทียเยยฺน”ติ. อถ โข ภควา ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขริตฺวา ปฐฺปายิ.
อถ โข โส นาโค มกฺโข อสฺหนโต ปชฺชลิ. ภควาปิ เตโชธาตฺ สฺมาปชฺชิตฺวา ปชฺชลิ. อภินนํ สฺโชติฏฺฏตานํ อค
ยาคารํ อาทิตตํ วีย โหติ สฺมปชฺชลิตํ สฺโชติฏฺฏตํ. อถ โข เต ชฺหิลลา อคฺยาคารํ ปรีวาเรตฺวา เอวมาหํสุ “อภิ
รุโป วต โภ มหาสมณ นาคเนน วิเหจียตี”ติ. อถ โข ภควา ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ตสฺส นาคสฺส
อนฺุพหจฺจ ฉวิญจ จมฺมญจ มํสญจ นฺุหารุญจ อฏฺฐิจญจ อฏฺฐจิมฺนิยชญจ เตชสา เตชํ ปรียาทียิตฺวา ปตฺเต
ปกฺขิปีตฺวา อฺรฺเวลกสฺสปสฺส ชฺหิลสฺส ทสฺเสสิ “อยนฺเต กสฺสป นาโค, ปรียาทินโน อสฺส เตชสา เตโช”ติ.
ตสฺส เอตทโหสิ “มทฺธิโก โข มหาสมณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม จณฺทสฺส นาคราชสฺส อิทฺธิมโต อา
สิวิสสฺส โฆรวิสสฺส เตชสา เตชํ ปรียาทียิสฺสตี, น เตว จ โข อรฺหา, ยถา อหน”ติ. อถ โข อฺรฺเวลกสฺส
โป ภควโต อิมินา อิทฺธิปาฏิหาริเยน อภิปฺปสนฺโน ภควนฺตํ เอตทโวจ “อิเธว มหาสมณ วิหฺร, อหนเต
ธฺวภตฺเตนา”ติ.

ปจฺม ปาฏิหาริย.

ทฺติยปาฏิหาริย

[๔๐] อถ โข ภควา อรุเวลกสสปสส อสสมสส อวิทุเร อณฺณตรสฺมี วณฺณเท วิหาสี. อถ ปาฏิหาริย์ ตสฺมี วิหรนฺเต ภควติ จตฺตาริ มหาราชาโน อภิกกนฺตตาย รตฺติยา อภิกกนฺตวณฺณา เกวลกปฺปี วณฺณํ โอภาเสตฺวา, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา จตฺตทิสฺสา อฏฺฐิสฺสุ, เสยฺยถาปี มหฺนตา อคฺคิกฺขนฺธา. อถ โข อรุเวลกสสโป ชฺวีโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมึ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “กาโล มหฺสสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ, เก นฺ โข เต มหฺสสมณ อภิกกนฺตตาย รตฺติยา อภิกกนฺตวณฺณา เกวลกปฺปี วณฺณํ โอภาเสตฺวา, เยน ตฺวํ, เตนฺอุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ตํ อภิวาเทตฺวา จตฺตทิสฺสา อฏฺฐิสฺสุ, เสยฺยถาปี มหฺนตา อคฺคิกฺขนฺธา”ติ. เอเต โข กสฺสป จตฺตาริ มหาราชาโน, เยนานํ, เตนฺอุปสงฺกมึสุ ฌมฺมสฺสวณฺยาติ. ตสฺส เอตทโหสิ “มhitฺธิโก โข มหฺสสมณ มหฺนภาโว, ยตฺร ทิ นาม จตฺตาริ มหาราชา อุปสงฺกมึสฺสนฺติ, น เตว จ โข อรหา, ยถา อหนฺ”ติ. อถ โข ภควา อรุเวลกสสปสส ชฺวีลสฺส ภตฺตํ ภูณฺชิตฺวา ตสฺมีเยว วณฺณเท วิหาสี.

หุตฺติยํ ปาฏิหาริย์.

ตติยปาฏิหาริย์

[๔๑] ตสฺมี วิหรนฺเต ภควติ สกฺโก เทวานมินฺโท อภิกกนฺตตาย รตฺติยา อภิกกนฺตวณฺโณ เกวลกปฺปี วณฺณํ โอภาเสตฺวา, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมึฯ เปฯ อฏฺฐาสี, เสยฺยถาปี มหฺออคฺคิกฺขนฺโธ ปุริมาหิ วณฺณนิภาหิ อภิกกนฺตโร จ ปณฺีตโร จ. อถ โข อรุเวลกสสโป ชฺวีโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน, เยน ภควาฯ เปฯ ภควนฺตํ เอตทโวจ “กาโล โข มหฺสสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ, โก นฺ โข โส มหฺสสมณ อภิกกนฺตตาย รตฺติยา อภิกกนฺตวณฺโณ เกวลกปฺปี วณฺณํ โอภาเสตฺวา, เยน ตฺวํฯ เปฯ เอกมฺนํ อฏฺฐาสี, เสยฺยถาปี มหฺออคฺคิกฺขนฺโธ ปุริมาหิ วณฺณนิภาหิ อภิกกนฺตโร จ ปณฺีตโร จา”ติ. เอโส โข กสฺสป สกฺโก เทวานมินฺโทฯ เปฯ ฌมฺมสฺสวณฺยาติ. อถ โข ภควา ภตฺตํ ภูณฺชิตฺวา ตตฺเถว วิหาสี.

ตติยํ ปาฏิหาริย์.

จตุตถปาฏิหาริย์

[๔๒] อถ โข พรหฺมา สหฺมปติ อภิกกนฺตตาย รตฺติยา อภิกกนฺตวณฺโณ เกวลกปฺปี วณฺณํฯ เปฯ อฏฺฐาสี, เสยฺยถาปี มหฺออคฺคิกฺขนฺโธ ปุริมาหิ วณฺณนิภาหิ อภิกกนฺตโร จ ปณฺีตโร จ. อถ โข อรุเวลกสสโป ตสฺสา รตฺติยาฯ เปฯ ภควนฺตํ เอตทโวจ “กาโล มหฺสสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ, โก นฺ โข โส มหฺสสมณฯ เปฯ ปณฺีตโร จา”ติ. เอโส โข กสฺสป พรหฺมา สหฺมปติฯ เปฯ ฌมฺมสฺสวณฺยาติ. ตสฺส เอตทโหสิ “มhitฺธิโก โข มหฺสสมณ มหฺนภาโว, ยตฺร ทิ นาม พรหฺมาปี สหฺมปติ อุปสงฺกมึสฺสนฺติ ฌมฺมสฺสวณฺยา, น เตว จ โข อรหา, ยถา อหนฺ”ติ. อถ โข ภควา ตสฺส ภตฺตํ ภูณฺชิตฺวา ตสฺมีเยว วณฺณเท วิหาสี.

จตุตถํ ปาฏิหาริย์.

ปณฺจมปาฏิหาริย์

[๔๓] เตน โข ปน สมเยน อรุเวลกสสปสส ชฺวีลสฺส มหฺยณฺโณ ปจฺจุปฺภูจฺโติ โหติ, เกวลกปฺปา จ อํคมคฺธา ปหฺตํ ขาทนึยํ โภชนึยํ อาทาย อภิกกมิตฺกามา โหนฺติ. อถสฺส อรุเวลกสสปสส เอตทโหสิ “เอตฺรหิ โข เม มหฺยณฺโณ ปจฺจุปฺภูจฺโติ, เกวลกปฺปา จ อํคมคฺธา ปหฺตํ ขาทนึยํ โภชนึยํ อาทาย

อภิกกมัสสนติ, สเจ มหาสมโณ มหาชนกาเย อิทธิปาฏิหาริย์ กริสฺสติ, มหาสมณสฺส ลาภสฺสกาโร อภิว
 พุตฺติสฺสติ, มม ลาภสฺสกาโร ปริหาเยสฺสติ, โอโห นุน มหาสมโณ สุวตฺตนาเย นาคจฺเญยา”ติ. อถสฺส
 ภควา อรุเวลกสฺสปสฺส เจตฺสา เจโตปริวิตกฺกมณฺเวยาย อุตฺตรกฺฺรฺ คนฺตฺวา ตโต ปิณฺทปาตํ อหริตฺวา
 อนฺตตฺตทเห ปริภุชิตฺวา ตตฺถเวย ทิวาวิหารํ อกาสิ. อถ โข อรุเวลกสฺสโป ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน,
 เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “กาโล มหาสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ, กิ นฺ โข
 มหาสมณ หิโย นาคมาสิ, อปิจ มยํ ตํ สราม ‘กิ นฺ โข มหาสมโณ นาคจฺณตี’ติ ปฏิวโร เต รฺปิโต
 ภุชตุ”ติ. นนฺ เต กสฺสป เอตทโหสิ “เอตฺรหิ โข เม มหายญฺเวย ปจฺจุภฺฐิต, เกวลกปฺปา จ อํ
 คมฺมชา ปุหฺตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อภิกกมัสสนติ, สเจ มหาสมโณ มหาชนกาเย อิทธิปาฏิหาริย์
 กริสฺสติ, มหาสมณสฺส ลาภสฺสกาโร อภิวพุตฺติสฺสติ, มม ลาภสฺสกาโร ปริหาเยสฺสติ, โอโห นุน มหาสมโณ
 สุวตฺตนาเย นาคจฺเญยา”ติ. โส โข อหํ กสฺสป ตว เจตฺสา เจโตปริวิตกฺกมณฺเวยาย อุตฺตรกฺฺรฺ คนฺตฺวา ตโต
 ปิณฺทปาตํ อหริตฺวา อนฺตตฺตทเห ปริภุชิตฺวา ตตฺถเวย ทิวาวิหารํ อกาสิ. อถสฺส เอตทโหสิ
 “มหิทธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม เจตฺสาปิ จิตฺตํ ปชานิสฺสติ, น เตวว จ โข อรหา,
 ยถา อหน”ติ. อถ โข ภควา ตสฺส ภตฺตํ ภุชิตฺวา ตสมิเยว วณฺสณฺเฑ วิหาสิ.

ปณฺจมํ ปาฏิหาริย์.

[๔๔] เตน โข ปน สมเยน ภควโต ปัสฺสกูลํ อุปนฺนํ โหติ. อถสฺส เอตทโหสิ “กถล นฺ โข อหํ ปัสฺ
 กูลํ โอเวยฺยน”ติ. อถ โข สกโก เทวานมินฺโท ภควโต เจตฺสา เจโตปริวิตกฺกมณฺเวยาย ปาณินา โปกฺขรณฺ
 ขณฺติวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “อิธ ภนฺเต ภควา ปัสฺสกูลํ โอวตฺตุ”ติ. อถสฺส เอตทโหสิ “กิมหิ นฺ โข อหํ ปัสฺ
 กูลํ ปริมฺทเทยฺยน”ติ. อถ โข สกโก เทวานมินฺโท ภควโต เจตฺสา เจโตปริวิตกฺกมณฺเวยาย มหฺตึ สิลํ อุป
 นิภฺชิปิ “อิธ ภนฺเต ภควา ปัสฺสกูลํ ปริมฺททตุ”ติ. อถสฺส เอตทโหสิ “กิมหิ นฺ โข อหํ อาลมพิตฺวา อุตฺต
 เรยฺยน”ติ. อถ โข กกุเช อธิวตฺถา เทวตา ภควโต เจตฺสา เจโตปริวิตกฺกมณฺเวยาย สาขํ โอนาเมสิ “อิธ
 ภนฺเต ภควา อาลมพิตฺวา อุตฺตรตฺตุ”ติ. อถสฺส เอตทโหสิ “กิมหิ นฺ โข อหํ ปัสฺสกูลํ วิสฺสขฺเขยฺยน”ติ. อถ
 โข สกโก เทวานมินฺโท ภควโต เจตฺสา เจโตปริวิตกฺกมณฺเวยาย มหฺตึ สิลํ อุปนิภฺชิปิ “อิธ ภนฺเต ภควา ปัสฺ
 สกูลํ วิสฺสขฺเขยฺยน”ติ.

อถ โข อรุเวลกสฺสโป ชฺฐิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา
 ภควนฺตํ เอตทโวจ “กาโล มหาสมณ, ภตฺตํ นิฏฺฐิตนฺติ. โส ตานิ ทิสฺวา วิมฺหยมานโส หุตฺวา
 ภควนฺตํ ปุจฺฉิ. ภควาปิ อนฺนปฺพเพน สพฺพํ ปวฺตตี อโรเจสิ. อถสฺส เอตทโหสิ “มหิทธิโก โข มหา
 สมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม สกโกปิ เทวานมินฺโท เวยฺยาวจฺจํ กริสฺสติ, น เตวว จ โข อรหา, ยถา
 อหน”ติ. อถ โข ภควา อรุเวลกสฺสปสฺส ชฺฐิลสฺส ภตฺตํ ภุชิตฺวา ตสมิเยว วณฺสณฺเฑ วิหาสิ.

ทสมิ.

อถ โข อรุเวลกสฺสโป ชฺฐิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา
 ภควโต กาลํ อโรเจสิ “กาโล มหาสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺตนฺ”ติ. “คจฺจ ตวํ กสฺสป อายามหน”ติ. อรุเว
 ลกสฺสโป อญฺเวยเชตฺวา, ยาย ชมฺพฺยา ชมฺพฺทึโป ปณฺเวยติ, ตโต ผลํ คเหตฺวา ปรมฺตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยา
 คาเร นิสฺสีทิ. อทฺทสา โข อรุเวลกสฺสโป ภควนฺตํ อคฺยาคาเร นิสฺสินฺ; ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ
 “กตเมน ตวํ มหาสมณ มคฺเคน อาคโต. อหํ ตยา ปรมฺตรํ อาคจฺฉามิ, เกน นฺ โข มคฺเคน อาคโต

ปจฺมตรํ อคฺยาคาเร นิสฺสํทิสฺสตี”ติ. “อหํ หิ กสฺสป ตํ อญฺโฆเชตฺวา, ยาย ชมฺพฺยา ชมฺพฺทีโป ปญฺญายติ, ตโต ผลํ คเหตฺวา ปุเรตรเมว อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสฺสินฺโน, อิทํ โข กสฺสป ชมฺพฺผลํ วนฺณสมฺปนฺนํ คนฺธสมฺปนฺนํ รสสมฺปนฺนํ, สเจ อากงฺขสี, ปริญฺญาตฺวา. อลํ มหาสมณ ตวํเยว ตํ อรหฺสี, ตวํเยว ตํ ปริญฺญาหิตี. “มหิทฺธิโก โข มหาสมณฺโณ มหानุภาโว, ยตฺร หิ นาม มํ ปจฺมตรํ อญฺโฆเชตฺวา, ยาย ชมฺพฺยา ชมฺพฺทีโป ปญฺญายติ, ตโต ผลํ คเหตฺวา ปจฺมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสฺสํทิสฺสตี, น เตววจ โข อรหา, ยถา อหนฺ”ติ. อถ โข ภควา อูรฺเวลกสฺสปสฺส ภตฺตํ ญฺชิตฺวา ตสฺมึญฺเวย วนฺสนฺเท วิหาสี.

เอภาทสมํ.

[๔๕] อถ โข อูรฺเวลกสฺสโป ชฺวีโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต กาลํ อาโรเจสี “กาลो มหาสมณ, ญฺญูจิตํ ภตฺตุน”ติ. ตํ อญฺโฆเชตฺวา ยาย ชมฺพฺยา ชมฺพฺทีโป ปญฺญายติ, ตสฺสา อวิหฺเร อมฺโพ ๗เป๗ ตสฺสา อวิหฺเร อามลกี๗ ๗เป๗ ตสฺสา อวิหฺเร หริตกี๗ ๗เป๗ ตาวตีสํ คนฺตฺวา ปาริจฺฉตฺตกปฺปํ คเหตฺวา ปจฺมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสฺสํทิตฺวา. อทฺทสา โข อูรฺเวลกสฺสโป ชฺวีโล ภควนฺตํ อคฺยาคาเร นิสฺสินฺ; ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ “กตฺเมณ ตวํ มหาสมณ มคฺเคน อาคโต. อหํ ตยา ปจฺมตรํ อาคจฺจามิ, กี นฺ โข ตวํ มหาสมณ อคฺยาคาเร นิสฺสินฺ”ติ. สพฺพมฺปิ ภควา ปวฺตตี อาโรเจสี. อถสฺส เอตทโหสี “มหิทฺธิโก ๗เป๗ ยถา อหนฺ.

ปนฺนรสมํ.

[๔๖] เตน โข ปน สมเยน เต ชฺวีลา อคฺคี ปริจฺริฏฺกามา น สกฺโกณฺติ ญฺญูจานิ ฝาลฺเลตฺตุ. อถ เนสํ เอตทโหสี “นิสฺสํสยํ โข มหาสมณสฺส อิทฺธานุภาโว ยถา มยํ น สกฺโกม ญฺญูจานิ ฝาลฺเลตฺน”ติ. อถ โข ภควา อูรฺเวลกสฺสโป ชฺวีลํ เอตทโวจ “ฝาลิยนฺตฺว กสฺสป ญฺญูจานี”ติ. ฝาลิยนฺตฺว มหาสมณฺนาติ. สกิทฺเว ปญฺจ ญฺญูจสถานิ ฝาลิยีสฺสุ. อถสฺส เอตทโหสี “มหิทฺธิโก โข มหาสมณฺโณ มหानุภาโว, ยตฺร หิ นาม ญฺญูจานิ ฝาลิยีสฺสนฺติ, น เตววจ โข อรหา ยถา อหนฺ”ติ.

โสฬสมํ.

[๔๗] เตน โข ปน สมเยน เต ชฺวีลา อคฺคี ปริจฺริฏฺกามา น สกฺโกณฺติ อคฺคี อุชฺเชตฺตุ. อถ เนสํ เอตทโหสี “นิสฺสํสยํ โข มหาสมณสฺส อิทฺธานุภาโว ยถา มยํ น สกฺโกม อคฺคี อุชฺเชตฺน”ติ. อถ โข ภควา อูรฺเวลกสฺสโป เอตทโวจ “อุชฺชลิยนฺตฺว กสฺสป อคฺคี”ติ. อุชฺชลิยนฺตฺว มหาสมณฺนาติ. สกิทฺเว ปญฺจ อคฺคิสถานิ อุชฺชลิยีสฺสุ. อถสฺส เอตทโหสี “มหิทฺธิโก โข มหาสมณฺโณ มหानุภาโว, ยตฺร หิ นาม อคฺคีปิ อุชฺชลิยีสฺสนฺติ, น เตววจ โข อรหา ยถา อหนฺ”ติ.

สตฺตตรสมํ.

[๔๘] เตน โข ปน สมเยน เต ชฺวีลา อคฺคี ปริจฺริฏฺกามา น สกฺโกณฺติ อคฺคี วิชฺฌาเปตฺตุ. อถ เนสํ เอตทโหสี “นิสฺสํสยํ โข มหาสมณสฺส อิทฺธานุภาโว ยถา มยํ น สกฺโกม อคฺคี วิชฺฌาเปตฺน”ติ. อถ เนสํ เอตทโหสี “นิสฺสํสยํ โข มหาสมณสฺส อิทฺธานุภาโว ยถา มยํ น สกฺโกม อคฺคี วิชฺฌาเปตฺน”ติ. อถ โข ภควา อูรฺเวลกสฺสโป เอตทโวจ “วิชฺฌายนฺตฺว กสฺสป อคฺคี”ติ. “วิชฺฌายนฺตฺว มหาสมณ”ติ. สกิทฺเว ปญฺจ อคฺคิสถานิ วิชฺฌายีสฺสุ. อถสฺส เอตทโหสี “๗เป๗ ยถา อหนฺ”ติ.

อภุจจารสมิ.

[๔๙] เตน โข ปน สมเยน เต ชฎิลา สีตาสู เหมนติกาสุ รตัสสุ อนุตรภูจกาสุ หิมปาตสมเย นช
ชา เนรณชรายิ นิมุขชนติปิ อุมมุขชนติปิ อุมมุขชนนิมุขชนมปิ กโรนติ. อถ โข ภควา ปณจมตตานิ
มนทามุขิสตานิ อภินิมินิ ยตถ เต ชฎิลา อุตตริตวา วิสัพเพสุ. อถ เนสึ เอตทโหสิ “นิสัสสย โข มหา
สมณสสุ อิทธานุภาโว ยถายิมา มนทามุขิโย นิมมิตา”ติ. อถ โข อรุเวลกสสโปสส เอตทโหสิ “มหิทธิ
โก โข มหาสมณเณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม ตาว พหุ มนทามุขิโยปิ อภินิมินิสสติ, น เตว จ โข อร
หา ยถา อหน”ติ.

เอภุวิสติมิ.

[๕๐] เตน โข ปน สมเยน มหาอกาลเมโฆ ปาวสสิ, มหาอุทกวาหโก สณชายิ. ยสมิ ปเทเส
ภควา วิหริติ โส ปเทโส อุทเกน น โอตถโต โหติ. อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “ยณฺณุนาหิ สมนตา อุทกั
อุสสาเรตวา มชเณ เรณุหตาย ภูมียา จงกเมยยน”ติ. อถ โข ภควา สมนตา อุทกั อุสสาเรตวา มชเณ
เรณุหตาย ภูมียา จงกมิ. อถ โข อรุเวลกสสโป ชฎิลो “มาเหว โข มหาสมณเณ อุทเกน วุโฬห อโหสิ”ติ
นาวาย สมพฺพเลหิ ชฎิเลหิ สหธิ ยสมิ ปเทเส ภควา วิหริติ, ตํ ปเทสํ อคมาสิ. อทฺทสา โข อรุเวลกสส
โป ภควนตํ สมนตา อุทกั อุสสาเรตวา มชเณ เรณุหตาย ภูมียา จงกมนตํ; ทิสวาน ภควนตํ เอตทโวจ
“กหิ นุ โข ตวํ มหาสมณา”ติ. “อิมสฺมิ อหิ กสสปา”ติ ภควา เวหาสํ อพฺภุคฺคณฺตวา นาวาย
ปจฺจุจฺจาสิ. อถสส เอตทโหสิ “มหิทธิโก โข มหาสมณเณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม อุทกปิ น ปวาหิสสติ,
น เตว จ โข อรหา ยถา อหน”ติ.

วิสติมิ.

[๕๑] อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “จิริปิ โข อิมสฺส โมฆปฺริสสส เอวํ ภวิสสติ ‘มหิทธิโก ะเปฯ
ยถา อหน’ติ, ยณฺณุนาหิ อิมํ ชฎิลํ สเวเชยยน”ติ. อถ โข ภควา อรุเวลกสสโป ชฎิลํ เอตทโวจ “เนว โข
ตวํ กสสป อรหา, นาปิ อรหตฺตมคฺคํ สmapนโน, สาปิ เต ปฏฺิปปา นตฺถิ, ยาย ตวํ อรหา วา อสสสิ
อรหตฺตมคฺคํ วา Smapนโน”ติ.

อถ โข อรุเวลกสสโป ภควโต ปาเทสุ สิริสา นิปตติวา ภควนตํ เอตทโวจ “ลเกยฺยาหิ ภนเต
ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺช, ลเกยฺยํ อุปสมปทฺน”ติ. ตวํ โขสิ กสสป ปณฺจณฺนํ ชฎิลสฺตานํ นายโก วินายโก
อคฺโค ปมุโข ปาโมกฺโข, เตปิ ตาว อปฺโลเกหิ, ยถา เต มณฺณิสฺสนติ, ตถา เต กริสฺสนตฺติ. อถ โข อรุเว
ลกสสโป, เยน เต ชฎิลา, เตนฺอุปสงกมิ; อุปสงกมิตวา เอตทโวจ “อิจฺฉามหิ โภ มหาสมณเณ พฺรหฺมจริยํ
จริตุ, ยถา ภวฺนโต มณฺณนติ, ตถา กโรนฺตุ”ติ. จิริปฏฺิกา มยํ โภ มหาสมณเณ อภิปฺปสนฺนา, สจฺจ ภวํ มหา
สมณเณ พฺรหฺมจริยํ จริสฺสติ, สพฺเพว มยํ มหาสมณเณ พฺรหฺมจริยํ จริสฺสามาติ. อถ โข เต ชฎิลา เกสมิสฺสํ
ชฎามิสฺสํ ขาริกาขมิสฺสํ อคฺคิหุตฺมิสฺสํ อุทเก ปวาเหตวา, เยน ภควา, เตนฺอุปสงกมิสฺ; อุปสงกมิตวา ภคว
โต ปาเทสุ สิริสา นิปตติวา ภควนตํ เอตทโวจ “ลเกยฺยาม มยํ ภนเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺช, ลเกย
ยาม อุปสมปทฺน”ติ. “เอถ ภิกฺขโว”ติ ภควา อโวจ “สวากฺขาโต ธมฺโม, จรธ พฺรหฺมจริยํ สมมา ทุกฺขสฺส
อนตฺทกิริยาฯ”ติ. สว เตสํ आयสมฺนตฺตานํ อุปสมปทา อโหสิ.

[๕๒] อททสา โข นทีกสฺสโป ชฺฌิโล เกสมิสฺส ชฺฌามิสฺส ชาริกาขมิสฺส อคฺคิหุตฺตมิสฺส อุทเก วุญหมานะ; ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ “มาเหว เม ภาตฺโน อุปสคฺโค อโหสิ”ติ, ชฺฌิเล ปาเหสิ “คจฺฉณ เม ภาตโร ชานาถา”ติ. สามณฺจ ตีหิ ชฺฌิลสฺสเตหิ สทฺธิ, เยนายสฺมา อรุเวลกสฺสโป, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนตํ อรุเวลกสฺสโป เอตทโวจ “อิทํ นุ โข กสฺสโป เสยฺโย”ติ. อามาวุโส อิทํ เสยฺโยติ. อถ โข เต ชฺฌิลลา เกสมิสฺส ชฺฌามิสฺส ชาริกาขมิสฺส อคฺคิหุตฺตมิสฺส อุทเก ปวาเหตฺวา, เยน ภควา, เตนุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิริสา นิปตฺติวาทา ภควนตํ เอตทโวจ “ลภะยยาม มยฺ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺช, ลภะยยาม อุปสมฺปทน”ติ. “เอถ ภิกฺขโว”ติ ภควา อโวจ “สฺวากฺขาโต ธมฺโม, จรตฺถ พุรฺหมจฺริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาयाติ. สว ว เตสํ อายสฺมนตานํ อุปสมฺปทา อโหสิ.

[๕๓] อททสา โข คยาณกสฺสโป เกสมิสฺส ๆเปฯ “คจฺฉณ เม ภาตโร ชานาถา”ติ. สามณฺจ ทฺวีหิ ชฺฌิลสฺสเตหิ สทฺธิ เยนายสฺมา อรุเวลกสฺสโป, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนตํ อรุเวลกสฺสโป เอตทโวจ “อิทํ นุ โข กสฺสโป เสยฺโย”ติ. อามาวุโส อิทํ เสยฺโยติ. อถ โข เต ชฺฌิลลา เกสมิสฺส ชฺฌามิสฺส ชาริกาขมิสฺส อคฺคิหุตฺตมิสฺส อุทเก ปวาเหตฺวา, เยน ภควา ๆเปฯ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาयाติ. สว ว เตสํ อายสฺมนตานํ อุปสมฺปทา อโหสิ.

เอวํ ภควา อรุเวลาย อชฺฌตฺตปาฏิหาริยสฺสทานิ ทสฺเสตฺวา อรุเวลกสฺสปาทยิ สหสฺสชฺฌิเล ทเมตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวณ ปพฺพพาเซตฺวา คยาณีเส นิสฺสีทาเปตฺวา อาทิตฺตปริยายเทสนาย อรหตฺเต ปตฺติฏฺฐาเปสิ.

พิมพ์ิสารสมาคมกถา

อถ โข ภควา อรหตฺสสทฺสปริวฺโต “พิมพ์ิสารรรณฺโณ ปฏฺิณณํ โมเจสฺสามิ”ติ ราชคฺชนครูปจาร์ ลุฏฺิจินฺนุยนํ อคฺมาสิ. ตโต อุตฺตยานปาลโก รณฺโณ อาโรเจสิ. ราชา อุตฺตยานปาลสฺส สนฺติกา “สตฺถา อาคโต”ติ สุตฺวา ทฺวาทสนฺหุเตหิ พุราหฺมณคหปติเกหิ ปริวฺโต, เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนตํ อภิวาทะตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทิ สทฺธิ ปริสาย. อถ โข เตสํ พุราหฺมณคหปติกาณํ เอตทโหสิ “กึ นุ โข มหาสมฺโณ อรุเวลกสฺสเป พุรฺหมจฺริยํ จรติ อุทาทู อรุเวลกสฺสโป มหาสมฺเณ”ติ. ภควา เตสํ เจตฺตฺสา เจโตปริวิตฺกมฺณญาย อรุเวลกสฺสโป คายาย อชฺฌมภาสิ—

“กิเมว ทิสฺวา อรุเวลวาลิ
ปหาสิ อคฺคิ กิสฺสโกวทาโน.
ปุจฺฉามิ ตํ กสฺสโป เอตมตฺถํ,
กถํ ปหีนํ ทว อคฺคิหุตฺตนฺติ.
รูเป จ สทฺเท จ อโธ รเส จ
กามิตฺถิโย จาภิวทฺนติ ยญฺญา.
เอตํ มลนฺติ อุปธิสฺส ญตฺวา
ตสฺมา น ยฺมิญฺเจ น หุเต อรณฺชินฺติ.”^{๕๘๘}

อิมิ คาลํ วตฺวา อตฺตโน สวากฺขาตฺปกาสนตฺถํ ตถาคตฺสส ปาทปิฏฺุเจ สีสํ จเปตฺวา “สตฺถา เม ภนฺเต ภควา สวากฺกมฺม”ติ วตฺวา เอกตาลํ ทฺวิตาลํ ติตาลนฺติ ยาว สตฺตตาลปฺปมาณํ สตฺตกฺขตฺตเวหาสิ อพฺภุคฺคณตฺวา โอริยฺห ตถาคตํ วณฺทิตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทิ. อถ มหาชนฺเต ตสฺส ตํ ปาฏิหาริยํ

ทิสวา มหาชน “อโห มหานุภาวา พุทธา เอวณฺหิ ฅามคตทิกฺขจิกโก นาม ‘อรหา’ติ มณฺณมาโน อรุเว
ลกสฺสโปปิ ทิกฺขิจาลํ ฅินทิตฺวา ตถาคเตน ทมิโต”ติ สตถุ ฅณฺณกถเวย กเถสิ. ภควา “นาหํ อิทา
นเวย อรุเวลกสฺสโป ทเมมิ, อตีเตปิ เอส มยา ทมิโต”ติ วตฺวา อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา มหانا
รทกสฺสปชาตก^{๕๘๙} กเถตฺวา จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสสิ. สจฺจปรีโยसानเ อเกาทสนฺหุเตหิ พุ
ราหฺมณคหปติเกหิ สทฺธิ พิมฺพิสารถาชา โสติปตฺติผลเ ปตฺติฏฺฐาสิ, ภควนฺตํ นิมนฺเตตฺวา ภควนฺตํ
ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ.

ปูนทิวเส เยหิ จ ภควา หิโยโย ทิกฺขโธ เยหิ จ อทิกฺขโธ เต สพฺเพปิ ราชคหฺวาสิโน อฏฺฐารสโกฏิ
สงฺขา มนุสฺสา ตถาคตํ ทฏฺฐกามา ปาโถว ราชคหฺโธ ลฏฺฐิวนุญยานํ อคฺมสุ. ติดากุโธ มคฺโค นปโปหสิ
สกลลฏฺฐิวนุญยานํ นิรฺนตฺรํ ฅุณฺโณ อโหสิ. มหาชน ทสพลสฺส รูปโสภคคฺคปตฺตํ อตฺตภาวํ ปสฺสนโตปิ ติตฺตํ
กาตุ นาสกฺขิ. เอวํ รูปโสภคคฺคปตฺตํ ทสพลสฺส สริริ ปสฺสมาเนน มหาชนเนน นิรฺนตฺรํ ฅุณฺเวย อญฺญาเน จ
คฺมนมคฺเค จ เอกภิกฺขุสฺสปิ นิภฺขมโนกาโส นาโหสิ. ตํ ทิวสํ กิร ภควโต ภตฺตํ ฅินฺนํ ภเวยฺย ตสฺมา “ตํ
มา อโหสิ”ติ สกฺกสฺส นิสินฺนาสนํ อญฺญาการํ ทสเสสิ. โส อวาชฺมาโน ตํ การณํ ฅตฺวา มาณวกฺวณฺณ
อภินิมฺมิตฺวา พุทฺธธมฺมสํปฏิสํยุตฺตา ฅุติโย วทมาโน ทสพลสฺส ปุโรโต โอตริตฺวา เทวานุภาเวเน โอภาสํ
กตฺวา อิมานิ คาถาหิ สตถุ วณฺณํ วทมาโน ปุโรโต ปายาสิ—

“ทนนโต ทนเตหิ สห ปุราณชฺฐิเลหิ วิปปมุตฺโต วิปปมุตเตหิ.

สิ่งคิฅนิกฺขสวณฺโณ ราชคหํ ปาวิสสิ ภควา.

“มุตฺโต มุตเตหิ ฯเปฯ

“ติณฺโณ ตินฺเนหิฯเปฯ

“สนฺโต สนเตหิ ฯเปฯ ราชคหํ ปาวิสสิ ภควา.

“ทสวาโส ทสพลโธ ทสธมฺมวิทู ทสภิ จุเปโต,
โส ทสสตปรีวาริ ราชคหํ ปาวิสสิ ภควา”ติ^{๕๙๐}.

มหาชน มาณวกฺสส รูปสิริ ทิสวา “อติวีย อภิรุโป วตายํ มาณวโก น โข ปน อมเหหิ ทิกฺ
จบุพฺโพ”ติ จินฺเตตฺวา “กุโธ อญํ มาณวโก กสฺส วา อญน”ติ อาห. ตํ สุตฺวา มาณโว—

“โย ฅีโร สพฺพธิ ทนนโต สทฺโธ อปฺปฏิปุคฺคโล,
อรหํ สุกฺโต โลเก ตสฺสาหํ ปรีจารโก”ติ^{๕๙๑}.

[๕๙] อถ โข ภควา, เยน รณฺโณ มาคธสฺส เสนียสฺส พิมฺพิสารถสฺส นิเวสนํ, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺก
มิตฺวา ปณฺยตฺเต อาสเน นิสิตฺติ สทฺธิ ภิกฺขุสํเชน. ราชา พุทฺธปฺมุขสฺส ภิกฺขุสํสส มหาทานํ ทตฺวา
โกชนปรีโยसानเ ภควนฺตํ เอตทโวจ “อหํ ภนฺเต ตีณิ รตนานิ วินา วสิตุ น สกฺขิสฺสามิ เวลาย วา
อเวลาย วา ภควโต สนตํ อากมฺิสฺสามิ, ลฏฺฐิวนุญยานญจ นาม อติทูเร อิทํ ปน อมหากํ เวฬุวนุญยานํ
นาติทูรํ นจฺจาสนนํ คมนาคมนสมฺปนฺนํ พุทฺธารหํ เสนาสนํ. อิทํ เม ภนฺเต ภควา ปฏิกคฺคหาตุ”ติ
สฺวณฺณภิงฺคาเรน ปุพฺพคฺคณวาสิตํ มณฺวิณฺณํ อุกทมาทาย เวฬุวนุญยานํ ปรีจจชนฺโต ทสพลสฺส ทตฺเถ
อุทกํ ปาเตสิ. ตสฺมี อารามे ปฏิกคฺคหิตเวยว “พุทฺธสาสนสฺส มูลานิ โอตินฺณมานิ”ติ มหาปถวิ กมฺปิ. “อหํ
ภนฺเต ตีณิ รตนานิ วินา วสิตุ น สกฺขิสฺสามิ เวลาย วา อเวลาย วา ภควโต สนตํ อากมฺิสฺสามิ ลฏฺฐิ

^{๕๘๙} ขา.อ. (पालิ) ๑๐ หน้า

^{๕๙๐} วิ.ม.หา. (पालิ) ๔/๕๘/๔๖.

^{๕๙๑} วิ.ม.หา. (पालิ) ๔/๕๘/๔๖.

นุญยานนจ นาม อติพุเร อิทํ ปน อมหากํ เวฬุณนุญยานํ นาทิพุรํ นจจาสนนํ คมนาคมนสมปนฺนํ พุทธาร
 หํ เสนาสนํ. อิทํ เม ภนฺเต ภควา ปฏิกคณฺหาตุ”ติ สุวณฺณภิงฺคาเรน ปุပ္ผคนฺธวาสิตํ มณฺวิณฺณํ อุทกมา
 ทาย เวฬุณนุญยานํ ปริจฺจชนฺโต ทสพลสฺส หตฺถे อุทกํ ปาเตสี. ตสฺมี อารามे ปฏิกคฺคหิตะเยว “พุทฺธสา
 สนสฺส มุลาณิ โอตฺถณฺณานิ”ติ มหาปถวี กมฺปิ. ชมฺพุทฺธิปตฺลสฺมิณฺหิ จเปตฺวา เวฬุณฺณํ อณฺเณ มหาปถวี กม
 เปตฺวา คหิตเสนาสนํ นาม นตฺถิ. อถ สตถา เวฬุณนารามํ ปฏิกคฺคเหตฺวา รณฺโณ วิหารทานานุ
 โมทนํ กโรนฺโต อาห

อาวาสทานสฺส ปณานิสงฺสํ
 โก นาม วตฺตํ ปุริโส สมตฺถิ,
 อณฺเณตฺร พุทฺธา ปน โลกนาถา
 ยุตฺโต มุขานํ นนฺเตน จาปี.
 อายุญฺจ วณฺณญฺจ สุขํ พลญฺจ
 วรํ ปสฺตถํ ปฏิกฺกานเมว,
 ททาติ นามาติ ปวฺจเจเต โส
 โย เทติ สงฺฆสฺส นโร วิหารํ.
 ทาตา นิवासสฺส นิวารณสฺส
 สีตาทีนํ ชีวิตฺตปทฺทวสฺส,
 ปาเลติ อายุ ปน ตสฺส ยสฺมา
 อายุปปโต โหติ ตมาหุ สนฺโต.
 อจฺจุณฺหสีเต วสฺโต นิวาเส
 พลญฺจ วณฺโณ ปฏิกฺกาน โหติ,
 ตสฺมา หิ โส เทติ วิหารทาตา
 พลญฺจ วณฺณํ ปฏิกฺกานเมว.
 ทุกฺขสฺส สีตฺถนฺทสรีสฺปา จ
 วาตาตปาทีปปภวสฺส โลเก,
 นิวารณา เนกวิธสฺส นิจจํ
 สุขปปโต โหติ วิหารทาตา.
 สีตฺถนฺทวาตาตปทํสวฺภูจิ
 สรีสฺปาวาฬมิคาทีทุกฺขํ,
 ยสฺมา นิวาเรติ วิหารทาตา
 ตสฺมา สุขํ วินฺทติ โส ปฺรตฺถ.
 ปสนฺนจิตฺโต ภวโภคเหตฺ
 มโนภีรามํ มุทิตฺโต วิหารํ,
 โย เทติ สีลาทีคุโณทิตานํ
 สพฺพํ ทโต นาม ปวฺจเจเต โส.
 ปหาย มจฺเจรมลํ สโลภํ
 คุณฺดาลยานํ นิลยํ ททาติ,

ชิตโตว โส ตตถ ปเรหิ สคฺเค
 ยถาภตํ ชายติ วีตโสโก.
 วเร จารุรูปเ วิหาเร อุฬาเร
 นโร การเย วาสเย ตตถ ภิกฺขุ,
 ทเพยยนนปानญจ วตถญจ เนสํ
 ปสนเนน จิตฺเตน สกฺกจฺจ นิจฺจํ.
 ตสฺมา มหาราช ภเวสุ โภเค
 มโนรเม ปจฺจนฺญาย ภิกฺขุโย,
 วิหารทานสฺส ฝเลน สนตํ
 สุขํ อโสภํ อธิคฺจณ ปจฺฉา”ติ^{๕๙๒}.

อถ โข ภควา รณฺโณ วิหารทานานโมทนํ กตฺวา ภิกฺขุสฺมปริวโร เวฬุวนํ อคฺมาสี.
 พิมฺพิสารสฺมาคมกฺกา นิฏฺฐิตา.

สาริปุตตโมคคฺคลานาปพฺพชากถา

[๖๐] เตน โข ปน สมเยน สณฺขโย^{๕๙๓} ปริพฺพาชโก ราชคฺเห ปฏฺวีสฺติ มหฺติยา ปริพฺพาชกปริ
 สาย สหฺธิ อทฺตมเตยฺเยหิ ปริพฺพาชกสฺเตหิ. สาริปุตตโมคคฺคลานา นาม เทว พฺราหมณฺมาณฺวา สณฺข
 เย ปริพฺพาชเก พฺรหฺมจฺริยํ จรฺนติ. เตหิ กตฺติกา กตฺตา “อมฺเหสุ โย ปรมํ อมตํ อธิคฺจณฺติ, โส อิตฺรสฺส
 อาโรเจตุ”ติ. อถ โข อายสฺมา อสฺสชฺช ปุพฺพพฺนหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจฺีวรมาทาย ราชคฺห์ ปิณฺฑาย ปาวิ
 สี ปาสาทิเกน อภิกฺกนฺเตน ปฏฺิกกนฺเตน อาโลกิตฺเตน วิโลกิตฺเตน สมฺมิณฺชิตฺเตน ปสฺสริเตน โอกฺขิตฺตจกฺขุ
 อิริยาปถสมฺปนฺโน. อทฺทสา โข สาริปุตฺโต ปริพฺพาชโก อายสฺมนตํ อสฺสชฺชี ราชคฺเห ปิณฺฑาย จรฺนตํ ปา
 สาทิเกน ๆเปฯ อิริยาปถสมฺปนฺนํ; ทิสฺวานสฺส เอตฺทโหสี “เย วต โลเก อรฺหนโต วา อรฺหตฺตมคฺคํ วา
 สฺมาปณฺนา, อยํ เตสํ ภิกฺขุ อญฺญตโร; ยนฺนุนาหํ อิมํ ภิกฺขุ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺเณยฺย ‘กํสี ตวํ อาวุโส
 อุทฺทิสฺส ปพฺพชฺชิตฺ, โก วา เต สตฺถา, กสฺส วา ตวํ ฌมฺมํ โรเจสี”ติ. อถสฺส เอตฺทโหสี “อกาโล โข อิมํ
 ภิกฺขุ ปุจฺฉิตฺ, อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโง ปิณฺฑาย จรฺติ; ยนฺนุนาหํ อิมํ ภิกฺขุ ปิฏฺฐิตฺ ปิฏฺฐิตฺ อนฺพนฺเณยฺย อตฺถิ
 เกหิ อุปฺภาตํ มคฺคน”ติ. อถ โข อายสฺมา อสฺสชฺชี ราชคฺเห ปิณฺฑาย จรฺติวาท ปิณฺฑปาทํ อาทาย เยน
 อญฺญตโร กุทฺทพฺมุลํ เตนฺอุปสงฺกมฺ; อุปสงฺกมิตฺวา เอกมฺนตํ ภตฺตกิจฺจมกาสี. สาริปุตฺโตปิ โข “อกา
 โล โข อิมํ ภิกฺขุ ปุจฺฉิตฺน”ติ กาลํ อทคฺมายมาโน เอกมฺนตํ จตฺวา วตฺตปฺรณตฺถํ กตฺภตฺตกิจฺจสฺส
 เณรสฺส อตฺตโน กมฺณทลฺลิตฺ อุทกํ ทตฺวา โรตฺทตฺถปาเทน เณเรณ ปฏฺิสฺนถารํ กตฺวา อายสฺมนตํ
 อสฺสชฺชี เอตฺทโวจ “วิปฺสนนฺนาณิ โข เต อาวุโส อินฺทฺริยานิ, ปริสุทฺโธ ฉวิวณฺโณ ปริโยทาโต, กํสี ตวํ
 อาวุโส อุทฺทิสฺส ปพฺพชฺชิตฺ, โก วา เต สตฺถา, กสฺส วา ตวํ ฌมฺมํ โรเจสี”ติ. “อถวาทุโส มหฺสสมฺโน สกฺย
 ปุตฺโต สกฺยกุลฺลา ปพฺพชฺชิตฺ, ตาหํ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชฺชิตฺ, โส จ เม ภควา สตฺถา, ตสฺส จาหํ ภควโต
 ฌมฺมํ โรเจมี”ติ. “กั๊วาทิ ปนายสฺมโต สตฺถา กิมฺกฺขายี”ติ. “อหํ โข อาวุโส นโว อจิริปพฺพชฺชิตฺ อธฺนาค
 โต อิมํ ฌมฺมวินยํ, น ตาหํ สกฺโกมิ วิตถาเรณ ฌมฺมํ เทเสตุ, อปฺจ เต สงฺขิตฺเตน อตฺถํ วกฺขามิ”ติ. อถ โข
 สาริปุตฺโต ปริพฺพาชโก อายสฺมนตํ อสฺสชฺชี เอตฺทโวจ “โหตุ อาวุโส,

^{๕๙๒} ขุ.พฺพุทฺธ.อ. (ปาลี) ข้อ ๒ หน้า ๓๐.

^{๕๙๓} ฉ.ม. สณฺจโย.

อปปี วา พหุ วา ภาสสสุ   อดถัเยว เม พฐุหิ
 อดถเนว เม อดถโ   ก็ ภาหสิ พุณชนํ พหุณ”ติ.
 อถ โข อายสฺมา อสสชิ สาริปุตฺตสฺส ปริพฺพาซกสฺส อิมํ ฌมฺมปริยาโย อภาสิ---
 “เย ฌมฺมา เหตุปฺปภาว   เตสํ เหตุ ตถาคโต อาห,
 เตสญจ โย นิโรธ   เอวํวาทิ มหาสมโณ”ติ.^{๕๙๔}

อถสฺส อิมํ ฌมฺมปริยาโย สุตฺวา วิรชํ วิตมลํ ฌมฺมจกฺขุ อุทปาติ “ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ, สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมน”ติ.

[๖๑] อถ โข สาริปุตฺโต ปริพฺพาซโก, เยน โมคฺคัลลาโน ปริพฺพาซโก, เตนฺอุปสงฺกมิ. อทฺทสา โข โมคฺคัลลาโน ปริพฺพาซโก สาริปุตฺตํ ปริพฺพาซกํ ทูรโตว อากฺขณฺตํ; ทิสฺวาน ตํ เอตทโวจ “วิปฺปสนฺนา นิ โข เต อาวุโส อินฺทริยานิ, ปริสุทฺโธ จวิวณฺโณ ปริโยทาโต, กจฺจิ โน ตฺวํ อาวุโส อมตํ อธิคโต”ติ. “อามาวุโส”ติ. “ยถากถํ ปน ตฺวํ อาวุโส อมตมธิคโต”ติ. โส ตสฺส สพฺพํ วิตถาเรน กเถสิ.

“เย ฌมฺมา เหตุปฺปภาว   เตสํ เหตุ ตถาคโต อาห,
 เตสญจ โย นิโรธ   เอวํวาทิ มหาสมโณ”ติ.^{๕๙๕}

สุตฺวา โมคฺคัลลาณสฺส วิรชํ วิตมลํ ฌมฺมจกฺขุ อุทปาติ “ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ, สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมน”ติ.

[๖๒] อถ โข โมคฺคัลลาโน ปริพฺพาซโก สาริปุตฺตํ ปริพฺพาซกํ เอตทโวจ “คจฺฉาม มยํ อาวุโส ภควโต สนฺติเก, โส โน ภควา สตถา”ติ. อิมานิ โข อาวุโส อทฺมเตยฺยานิ ปริพฺพาซกสฺตานิ อเมห นิสฺสาย อเมห สมปฺสสนฺตา อธิ วิหรนฺติ, เตปิ ตาว อปฺโลเกม, ยถา เต มณฺณิสฺสนฺติ, ตถา เต กริสฺสนฺตํติ. อถ โข สาริปุตฺตโมคฺคัลลาโน, เยน เต ปริพฺพาซกา, เตนฺอุปสงฺกมียุ; อุปสงฺกมิตฺวา เต ปริพฺพาซเก เอตทโวจ “คจฺฉาม มยํ อาวุโส ภควโต สนฺติเก, โส โน ภควา สตถา”ติ. มยํ อาวุโส ตุมहे นิสฺสาย ตุมहे สมปฺสสนฺตา อธิ วิหราม. สเจ อายสฺมนฺตา มหาสมณฺเฬ พฺรหฺมจฺริยํ จริสฺสนฺติ, สพฺเพว มยํ มหาสมณฺเฬ พฺรหฺมจฺริยํ จริสฺสามาติ. อถ โข สาริปุตฺตโมคฺคัลลาโน, เยน สญฺชโย ปริพฺพาซโก, เตนฺอุปสงฺกมียุ; อุปสงฺกมิตฺวา สญฺชโย ปริพฺพาซกํ เอตทโวจ “คจฺฉามาวุโส ภควโต สนฺติเก, โส โน ภควา สตถา”ติ. “อลํ อาวุโส มา คมิตถ, สพฺเพว ตโย อิมํ คณํ ปริหริสฺสามา”ติ. ทุตฺติยมฺปิ ฯเปฯ ตุตฺติยมฺปิ ตเถว เอตทโวจ. โส ตเถว ปฏิกฺขิปี. อถ โข สาริปุตฺตโมคฺคัลลาโน ตานิ อทฺมเตยฺยานิ ปริพฺพาซกสฺตานิ อาทาย, เยน เวฬุวนํ, เตนฺอุปสงฺกมียุ. สญฺชยสฺส ปน ปริพฺพาซกสฺส ตตฺถเอว อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุกฺคณฺนิ.

อทฺทสา โข ภควา สาริปุตฺตโมคฺคัลลาโน ทูรโต ว อากฺขณฺเต; ทิสฺวาน ภิกฺขุ อามนฺเตสิ “เอเต ภิกฺขเว เทว สหายกา อากฺขณฺติ โกลิโต อุปติสฺโส จ, เอตํ เม สาวกยํ ภวิสฺสติ อคฺคํ ภทฺทญฺคน”ติ.

คมภีเร ญาณวิสเย   อนุตฺตเร อุปธิสฺงฺขเย
 วิมุตเต อปฺปตเต เวฬุวนํ   อถ เน สตถา พฺยาภาสิ.
 เอเต เทว สหายกา อากฺขณฺติ   โกลิโต อุปติสฺโส จ
 เอตํ เม สาวกยํ   ภวิสฺสติ อคฺคํ ภทฺทญฺคนติ.

อถ โข สาริปุตฺตโมคฺคัลลาโน, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมียุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิริสา นิปตฺติว ภควนฺตํ เอตทโวจ “ลเภยฺยาม มยํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยาม อุปสมฺปทฺน”ติ.

^{๕๙๔} วิ.มหา. (पालि) ๔/๖๐/๕๒.

^{๕๙๕} วิ.มหา. (पालิ) ๔/๖๑/๕๓.

“เออ ภิกขโว”ติ ภควา อโวจ “สวากขาโต ธมโม, จรณ พุทธจริยํ สมนมา ทุกขสส อนตภิรียายา”ติ. สาว เตสํ อายสมนตานิ อุปสมปทา อโหสิ.

อถ เนสํ ปริสาย จริตวเสน สตุถา ธมมเทสนํ วทเพสิ. จเปตวา เทว อคคสาวเก อวเสสา อรหตํ ปติฏฐหึสุ, สารีปุตตโมคคัลลนํ ปน อุปริมคตตยภิจจํ น นิฏฐาสิ. ก็ การณา ? สาวก ปารมีญาณสส มหนตตาย. เตสุ อายสมา มหาโมคคัลลาโน ปพพิชิตทิวสโต สตุตเม ทิวเส มคธภูเร กลลวาลคามกํ อุปนิสสาย วิหรนโต ถินมิทุเร โอภกมนเต สตุถารา สํเวชิตถิ ถินมิทุเร วิโนเทตวา ตถาคเตน ทินนํ ธาตุกมมภูฐานํ สุนนโตว อุปริมคตตยภิจจํ นิฏฐาเปตวา สาวกปารมีญาณสส มตถกํ ปตโต. สารีปุตตเถโรปิ ปพพิชิตทิวสโต อทตมาสํ อติภกมิตวา สตุถารา สทุธิ ตเมว ราชคหํ อุปนิสสาย สุภรชตเลเน วิหรนโต อตตโน ภากิเนยยสส ที่นขปรีพพาชกสส เวทนาปริคคหสตุตตนเต เทสิยมาเน สุตตานุสาเรน ญาณํ เปเสตวา ปรสส วทตตภตตํ ปรีภุชชโต วีย สาวกปารมีญาณสส มตถกํ ปตโต. นนุ จายสมา มหาปญญโธ อถ กสมา มหาโมคคัลลนโต จิริตเรน สาวกปารมีญาณํ ปา ปุณฺตี ? ปรีกมมมหนตตาย.

ตํทิวสญญเวว ปน สตุถา วทตมานกจฉายาย เวฬุเวเน สาวกสนนิปาตํ กตวา ทวินนํ เถรานํ อคคสาวกภูฐานํ ทตวา ปาติโมกข์ อุทฺธิสิ---

“ชนฺตี ปรมตโป ตติฏฺฐา

นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา;

ฯเปฯ

อธิจิตเต จ อาโยโค

เอตํ พุทฺธานสาสนน”ติ.

สารีปุตตโมคคัลลนปพพชากถา นิฏฐิตา.

มหากัสสปพพชากถา

เตน โข ปน สมเยน มคธภูเร มหาตติถพราหมณคาเม กปิลพราหมณสส ปตโต ปิปปลิ มาณโว นาม อโหสิ. มทฺทรภูเร สาคลนคเร โกสิยโคตตพราหมณสส อิตา ภทฺทา กاپิลานี นาม อโหสิ. เตสํ อนุกกเมน วทตมานานํ ปิปปลิมาณโว วิสตีวสโส, ภทฺทา กاپิลานี โสฬสวสฺสิกา อโหสิ. เต อุโภปิ พุทธมโลโกโต จวิตวา กามคฺเณสุ วิรตตจิตตตตา เตสุ อนิจฺจมานาว โหนติ. เต มาตาปิตุหิ ปีฬียมานา อนิจฺจนตาปี สมากมํ อคมิสุ. เต อญญมญญํ วสมานาปี, โลกามิสฺเสน อสํสฺสุจา ยาว มาตาปิตโร ธรณฺติ, ตาว ภูมฺมพํ อวิจาเรตวา เตสุ กาลงฺกเตสุ วิจารยีสฺสุ.

เอกทิวสํ หิ เต อญญมญญํ ปิยํ วทมานา “อหํ ปพพิชิสฺสามิ อหํ ปพพิชิสฺสามิ”ติ อาทิตตปณณญฺญิ วีย ตโย ภวา “ปพพิชิสฺสามา”ติ วตวา อนตรปณณโต กาสายานิ วตถานิ มตติกปตเต จ อาหาราเปตวา อวินา ภวณฺตีติ อมหากํ โทสํ ทสฺเสนฺติ, ตุมहे เอกํ มคคํ คณฺหน. อหํปิ เอกํปิ คณฺหิสฺสามิ ติกฺขตฺตุ ปทกฺขิณํ กตวา จตฺตฺสุ จาเนสุ ปญฺจปติฏฺฐิตเณ วนฺทิตวา ทสนข สโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลี ปคฺคยห “สตสทสฺสกกปฺปปมาเณ อทฺธานเ กโต มิตตสนฺนโว อชฺช ภิกฺขชฺตี”ติ วตวา “ตุมहे ทกฺขิณชาติกา นาม ตุมหากํ ทกฺขิณมคฺโค วญฺญติ. มยฺ มาตุคามา นาม วามชาติกา อม หากํ วามมคฺโค วญฺญติ”ติ วนฺทิตวา มคคํ ปฏฺธิปนฺนา. เตสํ เทวธาภูตกาเล อยํ มหาปญฺญี “อหํ จกฺกวาพ คิริสีเนรฺพพเต ธาเรตฺส สกฺโกณฺตีปี ตุมหากํ คฺเณ ธาเรตฺส น สกฺโกมี”ติ วทนฺตี วีย วิวรมานา อกมฺปิ อา กาสเ อสนิสฺสทฺโท วีย ปวตฺติ จกฺกวาพพพโต อุนนฺทิ.

สมมาสมพุธปิ เวฬุณมหาวิหาริ คนธกุฎิยํ นิสินโน ปถวิกมปนสททํ สุตวา “กสส นุ โข ปถวิ กมปตี”ติ อวชเชนโต “ปิปปลิมาณโว จ ภททา จ กาปิลานี มํ อุททิสส อปปเมยยํ สมปตตี ปหาย ปพพิชิตา เตสํ วิโยคกุจจาเน อุกินนัมปิ คุณพเลน อยํ ปถวิกมโป ชาโต มยาปิ เอเตสํ สงคหํ กาทุ วฏฏตี”ติ คนธกุฎิโต นิกุมมม สยเมว ปตตจิวรมาทาย อสีติมหาเถเรสุ กณจิ อนามนเตตวา ตีคาจตุ มคคํ ปจจุคคณํ กตวา ราชคหสส จ นาลนทาย จ อนตเร พพุตตกนิคโรธรุขมุเล ปลลงกํ อาภุชิตวา นิสีทิ. นิสีทนต์ ปน อณฺณตรปัสสุลิโก วิย อนิสีทิตวา พุทฺธเวสํ คเหตวา อสีติหตฺถา ขนพุทฺธรสมิโย วิสสขเชนโต นิสีทิ. อิติ ตสฺมี ขณเณ ปณณจณตตสกกุกกกุฏาคาราติปปมาณา พุทฺธรสมิโย อีโต จิโต จ วิปณฺหนตฺติโย วิชารวตฺติโย จนนทสส-สุริยสส-อुकคณนกาลิ วิย กุรุมานา ตํ वन्नन्ตํ ऐโกपासं अंकु. ทวตฺตีสมหาปूरिसलग्गณสิริยา สมุชชลตาราคณं วิย คคณं सुपुप्पิตกมลกุลयं วิย สลิลं वन्नन्तं विरोจิต्त. นิคโรธรุขสส ขนโร นาม เสโต โหติ, ปตตานิ นาม นีลานิ ปกฺกานิ รตตานิ. ตสฺมี ปน ทิวเส สตสาโข นิคโรธํ สุวณฺณวณฺโณว อโหสิ.

เถโร ตตฺถ นิสินนํ ภควนฺตํ ทิสวา “อิมํ อุททิสส ปพพิชิต”ติ ทิฏฐจฺ्ञานโต ปญฺ्ञาย โอนโตณโต คนฺทวา ตตฺถเว คโต ปาเทสุ สิริสา นิปตติวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “สตถา เม ภนฺเต ภควา สาวโกหมสมิ สตถา เม ภนฺเต ภควา สาวโกหมสมิ”ติ. เอวํ วุตฺเต ภควา เอตทโวจ “โย โข กสสป เอวํ สพฺพเจตฺสา สมณนาคตํ สาวกํ อชานณฺเณว วเทยฺย ‘ชานามิ’ติ, อปฺสสณฺเณว วเทยฺย ‘ปฺส สามิ’ติ, มุทฺธาปิ ตสฺส วิปเตยฺย. อหํ โข ปน กสสป ชานณฺเณว วทามิ ‘ชานามิ’ติ, ปฺสสณฺเณว วทามิ ‘ปฺสสามิ’ติ.

ตสมฺมาติห เต กสสป เอวํ สิกฺขิตพฺพํ “ติพฺพํ เม หิโรตตปปิ, ปจฺจุปฺปจิตํ ภวิสสตี เถเรสุ นเวสุ มขมิเมสุ”ติ, เอวณฺหิ เต กสสป สิกฺขิตพฺพํ.

ตสมฺมาติห เต กสสป เอวํ สิกฺขิตพฺพํ “ยงฺกิลจि ฅมฺมํ สฺถนีสสามิ กุสฺลุปฺสณฺหิตํ, สพฺพนตํ อฏฺฐจิกตวา มนสิกริตวา สพฺพเจตฺสา สมณนาหริตวา โอิหิตโสโต ฅมฺมํ สฺถนีสสามิ”ติ. เอวณฺหิ เต กสสป สิกฺขิตพฺพํ.

ตสมฺมาติห เต กสสป เอวํ สิกฺขิตพฺพํ “สาตสหคตา จ เม กายคตาสตี น วิชหิสฺสตี”ติ, เอวณฺหิ เต กสสป สิกฺขิตพฺพนตี^{๕๙๖}. อยเมว กสสปปฺสส ปพฺพชชา จ อุปสมปทา จ อโหสิ.

อถ โข ภควา ตีหิ โอวาทเหติ ตสฺส ปพฺพชชณฺจ อุปสมปทณฺจ ทตฺวา ตํ อาทาย มคคปฺปฏิปนฺโน, มคคา โอฏกมม เยน อณฺณตรํ รุกขมุลํ เตนฺอุปสงกมิ. อถ ขวาทํ อาวุโส ปฏฺปิไลตีกานํ สงฆาญฺ्หิ จตุคฺคณํ ปณฺณาเปตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “อิธ ภนฺเต ภควา นิสีทตฺถ, ยํ มมสฺส ทิฆรตตํ หิตาย สุขายา”ติ. ภควา ปณฺณตเต อาสเน นิสีทิ, นิสชช โข ภควา “อิมํ ภิกฺขุ ชาติอารณฺณิกํ ชาติปัสฺสุ ลิกํ ชาติเอกาสนิกํ กริสฺสามิ”ติ จินฺเตตฺวา เถเรน สห จีวรํ ปรีวตเตตฺถกาโม, ตํ จีวรํ ปทุมปฺปผวณฺ เณน ปาณินา อนฺตนฺเตน ปรามสนฺโต เอวมาห “มุทฺทา โข ตยายํ กสสป ปฏฺปิไลตีกานํ สงฆาญฺ्หิ”ติ. เถ โร ภควโต อชฺฌาสนยํ วิทิตฺวา “ปฏฺธิคฺคณหาตุ เม ภนฺเต ภควา ปฏฺปิไลตีกานํ สงฆาญฺ्หิ อนุกมปิ อุปา ทายา”ติ อาห. กิ ปน กสสป ธาเรสฺสตี”ติ? “สเจ ปน ภนฺเต ตุมหากํ จีวรํ ลภิตฺวา ธาเรมิ”ติ. “ธาเรสฺสตี ปน เม ตวํ กสสป สาณานิ ปัสฺสุณานิ นิพฺพสนานิ, อหํ อิมํ จีวรํ ปุณฺณํ นาม ทาสี ปา รูปิตฺวา อามกฺสุสาเน ฉพฺพิตํ ตํ สฺถานํ ปวิสิตฺวา ตุมพมตเตหิ ปาณเกหิ สมปรีกิณฺณํ เต ปาณเก วิรุณฺติ วา มหาอริยวิเส จตฺวา อคฺคเหสี, ตสฺส เม อิมํ จีวรํ คหิตทิวเส ทสสทสฺสจกฺกวาเห มหาปถวิ มหาวิรว

^{๕๙๖} ส.น. (पालิ) ๑๖/๑๕๔/๒๐๘.

วิรวมานา กมปิถถ, อาภาโส ตมฺมฏาณิ จกฺกวาฬเทวดา สาธุการมทฺส. อิมํ จีวรํ คณฺหนฺเตน ภิกฺขุณา ชา
ติปฺสกุณฺณิเกน ชาติอารญฺญิเกน ชาติเอภาสนิเกน ชาติสพฺพานจาริเกน ภวิตฺ วฏฺฏมฺมิ ตวํ อิมสฺส จีวรสฺส
อนุจฉวีกํ กาคฺตุ สกฺขิสฺสสํ”ติ. เถโรปิ อตฺตนา ปณฺจณฺนํ หตฺถินํ พลํ ธาเรติ, โส ตํ อตฺตกยิตฺวา “อหเมตํ
ปฏฺธิปตฺตี ปุเรสฺสามิ”ติ อุตฺตสาเหณ สุตฺตจีวรสฺส อนุจฉวีกํ กาคฺตุกาโม ภควนฺตํ เอตทวโจ “ธารสฺสามหํ
ภนฺเต ภควโต สาณานิ ปฺสกุณฺณานิ นิพฺพสนานิ”ติ อาห. เอวํ ปน จีวรปรีวตฺตนํ กตฺวา จ เถเรณ ปารุต
จีวรํ ภควา ปารูปิ สตถุ จีวรํ เถโร. ตสฺมี สมเย มหาปถวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อุนนทฺนตี กมปิถถ. เถ
โรปิ ภควตา^{๕๙๗} สหฺมึ เวฬุวนํ อคฺมาสิ. เถโร สตฺตทิวสมตฺตํ ปุณฺณชฺชนํ หุตฺวา อฏฺฐเม อรุณ
สท ปฏฺธิสมภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปฺณิ.

มหากสฺสปพฺพชากถา นิฏฺฐิตา.

อภิณฺณาทานํ ปพฺพชชา

เตน โข ปน สมเยน อภิณฺณาทา อภิณฺณาทา มาคธิกา กุลปฺตฺตา ภควติ พฺรหมจิริยํ จรณฺติ.
เตน ภควโต สาสนํ อิหํ เจว ผีตญจ สฺมุลฺลิตํ พหุชญญํ ยาว เทวมนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิตํ อโหสิ.
เตน วุตฺตํ พุทฺธวเส---

[๙]	วิทถาริกํ พหุชญญํ	อิหํ ผีตํ สฺมุลฺลิตํ
	อิธ มยหํ สกฺยมนฺนิโน	สาสนํ สุวิโสธิตํ.
[๑๐]	อนาสวา วิตราคา	สนฺตจิตฺตา สมาหิตา
	ภิกฺขุ เนกสตา สพฺเพ	ปรีวารณฺติ มํ สทา ^{๕๙๘} .

กปิลวตฺถुकมนกถา

เอวํ พุชฺฌนโต ปฏฺฐาย ปน ภควโต สตฺตสตฺตาทํ วิตฺตินาเมตฺวา ยาว พารานสิยํ อสิปต
เน มิคทาเย ฌมฺมจกฺกปวตฺตนา เทว มาสา อเหสุ. ตสฺส วสฺสํ วสฺสนตฺสส ตโย มาสา อเห
สุ. วฏฺฐวสฺสส ปน ภควโต อรุเวลํ คนฺตฺวา อทฺธานิ ปาณฺหาริยสทฺสทานิ ทสฺเสตฺวา สทฺสชฏฺฐิ
ปรีวาริโต, ภาติกชฏฺฐิเล ทเมนตฺสส ตโย มาสา อเหสุ. เตน อรหนตฺสเสน ปรีวตฺสส พิมพิ
सारณฺโณ ปฏฺธิญญํ โมจฺนตฺถาย ราชคหํ คนฺตฺวา เวฬุวน^{๕๙๙} วสฺสนตฺสส เทว มาสา อเหสุ. อิ
ติ โพธิโต ปฏฺฐาย ภควโต ทสฺมาสา อเหสุ. อเถว ภควติ เวฬุวนเ วิหรณฺเต สทฺโธทฺนมหา
ราชา “ปุตฺโต เม ฉพฺพสฺสานิ ทฺวกรการิกํ กตฺวา ปจฺมาภิสฺมโพธิํ ปตฺวา ปวตฺติตปวรฌมฺมจกฺโก
ราชคหํ คนฺตฺวา เวฬุวนมทาวิหารเ วิหรตี”ติ สุตฺวา เอกํ มหามจฺจํ อามนฺเตตฺวา “เอหิ ภณ
ตวํ ปุริสสทฺสสปรีวาริ ราชคหํ คนฺตฺวา มม วจฺเนน ปิตา โว สทฺโธทฺนมหารราชา ตํ ทฏฺฐกาโม”
ติ วตฺวา “ปุตฺตํ เม คเหตฺวา เอหิ”ติ เปเสสิ. โส “สาธุ เทวา”ติ ปฏฺฐิสฺสญฺติว ปุริสสทฺสสปรีวา
โร สฏฺฐิโยชนมตฺตํ คนฺตฺวา สตถุ ฌมฺมเทสนาเวลาย วิหารํ ปาวิสิ. โส “ติฏฺฐตฺถ ตาว รณฺญา
ปหิตสาสนน”ติ, ปรีสปริยนฺเต จิตฺ สตถุ ฌมฺมเทสนํ สุตฺวา ยถาจิตฺว สหฺมึ ปุริสสทฺสเสน
อรหตฺตํ ปตฺวา ปพฺพชชํ ยาจิ. “เอถ โว ภิกฺขเว”ติ หตฺถํ ปสาเรสิ. เต สพฺเพ ตํขณฺเวย

^{๕๙๗} โป. ภควโต

^{๕๙๘} ชุ. พุทฺธ. (पालิ) ๓๓/๙ - ๑๐/๕๗๔

^{๕๙๙} โป. เวฬุวน

อิทธิมยปตตจิวรรธา วสสสติกมหาเถรา วีย, อากปฺปสมฺปนฺนา หุตฺวา ภควนฺตํ ปวเรยฺสฺสุ. ราชาน
“เนว ภควา อากจฺฉติ, เนว สาสนํ สฺยุยฺตี”ติ ปุณฺ เองํ ปุริสสทฺสสปริวารํ อมจฺเจ เปสฺเสสิ. เต
เนว นีหาเรน นวกฺขตฺตุ อมจฺเจ เปสฺเสสิ. เอเตสฺสุ เอโกปิ รณฺโณ นารฺโรเจสิ, สาสนํ วา น
ปหิณฺนิ. สพฺเพ อรหตฺตํ ปตฺวา ปพฺพชฺชิสฺสุ.

อถ ราชาน “โก นฺุ โข มม วจฺนํ กริสฺสตี”ติ จินฺเตตฺวา สพฺพํ ราชพลฺลํ โอลฺโลเกนฺโต กาทฺหุทายี
อทฺทส. โส กิร รณฺโณ สพฺพตฺตสารถโก อพฺภนฺตรโก อติวีย วิสฺสาสิโก อมจฺเจ โฟธิสฺตเตน สทฺธิ์ เอกทิวเส
ชาโต สทฺธิ์สูกิฬโก สหาโย. อถ นํ ราชาน อามนฺเตสิ “ตาท กาทฺหุทายี อหํ มม ปุตฺตํ ทฏฺฐกาโม นวปุ
ริสสทฺสสปริวาเรน นว อมจฺเจ เปสฺเสสิ เตสฺสุ เอโกปิ อาคนฺตฺวา สาสนมตฺตํ อารฺโรเจนฺโต นาม นตฺถิ. พุชฺชา
โน โข ปน เม ชีวิตนฺตรายิ ชีวมาโนเยวาทํ ปุตฺตํ ทฏฺฐกาโม. สกฺขิสฺสสิ นฺุ โข เม ปุตฺตํ ทสฺเสตฺถน”ติ ?
“สกฺขิสฺสสามี เทว สเจ ปพฺพชิตฺถ ลภิสฺสสามี”ติ. “ตาท ตวํ ปพฺพชิตฺถ วา อปพฺพชิตฺถ วา มยํ ปุตฺตํ ทสฺเส
หิ”ติ. โส “สาธฺว เทวา”ติ รณฺโณ สาสนํ อาทาย ราชคหํ คนฺตฺวา สตถุ ธมฺมเทสนาเวลาย ปริสปรียนเต
จฺโถ ธมฺมํ สุตฺวา สปริวาโร อรหตฺตํ ปตฺวา เอหิกฺกิขุภาเวน ปพฺพชิตฺวา วิหาสิ. โส ผคฺคฺนํปฺนฺณมาสิย
“อติกกนฺโต เหมนฺโต วสนตฺสมโย อนฺุปตฺโต สฺสุปฺพิตา วนสนฺทา ปฏฺิพชฺชนกฺขโม มคฺโค กาโล ภคว
โต ญาติสงฺคหํ กาทฺถน”ติ จินฺเตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต กุลนฺครํ คมนตฺถาย
มคฺควณณนํ วณฺเณนฺโต สญฺจิมตฺตคาคา อากาสิ :-

[๕๒๗]^{๖๐๐}

“องฺคาริโนทานิ ทฺมา ภทฺนเต
ผลฺลสิโน ฉทฺนํ วิปฺพาย,
เต อจฺจิมนฺโตว ปภาสยฺนติ
สมโย มหาวีร องฺคิรฺसानํ.
ทฺมา วิจิตฺตา สุวिरาขมานา
รตตงฺกุเรเหว จ ปลลเวหิ,
รตฺนุชฺชลมณฺทปสนฺนิภาสา
สมโย มหาวีร องฺคิรฺसानํ.
สุปฺพิตคฺคา กุสฺเมหิ ภูสิตา
มณฺญญภูตา สุจิสฺสารถฺคณา,
รูกฺขา วิโรจฺนติ อุโฆสฺส ปสฺเสสฺสุ
สมโย มหาวีร องฺคิรฺसानํ.
ผลฺลหิเนเกหิ สมิทฺธิภูตา
วิจิตฺตรูกฺขา อุภโตวกาเส,
ขุทฺทํ ปิปาสมฺปิ วิโนทยนฺติ
สมโย มหาวีร องฺคิรฺसानํ.
วิจิตฺตมาลา สุจิปลลเวหิ
สุสขจิตฺตา โมรกลาปสนฺนิภา,
รูกฺขา วิโรจฺนติ อุโฆสฺส ปสฺเสสฺสุ

^{๖๐๐} เลขใน [ ] นี้เป็นลำดับเลขข้อในคัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์

สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิโรจมานา ผลปลลเวหิ
 สุตชชิตา วาสนิวาสฎดา,
 โตเสนติ อทุธานกิลนตสตะเต
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 สุตผลิตคคา วณคุมพนิสสิตา
 ลตา อนเภา สุวีราชมานา,
 โตเสนติ สตะเต มณิมณฑปาว
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 ลตา อนเภา ทุมนิสสิตาว
 ปิเยหิ สหธิ สหิตา วฐู,
 ปโลภยนต์ หิ สุกนธคนธา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิจิตตนิลาทิมนุญญวณณา
 ทิชา สมนตา อภิภูชมานา,
 โตเสนติ มลขุสสรตา รติหิ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 มิกา จ นานา สุวีราชมานา
 อุตตุงคกณณา จ มนุญญเนตตะ,
 ทิสา สมนตา มภิธาวยนต์
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 มนุญญญตา จ มหิ สมนตา
 วิราชมานา หริตาว สหทลา,
 สุปุผิรูกขา โมพินิวลงกตา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 สุตชชิตา มุตตมยว วาลูกา
 สุตถจิตา จารุสฬสสทาตา,
 วิโรจยนต์เตว ทิสา สมนตา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 สม สฬสส สุกิฏุมิภาค
 มนุญญปปุโพทยคณฐวาสิต,
 วิราชมาน สุกิมญจ โสภ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 สุตชชิต นนทนกานน
 วิจิตตนาทามสณทมนทิต,
 สุกนธญต ปวน สุมม

สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 สรา วิจิตตา วิวิธา มโนรมา
 สุตชชิตา ปงกชปุมพริกา,
 ปสนนสีโตทกจารูปณณา
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 สุตูลลนนาวิธปงกเซทิ
 วิราชมานา สุกิณนคณธา,
 ปโมทยนเตว นรามราน
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 สุตูลปงเกรฐสนนินินนา
 ทิชา สมนตา มภินาทยนตา,
 โมทนติ ภริยาหิ สมงคิโน เต
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 สุตูลปุปเฬหิ รช คเหตุวา
 อลั วิธาวนติ วิภูษมานา,
 มธุมหิ คนโธ วิทิส ปวายติ
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 อภินนนาทา มทวารณา จ
 คิริหิ ธาวนติ จ วาริธารา,
 สวณติ นชโซ สุวิราชิตาว
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 คิริ สมนตาว ปทิสสมานา
 มยूरคิवा อิว นีลวณณา,
 ทิสา รชินทาว วิโรจยนติ
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 มยूरसमा किरिमुठनस्मी
 नजजन्ति नारीहि समङ्किण्डा,
 गुचन्ति नानामरुत्सरेहि
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 สุวาทิกา เนกทิสา มนุญญา
 วิจิตตปตเตหิ วิราชมานา,
 คิริมหิ จตวา อภินาทยนติ
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 “สุตูลปุปผาการมาภิกิณณา
 สุกนธนนาทลงกตา จ,
 คิริ วิโรจนติ ทิสา สมนตา

สมโย มหาวีร องค์กรธานี
 ชลาस्या เนกสุคนธคนธา
 สุรินทอุยยานชลาस्याว,
 สวณฺติ นชฺโซ สุวีราขมานา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิจิตตติตเถहि อลงกตา จ
 มนุญณนนานามิปปกชิปาสา,
 นชฺโซ วิโรจนฺติ สุนทมานา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 อุโฆสุ ปสเสสุ ชลาสเยสุ
 สุปฺปิตา จารุสุคนธรูกา,
 วิภูสิตคคา สุรฺสุนฺทรี จ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 สุคนธนนานาทุมชาลิกิณณํ
 วณํ วิจิตตํ สุรณนทนํ,
 มโนภิรามํ สดตํ คตํ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 สมปนฺนนานาสฺจโณนปนา
 สพฺยณฺชนา สาทุเรเสน ยุตฺตา,
 ปเถสุ คาเม สุถภา มนุญญา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิราชิตา อาสิ มหิ สมฺนตา
 วิจิตตวณฺณา กุสุมาสนสฺส,
 รตฺตินทโคเปहि อลงกตา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 “วิสุทฺธสทฺธาทิกุณฺเหิ ยุตฺตา
 สมพฺพุทฺธาอํ อภิปตฺถยฺนตา,
 พหุหิ ตตฺเถว ชนา สมฺนตา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิจิตรอารามสฺสโปกฺขรณฺโณ
 วิจิตรนนาปทุเมหิ ฉนฺนา,
 ภิสฺสํ ชิรํ รสํ ปวายติ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิจิตรนํลจฺจทเนนลงกตา
 มนุญญรูกา อุภโตวกาเส,
 สมุคฺคตา สดตสมฺภูฏา

สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิจิตรนทีลพภมวายุตม์ วนั
 สุรินทโลเก อิว นนทน์ วนั,
 สัพโพตถกั สาธุสุคนธบุปผั
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 สุกฤษสั โยชนโยชนเนสสุ
 สุกฤษคามมา สุกฤษา มนุญญา,
 ชนาภิกฤษณา สุกฤษนปานา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 ปทุตฉายาทกรรมมฤตา
 นิवासินั สัพพสุขปปาทา,
 วิสาธสาธา จ สภา จ พหุ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิจิตตนานาทุมสนทมนตติตา
 มนุญญอยยานสุโปกขรณโย,
 สุมาปิตา สาธุสุคนธคนธา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วาโต มุทุสัตลสาธูโร
 นภา จ อพภา วิคตา สมณฑา,
 ทิสา จ สัพพาว วิโรจยนติ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 ปเถ รโชนุคคมนตถเมว
 รตตี ปวสสนติ จ มนทวณฺธิ,
 นภ จ สุโร มุทุโกว ตาโป
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 มทปปพาหา มทตถิสัมา
 กเรณุสัเมหิ สุกฤษยนติ,
 ทิสา วิธาวนติ จ คชชยนตา
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วนั สุนีลั อภิตสสนียั
 นีลพภกฺกั อิว รมมภูตัม,
 วิโลกิตานั อติวิมหนียั
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วิสุทธรมพภั คคนั สุรมมั
 มณิมเยหิ สมลงกตา,
 ทิสา จ สัพพา อติโรจยนติ

สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 คนธพพิชาธรกนิษฐา จ
 สุคติยนต์ มธรรสเรน,
 จรนต์ ตสมี ปวเน สรรเม
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 กิเลสสัสมส ภูตาสเกหิ
 ตปสสิสเมหิ นิเสวิต วน,
 วิหารอารามสมิทธิภูต
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 สมิทธินันนาผลิโน วนนตา
 อนากุลา นิจจมโนภิรมมา,
 สมาริปีตี อภิวัตมยนต์
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 นิเสวิต เนกทิเซหิ นิจจ
 คาเมน คาม สดต วนสนตา,
 ปุเร ปุเร คามวรา จ สนติ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 วตถนูปาน สยนาสนนจ
 คนธนจ มาลนจ วิเลปนนจ,
 ตหิ สมิทธิรา ชนตา พหุ จ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 ปุณณิทธิยา สัพพยสคคปตตา
 ชนา จ ตสมี สุชิตา สมิทธิรา,
 ปหุตโกคา วิวิธา วนสนติ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 นภ จ อพภา สุวิสุทธรณณา
 ทิสา จ จนนโต สุวิราชีโต,
 รตติณจ วาโต มุสสโตโล จ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 จนนทคเคเม สัพพชนา ปหฏฐา
 สกนคณ จิตรกถา วนนตา,
 ปิเยหิ สหธิ อภิโมทณนติ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 จนนทสส รัสสีหิ นภ วิโรจ
 มหิ จ สัสมุทมนุญญณณา,
 ทิสา จ สัพพา ปริสุทธรูปา

สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 ทูเร จ ทิสวา วรจนทรีสี
 ปุปผีสู ปุปผานิ มหิตลสมิ,
 สมนต์โต คนธคุณตถิกาน
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 จนนทสส รสีหิ วิลิ้มปีดาว
 มหิ สมนต์ตา กุสุเมนลงกตา,
 วิโรจิ สพพงคสุมาลินีว
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 กุจันติ หตถิปี มเทน มตตา
 วิจิตตปิณณา จ ทิชา สมนต์ตา,
 กโรนติ นาทำ ปวเน สุรมเม
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 ปถณจ สพพํ ปฏิปชชนกขม
 อิทถณจ รกฺขํ สธนํ สโกคํ,
 สพพตถุตํ สพพสุขูปปทาน
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 วณณจ สพพํ สุวิจิตตรูป
 สุมาปิตํ นนทนกานนํ,
 ยติน ปีตี สตตํ ชเนติ
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 อลงกตํ เทวปฺรูว รมม
 กปิลวตถุ อิติ นามเชยฺย,
 กุลนครํ อิตฺ สสสิริกํ
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 มนุญญอภฺภูทวิจิตตรูป
 สุกฺคตปงฺเกรฺหสณฺทมนฺทิตํ,
 วิจิตตปริชาหิ ปุรํ สุรมม
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 วิจิตตปาการณจ โตรณณจ
 สุกงคณํ เทวนิवासภูตํ,
 มนุญญวิถิ สุรโลกสนนิภ
 สมโย มหาวีร องค์กรสาน.
 อลงกตา สากิยราชปุตตา
 วิราชมานา วรภูสเนหิ,
 สุรินทโลเก อิว เทวปุตตา

สมโย มหาวีร องค์กรธานี
 สุทโธโน มุนีวร อภิทสสนาย
 อมจจุตเต ทสธา อเปสย,
 พเลน สทธี มหตา มุนินท
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 เนวาคตํ ปสสติ เนว วาจ
 โสกาภิภูตํ นรวิระสฺส,
 โตเสตุมิจฺฉามิ นราธิปตํ
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.
 ตํทสสเนนพฺพุตปีติราสี
 อุทิกขมานํ ทวิปทานมินท,
 โตเสหิ ตํ มุนินท คุณสฺสฺส
 สมโย มหาวีร องค์กรธานี.

อาสาย กสฺสเต เขตตํ	พีชํ อาสาย วปฺปติ,
อาสาย วาณิชา ยนฺติ	สมุทํ ฌนหารกา.
ยาย อาสาย ติฏฺฐามิ	สา เม อาสา สมิขณฺตุ.
นาตีสิตํ นาตฺถุณฺหํ	นาตฺถุณฺหํ ภิขณฺตํ,
สทฺทลา หริตา ภูมि	เอส กาโล มหามุนี”ติ ^{๖๐๑} .

อถ นํ สตถา “กึ นุ โข อุทายิ มธฺรฺสสเรน คมนวณฺณํ วณฺเณสี”ติ อาห. “ตุมหากํ ฆนเต ปิตา สุทโธนมหาราชา ตุมहे ปสฺสิตุกาโม กโรธ ฌาตกานํ สงฺคหน”ติ. “สาธฺ อุทายิ กริสฺสามิ ฌาตกานํ สงฺคหํ ภิขุสฺสํสส อาโรเจหิ คมียตตํ ปริปุเรสฺสนตี”ติ. โส ตถา อกาสิ.

ภควา องค์กรฐวสีนํ กุลปุตฺตานํ ทสฺหิ สทฺสเสหิ กปิลวตฺถวสีนํ ทสฺหิ สทฺสเสหิติ สพ เพหฺเว วิสฺตีสทฺสเสหิ ฌีณาสวภิกฺขุหิ ปริวุโต ราชคฺหา นิกฺขมิตฺวา ทิวเส ทิวเส โยชนํ คจฺฉติ. ราชคฺหาโต สฺสฺสฺสโยชนปฺปมาณํ กปิลวตฺถนครํ อโหสิ. ภควาปิ อตฺตริตจาริกํ โหติ, โยชนํ ปน ปตฺเต ภควติ กาฬุทายิตเถโร ปาโถว สรริปฺภิกฺษุคฺคณํ กตฺวา “ภควโต นิกฺขนตภาวํ รณฺโณ อา โรเจสฺสามิ”ติ เวหาสํ อพฺภุคฺคณตฺวา สุทโธนมหาราชสฺส นิเวสเน ปาตฺรโหสิ. อถ นํ ราชสา สยฺชานิตฺวา ตฺสฺสจฺจิตฺโต มหารเห ปลลงเก นิสฺสีทาเปตฺวา อตฺตโน ปฏฺยชาติตสฺส นานคฺครส โภชนสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา อทาสิ. เถโร คมนาการํ ทสฺสเสสิ. “นิสฺสีทิตฺวา ภูณฺช ตาตา”ติ. “สตฺถุ สนฺติกํ คณตฺวา ภูณฺชิสฺสามิ มหาราชา”ติ. “ภูทึ ปน สตถา”ติ ? “วิสฺตีสทฺสภิกฺขุปริวารํ ตุมหากํ ทสฺสนตถาย อาคโต มหาราชา”ติ. “กิตฺตํ อทฺธานํ ตาตา”ติ. “เทว โยชนํ มหาราชา”ติ. ราชสา ตฺสฺสจฺจมานโส อิมํ ปริภุณฺชิตฺวา ยาว มม ปุตฺโต อิมํ นครํ สมปตฺโต, ตาว ปิณฺทปาตํ หรธา”ติ อาห. เถโร อธิวาสสิ. ราชสา เถโร ปริวิสิตฺวา ปตฺตํ อุพฺพฏฺฐตฺวา อุตฺตม โภชนสฺส ปูเรตฺวา “ตถาคตสฺส เทธา”ติ เถรสฺส หตฺถे ปติฏฺฐาเปสิ. เถโร สพเพสํ ปสฺสนตฺตานํ เยว ปตฺตํ อากาเส ฌิปีตฺวา สยมฺปิ เวหาสํ อพฺภุคฺคณตฺวา ปิณฺทปาตํ อาหริตฺวา สตฺถุ หตฺถे จ

^{๖๐๑} พ.พุทธ.อ. (पालิ) ข้อ ๒ หน้า ๓๔ - ๔๖

เปสิ. สดถา ตัม ปริภุณชิ. สดถาปี อนตรามคเค รณโณเยว ปินทปาตัม ปริภุณชิ. เถโรปี
ภตตกิจจาสาเน ทิวเส ทิวเส “อชช ภควา เอตตัม อากโต อชช เอตตกน”ติ พุทธคุณปฏิสยุด
ตาย จ กถา สกลัม ราชกุลัม สดถุทสสนัม วินาเยว สดถริ สยชาติปปสาทํ อกาสิ. เตเนว
นัม ภควา “เอตทคคัม ภิกขเว มม สาวกานัม ภิกขุณ्हํ กุลปปสาทกานัม ยทิทํ กาทุทายี”ติ^{๖๐๒}
เอตทคเค จเปสิ. เอวํ ภควา อตฺตริตคคเนน คจจันโต ทวีहि มาเสหิ กปิลวตฺตปุริ สมปาปุณฺนิ.

สาเกยยาปี โข อนุปปตเต ภควติ “อมหากัม ภาติเสฏฺฐํ ปสฺสิสฺสามา”ติ สนฺนิปตฺติวา ภควโต
วสนฺนุจํ วัมฺสมานา “นิคฺโรธสกกสฺส อารามํ รมณียํ”ติ สลลภเชตฺวา ตตถ สพฺพํ ปฏฺิขคฺคนวีสึ
กาเรตฺวา คณฺธปฺปฬหตฺถา ปจฺจุคคณ्हํ กโรนฺตา สพฺพาลงฺการปฏฺิณฺณตฺติเต ทหรทหร นาครทารเก จ
นาครทาริกายิ จ ปจฺมํ ปหิณฺสิ, ตโต ราชกุมารเ จ ราชกุมาริกายิ จ. เต ตทนนฺตรํ คณฺธวา ภควนฺตํ
คณฺธปฺปฬาทิหิ ปุชฺชมานา อาทาย นิคฺโรธารามเมว คมฺมสิ.

ภควาปี สหสฺสรสฺสีหิ อนุณฺวจุจฺฉิ โอบาสมาโน, พาลสุริโย วีย, สกลนิโครธารามํ
สุวณฺณรธาราย สิวจันโต วีย, ฉพฺพณฺณชนพุทฺธรสฺสีหิ วิชิตฺมานโน ตาราคณฺธิปริวฺโต ปริ
ปุณฺณจันโท วีย, อนนฺทปริวฺโต สุวณฺณหฺสราชา วีย, อนนฺทคณฺธิปริวฺโต เกสสฺสหาราช วีย,
จตุวณฺณคณฺธิปริวฺโต จกฺกวตฺตนิรินฺโท วีย, มรฺคคณฺธิปริวฺโต สกโก เทวราชา วีย, พรหมคณฺธิปริวฺโต
มหาพรหมา วีย วิสฺตีสหสฺสชีนาสวปริวฺโต นิโครธารามํ ปวิสฺติวา สกลัม ปริสํ โอลิกยมาโน
ปุณฺณตตพุทฺธาสเน นิสฺสีหิ. ภิกฺขุสฺสอิมปิ อตฺตโน ปณฺณตตาสเน นิสฺสีหิ. สาเกยา นาม มานชาติกา
มานตถทธา เต “สิทฺตถกฺกมาโร อมเหหิ ทหรโตร อมหากัม กนิฏฺฐโ ภคินฺนโย ปุตฺโต นตฺตา”ติ จินฺเตต
วา ทหรทหร ราชกุมารเ อาหสิ “ตุมเห วนฺทล มยํ ตุมหากัม ปิฏฺฐโ นิสฺสีหิสฺสามา”ติ.

เตสุ ภควนฺตํ อวณฺทิตฺวา นิสฺสินฺนสุ ภควา เตสํ อชฺฌาสยํ โอลิเกตฺวา “อิมเ ภาตกา
อตฺตโน โมฆชินฺณภาเวเน น มํ วนฺทนฺติ น ปเนเต ชานนฺติ ‘พุทฺโธ นาม กิทฺติโส พุทฺธพลํ นาม กิทฺติสนฺ’ติ
วา ‘พุทฺโธ นาม เอทิสฺโส พุทฺธพลํ นาม เอทิสนฺ’ติ วา หนฺทาหํ อตฺตโน พุทฺธพลํ อิทฺธิพลญจ ทสเสนโต
ปาฏิหาริยญจ กรเยยํ อากาเส ทสสทสจกฺกวาฬิตถตํ สพฺพรตนมยํ จงฺกมํ มาเปตฺวา ตตถ จงฺกมนฺโต
มหาชนสฺส อชฺฌาสยํ โอลิเกตฺวา ฐมมญจ เทเสยฺยน”ติ จินฺเตตฺวา ตทนนฺตรเมว โอทาตกลิน
สมาปตฺติ สฺมาปชฺชิตฺวา ทสสุ จกฺกวาฬสทสเสสุ “อาโลโก โหตฺถ”ติ, อธิฏฺฐาสิ. เตเนว รสฺสีชาเลน
ปถวิโต ปฏฺิชาเย ยาว อกนิฏฺฐา สพฺโพ จ อาโลโก อโหสิ. อถ ภควา ทสสทสจกฺกวาฬสฺส อโลโก
ผรณฺํ กตฺวา อภิญญาปาทกํ จตฺตถชฺฌานํ สฺมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย อวชฺชิตฺวา อธิฏฺฐานจิตฺเตน
เหตุตถเณน อากาสมพฺพคฺคนตฺวา เตสํ ภาตินํ สีสเสสุ ปาทปฺสุ โอลิกรมาโน วีย มหติยา เทวมนุสฺสปริ
สาย มชฺฌเม ยมกปาฏิหาริยํ ทสเสติ. ตถจ ปุพฺเพ วุตฺตเมว.

อถ ทสสทสจกฺกวาฬาสินํ ภูมมาทโย เทวา สาธุการํ ปวาทิย ยาว อกนิฏฺฐา ปมุ
ทิตททยา สาธุการสททํ อกฺสิ. ตสฺมี ปน ยมกปาฏิหาริยํ ทสเสตฺวา รตนจงฺกมํ มาเปตฺวา จงฺกม
มานเ ภควติ อายสฺมา สาริปุตฺโต ราชคเ วิหริตฺติ คิชฺฌมกุฏเ ปพฺพเต ปณฺจหิ ปรีวารภิกฺขุสฺสเทหิ. อถ เถ
โร ภควนฺตํ โอลิเกนฺโต อทฺทส กปิลปุเร อากาเส รตนจงฺกเม จงฺกมมานํ ทิสฺวา “หนฺทาหํ ภควนฺตํ อุ
ปสงฺกมิตฺวา พุทฺธคุณปริทีปนํ พุทฺธวสฺสเทสนํ ยาเจยฺยน”ติ จินฺเตตฺวา อตฺตนา สทฺธิ วสฺมานานิ ปณฺจ
ภิกฺขุสฺสตานิ สนฺนิปาเตสิ.

^{๖๐๒} อ.เอกก. (पालิ) ๒๐/๒๒๕/๒๕

อถ โข อายสฺมา สาริปุตฺโต สปริโส อธิธียา อากาเสนาคนฺตฺวา ภควนฺตํ อโนปมาย
 พุทฺธลีลาเย อโนเปเมน สิริวิลาเสน จงกมนฺตํ ทสสทสฺสจกฺกฺวาทเวทคณปริวฺตํ อททส. ทิสฺวา
 “นายํ ทสสทสฺสี โลกาธาคูเทวตา สนนิปิตฺตา มหตฺยา ปเนตถ ฌมฺมเทสนาย ภวิตัพพ^{๖๐๓}”,
 พุทฺธวสฺเทสนา ปน พหุปการาว ภควติ ปสาทาวหา, ยนฺนุนาหํ ทสพลสฺส อภินิหารโต ปญฺ
 ญาย พุทฺธวสํ ปริปุจฺเจยฺยน”ติ จินฺเตตฺวา เอกํสํ จีวรํ กตฺวา ภควนฺตํ อุปสงกมิตฺวา
 ทสทสฺสมุชฺชลํ อญฺชลี สิริสํ ปติฏฺฐเปตฺวา ภควนฺตํ เอตทวโจ

กัทิสํ เต มหาวีร	อภินิหารโร นรุตฺตม,
กิมฺหิ กาเล ตยา วีร	ปตฺถิตา โพธิมุตฺตมา.
ทานํ สีลญฺจ เนกขมฺมํ	ปญฺญาวิริยญฺจ กัทิสํ,
ชนฺติสจฺจมธฺธิฐานํ	เมตฺตฺวเปกฺขา จ กัทิสา.
ทสปารมี มหาวีร	กัทิสา โลกนายก,
กถํ อุปปารมี ปุณฺณา	ปรมตฺตปารมี ภณฺ”ติ ^{๖๐๔} .

อถ ภควา อตฺตโน อภินิหารโต ปญฺญาย ที่ปงฺกราทีนํ จตุวิสฺตียา พุทฺธานํ วสฺสปริทีปน
 พุทฺธวสฺสเทสนํ กเถสิ. เอวํ ภควา อากาเส รตนจกฺกเม จงกมนฺโต เณรสฺส พุทฺธวสํ เทเสสิ.
 เทสนาวสาเน เทวตานํ โกฏิสทฺสสานํ อนฺนปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมฺจจฺจิสฺสุ. เญจิมฺผลฺลสฺ
 ปติฏฺฐิตา คณนปถํ วิตฺตวตฺตา อหฺลสฺ. เอวํ ภควติ ยมกปาฏิหาริยํ ทสเสตฺวา รตนจกฺกมํ
 มาเปตฺวา ตตถ จงกมมาเน พุทฺธวสํ ทสเสนเต พุทฺธปิตา สุทฺโธทมนมหาราชา ตํ อจฺฉริย^{๖๐๕}
 ทิสฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอวมาท “ภนฺเต ตุมหากํ ชาตทิวเส อีสิกาฬเทวลสฺส วนฺทนตฺถํ อุปนิตานํ
 ปาเท โว ปริวตฺติตฺวา พุราหมณสฺส มตฺถเก ปติฏฺฐิต^{๖๐๖} ทิสฺวาปิ อหํ ตุมหากํ ปาเท วนฺที, เอสา เม ป
 ฌมวนฺทนา. วปปมฺจคฺลทิวเส ชมฺพุจฺฉายาย สิริสยเน นิสินฺนํ โว ชมฺพุจฺฉายาย อปริวตฺตนํ ทิสฺวาปิ ตุม
 หากํ ปาเท วนฺที, เอสา เม ทุตฺติยวนฺทนา. อิทานิ อิมํ อธิฏฺฐปฺพุพฺพ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวาปิ อหํ ตุมหากํ ปา
 เท วนฺทามิ, อยํ เม ตุตฺติยวนฺทนา”ติ. ตสฺมี ปน รณฺญา ปน วนฺทีเต ภควนฺตํ อวนฺทิตฺวา ชาติ^{๖๐๗} สมต
 โถ นาม เอกสากิโยปิ นาโหสิ สพฺเพ วนฺทีสุเยว.

อิติ ภควา ภาตโย วนฺทาเปตฺวา อากาสโต โอตริตฺวา ปญฺญตตฺตปวรพุทฺธาสเน นิสฺสิทิ. นิสฺสินเน
 ภควติ สีขาปตฺโต ภาตีสมาคโม อโหสิ. สพฺเพว เอกคฺคจิตฺตา หุตฺวา นิสฺสิทิสฺสุ. ตโต มหาเมฆो โปกฺขรวรสฺส
 วสฺสสิ. ตมฺพวณฺณํ อุทกํ เญจฺรา วิรวนฺตํ คจฺฉติ, โย เตมิตฺถกาโมว, โส เตเมตฺติ, อเตมิตฺถกามสฺส สรีเร
 เอกพินฺทุมตฺตมปิ น สณฺจติ. ตํ ทิสฺวา สพฺเพ เต อจฺฉริยพฺภุตฺตจิตฺตชาตา “อโห อจฺฉริยํ อโห อพฺภุตํ
 อโห พุทฺธานํ มหานุภาวตา เยสํ ภาตีสมาคเม เอวรูปิ โปกฺขรวรสฺส วสฺสสิ”ติ กถํ สมฺภูจฺจาเปสฺสุ.
 ตํ สุตฺวา สตถา “น อิทาเนว มยํ ภาตีสมาคเม โปกฺขรวรสฺส วสฺสสิ, ปุพฺเพปิ วสฺสสิเยว”ติ วตฺวา อ
 มิสฺสา อญฺจุปปตฺติยา เวสฺสสนฺตรชาตํ กเถสิ. เทสนา จ มหาชนสฺส สาตฺถิกา อโหสิ. ฌมฺมเทสนํ

^{๖๐๓} โป. ภคิตัพพ

^{๖๐๔} พุ. พุทฺธ. (ปาลี) ๓๓/๗๕ – ๗.

^{๖๐๕} โป. อจฺฉริยํ

^{๖๐๖} โป. ติเต

^{๖๐๗} โป. ชาติ

สุตวา สพเพ สาเกีย อญฺจาย วณฺทิตฺวา ปกฺกมฺมฺสุ. เตสุ เอโกปิ ราชา วา ราชมหามตฺโต วา “เสว อม
 หากํ ภิกฺขุ คณฺหา”ติ วตฺวา คโต^{๖๐๘} นาม นตฺถิ.

สตถา ปุณฺทิวเส วิสติสทสสภิกฺขุปรฺจุตฺ กปิลวตฺถุ ปิณฺฑาย ปาวีสี. ตํ น โกจิ คนฺตฺวา นิมนฺเตสี,
 ปตฺตํ วา อคฺคโหสี. ภควา อินฺทขีเล จิโตว อวชฺเชสี “ถํ นุ โข ปุพฺพพุทฺธา กุลนฺคร ปิณฺฑาย จริสฺสุ กิ
 อนุปฺปฏิปาฏิยา อีสสรชนานํ ฆรานิ อคมฺสฺ. อุทาทุ สปทานจาริกํ จริสฺสุ”ติ. ตโต เอกพุทฺธสสปี อนุปฺปฏิปาฏิ
 ยา คมนํ อทิสฺวา “มยาปิ อิทานิ อยเมว วโส อโย ปเวณิ ปคฺคเหตุพฺพา, อายตฺถจ เม สาวกาปิ มมณฺเณ
 ว อนุสิทฺถนฺตา ปิณฺฑจาริกวตฺตํ ปริปุเรสสนฺตี”ติ โกฏิยํ นิวิฏฺฐเคหโต ปญฺจาย สปทานํ ปิณฺฑาย จริ.
 “อโยโย กิร สิทฺธตถกฺมาโร ปิณฺฑาย จรตี”ติ ทฺวิฏฺฐมกตฺติฏฺฐกาทีสุ ปาสาเทสฺสุ สึหปณฺชเร^{๖๐๙} วิวริตฺวา
 มหาชนํ ทสฺสนพฺยาวันฺโณ อโหสี.

ราหุลมาตาปี เทวี “อโยยปฺตโต กิร อิมสมิเยว นคเร มหฺนเตน ราชาณฺภาเวณ สุวณฺณสิริกาทีหิ
 วิจริตฺวา อิทานิ เกสมสฺสุ โธหาเรตฺวา กาสายวตฺถวสฺโน กปาลหตฺถโย ปิณฺฑาย จรตี, โสภติ นุ โข”ติ
 สึหปณฺชเร วิวริตฺวา โอลอยมาณา ภควนฺตํ นานาวีราคสมุชฺชลาย สรฺรปปาย นครวีถีย โธภาเสตฺวา
 พยามปปภาปริกฺเขปสมงฺคิฏฺฐาย อสตีอนุพฺยณฺชนาวภาสิตาย ทวตฺตีสมาหาปริสสทฺถกฺขนปฏฺิณฺฑิตาย
 อโนปมาย พุทฺธสิริยา วิโรจมานํ ทิสฺวา อุนฺหิสโต ปญฺจาย ยาว ปาตฺตลา อภิตถวณฺตี อตฺตโน ปฺตตํ
 ราหุลกุมารํ อามนฺเตตฺวา ทสนรสีหคาคา อภาสี

“สินฺทุณฺโณลมฺพุทฺถจิตฺเกโส
 สุริยนิมฺมลตลาภินลาภฺโณ,
 ยุตฺตตฺตฺกมฺพุทฺถายตนาโส
 รสีขาลวิตโต นรสีโห.
 จกฺกวรฺงกิตฺรตตฺสุปาโท
 ลกฺขณมณฺฑิตายตปณฺหิ,
 จามรณตฺตวิภูสิตปาโท
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 สกฺยกุมารวโร สุขุมาลो
 ลกฺขณจิตฺติกปฺณณสรโร,
 โลกหิตาย คโต นรวิโร
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 ปุณฺณสสงฺกนิโก มุขวณฺโณ
 เทวณฺราน ปิโย นรนาโค,
 มตฺตคชินฺทวีสิตคามิ
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 ขตฺติยสมภวอคฺคกฺลฺลโน
 เทวมนุสฺสนมสฺสิตปาโท,
 สีสมาธิปติฏฺฐจิตฺจิตโต

^{๖๐๘} โป. ตโต

^{๖๐๙} โป. สึหปณฺชเร

เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 อายตฺยตฺตสฺสณฺจิตนาโส
 โคปฺขุโม อภินิสฺสเนตฺโต,
 อินฺทณฺโณภินิสฺสณฺโก
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 วมฺมสฺสวณฺณสฺสณฺจิตคิโว
 สีนฺหนุ มิคฺราชสรีโร,
 กณฺจนฺสจฺจวฺอิตฺตมวณฺโณ
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 สินฺทสฺสคฺมกิริมณฺขุสโฆโส
 หิงฺกุลพนฺธกรตฺตสฺสขิโห,
 วิสตีวีสตีเสตฺสทฺนโต
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 อณฺชนวณฺณสนฺนิสฺสเกโส
 กณฺจนปณฺณวิสฺททฺนลาโณ,
 โอสธิปณฺทสฺสทฺสจฺจณฺโณ
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 คจฺจตฺตินิลปเถ วีย จนฺโท
 ตารคณาปริเวจฺติรฺโป,
 สาวกมชฌคฺโต สมณินฺโท.
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห”ติ^{๖๑๐}.

เอมมีมาหิ ทสฺหิ นรสีหคฺคาถาหิ นาม ภควนฺตํ อภิตถวิตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา “ตุมหากํ
 ปุตฺโต กิร อิทานิ ปิณฺฑาย จรตี”ติ รณฺโณ อาโรเจสิ. ตํ สุตฺวา ราชา สวีกฺคหฺทโย หตฺถेณ สาธุกํ สณฺช
 เปนฺโต ตฺริตฺตฺริตํ นิทฺทมิตฺวา เวเคน คนฺตฺวา ภควโต ปุโรโต จตฺวา อาห “กึ ภนฺเต อมเห ลขฺชาเปถ”^{๖๑๑}
 กิमतฺถํ ปิณฺฑาย จรธ, กึ ‘เอตฺตกานํ ภิกฺขุณฺํ น สกฺกา ภตฺตํ ลทฺธ’นฺติ สณฺณํ กริตฺถา”ติ. “วสฺจจาริตฺตเมตฺตํ
 มหาราช อมฺหากนฺ”ติ. “นนุ ภนฺเต อมฺหากํ มหาสมมตฺตตฺติยวโส นาม วโส ตตฺถ จ เอกชตฺติโยปิ ภิกฺ
 ขาจรโร นาม นตฺถิ”ติ. “อโย มหาราช ราชวโส นาม ตว วโส, อมฺหากํ ปน ทิปฺงโร โกณฺทณฺโณ ะเปฯ
 กสฺสโปติ อโย พุทฺธวโส นาม. เอเต จ อณฺเณ จ อนเณสฺสทฺสสฺสา พุทฺธา ภิกฺขาจรา ภิกฺขาจาเรเนว ซีวิกํ
 กปเปสฺสุนฺ”ติ อนฺตรวโรถิยํ จิโตว อิมํ คาคมาห

“อุตฺตติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย   ธมฺมํ สุจฺริตํ จเร.
 ธมฺมจารี สุขํ เสติ   อสฺมี โลเก ปรมฺหิ จา”ติ^{๖๑๒}.

คาคาปริโยसानะ ราชานํ จิตฺโกว โสตาปตฺติเมเล ปติฏฺฐาสิ.

^{๖๑๐} ขา.อ. (पालิ) ๑/๑๓๑., สารตฺถ. (पालิ) ๓/๑๐๕/๒๙๘.

^{๖๑๑} โป. ลขฺชาเปถ

^{๖๑๒} พุ.ธ. (पालิ) ๒๕/๑๖๘/๔๗.

โส โสตาปตผลล ปตวา ภควโต ปตต์ คเหตวา สภิกขุสัณฺฑิ ภควนฺตํ มหาปาสาห์ อา
โรเปตวา ปณฺเฑติ ขาพนีเยหิ ปริวิสิ. สตถุ ฆตตักกัจจปริโยसानะ มหาปชปตีปมุชา อิตถาคารา จ
เปตวา ราหุลมาตริ์ อาคนฺตวา ภควนฺตํ วนฺทิสฺสุ. สา ปน “คจฺฉ อญฺยปฺตตํ วนฺทาหิ”ติ ปริขเนน วุจฺจ
มานาปิ “สเจ มยฺหิ คุโณ^{๖๑๓}” อตฺถิ, สยเมว มม สนฺติกํ อญฺยปฺตโต อาคมิสฺสติ, อาคตเมว นํ วนฺทิสฺสามิ”
ติ วตฺวาน อคมาสิ. ภควาปิ กตภตตักกัจจ รัญโณ ฌมฺมํ เทเสนโต อิมํ คาถมาห

“ฌมฺมํ จเร สุจฺริตํ

น นํ พุจฺจริตํ จเร.

ฌมฺมจารี สุขํ เสติ

อสมิ โลเก ปรมฺหิ จา”ติ^{๖๑๔}.

ราชา คาถาปริโยसानะ สกทาคามิมฺเล ปติฏฺฐาสิ. มหาปชาปติ โคตมํ โสตาปตติผลเล ปติฏฺฐ
จาสิ. อญฺเณสํ จ สาตถิกกา ฌมฺมเทสนา อโหสิ. เอวํ ภควา ราชา นํ ปตต์ คาหาเปตวา ทวีหิ
อคฺคสาวเกหิ สหุธี ราชธิตาย สิริคพฺภํ คนฺตวา “ราชธิตา ยถารุจิ วนฺทมานา น กิญฺจิ วตฺตพฺพา”ติ วต
วา ปญฺญตฺตาสเน นิสิหิ. สา เวเคนาคนฺตวา โคปฺพเกสุ^{๖๑๕} คเหตวา ปาหปฺปิฏฺฐิยํ สีสํ ปรีวตเตตฺวา
ยถาอชฺฌาสยํ วนฺทิ. อถ ราชา ราชธิตาย ภควติ สีนะพพฺพมานาหิคุณสมฺปตฺติโย กเถสิ “ภนฺเต มม ธี
ตา ‘ตุมฺเหหิ กาสายานิ วตฺถานิ นิวาสิตานี’ติ สุตฺวา ตโต ปฏฺฐาย กาสายวตฺถนิวตฺถา ขาตา ตุมฺหากํ
เอกภตฺติกาวั สุตฺวา เอกภตฺติกาวั ขาตา ตุมฺเหหิ มหาสยณฺสส ฌพฺพิตฺถกาวั สุตฺวา ปฏฺฐิกามญฺจเก
เยว^{๖๑๖} นิปนฺนา ตุมฺหากํ มาลาคนฺธาหิหิ วิรตภาวํ ญตฺวา วิรตมาลาคนฺธาว ขาตา อตฺตโน ญตฺเกหิ
‘มยํ ปฏฺฐิขคฺคิสฺสามา’ติ สาสเน เปสิเตปิ เอกถาตกมฺปิ น โอโลเกสิ เอวํ คุณสมฺปนฺนา เม ธิตา ภควา”ติ.
ตํ สุตฺวา ภควา คคณฺตเล ปุณฺณจฺจนฺทํ อุฏฺฐาเปนฺโต วีย ตสฺสา คุณํ กเถนฺโต ราชา นํ
เอตทโวจ

อุปการา จ ยา นาริ
อตถกฺขายี จ ยา นาริ
ปญฺจโกฏฺฐิสตา พุทฺธา
เอเตสํ เทวเทวานํ
อธิการํ มหา^{๖๑๗} มยฺหิ
เอกาทสโกฏฺฐิสตา
เอเตสํ เทวเทวานํ
อธิการํ มหา มยฺหิ
วีสโกฏฺฐิสตา พุทฺธา
เอเตสํ เทวเทวานํ
อธิการํ มหา มยฺหิ

ยา จ นาริ สุขะ ทุกฺขะ
ยา นาริ จานุกมฺปิกา.
นวกโกฏฺฐิสตานิ จ
มหาทานํ ปวตฺตยิ.
มหาราช^{๖๑๘} สุโณหิ เม
^{๖๑๙}โหนติ โลกคฺคณายกา.
มหาทานํ ปวตฺตยิ
มหาราช สุโณหิ เม.
ตีสโกฏฺฐิสตานิ จ
มหาทานํ ปวตฺตยิ.
มหาราช สุโณหิ เม

^{๖๑๓} โป. ตฺถุณโน

^{๖๑๔} ขุ.ธ. (ปาฬิ) ๒๕/๑๖๙/๔๗.

^{๖๑๕} โป. โตปฺปกะสุ

^{๖๑๖} โป. วฏฺฐิกมญฺจเกเยว

^{๖๑๗} อ.สท. เอวมฺปรีปิ, โป. สท. เอวมฺปรีปิ.

^{๖๑๘} ฉ.ม. ฌมฺมราช. เอวมฺปรีปิ

^{๖๑๙} ฉ.ม. พุทฺธา ทวาทส โกฏฺฐิโย

จตุตาฬีสโกฏิस्ता	ปณจโกฏิสถานิ ^{๖๒๐} จ.
เอเตสํ เทวเทวานํ	มหาทานํ ปวตตยิ
อธิการํ มหา มยหํ	มหाराช สุนโณหิ เม.
สภูจโกฏิस्ता พุทธา	สตตติโกฏิสถานิ จ
เอเตสํ เทวเทวานํ	มหาทานํ ปวตตยิ.
อธิการํ มหา มยหํ	มหाराช สุนโณหิ เม
อสีติโกฏิस्ता พุทธา	นวุติโกฏิสถานิ จ.
เอเตสํ เทวเทวานํ	มหาทานํ ปวตตยิ
อธิการํ มหา มยหํ	มหाराช สุนโณหิ เม.
โกฏิสทสทสทานิ	โหนติ โลกคณายกา
เอเตสํ เทวเทวานํ	มหาทานํ ปวตตยิ.
อธิการํ มหา มยหํ	มหाराช สุนโณหิ เม
นวโกฏิสทสทานิ	อปเร โลกนายกา.
เอเตสํ เทวเทวานํ	มหาทานํ ปวตตยิ
อธิการํ มหา มยหํ	มหाराช สุนโณหิ เม.
โกฏิสทสทสทานิ	ปณจาสีติมหัสสินํ
ปณจาสีติโกฏิस्ता	^{๖๒๑} สตตวิสติ โกฏิโย.
เอเตสํ เทวเทวานํ	มหาทานํ ปวตตยิ
อธิการํ มหา มยหํ	มหाराช สุนโณหิ เม.
ปจเจกพุทฺธา วิตราคา ^{๖๒๒}	อฏฺฐมตฺถกโกฏิโย ^{๖๒๓}
อธิการํ มหา มยหํ	มหाराช สุนโณหิ เม.
ชีณาสวา วิตมลา	อสงเขยฺยยา พุทฺธสาวกา
อธิการํ มหา มยหํ	มหाराช สุนโณหิ เม”ติ ^{๖๒๔} .

เอวณฺจ ปน วตฺวา ภควา, ตสฺมา คุณปิ อุตฺตริ ปกาเสตฺกามา ปน “มหाराช อนฺจณ
ริยํ ยํ อิทานิ ตยา รกฺขิยมานา ราชธิดา ปรีปฺภเก ภาณเณ อตฺตานํ รกฺขเยยฺย เอสา ปุพฺเพ อนารกฺขา
ปพฺพตปาเท วิจฺรมานา อปรีปฺภเก ภาณเณ อตฺตานํ รกฺขี”ติ วตฺวา จนนทิกินนริชาตํ^{๖๒๕} กเถตฺวา ตสฺสา
โสภํ นิพฺพาเปตฺวา อญฺญาสาสนา ปกฺกามา.

พุทฺธยทิวเส ปน นนทสฺส ราชกุมารสฺส อภิเสกเคหปฺปเวสนวิวาทมํจฺจเลสุ วตฺตมานเณสุ ภควา
“สจาย”^{๖๒๖} นนทกุมารโ ปณจกฺลยาณาย ฆนฺครติมิรสนฺโต ทฺวาทสทตฺถปฺปเทเส วิปฺพริตเทหปฺป

^{๖๒๐} ฉ.ม., อ. ปณณาส โกฏิสถานิ

^{๖๒๑} ฉ.ม. สตตติสา จ โกฏิโย, อ. สตตติสทสโกฏิโย

^{๖๒๒} ม., อ. ฐิตราคา

^{๖๒๓} ฉ.ม. อฏฺฐมกโกฏิโย, อ. อฏฺฐอฏฺฐมโกฏิโย, ส. อฏฺฐมตฺถกโกฏิโย

^{๖๒๔} พ.อ.ป. (पालิ) ๓๓/๓๘๓-๓๘๔/๓๘๕ - ๖.

^{๖๒๕} พ.ช. (पालิ) ๒๗/๔๘๕/๒๙๒

^{๖๒๖} โป. สจาย

ภาย อภิเสกปตตาย เทวนาฏกิตติยา วีย สากิยปสุตตาย ชนปทกลยาณียา สรีรสมพสส์ ลเภยย, ตถา มาทิสเนน พุทฺธสเสน พุทฺธสสเสนปิ ตํ อุทฺธริตฺตํ น สกฺกา วิวาทพุทฺเฬเยว นํ ปณฺจเชสสามิ”ติ จินฺเตตฺวา ปิณฺฑทาย จริตฺวา ตสฺส เคหิ คณฺตฺวา กตภตตกิจฺโจ นนทกฺุมารสฺส, หตฺถเ ปตฺตํ ทตฺวา มงฺคลํ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ. ปกฺกมนฺโต นนทกฺุมารสฺส หตฺถโต ปตฺตํ น คณฺหิ. โสปี ตถาคตฺตการเวณ “ปตฺตํ वो ภนฺเต คณฺหา”ติ วตฺตุ นาสกฺขิ. เอวํ ปน จินฺเตสฺси “โสปานสึเส ปตฺตํ คณฺหิสสตี”ติ. ภควา ตสฺมิมีปิ จาเน น คณฺหิ. อิตโร “โสปานปาทมูลเ คณฺหิสสตี”ติ จินฺเตสฺสิ. ภควา ตตฺถาปิ น คณฺหิ. โสปี สตฺถริ การเวณ น กิณฺจิ วตฺตุ สกฺโกติ อิตฺ คณฺหิสสตี เอตฺถ คณฺหิสสตีติ จินฺเตนฺโต ว คจฺฉติ. ตสฺมิ ขณเณ อณฺณว อิตฺถิโย ตํ ทิสฺวา ชนปทกลยาณียา อาโรจยฺสฺ “อเยย ภควา นนทกฺุมารํ คเหตฺวา คโต ตุมฺเหติ ตํ วินา กริสฺสตี”ติ. สา อุทฺทกพิณฺฑุหิ ปคฺขมฺนเตเหว อพฺพุลลิจิเตหิ เกสฺสเห เวเคน คณฺตฺวา “ตฺวํ ไซ อเยยปฺตต อากฺจเณยยาสี”ติ อาห. ตํ ตสฺสา วจฺนํ ตสฺส หทยเ ติริยํ ปติตฺวา วีย จิตํ. ภควาปิสฺส หตฺถโต ปตฺตํ อคฺคณฺหิตฺวาว ตํ วิหารํ เนตฺวา “ปพฺพชิสฺสสึ นนทา”ติอาห. โส พุทฺธการเวณ “น ปพฺพชิสฺสามิ”ติ อวตฺวา “อาม ปพฺพชิสฺสามิ”ติ อาห. สตฺถา “เตน หิ นนฺทํ ปพฺพาเชธา”ติ อาห. เอวํ ภควา ตตฺถิยทิวเส นนฺทํ ปพฺพาเชสิ.

สตตฺตเม ทิวเส ราหุลมาตา กุมาริ อลงฺกริตฺวา สตฺถุ สนฺตีกํ เปสฺเสสิ “ปสฺส ตาต เอตํ วิ สตฺติสสสสมณปรีวตํ สุวณฺณวณฺณํ พุรหมรูปวณฺณํ สมณํ อโย เต ปิตา เอตสฺส มหฺนตา นิธิกฺุมภิโย อเหตุ. ตยาสส นิกฺขมฺนโต ปฏฺฐาย น ปสฺสาม, คจฺฉ, นํ ทายชฺชํ ยาจสฺส ‘อหํ ตาต กุมาริ อภิเสกํ ปตฺวา จกฺกวตฺตี ภวิสฺสามิ ชเนน เม อตฺถโธ, ธนํ เม เทหิ. สามิโก หิ ปุตฺโต ปิตฺตฺสนตฺกสฺสา”ติ. กุมาริ ภควโต สนฺตีกํ คณฺตฺวาว ปิตฺตฺสเนหํ ปฏฺฐิตฺวา ภูจฺจติโต “สุชา เต สมณ ฉายา”ติ วตฺวา อณฺณมปี พุทฺธอตฺตโน อนุรูปวทฺนโต อุฏฺฐาสิ. ภควา กตภตตกิจฺโจ อนุโมทฺนํ กตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ. กุมาริปี “ทายชฺชํ เม สมณ เทหิ ทายชฺชํ เม สมณ เทหิ”ติ ภควนฺตํ อนุพนฺธิ. ภควาปิ กุมาริ น นินฺตฺตาเปสิ. ปริชฺโนปิ ภควตา สหฺธิ คจฺฉนฺตํ นินฺตเตตฺตํ นาสกฺขิ. อิติ โส ภควตา สหฺธิ อารามเมว อคฺมาสิ.

ตโต ภควา จินฺเตสฺสิ “ยํ อโย ปิตุ สนฺตีกํ ธนํ อิจฺฉติ, ตํ วฏฺฏานฺคตํ สวิฆาตํ หนทสฺส โพธิมณฺเฑ ปฏฺฐิตุ สตฺตวิธิ อริยธฺนํ เทมิ, โลกุตฺตรทายชฺชสฺส นํ สามิโก กโรมี”ติ อายสมฺนตํ สาริปุตฺตํ อามนเตสิ “เตน หิ ตวํ สาริปุตฺต ราหุลกุมาริ ปพฺพาเชหิ”ติ. โส ตถา ปพฺพาเชสิ. ปพฺพชิตเ ปน กุมารเ รณฺโณ อธิมตฺตํ ทุกฺโข อุปฺปชฺชิ. ตํ อธิวเสตฺถุ อสฺสโกนฺโต ภควโต นิเวเทตฺวา “สาธุ ภนฺเต อเยยมาตาปิตุหิ อนุญญาตํ ปุตฺตํ น ปพฺพาเชยฺยุน”ติ วรํ ยาจิ. ภควา ตสฺส ตํ วรํ ทตฺวา ภิกฺขุสฺสํ สนฺนิปาเตตฺวา “มา ภิกฺขเว มาตาปิตุหิ อนุญญาตํ ปุตฺตํ ปพฺพาเชธา”ติ วตฺวา “น ภิกฺขเว อนุญญาโต มาตาปิตุหิ ปุตฺโต ปพฺพาเชตฺพโ. โย ปพฺพาเชยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกสฺสา”ติ สิกฺขาปทํ ปณฺณเปสิ. ปุเนกทิวสํ ภควา ราชนิเวสเน กตฺกิจฺโจ เอกมณฺตํ นิสินฺเนน รณฺณา “ภนฺเต ตุมฺหากํ ทุกฺกรการิก กาลเ เอกา เทวตา มํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘ปุตฺโต เต กาลกโต’ติ อาห, อหํ ตสฺสา วจฺนํ อสทฺทหนฺโต ‘น มย หํ ปุตฺโต สมโพรี อปฺปตฺวา กาลํ กโรตี’ติ ตํ ปฏฺฐิกฺขิปน”ติ วุตเต “อิทานิ กิ สทฺทหิสฺสเ ยเ ตุมฺเห พุทฺธเพปิ อฏฺฐิกานิ ทสฺเสตฺวา ‘ปุตฺโต เต มโต’ติ วุตเต น สทฺทหิตฺถา”ติ วตฺวา อิมิสฺสา อฏฺฐูปตฺติยา มหาธมฺมปาลชาตัก^{๖๒๗} กเถสิ. กถาปริโยสาเน ราชา อนาคามิผลเ ปตฺติฏฺฐาสิ.

^{๖๒๗} พุ.ชา. (पालิ) ๒๗/๔๔๗/๒๒๔

อิตี ภควา ปิตรํ ตีสุ ฝเลสุ ปติฏฐาเปตวา นจิสเสว กปิลวตฺถโต นิคมิตฺวา มลลรณฺเ จาริกญจรมาโน อนุปปีโย อมพวนํ วิหาสิ. ตสฺมี โข ปน สมเย สุทฺโธทนมหาราชา สาเกียคณํ สนนินาเตตฺวา อาห “สเจ มม ปุตฺโต อการํ อชฌาวาสิสฺส, ราชา อภวิสฺส จกฺกวตฺติ สตฺตรตน สมนนาคโต, นตฺตาปี ราหุลกุมารโ ชตฺติยคณเณ สทฺธิํ ตํ ปรีวเรตฺวา จริสฺสตี, อิทานิ ปน เม ปุตฺโต พุทฺโธ ชาโต, ชตฺติยา จสฺส ปรีวารา โหนตุ, ตุมहे เอเกกกุลโต เอเกกํ ทารกํ ปพฺพาเช ธา”ติ. เอวํ วุตฺเต เอกปฺปหารเณว สหสฺสชตฺติยกุมารา ปพฺพชฺสี. เตสุ ปพฺพชิตฺเตสุ สาเกีย “ภทฺธิโย นาม ราชา นํ อนุรุทฺธํ อานนํ ภาคุ กิมิลํ เทวทตฺตํ”ติ อิมเ ฉ สกเย อปพฺพชนเต ทิสฺวา “มยํ อตฺตโน ปุตฺเต ปพฺพาเชม, อิมเ ฉ สกยา น ฌาตกา มณฺเณ กสฺมา น ปพฺพชนตี”ติ ? กถํ สมุฏฺฐาเปสฺ. อถ โข มหานาโม นาม สกโก โหติ. โส อนุรุทฺธสฺส กํ อุปสงกมิตฺวา อาห “เอตฺรหิ ตาต อนุรุทฺธ อภิญญาตา อภิญญาตา ชตฺติยกุมารา ภควนฺตํ ปพฺพชิตํ อนุปพฺพชนตี, อมหากญฺจ กุลา นตฺถิ โกจิ อนคาริโย ปพฺพชิตो, เตน หิ ตวํ ปพฺพชาหิ อหํ ปพฺพชิสฺสามิ”ติ. โส ตสฺส วณฺํ สุตฺวา “กา เอสา ปพฺพชชา นามา”ติ ปุจฺฉิตฺวา “ตาต โอหาริตเก สมนฺสนฺนา, กาสาวนินฺวตฺเตน กญฺ ฌตฺถเร วา วินา มณฺเญเก วา นิปชชิตฺวา ปิณฺฑทาย จรณเตน วิหริตฺตพฺ, เอสา ปพฺพชชา นามา”ติ วุตฺเต “นาหํ ภาติก สฺซุมาโล สกชิสฺสามิ ปพฺพชิตฺน”ติ อาห. “เตนหิ, ตาต, กมฺมนํ อุกฺคเหตฺวา ฆราวาสํ วส. น หิ สกกา อมฺहेสุ เอเกน ปพฺพชิตฺน”ติ. อถ นํ “โก เอส กมฺมน โต นามา”ติ ปุจฺฉิ. “ปจฺมํ เขตฺตํ กสาเปตพฺน”ติอาทิกํ สํวจฺจเร กตตพฺพกิจจํ อาจิภิ. “เตนหิ ตวณฺเณว ฆราวาเส วสาหิ. อหํ อคารสฺมา อนคาริโย ปพฺพชิสฺสามิ”ติ วตฺวา มาตฺรํ อุปสงกมิตฺวา “อนุชานาหิ มํ อมม ปพฺพชิสฺสามิ”ติ วตฺวา ตาย นานปฺปการเหติ ติกฺขตฺตํ ปฏิกฺขิปปิตฺวา “สเจ เต สหาย โโก ภทฺธิยราชา ปพฺพชิสฺสตี, เตน สทฺธิํ ปพฺพชาหิ”ติ วุตฺเต ตํ อุปสงกมิตฺวา “มม โข สมนม ปพฺพชชา ตว ปฏฺวิพฺพธา”ติ วตฺวา ตํ นานปฺปการเหติ สยฺยาเปตฺวา สตฺตเม ทิวเส อตฺตนา สทฺธิํ ปพฺพชนตฺถาย ปฏฺวิณฺณํ คณฺหิ.

ตโต ภทฺธิโย สกยราชา อนุรุทฺโธ อานนโ ภาคุ กิมิโล เทวทตฺโตติ อิมเ ฉ ชตฺติยา อุปาสิกปฺปก สตฺตมา เทวา วีย ทิพฺพสมปตฺตี สตฺตาหํ สมปตฺตี อนุภวิตฺวา สตฺตทิวเสหิ อนุปียอมพวนเ ภควนฺตํ อุปสงกมิตฺวา ปพฺพชฺสี. เอวํ เตสุ อมพวนํ คนฺตฺวา ปพฺพชิตฺเตสุ ตสฺมีเยว อนโตวสฺเส ภทฺธิยตฺถโร อรหตฺตํ ปาปุณฺนิ. อนุรุทฺโธ ทิพฺพจกฺขุ นิพฺพตฺเตสิ. อานนโ โสตาปตฺติฝเล ปติฏฺฐ หิ. เทวทตฺโต โปถุชฺชนิโก อิทฺธิ. ภาคุ จ กิมิมิโล จ ปจฺฉา อรหตฺตํ ปาปุณฺนิสฺ. อุปาสิ วิณฺยธ โร อโหสิ. ภควาปิ ตตฺถ ยถาภิรณฺตํ วิหริตฺวา จาริกญจรมาโน ปุณฺเทว ราชคหํ คนฺตฺวา , สีสฺปาวเน วิหาสิ.

เตน โข ปน สมเยน อนาถปิณฺฑิโก คหปติ ราชคหกสฺส เสฏฺฐจิสฺส ภคินีปติโก โหติ. อถ โข อนาถปิณฺฑิโก คหปติ ราชคหํ อคฺมาสี เกณจิเทว กรณฺเเยน. อถ โข ราชคหเกน เสฏฺฐจินา สฺวาตนาเย พุทฺธปฺปมฺโข ภิกฺขุสฺสํ นิมนฺตีโต โหติ. โส ปริชเน อาณาเปสิ “เตนหิ ภณเ กาลสฺเสว อญฺจาย ยาคู โย ปจฺจ, ภตฺตานิ ปจฺจ, อิทฺถจิทฺถจ กโรธา”ติ. อถ โข อนาถปิณฺฑิกสฺส คหปติสฺส เอตฺทโหสิ “พุทฺ เพ ขวายํ คหปติ มยิ อาคเต สพฺพกิจจานิ นิภชิปปิตฺวา มมณฺเณว สทฺธิํ ปฏฺฐสมมฺโหติ; โส ทานายํ วิภชิตฺ ทรูโป เอวรูเป จ กิจฺเจ ทาสกมฺมารเ อาณาเปสิ. กิณฺนุ โข อิมสฺส คหปติสฺส อาวาโห วา ภวิสฺสตี, วิวาโห วา ภวิสฺสตี, มหายณฺโณ วา ปจฺจุปฺภจฺจิตฺ, ราชา วา มาคโธ เสนิโย พิมฺพิสาโร นิมนฺตีโต สฺวา ตนาเย สทฺธิํ พลกาเยนา”ติ.

อด โข ราชคหโก เสฏฐี ทาเส จ กมมกเร จ อาณาเปตวา, เยน อนาถปิณฑโก คหปติ, เต
 นุปสงกมิ; อุปสงกมิตวา อนาถปิณฑิกเณ คหปตินา สหธิ ปฏิสสมโหมทิตวา เอกมนต์ นิสีทิ; เอกมนต์ นิ
 สินน โข ราชคหโก เสฏฐี อนาถปิณฑโก คหปติ เอตทโวจ “ปุพเพ โข ตวํ คหปติ มยิ อากเต สพพกิจจา
 นิ นิภขิปิตวา มมณเณว สหธิ ปฏิสสมโหมทิส, โสทานิ ตวํ วิภขิตตฺรโป ทาเส จ กมมกเร จ อาณาเปสิ
 ‘เตนหิ ภณเณ กาลสเสว อุฏฺฐาย อิทถจจิ ทณจ กโรธ’ติ. กิณฺณ โข เต คหปติ อวาทิ วา ภวิสสติ, วิ
 วาทิ วา ภวิสสติ, มหายณเณว วา ปจฺจุปฺภุจฺจิต, ราชวา วา มากโร เสนิโย พิมพิสาโร นิมนตฺติโต สุวตฺตนาถ
 สหธิ พลกาเยนา”ติ. น เม คหปติ อวาทิ วา ภวิสสติ, นาปิ วิวาทิ วา ภวิสสติ, นาปิ ราชวา วา มากโร
 เสนิโย พิมพิสาโร นิมนตฺติโต สุวตฺตนาถ สหธิ พลกาเยน; อปิจ เม มหายณเณว ปจฺจุปฺภุจฺจิต, สุวตฺตนาถ
 พุทฺธปมฺปิ โข สํโฆ นิมนตฺติโตติ. “พุทฺธ”ติ ตวํ คหปติ วเทสํติ? “พุทฺธ” ตยาหํ คหปติ วทามํติ. ยาว
 ติกขตฺตํ ปฏฺฐิจฺฉิ. โฆโสปิ โข เอโส คหปติ ทุลลโก โลกสมํ, ยทิทํ พุทฺธ “พุทฺธ”ติ. กาลเณ นุ โข คหปติ
 ตํ ภควนฺตํ ทสฺสนาย อุปสงกมิตฺ อรหนฺตํ สมนาสมฺพุทฺธน”ติ. อกาลเณ โข คหปติ อิมํ กาลํ ตํ ภควนฺตํ
 ทสฺสนาย อุปสงกมิตฺ อรหนฺตํ สมนาสมฺพุทฺธน”ติ. อด โข อนาถปิณฑโก คหปติ เสวทานาหํ กาเลนํ ตํ
 ภควนฺตํ ทสฺสนาย อุปสงกมิตฺ สามี, อรหนฺตํ สมนาสมฺพุทฺธนติ พุทฺธคตฺตยา สติยา นิปฺขชิตฺวา รตฺติยา สุทํ
 ติกขตฺตํ อุฏฺฐายสิ ปภาตํ มณเณมาโน. ปรมยยาม ภาคเณ จ วิตฺตวเต อุฏฺฐาย พุทฺธ อนุสฺสริ,. อดสฺส
 พลวปสาโท อุทฺปาติ, ปีติอาโลโก อโหสิ. สพฺพํ ตมวํ คจฺฉิ.

อด โข อนาถปิณฑโก คหปติ ปาสาทา โอริยฺห, เยน สิวกทวารํ, เตนุปสงกมิ. อมนุสฺสา ท
 วารํ วิวรํสุ. อดสฺส นคฺรมหา นิภขนตฺสส อาโลโก อนตฺตรายิ. อนธกาโร ปาตุโรหสิ, ภยํ ฉมฺภิตตฺตํ โลม
 หํโส อุทฺปาติ, ตโต ว ปุณฺ นีวตฺติตฺตกาโม อโหสิ. อด โข สิวโก ยกฺโข อนตฺตรหิตํ สทฺทมฺนุสฺสาเวสิ-

“สํ ตํ หตฺถิ สํ อสฺสา	สํ อสฺสตรํริธา
สํ กณฺหา สหสฺสานิ	อามุกกมณฺณกฺขลลา
เอกสฺส ปทวิตฺติหารสฺส	กัลลํ นาคฆนฺติ โสฬสํ.

อภิกกม คหปติ อภิกกม คหปติ

อภิกกนฺตนเต เสยโย โน ปฏิกกนฺตน”ติ^{๒๒๘}.

อดสฺส อนธกาโร^{๒๒๙} อนตฺตรายิ, อาโลโก ปาตุโรหสิ. อาโลโก ปาตุโรหสิ. ยํ อโหสิ ภยํ ฉม
 ภิตตฺตํ โลมหํโส โส ปฏฺฐิปปสฺสมภิ. ทุตฺติมฺปิ โข ๗เปฯ ตุตฺติมฺปิ โข อนาถปิณฑิกสฺส คหปติสฺส อาโลโก
 อนตฺตรายิ, อนธกาโร^{๒๓๐} ปาตุโรหสิ, ภยํ ฉมภิตตฺตํ โลมหํโส อุทฺปาติ, ตโต ว ปุณฺ นีวตฺติตฺตกาโม อโหสิ.
 ตุตฺติมฺปิ โข สิวโก ยกฺโข อนตฺตรหิตํ สทฺทมฺนุสฺสาเวสิ หตฺถิ ๗เปฯ โสฬสํ. อภิกกม คหปติ ๗เปฯ
 อภิกกมฺนเต เสยโย โน ปฏิกกนฺตน”ติ.

ตุตฺติมฺปิ โข อนาถปิณฑิกสฺส คหปติสฺส อนธกาโร อนตฺตรายิ อาโลโก ปาตุโรหสิ. ภยํ ฉม
 ภิตตฺตํ โลมหํ โส ปฏฺฐิปปสฺสมภิ.

อด โข อนาถปิณฑโก คหปติ, เยน สิตฺวานํ, เตนุปสงกมิ. อด โข ภควา รตฺติยา ปจฺจุสฺสมยํ ปจ
 จฺจุฏฺฐาย อชฺโฌกาเส จงกมฺติ. อุทฺทสา โข ภควา อนาถปิณฑิกํ คหปติํ ทูโรต ว อากจฺฉนฺตํ; ทิสฺวาน จงก
 มา โอโรหิตฺวา ปณฺณตฺเต อาสเน นิสีทิ. อด โข อนาถปิณฑโก เยน, ภควา เตนุปสงกมิ

^{๒๒๘} วิ.จุ. (ปาลี) ๗/๓๐๔/๗๔.

^{๒๒๙} โป. อนตฺกาโร

^{๒๓๐} โป. อนทกาโร

อุปสงกมิตวา ภควนตํ อภิวัตเตวา เอกมนตํ นิสีหิ. เอกมนตํ นิสินนํ โข คหปตี ภควา
เอตทโวจ “เอหิ สุหตตะ”ติ. อถ โข อนาถปิณฑิกโก คหปติ “นาเมน มํ ภควา อาลปตี”ติ ภูฏโธ อุตคโค,
เยน ภควา, เตนอุปสงกมิ; อุปสงกมิตวา ภควโต ปาเทสุ สिरสา นิปตติวา ภควนตํ เอตทโวจ “กจจิ ภนเต
ภควา สุขํ สยิตถา”ติ.

“สพพทา เว สุขํ เสติ	พราหมโณ ปรินิพพุโต
โย น ลิมปติ กาเมสุ	สตีฏโต นิรูปิ.
สพพา อาสตติโย ฉะตวา	วิเนยย หทยะ ทร์
อุปสนโต สุขํ เสติ	สนตํ ปปปุยเย เจตโส”ติ ^{๖๓๑} .

อถสส ภควา อนุพุพพี กถํ กเถสิ เสยยถิ ? ทานกถํ สีลกถํ สกคกถํ กามานํ อาทีนํ โอการํ
สงกิลลํ เนกขมเม อาณิสํสํ ปกาเสสิ. ยทา ภควา อญญาสิ อนาถปิณฑิกโก คหปตี กลลจิตตํ มุทุจิตตํ วินีว
รณจิตตํ อุตคคจิตตํ ปสนนจิตตํ, อถ ยา พุทธานํ สามุกกสิกา ฌมมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทุกขํ สมุทยํ นิ
โรธํ มคคํ, เสยยถาปิ นาม สุทธรํ วถลํ ฯเปฯ นิโรธมมณ”ติ.

อถ โข อนาถปิณฑิกโก คหปติ ธิฏฐธมโม ฯเปฯ สตถุสาสนเน ภควนตํ เอตทโวจ “อภิกกนตํ ภน
เต, อภิกกนตํ ภนเต ฯเปฯ สรณํ คตํ, อธิวาเสตุ จ เม ภนเต ภควา สวาทนาย ภตตํ สหธิ ภิภุสฺสเม
นา”ติ. อธิวาเสสิ ภควา ตถุณีภาเวน. อถ โข โส ภควโต อธิวาสนํ วิทิตวา อญญาสาสนา ภควนตํ อภิวา
เทตวา ปทกขิณํ กตวา ปกคามิ.

อถ โข อนาถปิณฑิกโก ตสสา รตติยา อจฺเจเยน ราชคหกสส เสฏฺฐิสส นีवासเน ปณฺตี ขาทนียํ
โกชนียํ ปฏิยาทาเปตวา ภควโต กาลํ อาโรจาเปสิ “กาโล ภนเต นิฏฺฐิตํ ภตฺตณ”ติ.

อถ โข ภควา ปุพฺพพนฺธสมยํ นีวาเสตวา ปตฺตจีวรมาทาย, เยน อนาถปิณฑิกกสส นีเวสนํ, เต
นอุปสงกมิ; อุปสงกมิตวา ปญฺญตเต อาสเน นิสีหิ สหธิ ภิภุสฺสเม. อถ โข อนาถปิณฑิกโก พุทฺธปมฺขํ
ภิภุสฺสเม ปณฺตีเตน ขาทนียเนน โกชนียเนน สหตถา สนตปุเปตวา สมปวาเรตวา ภควนตํ ภูตตะว
โณนิตปตฺตปาณิ เอกมนตํ นิสีหิ; เอกมนตํ นิสินนํ โข อนาถปิณฑิกโก ภควนตํ เอตทโวจ “อธิวาเสตุ เม
ภนเต ภควา สวาทนียํ วสฺสวาสํ สหธิ ภิภุสฺสเมนา”ติ. สุตฺถวาการเ โข คหปติ ตถาคตา อภิรมนตติ.
อญญาตํ ภควา อญญาตํ สุตตะติ. อถ โข ภควา อนาถปิณฑิกโก คหปติ ฌมมียา กถาย สนทสฺเสตวา
สมาทเปตวา สมุตเตเชตวา สมปหิเสตวา อญญาสาสนา ปกคามิ.

เตน โข ปน สมเยน อนาถปิณฑิกโก พหุमितโต โหติ พหุสหาโย อาเทยวาโจ. โส จ ราชคเ
หํ กรณียํ ตีเรตวา, เยน สวาทถิ, เตน ปกคามิ. อถ โข โส อนตรามคฺเค มนุสฺเส อาณาเปสิ “อาราเม
ออยยา กโรธ, วิหารเ ปติฏฺฐาเปถ, ทานานิ ปฏฺฐาเปถ, พุทฺโธ โลเก อุปปन्नโน, โส จ มया ภควา นิมนตฺโต
อิมินา มคฺเคน อาคจฺฉิสสตี”ติ. อถ โข เตน มนุสฺสา อนาถปิณฑิกเกน อญฺโยชิตา อารามे อํกุสุ, วิหารเ
ปติฏฺฐาเปสุ, ทานานิ ปฏฺฐาเปสุ.

อถ โข อนาถปิณฑิกโก อาคจฺฉนโต สวาทถิ อาคมนตถาย สตถุ ปฏฺฏิณํ คเหตุวา อน
ตรามคฺเค ปญฺจจตฺตาลีสโยชนญฺจानเ สตสทสฺสํ สตสทสฺสํ ทตฺวา โยชนิกเ โยชนิกเ วิหารเ กาเรตวา
เยน สวาทถิ, เตน ปกคามิ.

៦៣២ ប្រ. បទុក្ខកុទ្ទតិ

อด นั อนาคตปิณฑโก อาปุจฉิ “กถาหิ ภนเต อิมสมิ วิหารเ ปฏิปชามิ”ติ ? “เตน หิ คห
ปติ อิมิ วิหาริ อาคตนาคตสส จาตุททิสสส ภิกขุสงฆสส ปติฏจาเปหิ”ติ. “สาธู ภนเต”ติ มหา
เสฏฐิ สุวณณภิกขาริ อาทาย ทสพลสส หตเถ อุทกั ปาเตตวา “อิมิ เขตวนวิหาริ อาคตา
นาคตสส จาตุททิสสส ภิกขุสงฆสส ทมมิ”ติ. อาทาสิ. สตถา วิหาริ ปฏิกคเหตวา อนุโมทนั
กโรนโต วิหารทานานิสส์ กเถสิ

“สีตัง อุน्हัง ปฎิหนติ	ตโต วาหมิคานิ จ,
สรีสเป จ มกเส	สีสิเร จาปี วุฏฐิโย.
ตโต วาตาตโป โฆโร	สยชาโต ปฎิหณยติ,
เลณตถยจ สุขตถยจ	ณายิตุยจ วิปสสิตุ.
วิหารทานัง สังฆสส	อคคัง พุทธเณ วณณิตัง,
ตสมา หิ ปณทิตโต โปโส	สมปสสั อตถมตตโน.
วิหารเ การเย รรมเม	वासयेตถ พุทฺธสฺส,
เตสั อนนญจ ปาณญจ	วตถเสนาสนานิ จ.
ทเทยย อชฺชภูเตสุ	วิปฺปสนเนน เจตสา,
เต ตสส ฌมมึ เทเสนติ	สพฺพพุทฺธาปฺนุทนัง,
ยั โส ฌมมึ อธิญญาย	ปริณิพฺพติ อนาสว”ติ ^{๖๓๓}

อนาถปิณฑโก พุติยทิวสโต ปฏุจาย วิหารมหิ อารภิ. โส วิหารมโห นวหิ มาเสหิ นิฏฐาสสิ.
วิหารมเหปิ อฏฐารเสว โกฏฐิโย ปริจจาคัง อคัมสุ. อิติ เอกสมิเยว วิหารเ จตุปณณาสโกฏฐิสงขยั ฌนั
ปริจจชช.

อติเต ปน วิปสสิสส ภควโต กालเ ปุนพพสุมิตโต นาม เสฏฐิ สุวณณิกกาสนเถาเรน กิณติวา
ตสมิเยว จาเน โยชนปปมาณัง สฆารามัง กาลเสิ. สีขิสส ภควโต กาลเ สิริวฑโฒ นาม เสฏฐิ สุวณณ
ผลาสนเถาเรน กิณติวา ตสมิเยว จาเน ติวาตูปปมาณัง สฆารามัง กาลเสิ. เวสสภุสส ภควโต กาลเ โสติถิ
โซ นาม เสฏฐิ สุวณณหตถิปทสนเถาเรน กิณติวา ตสมิเยว จาเน อพฺตโยชนปปมาณัง สฆารามัง กาลเสิ.
กกุสนธสส ภควโต กาลเ อจจุโต นาม เสฏฐิ สุวณณิกกาสนเถาเรน กิณติวา ตสมิเยว จาเน คาวุตูป
มาณัง สฆารามัง กาลเสิ. โกณาคมนสส ภควโต กาลเ อคฺโค นาม เสฏฐิ สุวณณกจฺจนเถาเรน กิณติวา
ตสมิเยว จาเน อพฺตคาวุตูปปมาณัง สฆารามัง กาลเสิ. กสสปสส ภควโต กาลเ สุมงฺคโล นาม เสฏฐิ
สุวณณกฏฐิสนเถาเรน กิณติวา ตสมิเยว จาเน โสฬสกริสีปปมาณัง สฆารามัง กาลเสิ. อมหากัง ปน ภควโต
กาลเ อนาถปิณฑโก นาม เสฏฐิ กหาปณโกฏฐิสนเถาเรน กิณติวา ตสมิเยว จาเน อฏฐกริสีปปมาณัง สงฆา
รามัง กาลเสิ. อิทัง กิร ฌานัง สพฺพพุทฺธานัง อวิชิตฺตฺถุจฺจานเมว.

อปฺรานิปี จตตาริ อวิชิตฺตฺถุจฺจานานิ นาม โหนติ. สพฺพพุทฺธานัง หิ โพธิปฺลลงฺโก อวิชชหิ
โต เอกสมิเยว จาเน โหติ. ฌมมจกฺกปวตฺตณั อสิปตเน มิคทาเย อวิชิตเมว โหติ. เทโวโรหน
กาลเ สงกสสนครภูจฺจาเน ปจฺมปาทคณฺฐิกา อวิชิตา จ โหติ. เขตฺตเวเน คนธกฺกุฎิยา จตตาริ
มณฺจปาทภูจฺจานานิ อวิชิตาเนว โหนติ. วิหารโ ปน ชุทฺทโกปี^{๖๓๔} มหฺนโตปี โหติ, วิหารโ ปน
อวิชิตโตเยว นครเมว อวิชิตัง. ยทา นครัง ปาจิไนโต โหติ, ตทา วิหารโ ปจฺฉิมโต. ยทา นครัง

^{๖๓๓} วิ.จู. (पालิ) ๗/๒๙๕/๖๑.

^{๖๓๔} โป. อุทฺทโกปี

เจน มม ปิตุ มตถเก ผุสิตมตเตน สีสเวทนา วูปสมตฺ”ติ รณโณ สีสํ ปรามสี. อถสส ทกขินหตถณ ผุสิตมตเตน สพพา สีสเวทนา ปฏิปัสสมภิ.

ตโต อานนโท ภควนฺตํ เอตทโวจ “สจหา^{๖๓๖} ภนฺเต ตุมหากํ ฉายา วีย อนุพนธีย มาโน ยตถ อานนโท ตตถ ภควา ยตถ ภควา ตตถ อานนโท”ติ. “อิมินา สจเจน มม ทกขินหตถผุสิตมตเตน ทกขินพาทูเวทนา วูปสมตฺ”ติ สจจาธิจฺจณํ กตฺวา รณโณ ทกขณ พาทู ปริมชฺชิ. ตาว เทวสส ทกขินพาทูเวทนา ปฏิปัสสมภิ.

ตโต นนโท ภควนฺตํ เอตทโวจ “สจหา^{๖๓๖} ภนฺเต อนุปภาสฺส ชาตีสฺส ตุมหากํ วจัน อกาสิน”ติ, “อิมินา สจเจน มม ทกขินหตถผุสิตมตเตน วามพาทูเวทนา วูปสมตฺ”ติ สจจาธิจฺจณํ กตฺวา มหาราชสส วามพาทู มม ทกขินหตถณ ปริมชฺชิ. ตาวเทว เวทนา ปฏิปัสสม ภิ.

ตโต ราหุโล ภควนฺตํ เอตทโวจ “ยทา ภนฺเต ภควา เวสฺสนตรตฺตภาเว จิตฺ, ตทาหํ ตุมหากํ ปุตฺโต ชาลิ นาม กุมารโ, ตุมหากํ ทานปารมิปุรณตถาย มํ ชุชกสส อทถถ, อถา หํ ตุมหากํ อนุมตฺตปี น กุชณินิ, อิมินา สจเจน มหาราชสส ปิฏฺฐิยํ มม ทกขินหตถผุ สิตมตเตน ปิฏฺฐิเวทนา วูปสมตฺ”ติ. สจจาธิจฺจณนิ กตฺวา รณโณ ปิฏฺฐิ ปริมชฺชิ. ตาวเทวสส ปิฏฺฐิเวทนา อรุชานฺนชงฆปาทเวทนา วูปสมตฺ”ติ. ตทา ราชา วิคตโรโค ตโต วุญฺจาย ภควนฺตํ วณฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ. อถ โข ภควา อวาชเชนโต อปฺปายุกภาวํ ญตฺวา “อโห อยํ ราชา อชชเมว กาลํ กรายย, อรหตฺตปนิสฺสโย อตฺถิ นฺ โข, โน”ติ อวาชเชตฺวา “อต ถิ”ติ ญตฺวา อนิจฺจปฏิสฺสยฺตฺตํ ฌมมกถํ กเถนโต

อนิจจา วต สงขาร	อุปาทายธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชณนฺติ	เตสํ วูปสโม สฺโข.
สพเพ สงขาร	อนิจจาติ .....
สพเพ สงขรา ทุกชาติ	.....
สพเพ ฌมมา อนตฺตาติ	ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนติ ทุกฺเช	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา”ติ

กเถสิ.

คากาปริโยसानเ ราชา สห ปฏิสมภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณนิ. ตโต ราชา ชีณาสโว ญตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “มุตฺตาหํ ภนฺเต สํสารพนฺธนา, สจจิกโกโต นิโรธ, อปิง โข อปฺปตฺรํ มม ชีวิทํ, อชเชว ปรินิพฺพายิสฺสามิ”ติ. “กาลํ มณฺณสิ มหาราชา”ติ. ตํ สุตฺวา สากฺยา ราชาโน มหาปชาปติปมุชา จ โอโรธคณา เกเส วิกิริตฺวา อรุ ปหริตฺวา ปโรทิสฺส. อถ ราชา เต สพเพ สมสฺสาเสนโต เอวมาห “มา ตุมहे โสจิจถ, มา ปรีเทวิตถ, อยํ โลกสฺส ฌมมตา ยทิทํ อนิจฺจตา, สพเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อญฺญถาภาโว; ตํ กุ เตตถ ลพภา? ยนฺตํ ชาตํ ภูตํ สงฺขตํ ปโลกธมฺมํ, ‘ตํ วต มา ปลุชฺชิ’”ติ. อสสาเสตฺวา อญฺจายาสนา ภควนฺตํ วณฺทิตฺวา เอวมาห “ยํ เม ภนฺเต กิณฺจิกํ กายิกํ เจตสิกํ, ตํ เม ภนฺเต

ภควา ขมตุ”ติ. โส เอว ราชา ภควนตํ ขมาเปตฺวา สิริสยนมณฺเจ นิปนฺโน ตตฺถเภา ปรินิพ พายิ.

อถ โข ภควา รมฺโณ ปริพฺพานภาวํ ญตฺวา รมฺมสํเวคํ อุปปาเทตฺวา ภิกฺขุ อามน เตสิ “ปสฺสเถ ภิกฺขเว พุทฺธปิตฺรํ มหาราชานํ, อลฺหะสิเยว มรณธมฺโม จ, นิจฺจํ ปตฺโต, สพฺเพ หิ สตฺตา มรณธมฺมา มรณปริโยสานา มรณํ อนตฺตา, ตสฺมา ปมฺชชฺธา”ติ. สพฺเพ สาภยราชาโน โอรธคณา จ มหนฺเตน สทฺเทน ปริเทวีสุ. อถ โข ภควา อนิจฺจปฏฺิสุตฺตตาย รมฺมียา กถาย สพฺเพปิ เต สมฺมสฺสาเสตฺวา อายสฺมณตํ มหากสฺสปํ เอตทฺโวจ “คจฺฉ ตวํ กสฺสป มม ปิตฺรํ สวิทฺทิสฺสามิตี ภูมึ ชานาหิ”ติ. โส “สาธฺ ฆนฺเต”ติ ปฏฺิสุณฺนิตฺวา ภิกฺขุ หิ จ สาภยราชูหิ จ ปริวุตฺโต คนฺตฺวา ภูมึ วิจาเรสิ จิตกฺกจฺ การาเปสิ. น เกวลญฺจ สพฺเพปิ ทสฺสทสฺสจกฺกวาฬเทวตา สุยามาทโย ฉ กามาวจรเทวา มหาพฺรหฺมาโน จ ปญฺจสต กุฎฺฐาคารานิ ทิพฺพจฺนฺทนคนฺธาทินิ อาทาย คนฺตฺวา มหากสฺสปเถเรน สทฺธิ จิตกํ กรีสุ. นิฏฺฐ จิตฺเต จิตกฺมฺหิ ภควา สยเมว รมฺโณ สีสํ อุทฺธิปิตฺวา อายสฺมา สารีปุตฺเตน อุทกํ อาสิญฺจ ียมาเนน โธวิตฺวา มณฺนิเม มณฺเจ อาโรเปตฺวา รตนขจิตาย สุวณฺณสวีกาย อาโรเปสิ. ตทา สาภยราชาโน ฉตฺตธชฺปฏฺากจามรานิ อุตฺสาเปตฺวา เภริอาทินิ สพฺพตฺูรียานิ วชฺชนตา รมฺโณ สยนมณฺจกฺสุวณฺณสวีกํ อาพาหนํ นยฺสุ. อากาเส เทวา จ คนฺธญฺจ ทิพฺพตฺูรียานิ วชฺชนตา รมฺโณ สยนมณฺจจฺนตอากาศสฺถลํ สมวายํ กตฺวา อาพาหนเ สมาคจฺฉิสุ. ภควาปิ ภิกฺขุสฺสํปริวุตฺโต ตตฺถ คนฺตฺวา, สยเมว มณฺจกํ อุทฺธิปิตฺวา จิตกํ อาโรเปสิ. ตทา สกฺโก เทวราชา เทวคณฺปริวุตฺโต จิตกํ ปทกฺขิณํ กตฺวา, โชติรสมณฺนิ คเหตฺวา จิตกฺขมาเปตฺกาโม อโหสิ. ภควา “มา เทวราช จิตกํ ฌาเปหิ ปจฺมาหํ ฌาเปสฺสามิ”ติ วตฺวา สยเมว ตเมว อคฺคิ คเหตฺวา จิตกํ ฌาเปสิ. ตโต สกฺกาทโย เทวา ฌาเปสุ. ตสฺมี ทฺยหฺมาเน มหาวชฺชนสฺส ปรีเทวนสทฺโท อโหสิ. ภควา อนิจฺจปฏฺิสุตฺตตาย รมฺมียา กถาย เต สพฺเพ สมฺมสฺสาเสติ. ตสฺมี สมาคเม จตุราสีตียา ปาณสทฺสสานํ รมฺมาภิสฺมโย อโหสิ.

ตสฺมี ปรินิพฺพุเต พุทฺธญฺาตกา ฌรฺฐา จลิสฺสุ. เสยฺยถิ,

กปิลํ เทวทฺทญฺจ

โกลิยํ สกฺกริ ตถา,

สุปฺปวาสิญฺจ เวรญฺจ

ฌรฺฐา พุทฺธญฺาตกา”ติ^{๖๓๗} ---

เอว ภควา ฌาติสงฺคหํ กโรนฺโต, โรหิณฺนทียา ตีเร เทว อสตีตฺยา ฌาติกลสทฺสเสหิ การิเต นิโครธารามे วิหาสิ.

อถ โข มหาปชาปติ โคตฺมี, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมฺ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนตํ อภิวาเทตฺวา เอ กมนตํ อฏฺฐาสิ; เอกมนตํ จิตา^{๖๓๘} โข มหาปชาปติ โคตฺมี ภควนตํ เอตทฺโวจ “สาธฺ ฆนฺเต ลภะยฺ มาตุ คาโม ตถาคตฺปเวทิตฺเต รมฺมวินเย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชน”ติ. “อลํ โคตฺมี, มา เต รุจฺจ มาตุคามสฺส ตถาคตฺปเวทิตฺเต รมฺมวินเย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชา”ติ. ทฺุติยมฺปิ ตติยมฺปิ วาเรว ยาจิ, ทฺุติยมฺปิ ตติยมฺปิ ภควา ปฏฺิภิชฺชิ. อถ โข มหาปชาปติ โคตฺมี “น ภควา อนฺชานาติ มาตุคาม สฺส ตถาคตฺปเวทิตฺเต รมฺมวินเย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชน”ติ. ทฺุทฺธิ ทุมมนฺา อสฺสุมฺชี รุทฺมานา ภควนตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ.

^{๖๓๗} ปจฺม. หน้า ๒๐๗

^{๖๓๘} โป. นิสินฺนา

อล โข ภควา กปิลวตฺถุสฺมี ยถาภินนฺตํ วิหริตฺวา เยน เวสาลี, ตทสฺริ. ตตฺต สฺพุํ ภควา
 ฯเปฯ อนคาริยํ ปพฺพชฺชนฺติ.

อล โข อายสฺมา อานนฺโท ภควนฺตํ เอตทวโจ “ภพฺโพ นฺุ โข ภนฺเต มาตุคฺคาโม ตถาคตฺตปเวทิตฺเต
 ฌมฺมวินเย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตฺวา โสตาปตฺติผลํ วา สกิทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา
 อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกาตฺตุน”ติ. “ภพฺโพ อานนฺท มาตุคฺคาโม ตถาคตฺตปเวทิตฺเต ฌมฺมวินเย อคารสฺมา อน
 คาริยํ ปพฺพชิตฺวา โสตาปตฺติผลํปํ ฯเปฯ สจฺฉิกาตฺตุน”ติ. “สเจ ภนฺเต ภพฺโพ^{๖๓๙} มาตุคฺคาโม ฯเปฯ สจฺฉิ
 กาทฺ, พหุปรการา ภนฺเต มหาปชาปติโคตฺมี ภควโต มาตฺตจฺฉา อาปาทิกา โปสีกา ชีรสฺส ทายิกา ภควนฺตํ
 ชเนตฺติยา กาลงฺกตยา ถณฺณํ ปาเยสี, สาธุ ภนฺเต ลเภยฺย มาตุคฺคาโม ฯเปฯ ปพฺพชฺชนฺติ.

สเจ อานนฺท มหาปชาปติ โคตฺมี อฏฺฐ ครุฑมฺเม ปฏฺฐิคฺคณฺหาติ, สาวสฺสา โหตุ อุปสมปทา.
 เสยฺยถิภํ วสฺสสตุปสมฺปนฺนํ ภิขุณฺิยา ตทหุปสมฺปนฺนสฺส ภิขุโน อภิวาทนํ ปจฺจุจฺจํ อยฺชลิคมมํ
 สามิจิกมมํ กาทพฺพํ; อยมฺปิ ฌมฺโม สกฺกตฺวา ครุกตฺวา มาเนตฺวา ปุเชตฺวา ยาวชีวํ อนตฺติกมฺนีย.

น ภิขุณฺิยา อภิขุเก อาวาเส วสฺสํ วสิตพฺพํ; อยมฺปิ ฌมฺโม ฯเปฯ อนตฺติกมฺนีย.

อนวทฺตมาสํ ภิขุณฺิยา ภิขุสฺสํโต เทว ฌมฺมา ปจฺจาสิสิตพฺพา อุโปสถปฺปจฺฉกฺกญฺจ โอวาทุปสง
 กมฺนญฺจ; อยมฺปิ ฌมฺโม ฯเปฯ อนตฺติกมฺนีย.

วสฺสํจฺจุจฺจา ภิขุณฺิยา อุภโตสฺสเม ตีหิ จาเนหิ ปวเรตพฺพํ ทิฏฺฐเจเน วา สุตฺเตเน วา ปริสงฺกาย วา;
 อยมฺปิ ฌมฺโม ฯเปฯ อนตฺติกมฺนีย.

ครุฑมมํ อชฺฌมาปณฺนํ ภิขุณฺิยา อุภโตสฺสเม ปกฺขมานตฺตํ จริตพฺพํ; อยมฺปิ ฌมฺโม ฯเปฯ อนตฺติ
 กมฺนีย.

เทว วสฺसानิ ฉสุ ฌมฺเมสุ สิกฺขิตฺตสิกฺขาเย สิกฺขมานาย อุภโตสฺสเม อุปสมปทา ปริเยสิตพฺพา;
 อยมฺปิ ฌมฺโม ฯเปฯ อนตฺติกมฺนีย.

น ภิขุณฺิยา เกณจิ ปริยาเยน ภิขุ อุกโกสิตพฺโพ ปริภาสิตพฺโพ; อยมฺปิ ฌมฺโม ฯเปฯ อนตฺติ
 กมฺนีย.

อชฺชตคฺเค โอวโฏ ภิขุณฺินํ ภิขุสุ วจนปโถ, อโนวโฏ ภิขุณํ ภิขุณฺิสฺส วจนปโถ; อยมฺปิ ฌมฺโม
 สกฺกตฺวา ครุกตฺวา มาเนตฺวา ปุเชตฺวา ยาวชีวํ อนตฺติกมฺนีย.

สเจ ปณานนฺท มหาปชาปติ โคตฺมี อิมเ อฏฺฐ ครุฑมฺเม ปฏฺฐิคฺคณฺหาติ; สา วสฺสา โหตุ
 อุปสมปทาติ.

อล โข อายสฺมา อานนฺโท มหาปชาปติ โคตฺมี เอตทวโจ “สเจ โข ตวํ โคตฺมี อฏฺฐ ครุฑมฺเม
 ปฏฺฐิคฺคณฺเหยยาสี, สาว เต ภวิสฺสตี อุปสมปทา.

อล โข มหาปชาปติ โคตฺรมี อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เอตทวโจ “เสยฺยถาปิ ภนฺเต อานนฺท
 อิตฺถิ วา ปุริโส วา ททโร ยฺวามณฺชนกชาตฺโก สีสฺสนหาโต อุปลมฺลํ วา วสฺสิกมฺลํ วา อติมตฺตกมฺลํ
 วา ลภิตฺวา อุภาทิ หตฺเตหิ ปฏฺฐิคฺคเหตฺวา อุตฺตมจฺเจ สิริสี ปตฺติจฺจาเปยฺย, เอวเมว โข อหํ ภนฺเต อานนฺท
 อิมเ อฏฺฐ ครุฑมฺเม ปฏฺฐิคฺคณฺหาเม ยาวชีวํ อนตฺติกมฺนีย”ติ.

อล โข อายสฺมา อานนฺโท ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วณฺทิตฺวา เอวมาห “ปฏฺฐิคฺคหิตา ภนฺเต มหาป
 ชาปติยา โคตฺมียา อฏฺฐ ครุฑมฺมา, อุปสมปนฺนา ภควโต มาตฺตจฺฉา”ติ.

เอวํ ภควา มหาปชาบดีโคตรมียา อฏฺฐหิ คุรุณเมหิ ปพฺพชฺชํ จ อุปสมฺปทํ จ อทาสี.
 ตโต ปฏฺฐาย ยโสธราปมฺพา กุลทาริกา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชิสฺส. อयํ ปณฺจมวส
 เสน ภิกฺขุณีปพฺพชาภา.

ฉณฺฺเจ ปน วสฺเส ภควา ชาตฺยิชาตฺยิทุกขมํกรกมฺภัสสฺสุมารมจฺจกจฺจปฏฺติปริมิฬิตะ สํสาร
 สาคฺรนิมฺุตเต ขณฺทกฺขิณฺหนาเว สตฺตสมฺมุเห ฌมฺมนาวํ อาโรเปตฺวา จตฺตาริยสจฺจปฏฺฏิเวรฺวเสน สมฺพุ
 ธรนฺโต มกฺลปพฺพเต วสฺสิ.

สตฺตมวสฺสํ ปน ภควา มาตุปมฺขานํ เทวานํ อภิธมฺมกถํ กเถนฺโต ตาวตฺติสเ ปาริฉตฺตกมฺมูเล
 ปณฺฑกมฺพลสิลาสนเ วสฺสิ.

อฏฺฐมวสฺสํ ปน ภควา ภคฺเคสุ สํสุมารคิรี อุปนิสฺสาย เภสกฬาวเน วสฺสิ. นวมวสฺสํ
 โกสมฺพิยํ อุปนิสฺสาย โฆสิตารามเ วสฺสิ. ทสมํ ปาลิเลยฺยกํ นาม หตฺถิ อุปนิสฺสาย ปาลิเลยฺยวนสณฺ
 เท ภทฺทสาธฺรูกมฺมูเล วสฺสิ. เอกาทสมํ นาฬายํ พฺราหฺมณคಾಮเ วสฺสิ. ทฺวาทสมํ เวรณฺขพฺราหฺมณเณ
 นิมนฺติโต เวชณฺชนฺครเ นพฺรุปฺจิมฺนทฺมูเล วสฺสิ. เตรสเม จาลิยปพฺพเต. จุทฺทสเม เขตฺวณฺมหาวิ
 หาเร. ปนฺนรสมเ กปิลวตฺถุนครํ อุปนิสฺสาย โรหิณฺนทฺิยา ตีเร นิโครธารามเ. โสฬสเม อาฬวกํ
 ทเมตฺวา จตฺตาริยสจฺจปฏฺฏิเวรฺวเสน อมตฺปานํ ปาเยตฺวา อาฬวียํ อุปนิสฺสายํ อากาฬเว เจตฺติเย วสฺสิ.
 สตฺตตรสํ ราชคฺเคยเว. อฏฺฐตรสํ จาลิยปพฺพเตยเว. ตถา เอกุณฺวีสตีมํ วีสตีมวสฺสํ ปน ภควา
 ราชคฺคํ อุปนิสฺสาย เวฬุวเน วสฺสิ. ตตฺถ เขตฺวณฺมหาวิหาเร เอกุณฺวีสตีวสฺถานิ ปุพฺพพาราเม ปณฺจ.
 ปจฺฉิมวสฺสํ ปน ภควา มหตา ภิกฺขุสํเณน สทฺธิ เวสาลีนครํ อุปนิสฺสาย เวฬุวคามเ วสฺสิ.

เอตฺตาวตา ธรรมานสฺส ภควโต ปณฺจจตฺตาลีวสฺถานิ โทหนฺตฺติ. อเถกสฺมิ สมเย ภควา
 มหตา ภิกฺขุสํเณน ปริวาริโต อากาเสนาคนฺตฺวา รมณฺเญย สิลาตเล อนฺตตฺตาสเน นิสฺสินโน อตฺต
 โน ปุพฺพกมฺมกตํ เทเสนฺโต อิมา คาธา อภาสิตถ. เตน วุตฺตํ อปทาน^{๖๔๐}---

“อนฺตตฺตสฺราสนเน	รมณฺเญย สิลาตเล
นानารตนปชฺโชเต	นานาคนฺธวณฺนตฺเร.
มหตา ภิกฺขุสํเณน	ปรโต โลกนายโก
อาสีโน พฺยากริ ตตฺถ	ปุพฺพกมฺมานิ อตฺตโน.
^{๖๔๑} สุณฺณถ ภิกฺขโว มยฺหิ	ยํ กมฺมํ ปกตํ มยา
^{๖๔๒} เอกํ อรณฺณิกํ ภิกฺขุ	ทิสฺวา ทินนํ ปีโลติกํ.
ปตฺถิตํ ปจฺมํ พุทฺธํ	พุทฺธตฺตาย มยา ตทา
ปีโลติกสฺส กมฺมสฺส	พุทฺธเตปิ วิปฺจจติ.

(๑) อพฺภกฺขาน

มุนาฬิ นามหิ ฐตฺโต	ปุพฺเพ อณฺเวยาสฺ ชาติสฺส ^{๖๔๓}
ปจฺเจกพุทฺธํ สฺสรภิ ^{๖๔๔}	อพฺภากิจฺชี อพฺภกํ.

^{๖๔๐} ขุ.อป. (ปาลี) ๓๒/๖๔-๙๖/๔๑๗ - ๔๒๑

^{๖๔๑} ฉ.ม. สุณฺณถ ภิกฺขโว มยฺหิ ยํ กมฺมํ ปกตํ มยา
 ปีโลติกสฺส กมฺมสฺส พุทฺธเตปิ วิปฺจจติ.

^{๖๔๒} ฉ.ม. โปตฺถเก นตฺถิ

^{๖๔๓} ขุ.อ.อ. อณฺเวยาย ชาตฺิยา

เตน กมมิปาเกน	นิริเย สัมมรี จิริ
พหุ วสสสทสทานิ	ทุกขิ เวเทสิ เวทน.
เตน กมมวเสเสน	อิธ ปจฉิมเก ภเว
อพภกขานํ มยา ลหุ	สุนทริกาย การณา.

(๒) อพภกขาน

สพพาภิกุสส พุทฺธสส	นโนโท นามาสี สาวโก
ตํ อพภากิจิขาย นิริเย	จิริ สัมมิตํ มยา.
ทสวสสทสทานิ	นิริเย สัมมรี จิริ
มนุสฺสลาภ ^{๖๔๕} ลหุทาหํ	อพภกขานํ พหุ ลภี.
เตน กมมวเสเสน	จิญจมานวิกา มม
อพภากิจิชิ อฏฺเตน	ชนกายสส อคฺคตา. ^{๖๔๖}

(๓) อพภกขาน

พราหมโณ สุตฺวา อาสี	อหํ สกฺกตปุชฺชิต
มหาวเน ปญฺจสเต	มนฺเต วาเจมิ มาณเว.
ตตถาคโต ^{๖๔๗} อีสฺมิโม	ปญฺจาภิญญโณ มหิทธิโก
ตถฺยหา อาคตํ ทิสฺวา	อพภากิจิชิ อหุสฺสํ.
ตโตหํ อวจํ สิสฺเส	กามโมคฺชี อัย อีสิ
มยหิปี ภาสฺมานสส	อนฺนโมทิสฺสุ มาณฺวา.
ตโต มาณฺวกา สพฺเพ	ภิกฺขมานา ^{๖๔๘} กุเล กุเล
มหาชนสส อาหํสฺสุ	กามโมคฺชี อัย อีสิ.
เตน กมมิปาเกน	ปญฺจภิกฺขุสฺတာ อิเม
อพภกขานํ ลภฺ สุพฺเพ	สุนทริกาย การณา.

(๔) สิลาวธ

เวมาตุ ภาตฺรํ ปุพฺเพ	ชนเหตุ หนิ อหํ
ปฏฺธิปี คิริทฺทคฺคสฺส ^{๖๔๙}	สิลาย จ อปฺปิสฺย.
เตน กมมิปาเกน	เทวทตโต สิลํ จิปี
องคฺกุจํ ปีสฺยิ ปาเท	มม ปาสาณสฺกขฺรา.

(๕) สกฺกิกาเวธ

ปุเรหํ ทารโก หุตฺวา	กัฬมาโน มหาปเถ
ปจฺเจกพฺพุทฺธํ ทิสฺวาน	มคฺเค สกฺกิกิ ^{๖๕๐} ทหิ. ^{๖๕๑}

^{๖๔๔} สี. สรภุ^{๖๔๕} ฉ.ม. มนุสฺสลาภวํ^{๖๔๖} ฉ.ม. อาคโต^{๖๔๗} ม. ตมาคโต^{๖๔๘} ฉ.ม. ภิกฺขมานํ^{๖๔๙} ฉ.ม. คิริทฺทคฺคสฺมี

เตน กมมวิปาเคน
วธตถิ มํ เทวทโต

(๖) นาคาศรี

หตถาโรโห ปุเร อาสี
ปิณฑาย วิจรนต์ปี^{๖๕๒}
เตน กมมวิปาเคน
คิริพพะเช ปุรวเร

อิธ ปจฉิมเก ภเว
อติมาเร ปโยชยิ.

ปจเจกมุณิมุตตมํ
อาสาเทสี คเชนหิ.
ภนโต^{๖๕๓} นาคาศรี คโช
ทาร์โณ สมุปาคมิ.^{๖๕๔}

(๗) สตถจเฉท

ราชาหิ ปตติโก^{๖๕๕} อาสี
เตน กมมวิปาเคน
กมมโน ตสส เสเสน
ปาเท ฉวี ปกปเปสิ^{๖๕๗}

สตติยา ปุริสํ หนิ
นิรเย ปจจิสํ ภูสํ.
โส ทาณิ^{๖๕๖} สกลํ มม
น หนี กมมํ วินสสติ.

(๘) สีสทุกข

อหิ เกวณฺณคามสมี
มจฺเณปฆาตเก^{๖๕๙} ทิสวา
เตน กมมวิปาเคน
สกกเกสุ หลณมานะสุ^{๖๖๑}

อหุ^{๖๕๘} เกวณฺณทาร์โก
ชนยิ โสมนสฺสทํ.^{๖๖๐}
สีสทุกขํ อหุ มม
ยทา หนี วิณฺญโก.^{๖๖๒}

(๙) ยวชาทน

ผุสฺสสสาหิ ปาวจเน
ยวํ ชาทถ ภูณฺชถ
เตน กมมวิปาเคน
นิมนฺติโต พุราหมเณน

สาวเก ปริภาสยิ
มา จ ภูณฺชถ สาลโย.
เตมาสํ ชาทิตํ ยวํ
เวรณฺชาเย วสี ตทา.

(๑๐) ปิฏฐิทุกข

นิพพุทเธ วตตมานมहि

มลลปุตฺตํ นิเสธยิ^{๖๖๓}

๖๕๐ ม. ลกขลิกํ

๖๕๑ ฉ.ม. จิปี

๖๕๒ วิจรนต์ ตํ

๖๕๓ ม. ทนโต

๖๕๔ สี. มํ อุปาคมิ

๖๕๕ ฉ. ปตติโว ชุ.อุ.อ. ขตติโย

๖๕๖ ฉ.ม. อิทานิ

๖๕๗ สี. ปโกเปสิ

๖๕๘ ฉ.ม. อหุ

๖๕๙ ฉ.ม. มจฺณเก ฆาติเต

๖๖๐ ชุ.อุ.อ. โสมนสฺสทํ

๖๖๑ ฉ.ม. สพเพ สกกา จ หลณสิสุ

๖๖๒ ฉ. วิณฺญโก

เตน กมมวิปาเคน

ปิฎกิทักข์ อหุ^{๖๖๔} มม.

(๑๑) อติสาร

ติกิจจโก อหิ อาสี

เสฏฐิปปุตตํ วิเรจยิ

เตน กมมวิปาเคน

โหติ ปกฺขนทิกกา มม.

(๑๒) ทุกกร

อวจาหิ โขติปาโล

สุคตํ กสฺสปี ตทา

กุโต นุ โพธิมณฺทสฺส^{๖๖๕}

โพธิ ปรมทูลลภา.

เตน กมมวิปาเคน

อจรี ทุกกริ พหุ

ฉพฺพสฺสานุรุเวลายิ

ตโต โพธิ อปาปุณฺนิ.

นาหิ เอเตน มคฺเคน

ปาปุณฺนิ โพธิมุตฺตมํ

กุมคฺเคน คเวสสิสฺสํ

บุพฺพกมฺเมน โจทิตฺโต.^{๖๖๖}

ปุณฺณปาปปริกฺขิณ

สพฺพสฺนตาปวชฺชิต

อโสโก อนฺุปายาโส

นิพฺพายิสฺสํ อนาสโว.

เอวํ ชินฺโน วิทยาการิ

ภิกฺขุสํสฺส อตฺถโต^{๖๖๗}

สพฺพาภิญญาพลปฺปตฺโต

อโนตฺตเต มหาสเร”ติ.

ตตรายํ วตฺถวิภาวนา :-

(๑) อพภกฺขาน

อติเต กิร โพธิสฺสโต สุททฺทเล นิพฺพตฺโต อปากโก อปสฺสิทฺโธ มฺนาหิ นาม ชุตฺโต ปาปชนเสวี
 หุตฺวา ปฏฺวิสฺสตี. ตทา มหิทฺธิโก มหานุภาโว สุรภี นาม ปจฺเจกพฺทฺโธ เกณจิเทว กรณิเยน ตสฺส สมิปฺภุจ
 านํ ปาปุณฺนิ. โส จ นครํ ปิณฺฑาย ปาวิสิตฺตุ จีวรํ ปารุปนํ ปสฺสี. ตสฺมี จ สมเย อณฺณตฺรา
 อิตฺถิ ตสฺสาวิหฺเรน คจฺฉนฺติ. โส ปน “ทุสฺสีโล ปาปธมฺโม อพฺรหมจารี อยํ สมฺโณ”ติอาทินา อพ
 ภาจิกฺขิ. โส เตน อกุสเลน วจิกมฺเมน พฺหุณี วสฺสสทฺสฺสาณิ นิรเย ปจิตฺวา ตสฺเสว กมฺมสฺส วิปากวเส
 เสน อิมสฺมี ปจฺฉิมตฺตภาเว มหนฺตํ อพภกฺขานํ ลภตี. ยทา ติตฺถิยา ปจฺมตฺรํ ภควโต ตฺสิตฺถวเน
 วสนสมเย จ ปากฺภา หุตฺวา สกฺลชนํ วณฺเจตฺวา ทฺวาสุภฺบิทธิภฺบิโย ที่เปตฺวา วิจฺรณฺตี, ตทา ตฺสิตฺถปุรา จวิต
 วา สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา กเมน พฺทฺโธ ชาโต. ติตฺถิยา สุริยุคฺคเมน ชฺชชฺชนกา วีย วิหิตฺตลาภสฺสกา
 รา ภควติ อาฆาตํ พฺนิตฺวา วิจฺรณฺตี. ตสฺมี สมเย ราชคฺหเสฏฺฐิ คจฺฉาย ชาลํ พฺนิตฺวา กิฬฺนโต รตฺตจฺน
 พนฺชกฺกํ ทิสฺวา อมฺหากํ เคเห จฺนฺทนานิ พฺหุณี อิมํ ภมํ อาโรเปตฺวา เตน ภมฺกาเรหิ ปตฺตํ ลิขาเปตฺวา
 เวฬุปรมฺปราย ลคฺเคตฺวา “เย อิมํ ปตฺตํ อิทฺธิยา อาคฺนฺตฺวา คณฺหนฺติ เตสํ ภตฺติโก ภวิสฺสามิ”ติ เภรี จรา
 เปสิ.

^{๖๖๓} ฉ. นิเรจยิ^{๖๖๔} ฉ.ม. อหุ^{๖๖๕} ฉ.ม. โพธิ มณฺทสฺส^{๖๖๖} ฉ.ม. วาริต^{๖๖๗} ฉ.ม. อคฺคโต

ตथा ติตถิยา “นญฺจมหา ทานี นญฺจมหา ทานี”ติ มนฺเตตฺวา นิคมฺโง นามฺพุตฺโต สกปริสํ เอว มาห “อหํ เวฬุสมิปี คนฺตฺวา อากาเส อุลลङ्คนาการิ กโรมิ ‘ตุมฺเห ฉวทารุมฺยํ ปตฺตํ ปฏิจจ มา อิทธิ กโรถา’ติ มํ ชนฺธ คเหตฺวา วาเรถา”ติ เต ตถา คนฺตฺวา วุตตนิยาเมน อํกัสุ.

ตथा ปิณฺโฑลภารทฺวาโซ จ โมคคฺคลาโน จ ตีคาวุเต เสลปพฺพตฺมตฺถเก ฐตฺวา ปิณฺทปาทคณฺ หนตฺถาย จีวรํ ปารุปนฺตา ตํ โกลาหลํ สฺถึสุ. เตสุ โมคคฺคลาโน ปิณฺโฑลภารทฺวาโซ “ตฺวํ อากาเสน คนฺตฺวา ตํ ปตฺตํ คนฺทาหี”ติ อาห. โส “ภนฺเต ตุมฺเหเยว ภควตา อิทธิมนฺตานํ อคฺคฺกุจฺจาเน จปิตา ตุมฺเหว คนฺธา”ติ อาห. ตถาปิ “มยา อาณตฺโต ตวเมว คนฺทาหี”ติ อาณตฺโต อตฺตนา จิตํ ตีคาวุเต เสลปพฺพตํ ปาทตฺเล ลคฺเคตฺวา อุภฺยาลิยา ปิชาณํ วิย สกฺลราชคฺชนครํ ฉาเทสี, ตथा นครวาสีโน ผฝิกปพฺพเต อาวุเต รตฺตสฺสุตฺตมิว ตํ เถโร ปสฺสีตฺวา “ภนฺเต ภารทฺวาโซ อมฺเห รกฺษถา”ติ อุคฺโขมฺสยีสฺส, ภูติสา สุปาทีนํ สีเส อํกัสุ. ตथा เถโร ตํ ปพฺพตํ ยถาจิตฺถุจฺจาเน วิสฺสชฺเชตฺวา อิทธิยา คนฺตฺวา ตํ ปตฺตํ อคฺคฺเคสี. ตथा นครวาสีโน มหาโกลาหลมํกัสุ.

ภควา เวฬุณารามะ นิสินโน ตํ สทฺทํ ฐตฺวา “กั เอโส สทฺโท”ติ อานนํ ปุจฺฉิ. “ภารทฺวาเซน ภนฺเต ปตฺตสฺส คหิตตฺตา สนตฺถุจฺจา นครวาสีโน อุภฺยาลิสทฺทมํกัสุ”ติ อาห. ตथा ภควา आयตี ปฺรปูวาท โมจฺจนตฺถํ ตํ ปตฺตํ อาหาราเปตฺวา เกทาเปตฺวา อณฺชูปฺปิสนํ กตฺวา ภิกฺขุณํ ทาเปสี, ทาเปตฺวา จ ปน “น ภิกฺขเว อิทธิวิกฺกพฺพนา กาทพฺพา, โย กรเยย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา”ติ^{๖๖๘} สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปสี.

ตโต ติตถิยา “สมณฺเนน กิโร โคตเมน สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺยตฺตํ เต ชีวิตฺเตหฺปิ ตํ นาติกฺกมนฺติ , มยํ อิทธิปาฏิหาริยํ กริสฺสามา”ติ ตตฺถ ตตฺถ ราสีภูตา โกลาหลมํกัสุ. ตथा ราชา พิมพิสาโร ตํ ฐตฺวา ภควโต สนตฺกํ คนฺตฺวา วณฺทิตฺวา เอกมนตํ นิสินโน ภควนตฺตเมวมาห “ติตถิยา ภนฺเต ‘อิทธิปาฏิหาริยํ กริสฺสามา’ติ”^{๖๖๙} อุคฺโขมฺเสนตี”ติ. “อหฺมปิ มหาราช กริสฺสามิ”ติ. “นนุ ภนฺเต ภควตา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺยตฺตน”ติ. “ตเมว มหาราช ปุจฺฉิสฺสามิ ตวยฺยาเน อมพฺพลาทีนํ ชาทฺนตานํ ‘เอตฺตโก ทณฺโฑ’ติ ทณฺฑํ จเปนฺโต ตวปิ เอกโต กตฺวา จเปสี”ติ. “น มยํ ภนฺเต ทณฺโฑ”ติ. “เอวํ มหาราช น มยํ สิกฺขาปทํ ปญฺยตฺตํ อตฺถิ”ติ. “กตฺถ ภนฺเต ปาฏิหาริยํ ภวิสฺสตี”ติ ? “สาวตฺถิยา สมิเป กณฺทมพฺรฺกขฺมุเล มหาราช”ติ. ราชา “สาธุ ภนฺเต ตํ ปสฺสีตฺสามา”ติ. ตโต ติตถิยา “กณฺทมพฺรฺกขฺมุเล กิโร ปาฏิหาริยํ ภวิสฺสตี”ติ ฐตฺวา นครสฺส สามนฺตา อมพฺรฺกฺเข เกทาเปสฺสุ นาคฺรา มหาอํจณฺกุจฺจาเน มยฺจาติมยํ อญฺญาทโย พนฺธิสฺส, สกฺลชมฺพฺทีปวาสีโน ราสีภูตา ปุรตฺถิมทิสายเมว ทฺวาทสโยชนานิ ผริตฺวา อญฺจิสฺส. เสสทิสาสฺสปี ตทฺนฺรูเปนาการเณ สนฺนิปตฺสี.

ภควาปิ กาละ สมปตฺเต อาสาฬหปุณฺณมาสียํ ปาโถว กตฺตพฺพกิจจํ นิฏฺฐาเปตฺวา ตํ จานํ คนฺตฺวา นิสีทิ. ตสฺมี ขณฺเณ กณฺโฑ นาม อุยฺยานปาโล กิปีลลิกปฺปฺญฺเย สุปกํ อมพฺพลํ ทิสฺวา “สจฺหาหํ อิมํ รณฺโถว ทเษยํ กหาปณฺทิสารํ ลเษยํ, ภควโต อุปนามิตฺเต ปน อีธโลกปฺรโลเกสฺส สมปตฺติ ภวิสฺสตี”ติ ภควโต อุปนามีสี. ภควา ตํ ปฏิกฺคเหตฺวา อานนตฺเถโร อาณาเปสี “อิมํ ผลํ มทฺทิตฺวา ปานํ เทหิ”ติ. เถโร ตถา อกาสิ. ภควา อมพฺรฺสํ ปิวิตฺวา อมพฺรฺกฺจี อุยฺยานปาลสฺส ทตฺวา “อิมํ โรเปหิ”ติ อาห. โส วาลุกํ วิยฺยทิตฺวา ตํ โรเปสี อานนตฺเถโร กุณฺฑิกาย อุทกํ อาสิญฺจิ. ตสฺมี ขณฺเณ อมพฺรฺกฺโร อญฺจทิตฺวา มหาชนสฺส ปสฺสนตฺสเสว สาขาวิฏฺฐปฺปุพฺพลปลลวภริโต ปญฺญายิตฺถ. ปตฺติ อมพฺพลํ ชาทฺนตา สกฺลชมฺพฺทีปวาสีโน ขยํ ปาเปตฺว นาสฺกขีสี.

^{๖๖๘} วิ.จ. ๗/๒๕๒/๙. โถกํ วิสทิสํ.

^{๖๖๙} โป. ทสฺเสสฺสามา’ติ

อถ ภควา ปุรตถิมจกกวาฬโต ยาว ปจฉิมจกกวาฬ ดาว อิมสมิ จกกวาฬ มหาเมรุมุทนิ
รตนจกม มาเปตวา อนนภปริสาหิ สีนหาท นทาเปนโต ธมมปทฐกถาย วุตตนยน มหาอิทธิปาฏิหา
ริย กตวา ตติถีย มหิตติวา เต วิปการ ปาเปตวา ปาฏิหาราสาเน ปุริมพุทธาจิณณวเสน ตาวตีสภาน
คนตวา ตถถ วสสัฏฐโธ นิรนตร เตมาส อภิธมม เทเสตวา มาตูปมฺหาน อเนกเทวตาน โสตาปตติมค
คาริคมณ กาเรตวา เทสนาวสาเน เทโวโรหน กตวา อเนกเทวพรหมคณปริวุโต สงกสสปุทวาร โอรูปห
โลกานคฺคห กโรนโต สงคณหาติ. ตทา ภควโต ลากสฏกาโร ชมพูทีปมฺชโณตฺตรมาโน ปณจมหาคงคา
วีย โอโหสิ.

(๒) อพภกฺขาน

อถ ตติถียา ปริหีนลากสฏการา ทุกชี ทุมมนา ปตตกฺขนธา อโรมุชา นิสีทิสฺ. ตทา ตติถียาน อ
ปาสิกา จิณณมาณวิกา นาม อติวีย รูปคคปุตตา เต ตถา นิสินเน ทิสฺวา “กั ฆนเต เอวํทุกชี ทุมมน
นิสินนา”ติ ปุจฺฉิ. “กั ปน ตวํ ภคินี อปโปสสุกกาสิ”ติ ? “กั ฆนเต”ติ ? “ภคินี สมณสฺส โคตมสฺส อ
ปาทกาลโต ปุญฺจาย มยํ หตฺถลากสฏการา นครวาสโน อมเห น กิณฺจ มณณตี”ติ. “มยา เอตถ กั
กาตพพณ”ติ ? “ตยา สมณสฺส โคตมสฺส อวณฺณ อูปปาเทตฺ วณฺณตี”ติ. สา “น มยํ ภาโร”ติ วตฺวา
ตถถ อุตฺสาท กโรนตี, วิกาเล เขตวนวิหาร คนตวา ตติถียาน อุตฺสเส วสิตวา ปาโต นครวาสิน คนธา
ทีน คเหตวา ภควนตํ วนทนฺพุชนตถาย คมนสมเย เขตวนา วีย นิกฺขนตา “กตถ สยิตา”ติ ปุญฺจา “กั
ตุมหากํ มม สยิตฺถฺจนาเนนา”ติ วตฺวา ปฏฺกามิ. สา กเมน คจฺฉนเต กาเล ปุญฺจา “สมณฺเณนาทํ โคตเมน
เอกคณธฺกฺกฺยํ สยิตวา นิกฺขนตา”ติ อพภากิจฺชิ. ตํ พาลปฺลูชฺชนา สทฺททิสฺ ปณฺธิตา โสตาปนนาทโย น
สทฺททิสฺ. เอกทิวสํ สา สราชิกาย ปริสาย ธมฺมเทสนตถาย นิสินนกาเล ทารุณฺทลํ อุทฺเร พนฺธิ
วา อูปริ รตตปฏํ ปริทิตฺวา คนตวา ปริสมฺชเณ จิตา ภควนตเมว เอวมาท “โก”^{๖๗๐} สมณ ตวํ ธมฺม
เทเสสิ, ตฺยํ ปุญฺจ อูปนฺนทารกคพฺภินิยา มยํ ลสฺสนมฺริจาทินิ น วิจาเรสิ”ติ ? “ตถาภาวํ ภคินี
ตวณฺเจว ปชานาสิ อหฺลจา”ติ. สา “เอวเมว เมณฺณสํสคฺคสมยํ มยํ เทวเยว ชานนฺติ น อณฺเณสํ สมม
ชา โหมา”ติ อาห.

ตสมิ ฆเณ สฏกสฺส ปณฺทกมฺพลสีลาสนํ อณฺหาการํ ทสฺเสสิ. สกโก อวาชฺเชนโต ตํ การณํ ญต
วา เทว เทวปุตเต อาณาเปสิ^{๖๗๑} “ตุมเหสุ เอโก มุสิกวณฺณ มาเปตวา ตสฺสา ทารุณฺทลสฺส พนฺธ
ฉินฺทตฺ เอโก วาตมณฺทลํ สมฺภูจฺาเปตวา ปารุตฺปฏํ อุทฺธํ ชิปฺตุ”ติ. เต คนตวา ตถา อกฺสุ. ทารุณฺทลํ ปต
มานํ ตสฺสา ปาทปฏฺฐิ ฆินฺทิ. ธมฺมสภายํ สนฺนิปตฺติตา ปุณฺชฺชนา สพฺเพ “อเร พุทฺธจฺริ ตวํ เอวรูปสฺส
โลกตฺตยสามิโน เอวรูป อพภกฺขานํ อกาสิ”ติ อญฺจทิตฺวา เอเกกมฺภูจิปหารํ ทตฺวา สภายํ นิหรีสุ ทสฺสนา
ติกฺกนตฺตาย ปถวี วิวรมหาสิ. ตสมิ ฆเณ อวีจฺโต ชาลา อญฺจทิตฺวา กุลทตฺติเกน รตตกมฺพลเนว ตํ อจฺฉา
เทตฺวา อวีจิมฺหิ ปกฺขิปี ภควโต ลากสฏกาโร อติเรกตโร โอโหสิ. เตน วุตฺตํ

“สพฺพาภิกุสฺส พุทฺธสฺส	นฺนโท นามาสิ สาวโก,
ตํ อพภกฺขาย นรเ	จิริ สํสริตํ มยา.
ทสฺสสสทสฺसानิ	นรเ สํสริ จิริ,
มนุสฺสภาวํ ลทฺธาหิ	อพภกฺขานํ พฺพุ ลภี.

^{๖๗๐} โป. อโ

^{๖๗๑} โป. อามนเตสิ

เตน กมมาเสเสน
อพภาจิกิ อญเตน

จิตฺตมาณวิกา มม,
ชนกายสส อาคโต”ติ.^{๖๗๒}

(๓) อพภกฺขณ

“พฺราหฺมณฺ สุตฺวา อาสี ๗เป๗ สุนฺทริกาย การณา”ติ เอตถายํ ทีปนา :-

เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหติ ครุฑโต มานีโต ปุชฺชิตอ ปจฺจิต ลาภี จีวรปิณฑปาต
เสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ สพฺพทิสาสฺ หิ ยมกมฺหาเมโฆ วุฏฺฐหิตฺวา มโหฬํ วีย สพฺพปารมิ
โย “เอกสฺมึ อตฺตภาเว วิปากํ ทสฺสามา”ติ สมฺปิณฑิตา วีย ภควโต ลาภสฺสการมโหฬํ นิพฺพตฺตยีสฺ. ตโต
อนนฺปานวตฺถยานมาลาคนฺธวิเลปนาทิตฺถา ชตฺติยพฺราหฺมณาทโย อาคนฺตฺวา “กหํ พุทฺโธ กหํ ภควา
กหํ เทวเทโว กหํ นราสโภ กหํ ปุริสสึโห”ติ ภควนฺตํ ปรีเยสนฺติ. สกฺกสฺเตหิ ปจฺจเย อาหริตฺวา โอภาสํ
อลภมาณา สมฺนตา คาวุตฺปปมาเณปิ สกฺกฐเรณ สกฺกฐํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ เจว อนฺุพฺนธฺนติ จ ยถา จ
ภควโต เอวํ ภิกฺขุสํสฺสาปิ. สวายํ ภควโต จ ภิกฺขุสํสฺส จ อุปฺปนโน ลาภสฺสกาโร เอกโต หุตฺวา ท
วินนํ มหานทีนํ อุทโกโฆ วีย อุปฺปเมยโย อโหสิ. ติตฺถิยา ปน ปุพฺเพ อกตฺปุณฺณตฺยา จ ทฺวปฺปฏิปนฺนตฺยา
จ อสฺสกาตา อครุฑตา พุทฺธูปาเทน ปน วิเสสโต วิปฺนโนสฺสา สุริยคฺคเมเน ชฺชโชปนกา วีย นิปฺปภา นิต
เตชา หตฺถลาภสฺสการา อหฺสุ. เต ตาทิสํ ภควโต สํสฺส จ ลาภสฺสกาโร อสฺสมาณา อิสฺสาปกา เอกโต
หุตฺวา สมฺมณตฺยีสฺ “มยํ สมณสฺส โคตมสฺส อุปฺปนนกาลโต ปญฺจาย นญฺจ หตฺถลาภสฺสการา น โน โกจิ
อตฺถิภาวมิ ชานาติ ก็ นิสฺสาย นฺ โข โลโก สมณเ โคตเม อภิปฺปสนฺโน อุพฺบารํ สกฺการสมฺมานํ อุปเนตฺ”
ติ ? ตตฺถเอโก อาห “อุจฺจากุลปฺปสฺสโต อสมฺภินนาย มหาสมฺมตฺตปเวณิยา ชาโต”ติ. อปโร “อภิชฺชาติย
ตสฺส อนเภานิ อจฺจริยานิ ปาตุฏฺฏาณิ”ติ, อญฺเฬ “กาลเทวิลํ วฺนทาเปตุ อุปนิตสฺส ปาธา ปวิรตฺติตฺวา
ตสฺส ขฺวาสุ ปตฺติฏฺฐิตา”ติ, อปโร “วปฺปมจฺจคฺคกาลเ ชมฺพจฺฉายาย สยาปิตสฺส วิตฺติกฺกนฺเตปิ มชฺจนทิกเ
ชมฺพจฺฉายา อปวิรตฺติตฺวา จิตา”ติ, อญฺเฬ “อภิรุโป ทสฺสนิโย ปาสาทิกโก รูปสมฺปตฺติยา”ติ, อปโร
“ชินฺณตฺตรมตฺตปพฺพชิตสงฺชาตนิมิตฺเต ทิสฺวา สํเวคชาโต อาคามินํ จกฺกวตฺติรชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตอ”ติ.
เอวํ อปริมาณกาลเ สมภตํ อนณฺณสาธารณํ ภควโต ปุณฺณณฺณสมภารํ อุภกํสฺปารมิปฺปตฺตํ นิรฺบุํ สล
เลชฺชปฺปฏิปทํ อนุตฺตรณจฺ ฌาณปหานสมฺปทาทิตฺถุทฺธานุภาวํ อชานนฺตา อตฺตนา ยถาทิฏฺฐิํ ยถาสฺตํ ธร
มานํ ตํ ตํ ภควโต พหุมนการณํ กิตฺเตตฺวา อพหุมนการณํ ปรีเยสฺสิตฺวา อปสฺสนตา “เกน นฺ โข การ
ณน มยํ สมณสฺส โคตมสฺส อยสํ อุปฺปาเทตฺวา ลาภสฺสกาโร นาเสยยามา”ติ. เตสฺส เอโก ติจิณฺณมฺนตฺยิ เอว
มาห “อมโภ อิมสฺมึ สตฺตโลเก มาตุคามฺสุเช อสฺตตสฺตตา นาม นตฺถิ อยณจฺ สมโณ โคตโม อภิรุโป
เทวสโโม ตฺรฺโณ อตฺตโน สมฺรูป มาตุคามํ ลภิตฺวา สชฺชเยย. ธาปิ น สชฺชเยย ชนสฺส ปน สงฺกียเ ภเวย
หนท มยํ สุนฺทรี ปรีพฺพาชิกํ ตถา อญฺเฬเชม ยถา สมณสฺส โคตมสฺส อยโส ปถวียํ ปตฺถเรยยา”ติ.

ตํ สุตฺวา อิตฺเร “อิทํ สฺสฺสจฺจ ตยา จินฺติตํ เอวณฺทิกเ กเต สมโณ โคตโม อยสเกน อุปฺทฺทโต สีสํ อุภฺชิ
ปิตฺ อสฺสโกณฺโต เยน วา เตน วา ปลายิสฺสตี”ติ สพฺเพว เอกชฺฉมาสยา หุตฺวา ตถา อญฺเฬเชตฺต สุนฺทริยา
สนตฺติกํ อคฺมฺสฺ. สา เต ทิสฺวา “ก็ ตุมฺเห เอกโต อาคตฺตถา”ติ อาห. ติตฺถิยา อนาลปนฺตา อารามปรียนเต
ปฏิจฺฉนฺเน จาเน นิสฺสีทิสฺ. สา ตตฺถ คนฺตฺวา ปุณฺณปฺปนํ อาลปนฺตี ปฏิจฺฉนํ อลภิตฺวา ก็ ตุมฺหากํ อปรชฺฌํ ?
กสฺมา เม ปฏิจฺฉนํ น เทถาติ? ตถา หิ ปน ตวํ อมฺเห วิเหจฺยมาเน อชฺฉเมกฺขสฺสีโก ตุมฺเห วิเหจฺตฺติ ?

“ก็ ปน ต่วน น ปสสสิ สมณ โคตม อมเห วิหะเตวา หตลภสกุการะ กตวา วิจรณตณ”ติ วตวา “ตถ มยา ก็ กาทพพณ”ติ วุตเต “เตน हि ตवं อภิกขณं เซตวันสมิปี คนตวา มหาชนสส เอวญเจวญจ วเทย ยาสี”ติ อาหสิ. สापิ “สาธู”ติ สมปฏิจฉิตวา “อุสสหสิ ตवं ภคินี ภาตีนํ อตถ กาท”นติ อาหสิ. “ซีวิตมปิ เม ตุมหากํ อตถาย ปริจจตตณ”ติ วเทสิ. “ตวญจ ปจมวเย จิตา อภिरูปา โสภคคปุตตา จ ตสมา ยถา ตํ นิสสาย สมณสส โคตมสส อยโส อุปปชชิสสติ, ตถา กรายยาสี”ติ วตวา “อภิกขณं เซตวัน คจฉาหิ”ติ อุยโยเชสุ.

สาปิ กิร ตสมิ กาละ สพพาปริพพาชิกาสุ ทสสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วณณโปกขรตาย สมณนาคตา อนตติโยพพนา “สุนทรี”ติ ลพธนามา อสยตสมาจาราว โหติ ตสมา เต สุนทรี ปริพพา ชิกํ ปापกมเม อุยโยเชสุ. สापิ โข พาลา กกจทนต์ปนติยา ปุปผาวลิกิฬํ กิฬิตุกามา วिय ปภินนมทํ จณพหตถิ โสณทาย ปรามสนติ วिय นลาญน มจจุ คณหนติ วिय ติตถิยานํ วณํ สมปฏิจฉิตวา มา ลาคณธวิเลปนตมพุลมขวาสาทีนิ คเหตวา มหาชนสส สตถุ ฐมมเทสนํ สุตวา นครํ ปวิสณกาละ เซตว นาภิมชี คจฉนติ “กหํ คจฉสิ”ติ จ ปุญญา “สมณสส โคตมสส สนตีกํ อหญหิ เตन สหธิ เอกคนธกุญฺญิ วสามิ”ติ วตวา อญญตรสมิ ติตถิยารามะ วสิตวา ปาโตว เซตวันมคคํ โอตริตวา นคราภิมชี อาคจฉนติ “ก็ สุนทรี กหํ คตาสี”ติ จ ปุญญา “สมณน โคตเมน สหธิ เอกคนธกุญฺญิ วสิตวา ตํ กิเลสธติยา รมาเปต วา อาคตามหิ”ติ วทติ.

ติตถิยา กติปาหสส อจเจเนน จุตตานํ กหาปณะ ทตวา “คจฉน สุนทรี มาเรตวา สมณสส โค ตมสส คนธกุญฺญา อวิหุเร มาลากจวรณตเร นิภชิปีตวา เอถา”ติ วทีสุ. เต ตถา อกสิ. ตโต ติตถิยา “สุนทรี น ปสสามา”ติ โกลาหลํ กตวา รญโย อาโรเจตวา “กตถ ปน ตุมเห ปริสงกถา”ติ รญยา วุต ตา อิมะสุ ทิวเสสุ เซตวเน วสติ ตตถสสา ปวตตี น ชานามาติ. “เตน हि คจฉน นํ ตตถ วิจันถา”ติ รญย า อญญถาตา อตตโน อุปุจจาเก คเหตวา เซตวันํ คนตวา วิจันนตา วिय หุตวา มาลากจวรํ พยุหิตวา ตสสา สรีรํ มญจกํ อาโรเปตวา นครํ ปเวเสตวา “สมณสส โคตมสส สาวกา ‘สตุฏฺฐา กตํ ปापกมมํ ปฏิจฉาเทสสามา’ติ สุนทรี มาเรตวา มาลากจวรณตเร นิภชิปีสุ”ติ รญโย อาโรเจสุ. ราชายิ อนุปป ริกขิตวา “เตน हि คจฉน นครํ อาหิณฑถา”ติ อาห. เต นครวิถิสสุ “ปสสธ สมณานํ สกยปุตติยานํ กมมน”ติอาทีนิ วทนต์วา วิจริตวา ปุน รญโย นิเวสนทวารํ อคมสิ. ราชา สุนทริยา สรีรํ อามกสฺสาเน อญญกํ อาโรเปตวา รกษาเปสิ. สาวตถิवासโน จเปตวา อริยสาวเก เยภุญเยน “ปสสธ สมณานํ สกยปุต ติยานํ กมมน”ติอาทีนิ วตวา อนโตนคเร พหินคเร จ ภิกขุ อุกโกสนตา วิจริสุ.

อถ ภิกขุ ตํ ปวตตี ภควโต อาโรเจสุ. อถ โข ภควา ตสส อยสสส นิปผตตี สพพณญตณณ าณน ชานิตวา ภิกขุ สมสสาเสนโต “เตนहि เนโส ภิกขเว สหโท จิริ ภวิสสติ, ตุมเหปิ เต มนุสเส เอวํ ปฏิโจเทถา”ติ วตวา อิมํ คากมาห

“อภุตวาที นิรยํ อุปติ

โย วาปิ กตวา “น กโรมี”ติ จาห.

อุโภปิ เต เปจจ สมา ภวณติ

นิหีนกมมา มนุชา ปรตถา”ติ.^{๖๗๓}

ตตถ อฏฐวาทีติ ปรสส โทส อทิสวาว มุสาวาท กตวา ตจุณน ปร อพภาจิกชนโต. โย วาปี กตวาติ โย วา ปน ปาปกมม กตวา “นาห์ เอต กโรมิ”ติ อาห. เปจจ สมา ฆวนตีติ เต อุโปปิ ชนา อิตโต ปรโลก คนตวา นิรยุปคมเนน คติยา สมา ฆวนติ. คติเยว หิ เนส ปริจฉินนา อายุ ปน อปริจฉินนา. พหุกณหิ ปาปี กตวา จิร นิรเย ปจจติ ปริตตก กตวา อปมตตกเมว กาล ปจจติ. ยสมา ปน เนส อุภินนมปิ ลามกเมว กมม เตน วุตต นิหีนกมมา มนุชา ปรัตถาติ.

อถ โข เต ภิกขุ ตัม ปริยาปุณิตวา, เย มนุสสา อุกโกสนตา ปริภาสนตา, เตส ปฏิวจัน อหังสุ. สุตวาน เนส เอตทโหสิ “อิมหิ สมณเหิ สกยปุตติเยหิ อทฐา”^{๖๗๔} ตัม ปาปกมม น กตัม, ยัม อณณตติถียา อุคฆะสิตวา สกนคร์ อาหิณทิสฺส, ยสมา อิมะ อมเหสุ เอวํ อสพภาหิ ผรสาหิ วาจาหิ อพภาจิกชนเตสฺสปี น กิณจิ วิการํ ทสเสนติ, ชนติโสรัจจณจ น วิชนติ, เกวลํ ปน “อฏฐวาที นิรยํ อุเปตี”ติ ธมมเยว วทนต์วา สปนติเยว อิมะ สมณา สกยปุตติยา อมเห อนุปชาเรตวา อพภาจิกชนเต สปนติ สปลัง กโรนตา วิย วทนต์. อถ วา “โย วาปี กตวา ‘น กโรมิ’ จาหา”ติ วทนต์วา สปนติ, อตตโน อการกภาวํ โพเธตุ มหากํ สปลัง กโรนติ.

เตสยหิ มนุสสานํ ภควตา ภาสิตคากาย สวณสมนตรเมว พุทธานุภาเวน สารชฺช โอกกมิ, สํเวโค อุปปชฺช “นยิทํ อมเหหิ ปจจกขโต ธิฏฺฐัง สุตํ นาม ตถาปิ โหติ, อณณถาปิ โหติ, เอเต จ อณณตติถียา อิมัส อนตถกามา อหิตกามา, ตสมา เต สทฺธาย นยิทํ อมเหหิ วตตพพํ พุชชานา หิ สมณา”ติ. เต ตโต ปฏฺฐาย ตโต โอรัมมิสฺส.

ราชาปิ เยหิ สุนทรี มาริตา เตสํ ชานนตถํ ปุริเส อาณาเปสิ. อถ เต ธุตตา เตหิ กหาปณเหิ สุรํ ปิวนตา อณณมณณํ กลหํ กริสฺส. เตสฺหิ เอโก เอกํ อาห “ตวํ สุนทรี เอกุปฺพาเรน มาเรตวา มาลากจวรรณตเร ชิปิตวา ตโต ลทฺธกหาปณเหิ สุรํ ปิวสิ, โหตุ, โหตุ”ติ. ราชปุริสา ตํ สุตวา เต ธุตเต คเหตวา รมโย ทสเสสุ. ราชา “ตุมเหหิ सा มารिता”ติ เต ธุตเต ปุจฺฉิ. “อาม เทวา”ติ. “เกหิ มารापิตา”ติ ? “อณณตติถียเหิ เทวา”ติ. ราชา ตติถียเ ปกโกสาเปตวา ตมตถํ ปฏฺฐานาเปตวา “อัย สุนทรี ตสส สมณสฺส โคตมสฺส อวณณํ อโรเปตฺกามาเหิ อมเหหิ มารापิตา เนว โคตมสฺส น โคตมสาวกานํ โทโส อตถิ, อมหากเมว โทโสติ เอวํ วทนต์วา นคร์ อาหิณทถา”ติ อาณาเปสิ. เต ตถา อักสุ. มหาชนो สมมเทว สทฺทหิตวา นิกกงฺโข อโหสิ. ราชา ตติถียเ จ เต จ ธุตเต มาเรตวา ฉทฺเทสิ. ตโต ปฏฺฐาย ภควโต จ ภิกขุสํมสฺส จ ภียโยโสมนตตยา ลามสกาโร มหา อโหสิ. “กสมา ปน ภควา เอวรूपิ อพภกขานํ ปาปุณิ”ติ.

อติเต กิร โพธิสฺสโต พราหมณกุลเ อุปปन्नโน พหุสฺสโต พหุหิ สกฺกโต ปุชฺชิตอตาปสพพชฺชํ ปพพชฺชิตวา หิมนเต วณมูลผลาหาโร พหุมาณเว มนเต^{๖๗๕} วาเจนนโต วาสํ กปเปสิ. เอโก ปญจาภิญญาอฏฺฐสมาปตติลาภี ตาปโส ตสส สนตีกํ อคมาสิ. โส ตํ ติสวาว อิสสาปกโต ตํ อทฺฐกํ อสิ “กามโกคิ กุโโก, อัย อสิ”ติ อพภาจิกฺขิ. อตตโน สิสเส จ อาห “อัย อสิ เอวรูปิ อนาจารโก”ติ. เตปิ ตเถว อุกโกสิสฺส ปริภาสิสฺส. โส เตน อุกสลงมวิปาเกน วสสสทฺธานิ นิรเย พุทฺธมนุภาวิตวา อิมสฺมิ ปจฉิมตตภาเว พุทฺโธ หุตวา ลามกคยสคคปตโต อากาเส ปุณณจณโท วิย ปากโฏ^{๖๗๖} ชาโต. ตติถียเหิ ตํ สหมานเหิ สุนทริยํ ปโยชยิตวา ตถา อพภาจิกฺขิตติ. เตน วุตตัม

^{๖๗๔} โป. ลทฺธ

^{๖๗๕} โป. มตเต

^{๖๗๖} โป. ปาลโธ

“พราหมโณ สุตวา
มหาวเน ปณจสเต
ตตถาคโต อีสี่ ภิโม
ตยจาหิ อาคตํ ทิสวา
ตโตหิ อวจํ สิสเส
มยหมปิ ภาสมานสส
ตโต มาณวกา สพเพ
มหาชนสส อาหิส
เตน กมมิปาเกน
อพภกขานํ ลภุ สพเพ

อาสี่ อหิ สกุกตปุชิตโต,
มนเต วาเจมิ มาณเว.
ปณจาภิญโญ มหิทธิโก,
อพภากิจิ อทุสกัง.
กามโมคิ อัย อีสี่,
อนุโมทิสฺสุ มาณวา.
ภิกขมานํ กุเล กุเล,
กามโมคิ อัย อีสี่.
ปณจ ภิกขุสตา อิเม,
สุนทริกาย การณา”ติ.

“มุนาฬิ นามหิ ฐตโต
ปจเจกพุทฺธํ สุรภี
เตน กมมิปาเกน
พหุ วสสสทสทานิ
เตน กมมาวเสเสน
อพภกขานํ มยา ลพฺธํ

ปุพเพ อณฺเฏสาสุ ชาติสฺสุ,
อพภากิจิ อทุสกัง.
นิรเย สํสรี จิรํ,
ทุกขํ เวเทมิ เวทนํ.
อิธ ปจฉิมเก ภเว,
สุนทริกาย การณา”ติ.^{๖๗๗}

เอตถายํ วิภาวนา :- เตน โข ปน สมเยน กปปสทสทสสาธิเกสุ จตุสฺส อสงฺเขยเยสุ^{๖๗๘}
ปริปริตสส ปุณฺณสมภารวิเสสสส ปาตุญฺเตน “อิโต ปริ มยหิ โอภาโส นตฺถิ”ติ อุตฺตสาหชา
เตน วีย อูปรูปริวพตฺตมาเนน สกุกาทินา ภควา สกุกโต โหติ คุรูกโต มานิตโต ปุชิตโต. สพ
พปารมิโย “อิมสฺมีเยว อตตถาเว วิปากํ ทสฺสามา”ติ สมปิณฺชิตา วีย ภควโต ลากสกุภา
รมโหณํ นิพพตฺตยีสฺสุ.

ติตฺถิยา ปน ปุพเพ อกตปุณฺณตฺตาย จ ทุปฺปฏิปนฺนตฺตาย จ อสกุกตา อครูกตา พุทฺธูปปาเทน ปน
วิเสสโต วิปนฺนโสภา สุริยัคคมเน ชชฺโชปนกา วีย นิปปภา นิตฺเตชา หตฺถาลากสกุการา อเหสุ. เต ตาทิสฺส
ภควโต สํสสฺส จ ลากสกุการํ อสหมานา อิสฺสาปกตา “เอวํ อิเม ผรุสาหิ วาจาหิ ฆญฺเฏตฺตวาว ปลาเปส
สามา”ติ คาเม จ อรณฺเฏเว จ ภิกขุสํสํ ทิสฺวา อสพฺภาหิ ผรุสาหิ วาจาหิ อุกโกสนตฺติ ปริภาสนตฺติ โร
เสนตฺติ วิเหเสนตฺติ”ติ. อลชฺชินอ อิเม สมณา ทสฺสีลา ปาปธมฺมา มุสาวาทินอ อสมณา สมณปฏิญฺญ
า อพฺรหมจารีโน พฺรหมจารีปฏิญฺญาตฺติ.

เอวํ อปริมาณกาเล สมภตํ อนณฺณสาธารณํ ภควโต ปุณฺณญาณสมภารํ อุกกัสปารมิปปตฺตํ นิ
รुปํ สลลฺเขปปปฏิปทํ อนุตฺตรณจ ญาณปหานสมปทาทิพุทฺธานุภาวํ อชานนตา อตตนา ยถาทิฏฺฐิ ยถา
สุตํ ธรรมานํ ตํ ตํ ภควโต พหุमानการณํ กิตฺเตตฺตวา อพหุमानการณํ ปริเยสิตฺตวา อปสสนฺตา “เกน นุ โข
การณเณน มยํ สมณสฺส โคตมสฺส อยสํ อูปปาเทตฺตวา ลากสกุการํ นาเสยยามา”ติ มนตฺยีสฺสุ. “ตํ มาตุคา
เมน ปโลเกสฺสามา”ติ วตฺตวา สพเพ เต เอกชฺฌาสนา หุตฺวา ตถา อุยฺโยเชตฺตํ สุนทริยา สนตฺติกํ
อคมํสุ. सा ते ทิสฺวา “กิํ ตุมहे เอกโต อาคตฺตถา”ติ อาห. เต ตฺถนฺทิสฺสุตา น กิณฺจิจิ วทิสฺสุ. “กิํ มย

^{๖๗๗} พ.อ.ป.อ. (पालิ) ๑/๑๔๔.

^{๖๗๘} โป. อสจฺเขยเยสุ

ห้ โทโส”ติ? “สมณเณ โคตเมน อมเห วิหะสิยมาเน ตวํ อปโปสสุกกา วิหริสสสิ, อิธ เต โทโส”ติ. “เอวํ อยยา ก็ ตํ กริสสามิ”ติ? “ตวํ สมณสส โคตมสส อยสํ กริหิ”ติ. สา ตโต ปุณฺณาย ตํ อุตสาหํ กรโณตี วิกาเล มนุสฺसानํ ภควนฺตํ ปุชนตถาย คมนสมเย สยํ นิภขมนฺตี “ตตถ สยิตถา”ติ ปุณฺณา “ก็ ตุมหากํ มม สยิตถาเนนา”ติ วตฺวา คจฺจติ. สา คจฺจนเต กาเล ทิฏฺฐทิจฺ्ञานํ “สมณเณหิโคตเมน เอกคณฺธกฺขิยํ สยิตวา นิภขมนฺตี”ติ อพภาจิกฺขิ. ตํ พาลปุณฺณชฺษา สทฺทหิสุ ปณฺทิตา โสตาปนฺนาทโย น สทฺทหิสุ. ติตฺถิยาปิ “ปสฺสส สมณสส โค ตมสส กมฺมน”ติ อุกโกสนติ ปริภาสนติ.

“ก็ ปน ตํ กมฺมํ ยํ อปริมาณกาลํ สกฺกจจํ อุปจิตวิปุลปุณฺณสมภาโร สตถา เอวํ ทาธุณํ อภูตพภฺกขานํ ปาปุณฺนี”ติ. ภควา หิ โพธิสตตฺถุโต อตีตชาติยํ มุนาฬิ นาม ฐตฺโต หุตฺวา ปาปนฺนเสวํ อโยนิโสมนสิการพฺพโล วิจฺรติ. โส เอกทิวสํ สุรภี นาม ปจฺเจกสมพฺพุทฺธํ นครํ ปิณฺฑายา ปวิสิตุ จีวรํ ปา รุปนํ ปสฺสิ. ตสฺมิณฺจ สมเย อณฺณตฺรา อิตฺถิ ตสส อวิพฺพเรน คจฺจติ. ฐตฺโต “อพรมฺหจาริ อยํ สมโณ”ติ อพภาจิกฺขิ. โส เตน กมฺเมน พฺพนิ วสสสตสฺสหาณิ นิรเย ปจฺจิตฺวา ตสฺเสว กมฺมสส วิปากาวเสเสน อิทานิ พฺพุโธ หุตฺวาปิ สุนฺทริยา การณา อภูตพภฺกขานํ ปาปุณฺนี”ติ. เตน วุตฺตํ

“มุนาฬิ นามาหิ ฐตฺโต ฯเปฯ สุนฺทริกาย การณา”ติ.^{๖๗๙}

(๔) สิลาวะ

“เวมาตุภาทิกํ ปุพฺเพ ฯเปฯ มม ปาสาณสฺกฺขรา”ติ

เอตถายํ วิภาวนา :-

เตน สมเณน พฺพุโธ ภควา อนุปิยายํ วิหริติ, อนุปิยํ นาม มลฺลานํ นิคมํ. เตน โข ปน สมเณน อภิญญาตา อภิญญาตา สกฺยกุมารา ภควนฺตํ ปพฺพชิตํ อนุปพฺพชนฺติ. อถ โข ปน สมเณน มหานาโม จ สกโก อนุรฺุโธ จ สกโก เทว ภาติกา โหนติ. อถ โข มหานาโม อนุรฺุทํ เอตทโวจ “เอตฺรหิ ตาต อนุ รฺุท อภิญญาตา อภิญญาตา สกฺยกุมารา ภควนฺตํ ปพฺพชิตํ อนุปพฺพชนฺติ, อมหากณฺจ ปน กฺลา นตฺถิ โกจิจิ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตํ, เตนหิ ตวํ ภาตํ ปพฺพช, อหํ ภาตํ ปพฺพชิสสามิ”ติ. “อหํ โข สุขุมาลो นามํ สกโกมิ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตํ, ตวํ ปพฺพชาหิ”ติ. “เตนหิ ตาต ตํ ฆราวาตถํ อนุสาสิส สามิ”ติ วตฺวา “อิทฺถจิทฺถจฺจ เชนตตกมฺมน”ติ สพฺพํ พุทฺธกํ ภาตพฺพกมฺมํ อาจิกฺขิ. โส “เตน หิ ตวํเยว ฆราวาสํ อชฌาวส, อหํ ปพฺพชิสสามิ”ติ อาห.

อถ โข โส มาตฺรํ อุปสงฺกมิตฺวา มาตฺรํ เอตทโวจ “อิจฺฉามหํ อมม อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพ ชิตํ, อนุชานาหิ มํ อมม ปพฺพชฺชายา”ติ. เอวํ วุตฺเต มาตา ตํ เอตทโวจ “ตฺเมห โข เม ตาต เทว ปุตฺ ตา ปิยา มนาปา อปฺปฏิกุลา, มรเณนปิ เต อากามกา วินา ภวิสสามิ, ก็ ปนาหํ ตฺเมห ชีวนเต อนุชานิส สามิ”^{๖๘๐} อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชายา”ติ. ทฺวยมปิ โข ฯเปฯ ตติยมปิ โข มาตฺรํ ยาจิ. อถสฺส มาตา ตํ เอตทโวจ “เตนหิ ตาต อยํ ภาตฺทิโย สกฺยราชา สกฺยानํ รชฺชํ การเตติ, ตว สหาโย โหติ, สเจ โส อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชติ, ตวมปิ ปพฺพชาหิ”ติ. โสปิ ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ภาตฺทิยํ สกฺย ราชานํ เอตทโวจ “มม โข สมม ปพฺพชฺชา ตว ปฏฺวิพฺพธา, สเจ ตวํ ปพฺพชสิ, อหํปิ ปพฺพชิสสามิ.

^{๖๗๙} ขุ.อป.อ. (ปาฬิ) ๑/๑๔๒.

^{๖๘๐} ป. อนุชาติสสามิ

เอหิ สมม อุโภ มยํ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสามา”ติ. “นาหํ สมม สกโกมิ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตฺตฺน”ติ. โส ปุณฺณปุณฺโ อหา “มาตา เม สมม เอวมาห ‘ภทฺธิโย สกยราชา สกยानํ รชฺชํ กาเรติ, ตว สหาโย โหติ, สเจ โส อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชติ, ตวมปิ ปพฺพชาหิ’ติ. อุโภปิ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสามา”ติ “อากเมหิ สมม สตต วสฺसानิ, สตตฺตนํ วสฺसानํ อจฺเจยน อุโภ ปพฺพชิสฺสามา”ติ. “อติจิริ สมม สตตวสฺसानิ, นาหํ สกโกมิ สตต วสฺसानิ อากเมตฺตฺน”ติ. “เตนหิ ฉ วสฺसानิ ฯเปฯ ปญจ... จตตาริ ... ตีณิ ... เทว ... เอกํ วสฺสํ ฯเปฯ สตต มาเส ฉ มาเส ... ปญจ ... จตตาริ ... ตโย ... เทว มาเส ... เอกํ มาสํ ... อทฺธมาสํ ... อทฺธมาสสฺส อจฺเจยน อุโภปิ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสามา”ติ. อติจิริ สมม อทฺธมาโส, นาหํ สกโกมิ อทฺธมาสํ อากเมตฺตฺนติ. อากเมหิ สมม สตตาทํ, ยาวาทํ ปุตเต จ ภาตโร จ รชฺชํ นิยฺยาเทมิ”ติ. “น จิริ สมม สตตาทโ, อากเมสฺสามิ”ติ.

อถ โข ภทฺธิโย จ สกยราชา อนุรุธฺโธ จ อานนฺโท จ ภคฺ จ กิมิลो จ เทวทฺโต จ อุปาสิกป ปเกน สตตมา ยถา ปุเร จตฺตฺรคินิยา เสนาย อุตฺตฺตฺนํ นิยฺยนติ, เอวเมว จตฺตฺรคินิยา เสนาย นิยฺยีสฺ. เต ทูริ คนฺตฺวา เสนํ นินฺตฺวาเปตฺวา ปรวิสยํ โอกกมิตฺวา อารณํ โอมุญฺจิตฺวา อุตฺตราสงเคน ภณฺทิกํ พนฺธิตฺวา อุปาสิ กปฺปกํ เอตทฺโวจฺ “หนท ภณฺ อุปาสิ นินฺตตสฺส, อถนเต เอตตํ ธีวีกายา”ติ. อถ โข อุปาสิสฺส กปฺปกสฺส นินฺตตฺนตสฺส เอตทฺโหสิ “จณฺทา โข สากิยา, ‘อิมินา กุมารา นิปฺปาติตา’ติ ฆาตาเปยฺ ยุปิ มํ. อิมํ หิ นาม สกยกุมารา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสนติ, กิมํคํ ปนาหน”ติ. โส ภณฺทิกํ มุญฺจิตฺวา ตํ ภณฺทํ รุกฺเข อาลกเคตฺวา “โย ปสฺสตี, ทินนํเยว หเรตฺว”ติ วตฺวา, เยน เต สกยกุมารา, เตนฺอุปสงกมิ. อถ นํ “กิสฺส ภณฺ อุปาสิ นินฺตโตสิ”ติ. โส ตํ สพฺพปิ ปวฺตตี อารโจะสิ “สุภฺรฺ ภณฺ อุปาสิ ยํ นินฺตเตสิ, เอวเมว เต ราชาโน กรเยยฺน”ติ.

อถ โข เต ตํ อาทาย, เยน ภควา, เตนฺอุปสงกมฺิสฺ; อุปสงกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสฺสีทิสฺ; เอกมนฺตํ นิสฺสินา โข เต สกยกุมารา ภควนฺตํ เอตทฺโวจฺ “มยํ ภนเต สากิยา นาม มานสฺสโน, อยํ ภนเต อุปาสิ กปฺปกํ อมฺหากํ ที่ฆรตฺตํ ปริจารโก, อิมํ ภควา ปจฺมํ ปพฺพาเชตฺ, อิมสฺส มยํ อภิวาทณํ ปจฺจกฺกุจฺจํ อยฺชลิคมมํ สามิจิกมมํ กริสฺสาม, เอวํ อมฺหากํ สากิยานํ สากิยาโน นิมนฺมานายิสฺสตี”ติ.^{๖๘๑}

อถ โข ภควา อุปาสิ กปฺปกํ ปจฺมํ ปพฺพาเชสิ, ปจฺฉา เต สกยกุมารเ. อถ โข อายสฺมา ภทฺธิโย เตเนว อนุตรวสฺเสน ติสฺโส วิชฺชา สจฺฉากาสิ, อายสฺมา อนุรุธฺโธ ทิพฺพจกฺขุ อุปปาเทสิ. อายสฺมา อานนฺโท โสตาปตฺติลลํ สจฺฉากาสิ, เทวทฺโต โปถุชฺชนิกํ อิทธิ อภินิปาเทสิ.^{๖๘๒}

อถ โข ภควา อนุปิยายํ ยถาภินฺตํ วิหริตฺวา, เยน โกสมพี, เตน จาริกํ ปกฺกามิ; ตตร สฺหํ ภควา โกสมพี วิหริติ ฆอสฺตาราเม. อถ โข เทวทตฺตสฺส รโหคตสฺส ปฏิสฺสลิสนสฺส เอวญฺเจตฺโส ปริวิตกโก อุทฺปาติ “กํ ฆุ โข อหํ ปสาเทยฺ, ยสฺมี เม ปสนเน พหุ ลาภสฺสกาโร อุปฺปชฺเชยฺยา”ติ. อถสฺส เอตทฺโหสิ “อยํ ราชา พิมพิสาโร ภควนฺตํ ปจฺมทสฺสเนน มหติยา ปริสาย สทฺธิ โสตาปตฺติลลํ ปตฺติฏฺฐิตํ อจฺจสทฺธโร น มม โอวาทํ คณฺเหยฺ, อยํ โส อชาตสฺตตฺตฺกุมารโ ตฺรฺโณ จว อายติ ภทฺโท จ, ยนฺนุนาหํ อชาตสฺตตฺตฺกุมารํ ปสาเทยฺ, ตสฺมี ปสฺสนเน พหุ ลาภสฺสกาโร อุปฺปชฺชิสฺสตี”ติ.

^{๖๘๑} อ. นิมนฺมานายิสฺสตีติ

^{๖๘๒} โป. อภินิปาเทสิ

อถ โข เทวทตโต เสนาสนํ สํสาเมตวา ปตตจิวรมาทาย, เยน ราชคหํ, เตน ปกฺกามิ. อถ โข เทวทตโต สกวรรณํ ปฏิสํหริตวา กุมารกวรรณํ อภินิมมินิตวา อหิเมขลิกาย อชาติสตตฺตฺส กุมารสฺส อุจฺจเเค ปาตุโรหสิ.

อถ โข อชาติสตตฺตฺ กุมารโ ภโต อโหสิ อุพฺพิโค อุสฺสงฺกิ อุตฺโรสฺต. อถ โข เทวทตโต อชาติสตตฺตฺ กุมารํ เอตทโวจ “ภายสิ มํ ตวํ กุมารรา”ติ. “อาม ภายามิ, โกสิ ตวน”ติ. “อหํ เทวทตโต”ติ. “สเจ โข ตวํ ฆนเต อโย เทวทตโต อิงฆ สเกเนว วรรณเณน ปาตุภาวสฺสุ”ติ. อถ โข เทวทตโต กุมารกวรรณํ ปฏิสํหริตวา สงฺฆาปฏิปตตจิวรโร อชาติสตตฺตฺส กุมารสฺส ปุโรโต อภูจาสิ. อถ โข อชาติสตตฺตฺ กุมารโ เทวทตตฺส อิมินา อธิปาทิหาริเณน อภิปสนโน ปญฺหิ รตสเทหิ สายํ ปาตํ อุပ္ภูจानํ คจฺจติ, ปญฺจ จ ถาลิปากสตานิ ฆตตาทิหารโ อภิหริยติ. อถ โข เทวทตตฺส ลามสฺสการสิโลเกน อภิภูตสฺส ปริยาทินนจิตตสฺส เอวรูปํ อิจฺฉาคตํ อุปฺปชฺชิ “อหํ ภิกฺขุสํฆํ ปริหริสสามิ”ติ. สห จิตฺตูปปาทา ว เทวทตโต ตสฺสา อธิธิยา ปริहाยิ.

อถ โข ภควา โกสมพิยํ ยถาภินนฺตํ วิหริตวา, เยน ราชคหํ, เตน จาริกํ ปกฺกามิ. ตตร สุทํ ภควา ราชคเห วิหริติ เวฬุเนน กลนฺทกนิวาเป.

อถ โข สมพฺพลา ภิกฺขุ เทวทตตฺส จ อชาติสตตฺตฺส จ สพฺพํ ปวฺตตี ภควโต อาโรจยิสฺส ยาวกัฏฺเฐ ภิกฺขเว เทวทตตฺส อชาติสตตฺตฺ กุมารโ ปญฺหิ รตสเทหิ สายํ ปาตํ อุပ္ภูจानํ คมิสฺสติ, ปญฺจ จ ถาลิปากสตานิ ฆตตาทิหารโ อภิหริยิสฺสตีเยว, หานิเยว ภิกฺขเว เทวทตตฺส ปาฏิกงฺขา กุสเลสุ ฆมเมสุ, โน วุฑฺฒิ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว จณฺทสฺส กุกฺกุรฺสฺส นาสาย ปิตตํ ภินฺทเยยฺ, เอวํ หิ โส ภิกฺขเว กุกฺกุโร ภียโยโส มตฺตาย จณฺทโร อสฺส, เอวเมว โข ภิกฺขเว ยาวกัฏฺเฐ เทวทตตฺส อชาติสตตฺตฺ กุมารโ ๆเปฯ โน วุฑฺฒิ. อตฺตวธาย ภิกฺขเว เทวทตตฺส ลามสฺสการสิโลโก อุทปาติ, ปราภวาย เทวทตตฺส ลามสฺสการสิโลโก อุทปาติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว กทลํ อตฺตวธาย ผลํ เทติ, ปราภวาย ผลํ เทติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว อตฺตวธาย เทวทตตฺส ๆเปฯ อุทปาติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว เวฬุ อตฺตวธาย ผลํ เทติ, ปราภวาย ผลํ เทติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว ๆเปฯ อุทปาติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว นโฬ อตฺตวธาย ผลํ เทติ, ปราภวาย ผลํ เทติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว ๆเปฯ อุทปาติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อสฺสตรํ อตฺตวธาย คพฺภํ คณฺหาติ, ปราภวาย คพฺภํ คณฺหาติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว ๆเปฯ อุทปาติ.

“ผลํ เว กทลํ หนฺติ

สกกาวโร กาปฺริสํ หนฺติ

ผลํ เวฬุ ผลํ นฬิ,

คพฺโภ อสฺสตรํ ยถา”ติ. ^{๖๘๓}

อถ โข ภควา มหติยา ปริสาย ปริวฺโต ฆมํ เทเสนโต นิสินฺโน โหติ สราชิกาย ปริสาย. อถ โข เทวทตโต อภูจายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตวา, เยน ภควา, เตนณฺชสิ ปณฺาเมตวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “ชินฺโณทานิ ฆนเต ภควา วุฑฺโฒ มหฺลลโก อทฺธโคโต วโยอนุปฺปโต, อุปฺโปสฺสุโก ทานิ ฆนเต

ภควา ทิฏฐธมมสุขวิหารมนุญโต วิหตุ, มม ภิกขุสํหํ วิสสขเขยยา”ติ. “สาริปุตตโมคคัลลานานปี โข
 อหํ เทวทตฺต ภิกขุสํหํ น นิสสขเขยยํ, กิ ปน ตฺยหํ ฉวสฺส เขฬาสกสสา”ติ. อถ โข เทวทตฺโต “สราชิกาย
 มํ ภควา ปริสาย เขฬาสกวาเทน อปสาเทติ, สาริปุตตโมคคัลลानะ ว อุกกํสตี”ติ กุปีโต อนตฺตมโน
 ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปฏกามิ. อยฺยจฺหิ หิ เทวทตฺตสฺส ภควติ ปจฺจโม อาฆาโต อโหสิ.

อถ โข ภควา ภิกขุ อามนฺเตสิ: เตน หิ ภิกฺขเว สํโฆ เทวทตฺตสฺส ราชคเเห ปกาสนียกมมํ กโรตุ
 “ปุพฺเพ เทวทตฺตสฺส อญฺญา ปกฺติ อโหสิ, อิทานิ อญฺญา ปกฺติ, ยํ เทวทตฺโต กเรยฺย กาเยน วาจาเยน วา
 เตน พุทฺโธ วา ธมฺโม วา สํโฆ วา ทฏฺฐพฺโพ, เทวทตฺโต ว เตน ทฏฺฐพฺโพ”ติ.

อถ โข ภควา อายสฺมนตํ สาริปุตฺตํ อามนฺเตสิ “เตนหิ ตวํ สาริปุตฺต เทวทตฺตํ ราชคเเห ปกาเส
 หิ”ติ. ปุพฺเพ มยา ฆนฺเต เทวทตฺตสฺส ราชคเเห ฆณฺโณ ภาสีโต “มหิทฺธิโก โคธิปุตฺโต”^{๒๘๔}, มหฺนุภาโว
 โคธิปุตฺโต”ติ. “กถาหํ ฆนฺเต เทวทตฺตํ ราชคเเห ปกาเสมี”ติ. นนฺ ตฺยา สาริปุตฺต ภูโตเยว เทวทตฺตสฺส
 ราชคเเห ฆณฺโณ ภาสีโต “มหิทฺธิโก โคธิปุตฺโต, มหฺนุภาโว โคธิปุตฺโต”ติ. “เอวํ ฆนฺเต”ติ. “เอวเมว โข
 ตวํ สาริปุตฺต ภูตฺถเยว เทวทตฺตํ ราชคเเห ปกาเสหิ”ติ. “เอวํ ฆนฺเต”ติ โข อายสฺมา สาริปุตฺโต ภควโต
 ปจฺจสฺสสึ.

“เตนหิ ภิกฺขเว สํโฆ สาริปุตฺตํ สมนนฺตุ เทวทตฺตํ ราชคเเห ปกาเสตุ “ปุพฺเพ เทวทตฺตสฺส อญ
 ญา ปกฺติ อโหสิ, อิทานิ อญฺญา ปกฺติ, ยํ เทวทตฺโต กเรยฺย กาเยน วาจาเยน วา เตน พุทฺโธ วา ธมฺโม วา
 สํโฆ วา ทฏฺฐพฺโพ, เทวทตฺโตว เตน ทฏฺฐพฺโพ”ติ.

สมมโต จายสฺมา สาริปุตฺโต สมพฺพเลหิ ภิกฺขุหิ สหฺมํ ราชคหํ ปวิสิตฺวา เทวทตฺตํ ราชคเเห ปกา
 เสสิ “ปุพฺเพ ๆเปฯ เตน ทฏฺฐพฺโพ”ติ. ตตฺถ เย เต มนุสฺสา อสฺสทฺธา อปฺปสนฺนา ทฺพพฺพุทฺธิโน, เต เอว
 มาหํสุ “อุสฺยกา อิเม สมณฺา สกฺยปุตฺติยา เทวทตฺตสฺส ลาภสฺสการํ อุสฺยนฺตี”ติ. เย ปน เต มนุสฺสา
 สทฺธา ปสนฺนา ปณฺติตา พฺยตฺตา สฺพพฺพุทฺธิมนโต, เต เอวมาหํสุ “น โข อิหํ โอโรกํ ภวิสฺสตี, ยถา ภควา
 เทวทตฺตํ ราชคเเห ปกาสาเปตี”ติ.

อถ โข เทวทตฺโต, เยน อชาตสฺตตฺต กุมารโ, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อชาตสฺตตฺต กุมารํ เอตท
 โวจ “ปุพฺเพ โข กุมาร มนุสฺสา ทิฆายกา, เอตฺรหิ อปฺปายกา. จานํ โข ปเนตํ วิชฺชตี ยํ ตวํ กุมารโ ว
 สมานอ กาลํ กเรยฺยาสี, เตนหิ ตวํ กุมาร ปิตฺรํ หนตฺวา ราชา โหหิ, อหํ ภควนฺตํ หนตฺวา พุทฺโธ ภวิส
 สามิ”ติ.

อถ โข อชาตสฺตตฺต กุมารโ “อโยโย โข เทวทตฺโต มหิทฺธิโก มหฺนุภาโว, ชาเนยฺยาปิ อโยโย
 เทวทตฺโต”ติ อูรฺยา ปโตณิก^{๒๘๕} พนฺธิตฺวา ทิฆา ทิวสฺส ภีโต อุพฺพิคฺโค อุสฺสงฺกํ อุตฺรโสตฺ สหฺสา อนฺเตปฺร
 ปาวิสึ. อทฺทสาสุ โข อนฺเตปฺรา อุปจารกา มหามตฺตา อชาตสฺตตฺต กุมารํ ทิฆา ทิวสฺส ภีตํ อุพฺพิคฺคํ
 อุสฺสงฺกํ อุตฺรโสตฺ สหฺสา อนฺเตปฺรํ ปวิสฺนตํ; ทิสฺวาน อคฺคเหสุ. เต วิจินฺนตา อูรฺยา ปโตณิกํ พทฺธํ ทิสฺวาน
 อชาตสฺตตฺต กุมารํ เอตทโวจ “กิ ตวํ กุมาร กตฺตุกาโมสึ”ติ. “ปิตฺรมหิ หนตฺตุกาโมมหิ”ติ. “เกนาสิ อุส
 สาหิโต”ติ. อโยเยน เทวทตฺเตนา”ติ.

เอกจฺเจ มหามตฺตา เอวํ มตฺตี อํกํสุ “กุมารโ จ หนตฺพฺโพ เทวทตฺโต จ, สพฺเพ จ ภิกฺขุ หนตฺพ
 พา”ติ. เอกจฺเจ มหามตฺตา เอวํ มตฺตี อํกํสุ “น ภิกฺขุ หนตฺพฺพา, น ภิกฺขุ กิณฺจิ อปรชฺฌนตี, กุมารโ จ

^{๒๘๔} ป. โติปุตฺโต

^{๒๘๕} ป. ปโตณียํ

หนตพโพ เทวทตโต จา”ติ. เอกจเจ มหามตตา เอว มตี อังสุ “น กุมารโ จ หนตพโพ น เทวทตโต, น ภิกขุ หนตพพา, ญโธ อาโรเจตพพ, ยถา ราชา วกขติ, ตถา กริสสามา”ติ.

อถ โข เต มหามตตา อชาตสตุ กุมาริ อาทาย, เยน ราชา มาโคโธ เสนิโย พิมพิสาโร, เต อนุสสงมิมิ; อุปสงกมิตวา ญโธ เอตมตถัง อาโรเจสุ. “กถั ภณเ มหามตเตหิ มตี กตาติ”. “เอวญจ เอวญจ กตา”ติ.

กั ภณเ กริสสตี พุทโธ วา ธมโม วา สโม วา, นนุ ภควตา ปฏิจเจว เทวทตโต ราชคเห ปกาสาปีโต “พุเพ เทวทตตสส ะเปฯ ทฏพโพ”ติ. ตถถ เย เต มหามตตา เอว มตี อังสุ “กุมารโ จ หนตพโพ”^{๖๘๖} เทวทตโต จ, สพุเพ จ ภิกขุ หนตพพา”ติ. เต อญฺเฐน อกาสิ. เย เต มหามตตา เอว มตี อังสุ “น ภิกขุ หนตพพา, น ภิกขุ กิณจิ อปรชณนติ, กุมารโ จ หนตพโพ เทวทตโต จา”ติ. เต นีเจ จาเน จเปสิ. เย เต มหามตตา เอว มตี อังสุ “น กุมารโ จ หนตพโพ, น เทวทตโต, น ภิกขุ หนตพพา, ญโธ อาโรเจตพพ, ยถา ราชา วกขติ, ตถา กริสสามา”ติ. เต อจฺเจ จาเน จเปสิ. อถ นั ราชา เอตทโวจ “กิสส มั ตวั กุมาร หนตฺกาโมสิ”ติ. “ชเชนมหิ เทว อตฺถิโก”ติ. “เตนหิ กุมาร เอตํ เต รชชน”ติ อชาตสตุสส กุมารสส รชชํ นิยยาเทสิ.

อถ โข เทวทตโต, เยน อชาตสตุ กุมารโ, เตนุสสงกมิ; อุปสงกมิตวา อชาตสตุ กุมาริ เอตทโวจ “ปุริเส มหาราช อาณาเปหิ, เย สมณํ โคตมํ ซีวิตา โวโรเปสสนตี”ติ^{๖๘๗}. อถ โข อชาตสตุ กุมาริ มนุสเส อาณาเปสิ “ยถา ภณเ อยโย เทวทตโต อาห, ตถา กรียยาถา”ติ^{๖๘๘}. อถ โข เทวทตโต เอกํ ปุริสํ อาณาเปสิ “คจฺฉาวุโส อมฺกสมิ โอกาเส สมณเ โคตโม วิหริตี, ตํ ซีวิตา โวโรเปตวา อิมินา มคฺเคน อาคจฺฉา”ติ. ตสฺมิ มคฺเค เทว ปุริเส จเปสิ “โย อิมินา มคฺเคน เอโก ปุริโส อาคจฺฉตี, ตํ ซีวิตา โวโรเปตวา อิมินา มคฺเคน อาคจฺฉา”ติ. ตสฺมิ มคฺเค จตฺตาริ ปุริเส จเปสิ “เย อิมินา มคฺเคน เทว ปุริสา อาคจฺฉนตี, เต ซีวิตา โวโรเปตวา อิมินา มคฺเคน อาคจฺฉา”ติ. ตสฺมิ มคฺเค อญฺจ ปุริเส จเปสิ “เย อิมินา มคฺเคน จตฺตาริ ปุริสา อาคจฺฉนตี, เต ซีวิตา โวโรเปตวา อิมินา มคฺเคน อาคจฺฉา”ติ. ตสฺมิ มคฺเค โสฬส ปุริเส จเปสิ “เย อิมินา มคฺเคน อญฺจ ปุริสา อาคจฺฉนตี, เต ซีวิตา โวโรเปตวา อาคจฺฉา”ติ.

อถ โข โส เอโก ปุริโส อสิจมมํ คเหตุวา ธนฺกลาปี สนนยฺหิตวา, เยน ภควา, เตนุสสงกมิ; อุปสงกมิตวา ภควโต อวิหเร ภิตฺ อพฺพิโค^{๖๘๙} อสสงกั อุตฺรโสถ ปตฺถทฺเธน กาเยน อญฺเฐน. อทฺทสา โข ภควา ตํ ปุริสํ ตถา จิตฺ; ทิสฺวาน ตํ เอตทโวจ “เอหาวิโส มา ภายี”ติ. อถ โข โส ปุริโส อสิจมมํ เอกมนตํ กริตวา ธนฺกลาปี นิภฺชิปิตวา, ภควนตํ อุปสงกมิตวา ภควโต ปาเทสุ สิริสา นิปิตฺวา ภควนตํ เอตทโวจ “อจฺฉโย มั ภนเต อจฺจมา ยถาพาลํ ยถามุพฺพํ ยถาอฺกุสลํ. ยวาทํ ญฺญจฺจิตฺโต วรฺกจฺจิตฺโต อธิสสงกนฺโต, ตสฺส เม ภนเต ภควา อจฺฉยํ อจฺฉยโต ปฏิกคณฺหาตุ อายตี สํวรายา”ติ. ตคฺช^{๖๙๐} ตวั อาวุโส อจฺฉโย อจฺจมา ยถาพาลํ ยถามุพฺพํ ยถาอฺกุสลํ, ยํ ตวั ญฺญจฺจิตฺโต วรฺกจฺจิตฺโต, อธิสสงกนฺโต, ยโต จ โข ตวั อาวุโส อจฺฉยํ อจฺฉยโต ทิสฺวา ยถาธมมํ ปฏิกโรสิ, ตนเต มยํ ปฏิคคณฺหาม, วุฑฺฒิ เท

^{๖๘๖} โป. หนตฺถเจ

^{๖๘๗} โป. โวโรเปยฺยุนตี

^{๖๘๘} โป. กโรธาติ

^{๖๘๙} โป. อพฺพิทโต

^{๖๙๐} โป. อิงฆ

สา^{๖๙๑} อาวุโส อริยสส วินเย, โย อจจยํ อจจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิภโรติ, आयตี สํวรํ อาปชฺชตี”ติ วตฺวา ธมฺมํ เทเสตี. เทสฺนาปรีโยसानเ โส โสตาปตฺติมเล ปตฺติภฺรหิตฺวา สตฺถุ คุณฺโณ โธเมตฺวา สาสเน อตฺตานํ นิยฺยาเทตฺวา “มา โข ตวํ อาวุโส อิมินา มคฺเคน คจฺฉ, อิมินา มคฺเคน คจฺฉาหิ”ติ, อณฺเณน มคฺเคน อญฺโยชิตो ปกฺกามิ.

อถ โข เต เทว ปุริสา “กีนุ โข โส เอโก ปุริโส จิเรเน อาคจฺฉตี”ติ ปฏิปํ คจฺฉนฺตา อทฺทสํสุ ภควนฺตํ อุปสงกมิตฺวา วณฺทิตฺวา เอกมณฺตํ นิสฺสีสุ. เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสสี. เทสฺนาปรีโยसानเ เต โสตาปตฺติมเล ปตฺติภฺรหิตฺวา ตเถว อญฺโยชิตา ปกฺกามุ.

ตตถ โส เอโก ปุริโส เทวทตฺตํ อุปสงกมิตฺวา เอตทโวจ “นาหิ ภนฺเต สกโกมิ ตํ ภควนฺตํ ชีวิตา วโรเปตฺ, มหิตฺธิโก โส ภควา มหानุภาโว”ติ. “อลํ อาวุโส, มา ตวํ สมณํ โคตมํ ชีวิตา วโรเปสี, อหเมว สมณํ โคตมํ ชีวิตา วโรเปสฺสามิ”ติ.

เตน โข ปน สมเณน ภควา คิซมญฺญสฺส^{๖๙๒} ปพฺพตฺสส ฉายาย^{๖๙๓} จงฺกมตี. อถ โข เทวทตฺโต คิซมญฺญํ ปพฺพตํ อภิรฺยุหิตฺวา^{๖๙๔} มหตี สิลํ ปวิซมิ “อิมาย สมณํ โคตมํ ชีวิตา วโรเปสฺสามิ”ติ. อถ เทว ปพฺพตฺกฺญา สมาคนฺตฺวา ตํ สิลํ สมปฺภิจฺฉีสุ. ตโต ปปฏิกา อุปฺปตฺติตฺวา ภควโต ปาเท รุหิรํ อุปฺปาเท สี. อถ โข ภควา อุทฺธํ อุลโลเกตฺวา เทวทตฺตํ เอตทโวจ “พหุ ตยา โมซปฺริส อปฺปณฺณํ ปสฺสตี, ยํ ตวํ ญฺญจิตฺโต วรจจิตฺโต ตถาคตฺสส รุหิรํ อุปฺปาเทสี”ติ. อถ โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสี “อิหํ ภิกฺขเว เทวทตฺเตน ปจฺมํ อนนฺตริยกมฺมํ อุปฺจิตํ, ยํ ญฺญจิตฺเตน วรจจิตฺเตน ตถาคตฺสส รุหิรํ อุปฺปาทิตฺน”ติ.

อสฺสสฺสุ โข ภิกฺขุ “เทวทตฺเตน กิร ภควโต วโร ปยุตฺโต”ติ. เต จ ภิกฺขุ ภควโต วิหารสฺส ปรีโต ปรีโต จงฺกมณฺตี อุจฺจาสทฺทา มหาสทฺทา สซฌายํ กโรนฺตา ภควโต รกฺขาวรรณคฺคตฺติยา. ชานนฺโต โข ภควา “กีนุ โข โส อานนฺท อุจฺจาสทฺโท มหาสทฺโท สซฌายสทฺโท”ติ. आयสฺมา อานนฺโท สพฺพํ ปวุตฺตี ภควโต อาโรเจสี. “เตนหानนฺท มม วจเนเน เต ภิกฺขุ อามนฺเตหิ สตฺถา आयสฺมนฺเต อามนฺเตตี”ติ^{๖๙๕}. เถโร ตถา อกาสิ.

อถ โข ภควา เต ภิกฺขุ เอตทโวจ “อญฺจานเมตํ ภิกฺขเว อนวกาโส, ยํ ปฺรุปกฺกเมน ตถาคตํ ชีวิตา วโรเปยฺย, น อนฺนุปกฺกเมน”^{๖๙๖} ภิกฺขเว ตถาคตา ปรีนฺิพพายนตี”ติ. “คจฺฉนฺตุเมห ภิกฺขเว ยถาวิหารํ อรฺกขิยา ภิกฺขเว ตถาคตา”ติ.

สวาสเนหิ กิเลเสหิ ปรีสุทฺธสนฺตานเ ภควา เกนจิ กมฺเมน เอวรूपิ สีลาเกหิ ปาปฺณาตีตี.

อตีเต กิร โพธิสฺสโต จ กนิฏฺฐภาตา จ เอกปิตุปุตฺตา อเหสุ. เต ปิตุ อจฺจเณน ทาเส^{๖๙๗} ปฏฺิจจกลหิ กโรนฺตา อณฺณมณฺณํ วิรุทฺธา อเหสุ. โพธิสฺสโต อตฺตโน พลวภาเวเน กนิฏฺฐภาตฺรํ อชฺโณตฺถริตฺวา ตสฺสฺสปรี ปาสาณํ ปวิซเณสี. โส เตน กมฺมวิปาเกเน นรกาทีสุ อนเภาวสฺสสทฺสสานิ ทุกฺขมนุสฺสวิตฺวา อิมสฺมี

^{๖๙๑} โป. จุทฺทเทโส

^{๖๙๒} โป. ติซมญฺญสฺส

^{๖๙๓} อี. ปจฺฉายาย

^{๖๙๔} อี. อภิรฺยุหิตฺวา ฉ.ม. อารุหิตฺวา

^{๖๙๕} โป. ปกโกสตีตี

^{๖๙๖} โป. อนฺนุกเมน

^{๖๙๗} โป. ปาสาณ

ปัจฉิมตตภาเว พุทธภูตสมิ เสรวาณิกขกาเล เวรจิตตวเสน มาเรตฺตกาเมเน เทวทตเตน ปวิทฺธมานํ
เอวรูปํ สีลาเกทํ ปฏิลลิตํ. “กตฺรสมิ กาลเ ภควติ เทวทตฺโต เวรจิตตํ อากาสี”ติ ?

อติเต อิตฺ ปญจเม กปเป โพธิสฺสโต เสรวรรุเจ กจฺจปฺภวณฺนิโห อโหสิ. โส เสรวินามเกเน เอ
เกเน โลลกจฺจปฺภวณฺนิเชเน สหฺธิ โวหารตถาย คจฺจนโต นีลวาทํ นาม นทํ อุตฺตริตฺวา อริฏฺฐปฺรํ นาม นครํ
ปวิสนโต นครวิธีย^{๖๙๘} ภาเซตฺวา อตฺตโน ปตฺตวิธียา ภณฺทํ วิกกิณฺณโต วิจฺริ. อิตโรปิ อตฺตโน ปตฺตวิธึ
คณฺหิ. ตสมฺมิจฺจ นครเ เอกํ เสฏฺฐิกุลํ ปรีชิตฺตํ อโหสิ สพฺเพ ปุตฺตภาติกา จ ฌณฺจ ปรีกฺขยํ อคฺมฺส. เอกา
ทาริกา อยฺยิกาย สหฺธิ อวเสสา อโหสิ. ตา เทวปี ปเรสํ ภติ กตฺวา ชีวนฺติ. เคเห ปน ตาสํ มหาเสฏฺฐินา
ปรีกฺขตฺตปฺพุพา สุวณฺณปาติ ภาชนนฺตเร นิกฺขิตฺตา ที่ฆรตฺตํ อวตฺถยฺยมาณา มลคฺคหิตา อโหสิ. ตา ตสฺสา
สุวณฺณปาติภาวมฺปิ น ชานนฺติ. โส โลลวณฺนิโห^{๖๙๙} ตสมิ สมเย “มณฺเ คณฺหล มณฺเ คณฺหลา”ติ วิ
จฺรณโต ตํ ฆรทวารํ ปาปฺณิ. สา กุมาริกา ตํ ทิสฺวา อยฺยิกํ อาห “อมม มยฺหํ เอกํ ปิพฺพนํ คณฺหา”ติ.
“อมม มยฺ ทุคฺคตา กิ ทตฺวา คณฺหิสฺสามา”ติ. อยํ โน ปาติ อตฺถิ, โน จ อมฺหากํ อุปการา อิมํ ทตฺวา คณฺ
หาติ. สา วาณิขํ ปกฺโกสาเปตฺวา อาสเน นิสิตาเปตฺวา ตํ ปาติ ทตฺวา “อยย อิมํ คเหตฺวา ตว ภคินียา
ภิกฺขจฺเหว เทหิ”ติ อาห. วาณิโห ปาติ หตฺถเณ คเหตฺวา “สุวณฺณปาติ ภวิสฺสตี”ติ ปวิตเตตฺวา ปาติปฺญ
จฺยํ สฺวจฺยิยา เลਖํ กพฺพิตฺวา สุวณฺณภาวํ ญตฺวา “อิมาสํ ภิกฺขจฺ อทตฺวา อิมํ ปาติ หริสฺสามิ”ติ จินฺเตตฺวา
“อยํ กิ อคฺขติ อทฺตมาสโกปิสฺสา มฺลํ น โหตี”ติ ภูมฺยํ ขิปีตฺวา อญฺจายาสนา ปกฺกามิ. “เอเกเน ปวิสิตฺวา
นิกฺขนฺตวิธึ อิตโร ปวิสิตฺ ทุคฺคตี”ติ โพธิสฺสโต ตํ วิธึ ปวิสิตฺวา “มณฺเ คณฺหล มณฺเ คณฺหลา”ติ วิจฺรณโต
ตเมว ฆรทวารํ ปาปฺณิ.

ปูน สา กุมาริกา ตเถว อยฺยิกํ อาห. อถ นํ อยฺยิกา “อมม ปจฺมํ อากตฺวาณิโห ปาติ ภูมฺยํ ขิปีต
วา คโต อิทานิ กิ ทตฺวา คณฺหิสฺสามา”ติ อาห. “อมม โส วาณิโห ผรุสฺวาโจ อยํ ปน ปิยทสฺสโน มฺหุ
สฺลลาโป อปเปว นาม นํ คณฺเหยยา”ติ. “อมม เตนํ หิ ปกฺโกสาหิ”ติ. สา ตํ ปกฺโกสิ. ถสฺส เคหํ ปวิสิต
วา นิสินนสฺส ตํ ปาติ อทฺส. โส ตสฺสา สุวณฺณปาติภาวํ ญตฺวา “อมม อยํ ปาติ สตสฺสสฺสํ อคฺขติ
สตสฺสสฺสคฺชนกภณฺทํ มยฺหํ หตฺถเณ นตฺถิ”ติ อาห. อยย ปจฺมํ อากตฺวาณิโห “อยํ อทฺตมาสกมฺปิ น อคฺข
ตี”ติ ทตฺวา ภูมฺยํ ขิปีตฺวา คโต อยํ ปน ตว ปุณฺณเณ สุวณฺณปาติ ชาตา ภวิสฺสตี มยฺ อิมํ ตฺยหํ เทม ภิกฺข
เทว โน ทตฺวา อิมํ คเหตฺวา ยาหิตี. โพธิสฺสโต ตสมิ ขณฺเ^{๗๐๐} หตฺถคตานิ ปญจ กหาปณฺสตานิ ปญจสตค
ชนกภณฺจ ภณฺทํ สพฺพํ ทตฺวา “มยฺหํ อิมํ ตฺลยฺจ ปสิพฺพภณฺจ อญฺจ จ กหาปณฺ เทลา”ติ เอตฺตํ ยาจิตฺวา
อาทาย ปกฺกามิ. โส สีมเมว นทิตฺริ คนฺตฺวา นาวิกสฺส อญฺจ กหาปณฺ ทตฺวา นาวิ อภฺริหิ.

ตโต โลลวณฺนิโห^{๗๐๑} ปน ตํ เคหิ^{๗๐๒} คนฺตฺวา “อาหฺรถ ตํ ปาติ ตุมฺหากํ ภิกฺขจฺเหว ทสฺสามิ”ติ
อาห. สา ตํ ปรีกาสิตฺวา “ตวํ อมฺหากํ สตสฺสสฺสคฺชนิกํ สุวณฺณปาติ อทฺตมาสคฺชนิกมฺปิ น อากาสิ ตฺยหํ
ปน สามิกสฺสโส เอโก ฌมฺมิโก วาณิโห อมฺหากํ สหฺสฺสํ ทตฺวา ตํ อาทาย คโต”ติ อาห. ตํ สุตฺวา
“สตสฺสสฺสคฺชนิกาย สุวณฺณปาติยา ปรีทโนมฺหิ มหาชานิกโร วต เม อยน”ติ สยฺชาตพลวโสโก สตี ปจ
จฺปฏฺฐาเปตฺว อสฺสโกณโต วิสณฺณิ หุตฺวา อตฺตโน หตฺถคเต กหาปณฺ เจว ภณฺทิกภณฺจ ฆรทฺวาเรยว วิกิริต

^{๖๙๘} โป. นครวิธีย

^{๖๙๙} โป. โลลตานิโห

^{๗๐๐} โป. คณ

^{๗๐๑} โป. พาลพานิโห

^{๗๐๒} โป. เทหิ

(๖) สดถจณโท

ราชาห์ ปตติโก อสมิ ฯเปฯ น หิ กम्म วินัสสตีติ

เอตถายิ ปริทีปนา :-

อตีเต กิร โพธิสโต ปจจนตเทเส ราชา อโหสิ. โส พุชชนสัสคควเสน ปจจนตเทเส วาสวเสน จ ฐโต สาหสิโก อโหสิ. โส เอกทิสํ ชคคหโต ปตติโกว นนเร วิจรณโต นิราปราเช ชน ชคเคน ผาเลนโต^{๗๐๘} อคมาสิ. โส เตน ปาปกมมวิปาเกน พหุณี วสสสทสทานิ นิรเย ปจจิตวา ตีรจณานาทีสุ ทุก ขมนุภิวิตวา ปกกาเวเสน ปจฉิมตตภาเว พุทฺธกเถลา ลามสกุการสิโลเกน อภิภูเตน ปริยาทินน จิตเตน เทวทเตน “อหิ ภิกขุสํฆิ ปริหริสสามิ”ติ สห จิตตูปาทาปริหีนชมาเนน ภควนตํ อุป สงกมิตวา “ชินโณทานิ ภนเต ภควา วุฑฺฒิ มหาลโล อทรรคโต วโยอนุปปโต, อปโปสสุโก ทานิ ภนเต ภควา ทิฏฐมมสุขวิหารมนุญฺสโต วิหตุ, มม ภิกขุสํฆิ นิสสชชตุ, อหิ ภิกขุสํฆิ ปริหริสสามิ”ติ ยาจิตวา “อลํ เทวทต, มา เต รุจจิ ภิกขุสํฆิ ปริหริตฺน”ติ^{๗๐๙} ภควตา ปฏิภินเตน พุติยมปี .... ตติยมปี ยาจิตวา “สาริปุตตโมคคัลลนานิปิ โข อหิ เทวทต ภิกขุสํฆิ นิสสชชเยยํ, กิ ปน ตฺยหิ ฉวสส เขวาสกสสา”ติ ภควโต “อปสาเทนเตน สราชิกาย ปริสาย ภควา เขลาสกวาเทน อปสา เทติ, สาริปุตตโมคคัลลเนว ว อุกกัสนตี”ติ กุปิเตน อนตตมเนน ภควติ อาฆาตํ พนฺธิตวา อชาตสตุ กุมารํ อุปสงกมิ “ปุพฺเพ โข กุมาร มนุสสา ทิฆายุกา, เอตฺรหิ อปฺปายุกา. จานํ โข ปเนตํ วิชชติ ยํ ตวํ กุมารโ ว สมานิ กาลํ กรเยยาสิ, เตนหิ ตวํ กุมาร ปิตฺร หนตวา ราชา โหหิ, อหิ ภควนตํ หนตวา พุทฺโธ ภวิสสามิ”ติ. อโยชิตวา เอกตตีสปริเส ภควนตํ มาราเปตวา ภควโต กิณฺจิกาทู อสโกเนเต โสตาปตติผลเ ปติฏฐหิตวา นินฺตเตตฺวา สพฺพํ ปวตฺตี อาโรเจเนเต “อลํ อาวุโส ตวํ สมณํ โคตมํ ชีวิตํ วโรเปสิ อลเมว สมณํ โคตมํ ชีวิตา วโรเปสสามิ”ติ, ปพฺพตํ อภิชฺยหิตวา มหตี สิลํ ปฏิวิชฺฌิ “อิมาย สมณํ โคตมํ ชีวิตา วโรเปสสามิ”ติ, เทว ปพฺพตภูฏา สมากนตวา ตํ สิลํ สมฺปฏิจฉิสุ, ชิตตปาสาณสกุขลิกปหาเรน อญฺจิตคณฺโฑ อโหสิ. ชีวโก เมตตจิตเตน ตํ คณฺหํ ผาเลสิ^{๗๑๐}. เวรจิตตสส เทวทตสส รุหิรูปาทกम्मํ อนนฺตริกํ อโหสิ, เมตตจิตตสส ชีว กสส คณฺหผลาณํ ปุณฺณเมว อโหสีติ. เตน วุตตํ

“ราชาห์ ปตติโก อาสี

สตติยา ปุริเส หนิ.

เตน กम्मวิปาเกน

นิรเย ปจจิตํ ภูสํฯ

“กम्मโน ตสส เสเสน

อิทานิ สกถํ มม.

ปาเท ฉวี ปกปเปสิ

น หิ กम्म วินัสสตี”ติ.^{๗๑๑}

(๗) นาทาคีรี

หตถา โรโหปุเร อาสี ฯ ป ฯ ทารุणे สมฺปาคมตี

เอตถายิ ปริทีปนา :-

^{๗๐๘} โป. ชาเลนโต

^{๗๐๙} โป. ปริหริตฺนติ

^{๗๑๐} โป. ชาเลสิ

^{๗๑๑} พ.อ.ป.อ. (पालิ) ๑/๑๔๗.

เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา ราชคเห วิหริติ เวฬุเน กลนทกนิวาเป. เตน โข ปน สมเยน ราชค
 เหา นาคคิริ นาม หตฺถิ จณฺโฑ โหติ มนุสฺสฆาตโก. อถ โข เทวทตฺโต ราชคหํ ปวิสิตฺวา หตฺถิสาลํ คนฺต
 วา หตฺถิโคปเก เอตทโวจ “มยฺ โข ภณเ ราชฆาตกา นาม ปฏฺิพลา นิจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
 ภาตฺตปิ เวตนํ”^{๗๑๒} วทฺมาเปตฺ^{๗๑๓}. เตน हि ภณเ ยทา สมโณ โคตโม อิมํ รจฺฉํ ปฏฺิพนโน โหติ, ตทา อิมํ
 นาคคิริ หตฺถิ ติธา มทฺทนต์ โสฬส สฺราษณฺเ ปาเยตฺวา มฺยจิตฺวา อิมํ รจฺฉํ ปฏฺิปาเทธา”ติ. “เอวํ
 ภาตฺ”ติ โข เต หตฺถิโคปกา เทวทตฺตสฺส ปจฺจสฺสสฺ. อถ โข ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตต
 จีวรมาทาย สมพฺพเลหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ ราชคหํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ. อถ โข ภควา ตํ รจฺฉํ ปฏฺิพชฺชิ. อทฺทสฺส
 โข เต หตฺถิภณฺธา ภควนฺตํ ตํ รจฺฉํ ปฏฺิพนนํ; ทิสฺวาน^{๗๑๔} นาคคิริ หตฺถิ ติธามทฺทนต์ โสฬสสฺราษณฺเ
 ปาเยนฺตํ มฺยจิตฺวา ตํ รจฺฉํ ปฏฺิปาเทสฺ. โส วิถิปจฺจุราทโย วิทฺธเสนโต อาคจฺฉติ. ตทา เอกา
 อิตฺถิ ทารเก คเหตฺวา วิถิตอ คจฺฉติ. หตฺถิ ตํ อิตฺถิ ทิสฺวา อนุพฺนธิ.

อถ โข ภควา “โภ นาคคิริ น ตํ อตถาย ปยาโต อิทาจฺฉาหิ”ติ. อทฺทสา โข
 นาคคิริ หตฺถิ ภควนฺตํ ทฺวโร ว อาคจฺฉนฺตํ มฺยจิตฺวา ภควนฺตํ อนุพฺนธิ. โส อาคจฺฉนโต โสณ
 ฑํ อฺุสสาเปตฺวา ปทฺฐกฺกณฺณวาลอ, เยน ภควา, เตน อภิธาวิ. อทฺทสฺส โข เต ภิกฺขุ นาคคิริ หตฺถิ ทฺว
 โร^{๗๑๕} อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ “ออยฺ ภาตฺ นาคคิริ หตฺถิ จณฺโฑ มนุสฺสฆาตโก, อิมํ
 รจฺฉํ ปฏฺิพนโน, ปฏฺิภกฺมตฺ ภาตฺ ภควา, ปฏฺิภกฺมตฺ สฺคโต”ติ. อาคจฺฉน ภิกฺขเว มา ภายิตถ อญฺจานเมตํ
 ภิกฺขเว อนวกาโส, ยํ ปฺรปฺกเมน ตถาคตํ ชีวิตา โวรอปฺเปย, น ปฺรปฺกเมน ภิกฺขเว ตถาคตา ปรีนิพ
 พายนฺติ”ติ. ทุตฺติยมฺปิ .... ตุตฺติยมฺปิ โข เต ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ ๆเปฯ ปฏฺิภกฺมตฺ สฺคโต”ติ. “อาคจฺฉน
 ภิกฺขเว มา ภายิตถ ๆเปฯ ปรีนิพพายนฺติ”ติ.

อถ โข มนุสฺสา ปาสาเทสฺปิ รมฺมิเยสฺปิ ฉทฺเนสฺปิ^{๗๑๖} อารุฬฺหา อจฺฉนฺติ. ตตถ เย เต มนุสฺสา
 อสฺสทธา อปฺปสนฺนา ทฺพทฺธิโน, เต เอวมาหฺสฺ “อภฺโรโป วต โภ มหาสมโณ นาเคน วิเหจฺยิสฺสตี”ติ.
 เย ปน เต มนุสฺสา สทฺธา ปสนฺนา ปณฺชิตา พุทฺธิมนโต, เต เอวมาหฺสฺ “นจฺริสฺสํ วต โภ นาโค นาเคน
 สงฺคาเมสฺสตี”ติ. อถ โข ภควา นาคคิริ หตฺถิ เมตฺเตน จิตฺเตน ฝริ. โส จ ภควโต ฝฺญโโส โสณฑํ โอ
 โรเปตฺวา ภควนฺตํ อฺุปสงฺกมิตฺวา ภควโต ปุโรโต อญฺจาสิ. อถ โข ภควา ทกฺขิณฺน หตฺเถน นาคคิริสฺส
 หตฺถิสฺส กุมภํ ปรามสนโต นาคคิริ หตฺถิ อิมานิ คากาหิ อชฺฉณาสิ

“มา กฺุณฺชร นาคมาสโท
 ทฺกฺขํ हि กฺุณฺชร นาคมาสโท.
 น हि นาคหตฺตสฺส กฺุณฺชร
 สฺคตฺติ โหติ อิตฺโต ปรี ยโต.
 มา จ มโท มา จ ปมาโท
 น हि ปมตฺตา สฺคตฺติ วชฺนติ เต.
 ตวญฺเญว ตถา กริสฺสสิ

^{๗๑๒} โป. ภคฺคเวตฺตนํ

^{๗๑๓} โป. มิวมาเปตฺ

^{๗๑๔} โป. ทิสฺวา

^{๗๑๕} โป. ปุโรโต

^{๗๑๖} โป. ฉทฺทเนสฺปิ

เยน ตวั สุคติ คมัสสสี”ติ.^{๗๑๗}

อถ โข นาฬาคีรี หตถิ โสณชาย ภควโต ปาทปัสสูนิ คเหตวา อุปริมุทนิ อากิริตวา ปฏิกุญฺเียว
ปฏิสกกี, ยาว ภควนฺตํ อทกฺขิ. อถ โข นาฬาคีรี หตถิ หตฺถิสาลํ คนฺตวา สกฺกฺชานเ อญฺจาสี. ตถาหนโต
จ ปน นาฬาคีรี หตถิ อโหสิ.

ตทา เทวพฺรหฺมาทโย อจฺฉริยพฺพุตชาตจิตฺตา ปุพฺพมพฺพารรภาทึหิ ปุเชสฺ. สกฺลนฺครเ ชณฺณ
กมตฺตา ธนฺราสโย อเหสฺ. ราชฯ “ปจฺฉิมทฺวาเร ธนานิ นฺครวาสีนํ โหนฺตุ, ปุรตฺถิมทฺวาเร ธนานิ ราชภณ
ชาคาเร โหนฺตุ”ติ เภรี จราเปสิ. สพฺเพ ตถา กรีสฺ. ตทา นาฬาคีรี ธนปาลเ นาม อโหสิ.

อถ โข มนุสฺสา อิมํ คาลํ คายนฺติ

“ทณฺเฑเนเก ทมยฺนติ

องฺกุเสหิ กสาทึ จ,

อทณฺเฑน อสฺตเถน

นาโค ทนฺโต มเหสีนา”ติ.

มนุสฺสา อุชฺฌายนฺติ ชียนฺติ วิปาเจนฺติ “ยาว ปาโป เทวทตฺโต อลฺกโก, ยตฺร หิ
นาม สมณสฺส โคตมสฺส เวรัมหิทธิกสฺส เวรัมหานุภาวสฺส วธาย ปรกกมัสสตี”ติ. เทวทตฺตสฺส ลาม
สกกฺกาโร ปรีหายิ. ภควโต จ ลามสกกฺกาโร อภิวฑฺฒิ. เทวทตฺโต ปหีนลามสกกฺกาโร สปริโส กุเลสฺ
วิญญาเปตฺวา วิญญาเปตฺวา ภูณชฺติ. กสฺมา จ ภควา กปฺกสฺตสฺสสสาธิกานิ จตฺตาริ อสง
เขยฺยยานิ กุสฺลุปจิตสมฺมารโก เอวรूपิ ปรีหีสฺนํ ปฏิลภตฺติ.

อติเต กิร โฟธิสฺตโต หตฺถิโคปโก หุตฺวา นิพฺพตฺโต หตฺถิ อารุห วิจฺรมาโน มหาปเถ ปจฺเจก
พฺพุธํ ทิสฺวา “กุโต อากจฺฉนฺติ อโย มุณฺหโก”ติ อาหตฺตจิตฺโต ชิลชาโต หตฺถินา อาสาเทสิ. โส เตน กมฺเมน
นิริยาทิสฺส จตฺตราปาเยสฺ อเนกวสฺสสฺสสฺสานิ ทุกฺโข อนุภวิตฺวา ปจฺฉิมตฺตภาเว พฺพุธภูตสฺส เทวทตฺโต
อชาตสฺตตฺตฺราชา นํ สหายํ กตฺวา รณฺโณ “มหาราช ตวั กทา ราชฯ ภวิสสสี”ติอาทึนํ วตฺวา
“สฺเว ตุมฺहे นาฬาคีรี โสฬสสุรารมฺเฏ ปาเยตฺวา ภควโต ปิณฺชาย จรณฺเวลายํ เปเสถา”ติอาทึหิ หตฺถิ
โคปโก นิโยเชสฺสีติ. เตน วุตฺตํ

“หตฺถาโรโห ปุเร อาสี

ปจฺเจกมฺนิมุตฺตมํ,

ปิณฺชาย วิจฺรนฺตํ ตํ

อาสาเทสิ คเชนหํ.

เตน กมฺมวิปาเกน

ภนฺโต นาฬาคีรี คโช,

คิริพฺพเช ปุรวเร

ทารุโณ สมฺปาคมี”ติ.^{๗๑๘}

(๘) สีสทุกฺข

อหํ เกวณฺณคามมฺหิ ฯเปฯ

ยทา หนิ วิญฺญฺโก”ติ

เอตถายํ ทิปนา :-

สาวตฺถิยํ กิร มหาโกสฺสรณฺโณ ปุตฺโต ปเสนทิกุมารโ นาม. เวสาลิยํ ลิจฺฉวิรฺณฺโณ ปุตฺโต ลิจฺฉวิ
กุมารโ มหาลิ นาม กุสินารายํ มลฺลราชปุตฺโต พนฺธุโล นามาติ อิเม ตโย ทิสฺวาปาโมกฺขสฺสาจริยสฺส สนฺติ
เก สิปฺปคฺคหณฺตถิ ตกฺกสิลํ คนฺตวา พหิณฺคร เสาลาย สมฺมาคตา อญฺณมญฺณสฺส อาคตการณญจ กุลญจ
นามญจ ปุจฺฉิตฺวา สหายกา หุตฺวา เอกโตว อาจริยํ อุปสงกมิตฺวา สิปฺปิ สิกฺขนฺตา น จิรฺสเสว อุกฺคหิต
สิปฺปา อาจริยํ อาปุจฺฉิตฺวา เอกโตว นิกฺขมิตฺวา สกฺกสกฺกฺชานานิ อคมฺสฺ. เตสฺ ปเสนทิกุมารโ ปิตุ สิปฺปิ

^{๗๑๗} วิ.จู. (ปาฬิ) ๗/๓๔๒/๑๓๕

^{๗๑๘} พ.อ.ป.อ. ๑/๑๔๗.

ทสเสตวา ปสนเนน ปิตรา รชเช อภิสิตโต. มหาลิกุมารโ ลิจฉวิน สิปป์ ทสเสนโต มหนเตน อุตสาเห
ทสเสสิ, ตสส อภชินิ ภิชิตวา อคมฺส. ลิจฉวราชาน “อโห วต อมหากํ อจริโย อภชินาสํ ปตฺโต น นํ
ปริจจชิสสาม อูปภุจหิสสาม นน”ติ ตสส สตสทสสุจฺจนํ เอกํ ทวารํ อหํส. โส ตํ นิสุสาย ปณฺจสเส
ลิจฉวราชปุตเต สิปป์ ลิกฺขาเปนโต วสิ. พนฺธุลฺกุมารโ สฺมุจฺจิ สฺมุจฺจิ เวฬุ คเหตวา มชฺเฌ อยสลาภํ
ปภฺชิปิตฺวา สฺมุจฺจิกลาเป อุตสาเปตฺวา จปิเต มลลราชกฺุเลหิ “อิมะ กปฺเปตฺว”ติ วุตฺโต อสฺตีหตฺถํ อากาสํ
อุลลงฺกิตฺวา อสิเนน กปฺเปนโต อคฺมาสิ. โส โอสานกฺลาเป อยสลาภาย “กิริ”ติ สทฺทํ สุตฺวา “กิเตน”ติ
ปฺจฉิตฺวา สพฺพกฺลาเปสุ อยสลาภานํ จปิตฺวาวํ ญตฺวา อสฺสี ญทฺเทตฺวา โรทฺมาโน “มยํ หนํ เอตฺตเกสุ ญาตี
สุทฺทเชสุ เอโกปิ สสิเนน ญตฺวา อิมํ การณํ นาจิกฺขิ. สจฺเจ หิ อหํ ชานเญยํ, อยสลาภาย สทฺทํ อนุภฺจ
าเปนโตว จินฺนเหยน”ติ วุตฺวา “สพฺเพปิเม มาเรตฺวา รชชํ กเรยน”ติ มาตาปิตูนํ กเถสิ. เตหิ
“ปเวณฺธิรชชํ นาม ตาต อิทํ น ลพฺภา เอวํ กาทฺน”ติ นานปฺปกาเรน วาริตฺ “เตน หิ มม สหายกฺสส สน
ติกํ คมิสฺสามิ”ติ สวตฺถิ อคฺมาสิ.

ปเสนทิ โกลโล ราชาน ตสฺสาคฺมนํ สุตฺวา ปจฺจุคฺคนตฺวา มหนเตน สกฺกาเรน ตํ นครํ ปเวเสตฺวา
เสนาปติจฺจฺจเนน จเปสิ. โส มาตาปิตโร ปภฺโกสาเปตฺวา ตตฺถเว วาสํ กปฺเปสิ. อเถกทิวสํ ราชาน อูปริปาสา
เท จิตฺโต อนฺตรวீถิํ โอโลกยมาโน “อนาถปิณฺฑิกสฺส จูฬอนาถปิณฺฑิกสฺส วิสาขาย สุปฺปวาสาया”ติ เอ
เตสํ เคเห นิจฺจํ ภตฺตกิจจตฺถาย คจฺฉนเต อนเณสทสเส ภิกฺขุ ทิสฺวา “กหํ อยฺยา คจฺฉนตี”ติ ปฺจฉิตฺวา
“เทว อนาถปิณฺฑิกสฺส เคเห นิจฺจภตฺตสลาภตฺตคิลานภตฺตาทีนํ อดฺธาย เทวสิกํ เทว ภิกฺขุสทสฺसानิ
คจฺฉนตี จูฬอนาถปิณฺฑิกสฺส เคเห ปณฺจสฺตานิ ตถา วิสาขาย ตถา สุปฺปวาสาया”ติ วุตฺเต สยมฺปิ ภิกฺขุส
หํ อูปภฺจหิตฺกาโม วิหารํ คนตฺวา ภิกฺขุสทสเสน สทฺธี สตถารํ นิมนฺเตตฺวา สตฺตาหํ สทฺถตา ทานํ ทตฺวา
สตฺตเม ทิวเส สตถารํ วณฺทิตฺวา “ภนฺเต ปณฺจหิ เม ภิกฺขุสเตหิ สทฺธี นิพฺพุธํ ภิกฺขํ คณฺหตา”ติ อาห.
“มหาราช พุทฺธา นาม เอกภฺจฺจเน นิพฺพุธํ ภิกฺขํ น คณฺหนตี พุทฺธ ชนา พุทฺธานํ อาคมนํ ปจฺจาสิสนตี”ติ.

“เตน หิ เอกํ ภิกฺขุ นิพฺพุธํ เปเสถา”ติ อาห. สตฺถา อานนฺตเถรสฺส ภารํ อกาสิ. ราชาน ภิกฺขุส
เฌ อาคเต ปตฺตํ คเหตฺวา “อิมะ นาม ปรีวิสนฺตุ”ติ อวิจาเรตฺวาว สตฺตาหํ สยเมว ปรีวิสิตฺวา อกฺกุสมะ ทิว
เส วิกฺขิตฺตจิตฺโต ปมชฺชมากาสิ. ราชกฺุเล นาม อนาถตฺตา อาสนานิ ปณฺญาเปตฺวา ภิกฺขุ นิสีทาเปตฺวา
ปรีวิสิตฺว น ลภนตี “น มยํ อิตฺ จาตุ สกฺขิสฺสามา”ติ พุทฺธ ภิกฺขุ ปภฺกมฺส.

อานนฺตเถโรปิ กปฺปสทสทสสํ ปูริตปารมี อภินิหารสมฺปนฺโน มหาปฺญโย อตฺตโน การณ
ลิกตฺยา กุลสฺส ปสาทํ รกฺขนโต อกฺกุจาสิ. ตํ เอกกเมว นิสีทาเปตฺวา ปรีวิสิตฺว. ราชาน ภิกฺขุณํ คตฺถาเล
อาคนตฺวา ขาทนียโฆชนียานิ ตเถว จิตฺตานิ^{๗๑๙} ทิสฺวา “กิ อยฺยา นาคมฺสึ”ติ ปฺจฉิตฺวา “อานนฺตเถโร
เอกโกว อาคโต เทวา”ติ สุตฺวา “อทฺธา เอตฺตํ เม ภตฺตจฺเฌนหมกํสึ”ติ ภิกฺขุณํ กุทฺโธ สตฺถุ สนฺติกํ คนต
วา “ภนฺเต มยา ปณฺจณฺนํ ภิกฺขุสฺตานํ ภิกฺขา ปฏฺยตฺตา อานนฺตเถโร กิร เอกโกวาคโต ปฏฺยตฺตา ภิกฺขา
ตเถว จิตฺตา ปณฺจสฺตา ภิกฺขุ มม เคเห สยณํ น กรีสฺสุ กิ นุ โข การณน”ติ อาห. สตฺถา ภิกฺขุณํ โทสํ อวตฺวา
“มหาราช มม สวากานํ ตุมฺहेหิ สทฺธี วิสฺสาโส นตฺถิ, เตน น คตา ภวิสฺสนตี”ติ เอวํ สยฺยาเปสิ.

ราชาน “ภิกฺขุสเฌน สทฺธี มยา วิสฺสาสํ กาทฺว วุณฺณติ กถํ นุ โข กริสฺสามิตี สมมาสมพุทฺธสฺส ญ
าตีธิตฺรํ มม เคเห กาทฺว วุณฺณติ, เอวํ สนฺเต ‘ททฺธา จ สามเณรา จ สมมาสมพุทฺธสฺส ญาตีราชา’ติ มม
สนฺติกํ วิสฺสตฺถา นิพฺพุธํ อาคมฺิสสนตี”ติ จินฺเตตฺวา “เอกํ เม ธิตฺรํ เทนฺตุ”ติ สากิยานํ สนฺติกํ สาสนํ เปเส

ลี. “กตสส สกยสส อีตา”ติ จ ปุจฉิตวา “ณตวา อากจเฉยยาถา”ติ วตวา พุเต อาณาเปสิ. พุตา คนตวา สากิเย ทาริก ยาจิสฺ. เต สนนิปิตตวา “ปกฺขนตริโก ราชสา สเจ น ทสสาม วินาสสสตี โน น โข ปน อมเหหิ กุเลน สหิโส กิ นุ โข กาทพฺพน”ติ มนตยิสฺ. มหานาโม “มม ทาสียา กุจฉิมหิ ซาตา วาสภตติยา นาม อีตา รูปโสภคคปุตตา อตถิ ตํ ทสสามา”ติ วตวา พุเต อาห “สาธุ รมโย ทาริกํ ทสสามา”ติ. “สา กสส อีตา”ติ ? “สมมาสมพฺพทสส จุฬปิตฺตุตสส มหานามสส สกยสส อีตา วาสภตติยา นามา”ติ.

เต คนตวา รมโย อาโรจยิสฺ. ราชสา “ยทิ เอวํ สาธุ สีสํ อาเนถ, ขตติยา จ นาม พหุมายา ทาสีธรรมปิ ปหิณฺดยุ, ปิตรา สหฺธิ เอกภาชน ญญชฺนตี อาเนยยาถา”ติ วตวา เปสสิ. เต คนตวา “เทวตุมเหหิ สหฺธิ เอกโต ญญชฺนตี ราชสา อิจฉตี”ติ อาหฺส. มหานาโม “สาธุ ตาตา”ติ ตํ อลงการาเปตวา อตตโน โภชนกาเล ปกโกสาเปตวา ตาย สหฺธิ เอกโต ญญชฺนาการํ ทสเสตวา พุตานํ นิยยาเทสิ. เต ตํ อาทาย สาวตถิ คนตวา ตํ ปวตตี รมโย อาโรจยิสฺ. ราชสา ตุมฺภวานโส ตํ ปณฺจนํ อิตถิสถานํ เชฏฺฐิกํ กตวา อคคมหสิญฺจาเน อภิสสิญฺจิ. สา น จิรสเสว (คพฺภํ ธารยณฺตี ปรีปากมนฺทาย) สุวณฺณวณฺณปุตตํ วิชายิ. นามคหณทิวเส ปนสส “วิญฺญโ”ติ^{๗๒๐} นามํ อกํสฺ. อถสส ทหฺรกาเลเยว ราชสา “สตถุ ปิยํ โกรมิ”ติ เสนาปติญฺจานํ อาทาสิ.

โส กุมารปริหาเรน วฑฺฒนโต สตตวสฺสสิกกาเล^{๗๒๑} อญฺเฬสํ กุมารานํ มาตามหฺลโต หตฺถิรูปกอสฺสรูปกาทีนํ อหฺริยมานานํ ทิสฺวา มาตโร ปุจฺฉิ “อมม อญฺเฬสํ มาตามหฺลโต ปณฺณากาโร อหฺริยติ มยฺหํ โกจิ กิณฺจ น เปสสิ กิ ตวํ นิมาตา นิปิตา”ติ ? อถ นํ สา “ตาต ตว สกยราชานํ มาตามหาทุเร ปน วสนตี เตน เต กิณฺจ น เปสนตี”ติ วญฺเจสิ. ปุน โส โสฬสวสฺสสิกกาเล “อมม ตว มาตามหฺลํ ปสฺสิตฺกามาโมหิ”ติ วตวา “อลํ ตาต กิ ตตถ คนตวา กริสฺสตี”ติ วาริยาโนปิ ปุนปฺปุนํ ยาจิ. อถสส มาตา “เตน หิ คจฺฉา”ติ สมปฺปฏิจฺฉิ. โส ปิตุ อาโรเจตวา มหฺนเตน ปรีวาเรน นิภฺขมิ. วาสภตติยา ปุเรตรํ ปณฺณํ เปสสิ “อหํ อธิ สุขํ วสามิ มาสส กิณฺจ สามิโน อนฺตรํ ทสสยิสฺ”ติ. สากิยา วิญฺญูภสฺส อาคมํ ณตวา “วนฺทิตุ น สกโกมา”ติ ตสส ทหฺรทหฺเร กุมारे ชนปํ ปหิณฺติวา ตสฺมิ กปิลปूरํ สมปตเต สนถาคาเร สนนิปิติสฺ. กุมารो ตตถ คนตวา อญฺจาสิ.

อถ นํ “อัย เต ตาต มาตามโห อัย มาตุโล”ติ วตวา วนฺทาเปสฺ. โส สพฺเพ วนฺทมาโน วิจริตวา เอกมปิ อตตานํ วนฺทนตํ อทิสฺวา “กิ นุ โข มํ วนฺทนตา นตฺถิ”ติ ปุจฺฉิ. สากิยา “ตาต เต กนิญฺจกุมารา ชนปํ คตา”ติ วตวา ตสส มหฺนตํ สกฺกาโร กริสฺ. โส กติปาหํ วสิตวา มหฺนเตน ปรีวาเรน นครา นิภฺขมิ. อเถกา ทาสี สนถาคาเร เตน นิสินฺนผลกํ “อิหํ วาสภตติยาย ทาสียา ปุตตสส นิสินฺนผลกน”ติ อโกโกสิตวา ปรีกาสิตวา ซีโรทเกน โรวิ. เอโก ปุริโส อตตโน อาวูธํ ปมฺสฺสิตวา นีวตโต ตํ คณฺหนโต วิญฺญูภกุมารสส อโกโกสนสทํ สุตวา ตํ การณํ ปุจฺฉิตวา “วาสภตติยา ทาสียา กุจฉิมหิ มหานามสกกํ ปฏิจฺจ ซาตา”ติ ณตวา พลกายสส กเถสิ. “วาสภตติยา กิร ทาสีอีตา”ติ มหาโกลาหลํ อโหสิ. ตํ สุตวา วิญฺญูภกุมารो “เอเต ตาว มม นิสินฺนผลกํ ซีโรทเกน โรวณฺตุ, อหํ ปน รขเช ปติญฺจิตกาเล เอเตสํ คลโลหิตํ คเหตวา มม นิสินฺนผลกํ โรวิสสามิ”ติ จิตตํ ปฏฺฐเปสิ. ตสฺมิ สาวตถิ คเต อมจฺจา ตํ ปวตตี รมโย อาโรจยิสฺ. ราชสา “มยฺหํ ทาสีอีตรํ อทิสฺ”ติ สากิยานํ กุชฺฉิตวา วาสภตติยาย จ ปุตตสส จ ทินฺนปรีหารํ อจฺฉินฺทิตวา ทาสทาสีหิ ลทพฺพมตฺตเมว ทาเปสิ.

^{๗๒๐} โป. วิญฺญูพโก. เอวมฺปรี.

^{๗๒๑} โป. ทสวสฺสสิกกาเล

ตโต กติปาหจเจเนน สตถา ราชนิเวสน์ คนตวา ปญจตตาสเน นิสีทิ. ราชา อาคนตวา วณ ทิตวา “ภนเต ตุมหากิ กิร ภาตเกหิ ทาสีธิดา มยหิ ทินนา, เตนสสา อหิ สปุตตาย ปริหาริ อจฉินทิตวา ทาสทาสีหิ ลหุทพพมตตเมว ทาเปสิ”นติ อาห. สตถา “อยุตต์ มหาราช สากิเยหิ กตฺ, ททเนเทหิ นาม สมานชาติกา ทาทพพา, อสส ตํ ปน มหาราช วทามิ, วาสภขตติยา ขตติยราชธิดา ขตติยธมฺโณ เคเห อภิเสกํ ลภิ. วิญญูโภปิ ขตติยราชานเมว ปฏิจจ ขาโต มาตุโคตตํ นาม กิ กริสฺสติ, ปิตุโคตตเมว ปมาณน ติ. โปราณกปณฺธิตา ทลิตฺติติยา กญฺจหาริกาย อคฺคมหสิญฺจณํ อทฺส. ตสสา จ กุจฉิมหิ ชาตกุมาริ ท วาทสโยชนิกาย พารานสียา รชชํ ปตวา กญฺจวาทนราชา นาม ขาโต”ติ. ราชา ธมมกถํ สุตวา “ปิตุ โคตตเมว กิร ปมาณน”ติ ตสฺสิตวา วาสภขตติยา จ ปุตตสส จ ปกตปริหารเมว ทาเปสิ. วิญญูพภปิ เสนาปติญฺจเนน จเปสิ.

พณฺธุลเสนาปติสสปี โข กุสินารายํ มลลราชธิดา มลลิกา นาม ภริยา ทิฆรตตํ ปุตตํ น วิชายิ. อถ นํ พณฺธุโล “อตฺตโน กุลฆรเมว คจฉา”ติ อยุโยเชสิ. สา “สตถารํ ทิสวาม คมิสฺสามิ”ติ เชตวันํ ปวิสิต วา ตถาคตํ วณทิตวา จิตา “กหํ คจฉสิ”ติ วุตตา “สามิโก มํ ภนเต กุลฆรํ เปสเถ” อาห. “กิ การณา”ติ ? “วณฺณา กิรสมิ อปุตติกา”ติ. “ยทิ เอวํ คมนกิจจํ นตถิ นีวตตสฺสุ”ติ. สา ตญฺจมานสา สตถารํ วณ ทิตวา นิเวสน์ คนตวา “กสมา นีวตตาสี”ติ วุตตา “ทสพเพน นีวตติตามหิ”ติ อาห พณฺธุโล “ทิจฺจํ ภวิส สติ ทิฆทสสินา การณน”ติ สมปฏิจฉิ. สา น จิรสเสว คพภํ ปฏิลภิตวา อุปปนฺนทาพพา “โทหโพ เม อุปปนโน”ติ อาโรเจสิ. “กิ โทหโพ”ติ? “เวสาลินคเร คณราชกุลานํ อภิเสกมจฺจลโปกฺขรณิโย โอตริตวา นหตวา ปาณิยํ ปาตุกามามหิ สามิ”ติ. พณฺธุโล “สาธู”ติ วตวา สทสสตามณฺธ คเหตวา ตํ รถํ อาโรเปต วา สวตถิโต นิภฺขมิตวา รถํ ปาเชนโต มหาลลิจฉวินํ ทินนทวารเณ เวสาลี ปาวิสิ. มหาลลิจฉวิน จ ท วารสมิเป เอว นิเวสน์ โหติ. โส รถสส อุมมาเร ปนิฆาตสทํ สุตวาม “พณฺธุลสส รถสทโท เอโส อชฺช ลิจฉวินํ ภยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี”ติ อาห.

โปกฺขรณิยา อนโต จ พหิ จ อารกฺขา พลวตี อุปริ โลหชาลํ ปตถญํ สกฺกณานมปิ โอภาโส นตถิ. พณฺธุลเสนาปติ ปน รถา โอตริตวา อารกฺขเก มนุสฺเส เวตเตน ปหรนโต ปลาเปตวา โลหชาลํ ฉินทิตวา อนโตโปกฺขรณิโย ภริยํ นหาเปตวา สยมปิ นหตวา ปุน ตํ รถํ อาโรเปตวา นครา นิภฺขมิตวา อาคตมคฺเค เนว ปายาสิ. เต อารกฺขมนุสสา ลิจฉวิราชัน อาโรเจสุ. ลิจฉวิราชาโน กุจฉิตวา ปญจ รถสตานิ อารุยห “พณฺธุลมลลํ คณทิสฺสามา”ติ นิภฺขมิสุ. ตํ ปวตตี มหาลิสฺส อาโรเจสุ. มหาล “มา คมิตถ โส หิ โว สพเพ โฆเตสฺสตี”ติ อาห. เตปิ “มยํ คมิสฺสาม เอวา”ติ วทิสฺสุ. “เตน หิ ตสฺส รถจกฺกสฺส ยาว นากิโต ปถวิ ปวิญ ญฺจณํ ทิสวา นีวตเตยยาถ ตโต อนีวตตนตา ปุโรโต อสนิสทํ วยิ สฺถนิสฺสธ ตมहा จานา นีวตเตยยาถ. ตโต อนีวตตนตา ตุมหากิ รถธูเรสุ ฉิททํ ปสฺสิสฺสธ ตมहा จานา นีวตเตยยาถ ปุโรโต มา คมิตถา”ติ. เต ตสฺส วจเนน อนีวตติตวา ตํ อนุพณฺธิสุ เอว. มลลิกา ทิสวา “รถา สามิ ปญญายนตี”ติ อาห. “เตน หิ เอกสเสว รถสส ปญญายนกาเล มํ อาโรเจยยาสี”ติ. สา ยทา สพเพ รถา เอโก วยิ หุตวา ปญญายิสฺสุ ตทา “เอกเมว สามิ รถสฺสํ ปญญายตี”ติ อาห. พณฺธุโล “เตน หิ อิมา รสมิโย คณหาหิ”ติ ตสสา รสมิโย ทตวา รถ จิโตว ธนุ อาโรเปสิ รถจกฺกํ ยาว นากิโต ปถวิ ปาวิสิ.

ลิจฉวิน ตํ จานํ ทิสวาปิ น นีวตตีสุ. อิตโร โลกํ คนตวา ชยํ โปเถสิ อสนิสทโท วยิ อโหสิ. เต ตโตปิ น นีวตตีสุ อนุพณฺธนา คจฉนเตว. พณฺธุโล รถ จิตโกว เอกสรํ ชปิ โส ปญจณนํ รถสตานิ รถสฺเส ฉิททํ กตวา ปญจ ราชสตานิ ปริกฺรพณฺธญฺจเนน วินิวิจฉิตวา ปถวิ ปาวิสิ. เต อตฺตโน ปวิทธวาม อชา นิตวา “ติญฺจ เร ติญฺจ เร”ติ วทนตา อนุพณฺธิสุ เอว. พณฺธุโล รถํ จเปตวา “ตุมเห มตกา มตเกหิ สทฺธิ

มยห์ ยุฑธึ นาม นตถิ”ติ อาห. “มตกา นาม อมหาทิสาน น โหนติ”ติ. “เตน หิ สพพปจฉิมสฺส ปริกัร โม เจลา”ติ. เต โมจยีสฺ. โส มุตตมตเต เอว มริตฺวา ปติโต. อถ เต สพเพปิ “ตุเมเห เอวรูปา อตฺตโน ฆรานิ คนฺตฺวา สวิธาตพฺพํ สวิทิตฺวา ปุตฺตทาร์ อนุสาสิตฺวา สนนํ โมเจลา”ติ อาห. เต ตถา กตฺวา สพเพปิ ชีวิตกฺขยํ ปตฺตา. พนฺธุโลปิ มลลิกํ สวตถึ อาเนสิ. สา โสฬสภกฺขตฺตํ ยมเก ยมเก ปุตเต วิชาเย. สพเพปิ สุ รา งามสมปณฺนา อเหสุ สพพลิปานํ นิปฺพตฺตี ปาปุณีสฺ. เอเกกสฺส ปุริสสทสฺสํ ปริวโร อโหสิ. ปิตรา สทฺธิ ราชนิเวสนํ คจฺฉนฺเตหิ เตเหว ราชกณฺโณ ปรีปฺริ.

อถกทิวสํ วินิจฺฉเย ภูมฺมภูมฺมปราชิตา มนุสฺสา พนฺธุลํ อากจฺฉนฺตํ ทิสฺวา มหาวีรํ วิรวนฺตา วินิจฺฉ ยอมจฺจานํ ภูมฺมภูมฺมกรณํ ตสฺส อาโรเจสุ. โส วินิจฺฉยํ คนฺตฺวา ตํ ภูมฺมํ วิชาเรตฺวา สามิกเมว สามิกํ อกาสิ. มหาชนํ มหาสทฺเทน สาธุการํ ปวตฺเตติ. ราชา “กึ อิท”นติ ปุจฺฉิตฺวา ตมตถํ สุตฺวา ตสฺสิตฺวา สพเพปิ เต มจฺเจ หาเรตฺวา พนฺธุลสฺสเวว วินิจฺฉยํ นิยยาเทสิ. โส ตโต ปฏฺจาย สมมา วินิจฺฉเย. ตโต เต ปโรวณก วิโนจฺยิกา มจฺจา กิณฺจิ ลณฺขํ อลภนฺตา อปฺปลาภา หุตฺวา “พนฺธุโล รชฺชํ ปตฺเตติ”ติ ราชกุเล ปรีภินฺทึ สฺ. ราชา เตสํ ถํ สทฺททิตฺวา จิตฺตํ นิคฺคเหตฺว นาสภฺชิ. “อิมสฺมี อีเฆว ฆาตียมาเน ครหา เม อุปฺปชฺชิสฺ สตี”ติ ปุณฺ จินฺเตตฺวา ปยุตฺตปฺริเสหิ ปจฺฉนฺตํ ปหาราเปตฺวา พนฺธุลํ ปกฺโกสาเปตฺวา “ปจฺฉนฺโต กิร กุปีโต ตว ปุตเตหิ สทฺธิ คนฺตฺวา โจเร คนฺหาหิ”ติ ปหิณฺตฺวา “เอตฺถเวสฺส ทวตฺตีสาย ปุตเตหิ สทฺธิ สีสํ ฉินฺ ทิตฺวา อาหารถา”ติ เตหิ สทฺธิ อญฺเณปิ สมตฺถे มหಾಯิธเ เปเสสิ. ตสฺมี ปจฺฉนฺตํ คจฺฉนฺเตยฺว “เสนาปติ กิร อากจฺฉตี”ติ ปยุตฺตโจรา ปลาเยสฺ. โส ตํ ปเทสํ อวสาเปตฺวา สณฺจาเปตฺวา นินฺตติ.

อถสฺส นครโต อวิหฺเร จาเน เต โยธา ปุตเตหิ สทฺธิ สีสํ ฉินฺทิสฺ. ตํ ทิวสํ มลลิกาย ปณฺจหิ ภิกฺขุสฺเตหิ สทฺธิ เทว อคฺคสาวกา นิมนฺติตา โหนติ. อถสฺสา ปุพฺพณฺเห เอว “สามิกสฺส เต สทฺธิ ปุตเตหิ สีสํ ฉินฺน”นติ ปณฺณํ อahrtฺวา อทฺสุ. สา ตํ ปวตฺตี ฌตฺวา กสฺสจฺจิ กิณฺจิ อวตฺวา ปณฺณํ อุจฺฉนฺเต จเปตฺวา ภิกฺขุสฺสเมว ปรีวสิ. อถสฺสา ปรีจาริกาโย ภิกฺขุณํ ภาตํ ทตฺวา สปปิจาญฺญิ อาหารนฺติโย เถรานํ ปุโรโต สปปิ จาญฺญิ ภินฺทิสฺ. ฌมฺมเสนาปติ “เกทนธมฺมํ ภินฺนํ น จินฺติตพฺพน”ติ อาห. สา อุจฺฉนฺคโต ปณฺณํ นีหริตฺวา “ทวตฺตีสาย ปุตเตหิ สทฺธิ ปิตุสฺสํ ฉินฺน”ติ เม อิมํ ปณฺณํ อahrtฺสุ “อหํ อิทํ สุตฺวาปิ น จินฺเตมิ สปปิ จาญฺญิยา ภินฺนาย กึ จินฺตยิสฺสามิ ภนฺเต”ติ อาห. ฌมฺมเสนาปติ

“อนิมิตฺตมนญฺญาตํ มจฺจานํ อิทํ ชีวิตน”ติ^{๗๒๒}อาทนิ

วตฺวา ฌมฺมํ เทเสตฺวา อุฏฺฐายาสนา วิหารํ อคฺมาสิ. สาปิ ทวตฺตีสฺ สุนฺธิสาย ปกฺโกสาเปตฺวา “ตุเมหากํ สามิกา นิรปรธา อตฺตโน ปุริมกมมผลํ ลภิสฺ ทุมเห มา โสจยิตถ มา ปรีเทวิตถ รมฺโถ อุปริ มโนปโทสํ มา กริตถา”ติ โอวทิ.

รมฺโถ จรปุริสา ตํ ถํ สุตฺวา คนฺตฺวา เตสํ นิทฺโทสภาวํ รมฺโถ กลยีสฺ. ราชา สํเวคปฺปโต ตสฺสา นิเวสนํ คนฺตฺวา มลลิกญฺจ สุนฺธิสาย จสฺสา ขมาเปตฺวา มลลิกาย วรํ อทาสิ. สา “วโร คหิตโต เม โห ตู”ติ วตฺวา ตสฺมี คเต มตฺกภตฺตํ ทตฺวา นหฺตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา “เทว ทุมเหหิ มยห์ วโร ทินฺโน มยฺหญจ อญฺเณน อตฺถิ นตถิ ทวตฺตีสาย เม สุนฺธิสานํ มมญจ กุลฆรคฺคณํ อนุชานาถา”ติ อาห. ราชา สมปฏฺจิจฺฉิ. สา ทวตฺตีสฺ สุนฺธิสาย ยถาสกานิ กุลานิ เปเสสิ สยมปิ กุสินารานคฺเร อตฺตโน กุลฆรํ อคฺมาสิ.

ราชาปิ พนฺธุลเสนาปติโน ภาคิเนยฺยสฺส ทีฆการายนสฺส นาม เสนาปติภูจฺจานํ อทาสิ. โส ปน

^{๗๒๒} พ.ศ. (ปาลี) ๒๕/๕๘๐/๔๕๐.

“มาตุโล เม อมินา มาริโต”ติ รณโย โอตาร คเวสนโต วิจรติ. ราชานิ นิรปราธสส พนฺธูลสส มาริตกาลโต ปญฺชาย วิปปฏิสสารี หุตฺวา จิตตสสํ น ลภติ รชชสฺสํ นานุโกติ. ตทา สตฺถา สกฺยานํ เมทาพฺปํ นาม นิคมํ อุปนิสสาย วิหริ. ราชานิ ตตฺถ คนฺตฺวา อารามโต อวิหเร ชนธาวารํ นิวาเสตฺวา “มนฺเพน ปริวารเณ สตฺถารํ วณฺทิสสามิ”ติ วิหารํ คนฺตฺวา ปญฺจราชาภิกฺขุภณฺฑานิ ที่มการายนสส ทตฺวา เอกโกว คนฺธกฺขี ปาวิสสิ. ตสฺมี คนฺธกฺขี ปวิฏฺเฐ ที่มการายนํ ตานิ ปญฺจ ราชนภิกฺขุภณฺฑานิ คเหตฺวา วิญฺญูํ ราชานํ กตฺวา รณโย เอกํ อสฺสํ เอกญฺจ อุปฺปจฺจนการิกํ มาตุคามํ ฐเปตฺวา นินฺตเตตฺวา สาวตฺถิํ อคฺมาสิ.

ราชานิ สตฺถารานิ สหฺมํ ปิยภํ กเถตฺวา สตฺถารํ วณฺทิตฺวา นิภฺชนโต เสนํ อทิสฺวา ตํ มาตุคามํ ปุจฺจิตฺวา ตํ ปวตฺตํ สุตฺวา “อหํ ภาคินฺเอยํ อาทาย คนฺตฺวา วิญฺญูํ คเหตฺวามิ”ติ ราชคฺชนครํ คจฺฉนฺโต วิกาเล ทวารेषุ ปิพฺพิเตสฺส นฺครํ ปตฺวา เอกิสฺสา สาธาย นิปฺชชิตฺวา วาตาทเปหิ กิลนฺโต รตฺติภาเค ตตฺถเวยกาลมกาสิ. วิภาตาย รตฺติยา “เทว โกสฺลนรินฺท อนุภา โขโตสิ”ติ วิปฺปฺลปฺนติยา ตสฺสา อิตฺถิยา สหฺมํ สุตฺวา รณโย อาโรเจสฺ. โส มาตุลสฺส มหนฺเตน สกฺกาเรน สรีริกัจฺจ กาสสิ.

วิญฺญูโกปิ รชชํ ลภิตฺวา ตํ เวรํ สริตฺวา “สพฺเพปิ สากิเย มาเรสสามิ”ติ มหฺตฺติยา เสนาย นิภฺชมิ. ตํ ทิวสํ สตฺถา ปจฺจุสกาลเ โลกํ โวลเณนโต ภาติสํสส วินาสํ ทิสฺวา “ภาติสงฺคหํ กาคฺ ฆญฺญตี”ติ จินฺเตตฺวา ปุพฺพภณฺฑสมฺเย ปิณฺฑาย จริตฺวา ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนโต คนฺธกฺขี สหฺมํ กปฺเปตฺวา สายนฺทสมฺเย อากาเสน คนฺตฺวา กปฺลวตฺถุ สามนฺเต เอกสฺมี กพรจฺฉายเ รุกฺขมฺลเ นิสฺสี. ตโต วิญฺญูภสฺส รชชสฺสํ มหนฺโต สนฺทจฺฉายเ นิคโรธเ อตฺถิ. วิญฺญูโก สตฺถารํ ทิสฺวา อุปฺสงฺกมิตฺวา วณฺทิตฺวา “ภนฺเต กิ การณเ เอวรูปาย อุณฺหเวลายเ อิมสฺมี กพรจฺฉายเ รุกฺขมฺลเ นิสฺสีทเ เอตสฺมี สนฺทจฺฉายเ นิคโรธมฺลเ นิสฺสีทเ ภนฺเต”ติ วุตฺวา “โหตุ มหาราช ภาตกานํ ฉายา นาม สิตฺลา”ติ วุตฺเต “ภาตกานุรฺกฺชนตฺถาย สตฺถา อากโต ภวิสสตี”ติ จินฺเตตฺวา สตฺถารํ วณฺทิตฺวา นินฺตติตฺวา สาวตฺถิเวย ปจฺจาคมิ. สตฺถาปิ อุปฺปติตฺวา เชตวนเมว คโต.

ราชานิ สากิยานํ โทสํ สริตฺวา หุตฺติยมฺปิ นิภฺชมิตฺวา ตเถว สตฺถารํ ปสฺสิตฺวา ปุณฺ นินฺตติ. ตติยวาระปิ นิภฺชมิตฺวา ตเถว สตฺถารํ ปสฺสิตฺวา ปุณฺ นินฺตติ. จตฺตถวาระ ปน ตสฺมี นิภฺชนเต สตฺถา สากิยานํ ปุพฺพภณฺฑมํ โอลเเกตฺวา เตสํ เอกทิวสํ นทฺธิ วิสฺปฺกฺชิปนปาปภมฺมสฺส อปฺปฏิพาหิยภาวํ ญตฺวา จตฺตถวาระ นาคมาสิ. วิญฺญูโก “สากิเย ฆาเตสสามิ”ติ มหนฺเตน พลกาเยน นิภฺชมิ. สมมาสมฺพุทฺธสฺส ปน ภาตกา อสฺตตฺฆาตกา นาม อตฺตนา มรณฺตาปิ ปเรสํ ชีวิทํ น โวรเเปนฺติ. เต จินฺตยีสฺ “มยํ สฺสึกฺขิตา กตฺหตฺถา กตฺวาสา นาม นทฺธิสา น โข ปน สกฺกา อมเหหิ ปรี ชีวิตา โวรเเปตฺ อตฺตโน ภมฺมํ ทสฺเสตฺวา ปลาเปสฺสามิ”ติ เต กตฺสนฺนาหา นิภฺชมิตฺวา ยฺหุธํ อารภีสฺ. เตหิ ชิตฺตา สรา วิญฺญูภสฺส ปุริสานํ อนฺตรนฺตเรน คจฺฉนฺติ ผลกนฺตรกณฺณฉิทฺทนฺตราทฺธิ นิภฺชนนฺติ. วิญฺญูโก ทิสฺวา นนฺ ภณฺ “สากิยา อสฺตตฺฆาตกา มหา”ติ วทนฺติ อถ จ ปน เม ปุริเส นาสเนตฺติ.

อถ นํ เอโก ปุริโส อาห “กิ สามิ นินฺตติตฺวา โอลเเกสิ”ติ? “สากิยา เม ปุริเส นาสเนตฺติ”ติ. “ตุมหากํ โกจิ ปุริโส มโต นาม นทฺธิ. อิงฺฆ เต คณาเปลา”ติ. คณาเปนฺโต เอกสฺสปี ฆยํ น ปสฺสิ. โส ตโต นินฺตติตฺวา “เย เย ปน ภณฺ ‘สากิยมหา’ติ ภณฺนติ สพฺเพ มาเรถ มาตามหสฺส ปน มหานามสฺส กสฺส สนฺติเก จิตานํ ชีวิทํ เทลา”ติ อาห. สากิยา คเหตฺพคฺคณํ อปฺสสนฺตา เอกจฺเจ ตินฺ ทิสฺสิตฺวา เอกจฺเจ นพฺ คเหตฺวา อฏฺฐจฺเจ. “ตุมเห สากิยา โน”ติ ปุจฺจิตฺวา ยสฺมา เต มรณฺตาปิ มุสาวาทํ น ภณฺนติ ตสฺมา ตินฺ ทิสฺสิตฺวา จิตา “โน สาโก ติน”นติ วทนฺติ. นพฺ คเหตฺวา จิตา “โน สาโก นโ”ติ วทนฺติ. เย จ มหานามสฺส สนฺติเก จิตา เต จ ชีวิทํ ลภีสฺ. เตสฺ ตินฺ ทิสฺสิตฺวา จิตา ตินฺสากิยา นาม นพฺ คเหตฺวา จิตา นพฺสากิยา

นาม ชาดาทิ วิญญูโก อวเสเส ชีรปเกปิ ทารเก อวิสสชเขตวา ชาดาทาเปนโต โลหิตนที ปวตเตตวา เตสํ
คลโลหิตน ผลกํ โรวาเปสิ. เอวํ สากิยวโส วิญญูเกณ อุปจฉินโน.

โส มหานามสกกํ คาทาเปตวา นินโตติ “ปาตราชเวลาย ปาตราชํ กริสสามิ”ติ เอกสมิ จาเน
โอตริตวา โภชเน อุปนีเต “เอกโตว ภุณชิสสามา”ติ ออยกํ ปกโกสาเปสิ. ขตติยา ปน ชีวิตํ จชนตาปี
ทาสิปุตเตหิ สหุธิ น ภุณชนติ. ตสฺมา มหานาโม เอกํ สรํ โอโลเกตวา “กิลิฏฐคตโตมहि นฺหายิสสามิ ตา
ตา”ติ อาห. “สาธุ ออยก นฺหายถา”ติ. โส “ออย มํ เอกโต อภุณชนตํ ชาทสสตี สยเมว เม มตํ เสยโย”
ติ เกเส ภุณจิตวา อคเค คณสี กตวา เกเสสุ ปาทงคฺกุฏเก ปเวเสตวา อุทเก นิมุขชี. ตสฺส คุณเตเชน
นาคภวนํ อุณหาการํ ทสเสสิ. นาคราชา “กิ นุ โข”ติ อุปาเรนโต ตํ ญตวา ตสฺส สนตํ อาคนตวา ตํ
ออตโน ฌเณ นิสีทาเปตวา นาคภวนํ ปเวเสสิ. โส ทวาทสส วสฺसानิ ตตเถว วสิ. วิญญูโกปิ “มยหํ ออย
โก อิทานิ อาคมิสสตี อิทานิ อาคมิสสตี”ติ อาคมยมาโนว นิสีหิ. ตสมิ อติจียรานเต สรํ วิจิณาเปตวา ที่
ปาโลเกน ปุริสพณตฺรานิปี โอโลเกตวา อทิสวา “คโต ภวิสสตี”ติ ปกคามิ. โส รตติภาเค อจิริวตี ปต
วา ชนธาวารํ นินวาเสสิ. เอกจเจ อนโตนทียํ วาลูกาปูลิเน นิปชชีสุ เอกจเจ พหิเล อนโตนิปนเนสฺปิ ปุพ
เพ ออกตปาปกมมา อตถิ, พหินิปนเนสฺปิ ปุพเพ กตปาปกมมา อตถิ, เตสํ นิปนนฺภูจาทเนสุ กิปลลิกา อุญ
จหิสุ. เต “มยหํ นิปนนฺภูจาทเน กิปลลิกา มยหํ นิปนนฺภูจาทเน กิปลลิกา”ติ อุญจหิตวา ออกตปาปกมมา
อุตตริตวา ญเล นิปชชีสุ กตปาปกมมา โอตริตวา วาลูกาปูลิเน นิปชชีสุ. ตสมิ ฌเณ มหาเมโฆ อุญจหิต
วา ชนวสฺสํ วสฺสี. นทียา โอโฆ อาคนตวา วิญญูโก สหุธิ ปริสาย สมุททเมว ปาเปสิ. สพเพ ตตถ มจ
ฉกจฉปภกฺขา ชาดาทา อหฺสุ. ภควาปี สีสาทาเรน ปิฬิโต กายิกํ ทุกฺขํ ปฏิสเวเทตติ.

เกน กมเมเน สพเพปิ สากิยา วิญญูเกณ มหาวินาสํ ปตฺตา, ภควาปี สีสาทาททุกฺขํ
ปฏิสเวเทตติ ?

อติเต กิร โพธิสโต เกวณฺณคามเม เกวณฺณโก หุตวา นิพพตติ. โส เอกทิวสํ เกวณฺณปุริเสหิ กุมาร
หิ สหุธิ มจฉมารณญฺจานํ คนตวา มจฉ มาเรนเต ทิสวา ตตถ โสมนสฺสํ อุปปาเทสิ, สหคตานิ ตเถว
โสมนสฺสํ อุปปาทยีสุ. โส เตน อุกุลกมเมเน จตฺราปาเย ทุกฺขมนุภาวิตวา อิมสมิ ปจฉิมตตภาเว เตหิ ปุริ
เสหิ สหุธิ สกฺยราชกุเล นิพพตติตวา เตน อปายาวเสเสน ปาปกมเมเน พุทฺธตตํ ปตตกาเลปิ สีสาท
พาโร อโหสิ. เต จ สกฺยราชาโน วิญญูภสงคามเม สพเพ วินาสํ ปตฺตา อหฺสุ. เตน วุตํ

“อหํ เกวณฺณคามสมิ	อหุ เกวณฺณทารโก,
มจฉเก ชาดิตเต ทิสวา	ชนยิ โสมนสฺสกํ.
เตน กมมวิปาเกน	สีสทุกฺขํ อหุ มม,
สกฺกา จ สพเพ ฬณฺณิสุ	ยทา หนิ วิญญูโก”ติ. ^{๗/๒๓}

(๙) ยวชาทน

ผู้สัสสหาหิ ปาวจเน ฯเปฯ เวรณฺชาโย วสี ตทาติ

เอตถายปิ ปริทีปนา :-

เตน สมเยเน พุทฺโธ ภควา เวรณฺชาโย วิหฺรติ นเพรฺพฺจิมฺนทฺมูเล มหตา ภิกฺขุสฺสฺเชเน สหุธิ ปญจมต
เตหิ ภิกฺขุสฺสเตหิ. อสฺสสิ โข เวรณฺโซ พรหมโณ “สมโณ ชลฺ โภ โคตโม สกฺยปุตโต สกฺยกุลา ปพฺพชิตโต

เวรณชาโย วิหริติ นเพรปุจิมินนหมุเล มหตา ภิกขุสัสมเณ สหธิ ปณจมตเตหิ ภิกขุสเตหิ; ตัง โข ปน ภวานตัง โคตมัม เอวํ กลยาโณ กิตติสสโท อพภุคฺคโต ‘อิตปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ วิชาจรณสมปนโน สุกโต โลกวิทู อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานํ พุทโธ ภควา’ติ;^{๗๒๔} โส อิมํ โลกํ สเทวกํ สมารกํ สพรหมกํ สสสมณพราหมณํ ปชํ สเทวมนุสสํ สยํ อภิลยา สจจิกตฺวา ปเวเทติ; โส ฌมมํ เทเสติ อาทิกลยาณํ มชฌเมกลยาณํ ปริโยสานกลยาณํ สาตถํ สพฺพยชนํ, เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พรหมจริยํ ปกาเสติ; สาธุ โข ปน ตถารูปานํ อรหตํ ทสสนํ โหตี”ติ.

อถ โข เวรณโข พราหมโณ, เยน ภควา, เตนุปสงกมิ; อุปสงกมิตฺวา ภควตา สหธิ สมโมทิ; สมโมทนียํ กถํ สารณียํ^{๗๒๕} วิตฺสारेตฺวา เอกมนตํ นิสฺสีทิ; เอกมนตํ นิสฺสินโน โข เวรณโข พราหมโณ ภควนตํ เอตทโวจ “สุตมเมต”^{๗๒๖} โภ โคตม ‘น สมโณ โคตโม พราหมเณ ชินฺเณ วุฑฺฒเณ มหฺลลเก อทฺธคเต วโย อนุปฺปตเต อภิวาเทติ วา, ปจฺจุจฺเจติ วา, อาสเนน วา นิมนเตตฺตี’ติ; ตยิทํ โภ โคตม ตเถว; น หิ ภวํ โคตโม พราหมเณ ชินฺเณ วุฑฺฒเณ มหฺลลเก อทฺธคเต วโยอนุปฺปตเต อภิวาเทติ วา, ปจฺจุจฺเจติ วา, อาสเนน วา นิมนเตตฺติ. ตยิทํ โภ โคตม น สมปนฺนเมว”ติ.

“นาหนตํ พราหมณ ปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก สพรหมเก สสสมณพราหมณียา ปชาย สเทวมนุสฺสาย, ยมํ อภิวาเทยยํ วา, ปจฺจุจฺเจยยํ วา, อาสเนน วา นิมนเตยยํ. ยํ หิ พราหมณ ตถาคโต อภิวาเทยย วา, ปจฺจุจฺเจยย วา, อาสเนน วา นิมนเตยย, มุทฺธาปิ ตสฺส วิปเตยฺยา”ติ.

“อรสฺสุโป ภวํ โคตโม”ติ. “อตฺถิ เขวส พราหมณ ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเยน สมมา วทมาโน วเทยฺย ‘อรสฺสุโป สมโณ โคตโม’ติ. เย เต พราหมณ รูปฺรสา สทฺทฺรสา คนฺธฺรสา รสฺรสา โผฏฺฐพฺพรสา, เต ตถาคตสฺส ปหีนา”^{๗๒๗} อุจฺฉินฺนมุลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา”^{๗๒๘} อายตฺตี อนุปฺปาทมฺมา. อยํ โข พราหมณ ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเยน สมมา วทมาโน วเทยฺย ‘อรสฺสุโป สมโณ โคตโม’ติ; โน จ โข ยํ ตวํ สนฺธาย วเทสี”ติ.

“นิพฺโพโค”^{๗๒๙} ภวํ โคตโม”ติ. “อตฺถิ เขวส พราหมณ ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเยน สมมา วทมาโน วเทยฺย ‘นิพฺโพโค สมโณ โคตโม’ติ. เย เต พราหมณ รูปฺโภคา สทฺทฺโภคา คนฺธฺโภคา รสฺโภคา โผฏฺฐพฺพโภคา, เต ตถาคตสฺส ฯเปฯ สนฺธาย วเทสี”ติ.

“อกริยวาโท ภวํ โคตโม”ติ. “อตฺถิ เขวส พราหมณ ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเยน สมมา วทมาโน วเทยฺย ‘อกริยวาโท สมโณ โคตโม’ติ. อหฺลหิ พราหมณ อกริยํ วทามิ กายทฺถจฺจริตฺสส วจฺิทฺถจฺจริตฺสส มโนทฺถจฺจริตฺสส; อนเกวิหิตานํ ปาปกาณํ อุกุสลานํ ฌมฺมานํ อกริยํ วทามิ ฯเปฯ สนฺธาย วเทสี”ติ.

“อุจฺเฉทวาโท ภวํ โคตโม”ติ. “อตฺถิ เขวส พราหมณ ฯเปฯ ‘อุจฺเฉทวาโท สมโณ โคตโม’ติ. อหฺลหิ พราหมณ อุจฺเฉทํ วทามิ รากสฺส โทสสฺส โมหสฺส; อนเกวิหิตานํ ปาปกาณํ อุกุสลานํ ฌมฺมานํ อุจฺเฉทํ วทามิ. ฯเปฯ สนฺธาย วเทสี”ติ.

^{๗๒๔} ฉ. ม. ภควา

^{๗๒๕} ส. สารณียํ

^{๗๒๖} โป. สุกมเมตํ

^{๗๒๗} โป. ปหีนา

^{๗๒๘} ก. อนภาวํกตา

^{๗๒๙} โป. นิพฺโพโต

“เชคุจณี ภว โคตโม”ติ. “อตถิ เขวส พราหมณ ฯเปฯ ‘เชคุจณี สมโณ โคตโม’ติ. อหฺลหิ พราหมณ ชิคฺคฺจามิ กายทฺวจฺจริเตน วจฺิทฺจฺจริเตน มโนทฺวจฺจริเตน; อนเณกวิหิตานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ฌมมานํ สમાปตฺติยา ชิคฺคฺจามิ ฯเปฯ สนฺธาย วเทสี”ติ.

“เวณยิโก ภว โคตโม”ติ. “อตถิ เขวส พราหมณ ฯเปฯ ‘เวณยิโก สมโณ โคตโม’ติ. อหฺลหิ พราหมณ วินยาย ฌมฺมํ เทเสมิ รากสฺส โทสสฺส โมหสฺส; อนเณกวิหิตานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ฌมมานํ วินยาย ฌมฺมํ เทเสมิ ฯเปฯ สนฺธาย วเทสี”ติ.

“ตปสฺสี ภว โคตโม”ติ. “อตถิ เขวส พราหมณ ฯเปฯ ‘ตปสฺสี สมโณ โคตโม’ติ. ตปณียาหิ พราหมณ ปาปกอ อกุสเล ฌมเม วทามิ กายทฺวจฺจริตํ วจฺิทฺจฺจริตํ มโนทฺวจฺจริตํ. ยสฺส โข พราหมณ ตปณียา ปาปกอ อกุสลา ฌมมา ปหีนา อฺจฺฉินฺนมฺมลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวักตา อายุตฺติ อนุปปาทธมฺมา, ตมฺหิ ‘ตปสฺสี’ติ วทามิ. ตถาคตสฺส โข พราหมณ ตปณียา ปาปกอ อกุสลา ฌมมา ฯเปฯ สนฺธาย วเทสี”ติ.

“อปคฺคพฺโง^{๗/๓๐} ภว โคตโม”ติ. “อตถิ เขวส พราหมณ ฯเปฯ ‘อปคฺคพฺโง สมโณ โคตโม’ติ. โข พราหมณ อายุตฺติ คพฺภเสยฺยา ปุณฺณพฺภาวณินิพฺพตฺติ ปหีนา อฺจฺฉินฺนมฺมลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวักตา อายุตฺติ อนุปปาทธมฺมา, ตมฺหิ ‘อปคฺคพฺโง’ติ วทามิ. ตถาคตสฺส โข พราหมณ อายุตฺติ คพฺภเสยฺยา ปุณฺณพภาวณินิพฺพตฺติ ปหีนา ฯเปฯ สนฺธาย วเทสี.

เสยฺยถาปี^{๗/๓๑} พราหมณ กุกฺกฏฺฐิยา อนุทฺธานิ อฏฺฐ วา ทส วา ทฺวาทส วา; ตานสฺส กุกฺกฏฺฐิยา มา อธิสฺยิตานิ, สมฺมา ปริเสทิตานิ, สมฺมา ปรีภาวิตานิ. โย นฺ โข เตสํ กุกฺกฏฺฐจฺฉาปกานํ ปจฺมตฺรํ ปาทนชฺชิขาย วา มุชฺตฺถนฺทเกน วา อนุทฺทโกสํ ปทาเลตฺวา โสตฺถินา อณินิพฺพิชฺฌเมยฺย; กิณฺติ สฺวาสฺส วจฺนีโย “เชฏฺโฐ วา กนิฏฺโฐ วา”ติ. “เชฏฺโฐ’ติสฺส โภ โคตม วจฺนีโย; โส หิ เนสํ เชฏฺโฐ โหติ”ติ. “เอวเมว โข อหิ พราหมณ อวิชฺชาคตฺตาย ปชาย อนุทฺทฏฺตาย ปรีโยนทฺธาย อวิชฺชนฺทโกสํ ปทาเลตฺวา, เอโกว โลเก อนุตฺตํ สมฺมาสมโพนี อภิสมฺพุทฺโธ; โสหิ พราหมณ เชฏฺโฐ เสฏฺโฐ โลกสฺส.

อารทฺธํ^{๗/๓๒} โข ปน เม พราหมณ วีริยํ อโหสิ อสฺสลิณํ; อุปฺภุจฺจิตา สติ อปฺปมฺภูจฺจา; ปสฺสทฺธโร^{๗/๓๓} กาโย อสฺสารทฺธโร; สฺมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺคํ. โส โข อหิ พราหมณ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ฌมเมหิ สฺวิตกํ สฺวิจฺจํ วิเวกํ ปิตฺติสฺสํ ปจฺมํ ฌานํ อุปสมฺบฺชฺช วิหาสี..... ทฺติยํ... ตฺติยํ... จตฺตํ ฌานํ อุปสมฺบฺชฺช วิหาสี.

โส เอวํ สฺมาหิตเต จิตฺเต ฯเปฯ ปุพฺเพนิวาसानุสฺสตีถาณาย จิตฺตํ อณินฺนนาเมสี. โส อนเณกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ ฯเปฯ อนุสฺสรามิ. อยํ โข เม พราหมณ รตฺติยา ปจฺเม ยามे ปจฺมา วิชฺชา อธิคฺตา, อวิชฺชา วิหตา วิชฺชา อุปฺปนฺนา..... อยํ โข เม พราหมณ ปจฺมาณินิพฺพิธา อโหสิ กุกฺกฏฺฐจฺฉาปกสฺเสว อนุทฺทโกสมฺหา.

โส เอวํ สฺมาหิตเต จิตฺเต ฯเปฯ สตฺตานํ จุตฺตูปาตถาณาย จิตฺตํ อณินฺนนาเมสี. โส ทิพฺเพน จกฺขุ นา วิสุทฺเธน อติกฺกณฺตมานุสฺสเกน สตฺเต ปสฺสามิ จวฺมานเณ อุปฺปชฺชมาเนน ทิเน ปณฺเฑ สฺวณฺเณ ทฺพพฺณฺเณ สฺคเต ทฺคคเต; ยถากมฺมูปคเ สตฺเต ปชานามิ ฯเปฯ อยํ โข เม พราหมณ ทฺติยาณินิพฺพิธา อโหสิ กุกฺกฏฺฐจฺฉาปกสฺเสว อนุทฺทโกสมฺหา.

^{๗/๓๐} โป. อปคฺคพฺโง

^{๗/๓๑} โป. เสปฺปถาปี

^{๗/๓๒} โป. อารทฺธํ

^{๗/๓๓} โป. ปสฺสทฺธโร

โส เอวํ สมหิตเต จิตฺเต ฯเปฯ อาสวานํ ขยฌาณาย จิตฺตํ อภินินนาเมสี. โส ‘อิทํ ทุกฺขณ’ติ ยถา ภูตํ อพฺภณณาสี, ‘ออยํ ทุกฺขสมุทฺทโย’ติ ยถา ภูตํ อพฺภณณาสี, ‘ออยํ ทุกฺขนิโรธ’ติ ยถา ภูตํ อพฺภณณาสี, ‘ออยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’ติ ยถา ภูตํ อพฺภณณาสี; ‘อิมํ อาสวา’ติ ยถา ภูตํ อพฺภณณาสี, ‘ออยํ อาสวสมุทฺทโย’ติ ยถา ภูตํ อพฺภณณาสี, ‘ออยํ อาสวนิโรธ’ติ ยถา ภูตํ อพฺภณณาสี, ‘ออยํ อาสวนิโรธคามินี ปฏิปทา’ติ ยถา ภูตํ อพฺภณณาสี. ตสฺส เม เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถ; ภวา สวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถ; อวิชชาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถ; วิมุตฺตสมิ ‘วิมุตฺตม’ติ ฌาณํ อโหสี; ‘ชีณา ชาตึ; วุ สิตํ พุรหฺมจฺริยํ; กตํ กรณียํ; นาปรํ อิตฺถตฺตยา’ติ อพฺภณณาสี. ออยํ โข เม พุราหฺมณ รัตติยา ปจฺฉิเม ยา เม ตติยา วิชชา อธิคฺตา; อวิชชา วิหฺตา; วิชชา อุปฺปนฺนา; ตโม วิหฺโต; อาโลโก อุปฺปนฺโน, ยถา ตํ อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหฺโร. ออยํ โข เม พุราหฺมณ ตติยาภินิพฺพิธา อโหสี กุกฺกุฏจ ฌาปฺกสฺสเอว อนุทฺทโกสมฺหา”ติ.

เอวํ วุตฺเต, เวรณฺโฆ พุราหฺมโณ ภควนฺตํ เอตทวโจ “เชฏฺโฐ ภวํ โคตโม; เสฏฺโฐ ภวํ โคตโม; อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม; อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม. เสยฺยธาปิ โภ โคตม นิกฺกฺชฺชิตํ วา อุกฺกฺชฺชเยย, ปฏฺิจฺฉนฺนํ วา วิวเรยฺย, มุพฺพหฺสฺส วา มคฺคํ อาจิกฺกฺชฺชเยย, อนฺธกาเร วา เตลปฺชฺชิตํ ธาเรยฺย ‘จกฺขมฺนโต รูปานิ ทกฺขณตี’ ติ; เอวเมวํ โภตา โคตเมน อนนฺกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโต. เอสาหํ ภวนฺตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญจ ภิกฺขุสํมญจ; อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณฺุเปตํ สรณํ คตํ; อธิวาสฺสํ จ เม ภวํ โคตโม เวรณฺชาเย วสฺสวาสํ สหฺมํ ภิกฺขุสํมฺเนา”ติ. อธิวาสฺสํ ภควา ตุนฺหิภาเวน. อถ โข เวรณฺโฆ พุราหฺมโณ ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา อญฺญาชาเยนา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ.

เตน โข ปน สมเยน เวรณฺชา ทพฺภิกฺขา โหติ ทวิหิตฺกา เสตฺถุจฺจิกา สลาภาวุตฺตา; น สุกฺรา อุ ฌเณน ปคฺคเหน ยาเปตุ. เตน โข ปน สมเยน อุตฺตราปถกา อสฺสวาณิชา ปญฺจมตฺเตหิ อสฺสสฺเตหิ เวร ณฺชาเย วสฺสวาสํ อุปคฺตา โหนติ; เตหิ อสฺสมณฺทลิกาสุ ภิกฺขุณํ ปตฺถปตฺถปูลก^{๗๓๔} ปญฺจมตฺตํ โหติ. ภิกฺขุ ปุพฺพณฺหสมฺมํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย เวรณฺชํ ปิณฺฑทาย ปวิสิตฺวา ปิณฺฑํ อลภฺมานา อสฺสมณฺทลิกา สุ ปิณฺฑทาย จริตฺวา ปตฺถปตฺถปูลกํ อารามํ อาหริตฺวา อุทฺทฺทเล โภฏฺเฏตฺวา โภฏฺเฏตฺวา ปริภุชฺชนฺติ. อายสฺมา ปนํนํโท ปตฺถปูลกํ สิลายํ ปิสิตฺวา ภควโต อุปนาเมติ; ตํ ภควา ปริภุชฺชนฺติ.

อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ อานนํ อามนฺเตสิ “กินฺนุ โข โส อานนท อุทฺทฺทลสฺสทโท”ติ. อถ โข อายสฺมา อานนํโท ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสิ. “สาธู สาธู อานนท; ตฺเมหิ อานนท สปฺปุริเสหิ วิชิตํ; ปจฺฉิมา ชนฺตา สาลิมฺโสทนํ อติมณฺโณสฺสตี”ติ.

อุตฺตราปถวาสิกา หิ อสฺสวาณิชา ปญฺจ อสฺสสฺตานิ คเหตฺวา ทิคฺคณํ ติคฺคณํ ลากํ ปตฺถยฺมานา เทสนฺตรํ คจฺฉนฺตา เตหิ อตฺตโน วิภิกายิกภณฺทเทหิ ปญฺจมตฺเตหิ อสฺสสฺเตหิ เวรณฺชํ วสฺสวาสํ อุปค ฺตา โหนติ. กสฺมา ? น หิ สกฺกา ตสฺมि เทเส วสฺสเก จตฺตาโร มาเส อทฺธานํ ปฏิปชฺชิตุ. อุปคจฺฉนฺตา จ พหิณฺคเร อุทฺเทน อนชฺโณตฺถรณฺเเย ฌาเน อตฺตโน จ วาสาคารานิ อสฺสสานญจ มนฺทิริ การาเปตฺวา วติยา ปริกฺชิปิสุ.

น หิ เต ทกฺขิณาปถมนุสฺสา วีย อสฺสทฺธา อปฺปสนฺนา เต ปน สทฺธา ปสนฺนา พุทฺธมามกา ธมฺม มามกา สัมมามกา, เต ปุพฺพณฺหสมฺมํ เกณจิทเว กรณฺเเยน นคฺรํ ปวิสฺสนฺตา เทว ตโย ทิวเส อทฺทสฺส สตฺตมฺมจ ภิกฺขุ สุนิเวถ สุปารุเต อิริยาปถสมฺปนฺเน สกฺกมฺปิ นคฺรํ ปิณฺฑทาย จริตฺวา กิณฺจึ อลภฺมานเ. ทิส

^{๗๓๔} ฉ. ปตฺถปตฺถปูลกํ ม.ก. ปตฺถปตฺถมุลกํ

วาน เนส เอตทโหสิ “อัยยา อิมํ นครํ อุปนิสสาย วสสํ อุปคตา ฉาตถญ ^{๗๓๕}” วตตติ น จ กิณจิ ฌณฺติ
 อติวิย กิลมนฺติ. มยณจมห อาคนตุกา น สกโกม เนสํ เทวสิกํ ยาคุณจ ฆตตยจ ปฏฺฐิยาเทตฺ. อมหากํ ปน
 อสสา สายณจ ปาโต จ ทวิภชตฺ ฆตตํ ฌณฺติ. ยนฺนุน มยํ เอกเมกสฺส อสสสฺส ปาตฺราสฆตตโต เอก
 เมกสฺส ภิกฺขุโน ปตฺถปตฺถปฺลํ ทเพยยาม. เอวํ อัยยา จ น กิลมิสฺสนฺติ อสสา จ ยาเปสฺสนฺตี”ติ. เต
 ภิกฺขุโน สฺนติกํ คนฺตฺวา เอตมตฺถํ อารอเจตฺวา “ภนฺเต ตุมฺहे ปตฺถปตฺถปฺลํ ปฏฺฐิคฺคเหตฺวา ยํ วา ตํ วา กตฺ
 วา ปริภุณฺชถา”ติ ยาจิตฺวา เทวสิกํ ปตฺถปตฺถปฺลํ ปณฺณเปสฺ.

เถรานุ โกจิ กบฺปิยการโก นตฺถิ โย เนสํ ตํ คเหตฺวา ยาคู วา ฆตตํ วา ปเจยฺย. สามมฺปิ ปจัน
 สมณสารูปํ น โหติ น จ ฆฏฺฐติ. เต เอวํ โน สลลหฺกฺขตฺติตา จ ภวิสฺสตี สามปากปริโมจณญจติ อญฺช
 อญฺช ชนา วา ทส ทส ชนา วา เอกโต หุตฺวา อุทฺทฺทฺสเล โภจฺญเหตฺวา โภจฺญเหตฺวา สกํ สกํ ปฏฺฐิวิสํ อุทฺทฺทฺ
 เตเมตฺวา ปริภุณฺชติ. เอวํ ปริภุณฺชิตฺวา อปโปสสุกกา สมณธมฺมํ กโรนฺติ, ภควโต ปน เต อสสฺวาณิชา
 ปตฺถปฺลกญฺจ เทนฺติ, ตทฺพิยญฺจ สบฺบิมฺรฺสสฺสํ. ตํ อายสฺมา อานนฺโท อหริตฺวา สิลายํ ปิสฺติ. ปุณฺณวตา
 ปณฺทิตฺตปริเสน กตํ มนาปเมว โหติ. อถ นํ ปิสฺติวา สบฺบิอาทึหิ สมมา โยเซตฺวา ภควโต อุปนาเมสิ.
 อเถตฺถ เทวตา ทิพฺโพชํ ปกฺขิปนฺติ. ตํ ภควา ปริภุณฺชติ. ปริภุณฺชิตฺวา ผลสมปาตฺติยา กาลํ อติณามะติ. น
 ตโต ปญฺจาย ปิณฺฑาย จรติ.

อถ โข ภควา อายสฺมนตํ อานนฺทํ อามนฺเตสิ ^{๗๓๖} ตุมฺเหหิ อานนฺท สบฺบิเรหิ เอวํ ทฺวภิกฺข
 ทฺลลภปิณฺฑเ อิมาย สลลหฺกฺขตฺติตฺยา อิมินา จ สลเลเชน วิชิตํ. กิํ วิชิตนฺติ. ทฺวภิกฺขํ วิชิตํ โลภ วิชิต
 อิจฺฉาจาโร วิชิต. กถํ ? “ออยฺ เวรณฺชา ทฺวภิกฺขา สมนฺตโต ปน อนนฺตรา ความนิคฺมา ผลการณมิตสฺส
 สฺสภิกฺขา สฺสภปิณฺฑา. เอวํ สนฺเตปิ ภควา อีธะ อมฺเห นิคฺคณฺหิตฺวา วสตี”ติ เอกภิกฺขุสฺสปี จินฺตา วา
 วิมาโต วา นตฺถิ. เอวํ ตาว ทฺวภิกฺขํ วิชิตํ อภิกฺขุํ อตฺตโน วเส วตฺติตํ.

กถํ โลภ วิชิต ? “ออยฺ เวรณฺชา ทฺวภิกฺขา สมนฺตโต ปน อนนฺตรา ความนิคฺมา ผลการณมิตสฺส
 สฺสภิกฺขา สฺสภปิณฺฑา หนนฺท มยํ ตตฺถ คนฺตฺวา ปริภุณฺชิสฺสามา”ติ โลภวเสน เอกภิกฺขุนาปิ รตฺติจเณโท
 วา “ปจฺฉิมิกาย ตตฺถ วสสํ อุปคจฺฉามา”ติ วสสจฺเณโท วา น กโต. เอวํ โลภ วิชิต.

กถํ อิจฺฉาจาโร วิชิต? ออยฺ เวรณฺชา ทฺวภิกฺขา อิมะ จ มนฺสฺสา อมฺเห เทว ตโย มาเส วสนฺเตปิ
 น กิสฺมิณฺจิ มยณฺติ. ยนฺนุน มยํ คฺณวณฺชชํ กตฺวา “อสุโก ภิกฺขุ ปจฺมสฺส ฌานสฺส ลาภี ฯเปฯ อสุโก
 ฌฬฺภิณฺโณติ เอวํ มนฺสฺसानํ อณฺณมณฺณํ ปกาเสตฺวา กุจฺฉิ ปฏฺฐคฺคิตฺวา ปจฺฉา สิลํ อธิภฺรฺชเพยยามา”ติ
 เอกภิกฺขุนาปิ เอวรูปา อิจฺฉา น อุปปาทิตา. เอวํ อิจฺฉาจาโร วิชิต อภิกฺขุโต อตฺตโน วเส วตฺติโตติ.

อนาคเต ปน ปจฺฉิมา ชนตา วิหาเร นิสินฺนา อปฺปกสิเรเนว ลภิตฺวาปิ “กิํ อิทํ อุตฺตณฺทลํ อติภิ
 ลินฺนํ อโลณํ อติโลณํ อนมฺพิลํ อจฺจมพิลํ โก อิมินา อตฺถโ”ติ อาทินา นเยน สาลิมฺโสทนํ อติมณฺณิสฺสตี
 โอณฺณวตํ อวณฺณวตํ กริสฺสตี. อถ วา ชนปโท นาม น สพฺพกาลํ ทฺวภิกฺโข โหติ. เอกทา ทฺวภิกฺโข โหติ
 เอกทา สฺสภิกฺโข โหติ. สุวายํ ยทา สฺสภิกฺโข ภวิสฺสตี ตทา ตุมฺหากํ สบฺบิเรสํ อิมาย ปฏฺฐิตฺติยา ปสนฺนา
 มนฺสฺสา ภิกฺขุโน ยาคุชชกาทึปฺเภเทน อนนฺกปฺปการํ สาลิวิคฺติ มโสทนญจ ทาทพฺพ มณฺณิสฺสนฺติ. ตํ ตุม
 เห นิสฺสาย อุปปนฺนํ สกการํ ตุมฺหากํ สพฺรหมจารีสงฺฆาตา ปจฺฉิมา ชนตา ตุมฺหากํ อนตฺเร นิสีทิตฺวา อนุ

^{๗๓๕} โป. อุปคณฺชิ

^{๗๓๕} โป. นาคกญจ

^{๗๓๖} โป. อายนฺเตสิ

ภวมานาว อติมณิสสตี ตปปัจจยํ มาณญจ โอมานญจ กริสฺสตี. กถ? กสฺมา เอตตํ ปกํ ก็ ตุมหากํ ภาชนานิ นตฺถิ ยตฺถ อตฺตโน สนตํ ปกฺขิปิตฺวา จเปยฺยาถาติ.

นनु จ มนุสฺสา พุพฺพิทกาเล อติวีย อุสฺสาหชาตา ปุณฺณานิ กโรนฺติ อตฺตนา อภฺยชิตฺวาปิ ภิกฺขุณํ ทาทพฺพํ มณฺณนฺติ. เต ตทา กสฺมา กญฺจญฺภิกฺขมฺปิ น อทฺสฺ. อยฺยจ เวรณฺโซ พฺราหฺมณฺโณ มหฺตา อุสฺสาเหณ ภควนฺตํ วสฺสวาสํ ยาจิ โส กสฺมา ภควโต อตฺถิภาวมฺปิ น ชานาตีติ. วุจฺเจเต มาราวณฺณนาถ. เวรณฺชยฺหิ พฺราหฺมณฺ ภควโต สนฺติกา ปกฺกนตฺมตฺตเมว สกฺลยฺจ นคฺรํ สมนฺตา จ โยชนมตฺตํ ยตฺถ สกฺกา ปุเรภตฺตํ ปิณฺทาย จริตฺวา ปจฺจาคนฺตุ ตํ สพฺพํ มาโร อวณฺณญฺตฺวา โมเหตฺวา สพฺเพสํ อสฺสสฺสขณฺภาวํ กตฺวา ปกฺกามิ. ตสฺมา น โกจิ อนตฺมโส สามิจิคมมฺปิ กตฺตพฺพํ มณฺณิตฺถ.

ก็ ปน ภควาปิ มาราวณฺณนํ อชานิตฺวา ตตฺถ วสฺสํ อุกฺโกตฺติ. โน อชานิตฺวา. อถ กสฺมา จมฺปา สาวตฺถิราชาหาทีนํ อยฺยตฺรสมิ น อุกฺโกตฺติ. ติจฺจนฺตุ จมฺปา สาวตฺถิราชาหาทีนํ สเจปิ ภควา ตสมิ สํวจฺนเร อุตฺตรกฺรฺ วา ติสฺสปุริ วา คนฺตฺวา วสฺสํ อุกฺกเจยฺเยย ตมฺปิ มาโร อวณฺณญฺเยย. โส กิร ตํ สํวจฺนํ อติวีย อาฆาเตน ปริยฺญูจิตฺจิตฺโต อโหสิ. อีธ ปน ภควา อิมํ อติเรกการณํ อทฺทส “อัสสวาณิชา ภิกฺขุณํ สงฺคหํ กริสฺสนตี”ติ. ตสฺมา เวรณฺชยเมว วสฺสํ อุกฺกเจยฺ^{๗๓๗}.

ก็ ปน มาโร วาณิขเก อวณฺณญฺตฺ น สกฺโกตฺติ. โน น สกฺโกตฺติ เต ปน อวณฺณญิตฺตปริยฺสาเน อาคมิ สฺ. ปฏินิวัตติตฺวา กสฺมา น อวณฺณญฺตีติ. อวิสฺหตฺยา. น หิ โส ตถาคตฺสส อภิหฺนุภิกฺขาเย นิพฺพุทฺธานสฺส อปฺปิตฺวตฺตสฺส อนฺตรายํ กาคฺ วิสฺหติ. จตฺนฺนยฺหิ น สกฺกา อนฺตรายํ กาคฺ. กตฺเมสํ จตฺนฺนํ. ตถาคตฺสส อภิหฺนุภิกฺขาสงฺเขเพน วา นิพฺพุทฺธานสฺส อปฺปิตฺวตฺตสงฺเขเพน วา ปริจฺจตฺตานํ จตฺนฺนํ ปจฺจยानํ น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาคฺ. พุทฺธานํ ชีวิตฺสส น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาคฺ. อสฺตีตฺยา อนฺพยฺยชนานํ พฺยამปฺปาย วา น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาคฺ. จนฺทิมสฺสุริยเทวพฺรหฺมานมฺปิ หิ ปภา ตถาคตฺสส อนฺพยฺยชนพฺยามปฺปายปฺปเทสํ ปตฺวา วิหตฺวานภาวา โหณฺติ. พุทฺธานํ สพฺพยฺยตฺถยณฺณสฺส น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาคฺ. อิมํ จตฺนฺนํ น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาคฺ. ตสฺมา มาเรน อกตฺนตฺรยํ ภิกฺขุ ภควา สสาวกสฺสโม ตทา ปริยฺญูชตีติ เวทิตฺพโ^{๗๓๘}.

อถ โข อายสฺมา มหาโมคฺคัลลาน, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสีหิ; เอกมฺนตํ นิสฺสินฺ โข อายสฺมา มหาโมคฺคัลลาน ภควนฺตํ เอตฺทโวจ “เอตฺรหิ ภนฺเต เวรณฺชา พุพฺพิทกา ทฺวิหิตฺติกา เสตฺถุจิกกา สลาการุตฺตา; น สฺกุรา อญฺเณน ปคฺคเหณ ยาเปตฺ. อิมิสฺสา ภนฺเต มหาปจฺวียา เหมจฺจิมตฺลํ สมฺปนฺนํ, เสยฺยถาปิ ขุทฺทมธฺ อนีลํ, เอวมนฺสสาทํ. สาธานํ ภนฺเต ปจฺวี ปริวตฺเตยฺย; ภิกฺขุ ปปฺปโกขํ ปริยฺญูชิสฺสนตี”ติ. “เย ปน เต โมคฺคัลลาน ปจฺวินิสฺสีตา ปาณา, เต กถํ กริสฺสสฺสี”ติ. “เอกาหํ ภนฺเต ปาณิ อภินิมฺมินิสฺสามิ, เสยฺยถาปิ มหาปจฺวี; เย ปจฺวินิสฺสีตา ปาณา, เต ตตฺถ สงฺกาเมสฺสามิ; เอเกน หตฺเถน ปจฺวี ปริวตฺเตสฺสามิ”ติ. “อลํ โมคฺคัลลาน, มา เต รุจฺจิ ปจฺวี ปริวตฺเตตฺ; วิปฺลลาสฺปิ สตฺตา ปฏฺฐิเกยฺย”ติ. “สาธฺ ภนฺเต สพฺโพ ภิกฺขุสฺสโม อุตฺตรกฺรฺ ปิณฺทาย คจฺเจยฺยา”ติ. “อลํ โมคฺคัลลาน, มา เต รุจฺจิ สพฺพสฺส ภิกฺขุสฺสสฺส อุตฺตรกฺรฺ ปิณฺทาย คมนน”ติ.

อถ โข อายสฺมา สารีปุตฺตสฺส โรหิตฺตสฺส ปฏฺฐิสฺสลิณฺสสฺส เอวํ เจตฺโส ปรีวตฺตโก อุทฺปาที “กตฺเมสํ โข พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจฺริยํ น จิรฺญูจิตํ อโหสิ? กตฺเมสํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจฺริยํ จิรฺญูจิตํ อโหสิ”ติ. อถ โข อายสฺมา สารีปุตฺโต สายนฺหสมยํ ปฏฺฐิสฺสลาณา วุจฺจิทฺ, เยน ภควา,

^{๗๓๗} โป. อุปคณฺชิ

^{๗๓๘} วิ.อ. (ปาฬิ) ๑/๑๖/๑๘๓.

เตนุปสงกมิ; อุปสงกมิตวา ภควนตํ อภิเวทเตวา เอกมนตํ นิสีทิ; เอกมนตํ นิสินโน โข อายสฺมา สาริปุตโต ภควนตํ เอตทโวจ “อิธ มยหิ ภนเต รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตกโก อุทปาติ ‘กตเมसानํ โข พุทธานํ ภควนตานํ พรหมจริยํ น จิรฺภูตํ อโหสิ ? กตเมसानํ พุทธานํ ภควนตานํ พรหมจริยํ จิรฺภูตํ อโหสิ’ติ ‘กตเมसानํ นุ โข ภนเต พุทธานํ ภควนตานํ พรหมจริยํ น จิรฺภูตํ อโหสิ ? กตเมसानํ พุทธานํ ภควนตานํ พรหมจริยํ จิรฺภูตํ อโหสิ’ติ.

“ภควโต จ สาริปุตต วิปสฺสีสฺส ภควโต จ สีขิสฺส ภควโต จ เวสสภุสฺส พรหมจริยํ น จิรฺภูตํ อโหสิ. ภควโต จ สาริปุตต กกุสนธสฺส ภควโต จ โกณาคมนสฺส ภควโต จ กสฺสปสฺส พรหมจริยํ จิรฺภูตํ อโหสิ”ติ.

อถ โข ภควา เวรณชายํ วีตินาเมตวา วุฏฺฐาสฺโส มหาปวารณาย ปวาเรตวา อายสฺมนตํ อานนทํ อามนเตสิ “อาจิณฺณํ โข ปเนตํ อานนท ตถาคตานํ, เยหิ นิมนติตา วสฺสํ วสนฺติ, น เต อนปโลเกตวา ชนปทจาริกํ ปกฺกมนฺติ; อายาแมนฺนท เวรณชํ พุราหมณํ อปฺโลเกตฺสามา”ติ. “เอวํ ภนเต”ติ โข อายสฺมา อานนทो ภควโต ปจฺจสฺสึ. อถ โข ภควา นิวาเสตวา ปตฺตจีวรมาทาย อายสฺมา อานนทเณ ปจฺจาสมเณน, เยน เวรณชสฺส พุราหมณสฺส นิเวสนํ, เตนุปสงกมิ; อุปสงกมิตวา ปณฺณตเต อาสเน นิสีทิ. อถ โข เวรณชํ พุราหมณ, เยน ภควา, เตนุปสงกมิ; อุปสงกมิตวา ภควนตํ อภิเวทเตวา เอกมนตํ นิสีทิ; เอกมนตํ นิสินโน โข เวรณชํ พุราหมณํ ภควา เอตทโวจ “นิมนติตฺมา^{๗๓๙} ตยา พุราหมณวสฺสํวฺฐา; อปฺโลเกม ตํ; อิจฺฉาม มยฺ ชนปทจาริกํ ปกฺกมิตฺน”ติ.

อถ โข พุราหมณ มาเรณ อวภูตฺตภาวํ น ชานาติ “ฆราวาสปฺลิโพเธน เม สติสมฺโมโส ชาโตติ มลฺลมาโน เอวมาห “สจฺจํ โภ โคตม นิมนติตตฺถ มया วสฺสํวฺฐา; อปฺจ โย เทยฺยธฺมโม, โส น ทินโน. ตถจ โข โน อสนฺตํ, โนปิ อทาตุกมฺยตา; ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา ? พหุกิจฺจา ฆราวาสา พหุกรณียาติวตฺวา “ยณฺณนาหํ ยํ เม ตีหิ มาเสหิ ทาทพฺพํ สียา, ตํ สพฺพํ เอกทิวเสเนว ทเทยฺยน”ติ จินฺเตตฺวา อธิวาเสตฺ เม ภวํ โคตโม สุวตฺตนาถ ฆตฺตํ สหฺมํ ภิภุสฺสเมนา”ติ อาห.

อถ โข ภควา สจฺจาหํ นาธิวาเสยฺยํ อยํ เตมาสํ ภิกฺขุ ภูปิโต มลฺลเณ เตน เม ยาจียมาโน เอกฆตฺตปีน ปฏิกฺคณฺหาติ, นตฺถิ อิมสฺส อธิวาสนาชนฺติ อสพฺพญฺญ อยนฺติ เอวํ พุราหมณ จ เวรณชวาสิโน จ มํ ครหิตฺวา อปฺยุณํ ปลเวยฺยุ ตํ เตสํ มา อโหสิติ เตสํ อนุกมฺปาย อธิวาเสสิ ตฺถนํ ภาเวณ อธิวาเสตฺวา จ ภควา เวรณชํ พุราหมณํ อลํ พุราหมณ ปฺลิโพธิจินฺตยาติ สลฺยาเปตฺวา ตทฺนรูปาย ธมฺมกถาย ธิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ สนฺทสฺเสตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ. ปกฺกนเต ภควติ เวรณชํ พุราหมณํ ปุตฺตทารํ อามนเตสิ มยฺ ภเณ ภควนตํ เตมาสํ นิมนติตา เอกทิวสํ เอกฆตฺตปี นาทฺมหา หนฺทานิ ตถา ทานํ ปฏฺฐิยาเทถ ยถา เตสฺมาสํ โภจิ เทยฺยธฺมโม เสว เอกทิวเสน ว ทาตุ สกฺกา โหติติ ตโต ปณฺนิตานํ ปฏฺฐิยาทาเปตฺวา ยํ ทิวสํ ภควา นิมนติตอ ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน อาสนญฺจานํ อลงฺการาเปตฺวา มหารหานิ อาสนานิ ปณฺญาเปตฺวา คนฺธูปวาสกุสุมวิจิตตฺตรมาลา ปุชฺชํ สขฺเชตฺวา ภควโต กาลํ อาโรจาเปสิ “กาโล โภ โคตม นิฏฺฐิตํ ฆตฺตน”ติ.

อถ โข ภควา ปุพฺพพหฺสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย, เยน เวรณชสฺส พุราหมณสฺส นิเวสนํ, เตนุปสงกมิ; อุปสงกมิตวา ปณฺณตเต อาสเน นิสีทิ สหฺมํ ภิภุสฺสเมนา. อถ โข เวรณชํ พุราหมณ

พุทฺธปมฺพชํ ภิกฺขุสํฆํ ปณฺเฑน ชาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา ภควนฺตํ ภูต-
ตาริ โอนีตปตฺตปาณิ ติจีวเรณ อจฺฉาเทสิ, เอกเมกฺกญฺจ ภิกฺขุ เอกเมกเณ พุสฺสยฺเคน อจฺฉาเทสิ.

ตตร เอกสาฎโก ปณฺจสตานิ อคฺชติ. เอวํ ปณฺจณฺนํ ภิกฺขุสฺตานํ ปณฺจสสฺสสฺสคฺชนกานิ พุสฺสา-
นิ อทาสิ. พราหมโณ เอตตกมฺปิ ทตฺวา อตฺถุโห ปุณฺ สตฺตภูทฺสสสฺสคฺชนเก อนเณรตตกมฺพลํ จ
ปฏฺญญณฺนปตฺตปญฺเ จ ฆาเลตฺวา ฆาเลตฺวา อาโยคํอัสสพทฺธกกายพฺนชฺนปรีสฺสาวนาทินํ อตฺถาย อทาสิ.
สฺตปากสสฺสปากานญฺจ เกสชฺชเตลานํ ตุมฺพานิ ปุเรตฺวา เอกเมกสฺส ภิกฺขุโน อพฺภยชฺนตฺถาย สหสฺสค-
ชนกํ เตลมทาสิ. กิํ พุทฺธา จตฺตสุ ปจฺจเยสุ น โภจิ ปรีกฺขาโร สมณปรีโกโค อทินฺโน นาม อโหสิ.

เอวํ มหยาคํ ยชิตฺวา สปุตฺตทาริ วณฺทิตฺวา นิสินฺนํ อถ โข ภควา เวรณฺชํ พราหมณํ เตมาสํ มา-
รารวญฺญเนน ฌมฺมสวณามตฺรสปรีโกคปรีทินํ เอกทิวเสเนว ฌมฺมามตฺวสฺสํ วสฺเสตฺวา ปุริปุณฺณสงกปฺปี
ภควา กุรุมาโน ฌมฺมียา กถาย สนฺทสฺเสตฺวา สมหาปเตตฺวา สมฺมุตเตเชตฺวา สมฺปทฺเสตฺวา อญฺจายาสนา
ปฏกามิ.

พราหมโณปิ สปุตฺตทาริ ภควนฺตญฺจ ภิกฺขุสํฆญฺจ วณฺทิตฺวา “ปุณฺปิ ฆนฺเต อมฺหากํ อนุคฺคหํ
กเรยฺยาถา”ติ เอวมาทินิ วทฺนโต อนุพฺนธิตฺวา อสฺสฺสนิ ปวตฺตยมาโน นีวตฺติ.

อถ โข ภควา เวรณฺชาย ยถาภีรณฺตํ วิหริตฺวา ตโต นิภฺมิตฺวา มหามณฺทเล จาริกาย จรณกาเล
คนฺตพฺพํ พุทฺธวิธิํ ปหาย พุทฺธภิกฺขุโทเสน กิลนฺตํ ภิกฺขุสํฆํ อชฺชนาว มคฺเคน^{๗๔๐} คเหตฺวา คนฺตกาโม อนุป-
คมฺม โสเรยฺยํ สงกสฺสํ กณฺณกฺชชํ, เยน ปยาคปติฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ คจฺกํ นทํ อุตฺตริตฺวา, เยน
พารานสี, ตทวสฺริ. ตตฺถ ยถาภีรณฺตํ วิหริตฺวา เยน เวสาลิํ เตน จาริกํ ปฏกามิ. อนุปฺพุพฺเพน
จาริกญฺจรมาโน เยน เวสาลิํ. ตทวสฺริ. ตตร สุทํ ภควา เวสาลิยํ วิหริติ มหาวเน ญฺญา-
คารสาลาณฺติ.

เกณ กมฺเมน ภควา เอวรूपิ พุทฺธภิกฺขกาเล ยวํ ปรีภฺยชิตฺติ ?

อติเต กิร โพธิสฺสโต อณฺณตฺรสมิํ กุเล นิพฺพตฺโต ชาตฺวเสน จ อนฺธพาลภาเวณ จ ผุสฺสสฺส ภคว-
โต สาวเก มธฺรณฺนปาเน สาลิโฆชนาทโย จ ญฺญชฺมาเน ทิสฺวา “อเร มฺนุทกสมฺมนา ยวํ ชาทถ, มา สาลิ-
โฆชนํ ญฺญชฺธา”ติ อภโกสิ. โส เตน อกุสฺสกกมฺมวิปาเกณ อนเณวสสฺสสฺสสฺสานิ จตฺตราปาเย ทุกฺขมณฺหวิตฺวา
อิมสฺมิํ ปจฺฉิมตตฺถาเว กเมณ พุทฺธตตํ ปตฺวา โลกสงฺคหํ กโรนฺโต คามนิคมราชธานีสุ จริตฺวา เอกสฺมิํ สม-
เย เวรณฺชพราหมณคามสฺมิเป สาขาวิฏฺฐปสมฺปนฺนํ ปุจฺฉิมนฺทฺรภฺยชฺมุลํ ปาปุณฺนิ. เวรณฺชพราหมโณ ภควนฺตํ
อุปสงฺกมิตฺวา อนเณกปริยาเยน ภควนฺตํ ชินฺติ อสฺสโกนฺโต โสตาปนโน หุตฺวา “ฆนฺเต อีเชว วสฺสํ อูปคนฺต-
วญฺญูติ”ติ อาโรเจสิ. ภควา ตฺถนฺทีกาเวณ อธิวเสสิ. อถ ปุณฺทิวสโต ปฏฺจาย มาโร ปาปิมา สกเลเวรณฺชพ-
ราหมณคามวาสินํ มารารวญฺญนํ อกาสิ. ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐสฺส ภควโต มารารวญฺญนฺวเสน เอโกปิ กญฺจญฺภิก-
ขามตฺตํ ทาทา นาโหสิ. ภควา ตฺถจฺจปตฺโตว ภิกฺขุสํฆปรีวโต ปุณฺนาคณฺธิ. ตสฺมิํ เอวํ อากเต ตตฺถเณว นิฏฺฐจฺจา
อสฺสวาณิชา ตํ ทิวสํ ทานํ ทตฺวา ตโต ปฏฺจาย ภควนฺตํ ปณฺจสสฺสภิกฺขุปรีวาร์ นิมนฺเตตฺวา ปณฺจณฺนํ
อสฺสสฺสตานํ ฆตฺตโต วิภาคํ กตฺวา ยวํ โภญฺญตฺวา ภิกฺขุณํ ปตฺเตสุ ปกฺขิปีสุ สกเลสฺส สหสฺสจกฺกวาทเวตฺตา
สุชาตฺตาย ปายาสปจฺนทิวเส วีย ทิพฺโพชํ ปกฺขิปีสุ. ภควา ปรีภฺยชิตฺติ เอวํ เตมาสํ ยวํ ปรีภฺยชิตฺติ. เตมาสจ
จเยน มารารวญฺญเนน วิคเต ปวารณาทิวเส เวรณฺชเณ พราหมโณ สริตฺวา มหาสํเวคปตฺโต พุทฺธปมฺพชฺส
ภิกฺขุสํฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา วณฺทิตฺวา ขมาเปสิ. เตน วุตฺตํ

“ผู้สัสสหาห์ ปาวจเน	สาวเก ปริภาสยี้,
ยวฺ ขาทถ ภูณชถ มา จ	ภูณชถ สาลโย.
เตน กมฺมิปาเกน	เตมาสํ ขาทิตํ ยวฺ,
นิมนฺติโต พฺราหมณฺเนน	เวรณฺชาเย วสฺสี ตทา”ติ. ^{๗๔๑}

(๑๐) ปิฎฺฐิทุกฺข

นิพฺพุทฺเธ วตฺตมนฺนํ ๗ เปฯ ปิฎฺฐิกํ อหุ มฺมาติ

เอตถายํ ปริทีปนา :-

ทีปฺงกรปาทฺมฺลเ กปฺปสฺตสฺสหาสิกาณิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ อปริมิตฺูปจิตฺกุสโลพิสฺสมภา
โร ภควา ลหฺพฺยากรโณ อนุกกฺเมน เวสฺสนฺตรภาเวณ สตฺตสฺตตฺกมหาทานํ ทตฺวา ปุตฺตกริย
ทานเ ปารมีกฺกํ คเหตุวา ตฺสิตฺปุเร นิพฺพตฺติวา ยาวตายุํ จตฺวา ปญฺจ มหาวิโลกฺกานิ วิโลเกต
วา ตโต จิตฺวา ทสฺสทสฺสโลเกธาคฺคํ กมฺเปตฺวา ส มาตฺกฺกฺจณฺธิยํ สโต สมฺปชาโน โอกฺกนฺโต สโต
สมฺปชาโน มาตฺกฺกฺจณฺโต นิภฺขมนฺโต. เอกุณฺตีสวสฺसानิ อการํ อชฺฌาวสฺสิตฺวา นิमितฺตานิ ทิสฺวา
สํเวคํ อุปฺปาเตตฺวา ฉนฺเนน สทฺธิํ กณฺชกํ อารุญฺห นิภฺขมิตฺวา พฺรหฺมทินฺนานิ สมณฺปริภฺชาธารานิ
คเหตุวา อนฺโนมานทีตีเร ปพฺพชิตฺวา ฉพฺพสฺसानิ ทฺกกรการิปฺธานํ ปทฺทิตฺวา อนุปฺพุเพน โพิ
รฺกฺขมฺลเ วชิรฺรตนฺปฺลลนฺเก สพฺพญฺญตฺถาณํ ปฏฺวิวิฆฺณนฺโต สตฺตสฺตตฺตาเห วิตฺตินาเมตฺวา พาราณสียํ
อิสฺสิปฺตเน ปญฺจวคฺคิยปฺมุขานํ อญฺจารสพฺรหฺมโกภฺวินํ ฌมฺมาตํ ปาเยตฺวา ปุพฺเพ อุปฺจิตฺปฺญญสม
ภาเร เวเนยฺยสฺสฺเต โอโลเกตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา สํสารวิทฺถคฺค อุตฺตริตฺวา นิพฺพานถล ปตฺติฏฺจ
เปตฺวา วิมุตฺติรํสํ อนุโภติ. เอกทา हि ภควา มหฺนเตน อสฺสาเหเน เทวพฺรหฺมยฺกฺขาทีนํ ชตฺติยพ
ราหฺมณคหฺปติอาทีนํ ฌมฺมํ เทเสนฺโต โภกฺกิสฺงฺขยาหตฺถิพลธาริปีฎฺฐิเม อาภิกายติ. ตสฺมา กทา
ปิฎฺฐิทุกฺขมฺหิ อุปฺปนฺเน สาริปฺตตโมคฺคคฺลลนาทีนํ สาวกานํ “อิโต ปฏฺฐาย ฌมฺมํ เทเสถา”ติ
วตฺวา สยํ สุกตจิวรํ ปญฺญาเปตฺวา สยติ. กมฺมปิโลตฺติกํ นาม พุทฺธเตปิ น มุจฺจติ. กิ ปน
พุทฺธเต น มุจฺจตีติ.

อติเต กิร โพิสฺสโต คหฺปติกฺลเ นิพฺพตฺโต ฌามสมฺปนฺโน กิณฺจิ รสฺสธาคฺคโก อโหสิ. เตน สมเยน
เอโก มลฺลยฺหฺตโยโย สกฺลชฺมพุทีเป คามนิคมราชธานีสุ มลฺลยฺหฺตเ วตฺตมาเน ปุริเส ปาเตตฺวา ชยปฺปต
โต กเมน โพิสฺสตฺตสฺส วสฺนนฺครํ ปตฺวา ตสฺมิปิ ชเน ปาเตตฺวา คนฺตฺมารทฺธเ. ตทา โพิสฺสโต “มยฺหํ
วสฺนญฺจาเน เอส ชยํ ปตฺวา คจฺจตี”ติ ตตฺถ นคฺรณฺทลมาคฺคมม อปฺโปฏฺเฏตฺวา อาคจฺจ มยา สทฺธิํ ยฺชฺชิต
วา คจฺจติ. โส หสิตฺวา “อหํ มหฺนเต ปุริเส ปาเตสฺสี อยํ รสฺสธาคฺคโก วามนโก มม เอกหตฺถสฺสาปิ นปฺ
โหตี”ติ อปฺโปฏฺเฏตฺวา นทิตฺวา อาคจฺจ. เต อุโภปิ อญฺญมญฺญํ หตฺถํ ปรามสฺสีสุ โพิสฺสโต ตํ อุกฺขิปปิตฺวา อา
กาเส ภมิตฺวา ภูมียํ ปาเตนฺโต ชนธฺญสฺสี ภินฺทิตฺวา ปาเตสฺสี. สกฺลนคฺรวาสินอ อุกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก
วา วตฺถาภรณาทิโ พิสฺสตํ ปุเชสุ. โพิสฺสโต ตํ มลฺลโยธํ อชฺชํ สยาเปตฺวา ชนธฺญสฺสี อชฺชํ กตฺวา “คจฺจ อิ
โต ปฏฺฐาย เอวรูปํ มา โกรฺสสี”ติ วตฺวา อุยโยเชสิ. โส เตน กมฺมิปาเกน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภาเว สรรีสฺสาทิ
ทฺกขมนฺนุภิตฺวา อิมสฺมี ปจฺฉิมตฺตภาเว พุทฺธญฺโตปิ ปิฎฺฐิรฺฐาทิทฺกขมนฺนุภิตฺวา. ตสฺมา กทาจิ ปิฎฺฐิทุกฺข

^{๗๔๑} พ.อ.อ. (ปาลี) ๑/๑๔๙.

อุปบนเน สาริปุตตโมคคัลลานะ “อิโต ปุณฺณาย ฌมฺมํ เทเสถา”ติ วตฺวา สยํ สุกตจีวรํ ปณฺญาเปตฺวา สยติ
กมฺมปิโลตํ นาม พุทฺธมฺปิ น มฺลยจติ. วุตฺตญฺเหตํ

“นิพพุทฺเธ วตฺตมานมฺหิ มลลปุตฺตํ นิหเรยฺย,
เตน กมฺมวิปาเกน ปิณฺณิทุกฺโข อหุ มมา”ติ.^{๗๔๒} -----

(๑๑) อติสาร

ติกิจฺจโก ปุเร อาสี ๗เปฯ โหติ ปกฺขนฺธิกา มมาติ

เอตถายํ วณฺณนา :-

เตน สมเยน ภควา เวสาลิยํ มหตา ภิกฺขุสํเชน สทฺธิ วิหริติ เวฬุคามเก. อถ โข
ภควโต เอตทโหสิ “อหํ ทสฺมาสมตฺตํ จตฺวา ปรีนินฺพายิสฺสามิ, สเจ อิมํ ทูรํ คจฺฉิสฺสนฺติ, มม ปรีนินฺ
พานกาเล ทฺวญฺจ น สกฺขิสฺสนฺติ. อถ เนสํ “สตุถา ปรีนินฺพายนฺโต อมฺหากํ สติมตฺตมฺปิ น อทาสี, สเจ
ชาเนยฺยาม, เอวํ ทูเร วเสยฺยามา”ติ วิปฺปฏิสํโร ภเวยฺย. เวสาลิยา สมฺนตา ปน วสนฺตา มาสสฺส อญฺ
จ วาเร อาคณฺตฺวา ฌมฺมํ สฺถิสฺสนฺติ สุกฺโตวาทํ ลภิสฺสนฺติ”ติ น วิสฺสชฺเชสิ^{๗๔๓}.

ตตร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสิ “เอถ ตูเมห ภิกฺขเว, สมฺนตา เวสาลี ยถามิตฺตํ^{๗๔๔} ยถาสนฺทิกฺขํ
ยถาสมฺมตฺตํ วสฺสํ อุเปถ; ภควา ตตฺถเอว อุปคจฺฉิ.

ตตถ ภควโต วสฺสูปคตสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, พาฬฺหา เวทนา วตฺตนฺติ มารณฺนติกา. อถ
โข ภควา สตี สุปฺปจฺฉิตํ กตฺวา ถาเนน ปรีจฺฉินฺทิตฺวา เวทนานวตฺตนฺนวเสน อปราปรี ปริวตฺตนํ อก
โรนฺโต อปีฬิยมาโน^{๗๔๕} อทุกฺขิยมาโนว อธิวเสสิ. อถสฺส เอตทโหสิ “น โข เมตํ ปติรูปํ, ยวาทํ อนามน
เตตฺวา อุปฺปจฺฉากเ อนปฺโลเกตฺวา ภิกฺขุสํสํ ปรีนินฺพายเยยฺย; ยนฺนุนาหํ อิมํ อาพาธํ วีริเยน ปฏิปณฺนาเมต
วา ชีวิตฺสงฺขารํ อธิฏฺฐาย วิหเรยฺยน”ติ. ตถา กตฺวา วิหาสี. โส อาพาโธ ปฏิปฺปสฺสมภิ. ก็ ชีวิตฺสง
ขารํ นามาทิ ? ชีวิตฺสงฺขารो นาม येन ชีวิตํ สงฺขริยติ ฉิขฺชามานํ ฆฏฺเฏตฺวา ฐปียติ โส ผลสฺมาปต
ติธมฺโมปิ ชีวิตฺสงฺขารो นาม. โส อธิ อธิปฺเปโต. อธิฏฺฐหิตฺวา ปวตฺเตตฺวา ชีวิตฺฏฺฐปนสมตฺถํ ผลสฺมาปตฺตี
สมาปชฺชิตฺวา วิหริติ.

ก็ พุทฺเพ ผลสฺมาปตฺตี น สมาปชฺชิตฺติ ? สมาปชฺชติ. สา ปน ขณิกสฺมาปตฺติ. ขณิกสฺมาปตฺติ จ
อนฺโตสมาปตฺติเยว เวทนํ วิกฺขมภะติ สมาปตฺติโต วุญฺจติมตฺตสฺส กญฺจปาเตน วา กสฺลปาเตน วา จินฺน
เสวาลอ วีย อุทกํ ปุณฺ สรีรํ เวทนา อหฺมตฺถรติ. ยา ปน รูปสฺตตํ อรูปสฺตตกถจฺ นิคฺคุมพํ นิชฺชกฺกํ กต
วา มหาวิปสฺสนาวเสน สมาปณฺนา สมาปตฺติ สา สฺสญฺจ วิกฺขมภะติ. ยถา นาม ปุริเสน โปกฺขรณฺนี โอคาเหต
วา หตฺเถหิ จ ปาเทหิ จ สฺสญฺจ อปฺพยุพฺโห เสวาลอ จิเรณ อุทกํ โอตฺถรติ; เอวเมว ตโต วุญฺจติสฺส จิเรณ
เวทนา อุปฺปชฺชติ. อิติ ภควา ตํ ทิวสํ มหาโพธิปัลลวเก อภินววิปสฺสนํ ปญฺจเปนฺโต วีย รูปสฺตตํ
อรูปสฺตตํ นิคฺคุมพํ นิชฺชกฺกํ กตฺวา จุทฺทสหาการะหิ สนฺเนตฺวา มหาวิปสฺสนาย เวทนํ วิกฺขมภะตฺวา
“ทสฺมาเส มา อุปฺปชฺชิตฺถา”ติ สมาปตฺตี สมาปชฺชิ. สมาปตฺติวิกฺขมภิตา เวทนา ทสฺมาเส น อุปฺปชฺชิ
เยว.

^{๗๔๒} อป.เถร (पालิ) ๑๓๙๙๐.

^{๗๔๓} ที.อ. (पालิ) ๒/๑๖๓/๑๔๘

^{๗๔๔} โป. ขถาจิตฺตํ

^{๗๔๕} โป. อปีฬิยมาโน

อถ โข ภควา คิลานา วุฏฺฐิตโธ อจิริวุฏฺฐิตโธ เคลณฺญา วิหารา นิภมฺม วิหารปจฺฉายายํ ปณฺณตเต อาสเน นิสีทิ. อถ โข อายสฺมนตํ อานนฺทํ อามนฺเตสึ “อหํ โข ปนฺนํนท เอตฺรหิ ชินฺโน วุฑฺโฒ มหฺลลโก อทฺธคฺโต วโยอนุปฺตโต, อาสีติโก เม วโย วตตติ. เสยฺยถาปิ อานนท ชชฺชรสกฺกํ เวจฺมิสฺสเกนา ยาเปติ, เอวเมว โข อานนท เวพฺพิสฺสเกน มณฺเณ ตถาคตฺสส กาโย ยาเปติ”ติ.

ภควา กิริ วุฏฺฐวสฺโส เวพฺพคามกา นิภมิตฺวา สาวตฺถิ คนฺตฺวา เชตวนํ ปาวสี. ตตถ ยถา ภริณตํ วิหริตฺวา ราชคหํ อคฺมาสี. ตตถ ยถา ภริณตํ วิหริตฺวา อุกกเวลํ อคฺมาสี. ตโต นิภมิตฺวา เวลาลิ อคฺมาสี. อถ โข ภควา เวสาลิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกกนฺโต อายสฺมนตํ อานนฺทํ นิสีทนํ คาทาเปตฺวา, เยน ปาวาล^{๗๔๖} เจตฺยํ, เตนฺอุปสงฺกมิ ปณฺณตเต อาสเน นิสีทิ. อายสฺมา จ อานนฺโท เอกมฺนตํ นิสีทิ.

อถ โข ภควา ตํ เอตทโวจ “รมณียา อานนท เวสาลิ, รมณียํ อุเทนํ เจตฺยํ, รมณียํ โคตมกํ เจตฺยํ, รมณียํ สตตมพ^{๗๔๗} เจตฺยํ, รมณียํ พหุปุตฺตํ เจตฺยํ, รมณียํ สารนทํ เจตฺยํ, รมณียํ ปาวาลํ เจตฺยํ; ยสฺส กสฺสจฺจ อานนท จตฺตารโ อธิปาทา ภาวิตา พหุสีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุภฺจिता ปริจิตา สฺสมารทฺธา, โส อากงฺขมาโน กปฺปํ วา ติฏฺฐเจยฺย, กปฺปาวเสสํ วา. ตถาคตฺสสปิ นิमितฺเต กยิรฺมานเณ โอฟาริ เก โอฟาสเณ กยิรฺมานเณ นาสกฺขิ ปฏฺวิวิมฺตฺ, น ภควนฺตํ ยาจิ. อถ โข ภควา “คจฺฉ ตวํ อานนท, ยสฺส ทานิ กาลํ มณฺเณสิ ทิชา วิหารายาติ อาท. เถโร ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อญฺญายาสนา ภควนฺตํ อภิชาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา อวิหฺเร อณฺเณตรสฺมี รุกฺขมฺเล นิสีทิ.

ตสฺมี อจิริปุกฺกนฺเต มารโ ปาปิมา ภควนฺตํ เอตทโวจ “ปรินิพฺพาทฺ ทานิ ภนฺเต ภควา, ปรินิพฺพาทฺ สุคฺโต”ติ, ปรินิพฺพานกาโล ทานิ ภนฺเต ภควโต; ภาสิตา โข ปเนสา ภนฺเต ภควตา วาจา ‘น ตาวาหํ ปาปิมา ปรินิพฺพายิสฺสามิ, ยาว เม ภิกฺขุ น สวกา ภวิสฺสนฺติ วิยตฺตา วินิตา วิสารทา พหุสฺสุตา ฌมฺมธฺรา ฌมฺมานุฌมฺมปฏฺธิปนฺนา สามิจิปปฏฺธิปนฺนา อนุฌมฺมจาริโน, สกํ อาจริยํ อุกฺคเหตฺวา อาจิกฺขิสฺสนฺติ เทเสสฺสนฺติ ปณฺณเปสฺสนฺติ ปฏฺฐเปสฺสนฺติ วิวรฺสสนฺติ วิภกฺษิสฺสนฺติ อุตฺตานิกิรฺสสนฺติ,^{๗๔๘} อุปฺปนํ ปรปฺปวาทํ สหมฺเมเน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา สปปาฏิหาริยํ ฌมฺมํ เทเสสฺสนฺติ’ติ;

ตสฺมี อจิริปุกฺกนฺเต มารโ ปาปิมา ภควนฺตํ เอตทโวจ “ปรินิพฺพาทฺ ทานิ ภนฺเต ภควา ปรินิพฺพาทฺ สุคฺโต”ติ วิรวนฺโต อาหิณฺทิตถ. “ตวํ อชฺช ทานิ ปฏฺฐาย วิคตฺสสาโห โหหิ; มา มยํ ปรินิพฺพานตฺถํ วายามํ กโรหิ”ติ.

อถ โข ภควา ปาวาลเจตฺยเณ สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ วิสสฺซชฺช จ, อายฺโน ชีวิทฺสส อภิสงฺขารกํ ผลสมฺปาตติธมฺมํ “น สมฺปาชฺชิสฺสามิ”ติ วิสสฺซชฺช, ตวิสสฺซชฺชเนเนว เตน อภิสงฺขริยมาณํ ชีวิทฺสสงฺขารํ “นปฺปวตฺเตสฺสามิ”ติ วิสสฺซชฺช. เตนาท “ตตถา”ติอาทิ^{๗๔๙}.

อถ โข ภควา อายสฺมตา อานนฺเทน สทฺธิ, เยน มหาวน^{๗๕๐}, ญฺญาการสาลา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนตํ อานนฺทํ อามนฺเตสึ “คจฺฉ ตวํ อานนท, ยาวติกา ภิกฺขุ เวสาลิ อุปนิสฺสาเย วิหรนฺติ, เต สพฺเพ อุปฺปจฺจานสาลาเย สนนฺิปาเตหิ”ติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ วตฺวา ตถา อกาสิ. อถ โข ภควา ตตถ

^{๗๔๖} ฉ.ม.ส.อ. จาपाल

^{๗๔๗} อ. สตตมพ

^{๗๔๘} ส.อ. อุตฺตานิกิรฺสสนฺติ

^{๗๔๙} ที.ฎี (ปาฬิ) ๒/๑๖๙/๑๘๘.

^{๗๕๐} โป. มหาวเน

คนตวาทิ ภิภู อามนเตสิ “ตสมาติห ภิภูเว เย เต มยา ฌมา อภิญญา เทสิตา, เต โว สารุก์ อุกคเหตุ
วา อาเสวิตพพา ภาเวตพพา พหุสีกาตพพา, ยถยิห์ พรหมจริย อทณิย อสส จิรฐิติก^{๗๕๑}”, ตทสส พหุ
ชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสสานัน. กตเม จ เต จตตารอ สติปฏ
ธานา, จตตารอ สมมปปธานา, จตตารอ อธิปปาธา, ปญจินทริยานิ, ปญจ พลานิ, สตต โพชนงคา, อริ
โย อฏฐงคิกโก มคโค. อิมะ โข เต ภิภูเว ฌมา มยา อภิญญา เทสิตา ฯเปฯ เทวมนุสสานัน”ติ.

อด โข ภควา ภิภู อามนเตสิ “หนททานิ ภิภูเว อามนตยามิ โว; วยธมา สงฆารา, อปปมา
เทน สมปาเทถ; น จิร ตถาคตสส ปรีนิพพานัน ภาวิสสตี. อิตถิณณ มาส้าน อจเจเนน ตถาคโต ปรีนิพ
พายิสสตี”ติ.

อิทมโวจ ภควา สตถา

“ปริปกโก วโย มยห์	ปริตตัม มม ชีวิตัม.
ปหาย โว คมิสสามิ	กตัม เม สรณมตฺตโน.
อปปมตฺตา สตีมนโต	สุสึลา โหถ ภิภูโว
สุสมาหิตสงกปปา	สจิตตมนุรูกถ.
โย อิมสมิ ฌมวินเย	อปปมตฺโต วิหสสตี
ปหาย ชาตีสสารี	ทุกขสสนตัม กริสสตี”ติ ^{๗๕๒} .

อด โข ภควา เยน ภาณชุกาโม, เตนุปลสงกมิ. ตตร สุก ภควา ภาณชุกาเม วิหริตี. ตตร โข
ภควา ภิภู อามนเตสิ “จตุณัน ภิภูเว ฌมานัน อนนุโพธา อปปฏิเวธา เอวมิห์ ที่ชมทธานัน สนธาวิตัม
สัสริตัม มมยเจว ตุมหากถจ. กตเมสจ จตุณัน ? อริยสส ภิภูเว สีสสส ฯเปฯ สมาริสส ฯเปฯ ปญญา
ฯเปฯ วิมุตติยา อนนุโพธา อปปฏิเวธา เอวมิห์ ที่ชมทธานัน สนธาวิตัม สัสริตัม มมยเจว ตุมหากถจ. ตยิห์
ภิภูเว อริย สีส ฯเปฯ สมาริปญญาวิมุตติยา อนนุโพธา ปฏิวิธธา; อจฺฉินนา ภาวตณหา, ชีณา ภาวนต
ติ, นตถิทานิ ปุนพภโว”ติ. อิทมโวจ ภควา; อิห์ วตวาน สุกโต, อถาปรี เอตทโวจ สตถา :

“สีล สมาริ ปญญา จ	วิมุตติ จ อนุตตรา,
อนนุโพธา อิม ฌมา	โคตเมน ยสสสินา.
อิติ พุทโธ อภิญญา	ฌมมกขาสิ ภิภูณ,
ทุกขสสนตกร สตถา	จกขุมา ปรีนิพพุโต”ติ ^{๗๕๓} .

ตโต เยน ทถธิกาโม, เยน อมพคากาโม, เยน ชมพคากาโม, เยน โภคนครี, เตนุปลสงกมิ. ตถถ
ตถถ ภิภูณ ฌมม เทเสสิ. ตโต เยน ปาวา, เตนุปลสงกมิ มหตา ภิภูสัสน สทธี. ตตร สุก ภควา
ปาวาย วิหริตี จุนทสส กมมารปุตตสส อมพวเน. อสสสิ โข จุนโท กมมารปุตโต เยน ภควา, เ
นุปลสงกมิ; อุปสงกมิตวา ภควนตัม อภิวาเทตวา เอกมนตัม นิสสิ; เอกมนตัม นิสสินัน โข จุนท์ กมมารปุตตัม
ภควา ฌมมียา กถาย สนทสเสสิ สมหาเปสิ สมุตเตเชสิ สมปหังเสสิ. โสปี ภควตา ภควนตัม เอตทโวจ
“อธิวาเสตุ เม ภาเนต ภควา สุวาตนาย ภตตัม สทธี ภิภูสัสนา”ติ. อธิวาเสสิ ภควา ตุนทีกาเวเน. อด
โย จุนโท กมมารปุตโต ภควโต อธิวาสน วิทิตวา อฏฐายาสนา ภควนตัม อภิวาเทตวา ปทกขิณ กตวา
ปฏิกามิ.

^{๗๕๑} โป. จิรฐิติกัม

^{๗๕๒} ที.ม. (पालि) ๑๐/๑๘๕/๑๐๗.

^{๗๕๓} ที.ม. (पालิ) ๑๐/๑๘๖/๑๐๘.

อล โข จุนโท ตสสา รตติยา อจฺเจเน สเก นิเวสเน ปณฺธิํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏฺยทาเปตฺวา ปหุตฺตญฺจ สุกรรมทฺทวฺ^{๗๕๔} ภาควโต กาลํ อาโรจาเปสิ “กาโล ภนฺเต, นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ”ติ. อล โข ภควา ปุพฺพณฺหสมํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย ภิกฺขุสํปริวฺโต, ตสส นิเวสนํ, อคฺมาสิ. อล โข ภควา จุนท์ กมฺมารปฺตํ อามนฺเตสิ “ยฺนเต จุนท สุกรรมทฺทวฺ ปฏฺยตฺตํ, เตน มํ ปริวฺสิ; ยํ ปณฺณํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏฺยตฺตํ, เตน ภิกฺขุสํ ปริวฺสา”ติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ โข จุนโท กมฺมารปฺตํ ภาควโต ปฏฺยสุตฺวา ตถา อกาสิ. “ยฺนเต จุนท สุกรรมทฺทวฺ อวสิญฺจํ, ตํ โสเพเก นิขณาหิ; นาหนตํ จุนท ปสฺสามิ สทฺเวเก โลเก สมารเก สพฺรหมเก สสฺสมณพฺราหฺมณียา ปชาย สทฺวมนุสฺสาย, ยสฺส ตํ ปริภุตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉเยยฺย อณฺณตฺร ตถาคตฺสสา”ติ. โส ตถา กตฺวา เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิ วาเทตฺวา เอกมณฺตํ นิสึหิ; เอกมณฺตํ นิสินฺนํ โข จุนท์ กมฺมารปฺตํ ภควา ฌมฺมียา กาย สนฺทสฺเสตฺวา สมารเปตฺวา สมฺมุตฺเตเชตฺวา สมฺปหํเสตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ.

อล โข ภาควโต จุนทสฺส กมฺมารปฺตตสฺส ภตฺตํ ภุตฺตาวิสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, โลหิตปฺกฺขนฺทิ กา ปพาฬหา เวทนา วตฺตนฺติ มารณฺติกา. อภินฺทํ ปวตฺตโลหิตํ โหติ, ภุตฺตาวิสฺส^{๗๕๕} ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ จ

ภุตตสฺส อุทฺปาติ น ปน ภุตตปจฺจยา. ยถิ หิ อภุตตสฺส อุปฺปชฺชิสฺสธ อติขโร ภวิสฺสติ. สนิทฺธ โภชนํ ภุตตตฺตา ปนสฺส ตฺนฺเวทนา อโหสิ. เตเนว ปทสา คนฺตุ อสฺกฺขิ. กตฺตฺวจิตฺตสฺส ลทฺโธกาสฺสท กมฺมสฺส วเสน พลวติปิ โรเค อุปฺปนเน ครุสฺสินฺทฺธโภชนปฺจจฺยา เวทนานิคฺโคโห ชาโตติ.

จุนโทปิ โข กมฺมารปฺตํ อทฺโธ มหฺทฺธโน มหาโภโค กุญฺมพิโก ภาควโต ปจฺมทสฺสเนเนว โสตาปนฺโน อริยสาวโก ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสตีติ ญตฺวา ภาควโต จ ภิกฺขุสํสฺส จ ปณฺธิตาหารํ ปฏฺย ยาเทนโต นาทิตฺรณสฺส นาทิฌณฺณสฺส เอกเชฏฺฐกสุกฺรสฺส ปวตฺตมํสํ ปฏฺยทาเทติ, ตํ มุทฺเมว สนิทฺธํ จ โอชวณฺตํ โหติ. ตสฺมี กิร เทวตา “ออยํ ภาควโต ปจฺฉิมโก อาหาโร”ติ ปุณฺณวิเสสาเปกฺขตา ทิพฺโพชํ ปกฺขิปิสุ. เอวํ ภาควโต สุกรรมทฺทวฺ ภุตฺตาวิสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, ตตร สุทํ ภควา สโต สมฺปชาโน อธิวาสสิ อวิหณฺณมาโน, “อายาฆานนฺท เยน กุสึนารา เตนุปสงฺกมิตฺสามา”ติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ ปจฺจสฺโสสิ.

อล โข ภควา มคฺคา โอกฺกมม อณฺณตฺร รุกฺขมูลํ อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามนฺเตสิ “อิงฺฆ เม ตวํ อานนฺท จตฺตฺกฺคณํ สงฺฆาฏี ปณฺณเปหิ; กิลนฺโตสฺมิ อานนฺท, นิสึหิตฺสามิ”ติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ เถโร ตถา ปณฺณเปสิ. ตตร สุทํ ภควา สโต สมฺปชาโน สึหเสยฺย กปฺเปสิ.

“สียา โข ปนानนฺท จุนทสฺส กมฺมารปฺตตสฺส โกจิ วิปฺปฏิสาร์ อุปฺปาเทยฺย ‘ตสฺส เต อาวุโส จุนท อลาภา, ตสฺส เต ทุลฺลทฺธํ, ยสฺส เต ตถาคโต ปจฺฉิมํ ปิณฺทปาตํ ปริภุชฺชิตฺวา ปรินิพฺพุโต”ติ; จุนทสฺส โข อานนฺท กมฺมารปฺตตสฺส เอวํ วิปฺปฏิสาร์ ปฏฺยวิเนตฺพโ “ตสฺส เต อาวุโส จุนท ลาภา, ตสฺส เต สุลฺลทฺธํ, ยสฺส เต ตถาคโต ปจฺฉิมํ ปิณฺทปาตํ ปริภุชฺชิตฺวา ปรินิพฺพุโต; สมฺมุขา เมตํ อาวุโส จุนท ภาคว โต สุตํ สมฺมุขา ปฏฺยคฺคหิตํ ‘เทวเม ปิณฺทปาตา สมฺสมผลา สมฺวิปากา อติวีย อณฺณเอหิ ปิณฺทปาเตหิ มหฺปผลตฺรา จ มหานิสฺสตรา จ. กตฺเม เทว ? ยถจ ปิณฺทปาตํ ปริภุชฺชิตฺวา ตถาคโต อนฺตฺตรํ สมฺมาสม โพรธี อภิสมฺพุชฺชติ, ยถจ ปิณฺทปาตํ ปริภุชฺชิตฺวา ตถาคโต อนฺตฺปาทีเสสาย นิพฺพานธาดฺยา ปรินิพฺพา ยติ; อิม เทว ปิณฺทปาตา สมฺสมผลา สมฺสมฺวิปากา อติวีย อณฺณเอหิ ปิณฺทปาเตหิ มหฺปผลตฺรา จ มห

^{๗๕๔} โป. สุกรรมจฺฐํ

^{๗๕๕} โป. ภุตฺตาวิน

นิสสตรา จ; อายุสวตฺตนิโก อายุสมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปฺจิตํ, วนฺณสวตฺตนิโก อายุสมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปฺจิตํ, สุขสวตฺตนิโก อายุสมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปฺจิตํ, ยสสวตฺตนิโก อายุสมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปฺจิตํ, สคฺคสวตฺตนิโก อายุสมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปฺจิตํ, อาธิปเตยฺยสวตฺตนิโก อายุสมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปฺจิตนฺ’ติ; จุนฺทสฺส อานนฺท กมฺมารปุตฺตสฺส เอวํ วิปฺปฏิสํโร ปฏฺวิเนตฺตโพ”ติ.

อถ โข ภควา เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลา อิมํ อุทํ อูทาเนสิ

“ททโต ปุณฺณํ ปวตฺตติ,

สยฺมโต เวรํ น จียติ,

กุสโล จ ชหาติ ปาปกํ,

ราคโหสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโต”ติ.^{๗๕๖}

ตโต นิภฺขมิตฺวา หิรณฺยวติยา นทียา ปาริมฺณีรี, เยน กุสินารา อุพฺตตํ มลฺลํ สาถนํ, เตนฺอุปสงฺกมิ; สทฺธิ มหตา ภิกฺขุสํเชน อุปสงฺกมิตฺวา อายุสมนฺตํ อานนฺทํ อามนฺเตสิ “อิงฺฆ เม ตวํ อานนฺท อนฺตเรณ ยมกสาถนํ อุตฺตรสีสํ มยฺจํ ปญฺญเปหิ; กิลนฺโตสฺมิ อานนฺท, นิปฺชฺชิสฺสามิ”ติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ เถโร ตถา ปญฺญเปสิ. อถ โข ภควา ทกฺขิเณน ปสฺเสน สีหเสยฺยํ กปฺเปสิ ปาเท ปาทํ อจฺจาธาย สโต สมฺปชาโน.

กิลนฺโตสฺมิ อานนฺท นิปฺชฺชิสฺสามิติ ตถาคตฺสฺส ทิ :-

“โคจริ กฬาโป คจฺจเคยโย

ปิงฺคโล ปพฺพเตยฺยโก.

เหมวโต จ ตมโป จ

มนฺทากินิ อุโปสโส.

ฉทฺทนต์เยว ทสโม

เอเต นาคานมุตฺตมา”ติ.^{๗๕๗}

เอตถ ยํ ทสนนํ โคจริสงฺฆาถานํ ปกฺติหตฺถินํ พลํ ตํ เอกสฺส กฬาปสฺสาติ. เอวํ ทสฺสคณฺวทฺติตฺยา คณฺนาย ปกฺติหตฺถินํ โกภฺบิสฺสพฺลปฺปมาณํ พลํ ตํ สพฺพมปิ จุนฺทสฺส ปิณฺทปาตํ ปริภุตฺตกาโล ปฏฺจาย จงฺควาเร ปกฺชิตฺตอุทกํ วีย ปริภุชํ คตํ. ปาวานครโต ติณิ คาวฺตานิ กุสินารานครํ เอตสฺมิ อนฺตเร ปญฺจ วิสฺตียา จาเนสุ นิสฺสิตฺวา มหตา อุสฺสาเหเนน อาคจฺจนฺโตปิ สุริยสฺส อตฺถงฺกมิตฺเวลา ยํ สณฺณาสมฺเย ภควา สาถนํ ปวิฏฺโฐ. เอวํ โรโค สพฺพํ อาโรคยํ มทฺทนต์ อาคจฺจติ. เอตมตฺถํ ทสฺเสนโต วีย สพฺพโลกสฺส สํ เวคกรํ วาจํ ภาสนฺโต “กิลนฺโตสฺมิ อานนฺท นิปฺชฺชิสฺสามิ”ติ อาห. เกณ กมฺเมน โลกคฺโค^{๗๕๘} ทิ ตถาคโต เอวรูปํ เคลณฺณํ ปาปฺณาตฺติ ?

อติเต กิร โพธิสฺสโต คหปติกุเล นิพฺพุโต เวชชกมฺเมน ฉะโก เวชชกมฺเมน ชีวิกํ กปฺเปสิ. โส เอกํ เสฏฺฐิพุตฺตํ โรเคน วิจฺฉิตํ ติกิจฺฉนฺโต เกสชฺชํ กตฺวา ติกิจฺฉิตฺวา ตสฺส เทยฺยธมฺมทาเน^{๗๕๙} ปมาทฺมา คมฺม อปรํ โอสถํ ทตฺวา วมฺนวิเรจฺจํ อกาสิ. เสฏฺฐิ พุทฺธํ ทตฺวา สนฺตปฺเปสิ. โส เตน กมฺมวิปาเกน นิพฺพุตฺตนิพฺพุตฺตภาเว โลหิตปฺกขฺนทิกาทาเนน วิจฺฉิตํ อโหสิ. อิมสฺมิมปิ ปจฺฉิมตฺตภาเว ปรีนิพฺพานสมฺเย จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน ปจิตฺตสฺสกรมฺมทวสฺส สกฺลจกฺกวาฬเทวตาหิ ปกฺชิตฺตทิพฺโพเชน^{๗๖๐} อาหาเรน สห

^{๗๕๖} ทิ.ม. (पालि) ๒/๑๙๗/๑๒๐., ชุ.อ. (पालิ) ๒๕/๗๕/๒๑๙.

^{๗๕๗} ทิ. อ. (पालิ) ๒/๑๙๘.

^{๗๕๘} โป. โลกตโต

^{๗๕๙} โป. เทยฺยธมฺมสฺสทาเน

^{๗๖๐} โป. ปกฺชิตฺตทิพฺพะเชน

ภุตตฤณณ โลหิตปฏชนทิกาวิเรจัน อโหสิ. โภฏิสตสทสสนัน หตถินัน พล ชยมคมาสิ. ภควา วิสาขปุณณ
มาย กุสินาราย ปรีนิพพานตถาย คจจนโต อนนเกสุ จาเนสุ นิสินโต ปิปาสิโต ปาเนย ปิวิตวา มหาทุก
เขน กุสินาร ปตวา ปจจุสสมเย ปรีนิพพายิ. กम्मปิโลตีกิ เอวรูป โลกตตยสามิมปิ น ปริมุจติ. เตน
วุดต^{๗๖๑}

“ติกิกจโก อหิ อาสี	เสฏฐิปปุตต วิเรจยิ,
เตน กम्मวิปาเคน โหติ	ปฏชนทิกา มมาติ.
“เอว ชิน วิยากาสิ	ภิกขุสสมส อคคโต,
สพพาภิญญาพลปปโต	อนตตเต มหาสเร”ติ. ^{๗๖๑}

(๑๒) ทุภกร

“อวจาหิ โชติปาโล	อวปาหิ โชติ ปาโล
ฯเปฯ	นิพพายิสสมนาสโว”ติ

เอตถาย ปรีทีปนา :-

กสสโป หิ ภควา อรหิ สมมาสมพุทโธ โลเก อุทปาติ. กสสปสส ภควโต อรหโต สมมาสม
พุทสส ฆฎิกาโร นาม กุมภกาโร อคคูปฏฐาโก^{๗๖๒}. อนาคามี อโหสิ. ตสส โข ฆฎิการสส โชติ
ปาโล นาม พราหมณมาณโว อโหสิ สหาโย ปียสหาโย. อถ โข ฆฎิกาโร โชติपाल อามนเตสิ “อา
ยาม สมม กสสป ภควนต สมมาสมพุทฺทสสนาย อุปสงกมิสสาม, สาธุ สมมตถหิ เม ตสส ภควโต
ทสสน อรหโต สมมาสมพุทฺทสสา”ติ. “อล สมม กิ ปน เตน มุณเฑเคน สมณเคน ทิฏฐเณนา”ติ.
พุตติมปิ ตติมปิ ฆฎิกาโร โชติपाल เอตทโวจ “आยาม สมม ฯเปฯ สมมาสมพุทฺทสสา”ติ.
พุตติมปิ ตติมปิ โข โชติปาโล ฆฎิการ เอตทโวจ “อล สมม กิ ฯเปฯ ทิฏฐเณนา”ติ. “เตนหิ ส
มา”ติ โข โชติปาโล ฆฎิการสส ปจจุสสยิ ยถา เอตทหิ มนุสสา “เจตยิ วทนนาย คจจาม
ธम्मสวนาย คจจามา”ติ วุตตา, อสสาหิ น กโรนติ, “นาฏสมชชาทิสสนตถาย คจจามา”
ติ วุตตา, เอกวจเนเนว สมปฏิจฉนติ. ตเถว “สีส นหายิตุน”ติ วุตเต เอกวจเนเนว สมปฏิจฉน
โต เอวมาห. อถ โข เต อุโภ สหายา สอตติสินาน อาทาย นท อคมสฺสินายิตุ. อถ โข ฆฎิกา
โร โชติपाल อามนเตสิ “อัย สมม โชติपाल กสสปสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺทสส อวิหุเร อารา
โม, आयาม สมม โชติपाल, กสสป ภควนต อรหนต สมมาสมพุทฺทสสนาย อุปสงกมิสสาม, สาธุ
สมม ตถหิ เม ตสส ภควโต ทสสน อรหโต สมมาสมพุทฺทสสา”ติ. “อล สมม ฆฎิการ, กิ ปน
เตน มุณเฑเคน สมณเคน ทิฏฐเณนา”ติ. พุตติมปิ ตติมปิ โข ฆฎิกาโร ฯเปฯ ทสสนน”ติ. พุตติมปิ
ตติมปิ โข โชติปาโล ฯเปฯ ทิฏฐเณนา”ติ.

อถ โข ฆฎิกาโร โชติपाल โอวฏฐิกาย ปรามสิตวา เอตทโวจ “อัย สมม กสสปสส ภควโต
อรหโต สมมาสมพุทฺทสส อวิหุเร อาราโม ฯเปฯ อถ โข โชติปาโล โอวฏฐิกิ วินิฏฐเณตวา ฆฎิการ
เอตทโวจ “อล สมม ฆฎิการ, กิ ปน เตน มุณเฑเคน สมณเคน ทิฏฐเณนา”ติ. นาคพล โภธิสตโต
“อเปหิ สสมา”ติ อีสก ปรีวตตมานโว เตน คหิตคคณ วิสสชชาเปสิ.

^{๗๖๑} พ.อ.ป.อ. (पालิ) ๑/๑๕๐.

^{๗๖๒} ป. อตตูปฏฐาโก

อถ โข ฆฎิการโ ชติปาโล สีสันทาต์ เกสสุ ปรามสิตวา เอตทโวจ “อัย สมม ฯเปฯ อรหโต สมมาสมพุทฺธสา”ติ. ตสฺส หิ เอตทโหสิ “อัย ชติปาโล ปญฺญา สกั ทสฺสนํ ลภมาโน ตถาคตสฺส ทสฺสเนปิ ปสัทธิสฺสตี ฌมมกถายปิ ปสัทธิสฺสตี ปสนโน จ ปสนนาการํ กาทุ สกขิสฺสตี มิตฺตา นาม เอตทตถํ โหนติ ยักฺกัจจ กถวา มม สหายํ คเหตฺวา ทสฺพลสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามิ”ติ. ตสฺมา นํ เกสสุ ปรามสิตวา เอวมาห “อัย สมม ชติปาโล กสฺสปสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส อวิทุเร อารามิ, อายาม สมม ชติปาโล, กสฺสปี ภควนฺตํ อรหนฺตํ สมมาสมพุทฺธํ ทสฺสนาย อุปสงกมฺมิตฺตํ, สาธุ สมม ตถหิ เม ตสฺส ภควโต ทสฺสนํ อรหโต สมมาสมพุทฺธสา”ติ. อัย ปน อปริปกฺกณณณตฺตา พราหมณญฺเอย อุกคฺคหิตวาทวเสเนว หิเพนโต สาสเน อปฺปสนโน “ภควา”ติ สุตฺวา “กุโต มุณฺทกสฺส โพธิปรม ทุลลภา”ติ อาห. โส ปน จินฺเตสิ “อจฺฉริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, ยตฺร หิ นามายํ ฆฎิการโ กุมภกาโร อิตฺตรชฺชโจ สมนํ อมฺหากํ สีสันทาตานํ เกสสุ ปรามสิตพฺพ มณฺณิสฺสตี, น วตฺถํ กิร โอโรกํ มณฺเวย ภวิสฺสตี”ติ. ฆฎิการํ กุมภการํ เอตทโวจ “ยาเวตาโทหิปี สมม ฆฎิการา”ติ. ยาเวตาโทหิปี สมม ชติปาโล, ตถา หิ ปน เม สาธุสมมตํ ตสฺส ภควโต ทสฺสนํ อรหโต สมมาสมพุทฺธสาติ. เตนหิ สมม ฆฎิการ มุญจ, คมิสฺสามาติ.

อถ โข อุโภปิ เต สหายกา, เยน กสฺสโป ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺธ, เตนฺอุปสงกมฺมิตฺตํ; อุปสงกมิตฺตวา ฆฎิการโปิ กสฺสปี ภควนฺตํ อรหนฺตํ สมมาสมพุทฺธํ อภิวาทฺเตวา เอกมณฺตํ นิสฺสีติ. ชติปาโล .....

อติเต กสฺสปสมมาสมพุทฺธกาเล โพธิสฺสโต ชติปาโล นาม พราหมณมณฺณโว หุตฺวา นิพฺพตฺโต พราหมณชาตีวเสน สาสเน อปฺปสนโน ตสฺส ภควโต ปิเลตฺตกมฺมนิสฺสนเทเน “กสฺสโป ภควา”ติ สุตฺวา “กุโต มุณฺทกสฺส สมณสฺส โพธิ, โพธิ ปรมทุลลภา”ติ อาห. โส เตน กมฺมนิสฺสนเทเน อนนฺทชาตีสเตสฺส นร กาทิทุกขมนุสฺสวาทวาทสฺส ภควโต อนนฺตรํ เตนว ลทฺทพฺยากรณเนน กมฺเมน ชาตีสํสารํ เขเปตฺวา ปริโย สานเน เวสฺสนตฺตรตฺตภาวํ ปตฺวา ตโต จูโต ตฺสึตฺตภาวเน นิพฺพตฺโต. เทวตฺยาจเนน ตโต จิตฺตวา สกฺยญฺเอย นิพฺพตฺโต ฌานสฺส ปรีปากตฺตา สกฺลชฺมพฺพิปฺรชฺชํ ปหาย อโนมณฺทิตฺตเร สุนิสฺสิตนํ สานํ สมกฺกเกส กลาปํ ฉินฺทิตฺวา พฺรหฺมณา อานีเต อิทฺธิมเย กปฺปสฺส สณฺจณกาเล ปทุมคพฺพะ นิพฺพตฺเต อญฺจ ปรีกฺษาเร ปฏิกคฺคเหตฺวา ปพฺพชิตฺวา โพธิฌานทสฺสนสฺส ตาว อปริปกฺกตฺตา พุทฺธภาวาย มคฺคามคฺคํ อชานิตฺวา ฉพฺพสฺสานิ อรุเวลชนปเท เอกาหารเอกาโลปเอกปฺปคฺคเอกมคฺคเอกาสนโภชนวเสน อญฺจิมมนหารุ เสสํ นิมนฺตฺตริเปตฺรปฺปทิสฺสโร ปธานสฺสเต^{๗๖๓} วุตฺตนเยเนว ปธานํ มหาวิริยํ ทุกฺกรการิกํ อกาสิ. โส อิมํ ทุกฺกรการิกํ “สมโพธิยา มคฺคํ น โหตี”ติ จินฺเตตฺวา คามนิคมราชธานีสุ ปณฺนิตาทารํ ปรีภุชิตฺวา ปณฺนิทริโย ปรีภุณฺทวตฺตีสมาปฺปิสฺสทกฺขณเณ กเมเน โพธิมณฺฑปคฺคณตฺวา ปญฺจ มาเร ชินิตฺวา พุทฺธ ชาทิตฺติ.

“อวจาหํ ชติปาโล	สุคตํ กสฺสปี ตทา,
กุโต นฺ โพธิ มุณฺทกสฺส	โพธิ ปรมทุลลภา.
เตเน กมฺมวิปาเกเน	อจฺริ ทุกฺกรํ พุ,
ฉพฺพสฺसानุรุเวลายํ	ตโต โพธิมปาปฺณิ.
นาหํ เอเตเน มคฺเคเน	ปาปฺณิ โพธิมุตฺตม,

^{๗๖๓} พ.สุ. (ปาลี) ๒๕/๔๒๗/๔๑๕.

กุ่มมคเคน คเวสิสส์
 ปุณฺณปาปปริกฺขิโณ
 อโสโก อนุปายาส

ปุพฺพกมฺเมน วาริโต.
 สพฺพสนฺตาวชฺชิโต,
 นิพฺพายิสฺสมนาสโว”ติ.^{๗๖๔}

---

^{๗๖๔} พุ.อป. (ปาฬิ) ๓๒/๖๔-๙๖/๔๑๗ - ๔๒๑., พุ.อุ.อ. (ปาฬิ) หน้า ๒๘๑ - ๒๘๔.

๒.๒ คัมภีร์สัมภารวิปากที่แปลจากภาษาบาลีอักษรไทยที่ตรวจชำระแล้วเป็นภาษาไทย

สมภารวิปากแปล

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

คนถารมกถา

- (ก) การุณยสยใจทิตมานสนต์
ปญญาปทีปี วิหตฺตณฺทการํ,
สุราสุราพากรมาหิตพฺพ
นนามิ ชินํ สุกตํ วิมุตตํ.
- (ก) ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมนมัสการ พระชินเจ้า ผู้ทรงมีพระทัยอัน
พระกรุณาธิคุณกระตุ้นเตือนแล้ว ทรงใช้ประทีปคือปัญญา
ขจัดความมืด(คือโสมพะ) ทรงนำมาซึ่งบ่อเกิดความพอเพียง
ของเหล่ามนุษย์และเทวดา ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้พ้นวิเศษแล้ว
- (ข) ภวนตการํ ปรมํ ฌมมํ
คมภีรํ พุทฺธสฺส ปณฺธิตาณฺ,
ทุรารวโธ อตฺถกาวจารํ
วณฺเท ปุณฺณํ ปณฺธิตเวทเนยฺยํ.
- (ข) ขอนอบน้อมนมัสการ พระธรรมอันประเสริฐ ซึ่งกระทำที่สุดภพ
อันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ประณีต และทรงอำนาจ
ตรัสรู้ตามได้ยาก (ใครๆ) ไม่สามารถจินตนาการได้
เป็นสภาพผ่องแผ้ว ที่บัณฑิตผู้รู้ควรแนะนำ
- (ค) อเนกคุณํ อุตฺตมํ อโสภํ
ทกฺขิณฺเณยฺยํ สุปุณฺณกฺเขตต์ ชนानํ,
อุชฺฐปตฺติปนํ สนฺตินทฺริยมานุตฺตรํ
ชีณํ อริยสํฆํ สิริสา นนามิ.
ขอนอบน้อมพระอริยสงฆ์เจ้า ผู้อุดมทรงคุณเป็นอเนก
ผู้ไม่เศร้าโศก เป็นทักขิณเณยบุคคล เป็นบุญเขตของเหล่าชน
ปฏิบัติตรง มีอินทรีย์สงบระงับ ด้วยอนุตตรธรรม อันเป็นที่
สันทิเลสาสวะ
- (ฌ) อิจฺเจวมจฺจนตฺนมสฺสเนยฺยํ
นฺมสฺสมาโน รตฺนตตฺยํ ยํ
ปุณฺณภาสิทนํ วิปุลํ อลตฺถํ
ตสฺसानุภาเวน หตฺนตราโยติ.
ข้าพเจ้าเมื่อนอบน้อมพระรัตนตรัย ที่ควรนอบน้อมโดยส่วนเดียว
ดังพรรณนามาฉะนี้ จึงได้ผลบุญใดที่ไพบุลย์ไม่ขาดสาย ด้วย

อานูภาพแห่งผลบุญนั้น ขอให้ข้าพเจ้าจงปราศจากอันตราย

สังเขปกถา

กถาพรรณนาเรื่องหัวข้อที่เป็นประธาน

พระโพธิสัตว์เข้าถึงความเป็นพระพุทธรูปที่เข้าใจปรารภนา ๗ อสงไขย
ที่เข้าใจปรารภนา ๙ อสงไขย บำเพ็ญบารมีทั้งปวง ๔ อสงไขย กับ
อีกแสนกัปด้วยการใช้กายวาจาและใจปรารภนา

วิถการกถา

อสงไขยกถา

แท้จริงพระผู้มีพระภาค ของพวกเรา บำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ตลอด ๒๐ อสงไขย กับอีก
แสนกัป จึงทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ในระหว่างนี้ บัณฑิตพึงทราบกับทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่ง
สุญญกัป และอสุญญกัป

ถามว่า เวลา ๒๐ อสงไขย กับอีกแสนกัป เป็นไฉน ? ตอบว่า เวลา ๗ อสงไขย (คือ
ระยะเวลา) ที่คิดปรารภนา (เป็นพระพุทธรูป) โดยเริ่มตั้งแต่ (สมัยของ) พระพุทธรูปพระนามว่า
พรหมเทพ(เป็นต้นมา) จนใกล้สมัยของพระตถาคตเจ้านามว่าปุราณสักยมุนี ชื่อว่า อสุญญอสงไขย

เวลา ๙ อสงไขย (คือระยะเวลา) ที่เปล่งวาจาปรารภนา (เป็นพระพุทธรูป) โดยเริ่มตั้งแต่
(สมัยของ) พระปุราณสักยมุนีตถาคต (เป็นต้นมา) จนใกล้สมัยของพระที่พึงกรัสสมาสัมพุทธรูป ชื่อ
ว่า อสุญญอสงไขย

เวลา ๔ อสงไขย (คือระยะเวลา) ที่ปรารภนา (เป็นพระพุทธรูป) ด้วยกาย วาจา และใจ
โดยเริ่มตั้งแต่ (สมัยของ) พระตถาคตเจ้านามว่า ที่พึงกร จนใกล้สมัยของพระตถาคตเจ้านามว่า ปทุ
มุตตระ ชื่อว่า สุญญอสงไขย

ระยะเวลา เริ่มตั้งแต่ (สมัยของ) พระตถาคตเจ้านามว่า ปทุมุตตระ จนใกล้สมัยของพระ
ตถาคตเจ้านามว่ากกุสันธะ ชื่อว่า แสนกัป

เพราะประมวลระยะเวลาที่เป็นอสุญญกัปทั้งส่วนต้นและส่วนกลางได้ ๑๖ อสงไขย รวม
กับเวลาส่วนปลายอีก ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป จึงเป็นเวลา ๒๐ อสงไขย กับอีกแสนกัป ด้วย
ประการฉะนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

(๓) อสงไขยนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า มี ๒ ประเภท คือ (๑) สุญญอสงไขย

(๒) อสุญญอสงไขย สำหรับอสุญญอสงไขยนั้น ปณิธิตแสดงไว้

จำนวน ๒๐ ด้วย ความเกิดขึ้นของพระพุทธรูปทั้งหลาย

(๔) ในอสุญญอสงไขยนั้น ท่านผู้มีบุญญฤทธิ์ทั้งหลาย คือ

พระพุทธรูป

พระปัจเจกพุทธรูป พระสาวก และพระเจักรพรรดิทั้งหลาย ย่อม

เสด็จอุบัติขึ้น

ถามว่า ที่ชื่อว่า ๑ อสงไขยนั้นมีการนับอย่างไร ? คือ ใช้จำนวน ๑๐๐) ๑๐ = ๑,๐๐๐,
๑,๐๐๐ x ๑๐ = ๑๐,๐๐๐, ใช้จำนวน ๑๐,๐๐๐ x ๑๐ = ๑๐๐,๐๐๐ จำนวน ๑ แสน ท่านเรียกชื่อ
อีกอย่างหนึ่งว่า ลกข ใช้ สดสหัสส หรือ ลกข (๑๐๐,๐๐๐) x ๑๐ = ๑,๐๐๐,๐๐๐, ใช้จำนวน

๑,๐๐๐,๐๐๐ X ๑๐ = ๑ โกฏิ (๑๐,๐๐๐,๐๐๐), ร้อยแสนโกฏิ = ๑ ปโกฏิ (๑ เติม ๑๔ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนปโกฏิ เท่ากับ ๑ โกฏิปโกฏิ (๑ เติม ๒๑ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนโกฏิปโกฏิ เท่ากับหนึ่งนหุต (๑ เติม ๒๘ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนนหุต เท่ากับหนึ่ง นินนหุต (๑ เติม ๓๕ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนนินนหุต เท่ากับหนึ่งอักษณิ (๑ เติม ๔๒ ศูนย์), เช่นเดียวกัน :- หนึ่งร้อยแสนอักษณิ เท่ากับหนึ่งพินทุ (๑ เติม ๔๙ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนพินทุ เท่ากับหนึ่งอัพพุทะ (๑ เติม ๕๖ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนอัพพุทะ เท่ากับหนึ่งนิรพพุทะ (๑ เติม ๖๓ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนนิรพพุทะ เท่ากับหนึ่งอหะ (๑ เติม ๗๐ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนอหะ เท่ากับหนึ่งอพพะ (๑ เติม ๗๗ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนอพพะ เท่ากับหนึ่งอฏฐะ (๑ เติม ๘๔ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนอฏฐะ เท่ากับหนึ่งโสคันธิกะ (๑ เติม ๙๑ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนโสคันธิกะ เท่ากับหนึ่งอุปละ (๑ เติม ๙๘ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนอุปละ เท่ากับหนึ่งกุมทะ (๑ เติม ๑๐๕ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนกุมทะ เท่ากับหนึ่งปทุมะ (๑ เติม ๑๑๒ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนปทุมะ เท่ากับหนึ่งปุลนทริกะ (๑ เติม ๑๑๙ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนปุลนทริกะ เท่ากับหนึ่งกถานะ (๑ เติม ๑๒๖ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนกถานะ เท่ากับหนึ่งมหากถานะ (๑ เติม ๑๓๓ ศูนย์), หนึ่งร้อยแสนมหากถานะ เท่ากับหนึ่งอสงเขยยะ (๑ เติม ๑๔๐ ศูนย์) อนึ่ง การนับจำนวนสังขยา (ตัวเลข) เหล่านี้ โดยความหมาย มีหลายวิธีด้วยอำนาจแห่งชื่อ

แท้จริง พระผู้มีพระภาค ของพวกเรา ได้กระทำมโนปณิธาน ตลอดอสงไขย อันเป็นที่เสด็จอุบัติขึ้นแห่งพระพรหมเทวตถาคตเจ้า ในเพราะการเห็นพระพุทเจ้าครั้งแรก เพื่อความเป็นพระพุทเจ้า อสงไขยนั้น ชื่อนั้นนทอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า สุนันทอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า ปฐวีอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า มณฑอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า ธรณีสองไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า สาครอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า ปุณทริกอสงไขย เพราะเหตุนี้ ท่านพระจุฬพุทโธสเถระกล่าวไว้ว่า

- (๑๒) “พระผู้มีพระภาคทรงประกาศอสงไขยไว้ ๗ อสงไขยเหล่านี้
คือ (๑) นันทอสงไขย (๒) สุนันทอสงไขย (๓) ปฐวีอสงไขย
(๔) มณฑอสงไขย (๕) ธรณีสองไขย (๖) สาครอสงไขย
(๗) ปุณทริกอสงไขย”^๑ ความปรารถนาด้วยใจของเรา เป็น
อันท่านแสดงเวลาไว้ว่า มีอยู่ตลอดอสงไขยเหล่านี้

ต่อจากอสงไขยที่กล่าวมานั้น พระโพธิสัตว์ ก็ได้ตั้งความปรารถนา ด้วยการเปล่งวาจาปรารถนา (ความเป็นพระพุทเจ้า) อสงไขยที่เกิดขึ้น แต่พระตถาคตพระนามว่า ปุราณสักยมุนี ชื่อว่า สัพพภัททอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า สัพพผลลอสองไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า สัพพรตอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า อสุกขันธอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า มานีภัททอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า ปทุมอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า อสุกอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า ชันธุตตมอสงไขย อสงไขยต่อนั้นนทอสงไขย ชื่อว่า สัพพมालอสองไขย เพราะเหตุนี้ ท่านพระจุฬพุทโธสเถระกล่าวไว้ว่า

^๑ โสตตถก.ม. (บาลี) ๒๓/๒๘

- (๑๓-๔) “เราจะบอกอสงไขยที่ต้องปรารถนาด้วยการเปล่งวาจา
ซึ่งเป็นอสงไขยที่เราเผยแสดงแล้วเหล่านี้ คือ
(๑) สัพพาททอสงไขย (๒) สัพพมูลอสงไขย
(๓) สัพพรัตนอสงไขย (๔) อสุภักขันธอสงไขย
(๕) มานีภททอสงไขย (๖) ปทุมอสงไขย
(๗) อุษภอสงไขย (๘) ชันธุตมอสงไขย
(๙) สัพพมालอสงไขย”

ต่อจากนั้น ในที่สุดแห่งอสงไขยที่ ๙ ในภพหนึ่ง ชื่อว่า สารมณฑกัป มีพระพุทธเจ้าเสด็จ
อุบัติขึ้น ๔ พระองค์ คือ (๑) พระพุทธเจ้าพระนามว่าตันหังกร (๒) พระพุทธเจ้าพระนามว่าเมธังกร
(๓) พระพุทธเจ้าพระนามว่าสรณังกร (๔) พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์
แม้จะได้ทำบุญญาธิการไว้มากมาย ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ มีพระพุทธเจ้าพระนาม
ว่า ตันหังกรเป็นต้นเหล่านั้น ก็ยังไม่ได้รับการพยากรณ์ เพราะยังไม่สมบูรณ์ด้วยธรรมสมุธาน ๘
ประการ

ต่อจากพระพุทธเจ้า พระนามว่า สรณังกร พระพุทธเจ้าพระนามว่า ทีปังกร เสด็จอุบัติ
ขึ้นแล้วในโลก ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในอมรวดีนคร เจริญวัยแล้วศึกษา
เล่าเรียนจนจบไตรเภท ครั้นมารดาบิดาล่วงลับไป ได้เห็นสมบัติที่สะสมไว้หลายร้อยโกฏิ จึงคิดว่า โอ
บรรพบุรุษทั้งหลายของเรามีทวดเป็นต้น เมื่อไปสู่ปรโลก ก็ไม่ได้ถือเอาภพไปด้วย แม้สัก
หาภพเดียว จึงควรที่เราจะทำเหตุ ที่เป็นเหตุให้เราถือเอาภพไปด้วย ดังนี้แล้ว จึงไปยังราช
สำนัก กราบพูลเหตุทั้งปวงให้พระราชาทรงทราบ แล้วย้อนกลับมายังเรือนของตนอีกครั้งหนึ่ง ให้ข้า
ทาสเปิดห้องที่เต็มไปด้วยรัตนะทุกห้อง แล้วแจกทานแก่ฉณิก ยาก คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น
แล้วละทิ้งทรัพย์สมบัติและบ้านเรือนทั้งปวง ออกบวชเป็นฤๅษี อาศัยธรรมิกบรรพต สร้างบรรณศาลา
อยู่ ณ ที่นั้น (วันหนึ่ง) พระโพธิสัตว์ออกจากบรรณศาลานั้นไป ได้สดับข่าวว่าพระสัมมาสัมพุทธ
เจ้าพระนามว่าทีปังกร เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ได้รับพุทธพยากรณ์แทบเบื้องพระยุคลบาท กลับมาสู่
หิมาวันตประเทศอีกครั้งหนึ่ง เจริญกุศลบริกรรม เป็นผู้ไม่เสื่อมจากฌาน (มรณภาพ) แล้วได้บังเกิดใน
พรหมโลก แม้พระผู้มีพระภาค พระนามว่าทีปังกร ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

เมื่อพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว อสงไขยหนึ่งนามว่าเสลาก็
ล่วงเลยไป ในที่สุดแห่งอสงไขยนั้น ในภพหนึ่งนามว่าสาระ มีพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง พระนามว่า
โกณฑัญญะ เสด็จอุบัติขึ้น ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์
นั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

ครั้นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว อสงไขยหนึ่งนาม
ว่าภาสะ ก็ล่วงเลยไป ในที่สุดแห่งอสงไขยนั้น ในภพหนึ่งนามว่าสารมณฑะ มีพระพุทธเจ้า ๔
พระองค์ คือ (๑) พระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ (๒) พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ (๓)
พระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ (๔) พระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ เสด็จอุบัติขึ้น ในกาลนั้น พระ
โพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์เหล่านั้น แม้พระพุทธเจ้าทั้ง ๔
พระองค์เหล่านั้น ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

ครั้งพระพุทธรเจ้าทั้ง ๔ พระองค์เหล่านั้น เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว อสงไขยหนึ่งนามว่าไชยยะ ก็ล่วงเลยไป ในที่สุดแห่งอสงไขยนั้น ในกัปหนึ่งนามว่าวรกัป มีพระพุทธรเจ้า ๓ พระองค์ คือ (๑) พระพุทธรเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี (๒) พระพุทธรเจ้าพระนามว่าปทุมะ (๓) พระพุทธรเจ้าพระนามว่านารทะ เสด็จอุบัติขึ้น ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธรเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เหล่านั้น แม้พระพุทธรเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เหล่านั้น ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

ครั้งพระพุทธรเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เหล่านั้น เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว อสงไขยหนึ่งนามว่ารุจิยะ ก็ล่วงเลยไป ในที่สุดแห่งอสงไขยนั้น ในกัปหนึ่งนามว่าวระ มีพระพุทธรเจ้า ๑ พระองค์เท่านั้น คือ พระพุทธรเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จอุบัติขึ้น ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์ แม้ในสำนักของพระพุทธรเจ้า พระองค์นั้น แม้พระพุทธรเจ้า พระองค์เหล่านั้น ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

(๑๕) อันตรกัป ของพระพุทธรเจ้าทั้งสองพระองค์นี้ คือ พระทีปังกร
พุทธรเจ้า และพระโกณฑัญญพุทธรเจ้า นั้น คำนวณนับไม่ได้

(๑๖) อันตรกัป ของพระพุทธรเจ้าอีกสองพระองค์นี้ คือ พระโกณฑัญญ
พุทธรเจ้า และพระมณฑลพุทธรเจ้า นั้น คำนวณนับไม่ได้

(๑๗) อันตรกัป ของพระพุทธรเจ้าทั้งสองพระองค์นี้ คือ พระมณฑล
พุทธรเจ้า และพระอโนมทัสสีพุทธรเจ้า นั้น คำนวณนับไม่ได้

(๑๘) อันตรกัป ของพระพุทธรเจ้าอีกสองพระองค์นี้ คือ พระอโนมทัสสี
พุทธรเจ้า และพระปทุมุตตรพุทธรเจ้า นั้น คำนวณนับไม่ได้

อสงไขยทั้ง ๔ เหล่านี้ ชื่อว่า สุธัญญอสงไขย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

(๑๙) อสงไขยทั้ง ๔ เหล่านั้น คือ (๑) เสลอสงไขย (๒) ภาสอสงไขย
(๓) ไชยอสงไขย (๔) รุจิยอสงไขย เรียกว่า วินิปาตอสงไขย

ในอสงไขยทั้ง ๔ เหล่านี้ พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า พระพุทธสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่เคยเสด็จอุบัติขึ้น อสงไขยมีหลายอย่างด้วยอำนาจแห่งชื่อของตน ด้วยประการฉะนี้ การพรรณนาเรื่องอสงไขย พึงทราบว่า จบบริบูรณ์ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้

กบฏกถา

กถาพรรณนาเรื่องกบฏ

ลำดับต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าจักเริ่มพรรณนาเรื่องกบฏ จริงอยู่ กัปมี ๒ อย่าง คือ สุธัญญกัป และอสุธัญญกัป บรรดากัปทั้งสองนั้น พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า และพระจักรพรรดิ ย่อมไม่อุบัติในสุธัญญกัป เพราะฉะนั้น กัปนั้น จึงเรียกว่า สุธัญญกัป เพราะเป็นกัป ที่ว่างเปล่าจากผู้มีคุณ

อสุธัญญกัปมี ๕ คือ สารกัป มณฑกัป วรกัป สารมณฑกัป และภัททกัป ใน อสุธัญญกัปนั้น กัปที่ประกอบด้วยสาระคือคุณ เรียกว่า สารกัป เพราะปรากฏ พระสัมมาสัมพุทธรเจ้าเพียงพระองค์เดียว ผู้กำเนิดคุณสาร คือยังคุณสารให้เกิด ส่วนในกัปใด มีพระพุทธรเจ้า ๒ พระองค์อุบัติขึ้น กัปนั้น เรียกว่า มณฑกัป ในกัปใดมีพระพุทธรเจ้าเสด็จ อุบัติขึ้น ๓ พระองค์ บรรดาพระพุทธรเจ้าทั้งสาม พระองค์นั้น พระองค์ที่ ๑ พยากรณ์พระองค์ที่ ๒ พระองค์ที่ ๒ พยากรณ์พระองค์ที่ ๓ ในกัปนั้น พวกมนุษย์มีจิตเบิกบาน ย่อมเลือกโดยปณิธานที่ตนปรารถนา เพราะฉะนั้น กัปนั้น จึงเรียกว่าวรกัป ส่วน

ในกัปใด มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ พระองค์ กัปนั้น เรียกว่า สารมณฑกัป เพราะประเสริฐกว่า มีสาระกว่ากัปที่กล่าวมาก่อนๆ ในกัปใด มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์อุบัติขึ้น กัปนั้น เรียกว่า ภัททกัป

ก็ภัททกัปนั้น หาได้ยากอย่างยิ่ง ก็กัปนั้น โดยมากสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มากด้วยกัลยาณสุข โดยมากดีเหตุสัตว์ย่อมทำความสิ้นกิเลส ทุกเหตุสัตว์ ย่อมเข้า ถึงสุคติ พวกเหตุสัตว์ ย่อมได้เหตุ เพราะฉะนั้น กัปนั้น จึงเรียกว่า ภัททกัป เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า อสุญญกัปมี ๕ ดังนี้ สมจริงดังคำที่พระโปราณาจารย์กล่าวไว้ว่า ในสารกัป มีพระพุทธเจ้าหนึ่งพระองค์อุบัติขึ้น

(๒๒) ในมณฑกัป มีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์อุบัติขึ้น
 ในวรกัป มีพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์อุบัติขึ้น
 ในสารมณฑกัป มีพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์อุบัติขึ้น
 ในภัททกัป มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์อุบัติขึ้น
 ในกัปเดียวกัน ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมากกว่า ๕ พระองค์
 การพรรณนาเรื่องกัป พึงทราบว่า จบบริบูรณ์ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้

นิทานกลา

กลาพรรณนาเรื่องต้นเหตุที่เกิด

ชื่อว่า นิทาน มี ๒ อย่าง คือ

๑. พาหิรนิทาน (ต้นเหตุที่เกิดภายนอก)
๓. มหานิทาน (ต้นเหตุใหญ่)

๑. พาหิรนิทาน

(ต้นเหตุที่เกิดภายนอก)

บรรดานิทานทั้งสองนั้น ปฐมจิตตูปบาทใด เกิดขึ้นเพราะการตั้งความปรารถนา เพื่อเป็นพระพุทธเจ้า โดยมีได้เห็นพระพุทธเจ้า ปฐมจิตตูปบาทนั้น ชื่อ พาหิรนิทาน

ได้ยินว่า ในกาลใด ระหว่างเวลาที่ผ่าน ๑ อสงไขยไปแล้วนี้ พระพุทธเจ้าแม้พระองค์เดียว ก็ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้นมา ในกาลนั้น พระโสดาบันทั้งหลายผู้อยู่ในเทวโลกและพรหมโลกทั้งหมด ได้บรรลुสัทธาคามีผลแล้ว พระสัทธาคามีทั้งหลายก็บรรลุนาคามีผลแล้ว พระอนาคามีทั้งหลายก็ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสทั้งหลายแล้ว ในกาลนั้น พระอนาคามีทั้งหลายก็ไปบังเกิดแล้วในชั้นสุทธาวาส ๕ ในกาลนั้น แม้พรหมผู้เป็นอนาคามีทั้งหลาย ผู้บังเกิดแล้วในชั้นสุทธาวาส ๕ บางพวกได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว พระอรหันต์บางพวกหมดอายุแล้วก็ปรินิพพานไป แม้พรหมชั้นสุทธาวาสทั้งหลาย โดยมาก ก็ปรินิพพานไปอย่างนี้โดยลำดับ ในกาลนั้น พระอนาคามีทั้งหลาย และพรหมผู้เป็นพระอรหันต์ทั้งหลายที่เหลือ ซึ่งมาเกิดในภายหลัง เห็นพรหมลดน้อยถอยลงไป จึงพากันคิดว่า “ทำไมหนอบัดนี้ เทพชั้นสุทธาวาสของเราทั้งหลายจึงน้อยลงไป” ครั้นคิดแล้ว จึงรู้ว่าพระพุทธเจ้าแม้พระองค์เดียวยังไม่เสด็จอุบัติขึ้นมาในมนุษย์โลก ความสังเวชใหญ่จึงเกิดขึ้นว่า “โอ สัตว์โลกนี้ไม่มีที่พึ่งหนอ สัตว์โลกนี้ไม่มีสรณะหนอ สัตว์โลกนี้ไม่มีผู้ต้านทานหนอ สัตว์โลกนี้ไม่มีความปลอดภัยหนอ เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นมา ฉะนั้น เทพชั้นสุทธาวาสของเราทั้งหลาย จึงน้อยลงไป” เมื่อ

ตรวจดูจักรวาลทั้งสิ้นว่า “บัดนี้ ชื่อใครเล่าจะมีความแก่ล้ามาก มีใจมั่นคง มีความอดทนมาก”^๒ สวมเกราะแล้ว สามารถเพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้” รู้ว่าพระพุทธเจ้ายังไม่เคยเสด็จอุบัติขึ้นมาในอนันตจักรวาลที่เหลือแล้ว จึงตรวจดูจักรวาลทั้งสิ้นนี้ แล้วค้นหาบุคคลผู้มีความเพียรมั่นคง มีใจตั้งมั่น มีจิตไม่หวั่น มีความสามารถในการทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่นได้ จึงเข้าสิงในร่างกายของบุคคลเหล่านั้น แล้วให้เกิดการตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าขึ้น

ในกาลนั้น ท้าวมหาพรหมผู้มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปีได้ดำรงอยู่ในภพอกนิฐะ ทรงรู้ความที่พระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นมา เมื่อทรงตรวจดูจักรวาลนี้ จึงทรงเห็นพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายแล้ว ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดแล้วในตระกูลยากจน ในแคว้นคันธาระ ในชื่อนั้น มีอุทานคาถาดังต่อไปนี้

(๒๓)   เรื่องชายหนุ่มนายเรือผู้เป็นที่รักของมารดาในแคว้นคันธาระ
เรื่องพระเจ้าคชปิยะผู้ทำสัตว์ให้สดุ้งแล้วจึงฝึก
เรื่องพรหมฤาษีได้อุทิศกายของตนให้แก่นางเสือโคร่ง
เรื่องพระราชบุตรได้ถวายน้ำมันเมสึดพันธุ์ฝักกาดอันเป็นสิริ
ในคำเป็นคาถานั้น มีเนื้อความดังต่อไปนี้

๑. มาตุรุทรณาวีภวตถุ เรื่องนายเรือผู้เป็นที่รักของมารดา

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดแล้วในตระกูลยากจน ในแคว้นคันธาระ เจริญวัยแล้ว แม้ถูกมารดาบิดาให้พอใจเพื่อวิวิธ ก็ไม่ปรารถนาแล้ว พระโพธิสัตว์นั้นผู้ถูกมารดาบิดาให้พอใจอย่างนั้นบ่อยๆ จึงกล่าวว่า “พ่อแม่ครับ ในเรือนของท่านทั้งสองก็ไม่มีเงินหรือทองอะไรเลย เพราะเหตุนั้น ผมจึงไม่ทำอวามหิงสและวิวามหิงส ผมจักเลี้ยงดูท่านทั้งสอง トラบเท่าที่ท่านทั้งสองยังมีชีวิตอยู่” ครั้นกล่าวแล้ว ก็ไม่ได้ทำวิวามหิงส

ในกาลหลังจากนั้นมา บิดาของเขาก็เสียชีวิตลง ครั้นนั้น มารดาของเขาแม่ให้เขาพอใจเพื่อวิวิธอีก ก็ไม่ปรารถนาแล้ว ตั้งแต่นั้นมา เขาไม่ทำความประมาท เข้าป่านำฟืนและผักมาขาย เพื่อเลี้ยงมารดา บำรุงมารดากับมูลค่านั้น แต่วันหนึ่ง เขาเข้าป่ากระสับกระส่ายเพราะความร้อน ถูกความกระหายบีบคั้นแล้ว นำสิ่งของมาหนักเกิน จึงวางของที่หนักลงที่โคนต้นไทรต้นหนึ่ง ใกล้ท่าของแม่น้ำ พักเหนื่อยหนึ่ง แล้วม่อยกลับไป จากนั้นก็ตื่นขึ้นมาอีกแล้วคิดว่า “บัดนี้ เราแม่เป็นหนุ่มมีกำลัง ก็ยังไม่สามารถถอดกลั่นทุกขมีประมาณเท่านี้ได้ ในเวลาแก่เฒ่า หรือในเวลาเจ็บไข้ เราจักทำอะไรได้เล่า” ในขณะนั้น เขาได้คิดม่ออย่างนี้ว่า “เราไปยังสุวรรณภูมิ(ถิ่นที่มีทอง)กับพ่อค้าเหล่านี้ นำทองมาจากที่นั่นแล้ว ก็จักบำรุงมารดาได้อย่างสบาย” ครั้นคิดแล้ว จึงวางภาระไว้ในที่นั้น ไปยังท่าของแม่น้ำ แล้วไปในที่ที่พ่อค้าเป็นอันมากพักอยู่ เข้าไปหาหัวหน้าพ่อค้าคนหนึ่ง แม่หัวหน้าพ่อค้า เห็นเขาเข้ามาหาตนแล้ว จึงถามว่า “พ่อ เธอมาจากที่ไหน เธอมาเพื่อต้องการอะไร” พระโพธิสัตว์นั้นถูกพ่อค้านั้นถามแล้ว เมื่อจะบอกความประสงค์ของตน จึงกล่าวคาถานี้ว่า

(๒๔)   “ข้าแต่ นาย บัดนี้ ผมเป็นคนยากจนมาจากหมู่บ้านโน้น

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๘.

“ถ้าท่านจะอนุเคราะห์ผม ผมจักไปกับท่าน”

นายเรือฟังคำนั้นแล้ว เห็นเขามีกำลังมาก สมบูรณ์ด้วยการปีนป่าย จึงเกิดโสมนัส แล้วได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

(๒๕)

“ดีละ พ่อ เธอพูดดี เธอมาหาเราเร็วๆ เข้า เธอต้องการ
ค่าแรงงานเท่าใด เราจะให้ค่าแรงงานเท่านั้นแก่เธอ

(๒๖)

เราจะให้ค่าใช้จ่ายเป็นอย่างอื่น โดยประการที่เธอต้องการ
การทรัพย์ พ่อจงใช้ชีวิตอย่างสุขสบายด้วยทรัพย์เหล่านั้น ตามต้องการ
จนตลอดชีวิต”

พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว ไหว้หัวหน้าพ่อคำนั้น รีบไปยังโคนต้นไทรแล้วคิดอีกว่า “ถ้าเราไปยังถิ่นที่มีทอง เมื่อเราไป ใครจักจักบำรุงมารดา บัดนี้ เราไม่ควรคิด เราถามมารดาเสียก่อน รู้ใจของท่านแล้ว หลังจากนั้น ก็จักรู้กัน” เขายกภาระนั้นขึ้นคอกลับเรือน พักเหนื่อยหนึ่ง ทำหน้าที่ทิ้งปวง ไหว้มารดาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “แม่ พ่อคำทั้งหลาย มาในเมืองนี้ด้วยเรือ พ่อคำเหล่านั้นจักกลับไปยังสุวรรณภูมิ แม่ เพราะบัดนี้ ผมเป็นหนุ่ม สมบูรณ์ด้วยกำลัง สามารถทำการงานเห็นปานนี้ได้ ในกาลใดผมแก่หรือเจ็บไข้ ในกาลนั้น ผมจักบำรุงใครได้ เพราะเหตุนั้น ผมจึงต้องการไปยังสุวรรณภูมิ”

มารดานั้นฟังคำของเขาแล้ว จึงกล่าวว่า “แน่พ่อ ชีวิตของแม่มอบไว้แก่เจ้า เพราะเหตุนั้น เจ้าปรารถนาจะไปในที่ใด แม่จักไปในที่นั้นกับเจ้า พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว มีจิตยินดี ไหว้มารดา กลับไปหาพ่อคำอีก แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ นาย ผมไม่สามารถจะไปตามลำพังได้ ถ้าท่านจักให้ผมไปกับมารดา ผมก็จักไปกับท่าน ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะมารดาของผมเป็นหญิงหม้ายเป็นคนแก่ ยากจน เป็นคนกำพร้า เว้นผมแล้ว คนเหล่านีที่เป็นบุตร ธิดา หรือหลาน ก็ไม่มี เพราะเหตุนั้น ผมจึงไม่สามารถละทิ้งท่านไปได้” พ่อคำฟังคำนั้นแล้ว ก็เกิดโสมนัส แล้วกล่าวว่า “ดี ดีจริง พ่อ เจ้าจงพามารดา หรือบุตรและภรรยาของเจ้ามาเร็วๆ เราจักให้เสบียงแม่แก่พวกเขาด้วย” พระโพธิสัตว์นั้น ฟังคำนั้นแล้ว มีจิตยินดีแล้ว ไหว้พ่อคำนั้น แล้วไปยังเรือนของตน ถือเอาสิ่งอย่างใดอย่างหนึ่งที่มียูอยู่ในเรือนของตนนั้น แล้วได้พามารดาไปยังสำนักของพ่อคำ แม่พ่อคำ มีจิตยินดีแล้ว ได้ให้เสบียงแก่คนเหล่านั้น ให้พักอยู่ ๒-๓ วัน ในเวลาลงเรือ ให้เรียกพระโพธิสัตว์มาสั่งว่า “แน่พ่อ ตั้งแต่นี้ไป เรามอบทรัพย์ เสบียง หรือเรือทั้งหมดของเราให้แก่เจ้า ตั้งแต่นี้ไป กิจการทุกอย่างจงเป็นภาระของเจ้า” ดังนี้แล้ว ได้ให้กิจการทั้งปวงที่ตนควรให้แก่พระโพธิสัตว์

ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ก็ทำกิจการทุกอย่าง ในวันลงเรือ ได้อุ้มมารดาของตนลงในเรือ แล้วออกเรือไปพร้อมกับพ่อคำทั้งหลาย เรือแล่นไปในมหาสมุทรได้ ๗ วัน ก็ถึงเครื่องผูกขาดแล้วจมลงในมหาสมุทร เพราะไปเร็วจัด ในกาลนั้น พ่อคำทั้งหมดได้ถึงความปลอดภัยมีประการต่างๆ พระโพธิสัตว์ไปได้ประมาณ ๒-๓ ศอก เพื่อรักษาชีวิตของตน เมื่อระลึกถึงมารดา จึงหันกลับมาดู เห็นมารดานั้นกำลังเกาะท่อนไม้ท่อนหนึ่งอยู่ จึงกลับมายกมารดาวางไว้บนคอของตน แล้วข้ามมหาสมุทรนั้น ซึ่งคราคร่ำด้วยคลื่นที่ถูกกำลังพายุนั้นขึ้นแล้ว ซึ่งน่ากลัวด้วยคลื่นชนิดต่างๆ

ในกาลนั้น ท้าวมหาพรหมผู้มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปี ผู้ดำรงอยู่ในภพอกนิฐะ ทรงรู้ความที่พระพุทเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นมาเลย ๑ อสงไขยแล้ว เมื่อทรงตรวจดูชนทั้งหลายผู้สามารถเพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทเจ้าได้ ทรงเห็นพระโพธิสัตว์นั้น ผู้กำลังสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่มารดาของตน จึงทรงดำริว่า “มหาบุรุษนี้ไม่คำนึงถึงมหาสมุทรนี้ ที่ลึกยิ่งนัก ไม่มีที่สุด มองไม่เห็นฝั่ง

โน้น ยอมสละชีวิตของตน มีความประสงค์จะพามารดาของตนข้ามไปให้ได้ บุรุษผู้มีความเพียรมั่นคง เห็นปานนี้ จึงสามารถเพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้” จึงเข้าสิงในร่างเขาแล้วให้เกิด การตั้งความปรารถนาด้วยใจเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าขึ้น แม้ในกาลนั้น ชื่อว่าบุคคลผู้มีกำลัง มีญาณ มีความสามารถ เพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้ เช่นกับพระโพธิสัตว์ ของเราทั้งหลาย ย่อมไม่มีในอนันตจักรวาล และในจักรวาลนี้ เพราะเหตุนั้น ท้าวมหาพรหมผู้อยู่ในชั้นสุทธาวาส จึงเข้า สิงในร่างของพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเท่านั้นแล้วให้เกิดการตั้งความปรารถนาด้วยใจขึ้น

ในกาลนั้น พระมหาบุรุษผู้เลี้ยงมารดา ถูกความเร็วที่มีกำลังของคลื่นกระทบแล้ว เริ่มจะ จมลง จากนั้น พระมหาบุรุษนั้นมีจิตที่ถูกท้าวมหาพรหมนั้นเข้าสิง จึงคิดอย่างนี้ว่า “ถ้าเราจักไม่ตั้งสัจ จกิริยาสักอย่างหนึ่ง เราจักตายกับมารดาของเราในท่ามกลางสมุทรนั้นแน่ เพราะเหตุนั้น เราจักทำ สัจจกิริยาสักอย่างหนึ่ง” แล้วยังความคิดให้เกิดขึ้นอย่างนี้อีกว่า “ผู้ตรัสรู้พึงตรัสรู้ ผู้หลุดพ้นพึงหลุด พ้น ผู้ข้ามพึงข้ามไป” ครั้นยังความคิดให้เกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว จึงข้ามมหาสมุทร มาถึงฝั่งสมุทรได้โดย ๒-๓ วันเท่านั้น เพราะถูกนำมาโดยเทวดา จากนั้น นายเรือนั้นพามารดาไปยังหมู่บ้านตำบลใดตำบล หนึ่ง แห่งหนึ่ง แล้วอยู่ในหมู่บ้านนั้น บำรุงมารดาด้วยความยากลำบากจนตลอดชีวิต ในเวลาสิ้นอายุ ได้จุติไปบังเกิดในเทวโลกแล้ว แม้มารดาของเขาได้ไปตามกรรมแล้ว กถานี้ชื่อว่ากถาว่าด้วยความ เกิดขึ้นแห่งจิตดวงที่ ๑ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาค ตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ในสัปดาห์ที่ ๘ ขณะประทับอยู่ใกล้โคนไม้ชบาลนิโครธถูกพรหมมาอ้อนวอนแล้ว (เตือนความทรงจำด้วยคำเป็น คาถาว่า)

- (๒๓) เราได้ทำความปรารถนาอันใดไว้ว่า เราตรัสรู้แล้ว จักสอน
คนอื่นให้ตรัสรู้ด้วย เราได้บรรลุพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็เพราะ
ความปรารถนาอันนั้น เอาเถอะ เราจะช่วยสัตว์ทั้งหลาย ให้ตรัสรู้ด้วย
- (๒๔) เราได้ทำความปรารถนาอันใดไว้ว่า เราหลุดพ้นแล้ว จักช่วย
คนอื่นให้หลุดพ้นด้วย เราหลุดพ้นแล้วจากสงสาร ก็เพราะความ
ปรารถนาอันนั้น เอาเถอะ เราจะช่วยสัตว์ทั้งหลาย ให้หลุดพ้นด้วย
- (๒๕) เราได้ทำความปรารถนาอันใดไว้ว่า เราข้ามพ้นแล้ว จักช่วย
คนอื่นให้ข้ามพ้นด้วย เราข้ามพ้นแล้วจากสงสาร ก็เพราะความ
ปรารถนาอันนั้น เอาเถอะ เราจะช่วยสัตว์ทั้งหลาย ให้ข้ามพ้นด้วย
- การพรรณนา ในบาทคาถาว่า คนธรรณูเจ มาตุรพุทธโก นี้ จบบริบูรณ์แล้ว

๒. คชปิยราชวัตถุ

เรื่องพระเจ้าคชปิยะ

ก็ในบาทคาถาว่า สดุดุตตาสกทมกคชปิโย นี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้

ก็ในอรรถาพจน์อีก พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลก แล้วได้บังเกิดในราชตระกูล ในพระนคร สิริมดี เจริญวัยแล้ว เพราะพระราชบิดาสวรรคตลง จึงได้เป็นพระราชบิดา โดยธรรม ในกาลนั้น กรุง พาราณสีได้ชื่อว่าสิริมดี ในกาลนั้น พระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้น ต่างสะดุ้ง หวาดกลัว ด้วยเดชของพระ โพธิสัตว์นั้น จึงพากันถือเครื่องบรรณาการส่งไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ ทรงเสด็จมาเองเลยทีเดียว

ในระหว่างๆ แล้วบำรุงพระโพธิสัตว์ เพราะถือเอาเหตุนั้น พระโพธิสัตว์ จึงได้เป็นพระราชาพระนามว่า **สัตตตตาสกทมกะ(ผู้ทำสัตว์ให้สดุ้งแล้วจึงฝึก)**

พระเจ้าสัตตตตาสกทมกะนั้นทรงรักช้างทั้งหลาย ทรงเล่นกับช้างทั้งหลายเนื่องๆ เพราะเหตุนั้น จึงได้เป็นนักเลงช้าง พระองค์ทรงฟังความเคลื่อนไหวของช้างทั้งหลายในทีใดในแคว้นของพระองค์ ทั้งกลางคืน หรือกลางวัน จะเสด็จไปในที่นั้นๆ แล้วทรงคล้องช้างทั้งหลาย นำมายังพระนครของพระองค์ แล้วทรงเล่นกับช้างทั้งหลาย ทรงรักโคลงช้างทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงได้ปรากฏว่า **“พระเจ้าคชปิยะ”**

ในกาลนั้น พรานป่าคนหนึ่ง ถืออาวุธไปเพื่อฆ่าเนื้อป็นต้น เข้าป่าแล้ว เมื่อเที่ยวไปช้างโน้น และช้างนี้ ก็ไม่ได้อะไรเลย เมื่อไม่อาจกลับเรือนของตนด้วยมือเปล่าได้ จึงติดตามไปด้วยการติดตามรอยเท้าของเนื้อทั้งหลาย จนล่องเลยถิ่นของมนุษย์ ได้เห็นพญาช้างใหญ่เชือกหนึ่ง เป็นเช่นกับภูเขายักษ์ มีงา มีสีเพียงดั่งสีแห่งเงิน มีกระพองดั่งยอดภูเขา มีวงเหมือนช้างเอราวัณ มีหางเหมือนเนื้อจามรี มีวงมีหยาดน้ำซึ่งมีสีเพียงดั่งสีแห่งทอง เป็นเช่นกับเครื่องประดับยอดศรี ในที่ใกล้สระน้ำขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง จึงคิดว่า “เราเที่ยวไปทั่วขอบเขตแห่งป่าทั้งสิ้น ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ยังไม่เคยเห็นกฤษณเห็นปานนี้เลย บัดนี้ เราเที่ยวไปแม้อดวันทั้งสิ้นแล้ว ยังไม่ได้กระต่าย เนื้อ หรือนก กระต่ายตัวเดียว ถ้าเราฆ่าช้างแล้วถือเอาขาของช้างนี้ไปขาย เราจักได้ทรัพย์เล็กน้อยเท่านั้น (แต่) ถ้าเรากลับมาเรือนด้วยมือเปล่า บุตรธิดาของเราจักอยู่กันได้อย่างไร เพราะเหตุนี้ เราจะฆ่าช้างนั้น ทำให้เป็นเครื่องบรรณาการของเรา ไปเฝ้าพระราชาแล้ว พรณาสมบัติของช้างนั้น กราบทูลถึงประเทศนี้แล้วจักได้ทรัพย์เป็นอันมาก” แล้วทำเครื่องหมายไว้ที่ภูเขา ที่ป่า ที่ต้นไม้ และที่สระน้ำ เพื่อต้องการเดินทางกลับมา แล้วกลับไป

ในกาลนั้น บุรุษชาวเมืองคนหนึ่ง เข้าป่าด้วยกรณียกิจบางอย่างเหมือนกัน เห็นบุรุษนั้น กลับมามีมือเปล่า จึงกล่าวว่า “เพื่อน ทำไมวันนี้ ท่านจึงกลับมามือเปล่าเล่า บุตรธิดาของท่านจักอยู่กันได้อย่างไร พวกเขาจักตาย ท่านอย่ากลับเรือนตราบเท้าที่ยังไม่ได้อะไรเลย” พรานป่านั้นกล่าวว่า “ข้าแต่นาย ผมเที่ยวไปทั่วขอบเขตแห่งป่าทั้งสิ้นแล้ว ก็ได้เนื้อ หรือนกสักตัวหนึ่ง แต่ได้เห็นช้างมงคลนับค่าไม่ได้เชือกหนึ่ง ถ้าท่านจักอาศัยความอนุเคราะห์พาผมไปเข้าเฝ้าที่ ผมจะกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระราชา” บุรุษชาวเมืองฟังคำของพรานป่านั้นแล้ว มีจิตยินดี ทั้งหน้าที่ของตน แล้วพานายพรานมาพระนคร พักนายพรานนั้นไว้ที่ประตูพระราชนิเวศ แล้วไปเฝ้าพระราชา กราบทูลเรื่องนั้นแล้ว พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว รับสั่งให้เรียกนายพรานมา ทรงให้พระราชทานเครื่องบรรณาการแก่เขา แล้วตรัสถามถึงสีและทรวดทรงของช้าง นายพรานถูกถามแล้ว ได้กราบทูลสมบัติแห่งลักษณะของช้างทั้งหมด พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงทำสักการะแก่ชนแม่ทั้งสอง ทรงส่งทรัพย์เป็นอันมากไปที่เรือนของนายพราน ทรงทำนายพรานให้เป็นผู้นำทาง แล้วได้ทรงพากองทัพทั้งหมดเสด็จไปแล้ว

นายพรานพากองทัพและพาหนะพร้อมทั้งพระราชาไปแล้ว เมื่อไปตามหนทาง ได้ไปด้วยการติดตามเครื่องหมายที่ตนทำไว้ ถึงจุดหมายนั้นแล้ว พระราชารับสั่งให้คล้องช้างนั้น แล้วนำไปพระนครของพระองค์ รับสั่งให้เรียกหัวหน้าความทุกข์ ผู้เป็นประธานของความทุกข์ทั้งหมดคนหนึ่งมา ทรงทำสักการะแก่หัวหน้าความทุกข์นั้น ให้รับช้างนั้นไป แล้วตรัสอย่างนี้ว่า “ดูก่อนความทุกข์ ท่านจงให้มันศึกษาให้ดี แล้วนำมาส่งสำนักของเรา โดยประการที่เราสามารถเล่นนักษัตรกับช้างนี้ ในภายใน ๗-๘ วันได้” ความทุกข์นั้นพาช้างนั้นไปสู่เรือนของตนแล้วฝึกช้างนั้น ให้มันศึกษาอย่างดีภายในเวลา ๗-๘

วัน แล้วได้นำกลับมาถวายพระราชา พระราชาทรงทราบว่าช่างศึกษามาดีแล้ว ทรงรับสั่งให้ประดับด้วยเครื่องประดับทั้งปวง เพื่อต้องการทำให้เป็นช่างมงคล ผู้อันกองทัพประกอบด้วยองค์ ๔ แวดล้อมแล้วเพื่อต้องการเล่นนักชัศตร ได้เสด็จขึ้นช้างนั้นแล้วทำประทักษิณพระนคร ผ่านกาลเวลาไปหลายวัน

ในกาลนั้น ในส่วนแห่งราตรี ๑๔ ค่ำ โขลงช้างเป็นอันมากพากันมาจากป่า แล้วเข้าไปสู่อุทยาน ทำอุทยานทั้งสิ้นให้ราบเป็นหน้ากลอง ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะไว้ แล้วพากันไป เมื่อราตรีสว่างแล้ว คนเฝ้าอุทยานไปสู่อุทยาน เห็นอุทยานนั้นมีไม้หักโค่นลง จึงไปในเวลาพระราชาเสด็จประทักษิณพระนครเสร็จ แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ โขลงช้างเป็นอันมากพากันมาจากป่าในส่วนแห่งราตรีในวันนี้เอง แล้วเข้าไปสู่อุทยาน ทำสวนดอกไม้ และสวนผลไม้ทั้งสิ้นให้ราบเป็นหน้ากลอง แล้วพากันไป” พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงเสด็จขึ้นช้างมงคล แล้วเสด็จไปเพื่อต้องการชมอุทยาน

ในกาลนั้น พระราชาทรงเห็นอุทยานมีไม้หักโค่นลง แต่ที่ไกลทีเดียว จึงเสด็จเข้าไป แล้วเสด็จเที่ยวไปข้างโน้นและข้างนี้ ช่างมงคลสุดกลั่นของช้างพังแล้ว เมื่อความเมาเกิดขึ้นแล้ว จึงสลัดร่างกาย เหวี่ยงควายช้างซึ่งอยู่บนคอช้างให้ตกลง ทำลายกแพง แล้วหนีไป พระราชาทรงถือขอเองเลยทีเดียว แม้ทรงลากมาด้วยกำลังของพระองค์ ก็ไม่สามารถให้ช้างกลับมาได้ จึงทิ้งกองทัพทั้งหมดเข้าป่าใหญ่ไปกับช้าง กองทัพเคลื่อนตามหลังพระราชาไป แม้ติดตามอยู่ เมื่อไม่อาจตามทัน จึงติดตามรอยเท้าช้างไป ในกาลใด แม้พระราชาทรงล่วงเลยถิ่นมนุษย์ไป เมื่อไม่อาจกำหนดทิศทั้งหลายได้ จึงทรงดำริว่า “ถ้าเราไม่ปล่อยช้างนี้ไป ช้างนี้รบกันกับช้างเหล่าอื่น ในกาลใด ในกาลนั้น เราจะไม่มีชีวิตประโยชน์อะไรของเราด้วยช้างนี้” ในกาลนั้น ช้างนั้นได้ไปแล้วทางส่วนล่างของต้นมะเดื่อใหญ่(ต้นหนึ่ง) ครั้งนั้น พระราชาทรงเหนี่ยวกิ่งมะเดื่อกิ่งหนึ่งที่ห้อยลงด้านล่าง ทรงปล่อยช้าง แล้วเสด็จขึ้นต้นไม้ ประทับนั่งเสวยผลมะเดื่อทั้งหลายอยู่ที่ยอดไม้

กองทัพเมื่อนั้น ติดตามรอยเท้าช้างไป ได้ส่งเสียงอย่างดังไปทุกกิ่งโยชน์ พระราชาได้ยินเสียงของกองทัพแล้ว ได้ส่งเสียงตอบ กองทัพได้ยินเสียงของพระราชาแล้ว จึงรีบเคลื่อนไป ถึงพระราชาแล้ว ก็แล ครั้นถึงแล้ว จึงพาพระราชาลงจากต้นไม้ ให้บรรเลงกลองทุกชนิดขึ้น พาพระราชามาพระนครของพระองค์แล้ว พระราชาเสด็จเข้าพระนครแล้ว ทรงขึ้นไปยังพื้นใหญ่ ประทับนั่งบนอาสนะที่เป็นสิริแล้ว รับสั่งให้เรียกควายช้างมา ตรัสแล้วอย่างนี้กับควายช้างนั้นว่า “ท่านอาจารย์ ท่านปรารถนาจะฆ่าเราหรือ” ควายช้างฟังคำนั้นแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสอย่างนี้ ช้างนั้นถูกข้าพระองค์แนะนำไว้แล้ว ฝึกฝนไว้แล้ว แต่ช้างนั้นกลายเป็นอย่างนี้ไป เพราะความกระสับกระส่ายด้วยราคะ ช้างนั้นไปป่าแล้วอภิมรณกับช้างพังทั้งหลาย ทำใจของตนให้เต็มแล้ว จักกลับมา พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้นควายช้างจงอยู่ในที่นี้เท่านั้น ตราบเท่าที่ช้างยังไม่กลับมา ถ้าช้างกลับมาในที่นี้ เราจักให้โกศเป็นอันมากแก่ท่าน ถ้าช้างไม่กลับมา ท่านจะไม่มีชีวิต” ดังนี้แล้ว ทรงให้ควบคุมตัวควายช้างนั้นไว้ ให้เขาอยู่ในที่นั้นเท่านั้น

ช่างมงคลนั้นเข้าไปในโขลงช้างป่า แล้วอภิมรณกับช้างพัง ทำใจของตนให้เต็มแล้ว ก็กลับมา ภายใน ๗ วัน ได้ยินอยู่แล้วในโรงของตน ควายช้างลุกขึ้นมาในเวลาใกล้รุ่ง เห็นช่างมงคลยืนอยู่ในโรงช้างแล้ว ได้ไปเฝ้าพระราชา แล้วกราบทูลกับพระราชาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ช่างมงคลนั้นของพระองค์กลับมาแล้ว” พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ก็รีบเสด็จลงมาจากภายในพระราช

มณฑิร ไปสู่โรงช้างแล้ว เห็นช้างมงคลนั้น จึงทรงลูบวงช้าง แล้วตรัสกับควาญช้างอย่างนี้ว่า “ดูก่อนควาญช้าง ก็เพราะเหตุไร ช้างที่ท่านฝึกสอนแล้วเห็นปานนี้ แม้ถูกเราใช้ขอลากมาด้วยกำลังจึงไม่ยอมกลับ” ควาญช้างกราบทูลแล้วอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสอย่างนี้ ขึ้นชื่อว่าราคะกล้าแข็งกว่าขอสับ ร้อนกว่าไฟ ร้ายกว่าพิษของนาค ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เพราะเหตุนั้น ช้างนั้นแม้พระองค์ทรงใช้ขอลากมาด้วยกำลัง จึงให้กลับมาไม่ได้” พระราชาตรัสถามว่า “ก็เพราะเหตุไร บัดนี้ ช้างนั้นจึงกลับมาเองเลยทีเดียวนะ” ควาญช้างกราบทูลว่า “ช้างนั้นกลับมาเพราะกำลังแห่งมนต์โอสธของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า” พระราชาตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น ท่านจะแสดงกำลังแห่งมนต์โอสธของท่านได้ไหม” ควาญช้างกราบทูลว่า “ดีละ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักแสดง” ดังนี้แล้ว จึงนำก้อนเหล็กใหญ่มาก่อนหนึ่ง แล้วให้เรียกช่างโลหะทั้งหลายมา ทำก้อนเหล็กนั้นให้ลูกโพล่ง โชติช่วง เหมือนถ่านเพลิง ใช้ค้อนตีก้อนเหล็กนั้น แล้วร่ายมนต์ของตน ให้เรียกช้างมา แล้วให้ถือก้อนเหล็กที่ลูกโพล่งนั้นไว้ ด้วยสั่งว่า “แน่พญาช้างใหญ่ เจ้าจงถือก้อนเหล็กนี้ไว้ จงอย่าหวั่น トラบเท่าที่เราจะไม่สั่ง” ช้างนั้นเหยียดวงออกมาถือก้อนเหล็กไว้แล้ว เมื่อวงของตนแม้อูกไฟไหม้อยู่ ก็ไม่อาจทิ้งก้อนเหล็กนั้น เพราะกลัวควาญช้าง

พระราชาทรงเห็นเหตุนี้แล้ว จึงรับสั่งให้ช่างทำก้อนเหล็กนั้น เพราะทรงกลัวช้างจะล้ม ครั้งนั้น ความสังเวชใหญ่ได้เกิดขึ้นแก่พระราชนั้นว่า “โอ ราคะ ดุร้ายเหลือเกิน น่ากลัวมาก มีอันตรายมาก ก็สัตว์เหล่านี้อาศัยราคะนั้นแล้ว จึงจมลงในทะเลแห่งสังสารวัฏ อาศัยราคะแล้ว จึงทำบาปกรรมมีประการต่างๆ แล้วหมกไหม้ในมหานรกทั้งหลาย ย่อมหมกไหม้ในอุสสทนรก ๑๒๘ ขุม ย่อมเกิดขึ้นในเปตโลกทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในสัตว์ดิรัจฉานมากมายหลายชนิด” ดังนี้แล้ว ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

- (๓๐) “เพราะความกระสับกระส่ายด้วยราคะ สัตว์เหล่านี้ คือ
บิดาย่อมฆ่าบุตร ส่วนบุตรย่อมฆ่าบิดา มารดาฆ่าบิดา
- (๓๑) เพราะความกระสับกระส่ายด้วยราคะ สัตว์เหล่านี้ คือ
ธิดาย่อมฆ่ามารดา ส่วนพี่น้องชายย่อมฆ่าพี่น้องสาว
- (๓๒) พี่น้องสาวย่อมฆ่าพี่น้องชาย หลานย่อมฆ่าลุง
ลุงย่อมฆ่าหลาน สามีย่อมฆ่าภรรยา ภรรยาฆ่าสามี
สัตว์ทั้งหลายย่อมฆ่าแม้ซึ่งกันและกันจะป่วยกล่าวไปไปถึงชนนอกนี้เล่า
- (๓๓) เพราะความกระสับกระส่ายด้วยราคะ สัตว์เหล่านี้
จึงทำลายทรัพย์และข้าวเปลือก ย่อมกำจัดยศ เกียรติ
ย่อมยังความเสียเกียรติให้เกิดขึ้นในโลกนี้
- (๓๔) เพราะความกระสับกระส่ายด้วยราคะ สัตว์เหล่านี้
ย่อมเสื่อมจากความสุขในกาลทั้งปวง ย่อมพินาศจากกุศลธรรม
ห้ามแล้วซึ่งหนทางไปสู่สุคติ
- (๓๕) เพราะความกระสับกระส่ายด้วยราคะ สัตว์เหล่านี้
จึงตกไปสู่อำนาจของโลภะและโทสะ ย่อมติดอยู่ในการเวียนว่าย
ตายเกิดในภพ จึงเป็นผู้ตกไปสู่อบาย
- (๓๖) เพราะความกระสับกระส่ายด้วยราคะ สัตว์เหล่านี้
ผู้มีความประพฤติดี ย่อมยังศีลให้พินาศ เป็นผู้ทำอันตราย

ก็ในบาทกาลว่า พยัคฆิยา สกมาทาสี พรหมอิสี นี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้
จริงอยู่ พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลกในอิตถภาพอื่นอีก แล้วได้บังเกิดในเรือนของหัวหน้า
พราหมณ์ ในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าหลิหทัยะ ในแคว้นมคธ พระโพธิสัตว์นั้นพอออกจากท้องของ
มารดาเท่านั้น ก็ได้เป็นผู้มีผิวเพียงดั่งว่าผิวแห่งพรหม เพราะเหตุนั้น ในวันตั้งชื่อของพระโพธิสัตว์นั้น
ญาติทั้งหลายจึงได้ตั้งชื่อว่า “**พรหมกุมาร**” พรหมกุมารนั้นเจริญเติบโตแล้ว เรียนศิลปะของพราหมณ์
อย่างเดียว เขาได้เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวททั้ง ๓ และศิลปะ ๑๘ ศาสตร์ ภายในอายุ ๑๖ ปี เพราะเขามี
ปัญญามาก

ในกาลนั้น มาณพของพราหมณ์เหล่าอื่น ๕๐๐ คน ก็ได้ศึกษาพระเวททั้ง ๓ ในสำนักของ พรหมกุมารนั้น ในกาลต่อมา มารดาบิดาของพรหมกุมารนั้นก็ตายไป พรหมกุมารนั้น ทำการ ฌาปนกิจศพมารดาบิดา แล้วให้เรียกมานพของพราหมณ์ทั้ง ๕๐๐ คนมา ให้ศึกษาสิกขาที่ตนควรให้ ศึกษาทั้งปวงแก่พวกเขา แล้วให้สิ่งของทุกอย่างในเรือนของตนเป็นทานไม่เหลือ แก่พราหมณ์ทั้ง ๕๐๐ คน กล่าวสอนแล้ว แม้ผู้นั้นพราหมณ์ทั้ง ๕๐๐ คนนั้นทำความเคารพโดยเคารพ แล้วห้ามอยู่บ่อยๆ ก็

ละเรือน ไปคนเดียวเท่านั้น อาศัยภูเขาชื่อเอระกะ แล้วบวชเป็นฤาษี ในกาลนั้น ภูเขาชื่อเอระกะนี้ชื่อว่า ภูเขามัณฑะ เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นบวชแล้ว กุลบุตรเหล่าอื่นเป็นอันมาก ได้บวชตามในสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น มาณพของพราหมณ์ ๕๐๐ คนแม่เหล่านั้น เพราะมารดาบิดาของตนตายไปโดยลำดับ ก็ได้บวชตามในสำนักของพระโพธิสัตว์ มาณพของพราหมณ์พวกหนึ่ง ได้ศึกษาปริกรรมกสิณจากสำนักของพระโพธิสัตว์ แล้วได้ไปยังสถานที่แต่ละคนชอบใจ เจริญสมถกรรมฐาน ยังฌานให้เกิดขึ้นแล้ว มีฌานไม่เสื่อม บังเกิดแล้วในพรหมโลก ส่วนฤาษีที่เคยเป็นพราหมณ์ ๕๐๐ ตน ได้อยู่กับพระโพธิสัตว์ เพราะความรักในกาลก่อน

ในกาลนั้น บรรดาศิษย์เหล่านั้น ศิษย์ของพระโพธิสัตว์ ผู้เป็นหัวหน้าศิษย์ทั้งหมด ได้เป็นพระโพธิสัตว์ชื่อว่าเมตไตรย วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์(ชื่อว่าเมตไตรย)นั้น เมื่อฤาษีทั้งหมดพากันไปสู่ทิศต่างๆ เพื่อต้องการผลไม้น้อยใหญ่ จึงให้เรียกศิษย์ผู้เป็นหัวหน้ามา แล้วไปเพื่อต้องการผลไม้น้อยใหญ่ ขึ้นสู่ภูเขาชื่อว่ามัณฑะนั้น เมื่อเที่ยวไปกับศิษย์เพื่อต้องการผลไม้น้อยใหญ่ ไม่ได้ผลไม้อะไรเลย จึงมองลงไปยังเชิงภูเขา

ในกาลนั้น นางเสือโคร่งตัวหนึ่ง ใน ๓ วันที่ผ่านมา ได้คลอດลูกทั้งหลายออกมา เมื่อไม่อาจดกกลับความหวัดได้ จึงมีความประสงค์จะกินลูกเสือโคร่งทั้งหลาย ผู้เป็นลูกของตน ซึ่งกำลังเล่นกับตน ได้แสดงอาการที่จะกินแล้ว พระโพธิสัตว์นั้นเห็นนางเสือโคร่งนั้น มีความประสงค์จะกินลูกทั้งหลายของตนแล้ว จึงคิดว่า “โอ ! สัตว์วิฆเนศวรน่ารังเกียจนักหนอ เพราะว่า นางเสือโคร่งนี้มีความประสงค์จะกินลูกทั้งหลายผู้เกิดจากโลหิตของตน ก็เพื่อจะรักษาชีวิตของตนไว้” ก็ครั้นคิดแล้ว จึงให้เรียกหัวหน้าศิษย์มา แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ดูก่อนสหาย ท่านจง(ไป)แสวงหาเนื้ออย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเดนของราชสีห์ หรือเป็นเดนของนกหัสติลิงค์ บนภูเขานี้ทั้งสิ้น ถ้าได้ ก็จงรีบกลับมา เราจักให้แก่ นางเสือโคร่งนี้” หัวหน้าศิษย์นั้นถูกอาจารย์ส่งไปแล้ว จึงไปแสวงหาทั่วทั้งภูเขา ในเวลาที่หัวหน้าศิษย์ยังไม่กลับมานั่นเอง พระโพธิสัตว์เมื่อค้นหาอวัยวะทั้งสิ้นของตน จึงกล่าวอย่างนี้ว่า

(๔๑) “นครคือสัณกายะ”^๓ (ร่างกายของตน)นี้ อาศัยอยู่ติดชายแดน คือคติน่ากลัวอย่างมากด้วยภัยคือชาติ มีโจรคือชราคอยดักปล้น”

(๔๒) เป็นที่อยู่ของตระกูลเสือโคร่งคือพยาธิ(ความเจ็บ) มีภูเขาคือมัจจุ(ความตาย)คอยย่ำยี มากไปด้วยความเร่าร้อน คือโสกะ(ความเศร้าโศก) มีปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) และอุปัทวะ(อันตราย) มากมาย

(๔๓) ถึงพร้อมด้วยหวัชโมยคือทุกข์(ความทุกข์กาย) คลาคล่ำไปด้วยภัยคือโหมันส(ความทุกข์ใจ) มีอุปายาส(ความคับแค้นใจ) คอยเบียดเบียน เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์อย่างเดียว

(๔๔) เป็นที่อยู่ของตระกูลช้างคือราคะ(ความกำหนัด) กว้างขวางด้วยอำนาจของโทสะ(ความขัดเคือง) เกลื่อนกล่นด้วยกลุ่มมฤต คือโมหะ(ความลุ่มหลง) อันรากษสคือโกธะ(ความโกรธ)ส่องแสงแล้ว

(๔๕) มากไปด้วยสัตว์ร้ายคืออุปนาหะ(ความผูกโกรธ) อันกุมภณห์

^๓ สัณกายะ หมายถึงอุปาทานขันธ ๕ (คือ (๑) รูป (๒) เวทนา (๓) สัญญา (๔) สังขาร (๕) วิญญาณ) ที่. ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๖., ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๓/๑๖๓.

- (๔๖) คือมักกะ(ความลบหลู่คุณท่าน)ส้องเสพแล้ว อันโจรคือปฬาสะ
(ความดีเสมอ)ประพุดิแล้ว คราคร่ำไปด้วยข้าศึกคืออิสสา(ความริษยา)
ห้อมล้อมด้วยทุจริต(ความประพุดิชั่ว) ทำวิสมโลกะ
(ความโลภไม่สม่ำเสมอ)ไว้ในเบื้องหน้าแล้ว มีนันทิราคะ
(ความกำหนดด้วยอำนาจความเพิลิตเพลิน)เป็นนายทหารใหญ่
ชี้ขาดด้วยมิจฉาธรรม^๔
- (๔๗) มากไปด้วยกลิ่นเหม็นคืออวัณณะ(โทษ) คลาคล่าไป
ด้วยแมลงวันคือวิตก(ความตรึก) มากไปด้วยกลิ่นหอมคือมทะ
(ความมัวเมา) ถูกคณะคือปมาทะ(ความประมาท)ส้องเสพแล้ว
- (๔๘) มากไปด้วยความหลังไหลคือทิกฐิ(ความเห็น)
เป็นที่พักอาศัยของพราหมณ์คืออนุสัย(กิเลสที่นอนเนื่อง)
มหาอำมาตย์คือสังโยชน์(กิเลสเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ)
ย่อมรักษาพระนครไว้ ทุกเมื่อ
- (๔๙) เราเป็นพระนครคือสักกายะ ที่มากไปด้วยอุตราสะอย่างนี้
พระราชผู้เป็นใหญ่ ผู้ไม่ทรงทราบแล้ว จึงครองราชย์ในพระนคร
คือสักกายะนั้น^๕

พระโพธิสัตว์เมื่อค้นหาธรรมในร่างกายของตนอย่างนี้ เมื่อรอกการกลับมาของศิษย์ จึงคิด
อีกว่า “เราจักพาสัตว์ทั้งหลายผู้กำลังแสวงทุกขมากมายหลายอย่างเห็นปานนี้ให้พ้นจากทุกขได้ ด้วย
ธรรมอะไร” จึงได้เห็นธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ด้วยอำนาจบารมีที่ตนประพุดิมาในชาติก่อน ใน
อัฐภาพที่ล่วงมาแล้ว

ก็แล พระโพธิสัตว์นั้นครั้งนั้นเห็นแล้ว ได้มีความคิดดังนี้ว่า “บุคคลไม่บำเพ็ญธรรมที่ชื่อว่า
ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าที่บำเพ็ญได้ยาก ไม่สละสิ่งที่สละได้ยาก ไม่ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก ไม่อดกลั้น
ธรรมที่ทนได้ยาก ก็ไม่สามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้ เพราะเหตุที่จิตนี้ที่เรากำหนดไว้เพื่อต้องการเป็น
พระพุทธเจ้า ซึ่งอาศัยสรีระอันมีโทษมาก ตั้งอยู่ได้ไม่นาน ซึ่งมีใช่เป็นสภาวะที่มีอารมณ์เดียวเสมอไป
ฉะนั้น เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ เราจักมอบร่างกายของเราไว้ แก่แม่เสือโคร่งตัวนี้ トラบ
เท่าที่จิตของเรายังมีความเลื่อมใสอยู่ ทานอย่างอื่นทั้งหมด จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา แล้วได้ตั้งจิต
ปรารถนาเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าอย่างนี้ว่า

- (๕๐) “ด้วยกรรมที่เป็นบุญนี้ ในอนาคตกาล ข้าพเจ้า
ขอเป็นพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าจักยังสัตว์ทั้งหลายให้ถึง
ความดับจากทุกขในสังสารวัฏ”

พระโพธิสัตว์เมื่อจะให้ตนรู้แจ้งเพิ่มขึ้นอีก จึงกล่าวอย่างนี้ว่า

- (๕๑) “ขอนรชนทั้ง ๒ ฝ่าย ภูเขทั้งหลาย พระอินทร์
พระพรหม ท้าวปชาบดี ท้าวโสมะ พระยม ท้าวเวสวัณ

^๔ **มิจฉาธรรม** แปลว่า ความกำหนดผิดธรรมดา หมายถึงความกำหนดที่ผู้ชายมีต่อผู้ชาย และที่ผู้หญิง
มีต่อผู้หญิง ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๑/๓๘.

^๕ อนาคต.อญฺญ. น. โสตตถก. น. ๒๒

และพระราชา จงอนุโมทนาต่อข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้ให้
ขอเทพทั้งปวงจงอนุโมทนาบุญที่ข้าพเจ้าทำแล้วเถิด”

ก็แล พระโพธิสัตว์ครั้นกล่าวแล้ว เมื่อศิษย์ยังไม่กลับมาเลย ได้ทิ้งตนจากยอดภูเขา
ชื่อว่ามณฑะ ให้ตกลงถึงปากของนางเสือโคร่งแล้ว นางเสือโคร่งเห็นร่างกายของพระโพธิสัตว์ตกลงมา
จากยอดภูเขาแล้ว จึงทิ้งลูกทั้งหลายของตน แล้วกินเนื้อพระโพธิสัตว์แทน ด้วยกรรมนั้น พระโพธิสัตว์
นั้นจุติจากอัฐภพนั้นแล้ว ได้บังเกิดในเทวโลก ถิ่นนี้ชื่อว่าถาวาด้วยความเกิดขึ้นแห่งจิตดวงที่ ๓
เพื่อเป็นพระพุทธานุภาพของพระโพธิสัตว์ ด้วยอำนาจการตั้งความปรารถนาด้วยใจของตนเองเท่านั้น ดัง
พรรณนามาฉะนี้

การพรรณนา ในบาทคาถาว่า พุคฺคิยา สกมทาสี พรหมอิสฺสี นี จบบริบูรณ์แล้ว

-----

๔. สิทฺธิตถเตลหยาการาชปุตฺตวิตฺถุ เรื่องพระราชบุตรผู้ถวายน้ำมันเมล็ดพันธุ์ผักกาด

ก็ในบาทคาถาว่า ราชปุตฺตสิทฺธิตถเตลหยา นี มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก
หลายร้อยอัฐภพ บังเกิดในตระกูลช่างทองในกัปหนึ่ง ชื่อ ปุณฺณทริกะ เขาเจริญวัยเติบโตใหญ่ เป็น
ช่างทองผู้ฉลาด ในกาลนั้น ได้มีมหาเศรษฐีคนหนึ่ง นามว่า ทณฺฑทริกะ เศรษฐีนั้น มีธิดานามว่า กาญ
จนวดี เจริญวัยขึ้นพร้อมกับบริวารทั้งหลาย ในสมัยที่อายุได้ ๑๖ ปี เป็นผู้มั่งร่ำรวยที่สุด ครั้น
นั้น ในทางทิศตะวันตก ได้มีมหาเศรษฐีนามว่า วิสาละ อีกคนหนึ่ง เศรษฐีทั้งสองนั้น ได้เป็นสหายกัน
และกัน วิสาละเศรษฐี มอบธิดาของตน แก่ทณฺฑทริกะเศรษฐีนั้น เพื่อประโยชน์แก่บุตรชาย ณฑทริกะ
เศรษฐี ให้เรียกตัวบุตรชายมา สั่งให้เครื่องประดับเกศให้เข้าพักที่ชั้นล่างของปราสาท แล้วกล่าว
กะพระโพธิสัตว์ว่า ดูก่อน ช่างทองผู้เจริญ เจ้าเห็นเท่าทั้งหลาย จักสามารถทำเครื่องประดับอะไรได้
หรือไม่ ? พระโพธิสัตว์ตอบว่า สามารถทำได้ จึงได้กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงทำเถิด แล้วแสดง
อวัยวะสีกว่าเท้าของธิดาของตน แก่พระโพธิสัตว์ ผู้รับเอาทองบางส่วนไป แล้วแสดงนิ้วมือเท่านั้น
ฝ่ากุมาริ คิดว่า มารดาบิดาของเรา แสดง(นิ้วมือ) เฉพาะหน้าของช่างทอง มีเหตุอะไรกัน จึงแอบมอง
พระโพธิสัตว์ทางช่องฝาเรือน เห็นความหล่อเหลาของพระโพธิสัตว์ ในขณะนั้นนั่นเอง เป็นผู้มิจิต
ปฏิพัทธ์ในพระโพธิสัตว์นั้น ถูกกามราคะครอบงำ จึงเขียนจดหมาย(ลับ)ว่า ถ้าเธอเป็นผู้ต้องการเรา
ทางทิศตะวันตก หลังเรือใหญ่แห่งหนึ่งมีต้นไม้ใหญ่อยู่ ในเวลาเย็น ท่านจงขึ้นไปแอบอยู่บนกิ่งของ
ต้นไม้นั้น แมตฉันก็จะออกไปพบท่านในเวลารাত্রี แล้วจกร่วมอภิรมย์กัน แล้วขว้างไปตกกระแทบ
ศีรษะของพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์เห็นจดหมายนั้นแล้วอ่านจบได้เป็นผู้หนึ่ง ทำการงานต่อไป ใน
เพลสายัณห์ พระมหาสัตว์ทำการงานเสร็จแล้ว กลับไปเรือนของตน อาบน้ำทานอาหารแล้ว
ครั้นดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ได้ขึ้นแอบบนต้นไม้ตามคำในจดหมายนั้น นั่งบนคาบต้นไม้ เข้ม
มองทิศทางมาของกุมารินั้น แมกุมาริเป็นผู้ปรนนิบัติมารดาบิดา ทราบเท่าที่มารดาบิดายังไม่เข้านอน
(ตนก็ยังไม่ออกไป ในลำดับนั้น ครั้นมารดาบิดาหลับแล้ว ตนค่อยๆ ลุกขึ้น ถือเอาขามมาบรรจุข้าว
สวयชนเต็มแล้วราดด้วยแกงเนื้อ ลงจากเรือนใหญ่ ตรงไปสู่สำนักของพระมหาสัตว์ กุมารินั้น มองดู
พระมหาสัตว์นั้น รู้ว่าพระมหาสัตว์นั่งหลับอยู่ ไม่ปลุกให้ลุกขึ้น ได้ยินว่า ในเวลานั้น กุมาริได้

ความคิดว่า ผู้ใดปลุกคนนอนหลับให้ลุกขึ้น ผู้นั้น จะต้องหมกไหม้ในมหานรกตั้งกัปหนึ่ง แม้เพราะเหตุนั้น กุมาริ รู้เรื่องนั้นมาจากสำนักของมารดาบิดา จึงไม่ปลุกพระมหาสัตว์นั้นให้ลุกขึ้น เพราะกลัวตกนรก นางจึงเลือกเก็บดอกไม้และใบไม้มาวางรองพื้นแล้วจึงตั้งขามบรรจุข้าวราดแกงเหนื่อนไว้ ในที่ใกล้พระมหาสัตว์ แล้วกลับไป ฝ่ายพระมหาสัตว์ ตื่นขึ้นในเวลา que กุมาริ นั้นกลับถึงประตูเรือนใหญ่ เห็นสิ่งของเหล่านั้น จึงคำว่า เมื่อครู่กุมาริ คงมาถึง แล้วมองดูทางโน้นทางนี้ เห็นกุมาริ นั้นกำลังเข้าประตูเรือนใหญ่ไป จึงเกิดความเดือดร้อนใจ ถือเอาสิ่งของเหล่านั้นแล้วกลับไปสู่เรือนของตน รุ่งขึ้น ในเวลากลางวัน พระมหาสัตว์ก็ทำการงานของตนไป ฝ่ายกุมาริ นั้นแล ก็เขียนจดหมายเหมือนอย่างนั้นอีก โดยเห็นว่า คินนีอย่าหลับอีก แล้วข่วนไปตกกระตบศีรษะของพระมหาสัตว์นั้น พระมหาสัตว์ อ่านจดหมายนั้นแล้ว ทำเป็นเหมือนไม่รู้ ได้ตั้งใจทำงาน(ของตนไป) ครั้นดวงอาทิตย์อัสดงคตไปแล้ว ก็ไปในที่นั้น แล้วนั่งหลับเหมือนคินก่อน ฝ่ายกุมาริ ได้ไปโดยทำนองที่กล่าวมาแล้ว รู้ความที่พระมหาสัตว์นั้นนั่งหลับก็กลับไป ฝ่ายพระมหาสัตว์ เห็นเหมือนคินก่อน แล้วกลับเรือนของตน ในวันที่ ๓ กุมาริ เห็นพระมหาสัตว์นั้นนั่งหลับอยู่อีก เป็นผู้ถูกความเศร้าโศกครอบงำ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

แม่หนุ่มคนนี้ จะเป็นคนที่น่ารัก น่าพอใจ น่าอภินิรมย์

คงไม่เคยมีวาสนาร่วมกัน (เขา) จึงนอนหลับแล้วตื่นขึ้น

ความพยายามของเขาและของเรา เป็นของว่างเปล่า

ข้าแต่เจ้านาย เธอจงกลับไปอยู่ให้เป็นผู้สุขเถิด แม้เราก็จะไม่

กลับมาอีก

จึงวางสิ่งของที่ตนนำมา จากไป แล้วไม่ได้กลับมาอีก เมื่อกุมาริ นั้นกลับถึงประตูเรือนใหญ่แล้ว พระโพธิสัตว์ จึงรู้สึกตัวตื่นขึ้น ได้ตรวจดู เห็นแต่หนทางที่ว่างเปล่า เป็นผู้ถูกราคะครองจำแล้ว จึงกล่าวคาถาว่า

กุมาริ คนนี้ มีรูปงาม นามอง น่าชื่นชม เรานั้น

ถูกรกรรมอะไรตกเตือน จึงหลับไหลอยู่ที่ใกล้โคนไม้

พวกเราคงไม่เคยทำบุญร่วมกันไว้ในปางก่อน ฉะนั้น

จึงมิได้สมาคมกับนารีนั้น ในเวลาบริจาตุทาน คงไม่มีเราอยู่ด้วย

ทั้งมิได้อนุทนาในทานของเศรษฐี บัดนี้ จึงได้แค่เห็นกันเท่านั้น

(แต่) ไม่ได้ร่วมอภินิรมย์กับด้วยกุมาริ นั้น

จึงได้ถือเอาอาหารที่นางวางไว้แล้วหลีกไป

วันรุ่งขึ้น วิศาลเศรษฐี สั่งให้บรรทุกข้าวสารจากข้าวสาลีเต็ม ๕๐๐ เกวียน งามอีก ๕๐๐ เกวียน เนยใสและนมสดอีกอย่างละ ๕๐๐ หม้อ และเนื้อ โค กระบือ สุกร แกะ ปลา เนื้อ อีก ๑,๐๐๐ เกวียน ส่งไปสู่เรื่องของทัณฑกรเศรษฐี แม่ท่านเศรษฐีนั้น ให้ตกแต่งประดับประดาบุตรชายของตนให้ชั้นยาน ส่งไปพร้อมด้วยบริวารชนทั้งหลาย ทัณฑกรมหาเศรษฐี พร้อมกับบริวารเป็นจำนวนมาก ก็ได้ขึ้นรถคันที่ดีที่สุด ซึ่งขจัดด้วยรัตนที่ ๗ ประการ ได้เดินทางไปสู่เรือนด้วยตนเอง เศรษฐีทั้งสองเหล่านั้น จัดพิธีแต่งงาน แล้วจัดงานฉลองสมรสกัน ๑ เดือนทีเดียว เมื่อครบเดือนหนึ่ง ต่างคนต่างพาบริวารชนของตนแยกย้ายกันเดินทางกลับ แม้พระโพธิสัตว์ คิดอย่างนี้ว่า กุมาริ นี้เป็นหญิงสหายสุดที่รักของเรา ชื่อว่าบุรุษเช่นเรา ควรที่จะได้ร่วมพร้อมหน้ากับกับกุมาริ กานัน เราอาศัยเครื่องบรรณาการนั้นแล้ว ควรที่จะได้พบท่านอุปราช เขาทำเครื่องประดับ ซึ่งงดงามด้วยแก้ว

มณีและแก้วมุกดา อันเรื่องรองสมควรแก่พระราชา ได้มอบถวายเป็นเครื่องบรรณาการกาอุปราข แม้อุปราขเห็นเครื่องประดับนั้น มีจิตยินดีเหลือประมาณ ถามว่า ผู้เจริญ เพราะประโยชน์อะไร เจ้าจึงให้เครื่องประดับนี้แก่เรา พระโพธิสัตว์ จึงบอกเล่าเรื่องทั้งปวง อุปราขจึงกล่าวว่า ผู้เจริญ เจ้าอย่าคิดไป เราจักทำอุบายเพื่อการได้อิตาเศรษฐี แม้อุปราขนั้น ได้ให้พระโพธิสัตว์ประดับเครื่องอลังการทั้งปวง แล้วให้ปลอมเป็นสตรี แล้วพาไป ขึ้นหลังช้าง ตนเองขึ้นนั่งบนคอช้าง พาไปสู่เรือนทณทกรเศรษฐี ให้คอยตามตัวมหาเศรษฐีมาพบ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านมหาเศรษฐีผู้เจริญ สุวรรณปราสาทนี้เป็นของใคร เมื่อเศรษฐีกล่าวว่า ปราสาทนี้เป็นของิตาตนเอง ได้กล่าวว่า เศรษฐีผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น แม้เราเป็นภุมหาราชผู้เป็นบิดา ส่งไปชนบท เพื่อปราบโจรภัย ขอฝากน้องสาวของเราไว้กับิตาของท่านจนกว่าเราจะเดินทางกลับมา ในเวลาที่เรากลับมาถึง จึงจะพาน้องสาวของเรานั้นไป มหาเศรษฐีฟังคำนั้นแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า ิตาของเรามีสามีแล้ว ส่วนน้องสาวของท่าน ย่อมไม่ได้เพื่อจะอยู่ร่วมกับิตาของเรา อุปราขกล่าวว่า ดูก่อนมหาเศรษฐีผู้เจริญ น้องสาวของเราจะอยู่กับิตาของท่านโดยเว้นสามีของนาง จนกว่าเราจะกลับมา เศรษฐีรับคำว่า ดีแล้วขอรับ แล้วให้เรียกิตาของตนมา บอกเล่าเรื่องทั้งปวง แล้วให้นางอยู่ปราศจากสามี แม้อุปราข ส่งพระโพธิสัตว์เข้าปราสาทไป ก็แล ครั้งส่งเสร็จแล้วก็ว่า มหาเศรษฐีผู้เจริญ น้องสาวของเราไม่เคยเคี้ยวกิน ท่านอย่าเคี้ยวกิน ไม่เคยมีฟี่เลี้ยง ท่านอย่าส่งฟี่เลี้ยง อย่าให้ออกไปอยู่ในที่อื่น อย่าให้คนเหล่านี้เข้าไปในปราสาท แม้กระทั่งสามีของนาง มหาเศรษฐีกล่าวว่า ท่านอย่าได้กลัวไป ทุกอย่างของจงเป็นภาระของเรา แม้อุปราข ทำทุกอย่างให้เป็นภาระของเศรษฐีแล้วลี้กไป ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ ก็ได้เสพสมกับภุมารีนันถึง ๓ เดือน ไม่มีใครรู้เหตุนี้เลย อุปราขเดินทางกลับมาแล้วได้พาพระโพธิสัตว์นั้นไป แม้พระมหาสัตว์แลยังเป็นผู้มีปัญญาญาณไม่แก่กล้า ถูกโมหะครอบงำ เป็นผู้ว่างเปล่าด้วยราคะเป็นต้น ได้ส้องเสพกับภรรยาของผู้อื่น เคลื่อนจากภพนั้นแล้ว บังเกิดในอเวจิมหานรก ด้วยอำนาจแห่งอุปราปรียเวทนิยกรรม ต้องเสวยทุกขใหญ่ ในมหานรกล้อยๆ ตลอดระยะเวลา ๑๔ กัป จจริงอยู่ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า

เพราะความกระสับกระส่ายด้วยราคะ สัตว์เหล่านี้

จึงประสบนรกอย่างมากมาย เราจักละโลกนี้ไป โดยประการ
ที่เราจะไปสู่สุคติ

พระโพธิสัตว์นั้น เคลื่อนจากมหานรกล้นแล้ว ด้วยวิบากที่ยังเหลืออยู่ ต้องเสวยทุกขใหญ่ (ด้วยการ)เกิดเป็นคนไม่มีเพศ เป็นผู้หญิง เป็นบุรุษ เป็นลา เป็นโค ต้องถูกต้อน เป็นคนบอดแต่กำเนิด เป็นคนหนวกแต่กำเนิด ชนิดละ ๕๐๐ ชาติ ถึงความเป็นหญิงถึง ๕๐๐ ชาติ การเกิดเป็นหญิงครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายชาติที่ ๕๐๐

จจริงอยู่ ในกาลครั้งหนึ่ง ในสารมณฑกัป ในนครชื่อรัมมวดี มีพระราชานามว่า สุปปุตตะ ทรงครองราชโดยธรรมโดยเสมอ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปฺราณทีปกร ทรงเป็นพระโอรสของพระราชานามว่าอนันตเสตติจอุบัตินันแล้ว พระโพธิสัตว์ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย จุตจากเทวโลกแล้วด้วยอุปราปรียเวทนิยกรรมนั้น บังเกิดเป็นน้องสาวต่างมารดาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปฺราทีปกร ในราชตระกูล ในวันตั้งราชทินนามของพระธิดานั้น พระประยูรญาติทั้งหลาย ถวายพระสมัญญานามว่า สุมิตตา

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ชื่อว่าปฺราณทีปกร ได้บำเพ็ญบารมีทั้งหลายมา ๑๖ อสงไขย กับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปหนึ่ง ชื่อว่าสาระ ได้ถือปฏิสนธิ ในพระครรภ์ของพระนางจันทาเทวี อัครมเหสี

ของพระเจ้าสุปปบุตร ในราชตระกูล ในนครจัมปาวดี ล่วงไป ๑๐ เดือน พระเทวี ทรงมีพระประสูติกาล พระกุมารนั้น เจริญวัยแล้วโดยลำดับ ทรงอยู่อยู่ในพระราชวังเกินกว่า ๑๐,๐๐๐ ปี ได้เห็นนิมิต ๔ ประการแล้ว ได้เสด็จออกมหาภิเนษกรรม ทรงตั้งความเพียรตลอด ๗ วัน ได้บรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้ว

ในกาลนั้น มนุษย์ทั้งปวงมีพระราชาเป็นประธาน ได้บำรุงพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ครั้นนั้น พระโพธิสัตว์ชื่อว่าปัจฉิมทีปังกร ได้บังเกิดแล้วในตระกูลพราหมณ์ ผู้มีทรัพย์มาก มีโกศมาก เห็นโทษในกามทั้งหลายแล้ว จึงละเรือน บวชในพระพุทธศาสนา ได้อภิญญา ๕ ประการ และสมาบัติ ๘ ประการแล้ว วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์นั้น เห็นสิริสมบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ผู้อันพระสงฆ์แวดล้อมแล้ว ได้คิดดังนี้ว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกรพระองค์นี้ ผู้อันพระสงฆ์สาวกแวดล้อมแล้ว ย่อมงาม และพระองค์ย่อมยิ่งสัตว์เหล่านี้ให้พ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏได้ ฉันท ในอนาคต แม้เราก็ควรเป็นพระพุทธเจ้า ฉันทนั้น” ครั้นคิดแล้ว จึงถือบาตรขอตนแล้วเที่ยวไปเพื่อขอน้ำมนต์ ตลอดพระนครทั้งสิ้น ได้น้ำมนต์เป็นอันมากแล้ว จึงฉาบทาบริเวณทั้งสี่ของพระผู้มีพระภาคด้วยคันธชาติ ๔ ชนิด แล้วบูชาพระผู้มีพระภาค ด้วยเครื่องบูชาประทีปหลายพันดวงตลอดคืนยันรุ่ง เมื่อราตรีสว่างแล้ว เมื่อพระภิกษุสงฆ์พากันมายังสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้ทำการบูชาด้วยประทีป แม้แก่พระภิกษุสงฆ์ แล้วไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคอีก ได้หมอบราบลงใกล้พระบามของพระตถาคต แล้วได้ทำการตั้งความปรารถนาอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ทรงยังสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นได้ ฉันท ด้วยอานุภาพแห่งการบูชาด้วยประทีปนี้ ในอนาคต แม้ข้าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกรแล้ว จะพึงยังเวไนยสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ในวัฏฏะ ฉันทนั้น”

พระศาสดาพระนามว่าปุราณทีปังกร ทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อทรงส่งอนาคตังสญาณไป (ใคร่ครวญอยู่) ประทับนั่งในท่ามกลางสงฆ์นั้นแล ทรงพยากรณ์แล้วว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้นี้ ทำปทีปบูชาพระตถาคตและภิกษุสงฆ์ แล้วตั้งปณิธาน จากนั้นไป อีก ๑๖ อสงไขย กับ ๑๐๐,๐๐๐ กับ ภิกษุนี้จักเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร เหมือนเรา” ภิกษุนั้นได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ตั้งแต่นั้นมา ก็เที่ยวขอน้ำมนต์เป็นนิตย์ แล้วนำมาทำประทีปบูชาพระผู้มีพระภาค อยู่มาวันหนึ่ง เทียบินทบาตน้ำมันไปจนทั่วพระนคร ได้มายืนอยู่ใกล้ประตูพระราชนิเวศน์

ในกาลนั้น พระราชบุตรนั่งอยู่บนพื้นปราสาท ๗ ชั้น เห็นภิกษุนั้นกำลังเข้าไปภายในพระราชวังผิดเวลา จึงคิดว่า “ภิกษุนี้ยืนอยู่ใกล้ประตูพระราชนิเวศน์ ในสมัยไม่ใช่เวลานี้ คงไม่มาเพื่อประโยชน์ภัตร คงมาเพื่อประโยชน์แก่ชนเหล่าอื่น” จึงทรงส่งคนรับใช้คนหนึ่งไป คนรับใช้นั้นไปยังสำนักของภิกษุ ถามแล้ว ฟังแล้วว่าท่านมาเพื่อต้องการน้ำมัน จึงรีบกลับไปกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระราชธิดา

พระราชธิดานั้นรับสั่งให้นิมนต์ภิกษุนั้นมา ให้นั่งบนอาสนะ ทรงไหว้แล้ว ทรงถือขันทองคำใบหนึ่ง มาบรรจุให้เต็มด้วยน้ำมันเมลิตพันธุ์ผักกาด เทินมาบนศีรษะ ยังจิตให้เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า พี่ชายของเราเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อต้องการช่วยสรรพสัตว์ได้ฉันท แม้เราก็ขอเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ในอาคตกาล ฉันทนั้น ในกาลที่เราเป็นพระพุทธเจ้า จงมีนามว่า สิทธิตถะ เสด็จไปสู่สำนักของพระเถระ ลดขันน้ำมันนั้นลงจากศีรษะแล้วใส่น้ำมันลงในบาตรของพระเถระนั้น แล้ว

กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ด้วยการถวายน้ำมันนี้ ขอความปรารถนาของดิฉันจงสำเร็จ ขอท่านจงนำน้ำมันนี้ ไปทำการบูชา พระพี่ชายของดิฉัน จงกราบทูลตามคำของดิฉันอย่างนี้ว่า พระราชบุตริกราบนมัสการเทพะบาทของพระผู้มีพระภาค ด้วยการถวายน้ำมันเมล็ดฝักกาดนี้ น้องสาวของพระองค์ปรารถนาเป็นพระพุทเจ้าในอาคต แม้ในเวลาเป็นพระพุทเจ้า ขอหม่อมฉันจะมีชื่ออย่างนี้ ด้วยการถวายน้ำมันเมล็ดฝักกาดแล้วกล่าวว่า น้องสาวของพระองค์ ทำความปรารถนาอย่างนี้ ก็แล ครั้นตรัสแล้ว ได้ถวายสานส์แก่พระเถระ แล้วส่งไป

พระเถระรับสาส์นของพระราชธิดานั้นมาแล้ว ถือบาตร ลูกจากอาสนะแล้วได้ไปสู่พระวิหาร ในวันนั้น พระเถระทำการบูชาด้วยประทีปมากกว่า ทำการตั้งความปรารถนา ตามที่ตนต้องการ แล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ พระราชธิดา น้องสาวของพระองค์ถวายน้ำมันแล้ว ข้าพระองค์ทำการบูชา ด้วยประทีปมีประมาณเท่านี้แล้วด้วยน้ำมันนั้น พระราชธิดานั้นปรารถนาเป็นพระพุทเจ้า ด้วยการถวายน้ำมันเมล็ดพันธุ์ฝักกาดนี้ นางได้ตั้งความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในเวลาเป็นพระพุทเจ้า ขอหม่อมฉันจะมีชื่ออย่างนี้ ด้วยการถวายน้ำมันเมล็ดฝักกาด แล้วได้ทูลถามว่า ความปรารถนานั้นของพระราชธิดานั้น จักสำเร็จหรือไม่หนอ

พระศาสดาทรงสดับคำของพระเถระแล้ว จึงตรัสอย่างนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุ บัดนี้ น้องสาวเราดำรงอยู่ในความเป็นอย่างนี้แล้ว ธรรมดาว่าสตรีไม่สามารถได้รับการพยากรณ์ ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ผู้ดำรงอยู่ในอดีตภาวะ ย่อมไม่ได้รับพุทพยากรณ์ ธรรมดาว่าธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทเจ้า สตรีทำได้ยากอย่างยิ่ง ต้องบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย แล้วปรารถนาความเป็นพระพุทเจ้า ด้วยใจเป็นเวลา ๗ อสงไขย ด้วยวาจา ๙ อสงไขย มีความเพียรมั่นคง ทำการตั้งความปรารถนามั่นคง ก็สามารถทำให้ธรรม ๘ ประการประชุมพร้อมกันได้ (ในกาลนั้น) สตรีจึงได้รับการพยากรณ์ได้” ถ้ามว่า ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง” พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศธรรม ๘ ประการเหล่านั้น จึงตรัสพระคานี้ว่า

(๕๒) “อภินิหารย่อมสำเร็จได้เพราะธรรม ๘ ประการ
ประชุมพร้อมกัน คือ ความเป็นมนุษย์ ๑
ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ ๑
เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น ๑
การได้เห็นพระศาสดา ๑ การบรรพชา ๑
ความถึงพร้อมแห่งคุณ(คือสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕) ๑
อธิการคือการทำให้ยิ่ง ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑”^๖

(อธิบายความว่า) ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่บุคคลผู้ดำรงอยู่ในความเป็นมนุษย์แล้ว ปรารถนาเป็นพระพุทเจ้าเท่านั้น หาสำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในชาติแห่งพญานาค เป็นครุฑ เป็นเทวดา เป็นพรหมไม่ ความปรารถนาย่อมสำเร็จ แม้แก่บุคคลผู้เป็นไปในความเป็นมนุษย์ ผู้ดำรงอยู่ในเพศชายเท่านั้น หาสำเร็จแก่สตรี หรือบัณฑิต เกษะกั คนสองเพศ และคนไม่มีเพศไม่ ความปรารถนาย่อมสำเร็จ แม้แก่บุรุษผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยบารมีที่เต็มและดีทุกปฏิสนธิ เพื่อบรรลุอรหัตผล ในอัฐภาพนั้นได้เท่านั้น หาสำเร็จแก่บุรุษนอกนี้ไม่

^๖ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๕๙/๕๗๔ - ๕.

ถ้าบุรุษปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้าซึ่งยังทรงพระชนม์อยู่เท่านั้น ความปรารถนา
จึงจะสำเร็จได้ ความปรารถนาในพระผู้มีพระภาคผู้ทรงปรินิพพานไปแล้ว ในที่ใกล้พระเจดีย์ ที่โคน
โพธิพฤกษ์ ย่อมสำเร็จไม่ได้

ความปรารถนาย่อมสำเร็จแม้แก่บุรุษผู้ปรารถนาในสำนักของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้
บวชในพวกดาบสที่เป็นกัมมกริยาวาที หรือในภิกษุทั้งหลายเท่านั้น หาสำเร็จแก่บุรุษผู้ดำรงอยู่ในเพศ
คฤหัสถ์ไม่

แม้ผู้สมบูรณ์ด้วยคุณ บุคคลใด สละชีวิตของตน แก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ความ
ปรารถนาของบุคคลนั้น ย่อมสำเร็จด้วยอธิการนี้เท่านั้น หาสำเร็จแก่บุรุษนอกนี้ไม่

แม้บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยยถาภิหาร ก็มีฉันทะ(ความพอใจ) วายามะ(ความเพียร) อุตสาหะ
(ความขมักเขม้น) และปริเยญฐิ(การแสวงหา) อันยิ่งใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่ธรรมที่ทำให้เป็น
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่บุรุษนั้นเท่านั้น หาสำเร็จแก่บุรุษนอกนี้ไม่

ในเรื่องนั้น มีข้ออุปมาแห่งความเป็นผู้มีฉันทะเป็นใหญ่ ดังนี้ว่า ก็ถ้าว่า บุคคลใดสามารถ
จะว่ายข้ามห้องจักรวาลทั้งหมด ซึ่งมีน้ำเป็นผืนเดียวกัน ไปจนถึงฝั่งได้ ด้วยกำลังแขนของตน บุคคล
นั้นก็จะบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้

ก็หรือว่า บุคคลใดสามารถที่จะรวบรวมห้องจักรวาลทั้งหมด ซึ่งดารดาษด้วยพุ่มไม้หนาม
แล้วว่ายข้ามเหยียบย่ำไปจนถึงฝั่งได้ บุคคลนั้นก็จะบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้

ก็หรือว่า บุคคลใดสามารถที่จะหาหอกตอกตำห้องจักรวาลทั้งหมด แล้วเหยียบย่ำห้อง
จักรวาลนั้น ซึ่งเกลื่อนกล่นด้วยพื้นคือหอกที่เรียงรายติดกันไปจนถึงฝั่งได้ บุคคลนั้นก็จะบรรลุถึง
ความเป็นพระพุทธเจ้าได้

ก็หรือว่า บุคคลใดสามารถที่จะใช้เท้าเหยียบย่ำห้องจักรวาลทั้งหมด ซึ่งเต็มไปด้วยถ่าน
เพลิง อันปราศจากเปลวไปจนถึงฝั่งได้ บุคคลนั้นก็จะบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้

ก็หรือว่า บุคคลใด ไม่สำคัญเรื่องเหล่านี้ว่าเป็นเรื่องทำได้ยากแม้สักเรื่องเดียว
ประกอบด้วยฉันทะอุตสาหะ หรือการแสวงหาอันใหญ่หลวงเหล่านี้ว่า เราจักว่ายข้ามจักรวาลนั้น
ทั้งหมด หรือเดินไปด้วยเท้า จนถึงฝั่งได้ ความปรารถนาของบุคคลนั้นจะสำเร็จ ความปรารถนาของ
บุคคลนอกนี้ หาสำเร็จไม่ แล้วตรัสว่า น้องสาวของเราดำรงอยู่ในอัตตภาพเป็นหญิง ย่อมไม่ได้รับ
พุทธพยากรณ์ ภิกษุนั้น ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว ได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ น้องสาวของพระองค์ จักได้ความเป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่หนอ ? ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค
ส่งอดีตสังยุตตไป ก็ได้ทรงเห็นความที่พระราชธิดาตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าไว้ ด้วยอำนาจ
การตั้งความปรารถนาด้วยใจไว้ใน ๓ อัตตภาพ ในกาลที่ผ่านมา เมื่อทรงส่งอนาคตสังยุตตไป
ใคร่ครวญดูอีก ก็ได้ทรงเห็นความที่พระราชธิดานั้นสามารถเพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็น
พระพุทธเจ้า แม้ในอนาคตกาลได้ ก็แล พระศาสดาครั้งทรงเห็นแล้ว จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า
“ดูก่อนภิกษุ ในอนาคตกาล ผ่าน ๑๖ อสงไขย กับ ๑๐๐,๐๐๐ กัปนับจากกัปนี้ไป เธอจักเป็น
พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกรเหมือนเรา ในกาลนั้น เธอจักพยากรณ์น้องสาวของเรา น้องสาวของ
เรา จักได้รับพยากรณ์ในสำนักของเธอ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พระเถระถวายบังคม
พระผู้มีพระภาค ลุกจากอาสนะ ทำประทักษิณแล้วเข้าไปหาพระราชธิดาสุมิตตาถึงที่ประทับ แล้วทูล
เรื่องทั้งหมดแก่พระราชธิดา พระนางทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ทรงเกิดปีติโสมนัส กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า ข้า

แต่ท่านผู้เจริญ ตั้งแต่บัดนี้ไป ท่านมิต้องไปสู่สำนักของผู้อื่น ท่านโปรดรับน้ำมันในสำนักของเรา เท่านั้น แล้วปวารณาด้วยนิจจปวารณา นับแต่นั้นมาพระเถระ รับน้ำมันเมล็ดฝักกาด ในสำนักของ พระราชธิดา นำไปทำประทีปบูชาพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ แม้พระราชบุตรแล วันรุ่งขึ้น ตั้งแต่เช้า พร้อมกับบริวารชน ให้คนรับใช้ทั้งหลาย ขาเหนียะ โภชนียะ และเครื่องหอมมีดอกไม้เป็นต้น อัน ประณีตจำนวนมาก เข้าไปสู่พระวิหาร เลี้ยงพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ให้อัมหนา สำราญแล้ว จากนั้น ทรงมีความเบื่อหน่ายในความเป็นสตรี ให้ท่าน สมาทานศีล ทำอุโบสถกรรม ประพฤติพรหมจรรย์ กระทำ(กุศลกรรมอย่างนี้)ตลอดชีวิต(ที่เหลือ) ในภพนั้น ครั้นสิ้นอายุ ได้บังเกิด ในเทวโลก

การพรรณนา ในบาทคาถาว่า ราชบุตตี สิทธุตถเตลมทาสี นี้ จบบริบูรณ์แล้ว

นี่เป็นการตั้งปณิธาน(ความปรารถนา)ด้วยวาจา เพราะเหตุนี้ ท่านพระจุฬพทุทโฆสเถระ จึงกล่าวไว้

เรื่องชายหนุ่มนายเรือผู้เป็นที่รักของมารดาในแคว้นคันธาระ
เรื่องพระเจ้าคชปิยะผู้ทำสัตว์ให้สดุ้งแล้วจึงฝึก
เรื่องพรหมฤาษีได้อุทิศกายของตนให้แก่นางเสื่อโครง
เรื่องพระราชบุตรได้ถวายน้ำมันเมล็ดพันธุ์ฝักกาดอันเป็นสิริ
ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ อุทานกถา ๔ เรื่อง ชื่อว่าพาหิรนิทานกถา จบบริบูรณ์แล้ว

๒. มหานิทาน

จินติตตตตสงเขยยุยติ ปทวณณนา

(พรรณนาบทว่า จินติตตตตสงเขยยุย)

บัดนี้ เมื่อจะเริ่มพรรณนามหานิทานกถา ท่านพระจุฬพทุทโฆสเถระ กล่าวคำนี้ว่า
พระโพธิสัตว์เข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้าที่ใช้ใจปรารถนา ๗
อสงไขย ที่ใช้วาจาปรารถนา ๙ อสงไขย บำเพ็ญบารมีทั้งปวง ๔ อสงไขย
กับอีกแสนกัปด้วยการใช้กายและวาจาปรารถนา
บรรดาอสงไขยเหล่านั้น ชื่อว่า ๗ อสงไขย ที่พระโพธิสัตว์เข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้า
ด้วยการใช้ใจปรารถนา เป็นไฉน ? คือ

(๕๓) ท่านพระจุฬพทุทโฆสเถระได้ประกาศอสงไขยไว้ ๗

อสงไขยเหล่านี้ คือ (๑) นันทอสงไขย (๒) สุนันทอสงไขย

(๓) ปฐวีอสงไขย (๔) มณฑอสงไขย (๕) ธรณีอสงไขย

(๖) สาคธอสงไขย (๗) ปุณทริกอสงไขย

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า นนโท (นันทอสงไขย) ได้แก่ ชื่อว่านันทอสงไขย เป็นอสงไขย
เบื้องต้นของอสงไขยทั้ง ๗ อสงไขย

อติเวราชาวัตถุ
เรื่องพระเจ้าอติเทพ

ก็ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ พ้นแล้วจากความเป็นหญิง เพราะวิบากเครื่องไหลออกแห่งการ ถวายน้ำมันเมสึดพันธุ์ผักกาด แล้วบังเกิดเป็นเทพบุตรผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ในเทวโลกชั้นดุสิต ที่มีอายุประมาณ ๕๗ โภก ๖ ล้านปี ดำรงอยู่ในเทวโลกชั้นดุสิตนั้นตราบเท่าอายุแล้ว เวียนวายตาย เกิดอยู่ ในเทวโลกและมนุษย์โลก ในกัปหนึ่งที่ชื่อว่าสาระ ในอสงไขยชื่อนั้น จุตจากเทวโลก แล้วบังเกิดแล้วในราชตระกูล ในพระนครชื่อว่ากรกัณเฑ พระโพธิสัตว์นั้น พอพระราชบิดาสวรรคตไป ก็ได้รับการอภิเษกเป็นพระราชา ได้เป็นพระราชาพระนามว่าอติเทพ

พระเจ้าอติเทพนั้น อันบุโรหิตให้ศึกษาแล้ว ทรงครองราชย์สมบัติ เหมือนทรงบำเพ็ญจักร วัตติวัตร ในกาลนั้น พระเมตไตรยโพธิสัตว์ชื่อว่าสิริคุต ได้เป็นอำมาตย์ผู้พร่ำสอนธรรมของ พระราชาพระองค์นั้น ในกาลนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า **พรหมเทพ** เสด็จอุบัติขึ้นในกัปที่ ชื่อว่าสาระ ในอสงไขยชื่อนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ได้เสด็จไปยังสถานที่ทรง ประกาศพระธรรมจักร ที่พระพุทธรูปทุกพระองค์ไม่ทรงละแล้ว ในที่ใกล้พระนครชื่อว่ากรกัณเฑ เพื่อ ต้องการประกาศพระธรรมจักร พระรัศมีแห่งพระสรีระของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ได้ ปรากฏแผ่คลุมพระนครทั้งสิ้น ดุจรัศมีพระอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง

ครั้งนั้นแล พระราชาพระประทับนั่งในพระราชบัลลังก์บนปราสาท แม้อำมาตย์ชื่อว่าสิริ คุต ได้นั่งเบี่ยงพระพักตร์ของพระราชา พระราชานั้นทรงเห็นรัศมีใหญ่นั้น กำลังมุ่งหน้ามายังพระ นครแล้ว ไม่ทรงทราบว่าเป็นเทพ หรือมนุษย์ จากนั้น จึงทรงสั่นเกล้า ได้ประสงคฺจะเสด็จลงจาก อาสนะรูปสิงห์โตแล้ว ในกาลนั้น อำมาตย์ชื่อว่าสิริคุตเห็นอาการของพระราชานั้น เมื่อมองดูไปทาง หน้าต่างซึ่งมีช่องลมดุจสิงห์โต เห็นพระตถาคตพระองค์นั้น ผู้มีสิริ ผู้ทรงประดับด้วยพระลักษณะของ พระมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ทรงงดงามด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ทรงสว่างไสวไปทั่วพระสรีระ ทั้งสิ้น ดุจบุคคลใช้ธารน้ำแร่ทองราตรด ในที่ทั้งหลายมีพระนคร เรือน ปราสาท เรือนยอด ประตูละ เสาเรณียด กำแพง และอุทยานทั้งสิ้นเป็นต้นแล้ว จึงรู้ว่าเป็นพระพุทธรูป เพราะเขาเคยเห็น พระพุทธรูปในกาลก่อนมาหลายร้อยพระองค์ เพราะเขาเคยทำการตั้งความปรารถนาเพื่อต้องการ เป็นพระพุทธรูปเจ้า เพราะเขาเคยทำการสังฆสมในศาสตร์ของพระเวททั้งหลายมา ก็แลครั้นรู้แล้ว จึงได้ กราบทูลคำนับพระราชาว่า “ข้าแต่มหाराชาเจ้า พระองค์อย่าทรงกลัวไปเลย ผู้ที่มาแล้วนั้นไม่ใช่สัตว์ ชนิดใดชนิดหนึ่งเลย โดยที่แท้แล ผู้ที่มาแล้วนั้นก็คือพระสัพพัญญูสัมมาสัมพุทธเจ้า” ก็ครั้นกราบทูล แล้ว เมื่อจะประกาศคุณของพระพุทธรูปแก่พระราชานั้น จึงเหยียดแขนขวาวออกมาแล้วกราบทูลเป็น คาถาเหล่านี้ว่า

(๕๔) “ข้าแต่มหाराชาเจ้า ผู้ที่มาแล้วนั้นเป็นพระพุทธรูป^๗
เป็นบุคคลผู้สูงสุดในโลก เสด็จอุบัติขึ้นมาในโลก เพื่อประโยชน์
เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง พระชินเจ้าพระองค์นั้น

(๕๕) เป็นพระอรหันต์ เสด็จไปดีในโลก เป็นพระผู้มีพระภาค^๘

^๗ ที่ชื่อว่าเป็นพระพุทธรูป เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม ที. สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕๗/๑๓๓.

^๘ ที่ชื่อว่า เป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรง

- ผู้ถึงความสำเร็จในโลก เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
เป็นผู้หลุดพ้น เป็นผู้นำ
- (๕๖) เป็นผู้เจริญที่สุด เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ
เป็นผู้ประเสริฐที่สุด เป็นบุรุษสารถิ
เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว
เป็นผู้ไม่มีบุคคลเปรียบ
- (๕๗) เป็นผู้ก่อกุลแก่ชาวโลกทั้งปวง เป็นเผ่าพันธุ์
เป็นที่พักอาศัยแห่งรัตนะคือพระสัทธรรม
เป็นผู้เกิดมาเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ เป็นที่พึ่ง เป็นผู้กระทำที่พึง
(๕๘) เป็นผู้ฉลาดในธรรมที่ทรงเห็นด้วยพระจักขุ เป็นเจ้าของธรรม
เป็นพระตถาคต เป็นผู้มีพระจักขุ ทรงแสดงธรรมเพื่อความหลุดพ้น
จากบ่วงแห่งความตาย
- (๕๙) ทรงแสดงธรรมแก่สรรพสัตว์ เป็นมหายาน
ผู้มีความเอ็นดู ทรงประกาศแสงสว่างแห่งธรรม เป็นผู้สูงสุดแห่ง
ผู้มีจักขุทั้งหลาย”

อำมาตย์ชื่อว่าสิริคุต พรรณนาคุณของพระตถาคตอย่างนี้แล้ว เมื่อจะกราบทูลพระนามของ
พระตถาคตพระองค์นั้นอีก จึงกราบทูลอย่างนี้ว่า

- (๖๐) “ข้าแต่มหाराชาเจ้า ก็พระตถาคตผู้สว่างไสวอยู่ในทาม
กลางถนนพระองค์นี้ พระนามว่าพรหมเทพ ขอพระองค์จงทอด
พระเนตรพระตถาคตพระองค์นั้นบ่อยๆ”

ในระหว่างแห่งคำของอำมาตย์ชื่อว่าสิริคุตนั้นนั้นแล พระตถาคตก็เสด็จถึงแล้วโดยลำดับ
อำมาตย์ชื่อว่าสิริคุต เห็นพระตถาคตเสด็จถึงแล้วโดยลำดับแล้ว ได้กราบทูลคำนี้กับพระราชาอีกว่า
“เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะรูปสิงห์โต้นี้เถิดมหाराชาเจ้า ขอจงทำการต้อนรับพระตถาคตเถิด เพราะเหตุไร
เพราะว่า

- (๖๑) ช้าง ๑๐๐,๐๐๐ เชือก ม้า ๑๐๐,๐๐๐ ตัว
รถเทียมด้วยม้าอัสตร ๑๐๐,๐๐๐ คัน
หญิงสาวที่ประดับตุ้มหูอัญมณี ๑๐๐,๐๐๐ คน

ยังไม่ถึงเสียวที่ ๑๖^๙ แห่งการก้าวเท้าไปข้างหน้าก้าวหนึ่ง”^{๑๐}

ประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จ
ประโยชน์ ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงกาย ตัณหา
ในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วน แห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น
วิ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓-๑๖๔”, สารตถ.ฎีกา (ปาฬิ) ๑/๒๗๐.

อนึ่ง พุทธคุณนี้ ท่านแบ่งเป็น ๑๐ ประการ โดยแยกพุทธคุณข้อ ๖ เป็น ๒ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ยอด
เยี่ยม (๒) เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๔๓-๑๔๔/๓๐๐-๓๐๔., วิ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓-๑๔๔.

^๙ เสียวที่ ๑๖ หมายความว่า การก้าวเท้าไปข้างหนึ่งนั้น เมื่อแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนแล้วเอาส่วนที่หนึ่งใน

คาถาเหล่านี้ พระเมตไตรยโพธิสัตว์ชื่อว่าสิริคุตกล่าวไว้แล้ว ในกาลที่พระตถาคตพระนามว่าพรหมเทพ เสด็จอุบัติขึ้น พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงรีบเสด็จลุกขึ้น ไม่สามารถจะกำหนดสถานที่ที่มีประตูลอคอย และบันไดเป็นต้นได้

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงรีบเสด็จลุกขึ้น ไม่สามารถจะกำหนดสถานที่ที่มีประตูลอคอย และบันไดเป็นต้นได้ เพราะเกิดจากปิติมิวรรณะ ๕ ประการ จึงทำให้พระองค์ตกลงไป ทางหน้าต่าง ซึ่งมีช่องลมดุจสิงห์โต ด้วยอาณูภาพแห่งศรัทธาของพระราชาพระองค์นั้น ดอกบัวขนาดใหญ่ สีขาว ขนาดเท่าล้อเกวียน ได้ชำแรกแผ่นดิน ผุดขึ้นมารองรับพระราชาไว้ พระราชาเสด็จลงจากยอดดอกปทุม แล้วดำเนินไปยังสำนักของพระตถาคต ด้วยพระบาท ทรงบูชาด้วยดอกมะลิทั้งหลาย และทรงบูชาด้วยดอกไม้ ๓ ชนิด ที่เกิดจากรัตนะ ๗ ประการเหล่านี้ อีก ทรงถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้ว ได้ทรงทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจอย่างนี้ว่า

(๖๒) “ข้าแต่พระนาถเจ้า เหมือนอย่างว่า แม้พระองค์

ทรงตรัสรู้แล้ว ก็ทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้ตรัสรู้แล้ว ฉันท

ข้าพระองค์ตรัสรู้ในโลกแล้ว ก็จักยังสัตว์ทั้งหลายให้ตรัสรู้

ฉันนั้นเหมือนกัน

(๖๓) ข้าแต่พระนาถเจ้า เหมือนอย่างว่า แม้พระองค์

ทรงหลุดพ้นแล้ว ก็ทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นแล้ว ฉันท

ข้าพระองค์พ้นจากสังสารวัฏได้แล้ว ก็จักยังสัตว์ทั้งหลายให้พ้นไปได้

ฉันนั้น

(๖๔) ข้าแต่พระนาถเจ้า เหมือนอย่างว่า แม้พระองค์ทรง

ข้ามได้แล้ว ก็ทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามได้แล้ว ฉันท ข้าพระองค์

ข้ามจากสังสารวัฏได้แล้ว ก็จักยังสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามไปได้ ฉันนั้น”

พระราชา ครั้นทรงทำจิตตปณิธานอย่างนี้แล้ว ในขณะนั้น ทรงเป็นผู้มีพระทัยร่าเริงด้วยธรรมิกถาของพระผู้มีพระภาค ลุกขึ้นจากที่นั้น ทำประทักษิณพระผู้มีพระภาค แล้วเสด็จเข้าไปภายในบุรี ตั้งแต่นั้นมา ทรงถวายทาน สมาทานศีล ทำอุบาสก ทรงเป็นผู้ไม่เว้นในกุศลธรรมทั้งหลาย ได้ทรงทำจิตตปณิธาน แม้พระตถาคตพระนามว่าพรหมเทพ ทรงทำพุทธกิจทั้งปวงแล้ว ก็ปรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ

แม้นิโอสงไชยชื่อนันทะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นจำนวน ๔๙๙ พระองค์ พระโพธิสัตว์ ได้ถวายมหาทานในสำนักของพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วได้ทำมโนปณิธาน

๑๖ ส่วน นั้นมาแบ่งเป็นอีก ๑๖ ส่วน แล้วเอาส่วนหนึ่งที่แบ่งเป็น ๑๖ ส่วนครั้งที่ ๒ นั้นมาแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนอีกครั้งหนึ่ง ส่วน ๑ ใน ๑๖ ส่วนที่แบ่งครั้งที่ ๓ นี้จัดเป็นเสียอยู่ที่ ๑๖ สัตว์สิ่งของอย่างละ ๑๐๐,๐๐๐ ยังมีค่าไม่ถึงเสียอยู่ที่ ๑๖ แห่งการก้าวเท้าไปก้าวหนึ่งที่แบ่งแล้ว ๑๖ ครั้ง ๑๖ เที้ยว ๑๖ หน เพราะท่านอนาถปิณฑิกะก้าวเท้าไปถึงพระพุทธเจ้าแล้วจะสำเร็จโสดาปัตติผล จักเอาของหอม พวงมาลา กระทำการบูชา จักไหว้พระเจดีย์ จักฟังธรรม จักนิมนต์พระสงฆ์แล้วถวายทาน จักตั้งมั่นในสโรณะและศีล (ตามแนวอธิบายแห่ง ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๔๒/๔๕๕., สารคดี. ฎีกา (ปาลี) ๓/๓๐๕/๔๗๔-๔๗๕.

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๒/๓๔๗.

เมื่อสงฆ์ชื่อว่านันทะนั้นผ่านไปแล้ว จึงมีสงฆ์อื่นชื่อว่าสุนันทสงฆ์ พระพุทธเจ้า ๙,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในสงฆ์ชื่อว่าสุนันทะนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

เมื่อสงฆ์ชื่อว่าสุนันทะนั้นผ่านไปแล้ว จึงมีสงฆ์อื่นชื่อว่าปฐวีสงฆ์ พระพุทธเจ้า ๑๐,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในสงฆ์ชื่อว่าปฐวีนั่น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

เมื่อสงฆ์ชื่อว่าปฐวีนั่นผ่านไปแล้ว จึงมีสงฆ์อื่นชื่อว่ามณฑาสงฆ์ พระพุทธเจ้า ๑๑,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในสงฆ์ชื่อว่ามณฑาฉะนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

เมื่อสงฆ์ชื่อว่ามณฑาฉะนั้นผ่านไปแล้ว จึงมีสงฆ์อื่นชื่อว่าธรรณีสงฆ์ พระพุทธเจ้า ๒๐,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในสงฆ์ชื่อว่าธรรณีนั่น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

เมื่อสงฆ์ชื่อว่าธรรณีนั่นผ่านไปแล้ว จึงมีสงฆ์อื่นชื่อว่าสาครสงฆ์ พระพุทธเจ้า ๓๐,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในสงฆ์ชื่อว่าสาคระนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

เมื่อสงฆ์ชื่อว่าสาคระนั้นผ่านไปแล้ว จึงมีสงฆ์อื่นชื่อว่าบุณฑริกสงฆ์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔๐,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในสงฆ์ชื่อว่าบุณฑริกะนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑๒๕,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในภายใน ๗ อสงไขยนี้ ดังพรรณนามาฉะนี้ พระโพธิสัตว์ ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ ชื่อว่า ๗ อสงไขยที่จิตใจปรารถนา จบลงแล้ว ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ว่า

(๖๕) ท่านได้ประกาศอสงไขยไว้ ๗ อสงไขยเหล่านี้ คือ
(๑) นันทสงฆ์ (๒) สุนันทสงฆ์ (๓) ปฐวีสงฆ์
(๔) มณฑาสงฆ์ (๕) ธรรณีสงฆ์ (๖) สาครสงฆ์
(๗) บุณฑริกสงฆ์ ความปรารถนาของเรา ได้แสดงไว้ว่า
มีตลอดอสงไขยเหล่านี้

(๖๖) ในนันทสงไขยนั้น พระราชาพระนามว่าติเทพ
ทรงมีพลานุภาพมาก เสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงกัณทนคร

(๖๗) สมัยนั้น เรายืนอยู่ ณ พื้นปราสาท อำมาตย์นามว่า
สิริคุต นั่งเฝ้าอยู่เบื้องหน้าของเรา ได้ยกแขนข้างขวาขึ้น
แล้วชี้ให้เราดูพระโลกนายกะ(ผู้นำของสัตว์โลก)

(๖๘) ขอเดชะ ก็แล พระตถาคตพระองค์นี้ ทรงพระนามว่า
พรหมเทพ ทรงเปล่งพระรัศมีอยู่ท่ามกลางถนน พระพระองค์โปรด
ทอดพระเนตรทัศนาวพระตถาคตเจ้าเจ้าพระองค์นั้นเนื่องๆ เกิด

- (๖๙) เรายืนอยู่ ณ ที่นั้น ได้สดับคำพูดของสิริคุตอำมาตย์ ก็คิดไป
ต่างๆ คือ เราคิดว่า พระพุทธเจ้าๆ แล้วพลางมองดูพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น เป็นพิเศษ
- (๗๐) ครั้นได้เห็นพระตถาคตเจ้าพรหมเทพ ผู้ทรงมีปัญญา ผู้ทรง
ไว้ซึ่งความรู้เรื่อง เราพลัดตกลงมายังพื้นดิน แต่ว่า ด้วยอำนาจ
แห่งศรัทธาของเรา เราได้ยืนอยู่บนยอดดอกปทุม
- (๗๑) เราลงจากยอดดอกปทุมแล้ว ก็ได้เข้าเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า
ผู้ทรงมีจักขุ บุษบาพระพุทเจ้า ผู้ทรงมีเดช มียศใหญ่ ด้วยบุพชาติ
ทั้งหลาย และได้ทำดอกไม้ ๓ ชนิด ขึ้นถวาย บุษบาพระผู้มีพระภาคเจ้า
- (๗๒) ครั้นบุษบาพระตถาคตเจ้า ด้วยของหอม ๗ ชนิดแล้ว เราได้
กราบถวายอภิวาทพระพุทธเจ้าพรหมเทพ ในการปรารภครั้งแรก
- (๗๓) ในนั้นทอสงไขยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๕,๐๐๐ พระองค์
- (๗๔) ในสุนันทอสงไขย เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๙,๐๐๐ พระองค์
- (๗๕) ในปฐวีทอสงไขยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๑๐,๐๐๐ พระองค์
- (๗๖) ในมณฑทอสงไขย เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๑๑,๐๐๐ พระองค์
- (๗๗) ในธรรณทอสงไขยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๒๐,๐๐๐ พระองค์
- (๗๘) ในสาครทอสงไขย เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๓๐,๐๐๐ พระองค์
- (๗๙) ในปุนทรทอสงไขยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๔๐,๐๐๐ พระองค์
- (๘๐) ความคิดปรารภ เราได้ทำไว้แล้ว เฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า
ผู้แสวงหาคุณใหญ่จำนวนเท่านี้ คนที่เสมอกับเราด้วยทานไม่มี นี่เป็น
ทานบารมีของเรา
- (๘๑) ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ซึ่งมีจำนวน ๑๒๕,๐๐๐
พระองค์ ล้วนเป็นบัณฑิต
การพรรณนาบาทคาถาว่า จินติต สุตตสงเขยยนี้ จบบริบูรณ์แล้ว

นวาสงเขยยวาจิกนติ ปทวณณนา
(การพรรณนาบทว่า นวาสงเขยยวาจิกิ)

ก็ในบทว่า นวาสงเขยยุยวาก็ นี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

(๘๒-๙)

“เราจะบอกอสงไขยที่ต้องปรารถนาด้วยการเปล่งวาจา
ซึ่งเป็นอสงไขยที่เราเผยแสดงแล้วเหล่านี้ คือ (๑) สัพพาทอสงไขย
(๒) สัพพผลอสงไขย (๓) สัพพรตอสงไขย (๔) อสุภักขันธอสงไขย
(๕) มานีภัททอสงไขย (๖) ปทุมอสงไขย (๗) อุษภอสงไขย
(๘) ขันธุตตมอสงไขย (๙) สัพพมालอสงไขย”

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **สัพพาทอสงไขย(สพพทโท)** ได้แก่ ชื่อว่าสัพพาทอสงไขย
เป็นอสงไขยเบื้องต้นของอสงไขยทั้ง ๙ อสงไขย

สาคลจักรกัฏฐิตราชวัตร

เรื่องพระเจ้าสาคลจักรพรรดิ

ได้ยินว่า (ในกาลนั้น) พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและ
มนุษยโลก ในสมัยกัปเป็นอนันต เกิดแล้วในมนุษยโลกในอัฐภาพหนึ่ง ครั้นบวชเป็นฤาษี เจริญ
ปฐมนาน แล้วได้บังเกิดในพรหมโลกชั้นมหาพรหม ซึ่งมีอายุกับหนึ่ง จุตติจากอัฐภาพนั้นแล้ว ด้วย
อานภาพแห่งสุจริตในปางก่อน ได้บังเกิดในราชตระกูล ในพระนครชื่อว่าธัญญวดี ในกัปหนึ่ง ชื่อว่า
สารมณฑะ ซึ่งประดับด้วยพระพุทธรูป ๔ องค์ในอสงไขยชื่อว่าสัพพาททะนั้น ในวันทำการขนานพระ
ราชกุมารนั้น พระประยูรญาติขนานพระนามของพระราชกุมารนั้นว่า “สาคลกุมาร” สาคลกุมารนั้น
พอพระราชบิดาสวรรคตไป ก็ได้รับการอภิเษกเป็นพระราชา ไม่ทรงยังทศพิธราชธรรมให้กำเริบอยู่
ทรงครองราชสมบัติแล้ว

ในกาลต่อจากนั้น ทรงยังวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิที่บุโรหิตสอนให้ ทรงศึกษาให้บริบูรณ์
แล้ว ทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ ทรงเป็นผู้รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลัง
งาม ได้ประทับนั่งรำพึงศีลของพระองค์แล้ว

ครั้งนั้น จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีก่า ๑,๐๐๐ ชี มีกิง มีตุ้ม มีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ซึ่ง
เกิดขึ้นด้วยอำนาจกัมมปัจจัยอุตุ ของพระราชาก็เกิดขึ้นจากสมุทรด้านทิศตะวันออก ถัดจากจักร
แก้วนั้นมา ช้างแก้วก็มาจากตระกูลช้างอุโปสถ ถัดจากช้างแก้วนั้นมา ม้าแก้วก็มาจากตระกูลม้า
วลาหก ถัดจากม้าแก้วนั้นมา มณีแก้วก็มาจากภูเขาวិบุละ ถัดจากมณีแก้วนั้นมา นางแก้วก็มาจาก
อุตตรกูรวิป ถัดจากนางแก้วนั้นมา คหบดีแก้วก็เกิดในชมพูทวีปนี้ พระราชโอรสองค์โตของพระองค์
ได้เป็นปริณายกแก้ว พระราชานั้น เป็นผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม

พระเจ้าสาครราช เป็นพระราชผู้ทรงธรรม เป็นพระธรรมราชา ทรงชนะโดยเด็ดขาด มี
มหาสมุทรทั้งสี่เป็นเขตแดน มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ พระองค์ทรง
ชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ทรงเสวย
ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นใหญ่ในทวีปทั้งสี่ อันควรบูชา

ในกาลนั้น พระตถาคต ทรงพระนามว่าปฺราณศากยมุณี ได้บำเพ็ญบารมีทั้งหลายให้เต็ม
แล้วตลอด ๑๖ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ได้บังเกิดในราชตระกูล ซึ่งเช่นกับพระเจ้าจักรพรรดิ ในกัปชื่อ
ว่าสารมณฑะ ในอสงไขยชื่อว่าสัพพาททะนั้น ทรงครองเรือนอยู่ ๕,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิตทั้ง ๔ แล้ว
เสด็จออกมหาภิเนษกรรม ทรงกระทำความเพียรอย่างมาก ตลอดกึ่งเดือน แล้วทรงบรรลुพระ

สัพพัญญุตญาณ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักร ที่พระพุทเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรง
ละแล้ว

ในกาลนั้น มหาปฐพีนี้ ถูกเดชแห่งการแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ของพระผู้มีพระ
ภาค คุกคามแล้ว ก็ได้หวั่นไหว สั่นสะเทือน เลื่อนลั่น สีนุราชก็ได้โน้มเอียงแล้ว ความแปลก
ประหลาดอัศจรรย์ใจมากมาย ก็ได้ปรากฏแล้ว

พร้อมกับแผ่นดินไหว จักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิก็ได้พลัดตกจากที่ประดิษฐานแล้ว
อำมาตย์ทั้งหลายได้ปิกเสาไม้ตะเคียน ๒ ต้นไว้ที่ข้างทั้ง ๒ แห่งจักรแก้วนั้น ผูกเส้นเชือกเส้นหนึ่งทาง
ด้านหน้าเข้าหากงที่ด้านบนของจักรแก้ว ผูกเส้นเชือกเส้นหนึ่งทางด้านหน้าเข้าหากงทางส่วนเบื้องล่าง
จักรแก้ว ประดิษฐานอยู่ระหว่างเสา ๒ ต้น และด้วยเชือกทั้งหลาย เพราะอาศัยแผ่นดินไหว แม้จักร
แก้วนี้ก็ไหว กงแห่งจักรแก้วได้พลัดตกลงอยู่ระหว่างเสาทั้ง ๒ ต้น

เจ้าหน้าที่รักษาจักรแก้วทั้งหลาย เห็นเหตุการณ์นั้น จึงกราบทูลพระราชาทรงทราบ
พระราชาทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว มีพระทัยสังเวช จึงตรัสถามโหรผู้ทำนายนิมิตทั้งหลายว่า “พระราชา
และอำมาตย์ของพระราชา ชาวโลกทั้งปวง ต่างพากันบูชาจักรแก้วนี้เป็นประจำ บัดนี้ เพราะเหตุไร
หนอ จักรแก้วนี้จึงพลัดตกแล้ว จักมีอันตรายแก่ชีวิต หรืออันตรายแก่พระราชาของเราหรือหนอ” โหร
ผู้ทำนายนิมิตทั้งหลายกราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า จักรแก้วย่อมพลัดตกด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

(๑) เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทิวศคต

(๒) เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว

ข้าแต่มหाराชเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าศากยมนี ทรงอุบัติเกิดขึ้นในโลกแล้ว
ข้าแต่มหाराชเจ้า ก็พระกิตติศัพท์อันงามของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าศากยมนีนั้น ได้ขจรไปแล้ว
อย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดย
ชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม
เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทเจ้า^{๑๑} เป็นพระผู้มีพระภาค’^{๑๒} ด้วยแห่งการ
เสด็จอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น จักรแก้วจึงพลัดตก ไม่มีอันตรายแก่พระองค์เลย

พระราชาได้ทรงสดับคำว่า “พระพุทเจ้า” ทัวทั้งพระวรกายของพระองค์ ก็เอิบอ้อม ซาบ
ซายด้วยปีติ ๕ ประการถูกต้องแล้ว ท้าวเธอจึงตรัสกับโหรผู้ทำนายนิมิตทั้งหลายว่า

(๘๔)

“ท่านทั้งหลายพูดว่า “พระพุทเจ้า” เราก็จะพูดว่า

“พระพุทเจ้า” เหมือนกัน ท่านทั้งหลายพูดว่า พระพุทเจ้า”

^{๑๑} ที่ชื่อว่า เป็นพระพุทเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม
ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕๗/๑๓๓.

^{๑๒} ที่ชื่อว่า เป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรง
ประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จ
ประโยชน์ ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคาย ตัณหา
ในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วน แห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น
วิ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓-๑๖๔., สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๐.

อนึ่ง พุทธคุณนี้ ท่านแบ่งเป็น ๑๐ ประการ โดยแยกพุทธคุณข้อ ๖ เป็น ๒ ประการ คือ (๑) เป็น ผู้
ยอดเยี่ยม (๒) เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๔๓-๑๔๔/๓๐๐-๓๐๔., วิ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๗-๑๕๘.

เราก็จะพูดว่า “พระพุทธเจ้า” เหมือนกัน”

พระราชฯ ตรัสย้อนถามถึง ๓ ครั้ง แล้วตรัสถามว่า “ก็บัดนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ประทับอยู่ที่ไหน” บรรดาโหรผู้ทำนายนิมิต คนหนึ่ง เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด ทำหมัผ้าฉเวียงบำ ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ไปทางพระราชอุทยานชื่อว่ามิคาสิโน แล้วยืนวางอัญชลีไว้บนศีรษะ นั้นแล กราบพูลถึงสถานที่ประทับของพระผู้มีพระภาค แต่พระราชฯ ด้วยเสียงอันดังว่า

(๘๕) “ข้าแต่มหाराชาเจ้า พระพุทธเจ้าพระองค์นี้

ทรงปรากฏแล้วว่า ‘เป็นที่พึ่งของโลก เป็นผู้ยอดเยี่ยม
หาผู้เปรียบมิได้ในโลก เป็นผู้เจริญที่สุด เป็นผู้แสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่ เป็นบุคคลชั้นเลิศ

(๘๕) เป็นพระสัพพัญญู เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค
พระนามว่าศากยมนี’ ทรงอาศัยความอุดมสมบูรณ์นี้
ประทับอยู่ในพระราชอุทยานชื่อว่ามิคาสิโนแล้ว”

พระราชฯ ผู้ปรากฏพระนามว่า ศาคร ทรงสดับคำว่า พระผู้มีพระภาค ทรงอาศัยธัญญวดี นครนี้ ประทับอยู่ ณ อุทยานชื่อว่ามิคาสิโนนั้นแล้ว ทรงว่าเรจึงยินดีเกินเปรียบ ทรงมีพระประสงค์จะ เฝ้าพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “เอาเถิด เราทั้งหลายจักไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากัน” แล้วรับสั่งให้ถือประทีป รูป ของหอม และดอกไม้เป็นต้นไปเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ทรงเสด็จออกไปพร้อมด้วยขบวนเสนายาว ๑๒ โยชน์ ด้วยอาณูภาพแห่งสิริของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอันยิ่งใหญ่ ทรงเสด็จเข้าไปสู่พระราชอุทยาน ชื่อว่ามิคาสิโนแล้ว ได้เห็นพระตถาคต ผู้ทรงประดับด้วยพระลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ผู้ ทรงเปล่งปลั่งด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ผู้ทรงไว้ซึ่งสิริ ผู้รุ่งเรืองอยู่ ผู้เช้นกับข่ายแห่งรัศมีที่เกิด จากสายฟ้า ผู้ควรทศนาของชนที่เหลื่อ ผู้หาใครเปรียบเทียบมิได้ ผู้เป็นดุจดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ผู้เป็น ดุจดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยง ทรงถูกแวดล้อมโดยรอบด้วยพระฉัพพรรณรังสี เสด็จประทับนั่งบนพุทธ อาสน์ที่เขาประดับไว้แล้ว ทรงเป็นดุจไกรสรราชสีห์ซึ่งนั่งอยู่ที่ประตูถ้ำทอง ก็แลครั้นเห็นแล้ว ก็ทรง เกิดความแปลกประหลาดอัศจรรย์ใจอย่างยิ่ง ทรงมองดูพระฉัพพรรณรังสีทั้งหลาย เสด็จเข้าไปถวาย บังคม แล้วทรงหมอบลงแทบพระยุคลบาทของพระศาสดา ซึ่งมีเครื่องหมายรูปร่างจักร ด้วยเบญจาง คประดิษฐ์ ด้วยเศียรเกล้า ทรงแหงนดูพระพุทธสิริ ซึ่งหาใครเปรียบเทียบมิได้แล้ว เมื่อจะทรงชมเชย ได้กราบพูลอย่างนี้ว่า

(๘๗) “ข้าพระองค์ได้เห็นสิ่งที่ตนเห็นดีแล้วหนอ และได้พบสิ่ง
ที่ควรพบ ชีวิตของข้าพระองค์มีผลแล้ว ข้าพระองค์ย่อมเห็น
พระตถาคตพระองค์ใด

(๘๘) ซึ่งไม่มีใครเสมอพระองค์ในมนุษย์โลก ไม่มีแม้ผู้เสมอ
พระองค์ในเทวโลก ไม่มีแม้ผู้เสมอพระองค์ในพรหมโลก
ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระตถาคตพระองค์นั้น ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง
พระองค์เดียว ที่หาผู้เสมอไม่ได้”

ครั้งนั้นแล พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าศาคระ ทรงมีพระวรกายและจิตถูกปีติอันมีกำลัง ท่วมทับแล้ว เพราะทรงเข้าเฝ้าพระศาสดา ได้ทรงพระดำริอย่างนี้ว่า “เราได้ความเป็นพระเจ้า จักรพรรดิ อันเช้นกับสมบัติของสัตว์ในอัฐภาพนี้ เพราะเราให้ทาน เพราะเรารักษาศีลไว้ในภพก่อนๆ

ในอนาคตกาล แม้เรายังตนให้หลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏก่อนแล้ว จักเป็นพระพุทธเจ้า บรรลุพระสัมพัญญุตญาณแล้ว จักยังเวไนยสัตว์ให้หลุดพ้น เหมือนพระตถาคตพระนามว่าศากยมนีพระองค์นี้ ผู้ทรงยังพระองค์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏแล้ว จึงทรงยังเวไนยสัตว์ให้หลุดพ้น ฉะนั้น” ครั้นทรงดำริแล้ว ทรงชมเชยพระตถาคต เสด็จลุกขึ้น ทรงทำประทักษิณ แล้วเสด็จเข้าไปสู่พระนครธัญญวดี อันเชื่อกับบุริขัณไตรทศแล้ว

ลำดับนั้นและ พระราชา ได้ทรงรับสั่งให้เทวดาทั้งหลายนำไม้จันทน์แดงทั้งหลาย อันมีสมบัติด้วยสีและกลิ่นหอมมาจากป่าหิมพานต์ ทรงสร้างปราสาท ๑๐๐,๐๐๐ หลังซึ่งสร้างด้วยไม้จันทน์แดง แล้วทรงรับสั่งให้สร้างกุฏิและศาลาซึ่งมีกลิ่นหอม ๑๐๐,๐๐๐ หลัง มณฑป ๑๐๐,๐๐๐ หลัง ที่พักกลางคืน ๑๐๐,๐๐๐ หลัง ที่พักกลางวัน ๑๐๐,๐๐๐ หลัง ที่โรงกรรม ๑๐๐,๐๐๐ แห่ง เรือนไฟ ๑๐๐,๐๐๐ แห่ง โรงฉน์ ๑๐๐,๐๐๐ หลัง และซุ้มประตู ๑๐๐,๐๐๐ ซุ้ม ครั้นทรงสร้างปราสาทเป็นต้น อันสมควรให้พระผู้มีพระภาคประทับอยู่อย่างนี้แล้ว ทรงก่อกำแพงอันนารัณมยไจ ทรงติดประตู แล้วทรงรับสั่งให้ทำสิ่งที่ควรถวายแก่พระสงฆ์ ก็แลครั้นวิหารถูกสร้างเสร็จแล้ว ผู้อันบริษัทมีปริมาณพล ๓๖ โยชน์แวดล้อมแล้ว เพื่อต้องการนำพระผู้มีพระภาคมา เสด็จไปสำนักของพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้ว เสด็จลุกขึ้น ประคองอัญชลีไว้บนพระเศียร แล้วได้กราบทูลพระดำริสนี้กับพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สร้างปราสาทเป็นต้นอุททิศถวายแก่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงอาศัยความอนุเคราะห์ข้าพระองค์ แล้วทรงรับปราสาทเป็นต้นเหล่านั้นไว้เถิด” พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยดุษณีภาพแล้ว

ครั้งนั้นแล พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสาคระ ทรงนำพระผู้มีพระภาคมาด้วยบริวารเป็นอันมาก เสด็จเข้าไปสู่วิหารแล้ว ก็แล ครั้นเสด็จเข้าไปแล้ว ทรงอังคาสพระภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้เสวยและฉันจนอิ่มหนำแล้ว ด้วยของเคี้ยว ด้วยของบริโภคอย่างประณีต ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ทรงปวารณาแล้ว ในเวลาเสวยเสร็จ ทรงบูชาด้วยเครื่องสักการบูชาทั้งหลาย อันทำด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้ทรงหลั่งน้ำถวายปราสาท ๑๐๐,๐๐๐ หลังเป็นต้น แก่พระภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานแล้ว และทรงหมอบลงแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยพระอุระ แล้วได้เปล่งวาจาตั้งความปรารถนาอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยบุญกรรมนี้ แม้ข้าพระองค์ก็พึงเป็นพระพุทธเจ้าชื่อว่าโคตมศากยะผู้ประเสริฐ เหมือนพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมศากยะผู้ประเสริฐ ฉะนั้น”

พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสาคระได้กราบทูลคาถานี้ต่อไปอีกว่า

(๘๙) “ข้าแต่พระนาถเจ้า เหมือนอย่างว่า แม้พระองค์

ทรงตรัสรู้แล้ว ก็ทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้ตรัสรู้แล้ว ฉนใด
ข้าพระองค์ตรัสรู้ในโลกแล้ว ก็จักยังสัตว์ทั้งหลายให้ตรัสรู้
ฉนนั้นเหมือนกัน

(๙๐) ข้าแต่พระนาถเจ้า เหมือนอย่างว่า แม้พระองค์ทรง

หลุดพ้นแล้ว ก็ทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นแล้ว ฉนใด
ข้าพระองค์พ้นจากสังสารวัฏได้แล้ว ก็จักยังสัตว์ทั้งหลาย
ให้พ้นไปได้ ฉนนั้น

(๙๑) ข้าแต่พระนาถเจ้า เหมือนอย่างว่า แม้พระองค์ทรงข้ามได้แล้ว

ก็ทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามได้แล้ว ฉันทิด ข้าพระองค์ข้ามจาก
สังสารวัฏได้แล้ว ก็จักยังสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามไปได้ ฉันทัน

พระเจ้าสาคร ได้ทรงตั้งปณิธาน ดังพรรณนามาฉะนี้

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสกะพระราชว่า มหาบพิตร ชื่อว่าการแสวงหาธรรม ที่
ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ทำดีโดยยาก ถ้าหากพระองค์ ประารถเป็นพระพุทธเจ้า ขอพระองค์โปรด
สดับ สิ่งที่ทำได้โดยยากเหล่านั้น ครั้นตรัสแล้ว จึงตรัส(ต่อไป)อย่างนี้ว่า

มหาบพิตร บุคคลใดเมื่อใช้เท้าทั้งสองเหยียบห้องจักรวาล ๑๐,๐๐๐ ห้อง ที่เต็มไปด้วยไฟ
ถ่านเพลิงได้ จึงสามารถเพื่อจะไปถึงฝั่งได้ บุคคลนั้นจึงจะถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้ ก็หรือว่า บุคคล
ใดเมื่อใช้เท้าทั้งสองเหยียบห้องจักรวาล ๑๐,๐๐๐ ห้อง ที่เต็มไปด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลวได้ จน
สามารถเพื่อจะไปถึงฝั่งได้ บุคคลนั้นจึงจะถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้ บุคคลใดเมื่อใช้เท้าทั้งสอง
เหยียบห้องจักรวาล ๑๐,๐๐๐ ห้อง ที่เต็มไปด้วยภูเขาที่โชติช่วงด้วยความร้อนทั้งหลายได้ ฯลฯ ที่
เต็มไปด้วยน้ำที่ร้อนเช่นกับนรกชื่อโลหภูมิด้วยกำลังแขนของตนแล้ว จึงสามารถเพื่อจะไปถึงฝั่งได้
บุคคลนั้นจึงจะถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้

บุคคลใดเมื่อใช้เท้าทั้งสองเหยียบห้องจักรวาล ๑๐,๐๐๐ ห้อง ที่เต็มไปด้วยก้อนกรวด
ทั้งหลายที่มีความโชติช่วงด้วยความร้อนทั้งหลาย ฯลฯ บุคคลใดคู้หรือเหยียบห้องจักรวาล
๑๐,๐๐๐ ห้อง ที่ดารดาชไปด้วยพุ่มไม้ไฟที่มีหนามแล้ว ฯลฯ บุคคลใดเมื่อใช้เท้าทั้งสองเหยียบห้อง
จักรวาล ๑๐,๐๐๐ ห้อง ที่ดารดาชไปด้วยธารแห่งมีดโกน จึงสามารถเพื่อจะไปถึงฝั่งได้ บุคคลนั้นจึง
จะถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้ ก็หรือว่า บุคคลใดปักดอกทั้งหลายลงไปยังห้องจักรวาล ๑๐,๐๐๐
ห้อง แล้วใช้เท้าเหยียบห้องจักรวาลที่เกลื่อนกลาดด้วยใบดาบ ๗ คมติดต่อกัน จึงสามารถเพื่อจะไปถึง
ฝั่งได้ บุคคลนั้นจึงจะถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้ พระเจ้าสาครจักรพรรดิราช ทูลว่า การกระทำอัน
ยากลำบาก ที่พระองค์ตรัสแล้วนั้น มิได้เป็นการกระทำที่แสนยากสำหรับข้าพระองค์ การไปด้วยอก
เบื่องบนแห่งห้องจักรวาลที่เต็มไปด้วยไฟถ่านเพลิงเป็นต้นเหล่านั้น แล้วสามารถสามารถเพื่อจะไปถึง
ฝั่งได้ ข้าพระองค์ก็จักทำ จจริงอยู่ถ้าว่า พระสัพพัญญุตญาณมีอยู่ภายใต้มหาอเวจินรก ข้าพระองค์ก็
จะดำลงไปเหยียบเอามา การกระทำนี้ เป็นภาระของข้าพระองค์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงส่งอนาคตังสญาณไป ได้ทรงทราบความไม่มีอันตรายแห่ง
การตั้งความปรารถนาแล้ว จึงทราบบว่า “ผ่าน ๑๓ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปนับจากกัปนี้ไป พระเจ้า
จักรพรรดิพระนามว่าสาคระนี้จักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมเหมือนเรา ในกัปหนึ่งที่ชื่อว่า
ภัทรกัป ซึ่งประดับด้วยพระพุทธเจ้า ๕ องค์” จึงตรัสอย่างนี้ว่า “มหาบพิตร ถ้าพระองค์ปรารถนา
สัพพัญญุตญาณ พระองค์จงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ประการ คือ บารมี ๑๐ อุบาสก ๑๐ และ ปรมัตถ
บารมี ๑๐ ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์พึงบำเพ็ญให้เต็มบริบูรณ์

บารมี ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑.	ทานบารมี	การบำเพ็ญทาน
๒.	ศีลบารมี	การบำเพ็ญศีล
๓.	เนกขัมมบารมี	การบำเพ็ญการออกบวช
๔.	ปัญญาบารมี	การบำเพ็ญปัญญา
๕.	วิริยบารมี	การบำเพ็ญความเพียร

๖.	ขันติบารมี	การบำเพ็ญความอดทน
๗.	สัจจบารมี	การบำเพ็ญสัจจะ
๘.	อธิษฐานบารมี	การบำเพ็ญอธิษฐาน
๙.	เมตตาบารมี	การบำเพ็ญการเจริญเมตตา
๑๐.	อุเบกขาบารมี	การบำเพ็ญความวางเฉย

มหาปริจาค ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑.	ธนปริจาค	สละทรัพย์
๒.	ปุตตปริจาค	สละบุตร
๓.	ภริยาปริจาค	สละภรรยา
๔.	อังกปริจาค	สละอวัยวะ
๕.	ชีวิตปริจาค	สละชีวิต ^{๑๓}

มหาบพิตร แต่เพราะเหตุที่ชนทั้งหลายเมื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า ไม่บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการนี้ ไม่สละมหาปริจาค ๕ ประการเหล่านี้แล้วชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้าได้ ไม่มีเลย ฉะนั้น พระองค์จึงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการนี้ให้เต็ม จึงสละมหาปริจาค ๕ ประการนี้”

พระโพธิสัตว์ทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว ทรงเป็นเหมือนได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในวันพรุ่งนี้เลยทีเดียว ทรงเกิดปีติโสมนัสแล้ว ท้าวเธอทรงเกลี้ยแม้นัตนะ ๗ ประการทั้งหมดพร้อมกับอิสริยยศของพระเจ้าจักรพรรดิลงในพระพุทธศาสนา แล้วทรงผนวชแม้นเอง ทรงเรียนพระไตรปิฎกแล้วยังฉานและอภิญญาให้บังเกิดแล้ว ทรงเป็นผู้ไม่เสื่อมจากฉาน ในเวลาหมดอายุ ได้บังเกิดในพรหมโลกแล้ว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

- (๙๒) สัพพกัททอสงไขย (๑) สัพพผลลอสงไขย (๑) สัพพตโนสงไขย (๑)
 อุสมกัขันธอสงไขย (๑) มานิกัททอสงไขย (๑) ปทุมอสงไขย (๑)
 อสุกอสงไขย (๑) ขันธุตตมอสงไขย (๑)
- (๙๓) สัพพมालอสงไขย ท่านกล่าวว่าเป็นอสงไขยที่ ๙ การเปล่งวาจา
 ปรารถนาของเรา แสดงว่ามีอยู่ตลอดอสงไขยทั้ง ๙ เหล่านี้
- (๙๔) ในสัพพกัททอสงไขย มีกษัตริย์ พระนามว่า สาคร เป็นพระ
 ราชา ผู้ทรงแสนยานุภาพอยู่ เราคือ กษัตริย์ พระองค์นั้น ทรงครอง
 ราชสมบัติ ตลอดทั่วปฐพี มีสาครเป็นเขตแดน ในกาลนั้น
- (๙๕) เราได้บำรุงมหาชนจากทวีปทั้ง ๔ ให้เฝ้าด้วยรัตนะ สดับ
 ว่าพระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว จึงทำจิตให้เลื่อมใส
- (๙๖) ในกาลนั้น เราไปยังสำนักของพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรม
 ของพระองค์ ได้แปลงสาธการแล้วถวายมหาทาน
- (๙๗) เราได้สร้างปราสาท ภูมิ มณฑป สถานที่พักกลางคืน
 สถานที่พักกลางวัน ที่งกรรม เรือนไฟ หอฉัน และซุ้มประตู
- (๙๘) เราให้สร้างปราสาท ๑๐๐,๐๐๐ หลัง ทุกหลังล้วนสร้าง

^{๑๓} พุ.จริยา.อ. (บาลี) ๑๑๔/๑๑๒.

- ด้วยไม้จันทน์แดง จัดได้สัดส่วนน่าเพลินใจ แล้วได้น้อมถวาย
แต่พระศากยมุณี โดยเปล่งวาจาปรารภณา
- (๙๙) ครั้นได้สร้างมหากุศลแล้ว ถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า
ขอข้าพระองค์จงได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าพระนามว่าโคตมสักยะเถิด
- (๑๐๐) ในกาลนั้น พระโคตม ทรงเป็นผู้นำแห่งโลก ได้สดับคำ
ของเราแล้ว ประทับนั่งท่ามกลางสงฆ์ ตรัสพระดำรัสว่า
- (๑๐๑) มหาบพิตร การแสวงหาพุทธรูปการกธรรม ทำได้ยากนัก
หากพระองค์ปรารภณาจะเป็นพระพุทธรูปเจ้า ก็จงทำสิ่งที่ทำได้ยาก
ประการต่างๆ เถิด (เช่น)
- (๑๐๒) เหยียบภูเขาก้อนเพลิง ที่เผาไหม้ให้ขาดได้ เหยียบน้ำร้อน
ที่เดือดพล่าน และเหยียบคมหนามไผ่ ที่ทำให้ตายได้ ซึ่งอยู่เต็มเขา
จักรวาล ไปจนถึงฝั่งได้ การแสวงหาโพธิญาณ กลับทำได้ยากยิ่ง
กว่านั้น
- (๑๐๓) นครชนในโลกลนี้ แสวงหาดอกมะเดื่อ ย่อมหาไม่ได้ฉันใด พระ
โพธิญาณ ก็ย่อมแสวงหาได้ยากยิ่งกว่า การแสวงหาดอกมะเดื่อฉันนั้น
- (๑๐๔) เราพึงธรรมของพระพุทธรูปเจ้าแล้ว ยิ่งทำจิตให้เลื่อมใสมากยิ่งขึ้น
ขึ้นไปอีก ได้นมัสการพระยุคลบาทของพระองค์ แล้วได้กล่าววาจาขึ้นว่า
- (๑๐๕) ขอข้าพระองค์ พึงได้ผ่านพ้นอุปสรรคทั้งหมด ข้าพระองค์ได้
ทำสิ่งที่ทำได้ยากนานาชนิด ถึงขนาดมอบลงด้วยอุระแล้ว ก็จักได้
บรรลुพระโพธิญาณ
- (๑๐๖) ข้าแต่พระโลกนายก หากว่า พระธิญาณของพระองค์มีอยู่ใน
อเวจีมหานรก ข้าพระองค์จะดำลงไป และบรรลुโพธิญาณไซ้ ใจ
ของข้าพระองค์เปรียบเหมือนเหล็กเหมือนเพชร
- (๑๐๗) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสดับคำของเรานั้นแล้ว ได้ตรัส
ดังนั้นว่า อาตมภาพ จะกล่าวพุทธรูปการกธรรม ของพระองค์จงสดับ
พุทธรูปการกธรรมเหล่านี้เถิด
- (๑๐๘) มหาบพิตร การแสวงหาพุทธรูปการกธรรม ทำได้ยาก หาก
พระองค์ จะพึงเป็นพระพุทธรูปเจ้าไซ้ ขอจงทำสิ่งที่ทำได้ยาก
ชนิดเถิด
- (๑๐๙) เพราะความประชุมพร้อมกันแห่งธรรม ๘ คือ
- (๑) ความเป็นมนุษย์ (๒) ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ
  - (๓) เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น
  - (๔) การได้เห็นพระศาสดา (๕) การบรรพชา
  - (๖) ความถึงพร้อมแห่งคุณ(คือสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕)

- (๗) อธิการคือการทำให้ยัง (๘) ความเป็นผู้มีฉันทะ^{๑๔}
- (๑๑๐) บารมี ๑๐ เหล่านี้ คือ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ (๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑) อุเบกขา
- (๑๑๑) ขอพระองค์ จงบำเพ็ญพุทธการกธรรมเหล่านั้น ทุกเมื่อเกิด ขอพระองค์จงบำเพ็ญบารมี ๑๐ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ เกิด
- (๑๑๒) พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีฤทธิ์มาก ได้ทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว ก็ทรงร่างเริง ยินดี เบิกบานแล้ว (จึงกราบทูลว่า)
- (๑๑๓) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักทำสิ่งนี้ทั้งหมด ในกาล ทุกเมื่อ คือ ข้าพระองค์ จักทำสิ่งที่ทำได้ยากทั้งหมด เหมือนที่พระองค์ ตรัสบอก แก่ข้าพระองค์
- (๑๑๔) พระโคตมศักยะ ได้ฟังคำของเราแล้ว จึงตรัสว่า ขอพระองค์ จงประกอบความเพียรไว้มั่น ขอพระองค์อย่าได้ถอยกลับ จงเดิน หน้าต่อไปเกิด
- (๑๑๕) พระองค์จะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในโลก จักเป็นผู้นำ แห่งโลก ถ้าหากพระองค์จักสามารถบำเพ็ญพุทธการกธรรมได้ครบ ทั้ง ๑๐ ประการ
- (๑๑๖) ในสัพพาทสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้ ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๕๐,๐๐๐ พระองค์
- (๑๑๗) ในสัพพผลตสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้ ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๖๐,๐๐๐ พระองค์
- (๑๑๘) ในสัพพัตถนสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้ ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๗๐,๐๐๐ พระองค์
- (๑๑๙) ในอสุภักขันธสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้ ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๘๐,๐๐๐ พระองค์
- (๑๒๐) ในมานิกัททสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้ ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๙๐,๐๐๐ พระองค์
- (๑๒๑) ในปมุตสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้ ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๑๐,๐๐๐ พระองค์
- (๑๒๒) ในอสุภสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้ ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๑๐,๐๐๐ พระองค์
- (๑๒๓) ในขันธุตมมสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้ ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๕,๐๐๐ พระองค์

^{๑๔} พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๕๙/๕๗๔ - ๕.

- (๑๒๔) ในสัพพมาลสงขโย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้
 ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๒,๐๐๐ พระองค์
- (๑๒๕) พระพุทเจ้าทั้งหมด จำนวน ๓๓๗,๐๐๐ พระองค์ บัณฑิต
 ได้ประมวลไว้แล้ว
- (๑๒๖) เราเปล่งวาจาปรารภนา เฉพาะพระพักตร์ ของพระพุทเจ้า
 ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เท่านั้น คนที่เสมอกับเราด้วยทานไม่มี
 นี่เป็นทานบารมีของเรา
- กถาพรรณนาความแห่งบทว่า นวาสงเขยฺยวาจิกํ นั้น จบบริบูรณ์แล้ว

กายวาจาปณิธานจตุสสงเขยฺยวณฺณนา

กถาพรรณนาการปรารภนาด้วยกายวาจา ๔ อสงไขย

ก็ ในคำว่า กปฺปสตสหัสสานิ จตตาริ อสงเขยฺยยานิ กายวาจามนสาหิ (๔ อสงไขย กับ
 อีก แสนกัปปารรณาดด้วยกายวาจาและใจ นี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้

(๑๒๗) อสงไขยทั้ง ๔ เหล่านั้น คือ (๑) เสลอสงไขย

(๒) ภาสอสงไขย (๓) ไชยยอสงไขย (๔) รุจิยอสงไขย

เรียกว่า วินิปาตอสงไขย

ในอสงไขยทั้ง ๔ เหล่านี้ พระพุทเจ้า พระปัจเจกพุทเจ้า พระพุทสาวก และพระเจ้า
 จักรพรรดิ ไม่เคยเสด็จอุบัติขึ้น อสงไขยมีหลายอย่างด้วยอำนาจแห่งชื่อของตน ด้วยประการฉะนี้

บรรดาเหล่าเหล่านั้น คำว่า **เสโล (เสลอสงไขย)** ได้แก่ ชื่อว่าเสลอสงไขย เป็นอสงไขย
 เบื้องต้นของอสงไขยทั้ง ๔ อสงไขย

ในที่สุดแห่งสัพพกัทธิสสงไขย ในกัปปชื่อว่าสารมณฺฑะโนอสงไขยนั้น มีพระสัมมาสัมพุท
 เจ้า ๔ องค์ คือ (๑) พระตณฺหังกร (๒) พระเมธังกร (๓) พระสรณังกร (๔) พระทีปังกร เสด็จอุบัติขึ้น

ตณฺหังกรพุทฺธูปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระตณฺหังกรพุทฺธเจ้า

บรรดาพระพุทเจ้าทั้ง ๔ พระองค์นั้น พระตณฺหังกรโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีทั้งหลายมา
 ๑๖ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป ได้บังเกิดในพระครรภ์ของพระเทวีพระนามว่าสุนันทา ซึ่งเป็นพระอัคร
 มเหสีของพระเจ้าสุนันทะ ในพระนครชื่อว่าปุพฺพวดี ทรงครองเรือนอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี แล้วออกมหา
 ภิเษกรรม ทำความเพียรอย่างยิ่งใหญ่อยู่ ๗ วัน ก็ได้บรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ณ โคน
 ต้นสตตปณฺณิ(โพธิ์ ๗ ใบ) แม้พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย ทำอธิการในสำนักของพระองค์แล้ว ยัง
 ไม่ได้รับการพยากรณ์ จุติจากอัฐภพนั้นแล้ว ได้บังเกิดในเทวโลก แม้พระผู้มีพระภาคพระนาม
 ว่าตณฺหังกร ทรงดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ทรงทำพุทฺธกิจทุกอย่างแล้ว จึงเสด็จดับ
 ขันธปรินิพพาน

เมธังกรพุทธอุปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระเมธังกรพุทธเจ้า

ในกาลต่อจากพระภาคพระนามว่าตันหังกร ในกัปนั้นนั่นเอง พระเมธังกรโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ถือบิณฑกในพระครรภ์ของพระเทวีพระนามว่าโยธรา ซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ ในพระนครชื่อว่าวัชระ ทรงครองเรือนอยู่ ๑๘,๐๐๐ ปี แล้วออกมหาภิเนษกรรม ทำความเพียรอย่างยิ่งใหญ่อยู่ถึงเดือน ก็ได้บรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ณ โคนต้นโพธิ์ชื่อกัสสะ พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย ทำอธิการในสำนักของพระองค์แล้ว ยังไม่ได้รับการพยากรณ์ จุตจากอภัพนั้นแล้ว ได้บังเกิดในเทวโลก แม้พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมธังกร ทรงดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี ทรงทำพุทธกิจทุกอย่างแล้ว จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน

สรณังกรพุทธอุปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระสรณังกรพุทธเจ้า

ในกาลต่อจากพระภาคพระนามว่าเมธังกร ในกัปนั้นนั่นเอง พระสรณังกรโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญบารมีทั้งหลายมาเต็มแล้ว ได้บังเกิดในพระครรภ์ของพระเทวีพระนามว่ายาสวดี ซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสุเมธะ ในพระนครชื่อว่าวิปุละ ทรงครองเรือนอยู่ ๗,๐๐๐ ปี แล้วออกมหาภิเนษกรรม ทำความเพียรอย่างยิ่งใหญ่อยู่ประมาณเดือนหนึ่ง ก็ได้บรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ณ โคนต้นโพธิ์ชื่อปาฏลี พระโพธิสัตว์ ทำอธิการในสำนักของพระองค์แล้ว ยังไม่ได้รับการพยากรณ์ จุตจากอภัพนั้นแล้ว ได้บังเกิดในเทวโลก แม้พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสรณังกร ทรงดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ทรงทำพุทธกิจทุกอย่างแล้ว จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ทีปังกรพุทธอุปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระทีปังกรพุทธเจ้า

ในกาลต่อจากพระภาคพระนามว่าสรณังกร ในกัปนั้นนั่นเอง พระทีปังกรโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีทั้งหลายบริบูรณ์แล้ว ได้บังเกิดในพระครรภ์ของพระเทวีพระนามว่าสุเมธา ซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ ในพระนครชื่อว่าอมรวดี ทรงครองเรือนอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ อย่าง จากนั้น จึงออกมหาภิเนษกรรม ทำความเพียรอย่างยิ่งใหญ่อยู่ ๑๐ เดือน ก็ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ณ โคนต้นโพธิ์ชื่อปิณฑลี

สุเมธกถา

กถาว่าด้วยเรื่องสุเมธดาบส

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย ได้เป็นพราหมณ์ ซึ่งมีทรัพย์สมบัติเก็บสะสมไว้ได้หลายโกฏิ ในพระนครนั้น ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อให้ว่า สุเมธ เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว พระโพธิสัตว์นั้น ได้สละทรัพย์สมบัติทั้งหมดบริจาคเป็นทาน แล้วออกบวชเป็นฤาษี อาศัยอยู่ในธัมมิกบรรพต ในหิมวันตประเทศ บริโภคแต่ผลไม้ที่หล่นเอง เริ่มตั้งความเพียรไว้ด้วยอำนาจแห่งการนั่ง การยืน และการจงกรมเท่านั้น ภายใน ๗ วันเท่านั้น ก็ได้สมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

(๑๒๘)

ในสารมณฑกัป ตอนท้ายของ ๙ อสงไขย พระพุทธเจ้า

เสด็จอุบัติขึ้น ๔ พระองค์ คือ พระตันหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร และพระทีปังกร

- (๑๒๙) ทั้ง ๔ พระองค์นั้น ทรงเป็นพระโลกิศาณายกะ ทรงพระ
ยิ่งใหญ่ บรรดาพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์นั้น พระตันหังกรบรม
ศาสดา ทรงมีพระชนกนามว่านันทะ พระชนนีพระนามว่าสุนันทิสา
ต้นสัตตบรรณ เป็นต้นไม้ที่อาศัยประทับนั่งตรัสรู้ของพระองค์
- (๑๓๐) พระเมธังกรบรมศาสดา ทรงมีพระชนกนามว่าสุเทวะ พระชนนี
พระนามว่า ยโสธรา ต้นทองกวาว เป็นต้นไม้ที่อาศัยประทับนั่งตรัสรู้
ของพระองค์
- (๑๓๑) พระสรณังกรบรมศาสดา ทรงมีพระชนกนามว่าสุมังคละ พระชนนี
พระนามว่า ยโสวดี ต้นปาณาลี เป็นต้นไม้ที่อาศัยประทับนั่งตรัสรู้
ของพระองค์
- (๑๓๒) เราทำอธิการแล้ว ได้ตั้งความปรารถนาไว้ แต่เรายังไม่ได้
รับพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์
- (๑๓๓) ต่อจากพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้น พระพุทธเจ้าพระองค์
หนึ่ง ซึ่งหาบุคคลเปรียบปานมิได้ ทรงพระนามว่า ทีปังกร ก็ได้เสด็จ
อุบัติขึ้น
- [๓]^{๑๕} เป็นนครที่สมบูรณ์ด้วยองค์คุณทั้งปวง
ประกอบด้วยการทำงานทุกอย่าง
สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ
คับคั่งไปด้วยหมู่ชนต่างๆ
เป็นนครที่อุดมสมบูรณ์เหมือนเทพนคร
เป็นที่อยู่ของผู้มีบุญ
อมรเวตินครนี้ มีหญิงชายพลุกพล่าน พราหมณ์
ชื่อสุเทวะเป็นพราราชบิดา พราหมณ์ชื่อสุเมธา เป็นพระราช
มารดา ต้นมะเดื่อ เป็นต้นโพธิ ของพระทีปังกรศาสดา
ในสมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์นามว่า**สุเมธะ** สั่งสมทรัพย์
ไว้หลายโกฏิ มีทรัพย์สมบัติและธัญญาหารมากมาย
เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนรรจ์ จบไตรเพท
ถึงความสำเร็จในคัมภีร์ทำนายลักษณะ^{๑๖}
และอิติहाสะ^{๑๗} และในธรรมของตน
[๕] นั่งอยู่ในที่สงัด คิดอย่างนี้ว่า
[๖] การเกิดในภพใหม่ และการแตกไปแห่งสรีระเป็นทุกข์

^{๑๕} เลขลำดับข้อนี้ เป็นเลขลำดับข้อในคัมภีร์พุทธวงศ์ฉบับแปล

^{๑๖} **ทำนายลักษณะ** หมายถึงทำนายลักษณะหญิง ลักษณะชาย ลักษณะมหาบุรุษ ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๕/

๑๐๘.

^{๑๗} **อิติहाสะ** หมายถึงคัมภีร์พิเศษ ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ของพราหมณ์ว่าด้วยคำพูดว่าเป็นเช่นนี้ ขุ.
พุทธ.อ. (บาลี) ๕/๑๐๘.

- [๗] ความหลงตายเป็นทุกข์ ชีวิตถูกขร่าย่าย
ก็ครั้งนั้น เรามีความเกิด ความแก่
ความป่วยไข้เป็นธรรมดา
เรารู้จักแสวงหาพระนิพพาน
ที่ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นแดนเกษม
- [๘] เอาเถิด เราควรเป็นผู้ไม่มีความหวังใ
ไม่มีความต้องการ ละทิ้งร่างกายที่เปื่อยเน่า
เต็มไปด้วยซากศพต่างๆ นี่ไปเสีย
- [๙] มรรคนั้นไม่อาจจะไม่เป็นเหตุ มรรคนั้นที่มีอยู่ก็จักมี
เรารู้จักแสวงหามรรคนั้น เพื่อหลุดพ้นไปจากภพ
- [๑๐] เมื่อความทุกข์มี ชื่อว่าความสุขก็ต้องมีฉันใด
เมื่อภพมีอยู่ วิภพ^{๑๘} ก็จำต้องปรารภณา ฉะนั้น
- [๑๑] เมื่อความร้อนมี ความเย็นอย่างอื่นก็ต้องมีฉันใด
เมื่อไฟ ๓^{๑๙} อย่างมีอยู่
นิพพาน(ความดับ)ก็จำต้องปรารภณา ฉะนั้น
- [๑๒] เมื่อความขี้มี แม้ความดีก็ต้องมี ฉันใด
เมื่อความเกิดมีอยู่ ความไม่เกิดก็จำต้องปรารภณา ฉะนั้น
- [๑๓] บุรุษผู้ตกไปในหลุมคุดูเห็นสระน้ำเต็ม
ไม่เข้าไปยังสระน้ำนั้น นั่นไม่ใช่ความผิดของสระน้ำ ฉะนั้น
- [๑๔] เมื่อสระน้ำอมฤต^{๒๐} มีอยู่ บุคคลไม่แสวงหาสระน้ำนั้น
อันเป็นที่ชำระมลทินคือกิเลส
นั่นก็ไม่ใช่ความผิดของสระน้ำอมฤต ฉะนั้น
- [๑๕] เมื่อทางไปมีอยู่ บุรุษนั้นถูกข้าศึกปิดล้อมไม่ยอมหนีไป
นั่นไม่ใช่ความผิดของหนทาง ฉะนั้น
- [๑๖] เมื่อทางเกษมมีอยู่ บุคคลถูกกิเลสปิดล้อม
ไม่แสวงหาทางนั้น นั่นก็ไม่ใช่ความผิดของทางอันเกษม ฉะนั้น
- [๑๗] คนป่วย เมื่อหมีมีอยู่ ก็ไม่ให้หมีเหยียวยาว
ความป่วยไข้ฉนั้น นั่นไม่ใช่ความผิดของหมี ฉะนั้น
- [๑๘] คนมีทุกข์ถูกความป่วยไข้คือกิเลสเบียดเบียน
ไม่แสวงหาอาจารย์ นั่นก็ไม่ใช่ความผิดของอาจารย์ผู้แนะนำ
เอาเถิดเราควรเป็นผู้ไม่มีความหวังใ
ไม่มีความต้องการ ละทิ้งร่างกายที่เปื่อยเน่า
เต็มไปด้วยซากศพต่างๆ นี่ไปเสีย ฉะนั้น

^{๑๘} วิภพ หมายถึงธรรมที่ไม่ให้เกิด ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๐/๑๑๐.

^{๑๙} ไฟ ๓ หมายถึงไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘.

^{๒๐} สระน้ำอมฤต ในที่นี้หมายถึงนิพพาน ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๔/๑๑๑.

- [๑๙] คนปลดเปลื้องซากศพที่น่ารังเกียจที่ผูกไว้ที่คอแล้ว
ไปอยู่เป็นสุขอย่างเสรีตามลำพังตน ฉันใด
- [๒๐] เราไม่มีความห่วงใย ไม่มีความต้องการ
ละทิ้งร่างกายที่เปื่อยเน่าเป็นที่รวมซากศพต่างๆ นี่ไปเสีย ฉันนั้น
- [๒๑] คนชายหญิงถ่ายทอดอวัยวะลงในส้วม
แล้วละทิ้งส้วมไปไม่มีความห่วงใย ไม่มีความต้องการ ฉันใด
- [๒๒] เราจักละทิ้งร่างกายที่เต็มไปด้วยซากศพต่างๆ นี่ไปเสีย
ดุจคนถ่ายทอดอวัยวะ(ลงในส้วม) แล้วละทิ้งส้วมไป ฉันนั้น
- [๒๓] เจ้าของเรือทั้งเรือที่คร่ำคร่า ชำรุด น้ำไหลเข้าได้ไป
อย่างไม่มีมีความห่วงใย ไม่มีความต้องการ ฉันใด
- [๒๔] เราจักละทิ้งร่างกายนี้ที่มีทวาร ๔
มีช่องไม่สะอาดไหลออกอยู่เป็นนิตย์ไปเสีย
ดุจเจ้าของเรือละทิ้งเรือที่คร่ำคร่าไป ฉันนั้น
- [๒๕] บุรุษนำสิ่งของมีค่าไปกับพวกโจร
เห็นภัยคือการถูกปล้นสิ่งของจึงละทิ้ง(โจร)ไปเสีย ฉันใด
- [๒๖] กายนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เปรียบเสมอด้วยมหาโจร
เราจักละกายนี้ไปเพราะกลัวแต่การปล้นกุศลธรรม ฉันนั้น
- [๒๗] ครั้นเราคิดอย่างนี้แล้ว ได้ให้ทรัพย์หลายร้อยโกฏิ
แก่คนมีที่พึ่งและไม่มีที่พึ่งแล้วเข้าไปยังภูเขาคิณนิพพานต์
- [๒๘] ในที่ไม่ไกลจากภูเขาคิณนิพพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อธรรมิกะ
เราสร้างอาศรมอย่างดี สร้างบรรณศาลาอย่างดีไว้
- [๒๙] ในที่นั้น เราสร้างที่จงกรมซึ่งเว้นโทษ ๕ ประการ^{๒๑}
เป็นที่นำมาซึ่งอภิญญาพละประกอบด้วยคุณ ๘ ประการ^{๒๒}
- [๓๐] ละทิ้งผ้าสาฎกซึ่งประกอบด้วยโทษ ๙ ประการ^{๒๓}เสีย
แล้วนุ่งผ้าคารอง(ผ้าเปลือกไม้) ซึ่งประกอบด้วยคุณ ๑๒ ประการ
- [๓๑] เราละทิ้งบรรณศาลาที่ประกอบไปด้วยโทษ ๘ ประการ^{๒๔}เสีย
เข้าไปอาศัยโคนต้นไม้ซึ่งประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ^{๒๕}
- [๓๒] เราละทิ้งข้าวเปลือกที่หว่านไว้ ปลุกไว้เสียโดยไม่เหลือ

^{๒๑} โทษ ๕ ประการ คือ (๑) ที่แข็งกระด้างขรุขระ (๒) มีต้นไม้อยู่ภายใน (๓) มีกอไม้ปกคลุม (๔) แคบ
เกินไป (๕) กว้างเกินไป ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๒๙/๑๑๗.

^{๒๒} ประกอบด้วยคุณ ๘ ประการ หมายถึงประกอบด้วยสุขของสมณะ ๘ ประการ (๑) มีจิตเป็นสมาธิ
(๒) บริสุทธิ์ (๓) ผุดผ่อง (๔) ไม่มีกิเลสยียวน (๕) ปราศจากกิเลส ที่เป็นเหตุให้เศร้าหมอง (๖) อ่อนโยน (๗) ควรแก่
การงาน (๘) ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๒๙/๑๑๗.

^{๒๓} ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๓๐/๑๑๘.

^{๒๔} ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๓๐/๑๑๘.

^{๒๕} ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๓๑/๑๑๙.

- บริโภคน้ำมันที่หล่นเองซึ่งประกอบด้วยคุณหลายอย่าง
- [๓๓]   ในที่นั้น เราบำเพ็ญความเพียรอยู่ในที่นั่งที่ยืนและที่งอกรม
ภายในเวลา ๗ วัน ก็ได้บรรลุอุภยนิมิต
- [๓๔]   เมื่อเราบรรลุถึงความสำเร็จ
มีความชำนาญในศาสนาอย่างนี้แล้ว
พระชินเจ้าพระนามว่า**ทีปังกร** ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก
เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว
- [๓๕]   ในขณะที่พระชินเจ้าทรงปฏิสนธิ ประสูติ ตรัสรู้
และแสดงธรรม เราเป็นผู้เปี่ยมด้วยความยินดีในมาน
จึงไม่ได้เห็นนิมิต ๔ ประการ
- [๓๖]   ในแคว้นปัจฉิมประเทศ ชนทั้งหลาย
ทูลนิมนต์พระตถาคตแล้ว มีใจยินดี
ช่วยกันแผ้วถางทางสำหรับพระตถาคตเสด็จดำเนินมา
- [๓๗]   ครั้งนั้น เราออกจากอาศรมของตนแล้ว
สลัดผ้าคารอง หะไปในห้องฟ้า
- [๓๘]   เห็นหมู่ชนผู้มีจิตโสมนัส ยินดีรำเริงบันเทิงใจ
จึงลงจากห้องฟ้ามามนุษย์ทั้งหลายในขณะนั้นว่า
- [๓๙]   มหาชนผู้มีจิตโสมนัส ยินดีรำเริงบันเทิงใจ
ช่วยกันแผ้วถางทางสำหรับเดินเพื่อใคร
- [๔๐]   ชนเหล่านั้นถูกเราถามแล้วบอกว่า
“พระพุทธรชินเจ้าผู้ยอดเยี่ยม พระนามว่า**ทีปังกร**
ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว
ชนทั้งหลายช่วยกันแผ้วถางทางสำหรับเสด็จดำเนินเพื่อพระองค์”
- [๔๑]   เดียวนั้น ปิติเกิดแก่เราเพราะได้ฟังคำว่า “**พุทโธ**”
เราจึงกล่าวประกาศความโสมนัสว่า “**พุทโธ พุทโธ**”
- [๔๒]   เราทั้งยินดี ทั้งดีใจ ยินดีอยู่ ณ ที่นั้นว่า
“เราจักปลูกพืชคือบุญลงในที่นี้ ขณะอย่าได้ล่วงเลยไป”
- [๔๓]   แล้วกล่าวว่า “ถ้าท่านทั้งหลายช่วยกันแผ้วถางทางเพื่อพระพุทธรเจ้า
ขอจงให้โอกาสหนึ่งแก่ข้าพเจ้า
แม้ข้าพเจ้าก็จะช่วยแผ้วถางทางสำหรับเสด็จดำเนิน”
- [๔๔]   ครั้งนั้น ชนเหล่านั้นได้ให้โอกาสแก่เราเพื่อการแผ้วถางทาง
เราแผ้วถางทางไปพลาถคิดไปพลาถว่า “**พุทโธ พุทโธ**”
- [๔๕]   เมื่อโอกาสของเรายังไม่ทันเสร็จ
พระชินมหาราษฎร์พระนามว่า**ทีปังกร**
กับพระชีนาสพ ๔๐๐,๐๐๐ รูป
ผู้ได้อภิญา ๖ ผู้คงที่ ปราศจากมลทินก็เสด็จมาถึงทาง

- [๔๖] การต้อนรับย่อมเป็นไป คนเป็นอันมากประโคมกลองเกร์
เทวดาและมนุษย์ต่างก็มีความชื่นชม เปล่งเสียงสาธุการ
- [๔๗] เทวดาก็เห็นมนุษย์ มนุษย์ก็เห็นเทวดา
ทั้ง ๒ พวกนั้น พวกนั้นประนมมือเดินตามพระตถาคต
- [๔๘] เทวดาทั้งหลายนำดนตรีทิพย์มาประโคม
มนุษย์ทั้งหลายนำดนตรีมนุษย์มาประโคม
ทั้ง ๒ พวกนั้นพากันประโคม
- [๔๙] เทพผู้อยู่ในอากาศ
ต่างก็โปรยปรายดอกมณฑารพ ดอกปทุม
ดอกปาริฉัตตกะอันเป็นทิพย์ลงมายังทิศน้อยทิศใหญ่
- [๕๐] และโปรยปรายกระแจะจันทน์ และของหอมอย่างดี
ล้วนแต่เป็นของทิพย์ลงมายังทิศน้อยทิศใหญ่
- [๕๑] มนุษย์ทั้งหลายผู้อยู่บนพื้นดิน ต่างก็โปรยปรายดอกจำปา
ดอกสน กระพุ่ม ดอกกาละหิง
ดอกบุนนาค ดอกการะเกดลงมายังทิศน้อยทิศใหญ่
- [๕๒] เราสยายผมแล้วลาดผ้าคากรอง
และหนังสือลงบนเปือกตม
ล้วนนอนคว่ำหน้าลงที่นั่น
- [๕๓] ด้วยคิดว่า “พระพุทธเจ้าพร้อมทั้ง(สาวก)ผู้เป็นศิษย์
จงเหยียบเราเสด็จไปเถิด อย่าทรงเหยียบเปือกตมนี้เลย
ข้อนั้นจักเป็นประโยชน์แก่อกุลแก่เรา”
- [๕๔] เมื่อเรานอนอยู่ที่พื้นดิน มีความคิดอย่างนี้ว่า
เราเมื่อต้องการอยู่ ก็พึงเผากิเลสเราได้ ในวันนี้
- [๕๕] (แต่)จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา
ที่จะรู้แจ้งพระธรรมในศาสนา นี้ โดยเพศที่คนอื่นไม่รู้จัก
เราจักบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ พ้นแล้ว
พึงปลดปล่อยมนุษย์พร้อมทั้งเทวดา
- [๕๖] จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา
ที่เป็นผู้ขายเห็นกำลังความสามารถ
จะข้ามพ้นแต่เพียงผู้เดียว
เราจักบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ
ช่วยมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้นด้วย
- ๕๗] ด้วยอธิการ(คือกุศลอันยิ่งใหญ่) นี้
ที่เราได้ทำแล้วในพระพุทธเจ้า ทรงเป็นสูงสุดแห่งบุรุษ
เราจะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ
จะช่วยหมู่ชนเป็นอันมากให้ข้ามพ้น

- [๕๘] เราจักตัดกระแสนสังสารวัฏ^{๒๖} ทำลายภพทั้ง ๓^{๒๗}
แล้วขึ้นสู่ธรรมนาวา^{๒๘} (เรือคือธรรม)
ช่วยมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้น
- [๖๐] พระพุทธเจ้าพระนามว่า**ทีปังกร**
ผู้ทรงรู้แจ้งโลก สมควรรับเครื่องบูชา
ประทับยืนอยู่เหนือศิระเรา ตรัสพระดำรัสที่ว่า
- [๖๑] “เธอทั้งหลายจงดูขุณฺโณดาบสนี้ ผู้มีตบะแก่กล้า
ในกัปอันประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป
เขาก็คือพระพุทธเจ้าในโลก
- [๖๒] พระตถาคตได้เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ที่นารีนรมย์
ทรงเริ่มตั้งความเพียรบำเพ็ญทุกรกิริยา
- [๖๓] พระตถาคตจักประทับนั่งที่โคนต้น**อชปาลนิโครธ**
ทรงรับข้าวปายาสในที่นั้นแล้ว
เสด็จไปยังแม่น้ำ**เนรัญชรา**
- [๖๔] พระชินเจ้าพระองค์นั้น จักเสวยข้าวปายาส
ที่ริมฝั่งแม่น้ำ**เนรัญชรา** แล้วเสด็จไปที่โคนต้นโพธิ์
ตามหนทางอันประเสริฐที่ตกแต่งไว้แล้ว
- [๖๕] จากนั้น พระองค์ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่
จักทำประทักขณโพธิมณฑลอันยอดเยี่ยมแล้ว
ตรัสรู้ที่โคนต้น**อัสสัตถพฤกษ์**
- [๖๖] พระมารดาผู้ให้กำเนิดพระชินเจ้าพระองค์นี้
จักมีพระนามว่า**มายา** พระบิดาจักมีพระนามว่า**สุทโธทนะ**
พระชินเจ้าพระองค์นี้จักมีพระนามว่า**โคดม**
- [๖๗] พระโกลิตเถระและพระอุปติสสเถระ
ผู้ไม่มีอาสวะ สิ้นราคะ มีจิตสงบ
ตั้งมั่นดี จักเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่า**อานนท์** จักเป็นพระอุปัฏฐาก
บำรุงพระชินเจ้าพระองค์นี้
- [๖๘] พระเขมาเถรีและพระอุบลวรรณาเถรี
ผู้ไม่มีอาสวะ สิ้นราคะ มีจิตสงบ
ตั้งมั่นดี จักเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้นี้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

^{๒๖} กระแสนสังสารวัฏ ในที่นี้หมายถึงกำเนิด คติ วิญญาณฐิติ สัตตาวาส ๙ หรือกระแสต้นหา ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๕๘/๑๓๙.

^{๒๗} ภพทั้งสาม ได้แก่ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๕๘/๑๓๙.

^{๒๘} ธรรมนาวา ได้แก่ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๕๘/๑๓๙.

- ชาวโลกเรียกว่า **ต้นอัสถิตถพฤกษ์**^{๒๙}
- [๗๐] เทวดาและมนุษย์ได้ฟังพระดำรัสนี้
ของพระพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่แล้ว
ต่างก็มีความชื่นชมกล่าวว่า
“ท่านผู้นี้เป็นหน่อพุทธรังษล”
- [๗๑] สัตว์ทั้งหลายในหมื่นจักรวาลพร้อมทั้งเทวดา
ต่างก็เปล่งเสียงโห่ร้องปรบมือ ร่าเริง
ประนมมือนมัสการว่า
- [๗๒] “ถ้าเราทั้งหลายจักพลาดศาสนาของพระโลกนาถพระองค์นี้
เราทั้งหลายก็จักพร้อมหน้าหน่อพุทธรังษลในอนาคตกาล
- [๗๓] มนุษย์ทั้งหลายเมื่อจะข้ามแม่น้ำ พลาดท่าเฉพาหน้าแล้ว
ก็ยึดเอาท่าถัดไปจึงข้ามแม่น้ำใหญ่ไป ฉันทใด
- [๗๔] เราทั้งหมดก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
ถ้าพลาดพระชินเจ้าพระองค์นี้
ก็จักพร้อมหน้าหน่อพุทธรังษลในอนาคตกาล
- [๗๕] พระพุทธเจ้าพระนามว่า**ทีปังกร** ผู้ทรงรู้แจ้งโลก
สมควรรับเครื่องบูชา
ทรงประกาศกรรมของเราแล้ว
ทรงยกพระบาทเบื้องขวาขึ้น
- [๗๖] สาวกของพระชินเจ้าที่อยู่ในที่นั้น
ได้ทำประทักษิณเราทุกๆ องค์
เทวดา มนุษย์ อสูร ยักษ์ อภิราทเราแล้ว พากันหลีกไป
- [๗๗] ครั้งนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่า**ทีปังกร**
ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก พร้อมทั้งพระสงฆ์ล้วนคล่องจักขุเราไป
เรารู้จักขึ้นจากการนอนแล้ว นั่งขัดสมาธิอยู่
- [๗๘] เราสำราญใจด้วยความสุข บันเทิงใจด้วยความปราโมทย์
และดื่มด่ำด้วยปีติ นั่งขัดสมาธิอยู่ในกาลนั้น
- [๗๙] ครั้งนั้น เรานั่งขัดสมาธิแล้วคิดอย่างนี้ว่า
“เราเป็นผู้มีความชำนาญในฌาน ถึงความสำเร็จจกิญญา
- [๘๐] ในโลกธาตุมีหมื่นจักรวาล ไม่มีฤาษีผู้เสมอกับเรา
ในธรรมคือฤทธิ์ ก็ไม่มีใครเสมอกับเรา เราได้สุขเช่นนี้”
- [๘๑] ขณะที่เรานั่งขัดสมาธิอยู่
เทวดาผู้สถิตอยู่ในโลกธาตุมีหมื่นจักรวาล

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๖๐ - ๖๘/๕๗๕ - ๕๗๖.

- พากันเปล่งเสียงอย่างกึกก้องว่า
 “ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
 [๘๒]   นิมิตเหล่าใดที่เคยปรากฏ
 ในขณะที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย
 นั่งขัดสมาธิอย่างประเสริฐ
 นิมิตเหล่านั้นก็ปรากฏในวันนี้
- [๘๓]   ความหนาวก็บาราศไป และความร้อนก็สงบ
 นิมิตเหล่านั้นปรากฏในวันนี้
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๘๔]   โลกธาตุมีหมื่นจักรวาล ปราศจากเสียง
 หมดความวุ่นวาย นิมิตเหล่านั้นปรากฏในวันนี้
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๘๕]   ลมพายุไม่พัด แม่น้ำทั้งหลายก็ไม่ไหล
 นิมิตเหล่านั้นปรากฏในวันนี้
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๘๖]   ดอกไม้ทั้งหลาย ทั้งที่เป็นพันธุ์ไม้บก
 และพันธุ์ไม้น้ำทุกชนิดต่างก็ผลิดอกในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ดอกไม้เหล่านั้นก็บานหมดทุกดอก
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๘๗]   ไม้เถาหรือไม้ต้นต่างก็ผลัดผลแล้วในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ ไม้ผลเหล่านั้นก็ผลัดผลแล้วทุกต้น
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๘๘]   รัตนะทั้งหลายที่อยู่ในอากาศ
 และที่อยู่บนพื้นดินสว่างไสวแล้วในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ รัตนะเหล่านั้นก็สว่างไสว
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๘๙]   ดนตรีทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของมนุษย์
 และเป็นของทิพย์ ต่างก็บรรเลงขึ้นแล้วในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ ดนตรีทั้ง ๒ อย่างนั้นก็บรรเลง
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๐]   ทิพยบุปผชาติอันวิจิตร ต่างก็ตกลงจากท้องฟ้าในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ ทิพยบุปผชาติเหล่านั้นก็ปรากฏ
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๑]   มหาสมุทรย่อมกระฉ่อน โลกธาตุมีหมื่นจักรวาลก็ไหว
 แม้ในวันนี้ ทั้ง ๒ นั้น(มหาสมุทรและโลกธาตุ)ก็บันลือลั่น
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน

- [๙๒]   ไฟนรกนับหมื่นดวงก็ดับลงในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ ไฟนรกนั้นก็ดับแล้ว
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๓]   ดวงอาทิตย์ปราศจากมลทิน
 ดาวทุกดวงต่างก็สุกสกาว
 แม้ในวันนี้ ดวงอาทิตย์และดวงดาวต่างก็ผ่องแผ้วสุกใส
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๔]   ทั้งที่ฝนไม่ตกเลย (แต่)น้ำในแม่น้ำ
 กลับเอ่อขึ้นจากแผ่นดินในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ น้ำในแม่น้ำนั้นก็เอ่อขึ้นจากแผ่นดิน
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๕]   หมู่ดาวนพเคราะห์และหมู่ดาวนักษัตร
 เปล่งประกายสว่างทั่วท้องฟ้า
 ดวงจันทร์ประกอบด้วยวิสาขฤกษ์แจ่มจรัส
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๖]   สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่อยู่ในรู
 และจำพวกที่อาศัยอยู่ตามซอก
 ต่างก็พากันออกจากที่อยู่ของตน
 แม้ในวันนี้ สัตว์เหล่านั้นละทิ้งที่อยู่อาศัย
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๗]   ความไม่พอใจได้มีแก่สัตว์ทั้งหลาย
 สัตว์ทั้งหลายต่างพากันยินดีอยู่ร่วมกันในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ สัตว์ทั้งหลายก็ยินดีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๘]   โรคทั้งหลายต่างก็สงบระงับลง
 และความหิวโหยก็หายไปในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ ภาวะทั้ง ๒ อย่างนั้นก็ปรากฏเหมือนกัน
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๙๙]   ราคะก็เบาบางลงไป โทสะ และโมหะ
 ต่างก็ถดถอยไปในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ กิเลสเหล่านั้นก็ปราศจากไปจนหมดสิ้น
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๑๐๐]   ภิกษุได้มีในขณะนั้น แม้ในวันนี้ ก็ปรากฏอย่างนั้น
 เพราะเหตุนี้เราทั้งหลายจึงรู้ได้ว่า
 ท่านจักเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน
- [๑๐๑]   ขณะนั้น ฐลิมิได้ฟุ้งขึ้นไปในอากาศ

- แม้ในวันนี้ ก็ปรากฏอย่างนั้น
 เพราะเครื่องหมายนั้น เราทั้งหลายจึงรู้ได้ว่า
 ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
- [๑๐๒] กลิ่นที่ไม่น่าปรารถนาก็ปราศไปหมดสิ้น
 กลิ่นทิพย์ก็หอมฟุ้งตลบไป(ในขณะนั้น)
 แม้ในวันนี้ กลิ่นหอมก็ฟุ้งตลบไป
 ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
- [๑๐๓] เทวดาทั้งปวงก็ได้พากันปรากฏกาย(ในขณะนั้น)
 เว้นแต่อรุพพรหม แม้ในวันนี้ ก็ปรากฏอย่างนั้นทั้งหมด
 ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
- [๑๐๔] นรกทั้งหลายมีประมาณเท่าใด
 ก็ได้ปรากฏทั้งหมดเท่านั้น ในขณะนั้น
 แม้ในวันนี้ ก็ปรากฏทั้งหมด
 ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
- [๑๐๕] กำแพง ประตู และภูเขา
 ก็ได้เป็นสิ่งๆที่ปิดกันได้(ในขณะนั้น)
 แม้ในวันนี้ ทั้งหมดก็เปิดโล่ง
 ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
- [๑๐๖] การจุติและการอุบัติ^{๓๐} ก็มีได้(ในขณะนั้น)
 แม้ในวันนี้ การจุติและการอุบัติเหล่านั้นก็ปรากฏ
 ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
 นิमितเหล่านั้นย่อมปรากฏ
 เพื่อประโยชน์แก่การตรัสรู้ของสัตว์ทั้งหลาย
- [๑๐๗] ท่านจงบำเพ็ญความเพียรให้มั่นคง
 อย่าถอยกลับ จงก้าวไปข้างหน้าเถิด
 แม้เราทั้งหลายก็รู้ความเพียรนั้นอย่างแจ่มแจ้งว่า
 ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน”^{๓๑}
- [๑๐๘] เราได้สดับพระพุทธดำรัสและคำ
 ของเทวดาในหมื่นจักรวาลทั้ง ๒ แล้ว
 ก็ยินดีร่าเริงบันเทิงใจ ได้คิดอย่างนี้ในกาลนั้นว่า
- [๑๐๙] “พระพุทธชินเจ้าทั้งหลาย มีพระดำรัสไม่เป็นสอง
 มีพระดำรัสไม่เป็นโมฆะ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ไม่มีพระดำรัสไม่จริง เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
- [๑๑๐] พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด

^{๓๐} การจุติ หมายถึงการตาย การอุบัติ หมายถึงการเกิด ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๐๖/๑๕๓.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๗๐ - ๑๐๗/๔๗๖ - ๔๘๑.

- ย่อมเที่ยงแท้แน่นอน เหมือนก้อนดินที่โยนขึ้นไปบนท้องฟ้า
 ย่อมตกลงมาที่พื้นดินเป็นแน่
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสไม่จริง
 เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
 [๑๑๑] พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด
 ย่อมเที่ยงแท้แน่นอน เหมือนสัตว์ทั้งปวง
 ต้องมีความตายเที่ยงแท้แน่นอน
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสไม่จริง
 เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
 [๑๑๒] พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด
 ย่อมเที่ยงแท้แน่นอน
 เหมือนสิ้นราตรีแล้ว อาทิตยต้องอุทัยแน่
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสไม่จริง
 เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
 [๑๑๓] พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด
 ย่อมเที่ยงแท้แน่นอน เหมือนราชสีห์ลุกออกจากที่นอน
 ต้องมีการบันลือสีหนาทแน่
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสไม่จริง
 เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
 [๑๑๔] พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด
 ย่อมเที่ยงแท้แน่นอน เหมือนสตรีมีครรภ์แก่
 จะต้องมีการคลอดบุตรในครรภ์เป็นแน่
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสไม่จริง
 เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน”^{๓๒}
 [๑๑๕] เอาเถิด เราจักค้นหา**พุทธการกธรรม**^{๓๓} จากสิบทิศ
 คือข้างนี้ๆ เบื้องบน เบื้องล่าง ตลอดทั่วธรรมธาตุ
 [๑๑๖] ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑
 ซึ่งเป็นทางใหญ่ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
 ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
 [๑๑๗] “ท่านจงยึดทานบารมีข้อที่ ๑ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
 ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุ**พระโพธิญาณ**
 ท่านก็จงบำเพ็ญทานบารมีเถิด

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๐๘ - ๑๑๔/๕๘๑ - ๕๘๒.

^{๓๓} **พุทธการกธรรม** ได้แก่ ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้ามี ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ (๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑๐) อุเบกขา ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๑๕/๑๕๖.

- [๑๑๘] หม้อที่เต็มไปด้วยน้ำซึ่งผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลง
น้ำย่อมไหลออกหมด ไม่ซังอยู่ในหม้อนั้น ฉนใด
- [๑๑๙] ท่านเห็นผู้ขอทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูงแล้ว
จงให้ทานอย่าให้เหลือ ดุจหม้อน้ำที่เขาคคว่ำลง ฉนนัน^{๓๔}
- [๑๒๐] แต่พุทธรธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้
เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๒๑] ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นศีลবারมีเป็นข้อที่ ๒
ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๒๒] “ท่านจงยึดศีลবারมีข้อที่ ๒ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ
ท่านก็จงบำเพ็ญศีลবারมีเกิด
- [๑๒๓] จามรีย่อมรักษาขนหาง(ของตน)ที่ติดข้องอยู่ในที่ใดๆ
ก็ยอมตายในที่นั้น ไม่ยอมให้ขนหางเสียไป ฉนใด
- [๑๒๔] ท่านจงบำเพ็ญศีลในภูมิทั้ง ๔^{๓๕}
รักษาศีลให้บริบูรณ์ในกาลทุกเมื่อ
ดุจจามรียรักษาขนหาง ฉนนัน^{๓๖}
- [๑๒๕] แต่พุทธรธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้
เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๒๖] ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นเนกขัมมবারมีเป็นข้อที่ ๓
ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๒๗] “ท่านจงยึดเนกขัมมবারมีข้อที่ ๓ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ
ท่านจงบำเพ็ญเนกขัมมবারมีเกิด
- [๑๒๘] คนที่ถูกขังอยู่ในเรือนจำ ได้รับทุกข์มานาน
ย่อมไม่เกิดความยินดีในเรือนจำนั้น
มีแต่จะหาช่องทางที่จะพ้นออกไป ฉนใด
- [๑๒๙] ท่านจงเห็นภพทั้งปวงดุจเรือนจำ
จงมุ่งหน้าต่อเนกขัมมะเพื่อหลุดพ้นไปจากภพ ฉนนันเกิด”^{๓๗}
- [๑๓๐] แต่พุทธรธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๑๕ - ๑๑๙/๕๘๓.

^{๓๕} ศีลในภูมิทั้ง ๔ ในที่นี้ ได้แก่ ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล และปัจจุเวกขณศีล ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๒๔/๑๕๘.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒๐-๑๒๔/๕๘๓-๕๘๔.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒๕-๑๒๙/๕๘๔.

- เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๓๑] ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นปัญญาบารมีเป็นข้อที่ ๔
 ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
 ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๓๒] “ท่านจงยึดปัญญาบารมีข้อที่ ๔ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
 ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ
 ท่านก็จงบำเพ็ญปัญญาบารมีเถิด
- [๑๓๓] ภิกษุเมื่อเที่ยวบิณฑบาต
 มิได้เว้นว่าจะเป็นตระกูลชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูง
 ย่อมได้อาหารพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ฉนใด
- [๑๓๔] ท่านเมื่อสอบถามคนมีความรู้ตลอดกาลทั้งปวง
 บำเพ็ญปัญญาบารมีไปเถิด
 แล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ฉนนั้น”^{๓๘}
- [๑๓๕] แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้
 เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๓๖] ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นวิริยบารมีเป็นข้อที่ ๕
 ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
 ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๓๗] “ท่านจงยึดวิริยบารมีข้อที่ ๕ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
 ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ
 ท่านก็จงบำเพ็ญวิริยบารมีเถิด
- [๑๓๘] ราชสีห์พญาเนื้อมีความเพียรไม่ย่อหย่อน
 ทั้งในขณะหมอบ ยืน และเดิน ประคองใจไว้ทุกเมื่อ ฉนใด
- [๑๓๙] ท่านจงประคองความเพียรให้มั่นคงทุกภพทุกชาติ
 บำเพ็ญวิริยบารมีไปเถิด
 แล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ฉนนั้น”^{๓๙}
- [๑๔๐] แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้
 เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๔๑] ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นขันติบารมีเป็นข้อที่ ๖
 ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
 ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๔๒] “ท่านจงยึดขันติบารมีข้อที่ ๖ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
 ท่านมีใจแน่วแน่(ไม่เป็นสอง)ในขันติบารมีนั้น
 จักบรรลุสัมโพธิญาณได้

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๓๒-๑๓๔/๕๘๕.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๓๕-๑๓๙/๕๘๕.

- [๑๔๓]   ธรรมดาแผ่นดินย่อมทนทานต่อสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่าง
ทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด
ไม่ทำความยินดีและความขัดเคือง แม้ฉันใด
- [๑๔๔]   ถึงท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน อดทนต่อการยกย่อง
และการดูหมิ่นของคนทั้งปวง
บำเพ็ญขันติบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้”^{๔๐}
- [๑๔๕]   แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาไม่ได้
เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๔๖]   ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นสัจจบารมีเป็นข้อที่ ๗
ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๔๗]   “ท่านจงยึดสัจจบารมีข้อที่ ๗ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
ท่านมีคำพูดที่แน่นอน(ไม่เป็นสอง)ในสัจจบารมีนั้น
จักบรรลุสัมโพธิญาณได้
- [๑๔๘]   ธรรมดาดาวประกายพรึก
เป็นดาวนพเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
ย่อมไม่เคลื่อนไปจากวิถีโคจร ไม่ว่าจะเป็นฤดูร้อน
ฤดูหนาว หรือฤดูฝน แม้ฉันใด
- [๑๔๙]   ถึงท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน
จงอย่าถอยกลับไปจากทาง(ที่ถูกต้องมั่นคง)
ในสัจจะทั้งหลาย บำเพ็ญสัจจบารมีแล้ว
จักบรรลุสัมโพธิญาณได้”^{๔๑}
- [๑๕๐]   แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาไม่ได้
เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๕๑]   ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นอธิฐานบารมีเป็นข้อที่ ๘
ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๕๒]   “ท่านจงยึดอธิฐานบารมีข้อที่ ๘ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
ท่านเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิฐานบารมีนั้นแล้ว
จักบรรลุสัมโพธิญาณได้
- [๑๕๓]   ภูผาไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นไม่สะเทือนเพราะลมแรง
คงตั้งอยู่ในที่เดิมตนเอง แม้ฉันใด
- [๑๕๔]   ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน
จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิฐานบารมีทุกเมื่อ

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๔๒-๑๔๔/๕๘๖.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๔๕-๑๔๙/๕๘๖-๕๘๗.

บำเพ็ญอุชิฐานบารมีแล้ว
จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้”^{๔๒}

- [๑๕๕] แต่พุทธรธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาไม่ได้
เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๕๖] ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นเมตตาบารมีเป็นข้อที่ ๙
ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๕๗] “ท่านจงยึดเมตตาบารมีข้อที่ ๙ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุลพระโพธิญาณ
ท่านก็จะเป็นผู้ไม่มีใครเสมอในเมตตาบารมี
- [๑๕๘] ธรรมดาน้ำย่อมแผ่ความเย็น
ชำระล้างมลทินคืออริสเสมอกัน
ทั้งในคนดีและคนชั่ว แม้ฉันท
- [๑๕๙] ท่านก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จงเจริญเมตตาให้เสมอกัน
ทั้งในคนที่เกื้อกูลกันและในคนที่ไม่ได้เกื้อกูลกัน
บำเพ็ญเมตตาบารมีแล้ว
จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้”^{๔๓}
- [๑๖๐] แต่พุทธรธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาไม่ได้
เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
- [๑๖๑] ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐
ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า
- [๑๖๒] “ท่านจงยึดอุเบกขาบารมีข้อที่ ๑๐ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
ท่านเป็นผู้มีอุเบกขาเที่ยงตรง มั่นคง
จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้”^{๔๔}
- [๑๖๓] ธรรมดาแผ่นดินย่อมวางเฉยในสิ่งที่เขาทิ้งลงทั้งสะอาด
และไม่สะอาด ทั้ง ๒ อย่าง เว้นความโกรธและความยินดี แม้ฉันท
- [๑๖๔] ท่านก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
จงมีใจเที่ยงตรงในสุขและทุกข์ในกาลทุกเมื่อ
บำเพ็ญอุเบกขาบารมีแล้ว
จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้

จากนั้น สุเมธดาบสคิดว่า “ธรรมที่ทำความเป็นพระพุทธเจ้าอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ ที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายพึงบำเพ็ญในโลกนี้ มีประมาณเท่านั้นเท่านั้น ธรรมเหล่านี้เว้นบารมี

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๕๓-๑๕๔/๕๘๗.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๕๕-๑๕๙/๕๘๗-๕๘๘.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๖๐-๑๖๒/๕๘๗-๕๘๘.

๑๐ ประการ ย่อมไม่มี บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ ไม่มีแม้ในอากาศเบื้องบน ไม่มีแม้ในแผ่นดินเบื้องล่าง ไม่มีแม้ในทิศทั้งหลายมีทิศตะวันออกเป็นต้น แต่ดำรงอยู่ในภายในหทัยของเราเท่านั้น” สุธเมธดาบส ครั้นเห็นว่าบารมีเหล่านั้นดำรงอยู่ในหทัย อย่างนี้แล้ว ก็ได้อธิษฐานบารมีแม่ทั้งหมดนั้นให้มั่นคง พิจารณาอยู่เสมอๆ พิจารณาทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม (กลับไปกลับมา) ยึดมาเบื้องปลายให้ถึง เบื้องต้น ยึดเอาเบื้องต้นให้ถึงเบื้องปลาย ยึดเอาท่ามกลางให้ถึงที่สุดทั้ง ๒ ข้าง แล้วให้จบลง ยึดเอา ที่สุดทั้ง ๒ ข้าง ให้ถึงท่ามกลางแล้วให้จบลง

การบริจาคลังของภายนอก ชื่อว่าทานบารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่าทานอุปบารมี การ บริจาคชีวิต ชื่อว่าทานปรมัตถบารมี เพราะเหตุนี้ ท่านสุเมธดาบสจึงพิจารณาบารมี ๓๐ ประการ คือ บารมี ๑๐ ประการ อุปบารมี ๑๐ ประการ ปรมัตถบารมี ๑๐ ประการ เหมือนคนหมุนเครื่องยนต์หีบ น้ำมันไปมา และเหมือนคนเอาเขามาหมุนให้เป็นไม้คลุกเคล้ามหาสมุทรในจักรวาล ฉะนั้น

เมื่อท่านสุเมธดาบสนั้นพิจารณาบารมี ๑๐ ประการอยู่อย่างนี้ มหาปฐพีนี้หนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ร่องล้น สันสะเทือนเลื่อนลั่นหวั่นไหว ด้วยเดชแห่งธรรม เหมือนกำไม้อ้อที่ถูกช้างเหยียบ และเหมือนเครื่องยนต์หีบอ้อยกำลังหีบอ้อย ฉะนั้น มหาปฐพีนี้หมุนคว้างแล้วเหมือนล้อเครื่องปั่นหม้อ และเหมือนล้อเครื่องยนต์หีบน้ำมัน ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

[๑๖๕]   ธรรมที่เป็นเครื่องปั่นพระโพธิญาณ
มีอยู่ในโลกเพียงเท่านี้ นอกจากนี้ยิ่งกว่านั้นไม่มี
ท่านจงตั้งมั่นอยู่ในธรรมนั้นเถิด”

[๑๖๖]   เมื่อเราพิจารณาเห็นธรรมเหล่านี้
พร้อมทั้งกิจและลักษณะอันเป็นภาวะของตน
พื้นพสุธาโลกธาตุมีหมื่นจักรวาล
ก็ไหวด้วยเดชแห่งธรรม

[๑๖๗]   ปฐพีไหวสะเทือนเลื่อนลั่นเหมือนยนต์หีบอ้อย
เมทนีดลหวั่นไหวเหมือนล้อที่หีบน้ำมัน

เมื่อปฐพีหวั่นไหวอยู่ ชาวพระนครรัชมะ เมื่อไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ต่างก็สลับล้มลง เหมือนศาลาใหญ่ถูกลมยุคันตวาดพัดกระหน่ำ ฉะนั้น ภาชนะดินมีหม้อเป็นต้นกลิ้งกระทบกันและกัน แตกละเอียดไป มหาชนสะดุ้งกลัว จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ทราบชื่อนั้นเลยว่า แผ่นดินนี้จักทำให้หมุนไป หรือว่า บรรดาภูต ยักษ์ และ เทวดาตนใดตนหนึ่งทำให้หมุนไป อีกประการหนึ่ง มหาชนแม่ทั้งหมดนี้ถูกเบียดเบียน ความชั่วหรือ ความดีจักมีแก่โลกนี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเหตุนี้ แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด” ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสสดับถ้อยคำของชนเหล่านั้น จึงตรัสว่า “ท่านทั้งหลายอย่ากลัวเลย อย่าคิดเลย ภัยอันมี ต้นเหตุมาจากเหตุนี้ จะไม่มีแก่ท่านทั้งหลาย บุคคลผู้ที่เราพยากรณ์ในวันนี้ว่า ในอนาคต สุธเมธบัณฑิต จักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม บัดนี้พิจารณาบารมี ๓๐ ประการ เมื่อสุเมธบัณฑิตนั้นพิจารณา อยู่ ไตรตรองอยู่ โลกธาตุตลอดทั้งหนึ่งหมื่นจักรวาล และร่องล้นไปพร้อมกันทีเดียว ด้วยเดชแห่ง ธรรม” เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

[๑๖๘]   บริษัทประมาณเท่าใด มีอยู่ในบริเวณรอบๆ พระพุทธเจ้า
บริษัทประมาณเท่านั้น สันเทานอนสลบอยู่บนภาคพื้นทีบริเวณนั้น

- [๑๖๙] หม่อน้ำหลายพันหม้อ หม้อข้าวหลายร้อยหม้อ
หม้อใส่กระแจะและหม้อที่ใส่เปรียงในที่นั้น
ต่างก็กระทบกันและกัน
- [๑๗๐] มหาชนหวาดเสียว สะดุ้งกลัว ตื่นตระหนก
มีใจหวาดหวั่น ประชุมกัน
พากันเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่า**ทีปังกร**
- [๑๗๑] ทูลถามว่า “อะไรจักมีแก่ชาวโลก
เป็นเหตุดีหรือเหตุร้าย
ชาวโลกทั้งปวงถูกเบียดเบียน
ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุ
ขอพระองค์ได้โปรดบรรเทาภัยที่เบียดเบียนนั้นเถิด”
- [๑๗๒] ครั้นนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่า**ทีปังกร**
ทรงเป็นพระมหามุนี ทรงแจ้งให้มหาชนได้เข้าใจว่า
“ในการที่พสุธาไหวครั้งนี้ ท่านทั้งหลายจงเบาใจเถิด
อย่าตกใจกลัวเลย
- [๑๗๓] วันนี้เราพยากรณ์ผู้ใดว่าจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก
ผู้นั้นพิจารณาเห็นธรรมที่พระชินเจ้าทรงอบรมสั่งสมมาก่อน
- [๑๗๔] เมื่อผู้นั้นพิจารณาธรรมซึ่งเป็นพุทธภูมิโดยไม่มีเหลือ
เพราะเหตุนั้น ปรุพีโลกธาตุมีหมื่นจักรวาล
ในโลกพร้อมทั้งเทวโลกจึงไหวแล้ว”

มหาชนพอได้สดับพระดำรัสของพระตถาคต ก็ราเริงดีใจ พากันถีระเบียดดอกไม้อ่อน
หอมและเครื่องลูบไล้ ออกไปจากนครम्मะ เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ บูชาด้วยระเบียดดอกไม้อ่อนและของ
หอมเป็นต้น ไหว้แล้ว ทำประทักษิณ เข้าไปยังนครम्मะนั้นเอง ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็ได้พิจารณาบารมี
๓๐ ประการ อธิษฐานวิริยบารมีอย่างมั่นคง แล้วลุกจากอาสนะที่ตนนั่ง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

- [๑๗๕] ขณะนั้น มหาชนได้ฟังพระดำรัสแล้ว
ก็เกิดความสบายใจขึ้น
ทุกคนพากันมาหาเราแล้วอภิวาทอีก
- [๑๗๖] ครั้นนั้น เรายึดพระพุทธคุณ ทำใจให้มั่นคง
นมัสการพระพุทธเจ้าพระนามว่า**ทีปังกร**แล้วลุกจากอาสนะ

ครั้งนั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้นประชุมกันแล้ว บูชาพระโพธิสัตว์ผู้ลุกขึ้นจากอาสนะ
ด้วยระเบียดดอกไม้อ่อนและของหอมอันเป็นทิพย์ ไหว้แล้ว ปาวประกาศคำสรรเสริญอันเป็นมงคลเป็นต้น
ว่า “ท่านสุเมธดาบสผู้เป็นเจ้า วันนี้ ท่านตั้งความปรารถนาที่ยิ่งใหญ่ไว้ที่บาทมุล ของพระทศพลพระ
นามว่า**ทีปังกร** ความปรารถนานั้นของท่านจงสำเร็จโดยไม่มีอันตราย ความกลัวหรือความหวาดเสียว
อย่าได้มีแก่ท่านเลย โรคแม้มีประมาณน้อยจงอย่าเกิดในร่างกาย ท่านจงรีบเร่งบำเพ็ญบารมีแล้วรู้แจ้ง
สัมมาสัมโพธิญาณเถิด ต้นไม้ที่ผลัดดอกออกผล ย่อมผลัดดอกและออกผลในสมัย ฉันทใด แม้ท่านก็
อย่าล่วงเลยสมัยนั้น จงสัมพัสม์สัมโพธิญาณอันสูงสุดโดยพลัน ฉันทนั้นเหมือนกัน” ก็แลครั้นปาวประกาศ

อย่างนี้แล้ว ก็ได้ไปยังเทวสถานของตนๆ นั้นเอง ฝ่ายพระโพธิสัตว์ผู้อันเทวดาทั้งหลายชมเชยแล้ว จึงคิดว่า “เราบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการแล้ว จักเป็นพระพุทธรเจ้า ในที่สุดแห่ง ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป” แล้วได้อิฐฐานวิริยบารมีอย่างมั่นคง เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้า ไปยังภูเขามหิมพานต์นั่นเอง เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า

- [๑๗๗]   ชน ๒ ฝ่าย คือ เทพถือดอกไม้ทิพย์
 หม่อมมนุษย์ถือดอกไม้ที่เป็นของมนุษย์
 ต่างโปรยปรายดอกไม้ทั้งหลายเพื่อเราผู้ลุดจากอาสนะ
- [๑๗๘]   อนึ่ง เทพและมนุษย์ทั้ง ๒ ฝ่ายเหล่านั้น
 ต่างก็ประกาศความสวัสดีว่า
 “ท่านปรารถนาตำแหน่งอันใหญ่หลวง
 ขอท่านได้ตำแหน่งนั้นตามความปรารถนาเถิด
- [๑๗๙]   เสนียดจัญไรทั้งปวงจงอย่ามี
 ความโศกและโรคจงอย่ามี
 อันตรายจงอย่ามีแก่ท่าน
 ขอให้ท่านได้บรรลुพระโพธิญาณ^{๔๕} อันประเสริฐเร็วพลันเถิด
- [๑๘๐]   เมื่อถึงฤดู (ที่ต้นไม้ผลิดอก) หมู่มัจฉาพวกที่มีดอก
 ก็ผลิดอก ฉันทไค
 ท่านผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่
 ขอท่านจงผลิดด้วยพระพุทธรญาณ^{๔๖} ฉันทนั้นเหมือนกันเถิด
- [๑๘๑]   พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์
 ก็ได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการมาแล้วฉันทไค
 ท่านผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่
 ขอท่านจงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ฉันทนั้นเหมือนกันเถิด
- [๑๘๒]   พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์
 ก็ได้ตรัสรู้ที่โพธิมณฑล ฉันทไค
 ท่านผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่
 ขอท่านจงตรัสรู้ที่ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระชินเจ้า
 ฉันทนั้นเหมือนกันเถิด
- [๑๘๓]   พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์
 ก็ทรงประกาศพระธรรมจักรแล้ว ฉันทไค
 ท่านผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่
 ขอท่านจงประกาศพระธรรมจักร ฉันทนั้นเหมือนกันเถิด
- [๑๘๔]   ดวงจันทร์ในวันเพ็ญเต็มดวงส่องสว่าง ฉันทไค
 ขอท่านผู้มีใจปรารถนาที่เต็มเปี่ยมแล้ว

^{๔๕} โพธิญาณ ในที่นี้ ได้แก่ อรหัตตมรรคญาณ หรือสัพพัญญุตญาณ ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๗๙/๑๗๗.

^{๔๖} พุทธญาณ ได้แก่ พุทธญาณ ๑๘ ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๘๐/๑๗๓.

จรงู้งโรจน์(สว่างไสว)ในหมื่นจักรวาล

ฉัन्नนั้นเหมือนกันเกิด

[๑๘๕]

ดวงอาทิตย์พ้นจากราหุลแล้ว

ย่อมไฟโรจน์แจ่มจ้าด้วยแสงสว่าง ฉัณใด

ของท่านจงพ้นจากโลกธรรมแล้ว

แจ่มจ้าด้วยสิริ(แห่งพระพุทธเจ้า) ฉัन्नนั้นเหมือนกันเกิด

[๑๘๖]

แม่น้ำทุกสายไหลไปสู่ทะเลหลวง ฉัณใด

ขอชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาทั้งหลาย

จงพากันหลังไหลไปในสำนักของท่าน ฉัन्नนั้นเหมือนกันเกิด”

[๑๘๗]

ครั้งนั้น สุเมธดาบสนั้น อันทวยเทพและหมู่มนุษย์เหล่านั้น

ชมเชย สรรเสริญแล้ว สมาทานธรรม ๑๐ ประการ(บารมี ๑๐)

เมื่อจะบำเพ็ญธรรมเหล่านั้นให้บริบูรณ์ จึงเข้าไปยังป่าใหญ่

สุเมธกถา จบ

ฝ่ายชาวนครรัมมะ ครั้นเข้าไปยังพระนครแล้ว ก็ได้ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มี
พระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้น ให้มหาชนดำรงอยู่ในสภาวะเป็น
ต้น แล้วเสด็จออกไปจากนครรัมมะ จากนั้นพระองค์ทรงดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุ ทรงทำพุทธกิจทุก
อย่างแล้ว ก็ปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ โดยลำดับ คำทั้งหมดที่จะพึงกล่าวในเรื่องนั้น พึง
ทราบโดยพิศดารตามนัยที่กล่าวแล้วในพุทธวงศ์นั้นแล สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในพุทธวงศ์นั้นว่า

[๑]

ครั้งนั้น ชนเหล่านั้นทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปึงกร

ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ให้เสวยและฉันแล้ว

ได้ถึงพระศาสดาพระนามว่าที่ปึงกรพระองค์นั้นเป็นสภาวะ

[๒]

พระตถาคตให้คนบางคนตั้งอยู่ในสรวณคณ

ให้คนบางคนตั้งอยู่ในศีล ๕ ให้คนบางคนตั้งอยู่ในศีล ๑๐

[๓]

ทรงประทานสามัญผล^{๔๗} ๔ อันสูงสุดให้แก่คนบางคน

ทรงประทานธรรมที่ไม่มีธรรมอย่างอื่นเสมอเหมือน

คือปฏิสัมภิทาให้แก่คนบางคน

[๔]

พระตถาคตผู้่องอาจกว่านรชน

ทรงประทานสมาบัติที่ประเสริฐ ๘ ประการ^{๔๘}ให้แก่คนบางคน

ทรงประทานวิชา ๓ อภิญญา ๖ ให้แก่คนบางคน

[๕]

พระมหารุณีย่อมตรัสสอนหมู่ชนตามลำดับนั้น

เพราะเหตุที่ศาสนาของพระโลกนาถ

จึงแผ่ไปอย่างกว้างขวาง

^{๔๗} สามัญผล ๔ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๐/๖๙.

- [๖] พระศาสดาพระนามว่าที่ปังกร
ผู้ทรงมีพระหนุใหญ่ และพระวรกายงดงาม
ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
ทรงปลดปล่อยจากทุกข์
- [๗] พระมหามุนีทรงเห็นชนที่ควรแนะนำให้ตรัสรู้ได้
แม้ในที่ไกลถึง ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
ก็เสด็จไปเพียงชั่วขณะเดียว ทรงช่วยผู้นั้นให้ตรัสรู้
- [๘] ในการบรรลุลหฺมม(การตรัสรู้ธรรม) ครั้งที่ ๑
พระพุทเจ้าทรงช่วยเทวดาและมนุษย์ ๑๐๐ โภกฺกให้บรรลุลหฺมม
ในการบรรลุลหฺมมครั้งที่ ๒ พระผู้เป็นที่พึ่ง
ทรงช่วยเทวดาและมนุษย์ ๙๐ โภกฺกให้บรรลุลหฺมม
- [๙] และในคราวที่พระพุทเจ้าทรงแสดงธรรมในเทพพิภพ
ได้มีเทวดา ๙๐,๐๐๐ โภกฺก ได้บรรลุลหฺมมครั้งที่ ๓
- [๑๐] พระศาสดาพระนามว่าที่ปังกร
ได้มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง
สาวกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โภกฺก มาประชุมกันเป็นครั้งที่ ๑
- [๑๑] เมื่อพระชินเจ้าประทับอยู่ในสถานที่อันสงัด ที่ยอดภูเขานารทะ
พระชินาสพฺบุปฺราศจากมณฑลประมาณ ๑๐๐ โภกฺก มาประชุมกัน
- [๑๒] ในกาลใด พระมหาวิรเจ้าผู้ทรงเป็นพระมหามุนี
ทรงพิจารณาออกพรรษา
พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ ๙๐,๐๐๐ โภกฺก ที่ยอดเขาสุทฺธสสนะ
สมัยนั้น เราเป็นชฎิลผู้มีตบะแก่กล้า
สำเร็จอภิญญา ๕^{๔๔} เหาะไปในอากาศได้
- [๑๓] เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ ได้บรรลุลหฺมม
การบรรลุลหฺมมครั้งละองค์สององค์นับจำนวนไม่ถ้วน
- [๑๔] ครั้งนั้น พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าที่ปังกร
แผ่ไพศาล มีคนรู้มาก เจริญแพร่หลาย สะอาด บริสุทธิ์
- [๑๕] ภิกษุประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ รูป ล้วนได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก
แวดล้อมพระผู้มีพระภาคพระนามว่าที่ปังกร
ผู้ทรงรู้แจ้งโลกในกาลทั้งปวง
- [๑๖] สมัยนั้น ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ไม่ได้บรรลุลหฺมม ๕๐ เป็นพระเสขะละมณฺษยภูมิไป
ชนเหล่านั้นย่อมมฤตฺติเตยน
- [๑๗] ศาสนาแพร่หลาย งดงามด้วยพระอรหันตชินาสพ

^{๔๔} อภิญญา ๕ ได้แก่ อภิญญาที่เป็นโลกียะ ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๖-๗/๒๓๙., ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗๔-๔๗๘/

- ผู้คงที่ ปราศจากมลทิน ในกาลทั้งปวง
- [๑๘] เมืองชื่อว่ารัมมวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่าสุเมธาเป็นพระชนนี
ของพระศาสดาพระนามว่าทีปังกร
- [๑๙] พระชินเจ้าทรงครองขรรควาสอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี
ทรงมีฝูงหงส์ นกกระเรียน นกยูงมากมาย
มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง
- [๒๐] มีนางสนมกำนัล ๓๐๐,๐๐๐ นาง
ล้วนประดับประดาสวยงาม
พระมเหสีพระนามว่าปทุมมา
พระราชโอรสพระนามว่าอุสภขันธ์กุมาร
- [๒๑] พระชินเจ้าทรงเห็นนิมิต ๔^{๕๐} ประการ
จึงทรงราชพาหนะคือช้างออกผนวชแล้ว
ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือนเต็ม(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ)
- [๒๒] ครั้นทรงบำเพ็ญความเพียรเสร็จแล้ว
ก็ได้ตรัสรู้สัมโพธิญาณ
พระมหารามิณีพระนามว่าทีปังกร ผู้อันพรหมทูลอารธนาแล้ว
- [๒๓] พระมหาวีรชินเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักร
แล้วประทับอยู่ในนันทาราม ประทับนั่งที่โคนต้นชีก
ทรงปราบปรามเดียรฉัตร
- [๒๔] พระสุมังคลเถระและพระติสสเถระเป็นพระอัครสาวก
พระสาครเถระเป็นอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าทีปังกร
- [๒๕] พระนันทาเถรีและพระสุนันทาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า ต้นเลียบ
- [๒๖] ตปัสสุบาสกและภัลลิกอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก
สิริมาอุบาสิกาและโสณอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา
- [๒๗] พระมหารามิณีพระนามว่าทีปังกร
ทรงมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก
ทรงงดงามดั่งต้นพุกษาประทับ
ดั่งต้นพญาไม้สาละที่มีดอกบานสะพรั่ง
พระองค์ทรงมีพระรัศมีแผ่ช้านอก ๑๐ โยชน์โดยรอบ
- [๒๘] พระองค์ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ทรงมีพระชนมายุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

^{๕๐} นิมิต ๔ ได้แก่ (๑) คนแก่ (๒) คนเจ็บ (๓) คนตาย (๔) บรรพชิต ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓-๕๒/๒๒-๒๙.

- ทรงดำรงอยู่นานเพียงนั้น
 ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้น(สังสารวัฏ)ได้เป็นจำนวนมาก
 [๒๙] พระองค์พร้อมทั้งสาวกประกาศพระสัทธรรมให้รุ่งเรือง
 ช่วยมหาชนให้ข้ามพ้นได้
 แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานเหมือนกองไฟที่ลุกลามแล้วดับไป
 [๓๐] พระองค์ทรงมีพระฤทธิ์ มีพระยศ
 พร้อมทั้งจักรรัตนที่พระยุคลบาท
 ทุกอย่างล้วนอันตรธานไปหมดแล้ว
 สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ

๒. โณทัญญุพุทธบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระโณทัญญุพุทธเจ้า

ก็ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคพระนามว่าทีปังกร ล่วงไปได้หนึ่งอสงไขย พระศาสดาพระนามว่าโณทัญญุเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระศาสดาพระองค์นั้นได้มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง ในการประชุมครั้งที่ ๑ มีสาวกหนึ่งแสนโกฏิ ในการประชุมครั้งที่ ๒ มีสาวกหนึ่งพันโกฏิ ในการประชุมครั้งที่ ๓ มีสาวก ๔๐ โกฏิ ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่าวิจิตราวิ ได้ถวายมหาทานแก่วรรณาสัตว์หนึ่งแสนโกฏิ ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระศาสดาทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วได้แสดงธรรม พระโพธิสัตว์ครั้นสดับธรรมกถาของพระศาสดาแล้ว ก็ได้มอบราชสมบัติออกบวช ท่านเล่าเรียนปิฎกทั้งสาม ทำสมาบัติ ๘ และอธิยญา ๕ ให้เกิดแล้ว มีฌานไม่เสื่อมรอบ บังเกิดในพรหมโลกแล้ว

- [๑] สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร
 ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าโณทัญญุ
 ผู้ทรงเป็นผู้นำ ทรงมีพระเดชหาที่สุดมิได้
 มีพระยศประมาณมิได้ มีพระคุณประมาณมิได้
 และยากที่จะกระหับกระพังได้
 (๒๙๔) กรุงชื่อว่ารัมมวดี กษัตริย์พระนามว่าสุนันทะเป็นพระชนก
 พระเทวีพระนามว่าสุชาดา เป็นพระชนนี
 ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโณทัญญุ
 ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
 (๒๙๕) พระภัททเถระและพระสุภัททเถระเป็นพระอัครสาวก
 พระเถระนามว่าอนุรุธะเป็นพระอุปัฏฐาก
 ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโณทัญญุ
 ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
 (๒๙๖) พระติสสาเถรีและพระอุปติสสาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
 ดันขานางเป็นต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโณทัญญุ

- ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- (๒๙๓) พระมหาราชนั้นทรงมีพระวรกายสูง ๘๘ ศอก
ทรงงดงามดังดวงจันทร์ในวันเพ็ญ
และดังดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน
- (๒๙๔) สมัยนั้น เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีฤทธิ์มาก มีพระนาม
ว่าวิชิตาวิ ได้บำรุงพระโลกนายกเจ้า พร้อมกับพระสาวก
- (๒๙๕) เราได้ถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์หลายแสนโกฏิรูป แม้พระ
พุทธเจ้าพระองค์นั้น ก็ได้ทรงพยากรณ์เราว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก
-

๓. มงคลพุทธูปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระมงคลพุทธเจ้า

เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโกณฑัญญะปรินิพพานแล้ว ผ่านอสงไขยเดียวที่ชื่อว่าภา
สะไปแล้ว พระพุทธเจ้า ๔ องค์ คือ (๑) พระพุทธเจ้าพระนามว่า**มงคล** (๒) พระพุทธเจ้าพระนามว่า
สมณะ (๓) พระพุทธเจ้าพระนามว่า**เรวตะ** (๔) พระพุทธเจ้าพระนามว่า**โสภิตะ** ได้บังเกิดแล้วในกัป
เดียวที่ชื่อว่าสารมณฑะ ในช่วงสุดท้ายของภาสอสงไขยกัป บรรดาการประชุมสาวก ๓ ครั้ง ของพระ
ผู้มีพระภาคพระนามว่ามงคล ในการประชุมครั้งที่ ๑ ได้มีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ครั้งที่ ๒ มีภิกษุ
๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ครั้งที่ ๓ มีภิกษุ ๙๐ โกฏิ

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ของพวกเรา เป็นพราหมณ์ชื่อว่าสุรจิ คิดว่า “จะนิมนต์พระศาสดา”
จึงไปเข้าเฝ้า ฟังมธุรธรรมกถาแล้ว กล่าวว่า “พวกรุ่นนี้ขอพระองค์จงรับภิกษาของข้าพระองค์” พระ
ศาสดาตรัสว่า “พราหมณ์ ท่านต้องการภิกษาเท่าไร” พราหมณ์ทูลถามว่า “ก็ภิกษาผู้เป็นบริวารของ
พระองค์มีเท่าไร พระเจ้าข้า” พระศาสดาตรัสว่า “มีภิกษา ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ” พราหมณ์กราบทูลว่า
“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์พร้อมกับภิกษาแม่ทั้งหมดจงรับภิกษาของข้าพระองค์เถิด” พระ
ศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว แม้พราหมณ์กำลังกลับไปเรือน คิดว่า “เราสามารถเพื่อจะถวายข้าวยาคุ
ภัตรและผ้าเป็นต้น แก่ภิกษุประมาณเท่านั้นได้ แต่ว่า สถานที่สำหรับนั่งจะมีได้อย่างไร ? พระแท่น
บังสุกข์มโฬศิลาลาสน์ ของท้าวสักกะ แสดงอาการร้อนแล้ว

ท้าวสักกะทรงอาวัชชนาการอยู่ เห็นพราหมณ์แล้ว จึงคิดว่า “พราหมณ์ชื่อว่าสุรจิ นิมนต์
ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วคิดเพื่อต้องการสถานที่สำหรับนั่ง แม้เราก็คงไปในที่นั้นแล้ว
ถือเอาส่วนแห่งบุญ” แล้วแปลงเพศเป็นนายช่าง มีมือถ้อมัดและขวาน ปรากฏอยู่ข้างหน้าของมหา
บุรุษ ตรัสว่า “กิจที่จะพึงทำด้วยค่าจ้างอะไรๆ มีหรือไม่” มหาบุรุษพอนายช่างนั้นจึงกล่าวว่า
“ท่านจะทำงานอะไร” นายช่างกล่าวว่า “ชื่อว่าศิลปะที่เราไม่รู้ ไม่มี เรารู้เพื่อจะทำสิ่งที่บุคคลใช้ให้
ทำไม่ว่าจะเป็นเรือน หรือมณฑป”

มหาบุรุษกล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น การงานของเรามีอยู่”

“การงานอะไร เจ้านาย”

“เรานิมนต์ภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปมาฉันพวกรุ่นนี้ เราจะทำมณฑปสำหรับนั่งแก่ภิกษุเหล่านั้น”

“กระผมควรทำ ถ้าท่านสามารถให้ค่าจ้างแก่กระผม”

“เราสามารถให้ได้”

นายช่างกล่าวว่า “ดีจริง เราจักทำ” แล้วไปมองดูสถานที่ส่วนหนึ่ง สถานที่ประมาณ ๑๒-๑๓ โยชน์ เป็นพื้นที่เรียบเสมอ เหมือนมณฑลแห่งกลิน เขาคิดว่า “มณฑลที่ทำด้วยรัตน ๗ จงปรากฏในที่ประมาณเท่านี้” แล้วมองดู ทันใดนั้นเอง มณฑลก็ชำแรกแผ่นดินตั้งขึ้น ที่เสาทองคำของ มณฑลนั้นมีป้อมเงิน ที่เสาเงิน มีป้อมทองคำ ที่เสาแก้วมณี มีป้อมแก้วประพาฬ ที่เสาแก้วประพาฬ มีป้อม แก้วมณี ที่เสารัตน ๗ ประการ มีป้อมรัตน ๗ ประการ ต่อจากนั้น ท้าวสักกะดำริว่า “ข้ายกระดิ่งจง ห้อยย้อยในระหว่างแห่งมณฑล” แล้วทรงมองดู ข้ายก็ได้ห้อยย้อย พร้อมกับการมองดูนั้นเอง กาล แห่งดนตรีที่มีองค์ ๕ ถูกลมอ่อนๆ พัด ซึ่งมีเสียงไพเราะเปล่งออกไป ได้เป็นเหมือนกาลเป็นไปแห่ง เพลงขับอันเป็นทิพย์ เมื่อท้าวสักกะดำริว่า “พวกแห่งของหอมและระเบียบดอกไม้ จงห้อยย้อยใน ระหว่างเกิด” พวกแห่งระเบียบดอกไม้ทั้งหลายก็ห้อยย้อยแล้ว ท้าวสักกะทรงดำริว่า “อาสนะและตั้ง รองรับ จงชำแรกแผ่นดินตั้งขึ้น แก่ภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเกิด” ทันใดนั้นเอง วัตถุทั้งหมดก็ตั้งขึ้นแล้ว ท้าวสักกะทรงดำริว่า “ตม่น้ำทั้งหลายก็ตั้งขึ้นมุละหนึ่งตม่น้ำ” ตม่น้ำทั้งหลายก็ตั้งขึ้นแล้ว

ท้าวสักกะครั้นเนรมิตสิ่งของประมาณเท่านี้แล้ว ก็ไปยังสำนักของพราหมณ์ แล้วกล่าวว่า “นาย ท่านจงมามองดูมณฑลของท่านแล้วให้ค่าจ้างแก่ผมเกิด” มหาบุรุษไปมองดูมณฑล ก็เมื่อมหา บุรุษมองดูอยู่นั้นเอง สรรีระทั้งสี่ได้ถูกปีติมีวาระ ๕ ถูกต้องตลอดทั้งเรือนร่าง ลำดับนั้น มหาบุรุษ นั้น เพราะมองดูมณฑลนั้น จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า “มณฑลนี้คนเป็นมนุษย์ทำไม่ได้ ก็ภพของท้าว สักกะจักร้อนเป็นแน่ เพราะอาศัยอหังการ(และ)คุณของเรา ดังนั้น ท้าวสักกะเทวราชคงจักให้สร้าง มณฑลนี้” มหาบุรุษคิดว่า “อนึ่ง เราไม่ควรถวายทานในมณฑลเห็นปานนี้ ในวันเดียวเท่านั้น เราจัก ถวายตลอดเจ็ดวัน” แล้วนิมนต์ภิกษุให้หนึ่งมณฑลนั้น ถวายทานชื่อว่าควปานะ ตลอด ๗ วัน ก็ มนุษย์เท่านั้นไม่สามารถอสังคาสได้ ถึงเทวดาทั้งหลายก็ต้องสลัดกันอสังคาส แม้สถานที่ประมาณ ๑๒ - ๑๓ โยชน์ ก็ไม่เพียงพอสำหรับบรรจุกษิณทั้งหลาย แต่ภิกษุเหล่านั้นนั่งได้ก็ด้วยอานุภาพของตน อนึ่ง ในวันสุดท้าย พระมหาบุรุษให้ช่วยกันล้างบาตรของภิกษุทุกรูป แล้วบรรจุเนยใส เนยข้น น้ามัน น้าผึ้ง และน้าอ้อย เพื่อเสกส ถวายพร้อมกับไตรจีวร ผ้าสาฎกที่เป็นจีวรที่ภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์ได้แล้ว ได้มีราคา ถึงหนึ่งแสน

พระศาสดาเมื่อทรงทำอนุโมทนา ทรงใคร่ครวญว่า “บุรุษนี้ได้ถวายมหาทานเห็นปานนี้ อะไรหนอแลจักมี” ทรงเห็นว่า “ในอนาคต ในที่สุดแห่ง ๒ อสงไขย ๑ แสนกัป บุรุษนั้นจักเป็น พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตม” จึงตรัสเรียกมหาบุรุษแล้วทรงพยากรณ์ว่า “ล่วงกาลประมาณเท่านี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตม” มหาบุรุษได้ฟังการพยากรณ์แล้ว คิดว่า “ได้ยินว่า เราจัก เป็นพระพุทธเจ้า ประโยชน์อะไรของเรา ด้วยการอยู่ครองเรือน เราจักบวช” จึงละสมบัติเช่นนั้น เหมือนก้อนน้ำลาย บวชในสำนักของพระศาสดา เล่าเรียนพระพุทธพจน์ ทำอภิญญาและสมาบัติให้ เกิดขึ้น ในเวลาสิ้นอายุ ก็ไปบังเกิดในพรหมโลก

ก็พระผู้มีพระภาคพระนามว่ามิ่งคละ ได้มีพระนครชื่อว่า อุตตระ แม้พระบิดาก็ได้เป็น กษัตริย์พระนามว่าอุตตระ แม้พระมารดา ก็ได้เป็นพระเทวีพระนามว่าอุตตรา พระเถระ ๒ รูป คือ (๑) พระสุเทวะ (๒) พระธรรมเสนะ ได้เป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่าปาลิตะ ได้เป็นอุปัฏฐาก พระเถรี ๒ รูป คือ (๑) พระสิวลี (๒) พระอโศกา ได้เป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้กาะทิงเป็นสถานที่ตรัสรู้ พระ สรรีระได้สูงถึง ๘๘ ศอก ก็เมื่อพระองค์ดำรงพระชนมายุอยู่เก้าหมื่นปีแล้วปรินิพพาน จักรวาลหนึ่ง

หมื่นก็ได้มีตมิดโดยพร้อมๆ กันทีเดียว พวกมนุษย์ในจักรวาลทั้งปวงได้ร้องให้คร่ำครวญอย่างใหญ่หลวง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

- [๑] สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ
ได้มีพระสพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ผู้ทรงเป็นผู้นำ
ทรงบูชาคบเพลิงคือธรรม กำจัดความมืดในโลก^{๕๑}
- [๑๘] กรุงชื่อว่าอุตตระ กษัตริย์พระนามว่าอุตตระเป็นพระชนก
พระเทวีนามว่าอุตตราเป็นพระชนนี
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๓] พระสุเทวเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่าปาลิตะเป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๔] พระสีลวาเถรีและพระอโศกาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า ต้นกาคะทิง
- (๓๐๕) พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่ามังคล มีพระวรกายสูงได้ ๘๐
ศอก เป็นบุรุษที่หาผู้อื่นเสมอเหมือนมิได้ มีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี
- (๓๐๖) พระองค์ ทรงยังหมื่นโลกธาตุ ให้สว่างไสวอยู่ตลอดเวลา
ครั้งนั้น การกำหนดเวลาว่า กลางคืนและกลางวันมิได้ปรากฏเลย
ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๐๗) สมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์นามว่า สุรจิ ได้ถวายทานแต่ภิกษุ
สงฆ์ ผู้ปราศจากมลทิน ผู้มั่นคงจำนวนหนึ่งแสนโกฏิรูป
- (๓๐๘) เราได้บำเพ็ญมหาทาน แก่พระสงฆ์ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าทรง
เป็นประธานแล้ว พระพุทธเจ้าทรงพรามว่า มังคล ซึ่งทรงคุณสูงสุด
ในบรรดาสัตว์ ๒ เท้า ทรงพยากรณ์เราว่า
- (๓๐๙) เมื่อล่วงไปได้สองสงไขย กับอีกแสนกัป ผู้นี้ จักได้เป็น
พระพุทธเจ้า

๔. สุมณพुरुปปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระสุมณพुरुปปาท

ก็ในกาลต่อจาก พระผู้มีพระภาคพระนามว่ามังคล พระศาสดาพระนามว่าสุมณะ ก็เสด็จ
อุบัติขึ้นในโลก พระศาสดาแม้พระองค์นั้นได้มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง ในการประชุมครั้งที่ ๑ ได้มี
ภิกษุหนึ่งแสนโกฏิ ครั้งที่ ๒ ได้มีภิกษุเก้าหมื่นโกฏิที่ภูเขาทองคำ ครั้งที่ ๓ ได้มีภิกษุแปดหมื่นโกฏิ พระ

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๖๐๑.

ผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ได้มีพระนครชื่อว่าเมขลา พระราชาพระนามว่าสุทัตตะ เป็นพระบิดา พระมารดาพระนามว่าสิริมา เป็นพระเทวี พระเถระ ๒ รูป คือ (๑) พระสรณะ (๒) พระภาวิตตะ เป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่าอุเทน เป็นอุปัฏฐาก พระเถรี ๒ รูป คือ (๑) พระโสณา (๒) พระอุปโสณา เป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้กาละหิงเป็นสถานที่ตรัสรู้ พระสรีระได้สูงถึง ๙๐ ศอก ได้มีพระชนมายุประมาณเก้าหมื่นปี

ในครั้งนั้น พระมหาสัตว์ได้เป็นนาคราชชื่อว่าอตุลละ ผู้มีฤทธานุภาพมาก นาคราชนั้นสดับว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว มีหมู่ญาติแวดล้อมออกไปจากภพแห่งนาค ให้ทำการบรรเลงด้วยดนตรีทิพย์ แก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้มีภิกษุหนึ่งแสนโกฏิเป็นบริวาร ยังมหาทานให้เป็นไป แล้ว ถวายผ้าแต่ละคู่ แล้วดำรงอยู่ในสภาวะ พระศาสดาแม้พระองค์นั้น ทรงพยากรณ์นาคราชนั้นว่า “จักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต” เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

[๑] สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า**มังคละ**

ได้มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำพระนามว่า**สุমনะ**

ไม่มีใครเสมอโดยธรรมทั้งปวง

ทรงสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งปวง

[๒๑] กรงชื่อว่า**เมขลา** กษัตริย์พระนามว่า**สุทัตตะ**เป็นพระชนก

พระนาง**สิริมา**เป็นพระชนนี

ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**สุমনะ** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

[๒๖] พระสรณะเถระและพระภาวิตตะเถระเป็นพระอัครสาวก

พระเถระนามว่าอุเทนเป็นพระอุปัฏฐาก

ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**สุমনะ**

ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

[๒๗] พระโสณาเถรีและพระอุปโสณาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา

แม้พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนพระองค์นั้น

ได้ตรัสรู้ที่โคนต้น**กาละหิง**

(๓๑๔) พระวรกายของพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงแสวงหาหันตคุณ

พระองค์นั้น สูงได้ ๙๐ ศอก พระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี

ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก

(๓๑๕) สมัยนั้น เราเป็นพญานาค ผู้มีฤทธิ์มาก นามว่า **อตุลละ**

มาพร้อมกับญาติทั้งหลาย

ได้บูชาพระโลกนายกเจ้า พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ด้วยทิพย์

ดุริยางค์ทั้งหลาย ได้ถวายผ้าบูชา องค์ละผืนแล้ว ได้ถึงพระพุทธเจ้า

พระองค์นั้นพร้อมด้วยพระสาวกเป็นสรณะ แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ก็ได้ทรงพยากรณ์เราว่า จักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล

-----

๕. เรวัตพุทธอุปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระเรวัตพุทธเจ้า

ในกาลต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณะนั้น พระศาสดาพระนามว่าเรวัตได้เสด็จอุบัติขึ้น พระศาสดาแม่พระองค์นั้นทรงมีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง ในการประชุมครั้งที่ ๑ ไม่มีการนับครั้งที่ ๒ มีภิกษุหนึ่งแสนโกฏิ ครั้งที่ ๓ ก็เหมือนกัน ก็พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นได้มีพระนครชื่อสุธัญญวตติ พระบิดาได้เป็นกษัตริย์พระนามว่าวิปุละ พระมารดาได้มีพระนามว่าวิปูลา พระเถระ ๒ รูป คือ (๑) พระวรุณะ (๒) พระพรหมเทพ เป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่าสัมภวะ เป็นอุปัฏฐาก พระเถรี ๒ รูป คือ (๑) พระภัททา (๒) พระสุภัททา เป็นอัครสาวิกา ต้นไม้กาเกทิง เป็นสถานที่ตรัสรู้ พระสรีระได้สูง ๘๐ ศอก พระชนมายุหกหมื่นปี

ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์ชื่อว่าอติเทพ ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว ดำรงอยู่ในสภาวะ วางอัญชลีไว้บนศีรษะ ฟังการพรรณนาในการละกิเลสของพระศาสดาพระองค์นั้น ได้ทำการบูชาด้วยผ้าอุตตราสงค์ พระศาสดาแม่พระองค์นั้นทรงพยากรณ์พราหมณ์นั้นว่า จักเป็นพระพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

- [๑] สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณะ
ได้มีพระชินเจ้าทรงเป็นผู้นำพระนามว่าเรวัต
ไม่มีผู้เปรียบปาน ไม่มีผู้เทียมเท่า ผู้สูงสุด
- [๑๖] กรงชื่อว่าสุธัญญกะ กษัตริย์พระนามว่าวิปุละเป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่าวิปูลาเป็นพระชนนี
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวัต
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๑] พระวรุณะเถระและพระพรหมเทพเถระเป็นพระอัครสาวก
พระสัมภวะเถระเป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวัต
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๒] พระภัททาเถรีและพระสุภัททาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
แม้พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนพระองค์นั้น
ก็ได้ตรัสรู้ที่โคนต้นกาเกทิง
- (๓๒๑) พระวรกายของพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ทรงระนามว่า เรวัตนั้น สูงได้ ๘๐ ศอก พระองค์ทรงมีพระชนมายุ
๘๐,๐๐๐ ปี ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๒๒) สมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์นามว่า อติเทพ ได้ฟังธรรมของ
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ได้ถึงพระองค์เป็นสภาวะ
- (๓๒๓) ครั้งนั้น เราได้ทำการบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยผ้าอุตตราสงค์
พระพุทธเจ้า พระผู้นำแห่งโลก ทรงพระนามว่าเรวัตเมื่อนั้น ทรง
พยากรณ์เราว่า จักเป็นพระพุทธเจ้า
-

๖. โสภิตพุทธอุปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระโสภิตพุทธเจ้า

สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะนั้น พระศาสดาพระนามว่าโสภิตะก็เสด็จอุบัติขึ้น พระศาสดาแม่พระองค์นั้นได้มีการประชุมพระสาวก ๓ ครั้ง ในการประชุมครั้งแรก ได้มีภิกษุหนึ่งแสนโกฏิ ครั้งที่ ๒ ได้มีภิกษุเก้าสิบโกฏิ ครั้งที่ ๓ ได้มีภิกษุแปดสิบโกฏิ ก็พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นได้มีพระนครชื่อว่าสุธัมมะ พระบิดาเป็นพระราชาพระนามว่าสุธัมมะ แม่พระมารดาก็เป็นพระเทวีพระนามว่าสุธัมมา พระเถระ ๒ รูป คือ (๑) พระอสมมะ (๒) พระสุนตตะ ได้เป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่าอนมมะ เป็นอุปัฏฐาก พระเถรี ๒ รูป คือ (๑) พระนกุล (๒) พระสุชาตา เป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้กาละหิงเป็นสถานที่ตรัสรู้ พระสิริระได้สูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุประมาณเก้าหมื่นปี

ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์ชื่อว่าอชิตะ ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว ดำรงอยู่ในสภาวะ ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระศาสดาแม่พระองค์นั้นได้พยากรณ์พราหมณ์นั้นว่า จักเป็นพระพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

- [๑] สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ
ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะทรงเป็นผู้นำ
มีพระทัยสงบมั่นคงไม่มีใครเสมอเหมือน ไม่มีบุคคลเปรียบ
- [๑๖] กรุงชื่อว่าสุธรรม กษัตริย์พระนามว่าสุธรรม เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่าสุธรรมา เป็นพระชนนี
ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโสภิตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๑] พระอสมเถระและพระสุนตเถระเป็นพระอัครสาวก
พระอนมเถระเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๒] พระนกุลเถรีและพระสุชาตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
และพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เมื่อตรัสรู้
ก็ได้ตรัสรู้ที่โคนต้นกาละหิง
- (๓๒๘) พระวรกายของพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ทรงพระนามว่า โสภิตะนั้น สูงได้ ๕๘ ศอก พระองค์ทรงมีพระชนมายุ
๙๐,๐๐๐ ปี ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๒๙) สมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์นามว่า อชิตะ ได้ฟังธรรมของ
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ได้ถึงพระองค์เป็นสภาวะ
- (๓๓๐) เราได้บำเพ็ญทาน ถวายแด่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประธาน พระพุทธเจ้า พระผู้นำแห่งโลก ทรงพระนามว่าโสภิตะ
เมื่อนั้น ทรงพยากรณ์เราว่า จักเป็นพระพุทธเจ้า

-----

๗. อโนมทัสสีพุทฺธรูปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระอโนมทัสสีพุทฺธเจ้า

สมัยต่อจากพระพุทฺธเจ้าพระนามว่าโสภิตะนั้น พระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสีก็เสด็จอุบัติขึ้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอโนมทัสสี มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุแปดแสนรูป ครั้งที่ ๒ มีภิกษุเจ็ดแสนรูป ครั้งที่ ๓ มีภิกษุหกแสนรูป ก็พระผู้มีพระภาคพระนามว่า อโนมทัสสี ได้มีพระนครชื่อว่าจันทวดี พระราชาพระนามว่ายสวะ เป็นพระบิดา พระมารดาพระนามว่าโยธธรา เป็นพระเทวี พระเถระ ๒ รูป คือ (๑) พระนิสกะ (๒) พระอโนมะ เป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่าวรุณะ เป็นอุปัฏฐาก พระเถรี ๒ รูป คือ (๑) พระสุนทรี (๒) พระสมุณา เป็นพระอัครสาวิกา ตันรภพ้า เป็นสถานที่ตรัสรู้ พระสิริระสูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุประมาณหนึ่งแสนปี

ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นเสนาบดีแห่งยักษันหนึ่ง มีฤทธานุภาพมาก เป็นใหญ่กว่ายักษ์หลายแสนโกฏิ เสนาบดีแห่งยักษ์นั้นฟังว่า พระพุทฺธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว จึงเดินทางมาถวายมหาทาน แก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทฺธเจ้าเป็นประธาน พระศาสดาแม้พระองค์นั้นได้พยากรณ์เสนาบดียักษ์นั้นว่า ในอนาคตจักเป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

[๑] สมัยต่อจากพระพุทฺธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ

ได้มีพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี

ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ มีพระยศหาประมาณมิได้

ทรงมีพระเดชยากที่จะล่วงได้

[๑๗] กรุงชื่อว่าจันทวดี กษัตริย์พระนามว่ายสวะเป็นพระชนก

พระเทวีพระนามว่าโยธธราเป็นพระชนนี

ของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี

[๒๒] พระนิสกะเถระและพระอโนมเถระเป็นพระอัครสาวก

พระเถระนามว่าวรุณะเป็นพระอุปัฏฐาก

ของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี

[๒๓] พระสุนทราเถรีและพระสมุณาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา

ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

ชาวโลกเรียกว่าตันรภพ้า

(๓๓๗) พระวรกายของพระพุทฺธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

ทรงระนามว่า อโนมทัสสีนั้น สูงได้ ๕๘ ศอก พระองค์ทรงมีพระชนมายุ

๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรงพระชนมายุจนครบอายุขัย

ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก

(๓๓๘) สมัยนั้น เราเป็นยักษ์เสนาบดี ได้ถวายทานแด่พระสงฆ์

มีพระพุทฺธเจ้าทรงเป็นประธาน

(๓๓๙) แม้พระพุทฺธเจ้า ทรงพรามว่าอโนมทัสสีนั้น ได้ทรงพยากรณ์

เราว่า ในกัปถัดจากนี้ไป จักได้เป็นพระพุทฺธเจ้าในโลก

-----

๘. ปทุมพทุธูปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระปทุมพทุธเจ้า

- [๑] สมัยต่อจากพระสัมมาสัมพทุธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี ได้มีพระสัมมาสัมพทุธเจ้าพระนามว่า**ปทุมะ**ตามพระโคตร ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ ไม่มีใครเสมอเหมือน ไม่มีบุคคลเปรียบ
- [๑๖] กรุงชื่อว่า**จัมปกะ** กษัตริย์พระนามว่า**อสมะ** เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า**อสมะ** เป็นพระชนนี ของพระพทุธเจ้าพระนามว่า**ปทุมะ** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๑] พระสาละเถระและพระอุปสาละเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าวณะเป็นพระอุปัฏฐากของพระปทุมพทุธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๒] พระราชาเถรีและพระสุราชาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า **ต้นอ้อยช้างใหญ่**
- (๓๔๔) พระมหามุนี ทรงมีพระวรกายสูงได้ ๕๘ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรงพระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๔๕) สมัยนั้น เราเป็นพญาราชสีห์ เป็นจอมมฤค ได้บำรุงพระตถาคตเจ้า ผู้ประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติอยู่ในโพสณฑ์
- (๓๔๖) เรานั้นได้เห็นพระตถาคตเจ้าแล้ว ก็บันเทิงใจ ถวายบังคม ทำประทักษิณแล้ว ได้บำรุงพระพทุธเจ้าอยู่ ๗ วัน เราดอดอาหารอยู่
- (๓๔๗) เรายับยั้งอยู่ด้วยปิตีและสุข ซึ่งมีพระพทุธเจ้าเป็นอารมณ์ พระศาสดา เมื่อเสด็จออกจากนิโรธสมาบัติ ได้ทอดพระเนตรมองดูเรา พระองค์ได้เรียกภิกษุสงฆ์ และตรัสพระดำรัสที่ว่า
- (๓๔๘) ภิกษุทั้งหลาย เธอจงดูราชสีห์ตัวนี้ ซึ่งได้สละชีวิต ถวายพระพทุธเจ้า ในกัปที่นับไม่ถ้วนจากกัปนี้ ราชสีห์ตัวนี้ จักได้เป็นพระพทุธเจ้า

๙. นารทพทุธูปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระนารทพทุธเจ้า

- [๑] สมัยต่อจากพระสัมมาสัมพทุธเจ้าพระนามว่า**ปทุมะ** ได้มีพระสัมมาสัมพทุธเจ้าพระนามว่า**นารทะ** ตามพระโคตร ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ไม่มีใครเสมอเหมือน ไม่มีบุคคลเปรียบ

- [๑๘]   กรงชื่อว่า**ธัญญวดี** กษัตริย์พระนามว่า**สุเทพ** เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่า**อโนมา** เป็นพระชนนี
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**นารทะ** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๓]   พระภัททสาเลระและพระชิตมิตตเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่า**วาเสฏฐะ**เป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**นารทะ**
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๔]   พระอุตตราเถรีและพระผัคคุนีเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นอ้อยช้างใหญ่**
- (๓๕๓)   พระวรกายของพระผู้มีพระภาค ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๘๘ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๕๔)   สมัยนั้น เราบวชเป็นฤาษี ได้ถวายมหาทานแด่พระภิกษุสงฆ์
มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธาน
- (๓๕๕)   เราได้ทำการบูชาพระตถาคต ด้วยไม้จันทน์แดง แม้พระพุทธ
เจ้า ผู้นำแห่งโลก พระนามว่า นารทะ ก็ได้พยากรณ์เรา

-----

๑๐. ปทุมุตตรพุทธปาบท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า

- (๓๕๖)   สมัยต่อจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า**นารทะ** ว้าง
เปล่าไป ๑ อสงไขย ไกลสิ้นสุดแห่งอสงไขยนั้น มีภพหนึ่งชื่อสารกัป
พระชินเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ เสด็จอุบัติขึ้น เป็นพระพุทธเจ้า
เพียงพระองค์เดียว
- [๑๙]   กรงชื่อว่า**หงสวดี** กษัตริย์พระนามว่า**อานนท์**เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่า**สุชาดา**เป็นพระชนนี
ของพระศาสดาพระนามว่า**ปทุมุตตระ**
- [๒๔]   พระเทวิลเถระและพระสุชาตเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่า**สมณะ**เป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระศาสดาพระนามว่า**ปทุมุตตระ**
- [๒๕]   พระอมิตาเถรีและพระอสมิเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นสน**
- (๓๖๐)   พระวรกายของพระผู้มีพระภาค ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๘๘ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง

- (๓๖๑) พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
สมัยนั้น เราเป็นเจ้าครองแคว้น นามว่า ชฎิละ ได้ถวายจีวรเป็น
ทานแด่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธาน
- (๓๖๒) แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ประทับนั่งท่ามกลางสงฆ์ ได้
พยากรณ์เราว่า อีกแสนกัป จากกัปนี้ จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๑. สุธมฺมพทุทฺธปาถ

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระสุเมธพุทธเจ้า

- สมัยต่อจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ
ล่วงไป ๓๐,๐๐๐ กัป ในกัปหนึ่งชื่อ มัณฑะ มีพระตถาคตเจ้า เสด็จ
อุบัติขึ้น ๒ พระองค์ คือ (๑) พระสุเมธพุทธเจ้า (๒) พระสุชาตพุทธเจ้า
- [๑] สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ
ได้มีพระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก
หาผู้กระทบกระทั้งได้ยาก ทรงมีพระเดชรุ่งเรือง
ทรงประเสริฐสุดในบรรดาสัตว์โลกทั้งปวง
- [๑๘] กรงชื่อว่าสุทิสสนะ กษัตริย์พระนามว่าสุทิตตะเป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่าสุทิตตาเป็นพระชนนี
ของพระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๓] พระสรณเถระและพระสัพพกามเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่าสาคระเป็นพระอุปัชฌาย์
ของพระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธ
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๔] พระรามเถรีและพระสุรามเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า ต้นสะเดา
- (๓๖๙) พระวรกายของพระผู้มีพระภาค ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๘๘ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๖๘) สมัยนั้น เราเป็นมาณพ นามว่า อุตตระ ได้ขุดทรัพย์จำนวน
๘๐ โกฏิ ขึ้นจากแผ่นดิน แล้วถวายทานไม่มีเหลือ แต่พระสงฆ์
อันมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
- (๓๖๙) เราได้ถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นสรณะ ได้บรรพชา
ในศาสนาของพระองค์ แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ได้พยากรณ์
เราว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๒. สุธาตพทุธูปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระสุชาตพุทธเจ้า

- (๓๗๐) สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า**สุเมธ** พระนายกเจ้า
พระนามว่า **สุชาตะ** พระองค์ทรงมีพระหนุดังคางราชสีห์ และมี
พระศอด้งคอโคอสุภะ มีพระคุณอันใครๆ ประมาณมิได้ ทรงทำลาย
สิ่งที่ทำลายได้ยาก ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว
- [๒๐] กรูขื่อว่า**สมังคละ** กษัตริย์พระนามว่า**อุคคตะ**เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่า**ประภาวดี**เป็นพระชนนี
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**สุชาตะ** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๕] พระสุทัสสนเถระและพระสุเทวเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่า**นารทะ**เป็นอุปัฏฐาก
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**สุชาตะ**
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๖] พระนาคาเถรีและพระนาคสมานาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นไม้ใหญ่**
- (๓๗๔) พระวรกายของพระสุชาตพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๕๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๗๕) สมัยนั้น เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีฤทธิ์มาก ได้สดับ
ข่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ก็เกิดปีติ
- (๓๗๖) ครั้งนั้นเรา ไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมของพระองค์
แล้วได้ถวายราชสมบัติ คือทวีปใหญ่ทั้ง ๔ พร้อมด้วยรัตน ๗ ประการ
ให้เป็นมหาราชสมบัติ แดพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
- (๓๗๗) เราได้ถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นสรณะ ได้บรรพชา
ในสำนักของพระองค์ แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ได้พยากรณ์
เราว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

-----

๑๓. ปิยทสสีพทุธูปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระปิยทสสีพุทธเจ้า

- (๓๗๘) สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า**สุชาตะ** ในที่สุด ๑๘
กัปนับถอยหลังจากนี้ไป ได้มีกัปหนึ่งชื่อวรกัป
- (๓๗๙) ในวรกัปนั้น ได้มีพระตถาคตชินเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น ๓ พระองค์
คือ (๑) พระปิยทสสีพุทธเจ้า (๒) พระอัทธทสสีพุทธเจ้า (๓) พระ
ธัมมทสสีพุทธเจ้า

- (๓๘๐.   ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพรามว่าปิยทัสสี ผู้เป็นพระสยัมภู ได้
เสด็จอุบัติขึ้น ทรงเป็นพระผู้นำของโลก พระองค์ทรงมีพระเดชเป็น
อนेกอนันต์ มีพระยศอันใครๆ นับไม่ได้ มีพระคุณอันใครๆ ประมาณมิได้
ทรงทำลายสิ่งที่ทำลายได้ยาก
- [๑๕]   กรุงชื่อว่าสุธัญญะ กษัตริย์พระนามว่าสุทตตะเป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่าสุจันทาเป็นพระชนนี
ของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี
- [๒๐]   พระปาลิตเถระและพระสัพพทัสสีเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่าโสภิตะเป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี
- [๒๑]   พระสุชาตาเถรีและพระธรรมทินนาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า ต้นกุ่ม
- (๓๘๔)   พระวรกายของพระสุชาตพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๘๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๘๕)   สมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์ นามว่ากัสสปะ สัมสมทรัพย์ไว้
หลายโกฏิ เรือนจบไตรภพ
- (๓๘๖)   เราได้ไปสู่สำนักของพระศาสดา ได้ฟังธรรมของพระองค์
ในครั้งนั้น ได้มอบทรัพย์จำนวนหลายโกฏินั้น ถวายแด่พระตถาคต
- (๓๘๗)   เราได้สร้างสังฆาราม แล้วถึงพระพุทธรูปพระองค์นั้นเป็นสรณะ
แม้พระชินพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี พระองค์นั้น ผู้ทรงคุณอันอุดม ก็ได้
พยากรณ์เราว่า จักได้เป็นพระพุทธรูป

๑๔. อัตถทัสสีพุทธรูปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระอัตถทัสสีพุทธรูป

- (๓๘๘)   สมัยต่อจากพระพุทธรูปพระนามว่าปิยทัสสี พระผู้จอมนรา
พระนามว่า อัตถทัสสี ทรงบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด ทรง
ทำลายความมืดใหญ่
- [๑๔]   กรุงชื่อว่าโสภณะ กษัตริย์พระนามว่าสาคระเป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่าสุทิสสนาเป็นพระชนนี
ของพระพุทธรูปพระนามว่าอัตถทัสสี
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๑๕]   พระสันตเถระและพระอุปสันตเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่าภักยเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธรูป

- พระนามว่าอัทธทัสสี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๐] พระธรรมาเถรีและพระสุธรรมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นจำปา**
- (๓๙๒) พระวรกายของพระสุชาตพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๘๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๓๙๓) สมัยนั้น เราเป็นดาบส นามว่า สุธิมะ เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีเดช
มาก ปรากฏไปทั่วในไตรโลกา
- (๓๙๔) ครั้งนั้น เราได้นำฉัตรดอกมณฑารพมาจากเทวโลก ด้วยฤทธิ์
ของตน แล้วบูชาพระตถาคตเจ้า แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ประเสริฐ
ในหมู่ชน ก็ได้พยากรณ์เราว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า
-

๑๕. ธรรมทัสสีพุทธบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระธรรมทัสสีพุทธเจ้า

- [๑] ในวาระนั้นแล ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า**ธรรมทัสสี**
ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ทรงจัดความมืดแล้ว
ทรงรุ่งเรืองอย่างยิ่งในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
- [๑๓] กรุงชื่อว่า**สรณะ** กษัตริย์พระนามว่า**สรณะ**เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่า**สุนันทา**เป็นพระชนนี
ของพระศาสดาพระนามว่า**ธรรมทัสสี**
- [๑๔] พระปทุมเถระและพระปุสสเทวเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่า**สุทัตตะ**เป็นพระอุปัชฌาย์
ของพระศาสดาพระนามว่า**ธรรมทัสสี**
- [๑๕] พระเขมาเถรีและพระสัจจนมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นมะกล่ำหลวง**
- (๓๙๕) พระวรกายของพระสุชาตพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๘๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๔๐๐) สมัยนั้น เราเป็นท้าวสักกะจอมเทพ ได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วย
ของหอมทิพย์ ดอกไม้ทิพย์ และดนตรีทิพย์ อันประกอบด้วยองค์ ๕
- (๔๐๑) เราได้นำดอกไม้มาจากเทวโลก บูชาพระตถาคตเจ้า แม้พระ
ธรรมทัสสีพุทธเจ้า ผู้ยอดเยี่ยมพระองค์นั้น ก็ได้พยากรณ์เราว่า จักได้
เป็นพระพุทธเจ้า

๑๖. สิทธิตถพทุรูปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระสิทธิตถพทุทธเจ้า

- (๔๐๒) สมัยต่อจากพระพทุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี ในที่สุด ๙๔
กัปนับถอยหลังจากนี้ไป ในกัปที่ชื่อสารกัป มีพระสัมพทุทธเจ้า พระ
นามว่า สิทธิตถะ พระองค์เดียว เสด็จอุบัติขึ้นในโลก
- [๑๓] กรุงชื่อว่าเวภาระ กษัตริย์พระนามว่าอุเทนเป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่าสุผัสสาเป็นพระชนนี
ของพระพทุทธเจ้าพระนามว่าสิทธิตถะ
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๑๔] พระสัมพลเถระและพระศุमितเถระ เป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่าเรวตะเป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระพทุทธเจ้าพระนามว่าสิทธิตถะ
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๑๕] พระสิวลเถรีและพระสุรามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า ต้นกัณณิการ
- (๔๐๖) พระวรกายของพระสุชาตพทุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๖๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๔๐๗) สมัยนั้น เราเป็นดาบสนามว่ามณฑล สมบูรณ์ด้วยกำลังแห่ง
อภิปัญญา มีเดชเป็นเลิศ มีฤทธิ์มาก
- (๔๐๘) เราออกจากหิมวันตประเทศ ได้นำผลหว่าใหญ่มาด้วยฤทธิ์
ของตน แล้วนิมนต์พระตถาคตเจ้าพระองค์นั้นให้เสวย
- (๔๐๙) ครั้งนั้น พระมหามุนีโลกนายกะ พระนามว่า สิทธิตถะนั้น
เสวยผลไม้แล้ว ทรงทราบอริยาศัยของเรา จึงได้ทรงพยากรณ์เรา

๑๗. ติสสพทุรูปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระติสสพทุทธเจ้า

- (๔๑๐) สมัยต่อจากพระพทุทธเจ้าพระนามว่า สิทธิตถะ ในที่สุด
๙๒ กัป นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ในกัปหนึ่ง ชื่อ มณฑะ มีพระพทุทธเจ้า
ตถาคต ๒ พระองค์ คือ (๑) พระติสสพทุทธเจ้า (๒) พระมุสสพทุทธเจ้า
เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว
- (๔๑๑) พระสัมพทุทธเจ้า พระนามว่า ติสสะ เป็นบุคคลที่หาบุคคล

เปรียบมิได้ในโลก มีพระญาณเป็นอนันต์ มีพระยศอันใครๆ ประมาณมิได้ ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศในโลก เป็นผู้นำโลก

[๑๖]   กรุงชื่อว่า**เขมกะ** กษัตริย์พระนามว่า**ชนสันระ**เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่า**ปทุมมา**เป็นพระชนนี
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**ติสสะ** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

[๒๑]   พระพรหมเทพเอระและพระอุทัยเอระเป็นพระอัครสาวก
พระเอระนามว่า**สุมังคละ**เป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**ติสสะ**
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

[๒๒]   พระสุสสาเถรีและพระสุทัตตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นประดู่**

(๔๑๕)   พระวรกายของพระสุชาตพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๖๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือผู้คนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก

(๔๑๖)   สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์ นามว่า สุชาตะ สลฺวราชสมบัติ ออกผนวช
เป็นฤาษี

(๔๑๗)   เรานั้นได้บรรลุความเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ท่องเที่ยวไปในหมู่เทวดา
และมนุษย์ ครั้นทราบว่ พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ก็เกิดปิติ

(๔๑๘)   เราได้นำดอกมณฑารพ ดอกปทุมและดอกปาริฉัตร อันเป็นทิพย์
มาจากเทวโลก บูชาพระตถาคตเจ้า

(๔๑๙)   เราได้สร้างเขตแดนดอกไม้อากาศบูชา ตลอดกาลทุกเมื่อ แม้พระ
ติสสโลกนายกเจ้าพระองค์นั้น ก็ได้พยากรณ์เราว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

-----

๑๘. ผู้สพพุทธูปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระผู้สพพุทธเจ้า

[๑]   ในมณฑกัปนั้นแล ได้มีพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมพระนามว่า**ผลสะ**
ไม่มีบุคคลเปรียบ ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน
ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก

[๑๔]   กรุงชื่อว่า**กาลิกะ** กษัตริย์พระนามว่า**ชัยเสน**เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่า**สิริมา**เป็นพระชนนี
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**ปุสสะ** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

[๑๙]   พระสุรักขิตเอระและพระธรรมเสนเอระเป็นพระอัครสาวก
พระเอระนามว่า**สภียะ**เป็นพระอุปัฏฐากของพระปุสสพุทธเจ้า
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

- [๒๐] พระจาลาเถรีและพระอุปจาลาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
 ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
 ชาวโลกเรียกว่า **ต้นมะขามป้อม**
- (๔๒๔) พระวรกายของพระสุสพฺพธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
 สูงได้ ๕๘ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
 พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๔๒๕) สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์ พรามว่า วิชิตาวิ สละราชสมบัติ
 ออกผนวช ในสำนักของพระศาสดา
- (๔๒๖) เราได้เรียนนวัคคตฤศาศน์ทั้งหมด ทั้งพระสูตรและพระวินัย
 พระมหามุนี พยากรณ์เราแล้ว

๑๙. วิปัสสีพฺพธูปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระวิปัสสีพฺพธเจ้า

- (๔๒๗) สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า สุสสะ ในที่สุด ๙๑
 กัป นับถอยหลังจากกัปนี้ไป มีกัปหนึ่งชื่อว่า สาระ พระสัมพุทธเจ้า
 พระนามว่า วิปัสสี พระองค์เดียวเท่านั้น เสด็จอุบัติขึ้น
- [๒๔] กรุงชื่อว่า **พันธุมดี** กษัตริย์พระนามว่า **พันธุมะ** เป็นพระชนก
 พระเทวีพระนามว่า **พันธุมดี** เป็นพระชนนี
 ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า **วิปัสสี** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๙] พระขันธเถระและพระติสสนามเถระเป็นพระอัครสาวก
 พระเถระนามว่า **โสกะ** เป็นพระอุปัฏฐาก
 ของ **พระวิปัสสีพฺพธเจ้า** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๓๐] พระจันทาเถรีและพระจันทิตตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
 ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
 ชาวโลกเรียกว่า **ต้นแคฝอย**
- (๔๓๑) พระวรกายของพระวิปัสสีพฺพธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
 สูงได้ ๘๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
 พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๔๒๕) สมัยนั้น เราเป็นพญานาค มีฤทธิ์มาก นามว่า **อดุละ** ออกจาก
 นาคพิภพ มายังโลกนี้
- (๔๒๖) เราได้ทำตนขนาดใหญ่ ซึ่งขจิตด้วยรัตนะทั้ง ๗ ประการ ล้วน
 แล้วด้วยทอง ถวายเป็นพุทธบูชา และในครั้งนั้น พระมหามุนีได้
 พยากรณ์เรา

๒๐. ลิขีพุทธอุปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระสิขีพุทธเจ้า

- (๔๓๔) สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ในที่สุด ๓๑ กัป
นับถอยหลังจากกัปนี้ไป มีกัปหนึ่งชื่อว่า มณฑะ
- (๔๓๕) พระสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ (๑) พระสิขีพุทธเจ้า
(๒) พระเวสสพุทธเจ้า
- [๑] สมัยต่อจากพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้มีพระชินสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า **สิขี**
ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์
ผู้ไม่มีบุคคลเสมอ ไม่มีบุคคลเปรียบเทียบ
- [๑๕] กรุงชื่อว่า **อรุณวดี** กษัตริย์พระนามว่า **อรุณ** เป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่า **ประภาวดี** เป็นพระชนนี
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า **สิขี** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๐] พระอภิกุเถระและพระสัมภวเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่า เขมังกรเป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระสิขีสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๑] พระสขิลเถรีและพระปทุมมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นกุ่มบก**
- (๔๓๙) พระวรกายของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๗๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๔๔๐) สมัยนั้น เราเป็นพระราชา ผู้มีพลกำลังมาก นามว่า อรินทมะ
มียศมาก มีทรัพย์มาก
- (๔๔๑) เราได้ถวายไตรจีวร แต่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
ได้บำเพ็ญมหาทานด้วยแก้ว ๗ ประการ
- (๔๔๒) เราได้ถวายรูปช้าง มีขนาดเท่าช้างจริง ช่างแกะสลักสวยงาม
พระสิขีพุทธเจ้า ทรงเป็นโลกนายกะ ผู้เลิศเมื่อนั้น ก็ได้ทรงพยากรณ์
เราว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

-----

๒๑. เวสสพุทธอุปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระเวสสพุทธเจ้า

- [๑] ในมณฑกัปนั้นแล ได้มีพระชินเจ้าพระนามว่า **เวสส**
ตามพระโคตร พระองค์ผู้ไม่มีบุคคลเสมอ ไม่มีบุคคลเปรียบ
เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก

- [๑๘]   กรู๋ชื่อว่าอโนมะ กษัตริย์พระนามว่าสุปติตะเป็นพระชนก
พระเทวีพระนามว่ายาสวดีเป็นพระมารดา
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสกุ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๓]   พระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่าอุปสันตะเป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระชินเจ้าพระนามว่าเวสสกุ
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๔]   พระรามเถรีและพระสมาลาเถรีเป็นอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นอ้อยช้างใหญ่**
- (๔๔๗)   พระวรกายของพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๖๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๖๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๔๔๘)   สมัยนั้น เราเป็นพระราชาพระนามว่า สุทิสสนะ นิมนต์
พระตถาคตเจ้าแล้ว
- (๔๔๙)   เรามีจิตเลื่อมใส ได้ถวายมหาทานพร้อมด้วยจีวร แต่พระ
สงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วได้บวชในสำนักของพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น
- (๔๕๐)   เราสมบุรณ์ด้วยอาจารย์คุณ ศึกษาพระไตรปิฎก บรรลุถึง
ความเป็นเป็นผู้มีปัญญาบารมี ยังศาสนาของพระชินเจ้าให้สง่างาม
และพระโลกนายกพระนามว่าเวสสกุพุทธเจ้านั้น ก็ได้ทรงพยากรณ์
เราว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

๒๒. กุสณธพุทธอุปบาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระกุสณธพุทธเจ้า

- (๔๕๑)   สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสกุ ล่วงเลยไป ๓๑
กัป ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแม้แต่พระองค์เดียว
- (๔๕๒)   ในภัททกัปนี้ พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ปรากฏขึ้น คือ
(๑) พระกุสณธพุทธเจ้า ๒. พระโกณาคมนพุทธเจ้า (๓) พระ
กสสปพุทธเจ้า (๔) พระโคตมพุทธเจ้า พระองค์ปัจจุบัน
(๕) พระเมตไตยพุทธเจ้า จักตรัสรู้ในอนาคต
- (๔๕๓)   พระชินเจ้าพรามว่า กุสณธะ ทรงมีพระคุณอันประมาณมิได้
ทรงทำลายสิ่งที่ทำลายได้ยาก ทรงมีพระเดชเป็นอนันต์ มีพระยศ
อันใครๆ นับไม่ได้ ทรงเป็นผู้อันใครๆ ให้กำเริบไม่ได้ ทรงมี
พระคุณอุปมาดังสาคร ก็ได้เสด็จอุบัติขึ้น

- กรุงชื่อว่า**เขมะ** พราหมณ์นามว่า**อัคคิตัตตะ**เป็นพระชนก
พราหมณ์นามว่า**วิสาขา**เป็นพระมารดา
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**กกุสันธะ** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๐] พระวิรุทธะและพระสัณฐิ์ชื่อนามเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่า**พุทธิชะ**เป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า**กกุสันธะ** ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๒๑] พระสามาเถรีและพระจัมปานามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า **ต้นชีก**
- (๔๕๓) พระวรกายของพระกกุสันธพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๔๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยเหลือผู้คนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
- (๔๕๔) สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์นามว่า **เขมะ** ได้สละเกสัช บาตร
และจีวรทั้งหมด ถวายแด่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
แล้วได้ออกผนวชในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
- (๔๕๕) เราได้เรียนนวัคคัสตฤคศาสตร์ ทั้งหมดทั้งที่เป็นพระสูตร และ
พระวินัย ยังพระศาสนาของพระชินเจ้าพระองค์นั้น ให้สว่างงามแล้ว
แม้พระกกุสันธพุทธเจ้า ผู้เป็นมหาราชา ก็ได้ทรงพยากรณ์เราว่า
จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

๒๓. โภณาคมนพุทธอุปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระโภณาคมนพุทธเจ้า

- (๔๕๖) สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า**กกุสันธะ** พระชินสัมพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐสูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า ทรงเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงเป็นนรชน
ผู้ประเสริฐ พระนามว่า**โภณาคมนะ** เสด็จอุบัติขึ้นในโลก
- (๔๕๗) กรุงชื่อว่า**โสภวดี** ยัญญัตตพราหมณ์ เป็นพุทธบิดา
นางพราหมณี ชื่อว่า**อุตตรา** เป็นพระมารดา ของพระศาสดาพระนาม
ว่า**โภณาคมนะ**
- [๒๒] พระภิกษุโยสเถระและพระอุตตราเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่า**โสทธิชะ**เป็นพระอุปัฏฐาก
ของพุทธเจ้าพระนามว่า**โภณาคมนะ** ผู้มีพระยศ
- [๒๓] พระสมุททาเถรีและพระอุตตราเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า**ต้นมะเดื่อ**
- (๔๖๔) พระวรกายของพระกกุสันธพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

- สูงได้ ๓๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
(๔๖๕) สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์นามว่า บรรพต เข้าไปเฝ้าพระ
สัมพุทธเจ้า พร้อมกับหมู่อำมาตย์
(๔๖๖) เราได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น นิมนต์พระ
ตถาคตเจ้าแล้ว ได้ถวายมหาทาน แต่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระ
ภิกษุสงฆ์
(๔๖๗) เราได้ถวายผ้าได้ถวายผ้าปัดธุณะ ผ้าเมืองจีน ผ้าไหม
ผ้ากำพล และฉลองพระบาททองคำ แล้วได้ออกผนวชในพระ
พุทธศาสนา
(๔๖๘) เราได้เรียนนวัคคัสตฤศาสน์ ทั้งหมดทั้งที่เป็นพระสูตร และ
พระวินัยทั้งหมด พระตถาคตเจ้า ได้พยากรณ์เราแล้ว

๒๔. กัสสปพุทธูปาท

การเสด็จอุบัติขึ้นของพระกัสสปพุทธเจ้า

- (๔๖๙) สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ากุกุสันธะ พระสัมพุทธ
เจ้า ผู้ประเสริฐสูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า พระชินเจ้าพระองค์นั้น พระนาม
ว่า กัสสปะ ทรงเป็นพระธรรมราชา ผู้ทรงประทานแสงสว่าง ได้เสด็จ
อุบัติขึ้นแล้ว
(๔๗๐) กรุงชื่อว่าพาราณสี พรหมทัตตพราหมณ์ เป็นพุทธบิดา
นางพราหมณีชื่อว่าธนวัตีเป็นมารดา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า
กัสสปะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
[๓๘] พระติสสเถระและพระภารทวาชเถระเป็นพระอัครสาวก
พระเถระนามว่าสรพมิตตะเป็นพระอุปัฏฐาก
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
[๓๙] พระอนุลาเถรีและพระอรุเวลาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ชาวโลกเรียกว่า ต้นไทร
(๔๗๓) พระวรกายของพระกัสสปพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
สูงได้ ๒๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงดำรง
พระชนม์ชีพจนสิ้นอายุขัย ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก
(๔๗๔) สมัยนั้น เราเป็นมาณพ นามว่า โขติปาละ อาศัยอยู่ในชมพู
ทวีป เรียนจบไตรเพท
(๔๗๕) ในกาลนั้น ช่างปั้นหม้อ ชื่อขณิกการ ผู้ฉลาดในทางนักษัตร์ ทั้งใน

พื้นดินและในอากาศ ได้เป็นกัลยาณมิตร (ของเรา)

- (๔๗๖) เราได้ไปยังสำนักของพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยนายช่างปั้นหม้อ
นามว่า ฆฎิการนั้น สัตว์ธรรมกถาของพระองค์แล้ว ได้เกิดศรัทธาและปีติ
- (๔๗๗) ครั้งนั้น เราถวายบังคม พระยศลบาทของพระพุทธเจ้าแล้ว พูล
ขอบรรพชา พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงอนุเคราะห์เรา ทรงประทาน
บรรพชาให้เรา
- (๔๗๘) เราตั้งแต่ได้บรรพชาแล้ว ก็ศึกษาพระไตรปิฎก ศึกษาเล่าเรียน
นวัคส์ตฤตศาสน์ ทั้งที่เป็นพระสูตรและพระวินัย ยังพระศาสนาของพระชิน
เจ้าพระองค์นั้น ให้สง่างามแล้ว
- (๔๗๙) แม้พระโลกนายกพุทธเจ้า พระนามว่า กัสสปะพระองค์นั้น ก็ทรง
พยากรณ์เราว่า ในภวัตรกัปนี้ จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก
- (๔๘๐) เราได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ทำจิตให้
เลื่อมใสยิ่งขึ้นอีก ได้อธิษฐานวัตร บำเพ็ญบารมี ๑๐ ให้สูงขึ้น
- (๔๘๑) เราอยู่อย่างไม่ประมาท สมาทานวัตร ประพฤติจนตลอดชีวิต
ในทุกอิริยาบถ คือ นั่ง ยืน และจงกรม
- (๔๘๒) ครั้นจุติจากชาตินั้นแล้ว เราได้ท่องเที่ยวไปในหมู่เทวดาและมนุษย์
เกิดในภพใดๆ ก็เป็นผู้มีปัญญาดี ในภพนั้นๆ
- (๔๘๓) เราจักประกาศพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ นับตั้งแต่
เราได้รับพยากรณ์มา คือเริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปิงกร
เป็นต้น มาจนกระทั่งถึง พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ตามลำดับ
คือ
- (๔๘๔) (๑) พระที่ปิงกรสัมพุทธเจ้า (๒) พระโกณฑัญญสัมพุทธเจ้า
(๓) พระมณฑลสัมพุทธเจ้า (๔) พระสมณสัมพุทธเจ้า (๕) พระ
เรวตสัมพุทธเจ้า (๖) พระโสภิตสัมพุทธเจ้า
- (๔๘๕) (๗) พระอินทสิริสัมพุทธเจ้า (๘) พระปทุมสัมพุทธเจ้า
(๙) พระนารทสัมพุทธเจ้า (๑๐) พระปทุมุตตรสัมพุทธเจ้า
(๑๑) พระสุเมธสัมพุทธเจ้า (๑๒) พระสุชาตสัมพุทธเจ้า
(๑๓) พระปิยทัสสีสัมพุทธเจ้า
- (๔๘๖) (๑๔) พระอัทธทัสสีสัมพุทธเจ้า (๑๕) พระธัมมทัสสี
สัมพุทธเจ้า (๑๖) พระสิทธัตถสัมพุทธเจ้า (๑๗) พระติสส
สัมพุทธเจ้า (๑๘) พระมุสสะสัมพุทธเจ้า (๑๙) พระวิปัสสี
สัมพุทธเจ้า (๒๐) พระสิขีสัมพุทธเจ้า (๒๑) เวสสภูสัมพุทธเจ้า
- (๔๘๗) (๒๒) พระกกุสันธสัมพุทธเจ้า (๒๓) พระนาคมนสัมพุทธเจ้า
(๒๔) พระกัสสปสัมพุทธเจ้า ได้พยากรณ์เรามาตามลำดับ
- (๔๘๘) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในปัจจุบัน คือเรา และพระพุทธเจ้า
ทรงพระนามว่า เมตตรัย ก็จักเสด็จอุบัติขึ้นในอนาคต ก็พระคุณ

ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์เสมอเหมือนกันหมด

-----

๑. เวมุตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่าง

(๔๘๙) ความแตกต่างกัน(ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) ท่านกล่าวว่า มี ๘ อย่าง คือ (๑) อายุ (๒) ปมาณ (๓) ตระกูล (๔) การบำเพ็ญเพียร (๕) พระรัศมี (๖) ยาน (๗) ต้นโพธิ์ (๘) บัลลังก์

(๑) อายุเวมุตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่างแห่งอายุ

(๔๙๐) ภิกษุทั้งหลาย ความแตกต่างกันแห่งพระชนมายุ ของ

พระ

พุทธเจ้า เป็นไฉน ? คือ พระพุทธเจ้าบางพระองค์ ทรงมีพระชนมายุยืน บางพระองค์ ทรงมีพระชนมายน้อย

(๔๙๑) พระพุทธเจ้า ๙ พระองค์ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ (๑)

พระที่ปึงกร

พุทธเจ้า (๒) พระโกณฑัญญพุทธเจ้า (๓) พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า (๔) พระปทุมพุทธเจ้า (๕) พระปทุมุตตรพุทธเจ้า (๖) พระอัสสชิพุทธเจ้า (๗) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า

(๔๙๒) (๘) พระสิทธัตถพุทธเจ้า (๙) พระติสสพุทธเจ้า อายุของพระพุทธเจ้าที่กล่าวมานี้ ท่านประกาศไว้ว่ามีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

(๔๙๓) พระพุทธเจ้า ๙ พระองค์ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ (๑) พระมณฑลพุทธเจ้า (๒) พระสมณพระพุทธเจ้า (๓) พระโสภิตพระพุทธเจ้า (๔) พระนารทพระพุทธเจ้า (๕) พระสุเมธพระพุทธเจ้า (๖) พระสุชาตพระพุทธเจ้า (๗) พระปิยทัสสีพระพุทธเจ้า (๘) พระผุสสพระพุทธเจ้า ที่กล่าวมานี้ ท่านประกาศไว้ว่ามีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี

(๔๙๔) พระตถาคตเจ้า ๒ พระองค์ คือ (๑) พระเวสสพุทธเจ้า (๒) พระเวสสกุพุทธเจ้า ทรงมีพระชนมายุ ๖๐,๐๐๐ ปี ส่วนพระวิปัสสิพุทธเจ้า ทรงมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี

(๔๙๕) พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ มีพระชนมายุยืนลดหลั่นลงตามลำดับดังนี้ คือ

(๑) พระสิขีพุทธเจ้า ทรงมีพระชนมายุ ๗๐,๐๐๐ ปี

(๒) พระกุกสันธพุทธเจ้า ทรงมีพระชนมายุ ๕๐,๐๐๐ ปี

(๓) พระโกณฑกมนพุทธเจ้า ทรงมีพระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี

(๔) พระกัสสปพุทธเจ้า ทรงมีพระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ ปี

(๔๙๖) พระสัมพุทธเจ้า ในบัดนี้ คือเรา ตถาคต มีพระชนมายุ

๑๐๐ ปี ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงรู้ความแตกต่างแห่งพระ
ชนมายุ(ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) อย่างนี้

(๒) ปมาณเวมตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่างแห่งประมาณ

- (๔๙๗) ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าความต่างกันแห่งประมาณ ของพระ
พุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นไฉน ? คือ พระพุทธเจ้าบางพระองค์ มีพระ
วรกายสูง บางพระองค์ มีพระวรกายต่ำ
- (๔๙๘) พระพุทธเจ้า ๖ พระองค์ คือ (๑) พระที่ปึงการพุทธเจ้า
(๒) พระเรวตพุทธเจ้า (๓) พระปิยทัสสีพุทธเจ้า (๔) พระอตัล
ทัสสพุทธเจ้า (๕) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า (๖) พระวิปัสสีพุทธเจ้า
ทุกพระองค์มีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก
- (๔๙๙) พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ (๑) พระสิทธัตถพุทธเจ้า
(๒) พระเวสสภูพุทธเจ้า (๓) พระติสสพุทธเจ้า ทั้ง ๓ พระองค์นี้
มีพระวรกายสูง ๖๐ ศอก พระสีขีพุทธเจ้า มีพระวรกายสูง ๗๐ ศอก
- (๕๐๐) พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ มีพระวรกายสูงต่ำลดหลั่นลง
ตามลำดับดังนี้ คือ
(๑) พระกกุสันธพุทธเจ้า มีพระวรกายสูง ๔๐ ศอก
(๒) พระโกณฑกพุทธเจ้า มีพระวรกายสูง ๓๐ ศอก
(๓) พระกัสสปพุทธเจ้า มีพระวรกายสูง ๒๐ ศอก
- (๕๐๑) ขนาดของเรตถาคตสูงได้ ๑๘ ศอก ภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลาย จงทราบความแตกต่างแห่งประมาณ(ของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย) อย่างนี้

(๓) กุลเวมตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่างแห่งตระกูล

- (๕๐๒) ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความแตกต่างกันแห่งตระกูล ของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น เป็นไฉน ? คือ พระพุทธเจ้าบางพระองค์
เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์ บางพระองค์เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูล
พราหมณ์
- (๕๐๓) พระพุทธเจ้า ๒๑ พระองค์ตามลำดับ มีพระที่ปึงการพุทธเจ้า
เป็นต้น พร้อมด้วยเราในปัจจุบัน เสด็จอุบัติในตระกูลกษัตริย์
- (๕๐๔) พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ (๑) พระกกุสันธพุทธเจ้า (๒) พระ
โกณฑกพุทธเจ้า (๓) พระกัสสปพุทธเจ้า เหล่านี้ เสด็จอุบัติขึ้น ใน
ตระกูลพราหมณ์ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงทราบความแตกต่าง
แห่งตระกูล(ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) อย่างนี้

(๔) ปธานเวมัตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่างแห่งความเพียร

- (๕๐๕) ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความแตกต่างกันแห่งความเพียร ของ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น เป็นไฉน ? คือ พระพุทธเจ้าบางพระองค์ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน บางพระองค์ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๙ เดือน บางพระองค์ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน บางพระองค์ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ เดือน บางพระองค์ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือน บางพระองค์ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๔ เดือน บางพระองค์ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ครึ่งเดือน บางพระองค์ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน
- (๕๐๖) พระพุทธเจ้า ๖ พระองค์ คือ (๑) พระทีปังกรพุทธเจ้า (๒) พระโกณฑัญญพุทธเจ้า (๓) พระสุมนพุทธเจ้า (๔) พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า (๕) พระสุชาตพุทธเจ้า (๖) พระสิทธัตถพุทธเจ้า เหล่านี้ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน
- (๕๐๗) พระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ คือ (๑) พระมณฑลพุทธเจ้า (๒) พระปทุมพุทธเจ้า (๓) พระอรรถทัสสีพุทธเจ้า (๔) พระติสสพุทธเจ้า (๕) พระสิขีพุทธเจ้า (๖) พระวิปัสสิพุทธเจ้า (๗) พระกุกสันธพุทธเจ้า เหล่านี้ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน
- (๕๐๘) พระเวตพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ เดือน พระโสภิตทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๔ เดือน พระสุชาตทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๔ เดือน การบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นอย่างนี้
- (๕๐๙) พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ (๑) พระปทุมุตตรพุทธเจ้า (๒) พระนารทพุทธเจ้า (๓) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า (๔) พระกัศสปพุทธเจ้า เหล่านี้ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน พระพุทธเจ้าอีก ๔ พระองค์ คือ (๑) พระมุสสพุทธเจ้า (๒) พระปิยทัสสพุทธเจ้า (๓) พระโกณาคมนพุทธเจ้า (๔) พระเวสสพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือน
- (๕๑๐) ส่วนเราบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ ๖ ปี ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงทราบความแตกต่าง แห่งการบำเพ็ญเพียร(ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) อย่างนี้

(๕) รัสมิเวมัตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่างแห่งพระรัสมิ

- (๕๑๑) ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความแตกต่างกันแห่งพระรัสมิ ของ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น เป็นไฉน ? คือ พระพุทธเจ้าบางพระองค์ ทรงมีพระรัสมิแผ่ไปได้ไกล บางพระองค์ ทรงมีพระรัสมิแผ่ไปได้ใกล้
- (๕๑๒) บรรดาพระพุทธเจ้าเหล่านั้น พระสุมนพุทธเจ้า ทรงแผ่พระรัสมิแผ่ไปได้ตลอดหมื่นโลกธาตุ พระปทุมุตตรพุทธเจ้า มีพระรัสมิแผ่ไปได้

๑๒ โยชน์

(๕๑๓) พระวิปัสสีพุทธเจ้า มีพระรัศมีแผ่ไปได้ ๗ โยชน์ พระสิขีพุทธเจ้า มีพระรัศมีแผ่ไปได้ ๓ โยชน์ พระกุกสันธพุทธเจ้า มีพระรัศมีแผ่ไปได้ ๑๐ โยชน์

(๕๑๔) เราตถาคต มีพระรัศมีแผ่ไปได้ ๑ วา พระพุทธเจ้าอีก ๑๙ พระองค์ ที่เหลือ ทรงมีพระรัศมีไม่แน่นอน บรรณาเท่าใด ก็แผ่ไปได้เท่านั้น ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงทราบความแตกต่าง แห่งรัศมี(ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) อย่างนี้

(๖) ยานเวมัตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่างแห่งยาน

(๕๑๕) ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความแตกต่างกันแห่งยาน ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น เป็นไฉน ? คือ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ ท่านกล่าวว่ามี ๖ อย่าง ได้แก่ พระพุทธเจ้าบางพระองค์เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ (๑) ด้วยช้าง (๒) ด้วยรถ (๓) ด้วยม้า (๔) ด้วยวอ (๕) ด้วยพระบาทเปล่า (๖) ด้วยปราสาท

(๕๑๖) พระพุทธเจ้าที่เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ด้วยยานคือ ช้าง ได้แก่ (๑) พระทีปังกรพุทธเจ้า (๒) พระสมณพุทธเจ้า (๓) พระสุเมธพุทธเจ้า (๔) พระมุสสพุทธเจ้า (๕) พระสิขีพุทธเจ้า (๖) พระโกณาคมนพุทธเจ้า

(๕๑๗) พระพุทธเจ้าที่เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ด้วยยานคือ รถ ได้แก่ (๑) พระโกณฑัญญพุทธเจ้า (๒) พระเวตพุทธเจ้า (๓) พระปทุมพุทธเจ้า (๔) พระปิยทัสสีพุทธเจ้า (๕) พระกุกสันธพุทธเจ้า (๖) พระวิปัสสีพุทธเจ้า

(๕๑๘) พระพุทธเจ้าที่เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ด้วยยานคือ ม้า ได้แก่ (๑) พระสุชาตพุทธเจ้า (๒) พระติสสพุทธเจ้า ๓. พระอตัลทัสสีพุทธเจ้า (๔) พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันคือเราตถาคต

(๕๑๙) พระพุทธเจ้าที่เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ด้วยยาน คือ วอ ได้แก่ (๑) พระอนิมทัสสีพุทธเจ้า (๒) พระสิทธัตถพุทธเจ้า (๓) พระเวสสภูพุทธเจ้า ที่เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ด้วยพระบาทเปล่า พระนารทพุทธเจ้า

(๕๒๐) พระพุทธเจ้าที่เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ด้วยยาน คือ ปราสาท ได้แก่ (๑) พระปทุมุตตรพุทธเจ้า (๒) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า (๓) พระโสภิตพุทธเจ้า (๔) พระกัสสปพุทธเจ้า ทรงหยุดอยู่ ณ โคณโฑพิภกษ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงทราบความแตกต่าง แห่งยาน(ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) อย่างนี้

(๗) โพธิเวมัตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่างแห่งต้นโพธิ์

- (๕๒๑) ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความแตกต่างกันแห่งต้นโพธิ์ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น เป็นไฉน ? คือ ต้นโพธิ์ มีชื่อต่างๆ กันมีต้นกปิฏฐนะ(ต้นเลียบ) เป็นต้น
- (๕๒๒) พระทีปังกรพุทธเจ้า มีต้นกปิฏฐนะ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระโกณฑัญญพุทธเจ้า มีต้นสากัลยาณะ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระมณฑลพุทธเจ้า พระสุมนพุทธเจ้า พระเรวตพุทธเจ้า และ พระโสภิตพุทธเจ้า มีต้นกกากทิง เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า มีต้นรกฟ้า เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้
- (๕๒๓) พระปทุมพุทธเจ้า และพระนารทพุทธเจ้า มีต้นมหาโสณะ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระปทุมุตตรพุทธเจ้า มีต้นสสหะ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระสุเมธพุทธเจ้า มีต้นสะเดา เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้
- (๕๒๔) พระสุชาตพุทธเจ้า มีต้นไผ่ใหญ่ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระปิยทัสสีพุทธเจ้า มีต้นประยงค์ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระอัทธทัสสีพุทธเจ้า มีต้นจัมปกะ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า มีต้นรัตตังกูร เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้
- (๕๒๕) พระสิหัตถ์พุทธเจ้า มีต้นกรรณิกา เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระติสสพุทธเจ้า มีต้นอสนะ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระผุสสพุทธเจ้า มีต้นมะขามป้อม เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระวิปัสสีพุทธเจ้า มีต้นปาฏลี เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้
- (๕๒๖) พระสิขีพุทธเจ้า มีต้นปุลนทริก เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระเวสสภูพุทธเจ้า มีต้นสาละ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระกกุสันธพุทธเจ้า มีต้นชึก เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้ พระโกณาคมนพุทธเจ้า มีต้นมะเดื่อ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้
- (๕๒๗) พระกัสสปพุทธเจ้า มีต้นไทร เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้
สำหรับเรา มีต้นอัสสัตถะ เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงทราบความแตกต่าง แห่งโพธิพกษ์
(ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) อย่างนี้

(๘) ปัลลังกเวมัตตกถา

กถาพรรณนาความแตกต่างแห่งมณฑล

- (๕๒๘) ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความแตกต่างกันแห่งบัลลังก์ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น เป็นไฉน ? คือ พระพุทธเจ้าบางพระองค์ มีบัลลังก์สูงได้ ๕๐ ศอก บางพระองค์ มีบัลลังก์สูงได้ ๕๐ ศอก
- (๕๒๙) พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ ที่ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๕๐ ศอก

- เท่ากัน ได้แก่ (๑) พระทีปังกรพุทธเจ้า (๒) พระเรวตพุทธเจ้า
 (๓) พระปิยทัสสีพุทธเจ้า (๔) พระอัทธทัสสีพุทธเจ้า
 (๕) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า (๖) พระวิปัสสีพุทธเจ้า
 (๕๓๐) พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่านี้ ที่ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๕๗ ศอก
 เท่ากัน ได้แก่ (๑) พระโกณฑัญญพุทธเจ้า (๒) พระมณฑกพุทธเจ้า
 (๓) พระสุเมธพุทธเจ้า (๔) พระนารทพุทธเจ้า
 (๕๓๑) พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่านี้ ที่ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๓๘ ศอก
 เท่ากัน ได้แก่ (๑) พระโสภิตพุทธเจ้า (๒) พระอนิมทัสสีพุทธเจ้า
 (๓) พระปทุมพุทธเจ้า (๔) พระปทุมุตตรพุทธเจ้า (๕) พระมุสส
 พุทธเจ้า
 (๕๓๒) พระสุชาตพุทธเจ้า ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๓๒ ศอก
 พระสุนนพุทธเจ้า ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๖๐ ศอก
 (๕๓๓) พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่านี้ ที่ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๔๐ ศอก
 เท่ากัน ได้แก่ (๑) พระสิทธัตถพุทธเจ้า (๒) พระเวสสภูพุทธเจ้า
 (๓) พระติสสพุทธเจ้า
 (๕๓๔) พระสิขีพุทธเจ้า ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๓๔ ศอก พระกุกสันธ
 พุทธเจ้า ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๒๖ ศอก
 (๕๓๕) พระโกณฑกพุทธเจ้า ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๒๐ ศอก
 พระกัสสปพุทธเจ้า ทรงมีบัลลังก์สูงได้ ๑๘ ศอก
 (๕๓๖) เรามีบัลลังก์สูง ๑๔ ศอก ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงทราบ
 ความแตกต่าง แห่งบัลลังก์ (ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) อย่างนี้
 (จบกถาพรรณนาความแตกต่าง)

๒. ตีมนลกลา

กถาพรรณนาเรื่องมณฑล ๓

- (๕๓๗) พระสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ เสด็จเที่ยวจาริกไป ไมณฑล
 ๓ คือ มหามณฑล ทรงใช้เวลา ๙ เดือน มัชฌิมมณฑล ทรงใช้
 เวลา ๘ เดือน และจุฬมณฑล ทรงใช้เวลา ๗ เดือน
 (๕๓๘) พระสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ เสด็จเที่ยวจาริกไปทำประ
 โยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย คือ คนบอดแต่กำเนิด คนง่อย คนแก่
 และคนเจ็บใกล้ตาย คนเหล่านั้น ได้ฟังธรรมกถาแล้ว ย่อมได้
 สวรรคและนิพพานแล
 (๕๓๙) พระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น เสด็จออกจากวิหาร ตั้งแต่วัน
 แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ แล้วเสด็จจาริกไปในภาคพื้นมหามณฑลเป็น
 เวลา ๙ เดือน
 (๕๔๐) ในกาลใด พระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น เสด็จออกจากวิหาร

- ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ แล้วเสด็จจาริกไป เป็นเวลา ๘ เดือน
 ในกาลนั้น การเสด็จจาริกนั้น เป็นมัชฌิมมณฑล
- (๕๔๑) ในกาลใด พระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น เสด็จออกจากวิหาร
 ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑ แล้วเสด็จจาริกไป เป็นเวลา ๗ เดือน
 ในกาลนั้น การเสด็จจาริกนั้น เป็นจุฬมณฑล
- (๕๔๒) พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงแสดงอมฤต คือพระสัทธรรม
 ให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ในเขตแดน ๓ มณฑล จนกระทั่ง
 ถึงวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ
- (๕๔๓) ในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ได้
 เสด็จกลับเข้าสู่วิหาร ทรงจำพรรษาในวิหารนั้น จนกระทั่งถึงวันเพ็ญ
 เดือน ๑๒
- (๕๔๔) พระสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต และในอนาคต เสด็จ
 เทียวจาริกไปอนุเคราะห์ทั้งหลาย ตามท้องถิ่น ดังพรรณนามาฉะนี้
 (จบกถาพรรณนาเรื่องมณฑล ๓)

๓. อวิชิตัญฐานกถา

กถาพรรณนาสถานที่ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงละ

- (๕๔๕) นอกจากมณฑล ๓ นั้นแล้ว ยังมีสถานที่อีก ๔ แห่ง มีโพธิ
 บัลลังก์เป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทั้งในอดีตและอนาคต
 ไม่ทรงละทิ้ง
- (๕๔๖) ก็สถานที่ ๔ แห่ง ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงเสพอแล้ว
 มีอะไรบ้าง ? สถานที่ ๔ แห่งนั้น เป็นสถานที่ที่แน่นอน ข้าพเจ้าจะกล่าว
 ขอนานทั้งหลาย โปรดสดับคำของข้าเจ้าเถิด
- (๕๔๗) (สถานที่ ๔ แห่ง) คือ (๑) บัลลังก์ที่โคนต้นโพธิ์ฤกษ์
 (๒) สถานที่แสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (๓) ที่ตั้งเท้าเดียว
 ทั้ง ๔ ในพระเชตะวันวิหาร
- (๕๔๘) วิหารไม่ว่าจะเล็ก หรือใหญ่ เท้าเดียวของพระตถาคตเจ้า
 ทั้งหลาย ก็จะไม่เกินจากสถานที่นั้นไป
- (๕๔๙) (๔) สถานที่ที่เสด็จลงจากดาวดึงสเทวโลก ซึ่งพระบาท
 ประทับเหยียบ สถานที่ทั้ง ๔ เหล่านี้ เป็นสถานที่สำคัญ ที่พระสัมมา
 สัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ไม่ทรงละเว้น
- (๕๕๐) เพราะเหตุที่ สถานที่เหล่านี้ทั้งหมด ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
 โดยลำดับ ฉะนั้น ขอมหาชน โปรดได้สดับพุทธการกธรรมต่อไป
 จบกถาพรรณนาสถานที่ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงละ

๔. โพธิสัตว์ตถกถา

กถาพรรณนาพระโพธิสัตว์ ๓ ประเภท

- (๕๕๑) ก็ลักษณะของพระโพธิสัตว์ มิใช่ว่าจะมีเพียงเท่านั้นเท่านั้น
ลักษณะอย่างอื่น ยังมีอยู่อีก ข้าพเจ้าจักกล่าวต่อไป ขอท่าน
ทั้งหลาย โปรดสดับคำของข้าพเจ้าเถิด
- (๕๕๒) พระโพธิสัตว์ท่านกล่าวว่า มี ๓ ประเภท คือ (๑) พระโพธิสัตว์
ประเภทอุคฆฏิตัญญู (๒) พระโพธิสัตว์ประเภทวิปัญจิตัญญู (๓) พระ
โพธิสัตว์ประเภทเนยยะ
- (๕๕๓. พระโพธิสัตว์ทั้ง ๓ ประเภทเหล่านี้ คือ
(๑) พระโพธิสัตว์ประเภทอุคฆฏิตัญญู เรียกว่า ปัญญาธิก(ยังด้วยปัญญา)
(๒) พระโพธิสัตว์ประเภทวิปัญจิตัญญู เรียกว่า สัทธาธิก(ยังด้วยศรัทธา)
(๓) พระโพธิสัตว์ประเภทเนยยะ เรียกว่า วิริยาธิก(ยังด้วยวิริยะ)
- (๕๕๔) พระโพธิสัตว์ประเภทอุคฆฏิตัญญู ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว
บำเพ็ญโพธิสมภารนาน ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป จึงได้บรรลุพระ
สัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด
- (๕๕๕) พระโพธิสัตว์ประเภทวิปัญจิตัญญู ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว
บำเพ็ญโพธิสมภารนาน ๘ อสงไขย กับอีกแสนกัป จึงได้บรรลุพระ
สัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด
- (๕๕๖) พระโพธิสัตว์ประเภทเนยยะ ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว
บำเพ็ญโพธิสมภารนาน ๑๖ อสงไขย กับอีกแสนกัป จึงได้บรรลุพระ
สัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด

๕. อสงไขยกถา

กถาพรรณนาอสงไขย

- (๕๕๗) ชื่ออสงไขย ท่านกล่าวว่า มี ๒ นักปราชญ์พึงทราบดังนี้
(๑) สุธัญญอสงไขย (๒) อสุธัญญอสงไขย สุธัญญอสงไขยมีน้อย
ส่วนอสุธัญญอสงไขย มีมากกว่า
- (๕๕๘) ชื่อกัป ก็มี ๒ คือ (๑) สุธัญญกัป (๒) อสุธัญญกัป
มี ๕ ที่เหลือ ชื่อว่า สุธัญญกัป
- (๕๕๙) กัป ๕ ที่เรียกว่า อสุธัญญอสงไขย คือ อะไร ? มีชื่อว่าอะไร ?
มีพิเศษอย่างไร ตั้งขึ้นในอสงไขยไหน
- (๕๖๐) อสุธัญญกัป มี ๕ คือ (๑) สารกัป (๒) มณฑกัป (๓) วร
กัป (๔) สารมณฑกัป (๕) ภัทรกัป ประดับด้วยการเสด็จอุบัติ
ขึ้นของพระพุทธเจ้า
- (๕๖๑) ในสารกัป มีพระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น ๑ พระองค์
ในมณฑกัป มีพระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น ๒ พระองค์

- ในวรกัป มีพระพุทธรเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น ๓ พระองค์
 ในสารมณฑกัป มีพระพุทธรเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น ๔ พระองค์
 ในภัทรกัป มีพระพุทธรเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น ๕ พระองค์
 ไม่มีพระพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นมากไปกว่า ๕ พระองค์
 (๕๖๒) ชื่อกัป ก็ได้ประกาศไว้แล้วอย่างนี้ ลักษณะพิเศษ
 ของกัป ก็ได้ประกาศไว้แล้วอย่างนี้ ชื่อกัป มี ๒ คือ
 สุธัญญกัป และ อสุธัญญกัป ก็ได้ประกาศไว้แล้วอย่างนี้
 กัปทั้ง ๕ ตั้งขึ้น ในอสุธัญญอุสไซย
 (๕๖๓) ลักษณะของพระโพธิสัตว์ ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ด้วยถ้อย
 คำเพียงเท่านี้ โพธิสมภาร (คุณธรรมเครื่องอบรมบ่มโพธิสมภาร)
 มีอยู่เท่าใด ข้าพเจ้า ก็ได้กล่าวไว้เท่านั้น

๖. พุทธคณนภกา

ภคาพรรณนาจำนวนพระพุทธรเจ้า

- (๕๖๔) ความปรารภพระโพธิญาณ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น
 ว่า มี ๓ อย่าง คือ (๑) คิดปรารภ (๒) เปล่งวาจาปรารภ
 (๓) ปรารภด้วยกายและวาจา จนกระทั่งได้รับพุทธพยากรณ์
 (๕๖๕) อสงไขยทั้งหมด พระพุทธรเจ้าทุกพระองค์ หาอุปมาไม่ได้
 ข้าพเจ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ขอท่านทั้งหลายโปรดสดับคำ
 ของข้าพเจ้า
 (๕๖๖) อสงไขย ท่านประกาศว่า มี ๗ คือ (๑) นันทอสงไขย (๒) สุนันท
 อสงไขย (๓) ปฐวีอสงไขย (๔) มณฑอสงไขย (๕) ธรณีสองไขย
 (๖) สาคกรอสงไขย (๗) ปุณฺทริกอสงไขย ความคิดปรารภ แสดงว่า
 มีอยู่ ตลอดอสงไขยเหล่านี้
 (๕๖๗) อสงไขยทั้ง ๗ เหล่านี้ มีพระพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ๑๒๕,๐๐๐
 พระองค์ มีพระพุทธรเจ้าพระนามว่าพรหมเทพเป็นต้น
 (๕๖๘) เราตถาคต คิดปรารภนาถาพระยกุลบาท ของพระพุทธรเจ้า
 ทั้งหลาย แต่ก็ยังมีได้รับพยากรณ์ จากพระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ดังนั้น
 เราตถาคต จึงยังมิได้ตั้งปณิธานตลอดอสุธัญญอุสไซย
 (๕๖๙) เราตถาคต จักกล่าวอีกเรื่องหนึ่ง ก็พระตถาคตเจ้าที่เสด็จ
 อุบัติขึ้นตลอด ๙ อสงไขย มีอยู่จำนวนเท่าใด เราตถาคตแสดง
 พระพุทธรเจ้าจำนวนเท่านั้น ตามลำดับ
 (๕๗๐) อสงไขย ๙ คือ (๑) สัพพภัททอสงไขย (๒) สัพพผล
 อสงไขย (๓) สัพพรตอสงไขย (๔) อสุภกัณฺธอสงไขย
 (๕) มานิกัณฺธอสงไขย (๖) ปทุมอสงไขย (๗) อสุภอสงไขย
 (๘) วัณฺณอสงไขย

- (๕๗๑) (๙) สัพพมालอสงไขย การเปล่งวาจาปรารภของเรา
บริบูรณ์มาตลอด ๙ อสงไขย
- (๕๗๒) อสงไขยทั้ง ๙ เหล่านี้ มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น
๓๘๗,๐๐๐ พระองค์
- (๕๗๓) เราตถาคต ได้เปล่งวาจาปรารภว่า แพบพระยุคลบาท ของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย (แต่) ก็ยังมิได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า
เหล่านั้น
- (๕๗๔) อสงไขย (ที่เกิดขึ้น) เมื่อ ๙ อสงไขยนั้นสิ้นสุดลง ท่านได้
แสดงไว้ว่า ยังมีอีก ๔ อสงไขย คือ (๑) เสลอสงไขย (๒) ภาสอสงไขย
(๓) เขยยอสงไขย (๔) รุจียอสงไขย อสงไขยทั้ง ๔ เหล่านี้ ท่าน
แสดงว่า มีพระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น ๑๐ พระองค์
- (๕๗๕) พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ที่ปิงกร
เป็นต้น จนถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตร เราตถาคตได้รับ
พยากรณ์ จากสำนักของพระพุทธเจ้า พระนามว่าที่ปิงกรเป็นต้น
- (๕๗๖) พระพุทธเจ้าเหล่านี้ คือ (๑) พระที่ปิงกรพุทธเจ้า (๒) พระ
โกณฑัญญพุทธเจ้า (๓) พระมณฑลพุทธเจ้า (๔) พระสุนนพุทธเจ้า
๕. พระเรวตพุทธเจ้า (๖) พระโสภิตพุทธเจ้า
- (๕๗๗) (๗) พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า (๘) พระปทุมพุทธเจ้า (๙) พระ
นารทพุทธเจ้า (๑๐) พระปทุมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ พระองค์
นี้ ได้ทรงพยากรณ์เรามาตามลำดับ
- (๕๗๘) ในที่สุด ๔ อสงไขย กับอีก แสนกับ ท่านแสดงว่า ยิ่งด้วยมณฑ
กับ จนมาถึงภัททกัณฐี ท่านแสดงว่ามีพระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้น ๑๖
พระองค์ คือ
- (๕๗๙) (๑) พระสุเมธพุทธเจ้า (๒) พระสุชาตพุทธเจ้า (๓) พระปิย
ทัสสีพุทธเจ้า (๔) พระอิตถทัสสีพุทธเจ้า (๕) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า
(๖) พระสิทธัตถพุทธเจ้า
- (๕๘๐) (๗) พระติสสพุทธเจ้า (๘) พระมุสสพุทธเจ้า (๙) พระวิปัสสี
พุทธเจ้า (๑๐) พระสิขีพุทธเจ้า (๑๑) พระเวสสภูพุทธเจ้า (๑๒) พระ
กุกสันธพุทธเจ้า (๑๓) พระโกณฑกมนพุทธเจ้า (๑๔) พระกัสสปพุทธเจ้า
เจ้า พระพุทธเจ้าทั้ง ๑๔ พระองค์ นี้ ได้ทรงพยากรณ์เรามาตามลำดับ
- (๕๘๑) เราคือพระพุทธเจ้าปัจจุบัน และพระเมตตรัยพุทธเจ้า (ในอนาคต)
ท่านแสดงพระพุทธเจ้าไว้ ๑๖ พระองค์ โดยรวม เราตถาคตและพระ
เมตตรัยโพธิสัตว์เข้าไว้ด้วย ดังพรรณนามาฉะนี้
- (๕๘๒) พระที่ปิงกรมหาณนี้ เสด็จอุบัติขึ้นในกัปใด ในกัปนั้น มีพระ
พุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกก่อนหน้านั้นอีก ๓ พระองค์
- (๕๘๓) เราตถาคต ทำกุศลสมภารไว้มาก ในสำนักของพระพุทธเจ้า

ทั้ง ๓ พระองค์นั้น (แต่ว่า) เราตถาคตก็ยังไม่ได้รับการพยากรณ์
ในครั้งนั้นๆ

(๕๘๔) เพราะเหตุที่เราตถาคต จะแสดงพระสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์
ตามลำดับ ต่อจากกันนั้น เราตถาคต จึงได้รับพยากรณ์ โดยพระ
ที่ปิงกรพุทธเจ้าเป็นต้นดังนี้

(๕๘๕) (๑) พระตันหังกรพุทธเจ้า (๒) พระเมธังกรพุทธเจ้า
(๓) พระสรณังกรพุทธเจ้า (๔) พระที่ปิงกรพุทธเจ้า (๕) พระ
โกณฑัญญพุทธเจ้า

(๕๘๖) (๖) พระมงคลพุทธเจ้า (๗) พระสุนนพุทธเจ้า (๘) พระ
เรวตพุทธเจ้า (๙) พระโสภิตพุทธเจ้า (๑๐) พระอนิมทัสสีพุทธเจ้า
(๑๑) พระปทุมพุทธเจ้า (๑๒) พระนารทพุทธเจ้า (๑๓) พระ
ปทุมุตตรพุทธเจ้า

(๕๘๗) (๑๔) พระสุเมธพุทธเจ้า (๑๕) พระสุชาตพุทธเจ้า (๑๖) พระ
ปิยทัสสีพุทธเจ้า (๑๗) พระอัทธทัสสีพุทธเจ้า (๑๘) พระธัมมทัสสี
พุทธเจ้า (๑๙) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า (๒๐) พระสิทธัตถพุทธเจ้า

(๕๘๘) (๒๑) พระติสสพุทธเจ้า (๒๒) พระมุสสพุทธเจ้า (๒๓) พระ
วิปัสสิพุทธเจ้า (๒๔) พระสิขีพุทธเจ้า (๒๕) พระเวสสภูพุทธเจ้า
(๒๖) พระกุกสันธพุทธเจ้า (๒๗) พระกัสสปพุทธเจ้า

(๕๘๙) พระสัมพุทธเจ้า ผู้แสดงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เสด็จจุบัตินแล้ว
ตลอด ๔ อสงไขย กับอีกแสนกับ

(๕๙๐) เราตถาคต ได้รับการพยากรณ์ (ในสำนัก) ของพระที่ปิงกร
พุทธเจ้าเป็นต้น จนถึงพระกัสสปชินเจ้า เราตถาคตจึงได้บรรลुพระ
สัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด

(๕๙๑) เราตถาคตจักรวรมเวลาทั้งที่ได้รับพยากรณ์ และพระสัมพุทธเจ้า
ที่เสด็จดับขันธปรินิพพานเข้าด้วยกัน แล้วกล่าว ขอท่านทั้งหลาย โปรด
สดับคำของเราตถาคตเถิด

(๕๙๒) กัป ๕๑๒,๓๐๐ กัป ประกอบด้วยพระพุทธเจ้าทุกกัป

(๕๙๓) พระพุทธเจ้าจำนวนเท่านี้ เราตถาคตก็ได้ตั้งปณิธานไว้
แต่ว่า ก็ยังไม่ได้รับพยากรณ์ (ในสำนัก) ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
เราตถาคตได้เข้าเฝ้าเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธรูปทั้งหลาย

(๕๙๔) ช่วงเวลาระหว่างกับเหล่านั้น เป็นสุญญกับเสียมากกว่า
อสุญญกับมีน้อย พุทธูปาทกาลหาได้แสนยาก

(๕๙๕) เราตถาคต(หลังจาก)ได้รับการพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธรูป
๒๔ พระองค์แล้ว บำเพ็ญบารมีสมภารจนบริบูรณ์ สมัยเกิดเป็นพระ
เวสสันดร

(๕๙๖) ครั้นเคลื่อนจากอัฐตภาพของพระเวสสันดรแล้ว ได้บังเกิด

ในสวรรค์ชั้นดุสิต มีนามว่า สันดุสิตเทพบุตร
จบกภาพรรณนาจำนวนพระพุทเจ้า

๒. อวิทุเรณิทานกถา

กภาพรรณนาเหตุไม่ไกล

ครั้งนั้นเหล่าเทวดา ผู้อยู่ในหมื่นจักรวาล มีพระอินทร์และพระพรหมเป็นต้น จักรวาลมีเรียบเสมอกันแผ่ไปในเบื้องบน เป็นมณฑลใหญ่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ พื้นสดใสด้วยแก้วประพาฬ น้ำรื่นรมย์ไฉยงนก เหล่าเทวดาทั้งปวงมาสู่มงคลสถาน ร่วมประชุมปรึกษาหารือกันอย่างนี้ว่า ดูก่อนองค์อินทร์และองค์พรหมทั้งหลาย นับแต่ พระกัสสปทศพล ผู้ทรงเป็นเหมือนประทีปของสัตว์โลก ทรงเป็นนรชนผู้ประเสริฐ ปริณิพพานไป โลกก็มีมืดมิด เหมือนในระหว่างจักรวาลอันที่ตั้งของโลกกันตนรก จะมีดวงอาทิตย์แสงดวง หรือมีดวงจันทร์แสงดวง แสงสว่างของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เหล่านั้น ก็ส่องเข้าไปไม่ถึงความมืดมิดนั้นแม้ขนาดเท่าปลายเส้นผม เพราะยังไม่มีการตรัสรู้ของพระสัพพัญญู โลกนี้จึงมีแต่ความมืดมิด อีกประการหนึ่ง แม้พระโคตมโพธิสัตว์ ผู้เคยเป็นที่รัก ได้ถือปฏิสนธิในคัพโภทรของพระนางมุตติมาเหสีของพระเจ้าสันชัยมหาราช ในกรุงเชตุตร ในสมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น ทรงบริจาคพญาช้างปัจจนยาต สัตตสตกมहाทาน บุตร และภรรยาของตนยังแผ่นดินใหญ่ให้ไหวถึง ๗ ครั้ง ทรงรับรู้ความเป็นพระพุทเจ้า แม้พระพิศตรุนั้น ได้เติมเต็มการบำเพ็ญบารมีทั้งหลายของตนตลอดระยะเวลา ๔ อสงไขย กัยอีกแสนกัป บัดนี้ เป็นกาลอันสมควรอย่างยิ่งเพื่อการตรัสรู้โดยชอบ แมื่กาลนี้ เป็นกาลอันท่านควรแห่งตลอดสัพพัญญุตญาณ แม้เคยดำรงตนในภาวะของพระเวสสันดร เคลื่อนจากภพนั้น เข้าถึงดุสิตเทวภูมิเสวยทิพย์โภคะสมบัติ เพราะเหตุนี้ เหล่าเทวดาทั้งหลายจึงปรึกษากะเราว่า พวกท่านจงมา พวกเราจักไปสู่สำนักของพระโพธิสัตว์นั้น เพื่ออ้อนวอน เพื่อการตรัสรู้ ครั้งนั้น แม้เทวดาทั้งปวง มีพระอินทร์และพระพรหม(เป็นต้น) ต่างกล่าวกันว่า สาธุ แล้วประชุมกันในจักรวาลนี้ของพวกเรา แล้วพากันไปสู่สำนักของพระมหาสัตว์ในภพดุสิต แล้วกล่าวว่า ข้าแต่เทพบุตร ผู้เจริญ ตั้งแต่พระกัสสปสัมมาสัมพุทเจ้า ปริณิพพานไปแล้ว คือ จำเดิมแต่กาลปริณิพพานของพระกัสสปสัมมาสัมพุทเจ้าพระองค์นั้น แม้พวกมนุษย์ทั้งปวงยังโลภะ โทสะ และโมหะ ให้เจริญยิ่งขึ้น เหมือนที่ตั้งอยู่ในมหาสมุทร เกิดการกระทบกระทั่งกันและกัน ปล้นทรัพย์ที่เจ้าของเขามีได้ให้ จริ่งอยู่พวกมนุษย์ที่มีกำลัง ก็ไม่อนุเคราะห์แม้พวกมนุษย์ด้วยกัน เบียดเบียนกัน ช่วงชิงภรรยาของผู้อื่นซึ่งมีรูปงามกว่า เขาเหล่านั้นจมลง ณ ที่ใกล้ฝั่งมหาสมุทรนั่นเอง กลับหมุนขึ้นข้างบน ประพติมุสาวาท หลอกลวงกล่าวคำไม่จริง เสพสุรายาเมา เหมือนน้ำในแม่น้ำเวตรณี ทุบตีทำร้าย ดาท่อ บริภาษ ญาติผู้ใหญ่ในตระกูลมีบิดาเป็นต้น กระทั่งอุปัชฌาย์ อาจารย์และกัลยาณมิตร ถือศัตรากมกริบ เทียวเบียดเบียนข่มขู่ ละลาน ข้าแต่เทพบุตรผู้เจริญ แม้พวกมนุษย์ที่ทำ และให้ทำกรรมเหล่านั้น ครั้นตายจากมนุษย์ภูมิ ได้เข้าถึงบรรดามหานรกทั้ง ๘ ขุม พ้นจากนั้นมาก็เข้าถึงเปรตโลก พวกข้าพเจ้าไม่เห็นมนุษย์นั้นสักคนที่เข้าถึงมนุษย์โลก เทวโลก หรือพรหมโลก เว้นจากพระธรรม ในส่วนราตรีประทีปดวงใหญ่ดับลงแล้ว สัตว์โลกทั้งปวงถูกความมืดปิดบัง ชื่อว่า เป็นผู้ถูกความมืดคือโมหะปิดบังไว้ ย่อมไม่ระลึกถึงการให้ทานการรักษาศีล สัตว์โลกแม้ทั้งหมด ไม่พ้นจากทุกข์ คงบังเกิดในนรกภูมินั่นเอง

เพราะเหตุนี้ เหล่าเทวดาและพรหมได้กล่าวต่อไปอีกว่า เทพบุตรผู้เจริญ ท่านบำเพ็ญบารมีที่ต้องบำเพ็ญให้เต็มเปี่ยมแล้ว แม้กาลบัดนี้ เป็นกาลที่ท่านจะแทงตลอด ไปสู่มนุษยโลกแล้ว ถือปฏิสนธิในมาตृคัพโภทรอัยบริสุทธิโดยตระกูล ออกจากกรรมมารดา ถือเอาสมณเพศ นั่งบนรัตนบัลลังก์ ที่ควงไม้โพธิ์ ตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ แล้วแสดงธรรมจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๓ กำจัดความมืดมนอนธกาลที่ปิดบังมนุษยในโลก ให้บริบูรณ์ด้วยธรรมรสทั้ง ๔ ให้เวไนยสัตว์ดีมีโลกุตตรธรรมรส

เพราะเหตุนี้ เหล่าเทวดาและพรหมได้ทูลอ้อนวอนว่า เทพบุตรผู้เจริญ ท่านอันยักษ์เทวดามนุษย์ และสรรพสัตว์บูชาเป็นอย่างยิ่งแล้ว โปรดไปยังโลกมนุษย์ บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อปลดปล่อยสรรพสัตว์จากสังสารทุกข์

ครั้งนั้น แม่พระโพธิสัตว์ สดับฟังเสียงอ้อนวอนของหมู่เทพทั้งปวง คือองค์อินทร์และพระพรหม แล้วรับคำว่า สาธุ เพื่อประโยชน์แก่การมาสู่โลกมนุษย์ จึงทรงพิจารณาปัญจมหาวិโลกนะ คือการตรวจดูกาล ประเทศ ทวีป ตระกูล และมารดา ว่า ธรรมดาอยู่เองที่มารดาของพระโพธิสัตว์ ครั้นทรงมีพระปฐิตกาลแล้ว ในวันที่ ๗ ย่อมละกายมนุษย์เข้าถึงความเป็นเทพ

แม่พระมหาสัตว์ ก็ได้ตรวจดูปัญจมหาวิโลกนะเหล่านี้ เคลื่อนจากภพดุสิต ถือปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางมหายาเทวี ผู้สมบูรณ์ลักษณะทั้งปวง ในวันพฤหัสบดี ประกอบนักขัตฤกษ์เดือน ๘ หลัง ในวันเพ็ญเดือนอาสาหะ ครั้งนั้น ในเวลาเที่ยงคืนของวันนั้น แม่พระนางสิริมหามายา ทรงเห็นสุบินนิมิตเห็นปานนี้ว่า มีกฤษณาชาติตัวหนึ่ง ทั้งกายเป็นสีขาว มีกระพองใหญ่ดั่งยอดไกลาสบรรพต เปล่งประกายดั่งเพชร ได้เฝ้าวงซึ่งมีสีดั่งพวงเงินจับดอกปทุมสีขาว มีนางทั้งสองเรื่องรองด้วยฉัพพรรณรัศมี มีช่องปากแดงดั่งดอกอุบล มีใบหูงามดั่งดวงรัชนีกร มีปลายหางดั่งแส้จามรี โลหฬปาทลาธารปานกโฆ อติขวิโต ที่มนุษย์ทั้งปวงไม่เคยเห็นมาก่อน กฤษณาตัวประเสริฐกายขาวปลอด งดงามยิ่งนักนำความพึงใจมาให้แก่ชนทั้งปวงด้วยลีลาเยื้องกายอันหาอุปมามิได้ บันลือดังสายฟ้า ที่พุ่งออกจากกระหว่างหมู่เมฆในทิวมฆพร ได้เป็นเหมือนผ้าพระปรศน์เบื้องขวาเข้าสู่พระครรภ์ของพระนางสิริมหามายาเทวี พระนางเห็นสุบินคือกฤษณาตัวประเสริฐนั้น ครั้งนั้น แม่พระนางสิริมหามายา ครั้นเห็นสุบินอย่างนี้ เสด็จขึ้นบรรทมแล้ว ดำริด้วยความเบาพระราชนหฤทัยว่า สุบินที่เราเห็นนี้ จักเป็นสัตว์ผู้มีบุญ ซึ่งเป็นราชกุมารมาถือปฏิสนธิในครรภ์ของเรา ภัยคือโทษจักไม่มีแก่บุตรของเรา ทั้งอันตรายก็จะมีแก่เราในเวลาประสูติ จักรัตนอันเป็นเช่นกับทิพย์ซึ่งไม่เคยมีในโลกจะปรากฏแก่กุมารนี้ และกุมารนี้จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้ากุมารนี้ พึงเป็นผู้ออกบวชถึงพร้อมด้วยศีลและอาจารย์ เขาจักเป็นพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ ในวันนี้ พระกุมารผู้อยู่ในครรภ์ของเรา จักเป็นบุรุษเท่านั้น พระนางนั้นครั้นเห็นสุบินอย่างนี้แล้ว ทรงกำหนดสุบินที่ตนเห็นแล้ว ทรงเป็นเช่นพราหมณ์บุโรหิต ผู้เชี่ยวชาญพระเวททั้ง ๔ และเมื่อราตรีสว่างแล้ว ในเวลาที่ดวงอาทิตย์ขึ้น พระเจ้าสิริสุทโธทนะเสด็จออกจากห้องบรรทมแล้ว ชำระล้างร่างกาย ทรงเครื่องขัตติยราช ทรงทำการวินิจฉัย ประทับนั่งบนพระแท่นบรรทมอันมีสิริ ซึ่งประดับตกแต่งแล้ว แม่พระนางสิริมหามายา เสด็จไปโดยทำนองนั้นนั่นเอง ประทับอยู่กับพระเจ้าสิริสุทโธทนะ ได้กราบทูลสุบินที่ตนเห็นแต่พระพระเจ้าสิริสุทโธทนะ พระราชารับสั่งเรียกหาพราหมณ์ ๘ คน รับสั่งเล่าเรื่องพระสุบินที่พระเทวีเห็นแล้ว แก่พราหมณ์เหล่านั้น ครั้งนั้น แม่พราหมณ์ทั้ง ๘ คน กำหนดพระสุบินที่พระเทวีเห็นแล้ว เป็นผู้เกิดความดีใจว่า พระสุบินนี้ ประเสริฐ ไม่มีอะไรเปรียบได้กับชาวโลก ได้มีแก่พระองค์ แล้วกราบทูลขึ้น

ด้วยเสียงอันดังอย่างนี้ว่า พระกุมารผู้เกิดในครรภ์ของพระเทวี ทรงเป็นผู้ปกครองอิสฺรชนทั้งปวง ทรงมีพระวรกายอันประเสริฐ ทรงเป็นใหญ่เหนือประชาชน พระองค์ทรงเป็นพระมารดาของพระโพธิสัตว์ ด้วยบุญญาภพทั้งของพระองค์และของพระราชโอรส เพราะเห็นบุคคลเหล่านั้น เหมือนกับผู้ปกป้องเมืองหลวง อย่างทรงกล้วไปเลย ก็เมื่อพระโพธิสัตว์ อยู่ในครรภ์ของพระมารดา ความคิดเกี่ยวกับราคะในบุรุษทั้งหลาย ทำบิดาของพระโพธิสัตว์เป็นต้น มิได้เกิดขึ้นแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ พระมารดาของพระโพธิสัตว์เป็นผู้ถึงความเลิศจิตด้วยลาภและยศ มีความสุข มีพระวรกายไม่ลำบาก และทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในภายในพระครรภ์ เหมือนด้ายสีเหลืองที่บุคคลร้อยไว้ในแก้วมณีใสะนั้น ถามว่า ทรงเห็นเพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า เพื่อทรงอยู่สบาย(ของพระโพธิสัตว์) จริงอยู่ เหมือนอย่างว่ามารดานั่งหรือนอนกับบุตร คิดว่า เราจักยกมือ หรือเท้าของบุตรนั้น ที่ห้อยลงแล้วจัดให้เป็นระเบียบ แล้วมองดูบุตรเพื่อความอยู่สบายฉันใด แม้พระมารดาของพระโพธิสัตว์ก็ฉันนั้น ทรงคิดว่า ทุกข์ใดเกิดแก่ครรภ์ในขณะที่มารดาเดิน เดิน เคลื่อนไปมา และนั่งเป็นต้น และในการกลืนอาหารร้อนเย็น เค็ม ขม เผ็ด เป็นต้น ทุกข์นั้นจะมีแก่บุตรของเราหรือไม่หนอ ดังนี้ แล้วทรงมองดูพระโพธิสัตว์เพื่อความเป็นอยู่อย่างสบาย ทรงเห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งขัดสมาธิ เหมือนอย่างว่า สัตว์เหล่าอื่นอยู่ในครรภ์ บีบพุงแขวนกระเพาะ ทำแผ่นท้องไว้ข้างหลังอาศัยกระดูกสันหลังนั่งกระโหย่งวางคางไว้บนกำมือทั้งสอง เหมือนวานรนั่งจับเจ้าอยู่ในโพรงไม้เมื่อฝนตก ฉันใด พระโพธิสัตว์ไม่เป็นฉันนั้น แต่พระโพธิสัตว์ทรงนั่งกระทำกระดูกสันหลังไว้ข้างหลัง ขัดสมาธิหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เหมือนพระธรรมกถึกนั่งอยู่บนธรรมาสน์ ก็กรรมที่พระองค์ทรงกระทำมาในกาลก่อน ย่อมทำให้พระครรภ์สะอาด เมื่อพระครรภ์สะอาด พระลักษณะคือพระฉวีวรรณอันละเอียดย่อมบังเกิดขึ้น พระตโจในพระอุทรไม่สามารถจะปกปิดพระฉวีวรรณนั้นได้ เมื่อพระมารดาทรงแลดู ย่อมปรากฏเหมือนดังอยู่ภายนอก ก็พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ภายในพระครรภ์ ย่อมไม่ทรงเห็นพระมารดา เพราะจักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดขึ้น (แก่สัตว์ผู้อยู่) ภายในท้อง เหมือนอย่างว่า ฃญอื่น ๆ ไม่ถึง ๑๐ เดือนบ้าง เลยไปบ้าง นั่งบ้าง นอนบ้าง คลอดบุตร ฉันใด พระมารดาของพระโพธิสัตว์ไม่เป็นเช่นนั้น อนึ่ง พระมารดาของพระโพธิสัตว์นั้น บริหารพระโพธิสัตว์ไว้ด้วยพระครรภ์ตลอด ๑๐ เดือน แล้วประทับยืนประสูติ ข้อนี้เป็นธรรมดาของพระมารดาแห่งพระโพธิสัตว์

แม้พระนางมหามายาเทวีก็ทรงคุ้มครองพระโพธิสัตว์ด้วยพระอุทรไว้ตลอด ๑๐ เดือน ดูแลรักษาน้ำนมด้วยบาตร มีพระครรภ์ครบกำหนดแล้ว (ทูลพระเจ้าสุทโธทนะว่า) พระกุมารที่จะประสูตินี้ ทรงมีปัญญามาก จักเป็นที่พึ่งของชาวโลก ไม่เช่นกับบุคคลในโลกทั้ง ๓ จะทรงเปลือสัตว์ทั้งหลายจากทุกข์ จักทรงนำแสงสว่างคือปัญญาญาณมาประทานแก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีมืดบอด จักตรัสรู้ริยสัจจะ ๔ เป็นประทีปของชาวโลก ทรงเป็นนรชนผู้ประเสริฐ พระราชาสดับค่านั่นแล้ว ทรงมีพระทัยร่าเริงยินดี ทรงประทานเครื่องบริหารครรภ์ ตั้งแต่นั้นมา คอยสอดส่อง คอยห้ามปรามมิให้นอน หรือนั่ง หรือยืน หรือเดินมากเกินไป คอยกำหนดความเป็นไปแห่งอิริยาบถ ไม่ยอมให้เสวยพระกระยาหารที่มีรสจัดเช่น เปรี้ยวจัด เผ็ดจัด ขมจัด หรือเค็มจัด (แต่) ให้เสวย พระกระยาหารที่มีรสดีมีรสอร่อย ทั้งไม่ร้อนหรือเย็นเกินไป มีปริมาณเหมาะสม ทั้งมิให้สنانพระวรกายด้วยน้ำที่เย็นหรือร้อนจัด แม้ น้ำสรงพระพักตร์ก็เช่นกัน จำเดิมแต่การถือปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์ ผู้ถือปฏิสนธิแล้วอย่างนี้ บรรดาเหมือนจักรวาล แต่ละจักรวาล จักรวาลหนึ่งๆ มีท้าวมหาราชทั้งหลาย ทั้ง ๔ รวม ๘๔,๐๐๐ องค์ ถือพระขรรค์ในมือ คอยอารักขา ในทิศทั้ง ๔ เพื่อป้องกันอันตรายแก่พระโพธิสัตว์และพระมารดาของ

พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ เข้าไปสู่ห้องอันเป็นสิริ ยังหมุยักษ์เป็นต้นว่าพวกปีศาจเล่นฝุ่นนอกนี้ ที่กีดขวางตั้งแต่ประตูห้องให้หลีกออกไปแล้ว ถือการอารักขาตลอดจักรวาล อมนุษย์ผู้มีรูปร่างพิกลพิการ น่าเกลียดน่ากลัวเป็นมฤคปักษีมีอยู่แล ภัยก็ดี ความหวาดเสียดังก็ดี พึงเกิดขึ้นแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ เพราะเห็นรูปหรือฟังเสียงของอมนุษย์เหล่านี้ เพื่อห้ามอมนุษย์เหล่านั้น เทพบุตรทั้งหลายจึงได้ถือนการอารักขา อีกประการหนึ่ง พวกเทพบุตรเหล่านั้นเกิดความเคารพด้วยเดชแห่งบุญของพระโพธิสัตว์ แม้ถูกความเคารพตักเตือนแล้ว ก็ได้กระทำอย่างนั้น

ถามว่า ก็ทำมหาราชทั้ง ๔ เหล่านี้ เข้าไปยืนในห้องแล้วแสดงตนหรือไม่แสดงตนแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ตอบว่า ไม่แสดงเวลาทรงทำสรีริกมีทรงสงสนาน ทรงตกแต่งพระวรกาย ทรงเสวยพระกระยาหารเป็นต้น แต่จะแสดงตนในเวลาพระมารดาของพระโพธิสัตว์เสด็จเข้าห้องอันมีสิริแล้วบรรทมบนพระที่ไสยาสน์

ฝ่ายพระมหามายาเทวี มีพระครรภ์แก่เต็มที่แล้ว มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปยังเรือนแห่งพระญาติ จึงกราบทูลแด่พระเจ้าสุทโธทมนมหาราชว่า “ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันปรารถนาจะไปยังเทวนครอันเป็นของตระกูล” พระราชาทรงรับว่าได้ แล้วรับสั่งให้ทำหนทางจากนครกบิลพัสดุ์ จนถึงนครเทวทหะให้ราบเรียบ ให้ประดับด้วยเครื่องประดับมีต้นกล้วย หม่อนน้ำเต้า เต็ม ธงชายและธงแผ่นผ้า เป็นต้น ให้พระเทวีประทับนั่งในสิริกาทอง ให้อำมาตย์หนึ่งพันคนหาม ทรงส่งไปด้วยบริวารหมู่ใหญ่ ก็ป่าสาละอันเป็นมงคลชื่อลุมพินีวัน แม่ของชาวพระนครทั้งสอง มีอยู่ในระหว่างพระนครทั้งสอง สมัยนั้น ป่าสาละวันทั้งปวงมีดอกบานเป็นถ้องแฉวเดียวกัน ตั้งแต่โคนจนถึงปลายกิ่ง หมู่มาร ๕ สี และหมูนกนานับการ เทียวร้องอยู่ด้วยเสียงอันไพเราะ ตามระหว่างกิ่งและระหว่างดอก ลุมพินีวัน ทั้งสิ้นเป็นเช่นกับจิตตลดาวัน เป็นเหมือนสถานที่มาดื่มที่เขาดรเตรียมไว้อย่างดี สำหรับพระราชามีอาณาภพมาก พระเทวีทอดพระเนตรเห็นดังนั้น เกิดมีพระประสงค์จะเล่นในสาละวัน อำมาตย์ทั้งหลาย จึงพาพระเทวีเข้าไปยังสาละวัน พระนางเสด็จเข้าถึงโคนต้นสาละอันเป็นมงคลแล้ว ได้มีพระประสงค์จะจับกิ่งสาละ กิ่งสาละได้น้อมลงเข้าไปใกล้พระหัตถ์ของพระเทวี เหมือนยอดหวายที่น้อมลงอย่างอ่อนช้อย พระนางทรงเหยียดพระหัตถ์จับกิ่ง ก็ในขณะนั้นเอง ลมกัมมฆวาทของพระเทวีเกิดปั่นป่วน ลำดับนั้น มหาชนจึงวิ่งมาเพื่อพระนางแล้วถอยออกไป ก็เมื่อพระนางทรงยืนจับกิ่งไม้สาละอยู่นั้นแล ก็ได้ประสูติแล้ว ในขณะนั้นนั่นเอง ทำมหาราพรมผู้มีจิตบริสุทธิ์ ๔ พระองค์ ก็ถือชายทองมาถึงแล้ว ทำมหาราพรมเหล่านั้นเอาชายทองนั้นรับพระโพธิสัตว์ วางไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดา แล้วทูลว่า “พระเทวี ขอพระนางจงพอพระทัยเถิด พระโอรสของพระนาง เป็นผู้มั่งคั่งดีใหญ่ อุบัติแล้ว”

เหมือนอย่างว่า สัตว์เหล่านี้ออกจากท้องมารดาแล้ว เปื้อนด้วยสิ่งปฏิกุลไม่สะอาด คลอดออกมา ฉันท พระโพธิสัตว์หาเป็นฉันทนั้นไม่ ก็พระโพธิสัตว์นั้นเหยียดมือทั้งสองและเท้าทั้งสองยืนอยู่เหมือนพระธรรมกถึกลงจากธรรมาสน์ เหมือนบุรุษลงจากบันได ฉะนั้น ไม่เปื้อนด้วยของไม่สะอาดอะไรๆ ซึ่งมีอยู่ในครรภ์ของมารดา เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์โชติช่วง เหมือนแก้วมณีที่บุคคลวางไว้บนผ้าของขาวกาสี ฉะนั้น คลอดออกจากพระครรภ์ของมารดา แม้เป็นเช่นนั้น สายธารน้ำสองสายก็พุ่งออกจากอากาศทำให้ได้รับความสดชื่นในร่างกายของพระโพธิสัตว์ และพระมารดาของพระโพธิสัตว์

ลำดับนั้น ทำมหาราชทั้ง ๔ ได้รับพระโพธิสัตว์นั้นจากหัตถ์ของทำมหาราพรมผู้ยื่นเอาชายทองรับอยู่ ด้วยเครื่องลาดทำด้วยหนังเสือเหลือง อันมีสัมผัสสบาย ซึ่งสมมติกันว่าเป็นมงคล พวกมนุษย์เอาพระยี่ภู่ทำด้วยผ้าทูลพัสดร์รับจากพระหัตถ์ของทำมหาราชเหล่านั้น พระโพธิสัตว์พอพ้น

จากมือของมนุษย์ทั้งหลาย ก็ยืนบนแผ่นดิน มองดูทิศตะวันออก จักรวาลหลายพันได้เป็นลานอันเดียวกัน พวกเทวดาและมนุษย์ในที่นั้น พากันบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น กล่าวว่า “มหาบุรุษ บุคคลอื่นที่เสมอด้วยท่านไม่มีในโลกนี้ บุคคลผู้ยิ่งกว่าท่านในโลกนี้ จักมีแต่ที่ไหน” พระโพธิสัตว์ตรวจดูตลอดทิศทั้ง ๑๐ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศ ทิศน้อย ๔ ทิศ เบื้องล่างและเบื้องบน ด้วยประการฉะนี้แล้ว ไม่ได้เห็นใครๆ ผู้เสมอกับตน คิดว่า “นี่เป็นทิศเหนือ” จึงเดินไปด้วยการย่างก้าว ๗ ก้าว มีท้าวมหาพรหมคอยกันเสวตฉัตร ท้าวสุยามะถือพัดวาลวิชนี เทพบุตรองค์หนึ่งถือพระขรรค์อันเป็นมงคล ซึ่งดงามด้วยรัตนะทั้ง ๗ องค์หนึ่งถือสุวรรณปาทุกะ (และ) อีกองค์หนึ่งถืออุณหิส เครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ เหล่านี้ย่อมปรากฏ ก็พระยังเป็นพระกุมารน้อยอยู่ แต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนเป็นกุมารหนุ่มวัย ๑๖ พระชันษา เสด็จเปลื้องพระองค์ไป แต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนทรงสวมใส่ผ้าจากแคว้นกาสี มิได้ตกแต่งองค์เสด็จไป แต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนตกแต่งพระองค์ด้วยเครื่องทรงของพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จไป เสด็จไปบนแผ่นดินแต่ได้ปรากฏแก่มหาชนเหมือนเสด็จไปทางอากาศ ครั้งนั้น พรหมผู้ประดับด้วยอาภรณ์ของมหาพรหม มีหมู่พรหมแวดล้อม ทำผ้าพรหมทุกุลละฉะวียงบ่าข้างหนึ่ง คุณเข้าเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประนมมือ อันรุ่งเรืองด้วยองคุลีทั้ง ๑๐ ตั้งไว้บนศีรษะ กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้วิรุทุกซ์ เมื่อมองดูไปในทิศทั้งปวง ในโลกธาตุทั้งหลายตั้งแต่เวจิมหานรก จนถึงภวคภูมิเป็นที่สุด ชื่อว่าสัตวโลกเช่นท่าน หรือยิ่งกว่าท่าน ย่อมไม่มี ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ประทับยืนเมื่ออย่างพระบาทครบ ๗ ก้าว ไม่ทรงเห็นสัตว์ประเภทใดๆ เหมือนกับพระองค์ เมื่อจะเปล่งสีหนาท ได้กล่าวคาถา(คำ)นี้ว่า

“เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก
เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย
บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก” ^{๕๒}

จริงอยู่ พระโพธิสัตว์พอคลอດออกมาจากพระครรภ์ของพระมารดาเท่านั้น เปล่งวาจาได้ใน ๓ อตภาพ คือ อตภาพเป็นมโหสถ อตภาพเป็นพระเวสสันดร และอัตภาพนี้ ได้ยินว่า ในอัตภาพเป็นพระมโหสถ เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นจะคลอດออกจากครรภ์มารดา ท้าวสักกะเทวราชเสด็จวางแก่นจันทน์ไว้ในมือ แล้วเสด็จไป พระโพธิสัตว์นั้นกำแก่นจันทน์นั้นไว้แล้ว จึงคลอດออกมา ลำดับนั้นมารดาถามพระโพธิสัตว์นั้นว่า “พ่อ เจ้าถืออะไรมาด้วย” พระโพธิสัตว์กล่าวว่า “โอสธจะแม่” ส่วนในอัตภาพพระเวสสันดร พระโพธิสัตว์เมื่อจะออกจากครรภ์ของมารดา ได้เหยียดแขนขวาประสูติแล้วตรัสว่า “พระมารดา อะไรๆ ในเรือนมีไหม ผมจักถวายท่าน” ส่วนในอัตภาพนี้ พระโพธิสัตว์บันลือสีหนาทนี้ พระโพธิสัตว์พอประสูติจากครรภ์มารดาเท่านั้น ก็ทรงเปล่งพระวาจาได้ ในอัตภาพทั้ง ๓ ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้

ก็ในขณะที่พระโพธิสัตว์นั้นประสูตินั่นเอง ได้มีบุรพนิมิต ๓๒ ประการปรากฏขึ้น คือ

- (๑) แสงสว่างหาประมาณมิได้แผ่ซ่านไปทั่วหมื่นจักรวาล
- (๒) คนตาบอดประสงค์จะดูสิริสมบัติของพระองค์ ก็กลับมีตาดีมองเห็น
- (๓) พวกคนหูหนวกได้ยินเสียง
- (๔) พวกคนใบ้พูดได้

^{๕๒} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๓๑/

- (๕) พวกคนค่อมกลับมีตัวตรง
- (๖) คนง่อยเปลี้ยกลับเดินได้
- (๗) สัตว์ทั้งปวงที่ถูกจองจำก็หลุดจากเครื่องจองจำมีชื่อเป็นต้น
- (๘) ไฟในนรกทั่วไปดับหมด
- (๙) ความหิวกระหายในเปรตวิสัยก็สงบระงับ
- (๑๐) สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายไม่มีภัย
- (๑๑) โรคของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงสงบระงับแล้ว
- (๑๒) สัตว์ทั้งปวงมีวาจาน่ารัก
- (๑๓) ม้าทั้งหลายส่งเสียงไพเราะ
- (๑๔) ไชลองช้างก็แผดเสียงคำราม
- (๑๕) เครื่องดนตรีทั้งปวงก็บรรเลงเสียงของตนได้ทั้งที่ไม่มีใครบรรเลง
- (๑๖) เครื่องประดับที่อยู่ในมือนมนุษย์เป็นต้นต่างร้องครวญคราง
- (๑๗) ทิศทั้งปวงแจ่มใสบริสุทธิ์
- (๑๘) ลมเย็นพัดอ่อนๆ โขยมาให้เกิดสุขแก่เหล่าสัตว์
- (๑๙) เมฆอันมิใช่ฤดูกาลตั้งขึ้นให้ฝนตก
- (๒๐) แม่น้ำดินก็เกิดน้ำพุขึ้นไหลไปทั่ว
- (๒๑) ฝูงนกหยุดบินในอากาศ
- (๒๒) แม่น้ำหยุดนิ่งไม่ไหล
- (๒๓) น้ำในมหาสมุทรกลายเป็นน้ำจืด
- (๒๔) สถานที่ทุกแห่งทั่วไป มีพื้นดารดาษไปด้วยดอกปทุม ๕ สี
- (๒๕) ดอกไม้ทั้งปวงที่เกิดบนบกและเกิดในน้ำเป็นอันบานแล้ว
- (๒๖) ที่ลำต้นของต้นไม้ทั้งหลาย มีดอกปทุมลำต้นบานแล้ว
- (๒๗) ที่กิ่งทั้งหลาย มีดอกปทุมกิ่งบานแล้ว
- (๒๘) ที่ไม้เถาทั้งหลาย มีดอกปทุมไม้เถาบานแล้ว
- (๒๙) ดอกปทุมที่ชื่อมณฑปทุมก็ชำแรกพื้นศิลาผุดขึ้นในที่ดอน แตกเป็นกอต่างๆ ไปกอละ ๗ ช่อ

(๓๐) ในอากาศก็เกิดดอกปทุมห้อยย้อยลงมา

(๓๑) ฝนดอกไม้ก็ตกลงมาโดยรอบ

(๓๒) ดนตรีทิพย์ทั้งหลายก็บรรเลงเสียงในอากาศ

หมื่นโลกธาตุดังนั้น มีระเบียบประดับด้วยดอกไม้เป็นอันเดียว คล้ายดังพัทธาลวณินที่คลี่ออก เหมือนกลุ่มมาลาที่ม้วนไว้แล้วคลายออก เหมือนมัตมาลาที่รวบเข้ามาแล้วมัดไว้และเหมือนที่นอนมาลาที่ประดับตกแต่งไว้ ฉะนั้น เป็นเวหาอบอวลด้วยธูปและกลิ่นดอกไม้ ถึงส่วนแห่งความงามอย่างยิ่ง เพราะเหตุว่า ธรรมดาครรรค์ที่พระโพธิสัตว์อาศัยเกิดย่อมเป็นดุจหนึ่งห้องพระเจดีย์ สัตว์อื่นๆ ไม่สมควรจะอยู่ร่วมหรืออาศัยเกิด ฉะนั้น ครั้นพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดได้ ๗ วัน พระมารดาของพระโพธิสัตว์จึงเสด็จสวรรคต แล้วบังเกิดในบุรีชั้นดุสิต

อนึ่ง ในสมัยใด พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายทรงกำเนิดในสวนลุมพินี ในสมัยเดียวกันนั้น คนและของเหล่านี้เกิดด้วย คือ

๑. พระเทวีมารดาพระราหุล
๒. พระอานนท์เถระ
๓. ฉันทอำมาตย์
๔. กาฬุทายีอำมาตย์
๕. พญาม้ากัณฐกะ
๖. ต้นมหาโพธิ์
๗. ขุมทรัพย์ทั้งสี่

ในขุมทรัพย์เหล่านั้น ขุมหนึ่งประมาณ ๑ คาจุด ขุมหนึ่งประมาณกึ่งโยชน์ ขุมหนึ่งประมาณ ๓ คาจุด ขุมหนึ่งประมาณ ๑ โยชน์ จึงชื่อว่าสหชาติ

บัณฑิตพึงทราบบุพนิมิต ๓๒ ประเหล่านี้อย่างนี้คือ

แม้ในข้อความนั้นบัณฑิตพึงทราบดังต่อไปนี้ หมื่นโลกธาตฺหวัณโหลเป็นบุพนิมิตของการได้ พระสัพพัญญุตญาณของพระมหาบุรุษนั้น การมาประชุมกันในจักรวาลเดียวกันของเทวดาทั้งหลาย เป็นบุพนิมิตแห่งการประชุมกันโดยทำนองเดียวกันนี้แล ในการยังธรรมจักรให้เป็นไปแล้วรับพระธรรม การรับของพวกเทวดาครั้งแรก เป็นบุพนิมิตแห่งการได้รูปาวจรฌาน ๔ การรับของพวกมนุษย์ใน ภายหลัง เป็นบุพนิมิตแห่งการได้รูปฌาน ๔ พิลินทิงขิงสายติดขึ้นเอง เป็นบุพนิมิตแห่งการได้อนุบุพพ วิจารณ์ธรรม กลองที่ซึ่งหนังลั่นได้เอง เป็นบุพนิมิตแห่งการได้ยินธรรมเถรอันใหญ่หลวง เครื่อง พันธนาการมีชื่อคาเป็นต้นที่ขาดลงเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย เป็นบุพนิมิตแห่งการตัดขาดอัสมิมานะ มหาชน หายจากโรค เป็นบุพนิมิตแห่งการได้อริยสัจ ๔ คนตาบอดแต่กำเนิดเห็นรูปได้ เป็นบุพนิมิตแห่งการได้ ทิพพจักขุ คนหูหนวกได้ยินเสียง เป็นบุพนิมิตแห่งการได้ทิพโพโสถ คนพิการมีกำลัง เป็นบุพนิมิตแห่ง การได้อิทธิบาท ๔ คนใบ้แต่กำเนิดพูดได้ เป็นบุพนิมิตแห่งการได้สติปัญญา ๔ เรือที่แล่นไป ต่างประเทศก็เข้าเทียบท่าได้โดยพลัน เป็นบุพนิมิตแห่งการได้ปฏิสัมภิทา ๔ ความที่รัตนะส่องแสงด้วย ความยิ่งใหญ่ของตนเอง เป็นบุพนิมิตแห่งแสงธรรมที่พระโพธิสัตว์จักประกาศแก่ชาวโลก

คนผู้จองเวรกันกลับมีเมตตาจิตต่อกัน เป็นบุพนิมิตของการได้พรหมวิหาร ๔ ไฟในอเวจี ดับ เป็นบุพนิมิตแห่งการดับไฟ ๑๑ แสงสว่างในโลกกันตรินกรก เป็นบุพนิมิตแห่งการกำจัดความมืดคือ อวิชชาแล้วเห็นความสว่างคือญาณ น้ำในแม่น้ำหฤตโหล เป็นบุพนิมิตแห่งการได้เวสาร์ชธรรม ๔ น้ำ ในมหาสมุทรมีรสหวาน เป็นบุพนิมิตแห่งความมีรสเป็นอันหนึ่งด้วยรสคือพระนิพพาน การที่ลมไม้พัด เป็นบุพนิมิตแห่งการทำลายทิฏฐิ ๖๒ นกทั้งหลายที่ถลาลงดิน เป็นบุพนิมิตแห่งมหาชนผู้ฟังโอวาทแล้ว ถึงสรณะด้วยชีวิต การที่ดวงจันทร์ทอแสงสว่างยิ่ง เป็นบุพนิมิตแห่งความงามของคนเป็นอันมาก การ ที่ดวงอาทิตย์เว้นความร้อนและความเย็น เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดความสุขทางกายและทางใจเพราะ ฤดูอันสบาย การที่พวกเทวดาพากันยืนอยู่ที่ประตูวิมาน รื่นเริงด้วยการปรบมือเป็นต้น เป็นบุพนิมิต แห่งการถึงความเป็นพระพุทเจ้าแล้วทรงเปล่งอุทาน การที่ฝนตกทั่วทั้ง ๔ ทิศ เป็นบุพนิมิตแห่งการ ตกของฝนคือพระสัทธรรมอันยิ่งใหญ่ การที่ไม่มีความหิวบิคับคั้น เป็นบุพนิมิตแห่งการได้น้ำอมฤตคือ กายคตาสติ การที่ไม่มีความกระหายบิคับคั้น เป็นบุพนิมิตแห่งการเป็นผู้ถึงความสุขด้วยวิมุตติสุข การ ที่ประตู่และหน้าต่างเปิดเอง เป็นบุพนิมิตแห่งการเปิดประตูคือมรรคมืองค์ ๘ การที่ต้นไม้ออกดอก

และผลัดผล เป็นบุพนิมิตแห่งดอกไม้คือวิมุตติบานและความเป็นผู้เต็มด้วยภาระคือสามัญญผล การที่หมื่นโลกธาตุมิธงดอกไม้เป็นอันเดียวกัน เป็นบุพนิมิตแห่งความเป็นผู้มีธงดอกไม้คืออริยะ

การประทับอยู่บนแผ่นดินด้วยพระบาทเสมอกัน เป็นบุพนิมิตแห่งการได้อธิบาท ๔ การ پایพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ เป็นบุพนิมิตแห่งการเสด็จไปครอบงำปราบปรามมหาชน การเสด็จย่างพระบาท ๗ ก้าว เป็นบุพนิมิตแห่งการได้รัทธาคือโพชฌงค์ ๗ การกั้นเศวตฉัตรเป็นบุพนิมิตแห่งการได้ฉัตรอันประเสริฐคือวิมุตติ การได้เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ เป็นบุพนิมิตแห่งการหลุดพ้นด้วยวิมุตติ ๕ การเหยียพลมอดดูทิศ เป็นบุพนิมิตแห่งการได้อนาวรณญาณ การเปล่งอาสภิวาจาเป็นบุพนิมิตแห่งการยังพระธรรมจักรที่ยังไม่เป็นไปให้เป็นไป การเปลี่ยนสีหน้าทว่า นี่เป็นชาติสุดท้ายของเรา เป็นบุพนิมิตแห่งการปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ชาวพระนครทั้ง ๒ ได้เชิญพระโพธิสัตว์กลับคืนพระนครกบิลพัสดุ์ตามเดิม ในวันนั้นนั่นเอง หมู่เทพเจ้าในภพดาวดึงส์ ต่างพากันร่ำเรียงเบิกบานพระทัย ต่างยกธงผ้ากวดแกว่งอยู่ไสว เป็นเครื่องหมายว่า พระโอรสพระเจ้าสุทโธทนะในพระนครกบิลพัสดุ์ ทรงกำเนิดแล้ว พระกุมารพระองค์นี้จักนั่งตรัสรู้ธรรมที่ควงคันทโพธิ์ ในสมัยนั้น ดาบสชื่อกาลเทวิล เป็นสมณะประจำราชสกุลของ พระเจ้าสุทโธทนะมหาราช เป็นผู้ได้สมบัติ ๘ ครั้งทำกตกิจแล้วจึงเหาะไปยังภพดาวดึงส์เพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน แล้วนั่งพักในเวลากลางวันในที่นั้น ครั้นเห็นเทพเจ้าเหล่านั้นพากันเอิกเกริก จึงถามว่า เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงมีใจร่าเริงอย่างนั้น ของงบอกเหตุนี้แก่เราบ้าง เทวดาทั้งหลายตอบท่านว่า ท่านผู้นิรทุกข์ พระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะทรงถือกำเนิดแล้ว พระองค์จักประทับนั่งตรัสรู้ที่ควงคันทโพธิ์แล้วประกาศธรรมจักร เราทั้งหลายจักได้เห็นพุทธลีลาอันหาที่สุดมิได้ และได้ฟังธรรมของพระองค์ เพราะเหตุนี้ พวกเราจึงพากันยินดี ดาบสได้ฟังคำของเทวดาเหล่านั้น จึงรีบลงจากเทวโลกเข้าสู่ราชนิเวศน์ ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายแล้วถวายพระพรว่า มหาบพิตร ได้ยินว่า พระโอรสของพระองค์ประสูติแล้ว อาตมาขอพบเธอ พระราชาจึงรับสั่งให้นำกุมารทั้งเครื่องทรงอันอลังการมานมัสการพระดาบส แต่พระบาทของพระโพธิสัตว์กลับหันไปประดิษฐานบนชฎาของพระดาบส เหตุว่าขึ้นชื่อว่าพระโพธิสัตว์ไม่มีบุคคลซึ่งสมควรจะนมัสการโดยอัตภาพนี้ หากว่า คนทั้งหลายผู้ไม่รู้ฟังให้พระโพธิสัตว์ก้มศีรษะลงที่บาทมูลของพระดาบส ศีรษะของพระดาบสนั้นพึงแตกออกเป็น ๗ เส้นงดาบสจึงรำพึงว่า เราไม่ควรจะให้ตัวเองพินาศไป แล้วลุกจากอาสนะประคองอัญชลิต่อพระโพธิสัตว์ พระราชาเห็นเหตุอัศจรรย์ จึงถวายบังคมพระโอรสของพระองค์ นี่เป็นการถวายบังคมครั้งที่ ๑

ดาบสย่อมระลึกชาติได้ ๘๐ กัป คือ ในอดีต ๔๐ กัป ในอนาคต ๔๐ กัป ครั้นเห็นลักษณะสมบัติของพระโพธิสัตว์ดังนี้แล้ว จึงใคร่ครวญว่า “พระกุมารจักเป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่หนอ” ก็ทราบวว่า “จักเป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย” จึงได้ทำการแย้มเป็นเครื่องหมายว่า “พระกุมารนี้เป็นบุรุษอัศจรรย์” ต่อนั้น จึงใคร่ครวญต่อไปว่า “พระกุมารนี้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เราจักได้พบเห็นหรือไม่หนอ” ก็เห็นว่า เราจักทำกาลกิริยาเสียในระหว่าง จักไม่ได้พบเห็น แม้พระพุทธเจ้ารื้อยพระองค์ พ้นพระองค์ เราก็ไม่สามารถให้เสด็จโปรดได้ เราจักบังเกิดในรูปภพ ครั้นแล้วกลับร้องให้เพราะความโทมัสว่า ขึ้นชื่อว่าอัจฉริยบุรุษซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าเห็นปานนี้ เราไม่ได้พบเห็น เรามีความเสื่อมอย่างใหญ่หลวง

มนุษย์ทั้งหลาย เห็นกิริยานั้นแล้วถามว่า พระคุณเจ้าของเราทั้งหลาย หัวเราะแล้วในบัดนี้เอง แต่กลับร้องไห้ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระลูกเจ้าของพวกข้า จักมีอันตรายอะไรๆ หรือหนอ พระ

ดาบสตอบว่า ไม่มีอันตรายแก่พระกุมารนี้หรอก เธอจักเป็นพระพุทธรูปเจ้าแน่นอน เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรเล่า ท่านจึงร้องให้ ดาบสตอบว่า เราน้อยใจตนเองว่า จักไม่ได้พบเห็นมหาบุรุษ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปเจ้า เช่นนี้ เรามีความเสื่อมมากมาโดยนอ จึงร้องให้ ลำดับนั้น ดาบสจึงใคร่ครวญว่า เมื่อ พระกุมารนี้เป็นพระพุทธรูปเจ้าแล้ว ใครๆ ในบรรดาญาติของเราจักพบเห็นหรือหนอ ก็ได้เห็นนาลกกุมารหลานชายของตน ดาบสนั้นจึงไปยังเรือนของน้องสาว ถามว่า นาลกบุตรของเธออยู่ไหน น้องสาวตอบว่า “อยู่ในเรือน เจ้าข้า” ดาบสสั่งว่า “เธอจงเรียกเขามา” แล้วกล่าวกับกุมารผู้มาสู่สำนักของตนว่า “นะพ้อ ราชโอรสซึ่งเป็นเชื้อสายแห่งพุทธะ ทรงกำเนิดแล้วในตระกูลของพระเจ้า สุทโธตนะ ผ่านไป ๓๕ ปี พระกุมารนี้จักเป็นพระพุทธรูปเจ้า เจ้าจักได้พบเห็นพระกุมารนี้ เจ้าจงบรรพชาเสียแต่วันนี้ทีเดียวเถิด”

ฝ่ายทารกผู้เกิดในตระกูลมั่งมีทรัพย์ถึง ๘๗ โกฏิ จึงคิดว่า ลูกของเราจักไม่ชักชวนเราไปในทางเสื่อมประโยชน์ จึงสั่งให้หาผ้าย้อมน้ำฝาดและบาตรดินมาจากร้านตลาดในทันใดนั้น แล้วให้ปลงผมและหนวด ครองผ้าย้อมน้ำฝาด ประคองอัญชลีไปทางพระโพธิสัตว์ นมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์โดยน้อมจิตไปว่า “ผู้ใดเป็นบุคคลสูงสุดในโลก ข้าพเจ้าขอบรรพชาเฉพาะผู้นั้น” เสร็จแล้วใส่บาตรลงในถาดล่องจะยอบ่า เข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ กระทำสมณธรรม เขาเข้าไปเฝ้าพระตถาคตซึ่งบรรลุลูกนิมิตโพธิญาณครั้งแรก ทูลขอให้ตรัสนาลกปฏิบัติแล้วกลับไปสู่ป่าหิมพานต์ จึงบรรลุลูกนิมิตผล เป็นคนปฏิบัติธรรมอย่างอุกฤษฏ์ รักษาอายุอยู่ได้ ๗ เดือน แดงภูเขาสุวรรณบรรพตลูกหนึ่ง แล้วปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ในวันที่ ๕ พระประยูรญาติให้สนานพระเศียร ประราภจักขานพระนามเตรียมฉาบทาพระราชนมเฑียรด้วยคันธชาติ ๔ ชนิด โปรยดอกไม้มีข้าวตอกเป็นที่ ๕ ให้ปูลาดอาสนะอันมีค่ามาก ให้ปรุงข้าวปายาสล้วนๆ ที่ปรุงด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด แล้วให้เกษตริยและพราหมณ์เป็นต้นประชุมกัน สรงสนานพระโพธิสัตว์ด้วยน้ำพวงน้ำหอม ให้ประดัยด้วยเครื่องประดับของพระกุมาร นิมนต์พราหมณ์ผู้เรียนจบไตรเพทจำนวน ๑๐๘ คน ให้นั่งในราชนมเฑียร ให้นั่งข้าวมธุปายาส ให้อ้อมหน้าด้วยสิ่งตามปรารถนาทุกอย่าง แล้วให้ตรวจดูพระลักษณะ บรรดาพราหมณ์เหล่านั้น

พราหมณ์ ๘ คนนี้เท่านั้นเป็นผู้ทำนายพระลักษณะ เพราะคำว่า

เวลานั้นมีพราหมณ์ ๘ คนเหล่านี้ที่ประกอบด้วยองค์ ๖

พยากรณ์มุตแล้ว คือ พราหมณ์ชื่อรามะ ชื่อธชะ ชื่อลักษณะ ชื่อ

อสุชาติมันติ ชื่อโกชะ ชื่อสุยามะ ชื่อโกณฑัญญะ ชื่อสุทัตตะ

แม้พระสุบินในวันทรงถือปฏิสนธิ พราหมณ์พวกนี้เองได้ทำนายแล้ว ในพราหมณ์ ๘ คนเหล่านี้ ๗ คน ชู ๒ นิ้ว พยากรณ์เป็น ๒ ส่วนว่า พระราชกุมารนี้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ที่เป็นเหตุให้ มหาบุรุษมีคติ^{๕๓} ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ

^{๕๓} คติ มีความหมายหลายนัย คือ (๑) ที่ที่สัตว์จะไปเกิด (๒) อธิษฐาน (๓) ที่พึง (๔) ความสำเร็จ ในที่นี้หมายถึงความสำเร็จ คือบรรลุลูกตามจุดหมาย (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๓๗)

๒. ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระ อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลส^{๕๔} ในโลก

พระราชกุมารนี้ ทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ อะไรบ้าง ? คือ พระราชกุมารนี้

๑) มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ข้อที่พระราชกุมารมีฝ่าพระบาทราบเสมอกันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น

๒) พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของพระราชกุมารนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ชี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ข้อที่ พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของพระราชกุมารนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ชี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ฯลฯ

๓) มีสันพระบาทยืนยาวออกไป ฯลฯ

๔) มีพระองคุลียาว ฯลฯ

๕) มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม ฯลฯ

๖) ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลิจดกันเป็นรูปตาข่าย ฯลฯ

๗) มีข้อพระบาทสูง ฯลฯ

๘) มีพระขมริ้วดุจแข็งเนื้อทราย ฯลฯ

๙) เมื่อประทับยืน ไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้ ฯลฯ

๑๐) มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก ฯลฯ

๑๑) มีพระฉวีสีทอง มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุจทองคำ ฯลฯ

๑๒) มีพระฉวีละเอียดจนละอองรุสไม่อาจติดพระวรกายได้ ฯลฯ

๑๓) มีพระโลหมาติเดียว คือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียว ฯลฯ

๑๔) มีพระโลหมาติปลายอนขึ้น คือ พระโลหมาติขดเป็นวงเวียนขวาดังกนกพลสีครามเข้มดังดอกอัญชัน ฯลฯ

๑๕) มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม ฯลฯ

๑๖) มีพระมังสะในที่ ๗ แห่ง^{๕๕} เต็มบริบูรณ์ ฯลฯ

๑๗) มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ ฯลฯ

๑๘) มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน ฯลฯ

๑๙) มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลของต้นไทร พระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วา ของพระองค์ ๑ วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกาย ฯลฯ

๒๐) มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด ฯลฯ

๒๑) มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี ฯลฯ

๒๒) มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ฯลฯ

^{๕๔} กิเลส ในที่นี้หมายถึงราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิณฺณิ กิเลส ตัณหาที่ปิดกั้นกุศลธรรม ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๔/๓๙.

^{๕๕} ที่ ๗ แห่ง ในที่นี้ คือ หลังพระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้าง หลังพระบาททั้ง ๒ ข้าง พระอังสะทั้ง ๒ ข้าง และลำพระศอก ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๕/๔๓.

๒๓) มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ ฯลฯ

๒๔) มีพระทนต์เรียบเสมอกัน ฯลฯ

๒๕) มีพระทนต์ไม่ห่างกัน ฯลฯ

๒๖) มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม ฯลฯ

๒๗) มีพระชีวหาใหญ่ยาว ฯลฯ

๒๘) มีพระสุรเสียงดุษเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก ฯลฯ

๒๙) มีพระเนตรดำสนิท ฯลฯ

๓๐) มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพ็งตลอด ฯลฯ

๓๑) มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนปุยนุ่น ฯลฯ

๓๒) มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ ข้อที่พระราชากุมารมีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษ ของมหาบุรุษนั้น

ส่วนพราหมณ์ผู้เป็นหนุ่มกว่าพราหมณ์เหล่านั้น เป็นมาณพชื่อโกณฑัญญะโดยโคตร ใคร่ครวญดูการแผ่ผลแห่งลักษณะของพระโพธิสัตว์แล้ว ได้ชูเพียงนิ้วเดียว พยากรณ์เป็นอย่างเดียว ว่า เหตุในการอยู่ครองเรือนของพระกุมารนี้ไม่มี เธอจักเป็นพระพุทธเจ้าปราศจากกิเลสเครื่องมุงบัง โดยส่วนเดียวเท่านั้น

เพราะว่าโกณฑัญญะพราหมณ์ผู้นี้ เป็นสัตว์เกิดในภพสุดท้าย ได้สั่งสมบุญญาธิการไว้ จึงมีปัญญาเกินคนทั้ง ๗ เหล่านี้ ได้เห็นคติเพียงอย่างเดียวว่า ขึ้นชื่อว่าเหตุในการครองเรือนไม่มีสำหรับ ท่านผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ เขาจักเป็นพระพุทธเจ้าไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้น จึงยกนิ้วเดียว แล้วพยากรณ์อย่างนี้ ลำดับนั้น พระประยูรญาติทั้งหลาย เมื่อจะขนานพระนามแก่พระกุมารนั้น จึงได้ขนานพระนามว่า สิทธัตถะ เพราะพระองค์ทรงทำความสำเร็จประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งมวล ภายหลัง ตจึงปรากฏพระนามว่า โคตมะ ด้วยอำนาจแห่งพระโคตร ครั้นนั้น พระราชาตรัสถามว่า ลูกของเราเห็นอะไรจักบวช เขากราบทูลว่า เห็นบุพนิมิต ๔ ประการ พระเจ้าข้า ตรัสถามว่า บุพนิมิตอะไรบ้าง กราบทูลว่า คนแก่เพราะชรา ๑ คนเจ็บป่วย ๑ คนตาย ๑ บรรพชิต ๑ พระเจ้าข้า พระราชาจึงทรงประกาศว่า จำเดิมแต่ไป ใครๆ อย่าให้ของชนิดนี้เข้าใกล้ลูกของเรา เพื่อจะทรงป้องกันมิให้บุพนิมิต ๔ ประการเหล่านี้ เข้ามาสู่ครองแห่งพระเนตรของพระราชากุมาร จึงทรงตั้งอารักขาไว้ใน ๔ ทิศระยะห่างกันหนึ่งคาจตุ

ครั้งนั้น พราหมณ์เหล่านั้นก็กลับไปเรือนของตน เรียกบุตรทั้งหลายมาสั่งว่า แน่ลูก เราทั้งหลายแก่เฒ่าแล้ว เราคงไม่ทันเห็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชบรรลุปัพพัญญุตญาณ เมื่อพระกุมารนั้นทรงบรรลุปัพพัญญุตญาณแล้ว พวกเจ้าพึงบรรพชาในศาสนาของพระองค์ แม้ชนทั้ง ๗ คนเหล่านั้น ดำรงชีวิตอยู่ตามกำหนดอายุแล้วก็ไปตามยถากรรม คงอยู่แต่มาณพชื่อ โกณฑัญญะ ครั้นพระมหาสัตว์ทรงเจริญพรรษา เสด็จออกมหาภิเนษกรรมทรงบรรลุดังตำบลอุรุเวลาโดยลำดับ ทรงเห็นว่า ภูมิประเทศนี้น่ารื่นรมย์หนอ ที่นี้เหมาะแก่กุลบุตรผู้ต้องการความเพียรหนอ จึงเสด็จเข้าพักอาศัยในที่นั้น โกณฑัญญะมาณพนั้นสดับข่าวว่า พระมหาบุรุษเสด็จบรรพชาแล้ว จึงเข้าไปหาบุตรชายของพราหมณ์เหล่านั้น เล่าให้ฟังอย่างนี้ว่า “ได้ยินว่า พระสิทธัตถะกุลมารเสด็จบรรพชา เธอจักเป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าหากว่า บิดาของท่านทั้งหลายยังมีชีวิตอยู่ ก็พึงออกบวชในวันนี้ แม้หากท่านทั้งหลายต้องการ ก็จงมา เราจักบวชตามพระมหาบุรุษนั้น” ชนทั้งหมดนั้นไม่อาจมี

ความพอใจเป็นอันเดียวกัน สามคนไม่บวช บวชเพียง ๔ คน ตั้ง โภณฑัญญพราหมณ์ให้เป็นหัวหน้า แม้ชน ๕ คนเหล่านั้น ได้มีชื่อว่าพระปัญจวัคคีย์เถระ คำนัน ท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถกถาว่า คงอยู่แต่มาณพชื้อ โภณฑัญญะ

อนึ่ง บรรดาตระกูลพระญาติ ๘๐,๐๐๐ ซึ่งประชุมกัน ณ สถานที่มงคลวันนั้น พระญาติแต่ละพระองค์ ต่างมอบถวายพระโอรสองค์หนึ่งๆ โดยมีความประสงค์ว่า พระกุมารนี้จะเป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นกษัตริย์ก็ตาม เราจักถวายโอรสฝ่ายละองค์ แม้หากว่า เธอจักเป็นพระพุทธเจ้า จักมีสมณกษัตริย์ตามเสด็จแวดล้อม แม้หากว่าเธอจักเป็นพระราชา ก็จักมีพระกุมารกษัตริย์ตามเสด็จแวดล้อม

เมื่อพระนางสิริมหามายา ทิวงคตแล้วในวันที่ ๗ แม้พระพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ก็ทรงจัดแต่งพระนม ผู้ทรงรูปอุดม ปราศจากโทษทุกสถานมีสูงเกินไปเป็นต้น ถวายพระโพธิสัตว์ พระนางมหาปชาบดีโคตมี ผู้เป็นพระกนิษฐภคินีของพระนางสิริมหามายา ได้มอบบุตรของพระองค์แก่เหล่าแม่นม แล้วทรงเลี้ยงดูพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ย่อมทรงเจริญด้วยสิริโสภาคย์ใหญ่ยิ่ง ด้วยข้าราชการบริพารหาที่สุดมิได้

ต่อมา ณ วันหนึ่ง มีพระราชพิธีซื้อวัปมงคล (แรกนา) มีไถ ๑๐๗ เล่ม กับเชือกถ่ามโคพลีพัทธ์ ล้วนแต่หุ้มด้วยเงิน ส่วนไถพิเศษสำหรับกษัตริย์ หุ้มด้วยทองสีสุก เขาโคพลีพัทธ์ก็ดี สายเชือกถ่ามและด้ามปฏักก็ดี ล้วนหุ้มด้วยทองคำทั้งสิ้น พระราชา มีอำมาตย์ พราหมณ์ และคฤหบดี นุ่งห่มผ้าใหม่ ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง และมีทาสและกรรมกรพากันนุ่งผ้าใหม่ประดับกายด้วยของหอมและดอกไม้ แวดล้อม เมื่อเสด็จไปสู่ยังสถานที่จัดพิธีแรกนา ได้พาเสด็จพระโพธิสัตว์ไปด้วย ในสถานที่ประกอบพิธีมีต้นหว้าต้นหนึ่งใบหนามีเงาทึบ ใต้ต้นหว้านั้น พระราชารับสั่งให้แต่งที่บรรทมถวายพระกุมาร เบื้องบนดาดเพดานประดับด้วยดาวทอง ให้กันม่านตั้งการอารักขาแล้ว ให้พระโพธิสัตว์ มีหมู่พี่เลี้ยงนางนม ซึ่งประดับด้วยเครื่องวิสุตตาลังการเป็นบริวาร ประทับนั่งในที่นั้น พร้อมกันหมู่อำมาตย์ ดำเนินการไถกลับไป กลับมา เสด็จไปยังสถานที่จัดพิธีแรกนา บรรดาชนเหล่านั้น พระราชาทรงถือไถทองคำ ในวันนั้น ชาวพนักงานจัดเตรียมคันไถไว้ ๑,๐๐๐ เล่ม เหล่าพี่เลี้ยงนางนม ใครจะดูพระราชพิธี จึงพากันออกจากภายในม่านเที่ยวไปทางโน้น ทางนี้ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงเหลือบพระเนตรมองดูรอบๆ ครั้นไม่ทรงมองเห็นใคร จึงเสด็จลุกขึ้นคืบคลานไปประทับนั่ง ทรงกำหนดกัมมัญฐานมีอานาปานสติเป็นอารมณ์ ยังปฐมฌานให้บังเกิดขึ้น เหล่าหญิงแม่นมพากันเที่ยวชักเข้าอยู่ในระหว่างเวลาบริโภคของขบเคี้ยว เมาของต้นไม้อื่นที่เหลือเปลี่ยนไปตามเวลา แต่เมาของต้นหว้านั้นได้ประดิษฐานเป็นปริณทล หญิงแม่นมทั้งหลายนึกได้ว่า พระลูกเจ้าอยู่ผู้เดียว จึงรีบเลิกม่านขึ้นเข้าไปข้างใน ครั้นเห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งขัดบัลลังก์เหนือที่พระบรรทมและพระปาฏิหาริย์นั้น จึงชวนกันไปกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระกุมารประทับนั่งอย่างนี้ เมาของต้นไม้อื่นชายไปอย่างนั้น แต่เมาของต้นหว้าตั้งเป็นปริณทลอยู่ พระราชารีบเสด็จดำเนินมา ครั้นได้ทรงเห็นพระปาฏิหาริย์ จึงถวายบังคมพระโอรสพร้อมด้วยรับสั่งว่า ลูกรัก นี่เป็นการไหว้ครั้งที่ ๒ สำหรับเธอ

ต่อมา พระโพธิสัตว์ทรงเจริญวัยมีพระชนมพรรษาได้ ๗ พรรษาโดยลำดับ พระราชาตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า “เด็กทารกวัย ๗ ขวบ ชอบเล่นอะไร ?” อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า “ชอบเล่นน้ำพระเจ้าข้า” จากนั้น พระราชา โปรดให้ประชุมช่างขุดสระทั้งหลาย รับสั่งให้กำหนดที่สร้างสระน้ำ ในขณะนั้น ภพของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน พระองค์ ทรงใคร่ครวญ ทราบเหตุนั้นแล้ว จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า “วิสสุกรรม เธอจงไปเนรมิตสระโบกขรณีให้เป็นที่

ทรงสนทนากับพระมหาสัตว์ ตรัสบอกวิธีทั้งปวงแล้วส่งไป วิสสุกรรมเทพบุตรนั้น มาแล้ว ท่านจึง ขุดเอาดินโคลนออก พื้นภายใต้เกลี่ยทรายที่เป็นแก้มณีและแก้วมุกดาที่กำแพงก่อด้วยแก้ว ๗ ประการ ที่ขอบสระประดับด้วยทองเงินแก้วมณีและแก้วประพาฬ เพียบพร้อมด้วยบันได ที่จะลงสระ แล้วด้วยแก้วประพาฬ รวบบันไดแล้วด้วยแก้วมณี ขึ้นบันไดแล้วด้วยแก้วแผ่นทองและแผ่นเงิน ที่สระน้ำนั้น มีเรือทั้งหลายจอดอยู่ ในเรือทองคำตั้งรัตนบัลลังก์เงิน ที่เรือเงินตั้งบัลลังก์ทอง ที่เรือ แก้วมณี ตั้งบัลลังก์แก้วประพาฬ ที่เรือแก้วประพาฬ ตั้งบัลลังก์แก้วมณี ในเรือทองเงินแก้วมณีแก้ว ประพาฬ ตั้งบัลลังก์ทองเงินแก้วมณีแก้วประพาฬ ในสระมีน้ำใสเย็น เหนือน้ำเตียรดาด้วยปทุม เบญจวรรณ วิสสุกรรมเทพบุตรรับพระดำรัสของท้าวสักกะแล้วด้วยคำว่า ดีพระเจ้าข้า แล้วลงจาก เทวโลกในเวลาราตรี แล้วอธิษฐานว่า สระจงเต็มด้วยน้ำหอมเหนือโคลนโดยนิยามนั้น ในสถานที่สร้าง สระโบกขรณีที่พระราชากำหนดไว้ และจงมีดอกบัวเบญจวรรณ ดอกบัวเบญจวรรณแบ่งบานด้วย ประการฉะนี้ เกสรดอกปทุมเบญจวรรณเหล่านั้น พุ้งจรลงลอยเหนือพื้นน้ำ หมู่มร ๕ ชนิด เทียวบินว่อน วิสสุกรรมเทพบุตรได้เนรมิตสระโบกขรณีอย่างนี้แล้วจึงกลับไปยังดาวดึงสเทวโลก ใน วันรุ่งขึ้น เมื่อราตรีสว่างแจ้งแล้วเหล่ามหาชน เห็นสระโบกขรณีแล้วคิดว่า จึงไปกราบทูลพระราชา พระราชาเสด็จไปแล้วในคืนนั้น ทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณีแล้ว จึงทราบได้ว่า สระโบกขรณีจักเป็น สระอันท้าวสักกะเนรมิตให้แล้วด้วยบุญญาฤทธิแห่งบุตรของเรา นับแต่นั้นมา พระมหาสัตว์ได้ไป ทรงกีฬาทางน้ำ ในสระโบกขรณีนั่น ด้วยความเลิศแห่งสิริโสภาคอันยิ่งใหญ่

ต่อมา พระโพธิสัตว์ทรงเจริญวัยมีพระชนมพรรษาได้ ๑๖ พรรษาโดยลำดับ พระราชา รับสั่งให้ช่างแขนงต่างๆ มีช่างไม้ ช่างปูน และช่างเขียนเป็นต้น มาประชุมกัน ให้สร้างปราสาท ๓ หลัง อันเหมาะสมแก่ ๓ ฤดู สำหรับพระมหาสัตว์ คตั้งแต่บัดนั้นมา ช่างเหล่านั้น เริ่มนวรรกรรม ก่อสร้าง ปราสาท ๓ หลัง คือ ปราสาทหลังหนึ่งสูง ๙ ชั้น เหมาะสำหรับฤดูหนาว หลังหนึ่งสูง ๗ ชั้น เหมาะ สำหรับฤดูฝน หลังหนึ่งสูง ๕ ชั้น เหมาะสำหรับฤดูร้อน เมื่อสร้างปราสาทเสร็จแล้ว พระราชาทรง ดำริว่า โอรสของเราเจริญวัยแล้ว เราจักให้ยกฉัตร แล้วเห็นราชโอรสครองสมบัตินั้น พระราชานั้น ส่ง พระราชสาสน์ไปยังเจ้าศากยทั้งหลายว่า โอรสของเราเจริญวัยแล้ว เราจักให้โอสรครอบครองราช สมบัตินั้น ขอพระประยูรญาติวงศ์ทั้งหลาย โปรดส่งส่งธิดาผู้ถึงพร้อมด้วยวัยในเรือนของตน มาสู่เรือนของเรา เจ้าศากยทั้งหลาย ครั้นสดับข่าวแล้ว ก็ส่งข่าวสานส์ตอบกลับว่า พระกุมาร มีรูป กายงดงามน่ามองอย่างนี้(เท่านั้น) ไม่ทรงทราบศิลปศาสตร์อะไรๆ เลย จักไม่สามารถเลี้ยงดูภรรยาได้ พระราชาทรงทราบสานส์ตอบนั้น จึงเสด็จไปยังสำนักพระราชโอรส ตรัสบอกเนื้อความนั้น พระมหา สัตว์ทูลถามว่า หม่อมฉันควรแสดงศิลปะอะไร ? พระราชา ตรัสตอบว่า ลูกควรยกสหัสสถามณู (ธนูชนิดนี้มีน้ำหนักต้องใช้กำลังของบุรุษจำนวน ๑,๐๐๐ คน) พระโพธิสัตว์ทูลว่า ถ้าเช่นนั้น พระองค์โปรดให้คนนำมา พระราชา ให้ราชบุรุษนำมาแล้วประทานให้ พระมหาสัตว์ ประทับนั่งบน บัลลังก์นั่นเอง ทรงเอนนิ้ว พระมหาสัตว์ ให้นาธนูนั้นมา ทรงประทับอยู่ที่บัลลังก์นั่นเอง ใช้นิ้วก้อย ยกธนูขึ้นแล้ว ทรงดีดสายธนู เกิดเสียงดังประหนึ่งเสียงแผ่นดินไหว นครทั้งสี่นั้น เป็นประหนึ่งว่า จะ หวั่นไหวไปทั้งสิ้น เมื่อชาวเมืองไตรภวถามกันว่า นี่เสียงอะไร ? บางพวกกล่าวว่า เสียงฟ้าคำราม ต่อมา คนเหล่าอื่นพูดกันว่า พวกท่านไม่รู้ นี่ไม่ใช่เสียงฟ้าคำราม บางพวกกล่าวว่า เสียงนี้เป็นเสียงการดีด สายธนูของอังคีรสุกุมาร ซึ่งยกสหัสสถามณูขึ้น และดีดสายสหัสสถามณูนั้น พวกศากยราชทั้งหลาย

ได้สดับข่าวนั้น แล้วชวนกันยินดีด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้น ได้เกิดความรู้สึกอย่างยิ่ง ที่จะถวายพระธิดากันทุกพระองค์

พระมหาบุรุษ ตรัสถามว่า หม่อมฉันควรทำอะไรอีก พระราชตรัสว่า เจ้าควรแสดงวิชา วาฬเวธิธนู พระมหาสัตว์ ยิงธนูเจาะแผ่นเหล็กหนา ๘ นิ้ว ยิงทะลุแผ่นกระดานไม้ประดู่หนา ๔ นิ้ว ยิงทะลุแผ่นกระดานไม้มะเดื่อหนา ๑ คืบ ยิงเจาะแผ่นหนังแห้งหนา ๑๐๐ ชั้น ยิงทะลุเกวียนบรรทุก พาง เกวียนบรรทุกทราย เกวียนบรรทุกแผ่นกระดาน เธอยิงลูกศรไปทางส่วนหน้าให้ทะลุออกไปทาง ส่วนหลัง ยิงลูกศรไปทางส่วนหลังให้ทะลุออกทางส่วนหน้า ในน้ำเธอปล่อยลูกศรลงไปได้ ๔ อสุภะ บนบกปล่อยไปได้ตลอดที่ ๘ อสุภะ ให้ตั้งแผ่นเป่าให้ห่างออกไปตามลำดับ ยิงชนทรายไกลที่สุด ๑ โยชน์ ด้วยสัญญาผลมะแว้งเครือ จากนั้น พระมหาบุรุษให้ผูกผลมะแว้งเครือไว้ในที่ ๑ โยชน์ พระมหาบุรุษนั้น เห็นยวสายธนูนั้นมาแล้ว ปล่อยลูกศรออกไป ลูกธนูนั้น ทะลุชนทรายนั้นแล้ว เข้าไปใน น้ำประมาณ ๑ อสุภะ และพุ่งไปบนบกอีก ๘ อสุภะ แล้วพุ่งไปแล้วผ่าชนทรายในที่ไกล ๑ โยชน์ แล้วเข้าไปสู่แผ่นดิน จากนั้น พระมหาบุรุษทรงแสดงศิลปการยิงธนูอย่างอื่น จากสรลัญจ (ศิลปะแห่ง การยิงลูกศรเป็นรูปไม้เท้า) สรรัชช (ศิลปะแห่งการยิงลูกศรเป็นรูปเชือก) สรวณิ (ศิลปะรูปมวยผม) สรปาสาท (ศิลปะแห่งการยิงลูกศรเป็นรูปปราสาท) (และ) สรมณฑป (ศิลปะแห่งการยิงลูกศรเป็นรูป มณฑป) ที่ไม่สาธยายทั่วไป ทรงแสดงศิลปะทั้งหมดที่มีโลกนี้

เหล่าศากยราชทุกพระองค์ประดับประดาธิดาทั้งหลายของตนๆ ส่งไปแล้ว รวมเป็นนาง ขัตติยานาฏกิตติคนนาได้ ๔๐,๐๐๐ นาง พระนางพิมพาได้เป็นพระอัครมเหสีแล้ว พระนางทรงมี กิริยาน่าเลื่อมใส นามอง ทรงมีพระรูปกายสวยงาม สมบูรณ์ด้วยเบญจกัลยาณี เว้นจากโทษที่สูง เกินไปเป็นต้น ล่วงวรรณะของมนุษย์ แต่ไม่ถึงวรรณะแห่งเทวดา ชื่อว่ารัศมีที่จรมาย่อมไม่มี ด้วยแสง สว่างของตนนั่นเอง ย่อมมีแสงสว่างแผ่ไปในพื้นที่ประมาณ ๑๒ คอก จริงอยู่ พระนางมีรูปงามปานนี้ น่อมเป็นที่รัก ที่ชอบใจของพระมหาสัตว์ ทรงเป็นพระอัครมเหสีที่เพียบพร้อมด้วยศีลาจารวัตร พระมหาสัตว์ทรงมีนางบำเรอสวยงามเป็นบริวาร ดุจดั่งเทวราชทรงมีนางเทพอัปสรแวดล้อม ทรงรับ อภิบาลบำเรอด้วยเครื่องดนตรีที่ปราศจากบุรุษ เสวยสมบัติใหญ่ประทับอยู่ในบรรดาปราสาททั้ง ๓ หลัง ปราสาทที่เหมาะสมในแต่ละฤดู และเธอมีมารดาพระราหุลเป็นอัครมเหสี

ภายหลังวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ใคร่จะเสด็จประพาสภูมิภาคพระราชาอุทยาน จึงรับสั่งเรียก นายสารถิมาแล้ว รับสั่งว่า เธอจงเทียมรถ เราจัก(ไป)ชมอุทยาน นายสารถิ เทียมม้าสินธพมงคลแล้ว ทูลเชิญพระโพธิสัตว์ พระมหาสัตว์เสด็จทรงรถซึ่งเทียบเท่ากับเทพวิมาน แล้วเสด็จมุ่งสู่พระอุทยาน ด้วยสิริโสภาคอันยิ่งใหญ่ ครั้นนั้นแล สุทราวาสเทวดาทั้งหลายต่างรำพึงว่า ไกลจะถึงกาลเป็นที่ตรัสรู้ ของพระสิทธัตถกุมารแล้ว พวกเราจักแสดงบุญนิมิต จึงจำแลงเทพบุตรองค์หนึ่งให้เป็นคนแก่ห่อหม มี ฟันหัก มีผมหงอก มีหลังโก่งคูดกกลอนเรื้อน มีตัวโค้งงอ มีมือถือไม้เท้า เดินงกๆ เงินๆ อยู่ พระมหา บุรุษและนายสารถิเท่านั้นเห็นนิมิตนั้น พระมหาสัตว์ตรัสถามนายสารถิว่า “แนะนำสหายผู้เจริญ บุรุษ นั้นชื่ออะไรกันนะ แม้แต่ผมของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น แม้ร่างกายของเขา ก็ไม่เหมือนของคน อื่นๆ” นายสารถิ ทูลตอบว่า “ขอเดชะผู้นี้ชื่อว่าคนชรา ผู้นี้ชื่อว่า คนชรา เพราะเวลานี้เขาจะมีชีวิต อยู่อีกไม่นาน พระเจ้าข้า” พระมหาสัตว์ตรัสถามว่า “ถึงเราเอง ก็จะต้องแก่เฒ่าเป็นธรรมดา หนิไม่ พ้น กระนั้นหรือ” นายสารถิ ทูลตอบว่า “ทั้งพระองค์ และข้าพระองค์ ล้วนแต่ต้องแก่เฒ่า เป็น ธรรมดา หนิไม่พ้น พระเจ้าข้า” พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วดำริว่า “ขึ้นชื่อว่าความเกิดชางน่ารังเกียจ

นัก เพราะเมื่อมีความเกิด ก็มีความแก่ ทรงสลดพระทัย กลับจากที่นั่นแล้ว ขึ้นสู่ปราสาท พระราชาตรัสถามนายสารถิว่า “เพราะเหตุไร บุตรของเราจึงกลับเร็วนัก” สารถิทูลว่า ข้าแต่ทเวชะ เพราะทรงเห็นคนแก่ พระพุทธเจ้าข้า พระราชา ทรงหวั่นไหวพระทัย จึงเพิ่มการอารักขา วางไว้ทั่วทิศห่างกันทุกกึ่งโยชน์

วันรุ่งขึ้น พระมหาสัตว์ ขึ้นรถคนประเสริฐที่ประดับไว้ดีแล้ว กำลังไป(อุทยาน) ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บทนทุกข์ ป่วยหนัก นอนทรนทुरาย จมกองอุจจาระปัสสาวะของตน คนอื่นต้องช่วยกันพุงให้กินอาหารซึ่งเทวดาเนรมิต ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว ตรัสถามว่า “แน่ะสหายผู้เจริญ บุรุษนั้นชื่ออะไรกันนะ แม้แต่ผมของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น แม้ร่างกายของเขา ก็ไม่เหมือนของคนอื่นๆ” นายสารถิ ทูลตอบว่า “ขอเดชะผู้นี้ชื่อว่าคนเจ็บ”

“ทำไม เขาจึงชื่อว่าคนเจ็บ”

“ผู้นี้ชื่อว่า คนเจ็บ เพราะเขาหายจากความเจ็บป่วยนั้น ได้อย่างยากเย็น พระเจ้าข้า”

“ถึงเราเองก็ต้องเจ็บป่วยเป็นธรรมดา หนีไม่พ้นกระนั้นหรือ”

“ถึงเราเองก็ต้องเจ็บป่วยเป็นธรรมดา หนีไม่พ้นกระนั้นหรือ”

“ทั้งพระองค์และข้าพระองค์ ล้วนแต่ต้องเจ็บป่วยเป็นธรรมดา หนีไม่พ้นพระเจ้าข้า”

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วดำริว่า “ขึ้นชื่อว่าความเจ็บช้ำน่ารังเกียจนัก เพราะเมื่อมีความเกิด ก็มีความเจ็บ ปราภฏ ทรงสลดพระทัย กลับจากที่นั่นแล้ว ขึ้นสู่ปราสาท พระราชาตรัสถามนายเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ พระราชาจัดเตรียมนาฏลีลาสาวเพิ่มขึ้นแล้ว จึงเพิ่มการอารักขา วางไว้ทั่วทิศห่างกันทุก ๓ คาจตุ

วันรุ่งขึ้น พระมหาสัตว์ พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสพระราชอุทยานเช่นเคย ทรงเห็นคนตายที่เทวดาเป็นต้นเนรมิตไว้ (และ) มหาชน หมู่ชนประชุมกันและกำลังประดับคานหามด้วยผ้าหลากสี จึงตรัสถามนายสารถิว่า “สหายสารถิ หมู่ชนประชุมกันและประดับคานหามด้วยผ้าหลากสีไว้ทำไม” นายสารถิทูลตอบว่า “ขอเดชะ ผู้นี้ชื่อว่าคนตาย”

“สหายสารถิ ถ้าเช่นนั้น เธอจงขับรถไปทาง คนตายนั้น”

นายสารถิทูลรับพระบัญชาแล้วขับราชรถไปทางคนตายนั้น

พระโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรคนตาย จึงตรัสถามนายสารถิว่า “ทำไม เขาจึง ชื่อว่าคนตาย”

นายสารถิทูลตอบว่า “ผู้นี้ชื่อว่าคนตาย เพราะเวลานี้มารดาบิดาหรือ ญาติสาโลหิตอื่นๆ จะไม่ได้พบเห็นเขาอีก ตัวเขาก็จะไม่ได้พบเห็นมารดาบิดาหรือญาติสาโลหิตอื่นๆ อีก พระเจ้าข้า”

“ถึงเราเองก็ต้องตายเป็นธรรมดา หนีไม่พ้น พระมารดา พระบิดา หรือพระประยูรญาติอื่นๆ จะไม่ได้พบเห็นเรา แม้เราก็ก่อนไม่ได้พบเห็นพระมารดา พระบิดา หรือพระประยูรญาติอื่นๆ กระนั้นหรือ”

“ทั้งพระองค์และข้าพระองค์ล้วนแต่ต้องตายเป็นธรรมดา หนีไม่พ้น พระเจ้าข้า พระเจ้าแผ่นดิน พระราชินี หรือพระประยูรญาติอื่นๆ จะไม่ทรงพบเห็นพระองค์ แม้พระองค์ก็จะไม่ทรงพบเห็นพระเจ้าแผ่นดิน พระราชินี หรือพระประยูรญาติอื่นๆ”

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วดำริว่า “ขึ้นชื่อว่าความตายช้ำน่ารังเกียจนัก เพราะเมื่อมีความเกิด ก็มีความตาย ปราภฏ ทรงสลดพระทัย กลับจากที่นั่นแล้ว ขึ้นสู่ปราสาท พระราชาตรัส

ถามนายเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ ทราบเนื้อความนั้นแล้ว ให้จัดเตรียมเพิ่มกามคุณสมบัติแก่พระโพธิสัตว์แม้อีก แล้วทรงจัดแจงวางอารักขาเพิ่มขึ้นอีกในสถานที่ประมาณหนึ่งโยชน์โดยรอบ

ภายหลังอีกวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสพระราชอุทยานเช่นเคย ทรงเห็น บรรพชิตนุ่งห่มผ้าเรียบร้อย ทรงเพศของผู้สงบและฝึกตนดีแล้ว ยืนอยู่ที่เบื้องหน้า ที่เหล่าเทวดาเนรมิต ไว้ในระหว่างหนทางนั้นแหละ ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงตรัสถามนายสารเถิดว่า “สหายสารเถิด ชายคนนี้ ถูกใครทำอะไรให้ ทั้งศีรษะและเครื่องนุ่งห่มของเขาจึงไม่เหมือนของคนอื่น ๆ” นายสารเถิด จะไม่รู้จักบรรพชิต หรือคุณของบรรพชิต เพราะว่างจากพุทธกาลก็ตาม ถึงอย่างนั้นก็ทูลตอบด้วยอานาภาพของเทวดาว่า “ผู้นี้มีนามว่าบรรพชิต พระเจ้าข้า” เมื่อจะสรรเสริญคุณของการออกบวช จึงทูลว่า “ผู้นั้น ชื่อว่าบรรพชิต เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดี การประพฤติสม่ำเสมอเป็นความดี การทำกุศลเป็นความดี การทำบุญเป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี และการอนุเคราะห์หมู่สัตว์เป็นความดี พระเจ้าข้า” พระโพธิสัตว์ตรัสว่า “บรรพชิตนี้ ดีแท้ เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดีดังนี้ (และ) สดับคำ(ที่สัสารเถิดกล่าวแล้ว)นั้นแล้ว ถึงความโสมนัส ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงขับรถไปทางบรรพชิตนั้น” นายสารเถิดทูลรับพระบัญชาแล้วขับราชรถไปทางบรรพชิตนั้น พระโพธิสัตว์ ครั้นเข้าไปใกล้ ประทับยืนอยู่บนรถนั้นเอง ตรัสถามบรรพชิตว่า “สหาย ท่านทำอะไร ศีรษะ และเครื่องนุ่งห่มของท่านจึงไม่เหมือนของคนอื่น ๆ”

บรรพชิตนั้นทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพชื่อว่าบรรพชิต”

“ท่านชื่อว่าบรรพชิตหรือ”

“ขอถวายพระพร อาตมภาพชื่อว่าบรรพชิต เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดี การประพฤติสม่ำเสมอเป็นความดี การทำกุศลเป็นความดี การทำบุญ เป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี และการอนุเคราะห์หมู่สัตว์เป็นความดี” พระโพธิสัตว์ทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า “บรรพชิตนี้ ดีแท้ เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดี ฯลฯ อนุเคราะห์หมู่สัตว์เป็นความดี ดังนี้ ทรงยังความพอพระทัยในการบรรพชาให้เกิดขึ้นแล้วด้วยพระดำริว่า การถืออุคมเพศนี้ย่อมสมควรดังนี้ แล้วเสด็จประพาสพระราชอุทยานตลอดวันนั้น

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า “บรรพชิตนี้ ดีแท้ เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดีดังนี้ ทรงยังความชอบใจในการบรรพชาให้เกิดขึ้นแล้ว ได้ไปชมอุทยานตลอดวันนั้น ทรงก็หาตลอดส่วนแห่งวัน ในพระราชอุทยานอันประเสริฐ เหมือนอุทยานนามว่าจิตตลตา ซึ่งงดงามด้วยไม้ดอก ไม้ผล และไม้ช่อ นานาชนิด เกือบกล่นด้วยหมู่ผีเสื้อชนิดต่างๆ กีก้องกังวานด้วยหมู่ทิวาชาติมีนกคุเหว่าเป็นต้น สมัยที่พระโพธิสัตว์มีอายุยืน ทุกๆ ๑๐๐ ปีที่ผ่านไป จึงได้เห็นนิมิตแต่ละอย่างในบรรดาคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต แต่พระโพธิสัตว์ของพวกเรา เพราะความที่พระองค์อุบัติขึ้นในสมัยที่สัตว์มีอายุน้อย ผ่านไปทุกๆ ๔ เดือน จึงประพาสอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นนิมิตแต่ละอย่าง ในบรรดา คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิตตามลำดับ ด้วยเวลาประมาณเท่านี้ พระโพธิสัตว์ เป็นผู้ที่มีพระชนมายุ ๓๕ พระชันษา

พระมหาสัตว์ มีเหล่านาฏกิติถิเวดล้อม ทรงกรีธาประพาสอุทยานตลอดทั้งวัน ทรงสรสสนานในมกคลสระโบกขรณี เมื่อพระอาทิตย์ใกล้อัสดงคต ประทับนั่งเหนือแผ่นศิลาามกคลาสน์ ทรงมีพระประสงค์จะทรงเครื่องภูษาลังการ ลำดับนั้น บริวารของพระโพธิสัตว์ มีช่างกลบกเป็นต้น ได้ถือเอาผ้าสีต่างๆ นานาชนิด เครื่องประดับหลายชนิด ดอกไม้หอมและเครื่องไล่ทา แล้วออกไปยืน

แวดล้อมพระโพธิสัตว์ ในขณะนั้น อาสน์อันเป็นที่นั่งของท้าวสักกะแสดงอาการร้อนขึ้นมา พระองค์ทรงใคร่ครวญดูว่า ใครกันประสงค์ให้เราเคลื่อนจากฐานที่นั่งนี้ ทราบความที่พระโพธิสัตว์มีความประสงค์เพื่อประดับพระองค์ จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาแล้วส่งไปด้วยพระดำรัสว่า “แน่ะสหาย วิสสุกรรมเทพบุตร วันนี้ สิทธัตถกุมารจักเสด็จออกมาหาภิเนกษกรรมณ์ ในเวลาเที่ยงคืน นี่เป็นการประดับพระองค์ครั้งสุดท้ายของเธอ ท่านจงไปพระราชอุทยานแล้วประดับหาบุรุษด้วยเครื่องอาภรณ์ทิพย์เถิด” วิสสุกรรมเทพบุตรนั้นทูลรับท้าวปัญชาว่า ดีแล้ว จึงจำแลงเพศเป็นนายภูษามาลาของท้าวเธอ เข้าไปเฝ้าในทันใดนั่นเอง ด้วยอาณูภาพของเทวดา แล้วหยิบพระภูษาสำหรับพันพระเศียรจากมือของพนักงานนายภูษา แล้วพันพระเศียรของพระโพธิสัตว์ พอหัตถ์สัมผัสเท่านั้น พระโพธิสัตว์ก็รู้ได้ทันทีว่า ผู้นี้ไม่ใช่มนุษย์ ผู้นี้จักเป็นเทพบุตรพอเมื่อพันพระภูษาเท่านั้น พระภูษา ๑,๐๐๐ ชั้นที่เมาลีพระเศียรก็ประดิษฐานเป็นจอมดุจลักษณะแก้วมณี เมื่อพันต่อไปอีก ๑,๐๐๐ ชั้น พันจนถึง ๑๐ ครั้ง รวมเป็นผ้า ๑๐,๐๐๐ ชั้น ก็ประดิษฐานเป็นจอมยอดตระนงมณีเช่นเดียวกัน ใครๆ ไม่ควรคิดว่า พระเศียรเล็กนิดเดียว แต่พระภูษามากมายอย่างไรจึงจะเป็นจอมยอดพระเกศาได้ เพราะว่าบรรดาพระภูษาที่โปกนั้น ส่วนที่ใหญ่กว่าทุกแห่งโตประมาณเพียงดอกมะขามป้อม นอกนั้น ประมาณเท่าดอกกระพุ่ม พระเศียรของพระโพธิสัตว์หนาแน่นด้วยพระเกศา เปรียบเหมือนดอกสารภีที่หนาทิบด้วยเกสร

แม้วิสสุกรรมเทพบุตร ตกแต่งพระมหาสัตว์ด้วยทิพย์อลังการทั้งหลายเสร็จแล้ว จึงไปสู่ภาพของตน เมื่อพวกนักสังคีตแสดงปฏิภาณของตนๆ อยู่ แก่พระโพธิสัตว์ผู้ประดับพระวรกายด้วยเครื่องอลังการเสร็จแล้ว เมื่อพวกพราหมณ์กล่าวยกย่องด้วยคำเป็นต้นว่า ข้าแต่พระจอมชน ขอพระองค์จงทรงชำนะเถิด และเมื่อคนทั้งหลายมีนายสารถิ และพวกพราหมณ์ ผู้รู้สรรพวิทยาเป็นต้น กล่าวยกย่องด้วยถ้อยคำอันเป็นมงคล คำชมเชยและคำปาวประกาศ อันมีประการต่างๆ ฝ่ายพวกโยธากำลังพลกองช้างเหล่าทหารกล้า ล้วนใส่หมวกสวมเกาเขาะเบาะนมสมกาย ประกอบด้วยกายาณูนาภรณ์วิจิตรสถิตนั่งบนคอกขसार อันประกอบด้วยหัตถาลังการพร้อมสรรพ มือจับมันโถมรังกุสาวุธและทวน ขบวนคชพยุหามากกว่าพัน พวกโยธากำลังพลกองม้าเหล่าทหารกล้า ล้วนแต่งกายด้วยเครื่องยุทธานุอลังการาภรณ์วิจิตร สถิตส่ง่าบนหลังสินธพชาติอาชา แต่ละตัวล้วนประดับด้วยอศฺวาทรรพ์พร้อมสรรพ นับจำนวนได้มากกว่าพัน มือเกาะกุมมันกุฑัณท์ ธนูและหอกซัดประจำตัวทั่วทุกตัวอาชา พวกโยธากำลังพลกองรถเหล่าทหารกล้า ล้วนสวมเกาเขาะเครื่องยุทธานุการ ขึ้นประจำที่ทั้งพลขับและพลรบดุสง่าบนรถศึกที่เทียมด้วยอศฺตรหนุ่มนับได้มากกว่าพันคัน แต่ละนายถือศรพร้อมตุยุทธิ์ พวกโยธากำลังพลเดินเท้าเหล่าทหารกล้ามีจำนวนมากมายเป็นอนเนกอนันต์ ต่างแต่งตนด้วยเครื่องสกลยุทธานุภรณ์ มีกรรุมสรรพศาสตราวุธ นานาวิชาวุธ พร้อมกันคณาเนกนิกรมาตยาเสนาบดีเตรียมพร้อมตามเสด็จ เป็นบรรวารยศแวดล้อม พระมหาสัตว์นั้น

ท้าวเธอก็เสด็จขึ้นทรงรถอันประเสริฐ เสด็จออกจากอุทยานไป ด้วยอาณูภาพอันยิ่งใหญ่ด้วยบริวารชนจำนวนมาก (และ) ด้วยสิริโสภาค ในเวลานั้น พระนางพิมพาประสูติพระโอรสแล้ว พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงสดับข่าวว่า หลานของเราเกิดแล้ว มีใจร่าเริงยินดี จึงทรงส่งพระราชสาส์นถึงพระโพธิสัตว์ว่า ขอท่านทั้งหลายจงแจ้งข่าวที่น่ายินดีแก่บุตรของเราเถิด พระโพธิสัตว์สดับข่าวนั้นแล้ว แล้วตรัสว่า บ่วงเกิดแล้ว เครื่องจองจำเกิดแล้ว พระราชาตรัสถามว่า บุตรของเราว่าอย่างไร

ครั้นสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น หลานของเราจงชื่อว่า ราหุล จำเดิมนั้นมา ชื่อว่า ราหุลกุมาร นั้นเอง ได้เกิดขึ้นแล้ว

แม้พระโพธิสัตว์ ก็ขึ้นรถทรงนั้น เสด็จกลับเข้าพระนครพร้อมกับราชบริพารหมู่ใหญ่ ด้วยสิริโสภาคย์ อันน่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง ในสมัยนั้น พระนางกิสาคอติมี เพราะไม่ทรมานด้วยพระรูปสิริ และพระคุณสมบัติ เสด็จไปตามพื้นปราสาทชั้นบน ทรงเห็นพระรูป สิริของพระโพธิสัตว์ ผู้กำลังเสด็จเข้าสู่พระนคร ทรงเกิดปีติโสมนัสขึ้นเอง จึงเปล่งอุทานว่า

พระกุมารนี้เป็นพระโอรสของพระมารดาใด

พระมารดานั้นดับทุกขีได้แน่

พระกุมารนี้เป็นพระโอรสของพระบิดาใด

พระบิดานั้นดับทุกขีได้แน่

พระกุมารนี้เป็นพระสวามีของนารีใด

นารีนั้นดับทุกขีได้แน่

ครั้นพระมหาบุรุษได้สดับวาจาอุทานนั้นแล้ว ทรงดำริว่า หญิงนี้กล่าวอย่างนี้ เพราะมีความมุ่งหมายว่า หทัยของมารดา หทัยของบิดา หทัยของปชาบดี ซึ่งได้พบเห็นอัฐภาพเช่นนี้ ย่อมดับทุกขีได้ เมื่ออะไรหนอแลดับ หทัยจึงชื่อว่าดับ ครั้นเมื่อมีความหน่ายในกิเลสอยู่แล้ว จึงได้มีความคิดว่า เมื่อไฟคือราคะดับไป ชื่อว่าความดับทุกขีย่อมมีได้ เมื่อไฟคือโทสะดับไป ชื่อว่าความดับทุกขีย่อมมีได้ เมื่อไฟคือโมหะดับไป ชื่อว่าความดับทุกขีย่อมมีได้ เมื่อความกระวนกระวายในกิเลสทั้งปวงมีมานะ และทิฏฐิเป็นต้นดับไป ชื่อว่าความดับทุกขีย่อมมีได้ หญิงนี้ให้เราได้ฟังสิ่งที่ดี เพราะว่า เรากำลังเที่ยวแสวงหาทางดับทุกขี เราควรละการครองเรือนเสีย แล้วออกบรรพชาแสวงหาทางดับทุกขีวันนี้อย่างไรแล้วทรงเปลื้องมุกดาหามีค่า ๑๐๐,๐๐๐ จากพระคอ ส่งไปพระราชทานแก่ พระนางกิสาคอติมีโดยรับสั่งว่า ของนี้ เป็นส่วนแห่งอาจารย์ของหญิงนี้ ส่วนนางกิสาคอติมีนั้นคิดว่า สิทธัตถกุมาร มีพระทัยเยื่อใยเรา จึงส่งเครื่องบรรณาการมาประทาน ก็ทรงเกิดปีติโสมนัส

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ เสด็จขึ้นปราสาทของพระองค์ด้วยสิริโสภาคอันใหญ่ เสด็จบรรทมเหนือพระแท่นสิริไสยาสน์ ในขณะเดียวกันนั้น เหล่าสตรีซึ่งมีรูปโฉมงดงาม รวากับว่านางเทภักัญญา ชำนาญในการฟ้อนและการขับเป็นต้น ล้วนตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ต่างพากันถือเครื่องดนตรีนานาชนิด เข้าห้อมล้อมประกอบการฟ้อนขับ ประโคมปลุกปลอบเธอให้ทรงอภิรมย์ พระโพธิสัตว์หาทรงพอพระทัยในการฟ้อนเป็นต้นไม่ เพราะทรงมีพระทัยเบื่อหน่ายแล้วในกิเลส เพียงครู่เดียวก็ทรงเข้าสู่นิราหา หญิงแม่เหล่านั้นพากันบ่นว่า ท่านผู้ที่พวกเราต่างประกอบการฟ้อนเป็นต้นให้ดูหลับเสียแล้ว พวกเราจะทรมานตนเพื่ออะไรในบัดนี้ แล้วต่างนอนทับเครื่องดนตรีที่ถือไว้กับมือ ประทับตามด้วยน้ำมันหอมย้งสว่างไสว ครั้นพระโพธิสัตว์ตื่นบรรทมแล้ว ประทับนั่งโดยบัลลังก์หลังพระแท่นสิริไสยาสน์ ได้ทอดพระเนตรเห็นสตรีเหล่านั้นพากันหลับไหลทับเครื่องดนตรี บางพวกมีเขษะไหล มีตัวเปื้อนด้วยน้ำลาย บางพวกกัดฟัน บางพวกทำเสียงกรน บางพวกบ่นละเมอ บางพวกอ้าปาก บางพวกผ้าหลุด ปรากฏให้เห็นตำแหน่งที่คืบแคบอันน่าเกลียด ครั้นเธอทรงเห็นอาการอันแปลกของหญิงเหล่านั้น จึงได้มีพระทัยเบื่อหน่ายในกามคุณยิ่งกว่าเก่าก่อน พื้นใหญ่ในที่ประทับประดาไว้แล้ว แม้เช่นกับภพของท้าวสักกะ ก็ปรากฏแก่เธอคล้ายป่าช้าผีดิบที่เต็มไปด้วยซากศพต่างๆ ซึ่งถูกทอดทิ้ง

ไว้ ภาพ ๓ ปรากฏเช่นกับเรือนที่ถูกไฟไหม้ พลังอุทานขึ้นว่า วุ่นวายจริงหนอพวกเธอ ชัดชัดจริงหนอ พวกเธอ ทรงมีพระทัยน้อมไปในการบรรพชาเหลือเกิน

พระองค์ทรงดำริว่า เราควรออกมหาภิเนษกรรมในวันนี้แน่แหละ แล้วเสด็จลุกจากที่บรรทม ทรงดำเนินไปยังที่ใกล้พระทวาร ตรัสว่า “ใครอยู่นั้น” นายฉันทะนอนเอาศีรษะพาดกับธรณี พระทวารจึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระลูกเจ้า ข้าพระองค์ฉันทะ พระเจ้าข้า” ทรงรับสั่งว่า “เราประสงค์จะออกมหาภิเนษกรรมในวันนี้ เจ้าอย่างแจ้งให้ใครๆทราบ เธอจงจัดมาให้เราสักตัวหนึ่ง” เขาทูลรับว่า “ได้ พระเจ้าข้า” แล้วจึงถือเครื่องแต่งมาไปยังโรงม้า เมื่อประทีปน้ำมันหอมสว่างไสวอยู่ มองเห็นพญาม้ากัณฐกะยืนอยู่ที่ภูมิภาคอันงดงามใต้เพดานอันดาดไว้อยู่รอบ วัดแต่ต้นคอจนถึงปลายหางยาว ๑๘ ศอก มีความสูงสมกับความยาว เหมาะเป็นเครื่องราชูปโภคของพระเจ้าจักรพรรดิ หน้าเป็นสีขาวราวกับสังข์ที่จัดดีแล้ว ศีรษะเป็นสีดำ สมบูรณ์ด้วยกำลังและความเร็ว จึงคิดว่า “ในวันนี้ เราควรจัดม้าตัวนี้แหละ” แล้วจึงจัดแจงเตรียมม้ากัณฐกะ ม้านั้น ขณะที่เขากำลังจัดเตรียมอยู่นั้นเอง ได้รู้ตัวว่า การจัดเตรียมคราวนี้มันคงนึก ไม่เหมือนการจัดเตรียมในเวลาเสด็จประพาสพระราชนิเวศน์เป็นต้นในวันเหล่านี้ ชะรอยพระลูกเจ้าของเราจักมีพระประสงค์เสด็จออกมหาภิเนษกรรมในวันนี้ ต่อจากนั้น จึงมีจิตยินดีร้องด้วยเสียงอันดัง เสียงนั้นแผ่ไปกลบทั่วพระนคร แต่เทวดาทั้งหลายก็กลัวเสียงนั้นไว้ไม่ให้ใครๆ ได้ยิน

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นส่งนายฉันทะไปแล้ว ทรงดำริว่า เราจักเยี่ยมพระโอรสเสียก่อน จึงลุกจากบัลลังก์ที่ประทับนั่ง เสด็จไปยังสถานที่บรรทมของพระมารดาพระราหุล แล้วทรงเปิดทวารห้องในขณะนั้น ภายในห้อง ประทีปที่เต็มไปด้วยน้ำมันหอมยังคงลุกไหม้ แม้พระมารดาพระราหุลก็ทรงบรรทมหลับ วางพระหัตถ์ไว้เหนือพระเศียรพระโอรส บนแท่นที่บรรทมอันโรยด้วยดอกไม้มีดอกมะลิลาและมะลิซ้อนเป็นต้นประมาณ ๑ อัมพะชะ (ประมาณ ๑๑ ทะนาน) พระโพธิสัตว์เสด็จย่างพระบาทถึงธรณีพระทวารแล้ว จึงทรงหยุดอยู่พลางทอดพระเนตร ทรงดำริว่า ถ้าเราจักแกะพระหัตถ์พระเทวีออกอุ้มพระโอรสของเรา พระเทวีจักตื่น เมื่อเป็นเช่นนั้น จักเป็นอันตรายในการไปของเรา เราเป็นพระพุทธานุเจ้าแล้วจักมาเยี่ยมพระโอรสของเรา จึงเสด็จลงจากปราสาท

พระโพธิสัตว์ ครั้นเสด็จลงจากปราสาทอย่างนั้นแล้ว จึงดำเนินไปใกล้ม้า ชำรพหัตถ์ขาวลูบไล้ พรางตรัสอย่างนี้ว่า “พ่อกัณฐกะ วันนี้ พ่อจงช่วยเราให้ข้ามฝั่งสักคีนหนึ่งเถิด เราจักเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ช่วยชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้นฝั่งได้ ก็เพราะอาศัยพ่อ” เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว พญาม้ากัณฐกะมีใจราเริงยินดี เกิดโสมนัส เปล่งร้องเสียงดัง ให้คนรู้ได้ในรัศมี ๑ โยชน์ เทวดาทั้งหลายทำให้เสียงนั้นอันตรธานไป ให้เสียงนั้นสงบไป ด้วยคิดว่า อย่ามีอันตรายในการออกจากเรือนบวชของพระโพธิสัตว์เลย ท้าวโลกपालทั้ง ๔ รองรับเท้าทั้ง ๔ ของม้ากัณฐกะด้วยดอกบัวที่เกิดในน้ำเย็นและบานดีแล้ว ในที่ที่เท้าของม้ากระทบไปทุกๆ อย่างก้าว ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ทรงกระโดดขึ้นหลังม้ากัณฐกะ มีสีขาวล้วนเช่นกับสังข์ชัด ให้นายฉันทะเกาะหางมาแล้วเสด็จถึงพระทวารใหญ่ ได้ยินว่า ประตูนั้น เว้นบุรุษ ๑,๐๐๐ คน ไม่มีใครสามารถเปิดได้

แต่ละบานต้องใช้บุรุษ ๑,๐๐๐ คนจึงเปิดได้ ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า ในสมัยก่อนพระราชา ทรงสดับคำของเหล่าโหราจารย์ จึงกลัวต่อการหนีไป ออกบวชของพระโพธิสัตว์ ด้วยความดำริว่า บุตรของเราจงอย่าเปิดประตูหนีออกไปในเวลาราตรี (ดังนั้น) จึงให้สร้างบรรดาประตูทั้งสองบาน แต่ละบานต้องใช้บุรุษ ๑,๐๐๐ คน จึงเปิดได้ เพราะฉะนั้น เว้นบุรุษ ๑,๐๐๐ คน จึงไม่สามารถ

เปิดประตูได้ พระราชาตั้งราชบุรุษไว้ ๑,๐๐๐ คน เพื่อการรักษาประตู พระโพธิสัตว์ เสด็จมาถึง บริเวณใกล้ประตู จึงดำริว่า “ถ้าพระทวารเปิดไม่ไหว วันนี้ เรานั่งอยู่บนหลังม้าก็ณฐกะนี้แหละ จักเอา ขาอ่อนหนีบม้าก็ณฐกะเหาะข้ามกำแพงซึ่งสูง ๑๘ ศอกไปพร้อมกับนายฉันทะผู้ยืนจับหางม้าอยู่ที่เดียว” ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า พระโพธิสัตว์ทรงประกอบด้วยการกำลังอย่างยิ่ง ย่อมทรง พลังกำลัง เมื่อเทียบกับช้างนับได้ ๑,๐๐๐ โกฏิเชือก แม้นายฉันทะก็คิดว่า “ถ้าเปิดประตูไม่ได้ เราจัก ให้พระลูกเจ้าขี่คอ ใช้มือขวาโอบม้าก็ณฐกะไว้ภายใต้ ทำไว้ในระหว่างรักแร้ จักกระโดดข้ามกำแพง ไป” แม้ม้าก็ณฐกะก็คิดว่า “ถ้าพระทวารเปิดไม่ไหว เราจักพาเจ้านายของตนซึ่งประทับนั่งติดกับหลัง พร้อมทั้งนายฉันทะเกาะหางโดยข้ามกำแพงไป” เทวดาซึ่งสถิตที่พระทวาร คิดว่า หากว่า เราไม่เปิด ประตูให้ หมู่เทวดา คงจะโกรธและลงโทษเรา เอาเถิดเราจักเปิดประตูให้ จึงถอดกลอนและเปิดประตู ให้ พระโพธิสัตว์มาถึงประตู แล้งเสด็จออกไปทางประตูตามที่เทวดาเปิดไว้

ในขณะเดียวกันนั้น มาร ผู้มีบาป ประสงค์จะทำอันตรายต่อการออกบวชของพระโพธิสัตว์ เป็นราวกะว่าผู้ปรารถนาดี คิดว่า เราจักให้พระสิทธัตถะเสด็จกลับ จึงมาสถิตอยู่ในอากาศ เบื้องหน้า ของพระโพธิสัตว์ กล่าวอย่างนี้ว่า “ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ท่านอย่าออกบวชเลย นับจากวันนี้ไป ๗ วัน จักรัตนะจักปรากฏแก่ท่าน ท่านจักได้ครองราชสมบัติแห่งทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็น บริวาร ประโยชน์อะไรด้วยการไป จงกลับเสียเถิดท่านผู้นิรทุกข์” ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ตรัสถามมาร ผู้มีบาปนั้นว่า “ท่านเป็นใคร” มารกราบทูลว่า “ข้าพเจ้าเป็นมารชื่อสวัสตี” “ดูก่อนพญามาร เรา รู้หรือกว่า จักรัตนะปรากฏแก่เรา แต่เราไม่ต้องการราชสมบัติ เราจักให้หมื่นโลกธาตุมุขีแล้ว ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ยังโลกพร้อมเทวโลกให้ข้าม ยังธรรมจักรให้เป็นไป แล้วทำการจำแนก(ธรรม) รัตนะทั้ง ๗” แล้วข่มขู่ขับไล่มารผู้มีบาปนั้นไป พญามาร เสียใจ คิดว่า “ตั้งแต่บัดนี้ไป ในเวลาเธอดำริ ถึงกามวิตกก็ดี พยาบาทวิตกก็ดี วิหิงสาวิตกก็ดี เราจักรู้กัน” นับแต่นั้นมา ก็พยายามแสวงหาช่อง ติดตามเธอไปดุดเงา

แม้พระโพธิสัตว์ ก็ทรงละทิ้งสมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิอันอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ไป โดยไม่ มีความอาลัย เหมือนทั้งก้อนเชพะ แล้วเสด็จออกจากพระนครด้วยสักการะใหญ่ ในวันเพ็ญเดือน ๘ ครั้งนั้น เมื่อนักขัตฤกษ์ในเดือน ๘ หลัง ดำเนินไปอยู่ เมื่อดวงจันทร์โคจรอยู่ท่ามกลางท้องฟ้า เมื่อห้อง แห่งจักรวาล เหมือนเต็มไปด้วยดอกคำ เหล่าพวกเทวดาพากันสักการะด้วยประทีปแก้วเป็นต้น อยู่ โลกธาตุโดยรอบ พระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนหลังม้าก็ณฐกะ มีพระประสงค์จะส่งลาพระนคร ก็แล เมื่อความคิดอย่างนี้ สักว่าเกิดขึ้นอย่างเท่านั้น มหาปฐพีก็เกิดกัมปนาทหมุนเวียนไปดุจแป้นสำหรับ ปั่นหม้อ คล้ายกับจะพูดว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษเจ้า ท่านอย่าได้ทำการกลับส่งลาเลย พระโพธิสัตว์ หยุดม้าไว้อย่างนั้น ผินพระพักตร์สู่พระนคร ตรัสอย่างนี้ว่า เทวดาผู้รักษากรุงกบิลพรัศนบุรีผู้เจริญ ทั้งหลาย พวกท่านจงฟังคำปฏิญาณของเรา เรายังไม่บรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ยังเป็นผู้มีกิเลสคือมี ราคะ มีโทสะ และมีโมหะ จักไม่มาเยี่ยมกรุงกบิลพัสดุ์อีกเลย แต่เราเป็นพระพุทธเจ้า มีพระชินาสพ แวดล้อม กระทำกรุงกบิลพัสดุ์ให้เป็นเมืองใหม่ จึงจะกลับมา ดังนี้แล้ว ทรงแสดงเจตีย์สถานอันเป็นที่ กลับของม้าก็ณฐกะ ณ ที่แผ่นดินนั้น แล้วทรงทำม้าก็ณฐกะให้บ่ายหน้าสู่หนทางที่ควรดำเนิน เสด็จ ดำเนินไปด้วยสักการะใหญ่ ด้วยสิริโสภาคใหญ่ นัยว่า เวลานั้น เทวดาทั้งหลายต่างถือคบเพลิง ๖๐,๐๐๐ ดวง นำไปข้างหน้า ตามเสด็จข้างหลัง ๖๐,๐๐๐ ดวง ทางด้านพระปรัศเบื้องขวา ๖๐,๐๐๐ ดวง ทางด้านพระปรัศเบื้องซ้าย ๖๐,๐๐๐ ดวง เทวดาพวกอื่นถือคบเพลิงนับประมาณมิได้ อยู่ที่ขอบ

ปากจักรวาล เทวดาและนาคเป็นต้นอีกพวกหนึ่ง ตามเสด็จบูชาด้วยของหอม ดอกไม้ จูณจันทน์ และธูปอันเป็นทิพย์ ภาคพื้นนภากาศหาช่องว่างมิได้ ด้วยดอกปาริฉัตตกะและดอกมณฑารพทั้งหลาย คล้ายกับก้อนเมฆหนาตกลง มีเครื่องสังคีตทิพย์บรรเลง มีเครื่องดนตรีประมาณ ๖๘,๐๐๐ ชิ้น ขับประโคมอยู่โดยรอบๆ เวลานั้น คล้ายกับเวลาที่เมฆคำราม ณ ท้องมหาสมุทร คล้ายเวลาที่สาครมีเสียงกึกก้องในท้องภูเขาคุคลธร

พระโพธิสัตว์เสด็จดำเนินไปด้วยสิริโสภาคนี้ ผ่านราชอาณาจักรทั้ง ๓ คือ กบิลพัสดุ์ สาวัตถี และเวสาลี โดยราตรีเดียวเท่านั้น แล้วบรรลู่ถึงฝั่งแม่น้ำอนโมา ในที่สุดระยะทางประมาณ ๓๐ โยชน์ มีคำถามว่า ก็มาไม่สามารถวิ่งไปไกลกว่านั้นหรือ ตอบว่า ไม่ใช่ไม่สามารถ เพราะว่า ม้านั้นอาจเที่ยวไปจนตลอดท้องจักรวาลหนึ่ง โดยไม่มีขอบเขต เหมือนเหยียบกงล้อที่สอดอยู่ในดุม แล้วกลับมา ก่อนอาหารเช้า บริโภคอาหารเช้าที่เขาจัดไว้สำหรับตน ในกาลนั้น ม้าถึงร่างที่ทับถมด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นซึ่งเทวดา นาค และครุฑเป็นต้นยืนอยู่ในอากาศแล้วโปรยลงมา ท่วมจนถึงขาอ่อน แล้วตลุยชกแห่งของหอมและดอกไม้ไป จึงได้มีความล่าช้ามาก เพราะฉะนั้น ม้าจึงไปได้เพียง ๓๐ โยชน์เท่านั้น ครั้นนั้น พระโพธิสัตว์ทรงประทับยืนที่ฝั่งแม่น้ำแล้วตรัสถามนายฉันทะว่า “แม่น้ำนี้ชื่ออะไร” นายฉันทะกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ ได้ยินว่า ชื่ออนโมา พระเจ้าข้า” คำนั้นถูกต้อง แล้วตรัสว่า แม่น้ำอนโมานี้เป็นเครื่องหมาย แม้เราก็จักบรรพชาที่ริมแม่น้ำนี้ แล้วทรงกระตุ้นเตือนให้สัญญาม้าด้วยสันเท้า ม้าจึงได้กระโดดข้ามไปประดิษฐาน ณ ฝั่งโน้นของแม่น้ำซึ่งกว้างประมาณ ๘ อูสะ

พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากหลังม้า ประทับยืนบนกองทรายซึ่งมีสีคล้ายกับแผ่นเงิน ตรัสเรียกนายฉันทะมาสั่งว่า “สหายฉันทะ เธอจงรับอาภรณ์และม้ากัณฐกะของเราไปเถิด เราจักบรรพชา” แล้วเปลื้องอาภรณ์ของตน ทำเป็นห่อภินทะ และมอบให้นายฉันทะ นายฉันทะกราบทูลว่า “ข้าแต่ท้าว แม้ข้าพระองค์จักบรรพชากับพระองค์” พระโพธิสัตว์ตรัสว่า “เธอจักบรรพชาด้วยไม่ได้ เธอจงกลับไป” ทรงห้ามเขาถึง ๓ ครั้ง แล้วทรงมอบอาภรณ์และม้ากัณฐกะให้ไป ทรงดำริว่า “ผมทั้งหลายของเรานี้ไม่เหมาะแก่สมณะ คนอื่นๆ ผู้สมควรจะตัดพระเกศาของ พระโพธิสัตว์หาไม่ ต่อจากนั้น ทรงดำริว่า “เราจักใช้พระขรรค์ตัดเองทีเดียว” จึงทรงใช้พระหัตถ์เบื้องขวาจับพระขรรค์ ที่ลอยตกลงจากท้องนภา พร้อมกับการกล่าวคำสัจ เอาพระหัตถ์เบื้องซ้ายจับยอดจุกพร้อมกับพระเมาลี แล้วโยนไปในอากาศ เพื่อทดสอบการตรัสรู้ ทรงอธิษฐานว่า “ถ้าเราจักเป็นพระพุทธเจ้า ก็ขอให้พระจุฬาและพระเมาลีนี้จงประดิษฐานอยู่ในอากาศ ถ้าจักมิได้เป็น ขอจงตกที่ภาคพื้น” แล้วจึงโยนขึ้นไป ในอากาศ พระจุฬาและพระเมาลีนั้นไปถึงที่ประมาณ ๑ โยชน์แล้วได้ประดิษฐานอยู่ในอากาศ ท้าวสักกเทวราช ทรงตรวจดูด้วยทิพยจักขุ จึงทรงรับไว้ด้วยผอบแก้วอันสมควร แล้วรับสั่งให้ประดิษฐานไว้ในเจดีย์ชื่อจุฬามณี ในภพดาวดึงส์ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

พระโพธิสัตว์ผู้เลิศ ทรงตัดพระเมาลีที่หอม
 อบอวลด้วยเครื่องหอมอย่างดี แล้วโยนขึ้นสู่เวหาส
 ท้าวสหัสสเนตรทรงพระนามว่า วาสวะ
 ก็ทรงรับด้วยผอบทองอันประเสริฐ ทูลไว้ด้วยพระเศียร

พระเกศาของพระโพธิสัตว์นั้น เหลือประมาณ ๒ อนุคูลี เวียนเป็นทักษิณาวัตร แขนบติดกันกับพระเศียร

พระเกสาเหล่านั้นมีประมาณนั้นเท่านั้นจนตลอดพระชนมาชีพ และพระมัสสุก็พอสมควรกัน ชื่อว่ากิจที่จะต้องปลงพระเกสาและ พระมัสสุไม่มีอีกต่อไป

พระโพธิสัตว์ทรงดำริต่อไปอีกว่า “ผ้ากาสิกพัสดุทั้งหลายเหล่านี้ไม่สมควรแก่สมณะของเรา เราจักบวชด้วยกาสิกพัสดุอะไร ครั้นนั้น ฌฏิกกรรมหาพรหมผู้เป็นสหายเก่าของพระโพธิสัตว์ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ มีมิตรภาพยังไม่ทันเก่าถึงหนึ่งพุทธันดร คิดว่า “ในวันนี้ สหายของเราเสด็จออกมหาภิเนษกรรม เราจักถือเครื่องสมณบริวารไปถวายเธอ” แล้วได้นำสมณบริวารทั้ง ๘ คือ

บริวารเหล่านี้ คือ ไตรจีวร ๑ บาตร ๑ มีด ๑
เข็ม ๑ รัตประคต ๑ รวมเป็น ๘ กับผ้ากรองน้ำ
เป็นของสมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบความเพียร
เหล่านี้มาถวาย

พระโพธิสัตว์ก็ทรงนุ่งห่มผ้าอันเป็นธงชัยแห่งพระอริยะ ทรงถือเพศบรรพชิตอันอุดม ทรงตรัสว่า “ฉันนะ เธอจงกราบทูลพระชนกชนนีถึงความไม่มีโรคของเรา” แล้วทรงส่งไป ก็แล เมื่อจะทรงส่งไป ได้ตรัสอย่างนี้ว่า “ดูก่อนสหายฉันนะ เธอจงทูลแจ้งอย่างนี้แก่มารดาบิดาของเรา ขอเดชะ พระราชบุตรของพระองค์ บวชแล้ว เมื่อมองเห็นคนแก่ ภัย ในชาติ ชรา และมรณะ มีพระสงฆ์จะถอนสัตว์โลกผู้ไม่มีที่พึ่งออกจากภพทั้ง ๓ ทั้งหมด อีกไม่นาน ทรงบรรลุปัจจยุตญาณแล้ว จักกลับมาเช็ดน้ำอสุชลของพระองค์ด้วยการให้บรรลุประสัทธิธรรม อันประเสริฐ นายฉันนะ สดับพระดำรัสนั้นแล้ว หมอบลงใกล้พระบาทของพระมหาสัตว์ด้วยความโศกอันมีกำลัง ร้องไห้คร่ำครวญพลาญกราบทูลว่า ข้าพระองค์จะตัดใจไปจากพระองค์แล้วกลับสู่กรุงกบิลพัสดุ์ได้อย่างไร ? แม้ข้าพระองค์ก็จักบวชพร้อมกับพระองค์ จักอุปถัมภ์บำรุงพระองค์ พระมหาสัตว์ตรัสถามว่า เพราะเหตุไร เธอถึงจักบวชพร้อมกับเรา ? นายฉันนะตอบว่า เพราะความสืเนหาพระเจ้าข้า พระมหาสัตว์ ตรัสว่า สหาย ถ้าอย่างนั้น ถ้าเธอมิมีความรักในเราจริง เธอจงกลับไป ถ้าเธอไม่กลับไป บิดาของเรานั้น คงหทัยสลายแตกตายไปแน่ แล้วยังพระนางมหาปชาบดีโคตรมี พระนางยโสธราชนปทกัลยาณี ก็คงจะหทัยสลายถึงตายเป็นแน่ เมื่อญาติเหล่านั้นตายไปหมด แล้วราหุลบุตรน้อยของเราย่อมจะไม่ตายไปด้วยได้อย่างไร หทัยของชนเหล่านั้น ที่เธอกลับไปรักษาไว้ จักเป็นเหมือนภาชนะรองรับพระธรรมของเรา เพราะเหตุนี้ สหาย เจ้าต้องกลับไป ถ้าเจ้าไม่กลับไป เจ้าก็มิมีความรักในเราจริง เจ้าจงลุกขึ้นแล้วกลับไป ลำดับนั้นแล นายฉันนะคิดว่า เราไม่สามารถกล่าวล่วงอาชญาของพระลูกเจ้าได้ จึงทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ข้าพระองค์จักกลับไป แล้วทำศรัทธาของตนให้วางอยู่เบื้องเท้าของพระมหาสัตว์นั้น กล่าวด้วยความผิดที่เกิดขึ้นด้วยความผิดที่เกลือกกล่นเหมือนเม็ดทราย ก็ดี โทษที่เกิดขึ้นกระจัดกระจายไปเหมือนการโปรยดินฝุ่น ขอพระองค์โปรดอภัยโทษทั้งปวงนั้นของข้าพระองค์ด้วยเถิด ดังนี้แล้วลุกขึ้นทำอัญชลี กราบไหว้แล้วทำประทักษิณพระโพธิสัตว์ แล้วหลีกไป ฝ่ายมัททกัญฐกะยืนฟังพระดำรัสของพระโพธิสัตว์ทรงปราศรัยกับนายฉันนะ จึงคิดว่า “บัดนี้ เราจักไม่ได้เห็นเจ้านายของเราอีก ได้ยินว่าเจ้านายจัดส่งเรากลับไป ข้อนั้นจริงยกไว้ (แต่) นายฉันนะจักเป็นผู้อันเจ้านายใช้ให้พาเรากลับไป เราไม่ต้องการเครื่องประดับทรัพย์สินสมบัติด้วยถ้อยคำยกย่อง โอ โทษมิด้วยความสำคัญในการไม่กล่าว แม้เราเป็นสัตว์ดิรัจฉาน การไปของเราด้วยอำนาจของผู้ใด สมบัติเห็นปานนี้ อันท้าวจตุโลกบาลรองรับไว้ อันเทวดาทั้งหลาย บดบังไว้ด้วยเงาแห่งฉัตรที่พรหมประองไว้ด้วยการสักการะ แต่ไป ไม่มีสิ่งที่ยัง

กว่านี้อีก ประโยชน์อะไรแก่เราด้วยสมบัติที่ได้ในที่อื่น เพราะการละทิ้งเจ้านาย ความตายของเรานั้น แหละประเสริฐกว่า เป็นเหมือนประสงค์จะล้าเท้าของพระมหาบุรุษด้วยน้ำตาที่หล่นไหลลง ร้องไห้แล้ว เลียคุแห่งพระบาท(ของมหาบุรุษ) ด้วยลันอันมีสีเหมือนผ้ากำพลแดง ซึ่งใช้เป็นผ้าห่มอันประเสริฐ แล้วมองดูพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ใช้ผ้าพระหัตถ์อันมีลายขจกรลักษณะ ลูบไล้ที่หลังของม้ากัณทกะนั้น จากนั้น นายฉันทะได้นำพาม้ากัณทกะไป แม้ม้ากัณทกะ มีคออันหนักด้วยกระดิ่งที่ห้อยย้อยลง จากการหมุนกลับไปมองพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์ ไม่ยอมเงยหน้าขึ้นด้วยความเชื่อในผลแห่งความพยายามที่เจ้านายของตนให้สำเร็จแล้วพอกลับคลองจักขูไปได้หน่อยหนึ่ง เมื่อไม่อาจอดกลั้นความโศกไว้ได้ หทัยก็แตกทำลาย ทำกาลกิริยา ไปเกิดเป็นเทพบุตรนามว่า กัณฐกะ ผู้มีนางอัปสร ๑,๐๐๐ แวดล้อม ในภพดาวดึงส์ นายฉันทะเห็นเหตุการณ์นี้แล้ว กล่าวว่า กัณฐกะสหายเจ้าได้ให้เจ้านายชีหลัง ให้เราจับหางมาแล้ว บัดนี้ เจ้ายึดเอาชัยชนะคือความตาย เพราะเพราะความรักดีในเจ้านายตายไปแล้ว (ส่วน)เราเป็นมนุษย์ยังไม่ตาย เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉานตายไปแล้ว หอบเครื่องประดับมา และบูชาด้วยดอกโกสุมป้า แล้วกล่าวว่า เจ้าจงไปสวรรคเกิด ได้เดินทางไปแล้ว เบื้องต้น นายฉันทะ มีแต่ความเศร้าโศกอย่างเดียวเท่านั้น แต่เพราะม้ากัณฐกะมาทำกาลกิริยา เขาจึงมีความโศกทั้ง ๒ อย่างบีบคั้น พลากร้องให้ คร่ำครวญไปพระนคร

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ทรงบรรพชาที่เสด็จยับยั้งอยู่ด้วยความสุขสำราญอันเกิดจากการบรรพชาตลอด ๑ สัปดาห์ ณ ป่ามะม่วงชื่อนุปิยะ ซึ่งมีอยู่ในประเทศนั้นนั่นเอง แล้วเสด็จดำเนินด้วยพระบาท เข้าสู่พระนครราชคฤห์ สิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ เพียงวันเดียวเท่านั้น ครั้นเสด็จเข้ากรุงแล้ว จึงเสด็จเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก เพราะได้เห็นรูปของพระโพธิสัตว์ ชาวพระนครทั้งสิ้นจึงได้ถึง ความโกลาหล เหมือนช้างธนูบาลเข้าสู่กรุงราชคฤห์ และเหมือนจอมอสุรินทร์เข้าสู่เทพนคร ราชบุรุษทั้งหลายไปกราบทูลว่า “ขอเดชะฝ่ายละอออุฬารพระบาท มีสัตรีรูปเช่นนี้ อย่างนี้ เทียวขออาหารในพระนคร พวกข้าพระพุทธองค์ไม่ทราบ จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ เป็นนาคหรือครุฑ” พระราชาสดับคำนั้นแล้ว ประทับยืนอยู่บนพื้นปราสาท ทอดพระเนตรเห็นรูปสมบัติของพระมหาบุรุษ แล้วทรงเกิดอัศจรรย์ จึงส่งราชบุรุษไปว่า “จงไปเกิดสหาย จงไปสอบสวนดู ถ้าผู้นั้นจักเป็นอมนุษย์ ออกไปจากพระนครแล้วจักอันตรายไป ถ้าเป็นเทวดาก็จักไปทางอากาศ ถ้าเป็นนาคก็จักดำดิ่งไป หากเป็นมนุษย์จักฉันอาหารตามที่ได้” พวกราชบุรุษ รับพระดำรัสแล้วติดตามพระมหาบุรุษwx

ฝ่ายพระมหาบุรุษแล รวบรวมอาหารที่ระคนกันแล้ว ทรงรู้สึกว่ อาหารเพียงเท่านี้พอที่จะยังอัตภาพของเราให้เป็นไปได้ เสด็จออกจากพระนครโดยทางที่เสด็จเข้าไบนั่นเอง ประทับนั่งผิน พระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ภายใต้ร่มเงาแห่งภูเขาบันทวะ เตรียมจะเสวยพระกระยาหารลำดับนั้น พระอันตะ (ลำไ้ใหญ่) ของพระองค์ก็เกิดอาหารปั่นป่วน ถึงอาการดังจะขย้อนออกทางพระโอษฐ์ แต่นั้นพระองค์ก็ทรงอดอดพระทัยด้วยอาหารปฏิกุล เพราะอัตภาพนั้นยังไม่เคยพบเห็นอาหารชนิดนี้ แมด้วยพระจักขุ จึงทรงกล่าวสอนพระองค์เองอย่างนี้ว่า “ดูก่อนสิทธัตถะ เธอกำเนิดแล้วในสถานที่มิอาหารเกิดจากข้าวสาลีหอมที่เก็บค้างตั้ง ๓ ปี และอาหารมีรสเลิศต่างชนิดในตระกูลที่มีอาหารและน้ำบริบูรณ์หาได้ง่าย” ครั้นทรงพบเห็นภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลรูปหนึ่ง ทรงดำริว่า “เมื่อไรหนอ แม้เราจักได้เที่ยวบิณฑบาตฉันเช่นนี้บ้าง เราจักได้พบกาลเช่นนั้นหรือหนอ จึงออกมาบวช” บัดนี้ เธอทำดังนั้นหรือ ครั้นทรงสอนพระองค์เองอย่างนั้นแล้ว ก็ทรงเสวยพระกระยาหารโดยปราศจากความรังเกียจ

ราชบุรุษทั้งหลาย เห็นความเป็นไปนั้น จึงพากันไปกราบทูลแด่พระราชบิดา พระราชาสดับคำของทูตแล้ว รีบเสด็จออกจากพระนคร เสด็จไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ ทรงเลื่อมใสในอริยาบถเท่านั้น จึงทรงมอบถวายอิสริยยศทั้งหมดแด่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า มหาบพิตร อาตมภาพมิได้มีความต้องการด้วยวัตถุทางโลกหรือกิเลสทางโลกเลย อาตมภาพปรารถนา ปริมาภิสมัยโพธิญาณ จึงออกบวช พระราชาตรัสถามว่า ข้าแต่บัณฑิต ท่านเป็นผู้ออกบวชเพื่อประโยชน์อะไร ? ตรัสตอบว่า เราเห็นคนแก่ คนป่วยที่ทุกข์ทรมาน และคนตาย และเห็นบรรพชิตผู้บ่มเพาะกิเลส สวรรค์ เพราะเหตุนี้ เราจึงออกบวช พระราชาสดับคำนั้นแล้ว แม้จะทรงอ่อนวอนเป็นเอนกประการ ก็ไม่ได้นำพระทัยของพระโพธิสัตว์นั้น จึงตรัสว่า “พระองค์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ก็พระองค์ได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พึงเสด็จมายังแคว้นของข้าพระองค์ก่อน” ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ก็ทรงถวายปฏิญาณแด่พระราชบิดาแล้ว เสด็จจาริกไปโดยลำดับ เสด็จเข้าไปหาอาหารดาบสกาลามโคตรและอุทกดาบสรามบุตร ทรงบำเพ็ญสมาบัติให้เกิดขึ้น ทรงดำริว่า “นี้มีช่องทางแห่งการตรัสรู้” ไม่ทรงพอพระทัยสมาบัติภาวนาเช่นนั้น มีพระประสงค์จะทรงเริ่มตั้งความเพียรใหญ่ เพื่อแสดงเรี่ยวแรงและความเพียรของพระองค์แก่โลก พร้อมทั้งเทวโลก จึงเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลา ทรงดำริว่า “ภูมิภาคนี้น่ารื่นรมย์ใจหนอ แล้วเสด็จเข้าจำพรรษาตั้งความเพียรใหญ่ที่ตำบลอุรุเวลานั่นเอง” ฝ่ายบรรพชิต ๕ รูป มีโกณฑัญญะเป็นหัวหน้าแม่เหล่านั่นแล พากันเที่ยวภิกขาจารไปในคาม นิคม และราชธานี ได้ทันพระโพธิสัตว์ ณ ตำบลอุรุเวลานั้น ลำดับนั้น บรรพชิตทั้ง ๕ รูปนั้น อุปัฏฐากพระโพธิสัตว์นั้นผู้ตั้งความเพียรใหญ่ตลอด ๖ พรรษา ด้วยวัตรปฏิบัติมีการกวาดบริเวณเป็นต้นและเที่ยวคอยใกล้ๆ ด้วยหมายใจว่า “จักเป็นพระพุทธเจ้าในกาลบัดนี้ จักเป็นพระพุทธเจ้าในกาลบัดนี้” ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า “เราจักทำทุกกริยาให้ถึงที่สุด” จึงทรงผ่อนเสวยวันละน้อยมีอาหารเพียงเท่าเมล็ดงา และเมล็ดข้าวสารเมล็ดเดียว เป็นต้น แม้โดยที่สุดทรงทำการตัดอาหารทั้งเทวดาก็เข้าไปแทรกโอฆารสแม้ทางขุมพระโลมา

ครั้นเมื่อพระโพธิสัตว์นั้น มีพระวรกายถึงความอ่อนเปลี้ยอย่างยิ่ง เพราะความเป็นผู้ไม่มีพระกระยาหารนั้น พระวรกายอันมีพระฉวีวรรณดังทอง ได้มีพระฉวีวรรณดำไป ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ก็ถูกปกปิดไว้ในกาลบางคราว ทรงเพ่งฌานอันไม่มีลมปราณ ทรงถูกเวทนาใหญ่ครอบงำแล้ว ทรงถึงวิสัยอุญฺหสลับลงในที่สุดที่จกกรม ครั้งนั้น เทวดาบางพวกกล่าวถึงพระโพธิสัตว์นั้นว่า “พระสมณโคดม ทำกาละเสียแล้ว” บางพวกกล่าวว่า “ธรรมเครื่องอยู่นี้เป็นภาวะแห่ง พระอรหันต์” บรรดาเทวดาเหล่านั้น พวกใดกล่าวว่า “ตายเสียแล้ว” พวกนั้นก็ไปแจ้งข่าวแก่พระเจ้า สุทโธทนะ มหาราชาว่า “พระโอรสของพระองค์สวรรคตแล้ว” พระเจ้าสุทโธทนะทรงค้ำว่า พระโอรสของเรายังไม่เป็นพระพุทธเจ้าจะไม่ตาย พวกเทวดากราบทูลว่า “พระโอรสของพระองค์จักไม่อาจเป็นพระพุทธเจ้า ทรงล้มลงทำกาละที่ภาคพื้นที่ทำความเพียรนั่นเอง” พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วทรงคัดค้านว่า “เราไม่เชื่อ ขึ้นชื่อว่าโอรสของเรา ยังไม่บรรลुพระโพธิญาณแล้ว ทำกาลกริยา ไม่มี” ถามว่า เพราะเหตุไร พระราชาจึงไม่ทรงเชื่อ ตอบว่า เพราะเหตุว่า พระองค์ทรงเห็นปาฏิหาริย์ ในวันที่ให้พระกุมารให้วักพาส์เทวิลดาบส และปาฏิหาริย์ที่โคนต้นไม้หัว

พระโพธิสัตว์ทรงกลับได้สัญญาลุกขึ้นยืนได้อีก เทวดาเหล่านั้นก็มากราบทูลพระราชาให้ทรงทราบว่า ข้าแต่มหाराชา “พระโอรสของพระองค์ไม่มีพระโรคแล้ว” พระราชาตรัสว่า “เรารู้ว่าโอรสของเรายังไม่ตาย” เมื่อพระมหาสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกกริยาสิ้น ๖ พรรษา เวลาได้เป็นเหมือนท่า

ปมไว้ในอากาศ พระองค์ทรงดำริว่า “ขึ้นชื่อว่าการบำเพ็ญทุกกรกิริยานี้ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงเที่ยว บินทบาตในคามและนิคมทั้งหลายเพื่อนำพระกระยาหารหยาบมาเสวยแล้วได้เสวยพระกระยาหาร ” เมื่อเป็นเช่นนั้น ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ของพระโพธิสัตว์นั้นก็ได้กลับเป็นปกติ พระวรกายได้ มีวรรณดังทอง ฝ่ายภิกษุปัญจวัคคีย์คิดว่า “พระสิทธัตถะกุมารนี้ แม้ทำทุกกรกิริยาสิ้น ๖ ปี ก็ยังไม่อาจ บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ บัดนี้ เทียวไปบินทบาตในหมู่บ้านเป็นต้น เสวยพระกระยาหารหยาบอยู่ จักอาจบรรลุได้อย่างไร พระสิทธัตถะนี้กลายเป็นผู้มักมาก คลายความเพียรเสียแล้ว การที่พวกเรา หวังคุณวิเศษจากสำนักของท่านผู้นี้ ก็เท่ากับการที่บุคคลผู้ต้องการล้างศีรษะหวังหยาดน้ำค้าง พวกเรา จะมีประโยชน์อะไรกับบุคคลผู้นี้” แล้วจึงพากันทั้งพระมหาบุรุษเก็บบาตรจีวรของตนๆ เดินทางไปสิ้น ระยะทาง ๑๘ โยชน์ เข้าไปสู่ป่าอิสิปตนะ เขตเมืองพาราณสี

โดยสมัยนั้นแล ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม มีนางทาริกาชื่อสุชาดา เกิดในเรือนของเสนา กุณุมพี เจริญวัยแล้ว ได้ทำความปรารถนาไว้ที่ต้นไทรต้นหนึ่งว่า “หากข้าพเจ้าได้ไปเรือนสกุลสามีที่มี ชาติเสมอกัน จักได้บุตรในครรภ์คนแรก ข้าพเจ้าจักทำพลีกรรมแก่ท่าน ด้วยการบริจาคทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ ทุกๆ ปี” ความปรารถนานั้นของนางสำเร็จแล้ว เมื่อพระมหาสัตว์บำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ ครบ ๖ ปีบริบูรณ์ นางใคร่จะทำพลีกรรมในวันเพ็ญเดือน ๖ และปรารถนาจะให้ได้น้ำนมที่มีน้ำขุ่น และมีรสโอชา จึงได้ทำการผลัดเปลี่ยนนมกัน ตั้งแต่เบื้องต้นให้ปล่อยแม่โคนม ๑,๐๐๐ ตัว ให้เทียวไป ในป่าชะเอมเครือ แล้วให้แม่โค ๕๐๐ ตัว ดื่มน้ำนมโค ๑,๐๐๐ ตัวเหล่านั้น แล้วให้แม่โคนมอีก ๒๕๐ ตัว ดื่มน้ำนมของโค ๕๐๐ ตัวเหล่านั้น ทอนลงอย่างนี้ จนถึงแม่โคนม ๘ ตัว ดื่มน้ำนมโค ๑๖ ตัว ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ นางคิดว่า “เราจักทำพลีกรรมแต่เช้าตรู่ทีเดียว” จึงลุกขึ้นในเวลารุ่งอรุณของราตรี ให้คนรีดน้ำนมแม่โคนม ๘ ตัวเหล่านั้น ลูกโคทั้งหลายไม่มาใกล้เต้านมของแม่โคทั้งหลาย แต่พอเขา นำภาชนะใหม่เข้าไปใกล้เต้านม ธารน้ำนมก็ไหลออกตามธรรมชาติของตน นางสุชาดาเห็นอัศจรรย์นั้น แล้ว จึงตักน้ำนมใส่ภาชนะใหม่ด้วยมือของตนทีเดียว แล้วก่อไฟด้วยมือของตนเช่นกัน เริ่มจะหุง

เมื่อนางสุชาดากำลังหุงข้าวปายาสนั้น ฟองใหญ่ๆ ได้ตั้งขึ้นแล้วไหลวนเป็นทักษิณาวฏฏ แม้ ฟองเดียวไม่ตกไปภายนอก ควันไฟแม้เล็กน้อยก็ไม่ลุกขึ้นจากเตา ในสมัยนั้น ท้าวโลกบาลทั้ง ๔ พากัน มาถือการอารักขาที่ริมเตาไฟ ท้าวมหาพรหมกั้นฉัตร ท้าวสักกะนำคันทิมาใส่ไฟให้ลูกโพล่งอยู่ เทวดา ทั้งหลายรวบรวมโอชะอันเข้าไปสำเร็จแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ อันมีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร ใส่เข้าไปในข้าวปายาสนั้นด้วยอานุภาพของตน เหมือนบุคคลคั้นรวงฝ้ายอันติดอยู่ที่ ท่อนไม้ แล้วถือเอาแต่น้ำหวาน ฉะนั้น จริงอยู่ ในเวลาอื่นๆ เทวดาทั้งหลายใส่โอชะในทุกคำข้าว ก็แต่ ว่า ในวันตรัสรู้และวันปริณิพพานใส่โอชะในหม้อเลยทีเดียว นางสุชาดาเห็นเหตุอัศจรรย์มิใช่น้อย ซึ่ง ปรากฏแก่ตนในที่นั้นโดยวันเดียวเท่านั้น จึงเรียกนางปุณณทาสีมาสั่งว่า “แม่แม่ปุณณฯ วันนี้เทวดา ของเราทั้งหลายนำเลื่อมใสยิ่งนัก ในเวลาที่มีประมาณเท่านี้ เราไม่เคยเห็นเหตุอัศจรรย์มีประมาณเท่านี้ เพราะเหตุนี้ เธอจงรีบไปดูแลเทวสถานโดยเร็ว” นางปุณณทาสีนับรับค่านางสุชาดาว่า “เจ้าคะ คุณ แม่” แล้วรีบด่วนไปยังโคนต้นไม้

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้ทรงเห็นมหาสุบิน ๕ ประการในตอนกลางคืนนั้น มหาสุบินได้มีอย่างนี้

:-

แผ่นดินใหญ่นี้ เป็นที่นอนใหญ่ ขุนเขาหิมวันต์เป็นเขนย(หมอน) มือซ้ายหย่อนลงในสมุทร ด้านทิศตะวันออก มือขวาหย่อนลงในสมุทร ด้านทิศตะวันตก เท้าทั้งสองหย่อนลงในสมุทรด้านทิศใต้ นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๑ ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์

หล้างอกขึ้นจากพระนาภีโดยเป็นท่อนไม้สีแดงขนาดเท่าองุ่น เมื่อบุคคลมองเห็นอยู่นั้นเองก็พุ่งขึ้นๆอย่างนี้คือ ๑ คีบ, ๓ คอก, ๑ วา, ๑ ไม้เท้า, ๑ คาวุต, กิ่งโยชน, ๑ โยชน จนตั้งจรด ท้องฟ้าหลายพันโยชน นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๒ ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์

การที่หมู่หนอนสีขาว มีหัวดำได้ไต่ขึ้นจากเท้า (ของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า) ปกปิด ตั้งแต่ปลายเล็บจนถึงบริเวณพระชาณู นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๓ ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์

นก ๔ เหล่า มีสีต่างๆ กันอย่างนี้ คือนกตัวหนึ่งสีเขียว ตัวหนึ่งสีเหลือง ตัวหนึ่งสีแดง ตัวหนึ่งสีเหมือนใบไม้แห้ง บินมาจากทิศทั้ง ๔ ตกลงแทบเท้าแล้ว ทุกตัวกลับกลายเป็นสีขาว คือขาวปลอด นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๔ ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เดินจงกรมอยู่บนเบื้องบนภูเข อันเต็มไปด้วยคูสูงใหญ่ประมาณ ๓ โยชน นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๕ ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์

บรรตามหาสุบินนิมิตทั้ง ๕ ประการนั้น มหาสุบินประการที่ ๑ ปรากฏเป็นนิมิตให้ทราบ ว่า ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยม มหาสุบินประการที่ ๒ ปรากฏเป็นนิมิตให้ทราบว่า ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ริยมรรคมีองค์ ๘ ประกาศดี แล้ว จนถึงเวทนาและมนุษย์ทั้งหลาย มหาสุบินประการที่ ๓ ปรากฏเป็นนิมิตให้ทราบว่า คฤหัสถ์ ผู้ ทุ่มหม่มผ้าขาวจำนวนมากได้ถึงตถาคตเป็นสรณะตลอดชีวิต มหาสุบินประการที่ ๔ ปรากฏเป็นนิมิต ให้ ทราบว่า วรรณะทั้ง ๔ นี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตใน ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติอันยอดเยี่ยม มหาสุบินประการที่ ๕ ปรากฏเป็น นิมิตให้ทราบว่า ตถาคตได้ปัจจัย ๔ (คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร) และไม่ลุ่มหลง ในปัจจัย ๔ เหล่านั้น

อีกประการหนึ่ง คือ เรานั้นได้เห็นแผ่นดินใหญ่แห่งจักรวาลใด เป็นพุทกบรรทมอันมีสิริ แผ่นดินใหญ่แห่งจักรวาลนั้นเป็นบุรพนิมิตแห่งความเป็นพระพุทเจ้า ได้เห็นภูเขาหิมพานต์ใดเป็น เขนย ภูเขาหิมพานต์นั้นเป็นบุรพนิมิตแห่งพระเขนย คือ พระสัพพัญญุตญาณ ได้ทรงเห็นพระหัตถ์ และพระบาททั้ง ๔ ประดิษฐานบนยอดภูเขาจักรวาลใด การที่พระหัตถ์และพระบาททั้ง ๔ ประดิษฐานบนยอดภูเขาจักรวาล นั้นเป็นบุรพนิมิตในการประกาศธรรมจักรที่ใครๆ ให้หมุนกลับไม่ได้ ได้เห็นพระองค์เองบรรทมหงายใด การบรรทมหงาย นั้นเป็นบุรพนิมิตแห่งความที่เหล่าสัตว์ผู้คว่ำหน้า อยู่ในภพทั้ง ๓ หงายหน้าขึ้น ทรงเป็นประดุจลี้มพระเนตรเห็นอันใด การลี้มพระเนตรเห็น อันนั้นเป็น บุรพนิมิตแห่งการได้ทิพยจักขุ แสงสว่างได้ปรากฏเป็นอันเดียวกันจนถึงภวคพรหมอันใด แสงสว่าง อันนั้นเป็นบุรพนิมิตแห่งพระญาณที่อะไรๆ ก็ขวางไม่ได้ พระโพธิสัตว์ได้เห็นมหาสุบินนิมิตทั้งหลาย อันมิได้เป็นเหตุที่ไม่ตั้งอยู่โดยความแตกต่างจากกัน ทรงใคร่ครวญอยู่ ทรงทำการสันนิษฐานว่า “ใน วันนี้ เราจักได้เป็นพระพุทเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย” พอรাত্রีนั้นผ่านไปแล้ว ทรงทำการตระเตรียม พระองค์ คอยเวลาภิกษาจารอยู่ จึงเสด็จมาประทับนั่งที่โคนนิโครธนั้นนั่นเทียว แต่เข้าตรูทีเดียว ทรง ทำโคนไม้ทั้งสี่ให้สว่างไสวด้วยพระรัศมีของพระองค์ ด้วยประการฉะนี้ ครั้งนั้นแล นางปุลณทาสีนั้น ได้มาพบเห็นพระโพธิสัตว์ ประทับนั่งที่โคนไม้ มองดูโลกธาตุทางทิศตะวันออก เพราะได้เห็นต้นไม้

ทั้งสิ้นมีแสงสุกดังทองคำ ด้วยรัศมีอันชาญออกจากพระกายของพระองค์ นางจึงได้มีความคิดว่า “ในวันนี้ เทวดาของเราทั้งหลายคงจะลงมาจากต้นไม้ มานั่งเพื่อรับพลีกรรมด้วยมือของตนเองทีเดียว” จึงเป็นผู้ถึงความลึงโลดใจ รีบไปบอกเนื้อความนั้นแก่นางสุชาดา

นางสุชาดาฟังคำของนางปทุมณฑาสีนั้นแล้ว จึงมีจิตยินดีกล่าวว่า “ตั้งแต่วันนี้ไป เธอจะตั้งอยู่ในฐานะธิดาคนใหญ่ของเรา แล้วได้ให้เครื่องประดับทั้งปวงอันสมควรแก่ธิดา” อนึ่ง เพราะเหตุว่า ในวันที่จะบรรลุลความเป็นพระพุทธรเจ้า การได้ภาชนะทองคำ ๑๐๐,๐๐๐ จึงจะควร ฉะนั้น นางสุชาดานั้น จึงเกิดความคิดขึ้นว่า “เราจักใส่ข้าวปายาสในถาดทอง” จึงให้คนนำถาดทองราคาหนึ่งแสนมา ประทานจะใส่ข้าวปายาสลงในถาดทองนั้น จึงรำพึงถึงโภชนะที่สุกแล้ว ข้าวปายาสทั้งหมดก็กลิ้งไปประดิษฐานอยู่ในถาด คล้ายน้ำกลิ้งตกจากใบบัวฉะนั้น ข้าวปายาสนั้นได้มีประมาณเต็มถาดใบหนึ่งพอดี นางสุชาดาจึงเอาถาดทองคำใบอื่นครอบถาดใบนั้น แล้วเอาผ้าขาวห่อ ตกแต่งอัฐภาพด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง แล้วพูนถาดนั้นไว้บนศีรษะของตน ไปสู่โคนต้นนิโครธด้วยอาณภาพใหญ่ แลดูพระโพธิสัตว์แล้วเกิดความโสมนัสเป็นกำลัง จึงน้อมกายเข้าไปตั้งแต่ที่แลเห็น โดยเข้าใจว่า “รุกขเทวดา” แล้วปลงถาดลงจากศีรษะ เปิดฝาแล้วจับน้ำเต้าทองใส่น้ำที่อบด้วยดอกไม้หอมเข้าไปย่นใกล้พระโพธิสัตว์ บาดดินที่ขมิฐิการมหาพรหมถวายไม่เคยละห่างพระโพธิสัตว์ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ในขณะนั้นหายไป พระโพธิสัตว์เมื่อไม่เห็นบาตรจึงเหยียดพระหัตถ์ขวาออกรับน้ำ นางสุชาดาก็วางถาดข้าวปายาสลงในพระหัตถ์ของพระมหาบุรุษพร้อมกันนั้นทันที พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรนางสุชาดาแล้ว นางกำหนดอาการของพระมหาสัตว์นั้นแล้วจึงกราบทูลว่า “ข้าแต่เจ้า ขอท่านจงถือเอาสิ่งที่ดิฉันบริจาคนแก่ท่านไปตามขอบใจเถิด” ไหว้แล้วกราบทูลอีกว่า ขอให้ความปรารถนาจงสำเร็จแม้แก่ท่านเหมือนที่สำเร็จแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด” แล้วไม่มีความอาลัยในถาดทองซึ่งมีค่าแสนหนึ่งเหมือนใบไม้เก่าหลีกไป

แม้พระโพธิสัตว์ก็เสด็จลุกจากอาสนะที่ประทับนั่ง ทรงทำประทักษิณต้นไม้แล้ว ถือเอาถาดเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้วทรงวางถาดลงที่ริมฝั่งท่าชื่อสุปดิษฐ์ อันเป็นสถานที่เสด็จลงสรองสนานในวันตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์หลายแสนพระองค์ เสด็จลงสรองสนานแล้ว ทรงนุ่งธงชัยของ พระอรหันต์อันเป็นเครื่องนุ่งห่มของพระพุทธรเจ้าหลายแสนพระองค์ ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ทรงกระทำก้อนข้าว ๔๙ ปั้น ประมาณเท่าจาวตาลสุกจาวหนึ่งๆ แล้วทรงเสวยข้าวมธุปายาสอันมีน้ำน้อยทั้งหมด ก็ข้าวมธุปายาสนั้นได้เป็นพระกระยาหารสำหรับพระองค์ตลอด ๔๙ วัน เมื่อเวลาตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้วประทับอยู่ที่ควงไม้โพธิ์ตลอด ๗ สัปดาห์ เวลาเพียงเท่านั้นมิได้มีพระกระยาหารอย่างอื่นเลย ไม่มีการสรองสนาน ไม่มีการสรองพระพักตร์ ไม่มีการถ่ายพระบังคนหนัก ทรงยับยั้งอยู่ได้เพราะความสุขอันเกิดจากฌาน สุขอันเกิดจากมรรค สุขอันเกิดจากผลอย่างเดียวนั้น ครั้นทรงเสวยข้าวปายาสแล้ว ทรงจับถาดทองแล้วอธิษฐานว่า “ถ้าเราจักได้เป็นพระพุทธรเจ้าในวันนี้ไซ้ ขอให้ถาดใบนี้จงลอยทวนกระแสน้ำไป ถ้าจักไม่ได้เป็น จงลอยไปตามกระแสน้ำ” แล้วได้ลอยถาดไปในกระแสน้ำ ถ้าว่า ถาดนั้น เป็นเหมือนการนับ แสดงนิมิตแห่งพระสัพพัญญุตญาณของพระโพธิสัตว์ลอยตัดกระแสน้ำ ไปถึงท่ามกลางแม่น้ำ แล้วลอยทวนกระแสน้ำไป ตลอดที่ประมาณ ๘๐ ศอก เหมือนมามีฝีเท้าเร็วแล่นไป แล้วจมลงในที่น้ำวนแห่งหนึ่งตรงที่ท่ามกลางแม่น้ำนั่นเอง ไปถึงภพภพนาคราช กระทบถาดเครื่องบริโภคนของพระพุทธรเจ้า ๓ พระองค์ มีเสียงดังกรึกๆ แล้วได้วางซ้อนอยู่ภายใต้ถาดเหล่านั้น พญานาคราชได้สดับเสียงนั้นแล้ว ตื่นขึ้นแล้ว กล่าวว่า “เมื่อวาน

พระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นแล้วพระองค์หนึ่ง วันนี้ บังเกิดขึ้นอีกแล้วพระองค์หนึ่ง” แล้วลุกขึ้น ไปยืนกล่าวคาถาชมเชยหลายร้อยบท ได้ยินว่า เวลาที่แผ่นดินใหญ่ยกขึ้นเต็มท้องฟ้าประมาณหนึ่งโยชน์ ๓ คาจุด ได้ปรากฏแก่พญานาคนั้นว่า “เท่ากับวันนี้หรือวานนี้”

พระโพธิสัตว์ ทรงเป็นผู้มีพระทัยร่าเริงยินดีว่า เพราะนิมิตนั้น เราจักเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน จึงประทับพักผ่อนทำทิวาวิหารสมาบัติในป่าไม้สาละซึ่งมีดอกบานสะพรั่ง ริมฝั่งแม่น้ำ ในเวลาที่ดอกไม้หล่นจากช่อ ในเวลาเย็น จึงได้เสด็จเยื้องกรายบำเพ็ญพระพักตร์ไปยังต้นโพธิพฤกษ์ ตามหนทางกว้างประมาณ ๘ อุสสะ ซึ่งเทวดาทั้งหลายตกแต่งไว้แล้ว เหมือนสัหะเยื้องกรายฉะนั้น

ครั้งนั้น สหัตถิพรมทรงเสวตฉัตรกว้างยาวประมาณ ๓ โยชน์ ติดตามพระโพธิสัตว์ไป สุยามเทพบุตรโบกพัดวาลวีชนีขนาดประมาณ ๓ คาจุด เดินนำหน้าพระสัตว์ไป ท้าวสักกเทวราช ถือวิชัยสังข์เดินนำหน้าไป ปัญจสิขคันธัพพเทพบุตร ถือพินที่มีสีดั่งสีของผลมตูมสุกขนาน ๓ โยชน์ เดินนำหน้าไป พญากาลนาคราช มีเหล่านางนางนาคนาฏกา ๘๐,๐๐๐ แวดล้อม เดินกล่าวคาถาเป็นอนเนกสฤติ ติดตามพระโพธิสัตว์ไป ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ทิพยัชคคะ ติดตามไป เหล่านาค ยักษ์ และสุบรรณเป็นต้น ได้บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นอันเป็นทิพย์ ทิพยสังคีตเป็นต้นก็เป็นไปแล้ว หมิ่นโลกธาตุได้มีกลิ่นหอมเป็นอันเดียวกัน มีระเบียบดอกไม้เป็นอันเดียวกัน และมีเสียงสาธการเป็นอันเดียวกัน ในเวลานั้น พรหมณ์ชื่อโสถถิยะเป็นคนหาบหญา ถือหญาเดินสวนทางมา รู้อาการของพระมหาบุรุษจึงได้ถวายหญา ๘ กำ พระโพธิสัตว์รับหญาแล้ว เสด็จขึ้นสู่ควงไม้โพธิ์ ประทับยืนทางด้านทิศใต้ ผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ขณะนั้น จักรวาลด้านทิศใต้ก็จมลง ได้เป็นประหนึ่งว่าจะจรดถึงอเวจีเบื้องล่าง จักรวาลด้านทิศเหนือก็ลอยขึ้น ได้เป็นประหนึ่งว่าจะจรดถึงภวคคพรหมในเบื้องบน พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า “สถานที่ตรงนี้เห็นจะไม่ใช่ที่ให้บรรลु พระโพธิญาณ” จึงทรงกระทำประทักษิณ เสด็จไปทางด้านทิศตะวันตก ได้ประทับยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ลำดับนั้น จักรวาลด้านทิศตะวันตกก็จมลง ได้เป็นประหนึ่งว่าจะจรดถึงอเวจีเบื้องล่าง จักรวาลด้านทิศตะวันออกก็ลอยขึ้น ได้เป็นประหนึ่งว่าจะจรดถึงภวคคพรหมในเบื้องบน ได้ยินว่า ในที่ที่พระมหาบุรุษประทับยืนแล้วๆ แผ่นดินใหญ่ได้ยุบลงและพุดขึ้น เหมือนล้อเกวียนใหญ่ซึ่งตั้งติดอยู่กับดุม ในเมื่อบุคคลเหยียบบริเวณขอบล้อ ฉะนั้น พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า “แม้สถานที่นี้ ก็เห็นจะไม่ใช่สถานที่บรรลु พระโพธิญาณ” ทรงทำประทักษิณ เสด็จไปทางด้านทิศเหนือ แล้วประทับผินพระพักตร์ไปทางด้านทิศใต้ ลำดับนั้น จักรวาลด้านทิศเหนือก็จมลง ได้เป็นประหนึ่งว่าจะจรดถึงอเวจีเบื้องล่าง จักรวาลทางด้านทิศใต้ก็ลอยขึ้น ได้เป็นประหนึ่งว่าจะจรดถึงภวคคพรหมในเบื้องบน พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า “แม้สถานที่นี้ก็เห็นจะไม่ใช่สถานที่บรรลุพระโพธิญาณ” ทรงทำประทักษิณเสด็จไปยังทิศตะวันออก ได้ประทับยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก ก็สถานที่ตั้งบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่ทางด้านทิศตะวันออก สถานที่นั้นจึงไม่สั้น ไม่ห้วนไหว พระมหาสัตว์ทรงทราบว่ “สถานที่นี้ เป็นที่ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงละ เป็นสถานที่ไม่ห้วนไหว เป็นที่ชำระกรงคือกิเลส” จึงทรงจับปลายหญาเหล่านั้น กระทำสัจจวาจาว่า ถ้าว่า เราจักได้พระสัพพัญญุตญาณแล้วไซ้ ขอจลบัลลังก์งบังเกิดขึ้น ในลำดับแห่งการทำสัจจวาจนี้นั่นเองพระแท่นวัชรอาสน์ ประมาณ ๑๔ ศอก ซึ่งรุ่งเรืองด้วยรัตนชาติที่เข้าประดับแล้ว เกิดขึ้นแล้วด้วยอาณภาพบุญสมภารของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์อาศัยต้นโพธิ์ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ตั้งพระทัยมั่นคง อธิษฐานจิตว่า

“จะเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น และกระดูก ก็ตามที่

เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปโดยไม่เหลือ^{๕๖}

หากจิตของเรา ยังไม่พ้นจากอาสวะ เรายังไม่ได้บรรลุ

เรายังไม่ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ จักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ”

ประทับคู้บัลลังก์อันไม่มีทางแพ้ ซึ่งแม้ฟ้าผ่าตั้ง ๑๐๐ ครั้งก็ไม่แตกทำลาย ณ สถานใกล้ที่ประทับนั้น ทเวดาทั้งปวง ตั้งแต่พื้นดินจนถึงเทวโลก บางพวกถือเครื่องสักการะต่างๆ บางพวกถือธงปฏากและภาคน้ำ บางพวกถือผอบดอกไม้อ่าง บางพวกถือหม้อน้ำทองคำ บางพวกถือพวงดอกไม้ทอง บางพวกถือพวงดอกไม้เงิน บางพวกถือพวงดอกไม้แก้วมณี ยืนบูชาอยู่โดยรอบ เทวดาในหมื่นจักรวาลทั้งปวง เป็นผู้มิไยดีรำเริง เป็นโกลาหล

ในสมัยนั้น มารผู้มีบาป เฝ้าติดตามพระโพธิสัตว์ตลอด ๖ ปี แสวงหาช่อง สดับเหตุนั้น อันเป็นความโกลาหล(เอกริก)ของเหล่าเทวดา คิดว่า “พระสิทธัตถกุมารประสงค์จะก้าวล่วงอำนาจของเรา เราจักไม่ให้พระสิทธัตถกุมารนั้นก้าวล่วงอำนาจของเราไป ในบัดนี้ เราจักทำอันตรายแก่สิทธัตถกุมารนั้น” จึงเรียกธิดามารทั้ง ๓ คือ นางราคา นางอรดี และนางตณหา มา กล่าวว่า พวกเจ้าไป จงทำอันตรายแก่พระสิทธัตถกุมาร ธิดามารทั้ง ๓ นั้น รับคำบิดาว่า ดีละ ในทันที่นั้นนั่นเอง นางทั้ง ๓ แต่ละนาง มีบริวารจำนวน ๕๐๐ ตน ทั้งประดับและตกแต่ง ออกไปแล้ว บรรดาธิดามารทั้ง ๓ นั้น นางราคาเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ แล้วกล่าวว่า ผู้เจริญ ท่านจงลุกขึ้น ข้าแต่กษัตริย์ จงเป็นผู้กล่าวต่อความตายแล้วหนีไป พระโพธิสัตว์ถามว่า เจ้าเป็นใคร ? นางตอบว่า ดิฉัน ชื่อราคา พระโพธิสัตว์ถามอีกว่า เจ้าจะทำอะไร ? นางตอบว่า ดิฉันผูกสัตว์โลกทั้งปวงด้วยบ่วงคือราคะ พระโพธิสัตว์ตรัสว่า ถ้าเจ้ากล่าวอย่างนี้ไซ้ ดังนี้ แล้วตรัสว่า

คนกำหนดไม่รู้จักผล คนโลกไม่รู้จักเหตุ

ความกำหนดครอบงำรชนเมื่อใด

ความมีติดบอดย้อมมีเมื่อนั้นส่วนผู้ใดละราคะได้

เราพยายามละราคะ จึงได้มาถึง ณ ที่นี้

นางราคา ฟังคำนั้นแล้ว จึงหลบออกไปยืน ณ ที่สมควร

จากนั้น นางอรดีกล่าวว่า แล้วกล่าวว่า ผู้เจริญ ท่านจงลุกขึ้น ข้าแต่พระราชบุตร จงลุกไปจากอาสนะนี้ พระโพธิสัตว์ถามว่า เจ้าเป็นใคร ? นางตอบว่า ดิฉัน ชื่ออรดี พระโพธิสัตว์ถามอีกว่า เจ้าจะทำอะไร ? นางตอบว่า ดิฉันผูกสัตว์โลกทั้งปวงด้วยบ่วงคือโทสะ พระโพธิสัตว์ตรัสว่า ถ้าเจ้ากล่าวอย่างนี้ไซ้ ดังนี้ แล้วตรัสว่า

คนโกรธไม่รู้จักผล คนโกรธไม่รู้จักเหตุ

รชนที่ถูกความโกรธครอบงำย้อมไม่เห็นธรรม

ความมีติดบอดย้อมมีเมื่อนั้น เหตุนี้ เราจักขจัด

ความโกรธ เจ้าเป็นผู้ถูกเรากำจัดแล้ว

นางราคา ฟังคำนั้นแล้ว จึงหลบออกไปยืน ณ ที่สมควร

จากนั้น นางตณหา กล่าวว่า แล้วกล่าวว่า ผู้เจริญ ท่านจงลุกขึ้น ข้าแต่พระสิทธัตถะ จงลุกไปจากบัลลังก์นี้ พระโพธิสัตว์ถามว่า เจ้าเป็นใคร ? นางตอบว่า ดิฉัน ชื่อตณหา พระโพธิสัตว์ถาม

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๔/๒๑๓., อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑., ข.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๖/

อีกว่า เจ้าจะทำอะไร ? นางตอบว่า ดิฉันผูกสัวโลกทั้งปวงด้วยบ่วงคือตัณหา พระโพธิสัตว์ตรัสว่า ถ้าเจ้ากล่าวอย่างนี้ไซ้ ดังนี้ แล้วตรัสว่า

คนหลงไม่รู้จักผล คนหลงไม่รู้จักเหตุ
ความหลงครอบงำนรชนเมื่อใด ความมืดบอด
ย่อมมีเมื่อนั้น เหตุนั้น เราจักขจัด
ความหลง เจ้าเป็นผู้ถูกเรากำจัดแล้ว

พระโพธิสัตว์ มีความอุสสาหะเพื่อประหารราคะโทสะและโมหะ จักเป็นพระพุทธานุเจ้า จึงกล่าวว่า พวกเจ้าจงไป ด้วยประการฉะนี้ ครั้งนั้น ธิตามารเหล่านั้น พร้อมบริวาร มีการแสดงลีลา เบื้องพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์ ทั้งร้ายรำ ทั้งขับร้อง ก็ไม่สามารถทำจิตของพระโพธิสัตว์ให้ฟุ้งขึ้นได้ด้วยเหตุ อันก่อให้เกิดความรักมีการกระพริบตา (ขมายฆ่าเลื่องมอง) อันสามารถจะครอบงำจิตของบุรุษทั่วไปได้ จึงเสียใจ เป็นผู้หมดความปรารถนาแห่งมนโรธ มีฉวีวรรณครำคร่าเพราะชรา รูปร่างพิกล ผมหงอก ฟันหัก หลังโก่งโค้งงอ ต้อถือไม้เท้าประคองกาย อับอายมาก จึงหนีไปสู่สำนักแห่งบิดาของตน แล้วเล่าเรื่องราวทุกประการ

ฝ่ายมาร ผู้มีบาป มีความโกรธเป็นกำลัง ทั้งถูกความริษยาเข้าครอบงำ จึงเรียกระดมพลมาร ให้โห่ร้องอย่างการโห่ร้องของมารแล้ว เนรมิตเสนามารให้มีประการต่างๆ มีความคิดโหดร้ายอย่างยิ่ง ประกอบด้วย ราคะ โทสะ โมหะ และความริษยาเป็นอาทิ สั่งมารเสนาว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ในโลกธาตุอันไม่มีที่สิ้นสุด เบื้องต่ำตั้งแต่เวจิมหานรก เบื้องสูงถึงภวคคพรหม บุรุษผู้เลิศเช่นกับพระสิทธัตถะหาไม่ พระองค์เป็นบุรุษผู้ประเสริฐ ผู้เจริญ ผู้ยอดเยี่ยม ดังนั้น พวกเราไม่อาจทำการต่อสู้ เบื้องหน้าพระพักตร์ได้” พวกเราจะเข้าสู่รบจากด้านข้าง แล้วส่งกองทัพมารโอบล้อมทางด้านซ้าย แล้วกล่าวแม้อีกว่า ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์ พวกเจ้าจงเนรมิตตนเอง ในถ้อยอาวุธต่างๆ มีร่างกายต่างๆ มีทรวดทรงสัณฐานต่างๆ มีหน้าตาต่างๆ แล้วจงทำความพยายาม เพื่อให้พระสิทธัตถะนั้นลุกขึ้นจากบัลลังก์แล้วหนีไป เสนามารตั้งชุมนุมพลในพื้นที่ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ บางพวกมีตัวเขียว หน้าขาว บางพวกมีตัวขาว หน้าเขียว บางพวกมีตัวแดง หน้าเหลือง บางพวกมีตัวเหลือง หน้าขาว บางพวกมีตัวลาย หน้าดำ บางพวกมีตัวดำ หน้าลาย บางพวกมีตัวขาว หน้าดำ เหมือนอย่างนั้น คือ บางพวกมีตัวแดง หน้าเหลือง บางพวกมีตัวลาย หน้าเขียว บางพวก ร่างกายส่วนบนเป็นนาค ร่างกายส่วนล่างเป็นมนุษย์ เหมือนอย่างนั้น คือ บางพวก ร่างกายส่วนล่างเป็นครุฑ ร่างกายส่วนบนเป็นนาค เหมือนอย่างนั้น คือ บางพวก ร่างกายส่วนล่างเป็นเสือ ร่างกายส่วนบนเป็นวัว เหมือนอย่างนั้น คือ บางพวก ร่างกายส่วนล่างเป็นวานร ร่างกายส่วนบนเป็นม้า เหมือนอย่างนั้น คือ บางพวก ร่างกายส่วนล่างเป็นราชสีห์ ร่างกายส่วนบนเป็นกระบือ บางพวกกายท่อนล่างเป็นแร้ง กายท่อนบนเป็นกา บางพวกกายท่อนล่างเป็นกา กายท่อนบนเป็นแร้ง บางพวกกายท่อนล่างเป็นมนุษย์ กายท่อนบนเป็นแร้ง บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางช่องหูขวาออกทางช่องหูซ้ายแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางช่องหูซ้ายออกทางช่องหูขวาแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางตาขวาออกทางตาซ้ายแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางตาซ้ายออกทางตาขวาแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางช่องจมูกขวาออกทางช่องจมูกซ้ายแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางช่องจมูกซ้ายออกทางช่องจมูกขวาแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางปากออกทางกระหม่อมแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางกระหม่อมออกทางปาก

แผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางสะดือออกทางอกแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีงูพิษเลื้อยเข้าทางอกออกทางสะดือแผ่พังพาน บางพวกเนรมิตให้มีนาคร้อยรัดมือขวาแผ่พังพานที่กระหม่อมซ้าย บางพวกเนรมิตให้มีนาคร้อยรัดมือซ้ายแผ่พังพานที่กระหม่อมขวา บางพวกเนรมิตเป็นโค กระบือ งู และงูเหลือม เป็นต้น พึงทราบว่ามีโคเป็นต้นที่คอ ออก เอว ขาอ่อน และขาเป็นต้น

อนึ่ง กองทัพทั้งหมดมีนัยน์ตาโบ๋ นัยน์ตาลน เขียวโง้ง คิ้วขมวด หน้าผากเกลิก เล็บคม ยาว หนวดปรากฏเหมือนลวดทองแดงแข็งกระด้างซึ่งเกลื่อนกล่นด้วยความน่าขยะแขยง รูปร่างดุร้าย หยาบเข้าหน้าแสบะ เหมือนรูปร่างที่ดุร้ายทารุณน่าสะพึงกลัวของคนอัปลักษณ์ แต่ละตนถืออาวุธต่างๆ ที่มีสัมผัสหยาบกระด้าง มีสรีระร่างกายสูงใหญ่หนึ่งคาจตุรพักตร สองคาจตุรพักตร สามคาจตุรพักตร หนึ่งโยชน์บ้าง สองโยชน์บ้าง สามโยชน์บ้างเป็นอาทิ

จำเดิมแต่หนึ่งพันโยชน์ไป กองทัพมารตวาดด้วยเสียงก้องสะท้านสะเทือนประหนึ่งมหาปฐพีจะถล่มทรุด เสียงคำรามประหนึ่งเมฆคำณ เสียงอสณิบาตฟาดทลาย เสียงคลื่นในมหาสมุทร ประหนึ่งเสียงกึกก้องในมหาสมุทรที่ทำลายเขาจักรวาลแล้วมาสู่จักรวาลนี้ เปรียบดังเทือกเขาลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าแล้วกลิ้งมาบดขยี้ปฐพีทั้งสิ้น รวากับจะมาท่วมทับทำลายมหาโพธิมณฑล

พญามารได้เตรียมยกกองทัพที่เนรมิตอย่างนี้แล้ว ขึ้นสู่กระพองช้างคิริเมฆละสูง ๑๕๐ โยชน์ ทั้งยังเนรมิตแขนข้างละพัน ทรงสรรพอาวุธต่างๆ มีดาบ หอก ธนู ศร โคมร ทวน ธนูสั้น หม้อ หอกขัด กงจักร ขอส้าง ก้อนศิลา ปวงเหล็ก หลาวเหล็ก พรำ ขวาน และตรีศูลเป็นต้น มีสรีระเรือนกายน่าสะพรึงกลัว เข้ามาส่งด้วยเสียงอันโหดเหี้ยมว่า “พวกเจ้าจงจับสิทธิธัตถะกุมาร จงเบียดเบียน จงพันธนาการ จงรุกราน จงให้สะดุ้งตกใจ จงขยำดวงหทัย จงผ่าอก จงจับเท้าเหวี่ยงไปในมหาสมุทรพาทโน้น”

ในขณะนั้น เทวดาที่มาจากหิมันจักรวาลผู้แต่งกายในงานเล่นมหรสพ ซึ่งห้อมล้อมพระโพธิสัตว์อยู่ สดับเสียงโห่ร้องกึกก้องของมารและกองทัพแล้ว เหลียวมองทางทิศอุดร ได้เห็นมารและกองทัพกำลังมุ่งมา ทราบว่ามารมาแล้ว ต่างสะดุ้งกลัวรีบเร่งหนีไปจากที่เฉพาะหน้า ปลอญพระมหาสัตว์ไว้เพียงผู้เดียว ท้าวสักกเทวราชเอววิชัยยุทธสังข์สะพายหลังหนีไปแล้ว กาฬนาคราชแทรกแผ่นดินหนีไปสู่นาคพิภพอันเป็นนิवासสถานซึ่งอยู่ไกล ๕๐๐ โยชน์ เข้าสู่ห้องอันงามสง่าใช้มือทั้งสองปิดหน้านอน ท้าวมหาพรหมถือเศวตฉัตรไว้ที่เอวแล้วไปสู่พรหมโลกเหมือนกัน แม้เทวดาที่เหลือก็ไม่อาจจะดำรงอยู่ได้

พระมหาบุรุษ ได้ประทับนั่งเพียงพระองค์เดียว เห็นสถานที่ว่างเปล่าเงียบสงัดเพราะเหล่าเทวดาหนีไปจนสิ้น จึงเหลียวดูทิศอุดร ได้ทอดพระเนตรเห็นมารและกองทัพยกพลมาย่ำยี ดำริว่า กองทัพมารเพียงเท่านี้อาศัยเราผู้เดียวแล้วทำความอุตสาหะยิ่งใหญ่ ในที่นี้เราไม่มีบิดา พี่น้องชาย หรือสหาย ผู้เป็นที่พึ่งสู้รบกับกองทัพมาร แม้เหล่าเทวดาก็หนีหายไปสิ้น ที่พึ่งอื่นเว้นจากบารมี ๑๐ ทัศหาไม่ เราควรจะต้องสู้กองทัพมารโดยยืนบนปฐพีคือศีลบารมีด้วยเท้าคือวิริยบารมี ถือดาบคือปัญญาบารมีด้วยมือคือศรัทธา ทำบารมีที่เหลือให้เป็นโล่ห์ ไม่ถูกลูกจากบัลลังก์ แล้วประทับนั่งระลึกถึงบารมีทั้งหลาย

พระมหาบุรุษ ตรัสเรียกเหล่าโยธา คือบารมีทั้งหลายมาว่า

ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ

อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขาทั้งหลาย ผู้เจริญ

จงมาประชุม พวกท่านจงจับอาวุธทั้งหลายเพื่อการรบ
 บารมีทั้งหลาย กล่าวอย่างนี้ว่า

พวกเราเป็นโยธาบารมีของพระองค์ เป็นดัง
 เทวดาที่พระองค์ทรงเลี้ยงดูมานาน วันนี้พวกข้าพระองค์
 จักแสดงพลังแทนท่าน และ(นำ)ชัยชนะอันเจริญถวายแก่ท่าน

ลำดับนั้น เทวปุตตมารดำริว่า “เราจักให้เจ้าชายสิทธัตถะหนีไปด้วยมณฑลแห่งลมนี่
 ที่เดียว” จึงบันดาลมณฑลแห่งลมนี่ให้ตั้งขึ้น ในทันใดนั้นเอง ลมอันต่างโดยลมทิศตะวันออกเป็นต้นได้
 ตั้งขึ้น แม้สามารถจะทำลายยอดเขาซึ่งมีประมาณกึ่งโยชน์ ๑ โยชน์ ๒ โยชน์ และ ๓ โยชน์แล้วถอน
 กอไม้และต้นไม้เป็นต้น แล้วทำบ้านและนิคมโดยรอบให้ແหลกเป็นผุยผง ถูกเดชแห่งบุญของพระมหา
 บุรุษขจัดอานุภาพแล้ว มาถึงพระโพธิสัตว์ก็ไม่สามารถพัดแม้แต่เพียงชายจิวรให้ไหวได้ จากนั้น จอม
 มารนั้นคิดว่า “เราจักให้น้ำท่วมเจ้าชายสิทธัตถะนี้ให้ตาย” แล้วบันดาลฝนใหญ่ให้ตั้งขึ้น ด้วยอานุภาพ
 ของเทวปุตตมารนั้น เมฆฝนอันมีชั้นหลายร้อยหลายพันชั้นเป็นต้น ตั้งขึ้นในเบื้องบนแล้วตกลงมา ด้วย
 อำนาจสายธารน้ำฝน แผ่นดินได้เป็นช่องๆ มหาเมฆแม่น้ำผ่านมาทางส่วนเบื้องบนแห่งต้นไม้ในป่าเป็นต้น
 ก็ไม่อาจให้น้ำแก่เพียงเท่าหยาดน้ำค้างเปือกจิ๋วของพระมหาสัตว์ได้

ต่อจากนั้น พญามารได้บันดาลให้ห่าฝนหินตั้งขึ้น ยอดภูเขาใหญ่ๆ ทั้งหลายคุกรุ่นเป็นควัน
 ลูกเป็นเปลวไฟ ลอยมาทางอากาศ พอถึงพระโพธิสัตว์ก็ได้กลายเป็นพวกดอกไม้ทิพย์ ต่อจากนั้น พญา
 มารได้บันดาลให้ฝนเครื่องประหารตั้งขึ้น ศัสตราวุธมีหอก ดาบ และลูกศรเป็นต้นที่มีคมข้างเดียว มี
 คมทั้งสองข้าง คุกรุ่นเป็นควันลูกเป็นเปลว มาทางอากาศ พอมาถึงพระโพธิสัตว์ได้เป็นดอกไม้ทิพย์
 ต่อจากนั้น พญามารได้บันดาลฝนถ่านเพลิงตั้งขึ้น ถ่านเพลิงทั้งหลายมีสีดั่งดอกทองกวาว มาทาง
 อากาศ กลายเป็นดอกไม้ทิพย์โปรยปรายลงแทบบาทมูลของพระโพธิสัตว์ ต่อจากนั้น พญามารได้
 บันดาลให้ห่าฝนถ้ำรังตั้งขึ้น ถ้ำรังที่ร้อนจัดมีสีดั่งไฟ ลอยมาทางอากาศ กลายเป็นผงไม้จันทน์ทิพย์
 ตกลงแทบบาทมูลของพระโพธิสัตว์ ต่อจากนั้น พญามารได้บันดาลให้ฝนเม็ดทรายให้ตั้งขึ้น เม็ดทราย
 ละเอียดคุกรุ่นเป็นควัน ลูกเป็นเปลว ลอยมาทางอากาศ กลายเป็นดอกไม้ทิพย์ตกลงแทบบาทมูลของ
 พระโพธิสัตว์ ต่อจากนั้น พญามารได้บันดาลให้ฝนเปือกตมให้ตั้งขึ้น เปือกตมนั้นคุกรุ่นเป็นควัน ลูก
 เป็นเปลว ลอยมาทางอากาศ กลายเป็นเครื่องอุปโลภทิพย์ตกลงแทบบาทมูลของพระโพธิสัตว์ลำดับนั้น
 พญามารคิดว่า “เราจักให้เจ้าชายสิทธัตถะตกใจกลัวความมืดนี้แล้วหนีไป” แล้วบันดาลความมืดมืดให้
 เกิดขึ้น ความมืดมืดนั้นเป็นความมืดดุดจกประกอบด้วยองค์ ๔ พอมาถึงพระโพธิสัตว์ก็อันตรธานไป
 เหมือนความมืดที่ถูกจัดด้วยแสงดวงอาทิตย์

มารไม่อาจทำให้พระโพธิสัตว์หนีไปด้วยลม ฝน ฝนหิน ฝนเครื่องประหาร ฝนถ่านเพลิง
 ฝนถ้ำรัง ฝนทราย ฝนเปือกตม และฝนคือความมืด รวมเป็น ๙ อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ จึงส่งบริษัท
 ว่า “พนาย พวกท่านจะหยุดอยู่ทำไม จงจับพระสิทธัตถะกุมารนี้ จงฆ่า จงให้หนีไป” แม้นตนเองขึ้นขี่คอ
 ข้างศิริเมฆ ถือจักรอาวุธ เข้าไปหาพระโพธิสัตว์แล้วกล่าวว่า “สิทธัตถะ ท่านจงลุกขึ้นจากบัลลังก์นั้น
 บัลลังก์นี้ไม่ได้ถึงแก่ท่าน ถึงแก่เราเท่านั้น” พระมหาสัตว์สดับคำของมารนั้นแล้วได้ตรัสว่า “มาร ท่าน
 ไม่ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ไฉน ทั้งไม่ได้บริจาคมหาบริจาค ๕ ไม่ได้
 บำเพ็ญญาตตถจริยา โลกัตถจริยาและพุทธานุจริยาไว้เลย ประโยชน์เหล่านี้ทั้งหมด เราเท่านั้นได้
 บำเพ็ญไว้แล้ว เพราะเหตุนี้ บัลลังก์นี้จึงไม่ถึงแก่ท่าน ถึงแก่เราเท่านั้น”

พญามารดำริว่า พระสิทธัตถะทำให้เราเป็นคนพูดเท็จ บังเกิดความโกรธแล้วอดกลั้นแรง โกรธไม่ได้จึงขว้างจักรารุธใส่พระมหาบุรุษ(พระมหาสัตว์) เมื่อพระมหาบุรุษนั้นทรงรำพึงถึงบารมี ๑๐ ประการอยู่ จักรารุธนั้นกลายเป็นพาดานดอกไม้ดาตอยู่เบื้องบน ได้ยินว่า จักรารุธอันคมกล้านั้น ถูกมารขว้างไปในกาลอื่นๆ เพราะความโกรธ สามารถตัดเสาคินแห่งทิบขาดเหมือนตัดหน่อไม้ แต่บัดนี้ เมื่อจักรนั้นเป็นพาดานดอกไม้อยู่ บริษัทของพญามารที่เหลือคิดว่า “บัดนี้ พระสิทธัตถะถูกมารจักถูจาก บัลลังก์หนีไป” จึงพากันกลิ้งก้อนหินขนาดใหญ่ ลงมา เมื่อพระมหาบุรุษทรงรำพึงถึงบารมี ๑๐ ประการอยู่ แมื่อก้อนหินเหล่านั้น ได้ถึงความเป็นกลุ่มดอกไม้ ตกลงที่ภาคพื้นแล้ว เหล่าเทวดาที่ยืนอยู่ที่ ขอบปากจักรวาล ได้ยึดคอชะเง้อศีรษะดูด้วยคิดกันว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย อัตภาพอันถึงพร้อมด้วย ความเลิศแห่งพระรูปของพระสิทธัตถะถูกมารฉิบหายแล้วหนอ พระสิทธัตถะถูกมารจักทำอย่างไรหนอ”

ลำดับนั้น พระมหาบุรุษตรัสว่า บัลลังก์ใบไม้ย่อมถึงแก่เราในวันเป็นที่ตรัสรู้ของพระ โพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้บำเพ็ญบารมีบริบูรณ์แล้ว” ตรัสกับมารผู้ยืนอยู่ว่า “มาร ใครเป็นพยานในการ บริจาคทานของท่าน” มารชี้มือไปตรงหน้าพลมารว่า “ชนเหล่านี้มีประมาณเท่านี้เป็นพยาน” ในขณะที่ นั้น เสียงของมารบริษัต์ดังอื้ออึงขึ้นว่า “เราเป็นพยาน เราเป็นพยาน” ได้เป็นเหมือนเสียงแผ่นดินทรุด ครั้นนั้นมารจึงกล่าวกับพระมหาบุรุษว่า “ท่านสิทธัตถะ ใครเป็นพยานในการบำเพ็ญทานของท่าน”

พระมหาบุรุษตรัสว่า “ก่อนอื่น เหล่าชนผู้เป็นพยานในการบำเพ็ญทานของท่านล้วนเป็นผู้ มีเจตนา ส่วนเราไม่มีใครๆที่จะมีเจตนาเป็นพยานในที่นี้ ทานที่เราบำเพ็ญในอัตภาพที่เหลือนจยกไว้ ก่อน ในคราวที่เราดำรงอัตภาพเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญสัตตสตกมหาทาน มหาปฐพีอันหนาทิบ แม้ ไม่มีเจตนานี้ก็ยังเป็นพยาน” ทรงนำพระหัตถ์เบื้องขวาออกจากภายในกลีบจีวร ชีพระหัตถ์ลงตรงหน้า แผ่นดินใหญ่พร้อมกับถามว่า “ในคราวที่เราดำรงอยู่ในอัตภาพเป็นพระเวสสันดร ได้บำเพ็ญสัตตสตก มหาทาน ท่านจะเป็นพยานหรือไม่เป็น” แผ่นดินใหญ่ได้ดั่งสนั่นหวั่นไหวประหนึ่งจะท่วมทับพลมาร ด้วย ๑๐๐ เสียง ๑,๐๐๐ เสียง ๑๐๐,๐๐๐ เสียงว่า “ในกาลนั้น เราเป็นพยานแก่ท่าน”

ครั้งนั้น ภูมมเทพธิดานามว่าวสุนทรา ไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้ ด้วยอาณภาพแห่งบุญญ สมภารของพระโพธิสัตว์ ซึ่งผุดขึ้นจากผืนแผ่นดิน ยืนอยู่เบื้องหน้าของพระโพธิสัตว์ เหมือนกับสตรี สามัญ ได้บรรลิดังสนั่นหวั่นไหวประหนึ่งจะท่วมทับพลมาร ด้วย ๑,๐๐๐ เสียง ๑๐๐,๐๐๐ เสียงว่า ข้า แต่มหาบุรุษ หม่อมฉันยอมทราบบุญญสมภารของพระองค์ เส้นผมของหม่อมฉันชุ่มด้วยด้วยน้ำ ทักษิณาทกของพระองค์ หม่อมฉันเป็นสักขีพยานในการให้ทานของพระองค์ แล้วจึงปิดเศาของตน ให้เป็นเกลียว น้ำที่หลั่งไหลออกจากเส้นผมของนาง ย่อมเป็นไปเหมือนกระแสน้ำ เมื่อพระมหาสัตว์ กำลังพิจารณา ทานที่ให้แล้วในสมัยเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรว่า ดูก่อนสิทธัตถะ มหาทานที่ ท่านให้แล้ว เป็นทานอันอุดมสูงสุด ดังนี้ ช้างคีรีเมขลา ซึ่งสูงถึง ๑๕๐ โยชน์ เขาทั้ง ๔ อ่อนยวบลง กองกับพื้นพสุธา มารบริษัต์ เห็นแล้ว พากันแล่นหนีไป แม้สักตนก็ไม่มีเหลือ ทั้งทั้งธงชัยประจำหน่วย รบ และเสื้อผ้าอาภรณ์ พากันแตกหนีไปคนละทิศคนละทาง พญามาร ผู้มีบาป เห็นเหตุอัศจรรย์นั้น เป็นผู้มากด้วยความแตกตื่น คิดว่า โอ ความพิเศษของท่าน โอ ผลของท่าน โอ ความปรารถนาของ พระสิทธัตถะจะสำเร็จแน่นอน เพราะความที่ท่านอันเคยให้แล้ว จำเกิดความเลื่อมใสยิ่งแล้ว มีในส่ว ขทั้งอาวุธทั้งปวง ยกมือทั้ง ๑,๐๐๐ ขึ้นประนมเกนีอเศียรเกล้า แล้วกล่าวสดุดีพระโพธิสัตว์ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบุรุษอาชาไนย

ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระองค์

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบุรุษสูงสุด
 ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระองค์
 ไม่มีผู้ใดเลยที่จะทรงคุณเสมอด้วยพระองค์
 ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก

พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญูพุทธเจ้า
 เป็นพระศาสดา เป็นพระ牟尼ครอบงำมารได้
 ทรงตัดอนุสัยกิเลสได้ ทรงข้ามห้วงน้ำใหญ่คือสงสารได้แล้ว
 ยังทรงช่วยหมู่สัตว์นี้ให้ข้ามตามไปได้ด้วย

ในขณะนั้น สุริยมณฑลมีขนาด ๕๐ โยชน์อันงามด้วยรัศมีหลายพัน ได้อสดงคตเหมือนจักรทองถูกจับที่กงแล้วขว้างไปในมหาสมุทร จันทรมณฑลมีขนาด ๔๙ โยชน์อันเปล่งกลุ่มแสงสว่างลอยเด่นขึ้นในท้องฟ้าทางโลกธาตุทิศปราจีน เหมือนจักรเงินถูกจับที่กงแล้วขว้างไปในเกษียรสมุทรแห่งท้องจักรวาล พระมหาสัตว์โอภาสไพโรจน์อร่ามด้วยสุวรรณภพาในสรีระของตนในท่ามกลางแห่งจักรวาล เสด็จขึ้นสู่บัลลังก์แห่งชัยชนะประทับนั่ง ทรงกระทำลำดับมหาโพธิพฤษกษอันงามเหมือนแห่งเงินไว้เบื้องปฤษฎางคประเทศ เปรียบดังทำภูมิประเทศนั้นให้จมลงสุวรรณธรา เบื้องบูรพาทิศภาคก็โอภาสด้วยจันทร์ประภา ทางทิศประจิมทิศภาคก็โชติช่วงด้วยสุริยประภา ท่ามกลางจักรวาลก็โชติช่วงด้วยรัศมีอันชานออกจากพระมหาบุรุษ ดวงสุริยันที่ร้อนแรงด้วยรัศมี ประหนึ่งเป็นฝักฝายมารผู้ใจบาป ดวงจันทร์มีหยาดรัศมีกาซาบเย็น ประหนึ่งว่าเป็นฝักฝายของพระมหาสัตว์ ดวงสุริยประดุจหนีหายไปด้วยเกรงกลัวศศิธร เพราะการหนีไปของหมู่มารด้วยความหวาดกลัวต่อพระโพธิสัตว์ พระมหาบุรุษทรงขับไล่มารและกองทัพลี้หนีไปอย่างนี้แล้ว ประทับอยู่บนบัลลังก์อันงามเลิศยกเศวตฉัตรกางกั้นในอากาศคือต้นมหาโพธิ์ในท่ามกลางรัตนมณฑปคือห้วงจักรวาล อันรุ่งเรืองด้วยแสงจันทร์ซึ่งเปล่งรัศมีสีเงินอันหาประมาณมิได้ อันดาดเพดานคือนภาภคที่ทำได้ด้วยมณีคือดวงดารา แวดล้อมกันด้วยม่านคือขุนเขาจักรวาล เหล่าเทพดาที่หนีไปเพราะกลัวภัยมาราธิราช ทราบว่ามารและกองทัพลี้หนีหายไปสิ้นแล้ว จึงชวนกันอุโฆษประกาศชัยเข้ามาใกล้โพธิมณฑล เหล่านาคขึ้นจากนาคพิภพ เหล่าสุบรรณออกจากพิภพครุฑ เหล่าเทพออกจากเทววิมาน เหล่าพรหมออกจากพรหมวิมาน พวกกันถือธงชัย ธงแผ่นผ้า ของหอม พวงดอกบุปผชาติ และธูปหอม มายืนแวดล้อมพระมหาสัตว์ อุโฆษถวายชัยโดยกล่าวว่า “ชัยชนะมีแก่พระสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริ ความปราชัยมีแก่พญามารผู้มีใจบาป”

เหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาลที่เหลือ ต่างพากันบูชาด้วยของหอมดอกไม้และเครื่องลูบไล้ เป็นต้น ได้ยืนกล่าวสดุดีมีประการต่างๆ

ท้าวมหาพรหมเสด็จจากสถานที่หลบหนีไปแล้วกลับมาขึ้นเศวตฉัตร กาฬนาคราชมายืนกล่าวสดุดี ท้าวสักกะทรงยืนเป่าสังข์ ปญจสิขเทพบุตรบรรเลงพิณ ท้าวจตุโลกบาลได้ยืนอยู่ในสี่ทิศ เสนาบดียักข์ ๒๘ ตน ถือพระขรรค์ยืนอารักขาอยู่โดยรอบ เทวกุมาริกา ๓๒ นางถือผอบเต็มไปด้วยทอง เงิน อัญมณี และแก้วประพาฬ เป็นต้น ยืนบูชาอยู่ในอากาศด้วยทิพยกุสุมาชาติ ท้าวสุยามทรงพัดด้วยพัดจามรีด้ามทอง ท้าวสันดุสิตประทับยืนถือตาลปัตร เหล่าเทพที่เหลือยืนถือเครื่องอภิเชก นานาประการ ทวยเทพทั้งหมื่นจักรวาลล้วนแต่งกายในงานเล่นมหรสพ ยืนเปียดเสียดตั้งแต่พื้นปฐพีจนถึงพรหมโลกชั้นนอกนิมิต

เมื่อดวงตะวันยังทอแสงยามโพล้เพล้อยู่อย่างนี้นั้นเทียว พระโพธิสัตว์ทรงยังมารพร้อมทั้ง กองทัพทั้งสิ้นให้หนีหายไป เปรียบดังทรงได้รับบูชาด้วยใบอ่อนสีแดงอันเป็นยอดอ่อนของต้นโพธิ พุทธรักษาที่ร่วงหล่นเหนือจีวร ครั้นถึงปฐมยาม ทรงปรารภเพื่อระลึกถึงชั้นที่เคยอยู่ในปางก่อน และเมื่อ ทรงระลึกได้ ก็ระลึกจำเดิมตั้งแต่ปัจฉิมบัลลังก์โดยปฏิโลมถอยหลังไป

ถามว่า : ทรงระลึกอย่างไร ?

ตอบว่า : ทรงพิจารณาว่า เรามาจากไหน จึงเห็นว่า เรามาจากฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงละ ที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสถานที่รับข้าวมธุปายาส ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสถานที่เห็นสุบินนิมิต ๕ ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสถานที่บริโภคอาหารหยาบ ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากพื้นที่ บำเพ็ญทุกกรกิริยา ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสำนักกฤตดาบส รามบุตร ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสำนักอาหารดาบส กาลามโคตร ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสถานที่ให้ปฏิญญาแก่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากกรุงราชคฤห์ ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากอนุปิยัมพ วัน ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสถานที่ออกผนวชริมฝั่งแม่น้ำอโนมา ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มา จากนครกบิลพัสดุ์ ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสถานที่ประสูติในอุทยานลุมพินี ทรงละที่นั้นแล้ว เห็นว่า มาจากสถานที่ถือปฏิสนธิในครรภ์ของพระมารดา ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากดุสิตเท วโลก ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากอภินิหารของพระเวสสันดร ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากที่ บำเพ็ญบารมี ทรงละที่นั้นแล้วเห็นว่า มาจากสถานที่กระทำการตั้งปณิธานแทบบาทมูลของ พระพุทธเจ้าที่ปิงกร โดยประการดังนี้ พระโพธิสัตว์ทรงระลึกเห็นกระแสนามที่เคยอยู่ซึ่งล่วงไป แล้วในปางก่อน ในภพนั้นๆ กำเนิด คติ วิญญาณภูมิ และสัตตาวาส ในกาลที่กำหนดได้ด้วยเวลา ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัป ทรงยังบุพเพนิวาสานุสสติญาณอันมีกระแสนามในอดีตนั้นเป็นอารมณ์ อัน ประกอบด้วยกระแสนามนั้น ให้บังเกิดขึ้น

พระมหาบุรุษนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินปราศจากความ เสร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว อย่างนี้ เรานั้น ได้น้อมจิตไป เพื่อบุพเพนิวา สานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติ บ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติ บ้าง ๑๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัปบ้าง หลายกัปว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่าง นั้นๆ จุตติจากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น มีชื่อมีตระกูล มีวรรณะ มีอาหารเสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่าง นั้นๆ จุตติจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และ ชีวประวัติอย่างนี้

ในมัชฌิมยาม พระมหาบุรุษทรงชำระทิพย์จักขุให้หมดจด ในปัจฉิมยาม ทรงหยั่งญาณลง ในปัจฉยการ ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงประพาศมาแล้ว พิจารณาปฏิจกสมุปาทว่า

เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาโดยอนุโลมอีก จึงได้พิจารณาอย่างนี้ว่า

- เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
- เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
- เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
- เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

- เพราะสหายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
  - เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
  - เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา
  - เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
  - เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
  - เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
  - เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส
- ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้

ถามว่า ทรงพิจารณาอย่างไร ?

ตอบว่า ทรงพิจารณาอย่างนี้ คือ ทรงเห็นว่า ชราและมรณะนี้ เป็นธรรมชาติที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ชันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมคร่ำคร่า ย่อมแตกสลายไป ฉะนั้น เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะย่อมมี ถามว่า ก็ ชาติ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ?

ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า ชาติ มีภพเป็นเหตุ มีภพเป็นเหตุเกิด มีภพเป็นกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด

ถามว่า ก็ ภพ มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า ภพ มีอุปาทานเป็นเหตุ เมื่ออุปาทานมี ภพจึงมี

ถามว่า ก็ อุปาทาน มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า อุปาทาน มีตัณหาเป็นเหตุ เมื่อตัณหา มีอุปาทานจึงมี

ถามว่า ก็ ตัณหา มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า ตัณหา มีเวทนาเป็นเหตุ เมื่อเวทนามี ตัณหาจึงมี

ถามว่า ก็ เวทนา มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า เวทนา มีผัสสะเป็นเหตุ เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี

ถามว่า ก็ ผัสสะ มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า ผัสสะ มีสหายตนะเป็นเหตุ เมื่อสหายตนะมี เวทนาจึงมี

ถามว่า ก็ สหายตนะ มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า สหายตนะ มีนามรูปเป็นเหตุ เมื่อนามรูปมี สหายตนะจึงมี

ถามว่า ก็ นามรูป มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า นามรูป มีนามรูปเป็นเหตุ เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี

ถามว่า ก็ วิญญาณ มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า วิญญาณ มีนามรูปเป็นเหตุ เมื่อสังขารมี วิญญาณจึงมี

ถามว่า ก็ สังขาร มีอะไรเป็นเหตุ ? ตอบว่า ได้พิจารณาเห็นว่า สังขาร มีอวิชชาเป็นเหตุ มีอวิชชาเป็นเหตุเกิด มีอวิชชาเป็นกำเนิด มีอวิชชาเป็นแดนเกิด เมื่ออวิชชา มีสังขารจึงมี

พระมหาบุรุษทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท อันมีสนธิ ๓ สังขеп ๔ (และ)อาการ ๒๐ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างนี้แล้ว เมื่อทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทนั้นนั่นแหละ หมั่นโลกธาตุ ทำน้ำรองแผ่นดินเป็นที่สุด ไหว ๑๒ ครั้ง

ก็เมื่อมหาบุรุษทำ ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ ให้บันลือแล้ว ทรงรู้แจ้งพระสัพพัญญุตญาณ ในเวลาอรุณขึ้น ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ ทั้งสิ้นได้ถูกประดับตกแต่งแล้ว แท้จริง ในราตรีที่ดวงจันทร์เสวยวิสาขฤกษ์ พระผู้มีพระภาค ในปฐมยาม ทรงระลึกถึงบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ในมัชฌิมยาม ทรงชำระทิพพจักขุ ในปัจฉิมยาม ทรงมณสิการปฏิจจนุปบาท ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณพร้อมกับคำว่า บัดนี้ อรุณรุ่งจักขึ้นมาดังนี้ ขยายความว่า การบรรลุสัพพัญญุตญาณ เกิดขึ้นพร้อมกับอรุณขึ้น แผ่นผ้าของธงทั้งหลายที่บุคคลยกขึ้น ณ ขอบปากจักรวาลด้านทิศตะวันออก ก็ได้กระทบขอบปากจักรวาลด้านทิศตะวันตก อนึ่ง แผ่นผ้าของธงทั้งหลายที่บุคคลยกขึ้น ณ ขอบปากจักรวาลด้านทิศตะวันตก ก็ได้กระทบขอบปากจักรวาลด้านทิศตะวันออก แผ่นผ้าของธงทั้งหลายที่บุคคลยกขึ้น ณ ขอบปากจักรวาลด้านทิศใต้ ก็ได้กระทบขอบปากจักรวาลด้านทิศเหนือ แผ่นผ้าของธงทั้งหลายที่บุคคลยกขึ้น ณ ขอบปากจักรวาลด้านทิศเหนือ ก็ได้กระทบขอบปากจักรวาลด้านทิศใต้ แผ่นผ้าของธงทั้งหลายที่บุคคลยกขึ้น ณ พื้นแห่งแผ่นดิน ได้ตั้งจรดถึงพรหมโลก แผ่นผ้าของธงทั้งหลาย ที่บุคคลผูกไว้ในพรหมโลก ก็ได้ดำรงอยู่บนพื้นแห่งแผ่นดิน ต้นไม้ที่มีดอกในหมื่นจักรวาลก็ได้ออกดอก ต้นไม้มีผลก็ประกอบไปด้วยพวงผลไม้ ปทุมชนิดลำต้นก็ออกดอกที่ลำต้น ปทุมชนิดกิ่งก็ออกดอกที่กิ่ง ปทุมชนิดเถา ก็ออกดอกที่เถา ปทุมชนิดที่ห้อยในอากาศ ก็ออกดอกในอากาศ ปทุมชนิดก้านได้ทำลายพื้นศิลาหนาที่บีบเป็นดอกบัวตั้งขึ้นซ้อนๆ กัน ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ ได้เคลื่อนกร่นด้วยดอกไม้ เหมือนกลุ่มดอกไม้ที่บุคคลหมุนแล้ว โยนไป และเหมือนเครื่องลาดดอกไม้ที่บุคคลลาดไว้ดีแล้ว โลกัณตริกนรก ๘ พันโยชน์ ในระหว่างจักรวาลทั้งหลาย ไม่เคยสว่างแม้ด้วยแสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ ๗ ดวง ในกาลนั้น ได้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน มหาสมุทรลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ได้กลายเป็นน้ำหวาน แม่น้ำทั้งหลายก็ไม่ไหล คนบอดแต่กำเนิดก็เห็นรูปได้ คนหนวกมาแต่กำเนิดก็ได้ยินเสียง คนง่อยเปลี้ยแต่กำเนิดก็เดินได้ เครื่องจองจำคือข้อคาเป็นต้นก็ขาดตกไปเอง

มหาบุรุษอันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาอยู่ ด้วยสิริสมบัติหาประมาณไม่ได้ ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อธรรมอันนำอัสสรย์ทั้งหลายมีประการมิใช่น้อยปรากฏแล้ว ทรงแห่งตลอดพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานที่พระพุทธทุกพระองค์ไม่ทรงละแล้วว่า

เราตามหานายช่าง ผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ
จึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอนเกราชาติ
เพราะการเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์
นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว
ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก
ซีโครงทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว
ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว
จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว
เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาแล้ว^{๕๗}
อวิทุเรณิทานกถา จบ

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พ.ธ. (ฉบับแปล) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐.

๓. สนธิเกนิทานกถา

กล่าวด้วยนิทานในกาลใกล้

พระผู้มีพระภาค ทรงเปลี่ยนอุทานอย่างนี้แล้ว ประทับนั่งบนชยบัลลังก์ ได้มีพระดำริดังนี้ว่า “เราท่องเที่ยวไปตลอด ๔ อสงไขยหนึ่งแสนกัป เพราะเหตุแห่งบัลลังก์นี้ เราตัดศีรษะที่ประดับแล้วบนคอให้แล้ว เพราะเหตุแห่งบัลลังก์นี้ ตลอดกาลเท่านี้ นัยน์ตาที่หยอดดีแล้ว และเนื้อคือหทัยเราก็กวักให้แล้ว โอโรสเชนกับชาลิกุมาร ธิดาเชนกับกัณหาชินกุมารี และภรรยาเชนกับมัทรีเทวี เราก็กวักให้แล้วเพื่อเป็นทานของชนเหล่าอื่น บัลลังก์นี้ของเรา เป็นบัลลังก์แห่งชัยชนะ เป็นบัลลังก์ที่มั่นคง เมื่อนั่งอยู่บนบัลลังก์นี้ ความดำริก็บริบูรณ์แล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ก่อน” พระผู้มีพระภาคประทับนั่งเข้าสมาบัติหลายแสนโกฏิ ตลอด ๗ วัน

ครั้งนั้น เทวดาบางพวกเกิดความปริวิตกว่า “แม้ในวันนี้ สิทธัตถะมีกิจที่จะต้องทำแน่ ก็พระสิทธัตถะจะไม่ทอดทิ้งความอาลัยในบัลลังก์นี้” พระศาสดาทรงทราบความปริวิตกของเทวดาทั้งหลาย จึงเสด็จไปยังอากาศ เพื่อระงับความวิตกของเทวดาเหล่านั้น แล้วทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แสดงอย่างไร ? คือ ทรงให้ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องบน สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องล่าง ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องล่าง สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องบน เหมือนอย่างนั้น คือท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหน้า สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหลัง ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหลัง สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหน้า ท่อไฟพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระกรณเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระกรณเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระกรณเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระกรณเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากจะงอยพระอังสาเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากจะงอยพระอังสาเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากจะงอยพระอังสาเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากจะงอยพระอังสาเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระปรัศว์เบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระปรัศว์เบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระปรัศว์เบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระปรัศว์เบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระบาทเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระบาทเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระบาทเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระบาทเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระองค์ลี สายน้ำพุ่งออกจากระหว่างพระองค์ลี ท่อไฟพุ่งออกจากระหว่างพระองค์ลี สายน้ำพุ่งออกจากพระองค์ลี ท่อไฟพุ่งออกจากพระโลมาแต่ละเส้น สายน้ำพุ่งออกจากพระโลมาแต่ละเส้น ท่อไฟพุ่งออกจากพระโลมาแต่ละขุม สายน้ำพุ่งออกจากพระโลมาแต่ละขุม พระผู้มีพระภาคทำยมกปาฏิหาริย์ที่ไม่ทั่วไปแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย อย่างนี้แล้ว ประทับยืน ณ ส่วนแห่งทิศเหนือติดกับทิศตะวันออก ถัดจากบัลลังก์นิดหน่อย ทรงดำริว่า “เรารู้แจ้งพระสัพพัญญุตญาณบนบัลลังก์นี้หนอ” ทรงลืมพระเนตรดูบัลลังก์ และต้นโพธิ์อันเป็นสถานที่บรรลุมผลแห่งบารมีทั้งหลาย ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญแล้วตลอด ๔ อสงไขยและหนึ่งแสนกัป ยับยั้งอยู่ตลอด ๗ วัน สถานที่นั้นชื่อว่าอนิมิสเจดีย์ ลำดับนั้น พระศาสดาทรงเนรมิตสถานที่

จกรรม ในระหว่างบัลลังก์และสถานที่ประทับยืน แล้วเสด็จจกรรมบนรัตนจกรรม อันยาวจากทิศตะวันออก จรดทิศตะวันตก ยับยั้งอยู่ตลอด ๗ วัน สถานที่นั้นชื่อวราตณจกรรมเจดีย์

(ก) ในสัปดาห์ที่ ๔ ทางด้านทิศพายัพจากต้นโพธิ์) นั้น เทวดาทั้งหลายเนรมิตเรือนแก้ว พระผู้มีพระภาคประทับนั่งขัดสมาธิในเรือนแก้วนั้น ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎก และพระสมันตปิฎกฐานซึ่งมีนัยหาที่สุตมได้ ในพระอภิธรรมนี้โดยพิเศษ ทรงยับยั้งอยู่ตลอด ๗ วัน บรรดาภรณ์ทั้ง ๗ นั้น แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาธัมมสังคณีภรณ์ รัศมีทั้งหลายก็ได้ชานออกจากพระสรีระ เมื่อทรงพิจารณาวิงคภรณ์ ธาตุกถาภรณ์ บุคคลบัญญัติภรณ์ กถาวัตถุภรณ์ และยมกภรณ์ รัศมีทั้งหลายก็ได้ชานออกจากพระสรีระ แต่ว่า เมื่อใด ก้าวลงสู่มหาปภรณ์ เริ่มพิจารณาว่า

- (๑) เหตุปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นเหตุ
- (๒) อารมมณปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอารมณ์
- (๓) อธิปัตติปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอธิบดี
- (๔) อนนตรปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกัน
- (๕) สมนตรปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกันด้วยดี
- (๖) สหชาติปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดพร้อมกัน
- (๗) อณูมณญปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นปัจจัยแก่กันและกัน
- (๘) นิสสยปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัย
- (๙) อุปนิสสยปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลัง
- (๑๐) ปุเรชาติปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดก่อน
- (๑๑) ปจฺจชาติปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดทีหลัง
- (๑๒) อาเสวนปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเสพบ่อยๆ
- (๑๓) กมมปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นกรรม
- (๑๔) วิปากปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นวิบาก
- (๑๕) อาหารปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอาหาร
- (๑๖) อินทริยปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอินทริย์
- (๑๗) ฌานปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นฌาน
- (๑๘) มคคปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นมรรค
- (๑๙) สมปยุตตปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นการประกอบ
- (๒๐) วิปยุตตปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นการไม่ประกอบ
- (๒๑) อตถิปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นภาวะที่ยังมีอยู่
- (๒๒) นตถิปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นภาวะที่ไม่มีอยู่
- (๒๓) วิคตปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความปราศจากไป
- (๒๔) อวิคตปัจจัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความไม่ปราศจากไป

ดังนี้ เมื่อนั้น พระสัพพัญญุตญาณ เป็นโดยความเป็นอันเดียวกันของพระผู้มีพระภาค ผู้พิจารณาสมันตปิฎกฐานทั้ง ๒๔ ปุฎฐาน ย่อมได้โอกาส ในมหาปภรณ์นั้นแหละ อุปมาเหมือนปลาใหญ่ ชื่อติมิรปิงคะ ย่อมได้โอกาสโดยความเป็นอันเดียวกัน ในมหาสมุทร อันลึกถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์นั้นแหละฉนใด พระสัพพัญญุตญาณ ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ย่อมได้โอกาสในมหาปภรณ์ โดยความเป็นอัน

เดียวกันนั้นแหละ เมื่อพระศาสดาทรงพิจารณาสภาวะธรรมอันละเอียดสุขุม ตามความสบายด้วยพระ
สัพพัญญุตญาณ ซึ่งมีโอกาสอันได้แล้วอย่างนี้ พระฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ คือ

๑. นีละ สีเขียวเหมือนสีดอกอัญชัญ
๒. ปิตะ สีเหลืองเหมือนสีหาดาล
๓. โลหิตะ สีแดง เหมือนสีดวงตะวันอ่อนๆ (ในยามเช้าเย็น)
๔. โอทาตะ สีขาว เหมือนสีแผ่นเงินที่ขัดดีแล้ว
๕. มัชเชฏฐะ สีหงสบาท เหมือนสีดอกหงอนไก่
๖. ปภัสสระ สีเลื่อมพราย เหมือนสีแก้วผลึก

ชานออกแล้วจากพระสรีระ พื้นนภาภาศได้เป็นราวกะว่า เต็มไปด้วยดอกอัญชัญดำ
กระจายอยู่ทั่วไป เหมือนดาราตาศด้วยดอกสามหาว หรือว่ากลีบอุบลเขียว เหมือนข้าวตาลอันบุคคล
ประดับด้วยแก้วมณีที่แกว่งไปมา และเหมือนแผ่นวัตถุสีเขียวเข้มที่ซึ่งออกมา ด้วยสามารถแห่งรัศมีสี
เขียวเหล่านี้ พระรัศมีสีเขียวเหล่านั้น แผ่ชานออกจากพระเศวตและพระมัสสุทั้งหลาย และจากที่สี
เขียวแห่งพระเนตรทั้งสอง ทิศาภาศทั้งหลายย่อมไพโรจน์ เหมือนย่อมด้วยจूरณแห่งชาต เหมือนราด
ด้วยน้ำครั้งที่ละลายดีแล้ว เหมือนคลุมด้วยผ้ากำพลแดง เหมือนเรียงรายด้วยดอกชัยพฤกษ์ ดอก
ทองกวาวและดอกชบา ด้วยสามารถแห่งรัศมีสีแดงเหล่านี้ พระรัศมีสีแดงเหล่านั้น แผ่ชานออกแล้ว
จากพระมัสสะ พระโลหิต และที่อันเป็นสีแดงแห่งพระเนตร ทิศาภาศทั้งหลายย่อมไพโรจน์แล้ว
เหมือนเกลือกกล่นด้วยชีรธรา ที่เทออกจาก หม้อเงิน เหมือนเพดานแห่งเงินที่เขาชิงได้ เหมือนข้าว
ตาลเงินที่กวัดแกว่งไปมา เหมือน ดาราตาศด้วยดอกคัลล้า ดอกโกมุท ดอกยงพราย ดอกมะลิวัลย์ ดอก
มิละซ้อน เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งรัศมีสีขาวเหล่านี้ พระรัศมีสีขาวเหล่านั้น แผ่ชานออก แล้วจาก
พระอัฐิทั้งหลาย จากพระทนต์ทั้งหลาย และจากสีขาวแห่งพระเนตรทั้งสอง ส่วนพระรัศมีสีหงสบาท
และเลื่อมประภัสสร ก็แผ่ชานออกจากส่วนแห่งพระสรีระนั้นๆ พระฉัพพรรณรังสีเหล่านั้น แผ่ชาน
ออกแล้วแทรกซึมเข้าสู่แผ่นดินใหญ่ อันหนาทิบ ด้วยประการฉะนี้ มหาปฐวีมีความหนาถึง
๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนก้อนทองคำที่เขาจัด สนิมออกหมดแล้ว พระรัศมีทั้งหลายซ่อนไซ
ทะลุแผ่นดินลงไปจับน้ำในภายใต้น้ำ ซึ่งรองแผ่นดินมีความหนาถึง ๔๘๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือน
ทองคำที่เขาหลอมละลายแล้วไหลกว้างออกจากเบ้าทอง พระรัศมีเหล่านั้นแทรกซึมทะลุลงไปจับ
ลม ลมมีความหนาถึง ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนแห่งทองคำที่เขายกขึ้นแล้ว พระรัศมีทั้งหลาย
พุ่งทะลุลมแล้วแล่นไปสู่อชฎาภาศในภายใต้ โดยส่วนเบื้องบน พระรัศมีทั้งหลาย แม้พุ่งขึ้นไปแล้วจับ
อยู่ที่จาดุมหาราชิกาภูมิ ข้าแรกผ่านจาดุมหาราชิกาขึ้นไปจับอยู่ที่ชั้นดาวดึงส์ จากนั้นก็พุ่งขึ้นไปชั้นยา
มา ดุสิต นิมมานรติ ปรนิมิตวสวัตติ จากนั้นก็พุ่งขึ้นไปจับพรหมโลกทั้ง ๔ ชั้น จากนั้นก็พุ่งสู่เวฬุ
พรหมภูมิ จากนั้นพุ่งขึ้นสู่สุทธาวาสภูมิทั้งห้าไปจับอยู่ที่อรุณภูมิทั้ง ๔ แล้ว พุ่งขึ้นไปสู่อชฎาภาศ
อันเว้งว้าง

โดยด้านเบื้องขวางทั้งหลาย พระรัศมีเหล่านั้น แล่นออกไปสู่โลกธาตุทั้งหลาย อัน หา
ประมาณที่สุดมิได้ ในพื้นที่ทั้งหลายมีประมาณเท่านี้ ไม่มีรัศมีดวงจันทร์จากดวงจันทร์ทั้งหลาย ไม่มี
รัศมีดวงอาทิตย์จากดวงอาทิตย์ทั้งหลาย ไม่มีรัศมีจากดวงดาวทั้งหลาย ไม่มีรัศมีของเทวดาทั้งหลาย
ในสถานที่ทั้งปวงคือ ที่อุทาน วิมาน ต้นกัลปพฤกษ์ทั้ง หลาย ที่สรีระทั้งหลาย ที่อาภรณ์ทั้งหลาย ถึง
มหาพรหมผู้สามารถเปล่งแสงสว่างแห่งรัศมีไปสู่ตโลกธาตุสหัสสี่และมหาสหัสสี่ ก็ได้เป็นเหมือน

หึ่งห้อยในเวลาดวงอาทิตย์ขึ้น ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว อุทยาน วิมาน ต้นไม้ ต้นกล้วยพฤษภ
ของเหล่าเทพก็ปรากฏเพียงเป็นการกำหนดเท่านั้น จริงอยู่ สถานที่ที่มีประมาณเท่านั้น ได้ถูกปกคลุมแล้ว
ด้วยรัศมีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น พระฤทธิ์แม่น้ำ มีฤทธิ์อันเกิดจากการอธิษฐาน มีฤทธิ์อัน
เกิดจากการภาวนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่ว่า เมื่อ พระโลกนาถเจ้าทรงพิจารณาสภาวธรรมอัน
ละเอียดสุขุม พระโลหิตก็ผ่องใส วัตถุรูป ก็ผ่องใส พระฉวีวรรณก็ผ่องใส วรรณธาตุอันมีจิตเป็น
สมุฏฐานตั้งอยู่ ไม่หวั่นไหว ในพื้นที่ ประมาณ ๘๐ คอกโดยรอบ พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณา
สภาวธรรมโดยลักษณะนี้ตลอด ๗ วัน สถานที่นั้นจึงชื่อว่ารัตนขจรเจดีย์

รัตนเจดีย์กถา นิภูติตา.

อชปาลกถา

ในสัปดาห์ที่ ๕ ได้เสด็จจากโคนต้นโพธิ์ ไปยังต้นอชปาลนิโครธแล้วประทับนั่งพิจารณา
ธรรมที่พระองค์บรรลุแล้ว เริ่มพิจารณาจำแนกด้วยอาการทั้งหลายเป็นอเนก คือ เวเนยบุคคล ๖
ประเภท ด้วยอำนาจแห่งราคะจริต โทสะจริต โมหะจริต วิทกจริต สัทธาจริต และพุทธิจริต ธรรมเทศนา
ที่สัมปยุตด้วย....มีอสุภกัมมัญฐาน เมตตากัมมัญฐาน อาปानัสสติกัมมัญฐาน และพุทธานุสสติกัมมัญฐาน ซึ่งเป็นที่สลายแก่เวเนยบุคคล ๖ ประเภทเหล่านั้น และเวเนยบุคคลเหล่านั้นมี ๓ ประเภทด้วย
อำนาจแห่งอกุศลจิตวิญญาณ วิปริตจิตวิญญาณ และเนยบุคคล (และ) สังเขปเทศนา มัชฌิม
เทศนาและวิถิตถาเทศนา ย่อมเหมาะสมแก่เวเนยบุคคลเหล่านั้นตามลำดับ พระผู้มีพระภาคทรง
พิจารณาเวเนยบุคคลด้วยอาการอย่างนี้ ก็เพราะเวเนยบุคคลเหล่านั้น ตั้งมั่นในศีล ทำจิตให้มี
เอกัคคตารมณ์ เจริญวิปัสสนาแล้ว ย่อมสามารถเพื่อบรรลุอรุณธรรมได้ ฉะนั้น พระองค์ จึงทรง
พิจารณาวินัยปิฎกอันประดับด้วยนัยเป็นอเนก ด้วยอำนาจแห่งอุทวิภังค์ ชันธกะ และปริวาร อัน
แสดงถึงอานิสงส์ของศีล ทรงพิจารณาสุตตปิฎก อันประดับด้วยนัยเป็นอเนก ด้วยอำนาจแห่งทิม
นิกาย มัชฌิมนิกาย สงยุตตนิคาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย อันแสดงถึงอานิสงส์ของสมาธิ
ทรงพิจารณาอภิธัมมปิฎก อันประดับด้วยอนันตนิย ด้วยอำนาจแห่งธัมมสังคณี วิภังค ปุคคลบัญญัติ
ธาตุกถา กถาตุลยุมก และปฏฐาน อันแสดงถึงอานิสงส์ของปัญญา พระผู้มีพระภาค พิจารณาธรรม
ที่พระองค์บรรลุแล้วด้วยประการอย่างนี้นั่นเทียว
และเสวยวิมุตติสุข ที่ต้นอชปาลนิโครธ แม่นั่น

ครั้งนั้น มารผู้มีบาป ติดตามอยู่ตลอดการเท่านั้น แม้จะเพ่งโทษอยู่ ก็ไม่ได้เห็นความพลั้ง
พลาดอะไรๆ ของสิทธัตถะกุมารนี้ วันนี้สิทธัตถะกุมารนั้น ยังนั่งพิจารณาธรรม ที่ควงไม้่อชปาล
นิโครธ และมารผู้มีบาปนั้น ได้เข้าไปเฝ้าพระตถาคต แล้วยืน ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระตถาคตดังนี้
ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์บำเพ็ญบารมีมาเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นพระองค์บรรลุแล้ว
โดยลำดับ พระองค์ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณแล้ว พระองค์จะทรงตรวจดูสัตว์โลกไปทำไม
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปริณิพพานในบัดนี้ ขอพระสุตโปรดปริณิพพานเกิด
เวลานี้เป็นเวลาปริณิพพานของพระผู้มีพระภาค เมื่อมารผู้มีบาปกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระ
ภาคได้ตรัสถามมารผู้มีบาปว่า มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปริณิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของ
เรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่กลัวกลัว ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ก็ยังไม่บอก แสดง

บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ยุ่งยากไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปราม^{๕๘} ที่เกิดขึ้น ให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้ เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุณีทั้งหลายผู้สาวิกา ฯลฯ เรา จะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่อุบาสกทั้งหลายผู้สาวกของเรา ฯลฯ เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่อุบาสิกาทั้งหลายผู้สาวิกาของเรา เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่พรหมจรรย์^{๕๙} ของเรายังไม่ บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ ดีแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาค ตรัสพระดำรัสอย่างนี้แล้ว มารผู้มีบาปคิดว่า “บัดนี้สิทธัตถะกุมารนั้นก้าว ล่วงอำนาจของเราแล้ว” จึงถึงความโหม่นสั่น นั่งอยู่ในหนทางใหญ่ คิดถึงเหตุ ๑๖ ประการ จึงขีดเส้น ๑๖ เส้นบนแผ่นดิน คือ คิดว่า “เราไม่ได้บำเพ็ญทานบารมี เหมือนสิทธัตถะนี้ เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่ เหมือนสิทธัตถะนี้” แล้วขีดลงไปเส้นหนึ่ง อนึ่ง คิดว่า “เราไม่ได้บำเพ็ญศีลบารมี ฯลฯ เนกขัมมบารมี, ปัญญาบารมี, วิริยบารมี, ขันติบารมี, สัจจบารมี, อธิษฐานบารมี, เมตตาบารมี, อุเบกขาบารมี เหมือน สิทธัตถะนี้ เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่เหมือนสิทธัตถะนี้” แล้วขีดเส้น (ที่ ๒ ถึงเส้น) ที่ ๑๐ อนึ่ง คิดว่า “เราไม่ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ อันเป็นอุปนิสัยแห่งการรู้แจ้งอินทรีย์โปรปรียัตติญาณอันไม่ทั่วไปแก่คน อื่น เหมือนสิทธัตถะนี้ เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่เหมือนสิทธัตถะนี้” แล้วขีดเส้นที่ ๑๑ อนึ่ง คิดว่า “เรา ไม่ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ อันเป็นอุปนิสัยแห่งการรู้แจ้งอาสยานุสยญาณอันไม่ทั่วไปแก่คนอื่น เหมือนสิทธัตถะนี้ ฯลฯ มหากรุณาสมบัติญาณ, ยมกปาฏิหาริยญาณ, อนาวรณญาณ, สัพพัญญู ตญาณ เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่เหมือนสิทธัตถะนี้” แล้วขีดเส้นที่ ๑๖ มารนั่งขีดเส้น ๑๖ เส้น ในหนทาง ใหญ่ เพราะเหตุเหล่านี้ ด้วยประการอย่างนี้

ก็สมัยนั้น ติตามาร ๓ คน คือ นางคันทา นางอรติ และนางราคะ คิดว่า “บิดาของพวกเรา ไม่ปรากฏ บัดนี้บิดาไปที่ไหนหนอ” เมื่อมองดูก็ได้เห็นบิดานั้นถึงความโหม่นสั่น นั่งขีดพื้นดินอยู่ จึงไป ยังสำนักของบิดาแล้วถามว่า “พ่อ เพราะเหตุไร ท่านจึงมีความทุกข์เสียใจ”

บิดากล่าวว่า “แม่ทั้งหลาย พระมหาสมณะนี้ล่วงอำนาจของเราแล้ว เรามองดูตลอดกาล เท่านี้ ก็ไม่สามารถเห็นโทษของสมณะนั้น เพราะเหตุนี้ เราจึงมีความทุกข์เสียใจ”

ติตามาร. “ถ้าเป็นอย่างนั้น ท่านอย่าคิดเลย พวกดิฉันจักทำสมณะนั้นไว้ในอำนาจของตน แล้วนำมา”

บิดา “แม่ทั้งหลาย ใครๆ ไม่สามารถทำสมณะนั้นไว้ในอำนาจได้ บุรุษนั้นดำรงอยู่แล้วใน ศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว”

พวกธิดากล่าวว่า “พ่อ พวกดิฉันขึ้นชื่อว่าเป็นหญิง จักมัดสมณะนั้นด้วยบ่วงคือราคะเป็น ต้นแล้วนำมา ท่านอย่าคิดเลย” แล้วเข้าไปหาพระผู้มีพระภาค กล่าวว่า “สมณะ พวกดิฉันจะ ประณินิบัติเท่าของท่าน” พระผู้มีพระภาคไม่ทรงใส่พระทัยคำพูดของธิดามารเหล่านั้น ไม่ทรงลืมนพระ เนตรมองดู ทรงนั่งเสวยความสุขอันเกิดแต่วิเวกเท่านั้น เพราะน้อมพระทัยไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่ง อุปธิอันยอดเยี่ยม

^{๕๘} **ปรปวาท** ในที่นี้หมายถึงวาทะ หรือลัทธิต่างๆ ของเจ้าลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา ที่ม.ญีกา (บาลี) ๓๗๔/๓๗๕., ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๒๓๗.

^{๕๙} **พรหมจรรย์** ในที่นี้หมายถึงศาสนพรหมจรรย์ คือ คำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นที่รวมลงใน ไตรสิกขา ที่ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๙.

พวกธิดามารคิดกันอีกว่า “พวกบุรุษมีความประสงค์สูงๆ ต่ำๆ คือ บางพวกมีความรักในเด็กหญิง บางพวกมีความรักในหญิงผู้อยู่ในปฐมวัย บางพวกมีความรักในหญิงผู้อยู่ในมัชฌิมวัย บางพวกมีความรักในหญิงผู้อยู่ในปัจฉิมวัย ทางที่ดี พวกเราจะประเล้าประโลมด้วยรูปมีประการต่างๆ แล้ว พามา” ธิดามารคนหนึ่งๆ ได้เนรมิตอัฏฐภาพของตนๆ ด้วยเพศของเด็กหญิงเป็นต้น คือ เป็นหญิงวัยรุ่น เป็นหญิงยังไม่คลอด เป็นหญิงคลอดครั้งเดียว เป็นหญิงคลอด ๒ ครั้ง เป็นหญิงกลางคน และเป็นหญิงผู้ใหญ่ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “สมณะ พวกดิฉันจะปรนนิบัติเท้าของท่าน” พระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงใส่พระทัย โดยประการที่ทรงน้อมพระทัยไปในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปธิอันยอเยียม ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “พระผู้มีพระภาคทรงเห็นหญิงเหล่านั้น เข้าถึงความ เป็นหญิงผู้ใหญ่ จึงอธิษฐานว่า “หญิงเหล่านั้นจะมีพินหัก จะมีผมหงอก คำของอาจารย์บางพวกนั้นไม่ควรเชื่อ เพราะพระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำการอธิษฐานเห็นปานนี้ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกเธอจงหลีกเลี่ยง พวกเธอเห็นอะไรจึงพยายามอย่างนี้ พวกเธอควรทำกรรมชื้อเห็นปานนี้ข้างหน้าของคนผู้ยังไม่ปราศจากราคะเป็นต้น อนึ่ง ตถาคตละราคะ ละโทสะ ละโมหะได้แล้ว” จึงทรงปรารภถึงการละกิเลสของพระองค์ แสดงธรรมตรัสคาถา ๒ คาถาเหล่านี้ ในพุทธวรรค ธรรมบทว่า

กิเลสที่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงชนะแล้ว
พระองค์จะไม่ทรงกลับแพ้อีก กิเลสสักน้อยหนึ่งในโลก
ไม่ติดตามพระองค์ผู้ชนะได้แล้ว พวกท่านจักนำพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีร่องรอยไปด้วย
ร่องรอยอะไร

ค้นหาจุจตาข่าย ชื่อว่าวิสัฏฐิกา
ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เพื่อนำไปในภพไหนๆ
พวกท่านจะนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีร่องรอย ไปด้วยร่องรอยอะไร^{๖๐}

ธิดามารเหล่านั้นพากันกล่าวคำเป็นต้นว่า “ได้ยินว่า เป็นความจริง บิดาของพวกเราได้กล่าวว่า พระอรหันต์สุดในโลก ใครๆ จะนำไปได้โดยง่ายด้วยราคะหามิได้” แล้วกลับมาอย่างสำนึกของบิดา

จบอชปาลกถา

มุจลินทกถา

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคทรงยับยั้งอยู่ที่ต้นไทรนั้น ตลอด ๗ วัน จากนั้น ได้เสด็จไปยังโคนต้นมุจลินท์ ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ ขณะพระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่นั้นเอง ได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาล ลำดับนั้น พญานาคมุจลินท์ คิดว่า

พระผู้มีพระภาค พอทรงประทับนั่งในที่นั้นเท่านั้น มหาเมฆซึ่งมิใช่ฤดูกาลก็เกิดขึ้น พญานาคชื่อมุจลินท์เกิดความคิดว่า เมื่อพระศาสดา พอเสด็จเข้าใกล้ที่อยู่ของเรา มหาเมฆนี้ก็เกิดขึ้น พระศาสดาพระองค์นั้น ควรได้อาการ เป็นที่ประทับอยู่ พญามุจลินท์ นาคราชนั้น แม้จะสามารถ

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๙-๑๔๐/๘๙.

เนรมิตทิพยวิมาน ได้เหมือนเทพวิมาน อันสำเร็จด้วยรัตนทั้ง ๗ ประการ จึงคิดว่า เมื่อเราสร้างวิมานอย่างนี้ จักไม่มีผลมากแก่เรา เราควรจักชวนชวายุด้วยกายของตนเอง เพื่อพระทศพล จึงเนรมิตอัทธภาพให้ใหญ่ แล้วล้อมรอบพระศาสดาด้วยชนดที่ซ้อนกันถึง ๗ ชั้น แล้วแผ่พังพานปิดไว้เบื้องบน ด้วยหวังว่า “ความหนาว อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค” ครั้น ๗ วันผ่านไป พญานาคมุจลินท์รู้ว่า ฝนหายปลอดเมฆแล้ว จึงคลายขนดออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาค จำแลงร่างของตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือ ถวายอภิวาทอยู่เบื้องพระพักตร์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความสงบ^{๖๑} เป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ
ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่
ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก
ความปราศจากราคะคือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก
ความกำจัดอัสมิมานะ(ความถือตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่)เสียได้^{๖๒}
เป็นสุขอย่างยิ่ง^{๖๓}

จบมุจลินทกถา

ราชาชาตนกถา

พระผู้มีพระภาค เสด็จจากคควงตันมุจลินท์ไปยังคควงตันราชาชาตนะ^{๖๔} ที่อยู่ด้านทิศทักษิณ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ คควงตันราชาชาตนะเป็นเวลา ๗ วัน ต่อจากนั้น ล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาค ทรงออกจากสมาธิ และประทับยืนอยู่ที่ใกล้ตันราชาชาตนะนั้นเอง สมัยนั้นท้าวสักกเทวราชทรงทราบว่าเป็นเวลา ๔๙ วัน พระผู้มีพระภาค ยังไม่ได้ฉันอะไรเลย บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อเสวยเสร็จทรงมีพระบังคลหนัก จากนั้น ท้าวสักกเทวราชถวายน้ำบัววนพระโอษฐ์ พระผู้มีพระภาคทรงบัววนพระโอษฐ์แล้วประทับนั่งที่โคนตันราชาชาตนะนั้นนั่นเอง ครั้นนั้น พ่อค้า ๒ คนชื่อตปัสสะและภัลลิกะ เดินทางไกลจากอุทกกลชนบทมาถึงที่นั่น ขณะนั้น เทวดาผู้เป็นญาติร่วมสายโลหิตของตปัสสะและภัลลิกะพ่อค้าทั้งสอง ได้กล่าวว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาค พระองค์นี้ เมื่อแรกตรัสรู้ประทับอยู่ ณ คควงตันราชาชาตนะ ท่านทั้งสองจงไปต้อนรับพระองค์ด้วยข้าวตูผงและข้าวตูก่อนปรุงด้วยน้ำผึ้งเถิด การบูชาของท่านทั้งสองจักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน” ต่อมา ตปัสสะและภัลลิกะ ได้ถือข้าวตูผงและข้าวตูก่อนปรุงด้วยน้ำผึ้งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวาย

^{๖๑} วิเวก ในที่นี้หมายถึงนิพพานที่สกัดจากอุปธิกิเลส วิ.อ. (บาลี) ๓/๕/๑๐.

^{๖๒} ความกำจัดอัสมิมานะได้ หมายถึงอรรถเหตุผล วิ.อ. (บาลี) ๓/๕/๑๐., ดุรายละเอียดใน พ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๙๐.

^{๖๓} พ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๙๐.

^{๖๔} ตันราชาชาตนะ แปลกันว่า ไม่เกิด (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๙๕๒)

ชื่อภาษาอังกฤษว่า *Buchanania Latifolia* และอธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นต้นไม้หลวง เป็นที่สังสถิตของเทพแห่งนางไม้ทั้งหลาย (PALI-ENGLISH DICTIONARY, P. 569, COL. 2, Edited by T.W. RHYS DAVIDS and WILLIAM STEDE)

อภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดทรงรับข้าวตุงและข้าวตูก่อนปรุงด้วยน้ำผึ้ง ซึ่งจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนานแก่ข้าพระองค์ทั้งสองเถิด

บาตรที่พระผู้มีพระภาคทรงมีคราวที่ทรงประกอบความเพียรนั้นหายไป เมื่อนางสุชาดามาถวายข้าวปายาสนั้นเอง เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงรำพึงดังนี้ว่า “เราไม่มีบาตร อีกอย่างหนึ่ง พระตถาคตองค์ก่อนๆ ไม่ทรงใช้มือรับเลย เราพึงรับข้าวตุงและข้าวตูก่อนด้วยอะไรเล่า” เพราะบาตรที่ขมิถุการพรหมนำมาถวายไว้ ได้หายไปในวันที่ได้รับข้าวปายาสทางสุชาดานุายนั่นเอง พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า “พระตถาคตทั้งหลายจะไม่ทรงรับที่มีมือ เราจะรับที่อะไรหนอ” ลำดับนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ จากทิศทั้ง ๔ ทรงทราบพระดำริของพระผู้มีพระภาคนั้น จึงได้น้อมถวายบาตรทั้งหลายที่ทำด้วยแก้วอินทนิล พระผู้มีพระภาคทรงปฏิเสธบาตรเหล่านั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ จึงน้อมถวายบาตร ๔ ใบ ที่ทำด้วยศิลา มีสีดังถั่วเขียวอีก พระผู้มีพระภาคทรงรับบาตรแม่ทั้ง ๔ ใบ เพื่อเพื่อบูชาครุฑที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ทรงวางซ้อนๆ กัน แล้วทรงอธิษฐานว่า จงเป็นบาตรใบเดียว บาตรทั้ง ๔ ใบ จึงมีรอยปรากฏอยู่ที่ขอบปาก รวมเข้าเป็นอันเดียวกัน โดยประมาณบาตรขนาดกลาง

พระผู้มีพระภาคทรงรับอาหารที่บาตรซึ่งทำด้วยศิลามีค่ามากนั้น เสวยแล้วทรงทำอนุโมทนา ในที่สุดแห่งการอนุโมทนานั้น ตปัสสะและภัลลิกะได้กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมเป็นสรณะ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป จนตลอดชีวิต ตปัสสะและภัลลิกะนั้นได้เป็นเทววาจิกอุบาสก(ผู้กล่าววาจาถึงรัตนะ ๒ ว่า เป็นสรณะ)เป็นพวกแรกในโลกแล หมายเอาพ่อค้าทั้งสองเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า พ่อค้าชื่อตปัสสะและภัลลิกะเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ถึงสรณะก่อน พ่อค้าพี่น้องสองคนนั้น ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนี้ เว้นศาสนาของพระชินเจ้าแล้ว ไม่สามารถ เพื่อเที่ยวไปได้ ขอพระองค์จงให้สถานที่ที่จะพึงปรนนิบัติแห่งหนึ่งแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคจึงเอาพระหัตถ์ข้างขวาลูบพระเศียรของพระองค์ เส้นพระเกศา หลุดติดในพระหัตถ์ พระองค์ได้ประทานพระเกศาแก่พ่อค้าทั้ง ๒ คนนั้น ด้วยพระดำรัสว่า “รักษาเกศาเหล่านี้ไว้” พ่อค่านั้นได้พระเกศาธาตุแล้วว่าเรจึงยินดี ดุจได้การอภิเชษฐด้วยอมฤตธรรม ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วจากไป^{๖๕} พ่อค้าทั้ง ๒ นั้น สร้างเจดีย์ ที่นครของตน แล้วบรรจุเส้นพระเกศาธาตุ ไว้ภายใน แล้วจัดงานฉลองอย่างยิ่งใหญ่ ด้วยอาการดังพรรณนามาฉะนี้ รวมกันได้ ๗ สัปดาห์ โดยบริบูรณ์

คำสรุปสัปดาห์ทั้ง ๗

ท่านกล่าวการเสวยวิมุตติสุข ตลอด ๗ สัปดาห์ไว้ดังนี้ คือ
สัปดาห์ที่ ๑ ประทับอยู่ที่โพธิบัลลังก์ สัปดาห์ที่ ๒ ประทับ
ยืนเพ่งต้นโพธิ์ สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจงกรม สัปดาห์ที่ ๔ ประทับอยู่
ณ รตนฆระเจดีย์ สัปดาห์ที่ ๕ ประทับ ณ ควงไม้ชบาลนิโครธ
สัปดาห์ที่ ๖ ประทับ ณ ควงไม้มุจลินท์ สัปดาห์ที่ ๖ ประทับ ณ
ควงไม้ราชายตนะ

จบราชายตนะกถา

^{๖๕} ชีวิตบั้นปลายของอุบาสกทั้งสอง ตปัสสะได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ภัลลิกะหรือภัลลิกะ บวชแล้วได้เป็นพระอรหันต์ ขุ.เถร. อ. (บาลี) ๑/๑๔๔/๗๑.

พรหมยาจนกถา

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธิ แล้วเสด็จไปยังต้นอชปาลนิโครธ ทราบว่า พระองค์ประทับอยู่ ณ ควางต้นอชปาลนิโครธนั้น ลำดับนั้นแล พระองค์ ทรงเกิดความดำริขึ้นใน พระทัยว่า^{๖๖} “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่ง ตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้ร้นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินใน อาลัย^{๖๗}” ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิจสุมุปาท ถึงแม้ ฐานะอันนี้ก็เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความ สิ้นต้นหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ข้อนั้นก็ จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา

อนึ่งเล่า อนัจริยคณาเหล่านี้ไม่เคยทรงสดับมาก่อน ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระ ภาคว่า

อนัจริยคณา

บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราได้บรรลุด้วยความลำบาก เพราะธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำ จะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งที่พาทวนกระแส^{๖๘} ละเอียด ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้

เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาดังนี้ พระทัยก็น้อมไปเพื่อการชวนชวนน้อย มิได้น้อมไปเพื่อ แสดงธรรม

ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาค ด้วยใจของตน ได้มีความดำริว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อการชวนชวนน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม” จึงหายไปจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค เปรียบประหนึ่งบุรุษมีกำลัง เหยียดแขนออก หรือคู้แขนเข้าฉะนั้น แล้วห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง คุณเข่าเบื้องขวาลงบน แผ่นดิน ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับกลางทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาค ได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อยมีอยู่^{๖๙} สัตว์เหล่านั้นย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม เพราะจกมีผู้รู้ธรรม^{๗๐}”

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗.

^{๖๗} อาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดี เพลิดเพลิน วิ.อ. (บาลี) ๓/๗/๑๓., เป็นชื่อเรียกกิลเลส ๒ อย่างคือ (๑) กามคุณ ๕ (๒) ตัณหาวิจิริต ๑๐๘ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๗/๑๘๔., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๗๓-๙๗๖/๖๖๒-๖๖๓.

^{๖๘} พาทวนกระแส ในที่นี้หมายถึงพาเข้าถึงนิพพาน วิ.อ. (บาลี) ๓/๗/๑๔.

^{๖๙} ผู้มีธุลีในดวงตาน้อย หมายถึงมีธุลีคือราคะ โทสะ โมหะ ปิดบังดวงตาปัญญาภิเษบาบาง วิ.อ. (บาลี) ๓/๘-๙/๑๔-๑๕.

^{๗๐} เหตุการณ์นี้เป็นที่มาแห่งพิธีอาราธนาพระสงฆ์แสดงธรรม ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๓๕.

เมื่อท้าวสัทม์บดีพรหมได้กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับท้าวสัทม์บดีพรหมว่า พรหม แม้เราเองก็มีความดำริว่า ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ... จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา พรหม อนึ่งเล่า อนัจริยคาถาเหล่านี้ที่ไม่เคยสดับมาก่อนได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่เราว่า

บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราได้บรรลุ ด้วยความลำบาก

... แต่เป็นสิ่งที่พาหวนกระแส ...

พรหม เมื่อเราพิจารณาแจ้งชัดดังนี้ จิตย่อมโน้มไปเพื่อการชวนชวนน้อย หาน้อมไปเพื่อแสดงธรรมไม่

แม้ครั้งที่ ๒

แม้ครั้งที่ ๓ ท้าวสัทม์บดีพรหมก็ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดแสดงธรรม ... เพราะจักมีผู้รู้ธรรม

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ ทรงตรวดดูโลกด้วยพุทธจักขุ^{๗๑} เมื่อทรงตรวดดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อย มีธุลีในตามาก^{๗๒} มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี

มีอุปมาเหมือนในกอบอุบล ในกอบปทุม หรือในกอบุณทริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณทริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณทริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณทริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉันทิ พระผู้มีพระภาคทรงตรวดดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีธุลีในตาน้อย มีธุลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี ฉันทิ^{๗๓}

^{๗๑} พุทธจักขุ หมายถึง (๑) อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่า สัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคะเหิน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ (๒) อาสยานุสยญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้อริยาศัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนอยู่ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๑/๑๗๒, ๑๑๓/๑๗๔.

^{๗๒} ตา ในที่นี้หมายถึงปัญญาจักขุ วิ.อ. (บาลี) ๓/๙/๑๕., ดุรายละเยียดใน ขุ.ป. ๓๑/๑๑๑-๑๑๕/๑๒๔-๑๒๘.

^{๗๓} ในที่นี้ทรงอุปมาด้วยบัว ๓ เหล่า คือบัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ อรรถกถายังกล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นภักษาของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาสิ และแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า (ตามที่ปรากฏใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒., อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๐/๑๔๒, ๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗., คือ (๑) อุคฆฎัตถุญ (๒) วิปจิตถุญ (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุคฆฎัตถุญ เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตถุญ เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันนี้ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นภักษาของปลาและเต่า

พระผู้มีพระภาคทรงตรวดดู ๑๐ โลกธาตุอันเป็นเหมือนกอบอุบลเป็นต้น ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงว่า หมู่ประชาผู้มีธุลีในดวงตาน้อยมีประมาณเท่านี้ หมู่ประชาผู้มีธุลีในดวงตามากมีประมาณเท่านี้ และในหมู่ ประชาทั้งสองนั้น อุคฆฎัตถุญบุคคลมีประมาณเท่านี้ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๖/๖๔-๖๕., สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๙/๑๕๒-๑๕๓.

ในเรื่องนั้น ดอกบัวเหล่าใดตั้งอยู่เหนือน้ำ รอการสัมผัสกับแสงอาทิตย์ ดอกบัวเหล่านั้นเป็นบัวที่จะบานในวันนี้ เปรียบเหมือนอุคฆิฏฐบุคคล ดอกบัวเหล่าใดตั้งอยู่เสมอน้ำ ดอกบัวเหล่านั้นจะบานในวันพรุ่ง เปรียบเหมือนวิปัญญัติบุคคล ดอกบัวเหล่าใดยังไม่พ้นน้ำจมลงในน้ำแล้วจะเจริญงอกงาม ดอกบัวเหล่านั้นจะบานในวันที่ ๓ เปรียบเหมือนเนยบุคคล ส่วนดอกอุบลเป็นต้นอื่นที่มีโรยยังไม่พ้นน้ำมีอยู่ จักไม่บานและเป็นรักษาของปลาและเต่า เปรียบเหมือนปทปรมบุคคล

พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุที่เหมือนกอบุสเป็นต้น ได้ทอดพระเนตรเห็นอุคฆิฏฐบุคคลเป็นต้นว่า ประมาณเท่านี้ เป็นผู้มั่งรู่ในตาน้อย ประมาณเท่านี้ เป็นผู้มั่งรู่ในตามาก แม้ในบุคคลทั้ง ๒ ประเภทนั้น ประมาณเท่านี้ เป็นอุคฆิฏฐบุคคล ประมาณเท่านี้ เป็นวิปัญญัติบุคคล ประมาณเท่านี้ เป็นเนยยะ ประมาณเท่านี้ เป็นปทปรมะ ประมาณเท่านี้ เป็นราคจริต ประมาณเท่านี้ เป็นโทสจริต ประมาณเท่านี้ เป็นโมหจริต ประมาณเท่านี้ เป็นวิตกจริต ประมาณเท่านี้ เป็นสัทธาจริต ประมาณเท่านี้ เป็นพุทธิจริต ครั้นทรงดำริแล้ว ได้ตรัสคาถาตอบท้าวสหัมบดีพรหมว่า

สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะพึง จงปล่อยศรัทธามาเถิด

เราได้เปิดประตูมตธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว

ท่านพรหม เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก

จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีตล่วงแคล้ว ในหมู่มนุษย์

ขณะนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทราบว่ “พระพุทธรองค์ได้ทรงประทานโอกาสเพื่อจะแสดงธรรมแล้ว” จึงถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นแล

พรหมยาจนกถา จบ

ปัญจวัคคยิกถา

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” แล้วทรงดำริต่อไปว่า “อาฬารดาบส กาลามโคตร นี้ เป็นบัณฑิตฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีรู่ในตาน้อยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึง แสดงธรรมแก่อาฬารดาบส กาลามโคตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ ฉับพลัน ลำดับนั้น เทวดาผู้ไม่ปรากฏกายมาทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระองค์ผู้เจริญ อาฬารดาบส กาลามโคตรได้ทำกาละ ๗ วันแล้ว แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้เกิดญาณขึ้นว่า “อาฬารดาบส กาลามโคตร ได้ทำกาละ ๗ วันแล้ว” จึงทรงดำริว่า “อาฬารดาบส กาลามโคตร เป็นผู้มีความเสื่อมนานหนอ”^{๗๔} เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็จักพึงรู้ได้ฉับพลัน ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ฉับพลัน” จึงทรงดำริต่อไปว่า “อุททกดาบส รัมมบุตรนี้ เป็นบัณฑิตฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีรู่ในตาน้อยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่อุททกดาบส รัมมบุตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน ลำดับนั้น เทวดาผู้ไม่ปรากฏกายมาทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระองค์ผู้เจริญ อุททกดาบส รัมมบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้ แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้เกิดญาณขึ้นว่า “อุททกดาบส รัมมบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้” จึงทรงดำริว่า “อุททกดาบส รัมมบุตร เป็นผู้มีความเสื่อมนานหนอ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็จักพึงรู้ได้ฉับพลัน

^{๗๔} มีความเสื่อมมากหนอ หมายถึงมีความเสื่อมมาก เพราะเสื่อมจากมรรคและผลที่จะพึงบรรลุ เพราะเกิดในอภังคะ คือ อาฬารดาบสตายไปเกิดในอากิญจัญญายตนภพ ส่วนอุททกดาบสตายไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภพ วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๑๖.

ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริดังนี้ว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” จึงทรงดำริว่า “ภิกษุปัญจวัคคีย์ มีอุปการะแก่เรามาก ที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญเพียรมา ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน” แล้วทรงดำริต่อไปว่า “บัดนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ไหนหนอ” ก็ได้ทรงเห็นภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ด้วยทิพยจักขุ อันบริสุทธิ์ล่งจักษุมนุษย์ ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลอุรุเวลาตามพระอชิตาจารย์แล้ว ได้เสด็จจาริกไปทางกรุงพาราณสี

เรื่องอุปกาสึก

[๑๑] อาชีวกชื่ออุปกะได้พบพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยา กับต้นโพธิพฤกษ์ ได้ทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “อาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร เมื่ออุปกาสึกทูลถามดังนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาตอบอุปกาสึกว่า

เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง^{๗๕} รู้ธรรมทั้งปวง^{๗๖}
มิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง^{๗๗} ละธรรมทั้งปวง^{๗๘} ได้สิ้นเชิง
หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ตรัสรู้ยิ่งเอง
แล้วจะพึงกล่าวอ้างใครเล่า

เราไม่มีอาจารย์^{๗๙} เราไม่มีผู้เสมอเหมือน
เราไม่มีผู้ทัดเทียม ในโลกกับทั้งเทวโลก
เพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม
เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเองเพียงผู้เดียว เป็นผู้เยือกเย็น
ดับกิเลสได้แล้วในโลก

เราจะไปเมืองหลวงแห่งชาวกาสิ ประกาศธรรมจักร
ตักลงอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน^{๘๐}
อุปกาสึกทูลว่า “อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ”
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว
ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา
อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว

^{๗๕} ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ (ธรรมที่เกิดในภุมิ ภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๖.

^{๗๖} ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๔ (ธรรมที่เกิดในภุมิ ๓ และธรรมที่เข้าถึงโลกุตตรภูมิ) วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๖.

^{๗๗} ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๖.

^{๗๘} ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ (ว.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๖.

^{๗๙} เราไม่มีอาจารย์ ในที่นี้หมายถึงไม่มีอาจารย์ในระดับโลกุตตรธรรม วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๗.

^{๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๕/๓๑๐-๓๑๑., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๑/๔๑๒-๔๑๓., อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๐๕/๔๓๒-๔๓๓.

เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าพระชินะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสดังนี้แล้ว อุปกาชีวกจึงทูลว่า “อาวุโส ควรจะเป็น อย่างนั้น”
โคลงศิระชะแล้วเดินสวนทางหลีกไป

เรื่องทรงแสดงธรรมแกภิกษุปัญจวัคคีย์

[๑๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี แล้วได้เสด็จไปทางที่ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ได้นัดหมายกันและกันว่า “ท่านทั้งหลาย พระสมณโคดมนี้เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก กำลังเสด็จมา พวกเราไม่พึงกราบไหว้ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงรับบาตรและ จีวรของพระองค์ แต่จะจัดอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารถนาก็จักประทับนั่ง

ครั้นเสด็จมาถึง ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ไม่อาจตั้งอยู่ในกตีกาของตนได้ ต่างต้อนรับ พระผู้มีพระภาค รูปหนึ่งรับบาตรและจีวร รูปหนึ่งปูอาสนะ รูปหนึ่งจัดหาน้ำล้างพระบาท รูปหนึ่งจัดตั้งตั้งรองพระบาท รูปหนึ่งนำกระเบื้องเช็ดพระบาทเข้าไปวาง พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งบนอาสนะที่ภิกษุปัญจวัคคีย์จัดถวาย แล้วทรงล้างพระบาท แต่ภิกษุปัญจวัคคีย์กลับร้องเรียกพระผู้มีพระภาคโดยออกพระนาม และใช้คำว่า “อาวุโส”^{๑๑}

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์ กล่าวอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสห้ามภิกษุ ปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าร้องเรียกตลาคตโดยออกชื่อและใช้คำว่า อาวุโส ภิกษุทั้งหลาย ตลาคตเป็นอหังตัตถัสสุเองโดยชอบ พวกเธอจงเจียโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้วจะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม ฯลฯ เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

แม้ครั้งที่ ๒ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ฯลฯ อันสามารถได้แล้ว”

แม้ครั้งที่ ๒ ..... แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเหมือนอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสามารถให้ภิกษุปัญจวัคคีย์ยินยอมได้แล้ว ลำดับนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้ยอมเชื่อฟังพระผู้มีพระภาค เจียโสตสดับ ตั้งจิตเพื่อรู้ยิ่ง

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๑๒}

[๑๓] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค ได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ ฯลฯ คำว่า “อัญญา โภณทัญญะ” นี้ จึงได้เป็นชื่อของท่านพระโณททัญญะนั้นแล

[๑๔] ครั้งนั้น ท่านพระอัญญาโณททัญญะได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก้แล้ว ไม่ต้อง

^{๑๑} อาวุโส ในครั้งพุทธกาล เป็นคำที่คนทั่วไปใช้กล่าวนำทักทายร้องเรียกกัน ไม่แสดงความเคารพ เป็นพิเศษ ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้ารับสั่งห้ามพระผู้น้อยเรียกพระผู้ใหญ่ โดยใช้คำว่า อาวุโส และห้ามพูดกับผู้ใหญ่โดยออกชื่อท่านนั้นท่านนี้ แต่ควรเรียกพระผู้ใหญ่โดยใช้คำว่า ภันเต หรือ อายัสมา ส่วนพระผู้ใหญ่ควรเรียกพระผู้น้อยว่า อาวุโส หรือโดยการระบุชื่อนั้นชื่อนี้ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๖๑๔-๖๑๕.

เชื่อผู้อื่น^{๘๓} ในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้รับการบรรพชา พึงได้รับการอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด”^{๘๔} แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรม อันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านอัญญาโกณฑัญญะนั้น

ในกาลจบเทศนา พรหม ๑๘ โกฏิ มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธาน ดำรงอยู่ในไสยาปัตติผล การนับจำนวนเทวดาทั้งหลาย เกินกว่าที่จะนับ คือนับไม่ถ้วน ได้แก่ คำนวณนับไม่ได้

พระผู้มีพระภาค เสด็จเข้าจำพรรษาในที่นั้นนั่นเอง ทรงโอวาท สั่งสอนภิกษุทั้งหลายที่เหลือนด้วยธรรมิกถา จริ่งอยู่ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เมื่อทรงจำพรรษาในที่นั้น ในวันแรม ๑ ค่ำของเดือนอวสาฬหะ ได้ทรงประทานธัมมจักรแก่พระวชิระ ในวันแรม ๒ ค่ำ ... แก่พระภัททิยะ ในวันแรม ๓ ค่ำ ... แก่พระมหานามะ ในวันแรม ๔ ค่ำ ... แก่พระอัสสชิ ครั้นนั้น กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้รับการบรรพชา..... พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ..... เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านผู้มีอายุเหล่านั้น ก็แลพระผู้มีพระภาค ทรงกระทำการชำระมลทิน ที่เกิดขึ้นในกัมมัญฐานทั้งหลาย ของภิกษุเหล่านี้ ภายในวิหารนั่นเอง และเมื่อมลทินแห่งกัมมัญฐานเกิดขึ้น พระองค์เสด็จมาทางภาค แล้วทรงชำระ มลทินแห่งกัมมัญฐานทั้งหลาย ในวันแรม ๕ ค่ำ (เดือนอสาฬหะ) พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์โดยพิเศษของภิกษุเหล่านั้น จึงทรงประชุมภิกษุเหล่านั้นโดยความเป็นอันเดียวกัน แล้วตรัสพระสูตรอันประกอบด้วยอนัตตา(ความไม่มีตัวตน) ด้วยพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในรูปว่า “รูปของเราจึงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า “รูปของเราจึงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็น อย่างนั้นเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนัตตลักขณสูตรนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็มีใจยินดีชื่นชมภาสิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระพุทธรองค์ตรัสเวลายากรณนี้อยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ในโลก ๖ รูป

ปัญจวัคคีย์กถา จบ

ปัพพัชชาภิกขา

ว่าด้วยการบรรพชา

เรื่องยสกุลบุตร

[๒๕]สมัยนั้น ในกรุงพาราณสี มีกุลบุตรชื่อยสเป็นลูกเศรษฐีเป็นผู้สุขุมาลชาติ^{๘๕} ยสกุลบุตรนั้นมีปราสาท ๓ หลัง คือ หลังหนึ่งสำหรับฤดูหนาว หลังหนึ่งสำหรับฤดูร้อน หลังหนึ่งสำหรับ

^{๘๓} ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น หมายถึงไม่ต้องอาศัยผู้อื่นคอยแนะนำพร่ำสอนในคำสอนของพระศาสดา ไม่ได้หมายถึงว่า ไม่ต้องเชื่อใครเลย (อปปรปจโย-ไม่มีใครอื่นอีกเป็นปัจจัย) สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๘/๒๒๒.

^{๘๔} จงมาเป็นภิกษุเถิด หมายถึงคำประกาศอนุมติการบรรพชาอุปสมบทแก่ผู้ขอบวชคือเท่ากับประกาศว่า จงมารับการบรรพชาอุปสมบทตามที่ขอ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๘/๒๒๒.

^{๘๕} สุขุมาลชาติ หมายถึงผู้ไม่มีทุกข์ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๙/๒๑๑., อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๙/๑๔๐.

ฤดูฝน ยสกุลบุตรได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ไม่มีบุรุษเจือปน ตลอด ๔ เดือน อยู่บนปราสาทฤดูฝน ไม่ลงมายังปราสาท ชั้นล่าง คืบวันหนึ่ง เมื่อยสกุลบุตรได้รับการบำเรออิมเอมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้หลับไปก่อน ฝ่ายบริวารชนได้หลับภายหลัง ตะเกียงน้ำมันถูกจุดสว่างทั้งคืน คืบนั้นยสกุลบุตรตื่นขึ้นก่อน เห็นบริวารชนของตนกำลังหลับ บางนางมีพิณอยู่ใกล้รักแร้ บางนางมีตะโพนอยู่ข้างคอ บางนางมีโปงมางอยู่ตอก บางนางสยายผม บางนางน้ำลายไหล บางนางละเมอเพ้อไปต่างๆ ปราภฏจุจปาข้าฝิ ดิบ เพราะได้เห็น โทษจึงปรากฏแก่ยสกุลบุตร จิตตั้งอยู่ในความเบื่อหน่าย ยสกุลบุตรจึงเปล่งอุทานขึ้นในขณะนั้นว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี้ขัดข้องหนอ”

ครั้งนั้น ยสกุลบุตรจึงสวมรองเท้าทองเดินตรงไปยังประตูนิเวศน์ พวกอมมนุษย์ เปิดประตูให้ด้วยคิดว่า “ใครๆ อย่าได้ทำอันตรายต่อการออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตของยสกุลบุตร” ลำดับนั้น ยสกุลบุตรได้เดินต่อไปยังประตูเมือง พวกอมมนุษย์ก็เปิดประตูให้ด้วยคิดว่า “ใครๆ อย่าได้ทำอันตรายต่อการออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตของยสกุลบุตร” หลังจากนั้น ยสกุลบุตรจึงเดินต่อไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

[๒๖] ครั้นราตรีย่างรุ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้งได้ ทอดพระเนตรเห็นยสกุลบุตรเดินมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้ว จึงเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดไว้ ขณะนั้น ยสกุลบุตรได้เปล่งอุทานขึ้น ณ ที่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาคว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี้ขัดข้องหนอ” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับยสกุลบุตรนั้นดังนี้ว่า “ยสะ ที่นี้^{๘๖} ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง มาเถิด ยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ”

ลำดับนั้น ยสกุลบุตรรำเริงเบิกบานใจว่า “ได้ยินว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง” จึงถอดรองเท้าทองเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวาท พระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุพุทฺธิกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา (เรื่องทาน)

๒. สิลกถา (เรื่องศีล)

๓. สัคคกถา (เรื่องสวรรค์)

๔. กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม)^{๘๗}

๕. เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม) แก่ยสกุลบุตร ผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควร

เมื่อทรงทราบว่ายสกุลบุตรมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามกัถสิกธรรมเทศนา^{๘๘} ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากธุลีปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ยสกุลบุตร ณ อาสนะนั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น

^{๘๖} ที่นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงพระนิพพาน สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๖/๒๓๔., วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๖/๑๒๐.

^{๘๗} แปลมาจากคำว่า กามาน์ อาทีนั โอการี สกิลเลส

^{๘๘} สามกัถสิกธรรมเทศนา หมายถึงพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงเห็นด้วยสัมมัญญาญาณ ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น คือมิได้รับคำแนะนำจากผู้อื่น ทรงรู้ลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๓/๑๘๑., สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๖/๒๓๗., ที.สี.ฎีกา (อภินว.) (บาลี) ๒/๒๙๘/๓๕๐.

เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทิน ครอบรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

บิดาตามหายสกุลบุตร

[๒๗] ครั้นรุ่งเช้า มารดาขึ้นไปบนปราสาทไม่พบยสกุลบุตร จึงเข้าไปหาเศรษฐี คหบดีถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับเศรษฐีคหบดี ดังนี้ว่า “ท่านคหบดีเจ้าข้า ยสกุลบุตรของท่านหายไปไหน”

ฝ่ายเศรษฐีคหบดีส่งทูตขี่ม้าไปตามหาทั้ง ๔ ทิศแล้ว ส่วนตนเองไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้พบรองเท้าทองวางอยู่ จึงตามไปยังที่นั้น พระผู้มีพระภาค ทอดพระเนตรเห็นเศรษฐีคหบดีเดินมาแต่ไกล ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วทรงมีพระดำริ ว่า “ถ้ากระไร เราพึงบันดาลอิทธาภิสังขาร (การบันดาลทางฤทธิ์) ให้เศรษฐีคหบดีผู้นั่งที่นี้ไม่เห็นยสกุลบุตรนั่งอยู่ที่นี่” จึงทรงบันดาลอิทธาภิสังขารเช่นนั้น

ลำดับนั้น เศรษฐีคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงพบยสกุลบุตรบ้างไหม พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี เชิญท่านนั่งลงก่อนเถิด บางทีท่านนั่งที่นี้แล้ว จะพึงพบยสกุลบุตรนั่งอยู่ที่นี่ก็ได้

เศรษฐีคหบดีรำเริงเบิกบานใจว่า “ได้ยินว่า เรานั่งที่นี่จักพบยสกุลบุตรผู้นั่ง อยู่ที่นี่” จึงถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุပ္พิกถา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา ๒. สีลกถา

๓. สักคกถา ๔. กามาทีนวกถา

๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่เศรษฐีคหบดีผู้นั่ง ณ ที่สมควรแล้ว

เมื่อทรงทราบว่า เศรษฐีคหบดีมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามกถาสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากธุลีปราศจากมลทินได้เกิดแก่เศรษฐีคหบดี ณ อาสนะนั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทิน ครอบรับน้ำ ย้อมได้เป็นอย่างดี

เศรษฐีคหบดีได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความเคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่แล้วก็ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคลหลายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูป พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

เศรษฐีคหบดีนี้แล ได้เป็นเตวาจิกอุบาสก(ผู้กล่าวถึงรัตนะทั้ง ๓ ว่าเป็นสรณะ) เป็นคนแรกในโลก

ยสกุลบุตรสำเร็จพระอรหัตตผล

[๒๘] ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโปรดบิดาของยสกุลบุตรอยู่ จิตของยสกุลบุตรผู้พิจารณาภูมิธรรมตามที่ได้เห็นตามที่ได้รู้ ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดำริดังนี้ว่า “เมื่อเราแสดงธรรมแก่บิดาของยสกุลบุตรอยู่ จิตของยสกุลบุตร ผู้พิจารณาภูมิธรรมตามที่ได้เห็นตามที่ได้รู้ ก็หลุด พ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ยสกุลบุตรไม่ควรจะกลับไปเป็นคฤหัสถ์บริโศกคาม เหมือนเป็นคฤหัสถ์ครั้งก่อน ถ้ากระไร เราพึงคลายอิทธาภิสังขาร” ทรงคลายอิทธาภิสังขารแล้ว

เศรษฐีคหบดีได้เห็นยสกุลบุตรนั่งอยู่ ครั้นเห็นแล้วจึงกล่าวกับยสกุลบุตรว่า “พ่อยสุมารดาของเจ้าโศกเศร้าคร่ำครวญถึง เจ้าจึงให้ชีวิตแก่มารดาเกิด

ยสกุลบุตรได้เฝ้าหน้าอุปัชฌาย์พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับเศรษฐีคหบดี ดังนี้ว่า “คหบดี ท่านจะเข้าใจข้อนี้หรือไม่ ยสกุลบุตรได้เห็นได้รู้ธรรมด้วยญาณอันเป็นเสขะ^{๔๙} ด้วยทัสสนะอันเป็นเสขะเหมือนท่าน เมื่อเธอพิจารณาภูมิธรรมตาม ที่ได้เห็นตามที่ได้รู้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น คหบดี ยสกุลบุตรควรหรือที่จะกลับไปเป็นคฤหัสถ์บริโศกคามเหมือนเป็นคฤหัสถ์ครั้งก่อน

เศรษฐีคหบดีกราบทูลว่า “ข้อนี้ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่า “คหบดี ยสกุลบุตรได้เห็นได้รู้ธรรมด้วยญาณอันเป็นเสขะ ด้วยทัสสนะอันเป็นเสขะเหมือนท่าน เมื่อเขาพิจารณาภูมิธรรมตามที่ได้เห็นตามที่ได้รู้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น คหบดี ยสกุลบุตรไม่ควรจะกลับไปเป็นคฤหัสถ์บริโศกคามเหมือนเป็นคฤหัสถ์ครั้งก่อน

เศรษฐีคหบดีกราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ การที่จิตของยสกุลบุตรหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น เป็นลาภของยสกุลบุตร ยสกุลบุตรได้ดีแล้ว พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคมียสกุลบุตรเป็นปัจฉาสมณะโปรดทรงรับภัตตาหาร ของข้าพระองค์เพื่อเจริญกุศลในวันนี้เถิด

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุชนิภาพ เศรษฐีคหบดีทราบการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากอาสนะถวายอภิวาทกระทำประทักษิณกลับไป เมื่อเศรษฐีคหบดีกลับไปแล้วไม่นาน ยสกุลบุตรได้กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอัน เรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านยสะนั้น

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ในโลก ๗ รูป

มารดาและภรรยาเก่าของพระยสได้ธรรมจักขุ

[๒๙] ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตรวาสกถือบาตรและจีวร มีท่าน พระยสเป็นปัจฉาสมณะ เสด็จไปยังนิเวศน์ของเศรษฐีคหบดี ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาจัดถวาย

ลำดับนั้น มารดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสก็พากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

^{๔๙} ญาณอันเป็นเสขะ หมายถึงญาณของบุคคลระดับพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙., อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๓๔.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุพุทฺธิกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา ๒. สีลกถา

๓. สักคกถา ๔. กามาทินวกถา

๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่มารดาและภรรยาเก่า

เมื่อทรงทราบว่าทั้งสองมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศ สามุกกัณฺโณสสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอัน ปราศจากธุลีปราศจากมลทินได้เกิดแก่มารดาและภรรยาเก่า ณ อาสนะนั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความ เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจาก มลทิน ควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

มารดาและภรรยาเก่าของพระยสะได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่ง ลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความ เป็นผู้แก่กล้าแล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์ ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ ผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศ ธรรมแจ่มแจ้ง โดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคฺลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ ผู้ หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปพระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันทั้งสองนี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อม ฉันทั้งสอง ว่าเป็นอุบาสิกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

มารดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสะทั้งสองนี้ ได้เป็นเตวาจิกอุบาสิกา(ผู้กล่าว ถึงรัตนะ ทั้ง ๓ ว่าเป็นสรณะ)เป็นคู่แรก ในโลก

ครั้นแล้ว มารดาบิดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสะได้นำของเคี้ยวของฉันอันประณีต ประเคนพระผู้มีพระภาคกับท่านพระยสะด้วยตนเอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้วทรงห้าม ภัตตาหารแล้วละพระหัตถ์จากบาตร จึงนั่ง ณ ที่ สมควร ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ มารดาบิดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสะเห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ ระวังให้อาจหาญ แก่กล้า ปลอดภัยให้ สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้วเสด็จจากอาสนะจากไป

เรื่องการบรรพชาของสหาย ๔ คนของพระยสะ

[๓๐] สหายคฤหัสถ์ของท่านพระยสะ ๔ คน คือ วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ คัมภติ เป็นบุตร ของตระกูลเศรษฐีใหญ่น้อยในกรุงพาราณสีได้ทราบข่าวว่า “ยสกุลบุตรโกณณมและหนวดนุ่งห่มผ้า กาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว” ครั้นสหายคฤหัสถ์ได้ทราบข่าวแล้ว จึงได้มีความคิด ดังนี้ว่า “ธรรมวินัยและบรรพชาที่ยสกุลบุตรโกณณมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็น บรรพชิต นั้น คงจะไม่ต่ำทรามเป็นแน่” ครั้นแล้วสหายคฤหัสถ์เหล่านั้น ได้พากันเข้าไปหาท่านพระย สะถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้ว ได้ไหว้ท่านพระยสะแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ครั้นนั้น ท่านพระยสะได้พา สหายคฤหัสถ์ ๔ คนไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระ ภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระยสะผู้นั้น ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า สหายคฤหัสถ์ของข้าพระองค์ ๔ คนเหล่านี้ คือ วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ คัมภติ เป็น บุตรของตระกูลเศรษฐีใหญ่น้อยในกรุงพาราณสี ขอพระองค์โปรดประทานโอวาทสั่งสอนสหายของข้า พระองค์เหล่านี้เถิด

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุพุทฺธิกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา   ๒. สีลกถา
๓. สัคคกถา   ๔. กามาทินวกถา
๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่สหายเหล่านั้น

เมื่อทรงทราบว่าพวกเขามีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศ สามุกกัณฺธิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอัน ปราศจากอริสัปปราศจากมลทินได้เกิดแก่พวกเขา ณ ที่นั้น นั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับ น้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

พวกเขาได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความ สงสัยแล้ว ปราศจากความเคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่กล้าแล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำของพระศาสดา ได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า

พวกข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระองค์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “พวกเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” พระวาจานั้น ได้เป็น การอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานโอวาทสั่งสอนภิกษุเหล่านั้นด้วยธรรมมีกถา เมื่อทรงประทานโอวาทสั่งสอนด้วยธรรมมีกถาอยู่ จิตของภิกษุเหล่านั้นก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๑๑ รูป

เรื่องการบรรพชาของสหาย ๔ คนของพระยสะ จบ

เรื่องการบรรพชาของสหาย ๕๐ คนของพระยสะ

[๓๑] สหายคฤหัสถ์ของท่านพระยสะจำนวน ๕๐ คน เป็นชาวชนบท เป็นบุตรของตระกูล เศรษฐีใหญ่น้อยได้ทราบข่าวว่า “ยสกุลบุตรโกณณณและहनฺตมฺภักกาสายะออกจากเรือนบวชเป็น บรรพชิตแล้ว” ครั้นสหายคฤหัสถ์ได้ทราบข่าวแล้วจึงได้มีความคิด ดังนี้ว่า “ธรรมวินัยและบรรพชาที่ยย สกุลบุตรโกณณณและहनฺตมฺภักกาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตนั้น คงจะไม่ตำหนามเป็น แน่” ครั้นแล้วสหายคฤหัสถ์เหล่านั้น ได้พากันเข้าไปหาท่านพระยสะถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้ว ได้ไหว้ท่าน พระยสะแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร

ครั้งนั้น ท่านพระยสะจึงพาสหายคฤหัสถ์ ๕๐ คนไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

ท่านพระยสะผู้นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า สหายคฤหัสถ์ของข้าพระองค์ ๕๐ คนเหล่านี้ เป็นชาวชนบท เป็นบุตรของตระกูลเศรษฐีใหญ่น้อย ขอ พระองค์โปรดประทานโอวาทสั่งสอนสหายของข้าพระองค์เหล่านี้เถิด

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุพุทฺธิกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา   ๒. สีลกถา

๓. สักคกถา ๔. กามาทีนวกถา

๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่สหายเหล่านั้น

เมื่อทรงทราบว่าพวกเขามีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศ
สามุกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอัน
ปราศจากอริปราศจากมลทินได้เกิดแก่พวกเขา ณ ที่นั่นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น
ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับ
น้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

พวกเขาได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความ
สงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่แล้วก็ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ในคำสอนของพระศาสดา
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พึงได้รับการบรรพชา พึงได้รับการ
อุปสมบทในสำนักของพระองค์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พวกเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรา
กล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานโอวาทสั่งสอนภิกษุเหล่านั้น ด้วยธรรมิกถา
เมื่อทรงประทานโอวาทสั่งสอนด้วยธรรมิกถาอยู่ จิตของภิกษุเหล่านั้น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
เพราะไม่ถือมั่น

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ในโลก ๖๑ รูป

บรรพชาภิกขา จบ

มารกถา

ว่าด้วยมาร

เรื่องส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูป ไปประกาศศาสนา

[๓๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งกับภิกษุเหล่านั้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจาก
บ่วง^{๙๐} ทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็น
ของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก
เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทาง
เดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด
จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีใน
ตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุ
เวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม

เรื่องมาร

[๓๓] ครั้งนั้น มารผู้มีบาปได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเป็นคาถาความว่า

^{๙๐} บ่วง ในที่นี้หมายถึง โลภะ วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๒/๑๙.

ท่านได้ถูกบ่วงทั้งปวง^{๙๑} ทั้งที่เป็นของทิพย์
ทั้งที่เป็นของมนุษย์คล้องไว้แล้ว
ท่านได้ถูกผูกด้วยเครื่องพันธนาการมากมาย
แน่วท่านสมณะ ท่านไม่พ้นจากเราได้

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า

“เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์
ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เราได้พ้นแล้วจากเครื่องพันธนาการมากมาย
แน่วมารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว

มารกราบทูลว่า

บ่วง นี้เที่ยวไปในอากาศ มีในใจ สัญจรไปอยู่
เราจักคล้องท่านด้วยบ่วงนั้น
แน่วสมณะ ท่านไม่พ้นจากเราได้^{๙๒}

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เราปราศจากความพอใจในอารมณ์เหล่านี้
คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ใจ
แน่วมารผู้กระทำซึ่งที่สุด^{๙๓} เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว^{๙๔}

ขณะนั้น มารผู้มีบาปทราบวาทะ “พระผู้มีพระภาคทรงรู้จักเรา พระสุคตทรงรู้ จักเรา” มี
ทุกข์ เสียใจ ได้หายไป ณ ที่นั้น

มารกถา จบ

ภททวคคิยัตถุ ว่าด้วยภิกษุภททวคคิย

เรื่องทรงแสดงธรรมโปรดภททวคคิย ๓๐ คน

[๓๖] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงพาราณสี ตามพระอัยยาคัย แล้วได้เสด็จ
จาริกไปทางตำบลอรุเวลา เสด็จหลีกจากทาง เข้าไปยังไพรสณฑ์แห่งหนึ่ง ครั้นเสด็จถึงไพรสณฑ์แห่ง
นั้นแล้ว ได้ประทับนั่งอยู่ ณ คงไม้ต้นหนึ่ง

สมัยนั้น สหายภททวคคิยประมาณ ๓๐ คนพร้อมภรรยาบำเรอกันในไพรสณฑ์แห่งนั้น
สหายคนหนึ่งไม่มีภรรยา พวกสหายจึงนำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์แก่เขา ต่อมา หญิงแพศยาได้
ขโมยของหนีไป ขณะพวกเขาเผอเรอมัวบำเรอ กัน สหายเหล่านั้นเมื่อจะช่วยเหลือเขา จึงเที่ยวตามหา
หญิงแพศยาจนไปถึงไพรสณฑ์ แห่งนั้น ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่ ณ คงไม้ต้นหนึ่ง ครั้น

^{๙๑} บ่วงทั้งปวง ในที่นี้หมายถึง กามคุณทั้งปวง บ่วงที่เป็นของทิพย์ หมายถึง กามคุณของเทพ บ่วงที่
เป็นของมนุษย์ หมายถึง กามคุณของมนุษย์ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๓/๒๔๔.

^{๙๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๑/๑๙๕-๑๙๖.

^{๙๓} ผู้กระทำซึ่งที่สุด หมายถึง ผู้ชั่วช้า ผู้เป็นสัตว์ต่ำทราม วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๓/๑๙.

^{๙๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๑/๑๙๕-๑๙๖.

เห็นแล้วจึงเข้า ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า
“พระองค์ทรงเห็นหญิงคนหนึ่งบ้างไหม พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามว่า “กุมารทั้งหลาย พวกเธอมีความต้องการหญิงไปทำไม
สหายภททวัคคีย์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์เป็นสหายภททวัคคีย์
มีประมาณ ๓๐ คนในตำบลนี้ พร้อมภรรยาบำเรอกันในไพรสณฑ์ แห่งนี้ สหายคนหนึ่งไม่มีภรรยา
พวกข้าพระองค์จึงได้นำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์ แก่เขา ต่อมา หญิงแพศยาได้ขโมยของหนีไป
ขณะพวกข้าพระองค์ เผลอเผลอมัวบำเรอ กัน เพราะเหตุนั้น พวกข้าพระองค์เป็นสหายกัน เมื่อจะ
ช่วยเหลือเขา จึงเที่ยวตามหา หญิงแพศยาจนมาถึงไพรสณฑ์แห่งนี้ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “กุมารทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร การที่
พวกเธอจะแสวงหาหญิงหรือแสวงหาตน อย่างไหนจะประเสริฐกว่ากัน

การที่พวกข้าพระองค์แสวงหาตนนี้แหละ ประเสริฐกว่า พระพุทธเจ้าข้า

กุมารทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นพวกเธอจงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่พวกเธอ

สหายภททวัคคีย์เหล่านั้นทูลรับว่า “ดีละ พระพุทธเจ้าข้า” ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค
แล้วนั่ง ณ ที่สมควร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุပ္พิกถา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา   ๒. สีลกถา
๓. สัคคกถา   ๔. กามาทีนวกถา
๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่พวกเขา

เมื่อทรงทราบว่าพวกเขามีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศ
สามกถาสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอัน
ปราศจากอริยปราชจากมลทิน ได้เกิดแก่พวกเขา ณ ที่นั้นนั้นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น
ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดควรรับน้ำย้อมได้เป็น
อย่างดี

พวกเขาได้เห็นธรรมแล้ว^{๙๕} บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความ
สงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่แล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อ ผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พึงได้รับการบรรพชา พึงได้รับการ
อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พวกเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรม อันเรา
กล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

ภททวัคคีย์วัถฏ จบ

-----

^{๙๕} เห็นธรรมแล้ว หมายถึงได้ธรรมจักขุ คือ บางพวกได้บรรลุโสดาปัตติมรรค บางพวกได้บรรลุ
สกทาคามีมรรค บางพวกได้บรรลุอนาคามีมรรค มรรคทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า ธรรมจักขุ วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๒๕.

**อุรุเวลปาฏิหาริยกา
ว่าด้วยปาฏิหาริย์ที่ตำบลอุรุเวลา
เรื่องชฎิล ๓ พี่น้อง**

[๓๗] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ ลุถึงตำบลอุรุเวลา สมัยนั้น ชฎิล ๓ คน คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ อาศัยอยู่ที่ ตำบลอุรุเวลา

ในชฎิล ๓ คนนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน

ชฎิลนทีกัสสปะเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๓๐๐ คน

ชฎิลคยากัสสปะเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๒๐๐ คน

ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังอาศรมของชฎิลอุรุเวลกัสสปะ ครั้นถึงแล้ว ได้ตรัสกับชฎิลอุรุเวลกัสสปะดังนี้ว่า “กัสสปะ ถ้าท่านไม่หนักใจ เราจะขอพักในโรงไฟคันทันหนึ่ง

ชฎิลอุรุเวลกัสสปะกราบทูลว่า “ท่านมหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย หากแต่ว่า ในโรงไฟนั้น มีพญานาคที่ดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้าย มั่นอย่าได้ทำร้ายท่าน

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับชฎิลอุรุเวลกัสสปะ แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ว่า “กัสสปะ ถ้าท่าน ไม่หนักใจ คันทันนี้ เราจะขอพักในโรงไฟ

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ชฎิลอุรุเวลกัสสปะก็กราบทูลว่า “ข้าแต่มหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย หากแต่ว่าในโรงไฟนั้น มีพญานาคที่ดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้าย มั่นอย่าได้ทำร้ายท่าน

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสต่อไปว่า “พญานาคไม่ทำร้ายเรา ท่านกัสสปะ ท่าน โปรดอนุญาตโรงไฟเถิด

ชฎิลอุรุเวลกัสสปะก็กราบทูลว่า “ข้าแต่มหาสมณะ นิมนต์ท่านอยู่ตามสบายเถิด

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จเข้าไปสู่โรงไฟ ทรงปูเครื่องลาดหญ้า ประทับนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า

**ปาฏิหาริย์ที่ ๑
เรื่องโรงบูชาไฟ**

[๓๘] ครั้นนั้น พญานาคนั้นได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไป ก็โกรธขี้้ง ไม่พอใจ บังเหวนคว้น

ทันใดนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า “ถ้ากระไร เราพึงครอบงำเดช ของพญานาคนี้ ด้วยเดชของเรา ไม่ให้ระคายผิว หน้ เหนือ เอ็น กระดูก และ เยื่อกระดูก” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงสำแดงอิทธิทธิสังขารเช่นนั้นบังเหวนคว้น พญานาคทนการลบหลู่ไม่ได้ จึงพ่นไฟใส่ทันที ฝ่ายพระผู้มีพระภาคก็ทรงเข้าเตโชกสิณ แล้วโพล่งไฟสู้บ้าง เมื่อทั้งสองฝ่ายบันดาลให้เกิดไฟขึ้น เรือนไฟได้ลุก โพล่งโชติช่วงดุจทะเลเพลิง

ลำดับนั้น ชฎิลเหล่านั้นพากันล้อมเรือนไฟกล่าวกันว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย มหาสมณะ รูปงามคงจะถูกพญานาคทำร้ายเป็นแน่ ครั้นราตรีนั้นผ่านไป พระผู้มีพระภาคก็ทรงครอบงำเดชของพญานาคนั้นด้วยเดชของพระองค์ ไม่ให้ระคายผิว หน้ เหนือ เอ็น กระดูก และเยื่อกระดูกแล้วทรงจับพญานาคขดลงในบาตรแสดงแก่ชฎิลอุรุเวลกัสสปะว่า “ท่านกัสสปะ นี่พญานาค ของท่าน เราครอบงำ

เดชของมันด้วยเดชของเราได้แล้ว ขณะนั้น ขฤโณวุธเสกสสะปะคิดว่า “มหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากจริง ถึงกับครอบงำเดชของพญานาคที่ดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายได้ด้วยเดชของพระองค์ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ขณะนั้น ขฤโณวุธเสกสสะปะเลื่อนใสในอิทธิปาฏิหาริย์นี้ของพระผู้มีพระภาค ยิ่งนักแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่มหาสมณะ โปรดประทับอยู่ที่นี้แหละ ข้าพเจ้าจักบำรุงพระองค์ด้วยภัตตาหารประจำ

ปาฏิหาริย์ที่ ๑ จบ

ปาฏิหาริย์ที่ ๒

เรื่องทำวมหาราชทั้ง ๔

[๔๐] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ไพรสมณแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจาก อาศรมของขฤโณวุธเสกสสะปะ

ปาฏิหาริย์ที่ ๓

เรื่องทำวสักกะ

[๔๑] ครั้งนั้น เมื่อราตรีผ่านไปแล้ว ทำวสักกะจอมเทพ เปล่งรัศมีงามยังไพรสมณทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ แล้วประทับยืน ณ ที่สมควร ดูกองไฟใหญ่ที่งามและประณีตกว่ารัศมีก่อน

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป ขฤโณวุธเสกสสะปะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ฯลฯ ขณะนั้น ขฤโณวุธเสกสสะปะได้มีความคิดดังนี้ว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากจริง ถึงกับทำวสักกะจอมเทพเข้ามาหาเพื่อฟังธรรม แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ พระผู้มีพระภาคเสวยภัตตาหารของขฤโณวุธเสกสสะปะ แล้วประทับอยู่ที่ไพรสมณแห่งนั้น

ปาฏิหาริย์ที่ ๓ จบ

ปาฏิหาริย์ที่ ๔

เรื่องทำวสหัมบดีพรหม

[๔๒] ครั้งนั้น เมื่อราตรีผ่านไปแล้ว ทำวสหัมบดีพรหม เปล่งรัศมีงามยังไพรสมณทั้งสิ้นให้สว่างไสว ฯลฯ แล้วประทับยืน ณ ที่ควร ดูกองไฟใหญ่ที่งามและประณีตกว่ารัศมีก่อน ครั้นราตรีนั้นผ่านไป ขฤโณวุธเสกสสะปะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่มหาสมณะ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว ข้าแต่มหาสมณะ ผู้นั้นคือใครกันหนอ ฯลฯ ได้ยิน ณ ที่สมควร ดูกองไฟใหญ่ที่งามและประณีตกว่ารัศมีก่อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กัสสะปะ ผู้นั้น คือทำวสหัมบดีพรหม ฯลฯ เพื่อฟังธรรม ขณะนั้น ขฤโณวุธเสกสสะปะได้มีความคิดดังนี้ว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากจริง ถึงกับทำวสหัมบดีพรหมเข้ามาหาเพื่อฟังธรรม แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ พระผู้มีพระภาคเสวยภัตตาหารของขฤโณวุธเสกสสะปะ แล้วประทับอยู่ที่ไพรสมณแห่งนั้น

ปาฏิหาริย์ที่ ๔ จบ

ปาฏิหาริย์ที่ ๕
เรื่องชาวอังคะและมคร

[๔๓] สมัยนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะได้ตระเตรียมการบูชาญอันยิ่งใหญ่ ประชาชนชาวอังคะและชาวมครทั้งสิ้น ต่างถือของเคี้ยวของบริโภคเป็นอันมากมุ่งหน้าไปหา

ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “บัดนี้ เราได้ตระเตรียมการบูชาญอันยิ่งใหญ่ ประชาชนชาวอังคะและมครทั้งสิ้นจักถือของเคี้ยวของบริโภคเป็นอันมากมุ่งหน้ามาหา ถ้าพระมหาสมณะจักทำอิทธิปาฏิหาริย์ในหมู่มหาชนไซ้ ลากสักการะจักเจริญยิ่งแก่ พระมหาสมณะ ลากสักการะของเราจักเสื่อม ทำไฉน วันพรุ่งนี้ พระมหาสมณะ จึงจะไม่เสด็จมาฉัน

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความรำพึงในใจของชฎิลอุรุเวลกัสสปะด้วยพระทัย จึงเสด็จไปยังอุตตรกุรุทวีป ทรงนำบิณฑบาตจากทวีปนั้นมาเสวยที่ริม สระอโนดาต^{๔๖} ประทับพักกลางวัน ณ ที่นั้น

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป ชฎิลอุรุเวลกัสสปะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลว่า “ข้าแต่มหาสมณะ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว ข้าแต่มหาสมณะ ทำไมหนอ วานนี้พระองค์จึงไม่เสด็จมา อีกอย่างหนึ่ง พวกข้าพเจ้าระลึกถึงพระองค์ว่า ทำไมหนอ พระมหาสมณะจึงไม่เสด็จมา แต่ส่วนแห่งของเคี้ยวของฉัน ข้าพเจ้าได้จัดไว้เพื่อพระองค์แล้ว

พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามว่า “กัสสปะ ท่านได้ดำริไว้มิใช่หรือว่า บัดนี้เราได้ตระเตรียมการบูชาญอันยิ่งใหญ่ ประชาชนชาวอังคะและมครทั้งสิ้นจักถือของเคี้ยวของฉันเป็นอันมากมุ่งหน้ามาหา ถ้าพระมหาสมณะจักทำอิทธิปาฏิหาริย์ในหมู่มหาชนไซ้ ลากสักการะจักเจริญยิ่งแก่พระมหาสมณะ ลากสักการะของเราจักเสื่อม ทำไฉน วันพรุ่งนี้ พระมหาสมณะจึงจะไม่เสด็จมาฉัน กัสสปะ เราได้ทราบ ด้วยใจถึงความรำพึงในใจของท่าน จึงไปยังอุตตรกุรุทวีป นำบิณฑบาตจากทวีปนั้น มาฉันที่ริมสระอโนดาต พักกลางวัน ณ ที่นั้น”

ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากจริง ถึงกับทรงทราบความนึกคิดแม้ด้วยใจได้ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

พระผู้มีพระภาคเสวยภัตตาหารของชฎิลอุรุเวลกัสสปะ แล้วประทับอยู่ที่ไพโรสน์ แห่งนั้น

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๕ จบ

เรื่องผ้าบังสุกุล

[๔๔] สมัยนั้น ผ้าบังสุกุลเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาค พระองค์ได้ทรงพระดำริ ดังนี้ว่า “เราจะพึงชักผ้าบังสุกุลที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาค ด้วยพระทัย จึงทรงใช้เฝ้าพระหัตถ์ขุดสระโบกขรณีแล้วทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดทรงชักผ้าบังสุกุลในสระนี้เถิด ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริดังนี้ว่า “เราจะพึงขยำผ้าบังสุกุลที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระดำริในพระทัยของพระผู้มีพระ

---

^{๔๖} สระอโนดาต มีขนาดยาว กว้าง และลึก ๕๐ โยชน์ มีอาณาบริเวณโดยรอบ ๑๕๐ โยชน์ ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์แวดล้อมด้วยยอดเขา ๕ ยอด คือ สุตตสนภูฏ จิตรภูฏ กาฬภูฏ คันธมาทณภูฏ และเกลาสกภูฏ ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๑๑/๒๗.

ภาค ด้วยพระทัย จึงทรงยกศิลาแผ่นใหญ่มาวางไว้ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระ องค์โปรด ทรงขยำผ้าบังสุกุลบนศิลานี้เถิด ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริดังนี้ว่า “เราจะพึงพาดผ้า บังสุกุลไว้ที่ไหนหนอ ลำดับนั้น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นกุ่มทราบบพระดำริในพระทัยของพระผู้มีพระ ภาคด้วยใจ จึงได้น้อมกิ่งกุ่มลงมา กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ โปรดทรงพาดผ้า บังสุกุล ที่กิ่งกุ่มนี้เถิด ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริดังนี้ว่า “เราจะพึงผิงผ้าบังสุกุลไว้ที่ ไหนหนอ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาค ด้วยพระทัย จึง ทรงยกศิลาแผ่นใหญ่มาวางไว้ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระ องค์โปรดทรงผิงผ้าบังสุกุลไว้บน ศีลานี้เถิด

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป ขฤโณกุลเวลกัสสปะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระมหาสมณะ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว ข้าแต่ พระมหาสมณะ เมื่อก่อนสระโบกขรณีนี้ไม่มีที่ตั่งนี้ ทำไม ที่ตั่งนี้จึงมีสระโบกขรณียอยู่ เมื่อก่อนศิลา เหล่านี้ไม่มีวางอยู่ ศิลาเหล่านี้ ใครยกมา วางไว้ เมื่อก่อนกิ่งกุ่มต้นนี้ไม่น้อมลง(เดี๋ยวนี้)กิ่งกุ่มต้นนี้กลับ น้อมลง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กัสสปะ ผ้าบังสุกุลเกิดขึ้นแก่เราที่นี่ เราได้คิดดังนี้ว่า จะพึงชักผ้า บังสุกุลที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบความรำพึงในใจของเราด้วยพระทัย จึงทรง ใช้พระหัตถ์ขุดสระโบกขรณีแล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงชักผ้า บังสุกุลในสระนี้เถิด สระโบกขรณีนี้อันผู้ที่มีไขมันุษย์ใช้มือขุด

กัสสปะ เราได้ดำริ(ต่อไป)ว่า จะพึงขยำผ้าบังสุกุลที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงทราบความดำริในใจของเราด้วยพระทัย จึงยกศิลาแผ่นใหญ่ มาวางไว้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดทรงขยำผ้าบังสุกุลบนแผ่นศิลานี้เถิด ศีลานี้อันผู้ที่มีไขมันุษย์ได้ยกมาวางไว้ กัสสปะ เราได้ดำริ(ต่อไป)ว่า จะพึงพาดผ้าบังสุกุลไว้ที่ไหนหนอ ลำดับนั้น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นกุ่มทราบบ ความดำริในใจของเราด้วยใจ จึงได้น้อมกิ่งกุ่มลงมา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระ ภาคโปรดทรงพาดผ้าบังสุกุลไว้ที่กิ่งกุ่มนี้เถิด ต้นกุ่มนี้ได้น้อมลงดุจจะกราบทูลว่า โปรดทรงเอื้อมพระ หัตถ์มาเถิด

กัสสปะ เราได้ดำริ(ต่อไป)ว่า จะพึงผิงผ้าบังสุกุลไว้ที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอม เทพทรงทราบความดำริในใจของเราด้วยพระทัย จึงยกศิลาแผ่นใหญ่ มาวางไว้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงผิงผ้าบังสุกุลไว้บนแผ่นศิลานี้เถิด ศีลานี้อันผู้ที่มีไขมันุษย์ได้ยกมา วางไว้

ขณะนั้น ขฤโณกุลเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากจริง ถึงกับ ท้าวสักกะจอมเทพได้ทรงทำการช่วยเหลือ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ พระผู้มีพระภาคเสวย ภัตตาหารของขฤโณกุลเวลกัสสปะ แล้วประทับอยู่ที่ไพริสนธ์ ที่นั่น

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๑๐ จบ

ปาฏิหาริย์เก็บผลหว่า

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป ขฤโณกุลเวลกัสสปะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ครั้นถึงแล้ว จึงกราบ ทูลบอกภัตตาหารว่า “ข้าแต่พระมหาสมณะ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ไปเถิด กัสสปะ เราจะตามไป” ทรงส่งชฎิลอุรุเวล กัสสปะไป ทรงเก็บผลหว่าจากต้นหว่าที่มีอยู่ใน
 ชมพูทวีป แล้วเสด็จมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน ชฎิลอุรุเวลกัสสปะเห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งใน
 โรงไฟ ครั้นเห็นแล้วได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่มหาสมณะ พระองค์เสด็จมาทางไหน
 ข้าพเจ้ากลับมาก่อนพระองค์ แต่พระองค์เสด็จมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
 “กัสสปะ เราส่งท่านไปแล้วก็เก็บผลหว่าจากต้นหว่าที่ มีอยู่ในชมพูทวีป แล้วมานั่งในโรงไฟนี้ก่อน
 กัสสปะ ผลหว่านี้แลสมบุรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส ถ้าท่านต้องการ ก็เชิญบริโภคผลหว่าเถิด ชฎิลอุ
 รุเวลกัสสปะทูลว่า “อย่าเลย มหาสมณะ, พระองค์นั้นแหละย่อมควรกับ ผลหว่านั้น โปรดเสวยผลหว่า
 นั้นเถิด ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก จริง ถึงกับส่ง
 เรากลับมาก่อน ทรงเก็บผลหว่าจากต้นหว่าที่มีอยู่ในชมพูทวีปแล้วเสด็จมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน แต่
 ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ พระผู้มีพระภาคเสวยภัตตาหารของชฎิลอุรุเวลกัสสปะ แล้วประทับ
 อยู่ที่โพรสถ์ แห่งนั้น

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๑๑ จบ

ปาฏิหาริย์เก็บผลมะม่วง ผลมะขามป้อม ดอกปาริฉัตร

[๔๕] ครั้นราตรีนั้นผ่านไป ชฎิลอุรุเวลกัสสปะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึง ที่ประทับ
 ครั้นถึงแล้วจึงกราบทูลบอกภัตตกาลว่า “ข้าแต่มหาสมณะ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ไปเถิด กัสสปะ เราจะตามไป” ทรงส่งชฎิลอุรุเวลกัสสปะไป ทรง
 เก็บผลมะม่วง ฯลฯ ผลมะขามป้อม ฯลฯ ผลสมอ ณ ที่อันไม่ไกลจากต้นหว่าที่มีอยู่ในชมพูทวีป ฯลฯ
 เสด็จไปสู่ภพดาวดึงส์ ทรงเก็บดอกปาริฉัตรแล้วเสด็จลงมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน

ชฎิลอุรุเวลกัสสปะเห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งในโรงไฟ จึงทูลถามว่า ข้าแต่มหาสมณะ
 พระองค์เสด็จมาทางไหน ข้าพเจ้ากลับมาก่อนพระองค์ แต่พระองค์เสด็จมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กัสสปะ เราส่งท่านไปแล้วก็ไปยังภพดาวดึงส์ เก็บดอกปาริฉัตร
 แล้วลงมานั่งในโรงไฟก่อน กัสสปะ ดอกปาริฉัตรนี้สมบุรณ์ด้วยสีและกลิ่น

ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากจริง ถึงกับ
 ส่งเรากลับมาก่อน เสด็จไปยังภพดาวดึงส์ทรงเก็บดอกปาริฉัตร แล้วเสด็จลงมาประทับนั่งในโรงไฟ
 ก่อน แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๑๕ จบ

เรื่องพวกชฎิลผ่าฟัน

[๔๖] สมัยนั้น ชฎิลเหล่านั้นต้องการจะบำเรอไฟ แต่ไม่อาจจะผ่าฟันได้

ครั้งนั้น ชฎิลเหล่านั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า “การที่พวกเราไม่อาจจะผ่าฟันได้ คงเป็นอิทธา
 นุภาพของพระมหาสมณะโดยไม่ต้องสงสัยเลย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับชฎิลอุรุเวลกัสสปะว่า “กัสสปะ พวกชฎิลจงผ่าฟัน
 เถิด

ชฎิลอุรุเวลกัสสปะทูลรับพระดำรัสว่า “ข้าแต่มหาสมณะ พวกชฎิลจงผ่าฟัน

ชฎิลทั้งหลายได้ผ่าฟัน ๕๐๐ ท่อน โดยการผ่าครั้งเดียวเท่านั้น

ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากจริง ถึงกับให้พวกชฎิลฝ่าฝืนได้ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๑๖ จบ

เรื่องพวกชฎิลก่อไฟ

[๔๗] สมัยนั้น ชฎิลเหล่านั้นต้องการจะบูชาไฟ แต่ไม่อาจจะก่อไฟให้ลุกได้ ครั้งนั้น ชฎิลเหล่านั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า “การที่พวกเราไม่อาจจะก่อไฟให้ลุกได้ คงเป็นอิทธานุภาพของพระมหาสมณะโดยไม่ต้องสงสัยเลย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับชฎิลอุรุเวลกัสสปะว่า “กัสสปะ พวกชฎิล จงก่อไฟให้ลุกขึ้นเถิด

ชฎิลอุรุเวลกัสสปะทูลรับพระดำรัสว่า “ข้าแต่มหาสมณะ พวกชฎิลจงก่อไฟให้ลุกขึ้น ไฟทั้ง ๕๐๐ กอง ได้ลุกขึ้นพร้อมกันทีเดียว

ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก จริงถึงกับให้ไฟลุกขึ้นได้ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๑๖ จบ

เรื่องพวกชฎิลดับไฟ

[๔๘] สมัยนั้น ชฎิลเหล่านั้นบูชาไฟกันแล้ว แต่ไม่อาจจะดับไฟได้ ลำดับนั้น ชฎิลเหล่านั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า “การที่พวกเราไม่อาจจะดับไฟได้ คงเป็นอิทธานุภาพของพระมหาสมณะโดยไม่ต้องสงสัยเลย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับชฎิลอุรุเวลกัสสปะว่า “กัสสปะ พวกชฎิล จงดับไฟเถิด ชฎิลอุรุเวลกัสสปะทูลรับพระดำรัสว่า “ข้าแต่มหาสมณะ พวกชฎิลจงดับไฟ ไฟทั้ง ๕๐๐ กอง ได้ดับพร้อมกันทีเดียว

ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก จริงถึงกับให้พวกชฎิลดับไฟได้ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๑๗ จบ

เรื่องพวกชฎิลดับไฟ

[๔๘] สมัยนั้น ชฎิลเหล่านั้นบูชาไฟกันแล้ว แต่ไม่อาจจะดับไฟได้ ลำดับนั้น ชฎิลเหล่านั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า “การที่พวกเราไม่อาจจะดับไฟได้ คงเป็นอิทธานุภาพของพระมหาสมณะโดยไม่ต้องสงสัยเลย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับชฎิลอุรุเวลกัสสปะว่า “กัสสปะ พวกชฎิล จงดับไฟเถิด ชฎิลอุรุเวลกัสสปะทูลรับพระดำรัสว่า “ข้าแต่มหาสมณะ พวกชฎิลจงดับไฟ ไฟทั้ง ๕๐๐ กอง ได้ดับพร้อมกันทีเดียว

ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก จริงถึงกับให้พวกชฎิลดับไฟได้ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๑๗ จบ

เรื่องพวกขมูลดำน้ำ

[๔๙] สมัยนั้น ขมูลเหล่านั้นพากันดำลงบ้าง ผุดขึ้นบ้าง ทั้งดำทั้งผุดบ้าง ในแม่น้ำเนรัญชรา ในราตรีหมันตฤตอุณหาวเย็นครวหิมะตก อยู่ในระหว่างปลาย เดือน ๓ กับต้นเดือน ๔

เรื่องภาชนะใส่ไฟ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงเนรมิตภาชนะใส่ไฟไว้ ๕๐๐ ชุด สำหรับให้ขมูลเหล่านั้น ขึ้นจากน้ำจะได้ผิง

ลำดับนั้น ขมูลเหล่านั้นมีความคิดดังนี้ว่า “การที่ภาชนะใส่ไฟเหล่านี้ได้ถูกเนรมิตไว้ คงเป็นเพราะอิทธิปาณภาพของพระมหาสมณะโดยไม่ต้องสงสัยเลย

ขณะนั้น ขมูลอุรเวลกัสสปะคิดดังนี้ว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากจริง ถึงกับเนรมิตภาชนะใส่ไฟไว้มากมายถึงเพียงนั้น แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๑๘ จบ

เรื่องฝนตกน้ำท่วม

[๕๐] สมัยนั้น ฝนใหญ่นอกฤดูกาลตกลง เกิดห้วงน้ำใหญ่ สถานที่ที่พระผู้มี พระภาคประทับอยู่ก็ถูกน้ำท่วม

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า “ถ้ากระไร เราพึงขับน้ำให้ออกไปโดยรอบ แล้ว จงกรมบนพื้นดินที่มีฝุ่นฟุ้งขึ้นตรงกลาง” ทรงขับน้ำให้ออกไปโดยรอบ เสด็จจงกรมบนพื้นดินที่มีฝุ่นฟุ้ง ขึ้นตรงกลาง

ลำดับนั้น ขมูลอุรเวลกัสสปะกล่าวว่า “พระมหาสมณะอย่าได้ถูกน้ำพัดไปเลย” พร้อมด้วย ขมูลเป็นอันมาก ลงเรือไปยังสถานที่ที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ได้เห็น พระผู้มีพระภาคทรงขับน้ำ ให้ออกไปโดยรอบ เสด็จจงกรมบนพื้นดินที่มีฝุ่นฟุ้งขึ้นตรงกลางจึงทูลถามว่า “ข้าแต่พระมหาสมณะ พระองค์ยังประทับอยู่ที่นี้หรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ถูกละ กัสสปะ เรายังอยู่ที่นี้” แล้วเสด็จเหาะขึ้นไป ปราภฏ อยู่บนเรือ

ขณะนั้น ขมูลอุรเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากจริง ถึงกับ ทรงบันดาลไม่ให้น้ำไหลไปได้ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ครั้งที่ ๒๐ จบ

ขมูล ๓ ฟ้นองทูลขอการบรรพชาอุปสมบท

[๕๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดำริดังนี้ว่า “โมฆบุรุษนี้คงจักมีความคิดอย่างนี้ไปอีก นานว่า พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก ฯลฯ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ อย่างกระนั้นเลย เราพึงให้ ขมูลนี้สลดใจ” จึงได้ตรัสกับขมูลอุรเวลกัสสปะว่า “กัสสปะ ท่านไม่ใช่พระอรหันต์แน่ ทั้งยังไม่ถึง อรหัตตมรรค แม้ปฏิปทาของท่านอันจะเป็นเหตุให้เป็นพระอรหันต์หรือถึงอรหัตตมรรคก็ยังไม่

ลำดับนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะได้ขบศิระชะลงแทบพระบาทพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า ข้าพเจ้าพึงได้รับการบรรพชา พึงได้รับการอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กัสสปะ ท่านเป็นผู้มีน้ำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน ท่านจงบอกลาพวกเขา ก่อน ให้พวกเขาทำตามที่เราบอกเขาเข้าใจ ต่อมา ชฎิลอุรุเวลกัสสปะได้เข้าไปหาชฎิลเหล่านั้นถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า ผู้เจริญทั้งหลาย เราต้องการจะประพาศพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ ท่านทั้งหลาย จงทำตามที่เราบอกเขาเข้าใจ

ชฎิลเหล่านั้นกราบเรียนว่า “พวกกระผมเลื่อมใสยิ่งในสำนักพระมหาสมณะมานานแล้ว ขอรับ ถ้าท่านจักประพาศพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ พวกกระผมทั้งหมดก็จักประพาศพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะเช่นกัน” จึงเอาผม ขญา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาพลอยน้ำ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วขบศิระชะแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พึงได้รับการบรรพชา พึงได้รับการอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พวกเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพาศพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

[๕๒] ชฎิลนทีกัสสปะได้เห็นผม ขญา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาพลอยน้ำมาแล้วคิดว่า “อุปสรรคอย่าได้มีแก่พี่ชายของเราเลย” จึงส่งชฎิลทั้งหลายไปด้วยสั่งว่า “พวกเธอจงไป จงรู้ความเป็นไปของพี่ชายของเรา” และตนเองพร้อมชฎิล ๓๐๐ คน ได้เข้าไปหาท่านพระอุรุเวลกัสสปะถึงที่อยู่แล้วเรียนถามว่า ข้าแต่พี่กัสสปะ พรหมจรรย์นี้ประเสริฐกว่าหรือ ท่านพระอุรุเวลกัสสปะตอบว่า “ถูกละ ผู้มีอายุ พรหมจรรย์นี้ประเสริฐกว่า หลังจากนั้น ชฎิลเหล่านั้นจึงเอาผม ขญา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาพลอยน้ำ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขบศิระชะแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พึงได้รับการบรรพชา พึงได้รับการอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พวกเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพาศพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

[๕๓] ชฎิลคยากัสสปะได้เห็นผม ขญา พวกเธอจงไป จงรู้ความเป็นไปของพี่ชายทั้งสองของเรา” และตนเอง พร้อมชฎิล ๒๐๐ คน ได้เข้าไปหาท่านพระอุรุเวลกัสสปะถึงที่อยู่แล้วเรียนถามว่า “ข้าแต่พี่กัสสปะ พรหมจรรย์นี้ประเสริฐกว่าหรือ ? ท่านพระอุรุเวลกัสสปะตอบว่า “ถูกละ ผู้มีอายุ พรหมจรรย์นี้ประเสริฐกว่า

หลังจากนั้น ชฎิลเหล่านั้นจึงเอาผม ขญา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาพลอยน้ำ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขญา พวกเธอจงประพาศพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ วิธี ทรงฝึกเหล่าชฎิล ๑,๐๐๐ ให้บรรพชาด้วยเอหิภิกขุภาวะ ให้ภิกษุเหล่านั้นนั่งที่คยาสี่สเปตศ ทรงให้ดำรงอยู่ในพระอรหัตด้วยอาทิตตปริยายเทศนาด้วยประการฉะนี้

อุรุเวลปาฏิหาริยกา จบ

พิมพิสารสมาคมกถา
ว่าด้วยสมาคมของพระเจ้าพิมพิสาร
เรื่องสวนตาลหนุ่ม

[๕๕] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงมีพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ รูปแวดล้อม ดำริว่า เราจักเปื้อองคำปฏิญา (ที่เคยให้) แก่พระเจ้าพิมพิสาร เสด็จจาริกไปจนถึงลัทธิวนอุทยาน เขตกรุงราชคฤห์ ลำดับนั้น นายอุทยานบาล ได้เข้าเฝ้ากราบทูลแด่พระเจ้าพิมพิสาร พระราชา ทรงสดับว่า พระศาสดาเสด็จมาแล้ว ทรงมีพราหมณ์และคฤหบดีจำนวน ๑๒ นหุตแวดล้อม เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่สมควร พร้อมกับบริวาร ครั้งนั้นนั่นเอง พวกพราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น เกิดความคิดว่า พระมหาสมณะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระอรุเวลกัสสปะ หรือพระอรุเวลกัสสปะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะหนอ พระผู้มีพระภาคทรงทราบความรำพึงในใจของพราหมณ์คฤหบดีชาวมคร ๑๒ นหุตเหล่านั้นด้วยพระทัย จึงตรัสเชื้อเชิญท่านพระอรุเวลกัสสปะด้วยคาถาว่า

ท่านอยู่อรุเวลมานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ดม^{๙๗}
 ท่านเห็นอุปายอะไร จึงได้ละไฟเสีย
 กัสสปะ เราถามข้อความนี้กะท่าน
 ไฉนท่านจึงละการบูชาไฟของท่านเสียเล่า

พระอรุเวลกัสสปะทูลตอบว่า

“ยัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญงามทั้งหลาย
 คือ รูป เสียง รสและสตรียทั้งหลาย
 ข้าพระองค์ได้รู้ในอุปธิ^{๙๘}ว่า นั่นเป็นมลทิน
 เพราะฉะนั้น จึงมิได้ยินดีในการเช่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชา

ท่านพระอรุเวลกัสสปะ ครั้นกล่าวคาถานั้นแล้ว เพื่อประกาศความที่ตนเป็นสาวก ทรงขบศิระลงบนหลังพระบาทของพระตถาคต แล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก แล้วหะขึ้นสู่เวหาสประมาณ ๑ ชั่วโมง ๒ ชั่วโมง ๓ ชั่วโมง จนถึง ๗ ชั่วโมง รวม ๗ ครั้ง แล้วลงมานั่ง ณ ที่สมควร ลำดับนั้น มหาชนเห็นปาฏิหาริย์นั้นของท่านพระอรุเวลกัสสปะแล้ว พวกท่านกล่าวพรณนาพระคุณของพระศาสดานั้นแล้ว “น้าอัศจรรย์ พระพุทธเจ้ามีอำนาจมาก แม้ท่านอรุเวลกัสสปะ ชื่อว่ามีทิวฐิกล้ำแข่งอย่างนี้ สำคัญตนอยู่ว่า เป็นพระอรหันต์ ยังถูกพระตถาคตทำลายช่ายคือทิวฐิทรมานได้แล้ว” พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ว่า เรา(ผู้บรรลุพระสัพพัญญูญาณแล้ว) จะทรมานอรุเวลกัสสปะ ในกาลบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อน อรุเวลกัสสปะนี้ก็ถูกเรา (ทำลายช่ายคือทิวฐิ)ทรมานมา แล้วตรัสมหานารทกัสสปชาดก ในเพราะเหตุเกิดขึ้นแห่งเรื่องนี้ แล้วทรงประกาศสัจจะ ๔ ในเวลาจบสัจจะ ๔ ลำดับนั้น พระ

---

^{๙๗} **ชฎิลผู้ดม** หมายถึงหมู่ดาบสที่ได้นามว่า ผู้ดม เนื่องจากเป็นผู้มีร่างกายหอม เพราะบำเพ็ญวัตรของดาบส วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๕/๒๗.

^{๙๘} **อุปธิ** ในที่นี้หมายถึงขันธูปธิ(อุปธิคือขันทั้งหลาย) ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๕๕/๒๖๐.

เจ้าพิมพิสารทรงดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล พร้อมด้วยพราหมณ์คหบดี ๑๑ นหุต แล้วทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคแล้วเสด็จกลับไป

วันรุ่งขึ้น ชาวพระนครแม่ทั้งหมดทั้งที่ได้เห็น และมีได้เห็นพระผู้มีพระภาค ในวันวาน รวมเป็นคนถึง ๑๘ โกฏิ ต้องการจะเห็นพระตถาคต จึงเดินทางออกจากกรุงราชคฤห์ตั้งแต่เช้าตรู่ ไปลัฏฐิวนอุทยาน ถนนหลวงยาว ๓ คาวุต ไม่สามารถรองรับได้ พื้นที่ลัฏฐิวนอุทยานทั้งหมด แน่นขนัดจนถึงเบียดเสียดกัน มหาชนเฝ้ามองเห็นอรรถภาพอันถึงความเป็นเลิศในความงามของพระรูปกายของพระทศพล ก็ไม่สามารถทำให้มองเห็นได้อย่างอ้อมอ้อมใจได้ มหาชนแลดูพระสรีระของพระทศพลอันถึงความเลิศด้วยความงามแห่งพระรูปอย่างนี้ ทั้งอุทยานและหนทางก็เนื่องแน่นหาที่ว่างมิได้ ไม่มีโอกาสที่ภิกษุรูปหนึ่งจะออกไปได้ ทราบมาว่า วันนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมิได้ทรงฉันพระกระยาหารอาสนะที่ประทับนั่งของท้าวสักกะได้แสดงอาการร้อน ด้วยประสงค์ว่า “การขาดพระกระยาหารนั้นอย่าได้มีเลย” ท้าวสักกะทรงรำพึงอยู่ ทราบเหตุเช่นนั้นแล้ว จึงทรงแปลงพระองค์เป็นเพศมาณพ กล่าวชมเชยพระคุณเนื่องด้วยพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ เสด็จลงมาตรงเบื้องพระพักตร์ของพระทศพล ได้ขอโอกาสด้วยเทวานุภาพ เสด็จพระดำเนินไปเบื้องหน้าพาลงกล่าวพรรณนาพระคุณของพระศาสดา ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

พระผู้มีพระภาคทรงมีพระฉวีวรรณเสมอด้วยสีลัมทองสิงคิ
ทรงฝึกอินทรีแล้วทรงพันวิเศษแล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์
พร้อมด้วยเหล่าภิกษุที่เคยเป็นชฎิล ผู้ฝึกอินทรีแล้ว พันวิเศษแล้ว

พระผู้มีพระภาคทรงมีพระฉวีวรรณเสมอด้วยสีลัมทองสิงคิ
ทรงพันแล้ว ทรงพันวิเศษแล้ว ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคทรงมีพระฉวีวรรณเสมอด้วยสีลัมทองสิงคิ
ทรงข้ามแล้ว ทรงพันวิเศษแล้ว

พระผู้มีพระภาคทรงมีพระฉวีวรรณเสมอด้วยสีลัมทองสิงคิ
ทรงสงบแล้ว ทรงพันวิเศษแล้ว

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงอยู่จบธรรม ๑๐ ประการ
ทรงมีทศพลญาณ ทรงทราบธรรม ๑๐ ประการ และทรงประกอบ
ด้วยธรรม ๑๐ ประการ^{๙๙} มีภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร
ได้เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์

มหาชน เห็นมาณพมีรูปร่างงาม วรรณะของมาณพเพียงดังสีทอง จึงนึกในใจว่า “มาณพนี้รูปสวยงามน่าทัศนาอย่างยิ่งนัก เราทั้งหลายไม่เคยเห็น” แล้วพากันกล่าวว่า “มาณพนี้มาจากไหน หรือว่ามาณพนี้เป็นบุตรของใคร” มาณพน้อยได้สดับคำนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ทรงเป็นนักปราชญ์
ทรงฝึกอินทรีทั้งปวง เป็นผู้ผู้ผ่อง ไม่มีผู้ใดเปรียบ
ทรงไกลจากกิเลส เสด็จไปดีในโลก

^{๙๙} ธรรม ๑๐ ประการ ในที่นี้หมายถึงอเสขธรรม ๑๐ วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๒๘., ได้แก่ สัมมัตตะ ๑๐ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาญาณ สัมมาวิมุตติ (สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๕๘/๒๗๑., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๕-๓๖๖,๓๖๐/๔๓๗.

ข้าพเจ้าเป็นผู้รับใช้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น^{๑๐๐}

[๕๙] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมครธัมม์ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครธัมม์ ทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยพระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภักตอาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวัน ไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น จึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่ กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคาร หลั่งน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้น แด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า ในขณะที่ทรงรับอารามนั้น มหาปฐพีก็หวั่นไหว เป็นเครื่องหมายให้ทราบว่ “รากฐานของพระพุทธศาสนาได้หยั่งลงมั่นคงแล้ว” แท้จริงในชมพูทวีป เว้นพระเวฬุวันแล้ว ขึ้นชื่อว่าเสนาสนะอันที่ทรงรับแล้วแผ่นดินไหวไม่มีเลย ครั้นนั้นแล พระศาสดา ทรงรับเวฬุวนาราม เมื่อจะทรงทำอนุโมทนาในเพราะการถวายวิหารแด่พระราชา ตรัสว่า

ก็ธรรมดาว่า ใครเล่า ผู้เป็นบุรุษ
และแม้บรรดาท่านผู้เป็นหัวหน้า ผู้ประกอบด้วย
บริวารจนถึง ๑๐,๐๐๐ คน นอกเสียจากพระพุทธเจ้า
ผู้ทรงเป็นพระโลกนาถเท่านั้น จึงจะสามารถกล่าว
อานิสงส์ของการถวายอาวาสได้

นรชนผู้ถวายอาวาสวิหารแด่พระภิกษุสงฆ์
บัณฑิตกล่าวว่า เขาชื่อว่าให้อายุ วรรณะ สุขะ
พละ และปฏิภาณอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้า
ทรงสรรเสริญแล้ว

ก็ผู้ให้ที่อยู่อาศัย อันปกป้องอันตราย
แห่งชีวิต มีความเย็นและความร้อนเป็นต้นนั้น
ชื่อว่า ย่อมรักษาซึ่งอายุ สัตบุรุษทั้งหลายจึง
กล่าวถึงผู้ให้ที่อยู่อาศัยว่า เป็นผู้ให้อายุ

เมื่อภิกษุอยู่ในสถานที่อันสงบ ไม่ร้อน
ไม่เย็น ย่อมเกิดมีพละ วรรณะ และปฏิภาณ
เพราะเหตุนี้ ผู้ถวายวิหารนั้น จึงชื่อว่า ให้กำลัง
ผิวพรรณ และไหวพริบทีเดียว

^{๑๐๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๘/๗๑.

ผู้ถวายวิหาร ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ให้ความสุขเป็นนิตย์
เพราะป้องกันความทุกข์หลายอย่าง มีความทุกข์อันเกิด
จากความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุ้งและแดดเป็นต้น
บรรดาผีในโลกนี้เสียได้

เพราะเหตุที่ผู้ถวายวิหาร ย่อมป้องกันความทุกข์
จากความเย็น ความร้อน ลม แดด ฝน ร้าวรด เหลือบ ยุ้ง
และเนื้อร้ายเป็นต้น ฉะนั้น ท่านผู้นั้นย่อมประสพสุข
ในโลกอื่น

ท่านผู้ใด มีจิตผ่องใส ยินดีในที่อยู่ อันเป็นที่
รื่นรมย์ใจ อันเป็นเหตุออกจากภพน้อยภพใหญ่ ชื่อว่า
ย่อมให้สิ่งที่ก่อให้เกิดคุณมีศีลคุณเป็นต้น ชาวโลก
จึงเรียกท่านผู้นั้นว่า เป็นผู้ให้ทุกสิ่งอย่าง

ท่านผู้ใด ละมลทินคือความตระหนี่ พร้อมกับ
ความโลภ หมดอาลัยแห่งอาศัยคือคุณ ให้ที่อยู่
หมดความเศร้าโศก ทำผู้อื่นให้บังเกิดในสวรรค์ ตาม
ที่เป็นจริง

นรชนพึงสร้างวิหารอันโอฬาร ซึ่งประดับด้วย
รูปอันงดงาม อย่างประเสริฐ พึงนิมนต์พระ
ภิกษุสงฆ์ให้อาศัยอยู่ในวิหารนั้น พึงถวายอาหาร
น้ำดื่ม ตลอดจนผ้าแพรรณ แต่พระภิกษุเหล่านั้น
ด้วยมนัสที่ผ่องใส โดยความเคารพเนื่องนิตย์ ตลอดกาล
เพราะเหตุนั้น มหาบพิตร บุคคลจึงประสพโภค
ทรัพย์ อันเป็นที่น่าปรารถนาพอใจเป็นอย่างยิ่ง
ด้วยผลแห่งการถวายวิหาร พระองค์ก็จะประสพความสุข
สงบ ปราศจากทุกข์โศก ในกายภาคหน้า ดังนี้

พระจอมมุนี ครั้นทรงทำอนุโมทนาวิหารทาน แต่พระเจ้าพิมพิสารจอมราชาแห่งแคว้น
มคร ด้วยประการอย่างนี้แล้ว เสด็จลจากจากอาสนะ อันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว เสด็จเข้าสู่พระเวฬุวัน
วิหาร

พิมพิสารสมาคมกถา จบ

สาริปุตรโมคคัลลานปัพพัชชาภกถา

[๖๐] สมัยนั้น สักยชัยปริพาชกอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยบริษัทปริพาชกหมู่ใหญ่
จำนวน ๒๕๐ ท่าน ครั้นนั้น สาริปุตรและโมคคัลลานะประพาศพรหมจรรย์อยู่ในสำนักสักยชัยปริพาชก
ได้ตั้งกติกากันไว้ว่า “ผู้ใดบรรลุอมตธรรมก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่อีกฝ่ายหนึ่ง

ขณะนั้นเวลาเช้า ท่านพระอัสสชิครองอันตราสกถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยัง
กรุงราชคฤห์ มีกิริยาที่ก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า เหยียดออก นำเลื่อมใส มีจักขุทอดลง ถึง
พร้อมด้วยอิริยาบถ

สารีบุตรปริพาชกได้เห็นท่านพระอัสสชีกำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ มีกิริยา
ก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า เหยียดออก นำเลื่อมใส มีจักขุทอดลง ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ
แล้วคิดว่า “ภิกษุรูปนี้คงเป็นองค์ใดองค์หนึ่ง บรรดาพระอรหันต์หรือท่านผู้ดำเนินสู่หนทางแห่งความ
เป็นพระอรหันต์ในโลกเป็นแน่ ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปหาภิกษุนี้ถามว่า ผู้มีอายุ ท่านบวชอุทิศใคร ใคร
เป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร” แล้วคิดว่า “บัดนี้ ยังเป็นกาลไม่สมควรที่จะถาม
ภิกษุนี้ เพราะท่านกำลังเข้าละแวกบ้านเที่ยวบิณฑบาตอยู่ ถ้ากระไร เราควรติดตาม ภิกษุนี้ไปข้างหลัง
เพราะการติดตามไปข้างหลังนี้เป็นหนทางที่ผู้มีความต้องการรู้แล้ว

ลำดับนั้น อุปติสสปริพาชกนั้นเห็นพระเถระได้บิณฑบาตแล้ว ไปยังโอกาสแห่งใดแห่งหนึ่ง
ครั้นถึงแล้ว จึงได้นั่งทำกัตตกิจ ณ ที่สมควร สารีบุตร คิดว่า เวลานี้เป็นเวลาที่ยังไม่สมควรเพื่อถาม
ภิกษุ เพาอบำเพ็ญวัตรให้บริบูรณ์ จึงได้ถวายน้ำในคนโทของตนแก่พระเถระ ผู้ทำกัตตกิจเรียบร้อยแล้ว
แล้ว ทำปฏิสันถารอันอ่อนหวานกับพระเถระ ผู้ล้างมือเสร็จแล้ว เรียนถามท่านพระอัสสชิว่า ผู้มีอายุ
อินทรีย์ของท่านผ่องใส ผิวพรรณ บริสุทธ์ผุดผ่อง ผู้มีอายุ ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน
หรือท่านชอบใจธรรมของใคร^{๑๐๑}

พระอัสสชีก้าวตอบว่า “ท่าน มีพระมหาสมณะผู้เป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจาก
ศากยตระกูล เราบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นศาสดาของ
เรา และเราชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

ก็พระศาสดาของท่านตรัสอย่างไร สอนอย่างไร ?

ท่าน เราเป็นผู้ใหม่ บวชไม่นาน เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัยนี้ ไม่สามารถแสดงธรรมโดยพิสดาร
แก่ท่านได้ แต่จักกล่าวแต่ใจความโดยย่อแก่ท่าน

ลำดับนั้น สารีบุตรปริพาชกกราบเรียนท่านพระอัสสชิว่า ข้อนั้นจงยกไว้

เอาเถอะ ผู้มีอายุ จะน้อยหรือมากก็ตาม

จงกล่าวเถิด จงกล่าวแต่ใจความแก่ข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าต้องการแต่ใจความเท่านั้น

ท่านจักทำพญฺชนะให้มากไปทำไม^{๑๐๒}

พระอัสสชิแสดงธรรม

ลำดับนั้น ท่านพระอัสสชิได้กล่าวธรรมปริยายนี้แก่สารีบุตรปริพาชกว่า

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ^{๑๐๓}

พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรม^{๑๐๔} เหล่านั้น

และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

^{๑๐๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^{๑๐๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^{๑๐๓} ธรรมที่เกิดแต่เหตุ หมายถึง ชั้น ๕ ซึ่งเป็นตัวทุกข์ วิ.อ. (บาลี) ๓/๖๐/๓๐.

^{๑๐๔} เหตุแห่งธรรม หมายถึง สมุทัย วิ.อ. (บาลี) ๓/๖๐/๓๐.

พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๑๐๕}

สารีบุตรปริพาชกได้ธรรมจักขุ

เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้ ธรรมจักขุ อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นแก่สารีบุตรปริพาชกว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมตา”

สารีบุตรปริพาชกเปลื้องคำสัญญา

[๖๑] ครั้นนั้น สารีบุตรปริพาชกได้กลับไปหาโมคคัลลานปริพาชกถึงที่พัก โมคคัลลานปริพาชก ได้เห็นสารีบุตรปริพาชกเดินมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้วจึงได้กล่าวกับสารีบุตรปริพาชก ดังนี้ว่า “ท่าน อินทรีย์ของท่านผ่องใส ผิวพรรณบริสุทธิ ผุดผ่อง ท่านได้บรรลุอมตธรรมแล้วหรือ

สารีบุตรปริพาชกตอบว่า “ใช่แล้วท่าน เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว

โมคคัลลานปริพาชก กล่าวว่า ท่านขงกล่าวอมตธรรมที่ได้บรรลุแล้วตามที่ได้สัจมาเถิด ท่านพระอัสสชิได้กล่าวเรื่องทั้งปวงแก่โมคคัลลานปริพาชกนั้น (แล้วกล่าวธรรมปริยายนี้)

ว่า

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ

พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้

โมคคัลลานปริพาชกได้ธรรมจักขุ

เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้ ธรรมจักขุ อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่โมคคัลลานปริพาชกว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมตา”

[๖๒] ครั้นนั้น โมคคัลลานปริพาชกได้กล่าวกับสารีบุตรปริพาชกว่า “ท่าน เราไปสำนักพระผู้มีพระภาคกันเถิด เพราะพระองค์เป็นศาสดาของเรา สารีบุตรปริพาชกกล่าวว่า “ท่าน ปริพาชก ๒๕๐ คนเหล่านี้ อาศัยเรา เห็นแก่เรา จึงอยู่ในสำนักนี้ เราบอกลาปริพาชกเหล่านั้นก่อน พวกเขাজักทำตามที่เขาเข้าใจ ต่อมา สารีบุตรและโมคคัลลანะพากันเข้าไปหาปริพาชกเหล่านั้นถึงที่อยู่ ได้กล่าว ดังนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย พวกเราจะไปสำนักพระผู้มีพระภาค เพราะพระองค์ เป็นศาสดาของพวกเรา พวกปริพาชกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายอาศัยพวกท่าน เห็นแก่พวกท่าน จึงอยู่ในสำนักนี้ ถ้าท่านทั้งสองจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ ข้าพเจ้าทั้งหมดจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะด้วย ต่อมา สารีบุตรและโมคคัลลันะพากันเข้าไปหาสัณขัปริพาชกกราบเรียน ว่า “ท่านขอรับ พวกกระผมจะไปสำนักพระผู้มีพระภาค เพราะพระองค์เป็นศาสดาของพวกเรากระผม สัณขัปริพาชกกล่าวห้ามว่า “อย่าเลย ท่านทั้งหลายอย่าไป เราทั้งหมด ๓ คน จักช่วยกันบริหารคณะนี้

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ก็ได้กล่าวเหมือนอย่างนั้น

หลังจากนั้น สารีบุตรและโมคคัลลันะได้พาปริพาชก ๒๕๐ คนนั้น มุ่งหน้าไปทางพระเวฬุวัน โลหิตร์อนก็พุ่งออกจากปากของสัณขัปริพาชก ณ ที่นั่นเอง

^{๑๐๕} ความดับแห่งธรรมเหล่านั้น หมายถึง นิโรธและมรรคมืองค์ ๘ วิ.อ. (บาลี) ๓/๖๐/๓๐.

ทรงพยากรณ์พระอัครสาวก

พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นสารีบุตรและโมคคัลลანะเดินมาแต่ไกล แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย สหายทั้ง ๒ คนนั้น คือโกลิตะและอุปติสสะกำลังมา นั้นจักเป็นคู่สาวกชั้นยอด เป็นคู่ที่เจริญของเรา

ท่านสารีบุตรและท่านโมคคัลลานะ ผู้น้อมจิตไปในธรรม
อันยอดเยี่ยม ลึกซึ้ง เป็นวิสัยแห่งญาณ เป็นที่สิ้นอุปธิ
ยังมาไม่ถึงพระเวฬุวัน พระศาสดาก็ทรงพยากรณ์แล้วว่า
สหายทั้ง ๒ คนนั้น คือโกลิตะและอุปติสสะ
กำลังมา นั้นจักเป็นคู่สาวกชั้นยอด เป็นคู่ที่เจริญของเรา

ทูลขอการบรรพชาอุปสมบท

ต่อมา สารีบุตรและโมคคัลลานะได้พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วชบสรีระแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พวกเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงขยายพระธรรมเทศนาด้วยอำนาจจริยาแห่งบริษัทของชนทั้งสองนั้น เว้นพระอัครสาวกทั้ง ๒ เสีย ปริพาชก ๒๕๐ คน เหล่านั้นแม้ทั้งหมดบรรลุพระอรหัตสำหรับพระอัครสาวกทั้งสอง กิจแห่งมรรคทั้ง ๓ เบื้องสูงยังไม่สำเร็จ ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะสาวกบารมีญาณเป็นของใหญ่ บรรดาพระอัครสาวกทั้งสอง ในวันที่ ๗ จากวันที่บวช ท่านพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปอาศัยบ้านกัลลวาละ ในแคว้นมคธ บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ เมื่อถูกถีนมิทธะครอบงำ พระศาสดาทรงให้ท่านสังเวชแล้วบรรเทาถีนมิทธะ ฟังธาตุก็มีภูมิจนที่พระตถาคตประทานอยู่นั้นแล ทำกิจแห่งมรรคทั้ง ๓ เบื้องสูงให้สำเร็จ แล้วถึงที่สุดสาวกบารมีญาณ

ฝ่ายท่านพระสารีบุตร ล่วงได้กึ่งเดือนแต่วันบวช เข้าไปอาศัยกรุงราชคฤห์นั้นแหละ อยู่ในถ้าสุกราชตา กับด้วยพระศาสดา เมื่อพระศาสดาทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตร แก่ที่ชนปริพาชกทั้งหลายของตน ส่งญาณไปตามกระแสแห่งพระสูตร ก็ได้บรรลุที่สุดสาวกบารมีญาณ เหมือนผู้ที่บริโภคภัตที่เขาคดให้ผู้อื่น ถามว่า ก็ท่านพระสารีบุตร มีปัญญามากกว่ามิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงบรรลุสาวกบารมีญาณช้ากว่าพระมหาโมคคัลลานะ ตอบว่า เพราะความที่สาวกบารมีญาณนั้นเป็นธรรมชาติมีบารมีมาก

ก็ ในวันนั้นนั่นเอง ในเวลาบ่างแก่ๆ พระศาสดาทรงทำสาวกสนนิบาต ตั้งทั้ง ๒ ท่านนั้นไว้ในตำแหน่งอัครสาวก แล้วทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ว่า

“ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง
พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม

ฯลฯ

การประกอบความเพียรในอธิจิต

นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๑๐๖}

สาริปุตตโมคคัลลานีปพัชชาภา จบ

มหากัสสปีพพัชชาภา

สมัยนั้นแล ปีพฬิมานพนี้ เป็นบุตรของกบิลพราหมณ์ ในบ้านพราหมณ์ชื่อมหาติตตะ แคว้นมคธ นางภัททาภาปานิณี เป็นธิดาของพราหมณ์โกสิยโคตร ในสาคลนคร แคว้นมัททะ เมื่อทั้งสองคนนั้นเติบโตขึ้นตามลำดับ เมื่อปีพฬิมานพมีอายุได้ ๒๐ ปี นางภัททาก็มีอายุ ๑๖ ปี เขาและเธอแม่ทั้งสอง เคลื่อนจากพรหมโลกเป็นผู้ไม่ปรารถนาในการครองเรือน เพราะความที่ตนเป็นผู้มีจิต เว้นขาดในกามคุณทั้งหลาย เขาและเธอแม่ทั้งสอง ถูกมารดาบิดา รบเร้าอย่างหนัก แม้ไม่ปรารถนา ก็ได้มาอยู่ร่วมกัน ทั้งสองคน แม่อยู่ร่วมกันและกัน ก็มีได้ร่วมกันด้วยโลกามิส เขาทั้งสองมิได้สนใจสมบัติตลอดเวลาที่มารดาบิดายังมีชีวิตอยู่ เมื่อมารดาบิดาถึงแก่ กรรมแล้วจึงสนใจ

วันหนึ่ง ชนทั้งสอง สนทนากล้วยที่ถ้อยอาศัยกัน ต่างก็กล่าวว่า ฉันทจักบวช ฉันทจักบวช ดังนี้ ภพ ๓ ปราภฏแก่ชนทั้งสองนั้นเหมือนกระท่อมใบไม้ที่ถูกไฟไหม้ นางภัททากล่าวว่า ฉันทจักบวช ดังนี้ เขาทั้งสองนั้นให้น้ำผ้ากาสาเยและบาตรดินมาจากร้านค้าในตลาด พวกเขาเยอมแสดงโทษของพวกเราว่า คนเหล่านี้แม้บวชแล้วก็ไม่อาจแยกจากกันได้ เธอจงเลือกทางสายหนึ่งเถิด อาตมภาพจักเดินไปสายหนึ่ง นางภัททา ทำประทักษิณ ๓ ครั้ง ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ในที่ทั้ง ๔ ประคองอัญชลีซึ่งรุ่งเรืองด้วยการรวมนิ้วทั้งสิบแล้วกล่าวว่า ความสนทสนมฐานมิตรที่ได้ทำมาตลอดกาลยืดยาวประมาณแสนกับ จักแตกในวันนี้ ดังนี้แล้ว กล่าวว่า พระคุณเจ้าชื่อว่ามิชาติข้างขวา ทางขวาจึงสมควรแก่พระคุณเจ้า พวกดิฉันชื่อว่าเป็นมาตุคาม มิชาติข้างซ้าย ทางซ้ายจึงสมควรแก่พวกดิฉัน ดังนี้ ไหว้แล้วเดินทางไป ในเวลาที่ชนทั้งสองแยกทางกัน มหาปฐพีนี้ได้สะเทือนเลื่อนลั่น เหมือนจะพูดว่า เราสามารถรองรับเขาจักรวาลและเขาสิเนรุได้ แต่ไม่สามารถรองรับคุณของท่านทั้งสองได้ ในอากาศก็ได้มีเสียงเป็นไปเหมือนอสณิบาต เขาจักรวาลก็ได้โน้มลงมา

แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งในพระคันธกุฎี ในพระเวฬุวันมหาวิหาร ทรงสดับเสียงแผ่นดินไหว ทรงรำพึงว่า แผ่นดินไหวเพื่อใครหนอแล ทรงทราบว่ ปีพฬิมานพและนางภัททา ภาปานิณี ละทิ้งสมบัตินับไม่ถ้วนบวชเจาจงเรา ในเวลาที่ชนทั้งสองแยกจากกัน แผ่นดินไหวนี้เกิดเพราะกำลังคุณแม่ของชนทั้งสอง ถึงเราก็คควรทำความสงเคราะห์ชนทั้งสองนั้น ดังนี้แล้ว เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ลำพังพระองค์เองทรงถือบาตรและจีวร ไม่ตรัสเรียกใครๆ ในบรรดาพระมหาเถระ ๘๐ องค์ เสด็จไปต้อนรับสิ้นระยะทาง ๓ คาจุต ประทับนั่งขัดสมาธิที่โคนต้นพทุฏตกนิโครธ ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาต่อกัน ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อประทับนั่ง มิได้ประทับนั่งเหมือนภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรรูปใดรูปหนึ่ง ทรงเพศเป็นพระพุทธเจ้า ประทับนั่งเปล่งพระรัศมีเป็นกลุ่มเป็นก้อนประมาณ ๘๐ คอก ดังนั้น ในขณะนั้น พระพุทธรัศมีขนาดเท่าร่มใบไม้ ล้อรถ และเรือนยอดเป็นต้น วังฉวัดเฉวียนไปทางโน้นทางนี้ ทำให้เป็นเหมือนเวลาพระจันทร์พินดวงและพระอาทิตย์พินดวงขึ้น ทำชายป่านนั้นให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน พ้นท้องฟ้าประหนึ่งระยิบระยับด้วยหมู่ดาว เรืองรองด้วยพระ

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๙๑-๙๒., พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๒๔๔.

สิริลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ชายปารุ้งโรจน์ดูน้ำที่มีดอกบัวบานสะพรั่ง ธรรมดาต้นนิโครธมีลำต้นขาว ใบเขียว ผลสุกแดง แต่ในวันนั้น ต้นนิโครธได้มีกิ่งขาว สีเหมือนสีทอง

พระมหากัสสปเถระ เห็นพระผู้มีพระภาคผู้ประทับนั่ง ที่ใกล้โคนต้นนิโครธนั้น คิดว่า เราบวชเจาะจงพระศาสดาพระองค์นี้ ตั้งแต่ที่ที่แลเห็น ก็ได้น้อมกายเดินไปในที่นั้น หมอบกราบแทบพระบาทด้วยเศียรเกล้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระมหากัสสปเถระนั้นว่า กัสสปะ ผู้ใดยังไม่รู้จักสาวกผู้สมบูรณ์ด้วยจิตบริสุทธิ์อย่างนี้แล้ว ฟังพูดว่า รู้ ยังไม่เห็น ฟังพูดว่า เห็น แม้ศีรษะของผู้นั้นพึงแตก แต่เรารู้อยู่ จึงพูดว่า รู้ เห็นอยู่ จึงพูดว่า เห็น

เพราะเหตุนี้แหละ กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเข้าไปตั้งหิริและ โอตตัปปะอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ ผู้เป็นมัชฌิมะ เธอพึง ศึกษาอย่างนี้

เพราะเหตุนี้แหละ กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักฟังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล จักกระทำธรรมนั้นทั้งหมดให้เป็นประโยชน์ มนสิการถึงธรรมนั้นทั้งหมด จักประมวณจิต^{๑๐๗} มาทั้งหมด เจียโสตสัคคธรรม เธอพึงศึกษา อย่างนี้

เพราะเหตุนี้แหละ กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักไม่ละกายคตาสติ ที่ประกอบด้วย ความยินดี^{๑๐๘} เธอพึงศึกษาอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ประทานอุปสมบทแก่พระมหากัสสปเถระนั้นด้วยพระโอวาท ๓ ข้อ ครั้นประทานแล้ว ทรงดำเนินไปตามหนทางน้อยหนึ่ง แล้วแวะลงจากทาง ทรงแสดงอาการจะประทับนั่งที่โคนต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่ง พระเถระทราบวาทะศาสดาทรงประสงค์จะประทับนั่ง จึงพับสังฆาฏิซึ่งเป็นผ้าเก่าที่ตนห่มให้เป็น ๔ ชั้น ปูลาดถวาย แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดประทับนั่ง การประทับนั่งนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนาน พระผู้มีพระภาคประทับบนอาสนะที่พระเถระปูลาดถวายแล้ว พระผู้มีพระภาคครั้งประทับนั่งแล้วเท่านั้น ทรงดำริว่า เราจักทำภิกษุผู้ถือเอาจีวรนี้ ควรเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรตามธรรมชาติ นั่งอาสนะเดียวเป็นวัตรตามธรรมชาติ ดังนี้ ทรงมีพระประสงค์จะแลกเปลี่ยนจีวรกับพระเถระ ใช้พระผ้าหัตถ์อันมีวรรณะดังดอกปทุมกลีบคล้ายผ้าจีวรนั้น ตรัสอย่างนี้ว่า กัสสปะ สังฆาฏิที่ทำด้วยผ้าเก่าของเธอผืนนี้นุ่มดีหนอ พระเถระทราบอัธยาศัยของพระผู้มีพระภาค จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรด อนุเคราะห์ ทรงรับสังฆาฏิที่ทำด้วยผ้าเก่าของข้าพระองค์เถิด พระศาสดาตรัสถามว่า เธอจักห่มอะไรกัสสปะ พระเถระกราบทูลว่า เมื่อข้าพระองค์ได้จีวรของพระองค์ จึงจักห่ม พระศาสดาตรัสว่า กัสสปะ ก็เธอจักสามารถครองผ้าบังสุกุลที่ใช้จนเก่าผืนนี้ได้ไหม ? เราห่มจีวรนี้ที่เขามหฺม ทาสีชื่อปณณะทิ้งไว้ในป่าช้าผิบบิ เข้าไปสู่ป่าช้านั้น อันมีตัวสัตว์กระจายอยู่ ประมาณเท่านั้น กำจัดตัวสัตว์เหล่านั้นแล้ว ตั้งอยู่ในมหาอริยวงศ์ ถือเอา ในวันที่ เราถือเอาจีวรนี้ มหาปฐพีในหมิ่นจักรวาลส่งเสียงสั่นสะเทือน อากาศนั้น ส่งเสียง ตมูะ ตมูะ เทวดาในจักรวาลได้ให้สาธุการว่า ภิกษุผู้ถือเอาจีวรนี้ ควรเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรตามธรรมชาติ

^{๑๐๗} ประมวณจิต ในที่นี้หมายถึงรักษาจิตไม่ให้ตกไปสู่อารมณ์ภายนอก ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๒๒๐.

^{๑๐๘} ประกอบด้วยความยินดี ในที่นี้หมายถึงกายคตาสติที่ประกอบด้วยความสุขที่เกิดจากปฐมมาน ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๒๒๑.

นั่งอาสนะเดียวเป็นวัตรตามธรรมชาติ เทียบไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรตามธรรมชาติ ท่านจักอาจทำให้ควรแก่จิรวินได้ ดังนี้ แม้พระเถระ ตนเองทรงไว้ซึ่งกำลัง ช้าง ๕ เชือก ท่านจึงไม่ตริถึงข้อนั้น ใครจะทำให้สมควรแก่สุดจิต ด้วยความอุตสาหะว่า เราจักยังการปฏิบัตินั้นให้บริบูรณ์ ดังนี้ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักครองผ้าป่านบังกุล ของพระผู้มีพระภาค ดังนี้

ก็พระผู้มีพระภาคครั้งทรงเปลี่ยนจีวรอย่างนี้แล้ว ทรงห่มจีวรที่พระเถระห่มแล้ว พระเถระห่มจีวรของพระศาสดา ในขณะนั้น มหาปฐพีนี้ ก็ได้ไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดิน แม้พระเถระได้ไปสู่พระเชตวันพร้อมกับพระผู้มีพระภาค (อนึ่ง) พระเถระ เป็นปุณฺณเพียง ๗ วัน ในอรุณที่ ๘ ก็บรรลुพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

มหากัสสปปัพพัชชากถาจบ

เรื่องกุลบุตรชาวมครมีชื่อเสียงบรรพชา

[๖๓] สมัยนั้น พวกกุลบุตรชาวมครที่มีชื่อเสียงพากันประพาสพิภพจรยในสำนักพระผู้มีพระภาค เพราะเหตุนั้น ศาสนาของพระผู้มีพระภาคบริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์ว่า

[๙] คำสั่งสอนของเราผู้เป็นศาสดายมุนี

กว้างขวางรู้กันโดยมาก เจริญแพร่หลาย

งอกงามดี บริสุทธิผ่องแผ้ว ในโลกนี้

[๑๐] ภิกษุหลายร้อยรูปเป็นผู้ไม่มีอาสวะสิ้นราคะ

มีจิตสงบ ตั้งมั่น แวดล้อมเราทุกเมื่อ

เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์

ก็ตั้งแต่พระผู้มีพระภาค ตรัสรู้มา ทรงเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ สัปดาห์ จนกระทั่งถึงทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป รวมระยะเวลาได้ ๒ เดือนเมื่อพระองค์เสด็จจำพรรษา เลาผ่านไปอีก ๓ เดือน ก็เมื่อออกพรรษาแล้ว เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลา ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๑,๕๐๐ อย่าง มีขุณฺณ ๑,๐๐๐ แวดล้อม ทรงทรมารขุณฺณ ๓ พันอง เวลาผ่านไปอีก ๓ เดือน พระผู้มีพระภาคทรงมี พระอรหันต์นั่ง แวดล้อม เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ เพื่อทรงเปลื้องคำปฏิญญาที่ทรงประทานไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงประทับอยู่ในเวฬุวันวิหาร เวลาผ่านไปอีก ๒ เดือน ตั้งแต่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้มา เป็นเวลา ๑๐ เดือน ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงสดับข่าวว่า โอรสเราทำทุกกรกิจอยู่ ๖ ปี บรรลุอุกฤษมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน วิหาร ทรงเรียกมหาอำมาตย์ผู้หนึ่งมาตรัสสั่งว่า ดูก่อนพนาย เจ้าพร้อมกับบุรุษ ๑,๐๐๐ ผู้เป็น บริวาร จงออกเดินทางไปกรุงราชคฤห์ พุดตามคำของเราว่า พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ผู้เป็นพุทธบิดาของท่าน มีประสงค์จะพบท่าน ดังนี้ แล้วส่งไปด้วยพระดำรัสว่า จงนำเสด็จโอรสของเรากลับมา มหาอำมาตย์ผู้นั้น รับพระดำรัสแล้ว มีบุรุษ ๑,๐๐๐ เป็นบริวาร ออกเดินทางไกลถึง ๖๐ โยชน์ เข้าไปยังพระวิหาร ในเวลาที่ทรงแสดงธรรม มหาอำมาตย์ท่านนั้นคิดว่า เราจงเก็บข่าวสาส์นที่พระราชาทรงส่งมาไว้ก่อน แล้วเข้าไปยืนอยู่ท้ายบริษัท สดับ พระ

ธรรมเทศนาของพระศาสดา ทั้งที่ยังยืนอยู่นั้นแหละ ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว พร้อมกับ บุรุษ ๑,๐๐๐ คน แล้วเข้าไปทูลขอบวช พระศาสดาทรงเหยียด ทักษิณหัตถ์ออก พลาตริสว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุ มาเถิด ชนเหล่านั้นทั้งหมด ก็ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ในขณะนั้นนั่นเอง ถึงพร้อมด้วย อากัปกริยาอันเหมาะสม สมแก่พระเถระ รวากะว่าเป็น พระเถระอายุ ๑๐๐ พรรษา แวดล้อมพระผู้มีพระภาค พระเจ้าสุทโธทนมหาราชดำริว่า คนที่ส่งไปยังไม่กลับมา ทั้งยังไม่มีข่าวให้ได้ยินอีกด้วย จึงส่งอำมาตย์อีกคนหนึ่งพร้อมกับ บุรุษ ๑,๐๐๐ คนไปอีก พระราชาทรงส่งอำมาตย์และบริวารชนไปถึง ๙ ครั้ง โดยทำนองเดียวกันนี้แล บรรดาบุรุษทั้ง ๙,๐๐๐ คนนั้น ไม่มีสักคนเลยที่กลับ มาบอกแก่พระเจ้าสุทโธทนะ ทั้งยังไม่ยอมส่งข่าวมาอีกด้วย ครั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว ก็พากันออกบวชจนหมด

ครั้งนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราช จึงดำริว่า ใครกันหนอจักปฏิบัติตามคำของเรา ทรงพิจารณาตรวจดูกำลังพลของราชสำนักทั้งหมด ก็ได้ทรงพบกับอุทายีอำมาตย์ ได้ยินว่า กาฬุทายีอำมาตย์นั้น เป็นอำมาตย์ผู้ปฏิบัติราชกิจทั้งหมดของพระราชา เป็นบุคลภายใน มีความสนิทสนมอย่างยิ่ง เกิดในวันเดียวกับพระโพธิสัตว์ ทั้งยังเป็นพระสหายเล่นผ่น มาด้วยกัน ครั้งนั้น พระราชาตรัสเรียกอุทายีอำมาตย์มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนอุทายีลูกรัก พ่อต้องการจะพบพระโอรส จึงส่งบุรุษไปถึง ๙,๐๐๐ คนแล้ว แม้สักคนเดียวที่จะเดินทาง กลับมา แล้วบอกข่าวให้ทราบไม่มีเลย อันตรายแห่งชีวิตของพ่อรู้ได้ยาก พ่อปรารถนาจะพบกับโอรส ในขณะที่พ่อยังมีชีวิตอยู่ ลูกจักสามารถนำโอรสมาแสดงแก่พ่อได้ไหม อุทายีอำมาตย์ทูลต่อรองว่า ได้พระพุทธเจ้าข้า ถ้าข้าพระองค์จักได้บวช พระราชารับสั่งว่า ลูกจะบวชหรือไม่บวชก็ตาม แต่ลูกจะต้องนำพระโอรสมาแสดงแก่พ่อก็แล้วกัน อุทายี อำมาตย์รับพระกระแสดำรัสใส่เกล้า แล้วนำข่าวสาส์นของพระราชบิดา ออกเดินทางถึง กรุงราชคฤห์ สดับพระธรรมเทศนาของพระศาสดา ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยภิกษุ ๑,๐๐๐ ผู้เป็นบริวาร ดำรงอยู่ในเอหิภิกขุภาวะแล้ว ครั้นถึงเพ็ญเดือนผกคฺคฺนิ พระเถระ จึงดำริว่า ฤดูเหมันต์ ก็ล่วงไปแล้ว บัดนี้จะเข้าฤดูวสันต์ ราวไพร กำลังมีดอกไม้บานสะพรั่ง หนทางก็เหมาะที่จะออกเดินทางไกล เป็นกาลอันสมควรที่พระผู้มีพระภาค จะทรงทำการสงเคราะห์พระประยูรญาติ ครั้นดำริแล้ว จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พรณาคณใน การเสด็จพุทธดำเนิน เพื่อกลับสู่พระนครแห่งสกุล ด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถา ดังต่อไปนี้ :-

[๕๒๗]

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้

หมู่ไม้มีดอกและใบสีแดงดังถ่านเพลิง

ผลัดใบเก่าทิ้ง ผลิดอกออกผล

หมู่ไม้เหล่านั้น สว่างไสวดังเปลวเพลิง

ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้มีส่วนแห่งอรรณพเป็นต้น

เวลานี้เป็นเวลาสมควรอนุเคราะห์หมู่พระญาติ [๑]

หมู่ไม้สวยงาม วิจิตร ปราศจากสิ่งรบกวน

มียอดอ่อนสีแดง ชูยอดเป็นปริมณฑลอย่างสวยงาม

ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒]

ต้นไม้ทั้งหลาย ผลิดอกใหม่ มีดอกบานสะพรั่ง

เป็นที่น่าพึงพอใจ มีกลิ่นหอม ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้

ย่อมเจริญงอกงาม แผ่ไปตลอดทิศทั้งสอง

ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓]

ต้นไม้อันวิจิตร ผลิผลอกใหม่เป็นอเนกประการ
บรรเทาเสียแม้กระทั่งความกระหายเล็กน้อย ในสถานที่
อันปราศจากอากาศจากทิศทั้งสอง ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔]

ต้นไม้ทั้งหลายมีระเบียบอันวิจิตร มีใบเขียว
สะอาด มีลำต้นงดงาม แผ่กิ่งก้านสาขาเหมือนหาง
นกยูง เจริญงอกงามตลอด ๒ ฝากทาง ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕]

ไม้ผลทั้งหลายล้วนผลิผล ไม้ใบล้วนมีใบดก
เหมือนได้รับการตัดแต่งอย่างดี เป็นที่นั่งพักอาศัย
ยังมวลหมู่สัตว์ ที่เมื่อยล้าจากการเดินทางไกลให้สบายใจ
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๖]

เถาว์ลย่นานาชนิดล้วนแตกยอดอย่างสวยงาม อาศัย
คลุมคลุมพุ่มไม้อยู่ในไพรพนา อันปราศจากสิ่งรบกวน
ท่าเหล่าสัตว์ให้เบิกบานใจ เหมือนดวงแก้วมณี ฉะนั้น
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๗]

อนึ่ง ยังมีเถาว์ลย่นชนิดหนึ่ง เกาะอาศัยอยู่ตามแมกไม้
มีประโยชน์สำหรับผู้ชอบใจทีเดียว ยังธรรพ์ให้เกิดขึ้น
และมีกลิ่นหอมระเหย ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๘]

วิหคทั้งหลาย อันมีสระระยวนใจ มีสีเขียวแก่
เป็นต้น เปล่งเสียงร้องอย่างเสนาะโดยรอบ ยังผู้มี
ภาระคือเครื่องประดับตั้งให้ยินดี ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๙]

ฝูงมฤคชาตินานาชนิด เคลื่อนกล่น ต่างยกหูชูขึ้น
เบ่งตามอง ด้วยบันเทิงใจ ต่างพากันวิ่งบ้าง เหยะย่าง
ไปมาอยู่รอบๆ ทุกทิศทาง ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๐]

อนึ่ง แม่น้ำมหิ เป็นแหล่งน้ำอันให้ความพึงพอใจ
แก่สรรพสัตว์ทั้งสองฝั่ง ปราศจากสิ่งรบกวน
จึงมีสีเขียวขจี หลังไหลอยู่ตลอดเวลา ริมฝั่ง
แน่นขนัดด้วยต้นไม้ที่ออกดอกบานสะพรั่ง ที่ชายน้ำ
ดาดด้วยปทุมชาติ ซึ่งเป็นอสังการแห่งพื้นที่
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๑]

เมธิตทรายเหมือนจะสำเร็จด้วยแก้ว มุกดา ที่จัดแจง

ไว้ดีแล้ว ประกอบเป็นพื้นอันเรียบเสมอ ส่องทิศทั้งปวง
ให้สว่างไสวโดยรอบ ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของ
พระอังคีรส [๑๒]

สถานที่อยู่ อันอบร่ำด้วยกลั่นดอกไม้อันน่าพึงพอใจ
สะอาดเรียบ มีสัมผัสดี ปราศจากสิ่งรบกวน เรียบร้อย
สวยงาม ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๓]

แนวไพรอันธรรมชาติจัดแต่งไว้เป็นอย่างดี
เหมือนกับสวนนันทวัน ประดับด้วยพุ่มไม้ สวยงามวิจิตร
นานาชนิด ส่งกลิ่นหอมnáรื่นรมย์ใจ ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๔]

สระน้ำอันวิจิตรงดงามน่าพึงพอใจ อันธรรมชาติจัด
แต่งไว้อย่างดี มีบัวบกขและบัวปทุมกริก มีน้ำใสเย็น
เต็มเปี่ยมถึงขอบสระ ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๕]

กลิ่นหอมจากเกษรดอกบัว หอมหวาน เจริญใจ อัน
กอบด้วยปทุมชาตินานาชนิด เบ่งบานสะพรั่ง ยิ่งใจของ
หมู่ชนให้รื่นรมย์ได้โดยแท้ ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๖]

ฝูงทิวาชาติ อาศัยเกษรดอกไม้ซึ่งบานสะพรั่ง
เป็นอยู่ ยินดีปรีดาปราโมทย์อยู่โดยรอบๆ สระ พร้อมกับ
คู่ของมัน ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๗]

ฝูงสกุณาติทั้งหลาย ต่างคาบเกษรจากดอกไม้ที่เบ่ง
บานแล้ว บินถลาร่อนไปในสถานที่ต่างๆ พลางเปล่ง
เสียงร้องอย่างไพเราะ กลั่นดอกไม้ที่หอมจรรุ่งใจก็พุ่ง
ขจรไปทั่วทุกทิศ ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๘]

อนึ่ง คชสารตัวซบมันแผดเสียงโกญจนา ท้องเทียว
ไปมาแถบภูเขา สายธารอุทกวารี และแม่น้ำทั้งหลาย ไหล
เซาะกระแทกแผ่นศิลาส่งเสียงดังคลื่นๆ ข้าแต่พระมหาวีระ
นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๑๙]

อนึ่ง ลำคอของเหล่ามยุรา มีสิ่งดงามดังสีแก้วอินทนิล
ปรากฏอยู่รอบคอ รำแพนหาง ดึงดงามไปทั่วทิศ
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๐]

ฝูงมยุราพรั่งพร้อมด้วยเหล่านางนกต่างๆ รำแพนหาง
อยู่บนยอดสิงขร ต่างเปล่งเสียงร้องรับ ดังขับขานอย่าง

ไผเราะ ข้าแต่พระมหาวิระ

นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๑]

เหล่าทิวาชาติหลายชนิด เป็นต้นว่านกแขกเต้า ดุงดงาม
ด้วยชนปีกอันสดสวย นารีนรมย์ใจ จับอยู่ ณ ยอดบรรพต
เปล่งเสียงร้องอยู่แข่งแซ่ ข้าแต่พระมหาวิระ

นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๒]

เหล่าศิรีบรรพต แม้จะสูงหมื่น ก็ดาดดาด้วยบุบผชาติ
นานาพันธุ์ ที่เบ่งบาน งดงาม ทั่วไปทุกหนแห่ง ทั้งยังกำจร
กำจายด้วยสุคนธชาติอันจรงใจ ข้าแต่พระมหาวิระ

นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๓]

มหานทีทั้งหลาย ก็ยังอบอวลด้วยสุคนธชาตินานา
เพราะการไหลมารวมกันแห่งสายธารา แล้วไหลรินไป
ไม่ขาดสาย อุปมาเหมือนทิพยวารีแห่งสายธารในสวนสวรรค์
ของท้าวสักกเทวราช ข้าแต่พระมหาวิระ

นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๔]

มหานทีทั้งหลาย ล้วนมีทำนน้ำอันงดงาม มีกระแสน้ำ
ธาราหลังไหลมิได้ขาดสาย เป็นรมณีสถานของนานามฤค
และปักษีชาติทั้งหลาย ข้าแต่พระมหาวิระ

นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๕]

อนึ่ง ที่สองฝากฝั่งมหานที มีไม้หอมกำลังผลิดอก
เบ่งบาน ส่งกลิ่นหอมกำจรกำจายไป มียอดเหมือนลูกตก
แต่งไว้อย่างเป็นระเบียบ อย่างสวยงาม ข้าแต่พระมหาวิระ

นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๖]

ราวไพรในพงนานา ก็ดาดดาด้วยหมู่ไม้ดอก

นานาพันธุ์ ซึ่งล้วนมีกลิ่นหอมอบอวล มีสายธารา
หลากหลาย เป็นทิวทัศน์อันสวยงาม ดังสวนนันทวัน
ของจอมสุรินทร์ เป็นวนสถานอันนารีนรมย์ใจ

ของเหล่านักพรตซีไพร ข้าแต่พระมหาวิระ

นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๗]

มรรคาทั้งหลายเล่า ก็ทอดผ่านคามนิคม อันนารีนรมย์
ใจมากมาย ซึ่งล้วนอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าว
และน้ำอันสะอาด ทั้งกับข้าวก็มีรสอร่อย ข้าแต่พระมหาวิระ

นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๘]

ภาคพื้นธรณี อันที่ท้องงามของพฤษชาติ

นานาพันธุ์ ที่กำลังผลิดอกบานสะพรั่งหลากสีสรร

ก็เรืองรองอร่ามตาอยู่โดยรอบ ในยามราตรี

ก็งามระยับด้วยฝูงหิ่งห้อยตัวน้อยๆ ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๒๙]

อนึ่ง ในสถานที่โดยรอบมรรคานั้น หมูชนเป็นอันมาก
ต่างประกอบด้วยคุณธรรมมีศรัทธาปสาทะอันบริสุทธิ์เป็นต้น
ล้วนปรารถนาที่จะเข้าเฝ้าพระพุทธรองค์ ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๐]

สระโบกขรณี ก็ดูแล้วสดชื่น น่ารื่นรมย์ใจ
ล้วนดาดด้วยปทุมชาติ นานาชนิด หมูภุมรก็พากัน
บินว่อนโฉบเฉี่ยวละอองเกษร แล้วดูดต็มน้ำหวาน
คล้ายน้ำนมซึ่งเกิดจากเหง้าบัว แล้วก็จลฺลิตบินจากไป
ข้าแต่พระมหาวิระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๑]

ที่โอภาสขำมรรคาทั้งสอง มีต้นไม้ใหญ่ แผ่ใบ
เขียวขจีบังแสงเป็นร่มเงา ตั้งวามงับด้วยเครื่อง
มุงบังอันวิจิตร ซึ่งเป็นแหล่งชุมนุมของสัตว์ป่านานาพันธุ์
ข้าแต่พระมหาวิระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๒]

แนวไพรเป็นเหมือนถูกปกคลุมด้วยเมฆหมอก
อันเขียวขจี วิจิตรตระการตา มีไม้ดอกส่งกลิ่นอัน
หอมจรรู้อยู่ทั่วทุกหนแห่ง อุปมาเหมือนสวนนันทวัน
ในเทวโลก ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๓]

ตลอดมรรคาทุกๆ หนึ่งโยชน์ จะมีหมู่บ้านที่อุดม
สมบูรณ์ด้วยภัตตาหาร ปลุกเรียงรายอยู่โดยตลอด นำทอด
ทัศน์ ทั้งยังกลิ่นกลนด้วยฝูงชนจำนวนมาก
ข้าแต่พระมหาวิระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๔]

ศาลาหลังใหญ่ และที่พัก ล้วนร่มรื่น พรั่งพร้อม
ด้วยพานียะ ทำให้ผู้เข้าพักอาศัยได้รับความสุขสบาย
อย่างพร้อมสรรพ ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๕]

สระโบกขรณีในอุทยานอันนารื่นรมย์ใจ ซึ่งประดับ
ด้วยแมกไม้นานาพันธุ์ ล้วนงดงามตระการตา อันธรรมชาติ
เสกสรรไว้ ทั้งยังส่งกลิ่นหอมจรรูจิด อบอวลไปทั่วพวงพนา
ข้าแต่พระมหาวิระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๖]

มันทาวตะ รำเพยพืด ตลบ ทิวทึ้นภากาศ
ปราศจากเมฆ และหมอกควัน ทิวทุกทิศจึงสว่าง
ไสวด้วยทินกรฉาย ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๗]

จูสีและเมฆหมอกมีอาจบดบังมรรคาได้ สายฝน
ก็โปรยปราย เฉพาะในยามราตรี รัศมีของดวงจันทร์ ก็
ฉายเพียงอ่อน พออบอุ่น ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๘]

โขลงช้างพลายตัวซับสนัน ที่คึกคะนอง ต่างก็กลับ
มีใจดี ก็วิ่งเล่นไปรอบๆ ทิศกับโขลงช้างพลาย คล้ายหายจาก
การตกมัน ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๓๙]

ป่าไม้ก็เขียวชอุ่ม น้ำ น้ำทอดท้นน้ำยิ่งนัก เป็น
ที่น่าประหลาดใจแก่เหล่าชนผู้ได้พบเห็น อุปมาเหมือนยอด
ศิรบรรพต อันเขียวชอุ่มน้ำรินรมย์ใจ ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๐]

นภาภาศอันปราศจากเมฆหมอก ดุสดใสงามเนตร
แผ่นดินก็เหมือนถูกประดับตกแต่งไว้ และทั่วทุกทิศ
ก็สว่างไสว ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๑]

เหล่าคนธรรพ วิทยาธร กิณนร และกินนรี ต่างช่วยกัน
บรรเลงดนตรีและขับขานด้วยเสียงเสนาไพเราะโสต ท่อง
เที้ยวไปในไพโรสณฑ์ อันน่ารื่นรมย์นั้น ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๒]

อนึ่ง ป่านันอันภิกษุสงฆ์ ผู้มีตบะ ปราศจากกิเลส
ส้องเสพแล้ว และยังควรเป็นที่สำเร็จการเข้าอยู่
จำพรรษาของพวกภิกษุสงฆ์ ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๓]

ทั่วทั้งวนาลี ล้วนมีผลไม้ต่างๆ มากมาย ทั้งไม่สกปรก
รกรุงรัง เป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์ใจอยู่ตลอดเวลา ย่อมยังปิติ
ให้เจริญแก่เหล่านักพรต ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๔]

อนึ่ง หมู่ชนผู้อาศัยอยู่ตามคามนิคม ตลอดเส้นทาง
เมื่อพระองค์เสด็จไปถึง จะได้ช่วยอนุเคราะห์ ตรีสธรรมเทศนา
แก่พวกเขาเหล่านั้น ให้ได้ตรัสรู้ตาม ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๕]

ประชุมชนในสถานที่นั้นๆ ต่างก็อยู่กันอย่างสมบูรณ์
พูนสุข มีอุปกรณ์เครื่องใช้สอย ข้าว น้ำ ที่นอน ของหอม
ระเบียบ และเครื่องลูบไล้ ข้าแต่พระมหาวิระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๖]

ทั้งประชาชนในที่นั้นๆ ทุกหนทุกแห่ง จะได้มียศมีสุข
มีความสำเร็จ มีโอกามาก ด้วยอำนาจบุญฤทธิ์ของพระองค์
ต่างก็แยกกันอยู่ ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๗]

อนึ่ง ท้องนภากาศทั้งสิ้นก็แจ่มใส บริสุทธิ์
ทั้งดวงจันทร์ก็ส่องสว่างทั่วสารทิศ ตลอดทั้งราตรี
มีสายลมพัดโชยอ่อนๆ พอเย็นสบาย ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๘]

ในเวลาที่ดวงจันทร์โคจรสู่ณภากาศ หมู่น
ต่างพากันร่าเริงยินดี กล่าวชมความสวยงาม อยู่กลาง
ลานบ้านของตน พร้อมหน้ากันบันเทิงอยู่กับปิยชน
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๔๙]

นภากาศ ก็สว่างไสวด้วยรัศมีของดวงจันทร์ ทั้ง
แผ่นดิน ก็มีสีสวยบริสุทธิ์ น่ารื่นรมย์ และทั่วทุกทิศ
ก็บริสุทธิ์ปราศจากเมฆหมอกปิดบัง ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๐]

ดอกไม้ที่ภาคพื้นดิน ต้องรัศมีของดวงจันทร์แล้ว
ก็เบ่งบาน มีกลิ่นหอมรวมกัน แผ่ฟุ้งกระจายไปโดยรอบ
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๑]

แม้พื้นพสุธาโดยรอบ ถูกฉาบทาด้วยแสงไส
ประดับประดาด้วยบุปผชาตินานาพันธุ์งดงาม ดังสดรึงามสง่า
ผู้ประดับกายด้วยสรรพาลังการ จึงงดงามทั่วสรรพางค์กาย
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๒]

ฝ่ายฝูงคชชาติตัวตม้น ต่างก็เปล่งเสียงโกญจนาท
เหล่าทมิฬชาติ ต่างก็เปล่งเสียงสลับรับกันอย่างไพเราะ
ราวไพรทั้งปวงเป็นสถานอันน่านรื่นรมย์ใจ ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๓]

อนึ่ง มรรคาทั่วทุกหนแห่ง มีขนาดกว้างใหญ่ มีเครื่อง
ใช้สอยสมบูรณ์ ควรแก่การเดินทางไกลอย่างยิ่ง ทั้ง
ยังอำนวยสุขให้ในทุกฤดูกาล ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๔]

ทั่วทั้งราวไพรทุกสถาน ล้วนประดับด้วยรูปอันวิจิตร
งดงามปานว่ามีคนประดับตกแต่งไว้ อุปมาเหมือนสวน
นันทวันอุทยานสวรรค์ ย่อมให้ความปิติโสมนัสเกิดขึ้น
แก่เหล่านักพรต ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๕]

อนึ่งเล่า ราชธานีชื่อกบิลพัสดุ์ อันเขาประดับตกแต่งไว้
อย่างสวยงาม น่ารื่นรมย์ใจ เหมือนเทพนคร และ
เหมือนนครของชาวกรุง ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๖]

อนึ่ง กบิลพัสดุ์บริบูรณ์ วิจิตรตระการตาไปด้วย
เชิงเทิน ตลอดจนป้อมคู อันประดับด้วยปทุมชาติและ
ดอกอุบลเขียว ซึ่งกำลังแย้มบาน ดูน่ารื่นรมย์ใจยิ่งนัก
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๗]

อนึ่ง กบิลพัสดุ์บริบูรณ์ มีป้อมปราการอันสวยงาม มีหนทาง
เดินอันสะอาด ประหนึ่งว่าเป็นที่อยู่ของหมู่เทพ ซึ่งประชุม
พร้อมกัน ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๘]

พระราชบุตรแห่งศากยราช ประดับตกแต่งสวยงาม
เหมือนเทพบุตรในสรวงสวรรค์ ก็มีอยู่ในเมืองนี้
ข้าแต่พระมหาวีระ นี่เป็นสมัยของพระอังคีรส [๕๙]

ข้าแต่พระจอมมุนี พระเจ้าสุทโธทนมหาราช มีพระประสงค์
จะทอดพระเนตรพระจอมมุนี จึงได้ส่งบุตรอำมาตย์ พร้อม
ทั้งหมู่พลเป็นอันมากมาถึง ๑๐ ครั้ง ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๖๐]

พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ไม่ได้ทอดพระเนตรพระองค์
ผู้เสด็จจากมา และไม่ได้สดับพระวาจา ก็ะทรงโทมัส
ข้าพระองค์ปรารถนาให้พระองค์ ได้โปรดอนุเคราะห์ท้าวเธอ
ให้ชื่นชมโสมนัสด้วยเถิด ข้าแต่พระมหาวีระ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๖๑]

ข้าแต่พระจอมมุนี ปิตธิธรรมอันน่าอัศจรรย์ก็จะบังเกิด
แก่จอมกษัตริย์ เพราะได้ทอดทศนาพระพุทธรองค์
ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้ประเสริฐด้วยศีลคุณเป็นอาทิ
นี้เป็นสมัยของพระอังคีรส [๖๒]

ชาวนาไถนาด้วยความหวัง หว่านพืชพันธุ์ก็ด้วยความ
หวัง พ่อค่านำทรัพย์สมบัติไปทางทะเล ก็ด้วยความหวัง
ข้าพระองค์ดำรงอยู่ ณ ที่เบื้องพระพักตร์ด้วยความ
หวังใด ขอความหวังนั้น จงสำเร็จแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด [๖๓]

ข้าแต่พระจอมมุนี ฤดูนี้ อากาศไม่หนาว ไม่ร้อน
จนเกินไป ทั้งรักษาอากาศก็อุดมสมบูรณ์ หาได้โดยไมยากนัก
ทั้งภาคพื้นธรณินทร์ ก็มีหญ้าสดเขียวขจี ซึ่งเพิ่งงอกขึ้นใหม่
นี้เป็นสมัยอันสมควรแล้ว ดังนี้ [๖๔]

สถานที่ไม่เย็นจัด ไม่ร้อนจัด ไม่อึดอัดและอดอยากนัก

ภาคพื้นมีหญ้าแพรกเขียวสด ข้าแต่มหาโม
เวลานี้เป็นเวลาสมควร (อนุเคราะห์หมู่พระญาติ)

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกับพระกาฬทายีนั่นว่า “อุทายี เธอพรรณนาการเสด็จไปด้วยเสียงอันไพเราะ เพราะเหตุอะไร” พระกาฬทายีกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระชนกของพระองค์ มีพระราชประสงค์จะพบพระองค์ ขอพระองค์ โปรดทรงกระทำการสงเคราะห์พระประยูรญาติเถิด พระเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดีละ อุทายี เราจะทำการสงเคราะห์แก่ญาติทั้งหลาย เธอจงบอกแก่ภิกษุสงฆ์ ภิกษุสงฆ์จักทำคามิยวัตรให้บริบูรณ์” พระเถระได้ทำตามพระดำรัสแล้ว

พระผู้มีพระภาคทรงมีภิกษุชีนาสพ ๒๐,๐๐๐ รูปทั้งหมดนั้นเที่ยว คือ กุลบุตรผู้อยู่ในแคว้นอังคะและมคธะ ๑๐,๐๐๐ กุลบุตรผู้อยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ ๑๐,๐๐๐ แวดล้อมแล้ว เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ไปวันละหนึ่งโยชน์ กรุงกบิลพัสดุ์ไกลจากกรุงราชคฤห์ประมาณ ๖๐ โยชน์ เสด็จจากกริกไปโดยไม่รีบเร่ง เพียงวันละ ๑ โยชน์เท่านั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จถึง(ระยะทางเท่านั้น) ท่านพระกาฬทายีเถระ ทำกิจแห่งสรีระประจำวันแต่เช้า คิดว่า “จะกราบทูลความที่พระผู้มีพระภาคเสด็จออกมา แก่พระราชา” แล้วเสด็จขึ้นสู่อากาศไปปรากฏที่พระราชนิเวศน์ พระราชา ทรงจำพระเถระได้ จึงมีพระทัยยินดี นิมนต์ให้นั่งบนบัลลังก์มีค่ามาก บรรจุบาตรให้เต็มด้วยโภชนะมีรสเลิศต่างๆ ที่เขาเตรียมไว้เพื่อตน ถวายแล้ว พระเถระแสดงอาการที่จะไป

พระราชาตรัสว่า “ท่านจงนั่งฉันเถิด”

พระเถระกราบทูลว่า “มหาบพิตร หม่อมฉันจะไปสำนักของพระศาสดา แล้วฉัน”

“ก็พระศาสดาอยู่ที่ไหนเล่า”

“มหาบพิตร พระศาสดามีภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร เสด็จออกจากกริกเพื่อจะเยี่ยมพระองค์”

“พ่อคุณ พระศาสดา อยู่ไกลเท่าไร”

มหาบพิตร พระศาสดา เสด็จมาวันละโยชน์”

พระราชาทรงดีพระทัย จึงตรัสว่า “ท่านจงฉันบิณฑบาตนี้ แล้วนำบิณฑบาตจากที่นี้ไปถวายโอรสนั้น จนกว่าโอรสของเราจะมาถึงพระนครนี้” พระเถระรับนิมนต์แล้ว พระราชาจึงอังคาสพระเถระ แล้วให้น้ำบาตรมาแล้ว บรรจุด้วยโภชนะอย่างดี ตรัสว่า “ท่านจงถวายแก่พระตถาคต” แล้วให้วางบาตรไว้ในมือของพระเถระ พระเถระเมื่อชนทั้งหมดเห็นอยู่นั้นแล ก็ได้โยนบาตรไปในอากาศ แม้ตนเองก็เหาะขึ้นไปสู่อากาศ แล้วนำบิณฑบาตมาวางไว้ในพระหัตถ์ของพระศาสดา พระศาสดาทรงเสวยพระกระยาหารนั้นแล้ว แม้พระศาสดาก็ได้เสวยบิณฑบาตของพระราชานั้นเอง ในระหว่างทาง แม้พระเถระก็ได้ทำราชกุลทั้งสิ้นให้เกิดความเลื่อมใสในพระศาสดา โดยเว้นการเห็นพระศาสดานั้นเที่ยว ด้วยการกล่าวว่า “วันนี้ พระผู้มีพระภาค เสด็จมาเส้นทางประมาณเท่านี้ วันนี้ เสด็จมาเส้นทางประมาณเท่านี้” และด้วยถ้อยคำอันประกอบด้วยคุณของพระพุทธรเจ้า ทุกๆ วัน ในเวลาเสร็จจกักรกิจ เพราะเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคจึงทรงตั้งพระเถระนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ด้วยพระดำรัสว่า “กาฬทายีเป็นผู้เลืกกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทำตระกูลให้เลื่อมใส” พระผู้มีพระภาค เสด็จไปโดยไม่รีบด่วน ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ ด้วยเวลา ๒ เดือน

ฝ่ายเจ้าศากยะทั้งหลาย เมื่อพระผู้มีพระภาคยังเสด็จมาไม่ถึง ก็พากันคิดว่า “พวกเราจักเห็นญาติผู้ประเสริฐของพวกเรา” แล้วประชุมกันตรวจดูสถานที่อยู่ของพระผู้มีพระภาค กำหนดว่า “อารามของเจ้าศากยะชื่อนิโครธ เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์” จึงใช้ให้คนทำวิธีซ่อมแซมทุกอย่างในที่นั้น ถัดของหอมและดอกไม้ ทำการต้อนรับ ส่งเด็กชายและเด็กหญิงชาวเมืองที่ยังวัยรุ่น ผู้ประดับด้วยเครื่องประดับทุกอย่างไปก่อน จากนั้น ส่งราชกุมารและราชกุมารีไป ลำดับต่อจากนั้น พวกเจ้าศากยะเหล่านั้น ไปแล้ว นำเสด็จพระผู้มีพระภาค ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปสู่นิโครธาราม นั้นเอง

แม้พระผู้มีพระภาค ทรงยังท้องทะเล ให้สว่างไสวด้วยพระรัศมีเป็นอนเนก เหมือนแสงสุริยามเช้า ส่องสว่างนิโครธารามทั้งสิ้น เหมือนราตรดด้วยสายธารแห่งน้ำทองคำ ให้สว่างโชตินาการ ด้วยกลุ่มก้อนแห่งพระฉัพพรรณรังสี เหมือนดวงจันทร์เพ็ญมีหมู่ดวงดาวแวดล้อม เหมือนสุวรรณหงส์ มีหงส์เป็นอนเนกแวดล้อม เหมือนโกสสรราชสีห์มีหมู่เนื้อจำนวนมากแวดล้อม เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิจอมนรินทร์อันหมู่ชนวรรณ ๔ แวดล้อม เหมือนท้าวสักกะเทวราช อันหมู่เทวดาแวดล้อม (และ) เหมือนมหาพรหมอันหมู่พรหมแวดล้อม ทรงมีพระขีณาสพ ๒๐,๐๐๐ รูป แวดล้อม เสด็จเข้าสู่ นิโครธาราม ทรงมองดูบริษัททั้งสิ้น ประทับบนบรรพพุทธานุสนที่เขাজัดเตรียมไว้แล้ว แม้ภิกษุสงฆ์ ก็นั่ง ณ อาสนะที่เขাজัดไว้สำหรับตน ธรรมดาเจ้าศากยะทั้งหลายผู้มีพระชาติมีมานะ ถัดตัวจัด เจ้าศากยะเหล่านั้นพากันดำริว่า “สิทธิถักถุมารเป็นเด็กกว่าเราทั้งหลาย มีศักดิ์เป็นน้อง เป็นหลาน เป็นลูก เป็นเหลน ของพวกเรา” จึงได้กล่าวกับราชกุมารที่ยังหนุ่มๆ ว่า “พวกเธอทั้งหลายจงถวายบังคมเราทั้งหลายจักนั่งอยู่ทางข้างหลังของพวกเรา”

เมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายไม่ถวายบังคมแล้วประทับนั่งอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดู อหังการของท่านเหล่านั้น ทรงดำริว่า พระญาติเหล่านั้น ยังไม่ยอมไหว้เรา เพราะตนเป็นคนแก่เปล่า เพราะพระญาติเหล่านั้นไม่รู้ ว่า ธรรมดาพระพุทธานุสนเป็นเช่นไร ธรรมดากำลังของพระพุทธานุสนเป็นเช่นไร หรือว่า ธรรมดาของพระพุทธานุสนเป็นเช่นนี้ ธรรมดากำลังของพระพุทธานุสนเป็นเช่นนี้ ถ้ากระไร เราเมื่อจะแสดงกำลังของ พระพุทธานุสนและกำลังแห่งฤทธิ์ ก็ควรทำปาฏิหาริย์ จำเราจะเนรมิตรที่จงกรมอัน สำเร็จด้วยรัตนล้วน กว้างขนาดหมื่นจักรวาลในอากาศ เมื่อจงกรม ณ ที่จงกรมนั้น ตรวจดู อหังการของมหาชนแล้ว จึงจะแสดงธรรม

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงเข้าฌานสมาบัติ อันมีโอทาทกสึณเป็นอารมณ์ ทรงอธิษฐานว่า ขอหมื่นโลกธาตุจงสว่างไสว ได้เกิดแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน ตั้งแต่พื้นพสุธา จนถึงพรหมโลกชั้นอกนิษฐพรหม ด้วยข่ายแห่งพระรัศมีนั้นนั่นเอง ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงทำการแผ่แสงสว่างไปในเหมือนจักรวาลแล้ว ทรงเข้าจตุตถฌาน อันเป็นบาทแห่งอภิญา ออกจากจตุตถฌานนั้นแล้ว เหาะขึ้นสู่อากาศ ด้วยผลแห่งเหตุ คืออวิชชาการอธิษฐานจิต คล้ายกับว่า ทรงโปรยธูลีพระบาทลงบนพระเศียรของเจ้าศากยะทั้งหลายเหล่านั้น แล้วทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ท่ามกลางบริษัทคือเทวกาและมนุษย์ขนาดใหญ่ และยมกปาฏิหาริย์หาริย์นั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในก่อนนั้นแหละ

ครั้งนั้น เหล่าภุมมเทวดาเป็นต้น ผู้อยู่ในหมื่นจักรวาล จนถึงเทพชั้นอกนิษฐะ พากันออกถวายสาธุการ มีจิตยินดีปรีดา ได้ทำเสียงสาธุการ ก็เมื่อพระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ในสมาคมพระญาติแล้ว ทรงเนรมิต รัตนจงกรม แล้วเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมนั้น ท่านพระสารีบุตรพร้อมด้วยภิกษุ บริวารประมาณ ๕๐๐ รูป อยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พระ

เถระตรวจดู พระผู้มีพระภาคก็ให้เห็นพระองค์เสด็จจรงกรม ณ รัตนจรงกรมในอากาศเหนือเมือง กบิลพัสดุ์ จึงคิดว่า เอาเถิด เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลขอพุทธองค์เทศนา อันแสดงถึงพระ พุทธคุณ จึงประชุมภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ซึ่งอยู่กับตน

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรพร้อมด้วยภิกษุ บริวารประมาณ ๕๐๐ รูป มาแล้วทางอากาศ ด้วยฤทธิ์ ได้เห็นพระผู้มีพระภาค อันหมู่เทวดาในหมื่นจักรวาลแวดล้อมแล้ว ซึ่งกำลัง เสด็จจรงกรม ณ ที่รัตนจรงกรม ด้วยพระพุทธรูปอันยอดเยี่ยม ด้วยพระพุทธรูปสี่ลา อันหาที่เปรียบมิได้ ครั้นเห็นแล้ว จึงคิด ว่า เทวดาในหมื่นโลกธาตุ ประชุมกันแล้ว ในสมาคมแห่งพระญาตินี้ ธรรมเทศนาอันโอฬาร เป็นธรรม เทศนาอันเหมาะสม พึงจำแนกพุทธคุณอันก่อให้เกิดสารธรรมทั้งหลายให้เป็นธรรมลึกซึ้ง ก็พุทธวงศ์ เทศนา เป็นเทศนาที่มีอุปการะมาก เป็นเทศนาอันนำความเลื่อมใส(ให้เกิดขึ้น) ในพระผู้มีพระภาค ถ้า อย่างไร เราควรถามถึงพุทธวงศ์นับตั้งแต่พระทศพลตั้งควสไปรารณามา ได้ทำผ้าจีวรฉะริยงบ่า เข้า ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ประณมอัญชลีอันรุ่งเรืองด้วยนิ้วทั้ง ๑๐ ตั้งไว้บนศีรษะ ได้กราบทูลพระผู้มี พระภาคว่า

ข้าแต่พระมหาวีระ เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน

อภินิหารของพระองค์เป็นเช่นไร

ข้าแต่พระวีรเจ้า พระองค์ทรงปรารภนา

พระโพธิญาณอันสูงสุดในกาลไร

ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ

สัจจะ และอธิฐานเป็นเช่นไร เมตตาและอุเบกขาเป็นเช่นไร

ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก

บารมี ๑๐ เป็นอย่างไร อุปบารมี ๑๐ เต็มได้อย่างไร

และปรมัตถบารมี ๑๐ เต็มได้อย่างไร

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคจำเดิมแต่การแสดงอภินิหารของพระองค์ ตรัสพุทธวงศ์เทศนา อันปนเครื่องแสดงวงศ์ของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ทรงเสด็จจรงกรมบนรัตนจรงกรมในอากาศ ทรงแสดงพุทธวงศ์แก่พระเถระ ในกาลจบเทศนา จิตของเหล่าเทวดาประมาณ ๑,๐๐๐ โภกิ พ้นจาก อาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ส่วนผู้ที่ดำรงอยู่ในผลเบื้อต่ำทั้งสามเบื้อต่ำ มีมากเกินกว่าที่จะ คณนานับได้ พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์อย่างนี้แล้ว ทรงเนรมิตรัตนจรงกรม เสด็จจรงกรมอยู่ ณ ที่รัตนจรงกรมนั้น ก็ทรงแสดงพุทธวงศ์ไปด้วย พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ผู้ทรง เป็นพระพุทธรูปิดา เห็นความอัศจรรย์นั้น จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วตรัสอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ พระผู้มีพระภาค ในวันที่พระองค์ประสูติ เมื่อพระประยูรญาติทรงนำพระองค์เข้าไปไหว้พราหมณ์ชื่อ กภาพเทวิล หม่อมฉันได้เห็นพระบาทของพระองค์ กลับไปประดิษฐานอยู่บนกระหม่อมของพราหมณ์ จึงได้ไหว้พระองค์ นี่เป็นการไหว้ครั้งแรกของข้าพระองค์ ในวันที่แรกนาขวัญ เมื่อพระองค์บรรทมเหนือ สิริไสยาสน์ ได้ร่มไม้หว่า แม้เห็นความเปลี่ยนแปลงของเงาไม้หว่า หม่อมฉันก็ได้ไหว้พระองค์ นี่เป็น การไหว้ครั้งที่ ๒ ของหม่อมฉัน บัดนี้ หม่อมฉันแม้เห็นปาฏิหาริย์ที่ไม่เคยเห็นนี้ ก็ได้ไหว้พระบาทของ พระองค์ นี่เป็นการไหว้ครั้งที่ ๓ ของหม่อมฉัน” ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคอันพราราชา ทรงไหว้แล้ว ครั้นพระราชาถวายบังคมแล้ว แม้เจ้าศากยะพระองค์หนึ่ง ชื่อว่าสามารถจะไม่ถวายบังคมพระผู้มีพระ ภาคแล้วดำรงอยู่ ไม่มีเลย เจ้าศากยะทุกพระองค์ถวายบังคมแล้วเทียว

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงให้พระญาติทั้งหลายถวายบังคมดังนี้แล้ว ทรงลงจากอากาศ ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดเตรียมไว้แล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับนั่งแล้ว การสมาคมแห่งพระญาติก็เป็นอันถึงที่สุด พระญาติทุกพระองค์ประทับนั่งมีพระทัยเป็นอันเดียวกัน ลำดับนั้น มหาเมฆได้ยังฝน โบกขรพรรษให้ตกลงมา น้ำสีแดงมีเสียงดังไหลไปข้างล่าง ผู้ประสงค์จะเปียกเท่านั้นจึงเปียก แม้หยาดน้ำเพียงหยาดเดียว จะไม่ตกต้องสรีระของผู้ไม่ประสงค์จะเปียก ครั้นพระญาติทุกพระองค์เห็นเหตุนี้แล้ว เกิดความอัศจรรย์พระทัย ต่างพูดกันว่า “น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ อาณาภาพแห่งพระพุทธเจ้า มหาเมฆจึงยังฝน โบกขรพรรษเห็นปานนี้ให้ตกลงในสมาคมแห่งพระประยูรญาติทั้งหลาย” พระศาสดาสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า “ฝนโปกขรพรรษตกในสมาคมแห่งพระญาติของเรา ในกาลบัดนี้เท่านั้น หามิได้ แม้ในอดีตก็ได้ตกแล้ว” ทรงตรัสเวสสันดรชาดก^{๑๐๙} เพราะเป็นเหตุเกิดแห่งเรื่องนี้ เทศนาได้เป็นไปกับด้วยประโยชน์แก่มหาชน เจ้าศากยะทุกพระองค์ สดับพระธรรมเทศนาแล้ว ลุกขึ้นถวายบังคมหลีกไป บรรดาเจ้าศากยะเหล่านั้น แม้สักคนหนึ่ง จะเป็นพระราชาก็ดี มหาอำมาตย์ของพระราชาก็ดี ที่จะกราบทูลว่า “ขอพระองค์จงรับภิกษาของข้าพระองค์ทั้งหลาย ในวันพรุ่งนี้” แล้วเสด็จกลับไป

ในวันรุ่งขึ้น พระศาสดามีพระภิกษุสงฆ์ ๒๐,๐๐๐ รูป แวดล้อม เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงกบิลพัสดุ์ ไม่มีใครๆ จะไปนิมนต์หรือรับบาตร พระผู้มีพระภาคทรงประทับยืนที่เสาเขื่อนนั้นแล ทรงใคร่ครวญว่า “พระพุทธเจ้าในปางก่อนทั้งหลายเสด็จไปบิณฑบาตในพระนครของตระกูลอย่างไรหนอ เสด็จข้ามลำดับไปตามเรือนของอิสรชน หรือว่า เสด็จไปตามลำดับตรอก ลำดับนั้น ไม่ทรงเห็นแม้พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเสด็จข้ามลำดับไป จึงทรงดำริว่า “นี่เท่านั้นเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น นี่เป็นประเพณีของเรา แม้เราก็จึงยกย่องในกาลบัดนี้ และต่อไปสาวกทั้งหลายของเราจักได้ศึกษาตามเรา จักบำเพ็ญบิณฑจาริกวัตรให้บริบูรณ์ จึงทรงเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับ ตั้งแต่เรือนหลังที่ตั้งอยู่สุดท้าย” มหาชนเล่าลือกันว่า “ได้ยินว่า พระสิทธัตถกุมารผู้เป็นเจ้าของเที่ยวไปเพื่อก่อนข้าว” จึงเปิดหน้าต่างบนปราสาทที่มี ๒ ชั้นและ ๓ ชั้นเป็นต้น ได้ชวนชวายเป็นจะดู

ฝ่ายพระเทวีมารดาพระราหุล ทรงดำริว่า “ได้ยินว่า พระลูกเจ้าเสด็จเที่ยวไปด้วยวอทองเป็นต้น ด้วยพระบรมเดชาภาพอันยิ่งใหญ่ในพระนครนี้แหละ บัดนี้ทรงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ถือกะเบี่ยงเที่ยวไปบิณฑบาต จะทรงงามหรือหนอ” จึงทรงเปิดสืหบัญชรทอดพระเนตร ได้เห็นพระผู้มีพระภาคทรงยังถนนในพระนครให้สว่างไสว ด้วยพระรัศมีแห่งพระสรีระอันรุ่งเรืองด้วยความรุ่งเรืองต่างๆ ทรงไฟโรจน์ด้วยพุทธสิริอันหาอุปมามิได้ อันประดับด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ สง่าด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ซึ่งตามประชิดล้อมรอบด้วยพระรัศมีด้านละวา จึงทรงออกพระโอษฐ์ชมเชยตั้งแต่พระอุณหิสจนถึงพื้นพระบาท ซึ่งตรัสเรียกพระราหุลราชกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรส มา แล้วตรัสสนธิสาคา ๑๐ คาถาว่า

“พระนรสีห์มีพระเกศาเป็นลอนอ่อนด้าสนธิ
มีพื้นพระนลาฏปราศจากมลทินดุจพระอาทิตย์ มีพระนาสิก
โค้งอ่อนยาวพอเหมาะ มีชายพระรัศมีแผ่ชันไป” (๑)

“พระองค์มีพระบาทแดงระเรื่อ เพียบพร้อมด้วยงกจักร

^{๑๐๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/.../...

อันประเสริฐ มีสันพระบาทยาวประดับด้วยลักษณะ มีอัฐพระบาท
ประดับด้วยवालพิษีและฉัตร พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราช
บิดาของเธอ” (๒)

“พระองค์เป็นเจ้าชายเชื้อสายกยวงศ์อันเลอเลิศ เป็นสุกุมาลชาติ
มีพระวรกายเปี่ยมด้วยลักษณะอันวิจิตรนานาประการ เสด็จไปแล้ว
เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลก พระนรสีห์ผู้เป็นชนประเสริฐสุดพระ
องค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ” (๓)

“พระองค์มีพระพักตร์ดุจพระจันทร์เพ็ญ ทรงเป็นผู้ประเสริฐ
เป็นที่เคารพรักของทวยเทพและมนุษย์ เสด็จไปงามดุจพญาช้างตกมัน
พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ” (๔)

“พระองค์มีพระสกลอันสูงส่งจากขัตติยวงศ์ ทวยเทพและ
เหล่ามนุษย์น้อมกราบพระบาท[ของพระองค์]เสมอ มีพระทัยดำรงมั่น
ในศีลและสมาธิ พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ” (๕)

“พระองค์มีพระนาสิกยาวงาม ดำรงอยู่ดี มีพระเนตรดำสนิท
ดุจนิรันดร์ตาโค มีพระโขนงดำโค้งโค้งดุจสายรุ้ง พระนรสีห์พระองค์นั้น
เป็นพระราชบิดาของเธอ” (๖)

“พระองค์มีลำพระศอกกลมกลึง มีพระหนุดุจคางราชสีห์
มีพระวรกายดุจกายราชสีห์ มีพระฉวีวรรณงามเลิศดุจทองคำ
พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ” (๗)

“พระองค์มีพระสุรเสียงอันกังวาลไพเราะอ่อนหวาน
มีพระชีวหาแดงระเรื่อดุจดั่งชาดและดอกขบา มีพระทนต์ขาวเรียบ
เสมอ ๔๐ ซี่ พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ” (๘)

“พระองค์มีพระเกศางามดำสนิทดุจดอกอัญชัน มีพระนลาฏ
ผุดผ่องดุจแผ่นทอง มีพระอุณาโลมขาวสะอาดดุจดาวประจักษ์
พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ” (๙)

“พระองค์ผู้เป็นประมุขแห่งพระสมณะ เสด็จไปท่ามกลาง
เหล่าพระสาวก เปรียบเหมือนพระจันทร์แวดล้อมด้วยหมู่ดาว
โคจรบนท้องฟ้า พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ” (๑๐)

พระนางครั้นชมเชยพระผู้มีพระภาคด้วยนรสีห์คาถา ๑๐ คาถาเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้
แล้ว เข้าไปเฝ้าพระราชบิดา แล้วกราบทูลแด่พระราชบิดาว่า “ได้ยินว่า พระโอรสของพระองค์ เทียวไป
เพื่อก่อนข้าวอยู่ในขณะนี้ พระราชา สดับค่านันแล้ว ทรงสลดพระทัย ทรงจัดผ้าสาฎกให้เข้าที่ด้วยพระ
หัตถ์ รีบด่วนเสด็จออกไปโดยเร็ว” ประทับยืนเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระองค์จึงทำข้าพระองค์ให้อับอาย เพื่อประโยชน์อะไร พระองค์จึง
เสด็จไปเพื่อก่อนข้าว ทำไมพระองค์จึงได้ให้ความสำคัญว่า ภิกษุมีประมาณเท่านี้ ไม่อาจได้ภัตตาหาร”
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มหาบพิตร นี่เป็นวงศ์ เป็นจาริตของอาตมภาพ” พระราชาตรัสว่า “ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ชื่อว่าวงศ์ของกษัตริย์มหาสมมตราชเป็นวงศ์ของเรามีใช่หรือ ก็ในวงศ์กษัตริย์มหา

สมมติราชัน กษัตริย์แม่พระองค์หนึ่ง ชื่อว่าเทียวภิกขาจารย์ไม่มี” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มหาบพิตร ชื่อว่าวงศ์แห่งพระราชานี้เป็นวงศ์ของพระองค์ แต่ชื่อว่าพระพุทธรวงศ์นี้ คือ พระที่ปึงกร พระโกณฑัญญะ ฯลฯ พระกัสสปะเป็นต้น เป็นวงศ์ของอาตมภาพ และพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเหล่าอื่น นั้น นับได้หลายพัน ล้วนแต่สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเทียวภิกขาจารย์เท่านั้น ทรงประทับยืนอยู่ในระหว่างถนนนั้นแหละ ตรัสพระคาถานี้ว่า

ภิกษุไม่พึงประมาทบิณฑบาตที่ตนยืนรับ^{๑๑๐}

พึงประพฤตีสัจจธรรม^{๑๑๑}

ผู้ประพฤตีสัจจธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ในเวลาจบเทศนา พระราชา ประทับยืนอยู่นั้นแหละ ทรงดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผลแล้ว

พระราชานั้น บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว รับบาตรของพระผู้มีพระภาคแล้ว เสด็จนำพระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ขึ้นสู่มหาปราสาท ทรงอังกาสด้วย ขาเหนียวอันประณีต ในกาลเสร็จภักติกของพระศาสดา นางสนมทั้งปวง มีพระนางมหาปชาบดีทรงเป็นประมุข เว้นมารดาของพระราหุล เสด็จมาถึง ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็พระมารดาของพระราหุล แม้บริวารชนทั้งหลายกล่าวอยู่ว่า “ขอพระแม่เจ้าโปรดเสด็จไปถวายอภิวัตพระลูกเจ้า” ทรงรับสั่งว่า “ถ้าเรามีคุณความดี พระลูกเจ้าจักเสด็จมาหาเอง เราจักถวายบังคมพระองค์ผู้เสด็จมา” แม้พระผู้มีพระภาค ทรงทำภักตภักเสร็จแล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรม กล่าวคาถานี้ว่า

พึงประพฤตีสัจจธรรม

ไม่พึงประพฤตีสัจจธรรม

ผู้ประพฤตีสัจจธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ในเวลาจบเทศนา พระราชาทรงดำรงอยู่ในพระสกทาคามีผลแล้ว พระนางมหาปชาบดี ทรงดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผลแล้ว พระธรรมเทศนาเป็นไปกับด้วยประโยชน์ ได้มีแล้วแก่ชนเหล่าอื่น พระผู้มีพระภาค ทรงให้พระราชารับบาตรอย่างนี้แล้ว พร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้งสอง เสด็จไปยังห้องอันมีสิริของมารดาพระราหุล ตรัสพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานว่า “อย่าพึงว่ากล่าวอะไร พระราชธิดาผู้กำลังไหว้ตามความชอบใจ” แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ พระเทวีนนั้นรับเสด็จมาจับที่ข้อพระบาท เกลือกพระเศียรบนหลังพระบาท ถวายอภิวัตตามพระอภัยาคัย ลำดับนั้น พระราชาทรงตรัสคุณสมบัติมีความสันทะและความนับถือมากเป็นต้น ในพระผู้มีพระภาคของพระราชธิดาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธิดาของหม่อมฉันได้สดับข่าวว่า พระองค์ทรงนุ่งห่มผ้ากาสายะจำเดิมแต่นั้นก็ทรงนุ่งห่มผ้ากาสายะ สดับข่าวว่า พระองค์มีภักตภักเดียว ก็ทรงมีภักตภักเดียวบ้าง สดับข่าวว่า พระองค์ทรงละที่นอนอันใหญ่ ก็ทรงบรรทมบนเตียงน้อยที่ซึ่งด้วยแผ่นผ้าเท่านั้น ทรงทราบว่ พระองค์ละเว้นจากเครื่องประดับมีดอกไม้และของหอมเป็นต้น

^{๑๑๐} ไม่พึงประมาทบิณฑบาตที่ตนยืนรับ หมายถึง ไม่พึงดูหมิ่นอาหารที่ต้องลุกขึ้นไปยืนรับตามลำดับตรอก ไม่เลือกรับเฉพาะบ้าน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๒๖.

^{๑๑๑} ธรรม หมายถึง ภิกขาจริยธรรม คือการเทียวบิณฑบาตตามลำดับตรอก ซึ่งตรงกันข้ามกับการเทียวบิณฑบาตในสถานที่ที่ใคร่ใจ เช่น สถานที่ที่มีหญิงแพศยา เป็นต้น ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๒๖.

ก็ทรงดเว้นจากดอกไม้และของหอมเช่นกัน เมื่อพระญาติของพระองค์ทรงส่งข่าวมาว่า พวกเราจัก
เลี้ยงดูดังนี้ ก็ไม่ทรงแลเหลียวแม้พระญาติพระองค์หนึ่ง ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ธิดาของหม่อมฉัน เป็น
ผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติอย่างนี้ พระผู้มีพระภาค สดับพระดำรัสนั้นแล้ว ทรงเป็นเหมือนยังดวง
จันทร์เพ็ญให้โคจรขึ้นสู่ท้องฟ้า เมื่อจะตรัสถึงคุณพระนาง ได้กล่าวกับพระราชาว่า

นารีผู้มีอุปการะ ๑ นารีผู้เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑
นารีผู้แนะนำประโยชน์ให้ ๑ นารีผู้ทำความอนุเคราะห์ให้ ๑”

พระพุทเจ้ามีจำนวนถึง ๕๐๐ โกฏิ และ ๙๐๐ โกฏิ
หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทเจ้าเหล่านั้น

ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงสดับอธิการ

ของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำขึ้นเลิศของชาวโลก

มีจำนวนถึง ๑,๑๐๐ โกฏิ

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทเจ้าเหล่านั้น

ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराช

ขอพระองค์จงสดับ

อธิการของหม่อมฉันมีมากมาย

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแก่พระพุทเจ้า ๒,๐๐๐ โกฏิ

และแก่พระพุทเจ้า ๓,๐๐๐ โกฏิ ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ

ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์ทรงสดับอธิการ

ของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทเจ้ามีจำนวนถึง ๔,๐๐๐ โกฏิ และ ๕,๐๐๐ โกฏิ

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแก่พระพุทเจ้าเหล่านั้น

ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงสดับ

อธิการของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทเจ้ามีจำนวนถึง ๖,๐๐๐ โกฏิ และ ๗,๐๐๐ โกฏิ

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทเจ้าเหล่านั้น

ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ

ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงสดับอธิการ

ของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทเจ้ามีจำนวนถึง ๘,๐๐๐ โกฏิ และ ๙,๐๐๐ โกฏิ

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทเจ้าเหล่านั้น

ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराช

ขอพระองค์จงสดับอธิการของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำขึ้นเลิศของชาวโลก

มีจำนวนถึง ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทเจ้าเหล่านั้น

ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ

ข้าแต่มหाराชา ขอพระองค์จงสดับอธิการ

ของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทธรูปผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกอื่นๆ มีจำนวนถึง ๙,๐๐๐ โภฏี

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธรูปเหล่านั้น

ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराชา

ขอพระองค์จงสดับอธิการของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทธรูปผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่จำนวน ๑๐๐,๐๘๕ โภฏี

และ ๘,๕๒๗ โภฏี

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธรูปเหล่านั้น

ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराชา

ขอพระองค์จงสดับอธิการของหม่อมฉันมีมากมาย

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า

ผู้ปราศจากราคะจำนวน ๘๘ โภฏี

ข้าแต่มหाराชา ขอพระองค์ทรงสดับอธิการของหม่อมฉันมีมากมาย

หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแก่พระชีนาสพ

ผู้ปราศจากมลทิน ซึ่งเป็นพุทธสาวกมากมายนับไม่ถ้วน

ข้าแต่มหाराชา ขอพระองค์ทรงสดับอธิการหม่อมฉันมีมากมาย

ก็แล พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ฉะนั้น ประสงค์จะประกาศแก่คุณ (ของพระนาง) ให้ยิ่งขึ้นไปอีก จึงตรัสว่า “มหาบพิตร ไม่น่าอัศจรรย์เลย ที่พระราชธิดาที่พระองค์ทรงรักษาอยู่ในกาลบัดนี้ พึงรักษาตนไว้ได้ในเมื่อญาณแก่กล้าแล้ว เมื่อก่อน พระราชธิดานี้ไม่มีผู้รักษา เทียวไปที่เชิงเขา ยังรักษาตนไว้ได้ ในเมื่อญาณยังไม่แก่กล้า” แล้วตรัส จันทกนิมนรีชาตัก^{๑๑๒} ทรงดับความโศกของพระนางยโสธราเทวีนั้นแล้ว ลูกจากอาสนะ เสด็จหลีกไป

ในวันที่ ๒ เมื่อพิธีอภิเษกมงคล เคหปเวสนมงคล และวิวาหมงคลของนันทราชกุมาร ดำเนินไปอยู่ พระผู้มีพระภาค ดำริว่า ถ้าว่า นันทกุมารนี้ลัทธิการอยู่ครองเรือน กับนางชนบทกัลยาณี พึงได้สรีระสัมพันธ์กับนางสาภิชนบทกัลยาณี เหมือนกับนางเทวนาฏิกิตติ ผู้มีแสงสว่างจากร่างกายแผ่ไปในพื้นที่ ๑๒ ศอก ผู้ถึงการอภิเษกแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น พระพุทธรูปผู้เช่นกับเรา ๑๐๐ พระองค์ ๑,๐๐๐ พระองค์ ก็ไม่สามารถถอนนันทกุมารนั้น(ออกจากกามได้) (แต่ว่า) ในช่วงเวลาก่อนวิวินเท้านั้น เราจึงจะถอน นันทกุมารนั้น(ออกจากกามได้) จึงเสด็จไปปิตนบาต ได้เสด็จไปยังตำหนักของนันทราชกุมารนั้น ทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ประทานบาตรในมือของนันทกุมาร ตรัสมงคลกถาแล้ว ลูกจากอาสนะเสด็จหลีกไป เมื่อเสด็จหลีกไป ไม่ทรงรับบาตรจากพระหัตถ์ของนันทกุมาร ฝ่ายนันทกุมารนั้น ด้วยความเคารพในพระตถาคต จึงมีอาจุทูล(เตือน)ว่า ขอพระองค์รับบาตรไปเถิด พระเจ้าข้า แต่คิดอย่างนี้ว่าพระศาสดา คงจักทรงรับบาตรที่หวั่นไต่. แม้ในที่นั้นพระศาสดาก็มิได้ทรงรับ. นันทกุมารนอกนั้นก็คิดว่า คงจักทรงรับที่ริมเชิงบันได. แม้ในที่นั้น พระผู้มีพระภาคก็ไม่ทรงรับ. นันทกุมารก็

^{๑๑๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘-๔๓/๔๒๕-๔๒๘.

คิดว่า จักทรงรับที่พระลานหลวง แม้ในที่นั้น พระผู้มีพระภาค ก็ไม่ทรงรับ. พระกุมารเมื่อนั้น ด้วยความเคารพในพระตถาคต จึงมีอาจุทูล(เตือน)ว่า ขอพระองค์รับบาตรไปเถิด ทรงเดินนึกไปว่า พระองค์จักทรงรับในที่นี้. พระองค์จักทรงรับในที่นี้. ในขณะนั้น หญิงพวกอื่นเห็นอาการนั้นแล้ว จึงบอกแก่นางชนบทกัลยาณีว่า พระแม่เจ้า พระผู้มีพระภาคทรงพานันทกุมารเสด็จไปแล้ว, คงจักพราภานันทกุมารจากพระแม่เจ้า. ฝ่ายนางชนบทกัลยาณีนั้นได้ยินคำนั้นแล้ว มีหยาดน้ำยังไหลอยู่เทียว มีผมอันเกล้าได้กึ่งหนึ่ง รีบไปทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระองค์พึงด่วนเสด็จกลับ คำขอนางนั้น ประหนึ่งตกไปขวางตั้ง อยู่ในหทัยของนันทกุมารนั้น. แม้พระผู้มีพระภาค ก็ยังไม่ทรงรับบาตรจากหัตถ์ของนันทกุมารนั้นเลย ทรงพานันทกุมารนั้นไปสู่วิหารแล้วตรัสว่า นันทะ เธออยากบวชไหม ? นันทกุมารนั้น ด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้า จึงไม่ทูลว่า จักไม่บวช ทูลรับว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จักบวชพระเจ้าข้า. พระศาสดารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลายถ้ากระนั้น เธอทั้งหลายจงให้นันทะบวชเถิด. พระผู้มีพระภาค ทรงให้นันทกุมารบวชในวันที่ ๓ ด้วยประการฉะนี้

ในวันที่ ๗ พระมารดาพระราหุลประดับพระกุมารแล้ว ส่งไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาค ว่า “ลูกรัก ลูกจงดูพระสมณะผู้มีพระรูปดั่งพรหม มีวรรณะดั่งทอง มีสมณะ ๒๐,๐๐๐รูป แวดล้อมพระองค์นั้น สมณะนี้เป็นพระบิดาของเจ้า สมณะนั้นได้มีขุมทรัพย์ใหญ่ ตั้งแต่เวลาที่สมณะนั้นออกบวชแล้ว แม้ไม่เห็นขุมทรัพย์นั้น ลูกจงไปทูลขอมรดก กับพระสมณะนั้นว่า “ข้าแต่พระบิดา ข้าพระองค์เป็นพระกุมาร ถึงการอภิเษกแล้ว จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ข้าพระองค์ต้องการทรัพย์ ขอพระองค์จงให้ทรัพย์แก่หม่อมฉันเถิด เพราะว่า บุตรย่อมเป็นเจ้าของทรัพย์อันเป็นของบิดา ” พระกุมารเสด็จไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาค กลับได้ความรักในพระบิดามีพระทัยร่าเริงแล้ว กราบทูลว่า “ข้าแต่พระสมณะ ร่มเงาของพระองค์สบาย และเย็นกราบทูลคำอื่นเป็นอันมากอันควรแก่ตน พระผู้มีพระภาคทรงทำภารกิจเสร็จแล้ว ทรงทำอนุโมทนา แล้วลุกจากอาสนะเสด็จหลีกไป ฝ่ายพระกุมารเสด็จติดตามพระผู้มีพระภาคไปด้วยกราบทูลว่า “ข้าแต่สมณะ ขอพระองค์จงให้มรดกแก่หม่อมฉัน ข้าแต่สมณะ ขอพระองค์จงให้มรดกแก่หม่อมฉันเถิด ” พระผู้มีพระภาคไม่ทรงให้พระกุมารกลับ แม้บริวารชนก็ไม่อาจให้พระกุมารซึ่งเสด็จไปกับพระผู้มีพระภาคกลับได้ พระราชกุมารพระองค์นั้น ได้เสด็จไปยังพระอารามพร้อมกับพระผู้มีพระภาค ด้วยประการฉะนี้

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า “พระกุมารนี้ ปราบณาทรัพย์อันเป็นของมีอยู่แห่งพระบิดาใด ทรัพย์นั้นเป็นไปตามวิญญู เป็นไปด้วยความคับแค้น เอาเถอะ เราจะให้อริยทรัพย์ ๗ ประการซึ่งเราได้ทีโพธิมณฑลแก่พระกุมารนี้ เราจักทำพระกุมารนั้นให้เป็นเจ้าของมรดก อันเป็นโลกุตตระ แล้วตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรมาสั่งว่า “สารีบุตร ถ้าอย่างนั้น เธอจงให้ราหุลกุมารบรรพชา ” พระเถระให้พระราหุลกุมารนั้นบรรพชาแล้ว ก็เมื่อพระกุมารบรรพชาแล้ว ทุกข์มีประมาณยิ่งเกิดขึ้นแล้วแต่พระราชา พระองค์ไม่อาจจะอดกลั้นความทุกข์นั้นไว้ได้ จึงทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ แล้วทูลขอพรว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอโรกาส พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ไม่พึงให้บุตรที่มารดาบิดายังไม่อนุญาตบรรพชา ” พระผู้มีพระภาค ประทานพรนั้นแต่ท้าวเธอแล้ว, ทรงประชุมภิกษุสงฆ์ แล้วรับสั่งว่า พวกเธอ อย่าให้บุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาตไม่พึงให้บรรพชา แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาตไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ วันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาค เสดยภัตตราหารเช้าในพระราชนิเวศน์แล้ว พระราช ประทับนั่ง ณ ที่สมควร กล่าววว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยที่พระองค์ยังบำเพ็ญทุกกรกิริยา มีเทวดาตนหนึ่งเข้า

มาหาข้าพระองค์ แล้วกล่าวว่า ข้าแต่มหाराช “พระโอรสของพระองค์ทำกาละแล้ว” ข้าพระองค์ ไม่เชื่อคำของเทวดานั้น ตอบปฏิเสธกลับไปว่า “ดูก่อนเทวดา ลูกของเรา เป็นพระพุทเจ้าก่อน ยังไม่ทำกาละ ดังนี้ ตรัสว่า “มหาบพิตร บัดนี้ พระองค์จักทรงเชื่ออย่างไร เพราะแม้ในกาลก่อน เมื่อคนแสดงกระดูกทั้งหลายแล้ว บอกว่า ‘ลูกของท่านตายแล้ว’ พระองค์ก็ได้ทรงเชื่อ” แล้วตรัสมหาธัมมपालชาดก เพราะเหตุเกิดเรื่องนี้ขึ้น ในเวลาจบกถา พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงจัดกามราคะ พยาบาทและอนุสัยกิเลส แล้วดำรงอยู่ในอนาคามิผล

พระผู้มีพระภาค ยังพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ผู้เป็นพระบิดาของพระองค์ ให้ดำรงอยู่ในผล ๓ ด้วยประการฉะนี้แล้ว ไม่นานจากนั้น เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ เสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละ เสด็จเข้าไปสู่อุณฺณปิยัมพนันประทับอยู่แล้ว

ศากยกุมารบรรพชา

ในสมัยนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราช เชิญหมู่เจ้าศากยเข้าประชุมกันแล้ว ตรัสว่า ถ้าโอรสของเราจักอยู่ครองเรือน เขาก็เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชสมบูรณ์ด้วยรัตน ๗ ประการ แม้ราหุลกุมารผู้เป็นหลาน ก็จักเสด็จแวดล้อมพระเจ้าจักรพรรดินั้นไปพร้อมกับหมู่กษัตริย์ ก็บัดนี้ โอรสของเราเป็นพระพุทเจ้า และกษัตริย์เหล่านั้น จงเป็นบริวารของพระพุทเจ้านั้น พวกท่านจงให้ทหารคนหนึ่งๆ จากตระกูลหนึ่งๆ ออกบวช เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะตรัสอย่างนี้แล้ว ชัตติยกุมาร ๑,๐๐๐ ออกบวชพร้อมกันเลยทีเดียว เมื่อพระโอรสเหล่านั้นผนวชแล้ว เหล่าเจ้าศากยเห็นศากย ๖ พระองค์นี้ คือภททียราชา อนุรุทธะ อานันทะ ภคฺ กิมฬะ เทวทัต ยังมีได้ผนวชจึงสนทนากันว่า พวกเรายังให้ลูกๆ ของตนบวชได้, ศากยะทั้ง ๖ นี้จะรอยจะไม่ใช้พระญาติกระมัง ? เพราะฉะนั้น จึงมิได้ทรงผนวช

ครั้งนั้น มีเจ้าศากยพระนามว่ามหานาม เจ้ามหานามศากยนั้น เข้าไปหาเจ้าเจ้าศากยพระนามว่าอนุรุทธะ ตรัสว่าพ่ออนุรุทธะ ในบัดนี้ ชัตติยกุมารผู้มีชื่อเสียงๆ ออกบวชตามพระผู้มีพระภาค ผู้ออกบวช จากตระกูลของเรายังไม่มี, น้องจักบวช หรือว่าพี่จักบวช. ก็เจ้าอนุรุทธกุมารนั้น ครั้นฟังคำรัสของเจ้ามหานามแล้วถามว่า ชื่อว่าการบวชนี้เป็นอย่างไร ? เมื่อเจ้ามหานามตรัสว่าผู้บวชต้องโกนผมและผนวช ต้องนั่งห่มผ้ากาสายะ ต้องนอนบนเครื่องลาดด้วยไม้ หรือบนเตียงที่ถักด้วยหวาย เทียบบิดนขาตอยู่, นี้ชื่อว่าการบวช จึงทูลว่า เจ้าพี่ หม่อมฉันเป็นสุขุมาลชาติ, หม่อมฉันเป็นสุขุมาลชาติ จักไม่สามารถบวชได้. เจ้ามหานามตรัสว่า พ่อ ถ้าอย่างนั้นพ่อจงเรียนการงานอยู่เป็นฆราวาสเถิด, ก็ในเราทั้ง ๒ จะไม่บวชเลยสักคนไม่ควร. ขณะนั้น อนุรุทธกุมาร ทูลถามเจ้าพี่ว่า ชื่อว่าการงานนี้อย่างไร ? เจ้ามหานามตรัสบอกกิจการที่ฆราวาสจะพึงทำประจำปีมีอาทิว่า เบื้องต้นต้องให้ไถนา อนุรุทธกุมารกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ขอเจ้าพี่นั้นแล ทรงครองฆราวาสเถิด หม่อมฉันหาต้องการด้วยฆราวาสนั้นไม่ ดังนี้แล้ว เข้าเฝ้าพระมารดา กราบทูลว่าเจ้าแม่ ขอเจ้าแม่อนุญาตหม่อมฉันเถิด, หม่อมฉันจักบวช, เมื่อพระนางทรงห้ามถึง ๓ ครั้งตรัสว่า ถ้าพระเจ้าภททียะ พระสหาย ของลูก จักผนวชไซ้, ลูกจงบวชพร้อมด้วยท้าวเธอเถิด, จึงเจ้า ไปเฝ้าพระเจ้าภททียะนั้น ทูลว่า สหาย การบวชของหม่อมฉัน เนื่องด้วยพระองค์ ดังนี้แล้ว ได้ยังพระเจ้าภททียะนั้นให้ทรงยินยอมด้วยประการต่างๆ ในวันที่ ๗ ทรงรับปฎิญญา เพื่อประโยชน์จะผนวชกับด้วยพระองค์

แต่นั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์นั้น คือ ภททียศากยราช อนุรุทธะอานันทะ ภคฺ กิมฬะ และ เทวทัต เป็น ๗ ทั้งอุบาลีนายภูษามาลาทรงเสวยมหาสมบัติตลอด ๗ วัน ประจุเทวดาเสวยทิพย

สมบัติ, หลังจากวันที่ ๗ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่อนุปิยอัมภวัน บวชแล้ว เมื่อเจ้าศักยะเหล่านั้น ถึงสวนอัมภวันบวชแล้ว บรรดาศากยภิกษุ ๖ รูปนั้นท่านพระภัททิยะได้เป็นพระอรหันต์เตวิชโช^๑ โดยระหว่างพรรษานั้นนั่นเอง ท่านพระอนรุทธะเป็นผู้มีจักขุเป็นทิพย์ ภายหลัง ทรงสดับมหาปุริสวัตกกสูตร ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว. ท่านพระอานนท์ ได้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว. พระภคฺเณระและพระกิมฬิเถระ ภายหลัง เจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหัต. พระเทวทัตได้บรรลุฤทธิ์อันเป็นของปุถุชน พระอุบาลี ได้เป็นพระวินัยธร แม้พระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่ในที่นั้นตามพระร้อชยาศัยแล้ว จึงเสด็จจาริกกลับไปเมืองราชคฤห์อีก ประทับอยู่ ณ สีสพวัน

อนาถบิณฑิกวัตถุ

ว่าด้วยเรื่องอนาถบิณฑิกคหบดี

สมัยนั้น อนาถบิณฑิกคหบดี เป็นน้องเขยของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกคหบดี ได้เดินทางไปกรุงราชคฤห์ด้วยกรณีกิจบางอย่าง ครั้งนั้นแล เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้นิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อเจริญกุศลในวันพຸ່ງนี้ ท่านเศรษฐีนั้น สั่งทาสและกรรมกรว่า “ท่านทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงตั้งแต่เช้าตรู่ ต้มข้าว หุงข้าว ต้มแกง ช่วยกันจัดเตรียมแกงอ่อม จงทำสิ่งนี้ สิ่งนี้”

ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกคหบดีได้มีความคิดดังนี้ว่า “คราวก่อนเมื่อเรามา คหบดีท่านนี้ทำธูระเสร็จก็สนทนาปราศรัยกับเราผู้เดียว เวลานั้นเขามีทำที่วุ่นวายสั่งทาสและกรรมกรว่า “พวกท่านจงตั้งแต่เช้าตรู่ ต้มข้าว หุงข้าว ต้มแกง ช่วยกันจัด เตรียมแกงอ่อม คหบดีนี้น่าจะมีงานอวาทมกคล วิวาทมกคล มหายัญญิธี หรือจะทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ พร้อมด้วยกองทัมมาเลี้ยงอาหารในวันพຸ່ງนี้กระมัง”

ครั้นเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์สั่งทาสและกรรมกรแล้ว เข้าไปหาอนาถบิณฑิกคหบดี ถึงที่ครั้นถึงแล้วได้สนทนากับอนาถบิณฑิกคหบดี แล้วนั่ง ณ ที่สมควร อนาถบิณฑิกคหบดีได้กล่าวกับเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ดังนี้ว่า “เมื่อข้าพเจ้ามา คราวก่อน ท่านทำธูระเสร็จก็สนทนาปราศรัยกับข้าพเจ้าผู้เดียว เวลานั้นท่านมีทำที่วุ่นวาย สั่งทาสและกรรมกรว่า “พวกท่านจงตั้งแต่เช้าตรู่ ต้มข้าว หุงข้าว ต้มแกง ช่วยกันจัดเตรียมแกงอ่อม ท่านคงจะมีงานอวาทมกคล วิวาทมกคล มหายัญญิธี หรือจะทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ พร้อมด้วยกองทัมมาเลี้ยงอาหารใน วันพຸ່ງนี้กระมัง”

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตอบว่า “ข้าพเจ้าไม่มีงานอวาทมกคลหรือวิวาทมกคล ทั้งไม่ได้ทูลเชิญเสด็จพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐพร้อมกับกองทัมมาเลี้ยงอาหาร ในวันพຸ່ງนี้ ที่จริงข้าพเจ้าจะประกอบมหายัญญิธี คือ นิมนต์พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า เป็นประธาน เพื่อเจริญกุศลในวันพຸ່ງนี้”

อนาถบิณฑิกคหบดีถามว่า “ท่านกล่าวว่า “พระพุทธเจ้า หรือ” ให้เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตอบว่าตอบถึง ๓ ครั้ง อนาถบิณฑิกคหบดีกล่าวว่า “แม้เสียงประกาศว่า “พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า นี่ก็ยากที่จะได้ยินในโลก ท่านคหบดี ข้าพเจ้าสามารถจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ในเวลานี้ได้หรือ”

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตอบว่า “คหบดี เวลานั้นยังไม่ควรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พຸ່ງนี้ท่านจะได้เข้าเฝ้า” หลังจากนั้น อนาถบิณฑิกคหบดีนอนนึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ว่า “พຸ່ງ นี้ เราจะได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแต่เช้าตรู่” เล่ากันว่า คหบดีตื่นกลางดึกถึง ๓ ครั้งเพราะเข้าใจว่าสว่างแล้ว คือเมื่อแอบปฐมยามผ่านไป ได้ลุกขึ้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า

ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เกิดความเลื่อมในอย่างแรงกล้า ได้เกิดแสงสว่างคือปิติ ความมิต ทั้งปวงหายไป

ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเดินไปทางประตูป่าสี่วัน พวกอมนุษย์ เปิดประตูให้ เมื่อท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเดินออกจากเมืองไปแล้ว แสงสว่างพลัน หายไป ปรากฏความมืดแทน ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าบังเกิดขึ้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีต้องการจะกลับจากที่นั่น ขณะนั้น สิวักยักร์หายตัวอยู่ประกาศให้ได้ยินเสียงว่า

“ช้าง ๑ แสนเชือก ม้า ๑ แสนตัว

รถม้าอัสตร ๑ แสนคัน สาวน้อยประดับต่างหูเพชร ๑ แสนคน

ก็ยังไม่ถึงเสียที่ ๑๖^{๑๓๓} แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่ง

เชิญก้าวไปเกิดคหบดี ท่านก้าวไปดีกว่า อย่าถอยกลับเลย”

ทันใดนั้นความมืดพลันหายไป แสงสว่างปรากฏขึ้นแก่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าพลันหายไป แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ แสงสว่างพลันหายไป ปรากฏความมืดแทน ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าบังเกิดขึ้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีต้องการจะกลับจากที่นั่น แม้ครั้งที่ ๓ สิวักยักร์ก็หายตัวอยู่แต่ประกาศให้ได้ยินเสียงว่า

“ช้าง ๑ แสนเชือก ม้า ๑ แสนตัว ฯลฯ

ก็ยังไม่ถึงเสียที่ ๑๖ แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่ง ฯลฯ

ท่านก้าวไปดีกว่า อย่าถอยกลับเลย”

แม้ครั้งที่ ๓ ความมืดพลันหายไป แสงสว่างปรากฏแก่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าพลันหายไป

ลำดับนั้น อนาถบิณฑิกคหบดีเดินเข้าไปยังป่าสี่วัน เช้ามีวันนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจงกรมที่กลางแจ้ง ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วจึงเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้ ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั้น ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ผู้นั้น ณ ที่สมควรข้างหนึ่งว่า “มาเกิดสุหัตตะ”

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีรื่นเริงบันเทิงใจว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกชื่อเรา” จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วขอบเศียรลงแทบพระยุคลบาทแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เป็นสุขดีหรือ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

^{๑๓๓} **เสียที่ ๑๖** ในที่นี้หมายความว่า เมื่อแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนแล้วเอาส่วน ๑ ใน ๑๖ ส่วนนั้นมาแบ่งเป็นอีก ๑๖ ส่วน แล้วเอาส่วนหนึ่งที่แบ่งเป็น ๑๖ ส่วนครั้งที่ ๒ นั้นมาแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนอีกครั้งหนึ่ง ส่วน ๑ ใน ๑๖ ส่วนที่แบ่งครั้งที่ ๓ นี้จัดเป็นเสียที่ ๑๖ สัตว์สิ่งของอย่างละ ๑ แสน ยังมีค่าไม่ถึง เสียที่ ๑๖ แห่งการก้าวเท้าไปก้าวหนึ่งที่แบ่งแล้ว ๑๖ ครั้ง ๑๖ เทียว ๑๖ หน เพราะท่านอนาถบิณฑิกะก้าวเท้า ไปถึงพระพุทธเจ้าแล้วจะสำเร็จโสดาปัตติผล จักเอาของหอมพวงมาลากระทำการบูชา จักไหว้พระเจดีย์ จักฟังธรรม จักนิมนต์พระสงฆ์แล้วถวายทาน จักตั้งมั่นในสมณะและศีล(ตามแนวคำอธิบายแห่ง ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๒/๒๘๘., สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๐๕/๔๗๕-๔๗๕.

พราหมณ์ผู้ดับกิเลสแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขทุกเมื่อ
 ผู้ไม่ติดอยู่ในกาม เป็นคนเยือกเย็น
 ไม่มีอุปธิกิเลส ตัดกิเลสเครื่องข้องได้ทุกอย่างแล้ว
 กำจัดความกระวนกระวายในใจ
 เข้าถึงความสงบ ย่อมอยู่เป็นสุข^{๑๑๔}

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุพพิทกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา (เรื่องทาน)
๒. สีลกถา (เรื่องศีล)
๓. สัคคกถา (เรื่องสวรรค์)
๔. กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม)
๕. เนกขัมมานิสังกถา (อานิสงส์แห่งการออกจากกาม) แก่อนาถบิณฑิกคหบดี

เมื่อทรงทราบว่าท่านอนาถบิณฑิกคหบดีมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามกกังสิกธรรมเทศนา^{๑๑๕} ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดแก่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ณ อาสนะนั้นแล้วว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ได้เห็นธรรมแล้ว ฯลฯ ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้น ไปจนตลอดชีวิต ขอพระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จงรับภัตตาหารเพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุชนิภาพ

ครั้นท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ทราบการที่พระผู้มีพระภาค ทรงรับนิมนต์แล้วจึงลุกจากอาสนะถวายอภิวาท พระผู้มีพระภาคแล้วทำประทักษิณกลับไป

ครั้นล่วงราตรีนั้นไป ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีสั่งให้จัดเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีต ในนิเวศน์ของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ แล้วให้คนไปกราบทูลภักตกาลว่า “ถึง เวลาแล้ว พระพุทธเจ้าเข้าภัตตาหารเสร็จแล้ว”

ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จไปนิเวศน์ของอนาถบิณฑิกคหบดี ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวายพร้อมกับภิกษุสงฆ์ ลำดับนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีได้นำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยตนเอง จนกระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงนั่งเฝ้าอยู่

^{๑๑๔} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๕/๑๙๑.

^{๑๑๕} สามกกังสิกธรรมเทศนา หมายถึง ธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงเห็นด้วยพระสยัมภูญาณ ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น คือมิได้รับการแนะนำจากผู้อื่น ทรงตรัสรู้ลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๓/๑๘๑., สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๖/๒๓๗., ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๒/๒๙๘/๓๕๐.

ณ ที่ สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคพร้อม กับภิกษุสงฆ์จงทรงรับนิมนต์ไปอยู่จำพรรษา ณ กรุงสาวัตถีของข้าพระพุทธเจ้าเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี ตถาคตทั้งหลายย่อมยินดีในสุญญาการ”^{๑๑๖}

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีกราบทูลว่า “ทราบแล้วพระพุทธเจ้าข้า”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วย ธรรมิกถา เสด็จลุกจากอาสนะแล้วเสด็จกลับไป

อนาถบิณฑิกะสร้างพระเชตวัน

สมัยนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเป็นคนมีมิตรมาก มีสหายมาก ประชาชนเชื่อถือคำพูด ครั้นท่านอนาถบิณฑิกคหบดีทำธุระในกรุงราชคฤห์เสร็จแล้ว ก็เดินทางกลับไปกรุงสาวัตถี ระหว่างทางได้ชักชวนคนทั้งหลายว่า “ท่านทั้งหลายจงช่วยกันสร้างอาราม สร้างวิหาร เตรียมทาน เวลานี้พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว และข้าพเจ้าได้ทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล้ว พระองค์จะเสด็จ มาทางนี้” ครั้นนั้น คนทั้งหลายที่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีชักชวนไว้ ได้พากันสร้างอาราม สร้างวิหารเตรียมทาน

ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐี ขณะเดินทางกลับ ทูลขอให้พระศาสดาทรงรับปฏิญญาเพื่อประโยชน์แก่การเสด็จไปยังกรุงสาวัตถี ในระหว่างทาง ๔๕ โยชน์ ทุกๆ หนึ่งโยชน์ ได้บริจาคทรัพย์สร้างวิหารหลังละ ๑๐๐,๐๐๐ แล้ว แล้วหลีกไปสู่กรุงสาวัตถี

ครั้งนั้นท่านอนาถบิณฑิกคหบดีนั้น เทียวตรวจดูรอบๆ กรุงสาวัตถีคิด ว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนดีซึ่งไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป ไม่ใกล้หมู่บ้านเกินไป การคมนาคมสะดวก ผู้อยากจะเข้าเฝ้าไปมาได้ง่าย กลางวันคนไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงรบกวนน้อย ไม่มีเสียงอึกทึก ไร้ผู้คน เป็นสถานที่พวกมนุษย์จะทำการกิจที่ลับได้ เป็นสถานที่เหมาะแก่การหลีกเร้น”

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีได้เห็นพระอุทยานของเจ้าเชตราชกุมาร เป็นสถานที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป ฯลฯ เป็นสถานที่เหมาะแก่การหลีกเร้น ครั้นแล้วจึงเข้าเฝ้าเจ้าเชตราชกุมารถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลเจ้าเชต ราชกุมารดังนี้ว่า “พระลูกเจ้า ขอพระองค์ ทรงโปรดประทานพระอุทยานแก่กระหม่อม เพื่อจัดสร้างพระอารามเถิด พระเจ้าข้า”

เจ้าเชตราชกุมาร เพราะทำปฏิญญาด้วยการบุโกฏิแห่งทรัพย์ จึงตรัสอย่างนี้อีกว่า คหบดีเรายังไม่ให้อุทยาน ด้วยการเรียงด้วยโกฏิแห่งทรัพย์ ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี กล่าวว่า พระลูกเจ้า เราจะไม่เอาอุทยาน เข้าเชตกุมารกล่าวว่า คหบดี ท่านยังถือเอาไม่ได้ ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ถามว่า พระลูกเจ้า (เพราะเหตุไร) เราจึงยังถือเอาไม่ได้ เจ้าเชตราชกุมารกับอนาถบิณฑิกคหบดี ถามพวกมหาอมาตย์ผู้พิพากษาว่า “อุทยานเป็นอันขายแล้ว หรือยังไม่ได้ขาย” พวกมหาอมาตย์ตอบว่า “พระลูกเจ้า เพราะพระองค์ตรัสราคาแล้ว อุทยานจึงเป็นอันขายแล้ว” จากนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีสั่งให้คนงานนำเกวียนบรรทุกเงินออกมาเรียง ลาดให้ริมจดกันในเชตวัน เงินที่ขนออกมาครั้งเดียวยังไม่เพียงพอแก่พื้นที่อีกหน่อยหนึ่งใกล้ซุ้มประตู ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีจึงสั่งพวกคนงานไปขนเงินมาเพิ่ม

^{๑๑๖}

สุญญาการ คือ สถานที่ว่าง โอกาสที่เงียบสงบ สถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญอานาปานสติ กัมมัฏฐาน วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๔.

ขณะนั้น เจ้าเซตราชกุมารได้ทรงมีพระดำรินี้ว่า “การกระทำนี้ไม่ใช่ของต่ำต้อย เพราะคหบดีนี้บริจาคเงินมากมายถึงเพียงนี้” ลำดับนั้น เจ้าเซตราชกุมารได้รับสั่งกับ ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ว่า “พอเถอะ ท่านคหบดี ที่ว่างตรงนั้น ท่านอย่าลาด เงินเลย ให้โอกาสแก่เราบ้าง ส่วนนี้ข้าพเจ้าจะขอร่วมถวายด้วย” ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีดำริว่า “เจ้าเซตราชกุมารพระองค์นี้ ทรงเรื่อง พระนาม ประชาชนรู้จัก ความเลื่อมใสในพระธรรมวินัยนี้ของผู้ที่ประชาชนรู้จักเช่นนี้ มีประโยชน์มาก” จึงได้ถวายที่ว่างนั้นแก่เจ้าเซตราชกุมาร ลำดับนั้น เจ้าเซตราชกุมารรับสั่งให้สร้างซุ้มประตูที่ตรงนั้น

ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ซื่ออุทยานเซตวัน ด้วยทรัพย์ ๑๘ โกฎิ โดยการจัดเรียง (จนเต็มพื้นที่) แล้วเริ่มก่อสร้าง ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีนั้นให้สร้างพระคันธกุฎีเพื่อพระทศพลไว้ตรงกลาง แล้วให้สร้างวิหารอันน่าพอใจไว้ในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ ด้วยการบริจาคทรัพย์ ๑๘ โกฎิ คือ ที่พักสำหรับอยู่องค์เดียว เฉพาะพระมหาเถระ ๘๐ องค์ รายน้อมพระคันธกุฎีนั้น เสนาสนะที่เป็นกุฎิชั้นเดียว กุฎิ ๒ ชั้น กุฎิทรงหงส์เวียน ศาลาราย และปะรำเป็นต้น และสระโบกขรณี สถานที่จंगกรรม ที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน แล้วส่งทูตไปเพื่อการเสด็จมาของพระทศพล

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ตามพระอัยยาศัย แล้วเสด็จจาริกไปทางกรุงเวสาลี เสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงกรุงเวสาลี ทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาปามหาวัน ในกรุงเวสาลีนั้น

อนาถบิณฑิกะฉลองวิหาร

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงเวสาลีตามพระอัยยาศัย แล้วเสด็จจาริกไปยังกรุงสาวัตถี เสด็จถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ

ส่วนมหาเศรษฐี ก็ได้เตรียมการฉลองวิหาร ในวันที่พระตถาคตเสด็จเข้าไปยัง พระวิหารเซตวัน ให้บุตรประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง แล้วส่งไปพร้อมกับกุมาร ๕๐๐ ที่ประดับตกแต่งแล้ว บุตรเศรษฐีพร้อมบริวาร ถือธง ๕๐๐ คัน อันเร่องรองด้วยผ้า ๕ สี ยืนอยู่ตรงเบื้องพระพักตร์ของพระทศพล ข้างหลังของกุมารเหล่านั้น ธิดาเศรษฐี ๒ นาง คือ นางมหาสุภักทาและนางจุฬสุภักทา เดินถือหมอน้ำออกไปพร้อมกุมาร ๕๐๐ นาง ข้างหลังของนางกุมารเหล่านั้น ภริยาของท่านเศรษฐีประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ถือถาดอาหารออกไปพร้อมมาตุคาม ๕๐๐ เบื้องหลังชนเหล่านั้นทั้งหมด ส่วนท่านมหาเศรษฐีนุ่งผ้าใหม่ไปต้อนรับพระผู้มีพระภาค พร้อมกับเศรษฐี ๕๐๐ ต่างก็นุ่งผ้าใหม่เช่นเดียวกัน พระผู้มีพระภาคทรงทำอุบาสกบริษัทไว้ข้างหน้า มีพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ แวดล้อม ทรงทำระหว่งป่าให้เป็นเหมือนแสงทองเหลืองอร่าม ด้วยพระรัศมีแห่งพระสรীরของพระองค์ เสด็จเข้าไปสู่พระเชตวันวิหารด้วยพระพุทธานันไม่มีที่สุด ด้วยพุทธสิริ อันหาที่เปรียบมิได้

ลำดับนั้น ท่านอนาถบิณฑิกะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคนั้นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะปฏิบัติในวิหารนี้อย่างไร” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี ถ้าอย่างนั้น ท่านจงให้ประดิษฐานวิหารนี้ แก่ภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ในทิศทั้ง ๔ ทั้งที่มาแล้วและยังไม่ว่า” มหาเศรษฐีรับพระดำรัสแล้ว ถือน้ำเต้าทองคำหลังน้ำให้ตกลงไปบนพระหัตถ์ของพระทศพล แล้วได้ถวายด้วยคำว่า “ข้าพระองค์ขอถวายพระเชตวันวิหารนี้ แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ผู้อยู่ในทิศทั้ง ๔ ทั้งที่มาแล้วและยังไม่ว่า”

พระศาสดาทรงรับวิหารแล้ว เมื่อจะทำอนุโมทนา ได้ตรัสอานิสงส์ของการถวายวิหารว่า

วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย
 นอกจากนั้น ยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น
 นอกจากนั้น ยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น
 การถวายเป็นวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุข
 เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ

เพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน
 พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายเป็นกุศลให้ผู้พหูสูตให้อยู่ในที่นี้เถิด
 อีกประการหนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในกุศลพหูสูต
 ผู้ปฏิบัติตรง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้า
 และเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้น
 ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา
 ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปริณิพพานได้ในชาตินี้

ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เริ่มฉลองวิหารตั้งแต่วันที่ ๒ การฉลองปราสาทของนางวิสาขา ๔
 เดือน จึงสำเร็จ แต่การฉลองวิหารของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ๙ เดือนจึงสำเร็จ แม้ในการฉลอง
 วิหารอย่างเดียว ทรัพย์ได้หมดไปถึง ๑๘ โกฏิ ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้บริจาคทรัพย์นับได้ ๕๔ โกฏิ
 ในวิหารหลังเดียวเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้

อวิชิตสถาน

อนึ่ง ในอดีต ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี เศรษฐีชื่อว่า ปุนัพพสมิตร ซื้อ
 ที่โดยการปูลาดอิฐทองคำ ให้สร้างสังฆารามประมาณหนึ่งโยชน์ ในที่นั้นเหมือนกัน ในกาลแห่งพระผู้มี
 พระภาคพระนามว่า สีสี เศรษฐีชื่อว่าสิริวัฑฒะ ก็ซื้อที่โดยการปูลาดแผ่นทองคำ แล้วให้สร้าง สังฆา
 รามประมาณ ๓ คาวุต ในที่นั้นเหมือนกัน ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสกุ เศรษฐีชื่อ
 โสถติชะ ซื้อที่โดยการปูลาดรอยเท้าช้างทองคำ ให้สร้างสังฆารามประมาณครึ่งโยชน์ ในที่นั้น
 เหมือนกัน

ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ เศรษฐีชื่ออัจจุตะ ซื้อที่โดยการปูลาดอิฐ
 ทองคำเหมือนกัน แล้วให้สร้างสังฆารามประมาณหนึ่งคาวุต ในที่นั้นเหมือนกัน ในกาลแห่งพระผู้มี
 พระภาคพระนามว่าโกนาคมนะ เศรษฐีชื่ออุคคะ ซื้อที่โดยการปูลาดเต้าทองคำ แล้วให้สร้าง สังฆาราม
 ประมาณครึ่งคาวุต ในที่นั้นเหมือนกัน ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ เศรษฐีชื่อสุ
 มังคละ ซื้อที่โดยการปูลาดเต้าทองคำ แล้วให้สร้างสังฆารามประมาณ ๑๖ กรีส ในที่นั้นเหมือนกัน
 ส่วนในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย เศรษฐีชื่ออนาถบิณฑิกะ ก็ซื้อที่โดยการปูลาด
 กหาปณะ ๑ โกฏิ แล้วให้สร้างสังฆารามประมาณ ๑๘ กรีส ในที่นั้นเหมือนกัน ได้ยินว่า สถานที่นี้เป็น
 ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงละเลยแล้วทีเดียว

ยังมีอวิชิตสถาน(ที่อันพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ละ)อีก ๔ แห่งคือ ก็พระพุทธเจ้าทุกๆ
 พระองค์ ไม่ทรงละสถานที่ ๔ แห่ง จริงอยู่ โพธิบัลลังก์ อันพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงละ เป็น
 สถานที่แห่งเดียวกันนั่นเอง ไม่ทรงละการประกาศ พระธรรมจักร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ไม่ทรงละ
 สถานที่ทรงเหยียบพระบาทก้าวแรก ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนคร ในครั้งที่ทรงเสด็จลงจากเทวโลก ไม่

ทรงละสถานที่วางเท้า เพียงทั้ง ๔ เท้าแห่งพระคันธกุฎี ในพระเชตวันวิหาร พระวิหารเล็กก็ดี ใหญ่ก็ดี ทั้งพระวิหารก็ไม่ทรงละ ทั้งพระนครก็ไม่ทรงละ ในสมัยใด พระนครอยู่ทางทิศตะวันออก ในสมัยนั้น พระวิหารจะอยู่ทางทิศตะวันตก ในสมัยใด พระนครอยู่ทางทิศใต้ ในสมัยนั้น พระวิหารจะอยู่ทางทิศเหนือ ในสมัยใด พระนครอยู่ทางทิศตะวันตก ในสมัยนั้น พระวิหารจะอยู่ทางทิศตะวันออก ในสมัยใด พระนครอยู่ทางทิศเหนือ ในสมัยนั้น พระวิหารจะอยู่ทางทิศใต้ ในสมัยนี้ พระนครอยู่ทางทิศเหนือ พระวิหารอยู่ทางทิศใต้

พระผู้มีพระภาค ทรงรับอารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีแล้ว ประทับอยู่ในอารามนั้นนั่นเอง ตามพระราชอัธยาศัย แล้วเสด็จจาริกสู่ที่จาริกอีก เสด็จถึงพระนครราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ในพระเวฬุวันมหาวิหาร กล่าวด้วยเหตุเกิด ตั้งแต่การตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ จนถึง การรับพระเชตวันาราม ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ บัดนี้ จะกล่าวถึงการนับการเสด็จจำพรรษา

การจำพรรษา

พรรษาที่ ๑ ทรงประกาศพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ให้เหล่าพรมจำนวน ๑๘ โกฏิ ดื่มน้ำอมฤต แล้วประทับจำพรรษา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พรรษาที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร แขวงกรุงราชคฤห์

พุทธปิตรนิพพาน

พรรษาที่ ๕ พระศาสดาทรงอาศัยกรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ประทับอยู่ในที่นั้นนั่นเอง เพื่อทรงอนุเคราะห์เวไนยสัตว์ ในปีนั้นนั่นเอง พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงพรประชวรหนัก ครั้นนั้น เหล่าเจ้าศักยะทั้งหลาย ไม่สามารถบรรเทาอาการประชวรของพระเจ้าสุทโธทมนั้นได้ ครั้นนั้น พระราชา ทรงทุกข์ ประชวรหนักขึ้น มีสรีรกายชুবวมมาก บรรทมเหนื่อแท่นมัญจาคาสน์ ออกพระโอษฐ์ว่า โอทุกข์ แล้วพลิกกายไปมา พลังทรงระลึกว่า โอหนอ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบุตรของเรา มาในที่นี้แล้ว เอาพระหัตถ์ ลูบศีรษะเรากำลังเจ็บปวดมาก พระนันทะ และพระอานนท์ พึงลูบที่ข้างมทั้งสอง และพระราหุล ลูบที่หลังเท้าของเรา ครั้นนั้นแล ในเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาค ออกจากมหารุณาสมาบัติ ทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นพระราชาผู้เป็นพุทธบิดาทรงบรรทมอยู่อย่างนั้น ทรงคร่ำครวญอย่างน่าสงสาร จึงดำริว่า มหาราชผู้เป็นบิดาของเรา ทรงประชวรหนัก ปรรณการไปของเรา บัดนี้เป็นเวลาเหมาะสมเพื่อจะไป จากนั้น เสด็จจตุฏฐานการแต่เช้า ทรงชำระพระวรกายแล้ว เสด็จเข้าไปในพิณฑบาทในกรุงเวสาลี กลับจากพิณฑบาท ในเวลาภายหลังภัต ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาว่า ดูก่อนอานนท์ พระเจ้าสุทโธทนผู้เป็นพระราชบิดาของเรา ทรงประชวรหนัก ในวันนี้นั้นแหละ ย่อมปรรณการมาของเรา ดูก่อนอานนท์ เรามาไปด้วยกัน บัดนี้ จักเยี่ยมพระราชา เธอจงบอกแก่ภิกษุสงฆ์ พระเถระได้กระทำเหมือนอย่างนั้น พระเถระทั้งหลาย มีพระสิริบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้น ถือบาตรและจีวร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาค ตรัสกระภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ในวันนี้นั้นแหละ พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงประชวรหนัก ย่อมปรรณการมาของเรา ภิกษุทั้งหลาย เราทั้งหลายจักเยี่ยมพระราชบิดานั้น การเห็นครั้งนี้ จักเป็นการเห็นครั้งสุดท้าย ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาค มีภิกษุจำนวน ๕๐๐ เป็นบริวาร เสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศด้วยอาณภาพแห่งฤทธิ์ เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ ครั้นถึง จึงเสด็จขึ้นสู่ปราสาท ประทับนั่งบนบัลลังก์ ทางเบื้องพระเศียรของพระราชา เห็นพระราชา บรรทมอยู่อย่างนั้น ยังธรรมสังเวชให้เกิดขึ้นแล้ว ตรัสถามว่า ดูก่อนมหาราช พระองค์ยังพอดทนได้

หรือ ? ยังพอดำเนินชีวิตไปได้หรือไม่ ? ยังพออดกลั้นทุกขเวทนาได้หรือไม่ ? พระราชาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่ไหว ดำเนินชีวิตต่อไปไม่ไหว ทุกขเวทนาหนักมาก ไม่ลดลงเลย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์อย่างคิดมากไปเลยมหาราช แล้วทรงเหยียดทักขิณหัตถ์ ซึ่งอยู่ในระหว่างจีวร อันงามเช่นกันงวงของเอรารัณโอยรา ตรัสว่า ถ้าว่า เราบำเพ็ญบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ บำเพ็ญจริยา ๓ คือ โลภัตถจริยา ญาติัตถจริยา และพุทธัตถจริยา บำเพ็ญมหาบริจาต ๕ คือ ธนบริจาต บุตรบริจาต ภริยาบริจาต อังคบริจาต และชีวิตบริจาต ใน ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป แล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ด้วยสัจจวาจาว่า ขอเวทนา จงสงบระงับไป ด้วยเหตุสักว่าการสัมผัสที่ศีรษะแห่งบิดาของเรา ดังนี้ แล้วทรงลูบพระเศียรของพระราชา ครั้นนั้น ด้วยเหตุสักว่าการสัมผัสพระหัตถ์ข้างขวา ที่พระเศียรของพระราชา ทุกขเวทนาทั้งปวง ได้สงบระงับไป

ลำดับต่อจากนั้น ท่านพระอานนได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ติดตามพระองค์เพียงดั่งเงา พระอานนที่อยู่ใต้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่นั่น หรือพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ใด พระอานนที่อยู่ในที่นั่นดังนี้ แล้วทำสัจจะอธิษฐานว่า ด้วยสัจจวาจาว่า ด้วยเหตุสักว่าการสัมผัสด้วยมือข้างขวาของเรา ขอทุกขเวทนาที่พระพาทาข้างขวาของพระราชา จงสงบระงับไป ดังนี้ แล้วลูบที่พระพาทาข้างขวาของพระราชา ในขณะนั้นนั่นเอง ทุกขเวทนาที่พระพาทาข้างขวาของพระราชานั้น ได้สงบระงับไป

จากนั้น ท่านพระนันทะ กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่า ข้าพระองค์ ได้กระทำตามคำของพระองค์ ในชาติเป็นอนเณก แล้วทำสัจจะอธิษฐานว่า ด้วยสัจจวาจาว่า ด้วยเหตุสักว่าการสัมผัสด้วยมือข้างขวาของเรา ขอทุกขเวทนาที่พระพาทาข้างซ้ายของพระราชา จงสงบระงับไป ดังนี้ แล้วลูบที่พระพาทาข้างซ้ายของพระราชา ในขณะนั้นนั่นเอง ทุกขเวทนาที่พระพาทาข้างซ้ายของพระราชานั้น ได้สงบระงับไป

ลำดับต่อจากนั้น ท่านพระราหุล กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในกาลใด พระผู้มีพระภาค ดำรงอยู่ในอัตตภาพของพระเวสสันดร ข้าพระองค์เป็นเป็นกุมารนามว่าชาลี ผู้เป็นโอรสของพระองค์ ทรงประทานข้าพระองค์ให้แก่พราหมณ์ชุก เพื่อประโยชน์แก่การเติมเต็มทานบารมีของพระองค์ ครั้นนั้น ข้าพระองค์มิได้โกรธเคืองพระองค์แม้สักน้อยนิด ด้วยสัจจวาจาว่า ด้วยเหตุสักว่าการสัมผัสด้วยมือข้างขวาของข้าพระองค์ ที่หลังของมหาราช ขอเวทนาที่หลังจงสงบระงับไป ดังนี้ ครั้นทำสัจจะอธิษฐานแล้ว จึงลูบที่หลังของพระราชา ทันใดนั้นเอง เวทนาที่หลัง เวทนาที่อก เวทนาที่พระขานู เวทนาที่พระขงฆ์ และเวทนาที่พระบาท ของพระราชานั้น ได้สงบระงับไป ครั้นนั้น พระราชาทรงหายประชวร จึงเสด็จจุฎฐานการจากที่สิริไสยาสน์ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาค ทรงพิจารณา ทราบความที่พระราชาทรงมีพระชนมายุเหลือน้อย จึงทรงพิจารณาอีกว่า โอ พระราชานี้ พึงสวรรคตในวันนั้นนั่นเอง พระราชานี้ มีธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ไหมหนอ ? ก็ทราบว่ามีอยู่ เมื่อจะกล่าวธรรมกถา อันปฏิสังขตด้วยความไม่เที่ยง จึงตรัสว่า

“สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ

มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป

ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข”^{๑๑๗}

เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญา^{๑๑๘} ว่า
สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง .....

เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า
สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ .....

เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา

เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์

นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์^{๑๑๙}

ในเวลาจบคาถา พระราชา บรรลุพระอรหัตต์พร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย จากนั้น พระราชา ทรงเป็นพระชีนาสพ ได้ตรัสกะพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ พ้นจากบ่วงแห่งสงสาร ทำให้แจ้งพระนิพพาน อนึ่งแล ชีวิตของข้าพระองค์เหลือน้อยนิด ข้าพระองค์จักปรินิพพานในวันนี้ นั้นแหละ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร ขอพระองค์ โปรดรู้กาลอันเหมาะสมเถิด เจ้าศากยะทั้งหลาย และหมั่นสนทนากันทั้งหลายมีพระนามมหาปชาบดีโคตมีเป็นประมุข สดับพระดำรัสนั้นแล้ว สยายพระเกศา ยอกรช้อนพระอุระ พากันกรรแสง ครั้นนั้น พระราชาเมื่อทรงปลอบเจ้าศากยะทั้งปวง เหล่านั้น ตรัสว่า เธอทั้งหลายอย่าได้โศกาคร่ำไปเลย อย่าพิโรธรำพรณเลย นี่เป็นธรรมดาของโลก นี่ คือความไม่เที่ยง ความพลัดพราก ความทอดทิ้ง ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี ฉะนั้น จะพึงหาได้อะไรจากที่ไหนในสังขารนี้ สิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ดังนี้ ครั้นปลอบโยนแล้ว เสด็จอุฏฐานการจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษอันใด ที่ข้าพระองค์ประมาด้วยกาย วาจาและใจ ขอพระองค์จงอดโทษนั้นแก่ข้าพระองค์ พระเจ้าสุทโธทนะนั้น ครั้งทรงขอมาโทษพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล้ว ทรงเอนองค์ลงเหนือพระแท่นสรีโรยาสน์ ปรีนิพพาน ณ ที่นั้นนั่นเอง

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค ทรงทราบความที่พระชนกนาถปรินิพพานแล้ว ทรงยังธรรมสังเวชให้เกิดแล้ว ตรัสเรียกภิกษุมาว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงดูมหาราชาผู้เป็นพุทธบิดาและมรณธรรมไม่มีความละอาย ถึงความไม่เที่ยง เพราะสัตว์ทั้งปวงก็มีความตายเป็นธรรมดา มีความตาย เป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ฉะนั้น เธอทั้งหลาย จงอย่าประมาท เจ้าศากยะทั้งปวง และเหล่านางสนมทั้งหลาย ต่างร้องไห้คร่ำครวญด้วยเสียงอันดัง ลำดับนั้นนั่นเอง พระผู้มีพระภาค ทรงปลุกปลอบเจ้าศากยะแม้ทั้งปวงเหล่านั้น ด้วยธรรมกถาอันประกอบด้วยความไม่เที่ยง แล้วตรัสกะพระมหากัสสปะว่า ดูก่อนกัสสปะ เธอจงไป จงพิจารณาภูมิสถานว่า เราจักเตรียมทำฌาปนกิจ บิดาของเรา พระมหากัสสปะนั้น รับพุทธปฏิภาว่า สาธุ มีภิกษุทั้งหลาย และเหล่าเจ้าศากยะทั้งหลาย แวดล้อมไปพิจารณาภูมิสถาน ให้สร้างจิตกาธาน มิใช่แต่เหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาลเท่านั้น กามาวจรเทวดาทั้ง ๖ ชั้น มีท้าวสุยามะเป็นต้น และพรหมทั้งหลาย นำทิพยภูฏาการอันประดับด้วย

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๗., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๔., พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๑๖๘/๕๕๒.

^{๑๑๘} **เห็นด้วยปัญญา** หมายถึงเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญา พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๗๗/๓๐๐.

^{๑๑๙} ดูรายละเอียดใน พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๗๖-๖๗๘/๔๗๕-๔๗๖., อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๗๕๓/๗๔๘-๗๔๙.

เรือนยก ๕๐๐ และทิพยจันทร์กับทิพย์สุนธราชาติทั้งหลายไปแล้ว ร่วมกับพระมหากัสสปะ สร้างจิตกาธาน เมื่อสร้างจิตกาธานเสร็จแล้ว พระผู้มีพระภาค ทรงยกพระเศียรของพระราชาด้วยพระองค์เอง เมื่อท่านพระสารีบุตรกำลังรดน้ำ(ศพ)อยู่ ชำระล้างแล้ว ยกขึ้นสู่เตียงอันสำเร็จแล้วด้วยแก้วมณี แล้วจึงยกขึ้นสู่สุวรรณสีวิกา ซึ่งขจิตด้วยรัตนชาติ ครั้นนั้น เจ้าศากยะทั้งหลายยกฉัตร ธง ปฏากและเส้าจามร ประโคมเครื่องดุริยางค์ทั้งปวง มีกองเภาเป็นต้น นำสุวรรณสีวิกาคือพระแท่นบรรทมที่รองรับร่างพระพระราชา ไปยังสุสานหลวง เหล่าเทวดาในอากาศ พากันโปรยของหอมและประโคมทิพย์ดุริยางค์ทั้งหลาย ประชุมบนอากาศเหนือพระแท่นบรรทมที่รองรับร่างพระพระราชา แล้วร่วมกันเดินทางไปอาพาหนสถาน แม้พระผู้มีพระภาค ทรงมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จไป ณ ที่นั้น ทรงยกขึ้นซึ่งพระแท่นบรรทมที่รองรับร่างพระพระราชาเองนั้นเทียว แล้วทรงยกขึ้นสู่จิตกาธาน ครั้นนั้น ท้าวสักกะเทวราช มีหมู่เทวดาแวดล้อม ทรงทำประทักษิณจิตกาธาน ทรงถือแก้วมณีโชติ ประสงค์จะทำมาปนกิจ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์อย่างเพิ่งจุดไฟ เราจะจุดไฟเป็นคนแรก แล้วถือไฟนั้นเสียเอง แล้วจุดจิตกาธาน ลำดับนั้น เทวดาทั้งหลายมีท้าวสักกะเทวราชเป็นต้น เมื่อไฟกำลังไหม้อยู่ตนเอง เสียงปริทวนการของมหาชน ได้มีแล้ว พระผู้มีพระภาค ทรงปลอบคนเหล่านั้นทั้งหมด ด้วยธรรมกถาอันประกอบด้วยคสามไม่เที่ยง ในสมาคมนั้น ธรรมาภิสมัยได้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐ คน

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ปรีณิพพานแล้ว พระญาติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไหวกระเพื่อมแล้ว คือ

พระญาติของพระพุทธเจ้า จำนวน ๖ แคว้น คือ
เมืองกบิลพัสดุ เมืองเทวทหะ เมืองโกลิยะ เมืองสักกะ เมืองสุปวาสะ
และเมือง

พระผู้มีพระภาค ทรงทำการเวรัญชาสงเคราะห์ญาติด้วยประการอย่างนี้ ประทับอยู่ที่นิโครธาราม ที่พระญาติ ๘๔,๐๐๐ ตระกูล ผู้อยู่ทั้งสองฝั่งของแม่น้ำโรหิณีสร้างถวายแล้ว

มหาปชาบดีโคตมีวัตถุ

^{๑๒๐} ครั้นนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ขอประทานวโรกาส มาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ พระตถาคตประกาศไว้ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย โคตมี เธออย่าชอบใจการที่มาตุคาม ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ ตถาคตประกาศไว้เลย”

แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ พระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลขออีก แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคตรัสห้าม ครั้นนั้น ลำดับนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้” ทรงเป็นทุกข์เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ กันแสงอยู่พลาง ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาค ทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไป

^{๑๒๐} อง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๙-๓๔๑.

ครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ ตามพระอัยยาคัยแล้วเสด็จจาริก ไปจาก กรุงเวสาลี เสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงกรุงเวสาลี ทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคาร ศาลา ปามหาวัน ในกรุงเวสาลินั้น ฯลฯ บวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรง ประกาศไว้

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “มาตุคามออกจาก เรือน บวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ฯลฯ อรหัตตผลได้” ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวช เป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ ฯลฯ พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระ มาตุจฉา ของพระผู้มีพระภาค ทรงมีอุปการะมาก เคยประคับประคองดูแลถวายเกษียรธาร (น้ำนม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคดื่มเกษียรธาร ขอประทานวโรกาส ขอมาตุคาม ฟังได้ ฯลฯ บวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้วด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

ทรงประทานบรรพชาแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ข้อ (การรับครุธรรม) นั้นแหละจะเป็นการอุปสมบทของพระนางมหา ปชาบดีโคตมีนั้น คือ

๑. ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับ ทำอัญชลี กรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรมข้อ นี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ พึ่งล่วงละเมิดจนตลอด ชีวิต

๒. ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ^{๑๒๑} ธรรมข้อนี้ภิกษุณี ฯลฯ ไม่พึง ล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๓. ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ งามอุโบสถและไปรับโอวาทจาก ภิกษุสงฆ์ทุก กี่เดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณี ฯลฯ ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๔. ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงพิจารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือ ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณี ฯลฯ ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๕. ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพาศิกขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรม ข้อนี้ภิกษุณี ฯลฯ ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๖. ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณี ฯลฯ ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๗. ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใดๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณี ฯลฯ ไม่พึง ล่วงละเมิดจนตลอด ชีวิต

๘. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ พึ่งล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

^{๑๒๑} **อาวาสที่ไม่มีภิกษุ** หมายถึงสำนักของภิกษุณีที่ไม่มีภิกษุผู้จะให้โอวาทอยู่ภายในระยะ ๑ โยชน์ หรือมีภิกษุผู้จะให้โอวาทอยู่ภายในระยะ ๑ โยชน์ แต่เส้นทางที่จะไปยังสำนักภิกษุณินั้นไม่ปลอดภัย วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๔๘/๒๘๗., กงขา.อ. (บาลี) -/-/๓๙๑.

อานนท์ ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ข้อนี้ (การรับครุธรรม) นั้นแหละจึงเป็นการอุปสมบทของพระนางมหาปชาบดีโคตมีนั้น

ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์เรียนครุธรรม ๘ จากพระผู้มีพระภาคแล้วเข้าไปหาพระนางมหาปชาบดีโคตมีถึงที่พัก ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับพระนางมหาปชาบดีโคตมีดังนี้ว่า “โคตมี ถ้าพระนางรับครุธรรม ๘ (การรับครุธรรม) นั้นแหละจะเป็นการอุปสมบทของพระนาง

พระนางมหาปชาบดีโคตมีกล่าวว่า “ท่านอานนท์ ดิฉันยอมรับครุธรรม ๘ ข้อนี้ ปฏิบัติไม่ละเมิดไปจนตลอดชีวิตทีเดียว เปรียบเหมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่มผู้ชอบแต่งกาย เมื่อสร้งน้ำดำเกล้าแล้วได้พวงอุบล พวงมะลิ หรือพวงลำดวน ก็ใช้มือทั้งสองประคองรับไว้เหนือศีรษะฉะนั้น”

ต่อมา ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระนางมหา ปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม ๘ ข้อแล้ว พระมาตุจฉาของพระองค์อุปสมบทแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงประทานการบรรพชาและอุปสมบท แก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีด้วยครุธรรม ๘ ประการ ด้วยประการฉะนี้แล้ว จำเดิมแต่กาลนั้น กุลธิดาทั้งหลาย มีพระยโสธราเป็นประมุข ได้ออกบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาค ภิกษุณีปัพพชาถา นี้ ท่านกล่าวไว้ โดยพรรษาที่ ๕

พรรษาที่ ๖ พระผู้มีพระภาค ทรงยกหมู่สัตว์ ผู้ถึงความแตกหักจมลงในวัฏฏสงสารอุกขาติ ทุกข์ชราทุกข์เป็นต้นกัดกิน เหมือนถูกปลายังกรจะเข้าน้ำเค็มจะเข้าน้ำจืดกัดกิน แล้วยกขึ้นสู่นาวา ถอนขึ้นด้วยอานาจแห่งการรู้แจ้งจตุราริยสัจ ประทับอยู่ที่มกุฏบรรพต

พรรษาที่ ๗ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิธรรมกถาแก่เทวดาทั้งหลายมีพระพุทธรามาตาเป็นประธาน ประทับอยู่ที่ แทนปัญฑกัมพลศิลาอาสน์ ไกลควงไม้ปาริฉัต ในดาวดึงเทวโลก

พรรษาที่ ๘ ประทับอยู่ที่เภสกราวัน ไกลสูงสูมารคิรีบรรพต แคว้นภคคะ

พรรษาที่ ๙ ประทับอยู่ ณ โขสิตาราม ไกลกรุงโกสัมพี

พรรษาที่ ๑๐ ทรงอาศัยช้างปาลิไลยยก ประทับอยู่ ณ โคนไม้ภททสาละ ราวป่าปาลิไลยยก

พรรษาที่ ๑๑ ประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ ใกล้เมืองนาพา

พรรษาที่ ๑๒ วรรุชพราหมณ์ ทูลนิมนต์ ประทับที่โคนไม้สะเดา ใกล้เมืองเวรัญชา

พรรษาที่ ๑๓ ประทับอยู่ ณ จาลิยบรรพต

พรรษาที่ ๑๔ ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร

พรรษาที่ ๑๕ ทรงอาศัยกรุงกบิลพัสดุ์ ประทับอยู่ ที่นิโครธารามใกล้ฝั่งแม่น้ำโรहिณี

พรรษาที่ ๑๖ ทรงทรมานอาฬวกยักษ์ ให้สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ตีมน้ำอมฤต ทรงอาศัยเขตเมืองอาฬวี ประทับอยู่อาคาศเวเจตยสถาน

พรรษาที่ ๑๗ ประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์นั่นเอง

พรรษาที่ ๑๘ ประทับอยู่ ณ จาลิยบรรพต

พรรษาที่ ๑๙ ก็ยังประทับอยู่ ณ จาลิยบรรพตเหมือนกัน

พรรษาที่ ๒๐ ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์นั่นเอง

ประทับที่เชตวันมหาวิหาร ๑๙ พรรษา ที่บุพพาราม ๕ พรรษา ส่วนพรรษาสุดท้าย ประทับที่เวฬุคาม ใกล้กรุงเวสาลี พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่

ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ เป็นการจำประทับจำพรรษา ๔๕ พรรษาของพระผู้มีพระภาค
สมัยทรงพระชนม์อยู่

บุรพกรรม

ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อม เสด็จมาทางอากาศ ประทับนั่ง
ที่อาสนะใกล้สระอนโธดาต บนแผ่นดินอันเป็นรมณีสถาน เมื่อจะทรงแสดงบุรพกรรมที่พระองค์เคย
ทำมา ได้ภาซิตคาถาเหล่านี้ เพราะเหตุนั้น ในคัมภีร์อุปทาน พระสังคีติการจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

ณ พื้นศิลาที่น่ารื่นรมย์ ใกล้สระอนโธดาต

โชติช่วงด้วยรัตนะต่างๆ

ในละแวกป่ามีดอกไม้มีกลิ่นหอมนานาชนิด

พระพุทเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก

มีหมู่ภิกษุหมู่ใหญ่ห้อมล้อม

ประทับนั่งที่ศิลาอาสน์นั้น

ทรงพยากรณ์บุพกรรมของพระองค์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงฟังกรรมของเรา

เราเห็นภิกษุ ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร

จึงได้ถวายเป็นผ้าเก่าผืนหนึ่ง

ในกาลนั้น ข้าพเจ้าปรารถนาการตรัสรู้

เพื่อความเป็นพระพุทเจ้าเป็นครั้งแรก

ผลของการถวายเป็นผ้าเก่าให้ผลในความเป็นพระพุทเจ้า

ในชาติปางก่อน เราเกิดเป็นนายโคบาล ต้อนโคไปเลี้ยง

เห็นแม่โคกำลังดื่มน้ำขุ่น จึงห้ามมันไว้

ด้วยผลกรรมนั้น ในภพสุดท้ายนี้ เรากระหายน้ำ

ก็ไม่ได้ดื่มน้ำตามความปรารถนา

(๑) อพภักขาน

ในชาติอื่นๆ ในปางก่อน

เราเกิดเป็นนักเลงชื่อว่ามุณาลิ

ได้กล่าวต่อพระปัจเจกพุทเจ้ามีนามว่าสุรภี ผู้ไม่ประทุษร้ายใคร

ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงได้เวียนว่ายตายเกิด

อยู่ในนรกเป็นเวลานาน เสวยทุกข์เวทนาหลายพันปี

ด้วยผลกรรมที่เหลื่ออยู่นั้น

ในภพสุดท้ายนี้ เราได้รับการกล่าวต่อ

เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ

(๒) อพภักขาน

เพราะการกล่าวต่อพระเถระนามว่านันทะ

ผู้เป็นสาวกของพระพุทเจ้า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งปวง

เราจึงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน

เราเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานานถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปี
 ครั้นได้เกิดเป็นมนุษย์ ก็ได้รับการกล่าวตู่มาก
 ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่นั้น
 นางจิณฺจมาณวิกา จึงมากล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริงท่ามกลางหมู่ชน

(๓) อพุกุขาน

เราเกิดเป็นพราหมณ์
 ผู้มีสุตะซึ่งประชาชนสักการบูชา
 ได้สอนมนตร์ให้มาณพประมาณ ๕๐๐ คน ในป่าใหญ่
 เราได้เห็นฤาษีผู้นำเกรงกลัว ผู้ได้อภิญญา ๕
 มีฤทธิ์มาก มายังสำนักของเรา
 เราจึงกล่าวตู่ฤาษีผู้ไม่ประทุษร้ายใคร
 ครั้นนั้น เราได้บอกพวกศิษย์ว่า
 ฤาษีตนนี้มีกบรีโกคคามคุณ
 เพียงเราบอกเท่านั้น พวกมาณพก็พลอยเชื่อ
 ตั้งแต่นั้นมา พวกมาณพทั้งหมด
 ไปเที่ยวหาอาหารในตระกูลทั้งหลาย
 พากันบอกประชาชนว่า ฤาษีตนนี้มีกบรีโกคคามคุณ
 ด้วยผลกรรมนั้น ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้
 ได้รับการกล่าวตู่ เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ

(๔) สิลาวะ

ในชาติก่อน เราได้ฆ่าน้องชายต่างมารดา
 เพราะเหตุแห่งทรัพย์
 จับโยนลงชอกภูเขา แล้วโยนหินทับไว้
 ด้วยผลกรรมนั้น พระเทวทัตจึงผลักก้อนหินกลิ้งลงมา
 สะเก็ดหินกระหน่ำหัวแม่เท้าของเรา (จนห้อเลือด)

(๕) สกลิกาเวร

ในชาติก่อน เรายังเป็นเด็กเล่นอยู่ที่หนทางใหญ่
 ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า
 จึงหวานก่อนกรวดไว้ที่หนทาง
 ด้วยผลกรรมนั้น ในภพสุดท้ายนี้
 พระเทวทัตจึงชักชวนนักแม่นธนู
 ผู้เป็นนักฆ่า เพื่อฆ่าเรา

(๖) นาคาคีรี

ในชาติก่อน เราเป็นนายควาญช้าง
 ได้ไล่ช้างไล่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนีสูงสุด
 ซึ่งกำลังเที่ยวบิณฑบาต

ด้วยผลกรรมนั้น ช่างนาฬาคีรีเชือกดูร้าย
จึงวิ่งไล่เราในกรุงราชคฤห์อันประเสริฐ

(๗) สัตถ์จเฉท

ในชาติก่อน เราเป็นทหารราบ
ได้ใช้หอกฆ่าคนจำนวนมาก
ด้วยผลกรรมนั้น
เราจึงถูกไฟไหม้อย่างร้อนแรงในนรก
ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่
ในบัดนี้ ไฟนั้นยังตามมา
ไหม้ผิวหนังที่เท้าของเราทุกแห่ง เพราะกรรมยังไม่สิ้นไป

(๘) สีสทุกข์

ในชาติก่อน เราเป็นเด็กเล็กลูกของชาวประมง
อาศัยอยู่ในแถวภูคคาม
เห็นชาวประมงฆ่าปลาแล้วเกิดความโสมนัส
ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงปวดศีรษะ
ในเมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายถูกฆ่า
คราวที่พระเจ้าวิทูททะฆ่า

(๙) ยวชาทน

เราได้ดำบริภาษเหล่าสาวกในศาสนา
ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามุสสะด้วยคำว่า
ท่านทั้งหลายจงขบเคี้ยว
จงฉนแต่ข้าวเหนียว อย่าได้ฉนข้าวสาลีเลย
ด้วยผลกรรมนั้น เราได้รับนิมต์พราหมณ์
อยู่จำพรรษาในเมืองเวรัญชา
ได้ฉนแต่ข้าวเหนียว ตลอด ๓ เดือน

(๑๐) ปิฎฐิทุกข

ในชาติก่อน เมื่อนักมวยกำลังชกกัน
เราได้กันบุตรชายนักมวยปล้ำไว้
ด้วยผลกรรมนั้น
เราจึงเกิดความทุกข์ที่สันหลัง(ปวดหลัง)

(๑๑) อติสาร

ในชาติก่อน เราเป็นหมอรักษาโรค
ได้ถ่ายยาให้ลูกชายเศรษฐี(ถึงแก่ความตาย)
ด้วยผลกรรมนั้น
เราจึงป่วยเป็นโรคปัสสาวะพิการ

(๑๒) ทุกกร

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าชื่อว่าโชติปาละ
 ได้กล่าวกับพระสุตพระนามว่ากัสสปะ
 ว่า การตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์จักมีมาแต่ที่ไหน
 การตรัสรู้หาได้แสนยาก
 ด้วยผลกรรมนั้น
 เราจึงได้บำเพ็ญทุกรกิริยานานถึง ๖ ปี
 ต่อจากนั้น จึงได้บรรลุพระโพธิญาณที่ตำบลอุรุเวลา
 แต่ว่า เราก็มิได้บรรลุพระโพธิญาณที่สูงสุดด้วยทางนี้
 เราอุกกรรมในปางก่อนตักเตือนแล้ว
 จึงแสวงหา(โพธิญาณ)ผิดทาง
 เราสิ้นบาปสิ้นบุญแล้ว
 ปราศจากความร่ำร้อนทุกอย่าง
 ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความคับแค้น
 ไม่มีอาสวะ จักปรินิพพาน
 พระพุทธชินเจ้าได้ทรงบรรลุกำลังแห่งอภิญญาทั้งปวงแล้ว
 ทรงพยากรณ์โดยมุ่งหวังประโยชน์สำหรับหมู่ภิกษุ
 ที่ใกล้สระใหญ่ชื่อโอนดาต ด้วยประการฉะนี้แล

บรรดาเรื่องผลกรรมเหล่านั้น มีการอธิบายความเรื่องผลกรรม (ของพระพุทธเจ้า)
 ดังต่อไปนี้ :-

(๑) อัภักขานะ

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลศูทร เป็นนักเลงชื่อว่ามุนาฬิ ผู้ไม่มีชื่อเสียง ไม่
 มีความสำเร็จอะไร เป็นผู้คบหากับคนบาป อาศัยอยู่ในครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สุรภี มี
 ฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ได้ไปถึงที่ใกล้ของเขาด้วยกิจบางอย่าง เขาพ้อเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลัง
 ห่มจีวร เพื่อเข้าสู่พระนครแล้วบิณฑบาต ในเวลานั้น มีหญิงสาว เดินไปในที่ไม่ไกลจากพระปัจเจก
 พุทธเจ้าพระองค์นั้น ก็เขาได้กล่าวโทษด้วยคำเป็นต้นว่า “สมณะนี้ทุศีล มีธรรมลามก ไม่ประพฤติ
 พรหมจรรย์” ด้วยวจีกรรมอันเป็นอกุศลนั้น เขาได้เสวยทุกข์ในนรกเป็นต้นหลายพันปี เป็นอันมาก
 ด้วยอำนาจของวิบากกรรมนั้นนั่นเอง ในอัฐภาพครั้งสุดท้ายนี้ ย่อมได้รับการกล่าวตู่ครั้งใหญ่ ในครั้ง
 ที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในภพดุสิต พวกเดียรถีย์ปรากฏขึ้นก่อน เทียวแสดงทิฏฐิ ๖๒ หลอกหลวง
 ขนทั้งสิน จึงได้จุติจากดุสิตบุรี บังเกิดในตระกูลของเจ้าศากยะ แล้วได้เป็นพระพุทธรเจ้าโดยลำดับ
 พวกเดียรถีย์เสื่อมจากลาภสักการะ เป็นเหมือนหิ้งห้อย ในเวลาที่ดวงอาทิตย์ขึ้นไป จึงผูกความอาฆาต
 ในพระผู้มีพระภาคแล้วเทียวไป ในสมัยนั้น เศรษฐีในกรุงราชคฤห์ได้ผูกตาข่ายในแม่น้ำคงคาเล่นอยู่
 เห็นปุมจันทน์แดงจึงคิดว่า “ในเรือนของพวกเรามีจันทน์มาก เราจะยกสู่เครื่องกลิ้งนี้แล้วให้ช่างกลิ้ง
 กลิ้งบาตรด้วยไม้จันทน์แดงนั้น แขนวไว้ที่ไม่ไผ่ต่อๆ กัน แล้วให้ตีกลองปาวประกาศว่า ขนเหล่าใดมา
 ถือเอาบาตรนี้ได้ด้วยฤทธิ์ เราจะเป็นผู้รักดีต่อชนเหล่านั้น”

ในกาลนั้น พวกเดียรถีย์ปรึกษากันว่า “บัดนี้พวกเราฉิบหายแล้ว บัดนี้พวกเราฉิบหาย
 แล้ว” นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวกับบริษัทของตนอย่างนี้ว่า “เราจะไปใกล้ๆ ไม้ไผ่ แล้วทำอาการดุจะ

เหาะไปในอากาศ พวกท่านจงจับบาเราแล้วห้ามว่า ท่านอย่าทำฤทธิ์เพราะอาศัยบาตรที่ทำด้วยไม้เฝาะ เฝาะเดียวเหล่านั่นได้ไปอย่างนั้น แล้วพากันทำโดยนิยามแห่งคำที่นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวแล้ว

ในกาลนั้น พระปิณโฑลภารทวาชะ และพระโมคคัลลานะ ยืนอยู่บนยอดภูเขาหิน ประมาณ ๓ ศาตุต์ กำลังห่มจีวรเพื่อรับบิณฑบาต ได้ยินเสียงโกลาหลั่น บรรดาพระเถระทั้ง ๒ นั้น ท่านพระโมคคัลลานะได้กล่าวกับท่านพระปิณโฑลภารทวาชะว่า “ท่านจงไปทางอากาศแล้วถือเอา บาตรนั้น” ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะนั้นกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านเท่านั้นที่พระผู้มีพระภาคทรง แต่งตั้งไว้ในตำแหน่งที่เลิศ ของท่านมีฤทธิ์ทั้งหลาย ท่านนั้นแหละจงถือเอาเถิด” แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น

ท่านถูกพระโมคคัลลานะสั่งว่า “ท่านนั้นแหละผู้ที่ผมสั่งแล้ว จงถือเอา” จึงทำภูเขาหิน ประมาณ ๓ ศาตุต์ ที่ตนยืนอยู่ให้คล่องไว้ที่พื้นเท้า แล้วให้ปกคลุมพระนครราชคฤห์ทั้งสิ้น เหมือนฝา ปิดหม้อข้าวฉะนั้น ในกาลนั้น ชาวนครทั้งสี่เห็นพระเถระนั้น เป็นเหมือนด้ายแดงที่ร้อยไว้ในภูเขา แก้วพลี จึงพากันตะโกนว่า “ท่านพระภารทวาชะผู้เจริญ ขอท่านจงคุ้มครองพวกเราเถิด” ต่างกล่าว ได้กระทำการตั้งเป็นต้นไถบนศิรชะ ที่นั้น พระเถระได้ปล่อยภูเขาไฉ่นั้นไฉ่น้ำที่ที่ตั้งอยู่ แล้วไปด้วยฤทธิ์ ถือเอาบาตรนั้นมา ครั้นนั้น พวกชาวพระนครได้ทำความโกลาหลอย่างดัง พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง อยู่ในเวฬุวนาราม ได้สดับเสียงนั้น จึงตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า “นั่นเสียงอะไร” ท่านพระอานนท์ กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกชาวพระนครพากันยินดี ทำเสียงโห่ร้อง เพราะท่านพระภาร ทวาชะถือเอาบาตรมา”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้นำบาตรนั้นมาทำลาย ทำการบดให้ละเอียด แล้วให้ถวาย แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อปลดเปลื้องการกล่าวร้ายของผู้อื่นต่อไป ก็แลครั้งรับสั่งให้ถวายแล้ว จึงทรง บัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ควรทำการแสดงฤทธิ์ ภิกษุใดทำ ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุก ฎก”

จากนั้น พวกเดียรธีย์คิดกันว่า “ได้ยินว่า พระสมณโคตมทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ทั้งหลาย สาวกเหล่านั้นจักไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทนั้น แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต พวกเราจักกระทำ อธิปาฏิหาริย์” จึงรวมกันเป็นกลุ่มก้อนแล้วทำความโกลาหล ในสถานที่นั้นๆ ที่นั้น พระราชาพิม พิศารได้สดับข่าวนั้น จึงเสด็จไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง กราบทูลพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกเดียรธีย์ปาวร้องกันว่า จะทำอธิปาฏิหาริย์”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มหาบพิตร แม้เราก็จักทำ”

พระราชา “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย มิใช่หรือ”

“มหาบพิตร อาตมาจักถามเฉพาะพระองค์เท่านั้น พระองค์ทรงวางอาชญาแก่ชนทั้งหลาย ผู้กินผลมะม่วงเป็นต้น ในอุทยานของพระองค์ว่า ‘อาชญาประมาณเท่านี้’ ได้ทรงวางไว้รวมถึง พระองค์ด้วยหรือ”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาชญาไม่มีแก่ข้าพระองค์”

“มหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนั้น สิกขาบทที่บัญญัติแล้วจะไม่มีแก่อาตมภาพ”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปาฏิหาริย์จักมีในสถานที่ไหน”

“มหาบพิตร จักมีที่โคนต้นคันถามพพฤกษ์ ใกล้กรุงสาวัตถี”

พระราชกราบพูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดิฉัน พวกข้าพระองค์จักอุปฐากปฏิบัติ
นั้น”

ลำดับนั้น พวกเดียรฉัตรได้ฟังว่า “ได้ยินว่า ปาฏิหาริย์จักมีที่โคนต้นคันทามพพฤกษ์”
จึงช่วยกันตัดต้นมะม่วงรอบๆ พระนคร พวกชาวพระนครพากันผูกเตียงซ้อนๆ กัน และหอคอยเป็น
ต้น ในสถานที่อันเป็นลานใหญ่ ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นรวมกันเป็นกลุ่ม ได้ยินแผ่ขยายไปตลอด ๑๒ โยชน์
เฉพาะในทิศตะวันออก แม้ในทิศที่เหลือก็ประชุมกันอยู่ โดยอาการอันสมควรแก่สถานที่นั้น

ฝ่ายพระผู้มีพระภาค เมื่อเวลามาถึงแล้ว ทรงทำกิจที่ควรทำให้สำเร็จแต่เช้าตรู่ ในวันเพ็ญ
เดือน ๘ แล้วเสด็จไปยังสถานที่นั้น ประทับนั่งแล้ว สมัยนั้น คนเฝ้าอุทยานชื่อว่าคันทะ เห็นผลมะม่วง
ที่สุกดีในรังมดแดง จึงคิดว่า “ถ้าเราถวยมะม่วงนี้แด่พระราชาก็จะได้ทรัพย์สินอันเป็นสาระมีกาปณะ
เป็นต้น แต่เมื่อน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาค สมบัติในโลกนี้และโลกหน้าจักมี” จึงน้อมถวายแด่พระผู้
มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงรับมะม่วงสุกนั้น แล้วรับสั่งท่านพระอานนทเถระว่า “เธอจงคั้นผล
มะม่วงนี้แล้วทำให้เป็นน้ำปานะ” พระเถระจึงได้ทำตามรับสั่งนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสวยน้ำมะม่วง
แล้วประทานเมล็ดมะม่วงแก่คนเฝ้าอุทยาน ตรัสว่า “เธอจงปลูกมะม่วงนี้” นายคันทะนั้นจึงค้ำยทราย
แล้วปลูกมะม่วงนั้น ท่านพระอานนทเถระจึงเอาคนโทตักน้ำรด ขณะนั้น หน่อมะม่วงจึงงอกขึ้นมา เมื่อ
มหาชนเห็นอยู่นั้นแหละ ก็ปรากฏเต็มไปด้วยกิ่ง ค่าคบ ดอก ผล และใบอ่อน ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นเคียว
กินผลมะม่วงที่หล่นลงมา แต่ก็ไม่สามารถให้หมดสิ้นไปได้

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตรัตนจักรมณีนายอดเขมาหาเมรุในจักรวาลนี้ ตั้งแต่
จักรวาลด้านทิศตะวันออก จนถึงจักรวาลด้านทิศตะวันตก เมื่อจะยังบริษัหมากมายให้บันลือสีหนาท
จึงทรงกระทำมหาอิทธิปาฏิหาริย์ โดยนัยที่กล่าวแล้วในอรรถกถาธรรมบท ทรงย้ายพวกเดียรฉัตร ทำ
เดียรฉัตรเหล่านั้นให้ถึงอาการผิดแผกต่างๆ กัน แล้วเสด็จไปยังภพดาวดึงส์ ด้วยสามารถแห่งความ
ประพตฺธิของพระพุทธเจ้าในกาลก่อน ทรงอยู่จำพรรษาในภพดาวดึงส์นั้น แสดงพระอิทธิธรรมติดต่อกัน
ตลอด ๓ เดือน ทรงทำให้เทวดามากมายซึ่งมีพระมารดาเป็นประธานให้บรรลुโสดาปัตติมารค ในที่สุด
แห่งเทศนา ได้เสด็จลงจากเทวโลก มีหมู่เทวดาและพรหมมากมายแวดล้อม เสด็จลง ณ ที่ใกล้ประตู
เมืองสังกัสสะ ได้ทรงกระทำการอนุเคราะห์แก่ชาวโลก ในครั้งนั้น ลากสักการะได้ท่วมทับท่ามกลาง
ชมพูทวีป เป็นดุกแม่น้ำคงคาใหญ่ ๕ สาย ได้มีแก่พระผู้มีพระภาคแล้ว

(๒) อัปภักขานะ

ครั้งนั้น พวกเดียรฉัตรเสื่อมจากลากสักการะ ก็ได้เป็นทุกข์เสียใจ คอดกนังกัมน้ำน้อย ใน
ครั้งนั้น อุบาสิกาชื่อจิณฺจมาณวิกาของเดียรฉัตรเหล่านั้น มีรูปร่างสวยงามอย่างยิ่ง ได้เห็นเดียรฉัตร
เหล่านั้นนั่งอยู่อย่างนั้น จึงถามว่า “ท่านผู้เจริญ พวกท่านเป็นทุกข์ เสียใจ นั่งอยู่อย่างนี้ เพราะเหตุ
อะไร” พวกเดียรฉัตรกล่าวว่า “น้องหญิง เพราะเหตุไร เธอจึงมีความชวนชวายน้อย” นางจึงถามว่า “มี
เรื่องอะไรกัน ท่านผู้เจริญ” เดียรฉัตร “น้องหญิง ตั้งแต่เวลาที่พระสมณโคตมเกิดขึ้นมา พวกเราก็มี
ลากสักการะเสื่อมลง พวกชาวเมืองไม่สำคัญอะไรๆ พวกเราเลย” นางจิณฺจมาณวิกา “ดิฉันควรทำ
อะไรในเรื่องนี้” พวกเดียรฉัตร “เธอควรทำโทษให้เกิดขึ้นแก่พระสมณโคตม” นางจิณฺจมาณวิกานั้น
กล่าวว่า “ข้อนั้นไม่ใช่ความหนักใจของดิฉัน” เมื่อจะทำความอุตสาหะในเรื่องนั้น จึงไปยังพระเชตวัน
วิหารในเวลาวิกาล แล้วอยู่ในสำนักของพวกเดียรฉัตร ในเวลาที่พวกชาวเมืองถือของหอมเป็นต้น

ออกไปเพื่อถวายบังคมพระผู้มีพระภาคในตอนเช้า จึงออกไปเป็นเหมือนออกมาจากวัดพระเชตุวัน พอถูกถามว่า “เธอนอนที่ไหน” จึงกล่าวว่า “ประโยชน์อะไรด้วยที่ที่เรานอน สำหรับพวกท่าน” แล้วหลีกเลี่ยงไป เมื่อกาลเวลาผ่านไปโดยลำดับ นางถูกถาม จึงกล่าวตู่ว่า “ดิฉันนอนอยู่ในพระคันธกุฏีเดียวกันกับพระสมณโคดม แล้วออกมา” พวกปฤชณผู้โง่เขลาพากันเชื่อคำพูดนั้น ส่วนบัณฑิตมีพระโสดาบันเป็นต้น ต่างไม่เชื่อ วันหนึ่ง ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคประทับนั่งประทับนั่ง เพื่อแสดงธรรมแก่บริษัท พร้อมทั้งพระราชา นางจิญจมาณวิกาขึ้น ผูกท่อนไม้กลมไว้ที่ท้อง นุ่งผ้าแดงทับไว้ แล้วไป หยดยืนอยู่ท่ามกลางบริษัท กล่าวกับพระผู้มีพระภาคเท่านั้น อย่างนี้ว่า “สมณะผู้เจริญ ท่าน(มัว) แต่แสดงธรรม ท่านไม่ยอมจัดแจงกิจมีกระเทียมและพริกเป็นต้น เพื่อเราผู้มีศรัทธาทรงผู้เกิดขึ้น เพราะอาศัยท่าน” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “น้องหญิง เธอและเราเท่านั้นรู้ความเป็นอย่างนั้น” นางจึงกล่าวว่า “อย่างนั้นทีเดียว เรา ๒ คนย่อมรู้เวลาที่เกี่ยวข้องกันด้วยเมณฺฑน พวกเราย่อมไม่อยู่ต่อหน้าคนเหล่านี้”

ขณะนั้น ปณฺฑิตผู้มีพลสีลาอาสน์ของท้าวสักกะ ได้แสดงอาการร้อน ท้าวสักกะเมื่อทรงใคร่ครวญ ก็ทรงทราบเหตุนี้ จึงรับสั่งเทพบุตร ๒ องค์ว่า “บรรดาท่านทั้งหลาย องค์หนึ่งจงเนรมิตเพศเป็นหนู แล้วกัดเครื่องผูกท่อนกลมของนางให้ขาด องค์หนึ่งทำมณฑลของลมให้ตั้งขึ้น แล้วพัดผ้าที่นางห่มให้เพิกขึ้น” เทพบุตรเหล่านั้นได้ไปทำอย่างนั้น ท่อนไม้กลมตกลงมาทำลายหลังเท้าของนางให้แตก พวกปฤชณผู้ประชุมกันอยู่ในธรรมสภาทั้งหมดพากันกล่าวว่า “เฮ้ย นางโจรร้าย เจ้าได้ทำการกล่าวหาเห็นปานนี้ แก่พระผู้เป็นเจ้าของโลกทั้ง ๓ เห็นปานนี้” แล้วต่างลุกขึ้นเฝ้าทูลถามคนละที นำออกไปจากที่ประชุม เมื่อนางล่วงพ้นไปจากการเห็น แผ่นดินก็ได้ให้ช่อง ขณะนั้น เปลวไฟจากอเวจีนรกตั้งขึ้น หุ้มห่อนาง เหมือนหุ้มห่อด้วยผ้ากัมพลแดงที่ตระกูลมอบให้ ลากสักการะได้มีมากมายแก่พระผู้มีพระภาค เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะการกล่าวตู่พระเถระนามว่า นันทะ
ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งปวง
เราจึงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน^{๑๒๒}
เราเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานานถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปี
ครั้นได้เกิดเป็นมนุษย์ ก็ได้รับการกล่าวตู่มาก
ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่นั้น
นางจิญจมาณวิกาจึงมากล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริงท่ามกลางหมู่ชน^{๑๒๓}

(๓) อัปภักขานะ

ในคถาว่า พราหมณ์ สุตวา อาสี ๗เปฯ สุนทริกาย การณ์ นี้มีการอธิบายเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ในสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเป็นผู้อันมหาชนสักการะ ทำความเคารพ นับถือ บูชาแล้ว ทรงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาบิณฑบาตปัจฉิมภัตตบิณฑบาต บารมีทั้งปวงเป็นเหมือนประมวลงกันว่า จักให้วิบากในอภัพเดียว จึงบันดาลห้วงน้ำใหญ่คือลาภสักการะให้บังเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเหมือนเมฆใหญ่เป็นคุ้งๆ ตั้งขึ้นทุกทิศทำให้เกิดห้วงน้ำใหญ่ ฉะนั้น ๗ แต่นั้น กษัตริย์และพราหมณ์เป็น

^{๑๒๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๐/๕๗๕.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๑-๒๗/๕๗๕.

ต้นตอถือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้เป็นต้นมาแสวงหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า พระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้เป็นเทพแห่งเทพ พระผู้อ่องอจในหมู่ชน พระผู้ประหนึ่งราชสีห์ในหมู่ชนประทับอยู่ที่ไหน จึงเอาเกวียนร้อยเล่มบรรทุกปัจจัยมา เมื่อยังไม่ได้ โอกาสจึงเอาทบเกวียนกับทบเกวียนจอดกันแหมในที่ประมาณคาวุตหนึ่ง โดยรอบพักอยู่และติดตามไป แม้สำหรับภิกษุสงฆ์ก็มีลางสักการะเหมือนพระผู้มีพระภาค ลางสักการะนี้นั้นเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ หาประมาณมิได้เหมือนห้วงน้ำของแม่น้ำใหญ่ ๒ สายรวมเป็นสายเดียวกัน ฝ่ายเดียรฉัตรทั้งหลายอันใครๆ ไม่สักการะไม่เคารพ เพราะเป็นผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ในปางก่อนและเป็นผู้ปฏิบัติผิด ว่าโดยพิเศษทางพุทธบาทกาล เป็นผู้มีความงามวิบัติ หมดรัศมีหมดเดชเสื่อมลางสักการะเช่นนั้นของหิ้งห้อยในยามพระอาทิตย์ขึ้น พวกเขาคดกลั่นลางสักการะเช่นนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ไม่ได้ถูกความริษยาครอบงำ จึงพากันริษยา ร่วมปรึกษากันว่า จำเดิมแต่กาล ที่พระสมณโคดมอุบัติแล้ว พวกเราพากันฉิบหาย เสื่อมลางสักการะ ใครๆ ไม่รู้ว่าพวกเราอยู่ เพราะอาศัยเหตุอะไรหนอ ชาวโลกจึงพากันเลื่อมใสยิ่งนักในพระสมณโคดม จึงน้อมนำสักการะเข้าไปถวายเป็นอันมาก ในบรรดาอัญญเดียรฉัตรเหล่านั้น คนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า พระสมณโคดม ประสูติแต่ตระกูลสูง ทรงประสูติตามประเพณีของมหาสมมติราชอันไม่เจือปน ฯ อีกคนหนึ่งเอ่ยขึ้น ในกำเนิดแห่งตระกูลวงศ์ พระองค์มีเหตุนำอัครรรยปรากฏมากมาย ฯ คนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า แท้ทั้ง ๒ ของพระองค์ผู้ที่น้อมนำเข้าไปไหว้กาฬเทวิลดาบส เปลี่ยนกลับไปตั้งที่ภูษาของเทวิลดาบสนั้น ฯ อีกคนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า ในมงคลกาลที่หว่านพืช เมื่อพระองค์ทรงบรรพที่เงาแห่งต้นหว่า แม้เมื่อเที่ยงวันล่วงไปแล้ว เงาแห่งต้นหว่าคงตั้งอยู่ไม่เปลี่ยนไปตาม ฯ คนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า พระองค์มีรูปงาม น่าชมน่าเลื่อมใส เพราะสมบูรณ์ด้วยพระโฉม อีกคนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนิมิต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต ทรงเกิดความสังเวช ทรงละจักรพรรดิราช อันจะมาถึงแล้ว ทรงบรรพชา พวกอัญญเดียรฉัตร ไม่รู้บุญสมภาร ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น ซึ่งพระองค์เคยสั่งสมมาตลอดกาลหาประมาณมิได้ สลเลขปฏิบัติ อันหาที่เปรียบมิได้ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีพระบารมีอันสูงสุด และพุทธานุภาพมีญาณสัมปทา และปหานสัมปทา เป็นต้น อันยอดเยี่ยม จึงระบุถึงเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่นับถือมากนั้นๆ ตามที่ตนได้เห็นได้ยินมา จึงแสวงหาเหตุที่พระองค์จะไม่เป็นที่นับถือ เมื่อไม่พบจึงคิดว่าเพราะเหตุอะไรหนอ พวกเราจะพึงทำความเสื่อมยศให้เกิดขึ้น และทำลางสักการะของพระสมณโคดมให้เสื่อมเสีย บรรดาอัญญเดียรฉัตรเหล่านั้น คนหนึ่งมีความคิดเฉียบแหลม เอ่ยขึ้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ธรรมดาว่าสัตว์ทั้งหลาย ผู้จะไม่ข้องอยู่ในความสุขอันเกิดแต่มาตุคามย่อมไม่มีในสัตว์โลกนี้ ก็พระสมณโคดมนี้ มีรูปงาม เปรียบด้วยเทพยงหนุ่มแน่น ควรจะได้มาตุคามที่มีรูปร่างเสมอตมาเนบชิต ถ้าแม้ไม่พึงพิสมัย ฝ่ายประชาชนก็จะพึงระแวง เอาเถอะพวกเราจะส่งสุนทรีปริพาชกาไป โดยประการที่ความเสียชื่อเสียงของพระสมณโคดม จึงแผ่กระจายไปในพื้นปฐพี

ฝ่ายอัญญเดียรฉัตรนอกนี้ ได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า เรื่องนี้ท่านคิดถูกต้องแล้ว ก็เมื่อเราทำอย่างนี้แล้ว พระสมณโคดมก็จะมีพระหทัยวุ่นวายไปด้วยความเสียชื่อเสียง ไม่อาจจะเริงศรัทธาขึ้นได้ ก็จักหนีไปโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้แล้วจึงมีอธยาศัยเป็นอันเดียวกันทั้งหมด พากันไปหานางสุนทรีเพื่อจะส่งเธอไป นางเห็นอัญญเดียรฉัตรเหล่านั้น จึงกล่าวว่า ทำไมพวกท่านจึงพร้อมหน้าพร้อมตากันมา พวกเดียรฉัตรทั้งหลาย ทำที่ไม่พูดกัน นั่งในที่กำบังทำยาราม นางก็ไปในที่นั้นพูดแล้วพูดเล่าก็ไม่ได้รับคำตอบ จึงถามว่า ดิฉันมีความผิดอะไรต่อท่าน ทำไมจึงไม่ให้คำตอบแก่ฉัน ? พวก

เดียรฉัตรยื้อถามว่า ก็เจ้าเพิกเฉยเรารู้ถูกเบียดเบียนหรือเปล่า ? นางถามว่า ใครเบียดเบียนพวกท่าน พวกเดียรฉัตรตอบว่าพระสมณโคดมเบียดเบียนพวกเรา เทียวทำให้เราเสื่อมลาภสักการะ เจ้าไม่เห็นหรือ เมื่อนางถามว่า ดิฉันจะอย่างไรในข้อนี้ จึ่งกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงไปที่ใกล้พระเชตวันเนืองๆ ฟังพูดอย่างนี้และอย่างนี้แก่มหาชน ฝ่ายนางรับว่า ดีละ เดียรฉัตรเหล่านั้น ถามว่า น้องหญิงเธออาจเพื่อจะทำประโยชน์แก่พวกญาติได้หรือ ? นางตอบว่า แม้ชีวิตของดิฉันก็สละได้ เพื่อประโยชน์แก่พวกญาติ พวกเดียรฉัตรกล่าวว่า เจ้าก็ตั้งอยู่ในปฐมวัย มีรูปงามเลอโฉม ฉะนั้น เจ้าพึงทำประการที่พระสมณโคดมจักเกิดความเสียชื่อเสียงเพราะอาศัยเธอ ดังนี้ แล้วจึงส่งไปด้วยคำว่า จงไปยังพระเชตวันเนืองๆ

ได้ยินว่า ในเวลานั้น บรรดานางปริพาชิกาทั้งหมด นางเป็นผู้มีรูปงาม น่าชม น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยสีกายงามอย่างยิ่ง เหตุนี้แลนางจึงปรากฏว่า สุนทรี ก็นางยังไม่ผ่านวัยสาวไป ไม่สนใจในด้านความประพฤติ เพราะเหตุนี้แล อัญญาเดียรฉัตรเหล่านั้นจึงส่งเสริมนางไปในบาปกรรม

ฝ่ายนางแลเป็นคนโง่ เป็นเหมือนประสงคจะเล่นเชือกที่ร้อยดอกไม้ ที่ คลองแห่งพื้นเลื้อยเหมือนจับวงช้างดัดตัวซั่มมัน และเหมือนยื่นหน้าเข้าไปหาความตาย จึ่งรับคำของพวกเดียรฉัตร แล้วถือเอาดอกไม้ของหอมเครื่องลูบไล้ หมายพลู และเครื่องอบหน้าเป็นต้น ในเวลาที่มาหาชนฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วเข้าไปสู่พระนคร นางบ้ายหน้าไปยังพระเชตวัน และถูกถามว่า เธอจะไปไหน ? จึ่งตอบว่า ไปสำนักพระสมณโคดม เพราะดิฉันอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคดมนี้แล ดังนี้แล้ว จึ่งอยู่ในอารามของเดียรฉัตรแห่งหนึ่ง พอเช้าตรู่ก็แหวะเข้าทางพระเชตวัน มุ่งหน้ามาพระนคร และถูกถามว่า สุนทรีไปไหนมา จึ่งตอบ ว่า ฉันอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคดม ให้ท่านรื่นรมย์ยินดีด้วยกิเลสแล้วจึงมา

โดยล่วงไป ๒-๓ วัน พวกเดียรฉัตรจึงให้คำจ้างแก่พวกนักเลงแล้วกล่าวว่า พวกท่านจงไปหานางสุนทรี แล้วหมกไว้ในระหว่างกองหยากเยื่อใกล้พระคันธกุฎีของพระสมณโคดมแล้ว จงมา พวกนักเลงก็ได้ทำอย่างนั้น ลำดับนั้น พวกเดียรฉัตรทำความวุ่นวายว่า ไม่เห็นนางสุนทรีจึงกราบทูลแก่พระราชา พระราชาตรัสถามว่า พวกท่านสงสัยในที่ไหนเล่า จึ่งกราบทูลว่า หลายวันมานี้ นางยังอยู่ในพระเชตวัน พวกข้าพระองค์ไม่ทราบเรื่องของท่านในที่นั้น พระราชาตรัสอนุญาตว่า ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงไปค้นหาที่พระเชตวันนั้น จึ่งพาพวกอุปัฏฐากของตนไปยังพระเชตวัน ทำที่เหมือนค้นหาคุ้ยกองหยากเยื่อแล้ว ยกร่างของนางขึ้นสู่เตียงให้เข้าไปยังพระนคร แล้วกราบทูลแด่พระราชาว่า พวกสาวกของพระสมณโคดมคิดจักปกปิดกรรมชั่วที่ศาสดาตัวทำ จึ่งพากันฆ่านางสุนทรี แล้วหมกไว้ในระหว่างกองหยากเยื่อ ฝ่ายพระราชาไม่ทันทรงใคร่ครวญจึงรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงเทียวไปยังพระนคร พวกเดียรฉัตรเหล่านั้น เทียวกล่าวในถนนทั่วพระนครมีอาทิว่า ท่านทั้งหลายจงดูความชั่วของพวกสมณศากยบุตรเถิด แล้วก็ไปยังประตูพระราชนิเวศน์อีก พระราชารับสั่งให้ยกร่างของนางสุนทรีขึ้นสู่แม่แคร่ แล้วให้รักษาไว้ในสุสานผิบบิณฑบาต ชาวเมืองสาวดีทั้งหลาย เว้นพระอริยสาวกเสียกล่าวคำมีอาทิว่า พวกท่านจงดูความชั่วของสมณศากยบุตรเถิด ดังนี้แล้ว เทียวว่าพวกภิกษุทั้งในเมืองและนอกเมือง

ลำดับนั้น พวกภิกษุกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นนั้น พระศาสดาทรงทราบความสำเร็จแห่งความเสื่อมยศนั้น ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ เมื่อจะทรงลอบโยนภิกษุทั้งหลาย

จึงตรัสคำว่า ภิคุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น เสียงนี้ จักมีไม่นาน แม้พวกเธอก็จงโต้ตอบมนุษย์เหล่านั้น ด้วยคาถานี้ จึงตรัสคาถาว่า

คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง
หรือคนที่ทำความชั่วแล้วกล่าวว่า
“ฉันไม่ได้ทำ” ต่างก็ตกนรก
คน ๒ จำพวกนั้น ต่างก็มีกรรมชั่ว
ตายไปแล้วมีคติเท่าเทียมกันในโลกหน้า

ในคาถา บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- บทว่า **อญตวาที** ได้แก่ ไม่เห็นโทษของผู้อื่นเลย พุทฺธสวาท กล่าวต่อผู้อื่นด้วยคำอันไม่เป็นจริง คือไม่แท้ บทว่า **โย วาปี กตฺวา** ความว่า ก็หรือว่าผู้ใดทำกรรมชั่วแล้วพูดว่า เราไม่ได้ทำกรรมชื่อนี้ บทว่า **เปจฺจ สมา ภวนฺติ** ความว่า ชนทั้งสองพวกนั้น จากโลกนี้ไปสู่ปรโลก เป็นผู้มคติเสมอกันด้วยการเข้าถึงนรก ฯ จริงอยู่ คติของชนเหล่านั้นแหละยังกำหนดไว้ แต่อายุกำหนดไม่ได้ เพราะว่า บุคคลทำกรรมชั่วไว้มาก ไหมในนรกสันกาลนาน ทำกรรมชั่วไว้น้อย ก็ไหม้เพียงเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ก็เพราะชนทั้งสองมี กรรมอันลามกนั้นแล ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **นิหินกมฺมา มนุชา ปฺรตฺถเป็นต้น**

ลำดับนั้น ภิคุทั้งหลายเรียนคาถานั้น แล้วกล่าวตอบโต้ คนทั้งหลายที่เห็นภิคุแล้วด่าอยู่บริภาษอยู่ พวกมนุษย์เหล่านั้น ฟังคำตอบโต้เช่นนั้นแล้ว ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระสมณศากยบุตรเหล่านี้ ไม่ได้ทำกรรมชั่ว ตามที่พวกอัญญเดียรถีย์เที่ยวโฆษณาไปทั่วพระนครแน่แท้ เพราะอัญญเดียรถีย์พวกนี้ แม้กล่าวต่ด้วยผรุสวาจาอันมิใช่ของสัตบุรุษอย่างนี้ ก็ไม่แสดงอาการอันแปลกอะไรๆ ทั้งไม่ละสันติและโสรัจจะแม้แต่กล่าวสาปตามธรรมอย่างเดียวกันว่า ผู้กล่าวคำไม่เป็นจริงย่อมตกนรก สมณศากยบุตรเหล่านี้ กล่าวสาปพวกเราผู้ไม่ใคร่ควรอยู่แล้ว กล่าวต่อ พุตเหมือนให้การสาปแข่งอีกอย่างหนึ่ง พุตสาปว่า แม้หรือว่าผู้ใดทำ แต่กล่าวว่า ไม่ทำ อธิบายว่า สมณะเหล่านี้ กระทำสบถแก่พวกเราเพื่อให้รู้ว่าตนไม่ได้ทำ

ก็ความยินดียังลงด้วยพุทธานุภาพในลำดับพร้อมด้วยการฟัง พระคาถาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พวกมนุษย์เหล่านั้น ความสังเวชเกิดขึ้นแล้วว่า เรื่องนี้พวกเราได้เห็นโดยประจักษ์ ธรรมดาเรื่องที่ได้ยินแล้ว ย่อมเป็นอย่างนั้นบ้าง ย่อมเป็นอย่างอื่นบ้าง จริงอยู่ อัญญเดียรถีย์เหล่านั้นปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระสมณะเหล่านี้ เพราะฉะนั้น พวกเราไม่ฟังพูดเรื่องนี้โดยเชื่อพวกเขา เพราะว่า พระสมณะทั้งหลายรู้ได้ยาก จำเดิมแต่นั้น พวกมนุษย์ก็งดเว้นจากการโพทะนานั้นเสีย

ฝ่ายพระราชา จึงสั่งบังคับพวกราชบุรุษ เพื่อทราบถึงผู้ที่ฆ่านางสุนทรี ลำดับนั้นแล พวกนักเลงเหล่านั้น เอาหาปณะเหล่านั้นซื้อสุราดื่ม ก่อการทะเลาะกันและกันขึ้น ก็บรรดานักเลงเหล่านั้น คนหนึ่งพูดกับคนหนึ่งว่า เอ็งฆ่านางสุนทรีด้วยการตีตีเดียวตาย แล้วหมกไว้ระหว่างกองหยากเยื่อ เอาหาปณะที่ได้จากการรับจ้างนั้นซื้อสุราดื่ม เอาดื่มสืพว พวกราชบุรุษได้ยินดังนั้นแล้ว จึงจับพวกนักเลงเหล่านั้น มอบถวายแด่พระราชา พระราชาตรัสถามพวกนักเลงเหล่านั้นว่า พวกเจ้าฆ่านางสุนทรีหรือ พวกนักเลงกราบทูลว่า พระเจ้าข้า พระอาญามิพ้นเกล้า พวกข้าพระพุทธเจ้าฆ่าเอง พระราชาตรัสถามว่า ใครจ้างให้พวกเองฆ่าเขา พวกนักเลงกราบทูลว่า พวกอัญญเดียรถีย์ พระเจ้าข้า พระราชารับสั่งให้เรียกเดียรถีย์มาแล้ว จึงให้รับรู้เรื่องนั้นแล้วจึงทรงพระบัญชาว่าพวกเจ้าจง

เที่ยวพูดไปทั่วพระนครอย่างนี้ว่า พวกข้าพเจ้ามีความประสงค์จะยกโทษพระสมณโคดม จึงได้ขำนางสุนทรีนี้ พระโคดมไม่มีโทษสาวกของพระโคดมก็ไม่มีโทษเลย พวกข้าพเจ้าเท่านั้นมีโทษ อัญญเดียรธีย์เหล่านั้น ได้ทำเหมือนอย่างนั้น มหาชนเชื่อมั่นอย่างแน่นอนแล้ว พวกกันติเตียนพวกเดียรธีย์พวกเดียรธีย์ได้รับโทษทัณฑ์เพราะฆ่าคน จำเดิมแต่นั้นมา พระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ได้มีสักการะและสัมนามะมากมายเกินประมาณ ถ้ามว่า ก็ เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาค ถึงการกล่าวดูเห็นปานนี้ ? ตอบว่า

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นผู้ที่ชนเป็นอันมากสักการะบูชา บวชเป็นดาบสมีรากเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ได้สอนมนต์พวกมาณพจำนวนมาก อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ดาบสคนหนึ่งผู้ได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ได้ไปยังสำนักของเขา เขาพอเห็นดาบสนั้นเท่านั้น ก็ถูกความริษยาครอบงำ ได้ด่าทอผู้ไม่ประทุษร้ายใครนั้นว่า “ฤาษีนี้บริโภคมกาม เป็นผู้หลอกลวง” และกล่าวกับลูกศิษย์ของตนว่า “ฤาษีนี้เป็นผู้ไม่มีอาจารย์เห็นปานนี้” แม้ลูกศิษย์เหล่านั้นก็ได้ด่าบริภาษอย่างนั้นเหมือนกัน พระโพธิสัตว์นั้น เสวยทุกขีในนรกหลายพันปี ในอัฐภาพสุดท้ายนี้เป็นพระพุทธเจ้า ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภและเลิศด้วยยศ ปราภฏเหมือนดวงจันทร์เต็มดวงในอากาศ เพราะวิบากแห่งอกุศลกรรมนั้น เราถูกพวกเดียรธีย์ ส่งนางสุนทรีมากล่าวดูทำลายชื่อเสียง ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราเกิดเป็นพราหมณ์

ผู้มีสุตะซึ่งประชาชนสักการะบูชา

ได้สอนมนต์ให้มาณพประมาณ ๕๐๐ คน ในป่าใหญ่

เราได้เห็นฤาษีผู้นำเกรงกลัว ผู้ได้อภิญญา ๕

มีฤทธิ์มาก มายังสำนักของเรา

เราจึงกล่าวดูฤาษีผู้ไม่ประทุษร้ายใคร^{๑๒๔}

ครั้งนั้น เราได้บอกพวกศิษย์ว่า

ฤาษีตนนี้มีกบรีโภคมกามคุณ

เพียงเราบอกเท่านั้น พวกมาณพก็พลอยเชื่อ

ตั้งแต่นั้นมา พวกมาณพทั้งหมด

ไปเที่ยวหาอาหารในตระกูลทั้งหลาย

พากันบอกประชาชนว่า ฤาษีตนนี้มีกบรีโภคมกามคุณ

ด้วยผลกรรมนั้น ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้

ได้รับการกล่าวดู เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ^{๑๒๕}

เราเป็นนักเลงชื่อมนาลี ได้กล่าวดูพระปัจเจกพุทธเจ้า

นามว่าสุรภี ผู้ไม่ประทุษร้าย ด้วยวิบากกรรมนั้น เราจึงเที่ยวอยู่

ในนรกเป็นเวลานาน ได้เสวยทุกขเวทนา หลายพันปี ด้วยเศษ

กรรมนั้นในภพหลังสุดนี้ เราจึงได้รับคำกล่าวดู เพราะนางสุนทรี

เป็นเหตุ เพราะการกล่าวดู

^{๑๒๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๓-๗๔/๕๗๕.

^{๑๒๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๕-๗๗/๕๗๕-๕๗๖.

ในกาลว่า “มุนาฬิ นามหิ ธุตโต ฯเปฯ สุนทริกาย การณา นี้มีการอธิบายเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ก็ในสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์สักการะด้วยเครื่องสักการะเป็นต้นอันเจริญยิ่งๆ ขึ้น อันเป็นผลแห่งบุญสมภารและคุณวิเศษที่พระองค์บำเพ็ญมา ๔ อสงไขยกาลไรแสนกัป ประหนึ่งเกิดความอุตสาหะขึ้นว่าเบื้องหน้าแต่บัดนี้ เราไม่มีโอกาส จริ่งอยู่ บารมีทั้งปวงเป็นเหมือนประมวลงันว่าจักให้วิบากในอรรถาพเดียว จึงบันดาลห้วงน้ำใหญ่คือลาภสักการะให้บังเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนเมฆใหญ่เป็นคู่ๆ ตั้งขึ้นทุกทิศทำให้เกิดห้วงน้ำใหญ่ ฉะนั้น

ฝ่ายเดียรฉัตรทั้งหลาย อันใครๆ ไม่สักการะไม่เคารพ เพราะเป็นผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ในปางก่อน และเป็นผู้ปฏิบัติผิด ว่าโดยพิเศษทางพุทธรูปาทกาล เป็นผู้มีความงามวิบัติ หมตรศมีหมดเดชเสื่อมลาภสักการะเช่นนั้นของหิงห้อยในยามพระอาทิตย์ขึ้น พวกอัญญเดียรฉัตรปริพาชก ไม่อดทนสักการะของพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์ ถูกความริษยาครอบงำ จึงริษยาว่าเราจักด่ากระหนาบพวกเหล่านี้ด้วยผรุสวาจาอย่างนี้แล้วไล่ให้หนีไป เห็นภิกษุทั้งหลายในบ้านหรือในป่า ใช้ผรุสวาจาอันมิใช่ของสัตบุรุษด่าบริภาษเกรี้ยวกราดเบียดเบียน ดังนี้ และยังเบียดเบียนด้วยวาจาหยาบคายที่ไม่ใช่ของสัตบุรุษว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ ไม่มีมายอายุ ทุศีล มีธรรมเลวทราม กล่าวเท็จ ไม่เป็นสมณะ แต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ปฏิญญาว่าประพฤติพรหมจรรย์

พวกอัญญเดียรฉัตร ไม่รู้บุญสมภาร ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันไม่ทั่วไประหว่างผู้อื่น ซึ่งพระองค์เคยสั่งสมมาตลอดกาลหาประมาณมิได้ สัลเลขปฏิบัติ อันหาที่เปรียบมิได้ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีพระบารมีอันสูงสุด และพุทธานุภาพมีญาณสัมปทา และปหานสัมปทา เป็นต้น อันยอดเยี่ยม จึงระบุงถึงเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่นับถือมากนั้นๆ ตามที่ตนได้เห็นได้ยินมา จึงแสวงหาเหตุที่พระองค์จะไม่เป็นที่นับถือ เมื่อไม่พบจึงปรึกษากันว่าเพราะเหตุอะไรหนอ พวกเราจะพึงทำความเสื่อมยศให้ เกิด และทำลายลาภสักการะของพระสมณโคดมให้เสื่อมเสีย แล้วกล่าวว่า เราจักประเล้าประโลมพระสมณโคดมนั้นด้วยมาตุคาม แล้วตกลงเป็นอย่างเดียวกัน แล้วพากันไปสู่สำนักของนางสุนทรีปริพาชิกา เพื่อส่งนางไปโดยประการนั้น

นางเห็นอัญญเดียรฉัตรเหล่านั้น จึงกล่าวว่า ทำไมพวกท่านจึงพร้อมหน้าพร้อมตากันมา พวกเดียรฉัตรทั้งหลาย ทำที่ไม่พูดกัน นั่งในที่กำบังทำยาราม นางจึงถามว่า ดิฉันมีความผิดอะไร ? พวกเดียรฉัตรย้อนถามว่า ก็เจ้าเพิกเฉยเมื่อเราผู้ถูกพระสมณโคดมเบียดเบียน โทษของเธอย่อมมีใน เพราะเหตุนี้ นางถามว่า ดิฉันจะอย่างไรในข้อนี้ ? พวกเดียรฉัตรกล่าวว่า เจ้าจงกระทำความเสียชื่อเสียงแก่ พระสมณโคดม ตั้งแต่นั้นมา นางสุนทรีปริพาชิกา เมื่อทำความพยายามนั้น ในเวลาที่มหาชนฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วเข้าไปสู่พระนคร นางบ่าหน้าไปยังพระเชตวัน และถูกถามว่า เธอจะไปไหน ? จึงตอบว่า ไปสำนักพระสมณโคดม เพราะดิฉันอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคดมนี้ตั้งนี้แล้ว เมื่อเวลาผ่านไป นางกล่าวตู่ๆ ฉันทนอนอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคดม แล้วออกมา แก่เหล่าชนที่เห็นแล้วๆ พวกปุลชนผู้โง่เขลาพากันเชื่อคำพูดนั้น ส่วนบัณฑิตมีพระโสดาบันเป็นต้น ต่างไม่เชื่อ พวกเดียรฉัตรเหล่านั้น น้อมด่า ย่อมบริภาษว่า ท่านทั้งหลายจงดูความชั่วของพวกสมณศากยบุตรเถิด

ถามว่า ข้อที่พระศาสดามีบุญสมภารอันไพบูรณ์ที่พระองค์สั่งสมมา โดยเคารพตลอดกาลหาประมาณมิได้ ทรงได้รับการกล่าวตู่ที่ไม่เป็นจริงที่ร้ายแรงถึงอย่างนี้ นั่นเป็นกรรมอะไร ? ตอบว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เคยเป็นพระโพธิสัตว์ ในอดีตชาติเป็นนักแสดง ชื่อว่า **มุนาฬิ** เทียวคบแต่คนชั่ว มากไปด้วยโยนิโสมนสิการ

วันหนึ่ง เขาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่า **สุรภี** กำลังห่มจีวรเพื่อเข้าไปบิณฑบาตยังพระ นคร ก็ในสมัยนั้น ผู้หญิงคนหนึ่งเดินไปไม่ไกลพระปัจเจกพุทธเจ้านัก นักเลงกล่าวตู่ว่า สมณะนี้ ไม่ใช่ เป็นพรหมจารี ด้วยกรรมนั้นเขาจึงไหม้ในรอกหลายแสนปี เพราะเศษแห่งวิบากกรรมนั้นนั่นแล แม้ได้ เป็นพระพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ยังถูกกล่าวตู่ เพราะเหตุแห่งนางสุนทรี เพาะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

เราเป็นนักแสดงชื่อมุนาฬิ ฯลฯ เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ

เพราะการกล่าวตู่

(๔) สิลาวะระ

ในกาลว่า เวมาตุภาคิกิ ปุพเพ ฯ เปฯ มม ปาสาณสกุขรา นี้มีการอธิบายเนื้อความ ดังต่อไปนี้ :-

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อนุปิยนคมของพวกมัลลक्षัตริย์ ครั้นนั้น พวก ศากยกุมารที่มีชื่อเสียงออกผนวชตามพระผู้มีพระภาคผู้ทรงผนวชแล้ว สมัยนั้น เจ้ามหานามศากยะ และเจ้านุรุทธศากยะทั้งสองเป็นพี่น้องกันเจ้านุรุทธศากยะ ลำดับนั้น เจ้ามหานามศากยะเข้าไปหา เจ้านุรุทธศากยะถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้ตรัสกับเจ้านุรุทธศากยะดังนี้ว่า “เวลานี้พวกศากยกุมารที่มี ชื่อเสียงต่างออกบวช ตามพระผู้มีพระภาคผู้ทรงผนวชแล้ว แต่ตระกูลของเรายังไม่มีใครออกจากเรือน บวช เป็นบรรพชิตเลย นื่องบวชหรือว่าพี่จะบวช” เจ้านุรุทธศากยะทูลว่า “หม่อมฉันเป็นสุมาล ชาติ ไม่สามารถออกบวชได้เจ้าพี่จงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด” เจ้ามหานามศากยะตรัสว่า “ดีแล้วน้องอนุรุทธะ พี่จะส่งสอนวิธีการครองเรือน แก่เธอเพื่อจะได้ครองเรือนต่อไป แล้วตรัสบอก การงานที่ต้องทำทั้งปวงด้วยความยากลำบากด้วยคำว่า การงานในท้องนาเป็นอย่างนี้ๆ เจ้านุรุทธ ศากยะทูลว่า “ถ้าเช่นนั้น เจ้าพี่จงอยู่ครองเรือนจะดีกว่า หม่อมฉันจะออกจากเรือนบวชเป็น บรรพชิต”

จากนั้น เจ้านุรุทธศากยะเข้าไปเฝ้าพระมารดาถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระ มารดาดังนี้ว่า “เสด็จแม่ หม่อมฉันอยากจะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เสด็จแม่โปรดอนุญาตให้ หม่อมฉันออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด” เมื่อเจ้านุรุทธศากยะกราบทูลอย่างนี้ พระมารดา ตรัสตอบเจ้านุรุทธศากยะดังนี้ว่า “ลูกอนุรุทธะ พวกเธอเป็นลูก ๒ คน เป็นที่รักที่ชบใจของแม่ เหลือเกินถึงพวกเธอจะตายไป แม่ก็ไม่ปรารถนาจะจาก แล้วเหตุไฉนแม่จะยอมให้พวกเธอผู้ยังมีชีวิต อยู่ออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิตเล่า” แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ เจ้านุรุทธศากยะ ก็กราบ ทูลขออนุญาต กะพระมารดา ครั้นนั้น พระมารดาของเจ้านุรุทธศากยะทรงดำริว่า “พระเจ้าภัททิ ยศากยะนี้ ครองราชสมบัติของชาวศากยวงศ์ ทรงเป็นพระสหายของลูกอนุรุทธะ พระองค์จะไม่ สามารถเสด็จออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแน่” จึงตรัสกับเจ้านุรุทธศากยะดังนี้ว่า “ลูกอนุรุทธะ ถ้าพระเจ้าภัททิยศากยะจะเสด็จออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วย ลูกก็จงบวชเถิด” เจ้านุรุทธ ศากยะแม่นั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าภัททิยศากยะถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ทูลพระเจ้าภัททิยศากยะ ดังนี้ว่า “เพื่อนรัก การบวชของเราเกี่ยวเนื่องกับท่าน มาเถิด เพื่อนรัก เราทั้ง ๒ จะออกจากเรือน บวช เป็นบรรพชิตด้วยกัน” พระเจ้าภัททิยศากยะตรัสว่า “เพื่อนรัก เราออกจากเรือนบวชเป็น

บรรพชิตด้วย ไม่ได้ เจ้าอนุรุธศากยะนั้น กล่าวเนื่องๆ ว่า สหาย พระมารดาของหม่อมฉัน กล่าวอย่างนี้ว่า พระเจ้าภัททิสศากยะ ครองราชสมบัติของชาวศากยวงศ์ ทรงเป็นพระสหายของลูกอนุรุธะ ถ้าพระเจ้าภัททิส พระสหาย ของลูก จักผนวชไซ้, ลูกจงบวชพร้อมด้วยท้าวเธอเถิด เพื่อนรักเราทั้ง ๒ จะออกจากเรือนบวช เป็นบรรพชิตด้วยกัน” เจ้าอนุรุธศากยะทูลว่า “๗ ปี นานเกินไป เราไม่สามารถจะรอถึง ๗ ปีได้” พระเจ้าภัททิสศากยะตรัสว่า “เพื่อนรัก โปรดรอสัก ๖ ปี ... ๕ ปี ... ๔ ปี ... ๓ ปี ... ๒ ปี ... ๑ ปี ... เมื่อล่วง ๑ ปี .... ๗ เดือน ... ๖ เดือน ... ๕ เดือน ... ๔ เดือน ... ๓ เดือน ... ๒ เดือน ... ๑ เดือน ... ครึ่งเดือน พอพ้น ครึ่งเดือน เราทั้ง ๒ จะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยกัน เจ้าอนุรุธศากยะทูลว่า “ครึ่งเดือนก็ยังไม่เกินไป เราไม่สามารถรอถึงครึ่งเดือนได้” พระเจ้าภัททิสศากยะตรัสว่า “เพื่อนรัก ท่านโปรดรอสัก ๗ วันเถิด พอให้เรา ได้มอบราชสมบัติแก่พวกลูกๆ และญาติพี่น้อง” เจ้าอนุรุธศากยะทูลว่า “เพื่อนรัก ๗ วันไม่นานเกินไป เราจะรอ”

ครั้งนั้น พระเจ้าภัททิสศากยะ เจ้าอนุรุธะ เจ้าอาณนท เจ้าภค เจ้ากิมพิละและเจ้าเทวทัต กับอุบาสีซึ่งเป็นช่างกลบก รวมเป็น ๗ คน เสด็จออกพร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่า เหมือนเสด็จประพาสราชอุทยานพร้อมเสนา ๔ เหล่าในครั้งก่อนทั้ง ๖ พระองค์นั้นเสด็จไปทางไกลแล้วรับสั่งให้เสนากลับเข้าพรมแดนของเจ้าเมืองอื่น ทรงเปลื้องเครื่องประดับเอาผ้าห่อแล้ว ได้ตรัสกับอุบาสีช่างกลบกตั้งนี้ว่า “อุบาสี เชิญท่านกลับเถิด ทรัพย์เหล่านี้พอเลี้ยงชีพได้” ขณะเมื่ออุบาสีช่างกลบกจะกลับได้มีความคิดตั้งนี้ว่า “พวกเจ้าศากยะทั้งหลาย โหดร้ายนัก จะพึงให้ฆ่าเราด้วยเข้าพระทัยไปว่า “อุบาสีนี้ให้พระกุมารทั้งหลายหนีไป ก็พระศากยกุมารเหล่านี้ยังออกจากเรือนทรงผนวชเป็นบรรพชิตได้ โฉนเราจะบวชบ้างไม่ได้” อุบาสีช่างกลบกนั้นจึงแก้ห่อเครื่องประดับแล้วแขวนสิ่งของไว้บนต้นไม้แล้ว กล่าวว่า “ผู้พบเห็นจงนำสิ่งของที่เราให้แล้วไปเถิด” แล้วเข้าไปเฝ้าศากยกุมารเหล่านั้นถึงที่ประทับ ศากยกุมารเหล่านั้นได้รับสั่งกับอุบาสีช่างกลบกตั้งนี้ว่า “นี่ อุบาสี ท่านกลับมาทำไม” อุบาสีช่างกลบกจึงกราบทูลความนั้นแม้ทั้งหมดแล้ว ศากยกุมารทั้งหลายตรัสว่า “ท่านทำดีแล้วที่ไม่ได้กลับไป เจ้าศากยะทั้งหลายผู้โหดร้ายจะพึงให้ฆ่าท่าน ด้วยเข้าใจว่า “อุบาสีนี้ให้กุมารทั้งหลายหนีไป”

ต่อมา ศากยกุมารทั้งหลายพาอุบาสีผู้เป็นช่างกลบกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร เจ้าศากยะทั้งหลายผู้ประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคตั้งนี้ว่า “พระพุทเจ้าข้า พวกหม่อมฉันเป็นเจ้าศากยะยังมีความถือตัว อุบาสีผู้เป็นช่าง กลบกกลับใช้พวกข้าพระพุทธเจ้ามานาน ขอพระองค์ทรงโปรดให้เขาบวชก่อน พวกข้า พระพุทธเจ้าจะอภิวาท ลูกต้อนรับ ทำอัฐศีลกรรม สามิจริกรรมแก่เขาเมื่อเป็นเช่นนี้ ความถือตัวว่าเป็นศากยะของพวกหม่อมฉันจักบรรเทาไป”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคจึงโปรดให้อุบาสีผู้เป็นช่างกลบกบวชก่อน แล้วให้ศากยกุมารบวชภายหลัง ต่อมา ในระหว่างพรรษานั้นเอง ท่านพระภัททิสได้บรรลุ วิชชา ๓ ท่านพระอนุรุธะได้บรรลุทิพยจักขุ ท่านพระอาณนทได้บรรลุโสดาปัตติผล พระเทวทัตได้ฤทธิ์ขึ้นปูลุขน

[๓๓๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อนุปิยนคตามพระอัยยาคัยแล้ว เสด็จจาริกไปทางกรุงโกสัมพี เสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงกรุงโกสัมพี ทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม ในกรุงโกสัมพีนัน

ครั้งนั้น พระเทวทัตหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคิดคำนึงขึ้นในใจว่า “เรา จะพึงยังใครหนอให้เลื่อมใส ซึ่งเมื่อเขาเลื่อมใสเราแล้ว ลามสักการะเป็นอันมากพึงเกิดขึ้น” ลำดับนั้น พระ

เทวทัตได้มีความคิดดังนี้ว่า “พระเจ้าพิมพิสารนี้ พร้อมกับบริวาร หมูใหญ่ ทรงดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลแล้ว ด้วยทัสสนะเป็นปฐมนั้นแล, มีศรัทธาไม่หวั่นไหว ไม่รับโอวาทของเราอย่างแน่นอน อชาตศัตรูกุมารนี้ยังเป็นหนุ่มจะมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป ถ้ากระไร เราพึงยังอชาตศัตรูกุมารนี้ให้เลื่อมใสเมื่อเขาเลื่อมใสแล้ว ลากสักการะเป็นอันมากจะเกิดขึ้น”

ลำดับนั้น พระเทวทัตเก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวรจาริกไปทางกรุงราชคฤห์ จนถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ครั้งนั้น พระเทวทัตได้แปลงเพศเนรมิตตนเป็นกุมาร น้อยเอาจูพันเอวปรากฏบนพระเพลา(ตัก)ของอชาตศัตรูกุมาร

ครั้งนั้น อชาตศัตรูกุมารทรงกลัว หวาดหวั่น สะดุ้ง ตกพระทัย พระเทวทัตจึงได้ถามดังนี้ว่า “กุมาร ท่านกลัวฉันหรือ”

พระกุมารตรัสว่า “ใช่ เรากลัว ท่านเป็นใคร”

พระเทวทัตตอบว่า “ฉันคือพระเทวทัต”

พระกุมารตรัสว่า “ถ้าท่านเป็นพระคุณเจ้าเทวทัตก็กลับเป็นตามเพศเดิมเถิด”

ครั้งนั้น พระเทวทัตเปลี่ยนเพศกุมารน้อย(กลับเป็นภิกษุ) ทรงสังฆาฏิ บาตร และจีวร ยืนอยู่ข้างหน้าพระกุมาร ลำดับนั้น พระกุมารเลื่อมใสนักเพราะอิทธิปาฏิหาริย์นี้ ได้เสด็จไปที่อุปัฏฐากทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้า พร้อมด้วยราชรถ ๕๐๐ คัน ได้นำภัตตาหาร ๕๐๐ สำหรับไปด้วย

ต่อมา พระเทวทัตถูกลากสักการะและความสรรเสริญครอบงำ เกิดความต้องการดังนี้ว่า “เราจะปกครองภิกษุสงฆ์” พระเทวทัตจึงเลื่อมจากฤทธิ์พร้อมกับเกิด ความคิดเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงโกสัมพิตามพระอัยยาค์แล้ว เสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงกรุงราชคฤห์ ทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต ในกรุงราชคฤห์นั้น

ครั้งนั้น ภิกษุจำนวนมาก กราบทูลความเป็นไปทั้งหมด ของพระเทวทัตและของอชาตศัตรูกุมาร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “แม้อชาตศัตรูกุมารจักเสด็จโดยราชรถ ๕๐๐ คัน ไปบำรุงเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า และจกัรับสั่งให้นำภัตตาหารที่สมควรไปพระราชทาน ๕๐๐ สำหรับเพียงใด เทวทัตก็พึงหวังความเลื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย เพียงนั้น หวังความเจริญไม่ได้^{๑๒๖}

ภิกษุทั้งหลาย อชาตศัตรูกุมาร ฯลฯ ความเจริญอย่าได้หวัง ลากสักการะ และสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตก็เพื่อฆ่าตนเอง ลากสักการะและการสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อความสะดวกเหมือนคนเอาดีหมาที่จุมูกลูกสุนัข ลูกสุนัขก็จะเพิ่มความดุยิ่งขึ้น

ภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและการสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง ลากสักการะและการสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อความสะดวก เหมือนต้นกล้วยออกปลีเพื่อฆ่าตนเอง ออกปลีเพื่อความสะดวก^{๑๒๗}

ภิกษุทั้งหลาย ลากสักการะและการสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง ลากสักการะและการสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อความสะดวก เหมือนต้นไผ่ตกขุ่ยเพื่อฆ่าตนเอง ตกขุ่ยเพื่อความสะดวก

^{๑๒๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๕/๒๘๘.

^{๑๒๗} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๘/๑๒๓-๑๒๔.

ภิกษุทั้งหลาย ลามสัการะและการสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง ลามสัการะและการสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อความเสื่อม เหมือนต้นอ้อตกขุย เพื่อฆ่าตนเอง ตกขุยเพื่อความเสื่อม

ภิกษุทั้งหลาย ลามสัการะและการสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง ลามสัการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นแก่เทวทัตเพื่อความเสื่อม เหมือนแม่ม้าอัสตรตั้งครรภ์เพื่อฆ่าตนเอง ตั้งครรภ์เพื่อความเสื่อม

พระผู้มีพระภาคตรัสตั้งนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาประพันธ์ว่า

“ผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่
ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ ลูกม้าอัสตรฆ่าแม่ม้า ฉนโค
สัการะย่อมฆ่าคนชั่ว ฉนนัน”^{๑๒๘}

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคแวดล้อมด้วยบริษัทหมู่ใหญ่ ประทับนั่งแสดง ธรรมแก่บริษัทซึ่งมี พระราชาประทับอยู่ด้วย ครั้นนั้น พระเทวทัตลุกจากอาสนะ ห่ม อุตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาคแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธานุเจ้าข้า เวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงพระชราภาพ เป็นผู้เฒ่าสูงอายุ ล่วงกาลผ่านวัยไปโดยลำดับแล้ว พระพุทธานุเจ้าข้า บัดนี้ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปล่อยวาง ประกอบตนอยู่ในธรรมสำหรับอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน โปรดมอบภิกษุสงฆ์ให้ข้าพระพุทธเจ้าเถิด ข้าพระพุทธเจ้าจะปกครองภิกษุสงฆ์” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เทวทัต แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลานะเรายังไม่มอบภิกษุสงฆ์ให้ เราจะมอบภิกษุสงฆ์ให้เธอซึ่งเป็นคนต่ำช้า บริโภคปัจจัยจุกกลืนน้ำลายได้อย่างไรเล่า”

ขณะนั้น พระเทวทัตคิดว่า “พระผู้มีพระภาคทรงรุกรานเราท่ามกลางบริษัทที่มี พระราชาประทับอยู่ด้วย ด้วยพระดำรัสว่าเป็นผู้บริโภคน้ำลาย จุกกลืนน้ำลาย ทรงยกย่องแต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ” จึงโกรธ ไม่พอใจ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วทำประทักษิณจากไป นี่เป็นการผูกอาฆาตครั้งแรกในพระผู้มีพระภาค ของพระเทวทัต

ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงทำปกาสนียกรรมในกรุงราชคฤห์แก่เทวทัตโดยประกาศว่า “เมื่อก่อน พฤติกรรมของพระเทวทัตเป็นอย่างหนึ่ง เวลานี้เป็นอย่างหนึ่ง พระเทวทัตประพฤตสิ่งใดด้วยกายวาจา ไม่พึงเห็นว่าพระพุทธานุ หรือพระสงฆ์เป็นอย่างนั้น พึงเห็นว่า สิ่งนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของพระเทวทัต

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับท่านพระสารีบุตรว่า “สารีบุตร ถ้าอย่างนั้น เธอจงทำปกาสนียกรรมในกรุงราชคฤห์แก่เทวทัตเถิด” พระสารีบุตรกราบทูลว่า “เมื่อก่อนข้าพระพุทธเจ้ากล่าวยกย่องพระเทวทัตในกรุงราชคฤห์ว่า “โคธิบุตรมีฤทธิ์มาก โคธิบุตรมีอำนาจมาก ข้าพระพุทธเจ้าจะทำปกาสนียกรรมในกรุงราชคฤห์แก่พระเทวทัตอย่างไร พระพุทธานุเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สารีบุตร เธอกล่าวยกย่องเทวทัตตามความเป็นจริง มิใช่หรือ ว่า “โคธิบุตรมีฤทธิ์มาก โคธิบุตรมีอำนาจมาก” ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า “จริงอย่างนั้น พระพุทธานุเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สารีบุตร เธอก็จงทำปกาสนียกรรมในกรุงราชคฤห์แก่เทวทัต ตามความเป็นจริงอย่างนั้นเหมือนกัน” ท่านพระสารีบุตรทูลรับสนองพระพุทธานุเจ้าแล้ว

^{๑๒๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๓/๒๖๐., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๔/๒๘๗., อ.จ.ตฺถก. (ไทย) ๒๑/๖๘/๑๒๔.

ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงแต่งตั้งสารีบุตรเพื่อทำปาสณียกรรมในกรุงราชคฤห์แก่เทวทัต โดยประกาศว่า “เมื่อก่อนพฤติกรรมของพระเทวทัตเป็นอย่างหนึ่ง เวลานี้เป็นอย่างหนึ่ง พระเทวทัตประพฤตสิ่งใดด้วยกาย วาจา ไม่พึงเห็นว่า พระพุทฺธ พระธรรม หรือพระสงฆ์เป็นอย่างนั้น พึงเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของพระเทวทัต”

ครั้นพระสารีบุตรได้รับแต่งตั้งแล้วจึงเข้าไปกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุหลายรูป ทำปาสณียกรรมพระเทวทัต โดยประกาศว่า “เมื่อก่อน ฯลฯ พึงเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของพระเทวทัตเอง” คนทั้งหลายในกรุงราชคฤห์ที่ไม่ศรัทธา ไม่เลื่อมใส มีความรู้ไม่ดี กล่าวอย่างนี้ว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้เป็นคนริษยา ริษยาลาภสักการะของพระเทวทัต” ส่วนพวกที่มีศรัทธา มีความเลื่อมใส มีความรู้ดี ก็กล่าวอย่างนี้ว่า “เรื่องนี่คงไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย เพราะพระผู้มีพระภาครับสั่งให้ทำปาสณียกรรมในกรุงราชคฤห์ แก่พระเทวทัต”

ครั้งนั้น พระเทวทัตเข้าไปหาอชาตศัตถุกุมารถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับอชาตศัตถุกุมารดังนี้ว่า “พระกุมาร เมื่อก่อนมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน บัดนี้ มีอายุสั้น การที่พระองค์จะพึงสิ้นพระชนม์เมื่อยังเป็นพระกุมาร เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ ถ้าเช่นนั้น พระองค์จงปลงพระชนม์พระชนก แล้วเป็นพระราชา อาตมาที่จะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคแล้วเป็นพระพุทฺธเจ้า”

ครั้งนั้น อชาตศัตถุกุมารดำริว่า “พระคุณเจ้าเทวทัตมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก พระคุณเจ้าเทวทัตจะต้องรู้” วันหนึ่งได้เห็นภิกษุแนบพระเพลา ทรงกล้ว หวาดหวั่น สะดุ้ง ตกพระทัย เสด็จเข้าไปในพระราชวังอย่างเร่งรีบช่วงเวลากลางวัน พวกมหามาดยที่เฝ้าประตูพระราชวังแลเห็นอชาตศัตถุกุมาร มีอาการกลัว หวาดหวั่น สะดุ้ง ตกพระทัยเสด็จเข้าไปในราชวังอย่างเร่งรีบช่วงเวลากลางวัน จึงได้จับไว้ มหามาดยเหล่านั้นตรวจพบภิกษุเหน็บอยู่ที่พระเพลา จึงทูลถามอชาตศัตถุกุมารดังนี้ว่า “พระองค์มีประสงค์จะทำอะไร พระเจ้าข้า”

อชาตศัตถุกุมารตรัสตอบว่า “เราประสงค์จะปลงพระชนม์พระชนก”

พวกมหามาดยทูลถามว่า “พระองค์ถูกใครยุยง”

อชาตศัตถุกุมารตรัสตอบว่า “พระคุณเจ้าเทวทัต”

มหามาดยบางพวกลงมติอย่างนี้ว่า “ควรปลงพระชนม์พระกุมาร ฆ่าพระเทวทัต และฆ่าภิกษุทั้งหมด”

มหามาดยบางพวกลงมติอย่างนี้ว่า “ไม่ควรฆ่าภิกษุทั้งหลาย เพราะพวกภิกษุไม่มีความผิดอะไร ควรปลงพระชนม์พระกุมารและฆ่าพระเทวทัตเท่านั้น”

มหามาดยบางพวกลงมติอย่างนี้ว่า “ไม่ควรปลงพระชนม์พระกุมาร และไม่ควรฆ่าพระเทวทัต ทั้งไม่ควรฆ่าภิกษุทั้งหลาย แต่ควรนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระราชา ให้ทรงทราบ พวกเราจะปฏิบัติตามที่พระราชารับสั่ง”

ลำดับนั้น มหามาดยเหล่านั้นคุมอชาตศัตถุกุมารไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว กราบทูลเรื่องนั้นให้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐทรงทราบ

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐตรัสถามว่า “ท่านทั้งหลาย พวกมหามาดย ลงมติกันอย่างไร” พวกมหามาดยกราบทูลว่า “พระเจ้าข้า มหามาดยบางพวกลงมติอย่างนี้ว่า “ควรปลงพระชนม์พระกุมาร ฯลฯ พวกเราจะปฏิบัติตามที่พระราชารับสั่ง”

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครธมตรัสว่า “ท่านทั้งหลาย พระพุทธ พระธรรม หรือพระสงฆ์ จะเกี่ยวอะไร พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ทำปาณินยกรรมในกรุงราชคฤห์ แก่พระเทวทัตโดยประกาศว่า “เมื่อก่อน ฯลฯ พึงเห็นว่ามันเป็นเรื่องส่วนตัวของพระเทวทัต ก่อนแล้วมิใช่หรือ” บรรดาอมาตย์เหล่านั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครธมรับสั่งให้ถ้อยคพวกที่ลงมตอย่างนี้ว่า “ควรปลงพระชนม์พระกุมาร ชำพระเทวทัต และชำภิกษุทั้งหมด” ทรงลดตำแหน่งพวกที่ลงมตอย่างนี้ว่า “ไม่ควรชำภิกษุทั้งหลาย เพราะพวกภิกษุไม่มีความผิดอะไร ควรปลงพระชนม์พระกุมารและชำพระเทวทัตเท่านั้น” ทรงเลื่อน ตำแหน่งพวกที่ลงมตอย่างนี้ว่า “ไม่ควรปลงพระชนม์พระกุมาร ไม่ควรชำพระเทวทัต ทั้งไม่ควรชำภิกษุทั้งหลาย แต่ควรนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พวกเราจะปฏิบัติตามที่พระราชารับสั่ง”

ต่อมา พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครธมรับสั่งถามอชาตศัตรูกุมารว่า “ลูกต้อง การชำพ่อเพื่ออะไร”

อชาตศัตรูกุมารกราบทูลว่า “หม่อมฉันต้องการราชสมบัติ พระเจ้าข้า”

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครธมตรัสว่า “ถ้าลูกต้องการราชสมบัติ ราชสมบัติ ก็เป็นของลูก” แล้วทรงมอบราชสมบัติแก่อชาตศัตรูกุมาร

ครั้งนั้น พระเทวทัตเข้าไปเฝ้าอชาตศัตรูกุมารถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายพระพรอชาตศัตรูกุมารดังนี้ว่า “ขอถวายพระพร ขอพระองค์โปรดสั่งใช้ราชบุรุษปลงพระชนม์พระสมณโคดม”

ครั้งนั้น อชาตศัตรูกุมารสั่งราชบุรุษทั้งหลายว่า “พวกท่านจงปฏิบัติตามคำสั่ง ของพระคุณเจ้าเทวทัต”

ต่อมา พระเทวทัตสั่งบุรุษคนหนึ่งว่า “พระสมณโคดมประทับอยู่ที่โน้น ท่าน จงไปปลงพระชนม์พระองค์แล้วกลับมาทางนี้” แล้วชุมบุรุษไว้ริมทาง ๒ คนด้วยสั่งว่า “พวกท่านจงฆ่าคนที่เดินมาทางนี้เพียงลำพัง แล้วมาทางนี้” ชุมบุรุษไว้ริมทางอีก ๔ คนด้วยสั่งว่า “พวกท่านจงฆ่าคน ๒ คนที่เดินมาทางนี้ แล้วมาทางนี้” ชุม บุรุษไว้ริมทางอีก ๘ คนด้วยสั่งว่า “พวกท่านจงฆ่าคน ๔ คนที่เดินมาทางนี้แล้ว มาทางนี้” ชุมบุรุษไว้ริมทางอีก ๑๖ คนด้วยสั่งว่า “พวกท่านจงฆ่าคน ๘ คนที่เดิน มาทางนี้แล้วมาทางนี้”

ครั้งนั้น บุรุษคนหนึ่งนั้นถือดาบและโล่หุ้มสอย เข้าไปหาพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ยืนกล้ว หวาดหวั่น สะดุ้ง ตกใจจนตัวแข็งทื่อไม่ห่างจาก พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาครับสั่งกับบุรุษนั้นผู้ยืนกล้ว หวาดหวั่น สะดุ้ง ตกใจ จนตัวแข็งทื่อว่า “มาเถิด ท่านอย่ากลัวเลย” ลำดับนั้น บุรุษนั้นวางดาบและโล่ ปลดธนูวางไว้ ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วเข้าไป หาพระผู้มีพระภาค แล้วชบศิระชะแทบพระยุคลบาท ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าได้กระทำความผิด เพราะความโง่เขลาเบาปัญญา ที่มีจิตคิดประทุษร้าย คิดจะปลงพระชนม์ จึงเข้ามาที่นี้ ขอพระองค์โปรด ประทานอภัยโทษแก่ข้าพระพุทธเจ้า เพื่อสำรวมต่อไปเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เอาเถิด การที่ท่านได้ทำความผิดเพราะความโง่เขลา เบาปัญญา ที่มีจิตคิดประทุษร้ายคิดจะปลงพระชนม์จึงเข้ามาที่นี้ เพราะเหตุที่ท่านเห็นความผิดเป็นความผิดแล้ว แก้ไขให้ถูกต้อง ข้อนั้นเรายอมรับ เพราะการที่บุคคล เห็นความผิดเป็นความผิดแล้วแก้ไขให้ถูกต้อง และสำรวมต่อไป นี่เป็นความเจริญในวินัย ของพระอริยะ” แล้วทรงแสดงธรรม ในที่สุดแห่งเทศนา

นายขมังธนูนั้น ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล สดุดีคุณของพระศาสดา มอบตนไว้ในศาสนา พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสกับบุรุษนั้นดังนี้ว่า “ท่านอย่าไปทางนั้น จงไป ทางนี้” แล้วส่งเขาไปทางอื่น

ครั้งนั้น บุรุษอีก ๒ คนนั้นปรึกษากันว่า “ทำไมหนอบุรุษคนหนึ่งนั้นจึงมาช้า” แล้วเดินสวนทางไป ได้พบพระผู้มีพระภาค จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่เขาทั้งสอง ในที่สุดแห่งเทศนา บุรุษทั้งสองนั้น ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล ผู้อันพระผู้มีพระภาคทรงส่งให้เดินทางไปเหมือนนัยก่อน

บรรดาบุรุษเหล่านั้น บุรุษคนหนึ่งนั้นเข้าไปหาพระเทวทัตถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกับพระเทวทัตดังนี้ว่า “กระผมไม่สามารถปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคได้ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก” พระเทวทัตตอบว่า “อย่าเลยท่าน ท่านอย่าปลงพระชนม์พระสมณโคดมเลย เราจะลงมือปลงพระชนม์พระสมณโคดมเอง”

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจรมอยู่ ณ ที่ร่มเงาภูเขาชิลมุกฏ ครั้งนั้น พระเทวทัตขึ้นภูเขาชิลมุกฏถึงศาลาก่อนใหญ่ ด้วยหมายใจว่า “เราจะปลง พระชนม์พระผู้มีพระภาคด้วยก้อนศิลานี้” ยอดภูเขา ๒ ข้างมาบรรจบกันรับศิลาก้อนนั้นไว้ สะเก็ดศิลากะเด็นจากก้อนศิลานั้นไปกระทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค จนห้อพระโลหิต

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแหงนพระพักตร์ ได้ตรัสกับพระเทวทัตดังนี้ว่า “โมฆบุรุษ เธอส่งสมสิ่งที่มีไข่มุกไข่มุกไข่มุกมากมาย จิตคิดร้าย คิดฆ่า ทำโลหิตของตถาคตให้ห้อ” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ เทวทัตผู้มีจิตคิดร้าย คิดฆ่า ทำโลหิตของตถาคตให้ห้อ นี่เป็นอนันตริยกรรมข้อที่ ๑ ที่เทวทัตสั่งสมไว้”

ภิกษุทั้งหลายได้สดับข่าวว่า “พระเทวทัตวางแผนปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาค” จึงพากันเดินจรมอยู่รอบๆ วิหารของพระผู้มีพระภาค กระทำการสาธยายเสียงดังอีกทีก็ก้องเพื่ออารักขาป้องกันคุ้มครองพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคทรงทราบอยู่เองแล จึงรับสั่งถามท่าน พระอานนท์ว่า “อานนท์ เพราะเหตุไร เสียงสาธยายนั้นจึงดังอีกทีก็ก้อง” ท่าน พระอานนท์จึงกราบทูล เรื่องราวทั้งปวงแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ ถ้าเช่นนั้น เธอจงไปบอกภิกษุเหล่านั้นว่า พระศาสดา รับสั่งหาพวกท่าน” พระเถระ ได้ทำเหมือนอย่างนั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่ โอกาส ที่จะปลงชีวิตตถาคตด้วยความพยายามของผู้อื่น พระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่ปรินิพพานด้วยความพยายามของผู้อื่น” และตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไปอยู่ตามที่เดิม พระตถาคตทั้งหลายเป็นผู้ที่ไม่ต้องอารักขา”

ถามว่า พระผู้มีพระภาค ทรงมีพระสันดาน(พระทัย) บริสุทธิ์จากกิเลส พร้อมทั้งवासนา ยังถูกสะกิดหिन เห็นปานนี้ กระทบข้อพระบาท ด้วย(อกุศล)กรรมบางอย่างหรือ ? ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลย :-

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์และน้องชายเป็นลูกพี่เลี้ยงด้วยกัน เมื่อบิดาล่วงไป พี่น้องทั้งสองนั้นทะเลาะกัน เพราะอาศัยพวกทาส จึงได้คิดร้ายกันและกัน พระโพธิสัตว์กัดทับน้องชายไว้ เพราะความที่ตนมีพลกำลัง แล้วลึงหินทับลงบนน้องชายนั้น พระโพธิสัตว์นั้นเสวยทุกขในนรกเป็นต้นหลายพันปี เพราะผลกรรมนั้น ในอัฐภาพสุดท้ายนี้เกิดเป็นพระพุทธเจ้า ได้ถูกสะกิดหिनเห็นปานนี้

ที่พระเทวทัต ผู้ประสงค์จะปลงพระชนม์ กระทบข้อพระบาทแล้ว ด้วยอำนาจแห่งเวรจิตในกาลที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าฝานามว่าเสรี ถามว่า พระเทวทัตได้ทำเวรจิตในพระพระผู้มีพระภาคไว้ในกาลไหน ? (ตอบว่า)

ในอดีตกาล ในกัปที่ ๕ จากภัทรกัปนี้ พระโพธิสัตว์ได้เป็นพ่อค้าหาบเร่ ในเสรีรัฐ พระโพธิสัตว์นั้น ไปเพื่อประโยชน์ค้าขาย กับด้วยพ่อค้าหาบเร่ผู้โลเลคนหนึ่ง นามว่าเสรีวะ ข้ามแม่น้ำชื่อว่านิลวาหา เข้าไปยังเมืองชื่อว่าอิฐฐปุระ แบ่งถนนในเมือง เที้ยวไปขายสินค้า ในถนนที่ถึงแก่ตน พ่อค้าแม่นอกนี้ก็ยึดเอาถนนที่ถึงแก่ตน และในเมืองนั้น ได้มีตระกูลเศรษฐีเก่าแก่อยู่ตระกูลหนึ่ง บุตรพี่ชายและทรัพย์ทั้งหมด ได้ถึงความสิ้นไปแล้ว เหลือเพียงเด็กสาวคนหนึ่งกับยาย หญิงทั้งสองคนนั้นกระทำการรับจ้างคนเหล่าอื่นเลี้ยงชีวิต แต่ในเรือนได้มีลาดทองคำ ที่มหาเศรษฐีของยายและเด็กหญิงสาวเหล่านั้นเคยใช้สอย ถูกเก็บไว้กับภานะอื่น ไม่ใช่สอยสิ้นกาลนาน เกิดสนิมจับ หญิงเหล่านั้นไม่รู้ความที่ลาดนั้นเป็นลาดทองคำ พ่อค้าผู้โลเลนั้นเที้ยวไปในสมัยนั้นด้วยการกล่าวว่า “พวกท่านจงรับเอาเครื่องประดับ จงรับเอาเครื่องประดับ” ก็ไปถึงประตูบ้านนั้น หญิงสาวนั้นเห็นพ่อค้านั้นแล้ว จึงกล่าวกับยายว่า “แม่ ท่านจงถือเอาเครื่องประดับชิ้นหนึ่งเพื่อเรา”

ยายบอกว่า “แม่ พวกเราเป็นคนจน พวกเราให้อะไรแล้วจักถือเอา” หญิงสาวกล่าวว่า “พวกเรามีลาดใบนี้อยู่ และไม่มีอุปการะแก่พวกเรา” ยายบอกว่า “เจ้าให้ลาดใบนี้แล้วจงถือเอา” เธอให้เรียกพ่อค้ามาแล้ว ให้นั่งบนอาสนะ ให้ลาดใบนั้น แล้วกล่าวว่า “นาย ท่านถือเอาลาดใบนี้แล้ว จงให้เครื่องประดับบางอย่างแก่น้องหญิงของท่าน” พ่อค้าใช้มือจับลาดแล้ว คิดว่า “จักเป็นลาดทองคำ พริกใช้เข็มขัดที่หลังลาดรู้ว่าเป็นทองคำ” คิดว่า “เราไม่ให้อะไรๆ แก่หญิงเหล่านี้แล้วจักนำลาดนี้ไปกล่าวว่า “ลาดนี้จะมีค่าอะไร ลาดนี้ไม่มีค่าแม้ครั้งมาสก ทั้งไว้ที่พื้นดิน ลูกจากอาสนะแล้วหลีกไป” พระโพธิสัตว์คิดว่า “บุคคลนอกนี้ ย่อมได้เพื่อเข้าไปยังถนนที่บุคคลหนึ่งเข้าไปออกไปแล้ว จึงเข้าไปยังถนนนั้นแล้ว เที้ยวไปด้วยการกล่าวว่า พวกท่านจงถือเอาเครื่องประดับ จงถือเอาเครื่องประดับ ถึงประตูเรือนนั้นนั้นแล

เด็กหญิงนั้นจึงกล่าวกับยายอย่างนั้นแลอีก ครั้นนั้นยายจึงกล่าวกับเด็กหญิงนั้นว่า “แม่ พ่อค้าที่มาคนแรกโยนลาดใบนั้นลงบนพื้นไปแล้ว บัดนี้ พวกเราจักให้อะไรแล้วถือเอา”

เด็กหญิงกล่าวว่า “พ่อค้าคนนั้นมีวาจาหยาบ ส่วนคนนี้เห็นว่ามีรัก เจริญอ่อนหวาน บางที พ่อค้าคนนี้พึงถือเอาลาดใบนั้น”

ยายกล่าวว่า “แม่ ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงเรียกมา” เด็กหญิงนั้นจึงเรียกพ่อค้านั้นมา ลำดับนั้นยายหลานทั้งสองจึงได้ให้ลาดใบนั้นแก่พ่อค้าคนนั้น ผู้เข้ามายังเรือน นั่งแล้ว พ่อค้านั้นทราบความที่ลาดใบนั้นเป็นลาดทองคำ จึงกล่าวว่า “แม่ ลาดใบนี้มีค่าถึงแสนหนึ่ง ในมือของเราไม่มีสินค้ามีราคาถึงแสน” ยายและหลานกล่าวว่า “นาย พ่อค้าคนที่มาก่อน กล่าวว่า “ลาดใบนี้ ไม่มีค่าแม้ครั้งมาสก โยนไปที่ภาคพื้นไปแล้ว แต่ลาดใบนี้กลายเป็นลาดทองคำ เพราะบุญของท่าน พวกเราจะให้ลาดใบนี้แก่ท่าน ท่านให้สินค้าบางชนิดเท่านั้นแก่พวกเราแล้ว จงถือเอาลาดใบนี้ไปเถิด” พระโพธิสัตว์จึงให้ ทรัพย์ ๕๐๐ กหาปณะที่อยู่ในมือขณะนั้น และสินค้าทั้งหมดมีราคา ๕๐๐ แล้วขอเพียงเท่านั้นว่า “พวกท่านจงให้คันชั่งนี้ กระสอบ และทรัพย์ ๘ กหาปณะแก่เรา” ถือเอาแล้วหลีกไป พระโพธิสัตว์นั้นไปยังฝั่งแม่น้ำอย่างรวดเร็ว ให้ทรัพย์ ๘ กหาปณะแก่นายเรือแล้วขึ้นเรือไป

แต่นั้น แม่พ่อค้าโลเลไปยังเรือนนั้นอีก จึงกล่าวว่า “จงนำเอาไปนั้นมา เราจักให้สินค้าบางชนิดนั้นแลแก่ท่าน” หญิงนั้นจึงบรรยายพ่อค้านั้นแล้วกล่าวว่า “ท่านได้ตราราคาของค่าอันมีค่าแสนหนึ่งของพวกเรา ให้มีราคาเพียงครึ่งมาสก ส่วนพ่อค้าผู้ทรงธรรมคนหนึ่ง เหมือนเป็นนายของท่าน ให้ทรัพย์หนึ่งแก่พวกเราแล้ว ถือเอาเอาไปนั้นไป” พ่อค้าผู้โลเลพอฟังคำนั้น เกิดความเศร้าโศกอย่างรุนแรงว่า “เราเสื่อมจากของที่มีค่าถึงแสนหนึ่ง พ่อค้าคนนี้สร้างความเสื่อมอันยิ่งใหญ่แก่เราหนอ ไม่อาจตั้งสติไว้ได้ หมดความรู้สึก เทกหาปณะที่อยู่ในมือของตนและห่อสินค้าที่ประตูเรือนนั้นแล ทั้งผ้าถุง และผ้าห่ม ถือเอาคันชั่งให้เป็นไม้เท้า หลีกไปตามรอยของพระโพธิสัตว์ ถึงฝั่งน้ำแล้ว เห็นพระโพธิสัตว์ไปอยู่ กล่าวว่า “พ่อผู้เจริญ จงให้เรือของนายเรือกลับ” แต่พระโพธิสัตว์ห้ามว่า “พ่ออย่าได้กลับแล้ว” เมื่อพ่อค้าคนนั้นเห็นพระโพธิสัตว์ไปอยู่นั้นแล ความเศร้าโศกอย่างรุนแรงก็เกิดขึ้น หทัยได้เร่าร้อน โลหิตพุ่งออกจากปาก หทัยแตกเหมือนโคลนในบ่อ ฉะนั้น พ่อค้าผู้โลเลนั้นผูกอาฆาตในพระโพธิสัตว์แล้ว ก็ถึงความสิ้นชีวิต ณ ที่นั้นนั้นแล พระโพธิสัตว์ขึ้นเรือไปแล้ว

พ่อค้านั้นเบียดเบียนกันและกันหลายแสนชาติ ด้วยอำนาจความปรารถนาในอัตภาพนี้ บังเกิดในสากยตระกูล เมื่อพระผู้มีพระภาคบรรลุสัมโพธิญาณแล้วประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ โดยลำดับ ได้ไปสำนักของพระผู้มีพระภาค พร้อมกับพระอนุรุธะเป็นต้น แล้วบวช เป็นผู้ได้ฌาน ปราภฏแล้ว ทูลขอพรพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ทั้งปวงจงสมาทานอุตงค์ ๑๓ มีเทียวบิณฑบาตเป็นวัตรเป็นต้น ภิกษุสงฆ์ทั้งสิ้นจงเป็นภาระของข้าพระองค์” พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาต พระเทวทัตผู้กวนแค้นจึงเสื่อมจากฌาน ต้องการจะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาค วันหนึ่งยืนอยู่เบื้องบนพระผู้มีพระภาคผู้ประทับยืนอยู่ที่เชิงเขาเวภาระ แล้วกลิ้งยอดเขาลงมา ยอดเขายอดอื่นได้รองรับยอดเขาที่ตกลงมา ด้วยอำนาจของพระผู้มีพระภาค สะเก็ดหินที่เกิดขึ้นเพราะยอดเขาเหล่านั้นกระทบกัน ปลิวมากระทบหลังพระบาทของพระผู้มีพระภาค เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ในชาติก่อน เราได้ฆ่าน้องชายต่างมารดา

เพราะเหตุแห่งทรัพย์

จับโยนลงชอกภูเขา แล้วโยนหินทับไว้

ด้วยผลกรรมนั้น พระเทวทัตจึงผลัดก้อนหินกลิ้งลงมา

สะเก็ดหินกระทบนิ้วหัวแม่เท้าของเรา (จนห้อเลือด)^{๑๒๙}

(๕) สกติกาวะระ

ในกาลว่า ปุเรห์ ทารโก หตวา ฯเปฯ เทวทัตโต วิฆาตวา นี้มีการแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลหนึ่ง ในเวลาเป็นเด็กกำลังเล่นในถนนใหญ่ ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลังเทียวบิณฑบาตในถนน จึงคิดว่า “สมณะโสดนี้จะไปไหน” จึงหยิบสะเก็ดหินโยนไปบนหลังเท้าของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น หนึ่งหลังเท้าขาด เลือดไหลออก เพราะบาปกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นได้เสวยทุกข์ใหญ่ในรอกหลายพันปี ถึงเป็นพระพุทธเจ้าก็ได้เกิดห่อพระ

^{๑๒๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๘-๗๙/๕๗๖.

โลหิต เพราะสะเก็ดหินกระทบบนหลังพระบาท ด้วยอำนาจกรรมเก่า ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ในชาติก่อน เราเป็นเด็กเล่นอยู่ที่หนทางใหญ่
ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในหนทาง
จึงขวางสะเก็ดหินใส่
เพราะผลกรรมนั้น ในภพสุดท้ายนี้
พระเทวทัตจึงประกอบนายขมังธนูเพื่อฆ่าเรา

(๖) สัตถัจฉโท

ในกาลว่า ราชาคี ปตติโก อสมี ฯ เปฯ น หิ กมมํ วินสสติ นี้มีการแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระราชา ในปัจจุบันประเทศ พระโพธิสัตว์นั้นเป็นนักเลง ด้วยอำนาจการคลุกคลีกับคนชั่ว และด้วยอำนาจการอยู่ในปัจจุบันประเทศ เป็นคนหยาบช้ำ อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์นั้น ถู้อมัดเดินเท้าเปล่า เทียวไปในเมือง ได้เอามัดฆ่าฟันคนผู้ไม่มีความผิดได้ไปแล้ว ด้วยผลของบาปกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นไหม้ในนรกหลายพันปี เสวยทุกข์ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น ด้วยผลกรรมที่เหลือ แม้ในกาลเป็นพระพุทธรเจ้าในอภิปุสสุททาย ถูกพระเทวทัต ผู้มีจิตอันลามกสักการะครอบงำ ผู้เสื่อมจากฌานพร้อมกับจิตที่เกิดขึ้นว่า เราจักปกครองภิกษุสงฆ์ เข้าไปหาพระผู้มีพระภาค ทูลขอว่า พระเจ้าข้า เวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงชราแก่เฒ่าแล้ว, ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงเป็นผู้ชวนชวนน้อย ประกอบเนื่องๆ ซึ่งธรรมเครื่องอยู่สบายในทิวาธรรมเถิด, หม่อมฉันจักบริหารภิกษุสงฆ์ ขอพระองค์โปรดมอบภิกษุสงฆ์ประทานแก่หม่อมฉันเถิด ดังนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสปฏิเสธว่า “อย่าเลยเทวทัต เธออย่าขอบใจที่จะปกครองภิกษุสงฆ์ เลย” ทูลขออีก แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ถูกพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เทวทัต แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลานะเรายังไม่มอบ ภิกษุสงฆ์ให้ เราจะมอบภิกษุสงฆ์ให้เธอซึ่งเป็นคนต่ำช้า บริโภคปัจจัยดุจกลืนน้ำลายได้อย่างไรเล่า” พระเทวทัตโกรธ ไม่พอใจด้วยคิดว่า “พระผู้มีพระภาคทรงรุกรานเราท่ามกลางบริษัทที่มีพระราชาประทับอยู่ด้วย ด้วยพระดำรัสว่าเป็นผู้บริโภคน้ำลาย ทรงยกย่องแต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ” ได้ผูกอาฆาตนี้ในพระผู้มีพระภาค จึงเข้าไปหาอชาตศัตรูกุมาร กล่าวยุยงว่า “พระกุมาร เมื่อก่อนมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน บัดนี้ มีอายุสั้น การที่พระองค์จะพึงสิ้นพระชนม์เมื่อยังเป็นพระกุมาร เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ ถ้าเช่นนั้น พระองค์จงปลงพระชนม์พระชนกแล้วเป็นพระราชา อาตมาก็จะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคแล้วเป็นพระพุทธรเจ้า” (จากนั้น) ส่งบุรุษ ๓๑ คน ให้ฆ่าพระผู้มีพระภาค ซึ่งไม่สามารถทำอย่างใดอย่างต่อพระผู้มีพระภาคได้ กลับดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล แล้วกลับไปแจ้งเรื่องทั้งปวง พระเทวทัตจึงกล่าวว่า “อย่าเลยท่าน ท่านอย่าปลงพระชนม์พระสมณโคดมเลย เราจะลงมือปลงพระชนม์พระสมณโคดมเอง” อลวขึ้นเขาคิชฌกูฏ กลิ้งศิลาก้อนใหญ่ ด้วยหมายใจว่า “เราจะปลง พระชนม์พระผู้มีพระภาคด้วยก้อนศิลานี้” ยอดภูเขา ๒ ข้างมาบรรจบกันรับศิลาก้อนนั้นไว้ ได้เป็นผู้มีเกิดขึ้น เพราะก้อนหินที่พระเทวทัตกลิ้งมากระแทกเข้า หมอชีวกได้ผ่าฝืนนั้นด้วยเมตตาจิต การทำพระโลหิตให้ห่อขึ้น ของพระเทวทัตผู้มีจิตเป็นข้าศึก ได้เป็นอนันตริยกรรม การฝ่าฝืนของหมอชีวกผู้มีเมตตาจิต ได้เป็นบุญอย่างเดียว ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ในกาลก่อน เราเป็นพระราชาชาตินี้กรบ

ฆ่าบุรุษเป็นอันมากด้วยหอก เพราะวิบากกรรมนั้น

เราถูกไฟไหม้อย่างเหลือทนในนรก ด้วยเศษกรรมนั้น

บัดนี้ ไฟนั้นไหม้ผิวหนังที่เท้าของเราทั้งสี่ เพราะวากรรมยังไม่หมดไป^{๑๓๐}

(๓) นานาครี

ในกาลว่า หตถา โรโหปุเร อาสี ฯ ๑ ฯ ทารุणे สมุปาคมิ นีมีการแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันสถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์มีช่างชื่อนานาครีดูร้าย ชอบฆ่าคน ครั้งนั้น พระเทวทัตเข้าไปในกรุงราชคฤห์แล้วไปที่โรงช่าง ได้กล่าวกับพวกนายควาญช้างดังนี้ ว่า “พวกเราเป็นพระญาติของพระราชสา สามารถจะแต่งตั้งผู้อยู่ในตำแหน่งต่ำไว้ในตำแหน่งสูง สามารถเพิ่มเบี้ยเลี้ยงบ้าง เงินเดือนบ้าง ท่านทั้งหลาย เอาอย่างนี้ เวลาพระสมณโคตมเสด็จมาทางตรอกนี้ พวกท่านจงปล่อยช้างนานาครีนี้ ที่ถูกรอกสุราเข้า ๑๖ หม้อ เข้าสู่ตรอกนี้” พวกนายควาญช้างรับคำพระเทวทัตแล้วว่า อย่างนั้นขอรับ ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จ เข้าไปในกรุงราชคฤห์พร้อมภิกษุหลายรูป เสด็จดำเนินถึงตรอกนั้น พวกควาญช้าง แลเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินถึงตรอกนั้น ครั้นแล้วจึงปล่อยช้างนานาครีที่ถูกรอกสุราเข้า ๑๖ หม้อ เข้าตรอกนั้นไป ช้างนั้นเดินมุ่งหน้าสู่ถนนเป็นต้น ครั้งนั้น หญิงคนหนึ่ง อุ้มเด็กทารก เดินมาตามถนน ช้างเห็นหญิงนั้นแล้วติดตามไป

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนช้างนานาครี เจ้ามิได้ถูกส่งไปเพื่อฆ่าหญิงนั้น เจ้าจงมาทางนี้ ช้างนานาครีมองเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินมาแต่ไกล จึงหันมาติดตามพระผู้มีพระภาค ช้างนั้น เมื่อเดินมาได้ชูงง หูขึ้น หางชี้ วิ่งตรงไปที่พระผู้มีพระภาค ภิกษุเหล่านั้นเห็นช้างนานาครีวิ่งมาแต่ไกล จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ช้างนานาครีนี้ดูร้ายหยาบคายนัก ชอบฆ่าคน กำลังตรงมาทางตรอกนี้ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดเสด็จกลับเถิด พระพุทธเจ้าข้า ขอพระสุคตโปรดเสด็จกลับเถิด” พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย มาเถิด พวกเธออย่ากลัวไปเลย ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสที่จะปลงชีวิตตกตาศด้วยความพยายามของผู้อื่น ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลายจะไม่ปรินิพพานด้วยความพยายามของผู้อื่น” แม้ครั้งที่ ๒ ..... แม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ฯลฯ ขอพระสุคตโปรดเสด็จกลับเถิด พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย มาเถิด พวกเธออย่ากลัวไปเลย ฯลฯ ปรีนิพพานด้วยความพยายามของผู้อื่น”

เวลานั้น คนทั้งหลายหนีขึ้นไปบนปราสาทบ้าง เรือนโล้นบ้าง บนหลังคาบ้าง ในกลุ่มคนพวกนั้น บรรดาคนที่ไม่ศรัทธา ไม่เลื่อมใส มีความรู้ไม่ดี กล่าวอย่างนี้ว่า “พวกเราเอ๋ย พระมหาสมณโคตมรูปงามจะถูกฆ่า” ส่วนบรรดาคนที่มิศรัทธา เลื่อมใส เป็นบัณฑิต มีความรู้ กล่าวอย่างนี้ว่า “พวกเราเอ๋ย ประเดี้ยวคอยดูสงครามระหว่าง พระพุทธเจ้ากับช้าง” ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแผ่เมตตาจิตไปที่ช้างนานาครี ลำดับนั้น ช้างนานาครีได้สัมผัสกระแสเมตตาจิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า

^{๑๓๐} พ.อ. (ไทย) ๓๒/๘๔-๘๗/๕๗๖-๕๗๗.

จึงลงดวงลงแล้วเข้าไปหา พระผู้มีพระภาค ยืนอยู่ตรงพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคทรงยกพระหัตถ์ขวา
ลูบ กระพองข้างนาฬาคีรี พลาตรัสสอนข้างนาฬาคีรีด้วยพระคาถาทั้งหลายว่า

กุญชรเอ๋ย เจ้าอย่าคิดเข้ามาทำร้ายพระพุทธรเจ้า
กุญชรเอ๋ย การคิดเข้ามาทำร้ายพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย
เป็นเหตุแห่งความทุกข์
กุญชรเอ๋ย ผู้ฆ่าพระพุทธรเจ้า
จากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้าจะไม่มีสุคติภูมิเลย
เจ้าอย่ามัวเมา อย่าประมาท
เพราะคนผู้ประมาทแล้วย่อมไม่ไปสุคติ
เจ้านี้แหละจักกระทำเหตุให้เจ้าเดินทางไปสุคติ

ทันใดนั้น ข้างนาฬาคีรีเอาจวงสุบละอองธูลีที่ใกล้พระบาทของพระผู้มีพระภาคแล้วพ่นลง
บนกระหม่อม(ของตน) ย่อตัวถอยออกไปชั่วระยะเห็นพระองค์ ลำดับนั้น ข้างนาฬาคีรีได้กลับไปที่โรง
ช้างยืนอยู่ที่เดิม ก็ข้างนาฬาคีรีได้รับการฝึกแล้วอย่างนั้น

ครั้งนั้น เหล่าเทวดาและพรหมเป็นต้น เกิดจิตอัศจรรย์ไม่เคยมีมาก่อน พากันบูชาด้วย
เครื่องบูชาทั้งหลายมีพวงดอกไม้เป็นต้น ในพระนครทั้งสิ้น เกิดกองทรัพย์สูงประมาณเข้า พระราชา
ให้ป่าวร้องว่า ทรัพย์ทั้งหลายที่อยู่ทางประตูทิศตะวันตก จงเป็นของชาวพระนคร (ส่วน)ทรัพย์ที่
ทั้งหลายอยู่ทางประตูทิศตะวันออก จงนำเข้าเก็บในพระคลังหลวง ชาวเมืองทั้งหลายได้ปฏิบัติ
ตามนั้น ครั้งนั้น ข้างชื่อนาฬาคีรี จึงเป็นช้างได้ชื่อใหม่ว่า ข้างธนบาล

สมัยนั้น คนทั้งหลายพากันขับร้องคานานี้ว่า

คนฝึกช้างและคนฝึกม้าบางพวก
มีท่อนไม้ ขอและแส้จึงจะฝึกได้
พระพุทธรเจ้าผู้ประสพพระคุณยิ่งใหญ่
ไม่ต้องใช้ท่อนไม้ ไม่ต้องใช้ศัสตราทรงฝึกช้างได้เลย^{๑๓๑}

คนทั้งหลายพากันดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “พระเทวทัตนี้เป็นคนบาป เป็นคนไม่มี
บุญ เพราะได้พยายามปลงพระชนม์พระสมณโคดมผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้” ลาก
สักการะของพระเทวทัตจึงเสื่อมสิ้นไป ส่วนลากสักการะ ของพระผู้มีพระภาคกลับเจริญยิ่งขึ้น พระ
เทวทัต พร้อมบริษัต์ เสื่อมจากลาภและสักการะแล้ว ต้องขอแล้วขออีกจึงได้ฉัน(อาหาร) ถามว่า ก็
เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรวบรวมการสั่งสมกุศลจิตตลอดเวลา ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป
จึงได้รับการเบียดเบียนจากคนอื่นเห็นปานนี้ ? ข้าเจ้าจะกล่าวเฉลย :-

ในอดีต พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นคนเลี้ยงช้าง ขึ้นช้างเที่ยวไปอยู่ เห็นพระปัจเจกพุทธรเจ้าใน
หนทางใหญ่ คิดว่า “คนหัวโล้นนี้มาจากไหน” เป็นผู้มีจิตถูกโทสะกระทบแล้ว เกิดเป็นดุจตระปูตรึงจิต
ได้ทำช้างให้ขัดเคืองด้วยกรรมนั้น พระโพธิสัตว์ได้เสวยทุกข์ในอบาย หลายพันปี แล้วเกิดเป็น
พระพุทธรเจ้าในอิตถภาพสุดท้าย พระเทวทัตทำพระเจ้าอชาตศัตรูให้เป็นสหายแล้วให้สัญญาว่า
“มหาบพิตร พระองค์จะปลงพระชนม์พระบิดาแล้ว เป็นพระราชาเถิด หม่อมฉันปลงพระชนม์

^{๑๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๑., ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๗๘/๕๐๕.

พระพุทเจ้าแล้วจักเป็นพระพุทเจ้า” ในวันหนึ่ง ได้ไปยังโรงช่าง ตามที่พระราชาทรงอนุญาต แล้วสั่งคนเลี้ยงช้างว่า “พรุ่งนี้ ท่านจะให้ช่างนาฬาคีรีตีหม้อ ๑๖ หม้อ แล้วจงปล่อยไปในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเสด็จเที่ยวบิณฑบาต พระนครทั้งสี่จะได้มีความโกลาหลอย่างใหญ่หลวง พวกชาวเมืองคิดว่า “พวกเราจักดูการรบของนาคคือช้าง กับนาคคือพระพุทเจ้า” แล้วผูกเตียงและเตียงซ้อนในถนนหลวง จากช้างทั้งสอง แล้วประชุมกันแต่เช้าตรู่ ฝ่ายพระผู้มีพระภาคทรงชำระพระสรีระเสร็จแล้ว มีหมู่ภิกษุแวดล้อม เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ในขณะนั้น พวกคนเลี้ยงช้างได้ปล่อยช้างนาฬาคีรี โดยทำนองที่กล่าวแล้วนั้นแล ช้างนาฬาคีรีนั้นทำลายถนนและหนทางสี่แพร่งเป็นต้น เดินมาครั้งนั้น หญิงคนหนึ่งกำลังพาเด็กเดินข้ามถนน ช้างเห็นหญิงนั้นจึงติดตามไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ช้างนาฬาคีรี เจ้ามิได้ถูกส่งไปเพื่อฆ่าหญิงนั้น เจ้าจงมาทางนี้” ช้างนั้นพอได้ยินเสียงนั้น ก็ได้วิ่งมุ่งหน้ามายังพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจึงทรงแผ่เมตตาที่ควรแผ่ไปในจักรวาลอันหาประมาณมิได้ในสัตว์อันหาที่สุดมิได้ ไปในช้างนาฬาคีรีตัวเดียวเท่านั้น ช้างนั้นอันพระเมตตาของพระผู้มีพระภาคทรงถูกต้องแล้ว จึงกลายเป็นช้างไม่มีภัย หมอบลงที่บาทมูลของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจึงทรงวางพระหัตถ์ลงบนกระหม่อมของช้างนั้น ครั้งนั้น เทวดาและพรหมเป็นต้นมีจิตเกิดอัศจรรย์ ได้พากันบูชาด้วยดอกไม้และเกสรดอกไม้เป็นต้น กองทรัพย์ประมาณเท่าเข้าได้มีในพระนครทั้งสี่ พระราชาสั่งให้ตีกลองปาวประกาศว่า “ทรัพย์ในประตูด้านทิศตะวันตก จงมีแก่ชาวพระนคร ทรัพย์ที่ประตูด้านทิศตะวันออกจงนำเข้าไปในพระคลังหลวง” ชนทั้งหมดพากันกระทำตามนั้น ในครั้งนั้น ช้างนาฬาคีรีจึงได้มีชื่อว่า ธนपालะ พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังวัดเวฬุวัน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ในชาติก่อน เราเป็นนายควาญช้าง
ได้ใส่ช้างไล่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนีสูงสุด
ซึ่งกำลังเที่ยวบิณฑบาต
ด้วยผลกรรมนั้น ช้างนาฬาคีรีเชือกคู่ร้าย
จึงวิ่งไล่เราในกรุงราชคฤห์อันประเสริฐ^{๑๓๒}

(๘) สีสทุกษะ

ในคาถาว่า อหิ เกวณฺณคามมहि ฯ เป ฯ ยทา หนี วิญญู โภ นี้มีการแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า พระกุมาร ๓ พระองค์เหล่านี้ คือ พระปเสนทิกุมาร ผู้เป็นโอรสของพระเจ้ามหาโกศล ในพระนครสาวัตถี พระนามว่าปเสนทิกุมาร, พระกุมารของเจ้าลิฉฉวี ในพระนครเวลาสี พระนามว่ามหาลิ, โอรสของเจ้ามัลละ ในพระนครกุสินารา พระนามว่าพันธุละ เสด็จไปนครตักกสิลาเพื่อเรียนศิลปะในสำนักอาจารย์ทศปาโมกข์ มาพบกันที่ศาลานอกพระนคร ต่างก็ถามถึงเหตุที่มา ตระกูล และพระนามของกันและกันแล้ว เป็นพระสหายกัน ร่วมกันเข้าไปหาอาจารย์ต่อกาลไม่นานนัก (ก็) เรียนศิลปะสำเร็จ (จึง) กราบลาอาจารย์พร้อมกันเสด็จออก (จากกรุงตักกสิลา) ได้ไปสู่ที่อยู่ของตนๆ บรรดาพระกุมารทั้ง ๓ พระองค์นั้น ปเสนทิกุมาร ทรงแสดงศิลปะถวายพระชนก อันพระชนกทรง

^{๑๓๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๒-๘๓/๕๗๖.

เลื่อมใสแล้ว (จึง) อภิเษกในราชสมบัติ. มหาภิรมย์ เพื่อจะทรงแสดงศิลปะแก่เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ก็ทรงแสดงด้วยความอุตสาหะมาก. พระเนตรของพระองค์ได้แตกไปแล้ว. พวกเจ้าลิจฉวีปรึกษากันว่า พุโธเอย์ อาจารย์ของพวกเรา ถึงความเสียพระเนตรแล้ว, พวกเราจะไม่ทอดทิ้งท่าน, จักบำรุงท่าน ดังนี้แล้ว จึงได้ถวายประตู่^๑ ด้านหนึ่ง ซึ่งเก็บส่วยได้วันละแสนแก่มหาภิรมย์นั้น. พระองค์ทรงอาศัยประตู่ นั้น ให้โอรสของเจ้าลิจฉวี ๕๐๐ องค์ ทรงศึกษาศิลปะ อยู่แล้ว. (ฝ่าย) พันธูลกุมาร เมื่อพวกตระกูลมัลลราชกล่าวว่า ขอพันธูลกุมารจงฟันไม้ไผ่เหล่านี้ ดังนี้แล้ว ได้กระโดดขึ้นไปยังอากาศ(สูง) ถึง ๘๐ ศอก เอาดาบฟันไม้ไผ่ ๖๐ ลำ ที่พวกเจ้ามัลลเอาไม้ไผ่ ๖๐ ลำใส่ซึ่งเหล็กในท่ามกลางแล้ว ให้ยกขึ้นตั้งไว้ (ซากกระเด็น) ไปแล้ว, พันธูลกุมารนั้นได้ยินเสียงดัง กริก ของซึ่งเหล็กในมัดสุดท้าย (จึง) ถามว่า นี่อะไร ? ได้ยินว่าเขาเอาซึ่งเหล็กในไม้ไผ่ทุกมัดแล้ว จึงทั้งดาบ ร้องให้พลางพูดว่า บรรดาญาติและเพื่อนของเราประมาณเท่านี้ แม้แต่คนเดียว ซึ่งเป็นผู้มีความสันทนา(ในเรา) มิได้บอกเหตุนี้ (แก่เรา), ก็หากว่า เราพึงรู้ไซ้, พึงฟันไม้ไผ่เสียซึ่งเหล็กดังขึ้นเลยแล้วทูลแก่พระชนนีและพระชนกว่า หม่อมฉันจักฆ่าเจ้ามัลลเหล่านี้แม้ทั้งหมดแล้วครองราชสมบัติอันพระชนนีและพระชนกห้ามแล้ว โดยประการต่างๆ เป็นต้นว่าลูกเอ๋ย นี้ เป็นราชประเพณี, เจ้าไม่ได้เพื่อจะทำอย่างนั้น จึงทูลว่า ถ้ากระนั้น หม่อมฉันจักไปสู่สำนักเพื่อของหม่อมฉัน ดังนี้ ได้เสด็จไปเมืองสาวัตถีแล้ว.

พระเจ้าปเสนทิทรงทราบการเสด็จมาของพันธูลนั้น ก็ทรงต้อนรับ เชิญให้เสด็จเข้าพระนครด้วยสักการะใหญ่แล้ว ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเสนapati. พันธูลเสนapati นั้น ให้เชิญพระชนนีและพระชนกมาพักอาศัยอยู่ในเมืองสาวัตถีนั้นนั่นแล.

ภายหลังวันหนึ่ง พระราชาประทับยืนอยู่ปราสาทชั้นบน ทอดพระเนตรไปยังระหว่างถนน เห็นภิกษุหลายพันธุ์ ซึ่งไปเพื่อต้องการทำภักติก ในคฤหาสน์ของท่านเหล่านี้ คือ ท่านอนาถปิณฑิก เศรษฐี จูฬอนาถปิณฑิก เศรษฐี นางวิสาขา นางสุปปาวสา จึงตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไปไหนกัน? เมื่อพวกราชบุรุษทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ภิกษุสองพันธุ์ ไปเพื่อประโยชน์แก่ภักติทั้งหลายมีนิจกต สลากภักติ และคิลานภักติ เป็นต้น ในคฤหาสน์ของอนาถปิณฑิก เศรษฐีทุกๆ วัน, ภิกษุ ๕๐๐ รูป ไปคฤหาสน์ของจูฬอนาถปิณฑิก เศรษฐีเป็นนิตย์. ของนางวิสาขา (และ) นางสุปปาวสา ก็เช่นเดียวกัน ดังนี้แล้ว ทรงพระประสงค์จะบำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เองบ้าง จึงเสด็จไปวิหาร ทรงนิมนต์พระศาสดา พร้อมกับภิกษุพันธุ์ ถวายทานด้วยพระหัตถ์ (เอง) สิ้น ๗ วัน ในวันที่ ๗ ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ พระองค์จงทรงรับภิกษาของพระองค์ พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เป็นนิตย์เถิด. พระศาสดา ตรัสว่า มหาบพิตร ธรรมดาพระพุทธรูปทั้งหลาย ย่อมไม่รับภิกษาประจำในที่แห่งเดียว, ประชาชนเป็นจำนวนมาก ย่อมหวังเฉพาะการมาของพระพุทธรูปทั้งหลาย.

พระราชา ทูลว่า ถ้ากระนั้น ขอพระองค์ โปรดส่งภิกษุรูปหนึ่งไปประจำเถิด. พระศาสดา ได้ทรงทำให้เป็นภาระของพระอนนทเถระ. พระราชาไม่ทรงจัด (เจ้าหน้าที่) ไว้ว่า เมื่อภิกษุสงฆ์มาแล้วชื่อว่าชนเหล่านี้ รับบาตรแล้ว จงอังคาส ทรงอังคาสด้วยพระองค์เองเท่านั้นตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๘ ทรงลืมไป จึงได้ทรงกระทำให้นั่นซ้ำแล้ว. ก็ธรรมดาในราชตระกูล ชนทั้งหลาย อันพระราชา มิได้ทรงสั่งแล้ว ย่อมไม่ได้เพื่ออุปาสะทั้งหลาย นิมนต์พวกภิกษุให้แล้วอังคาส. พวกภิกษุ (ก็) คิดกันว่า เราไม่อาจเพื่อยับยั้งอยู่ในที่นี้ได้ พวกกันหลักไปเสียหลายรูป.

แม้พระอานนทเถระ มีบารมีอันบำเพ็ญแล้วตั้งแสนกับ สมบูรณ์ด้วยอภินิหาร มีบุญมาก เมื่อจะรักษาความเลื่อมใสของตระกูล จึงได้ยับยั้งอยู่ เพราะความที่ตนเป็นไปในอำนาจแห่งเหตุ, พวกราชบุรุษนิมนต์ท่านรูปเดียวเท่านั้นให้นั่งแล้วอังคาส. พระราชาเสด็จมาในเวลาที่พวกภิกษุไปแล้ว ทอดพระเนตรเห็นชาพนียะและโกชนียะตั้งอยู่อย่างนั้นแหละ จึงตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายมิได้มาหรือ ? ทรงสดับว่า พระอานนทเถระมารูปเดียวเท่านั้น พระเจ้าข้าทรงพิโรธภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ได้ทำการตัดขาด ต่อเราเพียงเท่านั้นเป็นแน่ จึงเสด็จไปสำนักพระศาสดา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จัดแจงภิกษาไว้ เพื่อภิกษุ ๕๐๐ รูป, ทราบว่า พระอานนทเถระรูปเดียวเท่านั้นมา, ภิกษุที่หม่อมฉันจัดแจงแล้ว ตั้งอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ภิกษุ ๕๐๐ รูป ไม่กระทำความสำคัญในพระราชวังของหม่อมฉัน (เลย), จักมีเหตุอะไรหนอแล ? พระศาสดาไม่ตรัสโทษของพวกภิกษุ ให้พระราชาเข้าพระทัยด้วยพระดำรัสว่า มหาบพิตรสาวกทั้งหลายของอาตมภาพ ไม่มีความคุ้นเคยกับพระองค์, เพราะเหตุนั้น ภิกษุทั้งหลายจักไม่ไปแล้ว

พระราชาทรงดำริว่า เราควรจะทำความคุ้นเคยกับภิกษุสงฆ์, เราจักทำอย่างไรหนอ ? ดังนี้ แล้ว ทรงดำริ (อีก)ว่า ควรทำพระธิดาแห่งพระญาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไว้ในพระราชมนเทียร, เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกภิกษุหนุ่มและพวกสามเณร (ก็จะ) คุ้นเคยแล้วมายังสำนักของเราเป็นนิตย ด้วยคิดว่า พระราชเป็นพระญาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้ (จึง) ส่งพระราชสาสน์ไปสำนักเจ้าศากยะทั้งหลายว่า ขอเจ้าศากยะทั้งหลาย จงประทานพระธิดาคนหนึ่งแก่หม่อมฉัน,แล้วรับสั่งบังคับทูตทั้งหลายว่า พวกท่านพึงถามว่า เป็นพระธิดาแห่งเจ้าศากยะองค์ไหน ? ทราบแล้ว (จึง) มา. พวกทูตไปแล้ว ทูลขอเจ้าหญิง (คนหนึ่ง) แก่เจ้าศากยะทั้งหลาย. เจ้าศากยะเหล่านั้นประชุมกันแล้ว ทรงดำริว่า พระราชาเป็นฝักฝ่ายอื่น, ฌีว่า พวกเราจักไม่ให้ไซ้, ท้าวเธอจักทำให้เราฉิบหาย, ก็ (เมื่อว่า) โดยสกุล ท้าวเธอไม่เสมอกับเราเลย, พวกเราควรทำอย่างไรกันดี ? ท้าวมหานามตรัสว่า ธิดาของหม่อมฉัน ชื่อ วาสภขัตติยาเกิดในท้องของนางทาสี ถึงความเป็นผู้มีรูปงามเลิศมีอยู่, พวกเราจักให้นางนั้น ดังนี้แล้ว จึงรับสั่งกะพวกทูตว่า ดิละ พวกเราจักถวายเจ้าหญิงแด่พระราชา. ทูตทูลถามว่า นางเป็นพระธิดาของเจ้าศากยะองค์ไหน ? เจ้าศากยะ. เป็นพระธิดาของท้าวมหานามศากยราช ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าอาวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อวาสภขัตติยา.

ทูตเหล่านั้นไปกราบทูลแด่พระราชา (ของตน). พระราชาตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นก็ดีละ, พวกเธอจงรับนำมาเถิด, ก็ธรรมดาพวกกษัตริย์มีเล่ห์กลมาก (จะ) พึงส่งแม่ลูกสาวของนางทาสีมา (ก็อาจเป็นได้), พวกท่านจงนำธิดาผู้สวยอยู่ในภวณะเดียวกันกับพระบิดามา ดังนี้แล้ว ทรงส่งทูตทั้งหลายไป. พวกเขาไปแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชาทรงปรารถนาพระธิดาผู้สวยร่วมกับพระองค์. ท้าวมหานามรับสั่งว่าได้ไซ้ พ่อ (จึง) ให้ตกแต่งนาง ในเวลาสวยของพระองค์รับสั่งให้เรียกนางมาแสดงอาการ (ประหนึ่ง) ร่วมสวยกับนางแล้วมอบแด่ทูตทั้งหลาย. พวกเขาพานางไปยังเมืองสาวัตถีแล้ว กราบทูลเรื่องราวนี้แด่พระราชา. พระราชาทรงพอพระทัย ตั้งให้นางเป็นใหญ่กว่าสตรี ๕๐๐ คน อภิเษกไว้ในตำหนักอัครมเหสี. ต่อกาลไม่ช้านัก นาง (ก็) ทรงครรภ์ พอครรภ์แก่รอบ ได้ประสูติพระโอรส มีวรรณะเหมือนทองคำ. ในวันขนานพระนามพระโอรสนั้น คนทั้งหลาย จึงได้ทรงขนานพระนามว่า วิภูญะ ต่อมา พระราชาได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่ภูญกุมารนั้น ในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์นั้นแล

วิญญูญกumarนั้น ทรงเจริญด้วยเครื่องบำรุงสำหรับกุมาร ในเวลาที่มีพระชนม์ ๗ ขวบ ทรงเห็นของเล่นต่างๆ มีรูปช้างและรูปม้าเป็นต้น ของกุมารเหล่านี้ อันบุคคลนำมาจากตระกูลยาย จึงถามพระมารดาว่า เจ้าแม่ ใครๆ เขาก็นำบรรณาการมาจากตระกูลยายเพื่อพวกกุมารเหล่านี้, พระญาติใดๆ ย่อมไม่ส่งบรรณาการไร ๆ มาเพื่อหม่อมฉัน (บ้างเลย), เจ้าแม่ไม่มีพระชนนีพระชนกหรือ ? ที่นั่น พระมารดาจึงลงโอรัสนั้นว่า พ่อ เจ้าศากยะเป็นยายของเจ้ามีอยู่, แต่อยู่ไกล, เหตุนั้น พวกท่าน (จึง) มิได้ส่งเครื่องบรรณาการไร ๆ มาเพื่อเจ้า. ในเวลาที่มีพระชันษาครบ ๑๖ ปี พระกุมารจึงทูลพระมารดาอีกว่า เจ้าแม่ หม่อมฉันใครจะเยี่ยมตระกูลพระเจ้ายาย แม้ถูก พระมารดาห้ามอยู่ว่า อย่าเลย ลูกเอ๋ย, ลูกจักไปทำอะไรในที่นั้น ก็ยังอ่อนวอนรำไป. ที่นั่น พระมารดา ของพระกุมาร ก็ยอมว่า ถ้าอย่างนั้นก็ไปเถิด. พระกุมารกราบทูลพระราชาบิดาแล้ว เสด็จออกไปพร้อมกับบริวารเป็นอันมาก. พระนางสภขัตติยาทรงส่งจดหมายล่วงหน้าไปก่อนว่า หม่อมฉันอยู่ในที่นี้สบายดี, พระญาติทั้งหลายอย่าแสดงโทษใดๆ ของพระสวามีแก่พระกุมารนั้นเลย. เจ้าศากยะทรงทราบข่าววิญญูญกumarเสด็จมาทรงปรึกษากันว่า พวกเราไม่อาจไหว้ (วิญญูญกumar) ได้ จึงส่งพระกุมารทั้งหลายที่เด็กๆ กว่าวิญญูญกumarนั้นไปยังชนบทเสีย, เมื่อวิญญูญกumarนั้นเสด็จถึงกิลพัสดุ์บุรี, ก็ประชุมกันในท้องพระโรง. วิญญูญกumarได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

ลำดับนั้น พวกเจ้าศากยะกล่าวแก่พระกุมารนั้นว่า พ่อ ผู้นี้เป็นพระเจ้าตาของพ่อ, ผู้นี้เป็นพระเจ้าลุง. วิญญูญกumarนั้น เทียวไหว้เจ้าศากยะทั้งหมด มิได้เห็นเจ้าศากยะแม้องค์หนึ่งไหว้ตน (จึง) ทูลถามว่า ทำไมหนอ จึงไม่มีเจ้าศากยะทั้งหลายไหว้หม่อมฉันบ้าง ? พวกเจ้าศากยะตรัสว่า พ่อ กุมารที่เป็นน้องๆ ของพ่อ เสด็จไปชนบท (เสียหมด) แล้วทรงทำสักการะใหญ่แก่พระกุมารนั้น. พระองค์ประทับอยู่สิ้น ๒-๓ วัน (ก็) เสด็จออกจากพระนคร ด้วยบริวารเป็นอันมาก. ลำดับนั้น นางทาสีคนหนึ่งแข่งด่าว่า นี่เป็นแผ่นกระดานที่บุตรของนางทาสีชื่อว่าสภขัตติยานั่ง ดังนั้นแล้ว ล้างแผ่นกระดานที่พระกุมารนั้นนั่งในท้องพระโรง ด้วยน้ำเจือด้วยน้ำนม. มหาตเล็กคนหนึ่ง ลืมอาวุธของตนไว้ กลับไปเอาอาวุธนั้น ได้ยินเสียงด่าวิญญูญกumar จึงถามโทษนั้น ทราบว่า นางวาสภขัตติยา เกิดในท้องของนางทาสีของท้าวมหานามศากยะ (จึง) บอกกล่าวแก่พวกพล. ได้มีการอื้อฉาวกันอย่างขนานใหญ่ว่า ได้ยินว่า พระนางวาสภขัตติยา เป็นธิดาของนางทาสี. เจ้าวิญญูญกumarทรงสดับคำนั้น ตั้งพระหฤทัยไว้ว่า เจ้าศากยะเหล่านั้น จงล้างแผ่นกระดานที่เราทิ้งด้วยน้ำเจือด้วยน้ำนมก่อน, แต่ในกาลที่เราดำรงราชสมบัติแล้ว เราจักเอาเลือดในลำคอของเจ้าศากยะเหล่านั้น ล้างแผ่นกระดานที่เราทิ้ง เมื่อพระองค์เสด็จยাত্রาถึงกรุงสาวัตถี, พวกอำมาตย์ก็กราบทูลเรื่องทั้งหมดแต่พระราชา. พระราชาทรงพิโรธเจ้าศากยะว่า ได้ให้ธิดานางทาสีแก่เราจึงรับสั่งให้รับเครื่องบริหารที่พระราชทานแก่พระนางวาสภขัตติยาและพระโอรส, ให้พระราชทานเพียงสิ่งของอันผู้เป็นทาสและทาสีพึงได้ เท่านั้น.

ต่อมา โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน พระศาสดาเสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ ประทับนั่งแล้ว. พระราชาเสด็จมาถวายบังคมแล้วทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าคิดว่า พวกพระญาติของพระองค์ ประทานธิดาแก่นางทาสีแก่หม่อมฉัน, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงรับเครื่องบริหารของนางวาสภขัตติยานั้นพร้อมทั้งบุตร ให้ๆ เพียงสิ่งของอันผู้เป็นทาสและทาสีควรได้เท่านั้น. พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร พวกเจ้าศากยะทำกรรมไม่สมควร, ธรรมดา เมื่อจะให้ ก็ควรให้พระธิดาที่มีชาติเสมอกัน มหาบพิตร ก็อาตมภาพขอทูลพระองค์ว่า พระนางวาสภขัตติยาเป็นพระธิดาของขัตติยราช ได้อภิเษกในพระราชมนเทียรของขัตติยราช, ฝ่ายวิญญูญกumar (ก็) ทรงอาศัยขัตติยราชนั้นแลประสูติแล้ว,

ธรรมดาว่า โคตรฝ่ายมารดาจักทำอะไร (ได้), โคตรฝ่ายบิดาเท่านั้นเป็นสำคัญ ดังนี้แล้วตรัสว่า โบราณกบัตติทั้งหลายได้พระราชทานตำแหน่งอัครมเหสี แก่หญิงผู้ยากจนชื่อกัญฐาหริกา, และพระกุมารที่เกิดในท้องของนางนั้น (ก็) ถึงความเป็นพระราชินีในพระนครพาราณสี (อันกว้างใหญ่ไพศาล) ถึง ๑๒ โยชน์ ทรงพระนามว่า กัญฐาหรินราชินี พระราชาทรงสดับธรรมกถา ทรงยินดีว่า ทราบว่า โคตรฝ่ายบิดาเท่านั้นเป็นสำคัญ จึงรับสั่งให้พระราชทานเครื่องบริหารเช่นเคยนั้นแล แก่มาดาและบุตร. ทรงตั้งแม่วิภูษะ ไว้ในตำแหน่งเสนาบดี

ภรรยาแม่ของพันธูเสนาบดีแล ชื่อมัลลิกา ซึ่งเป็นพระธิดาของเจ้ามัลละ ในกุสินารานคร ไม่คลอดบุตรสืบกาลนาน. ต่อมา พันธุเสนาบดีส่งนางไปว่า เจ้าจงไปสู่เรือนแห่งตระกูลของตนเสียเถิด. นางคิดว่า เราจักเฝ้าพระศาสดาแล้ว (จึง) ไป (จึง) เข้าไปยังพระเชตวัน ยืนถวายบังคมพระศาสดา อันพระศาสดาตรัสถามว่า เธอจะไป ณ ที่ไหน ? กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สามีส่งหม่อมฉันไปสู่เรือนแห่งตระกูล.

พระศาสดา. เพราะเหตุไร ? นาง. นัยว่า หม่อมฉันเป็นหมัน ไม่มีบุตร.

พระศาสดา. ถ้าอย่างนั้น, ก็คือการไปไม่มี, จงกลับเสียเถิด. นางดีใจ ถวายบังคมพระศาสดา กลับไปสู่निเวศน์ เมื่อสามีสถามว่า กลับมาทำไม ? (ก็) ตอบว่า พระทศพลให้ฉันกลับ. พันธุละคิดว่า พระทศพลผู้ทรงเห็นการณ์ไกล จักเห็นเหตุ (นี้) จึงรับไว้. ต่อมาไม่นานนัก นางก็ตั้งครรภ์ เกิดแพ้ท้อง บอกว่าความแพ้ท้องเกิดแก่ฉันแล้ว.

พันธูละ. แพ้ท้องอะไร ?

นาง. นาย ฉันใครจะลงอาบแล้วดื่มน้ำคร่ำดื่มในสระโบกขรณี อันเป็นมงคลในงานอภิเษกแห่งคณะราชตระกูล ในนครไพศาลี. พันธุละกล่าวว่า ดีละ แล้วถือธนูอันบุคคลพึงโกงด้วยเรียวแรงของบุรุษพหนึ่ง อุ่มนางขึ้นรถ ออกจากเมื่อสาวตฤิ ขับริดเข้าไปสู่เมืองไพศาลี โดยประตูที่เจ้าลิจฉวีให้แก่มหาลิจฉวี. ก็ที่อยู่อาศัยของเจ้าลิจฉวีนามว่ามหาลิมืออยู่ ณ ที่ใกล้ประตูนั้นแล. พอท่านได้ยินเสียงรถกระทบธรณีประตู จึงกล่าวว่า เสียงรถของพันธูละ วันนี้ ภัยจะเกิดแก่พวกเจ้าลิจฉวี.

การอารักขาสระโบกขรณี แข็งแรงทั้งภายในและภายนอก, เบื้องบนเขาซึ่งชายโลหะ, แม้ นก ก็ไม่มีโอกาส. ฝ่ายพันธูเสนาบดี ลงจากรถ เชิญพวกมนุษย์ผู้รักษาด้วยหาวาย ให้หลบหนีไป (แล้ว) ตัดชายโลหะ ให้ภริยาอาบแล้ว แม้นตนเองก็อาบในภายในสระโบกขรณีแล้ว อุ่มนางขึ้นรถอีก ออกจากพระนคร ขับริด (รถ) ไปโดยทางที่มาแล้วนั้นแล. พวกเจ้าหน้าทีผู้รักษา ทูลเรื่องแก่พวกเจ้าลิจฉวี. พวกเจ้าลิจฉวีกริ้ว เสด็จขึ้นรถ ๕๐๐ คัน (ขับริด) ออกไปด้วยเจตนาว่า จักจับเจ้ามัลละชื่อพันธูละ. ได้แจ้งเรื่องนั้นแก่เจ้ามหาลิมือ. เจ้ามหาลิมือตรัสว่า พวกท่านอย่าเสด็จไป, เพราะเจ้าพันธูละนั้นจักฆ่าพวกท่านทั้งหมด. แม้เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นก็ยังตรัสว่า พวกข้าพเจ้าจักไปให้ได้. เจ้ามหาลิมือตรัสว่า ถ้ากระนั้น พวกท่านทรงเห็นที่ๆ ล้อรถจมลงไปสู่แผ่นดินจนถึงคุมแล้ว (ก็) พึงเสด็จกลับ, เมื่อไม่กลับแต่นั้น จักได้ยินเสียงราวกับสายอสนีบาตข้างหน้า, พึงเสด็จกลับจากที่นั่น, เมื่อไม่กลับแต่นั้น จักเห็นช่องในแอกรถของพวกท่าน, พึงกลับแต่ที่นั่นทีเดียว, อย่า (ได้) เสด็จไปข้างหน้า(เป็นอันตราย). เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ไม่เสด็จกลับตามคำของเจ้ามหาลิมือ พวกท่านติดตามพันธูละเรื่อยไป.

นางมัลลิกาเห็นแล้ว (จึง) กล่าวว่า นายรถทั้งหลายย่อมปรากฏ. พันธุละกล่าวว่า ถ้ากระนั้น ในเวลารถปรากฏเป็นคันเดียวกันทีเดียว เจ้าพึงบอก. ในกาลเมื่อรถทั้งหมดปรากฏดุจเป็นคัน

เดียวกัน นางจึงบอกให้นาย งอนรปปรากฏเป็นคันเดียวกันทีเดียว. พันธะกล่าวว่า ถ้ากระนั้น เจ้าจงจับเชือกเหล่านี้แล้วให้เชือกแก่งาง ยืนตรงอยู่บนรถ โกงธนูขึ้น. ล้อรถจมลงไปสู่แผ่นดินถึงคืบ. เ

เจ้าลิจฉวีทรงเห็นที่นั่นแล้ว(ก็) ยังไม่เสด็จกลับ. เจ้าพันธะนอกนี้ ไปได้หน่อยหนึ่ง ก็ติดสาย(ธนู). เสียงสายธนูนั้น ได้เป็นประหนึ่งอสนีบาต. เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น (ก็) ยังไม่เสด็จกลับแม้จากที่นั่น, ยัง (ขึ้น) เสด็จติดตามไปอยู่นั้นแล. พันธะยืนอยู่บนรถนั้นแล ยินลูกศรไปลูกหนึ่ง. ลูกศรนั้น ทำงอนรป ๕๐๐ คันให้เป็นช่องแล้ว แทะทะลุพระราชา ๕๐๐ ในที่ผูก เกราะแล้วจมลงไปแผ่นดิน. เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ไม่รู้ว่าตนถูกลูกศรทะลุแล้วตรัสว่า เฮ้ยหยุดก่อน, เฮ้ย หยุดก่อน ยัง (ขึ้น) เสด็จติดตามไปนั้นแล. พันธะเสนาบดีหยุดรถแล้วกล่าวว่า พวกท่านเป็นคนตาย, ชื่อว่าการรบของข้าพเจ้ากับคนตายทั้งหลาย ย่อมไม่มี. เจ้าลิจฉวีกล่าวว่า ชื่อว่าคนตาย ไม่เหมือนเรา. พันธะกล่าวว่า ถ้ากระนั้น พวกท่านจงแก้เกราะของคนหลังทั้งหมดดู. พวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ให้แก้แล้ว. เจ้าลิจฉวีองค์นั้น ส้มลงสิ้นชีพิตักษัยในขณะที่แก้เกราะออกแล้วนั่นเอง. ที่นั่น พันธะจึงกล่าวกะเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่า พวกท่านแม้ทั้งหมดก็เหมือนกัน, เสด็จไปเรือนของตนๆ แล้ว จงจัดสิ่งที่ควรจัด พร่ำสอนลูกเมียแล้ว (จึงค่อย) แก้เกราะออก. เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น กระทำอย่างนั้นทุกๆ องค์ ถึงชีพิตักษัยแล้ว. ฝ่ายพันธะ (ก็) พานางมัลลิกามายังเมืองสาวัตถี. นางคลอดบุตรเป็นคู่ๆ ถึง ๑๖ ครั้ง. แม่บุตรของนางทั้งหมดได้เป็นผู้แก่แล้วกล้า ถึงพร้อมด้วยกำลัง, ถึงความสำเร็จศิลปะทั้งหมด. คนหนึ่งๆ ได้มีบุรุษพันคนเป็นบริวาร. พระหลานหลวงเต็มพริบด้วยบุตรเหล่านั้นแล ซึ่งไปราชินิเวศน์กับบิดา.

อยู่มาวันหนึ่ง พวกมนุษย์ แพ้ความด้วยคติโง่งในการวินิจฉัย เห็นพันธะกำลังเดินมา ร่ำร้องกันใหญ่ แจ้งการกระทำคติโง่งของพวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัย แก่พันธะนั้น. พันธะไปสู่โรงวินิจฉัยพิจารณาตัดสินแล้ว ได้ทำผู้เป็นเจ้านั้นนั้นแล ให้เป็นเจ้าของ. มหาชน ให้สาธุการเป็นไปด้วยเสียงอันดัง. พระราชาทรงสดับเสียงนั้น ตรัสถามว่า นี้อะไรกัน ? เมื่อทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ทรงโสมนัส ให้ถอดพวกอำมาตย์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด ทรงมอบการวินิจฉัยแก่พันธะเท่านั้น. ตั้งแต่นั้นมาพันธะ(ก็) วินิจฉัยโดยถูกต้อง. จำเดิมตั้งแต่วันนั้นมา พวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัยรุ่นเก่า ไม่ได้จ้าง มีรายได้น้อย ยุ่งในราชตระกูลว่าพันธะปรารถนาเป็นพระราชา. พระราชาทรงเชื่อคำของอำมาตย์เหล่านั้น มิได้อาจจะทรงข่มพระหฤทัยได้, ทรงดำริอีกว่า เมื่อพันธะถูกฆ่าตายในที่นั้นนั้นแล, ความครหาก็ก่เกิดแก่เรา ทรงรับสั่งให้บุรุษที่แต่งไว้ โจมตีปัจฉินตนครแล้วรับสั่งให้หาพันธะมา ทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า ทราบว่า จังหวัดปลายแดน ไจระกำรีบขึ้น , ท่านพร้อมทั้งบุตรของท่านจงไปจับโจรมา, แล้วทรงส่งนายทหารผู้ใหญ่ซึ่งสามารถเหล่านี้ไปกับพันธะเสนาดินนั้น ด้วยพระดำรัสว่า พวกท่านจงตัดศีรษะพันธะเสนาดินพร้อมทั้งบุตร ๓๒ คน ในที่นั้นแล้วนำมา. เมื่อพันธะนั้นพอถึงจังหวัดปลายแดน, พวกโจรที่พระราชาทรงแต่งไว้ กล่าวกันว่า ทราบว่า ท่านเสนาดินมาแล้วพากัน หลบหนีไป. พันธะเสนาดินนั้น ยังประเทศนั้นให้สงบราบเรียบแล้ว (ก็) กลับมา.

ลำดับนั้น ทหารเหล่านั้นก็ตัดศีรษะพันธะเสนาดินพร้อมกับบุตรทั้งหมด ในที่ใกล้พระนคร. วันนั้น นางมัลลิกาเทวี นิมนต์พระอัครสาวกทั้ง ๒ พร้อมทั้งภิกษุ ๕๐๐ รูป. ครั้นในเวลาเช้า พวกคนได้นำหนังสือมาให้นาง เนื้อความว่าโจรตัดศีรษะสามีพร้อมทั้งบุตรของท่าน. นางรู้เรื่องนั้นแล้ว ไม่บอกใครๆ พับหนังสือใส่ไว้ในพกผ้า อังคาสภิกษุสงฆ์เรื่อยไป. ขณะนั้น สาวใช้ของนางถวายภัตแก่ภิกษุแล้ว นำถาดเนยใสมา ทำถาดแตกตรงหน้าพระเถระ. พระธรรมเสนาดินกล่าวว่าสิ่งของมีอันแตกเป็นธรรมดา ก็แตกไปแล้ว, ใครๆ ไม่ควรคิด. นางมัลลิกานั้น นำเอาหนังสือออกจากพกผ้า เรียนท่านว่า

เขานำหนังสือนี้มาให้แก่ดิฉัน เนื้อความว่า พวกโจรตัดศีรษะบิดาพร้อมด้วยบุตร ๓๒ คน, ดิฉันแม่สตั๊บเรื่องนี้แล้ว ก็ยังไม่คิด, เมื่อ (เพียง) ภาคนยโสแตก ดิฉันจักคิดอย่างไรเล่า ? เจ้าข้า. พระธรรมเสนาบดีกล่าวคำเป็นต้นว่า

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีนิมิต^{๑๓๓} ใครๆ รู้ไม่ได้

แสดงธรรมเสร็จแล้ว ลุกจากอาสนะ ได้ไปวิหารแล้ว. ฝ่ายนางมัลลิกาให้เรียกบุตรสะใภ้ทั้ง ๓๒ คนมาแล้ว สั่งสอนว่าสามีของพวกเธอไม่มีความผิด ได้รับผลกระทบในชาติก่อนของตน, เธอทั้งหลายอย่าเศร้าโศก อย่าปริเหวนการ, อย่าทำการผูกใจแค้นเบียดเบียนพระราชา.

จารบุรุษของพระราชา ฟังถ้อยคำนั้นแล้ว กราบทูลความที่ชนเหล่านั้นไม่มีโทษแด่พระราชา. พระราชาทรงถึงความสลดพระหฤทัยเสด็จไปนิเวศน์ของนางมัลลิกานั้น ให้นางมัลลิกาและหญิงสะใภ้ของนางอดโทษแล้วได้พระราชทานพรแก่นางมัลลิกา. นางกราบทูลว่าพรจะเป็นพรอันหม่อมฉันรับไว้เถิด เมื่อพระราชานั้นเสด็จไปแล้ว, ถวายภัตเพื่อผู้ตาย อาบน้ำแล้ว เข้าเฝ้าพระราชาทูลว่าขอเดชะ พระองค์พระราชทานพรแก่หม่อมฉันแล้ว, อนึ่ง หม่อมฉันไม่มีความต้องการด้วยของอื่น, ขอพระองค์จงทรงอนุญาตให้ลูกสะใภ้ ๓๒ คนของหม่อมฉัน และตัวหม่อมฉัน กลับไปเรือนแห่งตระกูลเกิด. พระราชาทรงรับแล้ว. นางมัลลิกาส่งหญิงสะใภ้ ๓๒ คนไปสู่ตระกูลของตนๆ ด้วยตนเอง. (และฝ่าย) นางได้ไปสู่เรือนแห่งตระกูลของตนในกุสินารานคร.

ฝ่ายพระราชา ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่ที่ฆการายณะผู้ซึ่งเป็นหลานพันธุละเสนาบดี. ก็ที่ฆการายณะนั้น เทียวแสวงหาโทษของพระราชาด้วยคิดอยู่ว่า หลงของเรา ถูกพระราชาองค์นี้ ให้ตายแล้ว. ขาวว่า จำเดิม แต่การที่พันธุละผู้ไม่มีความผิดถูกฆ่าแล้ว พระราชทรงมีวิปปฏิสารไม่ได้รับความสลายพระหฤทัย ไม่ได้แสวงความสุขในราชสมบัติเลย. ครั้งนั้น พระศาสดาทรงอาศัยนิคมชื่อเมทพุสะของพวกเจ้าศากยประทับอยู่. พระราชาเสด็จไปที่นั่นแล้ว ทรงให้ตั้งค่ายในที่ที่ไม่ไกลจากพระอารามแล้ว เสด็จไปวิหาร ด้วยบริวารเป็นอันมาก ด้วยทรงดำริว่า จักถวายบังคมพระศาสดาพระราชทานเครื่องราชกุฎภัณฑ์ทั้ง ๕ แก่ที่ฆการายณะแล้ว พระองค์เดียวเท่านั้น เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี. เมื่อพระองค์เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎีแล้ว ที่ฆการายณะจึงถือเอาเครื่องราชกุฎภัณฑ์เหล่านั้น ทำวิภูษะให้เป็นพระราชา เหลือม้าไว้ตัวหนึ่งและหญิงผู้เป็นพนักงานอุปัฏฐากคนหนึ่งแล้วได้กลับไปเมืองสาวัตถี.

พระราชาตรัสปรึกษากับพระศาสดาแล้ว เสด็จออก ไม่ทรงเห็นเสนา จึงตรัสถามหญิงนั้นทรงสตั๊บเรื่องนั้นแล้ว ทรงดำริว่าเราจักพาหลานไปจับวิภูษะ ดังนี้แล้ว เสด็จไปกรุงราชคฤห์เสด็จถึงพระนคร เมื่อประตู่ (พระนคร) อันเขาปิดแล้วในเวลาวิกาลบรรทมแล้วในศาลาแห่งหนึ่ง ทรงเห็นดเหน้อยเพราะลมและแดดได้สวรรคตในที่นั้นนั่นเอง ในเวลากลางคืน. เมื่อราตรีสว่างแล้ว, ประชาชนได้ยินเสียงหญิงคนนั้นคร่ำครวญอยู่ว่า ข้าแต่สมมติเทพผู้จอมแห่งชาวโกศล พระองค์ไม่มีที่พึ่งแล้ว จึงกราบทูลแด่พระราชา. ท้าวเธอ ทรงรับสั่งให้ทำเสรีภกิจของพระเจ้าลุง ด้วยสักการะใหญ่.

แม้พระเจ้าวิภูษะ ได้ราชสมบัติแล้ว ทรงระลึกถึงเวลานั้นทรงดำริว่า เราจักยังเจ้าศากยแม้ทั้งหมดให้ตาย ดังนี้แล้ว จึงเสด็จออกไปด้วยเสนาใหญ่. ในวันนั้น พระศาสดาทรงตรวญโลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นความพินาศแห่งหมู่ญาติแล้ว ทรงดำริว่า เราควรกระทำญาติสังคหะ ในเวลาเช้าเสด็จเทียวไปเพื่อบิณฑบาต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงสำเร็จสัพพัญญูในพระคันธกุฎี ในเวลา

^{๑๓๓} ไม่มีนิมิต หมายถึงไม่มีกิริยาอาการบ่งบอกว่าจะตาย ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๕๘๐/๒๘๔.

เย็นเสด็จไปทางอากาศ ประทับนั่งที่โคนไม้ มีเงาโปรยปราย ใกล้เมืองกบิลพัสดุ์. แต่นั้นไป มีต้นไทรเงาสนิทต้นใหญ่ต้นหนึ่งอยู่ในรัชสีมาของพระเจ้าวิภูษณะ. พระเจ้าวิภูษณะทอดพระเนตรเห็นพระศาสดา จึงเสด็จเข้าไปเฝ้า ถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญเพราะเหตุไร พระองค์จึงประทับนั่งแล้วที่โคนไม้เงาโปรยปรายนี้ ในเวลาร้อนเห็นปานนี้, ขอพระองค์โปรดประทับนั่งที่โคนไทร มีเงาอันสนิทนั้นเถิด พระเจ้าข้า เมื่อพระศาสดาตรัสตอบว่า ช่างเกิดมหาบพิตร, ชื่อว่าเงาของหมู่พระญาติเป็นของเย็น, จึงทรงดำริว่า พระศาสดาจักเสด็จมาเพื่อทรงประสงครักษาหมู่พระญาติ จึงถวาย บังคมพระศาสดา เสด็จกลับไปสู่เมืองสาวัตถีนั้นแล. แม้พระศาสดาก็ทรงเหาะไปสู่เชตวันเหมือนกัน

พระราชาทรงระลึกถึงโทษแห่งพวกเจ้าศากยะ เสด็จออกไปแม้ครั้งที่ ๒ ทอดพระเนตรเห็นพระศาสดาในที่นั้นแล ก็เสด็จกลับไปอีก. เสด็จออกไปแม้ครั้งที่ ๓ ทอดพระเนตรเห็นพระศาสดาในที่นั้นแล ก็เสด็จกลับ. แต่เมื่อพระเจ้าวิภูษณะนั้นเสด็จออกไปในครั้งที่ ๔, พระศาสดาทรงพิจารณาเห็นบุรพกรรมของเจ้าศากยะทั้งหลาย ทรงทราบความที่กรรมอันลามกคือการโปรยยาพิษในแม่น้ำของเจ้าศากยะเหล่านั้น เป็นกรรมอันใครๆ ห้ามไม่ได้จึงมิได้เสด็จไปในครั้งที่ ๔. พระเจ้าวิภูษณะเสด็จออกไปแล้วด้วยพลใหญ่ ด้วยทรงดำริว่า เราจักฆ่าพวกเจ้าศากยะ ก็พระญาติทั้งหลายของพระสัมมาสัมพุทธะ ชื่อว่าไม่ฆ่าสัตว์แม้จะตายอยู่ ก็ไม่ปลงชีวิตของเหล่าสัตว์อื่น. เจ้าศากยะเหล่านั้นคิดว่า พวกเราฝึกหัดมือแล้ว มีเครื่องผูกสอดอันทำแล้ว หัดปรือมาก, แต่พวกเราไม่อาจปลงสัตว์อื่นจากชีวิตได้เลย, พวกเราจักแสดงกรรมของตนแล้วให้หนีไป. เจ้าศากยะเหล่านั้น ทรงมีเครื่องผูกสอดอันทำแล้ว จึงเสด็จออกเริ่มการยุทธ. ลูกศรที่เจ้าศากยะเหล่านั้นยังไปไปตามระหว่งๆ พวกบุรุษของพระเจ้าวิภูษณะ, ออกไปโดยช่องโล่และช่องหูกเป็นต้น. พระเจ้าวิภูษณะทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสว่า พนาย พวกเจ้าศากยะยอมตรัสว่า พวกเราเป็นผู้ไม่ฆ่าสัตว์ มิใช่หรือ ? ก็เมื่อเช่นนั้น ไฉนพวกเจ้าศากยะจึงยิงบุรุษของเราให้ฉิบหายเล่า.

ลำดับนั้น บุรุษคนหนึ่งกราบ ทูลพระเจ้าวิภูษณะนั้นว่า ข้าแต่เจ้า พระองค์ตรวจสอบดูแล้วหรือ ? พระเจ้าวิภูษณะ. พวกเจ้าศากยะ ยังบุรุษของเราให้ฉิบหาย. บุรุษ. บุรุษใดๆ ของพระองค์ ชื่อว่าตายแล้ว ย่อมไม่มี, ขอเชิญพระองค์จงรับสั่งให้นับบุรุษเหล่านั้นเถิด. พระเจ้าวิภูษณะเมื่อรับสั่งให้นับดูไม่ทรงเห็นหมดไป แม้คนหนึ่ง. ท้าวเธอเสด็จกลับจากที่นั้นแล้วตรัสว่า พนาย คนเหล่าใดๆ บอกว่า พวกเราเป็นเจ้าศากยะ ท่านทั้งหลาย จงฆ่าคนเหล่านั้นทั้งหมด, แต่จงให้ชีวิต แก่คนที่ยืนอยู่ในสำนักงานเจ้าศากยะมหานาม ผู้เป็นพระเจ้าตาของเรา. เจ้าศากยะทั้งหลายไม่เห็นเครื่องคือที่ตนพึงถือเอา บางพวกคาบหญา บางพวกถือไม้้อ ยืนอยู่, ถูกเขาถามว่า ท่านเป็นเจ้าศากยะหรือไม่ใช่ ? เพราะเหตุที่เจ้าศากยะเหล่านั้น แม้จะตายก็ไม่พูดคำเท็จ, พวกที่ยืนคาบหญาอยู่แล้ว จึงกล่าวว่า ไม่ใช่เจ้าศากยะ, หญา. พวกที่ยืนถือไม้้อก็กล่าวว่า ไม่ใช่เจ้าศากยะ, ไม้้อ. เจ้าศากยะเหล่านั้นและเจ้าศากยะที่ยืนอยู่ในสำนักของท้าวมหานาม ได้ชีวิตแล้ว. บรรดาเจ้าศากยะเหล่านั้น เจ้าศากยะที่ยืนคาบหญา ชื่อว่าเจ้าศากยะหญา, พวกที่ยืนถือไม้้อ ชื่อว่า เจ้าศากยะไม้้อ. พระเจ้าวิภูษณะรับสั่งให้ฆ่าเจ้าศากยะอันเหลือทั้งหลาย ไม่เว้นทารกแม้ยังดื่มนม ยังแม่น้ำคือโลหิต ให้ไหลไปแล้ว รับสั่งให้ล้างแผ่นกระดาน ด้วยโลหิตในลำคอของเจ้าศากยะเหล่านั้น. ศากยวงศ์ อันพระเจ้าวิภูษณะเข้าไปตัดแล้วด้วยอาการอย่างนี้.

พระเจ้าวิภูษณะนั้น รับสั่งให้จับเจ้าศากยะมหานาม เสด็จกลับแล้ว ในเวลาเสวยกระยาหารเช้า ทรงดำริว่า เราจักเสวยอาหารเช้า ดังนี้แล้ว ทรงแวะในที่แห่งหนึ่ง, เมื่อโภชนะอันบุคคลนำเข้าไปแล้ว, รับสั่งให้เรียกพระเจ้าตามา ด้วยพระดำริว่า เราจักเสวยร่วมกัน. แต่กษัตริย์ทั้งหลายถึงจะสละชีวิต ก็ไม่ยอมเสวยร่วมกับบุตรนางทาสี, เพราะฉะนั้น ท้าวมหานามทอดพระเนตรเห็นสระๆ

หนึ่งจึงตรัสว่า เรามีร่างกายอันสกปรก, พ่อ เราจักอาบน้ำ. พระเจ้าวิญญูณะตรัสว่า ดีละ พระเจ้าดาเชียวพระเจ้าดาอาบเถิด. ท้าวมหานามทรงดำริว่า พระเจ้าวิญญูณะนี้ จักฆ่าเราผู้ไม่บริโภคร่วม, การตายเองของเราเท่านั้น ประเสริฐกว่า ดังนี้แล้ว จึงทรงสยายผม สอดหัวแม่เท้าเข้าไปในผมขอดให้เป็นปมที่ปลาย ดำลงไปในน้ำ. ด้วยเดชแห่งคุณของท้าวมหานามนั้น นาคภพ ก็แสดงอาการร้อน. พระยานาคใคร่ครวญว่า เรื่องอะไรกันหนอ ? เห็นแล้วจึงมาสู่สำนักของท้าวมหานามนั้น ให้ท้าวมหานามประทับบนพังพานแล้วเชิญเสด็จเข้าไปสู่นาคภพ. ท้าวมหานามนั้น อยู่ในนาคภพนั้น นันแล สิ้น ๑๒ ปี. ฝ่ายพระเจ้าวิญญูณะ ประทับนั่งคอยอยู่ ด้วยทรงดำริว่า พระเจ้าดาของเราจักมาในบัดนี้, เมื่อท้าวมหานามนั้นชักเข้าอยู่, จึงรับสั่งให้คนในสระ ตรวจดูแม้ระหว่างบุรุษด้วยแสงประทีป ไม่เห็นแล้วก็เสด็จลึกลงไปด้วยทรงดำริว่า พระเจ้าดาจักเสด็จไปแล้ว.

พระเจ้าวิญญูณะนั้น เสด็จถึงแม่น้ำอจิรวดีในเวลาราตรี รับสั่งให้ตั้งค่ายแล้ว. คนบางพวกนอนแล้วที่หาดทรายภายในแม่น้ำ, บางพวกนอนบนบกในภายนอก. แม้บรรดาพวกที่นอนแล้วในภายในพวกที่มีบาปกรรมอันไม่ได้กระทำแล้วในก่อน มีอยู่, แม้บรรดาพวกที่นอนแล้วในภายนอก ผู้ที่มีบาปกรรมอันได้กระทำแล้วในก่อน มีอยู่, มดแดงทั้งหลายตั้งขึ้นแล้ว ในที่ซึ่งคนเหล่านั้นนอนแล้ว. คนเหล่านั้น กล่าวกันว่า มดแดงตั้งขึ้นแล้วในที่เรานอนแล้ว, มดแดงตั้งขึ้นแล้ว ในที่เรานอนแล้ว จึงลุกขึ้น, พวกที่มีบาปกรรมอันไม่ได้กระทำแล้ว ลุกขึ้นไปนอนบนบก, พวกที่มีบาปกรรมอันได้กระทำแล้ว ลงไปนอนเหนือหาดทราย. ขณะนั้น มหาเมฆตั้งขึ้น ยังฝนลูกเห็บให้ตกแล้ว. หวังน้ำหลากมา ยังพระเจ้าวิญญูณะพร้อมด้วยบริษัท ให้ถึงสมุทรนั้นแล. คนทั้งหมด ได้เป็นเหยื่อแห่งปลาและเต่าในสมุทรมานั้นแล้ว. แม้พระผู้มีพระภาค ทรงถูกอาการปวดพระเศียรบีบคั้นแล้ว ทรงเสวยทุกขเวทนาทางกายแล

ถามว่า พวกเจ้าศากยะทั้งปวง ถึงความพินาศเพราะพระเจ้าวิญญูณะ (ก็ดี) แม้พระผู้มีพระภาค ทรงเสวยทุกขเวทนาคืออาการปวดพระเศียร เพราะกรรมอะไร ? ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลย :-

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นชาวประมง ในหมู่บ้านแก้ววิญญูคาม อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์นั้นกับพวกบุรุษชาวประมง ไปยังที่ที่ฆ่าปลา เห็นปลาทั้งหลายตาย ได้ทำโสมนัสให้เกิดขึ้นในปลาที่ตายนั้น แม้พวกบุรุษชาวประมงที่ไปด้วยกัน ก็ได้ทำความโสมนัสให้เกิดขึ้นอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะอกุศลกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นได้เสวยทุกขในอบาย ๔ ในอัทธภาพสุดท้ายนี้ บังเกิดในตระกูลเจ้าศากยะ พร้อมกับบุรุษเหล่านั้น ถึงบรรลุลความเป็นพระพุทธเจ้าโดยลำดับ ก็ยังเสวยความเจ็บป่วยที่ศีรษะด้วยตนเอง เจ้าศากยะเหล่านั้นทั้งหมดถึงความพินาศ ในสงครามของเจ้าวิญญูณะ โดยนัยดังกล่าวแล้วในอรรถกถาธรรมบท ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เราเป็นลูกชาวประมง ในหมู่บ้านแก้ววิญญูคาม
เห็นปลาถูกฆ่าตาย ได้ทำความโสมนัสเกิดขึ้น
เพราะผลกรรมนั้น ความทุกข์ที่ศีรษะได้มีแก่เราแล้ว
ในคราวที่เจ้าวิญญูณะฆ่าสัตว์ทั้งหมดแล้ว

(๙) ยวชาทนะ

ในคาถาว่า ผุสสุสสาห์ ปาวจเน ฯ เปฯ เวณชยั วสึ ตทา นี้มีการแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนพเรุยกัษเขตเมืองเวรัชชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เวรัชชพราหมณ์ได้ฟังข่าวว่า ท่านพระสมณโคตม เป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดาอันเป็น

ที่อยู่ของนพเรย์กษ เขตเมืองเวรณูชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ท่านพระโคตมผู้เจริญนั้นมีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธานุเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค^{๑๓๔} พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์

^{๑๓๔} พระพุทธานุคุณ ทั้ง ๙ บทนี้ แต่ละบทมีรรณอนกประการ คือ

๑. ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะห่างไกลจากกิเลส, เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส, เพราะหักช้ำแห่งสังสาร-วัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด, เพราะเป็นผู้ควรรับไทยธรรม, เพราะไม่ทำบาปในที่สุด

๒. ชื่อว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง

๓. ชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เพราะมีวิชา ๓ และวิชา ๘ ดังนี้ วิชา ๓ คือ :-

(๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่รู้ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จัด (ตาย) และอุบัติ (เกิด) ของสัตว์ (๓) อาสวกขณญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ วิชา ๘ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นวิปัสสนา (๒) มโนยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ (๔) ทิพพโสต หูทิพย์ (๕) เจโตปริยาณ รู้จักกำหนดจิตผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่รู้ระลึกชาติได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (= จุตูปปาตญาณ) (๘) อาสวกขณญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ จรณะ ๑๕ คือ (๑) สีสัมปทา ความ ถึงพร้อมด้วยศีล (๒) อินทริยสังวร การสำรวมอินทริย (๓) โภชนมัตตัญญูตาความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ชาคริยานุโยค การหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่น (๕) มีศรัทธา (๖) มีหิริ (๗) มีโอตตปปะ (๘) เป็นพหูสูต (๙) วิริยารัมภะ ปราปรภาความเพียร (๑๐) มีสติมั่นคง (๑๑) มีปัญญา (๑๒) ปฐมมาน (๑๓) หุตยมาน (๑๔) ตติยมาน (๑๕) จุตถมมาน

๔. ชื่อว่าเสด็จไปดี เพราะมีการเสด็จไปงาม เพราะเสด็จไปสู่ฐานะที่ดี เพราะเสด็จไปโดยชอบ และเพราะตรัสรู้โดยชอบ

๕. ชื่อว่ารู้แจ้งโลก เพราะทรงรู้แจ้งโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับโลก (ทุกขสมุทัย นิโรธ มรรค) และทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก สัตว์โลก โอกาสโลก

๖. ชื่อว่าเป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เพราะทรงฝึกฝนคนที่ควรฝึกฝน ทั้งเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน ด้วยอุบายต่างๆ

๗. ชื่อว่าเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะทรงสั่งสอนเทวดาและมนุษย์ด้วยประโยชน์ ใน โลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ตามสมควรแก่ประโยชน์ที่เทวดาและมนุษย์จะพึงได้รับ และเพราะทรงช่วยพาหมู่สัตว์ให้พ้นความกัณดารคือความเกิด ดุจสัตว์พาหะคือหัวหน้ากองเกวียนพาบริวารข้ามทางกัณดาร

๘. ชื่อว่าเป็นพระพุทธานุเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม

๙. ชื่อว่าเป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จ ประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคายคัมภีร์ในภาพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น ดูรายละเอียดใน วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘., สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๐-๔๐๑.

อนึ่ง พุทธคุณนี้ ท่านแบ่งเป็น ๑๐ ประการ โดยแยกพุทธคุณข้อ ๖ เป็น ๒ ประการ คือ

(๑) เป็นผู้ยอดเยี่ยม (๒) เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๒๕-๑๔๕/๒๑๖-๒๓๒., วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๑๒-๑๑๓.

พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง

^{๑๓๕}ต่อมา เรวัญพราหมณ์เดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันและกัน แล้วนั่ง ณ ที่สมควร กราบทูลว่า “ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่า พระ สมณโคตมไม่ยอมไหว้ ไม่ลูกรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาลผ่านวัย หรือไม่เชื่อเชิญให้นั่ง เรื่องที่ข้าพเจ้าได้ทราบมานั้นจริงทีเดียว การที่ท่านพระโคตมทำเช่นนั้นไม่สมควรเลย”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ เรายังไม่เห็นใครไม่ว่าในโลกไหนๆ ในบริษัทไหนๆ ที่เราควรจะไหว้ ลูกรับหรือเชื่อเชิญให้นั่ง เพราะว่าตถาคตไหว้ ลูกรับ หรือเชื่อเชิญผู้ใดให้นั่ง ศีระของผู้นั้นจะต้องขาดตกไป”

พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่มีรส^{๑๓๖}” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะตถาคตละรส คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้หมดสิ้น ตัตรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่มีสมบัติ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะตถาคตละสมบัติคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้หมดสิ้น ตัตรากถอนโคน ๆเปฯ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า “ท่านพระโคตม สอนไม่ให้ทำ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราสอนไม่ให้ทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตลอดถึงการไม่ให้ทำบาปอกุศลธรรมต่างๆ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ ๆเปฯ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า “ท่านพระโคตม สอนให้ทำลาย” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราสอนให้ทำลายราคะ โทสะ โมหะ ตลอดถึงให้ทำลายบาปอกุศลธรรมต่างๆ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ ๆเปฯ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนช่างรังเกียจ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราช่างรังเกียจกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และบาปอกุศลธรรมต่างๆ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนช่างกำจัด” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราแสดงธรรมเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ และบาปอกุศลธรรมต่างๆ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

^{๑๓๕} ดูเทียบ อัง.อญฺญก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๓-๒๒๔.

^{๑๓๖} เป็นคนไม่มีรส ในที่นี้ หมายถึงเป็นคนไม่มีสัมมาคารวะ เช่น การกราบไหว้ การต้อนรับ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พระองค์ละรสได้แล้ว หมายถึงพระองค์ละอัสสาทะ ความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสได้แล้ว จึงเป็นคนไม่มีรส คือไม่ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส วิ.อ. (บาลี) ๑/๓/๑๒๕-๑๒๗ และดูรายละเอียดใน อัง.อญฺญก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๔.

พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนช่างเผาผลาญ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเรากล่าวถึงบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ กายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริตว่าเป็นสิ่งที่ควรเผาผลาญ พราหมณ์ เราเรียกคนที่ละบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่ควรเผาผลาญ ตั้ดรกถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรกถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ว่า เป็นคนช่างเผาผลาญ ตถาคตละบาปอกุศลธรรมต่างๆ ที่ควรเผาผลาญได้หมดสิ้น ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราเรียกคนที่ละการอยู่ในครภและกาเกิดใหม่ได้หมด ตั้ดรกถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรกถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ว่า เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด ตถาคตละการอยู่ในครภและการเกิดใหม่ได้หมดสิ้นแล้ว ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

“พราหมณ์ ไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่กกหรือฟักตีแล้ว ลูกไก่ตัวที่ใช้เล้าหรือจะงอยปากทำลายกระเปาะ^{๑๓๗} ไข่ออกมาได้ก่อน ควรเรียกมันว่า เป็นตัวพี หรือตัวน้อง” “ควรเรียกว่า พี เพราะมันแก่กว่าเขา” “เช่นเดียวกันนั้นแหละพราหมณ์ ในขณะที่หมูส์ตัว ถูกกระเปาะไข่ คืออวิชชาห่อหุ้มอยู่ เราได้ทำลายกระเปาะไข่คืออวิชชา ผู้เดียวเท่านั้นสำเร็จอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม จึงเป็นพีใหญ่ผู้ประเสริฐที่สุดของโลก

พราหมณ์ เราปรารถนาความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ เราสัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ฯลฯ เราบรรลุทุติยฌาน ฯลฯ เราบรรลุตติยฌาน ฯลฯ เราบรรลุจตุตถฌาน ฯลฯ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่”

“เมื่อจิตเป็นสมาธิ ฯลฯ เรานั้น ได้น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ ฯลฯ พราหมณ์ เราได้บรรลุวิชาที่ ๑ ในยามแรกแห่งราตรี ความมืดมืดคือ อวิชชา เรากำจัดได้แล้ว แสงสว่างคือวิชาได้เกิดขึ้นแก่เรา ฯลฯ พราหมณ์ นี่คือการเจาะกระเปาะไข่คืออวิชชา ออกมาครั้งที่ ๑ ของเรา เหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไข่ของลูกไก่”

“เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ฯลฯ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุบัติ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เรารู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ฯลฯ พราหมณ์ นี่คือการเจาะกระเปาะไข่คืออวิชชาออกมาครั้งที่ ๒ ของเรา เหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไข่ของลูกไก่”

“เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ฯลฯ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออาสวกขญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเราเห็นอยู่อย่างนี้ จิตได้หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์

^{๑๓๗} กระเปาะไข่ คือ เปลือกไข่ส่วนที่มีสัณฐานนูนกลม คำว่า กระเปาะ คือ รูปนูนกลม สิ่งต่างๆ ที่มีสัณฐานคล้ายคลึงเช่นนั้น เรียกว่า กระเปาะ เช่น กระเปาะไข่ กระเปาะดอกไม้

แล้ว^{๑๓๘} ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป พราหมณ์ เราได้บรรลุวิชาที่ ๓ ในยามที่ ๓ แห่งราตรี ความมืดมิดคือ อวิชชาเรากำจัดได้แล้ว แสงสว่างคือวิชาได้เกิดขึ้นแก่เรา เปรียบเหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ พราหมณ์ นี่คือการเจาะกระเปาะไข่อวิชชาออกมาครั้งที่ ๓ ของเรา เหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไข่ของลูกไก่”

เมื่อตรัสอย่างนี้ เรวัญชพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมเป็นพี่ใหญ่ ผู้ประเสริฐที่สุด ท่านพระโคตม ภาสิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านพระโคตม ภาสิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้ง โดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคลหยายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูป ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตมพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต และขอท่านพระโคตมพร้อมกับภิกษุสงฆ์ทรงรับคำนิมนต์ของข้าพระองค์ อยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชาด้วยเถิด” พระผู้มีพระภาคทรงรับคำนิมนต์โดยดุชนิภาพ ครั้นเวรัญชพราหมณ์ทราบบว่าพระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้วจึงลุกขึ้นจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วจากไป^{๑๓๙}

สมัยนั้น เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดุกขาเวลื่อน ยากที่พระ อริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้ ต่อมา พวกพ่อค้าม้าชาวเมืองอุตตราภฏ มีม้าอยู่ประมาณ ๕๐๐ ตัว เข้าพักแรมช่วงฤดูฝนในเมืองเวรัญชา พวกเขาคะเตรียมน้ำหนึ่ง^{๑๔๐} เพื่อถวายพระภิกษุรูปละประมาณ ๑ ทะนานไว้ที่คอกม้า รุ่งเช้า ภิกษุทั้งหลายครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรไปบิณฑบาตในเมืองเวรัญชา บิณฑบาตไม่ได้เลย จึงไปที่คอกม้า รับน้ำหนึ่งรูปละประมาณ ๑ ทะนาน นำไปตำให้ละเอียดแล้วฉัน ส่วนพระอานนทบดข้าวหนึ่งประมาณ ๑ ทะนานบนหินบดแล้วน้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค พระองค์เสวยข้าวนั้น

พระผู้มีพระภาคได้ทรงสดับเสียงครก พระตถาคตเจ้าทั้งหลายทรงทราบเรื่อง ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ทรงทราบกาลอันควร ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ตรัสถามเรื่องที่ เป็นประโยชน์ ไม่ตรัสถามเรื่องที่ ไม่เป็นประโยชน์ เพราะพระตถาคตเจ้าทั้งหลายทรงจัดเรื่องที่ ไม่เป็นประโยชน์เสียด้วย อริยมรรคแล้ว พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายสอบถามภิกษุทั้งหลายด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ จะทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่ง จะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกอย่างหนึ่ง ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งถามว่า “นั่นเสียงครกใช้ไหม อานนท์” พระอานนท์จึงกราบทูลเรื่องนั้น

^{๑๓๘} **พรมจรรย์** ในที่นี้หมายถึงเอามรรคพรมจรรย์ ถักสานปูชนและพระเสขะ ๗ พวก ยังต้องอยู่ประพฤติพรมจรรย์ต่อไป ส่วนพระชีนาสพ เชื่อว่าอยู่จบพรมจรรย์แล้ว วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๖๙.

^{๑๓๙} **กระทำประทักษิณ** คือ เดินเวียนขวา พราหมณ์เดินประนมมือเวียนไปทางขวา ๓ รอบ โดยมีพระผู้มีพระภาคอยู่ทางขวา เสร็จแล้วหันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาค เดินถอยหลังจนสุดสายตา คือ จนมองไม่เห็นพระผู้มีพระภาค คุณเข้าลงกราบด้วยเบงจคประดิษฐ์แล้วเดินจากไป วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๗๖-๑๗๗.

^{๑๔๐} **ข้าวหนึ่ง** ได้แก่ ข้าวสารเหนียวที่เอาเกลือบออกแล้วนึ่งเก็บไว้ จะเรียกว่า ข้าวตาก ก็ได้ พวกพ่อค้านิมนต์มา ดิดตัวไปในเวลาเดินทางไปค้าขายยังต่างเมือง เพื่อเป็นอาหารม้าในถิ่นที่อาหารม้าหายาก วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๗๙.

ให้ทรงทราบ “อานนท์ ดีแล้วๆ พวกเธอเป็นสัตบุรุษ ขณะได้เด็ดขาดแล้ว ข้าวสาลีเจือด้วยเนื้อเพื่อนพรหมจารีในภายหลังจะพากันดูหมิ่น”^{๑๔๑}

พวกพ่อค้าม้าชาวเมืองอุตตราภท มีม้าอยู่ประมาณ ๕๐๐ ตัว เมื่อต้องการกำไร ๒-๓ เท่า ก็พากันไปยังประเทศอื่น จึงเข้าไปพักอยู่ในเมืองเวรยชาติตลอดฤดูฝน พร้อมด้วยม้าประมาณ ๕๐๐ ตัว ซึ่งเป็นสินค้าสำหรับขายของตน ถามว่า เพราะเหตุไร พวกพ่อค้าม้าต้องเข้าพัก ? ตอบว่า เพราะในประเทศนั้น ใครๆ ไม่อาจเดินทางไกลตลอด ๔ เดือนในฤดูฝน พวกพ่อค้าม้าเมื่อแวะเข้าไปพักตลอดฤดูฝน จึงสั่งให้คนสร้างเรือนพักสำหรับพวกตนและโรงม้า ณ สถานที่ซึ่งน้ำจะไม่ท่วมภายนอกเมืองแล้วล้อมรั้วไว้

เพราะชาวอุตตราภทชนบท จะเป็นผู้ไม่ศรัทธา ไม่เลื่อมใส เหมือนชาวทักขิณาบถชนบท^{๑๔๒} ก็หาไม่ได้ แต่ชาวอุตตราภทชนบทเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส เป็น พุทธมามกะ อัมมมามกะ สังฆมามกะ เวลาเข้าพ่อค้าเข้าไปในเมืองด้วยฐานะบางอย่าง เห็นภิกษุ ๗-๘ รูปนั่งห่มเรียบริยาสารวมอิริยาบถ เทียวไปบิณฑบาตทั่วเมือง แต่ไม่ได้อะไรๆ ตั้ง ๒-๓ วัน ครั้นแล้วพวกเขาจึงได้คิดว่า “พระคุณเจ้าเข้าไปอาศัย เมืองนี้อยู่จำพรรษา ภัยอดอยากกำลังเป็นไป และท่านเหล่านั้นก็ยังไม่ได้อะไรๆ คงลำบากมาก ทั้งพวกเราที่เป็นอาคันตุกะ ไม่สามารถจะจัดแจงข้าวต้มและข้าวสาลีถวายท่านได้ทุกวัน แต่ม้าของพวกเราได้อาหาร ๒ มื้อ คือ ทั้งตอนเย็นและตอนเช้า อย่างกระนั้นเลย พวกเราพึงแบ่งข้าวแก่ภิกษุรูปละ ๑ ทะนาน จากอาหารเช้า ของม้าแต่ละตัว เมื่อเป็นเช่นนั้น พระคุณเจ้าจักไม่ลำบาก และม้าก็พอประทังชีวิตไปได้” จึงไปหาภิกษุทั้งหลายบอกเนื้อความนี้ให้ทราบ แล้วกล่าวว่า “พระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าจงรับข้าวนี้รูปละ ๑ ทะนานทำเป็นอาหารอย่างหนึ่งฉันเถิด” ได้เตรียมข้าวนี้ที่ละ ๑ ทะนานไว้ทุกวัน

พระเถระทั้งหลายไม่มีใครเป็นกบปียการก ที่จะพึงรับเอาข้าวนี้หนึ่งทะนานหนึ่งๆ นั้นไปหุงต้มเป็นข้าวยาคุหรือภัตตาหาร ถวายพระเถระเหล่านั้น การหุงต้มกินเองไม่สมควรแก่สมณสาธูปและใช้ไม่ได้ ภิกษุเหล่านั้นต่างรวมกันเป็นพวกๆ พวกละ ๘ รูปบ้าง ๑๐ รูปบ้าง ปรีक्षाกันว่า “ความเป็นอยู่เรียบง่ายและความปลดปล่อยจากการหุงต้มให้สุกเอง จักมีแก่พวกเรา ด้วยวิธีนี้” จึงโขลกตำในครกแล้วทำส่วนของตนๆ ให้ชุ่มด้วยน้ำ แล้วฉัน ครั้นแล้ว มีความชวนชวายน้อยบาเพ็ญสมณธรรมอย่างนี้ พ่อค้าม้าเหล่านั้นถวายข้าวนี้ ๑ ทะนานกับเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด ที่พอเหมาะแก่ข้าวนี้แต่พระผู้มีพระภาค ท่านพระอานนท์นำเอาข้าวนี้มาบดที่ศิลา ข้าวนี้ที่บดหุงต้มผู้มีบุญทำแล้วย่อมเป็นที่พอใจ ท่านพระอานนท์รับบดข้าวนี้แล้วปรุงด้วยเครื่องปรุงต่างๆ มีเนยใสเป็นต้น จึงได้

^{๑๔๑} คำว่า ข้าวสาลีเจือด้วยเนื้อเพื่อนพรหมจารีในภายหลังจะพากันดูหมิ่น หมายความว่า ข้าวสาลีเจือด้วยเนื้อที่หายากในสมัยเกิดข้าวยากมากแพง ในเมืองเวรยชาตินี้ ต่อไปพวกภิกษุรุ่นหลัง ผู้ไม่ชนะความโลภและอิจฉาจารย์ เช่น พระฉัพพัคคีย์ เมื่ออยู่ในที่หาอาหารดีๆ ได้ง่าย จะดูหมิ่นว่าเป็นอาหารไม่ดี วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๘๔-๑๘๕., สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๖/๕๓๙.

^{๑๔๒} ทักขิณาบถชนบท หรือ ทักขิณาบถ คือ ดินแดนที่อยู่ทางใต้แม่น้ำคงคา ทักขิณาภิรีวิหารตั้งอยู่ในชนบทตอนใต้ภูเขา ที่รายล้อมกรุงราชคฤห์ ปัจจุบันอยู่ในเขตเตคคาน ภูเขาวินธัย ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๑๙๘., พ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๗๖-๗๗/๑๓๗., สารตถ.ฎีกา ๑/๑๖/๕๓๐., วิมตติ.ฎีกา ๑/๑๖/๑๑๔., หรือ Geography of Early Buddhism. p. ๖๐ ทักขิณาบถเป็นแหล่งโคพันธูติ แคว้นกัมโพชะ (อุตตราภท) เป็นแหล่งม้าพันธูติ ที่.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๔๔/๑๑๕., อง.ติ.ก.อ. (บาลี) ๒/๖๒/๑๗๓.

น้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค ในขณะนั้น พวกเทวดาเทรททิพยโอสถลงใน ข้าวหนึ่งที่ปรุงเสร็จ พระผู้มีพระภาคทรงฉันพระกระยาหารที่บดถวาย เสร็จแล้วได้ทรง ยังเวลาให้ผ่านไปด้วยผลสมาบัติ ตั้งแต่นั้นก็ไม่เสด็จไปปิณฑบาต

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า อานนท์ ในคราวข้าวยาก หมดแพง คือคราวที่ก้อนข้าวหาได้ยากอย่างนี้ พวกเธอเป็นสัตบุรุษขณะวิเศษด้วยความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย และด้วยธรรมเป็นเครื่องขัดเกลาภิเลสส์ ถามว่า ขณะวิเศษอะไร ? ตอบว่า ขณะทุกภิกขุภย ขณะความโลภ ขณะความประพฤติดตามความอยาก ถามว่า ขณะอย่างไร ? ตอบว่า ภิกษุแม้รูปหนึ่ง ก็ไม่มีความคิด หรือความคับแค้นใจว่า เมืองเวรัญชานี้มีภิกษาหาได้ยาก แต่คามและนิคมในลำดับ ถัดไปโดยรอบ มีข้าวกล้าโน้มลงเพราะหนักรวง มีภิกษาอุดมสมบูรณ์ มีก้อนข้าวหาได้ง่าย เอาเถิด พวกเราจักไปฉันในคามและนิคมนั้น แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคจะทรงพาพวกเราไปอยู่ในเมืองนี้ แน่นอน ภิกษุเหล่านั้นขณะ คือครอบงำทุกภิกขุภยได้ ได้แก่ ให้อยู่ในอำนาจของตนได้อย่างนี้

ถามว่า ขณะความโลภได้อย่างไร ? ตอบว่า แม้ภิกษุรูปหนึ่ง ก็ได้ทำให้ราตรียาตร ด้วยความโลภว่า เมืองเวรัญชานี้มีภิกษาหาได้ยาก ส่วนคามและนิคมถัดไปโดยรอบ มีข้าวกล้าโน้มลง เพราะหนักรวง มีภิกษาอุดมสมบูรณ์ มีก้อนข้าวหาได้ง่าย เอาเถิด พวกเราจักไปฉันที่คามและนิคมนั้น หรือมิได้ทำให้ชาตพรรชาด้วยคิดว่า พวกเราจะไปเข้าจำพรรษาหลังที่คามและนิคมนั้น ภิกษุเหล่านั้น ขณะความโลภได้อย่างนี้

ถามว่า ขณะความประพฤติดตามความอยากได้อย่างไร ? ตอบว่า แม้ภิกษุรูปหนึ่ง ก็ได้ให้ความอยากเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เมืองเวรัญชานี้มีภิกษาหาได้ยาก และมนุษย์ เหล่านี้ก็ได้สำคัญ พวกเราผู้มาพักอยู่ได้ ๒-๓ เดือนในคุณอะไรๆ อย่างกระนั้นเลย พวกเราจะทำการค้าคุณ คือประกาศ กันและกันต่อพวกชาวบ้านอย่างนี้ว่า ภิกษุชื่อโน้น ได้ปฐมฌาน ฯลฯ ชื่อโน้นได้อภิญญา ๖ ประนปรือ ท้องแล้วอธิฐานศีลในภายหลัง ภิกษุเหล่านั้นขณะ คือครอบงำความประพฤติดตามความอยาก ได้แก่ ให้อยู่ในอำนาจ ของตนๆ ได้อย่างนี้

แต่ในอนาคตหมู่เพื่อนพรหมจารีรุ่นหลังนั่งอยู่ในวิหาร แม้ได้(ภัต)มาด้วยความ ลำบากเพียงเล็กน้อย ก็จักดูหมิ่นดูแคลน เหยียดหยามข้าวสุกแห่งข้าวสาธิตที่ปรุงด้วย เนื้อโดยนัยเป็นต้นว่า “นี่ข้าวสุกอะไรกันดิบเกินไป และเกินไป ไม่เค็ม เค็มจัด ไม่เปรี้ยว เปรี้ยวจัด ข้าวสุกนี้จะมีประโยชน์อะไร” อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าชนบทที่ไม่ใช่จะมีภิกษาหาได้ยากตลอดไป คือ บางคราวก็มีภิกษาหาได้ยาก แต่บางคราวก็มีภิกษาหาได้ง่าย เมื่อใด ชนบทจักมีภิกษาหาได้ง่าย เมื่อนั้น พวกมนุษย์เลื่อมใสในข้อปฏิบัติ นี้ของพวกเธอผู้เป็นสัตบุรุษ จักสำคัญชนิดแห่งข้าวสาธิตและข้าวสุกที่ปรุงด้วยเนื้อหลายชนิด โดยประเภทแห่งของฉันมีข้าวต้มและของขบฉันเป็นต้น ที่ตนจะต้องถวายแก่ภิกษุ หมู่ชนในภายหลัง กล่าวคือเพื่อนพรหมจารี^{๑๔๓} ของพวกเธอ นั่งอยู่ระหว่างพวกเธอ เมื่อใช้สอยสักการะที่อาศัยพวกเธอเกิดขึ้นแล้วอยู่ จักดูหมิ่นดูแคลน และเหยียดหยามอันมีการใช้สอยสักการะนั้นเป็นเหตุ ถามว่า จักดูแคลนอย่างไร ? ตอบว่า จักดูแคลนว่า เพราะเหตุไรพวกท่านจึงหุงต้มภัตเท่านั้นเล่า พวกท่านไม่มีภาชนะที่จะใส่ของของตน เก็บไว้หรงหรือ

^{๑๔๓} เพื่อนพรหมจารี ในที่นี้ หมายถึง ภิกษุผู้ชอบล่วงละเมิดสิกขาบท เหมือนภิกษุพวกฉัพพัคคีย์ สารตถ.ฎีกา ๑๑๖/๕๓๙.

ถามว่า ในเวลาข้าวยากมากแพง คนทั้งหลายต่างเกิดความอดสาเหทำบุญ กันอย่างล้นเหลือ แม้ตนเองก็ไม่ยอมรับประทาน ย่อมใส่ใจไทยธรรมที่ควรถวายภิกษุทั้งหลายมิใช่หรือ เพราะเหตุไร เวลานั้นคนเหล่านั้นจึงไม่ได้ถวายภิกษาสักทัพพี เจริญพรพราหมณ์ก็ได้ทูลอาราธนาให้พระผู้มีพระภาคประทับอยู่จำพรรษา ด้วยความ อดสาเหใหญ่ เพราะเหตุไร เขาจึงไม่ทราบว่ามีพระผู้มีพระภาคอยู่ ? ตอบว่า เพราะเขาถูกมารตลใจ

จริงอยู่ มารตลใจ คือ ทำเจริญพรพราหมณ์ผู้พอลีกไปจากพระผู้มีพระภาค และชาวเมืองทั้งสิ้นให้ลุ่มหลงไปทั้งหมด ตลอดพื้นที่ประมาณ ๑ โยชน์ โดยรอบ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ภิกษุอาจเที่ยวไปบิณฑบาตก่อนฉันแล้วกลับมาได้ ได้แก่ ทำให้คนทุกคนกำหนดอะไรไม่ได้แล้วจากไป ดังนั้น จึงไม่มีใครเข้าใจกิจที่ควรจะทำ โดยที่สุดแม้แต่สามีจิกรรม

ถามว่า แม้พระผู้มีพระภาคก็ไม่ทรงรู้ว่ามารจะตลใจหรือ จึงทรงเข้า จำพรรษาในเมืองเวรัญชา ? ตอบว่า จะไม่ทรงรู้ก็หาไม่ ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงไม่ทรงเข้าจำพรรษาในกรุงจัมปา กรุงสวตถิและกรุงราชคฤห์เป็นต้น^{๑๔๔} แห่งใดแห่งหนึ่งเล่า ? ตอบว่า กรุงจัมปา กรุงสวตถิ กรุงราชคฤห์เป็นต้นจ้งยกไว้ หากว่าในปีนั้น พระผู้มีพระภาคพึงเสด็จไปยังอุตตรกุรุทวีป^{๑๔๕} หรือไตรทศบุรี^{๑๔๖} แล้วทรงอยู่จำพรรษา แม้ชาวอุตตรกุรุทวีปหรือไตรทศบุรี ก็พึงถูกมารตลใจ ทราบว่ามารตนนั้นมีจิตถูกความอาฆาตอย่างรุนแรงตลอดปี ส่วนในเมืองเวรัญชา พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์นี้ยิ่งขึ้นไปว่า “พวกพ่อค้าม้าจักสงเคราะห์ภิกษุ” ดังนั้น พระองค์จึงทรงเข้าอยู่จำพรรษาในเมืองเวรัญชา

ถามว่า มารไม่สามารถจะตลใจพวกพ่อค้าได้หรือ ? ตอบว่า ไม่สามารถก็หาไม่ แต่พ่อค้ามาถึงในเวลาที่ถูกมารตลใจไปเรียบร้อยแล้ว ถามว่า เพราะเหตุไรมารจึงไม่กลับมาตลใจอีก ? ตอบว่า เพราะไม่สามารถจะตลใจได้อีก ความจริง มารไม่อาจทำอันตรายแก่ภิกษาที่บุคคลนำไปถวายพระตถาคต นิพพทานและแก่ทานวัตถุที่บุคคล กำหนดถวายไว้ จริงอยู่ ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายองค์คุณ ๔ ได้ องค์คุณ ๔ เหล่านี้ ได้แก่ ๑. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายนิพพทาน โดยสังเขปว่าภิกษาที่เขาจัดนำไปถวายเฉพาะพระตถาคต หรือปัจฉัย ๔ ที่เขาบริจาคไว้เพื่อพระตถาคต โดยสังเขปว่าทานวัตถุที่เขากำหนดถวายไว้ได้

๒. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระขมขีพของพระพุทธเจ้าได้

๓. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระรัศมีแห่งพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ที่แผ่ชานไปข้างละวาได้ จริงอยู่ รัศมีแห่งดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เทวดา และพรหม พอมายัง ส่วนแห่งพระอนุพยัญชนะ และรัศมีที่แผ่ชานไปข้างละวาของพระตถาคต จะถูกกำจัด อานุภาพไป

๔. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าได้

เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบความว่า ในคราวนั้น พระผู้มีพระภาคทรงฉันภิกษา ที่มารทำอันตรายไม่ได้พร้อมพระสงฆ์สาวก

^{๑๔๔} กรุงจัมปา กรุงราชคฤห์ กรุงสวตถิ เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี เป็นเมืองใหญ่ในสมัยพุทธกาล ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑/๑๘๑.

^{๑๔๕} อุตตรกุรุทวีป เป็นทวีป ๑ ใน ๔ ทวีป ได้แก่ ๑. ปุพพิเททวีป ๒. อุตตรกุรุทวีป ๓. อมรโคยานทวีป ๔. ขมพูทวีป อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๙/๕๐.

^{๑๔๖} ไตรทศบุรี ชื่อเมืองในภพดาวดึงส์

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “เวลานี้เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระตุมเกลื่อน ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้ พระพุทธเจ้าข้า พื้นดินไถมหาปฐพีนี้มีโอชะ มีรสอร่อย เหมือนน้ำผึ้งหรีที่ไม่มีตัวอ่อน ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้าจะพลิกแผ่นดิน เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ฉันทวันดิน”

“ในแผ่นดินมีสัตว์อาศัยอยู่ เธอจักทำอย่างไรกับสัตว์เหล่านั้น โมคคัลลานะ”

“ข้าพระพุทธเจ้าจักเนรมิตฝ่ามือข้างหนึ่งให้เป็นเช่นแผ่นดินใหญ่ ย้ายเหล่าสัตว์ที่อาศัยแผ่นดินอยู่ไปรวมกันที่ฝ่ามือฉัน แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งพลิกแผ่นดิน พระพุทธเจ้าข้า”

“อย่าเลย โมคคัลลานะ เธออย่าพอใจที่จะพลิกแผ่นดินเลย หมู่สัตว์จะเข้าใจผิดได้”

“ขอประทานพระวโรกาสให้ภิกษุสงฆ์ทุกรูปไปบิณฑบาตในอุตตรกฐทวีปเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

“เธอจักทำอย่างไรกับภิกษุที่ไม่มีฤทธิ์”

“ข้าพระพุทธเจ้าจักทำให้ภิกษุสงฆ์ทุกรูปไปได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“อย่าเลย โมคคัลลานะ เธออย่าพอใจการที่จะพาภิกษุสงฆ์ทุกรูปไปบิณฑบาตที่อุตตรกฐทวีปเลย”

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด รำพึงขึ้นมาอย่างนี้ว่า “พรหมจรรย์^{๑๔๗} ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่ไม่นาน ของพระ ผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน” ครั้นเวลาเย็นจึงออกจากที่พักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร ท่านพระสารีบุตรผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า เมื่อข้าพระองค์หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความรู้สึก รำพึง ขึ้นมาอย่างนี้ว่า “พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่ไม่นาน ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน” พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่ไม่นาน ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “สารีบุตร พรหมจรรย์ของพระพุทธานุสสิ พระพุทธเจ้าวิปัสสิ พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสกุ ดำรงอยู่ไม่นาน พรหมจรรย์ของพระพุทธานุสสิ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ดำรงอยู่นาน”

ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาค ทรงให้การอยู่จำพรรษานั้นผ่านพ้นไปในเมืองเวรัญชา ทรงออกพรรษาพิจารณาในวันมหาปวารณาแล้วจึงตรัสเรียกท่านพระอานนท์มา รับสั่งว่า “อานนท์ พระตถาคตทั้งหลายยังมิได้บอกกล่าวผู้ที่มีมนต์ให้อยู่จำพรรษา จะไม่จากไป เรื่องนี้เป็นประเพณีของพระตถาคตทั้งหลาย เราจะไปลาเวรัญชพราหมณ์” พระ อานนท์ทูลสนองพระพุทธดำรัสแล้ว ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร^{๑๔๘} มีพระอานนท์ตามเสด็จ เสด็จพระพุทธ

^{๑๔๗} พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงศาสนา วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๑๘๙.

^{๑๔๘} คำว่า “ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร” นี้มิใช่วก่อนหน้านี้ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงนุ่งสบง มิใช่ว่าพระองค์ถือบาตรและจีวรไปโดยเปลือยพระกายส่วนบน คำว่า “ครองอันตรวาสก” หมายถึงพระองค์ผลัดเปลี่ยนสบงหรือขยับสบงที่นุ่งอยู่ให้กระชับ คำว่า “ถือบาตรและจีวร” หมายถึงถือบาตรด้วยมือ ถือจีวรด้วยกาย คือ ห่มจีวรอุ้มบาตรนั่นเอง วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๘๐., ที.อ. (บาลี) (บาลี) ๒/๑๕๓/๑๕๓., ม.อ. (บาลี) ๑/๖๓/๑๖๓, อุทาน.อ. (บาลี) ๖๕.

ดำเนินไปถึงนิเวศน์ของเวรัญขพราหมณ์ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย ทรงบอกเวรัญขพราหมณ์ผู้มาเฝ้าว่า “ท่านนิมนต์เราอยู่จำพรรษา เราขอลาท่าน ต้องการจะจาริกไปในชนบท”

ครั้งนั้น เวรัญขพราหมณ์ยังไม่รู้ว่าตนถูกมารดลใจ เข้าใจว่า “เรามีสติหลงลืม เพราะห่วงกังวลการครองเรือน” จึงกราบทูลอย่างนี้ว่า “เป็นความจริง ข้าพระพุทธเจ้านิมนต์ท่านพระโคตมอยู่จำพรรษา แต่ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ถวายไทยธรรมที่ได้ตั้งใจเอาไว้ สิ่งนั้นมีใช้จะไม่มีและมีใช้ว่าข้าพระพุทธเจ้าจะไม่เต็มใจถวาย ไตรมาสที่ผ่านมา พระองค์ยังมีได้รับไทยธรรมนั้น เพราะผู้ครองเรือนมีกิจมาก มีธุระมาก พราหมณ์ดำริว่า “ไฉนหนอ เราจะถวายไทยธรรมที่จำต้องถวาย ๓ เดือนทั้งหมดนั้น โดยวันเดียวเท่านั้น” แล้วกราบทูลว่า ขอท่านพระโคตมพร้อมกับภิกษุสงฆ์จงรับอาหารของข้าพระพุทธเจ้าเพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้^{๑๔๙}เถิด”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงรำพึงว่า “ถ้าเราจะไม่รับอาราธนา พราหมณ์และชาวเมืองเวรัญขจะตำหนิว่า พระสมณะองค์นี้ไม่ได้อะไรตลอดไตรมาส ชะรอยจะพึงโกรธ เพราะฉะนั้นพระองค์ที่เราทูลอ้อนวอนอยู่ ก็ไม่ทรงรับแม้ภัตตาหารมื้อเดียว สมณะองค์นี้ไม่มีอธิวาสนขันติ มีใช้สัพพัญญู ก็พึงประสบสิ่งมีใช้บุญเป็นอันมาก การประสบสิ่งที่มีใช้บุญ อย่าได้มีแก่ชนเหล่านั้น” จึงทรงรับนิมนต์เพื่ออนุเคราะห์ชนเหล่านั้นโดยคุณิภาพ พระผู้มีพระภาคครั้นทรงรับนิมนต์แล้ว ทรงพลอบเวรัญขพราหมณ์ว่า “อย่าคิดกังวลถึงการครองเรือนเลย” ทรงชี้ให้เขาเห็นประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและภายหน้า ให้สมาทานถือเอากุศลธรรม ทำให้เขาอาจหาญมีอุตสาหะในกุศลธรรมนั้น และทรงพลอบให้ร่าเริงด้วยความอุตสาหะและด้วยคุณธรรมที่มีอยู่อื่นๆ ด้วยธรรมิ กถาอันสมควรแก่ขณะนั้น ทรงทำฝนคือธรรมรัตน์ให้ตก เสด็จจุลกจากอาสนะแล้วหลีกไป ก็แล เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้ว เวรัญขพราหมณ์จึงได้เรียกบุตรและภรรยา(สั่ง)ว่า “พนาย เรานิมนต์พระผู้มีพระภาคให้ประทับอยู่ตลอดไตรมาส แม้วันเดียวก็ไม่ได้ถวายภัตตาหารสักมื้อ เอาเถิด เวลานี้ พวกเธอจงจัดแจงทานให้เป็นเหมือน ไทยธรรมที่ควรถวายตลอดไตรมาส ที่อาจจะถวายได้ในวันพรุ่งนี้โดยวันเดียวเท่านั้น” เขาสั่งให้จัดแจงทานที่ประณีต ตลอดวันที่ตนนิมนต์พระผู้มีพระภาค เมื่อผ่านราตรีนั้นไป สั่งให้ประดับประดาสถานที่ตั้งอาสนะ ปลูกอาสนะที่มีค่ามาก ตระเตรียมการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ วิจิตรด้วยของหอม เครื่องอบ และดอกคำ แล้งจึงสั่งให้กราบทูลเผดียงเวลาต่อพระผู้มีพระภาค

ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จพระพุทธดำเนินไปยังนิเวศน์ของเวรัญขพราหมณ์ ประทับนั่งเหนือพระพุทธรูปพร้อมภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วเวรัญขพราหมณ์ประเคนของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยตัวเอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้วละพระหัตถ์จากบาตร จึงทูลถวายไตรจีวรให้ทรงครอง และถวายผ้าคู่ให้ภิกษุครองรูปละสำหรับ

บรรดาผ้าสาฎกเหล่านั้น ผ้าสาฎกผืนหนึ่ง มีราคา ๕๐๐ พราหมณ์ถวายผ้ามีราคา ๕ แสน แก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป พราหมณ์ถวายเท่านี้ก็ยังไม่พอใจ แบ่งผ้ากัมพลแดง ผ้าปัตตคุณะ และผ้าปิฏกยะจำนวนมาก มีราคา ๗-๘ พัน ถวายเพื่อประโยชน์แก่สายโยค ผ้าสไบเฉียง ประคดเอว และผ้ากรองน้ำ เป็นต้นอีก กรอกร้าน้ำมันงาที่หุงตั้ง ๑๐๐ ครั้ง หรือ ๑,๐๐๐ ครั้ง ให้เต็มทะนาน ถวายน้ำมันมีราคา ๑,๐๐๐ เพื่อประโยชน์แก่การทาแก่ภิกษุรูปหนึ่งๆ จะมีประโยชน์อะไรด้วยการบูชามากไปในปัจจุ ๔ บริหาร อะไรๆ ที่เป็นของใช้สอยสำหรับสมณะ ไม่มีสิ่งที่ยี่ชื่อว่าพราหมณ์มิได้ถวาย

^{๑๔๙} เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้ หมายความว่า เพื่อบูญและปติปราโมทย์อันจะมีในวันพรุ่งนี้ วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๐๖.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงยังฝนคืออมตธรรมให้ตก ทำเวรัญชพรหมณ์ ผู้เสื่อม
สิ้นจากการบริโภคสแห่งอมตะคือการฟังธรรม เพราะถูกมารตลใจตลอดไตรมาส ผู้บูชาใหญ่อย่างนี้
พร้อมทั้งบุตรและภรรยาถวายอภิวาทนั่งอยู่ ให้มีความดำริบริบูรณ์โดยวันเดียวเท่านั้น ทรงชี้ให้เห็น
ด้วยธรรมิกขา เห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไป ปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแกล้ากล้า ปลอดภัยให้สด
ชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกขา แล้วเสด็จลุกจากอาสนะแล้วหลีกไป

แม้พราหมณ์พร้อมบุตรและภรรยา ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคและโหว่ภิกษุสงฆ์แล้ว
ตามส่งเสด็จ พลากราบพูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์พึงทรงอนุเคราะห์
ข้าพระพุทธเจ้าอีก” เป็นต้นแล้วหลังน้ำตากลับมา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามพระอัยยาศัย คือ ตามพระทัย เสด็จออกจากเมืองเวรัญชา
มีพระประสงค์จะทรงละพุทธรูปที่ควรเสด็จ ในกาลเสด็จเที่ยวจาริกไปในมหาสมุทร ทรงพาภิกษุสงฆ์
ผู้ลำบากเพราะโทษคือทุพภิกขภัย เสด็จไปทางตรง ไม่ทรงแวะเมืองมีเมืองโสเรยะ เมืองสังกัสสะ
เมืองกณณกุชชะ เสด็จไปยังท่าเรือปายาคะ ทรงข้ามแม่น้ำคงคาที่ท่านั้น เสด็จไปทางทิศภาคแห่งกรุง
พาราณสี พระผู้มีพระภาคเสด็จไปทางทิศภาคแห่งกรุงพาราณสี จึงชื่อว่าเสด็จถึงกรุงพาราณสีโดย
ลำดับ ครั้นประทับที่กรุงพาราณสีตามพระอัยยาศัยแล้ว เสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงกรุงเวสาลี
ทราบว่าคุณพระประสงค์ประทับอยู่ ณ ภูเขาศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลีนั่น

ถามว่า พระผู้มีพระภาค ต้องเสวยข้าวแดงเห็นปานนี้ ในสมัยทุพภิกขภัย เพราะกรรม
อะไร ? ข้าพเจ้าจะกล่าวเถลย :-

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลหนึ่ง ได้เห็นสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระ
ภาคพระนามว่ามุสสะ กำลังฉันข้าวน้ำอันอร่อย และโภชนะแห่งข้าวสาลีเป็นต้น ด้วยอำนาจชาติและ
เพราะความเป็นคนอันธพาล จึงด่าว่า “เฮ้ย สมณะโง่ พวกท่านจงกินข้าวแดงเถิด อย่ากินโภชนะ
แห่งข้าวสาลีเลย” เพราะผลแห่งอกุศลกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นจึงเสวยทุกขในอบาย ๔ หลายพันปี
ในอิตถัพพุตถายนี้ ถึงบรรลุลความเป็นพระพุทธเจ้าโดยลำดับ ทำการสงเคราะห์แก่ชาวโลกอยู่ เทียว
ไปในบ้าน นิคมและราชธานีทั้งหลาย สมัยหนึ่งไปถึงโคนไม้สะเดาอันสมบูรณ์ด้วยกิ่งและค่าคบ ณ ที่
ใกล้บ้านพราหมณ์ในเมืองเวรัญชรา เวรัญชพรหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อไม่สามารถชนะ
พระผู้มีพระภาคโดยปริยายต่างๆ ได้เป็นพระโสดาบันแล้ว กราบพูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระองค์ควรอยู่จำพรรษาในที่นี้แหละ” พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยอุททิสภาพ ครั้งนั้น มารผู้มี
บาปได้ทำการตลใจชาวบ้านเวรัญชคามทั้งสิ้น ตั้งแต่วันรุ่งขึ้น มิได้มีใครสักคนหนึ่งที่ถวายภิกษาทัฬหี
หนึ่ง แต่พระผู้มีพระภาค ผู้เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ด้วยอำนาจมารตลใจ พระผู้มีพระภาคทรงมีบาตร
เปล่า ทรงมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จกลับมาอีก เมื่อพระผู้มีพระภาคนั้นเสด็จมาแล้วอย่างนี้ พ่อค้าม้าผู้
อยู่ในที่นั้นนั้นแลได้ถวายทานในวันนั้น ตั้งแต่นั้นมา ก็นิมนต์พระผู้มีพระภาคผู้มีภิกษุ ๕๐๐ รูปเป็น
บริวาร แล้วทำการแบ่งจากอาหารของม้าจำนวน ๕๐๐ ตัว เอามาซ้อมเป็นข้าวแดง แล้วใส่ลงในบาตร
ของภิกษุทั้งหลาย เทวดาในพื้นจักรวาลทั้งสิ้น พากันใส่อะสน์เป็นทิพย์ เหมือนในวันที่น่างสุขดาหุ
ข้าวปายาส พระผู้มีพระภาคทรงเสวยแล้ว ทรงเสวยข้าวแดงตลอดไตรมาสอย่างนี้ เมื่อล่วงไป ๓ เดือน
การตลใจของมารก็หายไป เวรัญชพรหมณ์ระลึกขึ้นได้ในวันปวารณา จึงมีความสังเวชอย่างยิ่ง
หลง ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ถวายบังคมแล้วขอให้ทรงอดโทษ ด้วย
เหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราได้ดำบริภาษเหล่าสาวกในศาสนา
 ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามุสสะ ด้วยคำว่า
 ท่านทั้งหลายจงคบเคี้ยว
 จงฉันแต่ข้าวเหนียว อย่าได้ฉันข้าวสาลีเลย^{๑๕๐}
 ด้วยผลกรรมนั้น เรารับนิมนต์พราหมณ์
 อยู่จำพรรษาในเมืองเวรัญชา
 ได้ฉันแต่ข้าวเหนียว ตลอด ๓ เดือน^{๑๕๑}

(๑๐) ปิฎกิกุขะ

ในกาลว่า นิพพุเท วตตมณฺหิ ฯ เปฯ ปิฎกิกุ ขิ อหุ มม นี้มีการแสดงเนื้อความ
 ดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาค ผู้มีโพธสมภาร แห่งกุศลที่ทรงสั่งสมมาอย่างนับไม่ถ้วน ตลอดเวลา ๔
 อสงไขย กับอีกแสนกัป แทบบาทมูลของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า ทรงได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ถวาย
 สัตตัสตถกมหาทานโดยอติภาพของพระเวสสันดรโดยลำดับ ทรงถือเอายอดบารมี ในเพราะบุตรทาน
 และภริยาทาน แล้วทรงบังเกิดในดุสิตเทวโลก ดำรงอยู่ ณ ที่นั้น ตลอดอายุขัยทรงตรวจดูมหา
 วิโลกนะ ๕ เคลือยจากดุสิตเทวโลก ทรงยังหมั่นโลกธาตุให้หวั่นไหวแล้ว มีสติสัมปชัญญะ ก้าวเข้าสู่
 ธรรมของพระมารดา ออกจากครรภ์แล้ว ทรงครอบครองเรือนอยู่ ๒๙ ปี เห็นนิมิตทั้งหลาย ยัง
 ความสังเวชให้เกิดขึ้นแล้ว พร้อมกับนายฉันทะขึ้นมากัณฑ์กะ ออกผนวช ถือเอาสมณบริวารที่พรหม
 นำมาถวาย ผนวชที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมา บำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ ๖ วัสสากาล บรรลุพระสัพพัญญุต
 ญาณที่วชิรรัตนบัลลังก์ ที่โคนต้นโพธิ์โดยลำดับ เสวยวิมุตติสุขอยู่ ๗ สัปดาหฺ์ ให้พรหม ๑๘ โกฏิ มี
 พระปัญวัคคีย์เป็นประธานตั้งมอมตธรรม ที่ป่าอิสิปตนขวกรกรุงพาราณสี ทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ ที่มี
 บุญสมภารที่ได้สั่งสมไว้แล้ว ทรงเสด็จไปในสถานที่นั้นๆ ทรงยกสัตว์ออกจากสมุทรคือวัฏฏสงสาร ให้
 ดำรงอยู่บนฝั่งคือนิพพาน ให้เสวยวิมุตติสุข จจริงอยู่ในกาลบางคราว พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงแสดง
 ธรรมแก่เหล่าอมนุษย์ มีเทวดาพรหมและยักษ์เป็นต้น (และ) แก่หม่มมนุษย์ มีกษัตริย์ พราหมณ์ และ
 คหบดีเป็นต้น ย่อมเจ็บป่วยที่หลังซึ่งแข็งแรงเท่ากับกำลังของช้างนับโกฏิเชือก เพราะเหตุนั้น ใน
 กาลบางคราวเมื่อทุกข์(อาการปวด)ที่หลังเกิดขึ้น จึงตรัสแก่พระสาวกทั้งหลาย มีพระสารีบุตรและ
 พระโมคคัลลานะเป็นต้น ด้วยพระดำรัสว่า ต่จากนี้ไป พวกเธอจงแสดงธรรม พระองค์เองทรงปูลาด
 สุดจิวรแล้วนอนพัก แม้ในความเป็นพระพุทธเจ้า ก็ไม่ทรงหลุดพ้นกรรมปิไลติกะ(เศษวิบากแห่ง
 กรรมที่พระองค์ทรงกระทำไว้ในปางก่อน) ถ้ามว่า ก็เพราะเหตุไร ในความเป็นพระพุทธเจ้า จึงยังไม่
 พ้นจากกรรม(นี้) ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลย

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลของคหบดี สมบูรณ์ด้วยกำลัง เป็นคนมีรูปร่าง
 ค่อนข้างเตี้ย สมัยนั้น นักต่อสู้ด้วยการต่อสู้ด้วยมวยปล้ำคนหนึ่ง เมื่อการต่อสู้ด้วยมวยปล้ำกำลัง
 ดำเนินไปในบ้าน นิคมและราชธานีทั้งหลาย ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ได้ทำพวกบุรุษให้ล้มลง ได้รับชัยชนะ
 แล้ว มาถึงเมืองอันเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ ได้ทำพวกชนในเมื่อแม้นั้นให้ล้มลง แล้วเริ่มเพื่อจะไป ใน

^{๑๕๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๘/๕๗๗.

^{๑๕๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๙/๕๗๗.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์คิดว่า “บุรุษนั้นได้รับชัยชนะในที่เป็นที่อยู่ของเราแล้วก็จะไป” จึงมายังมณฑลพระนครในที่นั้น ประมอแล้วกล่าวว่า “ท่านจงมา ทำการต่อสู้กับเราแล้วค่อยไปเถิด” นักมวยปล้ำนั้นหัวเราะแล้ว คิดว่า “เราทำบุรุษใหญ่โตให้ล้มลงได้ บุรุษคนนี้เป็นคนเดียว มีธาตุแห่งคนเดียว ย่อมไม่เพียงพอแม้แก่มือข้างเดียวของเรา” จึงประมอบันลือแล้วเดินมา คนทั้งสองนั้นจับมือกันและกัน พระโพธิสัตว์ยกนักมวยปล้ำนั้นแล้วโยนไปในอากาศ แล้วทำให้ตกลงบนภาคพื้น ทำลายกระดูกคอแล้วให้ล้มลง ชาวพระนครทั้งสี่ทำการโห่ร้อง ประมอแล้วบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยผ้าและอาภรณ์เป็นต้น พระโพธิสัตว์ให้นักต่อสู้ด้วยการปล้ำนั้นนอนตรงๆ แล้วทำกระดูกคอให้ตรง กล่าวว่า “ท่านจงไป ตั้งแต่นี้ไปท่านอย่าได้ทำการเห็นปานนี้ แล้วส่งไป เพราะผลกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นได้เสวยทุกข์ทางร่างกายและศีระเป็นต้น ในภพที่บังเกิดแล้วๆ ในอัฐภาพสุดท้ายนี้ แม้เป็นพระพุทธรเจ้า ก็ยังต้องเสวยทุกข์มีการเสียดแทงที่หลังเป็นต้น เพราะเหตุนี้ เมื่อความทุกข์ที่หลังเกิดขึ้นในบางคราว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับพระมหาโมคคัลลานะว่า “จำเดิมแต่นี้ไป พวกเธอจงแสดงธรรม” แล้วพระองค์เองทรงปลุกาดพระสุตตจีวร บรรทมลง ขึ้นชื่อว่ากรรมเก่าย่อมไม่ล่วงพ้นแม้พระพุทธรเจ้า สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

(ในชาติก่อน) เมื่อนักมวยปล้ำกำลังต่อสู้กัน
เราได้เบียดเบียนบุตรชายนักมวยปล้ำไว้
ด้วยผลกรรมนั้น เกิดความทุกข์ที่สันหลัง (ปวดหลัง)^{๑๕๒}

(๑๑) อติสาร

ในคาถาว่า ติกิจฉโก ปุเร อาสี ฯเปฯ โหติ ปกฺขนธิกา มม นี้มีการแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาค พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประทับอยู่ในเวฬุคาม ใกล้เมืองไพศาลี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงดำริว่า เราอยู่ได้เพียง ๑๐ เดือน ก็จักปรินิพพาน ถ้าภิกษุเหล่านี้จักไปไกล ก็ไม่อาจเห็นเราในเวลาปรินิพพาน เมื่อเป็นดังนั้นภิกษุเหล่านั้นก็จะเกิดความร้อนใจว่า พระศาสดาเมื่อปรินิพพานก็ไม่ประทานแม้เพียงสติกะแรก ถ้าเรารู้ เราก็จักไม่ไปอยู่ไกลถึงเพียงนี้ ไม่ตรัสตอบว่า ก็ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออยู่รอบเมืองเวสาลี ก็จักมาฟังธรรมได้เดือนละ ๘ ครั้ง จักได้รับโอวาทของพระผู้มีพระภาค

ในเวฬุคามนั้น พระผู้มีพระภาค รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจำพรรษาารอบกรุงเวสาลีตามที่ที่มีเพื่อน ตามที่ที่มีคนเคยพบเห็นกัน ตามที่ที่มีคนเคยคบกัน พระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาในเวฬุคามนั้น

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษา ได้เกิดอาการพระประจวร อย่างรุนแรงมีทุกขเวทนา^{๑๕๓} อย่างแสนสาหัสจนเจียนจะปรินิพพาน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค ตั้งสติให้มั่น กำหนดด้วยญาณแล้วอดกลั้น ไม่กระทำการกระสับกระส่ายโดยคล้อยตามเวทนา ไม่ถูกเวทนาเบียดเบียน

^{๑๕๒} พ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๙๐/๕๗๗.

^{๑๕๓} **ทุกขเวทนา** ในที่นี้หมายถึงความรู้สึกเจ็บปวด เป็นอาการของทุกข์ในไตรลักษณ์ซึ่งเกิดขึ้นได้แม้แก่ผู้ที่เป้นพระอรหันต์ มิใช่ทุกข์ในปัจจุสมุปบาทหรือในอริยสัจ พระผู้มีพระภาคทรงข่มทุกขเวทนานี้ด้วยความเพียรที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๔/๑๔๘-๑๔๙.

ไม่ทรงทุกข์ร้อนเลย ทรงอดกลั้นได้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงพระดำริว่า “การที่เราไม่บอกผู้
อุปัฏฐาก ไม่อภิลักขิตสงฆ์ปริณิพพานนั้น ไม่เหมาะแก่เรา ทางที่ดี เราควรใช้ความเพียร^{๑๕๔} ขับไล่
อาพาธนี้ ดำรงชีวิตสังขารอยู่ต่อไป” พระองค์ทรงทำอย่างนั้น อาการพระประชวรจึงสงบ ถามว่า
อะไร ชื่อว่า ชีวิตสังขาร ตอบว่า ชื่อว่า ชีวิตสังขาร ชีวิตอันธรรมใดปรุงแต่ง ถึงขาดไปแล้วก็สืบต่อ
ตั้งอยู่ได้ แม้ธรรมที่เป็นผลสมบัตินั้นก็ชื่อว่าชีวิตสังขาร ธรรมคือผลสมบัตินั้นอันท่านประสงค์เอา
แล้ว ในที่นี้ พระผู้มีพระภาค อธิษฐาน ให้เป็นไปแล้ว ทรงเข้าผลสมบัติ เพื่อสามารถดำรงชีวิตอยู่
ได้

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคไม่ทรงเข้าผลสมบัตีก่อนหน้านี้อหรือ ตอบว่า ย่อมเข้าอยู่ แต่ว่า
ผลสมบัตินั้นเป็นขณิกสมบัติ จริ่งอยู่ ขณิกสมบัตีย่อมข่มเวทนา เฉพาะในเวลาเข้าสมบัตินั้น
พอออกจากสมบัตินั้นเวทนาย่อมครอบงำร่างกายอีก เหมือนสาหร่ายที่ขาดเพราะไม้ตกลงหรือกระเบื้อง
ตกลงแล้วย่อมเกิดขึ้นครอบคลุมน้ำอีก อนึ่งสมบัติของบุคคลผู้กระทำหมวด ๗ แห่งรูป และหมวด ๗
แห่งอรูป ไม่ให้เป็นพุ่ม ไม่ให้รกร แล้วเข้าด้วยอำนาจมหาวีปัสสนา ย่อมข่ม(เวทนา)ได้ด้วยดี เมื่อบุคคล
นั้นออกจากสมบัตินั้น

เวทนาย่อมเกิดขึ้นโดยกาลนาน เหมือนสาหร่ายที่คนลงไปยังสระโบกขรณีแล้วใช้มือและ
เท้าทำให้กระจายออกด้วยดี ย่อมปกคลุมน้ำได้โดยกาลนานฉะนั้น ดังนั้น ในวันนั้น พระผู้มีพระภาค
ทรงเป็นประจักษ์วิปัสสนาใหม่ๆ ณ มหาโพธิบัลลังก์ ทรงกระทำหมวด ๗ แห่งรูป หมวด ๗ แห่งอรูป
ไม่ให้เป็นพุ่ม ไม่ให้รกร แล้วประมวลด้วยอาการ ๑๔ แล้วข่มเวทนายด้วยมหาวีปัสสนา แล้วทรงเข้าผล
สมบัติด้วยทรงประสงค์ว่า ขอเวทนา อย่าเกิดตลอดเวลา ๑๐ เดือนดังนี้ เวทนา ที่ทรงข่มด้วยผล
สมบัติ จึงไม่เกิดตลอดเวลา ๑๐ เดือนเลย

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหายจากพระประชวร หายจากพระอาการไข้ไม่นาน ได้
เสด็จออกจากพระวิหารไปประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วในร่มเงาพระวิหาร ครั้งนั้น พระผู้มี
พระภาค ตรัสเรียกพระอานนท์มาว่า บัดนี้ เราเป็นผู้ชรา แก่ เฒ่า ล่วงกาลมานานผ่านวัยยามาก เรามี
วัย ๘๐ ปี ร่างกายของตถาคตประหนึ่งแซมด้วยไม้ไผ่ ยังเป็นไปได้ ก็เหมือนกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซม
ด้วยไม้ไผ่นั้น

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาแล้วจึงเสด็จออกจากเวฬุคาม แล้วเสด็จกลับโดย
หนทางที่เสด็จแล้วนั่นเอง ด้วยพุทธประสงค์ว่า เราจะไปยังกรุงสาวัตถี เสด็จถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ
แล้วเสด็จเข้าสู่พระเชตวัน ประทับอยู่ ที่นั่นตามพระอัยยาคัยแล้ว ได้เสด็จไปกรุงราชคฤห์ ประทับ
อยู่ ที่นั่นตามพระอัยยาคัยแล้ว ได้เสด็จไปอุกกเวลคาม เสด็จออกจากอุกกเวลคามแล้ว ได้เสด็จไป
กรุงเวสาลี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค เสด็จเข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต เมื่อเสด็จกลับจาก
บิณฑบาต ภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์
เธอจงถือผ้าสีหะ(ผ้ารองนั่ง) เราจะเข้าไปพักกลางวันที่บ้านวาเลเจติย” ครั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จ
เข้าไปยังบ้านวาเลเจติย ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ท่าน พระอานนท์ปูลาดถวาย ท่านพระอานนท์ถวาย
อภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

^{๑๕๔} ความเพียร ในที่นี้มี ๒ อย่าง คือ (๑) ความเพียรที่เป็นบุพภาค ได้แก่ การบริกรรมผลสมบัติ (๒)
ความเพียรที่ประกอบด้วยผลสมบัติ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๔/๑๔๙., ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑๖๔/๑๗๘.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสค้ำนั้กะท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์ กรุงเวสาลิน่า รื่นรมย์ อุเทนเจดีย์นารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์นารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ นารื่นรมย์ พุพุตตเจดีย์นารื่นรมย์ สารันทเจดีย์นารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์นารื่นรมย์ อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สังสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป^{๑๕๕} หรือเกินกว่า ๑ กัป อิทธิบาท ๔ ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สังสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ตถาคต เมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป” เมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงทำนิมิตที่ชัดแจ้ง ทรงทำโอภาสที่ชัดเจนแม้อย่างนี้ ท่านพระอานนท์ก็ไม่อาจจะ รู้ทันจึงไม่กราบทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาค จากนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า “ไปเถิดอานนท์ เธอจงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ลุกจากอาสนะถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้ว นั่งที่โคนไม้แห่งหนึ่ง ในที่ไม่ไกล

ครั้นเมื่อท่านพระอานนท์จากไปไม่นาน มารผู้มีบาปได้เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปริณิพพานในบัดนี้ ขอพระสุคตโปรดปริณิพพานเถิด เวลานี้เป็นเวลาปริณิพพานของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระวาจาว่า “มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปริณิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลาย ผู้สาวกของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แก่ลวกกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ก็ยังบอกแสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปราม^{๑๕๖} ที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้”

ครั้นเมื่อท่านพระอานนท์จากไปไม่นาน มารผู้มีบาป ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาค มาร่ำร้องว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปริณิพพาน ขอพระสุคตโปรดปริณิพพานในบัดนี้เถิด พระเจ้าข้า ดังนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บัดนี้ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป ท่านจงเลิกอุตสาหะอย่าพยายามให้เราปริณิพพานอีกเลย ดังนี้

เวลานั้น พระผู้มีพระภาคทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงปลงพระชนมายุสังขาร^{๑๕๗} แล้ว ณ ปาวาลเจดีย์ (ขยายความว่า) ทรงปลงธรรมคือผลสมาบัติ อันเครื่องค้าจุนอายุ (ละ)ชีวิต ด้วยพระดำริว่า “เรายังไม่เข้า(ผลสมาบัติ)” พร้อมกับการปลงพระชนมายุนั้นนั้นแล จึงเป็นการสละชีวิตสังขาร ที่ผลสมาบัตินั้นอุปการะไว้ ด้วยทรงดำริว่า เราจักไม่เป็นไป เพราะเหตุนี้ พระอรธกถาจารย์จึงกล่าวว่า ตตถ (ในที่นั้น) ดังนี้

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยท่านพระอานนท์เสด็จเข้าไปยังกุฎาคารศาลา ปามหาวันแล้ว จึงรับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “ไปเถิด อานนท์ เธอจงไปนิมนต์ให้ภิกษุเท่าที่

^{๑๕๕} กัป ในที่นี้หมายถึงอายุกัป คือช่วงอายุของคนแต่ละยุค ในยุคของพระพุทธเจ้าของเรา อายุกัปของคน = ๑๐๐ ปี ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๗/๑๕๗.

^{๑๕๖} ปราบปราม ในที่นี้หมายถึงภาวะ หรือลัทธิต่างๆ ของเจ้าลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา ที่.ม.ภิกขา (บาลี) ๓๗๔/๓๗๕., ที่.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๒๓๗.

^{๑๕๗} ปลงพระชนมายุสังขาร หมายถึงสลัดปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอายุ คือ ตกลงพระทัยว่าจะปริณิพพาน ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๘.

อาศัยอยู่ในกรุงเวสาลีมาประชุมกัน ณ หอฉัน” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ได้ทำตามพระดำรัสนั้น จากนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จไป ณ หอฉัน รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย(เพราะฉะนั้น) ธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง เธอทั้งหลายพึงเรียน เสพ เจริญ ทำให้มาก ด้วยดีโดยวิธีที่พรหมจรรย์นี้จะพึงตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไป เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่ มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้น เป็นไฉน ? คือ

๑. สติปัฏฐาน ๔	๒. สัมมัปปธาน ๔
๓. อิทธิบาท ๔	๔. อินทรีย์ ๕
๕. พละ ๕	๖. โพชฌงค์ ๗
๗. อริยมรรคมีองค์ ๘”	

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้แล คือ ธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง ฯลฯ เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

จากนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาทเถิด อีกไม่นาน การปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนั้นไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไป อีกว่า

“วัยของเราแก่หง่อม
ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเธอไป
เราทำที่พึงแก้ตนแล้ว
พวกเธอจงอย่าประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ์
มีความดำรงมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้
ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้
ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว
จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”^{๑๕๘}

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงภัณฑุกาม ประทับอยู่ที่ ภัณฑุกามนั้น รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลาย จึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้

ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยศีล ฯลฯ
๒. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสมาธิ ฯลฯ
๓. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยปัญญา ฯลฯ

^{๑๕๘} ดูเทียบ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘๓/๖๔๑.

๔. เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยวิมุตติ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยศีล เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสมาธิ เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยปัญญา เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยวิมุตติ เราและเธอทั้งหลายถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก^{๑๕๙},

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสเวลายากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ อันยอดเยี่ยม
ธรรมเหล่านี้ พระโคตมผู้มียศตรัสรู้แล้ว
ดั่งนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรม
แก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้อย่าง
พระศาสดา ทรงทำที่สุดแห่งทุกข์
มีพระจักขุ ปรินิพพานแล้ว^{๑๖๐}”

จากนั้น พระผู้มีพระภาค เสด็จไปยังหัตถิคาม ... เสด็จไปยังอัมพคาม .... เสด็จไปยังชัมพูคาม ... เสด็จไปยังโกคนคร ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในที่นั้นๆ จากนั้น พระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จไปถึงกรุงปาวา ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่อัมพวันของนายจุนทกัมมารบุตร เขตกรุงปาวา

นายจุนทกัมมารบุตรได้ทราบว่ “พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงกรุงปาวา ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของเรา” จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาท แล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้นายจุนทกัมมารบุตรเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แก่กล้ากล้า ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา ลำดับนั้น นายจุนทกัมมารบุตรผู้อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจง ให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่กล้ากล้า ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหารของข้าพระองค์ ในวันพรุ่งนี้เถิด” พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการดุชนิ เมื่อนายจุนทกัมมารบุตร ทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากที่นั่งถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วจากไป

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป นายจุนทกัมมารบุตรได้เตรียมของขบฉันอันประณีตและสุกรมัททวะ^{๑๖๑} จำนวนเพียงพอไว้ในนิเวศน์ของตน ให้คนไปกราบทูลเวลาแด่พระผู้มีพระภาค ว่า “ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

^{๑๕๙} ดูเทียบข้อ ๑๕๕ หน้า ๙๙ ในเล่มนี้ และ อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑-๑-๒.

^{๑๖๐} **ปรินิพพาน** ในที่นี้หมายถึงดับกิเลสได้สิ้นเชิง ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๖/๑๖๙.

^{๑๖๑} **สุกรมัททวะ** ความหมายตามมติของเกจิอาจารย์ ๓ พวก คือ ๑. หมายถึงปวัตตมังสะ เนื้อสุกรหนุ่ม ๒. หมายถึงข้าวสุกอ่อน ที่ปรุงด้วยนมสด นมสั้ เนยใส เปรียง เนยแข็ง และถั่ว ๓. หมายถึงวิธีปรุงอาหารชนิดหนึ่ง ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๙/๑๗๒., ขุ.อ.อ. (บาลี) ๗๕/๔๒๗.

ตอนเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของนายจุนทกัมมารบุตร ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ที่ปูลาดไว้แล้ว รับสั่งเรียก นายจุนทกัมมารบุตรมาตรัสว่า “จุนทะ ท่านจงประเคน สุกรมัททวะที่เตรียมไว้แก่เรา ประเคนของขบฉันอย่างอื่นที่เตรียมไว้แก่ภิกษุสงฆ์ เขาทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว แล้วได้ทำแล้วอย่างนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกนายจุนทกัมมารบุตรมาตรัสว่า “จุนทะ สุกรมัททวะที่เหลือเธอจงฝังลงในหลุม เรา ยังไม่เห็นใครในโลก พร้อมเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา หรือมนุษย์ ที่บริโภคนสุกรมัททวะนั้นแล้วจะย่อยได้ด้วยดี นอกจากตถาคต” เขาได้ทำแล้วอย่างนั้น แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทน์ ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้นายจุนทกัมมารบุตรเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่กล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จจากไป

หลังจากพระผู้มีพระภาคเสวยพระกระยาหารของนายจุนทกัมมารบุตร ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต^{๑๖๒} ทรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส จวนเจียนจะปรินิพพาน พระองค์ทรงถ่ายเป็นพระโลหิตอยู่เนืองๆ ความอาพาธอย่างรุนแรง เกิดขึ้นแก่พระองค์ผู้เสวย แต่ไม่ใช่เกิดเพราะสุกรมัททวะที่เสวยเป็นปัจจัย ก็ถ้าว่า พระองค์ไม่เสวยก็จักเกิดอาพาธอยู่ดี และจะเป็นอาพาธที่รุนแรงอีกด้วย แต่เพราะเสวยโภชนะอันดีเลิศ พระองค์จึงมีทุกขเวทนาเบาบาง เพราะเหตุนี้แหละ พระองค์จึงเสด็จพุทธดำเนินไปได้ เมื่อโรคแม้รุนแรงขึ้นเกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจแห่งกรรมที่เคยกระทำสั่งสมไว้แล้วได้โอกาส แต่การข่มทุกขเวทนา เกิดขึ้นแล้วเพราะการเสวยโภชนะอันดีเลิศ

เมื่อนายจุนทะ เป็นบุตรของนายช่างทองคนนั้น เป็นกุ่มพีใหญ่ผู้มั่งคั่ง เป็นอริยสาวก ระดับโสดาบันบุคคลตั้งแต่ในคราวที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคในครั้งแรกนั่นเอง ทราบว่า การปรินิพพานจักมี เตรียมอาหารอันประณีต ปวัตตมังสะของสุกรซึ่งตัวใหญ่ตัวหนึ่ง ไม่หนูนุ่มนัก และไม่แกล่เกินไป ได้ยินว่า ปวัตตมังสะนั้นนุ่มสนิท มีโอชารส ได้ยินว่า เวลานั้น เทวดาทั้งหลายมุ่งบุญเป็นพิเศษ ด้วยคิดว่า นี่เป็นอาหารมื้อสุดท้ายของพระผู้มีพระภาค จึงใส่ทิพพโอสถลงไป พระผู้มีพระภาคเสวยสุกรมัททวะแล้ว ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ด้วยประการฉะนี้ ได้ยินว่า ในเพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาเหล่านั้นไว้ ไม่พรั่นพรึง ตรัสว่า “มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังกรุงกุสินารากัน” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแวงลงข้างทางเสด็จเข้าไปยังคองไม้ต้นหนึ่ง รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอช่วยปูสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้น เราเหน็ดเหนื่อยจะนั่งพัก” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ปูผ้าถวายโดยประการนั้น ได้ยินว่า ในเพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค ทรงมีสติสัมปชัญญะ สำเร็จสัพพัญญู

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ อาจมีใครให้นายจุนทกัมมารบุตรร้อนใจว่า “จุนทะ การที่พระตถาคตเสวย บิณฑบาตของท่านเป็นมื้อสุดท้ายแล้วปรินิพพาน ท่านจะไม่ได้อาโนสงส์ ความดีงาม ก็จะได้โดยยาก”

^{๑๖๒} ลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต แปลจากคำว่า โลหิตปฏฺชนทิกา ในอรรถกถาอธิบายว่า เป็นอาการของ โรคที่ถ่ายเป็นเลือดตลอดเวลา ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๐/๑๗๓.

อานนท์ เธอพึงช่วยบรรเทาความร้อนใจของนายจุนทกัมมารบุตรอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุจุนทหะ การที่พระตถาคตเสวยบิณฑบาตของท่านเป็นมื้อสุดท้ายแล้วปริณิพพาน ท่านจะได้รับอานิสงส์ ความดีงามก็จะได้โดยง่าย เรื่องนี้เราได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาค และจำได้ว่า บิณฑบาต ๒ คราว มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า ยิ่งกว่าบิณฑบาตอื่นๆ

บิณฑบาต ๒ คราว อะไรบ้าง คือ

๑. บิณฑบาตที่พระตถาคตเสวยแล้วตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

๒. บิณฑบาตที่พระตถาคตเสวยแล้วปริณิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ

บิณฑบาต ๒ คราวนี้มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีอานิสงส์ มากกว่า ยิ่งกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ

กรรมที่จุนทกัมมารบุตรสั่งสมไว้เป็นไปเพื่ออายุ เป็นไปเพื่อวรรณะ เป็นไปเพื่อสุขะ เป็นไปเพื่อยศ เป็นไปเพื่อเกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่

อานนท์ เธอพึงช่วยบรรเทาความร้อนใจของจุนทกัมมารบุตรอย่างนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบความนั้นแล้ว ทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า

“ผู้ให้ย่อมเพิ่มพูนบุญ

ผู้สักรมย่อมไม่ก่อเวร

ส่วนผู้ฉลาดย่อมละกรรมชั่วได้

ผู้นั้นดับได้แล้วเพราะสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ”^{๑๖๓}

พระผู้มีพระภาค เสด็จออกจากกริมฝั่งแม่น้ำกกุชานทีแล้ว เสด็จข้ามฝากแม่น้ำหิรัญญวดี ตรงสาวันของพวกเจ้ามัลละอันเป็นทางเข้ากรุงกุสินารา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ แล้วรับสั่งเรียก ท่าน พระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอช่วยตั้งเตียง”^{๑๖๔} ระหว่างต้นสาละทั้งคู่หันด้าน ศีรษะไปทางทิศเหนือ เราเห็นตเห็น้อยจะนอนพัก” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วตั้งเตียงโดยท่านองนั้น ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสัพพัญญุตญาณโดยพระปรศุ์เบื่องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ

คำว่า กิลนโตสมิ อานนท นิปชชิสสามิ (อานนท์...เราเห็นตเห็น้อยจะนอนพัก) ความว่าจริงอยู่ในคำนี้ว่า

ตระกูลช้างชื่อโคจรี กลาปะ คังเคยยะ ปิงคละ

ปัพพเตยยะ เหมวตะ ตัมพะ มันทากินี อุโบสถ ฉัททันตะ

เป็นที่ครบ ๑๐ ตระกูลนี้ เป็นยอดของตระกูลช้างทั้งหลาย ดังนี้

กำลังอันใดของพระตถาคตเป็นกำลังเท่ากับกำลังของช้างปกติพันโกฏิเชือก โดยนัยแห่งการคูณเพิ่มทีละ ๑๐ อย่างนี้ คือ กำลังของช้างปกติกล่าว คือ ตระกูลช้างโคจรี ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังของช้างตระกูลกลาปะ ๑ เชือก เป็นต้น กำลังนั้นทั้งหมด ก็หมดสิ้นไป เหมือนน้ำที่เทใส่ลงในหม้อกรองน้ำ ตั้งแต่เวลาที่เสวยบิณฑบาตของนายจุนทหะ ตั้งแต่ครปาวา ถึงนครกุสินารา ระยะทาง ๓ คาวุต ในระหว่างนี้ พระผู้มีพระภาคต้องหยุดพักถึง ๒๕ แห่ง เสด็จมาด้วยความอดุสาหะใหญ่ เสด็จ

^{๑๖๓} ดูเทียบ ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๙-๓๓๐.

^{๑๖๔} เติง ในที่นี้หมายถึงเตียงสำหรับพักผ่อนของพวกเจ้ามัลละ ที่มีอยู่ในสาวันนั่นเอง ที.ม.อ. (บาลี)

เข้าสู่สาลวัน ในเวลาเย็นตอนพระอาทิตย์อัสดงคต พระโรคาพาธก็มาลบล้างความไม่มีโรคเสียสิ้นด้วยประการฉะนี้ เมื่อตรัสพระวาจาให้เกิดความสังเวชแก่สัตว์โลกทั้งปวง เหมือนอย่างทรงแสดงความข้อนี้นี้ จิตรัสว่า อานนท์...เราเห็นดเห็น้อยจะนอนพัก ดังนี้ ถ้ามว่า จริงอยู่ พระตถาคต ทรงเป็นผู้เลิศในโลก ทรงถึงความอาพาธเห็นปานนี้ได้อย่างไร ? ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลย :-

ได้ยินว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลคหบดี เลี้ยงชีวิตด้วยเวชกรรม พระโพธิสัตว์นั้น เมื่อจะเยียวยาบุตรของเศรษฐีคนหนึ่ง ผู้ถูกโรคเบียดเบียน จึงปรุ้งยาแล้วเยียวยา อาศัยความประมาท ในการให้ไทยธรรมของบุตรเศรษฐีนั้น จึงให้ออสถอีกคนหนึ่ง ได้ทำการถ่ายโดยการสำรอกออก เศรษฐีได้ให้ทรัพย์เป็นอันมาก เพราะผลกรรมนั้น พระโพธิสัตว์นั้นจึงได้ถูกอาพาธด้วยโรคลงพระโลหิต ครอบงำ ในอัทภาพที่บังเกิดแล้วๆ ในสมัยปริณิพพานในอัทภาพสุดท้ายนี้ จึงได้มีการถ่ายด้วยการลงพระโลหิต ในขณะที่เสวยสุกรมัททวะที่นายจุนทะกัมมารบุตรปรุ้งถวาย พร้อมกับอาหารอันมีโอชะ เป็นทิพย์ที่เทวดาในจักรวาลทั้งสี่ชั้นใส่ลงไว้ กำลังของข้างหนึ่งแสนเชือกได้ถึงความสิ้นไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเพื่อปริณิพพานในเมืองกุสินารา ในวันเพ็ญเดือนหก ประทับนั่งในที่หลายแห่ง ทรงกระหายน้ำ จึงดื่มน้ำ เสด็จถึงเมืองกุสินาราด้วยความลำบากอย่างมหันต์ แล้วเสด็จปริณิพพานในเวลา ไกลรุ่ง กรรณเก่าย่อมไม่ละเว้นพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นเจ้าของแห่งโลกทั้งสามเห็นปานนี้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

เราเป็นหมอรักษาโรค

ได้ถ่ายยาให้ลูกชายเศรษฐี

ด้วยผลกรรมนั้น

เราจึงป่วยเป็นโรคปักขันธิกพาธ

พระชินเจ้าผู้ทรงบรรลুকำลังแห่งอภิญญาทั้งปวงแล้ว

ทรงพยากรณ์โดยมุ่งหวังประโยชน์สูงสุดสำหรับหมู่ภิกษุ

ที่ใกล้สระใหญ่ชื่อโนดาด ด้วยประการฉะนี้

(๑๒) ทุกกระ

ในคาถาว่า อวจาห์ โขติปาโล อวปาห์ โขติ ปาโล ฯ เปฯ นิพพานิสสมนาสโว นี้มีการแสดงเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ดังจะกล่าวโดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้มีช่างหม้อชื่อขุฎิการะเป็นอุปัฏฐากผู้เลิศ ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านเป็นอนาคามีบุคคล มีมาณพชื่อโชติปาละเป็นสหายที่รักกันของช่างหม้อชื่อขุฎิการะ ครั้นนั้น ช่างหม้อชื่อขุฎิการะเรียกโชติปาละมาถามพมากล่าวว่า “มาเถิด โชติปาละเพื่อนรัก เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยกัน เพราะว่าการที่เราได้เห็นพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ถือกันว่าเป็นความดี” โชติปาละมาถามพได้กล่าวว่า “อย่าเลย ขุฎิการะเพื่อนรัก การเห็นพระสมณะโล้นนั้นจะมีประโยชน์อะไร”

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ช่างหม้อชื่อขุณิการะได้กล่าวกับโชติปาลมานพว่า “มาเถิด โชติปาละเพื่อนรัก ฯลฯ ถือกันว่าเป็นความดี”

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ โชติปาลมานพได้กล่าวกับช่างหม้อชื่อขุณิการะว่า “อย่าเลย ขุณิการะเพื่อนรัก การเห็นพระสมณะโล้นนั้นจะมีประโยชน์อะไร”

ช่างหม้อชื่อขุณิการะจึงกล่าวว่า “โชติปาละเพื่อนรัก ถ้าเช่นนั้น ฯลฯ อาบน้ำกันเถิด” โชติปาลมานพรับคำช่างหม้อ ชื่อขุณิการะแล้ว ช่างหม้อชื่อขุณิการะกล่าวว่า ในบัดนี้ คนทั้งหลาย อันบุคคลทั้งหลายกล่าวว่า พวกเราไปเพื่อกราบไหว้เจดีย์ พวกเราไปเพื่อฟังธรรม คนเหล่านั้น ย่อมไม่ต้อพยายาม แต่ถ้ากล่าวว่า พวกเราจะไปเพื่อชมนาฏลีลา หรือมหรสพ เขาเหล่านั้น ย่อมรับ ด้วย คำชวนเพียงคำเดียวเท่านั้น ฉนใด เมื่อช่างหม้อชื่อขุณิการะกล่าวว่า เพื่อสนานศรัทธา โชติปาละ รับคำโดยคำชวนเพียงคำเดียวเท่านั้น ฉนนั้น ครั้นนั้น สหายทั้งสองเหล่านั้น ได้นำจรรณภูตัวไปยัง แม่น้ำเพื่ออาบน้ำ

ครั้งนั้น ขุณิการะ กล่าวกะโชติปาละว่า “โชติปาละเพื่อนรัก ที่นี้ไม่ไกลจากพระอารามของ พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านัก มาเถิด โชติปาละเพื่อนรัก เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยกัน เพราะว่าสิ่งที่เราได้เห็นพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ถือกันว่าเป็นความดี” โชติปาลมานพได้กล่าวว่า “อย่าเลย ขุณิการะเพื่อนรัก การเห็นพระสมณะโล้นนั้นจะมี ประโยชน์อะไร”

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ขุณิการะ ฯลฯ ถือกันว่าเป็นความดี

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ โชติปาละ ฯลฯ ประโยชน์อะไร

ลำดับนั้น ช่างหม้อชื่อขุณิการะได้จับชายพกของโชติปาลมานพแล้วกล่าวว่า “โชติปาละเพื่อนรัก ที่นี้ไม่ไกลจากพระอารามของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ฯลฯ ลำดับนั้น โชติปาลมานพให้ช่างหม้อชื่อขุณิการะปล่อยชายพกแล้วกล่าวว่า “อย่าเลย ขุณิการะเพื่อนรัก การเห็นพระสมณะโล้นนั้นจะมีประโยชน์อะไร” พระโพธิสัตว์ผู้มีกำลังดุจช้างสารเอนตัวไปหน่อยหนึ่งด้วยกล่าวว่า หลีกหนอย สหาย ให้ปล่อยการยึดจับที่นายขุณิการะจับไว้แล้ว

ช่างหม้อชื่อขุณิการะนั้นจับที่ผมของโชติปาลมานพผู้น้ำคำเกล้าแล้วกล่าวว่า “โชติปาละเพื่อนรัก ฯลฯ ถือกันว่าเป็นความดี” จริยังอยู่ ขุณิการะนั้นคิดว่า ช่างหม้อขุณิการะนั้นคิดว่า โชติปาละนี้เป็นผู้มีปัญญา เมื่อได้เห็นครั้งเดียวจักเลื่อมใส แม้ในการเห็นพระตถาคต จักเลื่อมใส แม้ในธรรมกถาและเลื่อมใสแล้วจักสามารถทำอาการที่เลื่อมใส ธรรมตามิตรทั้งหลาย ย่อมมีไว้เพื่อประโยชน์นี้ เราจักทำอะไรสักอย่างแล้วพาสหายของเราไปยังสำนักของพระทศพล เพราะเหตุนี้ ขุณิการะ จึงจับโชติปาละที่มวยผม แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “โชติปาละเพื่อนรัก ที่นี้ไม่ไกลจากพระอารามของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านัก มาเถิด โชติปาละเพื่อนรัก เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ด้วยกัน เพราะว่าเราที่ได้เห็นพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ถือกันว่าเป็นความดี”

ก็โชติปาละมานพ ผู้นี้ ย่อมเหยียดหยาม ด้วยอำนาจแห่งโวหารที่ตนยกขึ้นในตระกูลพราหมณ์ เพราะความที่ตนเป็นผู้มีญาณยังไม่แก่กล้า ยังไม่เลื่อมใสในศาสนา (แม้) ได้ยินคำว่า ภควา ก็ยังกล่าวว่า การได้โพธิญาณอันประเสริฐอย่างยิ่ง จะมีแก่พระสมณะโกลันแต่ที่ไหน ? ก็โชติปาละมานพ ผู้นั้น คิดว่า “น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่ช่างหม้อ ชื่อขุฏิการะผู้มีสกุลรุนชาติต่ำ บังอาจมาจับผมของเราผู้อาบน้ำดำเกล้าแล้ว การที่เราจะไปด้วยนี้ เห็นจะไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย” แล้วได้กล่าวกับช่างหม้อชื่อขุฏิการะว่า “ขุฏิการะเพื่อนรัก การที่เพื่อนทำความพยายามตั้งแต่พูดชักชวน จับที่ชายพก จนล่วงเลยถึงบังอาจจับที่ผมของเรานั้น ก็เพื่อจะชวนให้ไปในสำนักของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น เท่านั้นเองหรือ” ช่างหม้อชื่อขุฏิการะกล่าวว่า “เท่านั้นเอง โชติปาละเพื่อนรัก จริงอย่างนั้น การที่เราได้เห็นพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ถือกันว่าเป็นความดี” โชติปาละมานพกล่าวว่า “ขุฏิการะเพื่อนรัก ถ้าเช่นนั้น ปลอ่ยเราเถิด พวกเราจักไปด้วยกัน”

ครั้งนั้น สหายแม้ทั้งสองเหล่านั้น ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ช่างหม้อชื่อขุฏิการะ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ส่วนโชติปาละมานพ .....

ในอดีต ในกาลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพราหมณ์มานพชื่อว่าโชติปาละ เพราะอำนาจแห่งชาติของพราหมณ์จึงไม่เลื่อมใสในศาสนา เพราะผลแห่งกรรมเก่าของพระผู้มีพระภาคนั้น พอได้ฟังว่า “พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ” จึงกล่าวว่า “การตรัสรู้ของสมณะโกลันจักมีแต่ที่ไหน การตรัสรู้หาได้ยากอย่างยิ่ง” เพราะผลแห่งกรรมนั้น เขาได้เสวยทุกขีในนรกเป็นต้นหลายร้อยชาติ ได้ทำชาติสงสารให้สิ้นไปเพราะกรรมที่ได้รับการพยากรณ์นั้นนั่นเอง ในลำดับของพระผู้มีพระภาคนั้นนั่นเอง ในตอนจบ ได้อัตภาพพระเวสสันดร จุตจากอัตภาพนั้นแล้วได้บังเกิดในภพดาวดึงส์ จุตจากภพดาวดึงส์นั้น เพราะการอาราธนาของพวกเทวดา ไปบังเกิดในศากยตระกูล เพราะญาณแก่กล้าจึงละราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น ตัดกำเส้นผมให้มีปลายเท่าๆ กัน ด้วยดาบที่ลับดีแล้ว ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมา แล้วรับบริขาร ๘ ซึ่งสำเร็จด้วยฤทธิ์ ที่พรหมนำมาที่บังเกิดในกลีบดอกปทุม ในกาลดำรงอยู่แห่งกับ บวชแล้ว ยังไม่รู้ทางและมีไข้ทางเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้า เพราะญาณทัสสนะคือพระโพธิญาณยังไม่แก่กล้าก่อน มีสระเช่นกับเปรตผู้ไม่มีเนื้อและเลือด เหลือแต่กระดูก หนังและเอ็น ด้วยสามารถแห่งการบริโภคอาหารมือเดียว คำเดียว เป็นผู้เดียว มีหนทางเดียว และนั่งคนเดียว ได้บำเพ็ญทุกรกิริยาคือความเพียรอย่างยิ่งใหญ่ โดยนัยที่กล่าวแล้วในปธานสูตรนั่นเอง ในอรุณเวลาชนบท ตลอด ๖ ปี เขาได้คิดถึงทุกรกิริยานี้ว่า ไม่ใช่หนทางแห่งพระสัมโพธิญาณ แล้วได้บริโภคอาหารที่ประณีตในบ้าน นิคมและราชธานี มีอันทรียอัมเอบ มีมหาปฐิสลักขณะ ๓๒ ประการครบบริบูรณ์ เข้าไปใกล้โพธิมณฑลโดยลำดับ ขณะมาถึง ๕ แล้ว ได้เป็นพระพุทธรเจ้า

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าชื่อว่า โชติปาละ

ได้กล่าวกับพระสุคตพระนามว่ากัสสปะ
ว่า การตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์จักมีมาแต่ที่ไหน

การตรัสรู้หาได้แสนยาก^{๑๖๕}

ด้วยผลกรรมนั้น

เราจึงได้บำเพ็ญทุกรกิริยานานถึง ๖ ปี

ต่อจากนั้น จึงได้บรรลุพระโพธิญาณที่ตำบลอุรุเวลา

แต่ว่า เราก็มิได้บรรลุพระโพธิญาณที่สูงสุดด้วยทางนี้

เราถูกรกรรมในปางก่อนตักเตือนแล้ว

จึงแสวงหา (โพธิญาณ) ผิดทาง

เราสิ้นบาปสิ้นบุญแล้ว

ปราศจากความร่ำร้อนทุกอย่าง

ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความคับแค้น

ไม่มีอาสวะ จักปรินิพพาน^{๑๖๖}

.....

๒.๓ สรุปความประจักษ์

คัมภีร์คัมภีร์สัมภารวิบากนี้ ท่านผู้รจนา แสดงจุดมุ่งหมายไว้ ๒ ประการ คือ

๑. ผลของการบำเพ็ญกุศล

ผลของการบำเพ็ญกุศลนั้น ท่านผู้รจนา แสดงให้เห็นผลของโลกียกุศล ทั้งในปฏิสนธิกาล และปัตติกาล ผลของโลกุตตรกุศล ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

๒. ผลของการทำอกุศล

ผลของการทำอกุศลนั้น ท่านผู้รจนา แสดงให้เห็นผล ทั้งในปฏิสนธิกาล และปัตติกาล ของปุถุชน และพระอริยเจ้า หากจะกล่าวว่ เนื้อหาในคัมภีร์นี้ ท่านผู้รจนาเรียบเรียงขึ้น เพื่อชักชวน สาธุชนให้สมาทานตั้งมั่นในคุณความดี คือศีล สมาธิ ปัญญา และตักเตือนสาธุชนให้ดำรงตนห่างไกล จากอกุศลบาปกรรมทั้งปวง ด้วยวิธีแห่งสัมมปธาน ก็ไม่ผิด

^{๑๖๕} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๒/๕๗๗.

^{๑๖๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๒-๙๕/๕๗๗-๕๗๘.

บทที่ ๓

วิเคราะห์คัมภีร์สัมภารวิบาก ในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๓.๑ วิเคราะห์คัมภีร์สัมภารวิบาก

คัมภีร์สัมภารวิบากนี้ เป็นคัมภีร์ประเภทพุทธประวัติ เรียบเรียงด้วยภาษาบาลี แม้ตัวคัมภีร์จะไม่สมบูรณ์ เนื่องจากขาดสัญญาติปัญจกะ เนื้อความช่วงสุดท้าย และนิคมกถา แต่เนื้อความโดยส่วนมากที่เหลือ ล้วนมีสาระน่าสนใจ ควรแก่การยกขึ้นเป็นกรณีศึกษา ในแง่มุมต่างๆ

๓.๑.๑ ชื่อและความหมายของคัมภีร์สัมภารวิบาก

เนื่องจากคัมภีร์นี้ไม่มีทั้งสัญญาติปัญจกะและนิคมกถา ส่วนชื่อที่ปรากฏบนปกคัมภีร์ใบลานว่า “ปาฬีสัมภารวิปากสูตร” นี่จึงเป็นที่กังขาว่า ใครเป็นผู้ตั้ง เพราะถ้าวิเคราะห์ตามชื่อนี้ คัมภีร์บาลีที่ขึ้นต้นคำว่า “ปาฬิ” ไม่ปรากฏว่าพระคันธกัจจายจารย์รูปไหนใช้ จะมีก็แต่ใช้คำว่า “ปาฬิ” ต่อท้ายเช่น ..... เพราะคำว่า “ปาฬิ” โดยความหมายตามคัมภีร์อภิธานปิฎกาท่านกล่าวไว้ว่า

เสตุสมิ ตนติ ปนตีสู   นาริยํ ปาฬิ กถเต^๑.
ปาฬิ ปาฬิศัพท์ กถเต ย่อมถูกกล่าว(ในอรรถ ๓ อย่าง คือ)
เสตุสมิ ในสะพาน ตนติปนตีสู ในพระไตรปิฎกและลำดับ นาริยํ
เป็นไปในอิติลึงค์

พระอรรถกถาและพระฎีกาจารย์กล่าวว่า

“ปาฬิ อฏฐกถเจว   โอโลเกตวา วิจกฺขณ,
สํมิเก ปจฺจเย เอว   อปมตโตว ภาชเย”^๒.

ภิกษุผู้เลี้ยวฉลวตึงตรวจสอบบาลีและอรรถกถา
เป็นคนไม่ประมาท แจกปัจจัยของสงฆ์อย่างนี้
ปัจจัยภาษนียกถา โดยประการทั้งปวง จบลงด้วยประการฉะนี้

“ธมฺโมติ ปาฬิตี เอตถ ปกฺกฺขณํ อุกฺกฺขณํ สีลาทีอตถณํ โพนฺโต สภาวนิรุตฺติภาวโต
พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา จ หกฺกฺขณํ วจนปฺพนฺธณํ อาฬิตี ปาฬิ, ปริยตฺติธมฺโม. ธมฺโมติ ปาฬิตี เอตถ
ภควตา วุจฺจมานสฺส อตฺถสฺส โวหารสฺส จ ทีปโน สทฺโทเยว ปาฬิ นามาติ คณฺธิปเทสุ วุตฺตํ. อภิธมฺมตฺถก
ถาย ลีขิตฺเต สีหฬคณฺธิปเท ปน อิทํ วุตฺตํ :- สภาวตฺถสฺส สภาวโวหารสฺส จ อนฺนรูปเวสน ภควตา มนสา
วตฺถาปิตา ปณฺณตฺติ ปาฬิตี วุจฺจติ. ยถิ สทฺโทเยว ปาฬิ ลียา เทสนาย จ นานตฺเตน ภวิตพฺพํ ฯเปฯ ติ

^๑ ธาน. คาทาที่ ๙๙๖

^๒ วิ.อ. (ปาฬิ) ๓/๓๒๕/๓๘๓.

สุปิ เจเตสุ เอเต ธมมตถเทสนาปฏิเวธาทิ เอตถ ปาฬิตถ ปาฬิตะสนา ปาฬิตถปฏิเวธ จาติ อิเมตโย ปาฬิวิสยา โหนตติ ๒เปฯ ปาฬิสุมหายสส อวยวปาฬิยา อาธารภาวโต”ติ^๓.

ในสองบทว่า ธมโมติ ปาฬิ (พระบาลี ชื่อว่า ธรรม) นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ พระปริยัติธรรมชื่อว่า พระปาฬิ เพราะอรรถว่า เป็นขอบคัน แห่งคำประพันธ์ทั้งหลายชั้นสูง คือยอดเยี่ยม และชื่อว่าชั้นสูง เพราะทำให้เข้าใจอรรถแห่งศีลเป็นต้น เพราะเป็นวจนประพันธ์ ที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงภาสิตไว้ โดยความเป็นสภวานิรุตติ (คือภาษาสมคธ) ในคัมภีร์บททั้งหลายกล่าวไว้ว่า ในคำว่า พระยาฬิชื่อว่าธรรมนี้ ได้แก่ เสียงที่แสดงอรรถและโวหารที่พระผู้มีพระภาคตรัสอยู่ ชื่อว่าพระปาฬิ แต่ในคัมภีร์บททั้งหลาย ที่จารไว้ในอรรถกถาภิธรรม ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า พระบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคกำหนดไว้ด้วยใจ โดยสมควรแก่อรรถ ตามสภาวะและโวหารตามสภาวะ ที่ท่านเรียกว่า พระปาฬิถ้าเสียงเท่านั้นพึงเป็นพระปาฬิได้ไซ้ ฯลฯ ในคำว่า ตีสุปิ เจเตสุ เอเต ธมมตถเทสนาปฏิเวธ (ก็เพราะในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ นี้) ธรรม อรรถ เทสนา และปฏิเวธเหล่านี้ หากจะมีผู้สงสัยถามว่า วิสัยแห่งพระปาฬิ มี ๓ ดังนี้ คือ

(๑) อรรถแห่งพระปาฬิ

(๒) เทสนาแห่งพระปาฬิ

(๓) การแทงตลอดอรรถแห่งพระปาฬิ

ฯลฯ เพราะความรวมแห่งพระปาฬิ ก็เป็นที่รองรับแห่งพระบาลีย่อย

ในคัมภีร์สัททิตถาตุมาลา ท่านพระอัครวงศาจารย์กล่าวว่า

อด วา อนโตทก รุกขณญเณ มหโต ตพากสุส ถิรา มหตติ ปาฬิ วียาติ ปาฬิ, ปริยตติธมโม. อปโร นโย ปกฏฐานํ อุกกฏฐานํ สีลาทิตถานํ โพนโต สภวานิรุตติภาวโต พุทธาทิ ภาสิตตตจ ปกฏฐานํ วจนปพณฐานํ อาฬิตติ ปาฬิ.

ปาฬิสทโท ปาฬิธมเม

ตพากปาฬิมปิ จ,

ทิสสเต ปนตียญเณ

อิตติ เณยโย วิชานตา.

อรรถที่ ‘ปาฬิยา อตถมุปปริกขณตี’ติอาทิสฺส ปริยตติธมมสงขาเต ปาฬิธมเม ทิสสติ. ‘มหโต ตพากสุส ปาฬิ’ติอาทิสฺส ตพากปาฬิโย. ‘ปาฬิยา นิสีทิสฺส’ติอาทิสฺส ปนตียํ, ปฏิปาฏิยา นิสีทิสฺส ตโต. อิมสฺมี ปนตเถ ธาตุยา กิจจํ นตถิ. ปาฏิปทิกโก ทิ ปนติวาจโก ปาฬิสทโท”ติ^๔.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ปาฬิ เพราะดุจขอบที่มั่นคงแห่งสระใหญ่ เนื่องจากรักษาน้ำคืออรรถไว้ภายใน ได้แก่ ปริยัติธรรม. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ปาฬิ เพราะเป็นระเบียบคำประพันธ์ ที่ประเสริฐ เนื่องจากให้รู้ถึงอรรถมีศีลเป็นต้น ที่ประเสริฐ คือสูงสุด และเพราะเป็นระเบียบคำที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นแสดงแล้ว โดยความเป็นสภวานิรุตติ [เป็นภาษาธรรมดา, บางท่านกล่าวว่า เป็นมูลภาษา]

บัณฑิต พึงทราบว่ ปาฬิ ศัพท์ มีอรรถดังนี้ คือ

ปาฬิธรรม (ปริยัติธรรม) ตพากปาฬิ (ขอบสระ) และ ปนติ

(แถว, แนว, ลำดับ)

^๓ สารตถ. (ปาลี) ๑/-/๙๔-๕

^๔ นิตติธ. ๔๕๓ - ปฎฐ.

ก็ปาฬิศัพท์ มีอรรถปาฬิธรรม กล่าวคือ ปริยัติธรรม ดังสาธกในพระบาลีว่า ปาฬิยา อตถ มุปปริกขณติ (ย่อมใคร่ครวญอรรถของปริยัติธรรม) ปาฬิศัพท์ มีอรรถ ตพากปาฬิ (ขอบสระ) ดังสาธกในพระบาลีว่า

ในคัมภีร์สัททิตถาตุมมาลา ท่านพระอัครวงศาจารย์กล่าวไว้ว่า มหโต ตพากสสุ ปาฬิ (ขอบสระใหญ่) ปาฬิศัพท์ มีอรรถ ปนติ (แถว, แนว, ลำดับ) ดังสาธกในพระบาลีว่า ปาฬิยา นิสีทิสฺสุ (นั่งเป็นแถว) หมายความว่า นั่งตามลำดับกันแต่ อาวุโส ก็ในอรรถว่า ปนติ นี้ ไม่มีกิจด้วยธาตุ (คือ ไม่ได้สำเร็จรูปมาจากธาตุ) โดยแท้จริงแล้ว ปาฬิศัพท์ ที่มีอรรถว่า ปนติ นี้ จัดเป็นปาฏิบัทติกบพ (บทที่ไม่ได้สำเร็จมาจากธาตุ ปัจจัย ไม่ต้องคำนึงถึงรูปวิเคราะห์)

“ปาฬินโย อฏฺฐกถานโย ฎีกานโย ปกรณนฺตรนโยติ จตฺตารโ นยา อธิปเปตา. ตตร ปาฬินโยติ เตปิฏเก พุทฺธวจนเ ปาฬิคติ. อฏฺฐกถานโยติ อฏฺฐกถาสฺ อาคตา สทฺทคฺติ. ฎีกานโยติ ฎีกาสฺ อาคตา สทฺทคฺติ. ปกรณนฺตรนโยติ อณฺเณสฺ ปกรณฺเณสฺ อาคตา สทฺทคฺติ”^๕.

คำว่า "นย" หมายถึงเอานัย ๔ ประเภท คือ ปาฬินัย (นัยแห่งพระบาลี), อฏฺฐกถานัย (นัยแห่งอรรถกถา), ฎีกานัย (นัยแห่งฎีกา) และ ปกรณนฺตรนัย (นัยแห่งปกรณ์อื่น)

บรรดา ๔ ประเภทนั้น:-

ปาฬินัย	คือ	ครรลองของพระบาลีพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก
อฏฺฐกถานัย	คือ	ครรลองของศัพท์ในอรรถกถา
ฎีกานัย	คือ	ครรลองของศัพท์ในฎีกา
ปกรณนฺตรนัย	คือ	ครรลองของศัพท์ที่มาในปกรณ์อื่น

จากที่นำเสนอเรื่องปาฬิมานี้ ทำให้ทราบว่า คำว่า “ปาฬิ” ในที่นี้เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ จึงหมายถึงพระไตรปิฎก หรือปริยัติธรรม ไม่ควรใช้เป็นคำนำหน้าชื่อคัมภีร์

ดังนั้น คำว่า ปาฬิ ในคำว่า ปาฬิสมภารวิปากสูตร คงมิได้หมายถึงคัมภีร์พระบาลีพุทธวจนะ แต่น่าจะหมายถึง ภาษาบาลี หรือ ฉบับภาษาบาลี

คำว่า “สมภารวิปากสูตร” แยกเป็น สมภาร + วิปาก + สูตร เมื่อแยกวิเคราะห์ทีละคำ จะได้ดังนี้

คำว่า “สมภาร” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า สัมภาระ = สิ่งของต่างๆ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ และเสบียง ซึ่งสะสมรวบรวม หรือจัดเตรียมไว้ เพื่อภาระต่างๆ เช่น เตรียมสัมภาระสำหรับไปต่างจังหวัด, การเกื้อหนุน, การเลี้ยงดู

คำว่า “สมภาร” สำเร็จรูปมาจาก ส + ภร ภรณ + ณ = ท่านให้ความหมายไว้ว่า “สิ่งที่นำไปด้วยกัน”, กล่าวคือ

(๑) การสะสม, การผลิต, การตระเตรียม; สมภารเสท = การทำให้เห้งออกโดยทางที่มีใช้ตามธรรมชาติ (การรวมคว้น) เช่นคำว่า สมภาร ในประโยคที่ว่า

อนฺชานามิ ภิกฺขเว สมภารเสทฺนติ^๖.

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการเข้ากระโจมรมเห้ง”

^๕ นิตติสูตร. -/๔๘๐

^๖ วิมพา. (पालิ) ๕/๒๖๗/๓๕.

สมภารเสหนติ นานาวิธปณณงคเสท^๗.

คำว่า สมภารเสท (การเข้ากระโจมรมเหงื่อ) ความว่า การเข้ากระโจมด้วยใบไม้และ กิ่งไม้ ที่พึงหักหลายชนิด

(๒) วตถุ, ปจฺจย = ส่วนประกอบ (พูดถึงอาหาร) เช่นคำว่า สมภาร ในประโยคว่า

ยถา นาม, ฆนเต สุโท วา สุทนต์เววสิ วา ตาวตกั มัสส ลกิตฺวา นานาวิธเหติ สมภารเหติ สม
ปาเทตฺวา ราชูปโกคั กโรติ^๘,

ข้าแต่พระองค์เจ้า เปรียบเหมือนว่า พ่อครัว หรือลูกมือของพ่อครัว ได้เนื้อถึงเพียงนั้นแล้ว
ก็ใช้เครื่องปรุงหลายอย่างต่าง ๆ กัน มาปรุงให้สำเร็จ เป็นเครื่องเสวยของพระราชา ฉันท

คามวาสีโน นิกฺขมิตฺวา มกฺขิกาชาทกา โคธา คเหตฺวา สนิทฺสสมภารสํยุตฺตํ อมพิลาณมพิลลํ
โคธามัสสํ สมปาเทตฺวา ตาปสสส อทฺสุ^๙.

พวกชาวบ้านก็พากันออกจับเหยื่อเป็นอันมาก ที่กินแมลงเม่า ทำเนื้อเหยื่อที่เปรี้ยว ๆ ที่ปรุง
ด้วยเครื่องปรุงอย่างดี ให้ถึงพร้อมแล้ว ได้ถวายแก่ตาบส

ทพฺพ = ทัพสัสมภาระ เช่นคำว่า สมภาร ในประโยคว่า

ทพฺพสมภารตถิกา หิ มนุสฺสา อรณฺณํ ปวิสิตฺวา อุชุกํ อุชุกสณฺจาเนน วงกํ วงกสณฺจาเนน
ฉินฺทิตฺวา ทพฺพสมภารํ คณฺหนติ^{๑๐},

จริงอยู่ พวกมนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยทัพสัสมภาระ เข้าไปสู่ป่าแล้ว ตัดไม้ตรงโดย
สัณฐานแห่งไม้ตรง ไม่คดโดยสัณฐานแห่งไม้คด ถือเอา (เป็น) ทัพสัสมภาระ,

โพธิสมภาร = ภาวะสำคัญที่จะทำให้บรรลุการตรัสรู้ เช่นคำว่า สมภาร ในประโยคว่า

ยานิ เยสุ จิรั สตถา โลกนิตรณตฺถิกอ,
อนนเต โพธิสมภารเ ปรีปาเจสิ นายโก^{๑๑}.

พระศาสดาผู้เป็นนายก ทรงปรารภความหลุดพ้นไป

จากโลกทรงบำเพ็ญบารมีอันเป็นสัมภาระแก่การตรัสรู้หาประมาณ

มิได้ในชาติทั้งหลายเหล่าใดเป็นเวลานาน

วิโมกฺข = หลุดพ้น เช่นคำว่า สมภาร ในประโยคว่า

สทฺธาทีนญฺเหตฺถ พลคฺคหณฺน คหณํ สติปิ สติอาทีนํ พลภาเว ยถา “โคพลีพฺพธา ปุณฺณณ
ณสมภารา”ติ^{๑๒}.

อธิบายว่า แม้ถึงสติเป็นต้นจะเป็นพลธรรมในคานานี้ ท่านก็ถือนาครีธาเป็นต้น ด้วยพล-
คัพท์ เหมือนในประโยคว่า โคพลีพธา ปุณณณณสมภารา ดังนี้

(๓) ส่วนประกอบ, ธาตุ เช่นคำว่า สมภาร ในประโยคว่า

^๗ วิ.อ. (पालि) ๓/๒๖๗/๑๗๔.

^๘ มิลินท. (पालิ) ข้อ ๘

^๙ ชา.อ. ๒ หน้า ๓๑๘

^{๑๐} พุ.ธ.อ. (पालิ) ๑/๔๑/๒๔๑.

^{๑๑} ชา.อ. (पालิ) ๑ หน้า ๑

^{๑๒} ข.เถร.อ. (पालิ) ๑/๑๖๕/๔๔๘.

ตเมณเฑ โย วเทยฺย “อโย โข ภนเต วิณฺหา นาม อนนฺทสมฺภารํ มหาสมฺภารํ, อนนฺทเกหิ สมฺภารเหหิ สมฺภารทุธา วทิตฺติ^{๑๓}”.

ราชบุรุษทั้งหลายฟังกราบทูลว่า ขึ้นชื่อว่าพินนี้มีส่วนประกอบมากมายหลายอย่าง พินที่นายช่างประกอบดีแล้วด้วยส่วนประกอบหลายอย่างจึงจะเปล่งเสียงได้

(๔) การนำมารวมกัน, การเรียงลำดับ เช่นคำว่า สมภาร ในประโยคว่า

ยถา หิ อํกสมฺภารํ   โหติ สทฺโท รโถ อิติ
 เอวํ ขนฺธสุ สนฺเตสุ   โหติ สทฺโตติ สมฺมุติ^{๑๔}.

เมื่อขั้นทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้

เหมือนคำว่ารณมีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

สำหรับคำว่า สมภาร ในคำว่า ปาฬิสมภารวิปากสูตร^{๑๕} ที่นี้ น่าจะได้ในความหมายทั้ง ๔ อย่าง เพราะคัมภีร์นี้ เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ข้อมูลในการบำเพ็ญกุศล อธิการ พุทธการกรรมของพระมหาบุรุษ โพธิสัตว์ ผู้ได้ตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระศาสดาของพวกเรา

คำว่า วิปาก หมายถึง ผลของกุศลกรรมและผลของอกุศลกรรม พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิปากกรรมไว้ดังนี้

กตโม จ ภิกฺขเว กมฺมานํ วิปาโก ? ตวิธํ ภิกฺขเว กมฺมานํ วิปากํ วทามิ ทิฏฺฐเชว ฌมฺเม อุปฺปชฺเชว อปฺเรว ปริยาเย. อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว กมฺมานํ วิปาโก^{๑๖}.

วิปากแห่งกรรม เป็นอย่างไร ? คือ เรากล่าววิปากแห่งกรรมว่ามี ๓ ประการ คือ

(๑) กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน

(๒) กรรมที่พึงเสวยในอภัพถัดไป

(๓) กรรมที่พึงเสวยในอภัพต่อไป^{๑๗}

นี้เรียกว่า วิปากแห่งกรรม

ในคัมภีร์ธัมมสังคณี พระผู้มีพระภาคตรัสวิปากกรรมไว้ว่า

วิปากา ฌมฺมา. สภาวธรรมฺมํที่เป็นวิปาก

กตเม ฌมฺมา วิปากา ? กุสลากุสลาณํ ฌมฺมานํ วิปากา กามาวจรา รูปาวจรา อรูปาวจรา อุปริยาปนฺนา; เวทนาขุณฺโธ ๒เปฯ วิญญาณขุณฺโธ; อิมํ ฌมฺมา วิปากา^{๑๗}. สภาวธรรมฺมํที่เป็นวิปาก เป็นไฉน ? วิปากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นวิปาก

^{๑๓} ส.สพ. ๑๘/๒๔๖/๑๘๒.

^{๑๔} ส.ส. ๑๕/๑๗๑/๑๖๓.

^{๑๕} อ.ฉก. (ปาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๒.

^{๑๖} กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน เรียกว่า **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม** กรรมที่พึงเสวยในอภัพถัดไปเรียกว่า **อุปปัชเวทนียกรรม** กรรมที่พึงเสวยในอภัพต่อไป เรียกว่า **อปราปรีเวทนียกรรม** (อง. เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๖๔., อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๓๕/๖๙๔, ๘๙๐-๘๙๑/๙๒๑-๙๒๒.

^{๑๗} อภิ.ส. (ปาลี) ๓๔/๘๙๑/๒๔๐.

กตเม ฌมมา วิปากา ? จตุสฺส ภูมีสุ วิปาโก; อิมะ ฌมมา วิปากา^{๑๘}.

สภาวะธรรมที่เป็นวิปาก เป็นไฉน ? วิปากในภูมิ ๔ สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นวิปาก
ว่าโดยสรุป คือ วิปากจิต ๓๖ ได้แก่ อกุศลวิปากจิต ๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ มหาวิปาก
จิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙ เจตสิก ๓๘

ในวิปากปัจจยนิทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องวิปากปัจจยไว้ว่า

วิปากปัจจโยติ: วิปากา จตตารโ ชนธา อรูปิโน อณณมณณ วิปากปัจจเยน ปัจจโย^{๑๙}.

วิปากปัจจย ได้แก่ ชั้น ๔ ที่เป็นวิปาก ซึ่งไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่ กันและกันโดยวิปาก
ปัจจัย

พระอรรถกถาจารย์ ขยายความความไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

วิปากปัจจยนิทเทส วิปากา จตตารโ ชนธาติ ยสฺมา กมมสมุฏฐานาปิ รูปา วิปากา น โหน
ติ ตสฺมา “วิปากา”ติ วตฺวา “จตตารโ ชนธา”ติ วุตฺตํ. เอวํ อยํ ปาฬิ อรูปธมมานนฺตเวย วิปากปัจจย
วเสน อาคตา. ปญฺหาเวเร ปน “วิปากาพฺยาโกโต เอโก ชนฺโธ ติณฺณํ ชนฺธานํ จิตตสมุฏฐานานนฺตเวย รูปานํ
วิปากปัจจเยน ปัจจโย”^{๒๐}.

พึงทราบวินิจฉัยในนิทเทสแห่งวิปากปัจจย ดังต่อไปนี้ :- เพราะรูปแม้จะเกิดแต่กรรม ก็ไม่
ชื่อว่าเป็นวิปาก ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า วิปากา แล้วตรัสว่า จตตารโ ชนธา ในพระบาลีว่า วิ
ปากา จตตารโ ชนธา พระบาลี มาแล้วด้วยอำนาจวิปากปัจจยแห่งสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปเท่านั้น ด้วย
ประการฉะนี้ ส่วนในปัญหาวาร ย่อมได้ วิปากปัจจยแม้แก่จิตตสมุฏฐานรูป และกกุฏตารูป เพราะพระ
บาลีที่มา ว่า ชั้น ๑ ที่เป็นอัพยากตวิปาก เป็นปัจจัยแก่ชั้น ๓ และจิตตสมุฏฐานรูป โดยวิปากปัจจย
ชั้น ๑ ที่เป็นอัพยากตวิปาก เป็นปัจจัยแก่ชั้น ๓ และกกุฏตารูป ในปฏิสนธิขณะ โดยวิปากปัจจย
แต่ในอธิการนี้ พระผู้มีพระภาคทรงทำเทศนาด้วยอำนาจสภาวะธรรม ที่มีส่วนเหลือ นี่เป็นการอธิบาย
พระบาลีในวิปากปัจจยนี้ ดังว่ามานี้ก่อน ก็วิปากปัจจยนี้ เพราะเป็นวิปาก ว่าโดยชาติ จึงมีเพียงชาติ
เดียวเท่านั้นคือวิปากชาติ ว่าโดยประเภทแห่งภูมิ จำแนกได้ ๔ ภูมิ ด้วยอำนาจกามาวจรภูมิเป็นต้น

สำหรับคำว่า วิปาก ในคำว่า ปาฬิสมถาวิปากสูตร จึงหมายถึงผลทั้งที่เป็นโลกียผล
และโลกุตตรผล เพราะคัมภีร์นี้ แสดงทั้งผลของโลกียกุศล คือการเสวยผลในกามสุคติภูมิเป็นต้น ผล
ของโลกุตตรกุศล คือการได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ผลของ
อกุศลกรรม มีการเสวยทุกข์ในนรภูมิ เป็นต้น และการเสวยทุกข์เวทนามีประการต่างๆ ในปัจฉิมชาติ
ของพระพุทธเจ้า

คำว่า “สูตร” พระอรรถกถาจารย์ให้ความหมายไว้ด้วยคำมีอาทิว่า

อตถานํ สฺวจนฺโต สุตตโต สวณฺโตล สฺวทนฺโต

สุตฺตานิ สุตตสฺสา- คโต จ สุตตฺตนิ อุกฺขาติ^{๒๑}.

ท่านเรียกว่าสูตร เพราะบังประโยชน์

เพราะมีเนื้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดี

^{๑๘} อภ.ส. (पालि) ๓๔/๑๓๙๐/๓๐๙.

^{๑๙} อภ.ป. (पालิ) ๔๐/๑๔/๗.

^{๒๐} อภ.อ. (पालิ) ๓/๑๔/๔๓๑.

^{๒๑} วิ.อ. (पालิ) ๑/-/๑๑

เพราะเมล็ดประโยชน์ เพราะหลังประโยชน์

เพราะป้องกันไว้ด้วยดี และเปรียบด้วยเส้นด้าย

จริงอยู่ พระสูตรย่อมแบ่งถึงประโยชน์ อันต่างด้วยประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น ในพระสูตรมีเนื้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เพราะพระองค์ตรัสอนุโลมตามอัธยาศัยของ เวไนยสัตว์

พระสูตรย่อมเมล็ดประโยชน์ทั้งหลาย ท่านอธิบายไว้ว่า “เมล็ดผลเหมือนข้าวกล้าเมล็ด ผล”

พระสูตรย่อมหลังประโยชน์ ท่านอธิบายไว้ว่า “ให้ประโยชน์ไหลออกเหมือนแม่น้ำคือนมหลัง น้ามน”

พระสูตรย่อมป้องกัน ท่านอธิบายไว้ว่า “รักษาประโยชน์เหล่านั้นไว้ด้วยดี”

พระสูตรเปรียบด้วยเส้นด้าย เส้นด้ายใช้เป็นประมาณของช่างถักทั้งหลายฉันใด แม้สูตรก็เป็นประมาณของวิญญูชนทั้งหลายฉันนั้น

ดอกไม้ทั้งหลายที่คลุมไว้ด้วยเส้นด้ายย่อมไม่เรียวยาว ไม่กระจัดกระจายไปฉันใด เนื้อความทั้งหลายที่ท่านรวบรวมไว้ด้วยสูตรนี้ก็ฉันนั้น ย่อมไม่เรียวยาวไม่กระจัดกระจายไป

คำว่า สุตต ที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงนี้ หมายถึง พระสูตร ในสุดตันตปิฎก คือ พระบาลีนั่นเอง เช่น พรหมชาลสูตรต มหาปทานสูตรต ปาถิสสูตรต มูลปริยายสูตรต กนทรกสูตรต เทวทศสูตรต พระสูตรดังกล่าวเหล่านี้ ล้วนเป็นพุทธวจนะ

ส่วนคำว่า สุตต ที่ท่านผู้รจนา นำมาต่อท้ายชื่อคัมภีร์ ท่านจะให้ความหมายอย่างไร ก็ยากที่จะคะเนได้ อย่างไรก็ตาม การใช้อย่างนี้ น่าจะได้รูปแบบมาจากชื่อคัมภีร์ที่มีใช้ เช่น มาเลยยสูตรต ขมพูตสูตรต มหาภปิณสูตรต ปิตุคุณสูตรต ปรมตถธมมสูตรต มหาวิชัยเสฏฐิสูตรต พระสูตรดังกล่าวเหล่านี้ ล้วนเป็นอาจารย์วาท ซึ่งรจนาขึ้นต่างยุคต่างสมัยกัน ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปาก คงจะหมายให้ผลงานประพันธ์ที่ตนเรียบเรียงขึ้นนั้น ให้สูงค่าเทียบเท่ากับพระสูตรที่เป็นอาจารย์วาท ดังกล่าว แต่คงมิได้หมายจะยกขึ้นให้สูงค่าเสมอด้วยพระสูตรในพระสูตรตันตปิฎก ซึ่งเป็นพระพุทธรพจน์ นั้นเลย

เมื่อนำคำเหล่านั้นมาต่อกับเป็น ปาฬิสมภารวิปากสูตรต จึงน่าจะให้ความหมายว่า คัมภีร์สัมภารวิปากสูตรฉบับภาษาบาลี (การร้อยเรียงผลของการสั่งสมกุศลคือพุทธการกกรรม และผลของอกุศลฉบับภาษาบาลี)

อนึ่ง แม้ในการการพรรณนาบางตอนจบลง ท่านก็ไม่แสดงชื่อคัมภีร์ แสดงเพียงคำที่บอกว่าจบตอน เช่น คำว่า

(๑) เอตดาวตาส อสงเขยยกถา ปริปัญณตติ เวทิตพพา^{๒๒}.

การพรรณนาเรื่องอสงไขย พึงทราบว่า จบบริบูรณ์ ด้วยคำมีประมาณเท่านั้น

(๒) เอตดาวตาส กปฺปกถา ปริปัญณตติ โหติ^{๒๓}.

การพรรณนาเรื่องกบ พึงทราบว่า จบบริบูรณ์ ด้วยคำมีประมาณเท่านั้น

^{๒๒} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๓} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

(๓) เอตตาวตา จตตสฺสเ อูทานกถา พาหิรนิทานกถา นาม สมตฺตาคี.
 ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ อูทานกถา ๔ เรื่อง ชื่อว่าพาหิรนิทานกถา จบบริบูรณ์แล้ว
 กรณีนี้ต่างจากคัมภีร์อื่นๆ มีคัมภีร์ที่ขนิณายสีกขณชวคค คัมภีร์วิสุทฺธิมคคเป็นต้น ผู้วิจัย
 ขอยกตัวอย่างคำที่ท่านพระพุทฺธโฆสาจารย์กล่าวไว้ ในการจบการพรรณนาแต่ละตอน เช่น

(๑) จบแต่ละสูตรในคัมภีร์ เช่น

(ก) อิติ สุมงฺคลวิลาสินียา ที่ขนิณายภูฏกถาย
 พรหมชาลสูตรตวณณนา นิฏฺฐิตา.
 พรรณนาพรหมชาลสูตร
 ในอรรถกถาที่ขนิณาย ชื่อสุมงฺคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้

(ข) อิติ สุมงฺคลวิลาสินียา ที่ขนิณายภูฏกถาย
 มหาปทานสูตรตวณณนา นิฏฺฐิตา.
 อรรถกถามหาปทานสูตร ในที่ขนิณายอัฐกถา
 ชื่อว่าสุมงฺคลวิลาสินี จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้
 สูตรที่ ๑ จบ

หรือจบแต่ละนิเทศ เช่น

(ก) วิสุทฺธิมคเค สิลฺลํ ตาว ปรีตีปิตํ โหติ.
 อิติ สารุชนปาโมชชตถาย กเต วิสุทฺธิมคเค^{๒๔}.
 ปริจเฉทที่ ๑ ชื่อว่าสิลนินเทศ
 ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ข้าพเจ้าได้รจนาไว้
 เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์ของสารุชน จบแล้วด้วยประการฉะนี้

(ข) อิติ สารุชนปาโมชชตถาย กเต วิสุทฺธิมคเค
 ชุตตงคินิเทศํ นาม ทุตฺติโย ปริจเฉโธ.
 จบปริเฉทที่ ๒ ชื่อชุตตงคินิเทศ
 ในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทฺธิมรรค
 ที่ข้าพเจ้าได้รจนาไว้ เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์ของสารุชน ด้วยประการฉะนี้

(๒) จบแต่ละคัมภีร์ในคัมภีร์ เช่น

(ก) นิฏฺฐิตา จ เตรสสุตตปฏิมณฺฑิตสส สิลกขณชวคคสส
 อตถวณณนาตี.
 สิลกขณชวคคภูฏกถา นิฏฺฐิตา^{๒๕}.

พรรณนาเนื้อความแห่งสิลขันชวรรค
 อันประดับด้วยพระสูตรจำนวน ๑๓ สูตร จบ
 พรรณนาอรรถกถาที่ขนิณาย ชื่อสุมงฺคลวิลาสินี จบ

^{๒๔} วิสุทฺธิ. ๑/๒๑/๖๑.

^{๒๕} ที.อ. (पालิ) เล่ม ๑ หน้า ๓๓๙.

(ข) อิติ สุมังคลวิลาสินิยา ที่มณิกายัญญกถาย
 ปายาสีราชณสุตตวณณนา นิภูจิตา.
 นิภูจิตา จ มหาวคคสสตถวณณนา.
 มหาวคคญญกถา นิภูจิตา.
 จบอรรกถาปายาสีราชญญสูตรที่ ๑๐ แห่งที่มณิกายัญญกถา
 ชื่อสุมังคลวิลาสินิ ด้วยประการฉะนี้แล
 การพรรณนาเนื้อความแห่งมหาวรรค จบ
 มหาวรรคอรรกถา จบ

(ค) อิติ สารุชนปาโมชชตถาย กตา วิสุทฺธิมคคกถา,
 ปาฬิคณนาย ปน สา อญฺญปณฺณาสภาณวารา โหตีติ.
 วิสุทฺธิมคคปกรณํ นิภูจิตํ.

ดังนั้น ชื่อที่ปรากฏบนหน้าลานแผ่นปก อาจเกิดขึ้นภายหลัง แต่เมื่อศึกษาเนื้อความตลอด คัมภีร์อย่างละเอียดด้วยดี ก็สามารถพบคำตอบของคำที่ควรจะถามว่า “สัมภารวิปาก” คือ อะไร ? เพราะอาศัยเนื้อความในคัมภีร์ที่แสดงผลแห่งความดี คือผลแห่งการบำเพ็ญกุศลสาธารณะ พุทธการก ธรรม ทั้งที่เป็นส่วนโลกียวิปาก โลกุตตรวิปาก และผลแห่งอกุศลกรรม ที่เรียกว่า ทิฏฐัมมเวทนียก ธรรม อุปปัชชเวทนียกรรม อปราคปริยเวทนียกรรม และโอฬาสกรรมนั่นเอง ก็จะสามารถเข้าใจถึง จุดประสงค์ในการตั้งชื่อได้

๓.๑.๒ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์สัมภารวิปาก

คัมภีร์สัมภารวิปาก นี้ไม่ปรากฏสัญญาธิปัญจกะ และนิคมกถา จึงไม่สามารถค้นหา ประวัติคัมภีร์ ทั้งนามผู้แต่ง และยุคสมัยที่แต่งได้โดยตรง อย่างไรก็ตาม ร.ศ. ดร. สุภาพรรณ ญ บาง ช้างกล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก ที่แต่งในประเทศไทย ความตอนหนึ่งว่า

“ประวัติผู้แต่งและประวัติการแต่ง ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่ง คัมภีร์สัมภารวิปากทั้งในตัวเนื้อหาของคัมภีร์เองและในหลักฐานอื่นๆ หลักฐานเท่าที่มีคือ

๑) *ต้นฉบับตัวเขียน* มีต้นฉบับใบลานคัมภีร์สัมภารวิปาก อักษรขอม ภาษาบาลี ใน หอสมุดแห่งชาติ ๑๒ ฉบับ คือ

- จำนวนผูก ๒ ผูก เลขที่ ๗๑๖๓
- จำนวนผูก ๖ ผูก เลขที่ ๑๐๖๙๖
- จำนวนผูก ๑๐ ผูก เลขที่ ๑๐๖๙๖
- จำนวนผูก ๑๓ ผูก เลขที่ ๔๙๐๘ (พระยารัตนโกษาสร้าง พ.ศ. ๒๓๖๐)
- จำนวนผูก ๑๔ ผูก เลขที่ ๓๖๘๘, ๓๖๙๒, ๓๖๙๘, ๓๗๐๖, ๓๗๐๗, ๖๕๒๘, ๖๕๘๓

- จำนวนผูก ๑๕ ผูก เลขที่ ๓๖๘๓ (พระยาศรีสหเทพ [เพ็ง] สร้าง)

ฉบับเลขที่ ๓๗๐๖ เรียกชื่อตามบัตรรายการว่า “*สมภารวิปากสูตรปาฐะ*” นอกนั้นใช้ชื่อว่า “*สมภารวิปาก*”

นอกจากต้นฉบับตัวเขียนที่เป็นภาษาบาลีแล้ว ในหอสมุดแห่งชาติยังมีต้นฉบับตัวเขียน ฉบับ แปลภาษาไทย ๒ ฉบับ เลขที่ ๔๑๙๖ และ ๗๒๑๓ มีจำนวนผูกเหลือมาฉบับละ ๑ ผูก ไม่สมบูรณ์

อนึ่ง มุณิธิภูมิพลโลกขุได้ปริวรรตคัมภีร์สมภารวิปากภาษาบาลีจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ๑ ชุด ต้นฉบับที่ใช้มีความยาว ๑๔ ผูก^{๒๖}

๒) ในหนังสือ *ศัพท์สงเคราะห์* จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้กล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า “สมภารวิปากว่าด้วยผลแห่งกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาแต่อนกชาติ”^{๒๗}

๓) สำนักพิมพ์ ส. ธรรมภักดี ได้จัดพิมพ์คัมภีร์ *สมภารวิปาก*^{๒๘} ฉบับแปลภาษาไทย เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๑ และพิมพ์ต่อมาอีก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๔ พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๔ ผลงานแปลนี้มาคະປະທິປະໄຕเป็นผู้ตรวจสอบชำระในการพิมพ์ครั้งแรก พระธรรมมหาวิราจวัตรตรวจสอบชำระในการพิมพ์ครั้งที่ ๒,๓,๔ ไม่มีการกล่าวถึงประวัติคัมภีร์นี้ไว้ในคำนำ คงเป็นเพราะไม่มีหลักฐานจะกล่าวถึง

ถึงแม้ว่า จะไม่มีหลักฐานเรื่องผู้แต่งและประวัติการแต่งคัมภีร์ ก็สันนิษฐานได้ว่าคัมภีร์สมภารวิปากนี้ น่าจะเป็นผลงานภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทย ด้วยเหตุผลคือ

๑) ปรากฏต้นฉบับตัวเขียน การรู้จัก การเผยแพร่คัมภีร์สมภารวิปากเฉพาะในประเทศไทย ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องคัมภีร์นี้ในประเทศลังกาและพม่า

๒) คัมภีร์สมภารวิปากนี้ มีอิทธิพลและมีความสัมพันธ์กับผลงานภาษาบาลีสาระพุทธประวัติ เรื่องอื่นๆ ที่แต่งในประเทศไทย เช่น สัมปิณฑิตมหานิทาน ปฐมสมโพธิ (รายละเอียดจักได้กล่าวในเวลาวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาและวิธีการเสนอเนื้อหาของคัมภีร์เหล่านี้)

๓) สาระส่วนแรกของคัมภีร์ ในส่วนที่กล่าวถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าแต่สมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยต่างๆ ได้คัดลอกข้อความจากคัมภีร์โสธตถกิมหานิทาน ซึ่งเป็นผลงานของลังกาในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มาเกือบทั้งหมด แต่มาจัดแบ่ง “นิทาน” เสียใหม่ วิธีการเสนอเนื้อหาในลักษณะที่คัดข้อความหรือนำสาระแนวคิดส่วนใหญ่มาจากผลงานบาลีของลังกาซึ่งแต่งในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ นี้ ได้พบในผลงานบาลีที่มีหลักฐานชัดเจนว่าแต่งในประเทศไทย ๒ เรื่อง คือ คัมภีร์ *ตันตธาตุนิธาน* และคัมภีร์ *สารสังคหะ* ทั้ง ๒ คัมภีร์เป็นผลงานที่แต่งที่เชียงใหม่ในช่วงประมาณระหว่าง พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๘๘ จึงสันนิษฐานว่า คัมภีร์สมภารวิปากน่าจะเป็น

^{๒๖} โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น, *บาลีสัมภารวิปากสูตร*, (กรุงเทพมหานคร: มุณิธิภูมิพลโลกขุ, ๒๕๑๙).

^{๒๗} *ศัพท์สงเคราะห์*. หน้า ๖๙.

^{๒๘} *สมภารวิปาก* (พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, ๒๕๐๔).

คัมภีร์ร่วมสมัยกับคัมภีร์ทันตธาตุนิธานและคัมภีร์สารสังคหะ กล่าวอย่างกว้าง ๆ ได้ว่า น่าจะแต่งใน
ล้านนา ประมาณช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๙”^{๒๙}

สำหรับคัมภีร์สัมภารวิบากที่ผู้วิจัย นำมาศึกษานี้ เป็นฉบับที่เก็บรักษาอยู่ที่หอไตร วัดสูง
เม่น ต. สูงเม่น อ. สูงเม่น จ. แพร่ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

คัมภีร์	ฝ่ายสุตตันตปิฎก
๑. ชื่อคัมภีร์	ปาลีสัมภารวิบากสูตร
๒. ที่เก็บปัจจุบัน	หอไตร วัดสูงเม่น ต. สูงเม่น อ. สูงเม่น จ. แพร่
๓. ประเภทขนาดต้นฉบับ	ใบลาน ๔.๕ x ๕๔ ซม.
๔. จำนวนบรรทัดต่อลาน	๕ บรรทัด
๕. ความยาวของเรื่อง	๑๔ ผูก ๑๕๓ X ๕ = ๗๖๕ บรรทัด
๖. สภาพต้นฉบับ	ดีมาก
๗. ความสมบูรณ์ของเรื่อง	ดี
๘. ปีที่คัดลอก	จ.ศ. ๑๑๙๘ = พ.ศ. ๒๓๖๙
๙. ผู้ที่อุปถัมภ์ในการคัดลอก	ครูบากัญจนอรัญญวาสีมหาเถระ พร้อมเจ้าเมืองหลวง

พระบาง

๑๐. ผู้จาร	ไม่ปรากฏ
๑๑. ลักษณะตัวอักษร	อักษรภาษาล้านนา
๑๒. ภาษา	ไทยยวน

อนึ่ง ร.ศ. ดร. สุภาพรณ ญ บางช้าง ยังได้กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการวรรณคดี
บาลีสายพระสุตตันตปิฎก ที่แต่งในประเทศไทย ความตอนหนึ่งว่าระบุนความสำคัญของคัมภีร์นี้ไว้ว่า
“คัมภีร์สัมปดินทมนานิทาน เป็นผลงานที่พัฒนาต่อจากคัมภีร์สัมภารวิบาก กล่าวคือ ได้อาศัยสาระ
รวมทั้งสำนวนภาษาในคัมภีร์สัมภารวิบากเป็นหลัก แล้วปรับเปลี่ยนขึ้นใหม่ พรรณนาขยายเนื้อความให้
กว้างขึ้นและละเอียดขึ้น”^{๓๐}

และได้กล่าวสันนิษฐานไว้ว่า “คัมภีร์สัมภารวิบาก สันนิษฐานว่าแต่งที่เชียงใหม่ ประมาณ
พุทธศตวรรษที่ ๑๙ แต่งเป็นบทประพันธ์ร้อยแก้วสมร้อยกรอง เนื้อเรื่องพรรณนาประวัติชีวิตของ
พระพุทธเจ้าสมณโคดมตั้งแต่สมัยที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ ในอดีตชาติก่อนสมัยที่พระพุทธเจ้าได้คิดจะนำสัตว์
ข้ามสงสาร จนมาเกิดในสมัยที่มีพระพุทธเจ้า ได้ตั้งใจเปล่งวาจาแสดงออกถึงความปรารถนาที่จะตรัส
รู้จนตรัสสัมมาสัมโพธิญาณ ในสำนักของพระพุทธเจ้าจำนวนนับแสน โดยมีได้รับคำพยากรณ์ จาก
พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ที่สุดได้รับคำพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ทรงบำเพ็ญสั่ง
สมบารมีบริบูรณ์ คือชาติที่บังเกิดเป็นพระเวสสันดร จากชาตินั้น ได้บังเกิดในดุสิตสวรรค์ จากดุสิต
สวรรค์ ได้ก้าวลงสู่พระครรภ์พระมารดา แล้วดำเนินเรื่องตามแนว พุทธประวัติเถรบาท ไปจนถึงการ
ตรัสรู้ การเผยแผ่ธรรม และจบลงที่การปรินิพพาน

^{๒๙} สุภาพรณ ญ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๕.

^{๓๐} สุภาพรณ ญ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๑.

เนื้อความในส่วนแรกคือตั้งแต่ต้น จนถึงชาติพระเวสสันดร ได้เสนอเนื้อหาตามคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน ซึ่งแต่งในลังการประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ลักษณะเด่นของคัมภีร์สัมภารวิบาก คือ ความกระชับสั้น คัมภีร์นี้เป็นบาทรฐานสำหรับการแต่งคัมภีร์บาลีประเภทแสดงพุทธประวัติ ที่แต่งในประเทศไทยเรื่องอื่นๆ

แม้ประวัติทั้งของท่านผู้รจนาและประวัติคัมภีร์จะไม่ปรากฏ นั่นไม่ใช่สาระสำคัญ เพราะหากศึกษาเปรียบเทียบเนื้อความในคัมภีร์นี้กับคัมภีร์พุทธประวัติเล่มอื่นๆ ก็พอเข้าใจได้ว่า คัมภีร์สัมภารวิบากได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน ในส่วนต้นของคัมภีร์ ท่านผู้รจนาได้นำเนื้อความมาจากคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทานมาเรียบเรียงเป็นเนื้อความของตนเอง โดยจัดลำดับนิทานเสียใหม่ ในส่วนหลังของคัมภีร์ ท่านได้เก็บเนื้อความบางส่วนในคัมภีร์มหาวคค คัมภีร์จุฬหคคในพระวินัยปิฎก คัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ อรรถกถาอปทาน อรรถกถาชาดก อรรถกถาธัมมปที และอุทาน เป็นต้น บางส่วนจากคัมภีร์ฎีกา และบางส่วนปรากฏในคัมภีร์คันทนัตระอย่างคัมภีร์สัมปนิทานนิทาน คัมภีร์ปฐมสมโพธิ เป็นต้น โดยนำปาฐะเหล่านั้นมาเรียบเรียงใหม่ ให้มีเนื้อความย่อกระชับเข้าใจได้ง่าย

๓.๑.๓ โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์สัมภารวิบาก

ในหัวข้อนี้ เพื่อให้เห็นโครงสร้างและเนื้อความของคัมภีร์อย่างชัดเจน ตามวัตถุประสงค์ของท่านผู้รจนา ผู้วิจัย ขอนำเสนอเป็น ๒ ส่วน คือ

๓.๑.๓.๑ โครงสร้างของคัมภีร์สัมภารวิบาก

๓.๑.๓.๒ เนื้อหาของคัมภีร์สัมภารวิบาก

๓.๑.๓.๑ โครงสร้างของคัมภีร์สัมภารวิบาก

คัมภีร์สัมภารวิบากนี้ท่านผู้รจนาเหมือนแสดงโครงสร้างใหญ่ไว้ด้วยปาฐะว่า
 จินตติ สตตาสงเขยยัม วาจิกิ นวาสงเขยยัม,
 สตสทสสาธิกานิ จตตาริ อสงเขยยานิ
 กายวามนสาหิ ปุเรตวานว ปารมี
 สพพาปารมี ปุเรตวา พุทธตัม สุมปาคมิตี^{๓๑}.
 พระโพธิสัตว์เข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้าที่ใช้ใจปรารภนา ๗ อสงไขย
 ที่ใช้วาจาปรารภนา ๙ อสงไขย บำเพ็ญบารมีทั้งปวง ๔ อสงไขย กับ
 อีกแสนกัปด้วยการใช้กาย วาจาและใจปรารภนา

คณานี้ ท่านผู้รจนาวางไว้ในลำดับต่อจากคันถารัมภะ เหมือนเป็นการบอกความสังเขปของเนื้อความที่เขียนคัมภีร์ เหมือนกับเป็นการแสดงหัวข้อ ที่จะขยายความต่อไปในส่วนที่เรียกว่า “มหานิทาน”

จากนั้น ท่านแสดง โครงสร้าง ใหญ่ไว้ ๓ ประการ คือ

๑. อสงไขยกถา

๒. กัปปกถา

^{๓๑} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

๓. นิทานกถา

อสงไขยกถา ท่านผู้รจนานำเนื้อความในคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน มาเรียบเรียงใหม่ เพราะในโสตตถกัมมทานิทานนั้น ท่านร้อยกรองไว้เป็นคาถาพันธ์ ส่วนในสัมภารวีกาณนี้ ท่านเรียบเรียงไว้เป็นจถุญยะ เพื่อให้่ายต่อการสดับฟัง

กัปปกถา ก็เช่นกันท่านผู้รจนานำเนื้อความในคัมภีร์พุททวงศ์อรรถกถาและโสตตถกัมมทานิทาน มาเรียบเรียงเป็นเนื้อความในคัมภีร์ของตน

นิทานกถา ท่านผู้รจนานำนิทาน ๖ อย่างในคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน มาย่อหัวข้อและเนื้อหาเข้าด้วยกัน โดยจำแนกไว้ ๒ คือ

๑. พาหิรนิทาน

๒. มหานิทาน

พาหิรนิทาน ท่านแสดงผู้รจนา แสดงหัวข้อด้วย อุทานคาถา อันประกอบด้วยวัตถุนิทาน ๔ เรื่อง คือ

๑) มาตุรทุทธกรณาวิกัตถุ

๒) คชปปียราชวัตถุ

๓) พรหมอิสีวัตถุ

๔) สิทธัตถเตลทายการาชปุตตีวัตถุ

นิทานทั้ง ๔ เรื่องนี้ ยังมีเนื้อความที่ท่านนำมาจากคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน โดยนำมาเรียบเรียงใหม่ ส่วนนิทานเรื่องพรหมอิสีวัตถุ นี้ยังเป็นนิทานที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกมาลา และสัมปิณฑมทานิทานอีกด้วย และนิทานเรื่องสิทธัตถเตลทายการาชปุตตีวัตถุ ท่านผู้รจนายายความให้เห็นผลของกาเมสุมิฉฉาจาร เพราะ ๓ เรื่องแรก ในครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคของพวกเรา เสวยพระชาติเป็นบุรุษ แต่ในเรื่องที่ ๔ พระองค์เสวยพระชาติเป็นราชกุมาร เนื้อความที่เหลือท่านดำเนินความคล้อยตามกัน มีลายระเอียดต่างกันเล็กน้อย

มหานิทาน ท่านได้นำคาถาพันธ์ที่กล่าวไว้เป็นส่วนต่อจากคันถารัมภะในเบื้องต้น มากล่าวอีกครั้ง เพื่อให้เห็นว่า อุกขมภูติญญโพธิสัตว์ บำเพ็ญกุศลการ ๑๖ อสงไขย ก่อนได้รับพุทธานุภาพ และต่อด้วยการบำเพ็ญพุทธการกรรม ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป ด้วยวณะประพันธ์ว่า

“จินตติ สตตาสงเขยยย วาจิ กิ นวาสงเขยยย,
 สตสหัสสาธิกานิ จตตาริ อสงเขยยยานิ
 กายวาจามนสาหิ ปุเรตวานว ปารมี
 สพพาปารมี ปุเรตวา พุทตติ สมุปาคมี”^{๓๒}

พระโพธิสัตว์เข้าถึงความเป็นพระพุทเจ้าที่ใช้ใจปรารภนา ๗
 อสงไขย ที่ใช้วาจาปรารภนา ๙ อสงไขย บำเพ็ญบารมีทั้งปวง ๔ อสงไขย
 กับอีกแสนกัปด้วยการใช้กายและวาจาปรารภนา

มาแสดงอีกครั้ง เพื่อบอกจุดเริ่มต้น และสิ้นสุดแห่งการปรารถนาพุทธภาวะ กับทั้งบอกระยะเวลา รวมในการบำเพ็ญกุศลกิจ ระยะเวลาบำเพ็ญบารมีที่เรียกว่า “พุทธการกธรรม” และบอกให้รู้ว่า คัมภีร์นี้ประกอบด้วยโครงสร้างอย่างไร

ความจริง เนื้อความในส่วนหลังนี้ ท่านผู้รจนา มิได้แสดงโครงสร้างจัดวรรคตอน เหมือนเนื้อความส่วนต้นที่นำมาจากคัมภีร์โศตถกัมมทานิทาน ร.ศ. ดร. สุภาพรรณ ฌ บางช้าง กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก ที่แต่งในประเทศไทย”^{๓๓} ความตอนหนึ่งว่า “เนื้อเรื่องในส่วนที่ ๒ เป็นส่วนที่แต่งเป็นร้อยแก้ว เป็นการพรรณนาไปตามลำดับ ไม่มีการจัดแบ่งตอนอย่างเป็นระบบชัดเจน”

ถึงอย่างนั้น ร.ศ. ดร. สุภาพรรณ ฌ บางช้าง^{๓๔} ได้ยกเป็นหัวข้อแสดงโครงสร้าง ให้ใตฺตฺชนสามารถกำหนดเนื้อหา เพื่อการเรียนรู้ เนื่องจากเนื้อความปรากฏชัดแล้วในตัวคัมภีร์ ฉะนั้น ในที่นี้ ผู้วิจัยขอยกเฉพาะหัวข้อในเนื้อความส่วนหลัง ที่ถูกยกขึ้นเป็นหัวข้อ มานำเสนอดังนี้

๖. ตฺสิตฺตปริวตฺตกถา
๗. คัพภานิคมกถา
๘. ลักขณปริคคาหกถา
๙. ราชาภิเสกกถา
๑๐. มหาภินิคมกถา
๑๑. พุกกรกิริยาภกถา
๑๒. พุทธปฺุชาภกถา
๑๓. มารวิชัยกถา
๑๔. อภิสมโพธิกถา
๑๕. โพธิสัพพัญญูกถา
๑๖. ฌมมจักกกถา
๑๗. ยสภกถา
๑๘. อรุเวลคมกถา
๑๙. อัคครสาวกปัพพชาภกถา
๒๐. กปิลวตฺถคมกถา
๒๑. สักกยปัพพชาภกถา
๒๒. ภิกขุณีปัพพชาภกถา
๒๓. ยมกปาฏิหาริยาภกถา
๒๔. เทสนาภกถา
๒๕. มหาปรินิพพานกถา

^{๓๓} สุภาพรรณ ฌ บางช้าง. วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก, (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๓) หน้า ๑๔๙

^{๓๔} สุภาพรรณ ฌ บางช้าง. วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก, (กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๓) หน้า ๑๔๐

ผู้วิจัยเห็นว่า หัวข้อดังกล่าวมานี้ น่าจะถูกยกขึ้น โดยอาศัยหัวข้อที่ท่านกำหนดไว้ในคัมภีร์ ปฐมสมโพธิกถา ซึ่งเหมือนกันโดยส่วนมาก

สำหรับผู้วิจัยเห็นว่า ควรยกหัวข้อ ในส่วนต่อจาก “สักกยปัพพชากถา” ไป ขึ้นเป็น โครงสร้าง โดยมีหัวข้อใหญ่ คือ

เรื่องอนาถบิณฑิกวัตถุ

เรื่องการจำพรรษา

เรื่องบุรพกรรม

หัวข้อย่อยภายใน หัวข้อ เรื่องอนาถบิณฑิกวัตถุ คือ อนาถบิณฑิกะสร้างพระเชตวัน อนาถบิณฑิกะฉลองวิหาร อวิหิตสถาน

หัวข้อย่อยภายใน หัวข้อ เรื่องการจำพรรษา คือ พุทธปิฎุปรินิพพาน มหาปชาปติโคตรมีวัตถุ ทรงประทานบรรพชาแก่พระนางมหาปชาปติโคตรมี

หัวข้อย่อยภายใน หัวข้อ เรื่องบุรพกรรม คือ (๑) อัพภักขาน (๒) อัพภักขาน (๓) อัพภักขาน (๔) สีลาเวระ (๕) สกิลิกาเวระ (๖) สัตถัจฉะ (๗) นาฬาคีรี (๘) สีสทุกขะ (๙) ยวชาทนะ (๑๐) ปฎิจทุกขะ (๑๑) อติสาร (๑๒) ทุกกรกิริยา

๓.๑.๓.๒ เนื้อหาของคัมภีร์สัมภารวิปาก

ดังกล่าวแล้วข้างต้นว่า คัมภีร์สัมภารวิปาก นี้ เนื้อความส่วนต้น ท่านผู้รจนา นำมาจากคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน ในคัมภีร์นั้น พระจุฬพูตโฆสเถระ ครั้นแสดงคันถารัมภกถาแล้ว ได้นำเสนอ เรื่องอสงไขยกถา, กัปปกถา, นิทานกถา โดยท่านนำเสนอานิทานไว้ ๖ คือ พาหิรนิทาน (๑) อัพภันตรนิทาน (๑) มหานิทาน (๓) อติพุเรนิทาน (๔) อวิพุเรนิทาน (๕) สันติเกนิทาน (๖)^{๓๕} ส่วนในสัมภารวิปากนี้ ท่านผู้รจนา ย่อรวมนิทานทั้ง ๖ ลงเหลือ ๒ คือ

(๑) พาหิรนิทาน

(๒) มหานิทาน

ในพาหิรนิทาน ท่านผู้รจนานำเสนอเนื้อความด้วยนิทาน ๔ เรื่อง คือ ๑. มาตุรุทธรกนาวิกวัตถุ ๒. ศัปปยิราชวัตถุ ๓. พรหมอิสัวัตถุ ๔. สิทธิตถเตลทายการาชปุตติวัตถุ เพราะเหตุที่นิทานทั้ง ๔ เรื่องนี้ เกิดก่อนการได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงถูกเรียกว่า พาหิรนิทาน

ในมหานิทานนี้ ผู้วิจัยขอแบ่งเนื้อความออกเป็นสองส่วน คือ

๑) เนื้อความส่วนต้น

๒) เนื้อความส่วนปลาย

เนื้อความส่วนต้น เริ่มตั้งแต่นิทานเรื่องอติเทวราช จนถึงเป็นพระโพธิสัตว์ของพวกเราเป็นสันตติเทพบุตรช่วงสุดท้าย ในนิทานช่วงนี้ ท่านผู้รจนา ได้นำเนื้อความในคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทานมาเรียบเรียงเป็นเนื้อหาคัมภีร์ของตน เหมือนเป็นการรักษาเนื้อความในคัมภีร์นี้ไว้มิให้สูญหาย

เนื้อความส่วนปลาย เริ่มตั้งแต่ เหล่าเทวดาและพรหมทั้งหลายมาประชุมกันในจักรวาลนี้ แล้วพากันไป อัญเชิญโพธิสัตว์เทพบุตรให้จุติลงมาบังเกิดเป็นมนุษย์ เพื่อตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า จนถึงพระผู้มีพระภาคทรงประจวบลงพระโลหิต บรรทมเหนือแท่นปรินิพพาน

^{๓๕} โสตตถก. (แปล) หน้า ๑๓

ในนิทานช่วงนี้ ท่านผู้รจนานำเนื้อความจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ภิกขา และคันถนิตระ มาเรียบเรียงเป็นเนื้อความของคัมภีร์ และเหมือนเป็นคำตอบว่า “สัมภารวิบาก” คืออะไร

เนื้อความส่วนนี้ในคัมภีร์พุทธประวัติ พระคันถรจนาจารย์จะนำเสนอเนื้อความทำนองเดียวกัน เพียงแต่เพิ่มรายละเอียดที่ท่านผู้รจนาประสงค์จะนำเสนอ อย่างในคัมภีร์สัมภารวิบากนี้ เนื้อความส่วนต้น ท่านผู้รจนานำเสนอผลของกุศลกรรมที่เกิดจากการตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าด้วยมโนปณิธาน วชิปณิธาน และกายวิมมโนปณิธาน จนถึงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทั้งส่วนที่เป็นทวิภูมิมเวทนิยกรรม อุปัชฌายะนิยกรรม อปราชัยะนิยกรรม โอฬารนิยกรรม และอนันตรูปนิสสยปฏูปานักขณิกกรรม เนื้อความส่วนหลัง ท่านผู้รจนานำเสนอผลของอปราชัยะนิยกรรม ทวิภูมิมเวทนิยกรรม ที่บุคคลแม้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ยังไม่อาจพ้นได้ นอกจากนี้ ในระหว่าง ท่านยังแสดงผลของอภิสกกรรม ด้วยอำนาจแห่งทวิภูมิมเวทนิยกรรม อุปัชฌายะนิยกรรม อปราชัยะนิยกรรม โอฬารนิยกรรม ของพระโพธิสัตว์ครั้งยังเป็นสมภเวสบุคคล เพื่อบำเพ็ญทศบารมี ปัญญาหาบริจาต และติสโสจริยา

๓.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์ของคัมภีร์สัมภารวิบาก

พระคันถรจนา กล่าวถึงบทประพันธ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทว่ามี ๓ ประเภทคือ

- (๑) ปัชชะ บทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง เรียกคาถา เช่น คาถาธรรมบท
- (๒) คัชชะ บทประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว เรียกจลนนิยะ เช่นธรรมจักกัปปวัตตนสูตร
- (๓) วิมสิสสะ บทประพันธ์ผสมคือมีทั้งสองอย่างเช่น ธัคคสูตร

ดังคำที่ท่านพระสังฆรักขิตมหาสาามีเถระกล่าวไว้ด้วยปาฐะว่า

พนฺธ จ นาม สหุตถา   สหิตา โทสวชิตา
ปชฺชคชฺชวิมสิสสานิ   เกเทนายํ ติธา ภเว^{๓๖}.

คาถานี้ ท่านพระคันธสารากวีสังเคราะห์และอธิบายไว้ดังนี้

“อนึ่ง คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ปราศจากโทษ ชื่อว่า
บทประพันธ์ บทประพันธ์นี้มี ๓ อย่างโดยจำแนกเป็นร้อยกรอง
ร้อยแก้ว และบทประพันธ์ผสม”

ท่านแสดงลักษณะของบทประพันธ์ ๒ ประการ คือ

๑. มีคำและความหมายในพจน์สัมพันธ์กัน เช่นตัวอย่างว่า พุทธิ วุฑฺฒามิ สาหฺร (ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระพุทธรูปโดยเคารพ) ทั้งสามคำนี้สัมพันธ์กันโดย พุทธิ เป็นกรรม, วุฑฺฒามิ เป็นกิริยาคุณพจน์ และ สาหฺร เป็นกิริยาวิเสสนะ ส่วนบางพจน์ที่ศัพท์และความหมายไม่สัมพันธ์กัน ไม่ชื่อว่า บทประพันธ์ เช่นตัวอย่างในคัมภีร์มหาภาษยะ (อัยยยะ ๑ ปาทะ ๒ สูตร ๔๓) ว่า ทส ทาฬิมานิ ฉพฺปูปา กุณฺทมชาชินิ ปลาลปิณฺโท (ลูกทับทิม ๑๐ ลูก ขนมห ๖ ก้อน เหยือกน้ำ หนังสือ กองฟาง) ประโยคดังกล่าว ไม่มีใจความของพจน์ เรียกว่า อพันธะ คือ ประโยคที่ไม่สัมพันธ์กัน ดังคัมภีร์อภิธานปทีปิกากล่าวว่า

สมุทนายตฺตรหิตํ   อพพฺพมิตติ กิตติตติ^{๓๗}.

^{๓๖} สุโพธา. คาถาที่ ๘

^{๓๗} ธาน. คาถาที่ ๑๒๖

แปลว่า: “พากย์ที่ปราศจากใจความ เรียกว่า อพันธะ”

๒. ปราศจากโทษของคำและโทษของความ หมายถึง ปทโทษ (โทษของบท) วากยโทษ (โทษของ พากย์) และวากยัตถโทษ (โทษในอรรถของพากย์) ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า

บทประพันธ์ดังกล่าวจำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ปัชชะ ร้อยกรอง เรียก คาลาบ้าง หมายถึง มงคลสูตรเป็นต้นที่แต่งด้วยคาลาล้วนๆ

๒. คัชชะ ร้อยแก้ว, ความเรียง เรียก จุณณียะบ้าง หมายถึง สามัญญผลสูตร เป็นต้นที่ไม่มี คาลา

๓. วิมัสสะ บทประพันธ์ผสม คือ ทั้งสองอย่างผสมกัน หมายถึง ธัชคสูตรเป็นต้น ที่ผสม จุณณียะกับคาลา

ปัชชะมี ๔ ประเภท คือ

๑. มุตตะกะ บทร้อยกรองที่จบความในคาลาเดียว หรือมีเพียง ๔ บาทเท่านั้น เช่น คาลา ในหมวด เอดกนิบาต ของชาตก เถรคาลา เถรีคาลา เป็นต้น

๒. กุลกะ บทร้อยกรองที่ไม่จบความเพียงคาลาเดียว ต้องมี ๒ ถึง ๕ คาลา เช่น คาลา ในหมวด ปัญจกนิบาตของชาตก เถรคาลา เถรีคาลา เป็นต้น

๓. โกสะ บทร้อยกรองที่มีคาลาตั้งแต่ ๖ บทขึ้นไป มีกระบวนพรรณนาต่างๆ คลุกเคล้ากันไป โดยมีกิริยาคุมพากย์ต่างกัน เช่น คาลาในคัมภีร์อิธานัปทีปิกา เอกักรโกศ อมรโกศ เป็นต้น

๔. สังฆาตะ บทร้อยกรองที่มีคาลาตั้งแต่ ๖ บทขึ้นไปและมีกิริยาคุมพากย์ต่างกันเหมือนโกสะ แต่แสดงเรื่องราวโดยรวมกัน เช่น คาลาในคัมภีร์เมฆุตต มหตถกนิบาตของชาตก เป็นต้น

คัชชะมี ๒ ประเภท คือ

๑. อาชยายิกะ เรื่องจริงที่กล่าวถึงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชีวประวัติ เป็นต้น

๒. กถา เรื่องที่แต่งจากจินตนาการ เช่น นิทาน เป็นต้น

คัมภีร์อิธานัปทีปิกากล่าวลักษณะของคัชชะทั้งสองว่า

อาชยายิโกปัทธตถา ปพณธกุปนา กถา^{๓๘}.

แปลว่า: “คำที่มีเนื้อหาเป็นความจริง ชื่อว่า อาชยายิกะ

คำที่แต่งดัดขึ้นเอง ชื่อว่า กถา”

คำว่า ปชช สำเร็จรูปมาจาก ปท ศัพท์ + อ ปัจจัยในอรรถดัตถิต มีรูปวิเคราะห์ว่า ปทอรรถิตติ ปชช (ปัชชะ คือ คำที่สมควร[ระดับ]บท)

คำว่า คชช สำเร็จรูปมาจาก คท ธาตุ (วียตติย วาจาญ = พูดชัดเจน) + ณฺย ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า คชชตติ คชช (คัชชะ คือ คำที่บุคคลเปล่งออก)

คำว่า วิมัสส สำเร็จรูปมาจาก วิ บทหน้า + มิสส ธาตุ (มัสสเน = ผสม) + ณฺ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า วิมัสสตติ วิมัสโส (วิมัสสะ คือ บทประพันธ์ผสม)^{๓๙}

^{๓๘} ธาน. คาลาที่ ๑๑๓

^{๓๙} สุโพธา. มัญญ. อธิบายคาลาที่ ๘

คัมภีร์สัมภารวิบากนี้ จัดเป็นบทประพันธ์ประเภทวิมุตติสส คือการร้อยเรียงข้อความทั้งวิธี จุลฉริยะ และคาถา

ฉุณฉริยะ เช่น

๑) ท่านผู้รจนา ประสงค์จะแสดงให้ทราบว่า การจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้นั้น อย่างน้อยต้องบำเพ็ญกุศลสาธารณะ ๑๖ อสงไขย และบำเพ็ญบารมีที่เรียกว่าพุทธการกกรรม อีก ๔ อสงไขยกับแสนกัป ด้วยประการว่า

อมหากิ ภควา หิ กปฺปสตสทสสาธิกานิ วิสตี อเขยฺยยานิ ปารมิโย ปุเรตฺวา สพฺพญุตํ ปาปฺนิ. เอตถนตฺเร สุญฺญาสุญฺจวเสน กปฺปา เวทิตพฺพา. กตมานิ กปฺปสตสทสสาธิกานิ วิสตี อเขยฺยยานิ ? พุรหมเทวาทิโต ยาว ปุราณสากฺยกฺขมฺนิโน ตถาคตฺสส โอรภาคา มนสา ปตฺถนา. ตาว สตต อสงเขยฺยยานิ อสุญฺจอสงเขยฺยยานิ นาม^{๔๐}.

แท้จริงพระผู้มีพระภาค ของพวกเรา บำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ตลอด ๒๐ อสงไขย กับอีก แสนกัป จึงทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ในระหว่างนี้ บัณฑิตพึงทราบกับทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่ง สุญญกัป และอสุญญกัป

ถามว่า เวลา ๒๐ อสงไขย กับอีกแสนกัป เป็นไฉน ? ตอบว่า เวลา ๗ อสงไขย (คือ ระยะเวลา) ที่คิดปรารภนา (เป็นพระพุทธรเจ้า) โดยเริ่มตั้งแต่ (สมัยของ) พระพุทธรเจ้าพระนามว่า พุรหมเทพ(เป็นต้นมา) จนใกล้สมัยของพระตถาคตเจ้านามว่าปุราณสักยกฺขมฺนิโน ชื่อว่า อสุญญอสงไขย

๒) ท่านผู้รจนา ต้องการจะบอกว่า การตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า ของพวกเรา นั้น เกิดขึ้นจากอำนาจของสุทธาวาสพหุหม ที่สวดสวดหาบุรุษผู้มีจิตแน่วแน่ ประกอบด้วยปัญญา แล้ว เข้าสึง ทำให้เกิดความปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า เพื่อรื้อถอนสัตว์ออกจากวัฏฏสงสาร เหตุการณ์นี้ เกิดขึ้นเมื่อ ๒๐ อสงไขยก่อนหน้านั้น ด้วยประการว่า

ตทา อภินิฏฺฐภวเน จิโต โสฬสสทสสทกปายุกมทาพฺรหฺมา เอกํ อสงเขยฺยโย อติภิกฺขิตฺวา พุทฺธสส อนุปฺปนฺนภาวํ ญตฺวา พุทฺธการกกรรมํ กาคฺตุ สมตเถ ชเน โอลเณโนโต ตํ อตฺตโน มาตุ อตฺถาย ชี วิตํ ปริจฺจชนตํ ทิสฺวา “อโย มหาปุริโส อิมํ มหาสมุทฺทํ อติคฺมกิริ อปริยฺนตํ ปรีติราทสสนียํ อคเณตฺวา อตฺตโน ชีวิตํ ปริจฺจชิตฺวา สกมาตริ อุตฺตาราเรตฺกานิ, เวรฺวโรโป ทพฺหวิโร ปุริโส พุทฺธการกกรรมํ กาคฺตุ สมตฺถโต จินเตตฺวา ตสฺส สรีเร อชฺฌาวสิตฺวา พุทฺธภาวาย เจโตปณฺธานํ อุปฺปาเทสิ. ตทาปิ อนนตจก กวาฬสุ เจว อิมสฺมี จกฺกวาฬ จ อมหากิ โพธิสฺตเตน สทิสฺโส ถาเมว ญานฺวา พุทฺธการกกรรมเม ปุเรตฺว สมตฺถโต ปุคฺคโล นาม นตฺถิ, ตสฺมา สุทฺธาวาสิกโก มหาพฺรหฺมา อมหากิ โพธิสฺตตสฺเสว สรีเร อชฺฌาวสิตฺวา เจโตปณฺธานํ อุปฺปาเทสิ^{๔๑}.

ในกาลนั้น ท้าวมหาพหุหมผู้มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปี ผู้ดำรงอยู่ในภพอกนิฏฐะ ทรงรู้ความที่ พระพุทธรเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นมาเลย ๑ อสงไขยแล้ว เมื่อทรงตรวจดูชนทั้งหลายผู้สามารถเพื่อจะ บำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธรเจ้าได้ ทรงเห็นพระโพธิสัตว์นั้น ผู้กำลังสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ มารดาของตน จึงทรงดำริว่า “มหาบุรุษนี้ไม่คำนึงถึงมหาสมุทธรนี้ ที่ลึกยิ่งนัก ไม่มีที่สุด มองไม่เห็นฝั่ง ไฉน ยอมสละชีวิตของตน มีความประสงค์จะพามารดาของตนข้ามไปให้ได้ บุรุษผู้มีความเพียรมั่นคง เห็นปานนี้ จึงสามารถเพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธรเจ้าได้” จึงเข้าสึงในร่างเขาแล้วให้เกิด

^{๔๐} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๔๑} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

การตั้งความปรารถนาด้วยใจเพื่อเป็นพระพุทเจ้าขึ้น แม้ในกาลนั้น ชื่อว่าบุคคลผู้มีกำลัง มีญาณ มีความสามารถ เพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทเจ้าได้ เช่นกับพระโพธิสัตว์ ของเราทั้งหลาย ย่อมไม่มีในอนันตจักรวาล และในจักรวาลนี้ เพราะเหตุนั้น ทำวมหาวพรหมผู้อยู่ในชั้นสุทธาวาส จึงเข้าสิงในร่างของพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเท่านั้นแล้วให้เกิดการตั้งความปรารถนาด้วยใจขึ้น

๓) เมื่อพระโพธิสัตว์ของพวกเราเสวยสุขสมบัติอยู่ในดุสิตเทวโลกจนใกล้จะสิ้นอายุขัย เหล่าเทวดามีพระพรหมเป็นต้น ได้ประชุมปรึกษารื้อกัน ถึงเทพบุตรโพธิสัตว์ของพวกเราว่าควรที่จะลงมาบังเกิดในมนุษยโลก เพื่อตรัสรู้อนัตตธรรม จึงพร้อมกันเข้าไปเชื้อเชิญ ทำให้โลกมีพระสัมมาสัมพุทเจ้าขึ้น ดังปาฐะว่า

ตทา ทสสทสสจกกวาวาสิโน เทวตาโย อินทพรหมทาโย อุปริ จกกวาสส วิตถาริ อติสมตลํ, ทสสทสสโยชนปริมณฑลํ เวหุริยรตนปตถํ อติมนรํ รชชนียํ, สพพเทวตานํ มงคฺคญฺจํ เอกโต สโมธานตฺวา เอวํ มนตยีสฺส. “อมโห อินทพรหมคณเทวตาโย โลกที่ไป นรสีโห นราสโห กสสทสสพโล พุทโธ ปรินิพพุตกาลโต ปญฺจาย โลกน”ติ จกกวาพยนตเร นรเก วีย สตสทสสสุริโย วา สตสทสสจโน โท วา ปภงฺกโรปิ อนธกาเร เกสคฺคมตฺตมปิ นทิวารโต ภโว”ติ อิมปิ สพพณฺณพุทฺธภาวาย นตฺถิตาย, มหาอนฺธการํ ภวติ. ฯลฯ

ตสฺมา “โห เทวปุตฺต ยกฺขเทวมนุสฺसानญจ สพพสฺตตานญจ อติปุชฺโิต สํสารทุกฺขโต สพพสฺตตานํ การณตฺถาย มนุสฺสโลกํ คนฺตฺวา พุทฺธภาวํ ภวิตฺว วุญฺญติ”ติ ยาจิสฺส.^{๔๒}

ครั้งนั้นเหล่าเทวดา ผู้อยู่ในหมื่นจักรวาล มีพระอินและพระพรหมเป็นต้น จักรวาลมีเรียบเสมอกันแผ่ไปในเบื้องบน เป็นมณฑลใหญ่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ พื้นสไลด้วยแก้วประพาฬ นำร้อนรมยไฉยนัก เหล่าเทวดาทั้งปวงมาสู่มงคลสถาน ร่วมประชุมปรึกษารื้อกันอย่างนี้ว่า ดูก่อนองค์อินทร์และองค์พรหมทั้งหลาย นับแต่ พระกัสสปทศพล ผู้ทรงเป็นเหมือนประทีปของสัตว์โลก ทรงเป็นนรชนผู้ประเสริฐ ปรินิพพานไป โลกก็มีมืดมิด เหมือนในระหว่างจักรวาลอันที่ตั้งของโลกันตนรก จะมีดวงอาทิตย์แสงดวง หรือมีดวงจันทร์แสงดวง แสงสว่างของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เหล่านั้น ก็ส่องเข้าไปไม่ถึงความมืดมิดนั้นแม้ขนาดเท่าปลายเส้นผม เพราะยังไม่มี การตรัสรู้ของพระสัพพัญญู โลกนี้จึงมีแต่ความมืดมิด อีกประการหนึ่ง แม้พระโคตมโพธิสัตว์ ผู้เคยเป็นที่รัก ได้ถือปฏิสนธิในคัพภุภพของพระนางมุสสิมเหสีของพระเจ้าสันชัยมหาราช ในกรุงเชตุคร ในสมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น ทรงบริจาคพญาช้างปัจจนายค สัตตสตกมหาทาน บุตร และภรรยาของตน ยังแผ่นดินใหญ่ให้ไหวถึง ๗ ครั้ง ทรงรับรู้ความเป็นพระพุทเจ้า แม้พระโพธิสัตว์นั้น ได้เต็มเต็มการบำเพ็ญบารมีทั้งหลายของตนตลอดระยะเวลา ๔ อสงไขย กียอีกแสนกับ บัดนี้ เป็นกาลอันสมควรอย่างยิ่งเพื่อการตรัสรู้โดยชอบ แม้กาลนี้ เป็นกาลอันท่านควรแทงตลอดสัพพัญญุตญาณ ฯลฯ นั่งบนรัตนบัลลังก์ ที่ควงไม้โพธิ์ ตรัสรู้อรียสัจ ๔ แล้วแสดงธรรมจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๓ กำจัดความมืดมนอนธกาลที่ปิดบังหมู่มนุษย์ในโลก ให้บริบูรณ์ด้วยธรรมรสทั้ง ๘ ให้เวไนยสัตว์ดีมีโลกุตตรธรรมรส

^{๔๒} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

เพราะเหตุนี้ เหล่าเทวดาและพรหมได้ทูลอ้อนวอนว่า เทพบุตรผู้เจริญ ท่านอันยักษ์ เทวดามนุษย์ และสรรพสัตว์บูชาเป็นอย่างยิ่งแล้ว โปรดไปยังโลกมนุษย์ บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อปลดปล่อยสรรพสัตว์จากสังสารทุกข์

คาถา เช่น

๑) ท่านผู้รจนาต้องการจะแสดงเรื่องราวของอุคฆฏิกัณณโพธิสัตว์ หรือที่เรียกว่า ปัญญาธิกโพธิสัตว์ จึงแสดงกำหนดระยะเวลาการตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าตั้งแต่ต้นจนถึงบรรลุ พระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งเป็นเหมือนการบอกขอบเขตของคัมภีร์ เพื่อกำหนดวันเวลาเพื่อการศึกษา และสามารถประเมินได้ว่า เมื่อศึกษาจบ จะได้ความรู้อะไรบ้าง ด้วยปาฐะว่า

จินติต์ สตตาสงเขยยย์   วาจิ กิ นวาสงเขยยย์,
 สตสทสสาธิกานิ   จตตาริ อสงเขยยยานิ
 กายวาจา मनสาหิ   ปุเรตวานว ปารมี
 สพพาปารมี ปุเรตวา   พุทตตัม สุมปากมิตี^{๔๓}.

พระโพธิสัตว์เข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้าที่ใช้ใจปรารถนา ๗

อสงไขย

ที่ชั่ววาจาปรารถนา ๙ อสงไขย บำเพ็ญบารมีทั้งปวง ๔ อสงไขย กับ
 อีกแสนกับด้วยการใช้กายวาจาและใจปรารถนา

๒) ท่านผู้รจนา ต้องการสรุปความว่า ใน ๑๖ อสงไขย พระผู้มีพระภาคของพวกเรา ได้พบ และถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าถึง ๓๓๗,๐๐๐ พระองค์ ดังคาถาพันธวั

ตีณิ สตตสทสสาณิ   อสตีตสทสสาณิ จ
 อโถ สตตสทสสาณิ   สพเพ พุทธา หิ ปณจิตตา.
 เอตตกานัน มเหสินัน   วจนสา ปณิธิ อห
 ทาเนน เม สโม นตถิ   เอสา เม ทานปารมี^{๔๔}.

พระพุทธเจ้าทั้งหมด จำนวน ๓๓๗,๐๐๐ พระองค์ บัณฑิต
 ได้ประมวลไว้แล้ว

เราเปล่งวาจาปรารถนา เฉพาะพระพักตร์ ของพระพุทธเจ้า
 ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เท่านั้น คนที่เสมอกับเราด้วยทานไม่มี
 นี่เป็นทานบารมีของเรา

๓) ท่านผู้รจนา เมื่อจะพรรณนาการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพวกเรา เสวยทุกขวิบากที่ เรียกว่าอกุศลอุปปีฬกรรม ซึ่งเกิดจากอปราปรียเวทนิยกรรม ที่พระองค์ทรงเคยทำไว้ในอดีต จึง แสดงหัวข้อ ที่ตนจะขยายความทั้งผลในปัจจุบัน และเหตุในอดีต จึงนำคาถาเหล่านี้มาจากคัมภีร์เถร อปทาน พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒ เรื่องปุพพกมปิโสดิกพุทธอปทาน คัมภีร์อุทานอรรคภาเรื่องสุนทรี สุตตวรรณนา และคัมภีร์อุทานอรรคภาเล่ม ๑ เรื่องพุทธอปทาน มาเรียบเรียงไว้ในฐานะอุทเทศ ดังนี้

^{๔๓} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๔๔} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

(๑) อพภักขาน

[๖๗]	มุนาฬิ นามห์ ฐตุโต	ปุพเพ อณฺเณสา ชาศิสฺ
	ปจฺเจกพุทฺธํ สุรภี	อพภากิจฺชี อทุสฺสํ.
[๖๘]	เตน กมฺมวิปาเกน	นิรเย สํสรี จิรํ
	พหู วสฺสสทฺสทานิ	ทุกฺโข เวเทสิ เวทณํ.
[๖๙]	เตน กมฺมาวเสเสน	อิธ ปจฺฉิมเก ภเว
	อพภักขานํ มยา ลทฺธํ	สุนทริกาย การณา.

(๒) อพภักขาน

[๗๐]	สพฺพาภิกุสฺส พุทฺธสฺส	นนฺโท นามาสิ สาวโก
	ตํ อพภากิจฺชาย นิรเย	จิรํ สํสริตํ มยา.
[๗๑]	ทสวสฺสสทฺสทานิ	นิรเย สํสรี จิรํ
	มนุสฺสลาภํ ลทฺธาหํ	อพภักขานํ พหู ลภี.
[๗๒]	เตน กมฺมาวเสเสน	จิตฺตจฺมานวีกา มมํ
	อพภากิจฺชี อภูเตน	ชนกายนฺตส อคฺคตา.

(๓) อพภักขาน

[๗๓]	พฺราหฺมโณ สุตฺวา อาสิ	อหํ สกฺกตปุชฺชิโต
	มหาวเน ปญฺจสเต	มนฺเต วาเจมิ มาณเว.
[๗๔]	ตตฺถาคโธ อธิสฺสโม	ปญฺจาภิญฺโญ มหิทธิโก
	ตฺยจฺจาหํ อาคตํ ทิสฺวา	อพภากิจฺชี อทุสฺสํ.
[๗๕]	ตโตหํ อวจํ สิสฺเส	กามโมคฺชี อโย อธิ
	มยฺหิปี ภาสฺมานสฺส	อนฺนโมทิสฺสุ มาณวา.
[๗๖]	ตโต มาณวกา สพฺเพ	ภิกฺขมานา กุเล กุเล
	มหาชนสฺส อาหํสุ	กามโมคฺชี อโย อธิ.
[๗๗]	เตน กมฺมวิปาเกน	ปญฺจภิกฺขุสฺตา อิเม
	อพภักขานํ ลภฺ สุพฺเพ	สุนทริกาย การณา.

(๔) สิลาวธ

[๗๘]	เวมาตุ ภาตฺรํ ปุพฺเพ	ชนเหตุ หนิ อหํ
	ปกฺขิปี คิริทฺศเคสุ	สึลาย จ อปฺปสยิ.
[๗๙]	เตน กมฺมวิปาเกน	เทวทตฺโต สิลํ ขิปี
	องฺคุฏฺฐํ ปิสฺสยิ ปาเท	มม ปาสาณสฺสขรา.

(๕) สกฺลิกาเวธ

[๘๐]	ปุเรหํ ทารโก หุตฺวา	กัฬมาโน มหาปเถ
	ปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวาน	มคฺเค สกฺลิกํ ทหิ.
[๘๑]	เตน กมฺมวิปาเกน	อิธ ปจฺฉิมเก ภเว
	วตฺถถํ มํ เทวทตฺโต	อติมาเร ปโยชยิ.

(๖) นาฬาคีรี

- [๘๒]   หตถาโรโห ปุเร อาสี   ปจเจกมุณิมุตตมัม
 ปิณฑาย วิจรณตีปี   อาสาเทสี คเชนหัม.
 [๘๓.   เตน กมมวิปาเกน   ฆนโต นาฬาคีรี คโซ
 คิริพพเช ปุรวเร   ทารุโณ สมุปาคมิ.

(๗) สตถจเฉโท

- [๘๔]   ราชาหัม ปตติโก อาสี   สตติยา ปุริสํ หนิ
 เตน กมมวิปาเกน   นิรเย ปจฺจิสํ ภูสํ.
 [๘๕]   กมฺมโน ตสฺส เสเสน   โส ทานิ สกลํ มม
 ปาเท ฉวี ปกปเปสี   น หิ กมมํ วินสฺสติ.

(๘) สีสทุกฺข

- [๘๖]   อหํ เกวณฺณคามสฺมี   อหุ เกวณฺณทารโก
 มจฺฉโปฆาตเก ทิสฺวา   ขนยิ โสมนสฺสํ.
 [๘๗]   เตน กมมวิปาเกน   สีสทุกฺโข อหุ มม
 สกฺเกสุ ทยฺยมาเนสุ   ยทา หนิ วิณฺญฺโณ.

(๙) ยวชาทน

- [๘๘]   ผุสฺสสฺสาหํ ปาวจเน   สาวเก ปริภาสยิ
 ยวํ ชาทถ ภูณฺชถ   มา จ ภูณฺชถ สาถโย.
 [๘๙]   เตน กมมวิปาเกน   เตมาสํ ชาทิตํ ยวํ
 นิมนฺตีโต พฺราหฺมณเณน   เวรณฺชาเย วสี ตทา.

(๑๐) ปิณฺณิทุกฺข

- [๙๐]   นิพพุทฺเธ วตฺตมานมฺหิ   มลฺลปฺตฺตํ นิเสธยิ
 เตน กมมวิปาเกน   ปิณฺณิทุกฺโข อหุ มม.

(๑๑) อติสําร

- [๙๑]   ติกิจฺฉโก อหํ อาสี   เสฏฺฐิปฺตฺตํ วิเรจยิ
 เตน กมมวิปาเกน   โหติ ปกฺขนฺทิกกา มม.

(๑๒) ทุกฺกร

- [๙๒]   อวจาหํ ไซติปาโล   สุกฺคํ กสฺสปํ ตทา
 กุโต นุ โพธิมณฺฑสฺส   โพธิ ปรมทฺถลภา.
 [๙๓]   เตน กมมวิปาเกน   อจฺจรี ทุกฺกรํ พหุ
 ฉพฺพสฺसानุเวลายํ   ตโต โพธิ อปาปฺณิ.
 [๙๔]   นาหํ เอเตน มคฺเคน   ปาปฺณิ โพธิมุตฺตมัม
 กุมคฺเคน คเวสีสฺสํ   ปุพฺพกมเมน โจทิตอ.
 [๙๕]   ปุณฺณปาปปริกฺขิโณ   สพฺพสนฺตาวุชฺชิตอ
 อโสโก อนุปายาโส   นิพฺพายิสฺสํ อนาสโว.
 [๙๖]   เอวํ ชินฺโน วิทยาภาสิ   ภิกฺขุสํฆสฺส อตฺถโต

สพพาภิณฑาผลปตโต   อนตตเต มหาสเร”ติ^{๔๕}.

(๑) อพภูกาน

- [๖๗]   ในชาติอื่น ๆ ในปางก่อน
เราเกิดเป็นนักเลงชื่อว่ามุนาสิ
ได้กล่าวตู่พระปัจเจกพุทธเจ้ามีนามว่าสุรภี ผู้ไม่ประทุษร้ายใคร
[๖๘]   ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงได้เวียนว่ายตายเกิด
อยู่ในนรกเป็นเวลานาน เสวยทุกขเวทนาหลายพันปี
[๖๙]   ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่นั้น
ในภพสุดท้ายนี้ เราได้รับการกล่าวตู่
เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ

(๒) อพภูกาน

- [๗๐]   เพราะการกล่าวตู่พระเถระนามว่านันทะ
ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งปวง
เราจึงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน
[๗๑]   เราเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานานถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปี
ครั้งได้เกิดเป็นมนุษย์ ก็ได้รับการกล่าวตู่มาก
[๗๒]   ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่นั้น
นางจิณฺฆมาณวิกา จึงมากล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริงท่ามกลางหมู่ชน

(๓) อพภูกาน

- [๗๓]   เราเกิดเป็นพราหมณ์
ผู้มีสุตะซึ่งประชาชนสักการบูชา
ได้สอนมนตร์ให้มาณพประมาณ ๕๐๐ คน ในป่าใหญ่
[๗๔]   เราได้เห็นฤาษีผู้นำเกรงกลัว ผู้ได้อภิญญา ๕
มีฤทธิ์มาก มายังสำนักของเรา
เราจึงกล่าวตู่ฤาษีผู้ไม่ประทุษร้ายใคร
[๗๕]   ครั้งนั้น เราได้บอกพวกศิษย์ว่า
ฤาษีตนนี้มักบริโภคมกคุณ
เพียงเราบอกเท่านั้น พวกมาณพก็พลอยเชื่อ
[๗๖]   ตั้งแต่นั้นมา พวกมาณพทั้งหมด
ไปเที่ยวหาอาหารในตระกูลทั้งหลาย
พากันบอกประชาชนว่า ฤาษีตนนี้มักบริโภคมกคุณ
[๗๗]   ด้วยผลกรรมนั้น ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้
ได้รับการกล่าวตู่ เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ

(๔) สติลาเวธ

---

^{๔๕} ดูวิธานพนธ์นี้ หน้า

- [๗๘] (๔) ในชาติก่อน เราได้ขำน้องชายต่างมารดา
 เพราะเหตุแห่งทรัพย์
 จัปโยนลงชอกฏเขา แล้วโยนหินทับไว้
 [๗๙] ด้วยผลกรรมนั้น พระเทวทัตจึงผลักก้อนหินกลิ้งลงมา
 สะเก็ดหินกระหน่ำหัวแม่เท้าของเรา (จนห้อเลือด)

(๕) สกลิกาเวธ

- [๘๐] ในชาติก่อน เรายังเป็นเด็กเล่นอยู่ที่หนทางใหญ่
 ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า
 จึงหวานก้อนกรวดไว้ที่หนทาง
 [๘๑] ด้วยผลกรรมนั้น ในภพสุดท้ายนี้
 พระเทวทัตจึงชักชวนนักแม่นธนู
 ผู้เป็นนักฆ่า เพื่อฆ่าเรา

(๖) นานาโครี

- [๘๒] ในชาติก่อน เราเป็นนายควาญช้าง
 ได้ไล่ช้างไล่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนีสูงสุด
 ซึ่งกำลังเที่ยวบิณฑบาต
 [๘๓] ด้วยผลกรรมนั้น ช้างนาพาโครีเชือกดุร้าย
 จึงวิ่งไล่เราในกรุงราชคฤห์อันประเสริฐ

(๗) สตถุเจต

- [๘๔] ในชาติก่อน เราเป็นทหารราบ
 ได้ใช้หอกฆ่าคนจำนวนมาก
 ด้วยผลกรรมนั้น
 เราจึงถูกไฟไหม้อย่างร้อนแรงในนรก
 [๘๕] ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่
 ในบัดนี้ ไฟนั้นยังตามมา
 ไหม้ผิวหนังที่เท้าของเราทุกแห่ง เพราะกรรมยังไม่สิ้นไป

(๘) สีสทุก

- [๘๖] ในชาติก่อน เราเป็นเด็กเล็กลูกของชาวประมง
 อาศัยอยู่ในแกวัญญูคาม
 เห็นชาวประมงฆ่าปลาแล้วเกิดความโสมนัส
 [๘๗] ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงปวดศีรษะ
 ในเมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายถูกฆ่า
 คราวที่พระเจ้าวิทูททะฆ่า

(๙) ยวชาทน

- [๘๘] เราได้ดำบริภาษเหล่าสาวกในศาสนา
 ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามุสสะด้วยคำว่า

ท่านทั้งหลายจงขบเคี้ยว
 จงฉันแต่ข้าวเหนียว อย่าได้ฉันข้าวสาลีเลย
 [๘๙] ด้วยผลกรรมนั้น เราได้รับนิมิตพรหมณ์
 อยู่จำพรรษาในเมืองเวรัญชา
 ได้ฉันแต่ข้าวเหนียว ตลอด ๓ เดือน

(๑๐) ปิฎจิกุข

[๙๐] ในชาติก่อน เมื่อนักมวยกำลังชกกัน
 เราได้กันบุตรชายนักมวยปล้ำไว้
 ด้วยผลกรรมนั้น
 เราจึงเกิดความทุกข์ที่สันหลัง(ปวดหลัง)

(๑๑) อติสาร

[๙๑] ในชาติก่อน เราเป็นหมอรักษาโรค
 ได้ถ่ายยาให้ลูกชายเศรษฐี(ถึงแก่ความตาย)
 ด้วยผลกรรมนั้น
 เราจึงป่วยเป็นโรคปักขันทิกาพาร

(๑๒) ทุกร

[๙๒] ครั้งนั้น ข้าพเจ้าชื่อว่าโชติปาละ
 ได้กล่าวกับพระสุตพระนามว่ากัสสปะ
 ว่า การตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์จักมีมาแต่ที่ไหน
 การตรัสรู้หาได้แสนยาก

[๙๓] ด้วยผลกรรมนั้น
 เราจึงได้บำเพ็ญทุกรกิริยานานถึง ๖ ปี
 ต่อจากนั้น จึงได้บรรลุพระโพธิญาณที่ตำบลอุรุเวลา
 [๙๔] แต่ว่า เราก็มิได้บรรลุพระโพธิญาณที่สูงสุดด้วยทางนี้
 เราถูกกรรมในปางก่อนตักเตือนแล้ว

จึงแสวงหา(โพธิญาณ)ผิดทาง
 [๙๕] เราสิ้นบาปสิ้นบุญแล้ว
 ปราศจากความร่ำร้อนทุกอย่าง
 ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความคับแค้น
 ไม่มีอาสวะ จักปรินิพพาน

[๙๖] พระพุทธชินเจ้าได้ทรงบรรลุกำลังแห่งอภิญญาทั้งปวงแล้ว
 ทรงพยากรณ์โดยมุ่งหวังประโยชน์สำหรับหมู่ภิกษุ
 ที่ใกล้สระใหญ่ชื่ออนดาต ด้วยประการฉะนี้แล

จากตัวอย่างที่น่าเสนอมานี้ จะเห็นว่าวิธีจนาคัมภีร์ประเภทวิมุตติสัจจะ เป็นที่นิยมกันมาก
 ในหมู่พระคณาจารย์ ผู้จนาคัมภีร์ประเภทพุทธประวัติเป็นต้น

๓.๑.๕ สำนวนภาษาของคัมภีร์สัมภารวิบาก

คัมภีร์สัมภารวิบากนี้ก็เช่นกัน แม้นับไม่ได้ว่าเป็นบทประพันธ์ที่เลิศ แต่ก็เป็นที่ชื่นชอบของบัณฑิตทั้งหลายในระดับหนึ่ง จึงมีการคัดลอกเก็บรักษาสืบต่อกันมา ดังคำที่ ร.ศ. ดร. สุภาพรรณ ฦ บางช้าง กล่าวไว้ว่า “ผลงานบาลีที่มีหลักฐานชัดเจนว่าแต่งในประเทศไทย ๒ เรื่อง คือ คัมภีร์ ทันทธาตุนิธาน และคัมภีร์ สารสังคหะ ทั้ง ๒ คัมภีร์เป็นผลงานที่แต่งที่เชียงใหม่ในช่วงประมาณระหว่าง พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๘๘ จึงสันนิษฐานว่า คัมภีร์สัมภารวิบากน่าจะเป็นคัมภีร์ร่วมสมัยกับคัมภีร์ทันทธาตุนิธานและคัมภีร์สารสังคหะ กล่าวอย่างกว้าง ๆ ได้ว่า น่าจะแต่งในล้านนา ประมาณช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๙”^{๔๖}

ในคัมภีร์สัมภารวิบากนี้ ท่านผู้รจนา แม้จะนำเนื้อความจากคัมภีร์อื่นๆ มาเรียบเรียงเป็นเนื้อหาแห่งคัมภีร์ของตน โดยย่อความในที่บางแห่ง หรือขยายความให้พิสดารในที่บางแห่ง แต่ท่านก็ยังรักษาสำนวนภาษาไว้ให้คงเดิม

คำว่า “สำนวนภาษา” นี้ ผู้วิจัย ของแยกแสดงเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. สำนวนภาษาที่บ่งถึงลักษณะอสังการ

๒. สำนวนภาษาที่บ่งถึงโวหาร

๑. สำนวนภาษาที่บ่งถึงลักษณะอสังการ

กล่าวกันว่าบทประพันธ์จะเป็นที่ชื่นชอบของบัณฑิตทั้งหลาย ต้องเป็นบทประพันธ์ ต้องเว้นจากปทโทสะ วากยโทสะ และวากยัตถโทสะ ทั้งต้องประกอบด้วยสัททาลังการ อรรถาลังการ ฐานียภาวะ ตามสมควรในสถานะนั้นๆ

ในที่นี้ ผู้วิจัยขอเสนอสำนวนภาษาพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

สำหรับบทและวากยะ ตลอดจนเนื้อความของบทและวากยะ ที่รจนาขึ้นโดยพระคันถรจนาจารย์ ผู้เปี่ยมด้วยศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัย มีความประสงค์จะยกย่องพุทธคุณเป็นปูรจาริก ย่อมต้องเป็นบท เป็นวากยะ ที่ถูกคัดสรรณมาร้อยเรียงเป็นคันทะ เพื่อแสดงอรรถสัมพันธ์เป็นอย่างดี ดังนั้น จึงสามารถประมาณการได้ว่า ปราศจากโทษทั้ง ๓ อย่างแน่นอน ทั้งประกอบด้วยเครื่องประดับที่เรียกว่า สัททาลังการ อรรถาลังการ สำนวนโวหารตามสมควร

สำหรับอสังการ ท่านพระคันธสราภิวังสเถระกล่าวไว้ว่า

อสังการหมายถึงเครื่องตกแต่งสระอันได้แก่สร้อยไข่มุกและกำไลเป็นต้น มีรูปวิเคราะหว่า อลงกโรนติ อตตภาวนเนนาติ อลงกาโร (อสังการ คือ เครื่องตกแต่งสระ) อีกนัยหนึ่งหมายถึงเครื่องตกแต่งบทประพันธ์ อันได้แก่ สัททาลังการ (การตกแต่งเสียง) และอรรถาลังการ (การตกแต่งความหมาย) มีรูปวิเคราะหว่า อลงกโรนติ พนธสรีมนเนนาติ อลงกาโร (อสังการ คือ เครื่องตกแต่งบทประพันธ์) แม้คัมภีร์ที่แสดง อสังการทั้งสองอย่างนั้น ก็ได้ชื่อว่า อสังการ โดยผลุปจาระ คือ สำนวนที่กล่าวถึงผลอันได้แก่อสังการทั้งสอง แต่มุ่งให้หมายถึงเหตุอันได้แก่คัมภีร์อสังการ^{๔๗} ดังคำที่ท่านพระสังฆรักขิตมหาสาหมีกกล่าวไว้ว่า

^{๔๖} สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๕.

^{๔๗} สุโพธา. มัญญ. อธิบาลคาถาที่ ๑๒

คนโถปี กวีวาจาน- มลงการปภาสโก
ยาติ ตพพจนียตต์ ตพโพหารูปจารโต^{๔๘}.

ท่านพระคันธसारากิวังสเถระแปลไว้ว่า

“แม้คัมภีร์ที่แสดงอสังการแห่งคำของกวีทั้งหลาย
ก็เรียกว่า อสังการ โดยสำนวนแห่งคำนั้น”

และท่านจำแนกอสังการเป็น ๒ ประเภทด้วยปาฐะว่า

ทวีปการา อลงการา ตตถ สทตถเกทโต
สทตถา พนธนามา ตสขชิตตทาวลี^{๔๙}.

ท่านพระคันธसारากิวังสเถระแปลและขยายความไว้ว่า

“อสังการในเรื่องอสังการนั้น มี ๒ ประการ โดยจำแนก
ตามศัพท์และอรรถ ศัพท์และความแห่งศัพท์ที่เรียบเรียงตกแต่ง
แล้วตามอสังการนั้น ได้นามว่า บทประพันธ์”

ในคานานี้ท่านจำแนกอสังการเป็น ๒ ประเภทโดยถือเอาศัพท์และความของศัพท์เป็น
เกณฑ์ คือ

๑. สัททาลังการ การตกแต่งเสียง
๒. อรรถาลังการ การตกแต่งความหมาย

ศัพท์และความหมายของศัพท์ จัดเป็นบทประพันธ์ได้ต้องร้อยกรองเรียบเรียง ตาม
อสังการนั้น อย่างเป็นเรื่องเป็นราวทีเดียว ส่วนพากย์ที่ไม่มีอสังการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่าง
จัดเป็นประโยค ธรรมดาเท่านั้น ไม่ชื่อว่าบทประพันธ์ เช่นตัวอย่างว่า บุรีโส มคค์ คจจติ (บุรุษไปสู่
หนทาง) พากย์นี้ไม่ชื่อว่า บทประพันธ์ เพราะไม่มีอสังการแต่อย่างใด

ในอสังการ ๒ อย่างนั้น

๑. สัททาลังการ

สัททาลังการ ได้แก่ บทประพันธ์ที่ปราศจากจากโทษที่เกี่ยวกับบท พากย์ และอรรถของ
พากย์ ย่อมจะเกิดขึ้นเองตามปกติ กล่าวคือ สัททาลังการประเภทแรกที่เรียกว่า ปสาทคุณ คือ
ความแจ่มกระจ่าง ย่อมสำเร็จด้วยการพ้นจากกิลิฐฐโทษ (โทษ เศร้าหมองเข้าใจยาก) และพยากิณณ
โทษ (โทษสับสน) สัททาลังการ มี ๑๐ ประเภท ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ปสาโท'โซ มธรรตา สมตา สุขุมาลตา
สิเลโส'หารตา กนติ อตถพยตติ สมารโย^{๕๐}.

ท่านพระคันธसारากิวังสเถระแปลและขยายความไว้ว่า

“สัททาลังการมี ๑๐ อย่าง คือ ปสาทคุณ โอชคุณ
มธรรตาคคุณ สมตาคคุณ สุขุมาลตาคคุณ สิเลสคุณ อุทรรตาคคุณ
กันติคุณ อตถพยัตติคุณ และ สมาริคุณ”

คันธจนาจารย์กล่าวถึงสัททาลังการ ๑๐ อย่าง ที่กวีใช้ประดับคำในบทประพันธ์ ดังนี้

^{๔๘} สุโพธา. คานาที่ ๑๒

^{๔๙} สุโพธา. คานาที่ ๑๒

^{๕๐} สุโพธา. คานาที่ ๑๑๗

๑. ปสาทคุณ ความแจ่มกระจ่าง คือ มีบทที่สัมพันธ์อยู่ใกล้กัน และอ่านเข้าใจง่าย
  ๒. โยชคุณ ความซาบซึ้งตรึงใจ คือ ผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยาวๆ หรือกล่าวย่อข้อความ ยาวๆ และขยายข้อความสั้นๆ
  ๓. มรุตาคคุณ ความอ่อนหวาน คือ ประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน กรณ และมาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน หรือกล่าวซ้ำเสียงในพยางค์ ส่งผลให้มีเสียงคล้องจองกัน
  ๔. สมตาคคุณ ความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับโดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก พยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก หรือพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งที่มีฐานเดียวกัน
  ๕. สุขุมลตาคคุณ ความนุ่มนวลกระชดกระช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าชนิดอักษร และไม่มียักขรออกเสียงยากคือสนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการ ประกอบ คำที่สละสลวย โดยหลีกเลี่ยงจากความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม
  ๖. สีเลศคุณ ความมีเสียงกลมกลืนกัน ด้วยบทสังโยคและอักษรเสียงหนักคือธนิธ อักษรและที่ผสมสระ
  ๗. อุทารตาคคุณ ความสง่างาม ด้วยการแสดงคุณธรรมอันสูงส่งมีความเสียสละเป็นต้น หรือใช้วิเสสนะเหมาะสม
  ๘. กันตาคคุณ ความน่าฟังใจ คือไม่พูดเกินความจริง โดยสื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ ไม่เกินเลยจากความจริง
  ๙. อัถพยัตตาคคุณ การมีความหมายชัดเจน ไม่กำกวมก่อให้เกิดความสงสัยตีความได้หลายทาง
  ๑๐. สมาริคคุณ การกล่าวถึงสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนมีจริง เช่น กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต ให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนมีรูป เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อให้มีภาพพจน์ชัดเจน
- ผู้วิจัย ศึกษาคัมภีร์สัมภารวิบาณนี้ อย่างละเอียดพบว่า เป็นคัมภีร์ที่ประกอบด้วยสัททาลังการครบทั้ง ๑๐ ท่านพระคันธสาราภิวังสะกล่าวว่า “กวีไม่จำเป็นต้องประดับบทประพันธ์ให้มีสัททาลังการครบทั้ง ๑๐ อย่างนี้ เพราะการแต่ง ให้มีสัททาลังการครบทั้ง ๑๐ อย่าง ไม่ง่ายเลย หากทว่ามีสัททาลังการ ๒ อย่าง คือ ปสาทคุณ ที่ทำให้อ่านเข้าใจง่าย และมรุตาคคุณ ที่ทำให้เกิดเสียงอ่อนหวานคล้องจองกัน ก็เป็นที่ยอมรับ ของกวีโดยทั่วไป ส่วนใหญ่คาถา ในพระบาลีจะมีสัททาลังการ ๓ อย่างเสมอ คือ ปสาทคุณ มรุตาคคุณ และสมตาคคุณ”^{๕๑} และกล่าวไว้อีกว่า “บทประพันธ์ ที่เป็นทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองในพระบาลี และอรรถกถา ฎีกาทั้งหมด มีสัททาลังการทั้งสองอย่างนี้เสมอ โดยบางแห่งมีปสาธตอย่างเดียว บางแห่งมีอนุปาสะ อย่างเดียว บางแห่งก็มีทั้งสองอย่าง ตามสมควร”^{๕๒}
- เนื่องคัมภีร์สัมภารวิบาณนี้ ท่านผู้รจนา นำปาฐะทั้งส่วนที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา และคันถนิตระ มาเรียบเรียงเป็นเนื้อหาในคัมภีร์ที่ตนรจนาขึ้น ดังนั้นเมื่อกล่าวอย่างย่อๆ ย่อมระบุได้ว่า คัมภีร์สัมภารวิบาณนี้ อย่างน้อยประกอบด้วยสัททาลังการ ๓ อย่าง ดังกล่าวข้างต้น

^{๕๑} สุโพธา. มัญญ. อธิบายคาถาที่ ๑๑๘

^{๕๒} สุโพธา. มัญญ. อธิบายคาถาที่ ๑๒๗

แต่เมื่อว่า เฉพาะอย่าง สามารถพบได้ทั่วไป สำหรับสัททาลังการ ๓ อย่าง คือ ปสาทคุณ มรุตาคคุณ และสมตาคคุณ ปรากฏชัดเจนแล้ว ผู้วิจัย ขอเว้นไม่กล่าวถึง จะยกสัททาลังการที่เหลือ จากนั้น ชี้นำเสนอตามสมควร พอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

๑. โอชคุณ

ความซาบซึ้งตรึงใจ คือ การที่ผู้รจนา ร้อยเรียงบทประพันธ์ด้วยบทสมาสจำนวนมาก ยิ่งทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง เกิดความซาบซึ้งตรึงจิต ท่านพระสังฆรักขิตเถระ กล่าวไว้เป็นคาถาพันธว่า

โอช สมาสพาหุลย- เมโส คชชสส ชีวิต
ปชเชปฺย’นากุลโล โส’ยิ กนฺโต กามียเต ยถา.^{๕๓}

“ความมีสมาสมาก ชื่อว่า โอชคุณ โอชคุณนี้
เป็นชีวิตของร้อยแก้ว โอชคุณที่แจ่มกระจ่างนั้น

ย่อมน่าปรารถนาแม้ในร้อยกรอง ดังอุทาหรณ์ที่จะกล่าวต่อไป”

วิญญูชน ผู้เป็นนักอ่าน ย่อมพึงใจ เมื่อพบว่าบทประพันธ์ที่กำลังอ่านอยู่นั้น มีการผูกบท หลายบท เข้าเป็นบทสมาสยาวๆ หรือกล่าวย่อ ข้อความ ยาวๆ และขยายข้อความสั้นๆ

๑) การผูกบทหลายบท เข้าเป็นบทสมาสยาวๆ

ในคัมภีร์สัมภารวิปาก ท่านผู้รจนา ได้ใช้วิธีนี้ไว้ในหลายแห่ง ซึ่งแต่ละแห่งเหมือนเดิมชีวิต เต็มรสชาติลงในบทประพันธ์ ผู้วิจัย ขอนำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังนี้

(๑) โส ตโต จวิตวา วิปากาวเสเส นปฺสูกอติถิกาวปฺริสตุตถาวคฺทรมฺโคณพฺชอุ
ธรรณชจทฺทพฺริตตภาเวสุ เอเกกสฺมี ปญจ ปญจ ชาติสตานิ มหนตฺ ทุกฺโข อนุภวติ^{๕๔}. (พระโพธิสัตว์นั้น
เคลื่อนจากมหานรนั้นแล้ว ด้วยวิปากที่ยังเหลืออยู่ ต้องเสวยทุกข์ใหญ่ (ด้วยการ) เกิดเป็นคนไม่มีเพศ
เป็นผู้หญิง เป็นบุรุษ เป็นลา เป็นโค ต้องถูกตอน เป็นคนบอดแต่กำเนิด เป็นคนหนวกแต่กำเนิด ชนิด
ละ ๕๐๐ ชาติ ถึงความเป็นหญิงถึง ๕๐๐ ชาติ การเกิดเป็นหญิงครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้ายชาติที่ ๕๐๐)

ในตัวอย่างนี้ เฉพาะบทว่า นปฺสูกอติถิกาว ฯ เปฯ พฺริตตภาเวสุ ท่านผู้รจนาย่อบทนาม
หลายๆ บทเข้าเป็นบทสมาส ซึ่งอาจแยกทีละบทได้ว่า

นปฺสูก + อติถิกาว + ปฺริสตุตถาว + คฺทรม + โคณ + พฺช + อุธรรณ + ชจทฺท + พฺริ +
อตุต + ภาเวสุ

(๒) เหมกปฺปสฺวณฺณชาลาทฺโธเนกาลงการปฺฏิมนฺตฺตานกสฺสทฺทิกฺขณคฺคตา นิ
ลาทฺเณวณฺณกายนจนามลตาทามาทีหิ ปฏฺมิฏฺกกา สพฺพการณปฏฺมิมนฺตฺตานา โทมฺรํกุสฺสทฺธา คชคามินิ
ปาทพาลธฺโสนทฺทอฏฺฐปฏฺจิควิกณฺณมุขาลงการาทฺทฺท วิจิตรจฺมเมหิ สมลงกตา สฺสฺฆวาทฺทอชานินยา
เนกสฺสสฺสสินธฺวรปฏฺจิคฺคตา, สพฺพการณปฏฺมิมนฺตฺตานา ยญฺญ^{๕๕}โกณตาทิตฺถา ตฺรุงคคามินิ, สฺสฺสนธฺทสฺสสิ
ธชทฺทปฺพิยคฺคาทิจมมปฏฺกิตฺตสพฺพาลงการโสภาสิตสพฺพรตนปฏฺมิมนฺตฺตรณมฺคคตา สพฺพการณวิญฺญูสิทา
อุตฺตมจมฺมวมฺมิกา คหิตจามรทฺธา อนกสฺสสฺสรคคามินิ. นานาวิธคหิตทฺธา อนกการณวิญฺญูสิทา
เสนอมจฺจาทโย จ ตํ ปรีวารยฺสุ.^{๕๕} (ฝ่ายพวกโยธากำลังพลกองช้างเหล่าทหารกล้า ล้วนใส่หมวกสวม

^{๕๓} สุโพธา. คาถา ๑๒๑.

^{๕๔} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

^{๕๕} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

เกาะเบาะนมสมกาย ประกอบด้วยการฉวยนาภณวิจิตรสถิตนั่งบนคอกซสาร อันประกอบด้วยหัตถาลังการพร้อมสรรพ มือจับมันโตมรังกุสาวุธและทวน ขบวนศพพญามากกว่าพัน พวกโยธากำลังพลกองม้าเหล่าทหารกล้า ล้วนแต่งกายด้วยเครื่องยุทธานาฬการาภณวิจิตร สถิตส่งาบนหลังสินธพชาติอาษา แต่ละตัวล้วนประดับด้วยอศวภณพร้อมสรรพนับจำนวนได้มากกว่าพัน มือเกาะกุมมันกุทัณฑ์ ธนู และหอกซัดประจำตัวทั่วทุกตัวอาษา พวกโยธากำลังพลกองรถเหล่าทหารกล้า ล้วนสวมเกาะเครื่องยุทหิปลัณธนาการ ขึ้นประจำที่ทั้งพลขับและพลรบ ดูส่งาบนรถศึกที่เทียมด้วยอศตรหนุมันได้มากกว่าพันคัน แต่ละนายถือศรพร้อมต่อยุทธ์ พวกโยธากำลังพลเดินเท้าเหล่าทหารกล้ามีจำนวนมากมายเป็นอเนกอนันต์ ต่างแต่งตนด้วยเครื่องสกลยุทธานาภณ มีกรกุมสรรพศาสตราวุธ นานาวิธารุช พร้อมกับคณาเนกนิกรมาตยาเสนาบดีเตรียมพร้อมตามเสด็จ เป็นบริวารยศแวดล้อม พระมหาสัตว์นั้น)

ในตัวอย่างนี้ จะเห็นว่า ท่านผู้รจนาย่อบทนามหลายๆ บทเข้าเป็นบทสมาส ซึ่งอาจแยกที่ละบทได้ว่า

- เหมกปุปสุวณณชาลาทือเนกาลงการปฏิมณจิตาเนกสทสทตถิกขณคคตา = เหม + กปป + สุวณณ + ชาล + อาทิ + อเนก + อลงการ + ปฏิมณจิต + อเนก + สทส + ทตถิ + ขณธ + คคตา

- นีลาทิเนกวณณกาญจนทามลตาทามาที่หิ = นีล + อาทิ + อเนก + วณณ + กาญจน + ทาม + ลตา + ทาม + อาทิหิ

- ปาทพาลธิโสณทอทรปิฏจิสักกณณมุขาลงการาที่หิ = ปาท + พาลธิ + โสณท + อุทร + ปิฏจิ + ศัก + กณณ + มุข + อลงการ + อาทิหิ

- สีฆวาหนอาชานิยาเนกสทสสินธวรปิฏจิคคตา = สีฆ + วาหน + อาชานิย + อเนก + สทส + สินธ + วร + ปิฏจิ + คคตา

- สุตสนธทสสติดชทีปิพยคฺขมาทิจมมปริกขิตตสพพาลงการโสภาสิตสพพรัตนปฏิมณจิตรณมชคคตา = สุตสนธทสสติด + ช + ทีปิ + พยคฺข + อาทิ + จมม + ปริกขิตต = สพพ + อลงการ + โสภาสิต + สพพ + รตน + ปฏิมณจิต + รณ + มชณ + คคตา

๒) การกล่าวย่อ ข้อความ ยาวๆ

การกล่าว ย่อความยาวๆ ให้สั้นลง การเขียนบทประพันธ์ในลักษณะนี้ ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบาก แสดงไว้ให้เป็นที่ปรากฏโดยทั่วไป ผู้วิจัยขอนำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังนี้

(๑) เมื่อท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบาก พรรณนาพาหิรนิทานจบครบเนื้อความโดยพิสดารตามต้องการแล้ว ท่านยกอุทานคาถาขึ้นกล่าวปิดท้ายอีกครั้ง ด้วยปาฐะว่า

อิทํ ปน วาจาปณิธานํ. เตน วุตตํ

“คนธาวิสเย มาตุรุตฺตรนาวิโก ยฺว

สตตฺตตฺตาสนกทโม คชมปิโย

พยคฺชียา สกมทาสี พรหมอิสิ

ราชปุตฺตี สีหตฺตถเตลมทาสีติ^{๕๖}.

^{๕๖} โสตตถกั. (บาลี) ข้อ ๒๓ หน้า ๑๑, และดูวิธานพนธ์นี้ หน้า

นี่เป็นการตั้งปณิธาน(ความปรารถนา)ด้วยวาจา เพราะเหตุนี้ ท่านพระจุฬพุทธโฆสเถระจึงกล่าวไว้

เรื่องชายหนุ่มนายเรือผู้เป็นที่รักของมารดาในแคว้นคันธาระ
เรื่องพระเจ้าคัชปิยะผู้ทำสัตว์ให้สดุ้งแล้วจึงฝึก
เรื่องพรหมฤาษีได้อุทิศกายของตนให้แก่นางเสื่อไคร่ง
เรื่องพระราชบุตรได้ถวายน้ำมันเมล็ดพันธุ์ผักกาดอันเป็นสิริ

(๒) ท่านผู้รจนา ประสงค์จะแสดงมหาสุบินนิมิต ๕ ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงสุบินในราตรีวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ท่านนำมาเฉพาะปาฐะที่ต้องการเท่านั้น ผู้วิจัย ขอนำปาฐะดั้งเดิมในพระบาลี ตั้งขึ้นก่อน จากนั้นจึงยกปาฐะในคัมภีร์สมาธิวิภากรวาทมาเทียบเคียง ให้เห็นพอเป็นตัวอย่างดังนี้

มหาสุบินข้อที่ ๑

พระบาลี :-

ตถาคตสฺส ภิกขเว อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส ปุพฺเพว สมโพธา อนภิสมพุทฺธสฺส โพธิสฺตตสฺส เสว สโต อโย มหาปจฺวี มหาสยโน อโหสิ, หิมวา ปพฺพตฺราชา พิมฺโพหนํ อโหสิ, ปฺรตฺถิเม สมฺมุตฺเต วาโม หตฺถโถ โอหิตํ อโหสิ, ปจฺฉิเม สมฺมุตฺเต ทกฺขิณํ หตฺถโถ โอหิตํ อโหสิ, ทกฺขิณํ สมฺมุตฺเต อุโป ปาทา โอหิตา อเหตุ. ตถาคตสฺส ภิกขเว อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส ปุพฺเพว สมโพธา อนภิสมพุทฺธสฺส โพธิสฺตตสฺส เสว สโต อโย ปจฺโม มหาสุปฺปิโน ปาตุโรหสิ.^{๕๗}

แผ่นดินใหญ่นี้เป็นที่นอนใหญ่ ขุนเขาหิมาวันต์เป็นแขน(หมอน) มือซ้ายหย่อนลงในสมุทรด้านทิศตะวันออก มือขวาหย่อนลงในสมุทรด้านทิศตะวันตก เท้าทั้งสองหย่อนลงในสมุทรด้านทิศใต้ นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๑ ปรากฏแก่ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนจะตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่

สมาธิวิภากร :-

อโย มหาปจฺวี มหาสยโน อโหสิ, หิมวา ปพฺพตฺราชา พิมฺโพหนํ อโหสิ, ปฺรตฺถิเม สมฺมุตฺเต วาโม หตฺถโถ โอหิตํ อโหสิ, ปจฺฉิเม สมฺมุตฺเต ทกฺขิณํ หตฺถโถ โอหิตํ อโหสิ, ทกฺขิณํ สมฺมุตฺเต อุโป ปาทา โอหิตา อเหตุ. อโย ปจฺโม มหาสุปฺปิโน ปาตุโรหสิ.^{๕๘}

แผ่นดินใหญ่นี้เป็นที่นอนใหญ่ ขุนเขาหิมาวันต์เป็นแขน(หมอน) มือซ้ายหย่อนลงในสมุทรด้านทิศตะวันออก มือขวาหย่อนลงในสมุทรด้านทิศตะวันตก เท้าทั้งสองหย่อนลงในสมุทรด้านทิศใต้ นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๑ ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์

มหาสุบินข้อที่ ๒

พระบาลี :-

ปุณ จปฺริ ภิกขเว ตถาคตสฺส อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส ปุพฺเพว สมโพธา อนภิสมพุทฺธสฺส โพธิสฺตตสฺส เสว สโต ติริยา นาม ตินฺชาติ นภิยา อุคฺคณฺตฺวา นภํ อาหจฺจ จิตา อโหสิ. ตถาคตสฺส ภิกขเว อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส ปุพฺเพว สมโพธา อนภิสมพุทฺธสฺส โพธิสฺตตสฺส เสว สโต อโย ทุติโย มหาสุปฺปิโน ปาตุโรหสิ.

^{๕๗} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๖/๒๒๕

^{๕๘} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

หล้าแพรกไต่อกขึ้นจากนาภีของตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนจะตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ตั้งจรดท้องฟ้า นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๒ ปรากฏแก่ตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนจะตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่

สัมภารวิบาก :-

ปุณ จ ปรี โพธิสตุสเสว ติริยา นาม ตินชาตินงฺคฺลฺมตฺเตน รตฺตทณฺเฑน นาภีโต อุกฺคนฺตฺวา ปสฺสนตฺสส ปสฺสนตฺสเสว วิทฺถิมตฺตํ รตฺนมตฺตํ พฺยาหมตฺตํ ยฺญจิมตฺตํ คาวุตฺมตฺตํ อพฺตโยชนมตฺตํ โยชนมตฺตฺนติ เอวํ อุกฺคนฺตฺวา อุกฺคนฺตฺวา อนนฺกโยชนสทฺสสํ นภี อาหจฺจ จิตฺตา อโหสิ. อโย ทุติโย มหาสุปิโน โพธิสตุสส ปาตุโรหสิ.

หล้าออกขึ้นจากพระนาภีโดยเป็นท่อนไม้สีแดงขนาดเท่าองุ่น เมื่อบุคคลมองเห็นอยู่นั้นเองก็พุ่งขึ้นๆอย่างนี้คือ ๑ คีบ, ๓ คอก, ๑ วา, ๑ ไม้เท้า, ๑ คาวุต, กิ่งโยชน์, ๑ โยชน์ จนตั้งจรดท้องฟ้าหลายพันโยชน์ นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๒ ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์

มหาสุบินข้อที่ ๒

พระบาลี :-

ปุณ จปรี ภิกฺขเว ตถาคตฺสส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุพฺเพว สมฺโพธา อนภิสฺมพุทฺธสฺส โพธิสตุสเสว สโต เสตา กิมิ กณฺหสีสา ปาเทหิ อุตฺตกฺกิตฺวา อคฺคนฺชโต ยาว ชาณฺมณฺฑลา ปฏิจฺฉาเทสุ. ตถาคตฺสส ภิกฺขเว อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุพฺเพว สมฺโพธา อนภิสฺมพุทฺธสฺส โพธิสตุสเสว สโต อโย ตติโย มหาสุปิโน ปาตุโรหสิ.

หมู่หนอนสีขาว มีหัวดำ ได้ไต่ขึ้นมาจากเท้าของตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนจะตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ปกปิดตั้งแต่ปลายเล็บจนถึงบริเวณพระชาณ นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๓ ปรากฏแก่ตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนจะตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่

สัมภารวิบาก :-

ปุณ จ ปรี โพธิสตุสเสวเสตา กิมิ กณฺหสีสา ปาเทหิ อุตฺตกฺกิตฺวา ( ) ยาว ชาณฺมณฺฑลา ปฏิจฺฉาเทสุ. อโย ตติโย มหาสุปิโน โพธิสตุสส ปาตุโรหสิ.

การที่หมู่หนอนสีขาว มีหัวดำได้ไต่ขึ้นมาจากเท้า (ของตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า) ปกปิด ตั้งแต่ปลายเล็บจนถึงบริเวณพระชาณ นี่เป็นมหาสุบินประการที่ ๓ ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์

(๓) ท่านผู้รจนา ครั้นพรรณานี้เพื่อความเรื่องการเสวยวิมุตติสุข ตลอด ๗ สัปดาห์ ที่ตนพรรณนาไว้โดยพิสดารแล้ว ต้องการสรุปเนื้อความนั้น จึงกล่าวสังคหคาถาว่า

ปจฺม โพธิปลฺลงกํ,	ทุติยํ อนิมิสกํ,
ตติยํ จงฺกมฺเยว	จตุตถํ รตฺนํ ฆริ.
ปญจมํ อชฺปาถญจ	มุจฺลินทญจ ญฺญมฺ,
สตุตมํ ราชายตฺนํ	สตุตสตุตทาหิ วุจฺจติ. ^{๕๙}

ท่านกล่าวการเสวยวิมุตติสุข ตลอด ๗ สัปดาห์ไว้ดังนี้ คือ
สัปดาห์ที่ ๑ ประทับอยู่ที่โพธิบัลลังก์ สัปดาห์ที่ ๒ ประทับ
ยืนเพ่งต้นโพธิ์ สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจงกรม สัปดาห์ที่ ๔ ประทับอยู่

ณ รตนมรเจตีย์ สัปดาห์ที่ ๕ ประทับ ณ ควงไม้ขอपालนิโครธ
สัปดาห์ที่ ๖ ประทับ ณ ควงไม้จุลินท์ สัปดาห์ที่ ๖ ประทับ ณ
ควงไม้ราชายตนะ

(๔) ท่านผู้รจนาต้องการเพียงการเล่าความที่พระผู้มีพระภาคตรัสอัมมจักกัปปวัตตนสูตร และอนัตตลักขณสูตร โปรดเบญจวัคคีย์ ท่านแสดงพระสูตรทั้งสองนี้ด้วยเนื้อโดยสังเขปเท่านั้น ดังนี้

อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ท่านแสดงเพียงคำว่า

อถ โข ภควา ปญจคุคฺคิเย ภิกขู อามนตฺสึ เทวเม ภิกขเว อนตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา
ฯเปฯ อญฺญาสิโกณฺทญฺโณ”เตว นามํ อโหสิ.^{๖๐}

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค ได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่าง
นี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ ฯลฯ คำว่า “อัญญา โณทญญะ” นี้ จึงได้เป็นชื่อของท่านพระโกณฑัญญะนั้น
แล

อนัตตลักขณสูตร ท่านแสดงเพียงคำว่า

รูปํ ภิกขเว อนตฺตา. รูปญจ หิ ภิขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพ
ภฺเถ จ รูปํ “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ โข ภิกขเว รูปํ อนตฺตา, ตสฺมา รูปํ อา
พาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภติ รูปํ “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสิ”ติอาทินา.

อิมสฺมี จ ปน เวยยากรณสฺมี ภณฺณมานํ ปญจวัคคิยานํ ภิกขุณํ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตา
นิ วิมุจฺจิสฺสุ.^{๖๑}

“ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอตตแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึง
เป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูปว่า “รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น”
ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า
“รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็น อย่างนั้นเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนัตตลักขณสูตรนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็มีใจยินดีชื่นชมภาสิตของ
พระผู้มีพระภาค เมื่อพระพุทธรองค์ตรัสเวยยากรณนี้อยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะ
ทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

๓) การขยายข้อความสั้นๆ

วิธีรจนาความจากเรื่องย่อ ให้พิสดารกว้างขวางขึ้นนั้น ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปาก
แสดงไว้หลายแห่ง ผู้วิจัยขอนำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังนี้

(๑) ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปาก ขยายความคาถาที่นับว่าเป็นมาติกา หรือ
โครงสร้างใหญ่ ของคัมภีร์ โดยขยายความจากคาถาว่า

“จินฺติตฺตํ สตฺตาสงฺเขยฺยํ วาจิํ นวาสงฺเขยฺยํ,
สตฺสทฺสสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ
กายวาทามนสาหิ ปุเรตวานว ปารมี
สพฺพาปารมี ปุเรตวา พุทฺธตฺตํ สมฺปาคมี”ติ.^{๖๒}

^{๖๐} ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๖๑} ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๖๒} ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

พระโพธิสัตว์เข้าถึงความเป็นพระพุทธรูปที่ใส่ใจปรารภนา ๗
 อสงไขย ที่ใช้วาจาปรารภนา ๙ อสงไขย บำเพ็ญบารมีทั้งปวง ๔ อสงไขย
 กับอีกแสนกัปด้วยการใช้กายและวาจาปรารภนา
 จากเนื้อความโดยย่อนี้ ท่านผู้รจนา ยกเนื้อความ ขึ้นตั้งเป็นหัวข้อแล้วพรรณนาความ
 อย่างพิสดาร ผู้วิจยขอยกขึ้นนำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑) เมื่อท่านผู้รจนาต้องการจะขยายความ เรื่องพระโพธิสัตว์ปรารภนาเป็นพระพุทธรูป
 ด้วยใจ นาน ๗ อสงไขย จึงตั้งเป็นกถกัมยตาปุจฉา ด้วยเนื้อความมีอาทิว่า
 ตตถ กตมํ จินติตํ สตตาสงเขยยุยํ นาม ?

“นนโท สุนนโท ป□วี มณโฑ ธรณี สาคโร

ปุณฺฑรีโกติ อิม สตต อสงเขยยุยา ปกาลิตา”ติ.^{๖๓}

ตตถ นนโทติ อิทํ สตตุนนํ อสงเขยยุยานํ อาทิภูโต นนทอสงเขยยุยํ นาม.^{๖๔}

บรรดาอสงไขยเหล่านั้น ชื่อว่า ๗ อสงไขย ที่พระโพธิสัตว์เข้าถึงความเป็นพระพุทธรูป
 ด้วยการใส่ใจปรารภนา เป็นไฉน ? คือ

ท่านพระจุฬพุทโธสระเถระได้ประกาศอสงไขยไว้ ๗

อสงไขยเหล่านี้ คือ (๑) นันทอสงไขย (๒) สุนันทอสงไขย

(๓) ปฐวีอสงไขย (๔) มณฑอสงไขย (๕) ธรณีอสงไขย

(๖) สาครอสงไขย (๗) ปุณฺฑริกอสงไขย

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **นนโท (นันทอสงไขย)** ได้แก่ ชื่อนันทอสงไขย เป็นอสงไขย
 เบื้องต้นของอสงไขยทั้ง ๗ อสงไขย

๒) เมื่อท่านผู้รจนาต้องการจะขยายความ เรื่องพระโพธิสัตว์ปรารภนาเป็นพระพุทธรูป
 ด้วยวาจา นาน ๙ อสงไขย จึงตั้งเป็นกถกัมยตาปุจฉา ด้วยเนื้อความมีอาทิว่า

นวาสงเขยยุยวากินฺติ เอตถ ปนตฺโถ :-

“สพฺพภทฺโท สพฺพผลฺโล

สพฺพรตโน อุกฺกขณฺโธ

มานิภทฺโท จ ปทุโม

อุสฺโส จ ขนฺธุตตโม.

สพฺพมาโล อสงเขยยุโย

นาโมติ ปวฺจจติ.

วจีเกทา ปตฺถนา มยฺหํ

นิทฺธิฏฺฐาสงเขยยุยา อิม”ติ.

ตตถ **สพฺพภทฺโท**ติ นวนนํ อสงเขยยุยานํ อาทิภูโต **สพฺพทฺทอสงเขยยุโย** นาม.^{๖๕}

ก็ในบทว่า **นวาสงเขยยุยวากินฺติ** นี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

“เราจะบอกอสงไขยที่ต้องปรารภนาด้วยการเปล่งวาจา

ซึ่งเป็นอสงไขยที่เราเคยแสดงแล้วเหล่านี้ คือ (๑) สัพพภทฺทอสงไขย

(๒) สัพพผลฺลอสงไขย (๓) สพฺพรตนอสงไขย (๔) อุกฺกขณฺธอสงไขย

(๕) มานิภทฺทอสงไขย (๖) ปทุมอสงไขย (๗) อุกฺกขณฺธอสงไขย

(๘) ขันธุตตมอสงไขย (๙) สพฺพมาลอสงไขย”

^{๖๓} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๕๓ หน้า ๓๑

^{๖๔} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

^{๖๕} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **สัพพาททอสงไขย(สพพาทโท)** ได้แก่ ชื่อว่าสัพพาททอสงไขย เป็นอสงไขยเบื้องต้นของอสงไขยทั้ง ๙ อสงไขย

๓) เมื่อท่านผู้รจนาต้องการจะขยายความ เรื่องพระโพธิสัตว์ปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า ด้วยกายและวาจา นาน ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป จึงตั้งเป็นกถุกรรมยาตานุจฉา ด้วยเนื้อความมีอาทิว่า

กปุตตสทสสุสานิ จตตาริ อสงเขยยานิ กายวาจาจนสาหิติ เอตถ ปนตโถ :-

เสโล ภาโส เขยโย เจว รุจิโย จ อสงเขยโย
จตตาริ เต อสงเขยยยา วินิปาตติ วุจฺจเรติ.^{๖๖}

ตตถ **เสโล** จตุนัน อสงเขยยยานํ อาทิภูโต เสลอสงเขยโย นาม.

สพพาททอสงเขยยาวสาเน เอตสมี เสลอสงเขยเย เอกสมี สารมณฺฑนามเก กปเป จตตาริ พุทธา อุปปชชีสุ ตณฺหฺงโร เมธฺงโร สรณฺงโร ทีปฺงโร จาติ.^{๖๗}

ก็ ในคำว่า กปุตตสทสสุสานิ จตตาริ อสงเขยยานิ กายวาจาจนสาหิ (๔ อสงไขย กับอีกแสนกัปปรารถนาด้วยกายวาจาและใจ นี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้

อสงไขยทั้ง ๔ เหล่านั้น คือ (๑) เสลอสงไขย

(๒) ภาสอสงไขย (๓) ไชยยอสงไขย (๔) รุจิยอสงไขย

เรียกว่า วินิปาตอสงไขย

ในอสงไขยทั้ง ๔ เหล่านี้ พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า พระพุทธรสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่เคยเสด็จอุบัติขึ้น อสงไขยมีหลายอย่างด้วยอำนาจแห่งชื่อของตน ด้วยประการฉะนี้

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เสโล (เสลอสงไขย)** ได้แก่ ชื่อว่าเสลอสงไขย เป็นอสงไขยเบื้องต้นของอสงไขยทั้ง ๔ อสงไขย

ในที่สุดแห่งสัพพาททอสงไขย ในกัปชื่อว่าสารมณฺฑะในอสงไขยนั้น มีพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า ๔ องค์ คือ (๑) พระตณฺหฺงกร (๒) พระเมธฺงกร (๓) พระสรณฺงกร (๔) พระทีปฺงกร เสด็จอุบัติขึ้น

(๒) ท่านผู้รจนา คัมภีร์สมภารวิปาก ประสงค์จะแสดงการเสวยผลของอกุศลกรรม ที่พระผู้มีพระภาค ครั้นเสวยพระชาติเป็นพ่อค้าในเมืองเสรีนคร เคยทำไว้ อย่างละเอียดด้วยปาฐะมีอาทิว่า

“เวมาตุภาติกํ ปุพเพ ฯเปฯ มม ปาสาณสกุขรา”ติ เอตถายํ วิภาวนา :-

เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา อนุปิยายํ วิหริติ, อนุปิยํ นาม มลลानํ นิคมโ. เตน โข ปน สมเยน อภิญญาตา อภิญญาตา สกุยกุมารา ภควนฺตํ ปพฺพชิตํ อนุปพฺพชนฺติ. อถ โข ปน สมเยน มหานาโม จ สกโก อนุรทฺโธ จ สกโก เทว ภาติกา โหนติ.^{๖๘}

ในกาลว่า เวมาตุภาติกํ ปุพเพ ฯเปฯ มม ปาสาณสกุขรา นี้มีการอธิบายเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อนุปิยนิกมของพวกมัลลกษัตริย์ ครั้งนั้น พวกศากยกุมารที่มีชื่อเสียงออกผนวชตามพระผู้มีพระภาคผู้ทรงผนวชแล้ว สมัยนั้น เจ้ามหานามศากยะ และเจ้าอนุรุธศากยะทั้งสองเป็นพี่น้องกันเจ้าอนุรุธศากยะ

^{๖๖} โสตตถกั. (ปาลี) ๑๙/๘, ๑๒๗/๔๖.

^{๖๗} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๖๘} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

จากข้อความที่นำเสนอในส่วนนี้ จะเห็นว่า ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบาก เนื้อบางตอน ท่านต้องการย่อความที่พิสดารให้สั้นลง เพื่อมิให้คัมภีร์เป็นคณฺถคุ หรือเนื้อบางตอน ท่านต้องการขยายความย่อให้พิสดาร ทั้งนี้ เพื่อเติมเต็มเนื้อความในเรื่องนั้นๆ

ดังนั้น การแต่งคัมภีร์ด้วยการผูกบทนามหลายๆ บท เข้าเป็นบทสมาสยาวๆ หรือกล่าวย่อข้อความ ยาวๆ โดยสังเขป หรือขยายข้อความสั้นๆ ให้พิสดาร สามารถก่อให้เกิดความซาบซึ้งตรึงใจแก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง จัดเป็นโอชคุณ และโอชคุณนี้เปรียบเสมือนชีวิตของร้อยแก้ว คือทำให้ร้อยแก้วมีชีวิตชีวาน่าสนใจติดตามอ่าน ถ้าไม่มีบทสมาสเลยก็จะขาดรสชาติไป เหมือนการรับประทานอาหารโดยไม่มีเครื่องปรุง

๕. สุขุมลตาคุณ

ความนุ่มนวลกระชดกระช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าธิตอักษร และไม่มีอักษรออกเสียงยากคือสนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการ ประกอบคำที่สละสลวย โดยหลีกเลี่ยงจากความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ท่านพระสังฆรักขิตประพันธ์เป็นคาถาไว้ว่า

สุขุมลาลวิโรธิตต-

ทิตตภาวปุปภาวิต

พนฺธํ พนฺธมฺรฺส-

โทสํ สํหุสเยยฺย ต.

ท่านพระคันธสาราภิวิงสเถระแปลและอธิบายความไว้ว่า

“บทประพันธ์ที่ก่อปรด้วยความน่าชื่นชม ซึ่งไม่ผิด

สุขุมลตาคุณนั้น พึงทำลายพันธมฺรฺสโทษได้”

บทประพันธ์ที่ไม่ผิดไปจากสัททาลังการที่เรียกว่าสุขุมลตาคุณ คือ ความนุ่มนวลกระชดกระช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าธิตอักษร และไม่มีอักษรออกเสียงยากคือสนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบ บทไว้ไม่ดี และน่าชื่นชมโดยมีอักษรฐานเดียวกันอยู่ใกล้กัน บทประพันธ์ดังกล่าวย่อมละพันธมฺรฺสโทษ ที่มีธินิต อักษรมากและมีสิลลอักษรน้อย เมื่อก่อปรด้วยสุขุมลตาคุณ ดังนั้นก็เป็นอันพ้นไปจากพันธมฺรฺสโทษซึ่งขัดแย้งกัน

สรุปว่า ความนุ่มนวลกระชดกระช้อย มีองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ

ก) มีอักษรเสียงอ่อน หมายถึงอักษรที่เป็นสิลลจำนวนมาก

ข) ไม่มีอักษรออกเสียงยาก ด้วยอำนาจสนธิ สมาส หรือสังโยค

ตัวอย่างของสุขุมลตาคุณในคัมภีร์สัมภารวิบาก เช่น

ปจฺมํ โพธิปลฺลงกํ,

ทฺตฺติยํ อนินิสกํ,

ตฺตฺติยํ จงฺกมฺเวย

จตุตฺถํ รัตนํ ฆรํ.

ในคาถานี้ จะเห็นว่า อักษรที่เป็นสิลล ในคาถานี้ มี ๑๒ ตัว คือ บาทที่ ๑ มี ป, พ, ก บาทที่ ๒ มี ต, ก บาทที่ ๓ มี ต, ต, จ, ก และบาทที่ ๔ มี จ, ต, ต

อักษรที่เป็นธินิต ในคาถานี้ มี ๖ ตัว คือ บาทที่ ๑ มี ฐ, โภ, ธิ บาทที่ ๒ มี ทุ บาทที่ ๓ ไม่มีอักษรที่เป็นธินิตเลย และบาทที่ ๔ มี ถ, ฆ

^{๖๙} สุโพธา. มัญญ. คาถาที่ ๘๙

^{๗๐} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

อักษรที่สุดวรรค ในคานานี้ มี ๖ ตัว คือ บาทที่ ๑ มี มั บาทที่ ๒ มี นิ, มี บาทที่ ๓ มี มั และบาทที่ ๔ มี นั

อักษรอวรรค ในคานานี้ มี ๖ ตัว คือ บาทที่ ๑ มี ล บาทที่ ๒ มี ยั, ส บาทที่ ๓ มี ยั, เย, ว และบาทที่ ๔ มี ร, รุ

อักษรที่เป็นสระ ในคานานี้ มี ๑ ตัว คือ บาทที่ ๒ มี อ

ในคานานี้ จะเห็นว่า อักษรที่เป็นสังโยค มีเพียง ๓ ตัว คือ ในบาทที่ ๑ มี ปล, ลง ในบาทที่ ๒ ไม่มีอักษรที่เป็นสังโยค ในบาทที่ ๓ มี จง ในบาทที่ ๔ มี ตตุ

๖. สิลเสศคุณ

ความมีเสียงกลมกลืนกัน ด้วยบทสังโยค และอักษรเสียงหนัก คือธนิธอักษร และที่ขสระ ท่านพระสังฆ

รักขิตมหาสามี กล่าวไว้ว่า

๑๔๐. สิลิฏฐปทสัสศค- รณณียคุณาลโย
สพนธคารโว โสย สิลโส นาม ตั ยถา.^{๗๑}

ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลไว้ว่า

บทประพันธ์ที่เป็นบ่อเกิดแห่งคุณอันรื่นรมย์ เพราะประสม
ด้วยบท[สังโยค]ที่แนบชิดกัน มีรูปภาพแห่งบทประพันธ์นั้น ชื่อว่า
สิลเสศคุณ ดังอุทาหรณ์ที่จะกล่าวต่อไป

ตัวอย่างในคัมภีร์สัมภารวิบาก เช่น

“พุทโธห โพยิสสามิ, อิตยั ปตถนั กต,
เตน ปตโตมहि สมพุทโธ นนท โพเธมิ ปาณิน.”^{๗๒}

สิลเสศคุณนี้มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

๑. มีบทสังโยคฐานเดียวกันอยู่ใกล้กัน คือ ในบาทที่ ๑ มี พุโธ, สสา, ในบาทที่ ๒ มี ตถ ในบาทที่ ๓ มี ตโต ในบาทที่ ๔ มี นท โดยเป็นพื้นฐานเหมือนกัน

๒. มีอักษรเสียงหนักคือที่ขสระและธนิธอักษร รับสัมผัสกัน คือ บาทแรกมี โธ, ธ บาทที่ ๒ มี ถ บาทที่ ๓ มี เต, โต, และ โธ ส่วนบาทที่ ๔ มี โฟ, เธ ปา และบาทแรกมีธนิธอักษร คือ ใน โธ ใน พุทโธห และ ธ ใน โพยิสสามิ บาทที่ ๓ มี โธ ใน สมพุทโธ ส่วนบาทที่ ๔ มี เธ ใน โพเธมิ และ นั ที่เป็นนิคคหิตปรครุ (ครุท้ายนิคคหิต)

๗. อุทารตาคณ

ความสง่างาม ด้วยการแสดงคุณธรรมอันสูงส่งมีความเสียสละเป็นต้น ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามี กล่าวไว้ว่า

อุกุกัสนนโต โย โกจิ คุโน ยทิ ปตียเต
อุทาโร'ยั ภเว เตน สนาถา พนธปทุตติ.^{๗๓}

ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลไว้ว่า

^{๗๑} สุโพธา. คานา ๑๔๐

^{๗๒} คูวิทยานพนธ์นี้ หน้า

^{๗๓} สุโพธา. คานา ๑๔๒

“คุณธรรมอันสูงส่งอันใดอันหนึ่ง หากปรากฏอยู่
ในบทประพันธ์ สักทาลังการนี้ชื่อว่า อุทราตาคณ
ลำดับแห่งบทประพันธ์ย่อมทรงส่งด้วยอุทราตาคณนั้น
การแสดงคุณธรรมอันสูงส่ง น่าอัศจรรย์อย่างใด อย่างหนึ่ง เช่น การพลีชีพเป็นทานเป็น
ต้น ตัวอย่างในคัมภีร์สัมภารวิบาก เช่น

เกเส มุญจิตวาหิ ตตถ	วากจิริ จ จมมกั
กลเล ปตถิริตวาน	อวกุชโซ นิปชชหิ.
อกกมิตวาน มํ พุทโธ	สห สีสเสหิ คจจตุ
มา นํ กลเล อกกมิตถ	หิตาย เม ภวิสสติ. ^{๗๔}

เราสยายผมแล้วลาดผ้าคารอง

และหนึ่งสัตร์ลงบนเปือกตม

แล้วนอนคว่ำหน้าลงที่นั่น

ด้วยคิดว่า “พระพุทเจ้าพร้อมทั้ง(สาวก)ผู้เป็นศิษย์

จงเหยียบเราเสด็จไปเถิด อย่าทรงเหยียบเปือกตมนี้เลย

ข้อนี้จักเป็นประโยชน์แก่อกุลแก่เรา”

ข้อความส่วนนี้ แสดงให้เห็นความเสียสละอันใหญ่หลวงของสุเมธดาบส ด้วยการยอมสละ
ชีวิตตน ให้พระพุทเจ้าและพระขีณาสพเหยียบหลังของท่านไป ข้อความส่วนนี้ จึงเรียกว่า อุทราตา
คุณ

การใช้บทวิเสสนะมาขยายความ เพื่อแสดงการชมเชยยกย่อง หรือการใช้บทวิเสสนะ
เหมาะสม ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามี กล่าวไว้ว่า

อุทาโร โสปี วิญญะโย	ยํ ปสตถวิเสสนํ
ยถา กีฬาสโร สีลา-	หาโส เหมงคทาปโย. ^{๗๕}

ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลไว้ว่า

“บทวิเสสนะที่น่าชมเชย ก็พึงทราบว่าเป็นอุทราตาคณ

เช่น กีฬาสโร (สระเล่นน้ำ) สีลาหาโส (การยั้งงาม) เหมงคท

(กำไลทอง) เป็นต้น”

ตัวอย่าง ในคัมภีร์สัมภารวิบาก เช่น

“อโนตตตสราสนเน	รมณียะ สีสาดเล
นानารตนปชฺโชเต	นानาคนธนวนตเร.
มหตา ภิกุขุสฺสเนน	ปรเรโต โลกนายโก
อาสีโน พยากริ ตตถ	ปุพฺพกมมานิ อตฺตโน. ^{๗๖}

ณ พื้นศิลาที่น่ารื่นรมย์ ไกลัสระอนดาต

โชติช่วงด้วยรัตนะต่าง ๆ

^{๗๔} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๗๕} สุโพธา. คาถา ๑๔๕

^{๗๖} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

ในละแวกป่ามีดอกไม้มีกลิ่นหอมนานาชนิด

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก

มีหมู่ภิกษุหมู่ใหญ่ห้อมล้อม

ประทับนั่งที่ศิลาอาสน์นั้น

ทรงพยากรณ์บุพกรรมของพระองค์

ตัวอย่าง ที่นำเสนอส่วนนี้ แสดงให้เห็นภาพของสระอโนดาต สถานที่ที่ใกล้ แผ่นศิลา ที่มีลักษณะคล้ายแท่น และลานหินลาดที่มีพื้นเรียบขนาดใหญ่ สภาพที่ร่มรื่นด้วยแมกไม้ เย็นฉ่ำด้วยอุทกวารินในสระ ทั้งยังดาราด้วยรัศมีชาติ รวป่า ก็มากด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอม

พระผู้มีพระภาค ทรงมีบุคคลิกผู้นำสรรพสัตว์ มีภิกษุสาวกจำนวน ๕๐๐ แวดล้อมเป็นบริวาร

ในคาถาทั้งสองนั้น ท่านใช้บทวิเสสนะ ชื่นชมสถานที่ ชื่นชมพระผู้มีพระภาค ชื่นชมภิกษุสงฆ์ ให้เกิดจินตภาพได้ ดังนั้น ข้อความส่วนนี้จึงเรียกว่า อุทราตาคณ

๘. กัณติคุณ

ความน่าพึงใจ คือไม่พุดเกินความจริง โดยสื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ ไม่เกินเลยจากความจริง ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามี กล่าวไว้ว่า

๑๔๖.   โลภิตถานตักกนตา   กนตา สพพนนานปิ
                 กนติ นามา'ติวุตตสส   วุตตา สา ปริหารโต
                 ยถา มุนินทอิจจาที.^{๗๗}

ท่านพระคันธสารากิวิงสเถระแปลไว้ว่า

การตกแต่งเสียงอันเป็นที่ชื่นชอบของชนทั้งมวล
ไม่ล่วงพ้นไปจากอรรถที่ประจักษ์ชัดในโลก ชื่อว่า กัณติคุณ
กัณติคุณนั้นได้กล่าวไว้ในตอนแก้ไขติวุตตโทษ ดังอุทาหรณ์ว่า
มุนินท เป็นต้น

ตัวอย่าง ในคัมภีร์สัมภารวิปาก เช่น

โชติยิตวาน สทุมม   สนตาเรตวา มหาชน
ชลิตวา อคคิกชนโธ   นิพพุโต โส สสาวโก.^{๗๘}

พระองค์พร้อมทั้งสาวกประกาศพระสัทธรรมให้รู้เรื่อง

ช่วยมหาชนให้ข้ามพ้นได้

แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานเหมือนกองไฟที่ลุกโพลงแล้วดับไป

คาถานี้กล่าวชมเชยพระจอมมุนีว่าทรง ประทานพระสัทธรรมเป็นแสงสว่างแห่งปัญญา นำชาวโลกให้ข้ามพ้นวิภวสงสาร ทรงรู้เรื่องดังกองเพลิง แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทั้งไม่เป็นการพุดเกินไปเพราะเป็นความจริงที่ประจักษ์ในโลก จึงเป็นที่พึงใจของชาวโลกทุกหมู่เหล่า ดังนั้น ข้อความส่วนนี้จึงเรียกว่า กัณติคุณ

^{๗๗} สุโพธา. คาถา ๑๔๖

^{๗๘} คูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

๙. อรรถพัตติคุณ

การมีความหมายชัดเจน ไม่กำกวมก่อให้เกิดความสงสัยตีความได้หลายทาง หมายความว่า ไม่มีข้อความที่ซ่อนเร้นพื้งนำมาแสดงโดยศัพท์ หรือโดยอรรถที่รู้ได้โดยอ้อม ทุกๆ ข้อล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ อ่านแล้วฟังแล้วเข้าใจได้ทันที ตัวอย่างได้แก่ ร้อยแก้ว (จุนฺณีย์, คชช) และ ร้อยกรอง (คภา, ปชช) ในคัมภีร์สัมภารวีกานี้ทั้งหมด เพราะไม่มีข้อความอื่นที่พื้งนำมาแสดงโดยศัพท์

๑๐. สมာธิคุณ

การกล่าวถึงสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนมีจริง เช่น กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต ให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่รูปร่างให้เหมือนมีรูปร่างเป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อให้มีภาพพจน์ชัดเจน ท่านพระสังฆรักขิตมหาสาหมิกล่าวไว้ว่า

พนธสาโรติ มณฺณนฺติ ยํ สมคฺคาปิ วิญญฺโน
ทสฺสนาวสฺรํ ปตฺโต สมာธิ นาม'ยํ คุณฺโณ.^{๗๙}

ท่านพระคันธสาราภิวัสเถระแปลไว้ว่า

ผู้รู้ทั้งหมดย่อมสำคัญสัททาหลังการอันใดว่าเป็นแก่น

ของบทประพันธ์ สัททาหลังการนี้ชื่อว่า สมาธิ ถึงโอกาสที่จะสำแดงแล้ว

และท่านขยายความเพิ่มเติมไว้ ความตอนหนึ่งว่า

พระสังฆรักขิตเถระจะกล่าวถึงความหมาย และประเภทของสมาธิคุณ ซึ่งเป็นสัททาหลังการประการ สุดท้าย แต่ท่านกล่าวคธานี้ไว้เป็นบทนำของสมาธิคุณก่อนเพื่อแสดงว่าสมาธิคุณ เป็นสัททาหลังการที่ผู้รู้ทั้งหมด ชมเชยว่าเป็นแก่นของบทประพันธ์ทั้ง ๓ คือ คัชชะ (ร้อยแก้ว) ปัชชะ (ร้อยกรอง) และวิมัสสะ (ร้อยแก้วผสมร้อยกรอง) แก่นของบทประพันธ์ดังกล่าว คือ จิตวิญญานของบทประพันธ์ที่ เปรียบเสมือน จิตวิญญานของสิ่งที่มีชีวิต ที่พวกพราหมณ์เชื่อว่าไม่ดับสูญตามกาลเวลา สมาธิคุณดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นที่ ทราบกันในหมู่ผู้รู้ทุกๆ ไป บทประพันธ์ใด ขาดคุณข้อนี้ บทประพันธ์นั้นปราศจากจิตวิญญาน

ผู้วิจัยขอยกปาฐะในคัมภีร์สัมภารวีกานี้ ขึ้นนำเสนอพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

(๑) เอวญจ ปนสฺส จิตฺเต อุปฺปนฺนตฺเตยฺว โปธิสฺตตฺส จิตฺตํ ญตฺวา “มาริส ตยา นินฺตติติ วา โอลิเกตกมฺมํ นตฺถิ”ติ วทฺมานา วิย มหาปถวี กุลาจกฺกํ วิย ภิชฺชิตฺวา ปวิรฺตติ.^{๘๐}

ก็แล เมื่อความคิดอย่างนี้ สักว่าเกิดขึ้นอย่างเท่านั้น มหาปฐพีก็เกิดกัมปนาทหมุนเวียนไปดุจแป้นสำหรับปั่นหม้อ คล้ายกับจะพูดว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษเจ้า ท่านอย่าได้ทำการกลับสั่งลาเลย

ธรรมดาแผ่นดินใหญ่ จะหมุนกลับ จะเปล่งวาจาเตือนสติไม่ได้เลย แต่ท่านผู้รจนาเขียนให้เห็นเหมือนว่า แผ่นดินใหญ่นี้ล่วงรู้ความคิดของพระโพธิสัตว์ จึงหมุนกลับได้ตั้งมีชีวิต พลางกล่าวเตือนสติพระมหาบุรุษ เพื่อตัดความอาลัยให้เด็ดขาด

(๒) มหาปถวี “อหํ เต ตทา สกฺขี”ติ วิวสฺเตน วิวสฺสทฺสเสน วิวสฺสทฺสเสน มารพฺลํ อวตฺตรมฺนา วิย อุนฺนติ.^{๘๑}

^{๗๙} สุโพธา. คภา ๑๔๙

^{๘๐} คูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๘๑} คูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

แผ่นดินใหญ่ได้ตั้งสนั่นหวั่นไหวประหนึ่งจะท่วมทับพลมาร ด้วย ๑๐๐ เสียง ๑,๐๐๐ เสียง ๑๐๐,๐๐๐ เสียงว่า “ในกาลนั้น เราเป็นพยานแก่ท่าน”

ปกติแผ่นดิน เป็นสิ่งที่ไม่มีวิญญาณ เปล่งวาจาก้าวโต้ตอบไม่ได้ แต่ท่านผู้รจนาเขียนให้เห็นเหมือนว่า แผ่นดินใหญ่เปล่งเสียงประกาศก้อง อยู่โดยรอบ เป็นเหมือนเสียงดังกังวานกลบเสียงโห่ร้องอย่างอย่างอีกเอื้อมของเหล่าเสนามาร

(๓) โพธิสตตสฺส ภยเน มารสฺส ปลาตตฺตา จนฺทภยเน สุริโย ปลายโน วีย อโหสิ.^{๘๒}

ดวงสุริย์ประดุจหนีหายไปด้วยเกรงกลัวศศิธร เพราะการหนีไปของหม่มารด้วยความหวาดกลัวต่อพระโพธิสัตว์

ปกติดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นดาวเคราะห์ที่ไม่มีชีวิต แต่ท่านผู้รจนาเขียนให้เห็นเหมือนว่าดวงอาทิตย์และดวงจันทร์มีชีวิตจึงรู้สึกหวาดกลัว ด้วยคำว่า จนฺทภยเน สุริโย ปลายมาโน (ดวงสุริย์ประดุจหนีหายไปด้วยเกรงกลัวศศิธร) การใช้คำในลักษณะนี้ชื่อว่า ปาณธัมมสมาธิ คือ การยกสภาพของสิ่งที่มีชีวิต เช่น ความรู้สึกหวาดกลัว เป็นต้น ขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต คือ กล่าวถึงสิ่งที่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต

(๔) โส ปารมีโย อามนเตตฺวา อาห

“อายนตุ โภโต อิท ทานสีลา

เนกขมมปณฺญา สห วิรชนฺติ,

สจฺจาวธิฏฺฐาน สเมตฺตูปฺเพชา

ยุทฺธาย โว คณฺหล อวูธานี”ติ.

พระมหาบุรุษ ตรัสเรียกเหล่าโยธาคือบารมีทั้งหลายมาว่า

ทาน สีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ

อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขาทั้งหลาย ผู้เจริญ

จงมาประชุม พวกท่านจงจับอาวุธทั้งหลายเพื่อการรบ

ปารมีโย อาหสุ

“มยฺ ปารมิตาโยธา

จิรํ เทว ตยา ภาตา,

อชฺช ทสฺสาม เต วีร-

วิชยํ ภาทฺมตฺถเต”ติ.^{๘๓}

บารมีทั้งหลาย กล่าวอย่างนี้ว่า

พวกเราเป็นโยธาบารมีของพระองค์ เป็นดัง

เทวดาที่พระองค์ทรงเลี้ยงดูมานาน วันนี้พวกข้าพระองค์

จักแสดงพลังแทนท่าน และ(นำ)ชัยชนะอันเจริญถวายแก่ท่าน

ปกติบารมีธรรม หรือพุทธการกธรรม หรือโพธิปาจนธรรม เป็นนามธรรมที่เคยเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปโดยสภาวะ หามิตัวตนปรากฏได้ไม่ แต่ท่านผู้รจนา เขียนให้เห็นว่า บารมีธรรม ที่เคยบำเพ็ญมา ในอดีต สามารถถูกเรียกมาได้ตั้งเป็นกองทัพ แม้บารมีธรรมก็ตอบสนองดังว่ามีตัวตนสามารถต่อสู้กับกองทัพมารได้

^{๘๒} ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๘๓} ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

๒. อรรถาสังการ

อรรถาสังการ ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามี กล่าวว่า มี ๒ ประเภท คือ

สภาวะวงกุตตินี้   เกทา ทวีธา อลักรียา
ป□มา ตตถ วตถุนิ   นานาวตถาวินิ^{๘๔}.

ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลไว้ว่า

“อสังการมี ๒ ประเภท โดยจำแนกเป็นสภาวะวุตติ
และวงกุตติ ในบรรดาอสังการเหล่านั้น อย่างแรกแสดงสภาวะ
ต่างๆ ของเนื้อหาเรื่องราว”

และขยายความไว้ เนื้อความบางตอนว่า

คานานี้จำแนกอรรถาสังการออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. สภาวะวุตติ กล่าวโดยตรง คือ พูดตรงๆ ตามสภาวะของเนื้อหาเรื่องราวอันได้แก่ ชาติ
(ประเภทเดียวกัน) เช่น คน นก เป็นต้น, คุณ (ลักษณะ) เช่น ลักษณะของการสัมผัส เป็นต้น, กิริยา
(อาการ) เช่น การชนะ เป็นต้น และทััพพะ (รูปธรรมคือบุคคลสิ่งของ) เช่น พระโพธิสัตว์ เป็นต้น

๒. วงกุตติ กล่าวโดยอ้อม คือพูดในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ เป็นต้น

ฎีกาใหม่กล่าวสรุปความในคานานี้ว่า

เอตถ ชาตยาทีนํ ปทถณํ อเนกปการสภาวะปกาสินี สภาวะวุตติ นาม. เอสาว ชาตคฺคณาที
จตุพพิชปทถณํ สรูปสงฆาตชาตียา เตหิ อากาเรหิ ปฏิปาหนโต อุปจารโต ชาตี นาม โหติ. ชาตยา
ทีปทถณานิเยว ยถาสภาวํ หิตฺวา วตถุปรกิปปิตตอิสโยปมารูปกาทีสรูปสงฆาตํ วงกสภาวํ ปกาเสนตี
วงกุตติ นาม.

แปลว่า: “ในเรื่องนี้ บทประพันธ์ที่แสดงสภาวะต่างๆ แห่งเนื้อหาเรื่องราวของบทอันมีชาติ
(ประเภทเดียวกัน) เป็นต้น ชื่อว่า สภาวะวุตติ สภาวะวุตตินี้ตนเองชื่อว่า ชาติ (สภาวะ) โดยปริยาย
เพราะแสดงเนื้อหาเรื่องราวของบททั้ง ๔ อันมีชาติและคุณเป็นต้น ด้วยอาการเหล่านั้นของชาติที่
เรียกว่า สภาวะ ส่วนบทประพันธ์ที่แสดงสภาวะโดยอ้อมซึ่งเรียกว่าสภาพของอติสยวุตติ (การประกาศ
คุณอันวิเศษเลิศล้ำ) อุปมา (การเปรียบเทียบ) และรูปกะ (การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่าง
อุปมานะและอุปไมย) เป็นต้น ซึ่งละสภาวะเดิมแห่งเนื้อหาเรื่องราวของบทมีชาติเป็นต้นแล้วดําริ
เนื้อหาขึ้น ชื่อว่า วงกุตติ”

อรรถาสังการ ท่านจำแนกออกเป็น ๓๕ ประเภท มี อุปมา (เปรียบเทียบ) รูปกะ (แสดง
ความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย) เป็นต้น ในที่นี้ ผู้วิจัย ขอเสนอเฉพาะอรรถาสัง
การประเภทอุปมาและรูปกะ

๑. อุปมา การเปรียบเทียบ คือ การนำเอาวัตถุอีกอย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะการละม้ายกันมา
เปรียบกับวัตถุอีกอย่างหนึ่ง ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามี กล่าวว่าไว้ว่า

อุปมานุปเมยฺยานํ   สธมมตฺตํ ลีโย’ปมา
สทฺทตถคฺคมา วากฺยตถ-   วิสยาตี จ สา ติธา.^{๘๕}

^{๘๔} สุโพธา. คานาที่ ๑๖๕

^{๘๕} สุโพธา. คานาที่ ๑๗๖

ท่านพระคันธसारากิจังสเถระแปลไว้ว่า

ความเป็นสภาพเสมอกันระหว่างอุปมานะ (ตัวเปรียบเทียบ)
กับอุปไมย (สิ่งที่รับเปรียบเทียบ) ชื่อว่า อุปมา อุปมานั้นมี ๓
ประเภทคือ สัททคัมมา (รู้ด้วยศัพท) อตถคัมมา (รู้ด้วยอรรถ)
และวากยัตถวิสยา (มีความของพากย์เป็นวิสัย)

และขยายความไว้ เนื้อความบางตอนว่า

คถานี้แสดงเรื่องอุปมาลังการ คือ การเปรียบเทียบ ท่านกล่าวว่า ภาวะที่วัตถุอันเป็นตัวเปรียบเทียบ และวัตถุ ที่รับเปรียบเทียบ มีสภาพเสมอกัน หมายความว่า นำเอาวัตถุอีกอย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายกัน มาเปรียบกับวัตถุ อีกอย่างหนึ่ง คำที่นำมาเปรียบเทียบ เรียกว่า อุปมานะ สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ เรียกว่า อุปไมย เราใช้การเปรียบเทียบ เพื่อช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจมากขึ้น สิ่งที่นำมาเปรียบนั้นเป็นสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว จะช่วยให้เข้าใจสิ่งที่คนอ่านยังไม่เข้าใจ ตัวอย่างเช่น เกสรสีโห วิย พุทโธ (พระพุทธเจ้าทรงเป็นดังไกรสรราชสีห์) ในข้อความนี้ ท่านแสดงความเปรียบเทียบ เพื่อช่วยให้คนเข้าใจว่า พระพุทธเจ้ามีลักษณะอย่างไร บทว่า พุทโธ เป็นบทอุปไมย ส่วนบทที่นำมาเปรียบคือ เกสรสีโห เป็นบทอุปมานะ บทอุปมานะนี้เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว เมื่อนำมาเปรียบจะช่วยให้เข้าใจว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีลักษณะสง่างามองอาจเหมือนกับไกรสรราชสีห์นั้น นอกจากบทอุปมานะและอุปไมยแล้ว ยังมีข้อ ความอีก ๒ อย่างในประโยคอุปมา คือ อุปมา (ความเปรียบเทียบ) คือ ความเสมอกันระหว่างพระพุทธเจ้า กับไกรสรราชสีห์ ในที่นี้ คือ “ความสง่างามองอาจ” และอุปมาโชตกะ (คำแสดงความเปรียบเทียบ) คือ “ดัง” ข้อความทั้ง ๔ อย่างนี้ คือ อุปมานะ อุปไมย อุปมา และอุปมาโชตกะ มักปรากฏในประโยคอุปมาเสมอ

อุปมาลังการจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. สัททคัมมา รู้ด้วยศัพท คือ มีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏ เช่น อิว วา ตลย เป็นต้น
๒. อตถคัมมา รู้ด้วยอรรถ คือ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมา แต่ความหมายระบุว่าเป็นอุปมา
๓. วากยัตถวิสยา มีความของพากย์เป็นวิสัย คือ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมา ไม่มีความบ่งว่าเป็นอุปมา แต่เมื่อรวมความเข้าทั้งประโยคแล้วก็รู้ได้ว่าเป็นอุปมา

คัมภีร์สัมภารวิปากนี้ประกอบด้วยอุปมาลังการจำนวนมาก ซึ่งประกอบใช้ วิย บ้าง อิว บ้าง สม บ้าง สทิส บ้าง ผู้วิจัยขอนำเสนอพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปากใช้ วิย-ศัพทเป็นตัวแสดงอุปมา เช่น

๑) ตสฺส สรียปฺปภา สกฺกกรณฺทนฺครํ สหสฺสสุรียปฺปภา วิย ปญฺญาเย.^{๘๖}

พระรัศมีแห่งพระสรียะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ได้ปรากฏแผ่คลุมพระนครทั้งสิ้น ดุจรัศมีพระอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ วิย-ศัพทที่ในบทว่า สหสฺสสุรียปฺปภา วิย

๒) ปุณฺณจฺหนํ วิย มชฺฌนฺตํสุรียํ วิย ฉพฺพณฺณาหิ รสฺมีหิ สมฺนตฺโต ปริกฺขิตฺตํ กณฺจณฺคุหาทฺวาเร นิสินฺนํ เกสรสฺสีหํ วิย อลงฺกตพฺพุทฺธาสนํ นิสินฺนํ ตถาคตํ อทฺทส.^{๘๗}

^{๘๖} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๘๗} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

ได้เห็นพระตลาคต ผู้เป็นจตุตถจันทรในวันเพ็ญ ผู้เป็นจตุตถวาทีตยในเวลาเที่ยง ทรงถูก
แวดล้อมโดยรอบด้วยพระฉัพพรรณรังสี เสด็จประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่เขาประดับไว้แล้ว ทรงเป็นจุ
โกรสรราชสีห์ซึ่งนั่งอยู่ที่ประตูล้ำทอง

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ วีย-ศัพทโนบพว่ ปุณฺณจหนํ วีย มชฌนตักสุริย
วีย และ เกสรสี่ห้ วีย

๓) เติลยนต์ วิวิญญูณโต วย มหาเมรุ มตถํ กตวา จกกวาฬมหาสมุททํ อาลุเพนโต

เหมือนคนหมุนรถยนต์ที่บีบน้ำมันไปมา และเหมือนคนเอาเขามาเหวี่ยงให้เป็นโม
คลุกเคล้ามหาสมุทรในจักรวาล ฉะนั้น

๔) ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ วีย-ศัพทโนบทนา วินิฏฐณฺโต วีย และ อาลเพนโต วีย

๘๘๙
 ๘๙๐
 ๘๙๑
 ๘๙๒
 ๘๙๓
 ๘๙๔
 ๘๙๕
 ๘๙๖
 ๘๙๗
 ๘๙๘
 ๘๙๙
 ๙๐๐
 ๙๐๑
 ๙๐๒
 ๙๐๓
 ๙๐๔
 ๙๐๕
 ๙๐๖
 ๙๐๗
 ๙๐๘
 ๙๐๙
 ๙๑๐
 ๙๑๑
 ๙๑๒
 ๙๑๓
 ๙๑๔
 ๙๑๕
 ๙๑๖
 ๙๑๗
 ๙๑๘
 ๙๑๙
 ๙๒๐
 ๙๒๑
 ๙๒๒
 ๙๒๓
 ๙๒๔
 ๙๒๕
 ๙๒๖
 ๙๒๗
 ๙๒๘
 ๙๒๙
 ๙๓๐
 ๙๓๑
 ๙๓๒
 ๙๓๓
 ๙๓๔
 ๙๓๕
 ๙๓๖
 ๙๓๗
 ๙๓๘
 ๙๓๙
 ๙๔๐
 ๙๔๑
 ๙๔๒
 ๙๔๓
 ๙๔๔
 ๙๔๕
 ๙๔๖
 ๙๔๗
 ๙๔๘
 ๙๔๙
 ๙๕๐
 ๙๕๑
 ๙๕๒
 ๙๕๓
 ๙๕๔
 ๙๕๕
 ๙๕๖
 ๙๕๗
 ๙๕๘
 ๙๕๙
 ๙๖๐
 ๙๖๑
 ๙๖๒
 ๙๖๓
 ๙๖๔
 ๙๖๕
 ๙๖๖
 ๙๖๗
 ๙๖๘
 ๙๖๙
 ๙๗๐
 ๙๗๑
 ๙๗๒
 ๙๗๓
 ๙๗๔
 ๙๗๕
 ๙๗๖
 ๙๗๗
 ๙๗๘
 ๙๗๙
 ๙๘๐
 ๙๘๑
 ๙๘๒
 ๙๘๓
 ๙๘๔
 ๙๘๕
 ๙๘๖
 ๙๘๗
 ๙๘๘
 ๙๘๙
 ๙๙๐
 ๙๙๑
 ๙๙๒
 ๙๙๓
 ๙๙๔
 ๙๙๕
 ๙๙๖
 ๙๙๗
 ๙๙๘
 ๙๙๙
 ๑๐๐๐

มหาปฐพีนี้ เหมือนกำไม้อ้อที่ถูกข้างเหยียบ และเหมือนเครื่องยนต์ที่บอ้อยกำลังหีบอ้อย ฉะนั้น มหาปฐพีนี้หนักแล้วเหมือนล้อเครื่องปั่นหม้อ และเหมือนล้อเครื่องยนต์ที่ปั่นน้ำมัน ฉะนั้น

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ วย-ศัพท์ในบทว่า อกฺกนฺตนพฺกลาโป วย อัจฺฉนฺตํ
วย กลาลจกํ วย และ เทยนตจกํ วย

๒. ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบากใช้ อิว-ศัพท์เป็นตัวแสดงอุปมา เช่น

จลตี รวตี ปรวี   อุจุฉุยนนต้ว ปีฬิต^{๙๐}

ปฐพีไหวสะเทือนเล็กน้อยเหมือนยนต์ที่บอ้อย

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ อิว-ศัพทินิบทว่า อัจฉยนต์ [คำว่า “อัจฉยนต์” นี้ ตัดบทเป็น อัจฉยนต์ + อิว ท่านลบสระหลัง เพราะนิคหิตอยู่หน้า ลบสระหลังได้บ้าง ด้วยสูตรว่า ปโร วา สโร. (สระหลังนิคหิตย่อมถึงการลบตามอาหาธณ) ตัวอย่าง เช่น อตตตตตัว, จกแก้ว]

สรรพเสโต เกลาสพพตกุฏาว สีสกุมโบ วชิรทนต์สมปนโน^{๕๑}

ทั้งกายเป็นสีขาว มีกระพองใหญ่ดั่งยอดโกลาสบรรพต เปล่งประกายดั่งเพชร

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ อิว-ศัพทโนบทว่า เกลาสปพพตกุโฏว [คำว่า เกลาสปพพตกุโฏว ตัดบทเป็น เกลาสปพพตกุโฏ + อิว เพราะสระมีเสียงไม่เสมอกัน ลบสระหลังได้บ้าง ด้วยสูตรว่า วา บโร อสรูปา (สระหลังย่อมถึงการลบท้ายสระหน้าอันมีเสียงไม่เสมอกัน) ตัวอย่าง เช่น ฉายาว]

๓. ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบากใช้ อิว-ศัพทเป็นตัวแทนแสดงอุปมา เช่น

๑) เหวเมว อัย กาโย มหาโจรสโม วิย^{๙๒}

๘๘ ดิวิธานนิพนธ์นี้ หน้า

๘๘ คติยานิพนธ์นี้ หน้า

๙๐ ดิวิธานนิพนธ์นี้ หน้า

๙๑ วิทยานิพนธ์นี้ หน้า

๙๒ วิทยานิพนธ์นี้ หน้า

กายนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน เปรียบเสมอด้วยมหาโจร

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ สม-ศัพท์ในบทว่า มหาโจรสโม

๒) อยญจ สมโน โคตโม อภิรุโป เทวสโม ตรุโน อุตตโน สมรูป มาตุคาม ลภิตวา สุข
เชยฺย.^{๙๓}

ก็พระสมณโคตมนี้ มีรูปงาม เปรียบด้วยเทพยงหนุ่มแน่น ควรจะได้มาตุคามที่มี
รูปร่างเสมอดนมาแนบชิด

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ สม-ศัพท์ในบทว่า เทวสโม

๔. ท่านผู้รจนาควมก็รสมการวิปากใช้ สหิส-ศัพท์เป็นตัวแสดงอุปมา เช่น

๑) ทวตฺตีสลกฺขณปติมณฺฑิตํ อสฺตียานุพฺยณฺชนานุรุชิตํ สิริณฺธโร วิชฺโชตมานํ วิชฺชูป
ภาชาลสทิสํ อเสสชนทสฺสน^{๙๔}

พระตถาคต ผู้ทรงประดับด้วยพระลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ผู้ทรงเปล่งปลั่งด้วย
อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ผู้ทรงไว้ซึ่งสิริ ผู้รุ่งเรืองอยู่ ผู้เช้นกับชายแห่งรัศมีที่เกิดจากสายฟ้า ผู้ควร
ทัศนาของชนที่เหลือ

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ สหิส-ศัพท์ในบทว่า วิชชูปภาชาลสทิสํ

๒) รชตทามสทิสํ โสณฺทํ ฯเปฯ รชนิกรสโมททิกณฺโณ จามรวิชนีสทิสो^{๙๕}

ได้เองวงซึ่งมีสีดังพวงเงินจับดอกปทุมสีขาว ฯลฯ มีใบหูกามดังดวงรัชนีกร มีปลาย
หางดังแส้จามรี

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ สหิส-ศัพท์ในบทว่า รชตทามสทิสํ และ จาม
รวิชนีสทิสो

๓) เหฏฺฐา อวิจิโต อุปริ ยาว ภาวคฺคา ติริยํ อปริยนตาสุ โลกาธูสุ สิทฺธตสทิสो
อุตตมปุริโส นาม นตฺถิ^{๙๖}

ในโลกธาตอันไม่มีที่สิ้นสุด เบื้องต่ำตั้งแต่เวจิมหานรก เบื้องสูงถึงภวคพรหม บุรุษ
ผู้เลิศเช่นกับพระสิทธัตถะหาไม่

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ สหิส-ศัพท์ในบทว่า สิทธตสทิสो

๔) ตสฺมี ขณฺเ มารปริสา ย “อหํ สกฺขี อหํ สกฺขี”ติ ปวตฺตสทโท ปถวิอนุทฺริยนสทฺทสทิส
โส อโหสิ.^{๙๗}

ในขณะนั้น เสียงของมารบริษัต์ดังอ้ออิงขึ้นว่า “เราเป็นพยาน เราเป็นพยาน” ได้
เป็นเหมือนเสียงแผ่นดินทรุด

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยบทอุปมานะคือ สหิส-ศัพท์ในบทว่า ปถวิอนุทริยนสททสทิส

๕) เอกสฺมี มหาสรสฺมีเป เอกํ อญฺชนปพฺพตสทิสํ รชตวณฺณทนต์ ปพฺพตกุฏฏมภา^{๙๘}

^{๙๓} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๙๔} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๙๕} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๙๖} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๙๗} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๙๘} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

พญาช้างใหญ่เชือกหนึ่ง เป็นเช่นกับภูเขาศูนย์นะ มีงามีสี่เพียดังสีแห่งเงิน มี
กระพองดั่งยอดภูเขา มีวงเหมือนช้างเอราวัณ ฯลฯ ในที่ใกล้สระน้ำขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง

ตัวอย่างนี้ประกอบด้วยอุปมานะคือ สทิส-ศัพท์ในบทว่า อณชนปพพตสทิส

๒. รูปกะ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย ท่านพระสังฆรักขิต
มหาสามี กล่าวไว้ว่า

อุปมานุปเมยยานิ

อเกทสส นิรูปนา

อุปมาว ตีโรฎต-

เกทา รูปก'มฺจุเต.^{๙๙}

ท่านพระคันธสารากิวังสเถระแปลไว้ว่า

อุปมาที่มีความต่างกันถูกปกปิดไว้เพราะยกขึ้นสู่ความ

ไม่ต่างกันแห่งอุปมานะและอุปไมย ท่านเรียกว่า รูปกะ

และและขยายความไว้ เนื้อความบางตอนว่า

คานานี้แสดงเรื่องรูปกาลังการ คือ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปมานะและ
อุปไมย หมายความว่า รูปกะนั้นก็คืออุปมานั้นเอง แต่เป็นเรื่องปกปิดความต่างกัน โดยยกเอาแต่
ความไม่ต่างกัน ของวัตถุที่เป็น อุปมานะ และอุปไมยขึ้นกล่าวไว้ ก็เป็นที่เข้าใจกันดี โดยไม่ต้องมีศัพท์
หรือความใดๆ ระบุ เช่นที่พูดกัน เป็นสามัญว่า โส เอโส (นั่นคือนี่) เอโส โส (นี่คือนั่น) เป็นอุปมาไปใน
ตัวอุปมา ในประเภท ที่กล่าวแล้ว คือ ปทํ อมพุชมิว (พระบาทเหมือนดอกบัว) ความต่างกันปรากฏ
ส่วนอุปมาที่ปกปิดความต่างกัน เช่น ปทมพุช (บัวบาท) ไม่ต้องระบุอุปมาเข้ามา ก็เป็นอันเข้าใจกันได้
ว่าเป็นอุปมา การแต่งที่ประกอบศัพท์ ทำนองนี้ เรียกว่า รูปกะ^{๑๐๐}

คัมภีร์สัมภารวิปากนี้ ประกอบด้วยรูปกาลังการจำนวนมาก ผู้วิจัยขอนำเสนอพอเป็น
ตัวอย่าง ดังนี้

๑) เอกสมิ มหาสรมิเป เอกํ อณชนปพพตสทิส ราชวณณทนต์ ปพพตกุฎุมภํ เอราวณ
โสณํ จามรีมิคฺพฺจณํ สุวณณวณณพินทุโสณํ คิริเมขลสทิสํ มหาคชินทํ ทิสว^{๑๐๑}

ได้เห็นพญาช้างใหญ่เชือกหนึ่ง เป็นเช่นกับภูเขาศูนย์นะ มีงามีสี่เพียดังสีแห่งเงิน มี
กระพองดั่งยอดภูเขา มีวงเหมือนช้างเอราวัณ มีหางเหมือนเนื้อจามรี มีวงมีหยาดน้ำซึ่งมีสีเพียดังสี
แห่งทอง เป็นเช่นกับเครื่องประดับยอดคิริ ในที่ใกล้สระน้ำขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง

ในตัวอย่างนี้ ท่านผู้รจนาเปรียบ สีของงาเหมือนสีของเงิน (ราชวณณทนต์) กระพองช้าง
เหมือนยอดภูเขา (ปพพตกุฎุมภํ) งวงช้างตัวนี้เหมือนงวงช้างเอราวัณ (เอราวณโสณํ) หางช้าง
เหมือนหางวัวจามรี (จามรีมิคฺพฺจณํ) หยาดน้ำซึ่งเกาติดที่งวงสะท้อนแสงเหมือนหยาดหยดสุวรรณาชาติ
(สุวณณวณณพินทุโสณํ) จะเห็นว่าในบทเหล่านั้น ไม่มีศัพท์ที่แสดงอุปมาเลย แต่บัณฑิตสามารถรู้ได้
ว่า นี่คือการเปรียบเทียบที่เหมาะสม

๒)

อโย สกฺกายนคโร

คตฺติจฺจนตฺติสฺสโต,

ชาติภยพฺพุตฺราโส

ชราโจรวิณฺมุโปโก.^{๑๐๒}

^{๙๙} สุโพธา. คานาที่ ๒๑๒

^{๑๐๐} สุโพธา. มัญชร. คำอธิบายคานา ๒๑๒.

^{๑๐๑} คูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๐๒} คูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

นครคือสักกายะ (ร่างกายของตน)นี้ อาศัยอยู่ติดชายแดน
คือคติน่ากลัวอย่างมากด้วยภัยคือชาติ มีโจรคือชราคอยดักปล้น
ในตัวอย่างนี้แสดงการเปรียบนครกับร่างกายของตน เปรียบชายแดนกับคติ เปรียบภัยกับ
ชาติ เปรียบโจรกับชรา ตามลักษณะของรูปกาลังการที่ไม่ประกอบอุปมาโชตกศัพท์ไว้โดยตรง

๓) ราคหตฤกฐาลาโธ โทสวาสวิสาลโย,
โมหุตคณากิณโณ โกรธรทสเสวิต.^{๑๐๓}

เป็นที่อยู่ของตระกูลข้างคือราคะ(ความกำหนัด)
กว้างขวางด้วยอำนาจของโทสะ(ความขัดเคือง)
เกลื่อนกล่นด้วยกลุ่มภูตคือโมหะ(ความลุ่มหลง)
อันรากษสคือโกรธ(ความโกรธ)ส่องแสงแล้ว

ในตัวอย่างนี้แสดงการเปรียบตระกูลข้างกับราคะ เปรียบของเขตที่อยู่ของตระกูลข้างกับ
โทสะ เปรียบกลุ่มภูตผีปีศาจกับโมหะ และเปรียบรากษสกับโกรธ

๔) อุปนาหาวพพหุโล มกขกมกณทเสวิต,
ปลาสโจจรโรโต อีสสาปจจตถิกากุโล.^{๑๐๔}

มากไปด้วยสัตว์ร้ายคืออุปนาหะ(ความผูกโกรธ)
อันกมกณทคือมกษะ(ความลบหลู่คุณท่าน)ส่องแสงแล้ว
อันโจรคือปฬาสะ(ความตีเสมอ)ประพฤติแล้ว
ครคร่ำไปด้วยข้าศึกคืออิสสา(ความริษยา)

ในตัวอย่างนี้แสดงการเปรียบสัตว์ร้ายกับอุปนาหะ เปรียบกมกณทกับมกษะ เปรียบโจร
กับปฬาสะ เปรียบข้าศึกกับอิสสา

๕) อวณณทุกคณธพหุโล วิตกมกขิตากุโล,
มทคณธพพหุโล ปมาทคณเสวิต.^{๑๐๕}

มากไปด้วยกลิ่นเหม็นคืออวัณณะ(โทษ) คลาล้ำไปด้วย
แมลงวันคือวิตก(ความตรึก) มากไปด้วยกลิ่นหอมคือมทะ(ความ
มัวเมา) ถูกคณะคือปมาทะ(ความประมาท)ส่องแสงแล้ว

ในตัวอย่างนี้แสดงการเปรียบกลิ่นเหม็นกับโทษ เปรียบแมลงวันกับวิตก เปรียบกลิ่นหอม
กับมทะ เปรียบพวกพวงหมู่คณะกับปมาทะ

๖) สีสปารมิภูมิย วิริยปารมิปาเทน ปติฏฐหิตวา ปญญาปารมิขัคค สทฐาหตเถน คเหตุวา
เสสปารมิโย ผลก กตวา ฯเปฯ^{๑๐๖}

โดยยืนบนปฐพีคือศีลบารมีด้วยเท้าคือวิริยบารมี ถือนดาบคือปัญญาบารมีด้วยมือคือศรัทธา
ทำบารมีที่เหลือให้เป็นโล่ห์

^{๑๐๓} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๐๔} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๐๕} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๐๖} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

ในตัวอย่างนี้ ท่านผู้รจนาเปรียบปฐพีกับศีลবারมี เปรียบเท้ากับวิริยবারมี เปรียบดาบกับปัญญาบาร์มี เปรียบมือกับศรัทธา และเปรียบโล่กับบารมีที่เหลือ โดยยกเอาแต่ความไม่ต่างกันของวัตถุที่เป็นอุปมานะและอุปไมยขึ้นกล่าวไว้ ไม่มีศัพท์หรือความใดๆ ระบุถึงอุปมาไว้โดยตรง

๒. สำนวนภาษาที่บ่งถึงโวหาร

งานประพันธ์จะเป็นที่ชื่นชอบของเหล่าเมธี ต้องเป็นงานประพันธ์ ต้องเว้นจากปทโทสะ วากยโทสะ และวากยัตถโทสะ ทั้งต้องประกอบด้วยสัททาลังการ อรรถาลังการ ดังกล่าวแล้วข้างต้นแล้ว ยังต้องเป็นงานประพันธ์โดยโวหารที่เรียกว่าอุปจาร และนัย ตามสมควรแก่ฐานะในที่นั้นๆ

อุปจาร

บัณฑิตทั้งหลาย เมื่อจะให้งานประพันธ์ของตนเป็นที่สนใจของผู้อ่านผู้ฟัง จึงมักใช้โวหารทางภาษาที่ท่านเรียกว่า อุปจาร เบื้องต้นควรทราบปรีภาสของอุปจารนั้นก่อน ท่านพระคันธสราภี วังสะกล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์ ด้วยคำว่า

สำนวนภาษานั้นเรียกว่า อุปจาระ คือ สำนวนที่เป็นไปใกล้ หมายถึง ความหมายแฝงที่ได้จากคำแสดงเหตุ คำแสดงผล หรือคำแสดงสถานที่ เป็นต้น ด้วยการพูดถึงสิ่งหนึ่งแล้วหมายรวมไปถึงอีกสิ่งหนึ่ง แบ่งออกเป็น ๑๒ ประเภท คือ

๑. การอุปจาระ กล่าวถึงเหตุ แต่มุ่งให้หมายถึงผล เช่น จกขุณา รูป ปสสติ (ย่อมเห็นรูปด้วยตา) กล่าวคือ คำว่า จกขุณา ระบุถึงดวงตา แต่ยังหมายถึงจักขุวิญญาณอีกด้วย เพราะดวงตาไม่อาจมองเห็นได้ เนื่องจากเป็นเพียงทวารให้จักขุวิญญาณมองเห็นเท่านั้น แต่สิ่งที่มองเห็นได้จริงๆ ก็คือ จักขุวิญญาณ อันเป็นจิตที่รู้อารมณ์ทางจักขุทวาร ดังนั้น คำว่า จกขุณา จึงเป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า การอุปจาระ คือ สำนวนที่กล่าวถึงเหตุคือดวงตาที่เป็นรูป แต่เจตนาหมายถึงผลคือจักขุวิญญาณที่เป็นนามอีกด้วย

๒. ผลอุปจาระ กล่าวถึงผล แต่มุ่งให้หมายถึงเหตุ เช่น โอทโน ปจฺเจเต (ย่อมหุงข้าวสุก) คำว่า โอทโน แม้จะระบุถึงข้าวสุก ดังอุทาหรณ์ว่า โอทโน ภุญฺชติ (ย่อมบริโภคข้าว) แต่เจตนาหมายถึงข้าวสาร ดังนั้น คำนี้จึงเป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า ผลอุปจาระ คือ สำนวนที่กล่าวถึงผลคือข้าวสุก แต่เจตนาหมายถึงเหตุคือข้าวสาร

๓. สติอุปจาระ กล่าวถึงสิ่งที่คล้ายคลึงกัน เช่น สีโห คายติ (นายสิงห์ร้องเพลง) คำว่า สีโห แม้จะกล่าวถึงราชสีห์โดยทั่วไป ก็หมายถึงนายสิงห์ผู้องอาจคล้ายราชสีห์ ดังนั้น คำว่า สีโห จึงเป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า สติอุปจาระ คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่คล้ายคลึงกัน

๔. ฐานอุปจาระ กล่าวถึงสถานที่ แต่มุ่งให้หมายถึงสิ่งที่อยู่ในสถานที่ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการเรียกผู้ที่อยู่อาศัยว่าเป็นที่อาศัย ดังคำว่า มณฺจา อุกกุฏฐ์ กโรนติ (เตียงนอนกระทำเสียงโห), มณฺจา โฆสนติ (เตียงนอนโหร้อง) คำว่า มณฺจา นี้กล่าวถึงผู้ที่อยู่บนเตียงว่าเป็นเตียง หรือดังคำว่า สพฺโพคาโม อาคโธ ตามรูปคำแล้วแปลว่า “บ้านทั้งหมดมา” ตามปกติแล้วบ้านจะมาไม่ได้ ความหมายที่แท้จริงของประโยคนี้ก็คือ “ชาวบ้านทั้งหมดมา” ดังนั้น คำว่า มณฺจา และ คาโม จึงเป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า ฐานอุปจาระ คือ สำนวนที่กล่าวถึงสถานที่ แต่มุ่งให้หมายถึงสิ่งที่อยู่ในสถานที่ ในภาษาไทยมีการใช้คำในลักษณะนี้เช่นกัน ตัวอย่างเช่น “ศาลตัดสิน” คำว่า ศาล เป็นสถานที่ จะเป็นผู้ตัดสินไม่ได้ ผู้ตัดสินที่แท้จริงคือผู้พิพากษาซึ่งเป็นผู้อยู่ที่ศาล

๕. ฐานอุปจาระ กล่าวถึงสิ่งที่อาศัย แต่มุ่งให้หมายถึงสถานที่ตั้ง เช่น ธา อาคจณฺติ (ธ เติณมา) คำว่า ธา แม้จะระบุถึงธ แต่เจตนาหมายถึงทหารถือธง ดังนั้น คำนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงสิ่งที่อาศัยคือธ แต่เจตนาหมายถึงสถานที่ตั้งคือทหารถือธง

๖. ฐานอุปจาระ กล่าวถึงคุณลักษณะ แต่มุ่งให้หมายถึงสิ่งที่มีคุณลักษณะ เช่น นิโล (เขียว) คำว่า นิโล แม้จะระบุถึงสีเขียว แต่เจตนาหมายถึงผ้าเขียว (นิโล ปฏฺฐ) เพียงไม่มีคำว่า ปฏฺฐ กล่าวไว้ชัดเจนเพราะเป็นส่วนทางภาษา ดังนั้น คำว่า นิโล จึงเป็นส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงคุณลักษณะคือสีเขียว แต่มุ่งให้หมายถึงสิ่งที่มีคุณลักษณะคือผ้าเขียว

๗. ฐานอุปจาระ กล่าวถึงสิ่งที่มีคุณลักษณะ แต่มุ่งให้หมายถึงคุณลักษณะ เช่น พุทธานุสสติ (การระลึกถึงพระพุทธคุณ) คำว่า พุทธ แม้จะระบุถึงพระพุทธเจ้า แต่เจตนาหมายถึงพระพุทธคุณ ดังนั้น คำนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงสิ่งที่มีคุณลักษณะคือพระพุทธเจ้า แต่มุ่งให้หมายถึงคุณลักษณะคือพระพุทธคุณ

๘. เอกเทศอุปจาระ กล่าวถึงบางส่วน แต่มุ่งให้หมายถึงหมู่ เช่น ภาตฺต ภูณชติ (ย่อมบริโภคน้ำ) คำว่า ภาตฺต (ข้าว) แม้จะระบุถึงข้าวอย่างเดียว แต่เจตนาหมายถึงข้าวและกับข้าว ดังนั้น คำนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงกล่าวถึงบางส่วนคือข้าว แต่เจตนาหมายถึงหมู่คือข้าวและกับข้าว

๙. เอกเทศอุปจาระ กล่าวถึงหมู่ แต่มุ่งให้หมายถึงบางส่วน เช่น สมฺพุทฺโธ มยา ทิฏฺฐุ (เราเห็นมหาสมุทฺธแล้ว) คำว่า สมฺพุทฺโธ (มหาสมุทฺธ) แม้จะระบุถึงมหาสมุทฺธทั้งหมด แต่เจตนาหมายถึงมหาสมุทฺธที่สายตาเห็นได้ ดังนั้น คำนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงหมู่คือมหาสมุทฺธทั้งหมด แต่เจตนาหมายถึงบางส่วนคือมหาสมุทฺธที่สายตาเห็นได้

๑๐. สมปีอุปจาระ กล่าวถึงที่ใกล้ แต่มุ่งให้หมายถึงสิ่งที่อยู่ใกล้ เช่น คงคายํ สสุสํ ติฏฺฐติ (ข้าวกำลังตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำคงคา) คำว่า คงคายํ (ในแม่น้ำคงคา) แม้จะระบุถึงแม่น้ำคงคา แต่เจตนาหมายถึงฝั่งที่อยู่ใกล้แม่น้ำ ดังนั้น คำนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงที่ใกล้คือแม่น้ำคงคา แต่เจตนาหมายถึงสิ่งที่อยู่ใกล้ฝั่งที่อยู่ใกล้แม่น้ำ

๑๑. ตัทธัมมอุปจาระ กล่าวถึงสภาพของสิ่งที่ไม่มีจริงนั้น คือ กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีจริงให้เหมือนมีจริง ดังคำว่า กจฺฉปโลม (หมวดเต่า) สสฺวิสาณ (เขากระต่าย) วาตปุปฺผ (ดอกกลม) วุณฺณปุตฺต (บุตรหญิงหมั้น) กกกฺกุโลหิต (เลือดปู)

๑๒. อเนกอุปจาระ กล่าวไว้โดยไม่ต่างกัน คือ กล่าวสิ่งที่เหมือนกันให้ต่างกัน หรือกล่าวสิ่งที่ต่างกันให้เหมือนกัน ตัวอย่างซึ่งกล่าวสิ่งที่เหมือนกันให้ต่างกัน เช่น สิลาปุตฺตกสฺส สริริ (แห่งลูกหินบด) คำว่า สริริ (แห่ง) ก็คือลูกหินบดนั่นเอง ไม่ใช่อย่างอื่น แต่คำนี้กล่าวถึงสิ่งเดียวกันคือลูกหินบดให้ต่างกันเหมือนเป็นสองสิ่ง หรือดังคำว่า กณฺนิการสฺส ทารุ (ไม้แห่งต้นกรรณิการ) ความจริงไม้ก็คือต้นกรรณิการนั่นเอง ไม่ต่างกัน แต่คำนี้กล่าวถึงสิ่งเดียวกันคือต้นกรรณิการให้ต่างกันเหมือนเป็นสองสิ่ง คล้ายกับคำว่า รมฺโญ ปุตฺโต (บุตรของพระราชา) ซึ่งหมายถึงบุคคลสองคน

ตัวอย่างซึ่งกล่าวสิ่งที่ต่างกันให้เหมือนกัน เช่น คามธมฺม (ข้อประพฤตินของชาวบ้าน) โดยคำว่า คาม ระบุถึงหมู่บ้าน แต่เจตนาหมายถึงชาวบ้าน จึงเป็นการกล่าวสิ่งที่ต่างกันคือหมู่บ้านและชาวบ้านให้เหมือนกันด้วยการประกอบใช้ คาม ศัพท์ ดังหลักฐานในคัมภีร์สารัตถทีปนีว่

คามธมมนติ เอตถ คามสทฺเทน คามวาสีโน วุตฺตา อภยฺยูปจฺจาเรนาติ อาห คามวาสิกมฺนุสฺสสถานฺติ.^{๑๐๗}

“ชาวบ้านผู้อยู่ในหมู่บ้านถูกกล่าวไว้ด้วย คาม ศัพท์ ในคำว่า คามธมม นี้ ด้วยการกล่าวโดยไม่ต่างกัน ฉะนั้น จึงกล่าวว่า คามวาสิกมฺนุสฺสสถาน (มนุษย์ผู้อยู่ในหมู่บ้าน)”

นอกจากนั้น คำว่า คามธมม ยังจัดเป็นฐานูปการะตามที่กล่าวไว้ข้างต้นอีกด้วย ที่จริงแล้วแม้อุปการะ ๑๑ อย่างนอกจากอภยฺยูปการะก็นับเข้าในอภยฺยูปการะ เพราะเป็นกล่าวไว้โดยไม่ต่างกัน แต่โบราณจารย์จำแนกย่อยออกเป็นการอุปการะเป็นต้นเพื่อให้เนื้อความปรากฏชัดเจน

แม้ในคัมภีร์สัมภารวีกานี้ก็พบอุปการะบางอย่างตามสมควร ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. การอุปการะ กล่าวถึงเหตุ แต่มุ่งให้หมายถึงผล เช่น เอรูปสฺส อาหารสฺส จกฺขุนาปิ อทฺธิจฺจุพฺพตฺยา เตน ปฏิกฺกุลาหาเรน อฏฺฐิยาโน^{๑๐๘} (พระองค์ก็ทรงอดอดพระทัยด้วยอาหารปฏิกูล เพราะอดทานนั้นยังไม่เคยพบเห็นอาหารชนิดนี้ แม้ด้วยพระจักขุ) คำว่า จกฺขุนา เป็นการอุปการะ เพราะหมายรวมถึงจักขุวิญญาณอีกด้วย ดังนั้น คำนี้ จึงเป็นโวหารทางภาษา ที่เรียกว่า การอุปการะ

๒. ผลอุปการะ กล่าวถึงผล แต่มุ่งให้หมายถึงเหตุ เช่น ตสฺมี นนฺทอสงฺเขยฺเยปิ อญฺเญ เอญฺปนฺนจสฺสสฺสสมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชีสุ. โปธิสฺสโต เตสฺสปี สนฺติเก มหาทานํ ทตฺวา มโนปฺนิธานํ อกาสิ.^{๑๐๙} (แม้ในอสงฺโขยี่ขวานั้นนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นจำนวน ๔๙๙ พระองค์ พระโพธิสัตว์ ได้ถวายมหายานในสำนักของพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วได้ทำมโนปนิธาน) ท่านผู้รจนาในเพียงคำว่า เอญฺปนฺนจสฺสสฺสสมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชีสุ. (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นจำนวน ๔๙๙ พระองค์) เป็นเพียงคำที่แสดงจำนวนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น และคำนี้เท่ากับเป็นการกล่าวถึงผล คือความสำเร็จแห่งการบำเพ็ญพุทธการกกรรม อันเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้อุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั่นเอง ดังนั้น คำนี้ จึงเป็นโวหารทางภาษา ที่เรียกว่า ผลอุปการะ

๓. สติอุปการะ กล่าวถึงสิ่งที่คล้ายคลึงกัน เช่น สเจ โข ปน อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺติ, อรหํ โหติ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก วิภูจฺจโท ภวิสฺสตี.^{๑๑๐} (ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระ อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก) ท่านผู้รจนาใช้คำว่า วิภูจฺจโท เป็นคำแสดงข้อเปรียบเทียบระหว่างกิเลส กับหลังคา โดยยึดตามรูปวิเคราะห์ที่พระอรธกถาแสดงไว้ ดังนี้ รากโทสโมหามานทิฏฐิกิเลสตนหาสงฺขาตํ ฉนฺทํ อารณํ วิภูํ วิทฺธิสฺสํ วิภูกํ เอเตนาติ วิภูจฺจโท.^{๑๑๑} (พระกุมารนี้ชื่อว่า วิภูจฺจโท (ผู้ไม่มีกิเลส) เพราะวิเคราะห์ว่า มีเครื่องปกปิดกิดขวาง กล่าวคือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และตัณหาเปิดแล้ว คืออันตนกำจัด ได้แก่ทำลายแล้ว) ข้อนี้เปรียบได้กับแสงสว่างส่องถึงพื้นในเมื่อหลังคาถูกทำลายออกไป ดังนั้น คำนี้ จึงเป็นโวหารทางภาษา ที่เรียกว่า สติอุปการะ

๔. คุณอุปการะ กล่าวถึงคุณลักษณะ แต่มุ่งให้หมายถึงสิ่งที่มีคุณลักษณะ เช่น

^{๑๐๗} สารตถ. ๒/๒๘.

^{๑๐๘} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๐๙} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๑๐} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๑๑} ที่. อ. ๒/๓๓/๓๙

อรหํ สุกโต โลเก	ภควา โลกปารคู
วิชาจรณสมปนโน	วิมุตติ ปรินายโก
เชฏโฐ สมมาภิสมพุทโธ	เสฏโฐ ปุริสสารถิ
สตถา เทวมนุสสานํ	พุทโธ อปฺปฏิปุคฺคโล. ^{๑๑๒}

(เป็นพระอรหันต์ เสด็จไปดีในโลก เป็นพระผู้มีพระภาค^{๑๑๓})

ผู้ถึงความสำเร็จในโลก เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

เป็นผู้หลุดพ้น เป็นผู้นำ

เป็นผู้เจริญที่สุด เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ

เป็นผู้ประเสริฐที่สุด เป็นบุรุษสารถิ

เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว

เป็นผู้ไม่มีบุคคลเปรียบ)

ในตัวอย่างนี้ ท่านผู้รจนาใช้คำว่า “อรหํ สุกโต” เป็นอาทิ ซึ่งเป็นบทพุทธคุณ แต่ความมุ่งหมายในการใช้ มุ่งแสดงเป็นคุณบทของคำว่า “พุทโธ” ซึ่งหมายถึงพระพุทธรูปเจ้านั่นเอง เพราะเพียงกล่าวว่า “อรหํ สุกโต” ก็สามารถทราบได้ว่ากำลังกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าผู้ทรงพระคุณนี้นั่นเอง ดังนั้น คำนี้ จึงเป็นโวหารทางภาษา ที่เรียกว่า คุณูปการะ

๕. เอกเทศยูปการะ กล่าวถึงหมู่ แต่มุ่งให้หมายถึงบางส่วน เช่น อธิสัพพชฺช ปพฺพชิตฺวา หิมวันตปเทส ฐมมิกํ นาม ปพฺพตํ นิสสาย ปวตฺตผลโกชโน หุตฺวา^{๑๑๔} (ออกบวชเป็นฤาษี อาศัยอยู่ในธัมมิกบรรพต ในหิมวันตประเทศ บริโภคแต่ผลไม้ที่หั่นเอง) คำว่า ปพฺพตํ นิสสาย นี้ แท้จริงแล้ว ท่านสร้างบรรณศาลาอาศัย อาศัยอยู่ ณ ตำบล(ส่วน)หนึ่งของธัมมิกบรรพตเท่านั้น ดังนั้น คำนี้ จึงเป็นโวหารทางภาษา ที่เรียกว่า เอกเทศยูปการะ

๖. สมัยยูปการะ กล่าวถึงที่ไกล แต่มุ่งให้หมายถึงสิ่งที่อยู่ใกล้ เช่น กมฺมณฺตฎฺฐาเน เอโก ชมพุทฺทโก พหฺลปฺลาโส สนฺทจฺฉาโย อโหสิ.^{๑๑๕} (ในสถานที่ประกอบพิธีมีต้นหว้าต้นหนึ่งใบหนามีเงาที่)

อเนกเทวพรหมคณปริวูโต สงกสสปุทฺทวารํ โอริยฺห โลกานุกฺคหํ กโรนฺโต สงคณฺหาติ.^{๑๑๖}

(มีหมู่เทวดาและพรหมมากมายแวดล้อม เสด็จลง ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสะ ได้ทรงกระทำการอนุเคราะห์แก่ชาวโลก)

^{๑๑๒} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๑๓} ที่ชื่อว่า เป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จ ประโยชน์ ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคาย ตัณหาในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วน แห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น (วิ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓-๑๖๔, สารตถ.ฎีกา (पालิ) ๑/๒๗๐)

อนึ่ง พุทธคุณนี้ ท่านแบ่งเป็น ๑๐ ประการ โดยแยกพุทธคุณข้อ ๖ เป็น ๒ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ยอดเยี่ยม (๒) เป็นสารถิผู้ที่ควรฝึกได้ (วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๔๓-๑๔๔/๓๐๐-๓๐๔, วิ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๗-๑๕๘)

^{๑๑๔} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๑๕} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๑๖} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

ทั้งสองตัวอย่างนี้ ตัวอย่างแรก แม้จะระบุถึงสถานที่ประกอบพิธีแรกนา แต่เจตนาหมายถึงสถานที่ไถ่ลานประกอบพิธีแรกนา ตัวอย่างหลัง แม้จะระบุถึงสถานที่ แต่จุดประสงค์หมายถึงสถานที่ไถ่ประตูเมือง ดังนั้น คำทั้งสองนี้ จึงเป็นโวหารทางภาษา ที่เรียกว่า สมীปุปการะ

๓.๒ วิธีการจารตัวหนังสือลงใบลานคัมภีร์สมภารวิปาก

คัมภีร์ใบลานบันทึกพุทธพจน์ และอรรถกถาเป็นต้น ซึ่งเป็นภาษาบาลี ที่โบราณจารย์ได้จัดสร้างขึ้น ปรากฏอยู่ตามวัดต่างๆ ทั้งในกรุงเทพและต่างจังหวัด มีทั้งบาลีอักษรขอม และบาลีอักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน นับเป็นภูมิปัญญาบรรพชน ที่รู้คิด รู้รักษาศาสนธรรม วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนความรู้ต่างๆ ให้ปรากฏคงอยู่ และสืบทอดกันเป็นมรดกมาถึงทุกวันนี้

สำหรับคัมภีร์สมภารวิปากฉบับใบลานเท่าที่ ร.ศ. สุภาพรรณ ณ บางช้างสำรวจพบมีดังนี้ :-

ต้นฉบับตัวเขียน มีต้นฉบับใบลานคัมภีร์สมภารวิปาก อักษรขอม ภาษาบาลี ในหอสมุดแห่งชาติ ๑๒ ฉบับ คือ

- จำนวนผูก ๒ ผูก เลขที่ ๗๑๖๓
- จำนวนผูก ๖ ผูก เลขที่ ๑๐๖๙๖
- จำนวนผูก ๑๐ ผูก เลขที่ ๑๐๖๙๖
- จำนวนผูก ๑๓ ผูก เลขที่ ๔๙๐๘ (พระยารัตนโกษาสร้าง พ.ศ. ๒๓๖๐)
- จำนวนผูก ๑๔ ผูก เลขที่ ๓ ๖ ๘ ๘ , ๓ ๖ ๙ ๒ , ๓ ๖ ๙ ๘ , ๓ ๗ ๐ ๖ ,

๓๗๐๗, ๖๕๒๘, ๖๕๘๓

- จำนวนผูก ๑๕ ผูก เลขที่ ๓๖๘๓ (พระยาศรีสหเทพ [เพ็ง] สร้าง)

ฉบับเลขที่ ๓๗๐๖ เรียกชื่อตามบัตรรายการว่า “สมภารวิปากสุดปาลี” นอกนั้นใช้ชื่อว่า “สมภารวิปาก”

นอกจากต้นฉบับตัวเขียนที่เป็นภาษาบาลีแล้ว ในหอสมุดแห่งชาติ ยังมีต้นฉบับตัวเขียนฉบับ แปลภาษาไทย ๒ ฉบับ เลขที่ ๔๑๙๖ และ ๗๒๑๓ มีจำนวนผูกเหลือมาฉบับละ ๑ ผูก ไม่สมบูรณ์

เป็นเวลาหลายศตวรรษ ที่พระเถระในเมืองไทยใช้เป็นคัมภีร์ใบลานจารึกตัวอักษรขอม บาลี เป็นตำราเรียนทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์ใบลานดังกล่าวนี้ นับเป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิ ที่ผู้วิจัยงานทางคัมภีร์พระพุทธศาสนา ควรใส่ใจอย่างยิ่ง เพราะเนื้อหาสาระของคัมภีร์นั้นๆ ย่อมลึกซึ้งแตกต่างกันไปตามประเภทของคัมภีร์ ปาฐะที่จารไว้มีผิดพลาดบ้าง ซึ่งกว่าจะสร้างเสร็จแต่ละคัมภีร์ ต้องใช้ความวิริยะอุตสาหะอย่างมากมาย ในที่นี้ ผู้วิจัยขอเสนอวิธีสร้างคัมภีร์ใบลาน วิธีเก็บรักษาเป็นต้น ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ วิธีการเตรียมใบลานจารหนังสือ^{๑๑๗}

การจัดเตรียมใบลานเพื่อนำมาทำคัมภีร์นั้น เบื้องต้นต้องรู้จักต้นลาน^{๑๑๘} ก่อน ต้นลานเป็นต้นไม้ป่า ลักษณะลำต้นและใบเหมือนต้นตาล มีอายุประมาณ ๑๘-๒๐ ปี จึงจะออกดอก ออกผล เมื่อกดอกออกผลแล้ว ต้นก็จะตายไป สำหรับผลลาน มีลักษณะขาวใสเหมือนลูกชิต นำมาเชื่อมรับประทานเป็นของหวาน หรือใส่ในไอศกรีม

ดังกล่าวแล้วว่า ต้นลานเป็นต้นไม้ป่า มักขึ้นในป่าเขตจังหวัดสระบุรี ลพบุรี ขอนแก่น และปราจีนบุรี เป็นต้น กล่าวกันว่า ยิ่งเข้าป่าลึกมาก ก็ยิ่งได้ใบลานที่มีคุณภาพมาก

ใบลานที่จะนำมาใช้จารหนังสือได้นั้น ต้องเป็นใบลานที่เรียกกันว่าเพสลาด คือใบอ่อนที่สอง ซึ่งเริ่มจะคลี่กลับใบออกนั่นเอง ดังนั้น ในแต่ละปี แต่ละต้น จะตัดได้เพียง ๒ ใบ เมื่อตัดยอดที่ ๑ แล้ว จะเหลือใบลานยาวประมาณ ๕๐-๗๐ ซม. แล้วแยกใบลานออกด้วยวิธีสาดขึ้นไปบนฟ้า ให้ตกลงเกลื่อนพื้น ทิ้งให้ตากแดดตากน้ำค้าง ประมาณ ๓ วัน ๓ คืน แล้วเก็บรวบรวมไว้ จากนั้นผู้ตัดลาน จะเดินทางตัดต่อไป ประมาณ ๑ เดือน เทียวกลับก็จะแวะตัดใบลานยอดที่สอง ซึ่งเพิ่งจะคลี่ใบอ่อนได้ขนาดพอดี เมื่อได้ใบลานตามต้องการแล้ว จึงมัดรวมกัน ซึ่งแต่ละมัดจะมีใบลาน ๒,๐๐๐ ใบ เรียกว่า “ซองหนึ่ง” แต่โบราณมามีวิธีกำหนดนับลานดังนี้

ใบลาน ๒ ใบ เท่ากับ ๑ ก้าน

ใบลาน ๕๐ ก้าน เท่ากับ ๑ แหนบ

ใบลาน ๒๐ แหนบ เท่ากับ ๑ ซอง

ใบลานที่รวบรวมได้มาทั้งหมด มีขนาดไม่เท่ากัน ก่อนจะนำไปใช้ประโยชน์ จำต้องคัดเลือกให้ได้ขนาดเท่าๆ กัน^{๑๑๙} ตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ แล้วจึงนำไปเจียรก้านลานออก^{๑๒๐} ขนาดของใบลานที่ใช้มีชื่อเรียกต่างๆ กันไป คือ ลานหนังสือ ลานหนึ่ง ลานสอง ลานสาม ลานสี่ ลานห้า ลานหก ลานจั่ว ลานเส้นและลานตลาด เป็นต้น

ลานหนังสือ มีขนาดหน้าลานกว้างกว่าลานชนิดอื่นๆ โดยทั่วไป มีขนาดกว้างประมาณ ๖-๘ ซม. ส่วนลานชนิดที่เหลือมีขนาดหน้ากว้างเล็กกลัดกันลงมาตามลำดับ โดยเฉพาะใบลานจั่วมีขนาดหน้ากว้างแคบที่สุด

ลานเส้นนั้น คัดเลือกเอาแต่ลานที่มีสีขาวสะอาดแล้วนำมาตัดเป็นเส้นกว้างขาด ๒-๓ ซม. เพื่อใช้สำหรับสานของใช้ต่างๆ

ลานตลาดมิได้ใช้เป็นลานจารหนังสือ แต่มีวิธีการจัดเตรียมเช่นเดียวกับลานสำหรับการใช้จารหนังสือ เว้นแต่เมื่อเวลาแทงลาน อาจเรียงซ้อนใบลานที่หลายๆ ใบ โดยใช้ขนอบลานเป็นแบบ^{๑๒๑} แทงให้เป็นรู ๒ รู การเตรียมใบลานประเภทนี้จึงไม่ต้องการความละเอียดพิถีพิถันมากนัก ใน

^{๑๑๗} ก่องแก้ว วีระประจักษ์ น.ส., สารนิเทศจากคัมภีร์ใบลานสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โอเดย์ สแควร์, ๒๕๔๕)

^{๑๑๘} ดูภาพที่ ๑ ในภาคผนวก ข

^{๑๑๙} ดูภาพที่ ๒ ในภาคผนวก ข

^{๑๒๐} ดูภาพที่ ๓ ในภาคผนวก ข

^{๑๒๑} ดูภาพที่ ๔ ในภาคผนวก ข

การแทงลานนิยมใช้ขนอบลานสองเป็นแบบแทงลาน จากนั้นจึงตัดลานออกเป็นแผ่นเล็กๆ สำหรับจำหน่ายในประโยชน์ในการรองสีผืนเป็นต้น

เมื่อคัดเลือกลานตามขนาดที่ต้องการได้แล้ว นำมาเจียนก้านออก ลานที่เจียนก้านออกแล้วจะมีลักษณะเป็นแผ่นบางๆ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีความยาวประมาณ ๕๐ ถึง ๗๕ ซม. กว้างประมาณ ๔ ถึง ๘ ซม. นำใบลานที่เจียนก้านออกแล้ว มาวางเรียงซ้อนกัน ๒๐-๓๐ ใบ ขดม้วนให้กลม ใช้ก้านลาน หรือเชือกมัดไว้ แล้วนำไปแช่น้ำ ๑ คืน หรือ ๑ วัน ๑ คืน ในบางท้องถิ่นทางภาคเหนือของประเทศไทย เช่นที่จังหวัดลำพูน เชียงใหม่ เป็นต้น นิยมนำใบลานไปต้มในน้ำข้าวข้าว ซึ่งชาวพื้นเมืองเรียกว่าน้ำข้าวหมก ต้มให้เดือด แล้วจึงนำออกผึ่งหรือตากให้แห้ง ขณะตาม ต้องตั้งส้นลานขึ้น เพื่อป้องกันหน้าลานบิดงอในเวลาแห้ง ในการตากควรตากทั้งแดดและน้ำค้างประมาณ ๒-๓ วัน วิธีต้มแล้วนำมาตากนี้ จะทำให้ลานเหนียวและนิ่ม และขาวขึ้น จึงนิยมทำกันในฤดูหนาว ซึ่งเป็นฤดูที่มีน้ำค้างมาก

เมื่อใบลานแห้งสนิทแล้ว ต้องคลี่ออกจากม้วน เช็ดทำความสะอาดที่ละใบ ก่อนจะนำมาแทงลาน ซึ่งใช้ขนอบเป็นพิมพ์สำหรับแทงลานโดยเฉพาะ ขนอบที่กล่าวถึงนี้มีรูปร่างและขนาดเท่ากับลานชนิดต่างๆ ทำด้วยไม้ ใช้ประทับเป็นขอบของใบลานทั้งด้านหน้าและด้านหลังรวม ๒ อัน เช่น ขนอบลานหนังสือ ขนอบลานหนึ่งเป็นต้น นำใบลานที่แทงแล้ว ประมาณ ๑๐ ถึง ๒๐ ใบเรียงซ้อนกัน ประทับด้วยขนอบขนาดที่ต้องการ ใช้มีดที่มีความคมมากๆ ตัดลานให้เสมอกันและได้ระดับกับขนอบใบลานทั้ง ๔ ด้าน^{๑๒๒} ขนอบที่ใช้ตัดลานในปัจจุบัน นิยมใช้เป็น ๒ แบบ เมื่อตัดลานแล้ว นิยมใช้ก้านลานเป็นไม้กลัดร้อยรัดใบลานเข้าด้วยกัน^{๑๒๓} ให้ได้กับหนึ่ง ซึ่งมีใบลานประมาณ ๕๐๐ ใบ^{๑๒๔} จัดลานในกับให้เรียบเสมอกันทั้ง ๔ ด้าน แล้วมัดเป็น ๓ ตอน ก่อนที่จะใช้ขนอบประทับกับหน้าหลัง พร้อมทั้งมัดรวมกันให้แน่นอีกครั้งหนึ่ง^{๑๒๕} ในขั้นตอนนี้อาจนำไปอัดด้วยเครื่องอัด^{๑๒๖} เพื่อให้หนาแน่นมากขึ้นไปอีก

เพื่อป้องกันการขึ้นรา ต้องนำใบลานที่มัดหรืออัดให้แน่นแล้ว วางไว้ปล่อยให้แห้งเอง หรือนำเข้าเตาอบ ทำให้แห้งเร็วขึ้น เตาอบลานนิยมก่อด้วยอิฐ มีช่องใส่ไฟอยู่ตอนล่าง และมีท่อส่งความร้อนไปทั่วเตา โดยใช้เกลบเป็นเชื้อเพลิง ในการอบ ไฟจากเกลบจะกลุ่นไปเรื่อยๆ จนกว่าจะมอดไปเอง ความร้อนจะระอุอยู่ในเตาไปจนถึงวันรุ่งขึ้น จึงใส่เชื้อเพลิงอีกครั้งหนึ่ง แล้วทิ้งไว้จนเตาเย็นสนิท จากนั้นจึงเปิดเตานำใบลานที่แห้งสนิทออกมา

ใบลานแต่ละกับที่แห้งสนิทแล้ว จะยังมีขอบลานที่ยังไม่เรียบเสมอกัน จึงต้องนำใบลานทั้งกับมาไสขอบด้วยกบ ทำขอบใบลานให้เรียบเสมอกันทั้ง ๔ ด้าน^{๑๒๗} จากนั้นแกะมัดออกแล้วทำความสะอาดที่ละใบอีกครั้งหนึ่ง ด้วยวิธีโรยทรายละเอียดที่คว่ำ หรือตากแดดให้ร้อนลงบนใบลาน แล้วใช้ลูกประคบลูบไปมา ให้ผิวหน้าลานเรียบ พร้อมทั้งใช้ผ้าแห้งเช็ดทำความสะอาด จากนั้นจึงใช้เหล็กแหลม

^{๑๒๒} ดูภาพที่ ๕ ในภาคผนวก ข

^{๑๒๓} ดูภาพที่ ๖ ในภาคผนวก ข

^{๑๒๔} ดูภาพที่ ๗ ในภาคผนวก ข

^{๑๒๕} ดูภาพที่ ๘ ในภาคผนวก ข

^{๑๒๖} ดูภาพที่ ๙ ในภาคผนวก ข

^{๑๒๗} ดูภาพที่ ๑๐ ในภาคผนวก ข

เผาไฟ เจาะตามช่องที่แทงไว้ตอนแรก แล้วจัดใบลานเข้าผูก แต่ละผูกจำนวน ๒๔ ใบ ซึ่งเป็นลานที่พร้อมจะใช้จารหนังสือได้ทันที^{๑๒๘}

แต่ถ้าจะนำลานนี้ ไปพิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์สมัยใหม่ ต้องนำลานไปลบไฟเสียก่อน ในการลบไฟนี้ ต้องใช้ลานด้านมนวางบนถ่านไฟอ่อนๆ ให้ใบลานผ่านไฟเพียงด้านเดียว ตลอดทั้งหน้าลาน แล้วใช้ผ้าสะอาดเช็ดลานให้ขึ้นมันทั่วกันทั้งสองหน้า แล้วเข้าผูกไว้เตรียมพร้อม สำหรับการนำไปใช้งานตามวัตถุประสงค์

๓.๒.๒ การจารหนังสือลงใบลาน

การจารใบลานมีกรรมวิธีพิเศษโดยเฉพาะ ก่อนจารใบลาน ต้องตีเส้นลงบนใบลานก่อน การตีเส้น บนใบลาน ต้องใช้เชือกเหนียวซึ่งกับกรอบไม้ ซึ่งมีขนาดยาวกว้างกว่าหน้าลานเล็กน้อย ตามจำนวนเส้นบรรทัดที่ต้องการ ซึ่งโดยทั่วไป จำนวนหน้าลานจะมี ๕ – ๕ บรรทัด แต่ที่นิยมมากที่สุดคือ ๕ บรรทัด

เครื่องมือประกอบการจาร^{๑๒๙} ที่นับว่าจำเป็นอีกอย่างหนึ่งคือ “หมอนรองลาน” หมอนนี้ทำจากใบลานยาวประมาณ ๑๕-๒๐ เซนติเมตร ซึ่งเรียงซ้อนกัน ๖-๗ ใบ เย็บลานนี้ให้ติดกัน ใช้ผ้าหุ้มโดยรอบ เย็บขอบให้เรียบร้อยสวยงาม ที่ด้านซ้ายและขวาของหมอนรองลาน นิยมใช้ลานเส้นกว้างประมาณ ๑-๑.๕ เซนติเมตร พันไว้เพื่อใช้เป็นเข็มขัดใบลานขณะจารหนังสือ และที่ข้างหมอนด้านยาวจะมีไม้ไผ่เหลาแบบกว้างประมาณ ๐.๕-๑ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๗-๑๐ เซนติเมตร จำนวน ๔ อัน (หรือใช้เส้นตอกอย่างแข็ง) เสียบอยู่ตามร่องลานมุมละ ๒ อัน เพื่อใช้เป็นที่ค้ำลานซึ่งใช้เป็นต้นฉบับ ในขณะที่คัดลอกข้อความ

อุปกรณ์การจาร หรือเขียนใบลานคือ “เหล็กจาร” มีลักษณะเหมือนเหล็กหมาดปลายแหลม มีด้ามถือด้วยไม้หรือเขาสัตว์ กระจุก งา รูปกลมบ้างเหลี่ยมบ้าง ใหญ่ เล็ก อ้วน ผอม ตามความถนัดของผู้ใช้ ส่วนที่เป็นเหล็กแหลมนั้นจะโผล่ออกมาจากด้ามถือ ในขณะที่จารตัวหนังสือ ต้องฝนให้แหลมคมตลอดเวลา ทั้งนี้เพื่อช่วยให้เส้นอักษรเรียบ รูปปลายเส้นอักษรงามไม่เป็นเส้น เพราะใบลานมีเส้นใยที่เหนียว หากเหล็กแหลมไม่แหลมคมจะตัดเส้นใยไม่ขาด หรือขาดแต่ไม่เรียบ นอกจากนั้น อาลักษณ์ หรือช่างจารหนังสือควรนั่งในท่าที่ตนเองรู้สึกสบายที่สุด สามารถจารหนังสือได้คล่อง ซึ่งส่วนใหญ่จะนั่งกับพื้น ชันเข้าข้างหนึ่ง หลังพิงเสา หรือฝาผนังห้อง วางมือซ้ายบนเข่าที่ยกขึ้น ในมือมีหมอนรองลานถืออยู่ในท่านหงายมือขึ้น ที่หมอนมีลานเปล่าซึ่งติดเส้นบรรทัดไว้ แล้ววางอยู่ข้างบนให้หัวแม่มือวางทับบนใบลานนั้น ใช้มือขวาถือเหล็กจาร จรดปลายเหล็กจารลงที่เส้นบรรทัด ซึ่งแต่ก่อนนิยมจารตัวอักษรใต้เส้นบรรทัด พร้อมกับใช้หัวแม่มือซ้ายรอง และช่วยดันเหล็กจารให้เคลื่อนไป ทั้งนี้ เพื่อช่วยให้เหล็กจารที่เจาะลงบนเนื้อลาน ลากเส้นเป็นรูปอักษรโดยรักษาน้ำหนักมือ ไม่ให้เหล็กจารลงลึกเกินไป เพราะใบลานบางมาก และต้องจารอักษร ๒ หน้า^{๑๓๐} หากลงน้ำหนักมาก ลานอาจทะลุ หรือเห็นเป็นรอยรูปอักษรอีกหน้าหนึ่งได้นั่นเอง

^{๑๒๘} ดูภาพที่ ๑๑ ในภาคผนวก ข

^{๑๒๙} ดูภาพที่ ๑๒ ในภาคผนวก ข

^{๑๓๐} ดูภาพที่ ๑๓ ในภาคผนวก ข

เมื่อจารข้อความลงลานจบแล้ว จะเห็นรูปลายเส้นอักษรเป็นสีขาว อ่านได้ไม่ชัดเจน ดังนั้นจึงต้องลบหน้าลานเหล่านั้นด้วยเขม่าไฟผสมกับน้ำมันยางให้ทั่ว เพื่อให้สีดำของเขม่าไฟ ผังลงในร่องที่เป็นรูปตัวอักษร โดยใช้ลูกประคบลูบไปมาจนทั่วลาน แล้วใช้ทรายละเอียด ซึ่งต้องทำให้ร้อนด้วยวิธีคั่วบนเตาไฟ หรือจะตากแดดให้ร้อนก็ได้ ทรายทรายร้อนนั้นบนหน้าลานนั้น แล้วใช้ลูกประคบสะอาดลบเขม่าไฟผสมน้ำมันยางนั้นออกให้หมดจากหน้าลาน ผิวหน้าของลานจะขาว และสะอาดเห็นลายเส้นอักษรผุดขึ้นเป็นสีดำอย่างเด่นชัด^{๑๓๑}

เรื่องที่จารลงใบลานแต่ละเรื่องมีความสั้นยาวของเนื้อเรื่องไม่เท่ากัน จำนวนผูกจึงมีมากน้อยไม่เท่ากัน บางเรื่องอาจจบภายใน ๕ ผูก แต่เรื่องอื่นอาจมีถึง ๒๐ ผูกก็ได้ หนังสือใบลานเรื่องหนึ่งๆ จะมีจำนวนผูกเท่าใดก็ตามนับรวมเป็นคัมภีร์หนึ่ง สำหรับคัมภีร์สัมภารวิปากนี้ มีจำนวน ๑๕ ผูก และหนังสือใบลานที่จัดลำดับเรียงเลขที่ผูกตั้งแต่ต้นจนจบเรื่องแล้ว นำเข้าประทับมัดรวมกันให้แน่น แล้วใช้กบไสขอบลานทั้ง ๔ ด้าน ให้เรียบเสมอกันอีกครั้งหนึ่ง ถ้าจะตกแต่งขอบลาน หรือปกลานก็ต้องทำในตอนนี้อยู่ ถ้าไม่ทำ ก็จัดว่าเสร็จวิธีการจารใบลาน

นอกจากการจารแล้ว ยังมีวิธีเขียนอักษรบนใบลานอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งใช้ฟูกันขุบหมึก หรือสีเขียนรูปอักษรแทนการจาร รูปอักษรที่เขียนด้วยวิธีนี้ เรียกว่า “เส้นขุบ”^{๑๓๒}

๓.๒.๓ การเก็บรักษาคัมภีร์และตัวอย่างการปริวรรต

คัมภีร์ใบลานอาจมีเนื้อความสั้นยาวไม่เท่ากัน อาจสั้นแต่ ๕ ผูก หรือยาวถึง ๑๐, ๒๐, ๓๐ ผูก ก็เป็นได้ ดังนั้นการเก็บรักษาคัมภีร์ใบลาน แต่ละคัมภีร์จึงใช้ไม้ประทับหน้าหลังมัดให้แน่น แล้วห่อผ้า

วิธีห่อคัมภีร์ใบลาน ใช้ผ้ารูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้างยาวกว่ามัดคัมภีร์ ประมาณ ๒-๓ เท่า หรือประมาณ ๗๐ x ๑๔๐ ซม. ส่วนใหญ่นิยมใช้ผ้า ๒ ผืนเย็บติดกันซ้อนเป็นสองชั้น ชั้นนอกเป็นผ้าคุณภาพดี ชั้นในเป็นผ้าธรรมดา^{๑๓๓} วางมัดคัมภีร์ที่กึ่งกลางตามความยาวของผ้า แล้วพันผ้าห่อคัมภีร์ด้านยาวจนหมดผ้า พับชายผ้าด้านหัวและด้านท้ายเข้ามาทับซ้อนกันก่อน แล้วมัดด้วยเชือกเส้นเดียวยาวติดต่อกัน เชือกมัดคัมภีร์นี้ทำด้วยวัสดุต่างๆ กัน เช่น ปอ ป่าน ไหม ทอเป็นเส้นเชือก หรือบางทีผู้สร้างมีศรัทธามาก จำนำเส้นผมของตนมาถักเปียต่อเป็นเส้นยาว ใช้มัดคัมภีร์แทนเชือกก็มี การมัดคัมภีร์ต้องมัดทางด้านขวา วนเชือกรอบห่อคัมภีร์ โดยทั่วไปนิยมวนเชือกเป็นช่วงๆ ละ ๓ รอบ วนระยะให้ได้ ๕ ช่วงพอดี และเมื่อมัดคัมภีร์ครบ ๕ ช่วงแล้ว เหน็บปลายเชือกไว้โดยไม่ต้องผูกเงื่อน^{๑๓๔}

เนื่องจากรูปลักษณะของคัมภีร์ใบลาน มีความยาวมากกว่าความกว้าง และมีน้ำหนักเบา อีกทั้งเรื่องที่จารลงในคัมภีร์ส่วนใหญ่ เป็นเรื่องในพระพุทธศาสนา ซึ่งชาวไทยนับถือพระพุทธศาสนา ได้กำหนดให้คัมภีร์ใบลานเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพบูชา หวงแหนและถนอม จึงจัดเก็บรักษาด้วยการห่อผ้า มัดเชือก

^{๑๓๑} ดูภาพที่ ๑๔ ในภาคผนวก ข

^{๑๓๒} ดูภาพที่ ๑๕ ในภาคผนวก ข

^{๑๓๓} ดูภาพที่ ๑๖, ๑๖/๑ ในภาคผนวก ข

^{๑๓๔} ดูภาพที่ ๑๗, ๑๗/๑ ในภาคผนวก ข

เมื่อห่อผ้ามัดเชือกเรียบร้อยแล้ว ต้องทำป้ายบอกชื่อคัมภีร์ที่อยู่ในห่อเรียกว่าฉลาก^{๑๓๕} ซึ่งจะเสียบไว้ที่หน้ามัดคัมภีร์ วัตถุที่ใช้ทำฉลาก มีได้หลายชนิด ได้แก่ ไม้ งา ทองเหลือง อาจตกแต่งฉลากให้ดูงดงามด้วยลวดลาย โดยนิยมเรียกชื่อฉลากตามวัตถุที่ใช้ว่า ฉลากไม้ ฉลากงา ฉลากทองเหลือง และฉลากที่หอยกดอกด้วยเส้นไหมเป็นตัวอักษรบอกชื่อคัมภีร์ เรียกว่า ฉลากทอง

สมัยก่อน นิยมเก็บคัมภีร์ใบลานที่จารึกคำสอนทางพุทธศาสนา ที่มัดและห่อผ้า ติดฉลากวางซ้อนกันเป็นชั้น ไว้ในตู้ ซึ่งตั้งเรียงเป็นลำดับไว้ในห่อไตร สำหรับห่อไตร^{๑๓๖} นิยมสร้างไว้ในที่มีน้ำล้อมรอบจะเป็นสระน้ำธรรมชาติ หรือสระที่สร้างขึ้นก็ตาม เพื่อป้องกันปลวกเข้ากัดกินทำลาย

๓.๓ สรุปความประจักษ์

จากการศึกษาวิเคราะห์สัมภาระวิปากในบทที่ ๓ ทำให้ผู้วิจัยได้พบเห็นแง่มุมและความสำคัญ ที่ยกขึ้นเป็นกรณีศึกษาโดยสังเขปดังนี้

(๑) เห็นว่าชื่อของคัมภีร์ว่า “ปาฬิสมภารวิปากสูตร” นี้ น่าจะเป็นชื่อที่ถูกตั้งขึ้นในภายหลัง ส่วนชื่อท่านผู้รจนาทั้งขึ้น น่าจะเป็น สมภารวิปากสูตร อย่างไรก็ตาม นี่เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน เพราะคัมภีร์นี้ไม่มีทั้งสัญญาธิปัญจกะ และนิคมณฑล

(๒) เห็นว่า คัมภีร์นี้ แม้ไม่มีประวัติผู้แต่ง คัมภีร์ และยุคสมัย แต่ยังสามารถวิเคราะห์จากความเกี่ยวของเนื้อหาในคัมภีร์ได้ทั้งก่อนหน้าและหลังจากที่คัมภีร์นี้เกิดขึ้น

(๓) เห็นโครงสร้างใหญ่น้อย ที่สืบทอดกัน เหมือนการนำทัฬหสัมภาระใหญ่น้อย มาดัดต่อเสริมสร้าง จนกลายเป็นเรือนโอ้อ่าหลังงาม

(๔) เห็นลักษณะงานประพันธ์ประเภทวิมุตติตามหลักอภิปรัชชาที่คณิศรนาคราชนิยมยกย่อง และใช้เป็นแบบ เหมือนแม่พิมพ์

(๕) เห็นงานประพันธ์คัมภีร์สัมภารวิปาก แม้อาศัยรวบรวมเนื้อความส่วนที่เป็นพุทธประวัติจากคัมภีร์ระดับต่างๆ มาเรียบเรียงประมวลเป็นคัมภีร์ใหม่ ด้วยความอุตสาหะ

(๖) ได้เห็นวิธีและความอุตสาหะในการสร้างคัมภีร์ใบลาน ตลอดจนวิธีเก็บรักษาคัมภีร์ที่สร้างแล้วนั้นให้คงอยู่เพื่อเป็นแสงสว่าง แก่ปัญญาชนผู้มีจักขุดี

^{๑๓๕} ดูภาพที่ ๑๘, ๑๘/๑ ในภาคผนวก ข

^{๑๓๖} ดูภาพที่ ๑๙, ๑๙/๑ ในภาคผนวก ข

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความเกี่ยวข้องของเนื้อหาในคัมภีร์สัมภารวิบาก กับเนื้อหาในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องและคุณค่า

๔.๑ ความเกี่ยวข้องของเนื้อหาคัมภีร์

๔.๑.๑ เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พระไตรปิฎก

เนื่องจากคัมภีร์สัมภารวิบากนี้ เป็นคัมภีร์คั่นถันตระกูลพระพุทธรูปประวัติ บันทึกความเป็นมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสาวก พระสาวิกายาวัตรรูป ตลอดจนอุบาสกบางท่าน ดังนั้น ท่านผู้รจนาจึงต้องมีแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ

สำหรับแหล่งข้อมูลสำคัญ ที่พระคณาจารย์ นิยมนำมาเรียงร้อยเป็นคั่นถันเล่มใหม่นั้น คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคั่นถันตระกูล

คัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งหมด แสดงประวัติของพระพุทธรูปเจ้ากระจัดกระจายกันเป็นตอนๆไป มิได้มีในที่แห่งเดียวกันทั้งหมด แต่เมื่อว่าโดยความเป็นจริง ทุกสิกขาบทในพระวินัย ทุกสูตรในพระสุตตันตปิฎก ละทุกบทในพระอภิธรรม ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของพุทธรูปประวัติทั้งสิ้น เช่น

พระวินัยปิฎก :-

เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ เป็นต้นไป แสดงเหตุการณ์อันเป็นส่วนพุทธรูปประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ เข้าจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา ที่เมืองนี้ พระองค์ทรงได้รับผลของกรรมที่ตนครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงสอนศิษย์จำนวน ๕๐๐ คน ทั้งตนและศิษย์ได้เคยดาบบริภาษพระสาวกของพระสุสพุทธเจ้าไว้ในอดีตชาติ ทำให้ต้องเสวยข้าวแดงตลอด ๑ พรรษา ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบาก ได้นำเนื้อความในคัมภีร์นี้ มาเรียบเรียงเป็นเนื้อความในงานประพันธ์ของตน ตอนที่ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคเสวยอุทกวิบากข้อที่ ๙

เล่มที่ ๒ แสดงเหตุการณ์อันเป็นส่วนพุทธรูปประวัติ ตอนแสดงบัญญัติในศีลคัมภีร์กัณฑ์เป็นต้น

เล่มที่ ๓ แสดงเหตุการณ์อันเป็นส่วนพุทธรูปประวัติ ตอนแสดงสิกขาบทปาติโมกข์ บัญญัติสิกขาบทต่างๆ สำหรับภิกษุณี

เล่มที่ ๔ ข้อที่ ๑ เป็นต้นไป แสดงพุทธรูปประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ใหม่ๆ เสวยวิมุตติสุข ๗ สัปดาห์ สหปติพรหมทูลาธารณาแสดงธรรม โดยพิจารณาเห็นเวไนยสัตว์ ๓ เหล่า ที่สามารถเข้าใจสภาวะธรรม และตรัสรู้ตามได้ ตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดเบญจวัคคีย์ ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา ตรัสสอนตถลักขณสูตรโปรดเบญจวัคคีย์ ตรัสอนุปพุทธานุสสและอภิญญาเทสิตธรรมโปรดพระยสพร้อมครอบครัว ตรัสอาทิตตปริยายสูตรโปรดภิกษุผู้เคยเป็นชฎิล ตรัสอนุปพุทธานุสสและอภิญญาเทสิตธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสาร พร้อมมหาชนชาวมคธ ทรงรับพระเวฬุวันมหาวิหาร เป็นอาวาส ข้อ ๑๐๕ เป็นต้นไป แสดงพุทธรูปประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค อนุญาติบรรพชาสามเณรราหุล พระเจ้าสุทโธทนมหาราช เสด็จเข้าเฝ้าทูลขอพร พระคณาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์พุทธรูปประวัติ ต้อง

อาศัยเนื้อความในพระวินัยปิฎกเล่มนี้เป็นส่วนประกอบในการเรียบเรียงพุทธประวัติตอน ตรัสรู้ใหม่ๆ
เสวยวิมุตติสุขเป็นต้น จนถึงพระเจ้าสุทโธทนมหาราชเสด็จเข้าเฝ้าทูลขอพร

ข้อที่ ๖๙ เป็นต้นไป แสดงเหตุการณ์อันเป็นส่วนพุทธประวัติ ตอนพระผู้มีพระภาค ทรง
อนุญาตการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา เป็นครั้งแรก

เล่มที่ ๕ ข้อที่ ๓๐๖ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตการ
กรานกฐินของสงฆ์ คณะ และบุคคล

ข้อที่ ๓๔๙ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับ
คหบดีจีวร ตามที่หมอชีวกทูลขอพร

ข้อที่ ๓๔๙ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตให้ภิกษุมิผ้า
อาบน้ำฝนสำหรับใช้ในฤดูฝน ตามคำที่นางวิสาขาทูลขอพร

เล่มที่ ๗ ข้อที่ ๒๙๔ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค ตรัสอนุุปพิง
กา และอภิญาเทสิตธรรมโปคณาภิณฑิกเศรษฐี ทรงรับพระเชตวัน ทรงอนุโมทนา และทรงมี
พุทธานุญาตเรื่องเสนาสนะ

ข้อที่ ๓๓๐ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาคประทับที่อนุปิยัมพวัน
ของมัลลกะศรัย ทรงให้ พระราชากุมาร ๖ องค์ มีภททียกุมารเป็นต้น เป็น ๗ กับด้วยอุบาลีภักปะกะ
ออกบรรพชาอุปสมบท เป็นต้น

ข้อที่ ๔๐๒ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค ตรัสอนุญาตบรรพชาแก่
พระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมเหล่านางข้าหลวงทั้งหลาย ด้วยครุธรรม ๘ ประการ ที่เรียกว่า
ครุम्मปฏิบัติอนุสมปทาเป็นต้น

พระสูตรต้นปิฎก :-

เล่มที่ ๒ (ลำดับเล่มในทิมินิกาย) เป็นเล่มที่ ๑๐ (ลำดับเล่มในพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม) สูตร
ที่ ๓ ตั้งแต่ข้อที่ ๑๓๑ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค ตรัสถึงเหตุการณ์ก่อนเข้า
จำพรรษาสุดท้าย ออกพรรษา เสด็จจาริก ผ่านนครต่างๆ ในสูตรนี้แสดงเหตุการณ์สำคัญๆ หลาย
ประการ เช่น พระอัครสาวกปรินิพพาน ทรงแสดงนิมิตแก่พระอานนท์เถระ พญามารเข้าเฝ้าทูล
อาราธนาให้เสด็จปรินิพพาน ทรงปลงพระชนมายุสังขาร เสด็จโปรดนายจุนทะ ฉันทสุรภมัททะ ทรง
อาพาธด้วยปักษันธิกาพาธ เสด็จเมืองกุสินารา เสด็จสัสนิไสยาสน์ ณ พระแท่นใต้ต้นรัง ตรัสปัจฉิม
โอวาท โปรดสุภททะ เข้าสมาบัติแล้วปรินิพพาน พระมหากัสสปเถระทราบข่าวการปรินิพพาน ได้
สดับปรีปวาทของพระสุภัททอุทตมบรรพชิต ถวายพระเพลิงพุทธสรีระ โทณพราหมณ์แบ่งพระบรม
สารีริกธาตุ พระคันถรจนาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์พุทธประวัติ ต้องอาศัยเนื้อความในพระสูตรนี้เป็นหลัก
ในการเรียบเรียงพุทธประวัติตอนปรินิพพาน

เล่มที่ ๑ (ลำดับเล่มในมัชฌิมนิกาย) เป็นเล่มที่ ๑๒ (ลำดับเล่มในพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม)
วรรคที่ ๓ สูตรที่ ๖ ข้อที่ ๒๗๗ เป็นต้นไป และเล่มเล่มที่ ๑ (ลำดับเล่มในมัชฌิมนิกาย) เป็นที่ ๑๓
วรรคที่ ๔ สูตรที่ ๕ ข้อที่ ๓๒๗ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตอนที่พระผู้มีพระภาค ตรัสถึงการออก
บวชของพระองค์ การเข้าศึกษาในสำนักอาหารดาตส และอุทกดาบสเป็นต้น จนถึงตรัสเทศนา
โปรดปัญจคีย์ พระคันถรจนาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์พุทธประวัติ ต้องอาศัยเนื้อความในพระสูตรนี้เป็น
ส่วนประกอบในการเรียบเรียงพุทธประวัติตอนออกมหาภิเนษกรรม จนถึงโปรดปัญจคีย์

^១ ឧ.ប. (បាលី) ៣៣/៣៨៤/៣៨៥.

- [๓๘๖] หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराช
ขอพระองค์จงสดับ
อธิการของหม่อมฉันมีมากมาย
- [๓๘๗] หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแก่พระพุทธเจ้า ๒,๐๐๐ โกฏิ
และแก่พระพุทธเจ้า ๓,๐๐๐ โกฏิ ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ
- [๓๘๘] ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์ทรงสดับอธิการ
ของหม่อมฉันมีมากมาย
พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๔,๐๐๐ โกฏิ และ ๕,๐๐๐ โกฏิ
- [๓๘๙] หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแก่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงสดับ
อธิการของหม่อมฉันมีมากมาย
- [๓๙๐] พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๖,๐๐๐ โกฏิ และ ๗,๐๐๐ โกฏิ
หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ
- [๓๙๑] ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงสดับอธิการ
ของหม่อมฉันมีมากมาย
พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๘,๐๐๐ โกฏิ และ ๙,๐๐๐ โกฏิ
- [๓๙๒] หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराช
ขอพระองค์จงสดับอธิการของหม่อมฉันมีมากมาย
- [๓๙๓] พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำขึ้นเลิศของชาวโลก
มีจำนวนถึง ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ
หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ
- [๓๙๔] ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงสดับอธิการ
ของหม่อมฉันมีมากมาย
พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกอื่นๆ มีจำนวนถึง ๙,๐๐๐ โกฏิ
- [๓๙๕] หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराช
ขอพระองค์จงสดับอธิการของหม่อมฉันมีมากมาย
- [๓๙๖] พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่จำนวน ๑๐๐,๐๘๕ โกฏิ
และ ๘,๕๒๗ โกฏิ
- [๓๙๗] หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าแต่มหाराช
ขอพระองค์จงสดับอธิการของหม่อมฉันมีมากมาย

เล่มที่ ๙ (ลำดับเล่มในสุตตันตปิฎก) เป็นเล่มที่ ๓๓ (ลำดับเล่มในพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม) พุทธวงศ์ ตั้งแต่ข้อที่ ๑ เป็นต้นไป แสดงพุทธประวัติ ตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้าของเราเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส บำเพ็ญกุศลลาภการ แล้วตั้งจิตปรารถนาโพธิญาณ เบื้องพระพักตร์ของพระที่ปึงกรพระพุทธเจ้า ได้รับพุทธพยากรณ์ ว่า อีก ๔ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ(โคตม) จากนั้นพิจารณาพุทธการกธรรม บำเพ็ญบารมี ๑๐ มหาบริจาต ๕ ได้รับพุทธพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า รวม ๒๔ พระองค์ มีพระที่ปึงกรพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก พระกัสสปพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์สุดท้าย พุทธพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ จะเหลือเวลาลดน้อยลงตามลำดับ จากนั้นแสดงโคตมพุทธวงศ์ สุดท้ายแสดงการแจกพระบรมสารีริกธาตุ สถานที่ตั้งแห่งพระธาตุเจดีย์ ปรีโศกเจดีย์

พระคันถรจนางาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์พุทธประวัติ ต้องอาศัยคัมภีร์พุทธวงศ์นี้ เป็นหลักในการเรียบเรียงข้อความในคัมภีร์ที่ตนรจนารขึ้นมา

ที่ยกมานี้เป็นเพียงตัวอย่างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แท้จริง เนื้อความในพระไตรปิฎกทุกเล่มแสดงเหตุการณ์ สมัยพุทธกาล เกี่ยวกับการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาค การแสดงธรรมของพระสาวก ของเทวดา ของพรหม ของพระโฬสีสัตว์ ที่เคยเสวยพระชาติเป็นฤาษี เป็นพราหมณ์ หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน

๔.๑.๒ เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถา นับเป็นคัมภีร์อีกระดับหนึ่ง ที่เป็นแหล่งข้อมูล ที่พระคันถรจนางาจารย์นิยมนำเนื้อความไปเรียบเรียงเป็นเนื้อความในคัมภีร์ที่ตนรจนารขึ้นมา สำหรับคัมภีร์สมภารวิปากนี้กล่าวถึงเนื้อความส่วนที่เป็นพุทธประวัติ ท่านผู้รจนา ได้นำข้อมูลจากวินยอรรถกถา สุตตันตอรรถกถา และอภิมมอรรถกถา เฉพาะส่วนที่ตนต้องการ มาเรียบเรียง

วินยอรรถกถา เช่น

ในเล่ม ๑ ข้อ ๑ เป็นต้นไป แสดงปาฐะอันเป็นส่วนขยายความพุทธประวัติส่วนที่ว่าด้วยเรื่องพระผู้มีพระภาคเสด็จจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุหมู่ใหญ่ การขยายความของวินยอรรถกถาในส่วนนี้ ทำให้เห็นภาพแห่งความลำบากของพระผู้มีพระภาคและพระภิกษุ เพราะผลแห่งอกุศลกรรมที่เคยร่วมกันก่อไว้ ท่านผู้แต่สมภารวิปาก เพื่อให้เนื้อความในคัมภีร์ที่ตนเรียบเรียงสมบูรณ์ด้วย

ข้อ ๔๕ แสดงปาฐะอันเป็นส่วนขยายความพุทธประวัติส่วนที่ว่าด้วยเรื่องอุปสมบท ๘ ประเภท มีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นต้น

สุตตันตอรรถกถา

ทีฆนิกายอรรถกถา เช่น

ในเล่ม ๒ ข้อ ๑๓๑ เป็นต้นไป แสดงปาฐะอันเป็นส่วนขยายความพุทธประวัติส่วนที่ว่าด้วยเรื่อง การจำพรรษาสุดท้าย การบริณิพพาน การแจกพระบรมสารีริกธาตุ การสร้างสถูป การฉลองพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่สร้างเสร็จแล้ว

ในอัมมปทอรรถกถา เช่น

ในเล่มหนึ่ง ยมกวรรคที่ ๑ สญชัยปริพพาชกวัตถุ เรื่องที่ ๘ แสดงพุทธประวัติตั้งแต่สมัยที่ พระพุทธเจ้าครั้งเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส ได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรก และพุทธพยากรณ์ใน สำนักของพระพุทธเจ้าอีก ๒๒ พระองค์ต่อมา และแสดงเหตุการณ์ต่างๆ มาถึงพระอัครสาวกทั้งสอง ออกบรรพชาอุปสมบท บรรลุโลกุตตรธรรมสูงสุด ได้รับตำแหน่งอัครสาวก ตามที่ตนเคยปรารถนาไว้ พร้อมด้วยประวัติครั้งประกาศตั้งความปรารถนาเป็นพระอัครสาวกครั้งแรก

ยมกวรรคที่ ๑ นันทวัตถุ เรื่องที่ ๙ แสดงพุทธประวัติ ตอนพระนันทออกบรรพชา อุปสมบท ตอนพระราหุลเข้าเฝ้าขอมรดก แต่ได้รับการบรรพชา ได้รับโลกุตตรมรดก

ปุณณวรรคที่ ๔ วิชุกทาสวัตถุ เรื่องที่ ๓ แสดงพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระ เจ้าปเสนทิโกศล วิชุกทาสแย่งราชสมบัติ พระเจ้าปเสนทิโกศลสวรรคต พระเจ้าวิชุกทาสยกทัพออก หมายแก้แค้นเจ้าศากยะ พระผู้มีพระภาคเสด็จห้ามไว้ได้ ๓ ครั้ง ในครั้งที่ ๔ พระสุคตทรงพิจารณาถึง อกุศลวิบากที่กำลังให้ผลแก่เหล่าศากยวงศ์ จึงทรงวางอุเบกขา เจ้าศากยะผู้เป็นพระญาติของ พระพุทธเจ้าโดยส่วนมาก ถูกฆ่าตายในเหตุการณ์ครั้งนี้ ท่านผู้แต่งคัมภีร์สัมภารวิบาก นำเหตุการณ์นี้ มานำเสนอเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ในตอนที่พระพุทธเจ้าเสวยทุกขวิบากข้อที่ ๘ คืออาการปวดพระ ศีรษะ

ในเล่มสอง โลกวรรคที่ ๑๓ สุทโชนวัตถุ เรื่องที่ ๘ แสดงพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้า เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์โปรดพระญาติครั้งแรก ประทานอมตธรรมแก่พระพุทธบิดา

ในอุทานอรรถกถา เช่น

ข้อ ๓๘ แสดงปาฐะอันเป็นส่วนขยายความพุทธประวัติส่วนที่ว่าด้วยเรื่องการกล่าวต่อ พระพุทธเจ้า ของเหล่าปริพพาชก และนางสุนทรีปริพพาชิกา ที่ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบากยกมา นำเสนอถึงผลของอกุศลกรรม ที่พระพุทธเจ้าครั้งเสวยพระชาติเป็น นักเลงชื่อ มุนาฬิ ได้กล่าวต่อพระ ปัจเจกพุทธเจ้า อปราปริยอกุศลกรรมในครั้งนั้น ส่งผลให้เหล่าปริพพาชก และนางสุนทรีปริพพาชิกา กล่าวต่อพระองค์ในครั้งพุทธกาล และแสดงมาติกา เรื่องเกี่ยวกับอปราปริเวทนิยกรรม ที่พระผู้มีพระ ภาคทรงได้รับในปัจฉิมภพ

ในสุตตนิปาตอรรถกถา

ในเล่มสอง จุฬวรรคที่ ๒ สัมมาปริพาชกสูตร เรื่องที่ ๑๓ แสดงพุทธประวัติ ตั้งแต่เหตุ เกิดขึ้นของศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ เป็นต้นมา จนถึงเสด็จโปรดพระญาติใน เพราะต่างแย่งน้ำในแม่น้ำ โรหิณี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนามากมาย คือ ตรีสัจจัตถกสูตร^๒ ตรีสัพพันชาดก^๓ ลุกฺ กิชาดก^๔ และตรีสวัฏฏชาดก เมื่อเหตุการณ์สงบแล้ว กษัตริย์ทั้งสองวงศ์ได้มอบกุมาร ๕๐๐ คือ กุมารฝ่ายเจ้าศากยะ ๒๕๐ กุมารฝ่ายเจ้าโกลิยะ ๒๕๐ ออกบวช พระผู้มีพระภาคเพื่ออนุเคราะห์ภิกษุ ใหม่เหล่านั้น ผู้เกิดความกระสันขึ้น เพราะข่าวสารของเหล่าภรรยา จึงตรัสกุกกุณชาดก^๕ และมหา สมัยสูตร ให้ภิกษุใหม่เหล่านั้นบรรลุพระอรหัตพร้อมอภิญญา

ชาตกอรรถกถา :-

^๒ พ.สุ. ๒๕/๙๔ อาที/ ๕๑๘

^๓ พ.ชา. ๒๗/๑๔-๒๖/๒๗๒-๓.

^๔ พ.ชา. ๒๗/๓๙-๓๔/๑๒๙-๓๐.

^๕ พ.ชา. ๒๘/๘๙-๑๐๗.

แสดงพุทธประวัติ ทั้งส่วนทุเรณิกาน อวิทูเรณิกาน และสันติเกณิกาน ตั้งแต่ครั้ง พระพุทธเจ้าของเราเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส บำเพ็ญกุศลาธิการ แล้วตั้งจิตปรารถนา โพธิญาณ จากนั้นได้รับพุทธพยากรณ์ ว่า อีก ๔ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป จักตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ(โคตม) จากนั้นพิจารณาพุทธการกธรรม บำเพ็ญบารมี ๑๐ มหา บริจาค ๕ จริยา ๓ จนครบบริบูรณ์

อปทานอรรถกถา :-

เล่ม ๑ แสดงพุทธประวัติ ทั้งส่วนทุเรณิกาน อวิทูเรณิกาน และสันติเกณิกาน ตั้งแต่ครั้ง พระพุทธเจ้าของเราเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส ความเหมือนที่กล่าวไว้ในชาตกอรรถกถาเล่ม ๑ นั้นเอง

ส่วนต่อขยายของข้อที่ ๘๒ แสดงปาฐะอันเป็นส่วนขยายความพุทธประวัติส่วนที่ว่าด้วย เรื่องการเสวยผลของอปราปริยเวทนิยกรรมต่างๆ ที่พระองค์ครั้งเสวยพระชาติในอดีตภพได้ทำไว้ ซึ่ง ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบาก นำมาเรียบเรียงเป็นนิเทศ ในส่วนสุดท้ายของงานประพันธ์

พุทธวังสอรรถกถา :-

ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบาก แสดงพุทธประวัติตั้งแต่ ในเสลอสงไขย ท่านพระพุทธทต ตเถระผู้รจนา ก็นำเสนอเฉพาะสารมัญหกับ ซึ่งมีพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ (๑) พระตันหังกร (๒) พระเมธังกร (๓) พระสรณังกร (๔) พระทีปังกร เสด็จอุบัติตรัสรู้ ใน ๔ พระองค์นั้น ท่านแสดงความ พิสดารเฉพาะพระทีปังกรพุทธเจ้าเท่านั้น และเนื้อความทั้งสองคัมภีร์มีความเกี่ยวข้องกันไปตลอด เช่นปาฐะว่า

นคร สพพกสมปนน์ ^๖	สพพกมมมุปาคต์,
สตตรตนสมปนน์	นานาชนสมากุล,
สมิทธี เทวนครีว	อวาสิ ปุณณกมมิน.
(เป็นนครที่สมบูรณ์ด้วยองค์คุณทั้งปวง	
ประกอบด้วยการทำงานทุกอย่าง	
สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ	
คับคั่งไปด้วยหมู่ชนต่างๆ	
เป็นนครที่อุดมสมบูรณ์เหมือนเทพนคร	
เป็นที่อยู่ของผู้มีบุญ)	

อนาคตวงศ์อรรถกถา :-

แสดงพุทธประวัติ ในหลายๆ ตอนมีความเกี่ยวข้องเหมือนกันโดยเนื้อความ เช่นตอนที่พระ โพธิสัตว์ประทับนั่ง ณ อปราจิตบัลลังก์ เนื้อความส่วนนี้แสดงเหตุการณ์ด้วยอุปมาอุปมัยเหมือนกัน เช่น ดวงจันทร์ผา ผุดขึ้นที่ขอบฟ้าด้านบูรพาเปล่งรัศมีฉายฉาน เหมือนจักรแก้วผุดขึ้นจากทะเล แล้ว เปล่งประกายเจิดจรัส ดวงสุริยาอัปแสงถอยร่นลับไปเบื้องปัจฉิมทิศ ขณะนั้นนภาภาสสว่างเรืองรอง ทางตะวันออกมีแสงโสม ทางตะวันตกมีแสงสุริไกล่ล้าลับ ท่ามกลางเปล่งปลั่งด้วยรัศมีของพระมหา

^๖ โป. สพพกสมปนน์

โพธิสัตว์ ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมปิณฑมหานิทานได้นำปาฐะที่กระจัดด้วยบทสมาสในคัมภีร์อนาคตวงศ์วรรกถา มาเรียบเรียงใหม่ ให้ง่ายขึ้นโดยคงเนื้อความบางส่วนไว้ เช่นปาฐะว่า

โพธิสัตว์ตสส ภเยน มารสส ปลาตตดา จนทภเยน สุริโย ปลายมาโน วีย อโหสิ.^๗ (ดวงสุริย์ประดุจหนีหายไปด้วยเกรงกลัวศศิธร เพราะการหนีไปของหมู่มารด้วยความหวาดกลัวต่อพระโพธิสัตว์)

และปาฐะว่า

สีลปารมิภูมิมิ วิริยปารมิปาเทน ปติภูติทา ปญญาปารมิขัคค สทฺธาหตฺเถน คเหตุวา เสสปารมิโย ผลกํ กตฺวา ฯเปฯ^๘

ยีนบนปฐพีคือศีลปารมิตัวด้วยเท้าคือวิริยปารมิตัว ถือดาบคือปัญญาปารมิตัวด้วยมือคือศรัทธา ทำปารมิตัวที่เหลือให้เป็นโล่ห์ ฯลฯ

๔.๑.๓ เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์ฎีกา

ในคัมภีร์สัมภารวิปากนี้ ท่านผู้รจนา ประสงค์ให้ได้เนื้อความสมบูรณ์แบบ เพื่ออนุเคราะห์สื่อนันตบุคคล ดังนั้น จึงนำเนื้อความในคัมภีร์ฎีกา มาเรียบเรียงไว้ ผู้วิจัยขอนำเสนอพอเป็นตัวอย่างเช่น

๑. ท่านผู้รจนา เมื่อพรรณนาความตอนที่พระนางยโสธรา กล่าวสดุดีพระลูกเจ้าให้พระราชปิโยรส สดับถึงบุคลิกของพระราชบิดาแห่งตน พระนางได้กล่าวนรสีหคาถา ๑๐ คาถา โดยท่านผู้รจนานำนรสีหคาถาทั้ง ๑๐ มาบันทึกไว้ในงานประพันธ์ของท่านดังนี้

“สินธุณีลุมทุกฺญจิตเกโส
 สุริยนิมมตลาภินลาโภ,
 ยุตตตฺถุมทุกายตนาโส
 รสีหาลวิตโต นรสีโห.
 จกฺกวรงฺกิตรตตฺสุปาโท
 ลกฺขณมณฺธิตอวยตปณฺธิ,
 จามรตตฺตวิภูสิตปาโท
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 สกฺยกุมารวโร สุขุมาลो
 ลกฺขณจิตติกปฺปณฺณสรโร,
 โลภิตาย คโต นรวิโร
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 ปุณฺณสสงฺกนิโก มุขวณฺโณ
 เทวณฺราน ปิโย นรนาโค,
 มตตคชินทฺวิลาสิตคามิ
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.

^๗ ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^๘ ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

ขตติยสมภาวอคฺคกุลีโน
 เทวมนุสฺสณมสฺสิตปาโท,
 สีสมาธิปติฏฺฐิตจิตโต
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 อายตฺยตฺตสฺสณฺณิตนาโส
 โคปฺขุโม อภินิสฺสเนตโต,
 อินฺทณฺนุอภินิสฺสณฺโก
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 วณฺณสฺวณฺณสฺสณฺณิตคฺชีโว
 สีสหนฺนุ มิคราชสรโร,
 กณฺจนสฺสจฺฉววุตฺตมวณฺโณ
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 สนิทฺตสฺสคฺมกิริมณฺขุสฺสโฆโส
 หิงฺกุลพนฺธกรตฺตสฺสขิวโห,
 วิสตีวีสตีเสตฺตสฺสทฺนโต
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 อณฺขณวณฺณสฺสณฺณิสฺสเกโส
 กณฺจนปณฺณวิสฺสทฺนลาโณ,
 โอสธิปณฺฑรสฺสทฺตสฺสอณฺโณ
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห.
 คจฺจตฺตินิลปเถ วีย จนฺโท
 ตารคณาปริเวตฺตโรโป,
 สวามชมคฺโต สมณินฺโท.
 เอส หิ ตฺยห ปิตา นรสีโห”ติ^๙.

“พระนรสีห์มีพระเกศาเป็นลอนอ่อนดำนสนิท

มีพื้นพระนลาฏปราศจากมลทินดุจพระอาทิตย์ มีพระนาสิก

โค้งอ่อนยาวพอเหมาะ มีชายพระรัศมีแผ่ชันไป”

- (๑) “พระองค์มีพระบาทแดงระเรื่อ เพียบพร้อมด้วยงจักร
 อันประเสริฐ มีสันพระบาทยาวประดับด้วยลักษณะ มีอุ้งพระบาท
 ประดับด้วยवाल-พีชนีและฉัตร พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราช
 บิดาของเธอ”

- (๒) “พระองค์เป็นเจ้าชายเชื้อสายวงศ์อันเลอเลิศ เป็นสุขุมาลชาติ
 มีพระวรกายเปี่ยมด้วยลักษณะอันวิจิตรนานาประการ เสด็จไปแล้ว
 เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลก พระนรสีห์ผู้เป็นชนประเสริฐสุดพระ

^๙ ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

องค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”

- (๓) “พระองค์มีพระพักตร์ดุจพระจันทร์เพ็ญ ทรงเป็นผู้ประเสริฐ เป็นที่เคารพรักของทวยเทพและมนุษย์ เสด็จไปงามดุจพญาช้างตกมัน พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”
- (๔) “พระองค์มีพระสกลอันสูงส่งจากขัณฑ์ดวงศ์ ทวยเทพและเหล่ามนุษย์น้อมกราบพระบาท[ของพระองค์]เสมอ มีพระทัยดำรงมั่น ในศีลและสมาธิ พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”
- (๕) “พระองค์มีพระนาสิกยาวงาม ดำรงอยู่ดี มีพระเนตรดำสนิท ดุจนิยน์ตาโค มีพระโขนงดำโก่งโค้งดุจสายรุ้ง พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”
- (๖) “พระองค์มีลำพระศอกกลมกลึง มีพระหนุดุจคางราชสีห์ มีพระวรกายดุจกายราชสีห์ มีพระฉวีวรรณงามเลิศดุจทองคำ พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”
- (๗) “พระองค์มีพระสุรเสียงอันกังวาลไพเราะอ่อนหวาน มีพระชีวหาแดงระเรื่อดุจดั่งชาดและดอกขบา มีพระทนต์ขาวเรียบ เสมอ ๔๐ ซี่ พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”
- (๘) “พระองค์มีพระเกศงามดำสนิทดุจดอกอัญชัน มีพระนลาฏ ผุดผ่องดุจแผ่นทอง มีพระอุณาโลมขาวสะอาดดุจดาวประจักษ์รุ่ง พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”
- (๙) “พระองค์ผู้เป็นประมุขแห่งพระสมณะ เสด็จไปท่ามกลาง เหล่าพระสาวก เปรียบเหมือนพระจันทร์แวดล้อมด้วยหมู่ดาว โคจรบนท้องฟ้า พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”
- (๑๐)

๒. เมื่อท่านต้องการจะขยายความเรื่องการปลงพระชนมายุของพระผู้มีพระภาค เพื่อประโยชน์แก่สัตตคามบุคคล จึงนำข้อความส่วนหนึ่งจากคัมภีร์ที่ขนิภายมหาวัคคภูิก มาเรียบเรียงไว้ ดังนี้

อายุโน ชีวิตสส อภิสงขารกั ผลสมาปตติธมม “น สมาปชชิสสามิ”ติ วิสสชชช, ตวิสสชชเน เนว เตน อภิสงขริยมานิ ชีวิตสขาริ “นปฺปวตฺเตสสามิ”ติ วิสสชชช. เตนาน “ตตถา”ติอาท^{๑๐}.

ทรงปลงธรรมคือผลสมาบัติ อันเครื่องค้ำจุนอายุ (ละ)ชีวิต ด้วยพระดำริว่า “เราจักไม่เข้า (ผลสมาบัติ)” พร้อมกับการปลงพระชนมายุขึ้นนั้นแล จึงเป็นการสละชีวิตสังขาร ที่ผลสมาบัตินั้น อุปการะไว้ ด้วยทรงดำริว่า เราจักไม่เป็นไป เพราะเหตุานั้น พระอรธกถาจารย์จึงกล่าวว่า ตตถ (ในที่ นั้น) ดังนี้

^{๑๐} ที.ฎ. ๒/๑๖๙/๑๘๘, และดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

๔.๑.๔ เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์คันถนิตย

ในคัมภีร์สัมภารวาทิกนี้ มีเนื้อความหลายแห่งที่เกี่ยวกับข้องกับเนื้อความ ในคัมภีร์คันถนิตย ณะ เช่น คัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน สัมปิตถกัมมทานิทาน ชาตคัมมาลา ปฐมสมโพธิกา ผู้วิจัยขอ นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑. เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน

ในคัมภีร์สัมภารวาทิกนี้ ข้อความส่วนต้นของคัมภีร์ ท่านผู้รจนานำมาจากคัมภีร์โสตตถกัมมทานิทาน โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่อง ๒๐ ก็สำหรับการบำเพ็ญกุศลอิทธิการ และพุทธการกรรมของ อุกมภูติปัญญาโพธิสัตว์ หรือที่เรียกว่าปัญญาธิกโพธิสัตว์นั่นเอง เพื่อเห็นความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องของ เนื้อหาระหว่างคัมภีร์ ในที่นี้ ผู้วิจัย ขอเสนอเนื้อความจากเถรอปทานบาลี โสตตถกัมมทานิทาน หรือ ก็คือส่วนหนึ่งของสัมภารวาทิกนั่นเอง

ดังกล่าวแล้วในตอนต้นว่า ในยโสธราเถรอปทาน พระธรรมสังคิตติกาจารย์ กล่าวไว้ในตอน หนึ่งด้วยปาฐะมีอาทิว่า

[๓๕๙] พรหมเทวณจ สมพุทธิ โคตม โลกนายก
อณเณส โลกนากานัง สงคมนเต พหุ มยา^{๑๑}.

[๓๕๙] การที่พระองค์และหม่อมฉันพบพระสัมพุทธเจ้า
ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกพระนามว่า**พรหมเทพ**
และพระนามว่า**โคตม** แล้วพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้ทรงเป็นที่พึ่งสัตว์โลกเหล่าอื่นอีกก็มาก

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทธโฆสเถระนำมาเรียบเรียงเป็นคาถาสังคหะว่า

อณณจ โข มหาราช พรหมเทโว ตถาคโค
ภาเสนโต วิธียา มชเณ ปสสเถต ปุนปปุน^{๑๒}.

นอกจากนี้ ในพระบาลียังมีปาฐะว่า

[๓๘๔] ปณจโกฏิสตา พุทธา นวโกฏิสตานิ จ
เอเตสึ เทวเทวานัง มหาทานัง ปวตตยิ^{๑๓}.

[๓๘๔] พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๕๐๐ โภก และ ๙๐๐ โภก
หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแต่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทธโฆสเถระนำมาเรียบเรียงเป็นจถณิยะว่า

ตสมิ นนทอสงเขยเยปิ อณเณ เอกุณปณจสทสสมมาสมพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตสปี
สนติเก มหาทานัง ทตวา มโนปณิธานัง อกาสิ^{๑๔}.

แม้ในอสงไขยชื่อนั้นนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นจำนวน ๔๙๙ พระองค์ พระโพธิสัตว์ ได้ถวายมหาทานในสำนักของพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วได้ทำมโนปณิธาน

^{๑๑} ขุ.อป. (ปาลี) ๓๓/๓๕๙/๓๕๖.

^{๑๒} โสตตถก. (ปาลี) หน้า ๓๕, และดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๓} ขุ.อป. (ปาลี) ๓๓/๓๘๔/๓๘๕.

^{๑๔} โสตตถก. (ปาลี) หน้า ๓๔, และดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

ตสฺมี นนทอสงเขยฺเย อติกฺกนฺเต อณฺโณ อสงฺเขยโย สุนฺนโท นาม. ตสฺมี สุนฺนทอสงเขยฺเย นวสทสสมมาสมพุทฺธา อุปฺปชฺชิสฺสุ. โพธิสฺสโต เตสฺสปี สนฺติเก มหาทานํ ทตฺวา มโนปณฺธานํเยว อกาสิ^{๑๕}.

เมื่ออสงฺไยชื่อนั้นผ่านไป แล้ว จึงมีอสงฺไยอื่นชื่อว่าสุนฺทอสงฺไย พระพุทฺธเจ้า ๙,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในอสงฺไยชื่อนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระพุทฺธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

และรจนาเป็นคาถาสังคหว่า

๗๓. ตมฺหิ นนฺเต อสงฺเขยฺเย อธิการํ อหํ กโต,
ปญฺจพุทฺธสทฺธานํ มหาทานํ ปวตฺตยิ^{๑๖}.
ในนันทอสงฺไยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวาย
มหาทานแด่พระพุทฺธเจ้า ๕,๐๐๐ พระองค์
๗๔. สุนฺนทมฺหิ อสงฺเขยฺเย อธิการํ อหํ กโต,
นวพุทฺธสทฺธานํ มหาทานํ ปวตฺตยิ^{๑๗}.
ในสุนฺทอสงฺไยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวาย
มหาทานแด่พระพุทฺธเจ้า ๙,๐๐๐ พระองค์

พระบาลีว่า

- [๓๘๕] อธิการํ มหา มยฺหิ มหาราช สุโณหิ เม
เอกาทสโกฏิสฺตา พุทฺธเอกาทสโกฏีย^{๑๘}.

- [๓๘๕] ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์จงสดับอธิการ
ของหม่อมฉันมีมากมาย
พระพุทฺธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำขึ้นเลิศของชาวโลก
มีจำนวนถึง ๑,๑๐๐ โกฏิ

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทฺธโฆสเถระนำมาเรียบเรียงเป็นจุนฺญะว่า

ตสฺมี สุนฺนทอสงฺเขยฺเย อติกฺกนฺเต อณฺโณ อสงฺเขยโย ปจฺวีสงฺเขยโย นาม. ตสฺมี ปจฺวีสงฺเขยโย ทสทสสมมาสมพุทฺธา อุปฺปชฺชิสฺสุ. โพธิสฺสโต เตสฺสปี สนฺติเก มหาทานํ ทตฺวา มโนปณฺธานํเยว อกาสิ^{๑๙}.

เมื่ออสงฺไยชื่อนั้นผ่านไป แล้ว จึงมีอสงฺไยอื่นชื่อว่าปจฺวีสงฺไย พระพุทฺธเจ้า ๑๐,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในอสงฺไยชื่อนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระพุทฺธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

^{๑๕} โสตตถกฺกิ. (पालि) หน้า ๓๔, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๖} โสตตถกฺกิ. (पालि) ข้อ ๗๓ หน้า ๓๖, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๗} โสตตถกฺกิ. (पालि) ข้อ ๗๓ หน้า ๓๖, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๘} ขุ.อป. (पालि) ๓๓/๓๘๕/๓๘๕.

^{๑๙} โสตตถกฺกิ. (पालि) หน้า ๓๔, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

ตสมึ ปฐวีสงเขยเย อติกนเต อญโณ มณฺทอสงเขยโย นาม. ตสมึ มณฺทอสงเขยเย
เอกาทสสทสสมมาสพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตสปี สนติเก มหาทานํ ทตฺวา มโนปณฺธานเยว
อภาสิ^{๒๐}.

เมื่ออสงไขยชื่อว่าปฐวินั้นผ่านไปแล้ว จึงมีอสงไขยอื่นชื่อว่ามณฺทอสงไขย พระพุทธเจ้า
๑๑,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในอสงไขยชื่อว่ามณฺทสนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวาย
มหาทานในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

และรจนาเป็นคาถาสังคหะว่า

๗๕. ปฐวิหิ อสงเขยเย อธิการิ อหํ กโต,
ทสพุทธสทสสนํ มหาทานํ ปวตฺตยิ^{๒๑}

ในปฐวีสงไขยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๑๐,๐๐๐ พระองค์

๗๖. ตมฺหิ มณฺเท อสงเขยเย อธิการิ อหํ กริ
เอกาทสสทสสนํ มหาทานํ ปวตฺตยิ^{๒๒}.

ในมณฺทอสงไขย เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๑๑,๐๐๐ พระองค์

พระบาลีว่า

[๓๘๗] วิสโกฏฺฐิตา พุทธา ตีสโกฏฺฐิตานิ จ
เอเตสํ เทวเทวานํ มหาทานํ ปวตฺตยิ^{๒๓}.

[๓๘๗] หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแก่พระพุทธเจ้า ๒,๐๐๐ โกฏิ
และแก่พระพุทธเจ้า ๓,๐๐๐ โกฏิ ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทธโฆสเถระนำมาเรียบเรียงเป็นจถุญญะว่า

ตสมึ มณฺทอสงเขยเย อติกนเต อญโณ ธรณีสงเขยโย นาม. ตสมึ วิสทิสทสสม
มาสพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตสมีปี สนติเก มหาทานํ ทตฺวา มโนปณฺธานเยว อภาสิ^{๒๔}.

เมื่ออสงไขยชื่อว่ามณฺทสนั้นผ่านไปแล้ว จึงมีอสงไขยอื่นชื่อว่าธรณีสงไขย พระพุทธเจ้า
๒๐,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในอสงไขยชื่อว่าธรณีน้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหา
ทานในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

ตสมึ ธรณีสงเขยเย อติกนเต อญโณ อสงเขยโย สาคโร นาม. ตสมึปี ตีสทสสม
มาสพุทธา อุปปชชีสุ. โพธิสตโต เตสมีปี สนติเก มหาทานํ ทตฺวา มโนปณฺธานเยว อภาสิ^{๒๕}.

^{๒๐} โสตตถกั. (पालि) หน้า ๓๔, และดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๑} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๗๕ หน้า ๓๖, และดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๒} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๗๖ หน้า ๓๖, และดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๓} พุ.อป. (पालิ) ๓๓/๓๘๗/๓๘๕.

^{๒๔} โสตตถกั. (पालิ) หน้า ๓๔, และดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๕} โสตตถกั. (पालิ) หน้า ๓๔, และดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

เมื่ออสงไขยชื่อว่าธรรณีน้นผ่านไปแล้ว จึงมีอสงไขยอื่นชื่อว่าสาครอสงไขย พระพุทธเจ้า ๓๐,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในอสงไขยชื่อว่าสาคระนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวาย มหาทานในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

และรจนาเป็นคาถาสังคหะว่า

ธรมิมิ อสงเขยเย อธิการ์ อหิ กรี
วิสพุทธสหัสสานิ มหาทานิ ปวตตยิ^{๒๖}.

ในธรรณีสงไขยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวาย
มหาทานแด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๒๐,๐๐๐ พระองค์

สาครมมิ อสงเขยเย อธิการ์ อหิ กรี
ตีสพุทธสหัสสานิ มหาทานิ ปวตตยิ^{๒๗}.

ในสาครอสงไขย เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๓๐,๐๐๐ พระองค์

พระบาลีว่า

[๓๘๘] อธิการ์ มหา มยหิ महाराज सुनेहि मे
जटतापिसि गोष्ठिता पण्णासि गोष्ठितानि ज^{๒๘}.

[๓๘๘] ข้าแต่ महाराज ขอพระองค์ทรงสดับอธิการ

ของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๔,๐๐๐ โกฏิ และ ๕,๐๐๐ โกฏิ

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทธโฆสเถระนำมาเรียบเรียงเป็นฉันทนิยว่า
เมื่ออสงไขยชื่อว่าสาคระนั้นผ่านไปแล้ว จึงมีอสงไขยอื่นชื่อว่าบุณทริกอสงไขย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔๐,๐๐๐ องค์เสด็จอุบัติขึ้นในอสงไขยชื่อว่าบุณทริกะนั้น พระโพธิสัตว์ และพระนางยโสธรา ทรงถวายมหาทานในสำนักแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น แล้วทำการตั้งความปรารถนาด้วยใจ

และรจนาเป็นคาถาสังคหะว่า

บุณทริกมมิ อสงเขยเย อธิการ์ อหิ กรี
จตตาลีสสหัสสานิ พุทธานิ ปวตตยิ^{๒๙}.

ในบุณทริกอสงไขยนั้น เราได้บำเพ็ญกุศลไว้แล้ว ได้ถวายมหาทาน
แด่พระพุทธเจ้า จำนวน ๔๐,๐๐๐ พระองค์

สพพภทเท อสงเขยเย อธิการ์ อหิ กโต
ปณณาสพุทธสหัสสานิ มหาทานิ ปวตตยิ^{๓๐}.

ในสัพพภททอสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้
ถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้า ๕๐,๐๐๐ พระองค์

^{๒๖} โสตตถกั. (पालि) ข้อ ๗๗ หน้า ๓๖, และดูวิทธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๗} โสตตถกั. (पालि) ข้อ ๗๘ หน้า ๓๖, และดูวิทธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๘} พุ.อป. (पालि) ๓๓/๓๘๘/๓๙๕.

^{๒๙} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๗๙ หน้า ๓๖, และดูวิทธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๓๐} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๑๑๖ หน้า ๔๕, และดูวิทธานิพนธ์นี้ หน้า

พระบาลีว่า

[๓๙๐] สกุจิโกฏิस्ता พุทธา สตตติโกฏิสถานิ จ
เอเตสึ เทวเทวานัน มหาทานํ ปวตตยิ^{๓๑}.

[๓๙๐] พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๖,๐๐๐ โกฏิ และ ๗,๐๐๐ โกฏิ
หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทธโฆสเถระนำมารจนาเป็นคาถาสังคหะว่า

สพพฺพลฺเล อสงฺเขยฺเย อธิการํ อหํ กโต
สกุจิพุทฺธสฺสทานัน มหาทานํ ปวตตยิ^{๓๒}.

ในสัพพมูลอสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้

ถวายมหาทาน แด่พระพุทธเจ้า ๖๐,๐๐๐ พระองค์

สพพรตเน อสงฺเขยฺเย อธิการํ อหํ กโต

สตตติพุทฺธสฺสทานัน มหาทานํ ปวตตยิ^{๓๓}.

ในสัพพรัตนอสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้

ถวายมหาทาน แด่พระพุทธเจ้า ๗๐,๐๐๐ พระองค์

พระบาลีว่า

[๓๙๑] อธิการํ มหา มยหิ महाराज सुणेहि मे
อสีติโกฏิस्ता พุทธา นวติโกฏิสถานิ จ^{๓๔}.

[๓๙๑] ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงสดับอธิการ

ของหม่อมฉันมีมากมาย

พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๘,๐๐๐ โกฏิ และ ๙,๐๐๐ โกฏิ

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทธโฆสเถระนำมารจนาเป็นคาถาสังคหะว่า

อุสมกฺขณฺเธ อสงฺเขยฺเย อธิการํ อหํ กโต

อสีติพุทฺธสฺสทานัน มหาทานํ ปวตตยิ^{๓๕}.

ในอุสมักขันธอสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้

ถวายมหาทาน แด่พระพุทธเจ้า ๘๐,๐๐๐ พระองค์

มานิภทฺเท อสงฺเขยฺเย อธิการํ อหํ กโต

นวติพุทฺธสฺสทานัน มหาทานํ ปวตตยิ^{๓๖}.

ในมานิภททอสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้

ถวายมหาทาน แด่พระพุทธเจ้า ๙๐,๐๐๐ พระองค์

^{๓๑} ขุ.อป. (पालि) ๓๓/๓๙๐/๓๙๖.

^{๓๒} โสตตถกั. (पालि) ข้อ ๑๑๗ หน้า ๔๕, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๓๓} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๑๑๘ หน้า ๔๕, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๓๔} ขุ.อป. (पालิ) ๓๓/๓๙๑/๓๙๖.

^{๓๕} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๑๑๙ หน้า ๔๕, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๓๖} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๑๒๐ หน้า ๔๕, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

พระบาลีว่า

[๓๙๓] โกฏิสทสหัสสานิ โหนติ โลกคณายกา
เอเตสึ เทวเทวานํ มหาทานํ ปวตติย^{๓๙๗}.

[๓๙๓] พระพุทเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของชาวโลก
มีจำนวนถึง ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ
หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทเจ้าเหล่านั้น
ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทโธสเถระนำมาปรารภเป็นคาถาสังคหะว่า
ปทุมมहि อสงเขยเย อธิการิ อหิ กโต
วิสพุทสทสสานํ มหาทานํ ปวตติย^{๓๙๘}.
ในปฐมอสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้
ถวายมหาทาน แด่พระพุทเจ้า ๒๐,๐๐๐ พระองค์

พระบาลีว่า

๓๙๔] อธิการิ มหา มยหิ महाराज सुणेहि मे
नवโกटिस्सทสสานि अपरे लोकनายกา^{๓๙๙}.

[๓๙๔] ข้าแต่ महाराज ขอพระองค์จงสดับอธิการ
ของหม่อมฉันมีมากมาย พระพุทเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์
โลกอื่นๆ มีจำนวนถึง ๙,๐๐๐ โกฏิ

จากพระบาลีดังกล่าวนี้ ท่านจุฬพุทโธสเถระนำมาปรารภเป็นคาถาสังคหะว่า
อุสมมहि อสงเขยเย อธิการิ อหิ กโต
ทสนนํ พุทสทสสานํ มหาทานํ ปวตติย^{๔๐๐}.
ในอุสภอสงไขย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้
ถวายมหาทาน แด่พระพุทเจ้า ๑๐,๐๐๐ พระองค์

พระบาลีว่า

[๓๙๖] โกฏิสทสหัสสานิ ปญจาสิติมहेสิน
ปญจาสิติโกฏิस्ता สตตตีส จ โกฏิโย^{๔๐๑}.

[๓๙๖] พระพุทเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่จำนวน ๑๐๐,๐๘๕ โกฏิ
และ ๘,๕๓๗ โกฏิ
ขณรุตตเม อสงเขยเย อธิการิ อหิ กโต
ปญจพุทสทสสานํ มหาทานํ ปวตติย^{๔๐๒}.

^{๓๙๗} ขุ.อป. (ปาลี) ๓๓/๓๙๖/๓๙๖.

^{๓๙๘} โสตตถกั. (ปาลี) ข้อ ๑๒๑ หน้า ๔๕, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๓๙๙} ขุ.อป. (ปาลี) ๓๓/๓๙๔/๓๙๖.

^{๔๐๐} โสตตถกั. (ปาลี) ข้อ ๑๒๒ หน้า ๔๕, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๔๐๑} ขุ.อป. (ปาลี) ๓๓/๓๙๖/๓๙๖.

^{๔๐๒} โสตตถกั. (ปาลี) ข้อ ๑๒๓ หน้า ๔๕, และคูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

ในชั้นรัตนมอสงไชย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้
 ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๕,๐๐๐ พระองค์
 สัพพมาเล อสงเขยเย อธิการิ อหิ กโต
 ทวินัน พุทสสหาสนัน มหาทาน ปวตติ^{๔๓}.

ในสัพพมาลสงไชย เราได้บำเพ็ญมหากุศลมาแล้ว คือ ได้
 ถายมหาทาน แต่พระพุทเจ้า ๒,๐๐๐ พระองค์
 ตีณิ สดตสหาสนานิ อสิตสหาสนานิ จ
 อโถ สดตสหาสนานิ สพเพ พุทธา หิ ปญจิตา^{๔๔}.

เพราะว่า พระพุทเจ้าผู้เป็นบัณฑิตทั้งหมด มีจำนวนถึง
 ๓๘๗,๐๐๐ องค์

จากข้อมูลที่น่าเสนอในส่วนนี้ ดูเหมือนจะเกี่ยวข้องกันเฉพาะยโสธราเถรอปทาน กับคัมภีร์
 โสตตถัมมทานทานเท่านั้น แต่โดยความเป็นจริง ท่านผู้รจนาคัมภีร์สังฆการีวิปาก ได้นำปาฐะท่านกล่าว
 ไว้ในคัมภีร์โสตตถัมมทานทานเกือบทั้งหมด มาเป็นเรียบเรียงเป็นเนื้อความในงานประพันธ์ของตน
 ดังนั้น คัมภีร์สังฆการีวิปาก จึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับคัมภีร์โสตตถัมมทานทานชนิดเป็นเนื้อเดียวกัน

๒. เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์เถรียาปทานที่ปนี

คัมภีร์เถรียาปทานที่ปนี เป็นคัมภีร์ที่แสดงประวัติของพระเถรตามทีปรากฏในคัมภีร์เถร
 อปทาน พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ ท่านผู้รจนายายความไว้พิสดารอย่างคัมภีร์ที่ลงท้ายด้วยคำว่า
 “ที่ปนี” เช่น มังคลัตถที่ปนี เป็นต้น

ในคัมภีร์เถรียาปทานที่ปนี ตอนที่พรรณนาประวัติของพระยโสธราเถร ท่านผู้รจนากล่าว
 ความตอนหนึ่งไว้ว่า

ตสสา อตถสัณณนํ กโรนฺเตน วิชชชวาทิมณฺทลํ โอตริตฺวา อาจริเย อนพภาจิกฺขณฺเตน
 สุตตํ อปปฏิพาหนฺเตน วินยํ อนุโลเมนฺเตน มหาปเทสํ โปราณอฏฺฐกถาโย, วิเสสโต โสตตถกัณฺโณ อโโล
 เกนฺเตน ธมฺมํ ทีเปนฺเตน อตฺถํ สงคฺคหนฺเตน ยสฺมา อตถสัณณนา กาดพฺพา โหติ, ปกตียาปิ จ ทุกฺกราว
 ยโสธราเถรียา อปทานสฺส อตถสัณณนา, ตสฺมา “อญฺญตฺร อาคมาธิคฺมปฺตเต หิ น สุกรา ยโสธราเถร
 ยา อปทานสฺส อตถสัณณนา ยถา ปฏิจฺจสมฺบุทฺทสฺส อตถสัณณนาติ ปรีตฺถลฺยิตฺวา^{๔๕}

เพราะเหตุที่ข้าพเจ้า (พระคันถการกุมารากิวิงสมหาเถระ) จำเป็นต้องทำการสังวรณนา
 เนื้อความ และแม้ตามปกติ การสังวรณนาเนื้อความแห่งประวัติในอดีตชาติของพระยโสธราเถร
 ข้าพเจ้าก็ทำได้ยากแท้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าเมื่อตรวจดูคัมภีร์โสตตถกัณฺโณ เมื่อจะแสดงธรรม เมื่อรวบรวม
 เนื้อความโดยพิเศษ จึงพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วว่า “การสังวรณนาเนื้อความแห่งประวัติใน
 อดีตชาติของพระยโสธราเถร เว้นท่านผู้ได้สำเร็จปริยัติและบรรลุมรรคผลทั้งหลายแล้ว ไม่ใช่อันใครๆ
 ทำได้โดยง่าย เหมือนการสังวรณนาเนื้อความแห่งปฏิจฺจสมฺบุทฺท ไม่ใช่อันใครๆจะพึงทำได้โดยง่าย
 ฉะนั้น”

^{๔๓} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๑๒๔ หน้า ๔๖, และดูวิทธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๔๔} โสตตถกั. (पालิ) ข้อ ๑๒๕ หน้า ๔๖, และดูวิทธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๔๕} เถรียาปทานที่ปนี (पालิ) หน้า

ท่านผู้รจนาคัมภีร์นี้ แสดงความเชื่อมโยงระหว่างเนื้อความในเรื่องโยธราเถรอปทาน กับเนื้อความบางส่วนในคัมภีร์โสตตถกิมหานิทาน ซึ่งก็หมายถึง เนื้อความบางตอนในส่วนต้นของคัมภีร์สัมภารวิปากนั่นเอง ผู้วิจัย ขอนำเสนอพอเป็นตัวอย่าง ในการศึกษาดังนี้

๑. ท่านผู้รจนาคัมภีร์เถรอปทานที่ปนี ประสงค์จะแสดงพาหิรนิทาน แห่งพระโพธิสัตว์ของพวกเรา ได้ยกอดีตนิทาน ๓ เรื่อง คือ มาตุรุทธรณาวิกัตถุ คชัปปิยราชวัตถุ พรหมอิสัวัตถุ มาจากคัมภีร์โสตตถกิมหานิทาน ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลส่วนต้นของคัมภีร์สัมภารวิปาก ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างดังนี้

(๑) ในเรื่องมาตุรุทธรณาวิกัตถุ ผู้วิจัยขอยกปาฐะขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างดังนี้

ยथा กिर เอกํ อสงเขยเยยํ อติกัมมิตวา เอตถนตเร เอโกปิ พุทโธ น อุปปชชติ. ตทา สพพะเวพรหมโลเก จิตา โสตาปนนา สกทาคามิผลํ ปตตะ. สกทาคามิโน อนาคามิผลํ ปตตะ. อนาคามิโน สุทธาวาเสสุ นิพพตตะ. ตทา ปญจสุ สุทธาวาเสสุ นิพพตตะ. ตทา ปญจสุ สุทธาวาเสสุ นิพพตตะ. อนาคามิพรหมานปิ เกจิ อรหตฺตํ ปตตะ. เกจิ อรหนโต ชินายุกา ปรินิพพายีสุ^{๔๖}.

ได้ยินว่า ในกาลใด ในระหว่างที่ผ่าน ๑ อสงไขยไปแล้วนี้ พระพุทธเจ้าแม้พระองค์เดียวก็ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้นมา ในกาลนั้น พระโสดาบันทั้งหลายผู้อยู่ในเทวโลกและพรหมโลกทั้งหมด ได้บรรลุสกทาคามิผลแล้ว พระสกทาคามีทั้งหลายก็บรรลุอนาคามิผลแล้ว พระอนาคามีทั้งหลายก็ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสทั้งหลายแล้ว ในกาลนั้น พระอนาคามีทั้งหลายก็ไปบังเกิดแล้วในชั้นสุทธาวาส ๕ ในกาลนั้น แม้พรหมผู้เป็นอนาคามีทั้งหลาย ผู้บังเกิดแล้วในชั้นสุทธาวาส ๕ บางพวกได้บรรลุอรหัตผลแล้ว พระอรหันต์บางพวกหมดอายุแล้วก็ปรินิพพานไป แม้พรหมชั้นสุทธาวาสทั้งหลาย โดยมาก ก็ปรินิพพานไปอย่างนี้โดยลำดับ

(๒) ในเรื่องคชัปปิยราชวัตถุ ผู้วิจัยขอยกปาฐะขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างดังนี้

โพธิสโต กิร อปรสมิ อตตภาเว เทวโลกโต จิตวา สิริมตินคเร ราชกุเล นิพพตติ. ตทา พาราณสี สิริมตี นาม อโหสิ. ปิตุ อจฺเจยน ราชา อโหสิ. ตทา ตสฺส เตเชน สกลขมพูทีปราชานออุตตสนตา ภายนตา ปณณการํ คเหตวา โพธิสตตสส สนติกํ เปสยีสุ. อนตรนตฺตรา สยเมว อาคนตฺวา โพธิสตตํ อุฏฺฐหีสุ. เอวํ อญฺเญ ราชานอ เจว ภูจฺจวาสิสตเต จ อุตตะเสตฺวา ทเมติ อนุสาสตีติ สตฺตตฺตา สนทกมโก นาม ราชานอโหสิ.^{๔๗}

ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลกในอัทภาพอื่นอีก แล้วได้บังเกิดในราชตระกูล ในพระนครสิริมตี ในกาลนั้น กรุงพาราณสีได้ชื่อว่าสิริมตี พระโพธิสัตว์นั้น เพราะพระราชบิดาสวรรคตลง จึงได้เป็นพระราชานอ ในกาลนั้น พระราชานอชมพูทวีปทั้งสี่ด้าน ต่างสดุ้งหวาดกลัว ด้วยเดชของพระโพธิสัตว์นั้น จึงพากันถือเครื่องบรรณาการส่งไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ ทรงเสด็จมาเองเลยทีเดียว ในระหว่างๆ แล้วบำรุงพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทรงให้พระราชานอคนอื่น และพวกสัตว์ผู้อยู่ในแคว้นแคว้นสดุ้งอย่างนี้แล้ว จึงทรงฝึก ทรงพร่ำสอน เพราะเหตุนี้ จึงได้เป็นพระราชานอพระนามว่า **สตตตตาสนทกมกะ**(ผู้ทำสัตว์ให้สดุ้งแล้วจึงฝึก)

(๓) ในเรื่องพรหมอิสัวัตถุ ผู้วิจัยขอยกปาฐะขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างดังนี้

โพธิสโต กิร อปรสมิ อตตภาเว เทวโลกโต จิตวา มคธภูเจ หลิทธิเย นาม พุราหมณคามา เขญฺญพราหมณสฺส เคเห นิพพตติ. โส มาตุกฺกฉิตโต นิกฺขนตมโตว พรหมวณฺเณ อโหสิ.

^{๔๖} เถรียาปทานที่ปนี. (पालि) หน้า ๑๘๒ โสตตถก. (पालि) หน้า ๑๑ ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๔๗} เถรียาปทานที่ปนี. (पालि) หน้า ๑๘๔ โสตตถก. (पालิ) หน้า ๑๕ ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

ตสุมา ตสฺส นามคฺคหณทิวเส “**พรหมกุมารโธ** นามํ อํสุ. โส อญญํ กมฺมํ อกตฺวา พรหมณสิปปเมว อุกคณฺหิ. โส ปญฺญามหนตฺตาย โสฬสสสพฺพณตฺเร ตินฺณํ เวทานญจ อฏฺฐารสนนญจ สิปปานํ ปารคฺคฺอโหสิ.”^{๔๘}

ได้ยิวนว่า พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลกในอัฐภาพอื่นอีก แล้วได้บังเกิดในเรือนของหัวหน้าพรหมณ์ ในหมู่บ้านพรหมณ์ชื่อว่าหลิททียะ ในแคว้นมคธ พระโพธิสัตว์นั้นพ้อออกจากท้องของมารดาเท่านั้น ก็ได้เป็นผู้มีผิวเพียงดั่งว่าผิวแห่งพรหม เพราะเหตุนั้น ในวันตั้งชื่อของพระโพธิสัตว์นั้นญาติทั้งหลายจึงได้ตั้งชื่อว่า “**พรหมกุมาร**” พรหมกุมารนั้นไม่ทำการงานอย่างอื่น เรียนศิลปะของพรหมณ์อย่างเดียว เขาได้เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวททั้ง ๓ และศิลปะ ๑๘ ศาสตร์ ภายในอายุ ๑๖ ปี เพราะเขามีปัญญามาก

๒. ท่านผู้รจนาคัมภีร์เถรอปทานที่ปนี ประสงค์จะแสดงการตั้งความปรารถนาด้วยใจเป็นเวลา ๗ อสงไขย จึงขยายความพระบาลีข้อที่ ๓๘๔ เป็นต้นไว้ดังนี้

ปญจโกฏิस्ता พุทธา ๖เปฯ จตฺตาริสี โภกฺกิสฺสตาติ อิมเหติ ปาเรหิ “จินตติ สตฺตาสงเขยฺยยนฺติ คากายํ วุตฺตานิ สตฺตณฺณํ นนฺทาทิสงเขยฺยยานํ อพฺภนตฺเร อุปฺปนฺนา พรหมเทวาทิปญฺจวิสสฺสสาธิกา สตฺสสสสมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชิสฺสูติ อิมมตฺถํ ทิเปติ. ตตฺถ **ปญจโกฏิस्ता พุทธาติ** นนฺทอสงเขยฺยเย พรหมเทวาทิปญจโกฏิस्ता ปญจสสสสมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปนฺนา. โภกฺกิสฺสทโท หิ ทสฺสงฺขยฺตฺถวาทโก วตฺถโกฏิสสฺสทานิ ติอาทิสฺสู วีย.”^{๔๙} เอวฺมฺปริปิ. เอเตสํ เทวเทวานํ มหาทานํ ปวตฺตยฺนติ สมฺพนฺโธ. วิตฺถาโร อติเทวราชวตฺถุมหิ วุตฺโต. อฏฺฐกฺกายํ^{๕๐}ปี นนฺทอสงเขยฺยเย ปญจสสสพุทฺธา อุปฺปนฺนาติ อากตฺ. เตน วุตฺตํ :-

“ตมฺหิ นนฺเท อสงฺเขยฺยเย อธิการํ มยา กตํ

ปญจพุทฺธสสฺสทานํ มหาทานํ ปวตฺตยฺนติ.

นวโกฏิสทานิ สุนฺทอสงเขยฺยเย นวสสสสา สมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปนฺนา. อฏฺฐกฺกายํปี นวสสสสพุทฺธา อุปฺปนฺนาติ อากตฺ. เตน วุตฺตํ :-

“สุนฺทมฺหิ อสงฺเขยฺยเย อธิการํ มยา กตํ

นวพุทฺธสสฺสทานํ มหาทานํ ปวตฺตยฺนติ.”^{๕๑}

เอเตสนฺติ เอเตสํ ปญจโกฏิสทานํ นวโกฏิสทานญจ. **เทวเทวานนฺติ** เทวานํ เทวภูตานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ. **มหาทานนฺติ** คุณฺมหตฺเตน สงฺขยฺยามหตฺเตน จ มหนฺตํ ทานํ. ทานปารมี อาทึ กตฺวา เสสฺสปารมีโยปี ปวตฺเตสิเยว. **ปวตฺตยฺนติ** อุปฺปาเทสิ ปุเรสิ^{๕๒}.

คำว่า **ปญจโกฏิस्ता พุทธา ๖เปฯ จตฺตาริสี โภกฺกิสฺสตา** (พระพุทธรเจ้ามีจำนวนถึง ๕๐๐ โภกฺกิ ฯลฯ มีจำนวนถึง ๔,๐๐๐ โภกฺกิ) ได้แก่ ด้วยบาลีเหล่านี้ พระยโสธราเถรีย่อมแสดงถึงความหมายนี้ว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑๒๕,๐๐๐ องค์ มีพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าพรหมเทพเป็นต้น ผู้เสด็จ

^{๔๘} เถรียาปทานที่ปนี.(पालि) หน้า ๑๘๗ โสตตถกกี.(पालि) หน้า ๒๐ ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๔๙} ที.ม. (पालि) ๑๐/๒๖๓/๑๖๓., อง.นวก. (पालิ) ๒๓/๒๐/๓๒๒., ส.ข.อ. (पालิ) ๒/๙๖-๙๘/๓๕๔., อง.นวก.อ. (पालิ) ๓/๒๐/๓๐๑

^{๕๐} โสตตถกกี. (पालิ) ๗๓/๓๖

^{๕๑} โสตตถกกี. (पालิ) ๗๔/๓๖.

^{๕๒} เถรียาปทานที่ปนี. อธิบายความคาลาที่ ๓๘๔

อุบัติขึ้นภายใน ๗ อสงไขย มีนันทอสงไขยเป็นต้น ที่พระจุฬพทุทโฆสเถระกล่าวไว้ในคาถาว่า “ที่เข้าใจ
 ประราณา ๗ อสงไขย” บรรดาเหล่าเหล่านั้น คำว่า **ปณจโกฏิस्ता พุทธา (พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง
 ๕๐๐ โกฏิ)** ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๕๐๐ โกฏิ มีพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าพรหมเทพเป็นต้น
 คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๕,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในนันทอสงไขย เพราะว่า โกฏิ-ศัพท์ เป็น
 ศัพท์บอกความหมายแห่งจำนวน ๑๐ เหมือนในประโยคมีอาทิว่า “ทรงมีผ้า ๑,๐๐๐ โกฏิ”^{๕๓} บัณฑิต
 พึงทราบการเชื่อมความว่า “เอเตสฺ เทวเทวานํ มหาทานํ ปวตฺตยฺ (หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแต่
 พระพุทธเจ้าเหล่านั้น)” ความพิสดาร พระจุฬพทุทโฆสเถระได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องพระเจ้าอติเทพ
 แม้ในอรรถกถา^{๕๔} ก็มาแล้วว่า “พระพุทธเจ้า ๕,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในนันทอสงไขย” ด้วย
 เหตุนั้น พระยโสธราเถรจึงกล่าวว่า

“หม่อมฉันสร้างอธิการไว้ ในนันทอสงไขยนั้น
 หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแต่พระพุทธเจ้า มีจำนวนถึง
 ๕,๐๐๐ องค์”

คำว่า **นวกโกฏิสถานิ (๙๐๐ โกฏิ)** ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๙,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้น
 แล้วในสุทธอสงไขย แม้ในอรรถกถาก็มาแล้วว่า “พระพุทธเจ้า ๙,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว”
 ด้วยเหตุนี้ พระยโสธราเถรจึงกล่าวว่า

“หม่อมฉันสร้างอธิการไว้ ในสุทธอสงไขย
 หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแต่พระพุทธเจ้า มีจำนวนถึง
 ๙,๐๐๐ องค์”^{๕๕}

คำว่า **เอเตสฺ (เหล่านั้น)** ได้แก่ พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๕๐๐ โกฏิ และ ๙๐๐ โกฏิเหล่านี้นั้น คำว่า **เทวเทวานํ (พระพุทธเจ้า)** ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้เป็นเทพของเทพ
 ทั้งหมด คำว่า **มหาทานํ (มหาทาน)** ได้แก่ ทานชื่อว่ามากเพราะมากด้วยคุณ และเพราะมากด้วย
 จำนวน พระยโสธราเถรย่อมยังแม้บาร์มีที่เหลือตั้งต้นแต่ทานบาร์มีให้เป็นไปแล้วนั่นเอง คำว่า **ปวตฺตยฺ
 (จัดถวาย)** ได้แก่ ให้เกิดขึ้นแล้ว คือให้เต็มแล้ว

๓. ท่านผู้รจนาคัมภีร์เถรอปทานทีปนี ประสงค์จะแสดงการตั้งความปรารภด้วยความปราณาด้วยจา
 เป็นเวลา ๙ อสงไขย จึงขยายความพระบาลีข้อที่ ๓๘๘ เป็นต้น ไว้ดังนี้

เอวํ มโนปณิเชตตถูเต สุตตณฺณํ อสงเขยยานํ อพณฺตเร อุปปนฺเน พุทฺธเทวาทิสมา
 มาสมพุทฺธํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ วาจาปณิเชตตถูเต นวณฺณํ อสงเขยยานํ อพณฺตเร อุปปนฺเน ปุราณ
 โคตมาทโย สุตตสทสฺสาธิเก อสฺติสทสฺเส ตีสตตสทสฺเส จ สมหาสมพุทฺธํ สุตตตีสโกฏิโย ทสฺเสนตฺติ “ปณ
 ญาสโกฏิสถานิ”^{๕๖} จ ฯ เปฯ สุตตตีสฯ จ โกฏิโยติ ปาฐมาห. ตตถ **ปณญาสโกฏิสถานิ**ติ สพฺพททอสง
 เขยเย ปุราณโคตมาทโย ปณญาสทสฺสา พุทฺธา อุปปนฺนา. วิตถาโร สาคลจกฺกวตฺติราชวตฺถุมหิ วุต
 โต. อญฺจกถายมปิ ปณญาสทสฺสพุทฺธา อุปปนฺนาติ อากตฺ. เตน วุตตฺ :-

^{๕๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๓/๑๙๕., อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๔๗๑., ส.ข.อ. (ไทย) ๒/๙๖-๙๘/๔๗๘.,
 อง.นวก.อ. (ไทย) ๓/๒๐/๔๑๗.

^{๕๔} โสตตถก. (บาลี) ๗๓/๓๖

^{๕๕} โสตตถก. (บาลี) ๗๔/๓๖

^{๕๖} สยา. มจร. ปณจโกฏิสถานิ

“สพพทเท อสงเขยเย   อธิการิ มยา กตํ
 ปณณาสพุทฺธสทฺธานํ   มหาทานํ ปวตฺตยินฺติ.”^{๕๗}

พระยโสธราเถรีครั้งแสดงพระสัมพุทธเจ้ามีพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าพรหมเทพเป็นต้น ซึ่งเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในภายใน ๗ อสงไขย อันเป็นเขตแห่งการตั้งความปรารถนาด้วยใจอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓๘๗,๐๐๐ องค์ มีพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปุราณโคดมเป็นต้น ซึ่งเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในภายใน ๙ อสงไขย อันเป็นเขตแห่งการตั้งความปรารถนาด้วยวาจา และพระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๓๗ โกฏิ จึงกล่าวบาลีไว้ว่า “พระพุทธเจ้ามีจำนวนถึง ๕,๐๐๐ โกฏิ ฯลฯ และ ๓๗ โกฏิ” บรรดาเหล่าเหล่านั้น คำว่า **ปณณาสโกฏิสถานิ (๕,๐๐๐ โกฏิ)** ได้แก่ พระพุทธเจ้า ๕๐,๐๐๐ องค์ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุราณโคดมเป็นต้น เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในสัพพาททอสงไขย ความพิสดาร พระจุฬพุทฺธโฆสเถระได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสาคละ แม้ในอรรถกถา ก็มาแล้วว่า “พระพุทธเจ้า ๕๐,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว” ด้วยเหตุนี้ พระยโสธราเถรีจึงกล่าวว่า

“หม่อมฉันสร้างอธิการไว้ ในสัพพาททอสงไขย หม่อมฉัน
 จัดถวายมหาทานแด่พระพุทฺธเจ้า มีจำนวนถึง ๕๐,๐๐๐ องค์”^{๕๘}

๔. ท่านผู้รจนาคัมภีร์เถรอปทานที่ปนี ประสงค์จะแสดงการตั้งความปรารถนาด้วยวาจาใน ๒ อสงไขยสุดท้ายใน ๙ อสงไขย จึงขยายความพระบาลีข้อที่ ๓๙๖ ไว้ดังนี้

พุทฺธา โกฏิस्ता ปณจ ปเรสมปิ มहेสนฺนติ ขนฺธุตฺตมอสงเขยเย ปณจสทฺธสา พุทฺธา
 อุปฺปนฺนา. อฏฺฐกถายมปิ ปณจสทฺธสพุทฺธา อุปฺปนฺนาติ อาคตํ. เตน วุตฺตํ :-

“ขนฺธุตฺตเม อสงเขยเย   อธิการิ มยา กตํ
 ปณจพุทฺธสทฺธานํ   มหาทานํ ปวตฺตยินฺติ.”^{๕๙}

โกฏิสทฺธสทฺธานิ ปณจาสีติมहेสนฺนติปิ ปาโห อตฺถิ. **ปจฺฉาปิ ทฺวิโกฏิस्ता สมพุทฺธา โลก**
 นายกาติ สพพมालอสงเขยเย ทฺวิสทฺธสา พุทฺธา อุปฺปนฺนา. อฏฺฐกถายมปิ ทฺวิสทฺธสพุทฺธา อุปฺปนฺนาติ
 อาคตํ. เตน วุตฺตํ :-

“สพพมาเล อสงเขยเย   อธิการิ มยา กตํ
 ทฺวินฺนํ พุทฺธสทฺธานํ   มหาทานํ ปวตฺตยินฺติ.”^{๖๐}

ปณจาสีติโกฏิस्ता สตฺตวิสตี โกฏิโย^{๖๑}ติปิ ปาโห. นวฺวณํ อสงเขยเยยานํ อพฺภนฺตเร ติ
 สตฺตสทฺธสทฺธานิ, สตฺตาสีติสทฺธสทฺธานิ จ พุทฺธา อุปฺปนฺนา. เตน วุตฺตํ :-

“ตีณิ สตฺตสทฺธสทฺธานิ   อสีติสทฺธสทฺธานิ จ
 อโถ สตฺตสทฺธสทฺธานิ   สพเพ พุทฺธา หิ ปิณฺชิตาติ.”^{๖๒}

^{๕๗} โสตฺตถฺกิ. (पालิ) ๑๑๖/๔๕

^{๕๘} โสตฺตถฺกิ. (บาลี) ๑๑๖/๔๕

^{๕๙} โสตฺตถฺกิ. (पालิ) ๑๒๓/๔๕

^{๖๐} โสตฺตถฺกิ. (पालิ) ๑๒๔/๔๖.

^{๖๑} น.ม. สตฺตตีสา จ โกฏิโย, อ.,สยา. สตฺตติสทฺธสโกฏิโย

^{๖๒} โสตฺตถฺกิ. (पालิ) ๑๒๕/๔๖.

คำว่า พุทธา โภกิสตา ปณจ ปรมปิ มเหสิน (พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ จำนวน ๕๐๐ โภกิ) ได้แก่ พระพุทธเจ้า ๕,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในชั้นรัตนมอสงไชย แม้ใน อรรถกถา ก็มาแล้วว่า “พระพุทธเจ้า ๕,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว” ด้วยเหตุนี้ พระยโสธราเถรีจึงกล่าวว่า

“หม่อมฉันสร้างอธิการไว้ ในชั้นรัตนมอสงไชย
หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้า มีจำนวนถึง
๕,๐๐๐ องค์”^{๖๓}

แม้บาลีว่า “โภกิสตสทธานิ ปณจาสิติมเหสิน (พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ จำนวน ๑๐๐,๐๘๕ โภกิ)” ดังนี้ก็มี คำว่า ปณจาปิ ทวิโภกิสตา สมพุทฺธา โลกนายกา (แม้ภายหลัง มีพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ๒๐๐ โภกิ) ได้แก่ พระพุทธเจ้า ๒,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในสัพพมอลสงไชย แม้ในอรรถกถา ก็มาแล้วว่า “พระพุทธเจ้า ๒,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว” ด้วยเหตุนี้ พระยโสธราเถรีจึงกล่าวว่า

“หม่อมฉันสร้างอธิการไว้ ในสัพพมอลสงไชย
หม่อมฉันจัดถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้า มีจำนวนถึง
๒,๐๐๐ องค์”^{๖๔}

แม้บาลีว่า “ปณจาสิติโภกิสตา สุตตติสา จ โภกีย (๘,๕๓๗ โภกิ)” ดังนี้ก็มี ได้แก่ พระพุทธเจ้า ๓๘๗,๐๐๐ องค์ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในภายใน ๙ อสงไชย ด้วยเหตุนี้ พระยโสธราเถรีจึงกล่าวว่า

“เพราะว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นบัณฑิตทั้งหมด มีจำนวนถึง
๓๘๗,๐๐๐ องค์”^{๖๕}

๕. ท่านผู้รจนาคัมภีร์เถรอปทานที่ปนี ประสงค์จะแสดงการตั้งความปรารถนาด้วยกาย วาจาใน ๔ อสงไชย กับอีกแสนกัป จึงกล่าว กถุภังมยตาปจจา วัด้วยปาฐะมีอาทิว่า

“กายวาจา จตุชยาตุนติ เอตถ กตม จตุสสงเขยยุโย นาม ? เสลอสสงเขยโย ภาสอสสงเขยยุโย เขยยอสสงเขยยุโย รุจียอสสงเขยยุโย จาติ อิท จตุสสงเขยยุโย นาม.

ยถา :-

เสโล ภาโส เขยโย เจว
รุจียो จ อสงเขยยุโย
จตุตาโร เต อสงเขยยุยา
วินิปาตาติ วุจฺจเรติ.^{๖๖}

ตตฺถ เสโลติ จตฺนํ อสงเขยยุยานํ อาทิญฺโตะ เสลอสสงเขยยุโย นาม. ตสฺมี อสงเขยยุเย สา รมณฺทกปเป จตุตาโร สมมาสมพุทฺธา อุปฺปชฺชิสฺส ตณฺหงฺกโร เมธงฺกโร สรณงฺกโร ทิปงฺกโร จาติ. ยถา :-

^{๖๓} โสตตถก. (บาลี) ๑๒๓/๔๕.

^{๖๔} โสตตถก. (บาลี) ๑๒๔/๔๖.

^{๖๕} โสตตถก. (บาลี) ๑๒๕/๔๖.

^{๖๖} โสตตถก. (บาลี) ๑๘/๘, ๑๒๓/๔๖.

“นวาสงเขยยาวसानะ   กปปเก สารมณฺฑเก
 ตณฺหฺกโร เมธงฺกโร   ตโต จ สรณฺงฺกโร
 ทีปังโกโร จ สมฺพุทฺโธ   จตฺพุทฺธา สมฺภูติตาติ.”^{๖๗}

ถามว่า “ก็ในคำนี้ว่า กายวาจ จตฺตยาตํ (๔ อสงไขย ที่ใช้กายและวาจาปรารภนา)”
 ตอบว่า ๔ อสงไขย ที่ใช้กายและวาจาปรารภนา เป็นอย่างไร ๔ อสงไขยนี้ คือ (๑) เสลอสงไขย (๒)
 ภาสอสงไขย (๓) เขยยอสงไขย (๔) รุจยอสงไขย ชื่อว่า ๔ อสงไขย
 เหมือนที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

“อสงไขย ๔ อสงไขยเหล่านั้น คือ (๑)
 เสลอสงไขย (๒) ภาสอสงไขย (๓) เขยยอสงไขย (๔)
 รุจยอสงไขย เราเรียกว่า “วินิบาต”^{๖๘}

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เสโล (เสลอสงไขย)** ได้แก่ ชื่อว่าเสลอสงไขย เป็นอสงไขย
 เบื้องต้นของอสงไขยทั้ง ๔ อสงไขย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ องค์ คือ (๑) พระตณฺหิงฺกร (๒) พระเม
 ธงฺกร (๓) พระสรณฺงกร (๔) พระทีปังกร เสด็จอุบัติขึ้นในกับชื่อว่าสารมณฺฑะในอสงไขยนั้น เหมือน
 อย่างที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

“พระพุทฺธเจ้า ๔ องค์ คือ (๑) พระสัมพุทฺธเจ้าพระนามว่าตณฺหิงฺกร (๒) พระสัมพุทฺธเจ้าพระนามว่าเม
 ธงฺกร (๓) พระสัมพุทฺธเจ้าพระนามว่าสรณฺงกร (๔) พระสัมพุทฺธเจ้าพระนามว่าทีปังกร เสด็จอุบัติขึ้น
 แล้วในกับชื่อว่าสารมณฺฑะ ในที่สุด ๔ อสงไขย”^{๖๙}

จากข้อมูลที่น่าเสนอในส่วนนี้ จะเห็นว่า คัมภีร์เถรียาปทานที่ป็นนี้ แสดงความเชื่อโยง
 ระหว่างพระบาลีส่วนที่เป็นยโยธราเถรียาปทาน กับคัมภีร์โสตตถกิมหานิทานบางส่วนให้เป็นคัมภีร์ที่มี
 เนื้อความเนื่องกัน โดยเรียกคัมภีร์โสตตถกิมหานิทานส่วนนี้ว่า “อรรถกถา” เมื่อคัมภีร์ทั้งสองมี
 เนื้อความเชื่อมโยงกัน จึงเป็นอันเชื่อมโยงกับคัมภีร์สัมภารวิบากโดยอ้อม เพราะเนื้อความในคัมภีร์
 โสตตถกิมหานิทานเกือบทั้งหมด มาเป็นเนื้อความส่วนต้นของคัมภีร์สัมภารวิบากนั่นเอง

๓. เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน

ร.ศ. สุภาพรรณ ณ บางช้าง กล่าวถึงความเกี่ยวข้องระหว่างคัมภีร์สัมภารวิบาก กับคัมภีร์
 สัมปณฺฑมหานิทานไว้ความตอนหนึ่งว่า

“คัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน เป็นผลงานที่พัฒนาต่อจากคัมภีร์สัมภารวิบาก กล่าวคือ ได้
 อาศัยสาระรวมทั้งสำนวนภาษาในคัมภีร์สัมภารวิบากเป็นหลัก แล้วปรับเปลี่ยนขึ้นใหม่ พรรณนาขยาย
 เนื้อความให้กว้างขึ้นและละเอียดขึ้น และละเอียดขึ้น”^{๗๐}

^{๖๗} โสตตถก. (บาลี) ๑๒๘/๔๘.

^{๖๘} โสตตถก.ม. (บาลี) ๑๙/๘, ๑๒๗/๔๖.

^{๖๙} โสตตถก. (บาลี) ๑๒๘/๔๘.

^{๗๐} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: โรง
 พิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๑

ผู้วิจัยศึกษาเปรียบเทียบ ระหว่างคัมภีร์สัมภารวิบาก กับคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทานโดยละเอียดแล้วพบเห็นความเกี่ยวข้องในลักษณะเนื้อหาที่ย่อและพิสดารกว่ากันเท่านั้น อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ทั้งสองนี้ นับว่ามีอุปการะต่อกันและกัน ผู้วิจัยขอยกขึ้นนำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑. คัมภีร์สัมภารวิบาก ส่วนที่มีเนื้อหาพิสดารกว่าเนื้อความของคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน เช่น

ก. พาทิรนิทานทั้ง ๔ เรื่อง ในคัมภีร์สัมภารวิบาก มีเนื้อความพิสดารกว่าเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน

ข. การสรุปเนื้อความเรื่องพระโพธิสัตว์ของพวกเราตั้งความปรารถนาด้วยใจที่เรียกว่า มโนปณฺธิธาน ๗ อสงไขย ในคัมภีร์สัมภารวิบาก มีเนื้อความพิสดาร กว่าเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน

ค. การสรุปเนื้อความเรื่องพระโพธิสัตว์ของพวกเราได้รับพุทฺธพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทฺธเจ้า ๒๔ พระองค์มีพระที่ปึงกรพุทฺธเจ้าเป็นต้น มีเนื้อความพิสดารกว่าเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน

๒. คัมภีร์สัมภารวิบาก ส่วนที่มีเนื้อความย่อกว่าเนื้อความของคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน เช่น

ก. การจัดลำดับนิทาน ในคัมภีร์สัมภารวิบาก จำแนกนิทานไว้ ๒ คือ พาทิรนิทาน และมหานิทาน ส่วนในคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน จำแนกนิทานไว้ ๕ คือ อติพุทฺธูเรนนิทาน อติพุเรนนิทาน พุเรนนิทาน อวิพุเรนนิทาน และ สันติเกนิทาน

ข. กัปกถา เนื้อความ ในคัมภีร์สัมภารวิบาก ย่อกว่าเนื้อหาที่ปรากฏ ในคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน

ค. อสงไขยกถา เนื้อความ ในคัมภีร์สัมภารวิบาก ย่อกว่าเนื้อความที่ปรากฏ ในคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน

ง. การสรุปเนื้อความเรื่องพระโพธิสัตว์ของเราตั้งความปรารถนาด้วยวาจาที่เรียกว่า วจีปณฺธิธาน ๙ อสงไขย ในคัมภีร์สัมภารวิบาก มีเนื้อย่อกว่าเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน

จากที่นำเสนอมาจะเห็นว่า เนื้อความในคัมภีร์ในคัมภีร์ทั้งสองนี้ มีข้อความบางตอนพิสดารและสังเขปไม่เหมือนกัน ทั้งไม่อยู่ในลักษณะเป็นวรรณนาของกันและกัน โดยเฉพาะในส่วนท้ายๆ คัมภีร์สัมภารวิบาก ท่านผู้รจนา เน้นแสดงเหตุการณ์ของการเสวยทุกขวิบาก ในกรณีต่างกรรมต่างวาระตามที่กล่าวเป็นอุทฺเทสในคัมภีร์อุปทาน ในส่วนเถรอุปทาน และนิทเทสในคัมภีร์อรรถกถาอุปทาน ในส่วนพุทฺธอุปทาน ส่วนคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน ท่านผู้รจนาคงแสดงเหตุการณ์ไปตามลำดับ ในเรื่องพุทฺธปรินิพพาน แจกพระบรมสารีริกธาตุ มหาภิเศกปรินิพพาน และเรื่องพระเมตตโดยผู้จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าพระองค์ต่อไป

แม้ว่าคัมภีร์ทั้งสองนี้เกิดขึ้นในเวลาที่แตกต่างกัน และท่านผู้รจนาทั้งสอง คงไม่เคยรู้จักกัน แต่ที่แน่ๆ พระคัมภีร์งานจารย์ทั้งสองต่างขึ้นขอบมติของคัมภีร์โศตตถกัมมทานเหมือนกัน จึงนำพาทิรนิทานในคัมภีร์โศตตถกัมมทาน มาเป็นเนื้อความส่วนต้นในคัมภีร์ที่ตนแต่งขึ้นใหม่ โดยเฉพาะคัมภีร์สัมปณฺฑมหานิทาน ท่านผู้รจนาได้นำคัมภีร์โศตตถกัมมทาน มาเป็นต้น

ถารัมภะในคัมภีร์ที่ต้นเรียบเรียงขึ้นใหม่ โดยปรับแก้ส่วนที่เป็นสัญญาที่ปัญจะเพียงเล็กน้อย ดังนั้น ผู้วิจัยคิดว่า คัมภีร์สัมภารวิบากและคัมภีร์สัมปณิคมหานิทาน มีข้อความส่วนต้นบางตอนพ้องกัน เพราะอาศัยแหล่งข้อมูลจากคัมภีร์โสตัตถกิมหานิทานเหมือนกัน เนื่องจากมีความขึ้นขอบมติของท่าน พระจุฬหุพุทธโฆสเถระเหมือนกันนั่นเอง

๔. เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์ชาตกมาลา

คัมภีร์ชาตกมาลานี้ กล่าวกันว่าเป็นคัมภีร์ชาตกในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยใน คัมภีร์สัมภารวิบากนี้ นำเสนอนิทานเรื่องพรหมอิสฺ ซึ่งมีความใกล้เคียงกับนิทานเรื่องแม่เสือลูก อ่อน นิทานดังกล่าวในคัมภีร์ทั้งสองนั้น มีความเหมือนกันโดยเนื้อหา แต่มีความต่างกันในเรื่องละเอียด

เกี่ยวข้องกันกับเนื้อหาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา

เนื้อความในคัมภีร์สัมภารวิบากที่ปรากฏเหมือนกับเนื้อความในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ซึ่งเป็นปกติของการนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์ประเภทพุทธประวัติ โดยส่วนมากจะดำเนินเรื่องโดยทำนอง เดียวกัน นั่นเป็นเพราะพระคันถรจนาจารย์ได้ใช้ข้อมูลปฐมภูมิ จากแหล่งที่มาเดียวกันนั่นเอง จะ ต่างกันด้วยข้อมูลที่ตนพระสงฆ์จะนำเสนอ ในที่นี้ ผู้วิจัยขอนำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังนี้

เนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์สัมภารวิบากและในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา เช่น

(๑) ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบาก ต้องการแสดงอานุภาพแห่งทานบารมี ด้วย อำนาจแห่งอุปมา จึงรจนาเป็นเป็นจุนฉินยบทและคาถาพันธว่า

โส ปารมียो आमन्तेतुवा आह

“อายนตุ โภโต อธิ ทานสีลา

เนกขัมมปญญา สห วิรขนต์,

สจจาวธิญ्ञาน สมตตูปกฺขา

ยฺยุทธาย โว คณฺหฬ อาวุธานี”ติ^{๗๑}.

ปารมียो আহস্য

“มยฺ ปารมิตา โยธา

จิรํ เทว ตยา ภาตา,

อชช ทสสาม เต วิร-

วิชยํ ภาทฺหมตฺตเต”ติ^{๗๒},

พระมหาบุรุษ ตรัสเรียกเหล่าโยธาคือบารมีทั้งหลายมาว่า

ทาน สีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ

อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขาทั้งหลาย ผู้เจริญ

จงมาประชุม พวกท่านจงจับอาวุธทั้งหลายเพื่อการรบ

บารมีทั้งหลาย กล่าวอย่างนี้ว่า

พวกเราเป็นโยธาบารมีของพระองค์ เป็นดัง

เทวดาที่พระองค์ทรงเลี้ยงดูมานาน วันนี้พวกข้าพระองค์

จักแสดงพลังแทนท่าน และ(นำ)ชัยชนะอันเจริญถวายแก่ท่าน

^{๗๑} ปฐมสมโพธิ หน้า. ๙๓

^{๗๒} ปฐมสมโพธิ หน้า. ๙๔

อย่างวีรชน มาถวายท่าน

ในคัมภีร์ทั้งสองนี้ ข้อความที่เป็นจรรยาบรรณต่างกันเล็กน้อย แต่ข้อความที่เป็นคาถาพันธันในส่วนนี้เหมือนกัน

(๒) ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปาก ต้องการแสดงการปรินิพพานของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช จึงเรียบเรียงเรื่องราวไว้ และเนื้อความนี้เอง ก็ปรากฏเป็นเนื้อความในหัวข้อพุทธปิตุปรินิพพาน ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา เนื้อในคัมภีร์ทั้งสองนี้มีรายละเอียดต่างกันเล็กน้อย แต่โดยใจความแล้ว เป็นเช่นเดียวกัน คือแสดงลำดับขั้นตอนการปรินิพพานของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช ผู้เป็นพุทธบิดา

เนื้อความทั้งสองส่วนในคัมภีร์ทั้งสอง ที่ยกขึ้นเป็นตัวอย่างนี้ ผู้วิจัยคิดว่า ผู้รจนาคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา น่าจะนำเนื้อความส่วนจรรยาบรรณมาขยายเพิ่มเนื้อความให้สมบูรณ์ และง่ายต่อการทำความเข้าใจของโศตฺชน

๕. เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธธานุประวัติ

เนื้อความในคัมภีร์พุทธธานุประวัติ ซึ่งเป็นคัมภีร์แสดงประวัติของพระพุทธเจ้าเหมือนกัน จึงมีท่วงทีนำเสนอข้อมูลบางส่วนเหมือนข้อมูลบางส่วน ในคัมภีร์สัมภารวิปาก เช่น

โส ปารมีโย อามนเตตวา อาห

“อายนตุ โภโต อธิ ทานสีลา
เนกขัมมปณฺหา สห วีรชนติ,
สจฺจาวธึฏฺฐาน สมตตฺตฺเพกฺขา
ยฺยทฺธาย โว คณฺหล อวฺรุณํ”^{๗๓}.

ปารมีโย อาหสุ

“มยฺ ปารมิตา โยธา จิริ เทว ตยา ภาตา,
อชฺช ทสฺสาม เต วีร- วิชยํ ภาทฺมตฺตเต”^{๗๔},

พระมหาบุรุษ ตรัสเรียกเหล่าโยธาคือบารมีทั้งหลายมาว่า

ท่าน สีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ
อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขาทั้งหลาย ผู้เจริญ
จงมาประชุม พวกท่านจงจับอาวุธทั้งหลายเพื่อการรบ
บารมีทั้งหลาย กล่าวอย่างนี้ว่า

พวกเราเป็นโยธาบารมีของพระองค์ เป็นดัง
เทวดาที่พระองค์ทรงเลี้ยงดูมานาน วันนี้พวกข้าพระองค์
จักแสดงพลังแทนท่าน และ(นำ)ชัยชนะอันเจริญถวายแก่ท่าน
อย่างวีรชน มาถวายท่าน

เนื้อความส่วนนี้ ในคัมภีร์ทั้งสอง เฉพาะข้อความที่เป็นจรรยาบรรณต่างกันเล็กน้อย แต่ข้อความที่เป็นคาถาพันธันเหมือนกัน

^{๗๓} ปฐมสมโพธิ หน้า. ๙๓

^{๗๔} ปฐมสมโพธิ น. ๙๔

จากที่ นำเสนอเนื้อความในคัมภีร์สัมภารวิบาก ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเนื้อความให้คัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์คัมภีร์นี้ ทำให้เห็นว่า พระคัมภีร์จนอาจารย์ยอมรับอิทธิพลจาก คัมภีร์ระดับต่างๆ ที่รจนาขึ้นในสมัยต่างๆ กัน ด้วยการนำเนื้อความในคัมภีร์นั้นๆ มาเรียบเรียงเป็น เนื้อหาของตน โดยบ้างก็อ้างอิงอาคตสถาน ให้ตรวจสอบ บ้างก็ไม่อ้างอิงอาคตสถาน เหมือนว่า เนื้อความที่กล่าวนั้นเป็นที่รู้จักกันของวิญญูชนอยู่แล้ว บ้างก็เรียบเรียงขึ้นใหม่

๔.๒ คุณค่าของคัมภีร์

โดยปกติคัมภีร์จารึกพุทธวจนะ ทั้งโดยตรง และโดยอ้อม จะเป็นคัมภีร์ระดับใดก็ตาม ล้วนมีคุณค่า ที่ควรได้รับการยกย่อง อย่างน้อยด้านความรู้ และความอุทิศสละ สำหรับคัมภีร์สัมภารวิบากนี้ ที่ผู้วิจัย นำมาเป็นกรณีศึกษาถึงคุณค่า ที่ควรยกย่องดังนี้

๔.๒.๑ ด้านพุทธประวัติ

ดังกล่าวแล้วว่าคัมภีร์สัมภารวิบากนี้ แบ่งการแสดงพุทธประวัติออกเป็น ๒ ตอน คือ ๑. พุทธประวัติส่วนที่เป็นพาหิรนิทาน ๒. พุทธประวัติส่วนที่เป็นมหานิทาน

๑. พุทธประวัติส่วนที่เป็นพาหิรนิทาน

พุทธประวัติส่วนนี้ ท่านผู้รจนานำเสนอานิทานไว้ ๔ เรื่อง โดยเนื้อความในเรื่องแรก ทำให้ทราบว่ ครั้นผ่านกาลเวลาช้านาน หามีใครปรารภนาความเป็นพระพุทเจ้าไม่ สุทธาวาสพรหม จะ สอดส่องแสวงหาบุรุษ ผู้มีจิตมั่นคง ครั้นพบแล้ว จะเข้าสิงให้ผู้นั้น ตั้งมโนปณิธานในความเป็น พระพุทเจ้า เนื้อความในนิทานอีก ๓ เรื่องต่อมา เป็นส่วนเสริมให้ทราบว่า บุคคลผู้เดียวกัน เมื่อกลับ ชาติมาเกิด ก็ยังคงตั้ง มโนปณิธานในความเป็นพระพุทเจ้า พุทธประวัติในส่วนนี้ ที่เรียกว่า พาหิร นิทาน เพราะเป็นเรื่องที่เกิตนอกเวลา ๒๐ อสงไขย กับแสนกัป ที่อุคคฆฏิตัญญูโพธิสัตว์ประพฤติ บำเพ็ญกุศลอธิการและพุทธการกธรรม

๒. พุทธประวัติส่วนที่เป็นมหานิทาน

พุทธประวัติส่วนนี้ ท่านผู้รจนานำเสนอานิทานไว้เป็นองค์รวม คือนับเวลา ๒๐ อสงไขย กับอีกแสนกัปในการสั่งสมกุศลอธิการ คือในส่วนการตั้งมโนปณิธานปรารภนาความเป็นพระพุทเจ้า ด้วยใจ ๗ อสงไขย ตั้งปณิธานปรารภนาความเป็นพระพุทเจ้าด้วยวาจา ๙ อสงไขย และบำเพ็ญพุทธ การกธรรม ของปัญญาธิกโพธิสัตว์ของพวกเรา หลังได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว เป็นเวลา ๔ อสงไขย กับ อีกแสนกัป จนถึงตรัสรู้อนัตตธรรมสมาสัมโพธิญาณ เสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ตลอดเวลา ๔๕ พรรษาจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ตั้งแต่การบำเพ็ญทุกกรกิริยา จนถึงตรัสรู้ ตลอดจนในระหว่างเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรด เวไนยสัตว์ ตลอดเวลา ๔๕ พรรษานี้ พุทธประวัติในส่วนนี้ แสดงผลของการทำดีระดับโลกียธรรม ผล ของความดีที่อบรมโพธิญาณ ให้เกิดสัพพัญญุตญาณ และแสดงผลของอกุศลกรรมประเภทอุปราคปริย เวทนิยกรรมที่พระโพธิสัตว์ของพวกเราเคยทำไว้ในอดีตชาติ ตามติดส่งผล แก่พระผู้มีพระภาคของ พวกเราให้ได้เสวยทุกขเวทนา ในเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิบาก ประมวลมาไว้ในที่ เดียวกัน เพื่อสะดวกต่อการศึกษา ของอนุชนผู้ใคร่ศึกษา

คัมภีร์พุทธประวัติเล่มอื่นๆ จะแสดงเนื้อความที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ เฉพาะที่ผู้รจนาพิจารณาเห็นว่าสำคัญ ซึ่งตนใคร่แนะนำเสนอเป็นกรณีศึกษา สำหรับคัมภีร์สังฆการีฉบับนี้ มุ่งแสดงพุทธประวัติทั้งโลกียกุศลวิบาก โลกุตตกุศลวิบาก และอกุศลวิบาก ที่พระโคตมพุทธเจ้า ครั้นเสวยพระชาติเป็นบุรุษก่อน ๒๐ อสงไขย กับอีกแสนกัป ให้เห็นว่า มโนปณิธาน วชิปณิธาน และกายวชิรมโนปณิธาน ที่แน่วแน่มั่นคง ในพระชาติต่างๆ สร้างสมกุศลอธิการ และพุทธการกธรรม ให้แก่กล้าขึ้นเป็นลำดับ จนถึงปัจฉิมชาติ บรรลุพระโพธิญาณ

แต่ในอดีตกาล ด้วยวิสัยของปุถุชน สมัยก่อนเป็นพระโพธิสัตว์ และในสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ หลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อถูกโลภะ โมหะ เข้าครอบงำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิเช่นในชาติที่เกิดเป็นโชติปาละมานพ ในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือถูกโทสะ โมหะ เข้าครอบงำ ทั้งเสวนาด้วยคนพาลสันดานหยาบ ให้เกิดความริษยาหมั่นเมา กล่าวดูพระอรหันต์ ในสมัยที่เสวยพระชาติเป็นบุรุษนามว่ามุนาฬิ เป็นต้น เมื่อถูกอกุศลจิตครอบงำ จะพุดด้วยอำนาจอกุศลวจีกรรมก็ตาม จะทำด้วยอำนาจอกุศลกายกรรมก็ตาม จะตริกรตรองด้วยอำนาจอกุศลมโนกรรม ผลที่ตามมาก็คือความทุกข์ ดังพุทธวาทะว่า

มนสา เจ ปทุมฺเณ

ภาสติ วา กโรติ วา

ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ

จกฺกัว วหโต ปท^{๗๕}.

อนึ่ง ในกามวิถิจิตหนึ่ง ที่มีกามชวนจิตเกิดขึ้น ๗ ขณะ เมื่อเจตนาที่เป็นสัมปยุตตธรรมกับกามชวนจิตนั้นแต่ละขณะดับลง ย่อมก่อให้เกิดกรรมโดยหน้าที่ ๔ อย่าง คือ ชนกกรรม อุปถัมภกรรม อุปปีฬกรรม และอุปฆาตกรรม ทั้งยังให้เกิดวิบากกรรมที่ต้องเสวยผล ๔ อย่าง คือ ทิฏฐิธรรมเวทนิยกรรม อุปปีชเวทนิยกรรม อปราชยเวทนิยกรรม และโอฬสิกรรม

พระพุทธเจ้าของพวกเรา ๖ ปีที่ทรงทำทุกกรกิจรยาเพื่อการตรัสรู้ นั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า เป็นผลมาจากการเป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะถูกโลภะ โมหะ และทิฏฐิเข้าครอบงำในสมัยที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นโชติปาละมานพ ในสมัยของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า นับเป็นการเชื่อมโยงการกระทำในอดีตเข้ากับผลลัพท์ในปัจจุบัน เป็นการประกาศความเป็นกรรมวาที เท่ากับเป็นการเปลื้องคำสอนของพระพุทธเจ้า ออกจากสัสสตทิฏฐิเป็นต้นอย่างเด็ดขาด

๔.๒.๒ ด้านวรรณศิลป์

คำว่า “วรรณศิลป์” มีความหมายตามพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ว่า “ศิลปะในการแต่งหนังสือ, ศิลปะทางวรรณกรรม, วรรณกรรมที่ถึงขั้นวรรณคดี, หนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี” นี่เป็นความหมายในปัจจุบัน

ในสมัยก่อน ท่านพระสังฆรักขมहाเถระ ได้สรุปแสดงประเภทของบทประพันธ์ไว้ ๓ แบบ ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พนฺโธ จ นาม สหฺพตฺถา

สหิตา โทสวชฺชิตา

ปชฺชคฺชชฺวิมฺสฺสานํ

เกเทนา'ยํ ติธา ภเว^{๗๖}.

“อนึ่ง คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ปราศจากโทษ ชื่อว่า

^{๗๕} ขุ.ธ. (ปาลี) ๒๕/๑/๑๐.

^{๗๖} สุโพธา. คาถาที่ ๘

บทประพันธ์ บทประพันธ์นี้มี ๓ อย่างโดยจำแนกเป็นร้อยกรอง
ร้อยแก้ว และบทประพันธ์ผสม”

บทประพันธ์ทั้ง ๓ แบบนั้น จะงดงามไพเราะจับใจผู้อ่าน ผู้ฟัง หรือไม่นั้น ต้อง
ประกอบด้วยองค์คุณ ๒ อย่าง คือ (๑) การสรรหาบทที่เหมาะสม (๒) การเรียบทบทเข้าเป็นประโยคที่
เข้าใจง่าย

(๑) การสรรหาบทที่เหมาะสม

การสรรหาบทนั้นเป็นการใช้คำที่เหมาะสม ในฐานที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดความคล่อง
จองสละสลวย และสื่อถึงความหมายที่ต้องการอย่างชัดเจน การใช้คำในลักษณะนี้ เรียกตามหลัก
อรรถาภิธานว่า โอจิตยะ คือ ความเหมาะสมโดยศัพท์และอรรถ เป็นการหลีกเลี่ยงจากโอจิตยหีนโทษ คือ
โทษทรมานจากความเหมาะสม ดังข้อความในคัมภีร์สุภาพาฬการว่า

โอจิตยํ นาม วิญญูญํ	โลเก วิชยาต’มาทรา
ตต’โ’ปเทศปภา	สุชนา กวิปุงควา.
วิญญาโต’จิตยวิโก-	จิตยหีนํ ปริหเร
ตโต’จิตยสุส สมโปเส	รสโปโส สียา กเต ^{๗๗} .

คานานี้ ท่านพระคันธสารากิวงสเถระแปลไว้ว่า

ธรรมดาความเหมาะสมที่ประจักษ์อยู่แล้วในโลกพึงทราบ
โดยเอื้อเฟื้อ ในความเหมาะสมนั้น สัตบุรุษผู้เป็นกวีชั้นสูงเป็น
แหล่งกำเนิดแห่งคำแนะนำ

ท่านผู้เข้าใจคุณสมบัติคือความเหมาะสมแล้ว พึงหลีกเลี่ยง
โอจิตยหีนโทษ เมื่อทำให้เพิ่มพูนความเหมาะสมเพราะหลีกเลี่ยงโทษนั้นได้
ก็จะเกิดความน่าชื่นชม

จะเห็นได้ว่า ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปาก ได้สรรหาบทให้เหมาะแก่เนื้อเรื่องและฐานะ
ของบุคคลในเรื่อง เช่น

เมื่อท่านผู้เรียบเรียง จะพรรณนาความตั้งมั่นแห่งจิตของบุคคล ผู้ที่จะปรารภความเป็น
พระพุทธรูปเจ้า จึงเลือกบทเหล่านี้มาประดับบทประพันธ์ของตน คือ

เอวรูป ทุพหุวิริโย ปุริโส พุทธการกมมํ กาคู สมต’โถติ จินตตวา ตสส สรีเร อชฌาวสิต
วา พุทธภวาย เจโตปนิธานํ อุปปาเทสิ. ตทาปิ อนนตจกุกวาเฟสุ เจว อิมสมิ จกุกวาเฟ จ อมหาก
โพธิสตนฺตสส สทิสโส ภาณวา ภาณวา พุทธการกมเม ปุเรตฺ สมต’โถ ปุคฺคโล นาม นตฺติ, ตสฺมา สุทฺธาวาสี
โก มหาพฺรหฺมา อมหากํ โพธิสตนฺตสสว สรีเร อชฌาวสิตวา เจโตปนิธานํ อุปปาเทสิ^{๗๘}.

บุรุษผู้มีความเพียรมั่นคงเห็นปานนี้ จึงสามารถเพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็น
พระพุทธรูปเจ้าได้” จึงเข้าสิงในร่างเขาแล้วให้เกิดการตั้งความปรารถนาด้วยใจเพื่อเป็นพระพุทธรูปเจ้าขึ้น
แม้ในกาลนั้น ชื่อว่าบุคคลผู้มีความกล้า มีญาณ มีความสามารถ เพื่อจะบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็น
พระพุทธรูปเจ้าได้ เช่นกับพระโพธิสัตว์ ของเราทั้งหลาย ย่อมไม่มีในอนันตจักรวาล และในจักรวาลนี้

^{๗๗} สุภาพา. คานา ๑๐๔-๕.

^{๗๘} วิทยานิพนธ์นี้ หน้า

เพราะเหตุนั้น ท้าวมหาพรหมผู้อยู่ในชั้นสุทธาวาส จึงเข้าสิงในร่างของพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย
เท่านั้นแล้วให้เกิดการตั้งความปรารถนาด้วยใจขึ้น

เมื่อท่านผู้เรียบเรียง จะพรรณนาความสังเวชที่เกิดขึ้นแก่มหาบุรุษ ผู้จะเป็นพระโพธิสัตว์
เพราะพิจารณาเห็นโทษแห่งราคะ ที่ครอบงำจิตของสัตว์โลก ให้ก่อกรรมทำเวรแล้วพาไปเกิดเสวยผล
ในอบายภูมิ จึงเลือกบทเหล่านี้มาประดับบทประพันธ์ของตน คือ

อดสส มหาสเวโค อุปุปซซิ “โอโห ราโค อดิฉณโธ มหาโฆโร พหุพทโว, กสฺมา อิเม หิ สต
ตา รากํ นิสสาย สํสารสมุทเท นิมฺมคฺคา, รากํ นิสสาย วิวิธานิ ปาปกมฺมานิ กตฺวา อฏฺฐสฺส มหานิเรสฺสุ
ปจฺจนฺติ, ตํ รากํ นิสสาย อฏฺฐวิสฺตฺตฺรสฺส เตสฺส อสฺสทนิเรสฺสุ ปจฺจนฺติ, รากํ นิสสาย เปตฺตโลเกสฺสุ อุปุปซฺชนฺติ,
รากํ นิสสาย อนเนกวิเธสฺสุ ตีรจฺฉานคเตสฺสุ อุปุปซฺชนฺติ” ติ วตฺวา^{๗๙}.

ครั้งนั้น ความสังเวชใหญ่ได้เกิดขึ้นแก่พระราชานั้นว่า “โอ ราคะ ด้ร้ายเหลือเกิน น่ากลัว
มาก มีอันตรายมาก ก็สัตว์เหล่านี้อาศัยราคะนั้นแล้ว จึงจมลงในทะเลแห่งสังสารวัฏ อาศัยราคะแล้ว
จึงทำบาปกรรมมีประการต่างๆ แล้วหมกไหม้ในมหานรกทั้งหลาย ย่อมหมกไหม้ในอุสสทนรก ๑๒๘
ชุม ย่อมเกิดขึ้นในเปตโลกทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในสัตว์ดิรัจฉานมากมายหลายชนิด” ดังนี้แล้ว

เมื่อท่านผู้เรียบเรียง จะพรรณนาการไตร่ตรองความผิดในการพิจารณาร่างกายของตนว่า
เป็นที่อาศัยของกิเลสมีประการต่างๆ ของพระโพธิสัตว์ แล้วใช้ร่างกายนี้เป็นสะพานเชื่อมไปสู่ความ
เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต จึงเลือกถ้อยคำ และคาถาพันธ์เหล่านี้มาประดับบทประพันธ์ของตน
คือ

โส ตสฺมี อนาคตกาลे สกลํ สกมตฺตภาวํ วิจินฺนโต เอวมาห

“อัย สกฺกายนคฺโร	คติปจฺจนฺตนิสฺสีโต,
ชาติภยพฺพุตฺราโส	ชราโจรวิลมฺปิโก.
พยาธิพฺยคฺชฅกฺลาวาโส	มจฺจุพฺพตมทฺทโน,
โสภณตฺตาปพฺพุโล	ปริเทวพฺพทฺทโว.
ทุกฺโขจฺจณสมฺปนฺโน	โทมนสฺสภยากุโล,
อุปายาสปิฬากรโณ	เกวโล ทุกฺขวตฺถโก.
รากตฺตถิกฺกฺลาวาโส	โทสวสฺวิสาลโย,
โมหภูตคณฺาภินฺโน	โกธรฺกฺขสเสวิตो.
อุปนาหฺวพฺพพุโล	มกฺขกฺุมภณฺทเสวิตो,
ปลาสโจรจฺริโต	อิสฺสาปจฺจตฺติกาคุโล.
พฺพจฺริตปริวารो	วิสมโลภปฺปรกฺชีโต,
นนฺทิตฺราคมหาโยโร	มิจฺฉาธมฺมวินิจฺฉิโย.
อวณฺณทฺคณฺธพฺพุโล	วิตกฺกมกฺขิตาคุโล,
มทคณฺธพฺพพฺพุโล	ปมาทคณฺธเสวิตो.
ทิกฺขุณิสฺสสนทพฺพุโล	อนุสยพฺพราหฺมณาลโย,
สํโยชนมฺหามจฺโจ	รกฺขติ นคฺร์ สทา.

เอวฺ อุตตราสพฺโหล   สกฺกายนคโร อหํ,
ตตถ อณฺเฏาโต ราชฯ   รชฺชํ การติ อิสฺสโร”ติ.

เอวฺ อตฺตโน สรฺริธมฺมํ วิจฺฉินฺโตะ สิสฺสสฺส อาคมํ อาคมยามาโน ว อญฺจาสิ. โส เอวฺ อนุจฺฉิ
เตสิ เอวรูเป อเนกวิธํ ทุกฺเข อนุภวมาเน สตฺเต เกณ ฌมฺเมน ทุกฺขโต โมเจสฺสามิ”ติ. อตฺตภาเว ปุพฺพา
จิณฺณวเสน พุทฺธกรณธมฺมํ ปสฺสี.

เอวฺ ปสฺสนฺโต จ ปน “พุทฺธกรณธมฺเม นาม ทุกฺกรํ ตํ อกริตฺวา พุจฺจขํ อจฺฉิตฺวา พุทฺทขํ
อทฺตวา ทุกฺขมํ อตฺติกฺขิตฺวา น สกฺกา พุทฺเธน ภฺวิตฺถ, ยสฺมาหํ พุทฺธตฺถาย นิยมิตํ อเนกาทฺธินํ สรฺริํ นจิรญฺ
จิตฺกํ อิหํ จ เทหนิสฺสิตํ จิตฺตํ สพฺพกาลํ น เอการมฺมณํ, ตสฺมา สพฺเพสํ สตฺตานํ หิตตฺถาย ยาว จิตฺตํ
ปสฺสนํ โหติ, ตาว อิหํ สขีวํ มมํ สรฺริํ อิมิสฺสา พยคฺขิยา นิยฺยาเตสฺสามิ, ก็ เม อณฺเฏน สพฺพทาเนนา”ติ
จิณฺเตตฺวา เอวฺ พุทฺธตฺถํ เจโตปนิธานมกาสิ

“อิมินา ปุณฺณกมฺเมน   พุทฺโธ โหมิ อนาคเต,
สํสารทุกฺขโต สตฺเต   สมฺปาเปสฺสามิ นิพฺพุตฺน”ติ^{๔๐}.

พระโพธิสัตว์เมื่อค้นหาอรรถภาพทั้งสี่ของตน จึงกล่าวอย่างนี้ว่า

“นคฺรคือสํกกายะ (ร่างกายของตน)นี้ อาศัยอยู่ติดชายแดน
คือคติน่ากลัวอย่างมากด้วยภัยคือชาติ มีโจรคือชราคอยดักปล้น”

เป็นที่อยู่ของตระกูลเสือโคร่งคือพยาธิ(ความ
เจ็บ) มีภูเขาคือมัจจุ(ความตาย)คอยย่ำยี มากไปด้วย
ความเร่าร้อนคือโสกะ(ความเศร้าโศก) มีปริเทวะ(ความ
คร่ำครวญ) และอุปฺทวะ(อันตราย) มากมาย

ถึงพร้อมด้วยห้วงโหมคือทุกข์(ความทุกข์กาย)
คราคร่ำไปด้วยภัยคือโหมนัส(ความทุกข์ใจ) มีอุปฺยาสา
(ความคับแค้นใจ)คอยเบียดเบียน เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์อย่าง
เดียว

เป็นที่อยู่ของตระกูลช้างคือราคะ(ความกำหนัด)
กว้างขวางด้วยอำนาจของโทสะ(ความขัดเคือง) เคลื่อน
กล่นด้วยกลุ่มญาติคือโมหะ(ความลุ่มหลง) อันรากษสคือ
โกธะ(ความโกรธ)ส่องแสงแล้ว

มากไปด้วยสัตว์ร้ายคืออุปฺนาหะ(ความผูกโกรธ)
อันกัมภณท์คือมกฺขะ(ความลบลู่คุณท่าน)ส่องแสงแล้ว
อันโจรคือปฬาสะ(ความตีเสมอ)ประพฤติแล้ว คราคร่ำไป
ด้วยข้าศึกคืออิสฺสา(ความริษยา)

ห้อมล้อมด้วยพฺจุริต(ความประพฤติชั่ว) ทำวิ
สมโลภะ(ความโลภไม่สม่ำเสมอ)ไว้ในเบื้องหน้าแล้ว มี

^{๔๐} ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

นันทิราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความเพิลิตเพลิน)
เป็นนายทหารใหญ่ ซ้ำขาดด้วยมิจฉาธรรม^{๘๑}

มากไปด้วยกลืนเหม็นคืออวัณณะ(โทษ) คราคร้า
ไปด้วยแมลงวันคือวิตก(ความตรึก) มากไปด้วยกลืนหอม
คือมทะ(ความมัวเมา) ถูกคณะคือปมาทะ(ความประมาท)
ส้องเสพแล้ว

มากไปด้วยความหลังไหลคือทิมฺมจิ(ความเห็น)
เป็นที่พักอาศัยของพราหมณ์คืออนุสัย(กิเลสที่นอนเนื่อง)
มหาอำมาตย์คือสังโยชน(กิเลสเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ)
ย่อมรักษาพระนครไว้ ทุกเมื่อ

เราเป็นพระนครคือสักกายะ ที่มากไปด้วยอุตราสะอย่างนี้
พระราชารู้เป็นใหญ่ ผู้ไม่ทรงทราบแล้ว จึงครองราชย์ในพระนคร
คือสักกายะนั้น”

พระโพธิสัตว์เมื่อค้นหาธรรมในร่างกายของตนอย่างนี้ เมื่อรอกการกลับมาของศิษย์ จึงคิด
อีกว่า “เราจักพาสัตว์ทั้งหลายผู้กำลังเสวยทุกข์มากมายหลายอย่างเห็นปานนี้ให้พ้นจากทุกข์ได้ ด้วย
ธรรมอะไร” จึงได้เห็นธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ด้วยอำนาจบารมีที่ตนประพฤติมาในชาติก่อน
ในอภัพที่ล่วงมาแล้ว

ก็แล พระโพธิสัตว์นั้นครั้งนั้นเห็นแล้ว ได้มีความคิดดังนี้ว่า “บุคคลไม่บำเพ็ญธรรมที่ชื่อว่า
ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าที่บำเพ็ญได้ยาก ไม่สละสิ่งที่สละได้ยาก ไม่ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก ไม่อดกลั้น
ธรรมที่ทนได้ยาก ก็ไม่สามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้ เพราะเหตุที่จิตนี้ที่เรากำหนดไว้เพื่อต้องการเป็น
พระพุทธเจ้า ซึ่งอาศัยสรีระอันมีโทษมาก ตั้งอยู่ได้ไม่นาน ซึ่งมีใช่เป็นสภาวะที่มีอารมณ์เดียวเสมอไป
ฉะนั้น เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ เราจักมอบร่างกายของเรานี้ แก่แม่เสือโคร่งตัวนี้ トラบเทาที่
จิตของเรายังมีความเลื่อมใสอยู่ ทานอย่างอื่นทั้งหมด จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา แล้วได้ตั้งจิต
ปรารถนาเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าอย่างนี้ว่า

“ด้วยกรรมที่เป็นบุญนี้ ในอนาคตกาล ข้าพเจ้า
ขอเป็นพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าจักยังสัตว์ทั้งหลายให้ถึง
ความดับจากทุกข์ในสังสารวัฏ”

(๒) การเรียงบทเข้าเป็นประโยคที่เข้าใจง่าย

การเรียงบทเข้าเป็นประโยค ได้แก่ การประกอบนามบท และกริยาบทเข้าเป็นประโยค
เดียวกัน สั้นบ้างยาวบ้าง ตามลักษณะการผูกประโยคที่เรียกว่าการกวิธี ซึ่งท่านพระสัทธัมมสิริเถระ
กล่าวถึงลักษณะของประโยคไว้ว่า

เกทาเกทกภูตตถ์
นานาปท วิภาเวติ

ปญญ โวหารนิสสิต
ยํ ตํ วากยนติ วุจจติ.^{๘๒}

^{๘๑} มิจฉาธรรม แปลว่า ความกำหนดผิดธรรมชาติ หมายถึงความกำหนดที่ผู้ชายมีต่อผู้ชาย และที่
ผู้หญิงมีต่อผู้หญิง ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๑/๓๘.

^{๘๒} เกทจินตา. คาถา ๑๒.

หนทาง” บทว่า ปุริโส เป็นสยักตดาในบทว่า คจฺจติ บทว่า มคฺคํ เป็นกรรมในบทว่า คจฺจติ ตามคำอธิบายนี้ ประโยคเป็นเพียงกลุ่มบทที่มีความหมายความสัมพันธ์กันทางไวยากรณ์ จะมีกริยาคุมพากย์หรือไม่ก็ได้ ดังข้อความว่า

อนิฏฺฐเต ปเท วนฺโณ วาฯขริ นิฏฺฐเต ปทํ
 วาฯยํ ตสฺสมฺหาโย ต- มณฺโณณฺญา’เพฯขลฯกฯณฺ. ^{๘๕}
 อีกอย่างหนึ่ง เมื่อบทยังไม่สำเร็จ อีกพระชื่อว่า พยงคฺ
 เมื่อบทสำเร็จแล้ว จึงชื่อว่า บท กลุ่มบทนั้นชื่อว่า ประโยค
 ประโยคนั้นมีลักษณะเกี่ยวเนื่องกัน

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าท่านผู้รจนาได้ผูกประโยคให้เข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาสจำนวนมากในทีบางแห่ง ก็ไม่สับสนสร้างความสงสัยแก่ผู้อ่านผู้ฟัง เช่น บทสมาสว่า

ทริชรีกุมภสทสสกกฺขานํ มิคโคณฺมทิสฺสุกรอุรพมจณฺมสทสสกกฺขานญจ ปุเรตวาท ^{๘๖}
 (วิสาขเศรษฐี สั่งให้บรรทุกข้าวสารจากข้าวสาลีเต็ม ๕๐๐ เกวียน งาอีก ๕๐๐ เกวียน เยนยโสและนมสดอีกอย่างละ ๕๐๐ หม้อ และเนื้อ โค กระบือ สุกร แกะ ปลา เนื้อ อีก ๑,๐๐๐ เกวียน ส่งไปสู่เรื่องของการทักขณเศรษฐี)

หรือว่า โส ตโต จิตฺวา วิปากาวเสเส นปฺสกอธิติภาวปุริสฺตตภาวคฺทรภโคณพฺชอุทฺตรณ-
 ชจฺจทฺทพริตตภาเวสุ เอเกกฺสมี ปญจ ปญจ ชาติสฺตานิ มหนตฺ ทุฯกฯ อนุภวติ ^{๘๗}. (พระโพธิสัตว์นั้นเคลื่อนจากมหารณนั้นแล้ว ด้วยวิบากที่ยังเหลืออยู่ ต้องเสวยทุกข์ใหญ่ (ด้วยการ)เกิดเป็นคนไม่มีเพศ เป็นผู้หญิง เป็นบุรุษ เป็นลา เป็นโค ต้องถูกตอน เป็นคนบอดแต่กำเนิด เป็นคนหนวกแต่กำเนิด ชนิดละ ๕๐๐ ชาติ ถึงความเป็นหญิงถึง ๕๐๐ ชาติ การเกิดเป็นหญิงครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้ายชาติที่ ๕๐๐)

หรือว่า ตทา สิริคุตฺตมหามจฺโจ ตสฺสกากรํ ทิสฺวา สีหปญฺชชราเลน โอลฺเกนโต ตํ สิริวนตํ
 พวตฺติสมฺหาปรีสลฯกฯณปติมณฺติตํ อสฺติยานุพฺพณฯชนรณฺชิตํ สกฺลสฺสรี สกฺลนคฺรฆรปาสาณกฺฎาการท
 ทารโตรณปการอารามอุยฺยานาทิสฺสุ กนกรสธาราหิ สิญฺจยมาณํ วีย โอลฺกาสมาณคฺรํ ตถาคตํ ทิสฺวา ^{๘๘}
 (ในกาลนั้น อมาตย์ชื่อว่าสิริคุตต์เห็นอาการของพระราชานั้น เมื่อมองดูไปทางหน้าต่างซึ่งมีช่องลมดูจุสิ่งหิโต เห็นพระตถาคตพระองค์นั้น ผู้มีสิริ ผู้ทรงประดับด้วยพระลักษณะของพระมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ทรงงดงามด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ทรงสว่างไสวไปทั่วพระสรีระทั้งสิ้น ดูบุคคลใช้ธารน้ำแร่ทองราตรด ในที่ที่ทั้งหลายมีพระนคร เรือน ปราสาท เรือนยอด ประตู่ เสากระเนียด กำแพงและอุทยานทั้งสิ้นเป็นต้นแล้ว จึงรู้ว่าเป็นพระพุทธเจ้า เพราะเขาเคยเห็นพระพุทธเจ้าในกาลก่อนมาหลายร้อยพระองค์ เพราะเขาเคยทำการตั้งความปรารถนาเพื่อต้องการเป็นพระพุทธเจ้ามา เพราะเขาเคยทำการสั่งสมในศาสตร์ของพระเวททั้งหลายมา)

หรือว่า เหมกปฺปสุวณฺณฯลาทือเนกาฯลการปฏิมณฺติตานิเกสทสสทติฯกฯณคฺคตา นีลาทิ
 เนกวณฺณกาฯลจนาฯมลาตาทาฯมาทือทํ ปฏิมุกกา สพฺพาฯรณปฏิมณฺติตานิ โทมรฯกฯสทฺถา คฯชคามิณิ ปาท
 พาลธิโสณทฺอุทฺรปฏิจิฯติวณฺณฯมาฯลการาทือทํ วิจิตรจฯมเมหิ สฯมลฯกฯตา สีฯฆวาฯนาฯชาฯนียาเนกสทส

^{๘๕} เกทจินดา. คาถา ๑๓.

^{๘๖} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

^{๘๗} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

^{๘๘} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

สินธวรปฏิจคตา, สพพาลงการุชโสภาสิตสพพรตณปฏิมณติตรณมชมคตา สพพารณวิภูสิตา อุต
 ตมจวมมมิกา คหิตจามรหตถา อเนกสทสสรธคามณี. นานาวิธคหิตหตถา อเนกาภณวิภูสิตา เสนา
 อมจจาทย โจ ตํ ปริวารยีสฺ. ^{๘๙} (ฝ่ายพวกโยธากำลังพลกองช้างเหล่าทหารกล้า ล้วนใส่หมวกสวมเกา
 เบาะนวมสมกาย ประกอบไปด้วยกาญจนาภณวิจิตรสถิตนั่งบนคอคชสาร อันประกอบด้วยหัตถา
 ลังการพร้อมสรรพ มือจับมันโถมรังกูสาวุธและทวน ขบวนคชพยุหมากกว่าพัน พวกโยธากำลังพลกอง
 ม้าเหล่าทหารกล้า ล้วนแต่งกายด้วยเครื่องยุทธานาลังการาภณวิจิตร สถิตสง่าบนหลังสินธพชาติอาชา
 แต่ละตัวล้วนประดับด้วยอศวารณพร้อมสรรพนับจำนวนได้มากกว่าพัน มือเกาะกุมมันกฤษณ์ ธนู
 และหอกซัดประจำตัวทั่วทุกตัวอาชา พวกโยธากำลังพลกองรถเหล่าทหารกล้า ล้วนสวมเกาเครื่อง
 ยุทโธปสันนาการ ขึ้นประจำที่ทั้งพลขับและพลรบ ดูสง่าบนรถศึกที่เทียมด้วยอศตรหนูนับได้
 มากกว่าพันคัน แต่ละนายถือศรพร้อมตู่ฤทธิ์ พวกโยธากำลังพลเดินเท้าเหล่าทหารกล้ามีจำนวน
 มากมายเป็นอเนกอนันต์ ต่างแต่งตนด้วยเครื่องสกลยุทธานาภณ มีกรกุ่มสรรพศาสตราวุธ นานา
 วิธอาวุธ พร้อมกับคณาเนกนิกรมตยาเสนาบดีเตรียมพร้อมตามเสด็จ เป็นบรวารยศแวดล้อม พระมหา
 สัตว์นั้น)

หรือว่า มารเสนา นิภชนตา นิพพิชังคณิกชนตกชินิกชนตทาจา กุฏิลภุมกา ภินน
 ลาภา นิภชนตติชณมหานชา ตมมลปจสุวิปปิกณณมุปปุฏฐิตุสสนฐานา วิวณณกสส วิภจณกรรธา
 รุณา วิย ทุสสนานาวิธหตถา คาวุต-ทวิคาวุต-ติคาวุต-โยชน-ทวิโยชน-ติโยชนาทีสมุคคตสรีรา. โย
 ชนสทสสโต ปฏจาย ปถวนุทริยน-เมฆนิตถรก-อสนิวิจกภณลนอุททาลน-มหาสาครนิกโขสภวนวิ
 ฬสททนิคโขสา จกกวาฬ ปพพตํ ภินทิตวา อิมํ จกกวาฬํ อาคโต มหาสมุทโทโส วิย อาภาสํ
 อุลลสจิตวา สกลปถวี ปริมทิตุ คจณมานา ปพพตมฺภา วิย จ มารเสนา มหาโพธิมณฺฑิ อวตถรมานา
 วิย คจณนติ. ^{๙๐} (อนึ่ง กองทัพทั้งหมดมีนัยน์ตาโบ๋ นัยน์ตาลน เขียวโง้ง คิ้วขมวด หน้าผากเกลือก เล็บ
 คมยาว หนวดปรากฏเหมือนลวดทองแดงแข็งกระด้างซึ่งเกลื่อนกล่นด้วยความน่าขยะแขยง รูปร่างดู
 ร้ายหยาบขำหน้าแฉะ เหมือนรูปร่างที่ดูร้ายทารุณน่าสะพึงกลัวของคนอัปลักษณ์ แต่ละคนถืออาวุธ
 ต่างๆ ที่มีสัมผัสหยาบกระด้าง มีสรีระร่างกายสูงใหญ่หนึ่งคาวุตบ้าง สองคาวุตบ้าง สามคาวุตบ้าง
 หนึ่งโยชนบ้าง สองโยชนบ้าง สามโยชนบ้างเป็นอาทิ

จำเดิมแต่หนึ่งพันโยชนไป กองทัพมารดวดด้วยเสียงก้องสะท้านสะเทือนประหนึ่งมหา
 ปรุฬจะถล่มทรุด เสียงเมฆคำรณคำราม เสียงอสณิบาดพาดทลาย เสียงคลื่นในมหาสาคร ประหนึ่ง
 เสียงกึกก้องในมหาสมุทรที่ทำลายเขาจักรวาลแล้วมาสู่จักรวาลนี้ เปรียบดังเทือกเขาลอยขึ้นสู่ท้องฟ้า
 แล้วกลิ้งมาบดขยี้ปรุฬที่ทั้งสิ้น รวากับจะมาท่วมทับทำลายมหาโพธิมณฑล)

แม้ประกอบนามบทหลายๆ บท เข้าเป็นบทสมาสเดียวกัน ก็ไม่ทำให้เนื้อความสับสน ทั้ง
 ในการประกอบบทสมาสหลายๆ ใช้ในประโยค นับเป็นสัททาลังการอย่างหนึ่ง เรียกว่า โอชคุณ
 หมายถึงความซาบซึ้งตรึงใจ การนำบทนามหลายๆ บท มาเข้าสมาสโดยการลบลวิภตติในระหว่าง
 ออกไป ทำให้ในประโยคมีจำนวนบทน้อยลง แต่ยังคงความหมาย อันเป็นเนื้อความที่ต้องการไว้ได้
 ทั้งหมด ดังนั้น การที่ผู้รจนา ร้อยเรียงบทประพันธ์ด้วยบทสมาสจำนวนมาก ยิ่งทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง
 เกิดความซาบซึ้งตรึงจิต ดังคำที่ท่านพระสังฆรักขิตเถระ กล่าวไว้เป็นคาถาพันธว่า

^{๘๙} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๙๐} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

โอโซ สมาสพาหุลย- เมโส คชชสส ชีวิต์
 ปชเชปย'นากุลโล โส'ยิ กนโต กามียเต ยถา.^{๙๑}

กาลานี้ ท่านพระคันธसारิกิวังสเถระแปลและขยายความไว้ว่า

“ความมีสมาสมาก ชื่อว่า โอชคุณ โอชคุณนี้
 เป็นชีวิตของร่อยแกว โอชคุณที่แจ่มกระจ่างนั้น
 ย่อมน่าปรารถนาแม้ในร้อยกรอง ดังอุทาหรณ์ที่จะกล่าวต่อไป”

กาลานี้กล่าวอธิบายโอชคุณซึ่งเป็นสัททาลังการประเภทที่ ๒ อันหมายถึงความซาบซึ้งตรึงใจ กล่าวคือ การผูกพันหลายบทเป็นสมาสบทเดียวโดยลบลวิภัตติระหว่างบท ทำให้คำสั้นแต่ใจเนื้อความมาก ดังนั้น ความมีสมาสมาก ๆ จึงก่อให้เกิดความซาบซึ้งตรึงใจแก่ผู้อ่านผู้ฟัง จัดเป็นโอชคุณ โอชคุณนี้เปรียบ เสมือนชีวิตของร่อยแกว คือทำให้ร่อยแกวมีชีวิตชีวาน่าสนใจติดตามอ่าน ถ้าไม่มีบทสมาสเลยก็จะขาดรสชาติไป เหมือนการรับประทานอาหารโดยไม่มีเครื่องปรุง จะเห็นได้ว่าพระอรรถกถาจารย์มักกล่าวคำลงท้าย คัมภีร์ด้วยบทสมาสยาว ๆ ว่า ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวิริยปฏิมนฺจิตฺติ (ผู้ประดับด้วยศรัทธาความรู้และความเพียร อันหมดจดยิ่ง) เป็นต้น

โอชคุณนี้มีปรากฏมากในบางคัมภีร์ที่นิยมผูกบทสมาสยาว ๆ เช่น อภิธัมมวาทาร และอรรถกถา พุทธวงศ์ ซึ่งเป็นผลงานของพระพุทฺธทตฺเถระ, มูลฎีกา ซึ่งเป็นผลงานของพระอนันทเถระ, อนุฎีกา วิสุทธิ มรรคมหาฎีกา และฎีกาของอรรถกถาในนิกายสามหมวดแรก ซึ่งเป็นผลงานของพระธรรมบาลเถระ พร้อม ด้วยคัมภีร์อภิธัมมัตถกวิภาวินีซึ่งเป็นผลงานของพระสุมังคลาจารย์ วรรณกรรมเหล่านี้ประกอบ ด้วยโอชคุณ ตลอดทั่วทั้งคัมภีร์

ไม่เพียงแต่ร่อยแกวเท่านั้นที่ควรประกอบโอชคุณ แม้ร้อยกรองก็ควรประกอบโอชคุณเช่นกัน แต่ใน ร้อยกรองไม่มีความสำคัญนัก จะมีบทสมาสหรือไม่ก็ได้ เมื่อเชื่อมบทไว้อ่านเข้าใจง่าย ๆ กระจ่างชัดเจน ด้วยปสาทคุณ ไม่สับสนด้วยพยางค์มโหฆและกิลิณฺฐมโหฆ ก็จะทำให้ร้อยกรองนั้นจับใจผู้สดับได้เป็นอย่างดี ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปชเชปย'นากุลโล โส'ยิ กนโต กามียเต (โอชคุณที่แจ่มกระจ่างนั้น ย่อมน่าปรารถนา แม้ในปชเช) ”

ฉันท์สันสกฤตชื่อสุวฤตตติลภ กำหนดลักษณะการใช้สมาสในคาวารวรรณพจน์ว่า

สมาเส लघुदुतानि   อสमासे महन्ति
 सोपा गवति गपपान-   मुप्येकवसेन वा.

แปลว่า: “คาถาที่มีพยางค์จำนวนน้อยจะงดงามเมื่อมีสมาส
 [แต่]คาถาที่มีจำนวนพยางค์มาก จะงามเมื่อปราศจากสมาส
 หรือด้วยการใช้สมาสอย่างเหมาะสม”

นอกจากนี้ ท่านผู้รจนาคัมภีร์สมภารวิภากร ยังได้ขยายความคาถาว่า

“มนุสฺสสตฺถิ ลิงคสมปตฺติ   เหตุ สตถารทสฺสนิ
 ปพพชฺชา คุณสมปตฺติ   อธิกาโร จ ฆนฺททา
 อฏฺฐมมสโมธานา   อภินิหารโ สมิชฺฌตฺติ”^{๙๒}.

(“อภินิหารย่อมสำเร็จได้เพราะธรรม ๘ ประการ

^{๙๑} สุโพธา. คาถา ๑๒๑.

^{๙๒} คูวิธานพนธ์นี้ หน้า

ประชุมพร้อมกัน คือ ความเป็นมนุษย์ ๑
 ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ ๑
 เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น ๑
 การได้เห็นพระศาสดา ๑ การบรรพชา ๑
 ความถึงพร้อมแห่งคุณ[คือสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕] ๑
 อธิการคือการทำให้อย่าง ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑”)

นี้ให้เนื้อความปรากฏชัดขึ้นในรูปแบบการเรียงความ ดังต่อไปนี้

มนุสฺสตตภาเว จิตฺตส พุทฺธตตํ ปตฺถเนตฺตส ปตฺถนา สมฺมชฺชติ, น นาคตตภาเวเน สุปฺณตตภาเวเน เทวตเตน พุรหมตเตนาติ. (ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่บุคคลผู้ดำรงอยู่ในความเป็นมนุษย์ แล้วปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าเท่านั้น หาสำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในชาติแห่งพญานาค เป็นครุฑ เป็นเทวดา เป็นพรหมไม่)

มนุสฺสตตภาเว จิตฺตสสาปิ ปุริสลิงเคเวว จิตฺตส ปตฺถนา สมฺมชฺชติ. น อิตฺถิ ปณฺทกนปฺสกกุกฺกโตพฺพยชนกานํ อญฺญตรสมฺม. (ความปรารถนาย่อมสำเร็จ แม้แก่บุคคลผู้เป็นไปในความเป็นมนุษย์ ผู้ดำรงอยู่ในเพศชายเท่านั้น หาสำเร็จแก่สตรี หรือบัณฑิต คนสองเพศ และคนไม่มีเพศไม่)

ปุริสตตภาเว จิตฺตสสาปิ อรหตฺตปฺปตฺติยา เหตุ สมฺปนฺนสฺเสว สมฺมชฺชติ. โน จ อิตฺรสฺส. (ความปรารถนาย่อมสำเร็จ แม้แก่บุรุษผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยบารมีที่เต็มและดีเหตุทุกปฏิสนธิ เพื่อบรรลุอรหัตตผล ในอภิญญานั้นได้เท่านั้น หาสำเร็จแก่บุรุษนอกนี้ไม่)

เหตุสมฺปนฺนสฺสาปิ ชีวฺมานสฺส พุทฺธสฺเสว สนฺติเก ปตฺถนา สมฺมชฺชติ, ปรีนิพฺพุเต พุทฺธ เจตฺติย สนฺติเก วา โพธิรุกฺขมูเล วา น สมฺมชฺชติ. (ถ้าบุรุษปรารถนาในสำนักของพระพุทธรเจ้าซึ่งยังทรงพระชนม์อยู่เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จได้ ความปรารถนาในพระผู้มีพระภาคผู้ทรงปรีนิพพานไปแล้วในที่ใกล้พระเจดีย์ ที่โคนโพธิพฤกษ์ ย่อมสำเร็จไม่ได้)

พุทฺธานํ สนฺติเกปิ ปพฺพชิตฺตลึงเคเวว จิตฺตสสาปิ สมฺมชฺชติ. โน คีหิลิงเค จิตฺตส. ปพฺพชิตฺตสสาปิ ปญฺจาภิญญาอภฺยสมาปตฺติลาภินิเวว ปตฺถนา สมฺมชฺชติ, โน คุณฺหวีรหิตฺตส. (ความปรารถนาย่อมสำเร็จ แม้แก่บุรุษผู้ปรารถนาในสำนักของพระผู้มีพระภาคพุทธรเจ้า ผู้บวชในพวกดาบสที่เป็นกัมมกิริยาหรือในภิกษุทั้งหลายเท่านั้น หาสำเร็จแก่บุรุษผู้ดำรงอยู่ในเพศคฤหัสถ์ไม่)

คุณสมฺปนฺนสฺสาปิ เยน อตฺตโน ชีวิตํ พุทฺธานํ ปริจฺจคฺคํ โหติ, ตสฺส อิมินา อธิการเณ สมฺปนฺนสฺเสว สมฺมชฺชติ, น อิตฺรสฺส. (แม้ผู้สมบูรณ์ด้วยคุณ บุคคลใด สละชีวิตของตน แก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายได้ ความปรารถนาของบุคคลนั้น ย่อมสำเร็จด้วยอธิการนี้เท่านั้น หาสำเร็จแก่บุรุษนอกนี้ไม่)

อธิการสมฺปนฺนสฺสาปิ พุทฺธกรณธมฺมานํ อตฺถาย มหฺนโต ฉนฺโท มหฺนโต อุสฺสาโห จ มหฺนโต วายาโม จ โหติ, ตสฺส ปตฺถนา สมฺมชฺชติ, น อิตฺรสฺสาติ. (แม้บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยอภิญหาร ก็มีฉันทะ (ความพอใจ) วายามะ(ความเพียร) อุตสาหะ(ความขมักเขม้น) และปริเยฐฐิ(การแสวงหา) อันยิ่งใหญ่ เพื่อบรรลุธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่บุรุษนั้นเท่านั้น หาสำเร็จแก่บุรุษนอกนี้ไม่)

๔.๒.๓ ด้านสังคม

ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภาริวก นำเสนอเรื่องราวในสังคมย้อนยุคไปประมาณ ๒๐ อสงไขย กับอีกแสนกัป แสดงให้เห็นว่า สุทธาวาสพรหม มักตรวจสอบการเสด็จอุบัติขึ้นของของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และมหาบุรุษ ผู้มีจิตมั่นคง พอที่จะปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า เมื่อพบ ก็จะเข้าสิงร่าง ให้มหาบุรุษผู้นั้น ตั้งมโนปณิธานเพื่อเป็นพระพุทธรเจ้า ทำให้เห็นว่า สุทธาวาสพรหม มีความกรุณาต่อสรรพสัตว์ และคอยแสวงหาบุคคลผู้สามารถจะปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าได้ อย่างน้อยในอีก ๒๐ อสงไขย กับอีกแสนกัปข้างหน้า

และนำเสนอพระโพธิสัตว์ของพวกเราว่า ใน ๑๖ อสงไขยที่บำเพ็ญกุศล แล้วปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าด้วยใจ ๗ อสงไขย ได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากถึง ๑๒๕,๐๐๐ พระองค์ ด้วยวาจา ๙ อสงไขย ได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากถึง ๓๘๗,๐๐๐ พระองค์ และ ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป ที่บำเพ็ญกุศล แล้วปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าด้วยกายวาจาและใจ ได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจำนวน ๒๗ พระองค์ ได้รับพุทธพยากรณ์ ในสำนักของพระพุทธรเจ้า ๒๔ พระองค์

การศึกษาพุทธประวัติ ย่อมก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะในพระพุทธรศาสนามั่นคงยิ่งขึ้น เพราะมีแต่การทำความดี ที่เรียกว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ของพระโพธิสัตว์ ตลอดมา อย่างน้อย ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป จนถึงตรัสรู้ริยสัจ ๔ ทำให้เกิดการถือเป็นเนติแบบอย่าง ดังจะเห็นได้จากพระคันถรจนารจารย์หลายรูป เมื่อรจนาคัมภีร์ ได้กล่าวอ้างเอาบุญกุศลที่เกิดจากการรจนาคัมภีร์เป็นปัจจัยเพื่อการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ

ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภาริวก แม้ไม่กล่าวอ้างถึงประโยชน์ที่จะเกิดแก่สังคมของชาวพุทธไว้โดยตรง แต่ได้แสดงให้เห็นในสังคมชาวพุทธ ตระหนักถึงกุศลกรรม ผลของกุศลกรรม อกุศลกรรม ผลของอกุศลกรรม เพื่อให้ตั้งมั่นในปณาน คือ ความเพียร ๔ อย่าง ที่เรียกว่าสัมมาวายามะ

เมื่อคนในสังคมชาวพุทธ เชื่อมมั่นในกรรม ผลของกรรม ย่อมดำเนินชีวิต โดยละเว้นอกุศลกัมมบถ แล้วตั้งมั่นในกุศลกัมมบถ เพื่อพัฒนาจิตวิญญาน ให้สูงขึ้นจนถึงระดับคำว่า อโสก วิรช ฌม นั่นเอง ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เนื้อหาในคัมภีร์สัมภาริวกนี้ ชื่นำให้คนในสังคมเห็นว่า

ในด้านเลว มีตัวอย่าง เช่น

- การประพฤติดของนายช่างทอง ผู้ล่วงปเวณี ทำปรหการกรรมแล้ว ได้รับผลอย่างไร เลือกที่จะทำตามใหม่

- พาลชนอย่างมุนาฬิ นักเลงใหญ่ ก่อกรรมทำอัปภักงานกรรมแล้ว ได้รับผลอย่างไร เลือกที่จะจริญรอยตามใหม่

- พี่ชาย ฆ่าน้องชาย เพราะเหตุแห่งทรัพย์ ด้วยการกลิ้งหินทับไว้ จากภพนั้นมาต้องเสวยแสนสาหัส ในอบายมีนรกเป็นต้น

- เจ้าเมืองชายแดน ผู้คบหาสมาคมกับเหล่านักเลงแล้วก่อกรรมทำเข่น ด้วยการถือดาบไล่ฆ่าพลเมืองแล้ว ได้รับผลกระทบนั้นในอวยายภูมิอย่างแสนสาหัส

ในด้านดี มีตัวอย่างเช่น

- กลาสีเรือ ผู้กอรปด้วยการอุญจิต แบกมารดา วายน้ำเข้าฝั่ง

- อติเทวราช กษัตริย์ ผู้ได้พบพระพรหมเทวสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ศรัทธาแล้วตั้งปณิธานเป็นพระพุทธรเจ้า ด้วยใจ

- พระเจ้าสาครจอมจักรพรรดิราช แม้ทรงสดับสิ่งที่ทำได้ยากอย่างยิ่ง ก็ยังทรงตั้งมั่นปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า พระองค์หนึ่งในอนาคตให้จงได้

- สุเมธดาบส ผู้สละชีวิต ด้วยการทอดตนเป็นสะพาน เพื่อให้พระที่ปึงกรพุทธเจ้าเสด็จข้ามแอ่งน้ำโคลน แล้วปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ได้รับพุทธพยากรณ์ว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นครั้งแรก

ที่กล่าวมา ล้วนปรากฏเป็นแนวทางให้คนในสังคม สามารถแยกแยะสิ่งดี เลว ออกจากกัน แล้วยึดเอาแต่สิ่งที่ดีๆ เป็นเนติแบบแผนในการดำเนินชีวิต เพื่อออกจากวัฏฏสงสาร แม้หากยังไม่ถึง ก็ขอให้ดำรงตนอยู่ในสุคติภูมิสถาน มีสติเตือนตนมิให้ประมาทมัวเมา มั่นสัจสมบุญญาธิการ แล้วตั้งความปรารถนาการบรรลุมรรค ผล และนิพพานเป็นปรีโยสาน

๔.๒.๔ ด้านศีลธรรม

คัมภีร์สัมภารวิปาก เป็นคัมภีร์ประเภทพุทธประวัติ ดังนั้น ท่านผู้รจนา จึงเรียบเรียงความแสดงประวัติของพระพุทธเจ้า ผู้เคยเสวยพระชาติในสมัยเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญพุทธการกธรรม อันมีทานบารมี ศีลบารมีเป็นต้น เหมือนจะบอกให้ทราบว่า ศีลเป็นพื้นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น ผู้วิจัย ขอแยกนำเสนอเป็น ๒ ส่วน คือ ๑. ศีล ๒. ธรรม

๑. ศีล

ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปาก แม้ไม่แสดงเรื่องการสมาทานรักษาศีลไว้โดยตรง แต่เมื่อแสดงโทษของปรทการกรรม ก็เป็นอันบอกให้ทราบว่า การตั้งมั่นในศีล ๕ เป็นต้นนั้น สำคัญยิ่งนัก สามารถป้องกันภัยต่างๆ ได้ทั้งปัจจุบันและสัมปรายภพ

อนึ่ง ในการค้นหาพุทธการกธรรม ข้อที่ ๒ ของพระโพธิสัตว์ ผู้ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปาก ได้น้อมนำเอาพุทธวจนะมาเรียบเรียงเป็นเนื้อหาของคัมภีร์ไว้ว่า

วิจิณฺโตะ ตทา ทกฺขี	ทุดิยํ สีลปารมี
ปุพฺพเกหิ มเหสฺสีหิ	อาเสวิตํ นิเสวิตํ.
อิมํ ตวํ ทุดิยํ ตาว	ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย
สีลปารมิตํ คจฺฉ	ยถิ โพธิํ ปตฺตุมิ จฺฉสิ.
ยถาปิ จมรี วาลํ	กิสฺมณฺจิ ปฏฺฐลคฺคิตํ
อุเปติ มรณํ ตตฺถ	น วิโกเปติ วาลสี.
ตเถว ตวํ จตฺตฺส ญมฺมึสฺสุ	สีลานิ ปริปุรย
ปริรูกฺข สพฺพทา สีสํ	จมรี วีย วาลสี. ^{๙๓}

แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาไม่ได้
 เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป
 ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นศีลบารมีเป็นข้อที่ ๒
 ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน
 ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า

^{๙๓} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

“ท่านจงยึดศีลबारมีข้อที่ ๒ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
 ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลुพระโพธิญาณ
 ท่านก็จงบำเพ็ญศีลबारมีเถิด
 จามรีย่อมรักษาขนหาง(ของตน)ที่ติดข้องอยู่ในที่ใดๆ
 ก็ยอมตายในที่นั้น ไม่ยอมให้ขนหางเสียไป ฉนั้นใด
 ท่านจงบำเพ็ญศีลในภูมิทั้ง ๔^{๙๔}
 รักษาศีลให้บริบูรณ์ในกาลทุกเมื่อ
 ดุจจามรียรักษาขนหาง ฉนั้นนั่น”^{๙๕}

พระอรรถกถาจารย์กล่าวพรรณนาพระบาลีส่วนนี้ไว้ความตอนหนึ่งว่า
 สีสํ นาม สพเพสํ กุสลธมมานํ ปติฏฐา สีเล ปติฏฐิตอ กุสลธมเมหิ น ปริหายติ สพเพปิ
 โลภียโลกุตตรคุณ ปฏิลภติ. ตสฺมา สีลबारมี ปุเรตพฺพาติ ทุตฺยํ สีลबारมี อทฺทกฺขิ.^{๙๖}
 ธรรมดว่า ศีลเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทุกอย่าง บุคคลผู้ตั้งอยู่ในศีล ย่อมไม่เสื่อมจากกุศล
 ธรรมทั้งหลาย ทั้งย่อมได้คุณในส่วนโลกียะ และโลกุตระทุกอย่าง เพราะฉะนั้น เราจึงเห็นศีลबारมี
 เป็นอันดับสองว่า ควรบำเพ็ญศีลबारมี

และแสดงการปฏิบัติในศีลबारมีของพระมหาบุรุษไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า
 ตถา ปาณาติปาตาทีหิ ปาปธมเมหิ หิริยติ โอตตปติ สตตานํ อวิหรณชาติโก โหติ โสโรโต
 สุขสีโล อสโธ อมายาวี อุชฺชาติโก สุวโจ โสวจสฺสกรณียเอหิ ธมฺเมหิ สมณนาโคโต มุชฺชาติโก อตฺถทฺโธ อน
 ติมานี ปรสฺนตํกํ นาทียติ อนตฺมโส ตินสลาภํ อุปาหาย อตฺตโน หตฺเถ นิกฺขิตํ อธิวํ วา คเหตุว ปรี น
 วิสฺวาเทติ ปรสฺมี วา อตฺตโน สนตเก พฺยามุพฺเห วิสฺสริเต วา ตํ สญฺญาเปตฺวา ปฏฺฐิปาเทติ.^{๙๗}

อนึ่ง บัณฑิตพึงทราบลักษณะแห่งศีลबारมีของพระมหาบุรุษ ผู้มีอัธยาศัยในศีล มีอาทิ
 อย่างนี้ว่า พระมหาบุรุษย่อมละอาย ย่อมเกรงกลัวต่อธรรมอันลามกมีการไม่ชำสัต์ว์เป็นต้น เป็นผู้ไม่
 เปียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม มีศีล ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ซื่อตรง วาง่าย
 ประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อ่อนโยน ไม่กระด้าง ไม่ดูหมิ่นท่าน ไม่ถือเอาของของบุคคล
 อื่น โดยที่สุดแม้แต่เส้นหญ้า หรือเมื่อผู้อื่นลื้มของไว้ในที่อยู่ของตน บอกให้เขารู้แล้วมอบให้โดยไม่เอา
 สิ่งของของคนอื่นเก็บไว้ ไม่เป็นผู้โลภ แม้บาปจิตในการถือเอาของของคนอื่น ก็ไม่ให้เกิดขึ้น เว้นการ
 ทำลายหญิงเป็นต้นเสียแต่ไกล พุดจริง ไว้วางใจได้ สมานคนที่แตกต่างกัน เพิ่มเติมสิ่งที่ประโยชน์ให้
 พุดจามารัก ยิ้มแย้มแจ่มใส พุดเป็นอรรถ พุดเป็นธรรม ไม่มีความอยากได้ ไม่มีจิตพยาบาท มี
 ความเห็นไม่วิปริต ด้วยเพราะรู้ความที่สัต์ว์มีกรรมเป็นของของตน ด้วยการกำหนดรู้ริยสัจ มีความ
 กตัญญูกตเวที อ่อนน้อมต่อผู้เจริญ มีอาชีพรบริสุทธิ์ ไคร่ธรรม ชักชวนคนอื่นในธรรม ห้ามสัต์ว์ทั้งหลาย
 จากสิ่งที่ไม่ควรทำ ด้วยประการทั้งปวง ให้ดำรงอยู่ในสิ่งที่ควรทำ ประกอบความเพียรในกิจนั้นด้วยตน
 ครั้นทำสิ่งที่ไม่ควรทำด้วยตนเอง รีบงดเว้นจากสิ่งนั้นทันที

^{๙๔} ศีลในภูมิทั้ง ๔ ในที่นี้ ได้แก่ ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวรปาริสุทธิศีล และปัจจเวกขณ
 ศีล ขุ.พทุธ.อ. (บาลี) ๑๒๔/๑๕๘.

^{๙๕} ขุ.พทุธ. (ไทย) ๓๓/๑๒๐-๑๒๔/๕๘๓-๕๘๔.

^{๙๖} ขุ.พทุธ.อ. (บาลี) หน้า ๑๕๘

^{๙๗} ขุ.จริยา.อ. หน้า ๓๓๕

อนึ่ง บัณฑิตพึงพิจารณาในศิลปะการมีอย่างนี้ว่า :- จริงอยู่ ชื่อว่า ศิลป์ เป็นน้ำล้างมลทินคือ โทสะ อันไม่สามารถชำระล้างด้วยน้ำในแม่น้ำคงคาเป็นต้น เป็นการกำจัดอันตรายมีรากเป็นต้น อันไม่สามารถกำจัดได้ด้วยจันทน์เหลืองเป็นต้น เป็นเครื่องประดับอย่างวิเศษของคนดีทั้งหลาย ไม่ทั่วไป ด้วยเครื่องประดับของชนเป็นอันมาก มีสร้อยคอ มงกุฏ และต่างหูเป็นต้น มีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ และเหมาะสมทุกกาล มีอำนาจอย่างยิ่ง เพราะนำมาซึ่งคุณอันภักษัตริย์มหาศาลเป็นต้น และเทวดาทั้งหลายควร กราบไหว้ เป็นถ้องถ้วนับไฉนขึ้นสู่เทวโลก มีสวรรค์ชั้นจาตุมเป็นต้น เป็นอุบายบรรลุนิพพานและอภิญญา เป็นทางให้ถึงมหายานคือพระนิพพาน เป็นภูมิที่ประดิษฐานสาวก โพธิ ปัจเจจก โพธิ และสัมมาสัมโพธิญาณ อีกอย่างหนึ่ง ศิลป์ย่อมอยู่บนแก้วสรรพัตินิก และต้นกัลปพฤกษ์เป็นต้น เพราะเป็นอุบายให้สิ่งที่ปรารถนาต้องการสำเร็จลงได้

สมดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศิลป์ย่อมสำเร็จเพราะผู้มี ศิลป์เป็นผู้บริสุทธิ์ ด้วยความตั้งใจแน่วแน่^{๙๘} แม้ข้ออื่น ก็ตรัสไว้มีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุพึงหวัง ว่า เราเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่องของเพื่อนสหพราหมณ์ทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้ทำศิลปให้บริบูรณ์ในศิลปทั้งหลายนั้นแล^{๙๙} อนึ่ง ดูก่อนอานนท์ ศิลป์เป็นกุศลมีความไม่เดือดร้อนเป็น ประโยชน์^{๑๐๐}

ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย อานิสส ๕ อย่างเหล่านี้ ของผู้มีศิลป์ พึงพิจารณาคุณของศิลปด้วย สามารถแห่งสูตร มีศิลปสัมปทาสูตรเป็นต้น^{๑๐๑} พึงพิจารณาโทษในการปราศจากศิลป ด้วยสามารถแห่ง สูตรมีอัคคิขันธโปสมสูตรเป็นต้น^{๑๐๒} พึงพิจารณาศิลปโดยเป็นนิมิตแห่ง ปิตีและโสมนัส โดยความไม่มีการ ตีเตียนตนกล่าวโทษผู้อื่น และภัยจากอาชญาและทุกขิต โดยความเป็นสิ่งอันวิญญูชนสรรเสริญ โดย ความเป็นเหตุแห่งความไม่เดือดร้อน โดยเป็นที่ตั้งแห่งความสวัสดิ และโดยเป็นที่ยอดเยียมอย่างยิ่ง กว่าภารกิจพร้อมด้วยสมบัติ อธิปไตย อายุ รูป ฐานะ และพวกพ้องที่เกิดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ จริงอยู่ ปิตี และโสมนัสใหญ่ย่อมเกิดแก่ผู้มีศิลป์ เพราะเหตุแห่งศิลปสัมปทาของตนว่า เราได้ทำกุศลแล้ว เราได้ทำ ความดีแล้ว เราได้ทำการป้องกันความกลัวไว้แล้ว

จากข้อความที่นำเสนอนี้ ทำให้เห็นว่าการสมทานรักษาศิลป์ไว้ให้มั่นคง นั้นเป็นเบื้องต้น กุศลธรรมทั้งปวง ซึ่งสามารถพัฒนาจากศีลระดับกามาวจร เป็นศีลระดับรูปาวจร จากศีลระดับโลกิย ธรรม เป็นศีลระดับโลกุตตรธรรม

๒. ธรรม

ธรรม หรือ ฌม ทานแสดงความหมายด้วยรูปวิเคราะไว้ว่า
 ธรรม เอเตนาติ ฌมโม, สภาโว^{๑๐๓}.

^{๙๘} ที.ปา. ๑๑/๓๓๗/๒๒๘., อ.อรรถก. ๒๓/๓๕/๑๙๗.

^{๙๙} ม.ม. ๑๒/๖๕/๔๓.

^{๑๐๐} อ.เอกาทสก. ๒๔/๑/๒๕๘.

^{๑๐๑} วิ.มหา. ๕/๒๘๕/๖., ที.ม. ๑๐/๑๕๐/๗๘., ที.ปา. ๑๑/๓๖๑/๒๑๐., อ.ปญจก. ๒๒/๒๓๓/๒๓๘-๙.

^{๑๐๒} อ.สตุตตก. ๒๓/๗๒/๑๐๕-๑๑๑.

^{๑๐๓} ก. สูตรที่ ๕๓๑

ชื่อว่า ธัมมะ เพราะวณัตถะว่า เป็นเหตุทรงไว้ ได้แก่ สภาวธรรม จำแนกเป็น ๓ กลุ่ม คือ อัญญสมานเจตสิก อุกุศลเจตสิก และโสภณเจตสิก

อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงรูปวิเคราะห์ไว้ว่า

อปาเยสุ อปตมานเ อธิคตมคคาทิกเ สตเต ธาเรตติ ธมโม. ธรรนติ เอตตานติ ธมโม, สลกขณํ ธาเรตติ วา ธมโม. ปจฺจเยหิ ธริยตติ วา ธมโม^{๑๐๔}.

ชื่อว่า ธัมมะ เพราะวณัตถะว่า ทรงไว้ หรือเป็นเครื่องป้องกันเหล่าสัตว์ผู้บรรลุมรรคเป็นต้น ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือ ชื่อว่า ธัมมะ เพราะวณัตถะว่า ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน หรือ ชื่อว่า ธัมมะ เพราะวณัตถะว่า ถูกปัจจัยทั้งหลายทรงไว้

อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงรูปวิเคราะห์ไว้ว่า

อตตานํ ธาเรนเต ปาเย วฏฺฏทุกฺเข จ อปตมานเ กตฺวา ธาเรตติ ธมโม, ปริยตฺยาทิ.

ชื่อว่า ธัมมะ เพราะวณัตถะว่า ทรงไว้ซึ่งตน ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ และวิภูฏทุกฺข์ ได้เป็นปริยัตติธรรม เป็นต้น

ว่าโดยความหมาย ท่านพระโมคคัลลานเถระ แสดงอรรถุทธาของ ธมมศัพท์ไว้ ๑๔ ประการ ดังนี้

ธมโม สภาเว ปริยตติปญฺญา,
 ญาเยสุ สจฺจปฺกตีสฺส ปุญฺญเ;
 เถยฺเย คุณา'จาร สมาธิสฺส,
 นิสฺสตตฺตา'ปตฺติสฺส การณาทิ^{๑๐๕}.

ธมมศัพท์ มีความหมาย ๑๔ อย่าง คือ สภาว = สภาว, ปริยตติ = พระปริยัตติธรรม, ปญฺญา = ปัญญา, ญาเย = สมควร, สจฺจ = ความจริง, ปกติ = ประกติ, ปุญฺญ = บุญ, เถยฺเย = ธรรมที่ควรรู้ ๕ อย่าง (คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน และบัญญัติ), คุณ = คุณธรรม, อจาร = ความประพฤติ, สมาธิ = ความตั้งใจมั่น, นิสฺสตต = ความไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล, อาปตติ = อาบัติ, การณ = เหตุ

ในคัมภีร์สัททนิทธานตุมาลา^{๑๐๖} ท่านพระอัครวงศาจารย์ แสดงวณัตถะและความหมายของ “ธมม” ศัพท์ไว้ดังนี้

ธมโมติ อนเภาเวสุ ธมเมสุ โลกุตฺตรโร อุปปาทีโต สจฺจนิโก จ จตฺตสุ อปาเยสุ สํสาเร วา สตเต อปตมานเ ธาเรตติ ธมโม. อถ วา โสตาปนนาทิจิ อริเยหิ ธาเรตติ, นุ ปุญฺชเนหิตฺติ ธมโม. จตฺตุมิโก ปน สลกขณํ ธาเรตติ ธมโม. กขฺพตฺตาทินา ผุสนาทินา สนฺตืออาทินา สกสกาเวเน ปณฺทิตฺเตหิ ธาเรตติ สลกขณํ ธาเรตติ ธมโม. เทปิโก ปน ปาฬิธมโม สกตฺถปฺรตฺตาทิกเ อตฺเถ ธาเรตติ ธมโม. เกจิ ตฺว วิทฺ “ปาปเก อุกุสเส ธมเม ธฺนาติ กมเปติ วิทฺธเสตติ ธมโม”ติ ธฺนาตฺวเสนปิ นิพฺพณํ วทนฺติ, ตํ มคฺคธมเม อตีว ยฺชชฺติ, ผลนิพฺพานปริยตติธมเมสุ ปน ปริยาเยน ยฺชชฺติ.

บทว่า ธมโม หมายถึงโลกุตตรธรรมที่บุคคลให้เกิดขึ้น และทำให้แจ้งในธรรมมีอเนกประการ มีรูปวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ธมม เพราะเป็นสภาวะที่ทรงสัตว์ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือ ในวิภูฏสงสาร. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ธมม เพราะเป็นสภาวะที่พระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นทรงไว้

^{๑๐๔} ร. สูตรที่ ๕๘๙

^{๑๐๕} ธาน. ๗๘๔ คาถา

^{๑๐๖} นิตฺธาตุ ๘๖๕ ปิฎฺเ.

มิใช่ปุณฺณ. อนึ่ง ธรรมในภูมิ ๔ ชื่อว่า ฌม เพราะทรงลักษณะของตนไว้. ชื่อว่า ฌม เพราะเป็น
สภาวะที่บัณฑิตกำหนดรู้ได้ด้วยสภาพของตนๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระบสัผัส และสงบ ส่วน
พระบาลีกล่าวคือพระไตรปิฎก ชื่อ ฌม เพราะทรงไว้ซึ่งประโยชน์ทั้งหลายต่างโดยประโยชน์ตน และ
ประโยชน์ผู้อื่น เป็นต้น. ส่วนผู้รู้บางท่าน กล่าวรูปวิเคราะหโดยเนื่องด้วย ธูธาตุ อีกว่า ชื่อว่า ฌมา
เพราะกำจัดอกุศลธรรมที่ต่ำทราม. ข้อนั้น ย่อมควรในมรรคธรรม แต่ในผล นิพพาน และปริยัติธรรม
ย่อมสมควรโดยปริยาย(โดยอ้อม)

และท่านยังได้แสดงอรรถุทธาของ “ฌม” ศัพท์มาแสดงไว้ดังนี้

ฌมสทฺโท^{๑๐๗} ปริยตติเหตุคุณนิสสุตตนิชชีวตาทีสุ ทิสสติ. อยถหิ “ฌมํ ปริยาปุณาติ
สุตฺตํ เคยยน”ติอาทีสุ^{๑๐๘} ปริยตติยํ ทิสสติ. “เหตุมฺหิ ฌาณํ ฌมมปฏิสมภิทา”ติอาทีสุ^{๑๐๙} เหตุมฺหิ.

“น หิ ฌมโม อธมโม จ อุโภ สมวิปากิโน

อธมโม นิรยํ เนติ ฌมโม ปาเปติ สุขคติน”ติ^{๑๑๐}

อาทีสุ คุณ. “ตสมิํ ไซ ปน สมเย ฌมา โหนติ”^{๑๑๑}. ฌมเมสุ ฌมานุปสสี วิหริตี”ติ^{๑๑๒}อาทีสุ นิสสุตตนิช
ชีวตายิ.

อถ วา ฌมสทฺโท สภาวะปณฺณปุณฺณปณฺณตติอาปตติปริยตตินิสสุตตนิชชีวตาวิการ
คุณปัจจ- ยปัจจยฺยุปฺปนาทีสุ ทิสสติ. อยถหิ “กุสลา ฌมา, อกุสลา ฌมา, อพฺยากตา ฌมา”ติอาที
สุ^{๑๑๓} สภาเว ทิสสติ.

ยสเสเต จตุโร ฌมา

สทฺธสฺส ชฺรเมสีโน;

สจจํ ฌมโม ธิติ จาโค

ส เว เปจฺจ น โสจตี”ติ^{๑๑๔}

อาทีสุ ปณฺณายิ.

“น หิ ฌมโม อธมโม จ

อุโภ สมวิปากิโน;

อธมโม นิรยํ เนติ

ฌมโม ปาเปติ สุขคติน”ติอาทีสุ^{๑๑๕}

ปฺญเณ. “ปณฺณตติธมฺมา, นิรุตติธมฺมา, อธิวจนาธมฺมา”ติอาทีสุ^{๑๑๖} ปณฺณตติยิ. “ปาราสิกา ฌมา,
สํมาทิสเสสา ฌมา”ติอาทีสุ^{๑๑๗} อาปตติยิ. “อิธ ภิกฺขุ ฌมํ ชานาติ สุตฺตํ เคยยํ เวยยากรณน”ติอาที

^{๑๐๗} วิ. อ. ๑/๑๕/๑๗๓, ที. อ. ๑/๒๘/๙๒, ม. อ. ๑/๑/๑๘, อภิ. อ. ๑/๑/๘๖, ปฎิ. อ. ๑/๔/๒๐,
อุทาน. อ. -/๔๓/๓๐๗, อิติวุต. อ. -/๑/๔๑, ๗๔/๒๕๕, พุทฺธวิ. อ. -/๑/๑๘, ชา. อ. ๕/๙๒/๗๒, ๗๘/๑๖๑, เนตฺติ. อ.
-/๕/๔๔, ที. ฎิ. ๑/๒๘/๑๖๑, ส. ฎิ. ๑/๒๘/๔๖๒, วิสุทฺธิ. ฎิ. ๒/๖๙๘/๔๓๘

^{๑๐๘} อ. ปณฺจก. ๒๒/๗๓/๘๐

^{๑๐๙} อภิ. วิ. ๓๕/๗๒๐/๓๖๐

^{๑๑๐} พุ. เถร. ๒๖/๓๐๔/๓๑๘, พุ. ชา. ๒๗/๓๘๖/๓๗๙, เนตฺติ. -/๑๒๑/๑๘๑

^{๑๑๑} อภิ. ส. ๓๔/๑๒๑/๔๑

^{๑๑๒} ที. มหา. ๑๐/๑๖๐/๘๖

^{๑๑๓} อภิ. ส. ๑/๑/๑

^{๑๑๔} พุ. ส. ๒๕/๑๙๐/๓๗๐

^{๑๑๕} พุ. เถร. ๒๖/๓๐๔/๓๑๘, พุ. ชา. ๒๗/๓๘๖/๓๗๙, เนตฺติ. -/๑๒๑/๑๘๑

^{๑๑๖} อภิ. ส. ๓๔/๑๓๑๓/๒๙๗

^{๑๑๗} วิ. มหาวิ. ๑/๒๓๓/๑๖๖

สุ^{๑๑๘} ปริยตติย. “ตสมิ โข ปน สมเย ธมมา โหนติ^{๑๑๙}. ธมเมสุ ธมมานุปสุสี วิหริตี”ติ^{๑๒๐} อาทีสุ นิสสุตต
นิชชีวตาย. “ชาติธมมา ชราธมมา มรณธมมา”ติอาทีสุ^{๑๒๑} วิกาเร. “ฉนน์ พุทธธมมานน”ติอาทีสุ^{๑๒๒}
คุณ. “เหตุมฺหิ ญาณํ ธมมปฏิสมภิทา”ติอาทีสุ^{๑๒๓} ปจฺจเย. “จิตาวสา ธาตุ ธมมภูจิตตา ธมมนิยามตา”
ติอาทีสุ^{๑๒๔} ปจฺจยุปปนเน.

อล วา ธมมสทโท ปริยตติสจฺจสมาธิปญญาปกติปญญาปตติเญยยาทีสุ พหุสุ อตเถสุ ทิฏฺฐ
ปปโยโค. ตถา हि “อิธ ภิกขุ ธมมํ ปริยาปุณาตี”ติอาทีสุ^{๑๒๕} ปริยตติยํ ทิสฺสตี. “ทิฏฺฐธมโม ปตฺตธมโม”ติ
อาทีสุ^{๑๒๖} สจฺเจ. “เอวํธมมา เต ภควนโต อหฺสนฺติอาทีสุ^{๑๒๗}” สมาธิมฺหิ. “สจฺจํ ธมโม ธิติ จาโค”ติ^{๑๒๘}
เอวมาทีสุ ปญฺญาย. “ชาติธมมานํ ภิกขเว สุตตาน”นติ เอวมาทีสุ ปกตีย. “ธมโม หเว รกฺขตี ธมม
จาริน”ติ^{๑๒๙} เอวมาทีสุ ปญฺญ. “จตฺตารो ปาราชิกา ธมมา”ติอาทีสุ^{๑๓๐} อาปตติย. “กุสลา ธมมา”ติอา
ทีสุ^{๑๓๑} เญยเย. เอวํ ธมมสททปวตฺตติวีสยา วิวิธา อฏฺฐกถาจรียะหิ ทสฺสีตา, ตตฺถ ตตฺถ ปน อาทิสทฺเทน
ยุตฺตติวีสยาทยอ จ อตฺถา คเหตุพฺพา.

ตถา हि ธมมสทโท—

“เนส ธมโม มหาราช ยํ ตวํ คจฺเจยฺย เอกโก;
อหฺมปิ เตน คจฺฉามิ เยน คจฺฉสิ ชตฺติยา”ติ

อาทีสุ^{๑๓๓} ยุตฺตติยํ วตฺตตี. “มนญจ ปฏฺิจจ ธมฺเม จ อุปปชฺชตี มโนวิญญานน”ติอาทีสุ^{๑๓๔} วิสเย. “สตถฺย
ธมโม น ชรํ อุเปตี”ติ^{๑๓๕} เอตถ นินฺพนาเน วตฺตตี. ตตร ยา นิสฺสุตตตา, สา เอว นิชชีวตา. โย จ เหตุ, โส
เอว ปจฺจโย.

อิจฺเจว—

ปริยตติปจฺจเยสุ คุณ นิสฺสุตตตาย จ
สกาเว เจว ปญฺญายํ ปญฺญเ ปญฺญตฺติยมฺปิ จ.

^{๑๑๘} อ.ปญฺจก. ๒๒/๑๕๕/๑๖๘.

^{๑๑๙} อภ.ส. ๓๔/๑๒๑/๔๑.

^{๑๒๐} ท.มหา. ๑๐/๓๘๔/๒๕๘.

^{๑๒๑} อ.ทสก. ๒๔/๑๐๗/๑๗๕.

^{๑๒๒} ขุ.มหา. ๒๙/๕๐/๑๑๙.

^{๑๒๓} อภ.วิ. ๓๕/๗๒๐/๓๖๐.

^{๑๒๔} ส.นิ. ๑๖/๒๐/๒๕.

^{๑๒๕} อ.ปญฺจก. ๒๒/๗๓/๘๐.

^{๑๒๖} ท.ส. ๙/๒๙๙/๑๐๘.

^{๑๒๗} ท.มหา. ๑๐/๑๓/๗.

^{๑๒๘} ขุ.สุ. ๒๕/๑๙๐/๓๗๐.

^{๑๒๙} ท.มหา. ๑๐/๓๘๘/๒๖๒.

^{๑๓๐} ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๓/๒๖๖.

^{๑๓๑} วิ.มหา. ๑/๒๓๓/๑๖๖.

^{๑๓๒} อภ.ส. ๑/๑/๑.

^{๑๓๓} ขุ.ชา. ๒๘/๑๗๑๖/๓๑๔.

^{๑๓๔} ม.อุ. ๑๔/๔๒๑/๓๖๒.

^{๑๓๕} ส.ส. ๑๕/๑๑๔/๘๖.

อาปตติย วิกาเร จ	ปัจจุยุปปนนเกปิ จ
สจจสมาธิปกติ-	เถยเยสุ ยุตติยมปิ จ
วิสเย เจว นิพพาเน	ธมมสทโท ปวตตติ.

เกจิ ปน ธมมสททสส ปวตติวิสัยนํ ทสชาว ปริจเณทํ วทนติ.

เถยยมคเค จ นิพพาเน	สภาเว อถ ชาตียํ
มเน วิสยปุณฺณเยสุ	ภาเว ปาวจเนปิ จ
อิเมสุ ทสสวตฺเถสุ	ธมมสทโท ปวตตติ.

ธมมคัมภีร์มีอรรถเป็นต้นว่า ปริยตติ (พระปริยัตติธรรม) เหตุ (ปัจจัย, เหตุ) คุณ (คุณ, ความดี) นิสสุตตนิชชีวตา (ไม่ใช่สัตว์บุคคล)

ธมมคัมภีร์เป็นไปใน ปริยตติ (พระปริยัตติธรรม) เช่น ธมมํ ปริยาปุณาติ สุตตํ เคยยํ (ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนพระปริยัตติธรรม คือ สุตตะ เคยยะ)

...ใน เหตุ (ปัจจัย, เหตุ) เช่น เหตุุมหิ ถาณํ ปฏิสมภิตา (ความรู้แตกฉานในเหตุ ชื่อว่า ธัมมปฏิสมภิตา)

...ในคุณ (คุณ, ความดี) เช่น

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ	อุโภ สมวิปากิโน
อธมฺโม นิรยํ เนติ	ธมฺโม ปาเปติ สุกคตํ

(ก็ความดีและความชั่วทั้งสองมีผลไม่เท่ากัน ความชั่วนำสัตว์ไปสู่
นรก ส่วนความดียังสัตว์ให้ถึงสุคติภูมิ)

...ในนิสสุตตนิชชีวตา (ไม่ใช่สัตว์บุคคล) เช่น ตสฺมี โข ปน สมเย ธมฺมา โหนติ (ก็ในสมัยนั้นแล สภาวธรรมทั้งหลายมีอยู่) ธมฺเมสุ ธมฺมานุสสํ วิหริติ (ภิกษุมีปกติเห็นธรรมชาติในสภาวธรรมอยู่) อีกนัยหนึ่ง ธมมคัมภีร์มีอรรถเป็นต้นว่า สภาว (สภาวะ, ธรรมชาติ) ปญฺญา (ปัญญา) ปุญฺญ (บุญ) ปณฺณ (บุญ) ปณฺณตติ (บุญญัตติ, การแต่งตั้ง) อาปตติ (อาบัติ) ปริยตติ (พระปริยัตติธรรม) นิสสุตตนิชชีวตา (ไม่ใช่สัตว์บุคคล) วิการ (ความเปลี่ยนแปลง) คุณ (คุณ, ความดี) เหตุ (ปัจจัย, เหตุ) และ ปัจจุยุปปน (ผลที่เกิดแต่เหตุ)

ธมมคัมภีร์เป็นไปในสภาว (สภาวะ, ธรรมชาติ) เช่น กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา. (ธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะซึ่งมีลักษณะไม่มีโทษ ให้ผลเป็นความสุข, ธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะซึ่งมีลักษณะเป็นไปพร้อมด้วยโทษ ให้ผลเป็นความทุกข์, ธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงเป็นอย่างอื่นจากกุศลและอกุศล)

...ในปญฺญา (ปัญญา) เช่น

ยสเสเต จตุโร ธมฺมา	สทฺธสฺส ชรเมสสิน
สจจํ ธมฺโม ธิติ จาโค	สเว เปจฺจ น โสจติ

ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ คือ สัจจะ ปัญญา วิริยะ และจาคะ
มีอยู่แก่ผู้ใด ผู้มีศรัทธา ผู้แสวงหาเรือน ผู้นั้นแล ละโลกนี้ไปแล้ว
ย่อมไม่เศร้าโศก

...ในปุญฺญ (บุญ) เช่น

น หิ ธมโม อธมโม จ   อุโฆ สมวิปากิโน
 อธมโม นิรยํ เนติ   ธมโม ปาเปติ สุขคตํ
 (ก็ความดีและความชั่วทั้งสองมีผลไม่เท่ากัน ความชั่วนำสัตว์ไปสู่
 นรก ส่วนความดียังสัตว์ให้ถึงสุคติภูมิ)

...ในปถุญตติ (บัญญัติ, การแต่งตั้ง) เช่น ปถุญตติ ธมมา, นิรุตติ ธมมา, อธิวจนา ธมมา (สภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นสัททบัญญัติซึ่งสามารถให้รู้ได้โดยประการต่างๆ ได้ หรือสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นสัททบัญญัติ คือ นาม ได้แก่ ชื่อต่างๆ ที่มีสภาพน้อมเข้าสู่เนื้อความกล่าวคืออัตถบัญญัติ และทำให้เนื้อความนั้นน้อมเข้าสู่ตนกล่าวคือชื่อต่างๆ นามกมม ได้แก่ นามบัญญัติที่นักปราชญ์ทั้งหลายในสมัยโบราณเรียกขานกันมา เช่นเรียกว่า ปจวี (แผ่นดิน) ปพพต (ภูเขา) เป็นต้น นามเธยย ได้แก่ นามบัญญัติที่นักปราชญ์ทั้งหลายในสมัยโบราณ ตั้งชื่อไว้จนถึงทุกวันนี้ เช่นตั้งชื่อไว้ว่า ปจวี (แผ่นดิน) ปพพต (ภูเขา) เป็นต้น นิรุตติ ได้แก่ นามบัญญัติที่นักปราชญ์ทั้งหลาย คตินึกพิจารณาตั้งชื่อเรียกขึ้นแล้ว ชื่อเหล่านั้นก็ปรากฏขึ้น พยณชน ได้แก่ นามบัญญัติที่สามารถแสดงเนื้อความให้ปรากฏขึ้นได้ เช่นเรียกว่า ปจวี (แผ่นดิน) ปพพต (ภูเขา) เป็นต้นเหล่านี้ สามารถแสดงเนื้อความกล่าวคืออัตถบัญญัติให้ปรากฏขึ้น อภิลาป ได้แก่ นามบัญญัติที่ผู้กล่าวเรียกทั้งหลาย ย่อมมุ่งตรงสู่เนื้อความ แล้วกล่าวเรียกขานขึ้น, สภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นสัททบัญญัติ อันบุคคลนำออกแล้วเปล่งขึ้น หรือสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นสัททบัญญัติ คือ นาม นามกมม นามเธยย นิรุตติ พยณชน อภิลาป, สภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นสัททบัญญัติซึ่งเกิดขึ้นโดยมีเสียงเป็นประธาน หรือสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นสัททบัญญัติ คือ นาม นามกมม นามเธยย นิรุตติ พยณชน อภิลาป)

...ในอาปตติ (อาบัติ) เช่น ปาราชิกา ธมมา, สัมมาทิสเสสา ธมมา (อาบัติปาราชิก, อาบัติสังฆาทิเสส)

...ในปริยตติ (พระปริยัตติธรรม) เช่น อธิ ภิกขุ ธมมํ ชานาติ สุตตํ เคยยํ เวยยาकरणํ (ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนปริยัตติธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ)

...ในนิสสุตตนิชชีวตา (ไม่ใช่สัตว์บุคคล) เช่น ตสมิ โข ปน สมเย ธมมา โหนติ (ก็ในสมัยนั้นแล สภาวะธรรมทั้งหลาย ปรากฏอยู่), ธมเมสุ ธมมานุปัสสี วิหริติ (ภิกษุผู้มีปกติเห็นธรรมชาติในสภาวะธรรมอยู่)

...ในวิการ (ความเปลี่ยนแปลง) เช่น ชาติธมมา ชราธมมา มรณธมมา (มีความเปลี่ยนแปลงโดยความเกิด มีความเปลี่ยนแปลงโดยความแก่ มีความเปลี่ยนแปลงโดยความตาย)

...ในคุณ (คุณ, ความดี) เช่น ฉนํ พุทธธมมานํ (ระลึกถึงพระพุทธคุณ ๖ ประการ)

...ในเหตุ (ปัจจัย, เหตุ) เช่น เหตุมฺหิ ญาณํ ปฏิสมฺภิตา (ความรู้แตกฉานในเหตุ ชื่อว่า ธรรมปฏิสัมภิตา)

...ในปัจจุยุปฺปน (ผลที่เกิดแต่เหตุ) เช่น จิตาว สา ธาตุ ธมมภูจิตตา ธมมนิยามตา (ธรรมธาตุ นั้น คือความตั้งอยู่แห่งผล ความแน่นอนแห่งผล ย่อมดำรงอยู่โดยแท้)

อีกนัยหนึ่ง ธรรมศัพท์มีอรรถเป็นต้นว่า ปริยตติ (พระปริยัตติธรรม) สจฺจ (สัจจะ) สมฺมาธิ (สมาธิ) ปถุญฺยา (ปัญญา) ปกฺติ (ธรรมตา) ปุญฺญ (บุญ) อาปตฺติ (อาบัติ) เถยฺย (เถยยธรรม ๕ อย่าง คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ บัญญัติ)

ธมมศัพท์เป็นไปในปริยัตติ (พระปริยัตติธรรม) เช่น ธมมํ ปริยาปุณาติ (ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนพระปริยัตติธรรม)

...ในสัจจ (สัจจะ) เช่น ทิฏฐธมโม, ปตตธมโม (ผู้เห็นแจ้งสัจจะแล้ว, ผู้บรรลุสัจจะแล้ว)

...ในสมาธิ (สมาธิ) เช่น เอวธมม เต ภควนโต อเหสุ (พระผู้มีพระภาคทั้งหลายเหล่านั้นทรงมีสมาธิอย่างนี้)

...ในปญญา (ปัญญา) เช่น สจจํ ธมโม ธิติ จาโค (ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ คือ สจจะ ปัญญา วิริยะ จาคะ)

...ในปกติ (ธรรมดา) เช่น ชาติธมมานํ ภิกขเว สุตตานํ (ความปรารถนาย่องบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา)

...ในปุณณ (บุญ) เช่น ธมโม หเว รกขติ ธมมจารี (บุญที่บุคคลบำเพ็ญดีแล้ว ย่อมรักษาบุคคลผู้ประพฤติธรรม)

...ในอาปัตติ (อาบัติ) เช่น จตตารो पाराशिका धम्मा (อาบัติปาราชิก ๔)

...ในญะย (ญะยธรรม ๕ อย่าง คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ บัญญัติ) เช่น กุสลา ธมมา (ญะยธรรมฝ่ายกุศล)

พระอรรถกถาจารย์ ได้แสดงฐานะความเป็นไปของธมมศัพท์อย่างนี้แล อนึ่งในที่นั้นๆ พึงถือเอาความหมายมี ยุตติ (ความสมควร) และวิสย (อารมณ์) เป็นต้นด้วยอาทิศัพท์

จริงอยู่ ธมมศัพท์ เป็นไปในอรรถว่า ยุตติ (ความสมควร) ดังบาลีว่า

เนส ธมโม มหาราช ยํ ตวํ คจฺเจยฺย เอกโก

อหฺมปิ เตน คจฺฉามิ เยน คจฺฉสิ ชตฺติย

(ข้าแต่ มหาราช ข้อที่พระองค์ จะพึงเสด็จเพียงลำพัง พระองค์เดียวนั้น

ไม่สมควร ข้าแต่พระมหากษัตริย์ แม้หม่อมฉัน ก็เสด็จไปตามทาง

ที่พระองค์เสด็จไปนั้นเทียว

...ในวิสย (อารมณ์) เช่น มนญจ ปฏิจจ ธมเม จ อุปปชชติ มโนวิญญานํ (มโนวิญญานอาศัยหทัยวัตถุและอารมณ์เกิดขึ้น)

...ในนิพพาน (พระนิพพาน) เช่น สตถจ ธมโม น ชริ อูเปติ (พระนิพพานของสัพบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่เข้าถึงความแก่)

ในอรรถกถา (การนำความหมายที่สมควรกล่าวด้วยศัพท์เสมอกันมาแสดง)นั้น นิสสุตตตานํ นั้นแหละ ชื่อว่า นิชชีวตา, เหตุนี้แหละ ชื่อว่าเป็นปัจจัย

ในเรื่องอรรถกถาของ ธมมศัพท์นี้ สรุปเป็นคาถาได้ดังนี้

ธมมศัพท์ มีอรรถดังนี้ ปริยัตติ (พระปริยัตติธรรม) ปจฺจย (เหตุ)

คุณ (คุณ, ความดี) นิสสุตตตา (นิสสัตตา) สภาว (สภาพ, ธรรมชาติ)

ปญญา (ปัญญา) ปุณฺณ (บุญ) ปณฺณตฺติ (บัญญัติ) อาปัตติ (อาบัติ)

วิการ (ความเปลี่ยนแปลง) ปจฺจยฺอุปฺปนฺน (ผลที่เกิดแต่เหตุ) สจจ (สัจจะ)

สมาธิ (สมาธิ) ปกติ (ธรรมดา) ญะย (ธรรมที่ควรรู้) ยุตติ (ควสมสมควร)

วิสย (อารมณ์) และนิพพาน (พระนิพพาน)

ส่วนอาจารย์บางท่าน ได้แสดงข้อกำหนดฐานะความเป็นไป ของธมมศัพท์ ไว้ ๑๐ ประการ โดยแสดงเป็นคาถาพันธะว่า

เถยย (เถยยธรรม) มคฺค (มรรค) นิพฺพาน (พระนิพพาน)

สภาว (สภาพ, ธรรมชาติ) ชาติ (ชาติ) มน (ใจ) วิสย (อารมณ์)

ปุณฺณ (บุญ) ภาว (บัญญัติ) และปาวจนะ (ปาพจน์)

สำหรับคำว่า ธรรม ในคำว่า ศีลธรรม ที่ยกขึ้นเป็นหัวข้อนั้น ผู้วิจัยคิดว่า ควรใช้ในความหมายว่า ธรรมเทศนา ที่เป็นพื้นฐาน ที่สามารถใช้พัฒนาชีวิตให้สูงขึ้น ในคัมภีร์สมภารวิปากนี้ ท่านผู้รจนา นำเสนอธรรมเทศนา หรืออนุโมทนาภาวไว้หลายแห่ง ในที่นี้ ผู้วิจัยขอยกธรรมเทศนาที่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สกุลบุตร ๒ ประการ คือ ๑. อนุปฺพฬิกถา ๒. สามุกังสิกเทศนา

๑. อนุปฺพฬิกถา

พระผู้มีพระภาคตรัสอนุปฺพฬิกถาโปรดยกุลบุตร ผู้หนีจากความวุ่นวาย ชัดข้องในการครองเรือน มาเข้าเฝ้า ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งท่านผู้รจนาคัมภีร์สมภารวิปากนำเสนอไว้ด้วยปาฐะว่า

เอกมนฺตํ นิสินฺนสฺส โข ยสฺสสฺส กุลปฺุตตสฺส ภควา อนุปฺพฬี กถํ กเถสิ. เสยฺยถิทํ. ทานกถํ สีลกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทีนํ โอการํ สกิลฺลํ เนกขมฺเม อาณิสฺสํ ปกาเสสิ.^{๑๓๖}

ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวาท พระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุปฺพฬิกถา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา (เรื่องทาน)

๒. สีลกถา (เรื่องศีล)

๓. สคฺคกถา (เรื่องสวรรค์)

๔. กามาทินวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม)^{๑๓๗}

๕. เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสังสแห่งการออกจากกาม)

พระอรรคภิกษุและพระภิกษุจารย์ขยายความอนุปฺพฬิกถานี้ ไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

อนุปฺพฬี กถนฺติ ทานานนฺตรํ สีลํ สีลานนฺตรํ สคฺคํ สคฺคานนฺตรํ มคฺคนฺติ เอวมนุปฺปฏิ ปาฏิภกฺกํ ตตฺถ ทานกถานาม “อิทํ ทานํ นาม สุขานํ นิทานํ สมปตฺติํ มุลํ โภกานํ ปตฺติญา วิสมคตฺสสตถาณํ เลณํ คติ ปรายณํ อธิโลกปฺรโลเกสุ ทานสทิสํ อวสฺสโย ปตฺติญา อารมฺมณฺตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิ. อิทญฺหิ อวสฺสยญฺมเจน รตนมยสีหาสนสทิสํ ปตฺติญฺจานญฺมเจนมหาปถวิสทิสํ อารมฺมณญฺมเจน อาลมพฺนรชฺชสทิสํ อิทญฺหิ ทุกฺขนิตฺตรณญฺมเจน นาวา สมสฺสาสนญฺมเจนสงฺคามสุโร ภัยปฺริตตถาณญฺมเจน สฺสงฺขตฺนคฺรี มจฺเจรฺมลาทีหิ อนุปฺลิตตฺถญฺมเจน ปทุมฺเตสํ นิทหนญฺมเจน อคฺคิ ทูราสทญฺมเจน อาสีวิโส อสนฺตาสนญฺมเจน สีโห พฺลวณตฺถญฺมเจนหตฺถิ อภิมนฺจลสมมตฺถญฺมเจน เสตฺถุสโภเชมนตฺถญฺมเจนสมปาปนญฺมเจน วลาหโก อสฺสราชา.”^{๑๓๘}

ท่านพระคันธสาราภิวิงสเถระแปลความไว้ว่า

^{๑๓๖} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๓๗} แปลมาจากคำว่า กามานํ อาทีนํ โอการํ สกิลฺลํ

^{๑๓๘} ที่.อ. (पालิ) ๒/๗๕-๖/๖๘., ม.อ. (पालि) ๓/๖๙-/๖๘., สารตถ (पालิ) ๓/๒๖/๒๓๔.

ปาฐะว่า อนุพุพพี กถ (อนุพุพพิถา) หมายความว่า คำที่เป็นลำดับอย่างนี้ คือ เรื่องศีลต่อจากทาน เรื่องสวรรค์ต่อจากศีล และเรื่องมรรคต่อจากสวรรค์

ในอนุพุพพิถานั้น ทานกถาเป็นคำที่แสดงคุณของการให้ทาน มีอาทิอย่างนี้ว่า ชื่อว่าทานนี้เป็นเหตุแห่งความสุข เป็นมูลเหตุแห่งสมบัติ เป็นที่ตั้งแห่งโภคทรัพย์ เป็นที่ต้านทาน ที่หลีกเลี่ยง ที่ดำเนินไป และที่พึ่งของผู้จะไปสู่ทุกคติ ไม่มีที่อาศัย ที่ตั้ง อารมณ์ ที่ต้านทาน ที่เร้น ที่ดำเนิน ที่พึ่งพิง ซึ่งเสมอกันทานในโลกนี้และโลกหน้า เพราะทานนี้เป็นเหมือน

- สิงหาคม แก้ว เพราะเป็นที่พึ่ง
- มหาปฐพี เพราะเป็นที่ตั้ง
- เชือกยึด เพราะเป็นอารมณ์
- นาวา เพราะทำให้ข้ามพ้นความทุกข์
- ผู้กล้าในสงคราม เพราะปลอดภัยได้
- นครที่สร้างไว้ดี เพราะต้านทานภัย
- ดอกปทุม เพราะไม่แปดเปื้อนด้วยมลทินมีความตระหนี่เป็นต้น
- อคินี เพราะเผาผลาญมลทินเหล่านั้น
- อสรพิษ เพราะเข้าใกล้ได้ยาก
- ราชสีห์ เพราะไม่สะดุ้งกลัว
- ช้าง เพราะทรงพละกำลัง
- พญาโคเผือก เพราะสมมุติว่าเป็นมงคล
- พญาช้างวลาหก เพราะพาไปถึงถิ่นเกษม

ขึ้นชื่อว่าทานนี้เป็นหนทางที่เราได้ดำเนินแล้ว เป็นวงศ์ของเรา เราบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศอยู่ได้บูชามหาบุญมากมาย คือ มหาบุญครั้งเป็นพระเจ้าเวลามะ มหาบุญครั้งเป็นพระเจ้ามหาโควินทะ มหาบุญครั้งเป็นพระเจ้ามหาสุทสนะ และมหาบุญครั้งเป็นพระเจ้าเวสสันดร เราเกิดเป็นกระต่ายยอมมอบตนลงในกองไฟที่ลุกโชน เอาใจผู้ขอที่มาถึง โดยแท้จริงแล้ว ทานยอมให้สมบัติของท้าวสักกะ มารพรหม พระเจ้าจักรพรรดิ สาวกบารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ และอภิสัมโพธิญาณในโลก

พระพุทธองค์ตรัสเรื่องศีลต่อจากเรื่องทานนั้น เพราะผู้ให้ทานมักจะรักษาศีลได้ เนื่องจากทานเป็นการสละสมบัติของตนแก่บุคคลอื่น โดยประสงค์จะบำเพ็ญประโยชน์หรือบูชาผู้ควรบูชา ผู้ให้ทานจึงประสงค์จะบำเพ็ญประโยชน์อย่างแท้จริงแก่เหล่าสัตว์ ผู้ให้ทานจะไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือขโมยสมบัติผู้อื่น พระพุทธองค์จึงตรัสศีลต่อจากทานด้วยเหตุดังกล่าว

พระพุทธองค์ได้ตรัสเรื่องทานก่อน เพราะเกี่ยวข้องกับชนส่วนใหญ่ ทำได้ง่าย และเป็นเหตุให้ดำรงอยู่ในศีล ดังจะเห็นได้ว่า คนที่มักบริจาคทานย่อมจะสมาทานศีลได้ง่าย เพราะไม่ยึดติดในสิ่งที่ตนครอบครอง และเป็นผู้ดำรงมั่นในทานนั้นด้วยศีล อนึ่ง ได้ตรัสเรื่องศีลต่อจากทานเพราะเหตุที่ :-

- ตรัสการอนุเคราะห์บุคคลอื่นโดยความบริสุทธิ์แห่งผู้ให้และผู้รับ แล้วจึงตรัสห้ามการเบียดเบียนผู้อื่น
- ตรัสถึง[ทาน]ที่เป็นธรรมควรกระทำ แล้วจึงตรัสถึง [ศีล]ที่เป็นธรรมไม่ควรกระทำ[โดยการฆ่าสัตว์เป็นต้น]
- ตรัสเหตุแห่งโภคสมบัติและยศสมบัติ แล้วจึงตรัสเหตุแห่งภพสมบัติ

ขึ้นชื่อว่าศีลกลาเป็นคำที่แสดงคุณแห่งศีล เช่น ธรรมดาว่าศีลนี้เป็นที่อาศัย ที่ตั้ง อารมณ์ ที่ด้านทาน ที่หลักเรือน ที่ไป ที่พึ่ง ศีลนี้เป็นวงศ์ของเรา เราได้บำเพ็ญศีลในอรรถาพมกมาย คือ เมื่อเสวยพระชาติเป็นสังฆบาลนาคราช ภูริทัตนาคราช จัมเปยนาคราช พระเจ้าสีละ พญาช้างที่เลี้ยงดูมารดา และพญาช้างฉัททันต์ โดยแท้จริงแล้ว ไม่มีที่อาศัยแห่งสมบัติในโลกนี้และโลกหน้าเหมือนศีล ไม่มีที่ตั้ง อารมณ์ ที่ด้านทาน ที่หลักเรือน ที่ไป ที่พึ่ง อันเสมอกับศีล ไม่มีเครื่องประดับอันเสมอเหมือนเครื่องประดับคือศีล ไม่มีดอกไม้อันเสมอเหมือนดอกไม้คือศีล ไม่มีเครื่องหอมอันเสมอเหมือนเครื่องหอมคือศีล เพราะเมื่อชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาทอดตาผู้ประดับเครื่องประดับคือศีล หัดดอกไม้คือศีล และลูบไล้ด้วยเครื่องหอมคือศีล ย่อมจะไม่ถึงความอึดใจ

พระพุทธองค์ตรัสเรื่องสวรรค์ต่อจากศีล เพื่อแสดงว่าบุคคลได้รับสวรรค์สมบัติเพราะอาศัยศีลนี้ สักคณาคาเป็นคำที่ประกอบด้วยคุณของสวรรค์ เช่น ขึ้นชื่อว่าสวรรค์นี้น่าปรารถนาชอบใจ มีการละเล่นในที่นี้เป็นนิตย์ ชาวสวรรค์ได้รับสมบัติเสมอ เทวดาชั้นจาตุมหาราชเสวยทิพย์สุขและทิพย์สมบัติตลอด ๔ ล้านปีมนุษย์ เทวดาชั้นดาวดึงส์เสวยทิพย์สมบัติตลอด ๓ โภก ๖ ล้านปีมนุษย์ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องสวรรค์สมบัติ ทรงมีเรื่องพรรณนามากมาย ดังพระพุทธดำรัสว่า

อนนกปรียาเยน โข อหิ ภิกขเว สคคกถิ กถเยยฺย.

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตพึงกล่าวเรื่องสวรรค์ด้วยเหตุมากมาย”

เมื่อพระพุทธองค์ทรงก่อให้เกิดความยินดีในบุญด้วยเรื่องสวรรค์ดังนี้แล้ว ได้ตรัสโทษความต่ำทราม และความเร่าร้อนของกามคุณ ด้วยนัยเป็นต้นว่า

อุปปสุสทา กามา วุตตา ภควตา พหุทุกขา พหุปายาสา. อาทินโว เอตถ ภิกขเว.^{๑๓๙}

“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กามมีความน่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้มีมาก”

ในพระบาลีนั้น ปาฐะว่า อาทินโว แปลว่า โทษ ความหมายก็คือ เป็นสิ่งที่ถูกเบียดเบียน โดยความไม่เที่ยงเป็นต้น และความยินดีเพียงเล็กน้อยเป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง การที่กามคุณเป็นของอัตคัดขัดสนยิ่ง ชื่อว่า โทษ เพราะเป็นไปจนถึงความหมดสิ้น ที่จริงแล้วกามคุณย่อมปรากฏแก่ผู้พิจารณาตามความเป็นจริงเหมือนอย่างนั้น

ปาฐะว่า โอกาโร (ความต่ำทราม) หมายความว่า ความต่ำทราม เป็นสภาพที่ผู้ต่ำทรามพึงเสพ และผู้ประเสริฐไม่พึงเสพ

ปาฐะว่า สกิลโส (ความเศร้าหมอง) หมายความว่า การที่เหล่าสัตว์ถูกกามคุณเหล่านั้นบีบคั้นหรือแผดเผา ความหมายก็คือ ถูกบีบคั้นหรือแผดเผาให้เร่าร้อน

เมื่อพระพุทธองค์ทรงข่มขู่ด้วยโทษของกามคุณดังนี้แล้ว ได้ทรงแสดงอานิสงส์ในเนกขัมมะ คือพรณาคณในการออกบวชและบรรลุมานว่า โทษในกามคุณมีเพียงใด อานิสงส์ในการออกบวชก็มีเพียงนั้นโดยตรงกันข้ามกัน เป็นต้น

อนึ่ง พระองค์ตรัสอานิสงส์ในการออกบวชด้วยนัยว่า การออกบวชนี้ ไม่คับแคบ ไม่เศร้าหมอง สละออกจากกามคุณ กามสัญญา กามวิตก ความเร่าร้อนในกาม และการชวนชวายนในกาม เป็นต้น

^{๑๓๙} ม.ม. ๑๒/๒๓๕-๓๗/๑๙๘-๒๐๐.

ในที่นี้เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเรื่องสวรรค์แล้ว พึงตรัสสมรรถต่อจากสวรรค์เพื่อแสดงว่า สวรรค์ยังเศร้าหมองด้วยราคะเป็นต้น ส่วนพระอริยมรรคไม่เศร้าหมองโดยประการทั้งปวง เมื่อจะตรัส มรรคได้แสดงโทษ ความต่ำทราม ความเร่าร้อน และอาณิสสในการออกบวช[ก่อน] เพื่อแสดงเหตุ แห่งการบรรลุมรรคนั้น พระองค์พึงตรัสโทษของกามคุณว่า กามคุณทั้งหมดแม้จะเกิดในสวรรค์ ก็เป็น ของมีโทษมาก ไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีสภาพแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงตรัสความต่ำทรามของกามคุณ เหล่านั้นว่า กามคุณเป็นของต่ำทราม เป็นข้อประพฤติกุศลของชาวบ้าน เป็นวิสัยของปุถุชน ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พึงตรัสความเศร้าหมองในกามคุณเหล่านั้นว่า ภพทั้งหมดเป็นที่ตั้งของกิเลส พึงตรัสอาณิสสในเนกขัมมะ ว่าพระนิพพานเป็นสภาพหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ดังนั้น พระองค์จึง ทรงแสดงโทษของกามคุณ ความต่ำทราม ความเร่าร้อน และอาณิสสในเนกขัมมะ ด้วยประการฉะนี้

และพระภิกษุอาจารย์ แสดงอุปมาการชำระจิต ด้วยอนุพุทโธเทศนาไว้ด้วยปาฐะว่า

ตตริทํ อุปมาสัสนทน:- วตถํ วีย จิตตํ วตถสฺส อาคนตุกมเลหิ กิลิฏฐภาโว วีย จิตตสฺส รากาติมเลหิ สกิลิฏฐภาโว โธวณสีลา วีย อนุพุทโธภา อุกกํ วีย สทุธา อุทเทน เตเมตฺวา เตเมตฺวา อูส โคมยฉาริกขารเกหิ กาฬกปเทเส สมมทิตฺวา วตถสฺส โธวณปิโยโค วีย สทุธาสิเนเหเน เตเมตฺวา เตเมตฺ วา สติสมณิปปญฺหาหิ โทเส สติเล กตฺวา สีสฺสุตาหิวิธินา จิตตสฺส โสธเน วิริยารมฺโม เตน ปิโยเคนวตฺถเ กาฬกาปคโม วีย วิริยารมฺเณน กิลเลวิกขมณํ รนคชาตํ วีย อริยมคฺโค เตน สุทฺธสฺส วตถสฺส ปกฺสสรภา โว วีย วิกขมณิกิลเลสฺส จิตตสฺส มคฺเคน ปริโยทปนนติ.^{๑๔๐}

พระบาลีนี้มีอุปมาเทียบเคียงดังนี้ จิตเหมือนผ้า ความเศร้าหมองของจิตเพราะมลทินมี ราคะเป็นต้น เหมือนความเศร้าหมองของผ้า เพราะมลทินที่เกิดขึ้นภายหลัง อนุพุทโธภาเหมือนศีลา ชักผ้า ศรัทธาเหมือนน้ำ ความเพียรในการชำระจิตให้บริสุทธิ์ โดยแช่น้ำคือศรัทธา กระทำให้โทษเบา บางลงด้วยสติ สมาธิ ปัญญา และอบรมศีล การสดับ-ตรัสฟังเป็นต้น เหมือนความพยายามในการย้อม ผ้าโดยแช่น้ำแล้วย้อมผ้าที่ศีลาชักผ้า ด้วยดินเค็ม ขี้วัว ผงสบู่ และสบู่ การขจัดกิเลสด้วยความเพียร เหมือนการขจัดจุดด่างดำในผ้าด้วยความเพียรนั้น พระอริยมรรคเหมือนกับน้ำย้อมผ้า ความบริสุทธิ์ แห่งจิตที่ขจัดกิเลสด้วยมรรค เหมือนความขาวสะอาดของผ้าสะอาดนั้น

๒. สามุกกัณฐิกเทศนา

พระอรรถกถาจารย์แสดงความหมายไว้ด้วยปาฐะว่า

สามุกกัณฐิกาทิ อุตตนาเยว อุทฺธริตฺวา คหิตา อสาธารณํ อญฺเณสนติ อตฺโถ.^{๑๔๑}

คำว่า สามุกกัณฐิกา หมายถึงพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคนั้นเองทรงยกขึ้นแสดง อธิบายว่า ซึ่งไม่ทั่วไปแก่พระสาวกเหล่าอื่น

พระภิกษุอาจารย์อธิบายไว้ด้วยปาฐะว่า

สามุกกัณฐิกาทิ สามํ อุกกัณฐิกา อุตตนาเยว อุทฺธริตฺวา คหิตา สยมญฺญาเณน ทิฏฺฐา อสา ธารณา อญฺเณสนติ อตฺโถ. กา จ ปน สาทิ ? อริยสจฺจเทสนา. เตเนวาท “ทุกขํ สมุทฺยํ นิโรธํ มคฺคน” ติ.^{๑๔๒}

^{๑๔๐} สารตถ. (पालิ) ๓/๒๖/๒๓๘.

^{๑๔๑} วิ.อ. (पालิ) ๓/๒๕๓/๑๘๑.

^{๑๔๒} สารตถ. (पालิ) ๓/๒๖/๒๓๗.

ท่านพระคันธสाराภิวังสเถระแปลและอธิบายไว้ว่า

ปาฐะว่า สามุกกัสีกา ตัตถะเปตัม สามัม + อุกกัสีกา หมายความว่า [พระธรรม-เทศนา] ที่ พระพุทธองค์ทรงยกแสดงด้วยพระองค์เองนั่นเทียว คือ ทรงรู้เห็นด้วยสยัมภูญาณอันไม่สามัญทั่วไป กับบุคคลอื่น

[คำว่า สามุกกัสีกา แปลตามศัพท์ว่า “มีการยกแสดงด้วยพระองค์เอง” ดังรูปวิเคราะหฺใน คัมภีร์วิมุตติวินย (เล่ม ๒ หน้า ๑๒๐) ว่า

-อุกกัสนํ อุกขิปนํ อุกกัโส.

(อุ บทหน้า + กสิ ธาตุ วิทฺธสยายน = ทำลาย, ไป + ณ ปัจจัยในภาวสาธนะ)

-สามัม อุกกัโส เอติสสาติ สามุกกัสีกา (ฉฺฉฐีพหุพีหิสมาส)

ตามมติของคัมภีร์วิมุตติวินย กสิ ธาตุนี้มี อุ อยู่หน้าใช้ในความหมายว่า ยกแสดง อีก อย่างหนึ่ง คำว่า สามุกกัสีกา แปลตามศัพท์ว่า “ยกขึ้นถือเอาด้วยพระองค์เอง” โดย อุ บทหน้าใช้ ในความหมายว่า ยกขึ้น ส่วน กสิ ธาตุใช้ในความหมายว่า ถือเอา ตามคำอธิบายในเรื่องนี้ว่า อุท-ธริตวา คหิตตตา (พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นถือเอาด้วยพระองค์เอง) จะเห็นได้ว่าคำว่า คหิต เป็นบทกรรมสาธ ณะ มีรูปวิเคราะหฺคล้ายตาม ต ปัจจัยในกรรมสาธนะว่า

- อุกกัสิยเตติ อุกกัสา (อุ บทหน้า + กสิ ธาตุ + ณ ปัจจัยในกรรมสาธนะ)

- สามัม อุกกัสา สามุกกัสา (ตติยัตตปุริสสมาส)

- สามุกกัสา เอว สามุกกัสีกา (สามุกกัส ศัพท์ + ณิก ปัจจัยในสกฺตถตฺตทิตฺ)

ถามว่า : พระธรรมเทศนาดังกล่าวคืออะไร

ตอบว่า : พระธรรมเทศนาดังกล่าว คืออริยสัจ ๔ ฉะนั้น จึงตรัสว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มคฺค (คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค)

พระภิกษุจารย์ขยายความไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

เอวํ มชฌิมปฏิปทํ สรูปโต ทสเสตวา อิทานิ จตตาริ อริยสัจจานิ ทสเสตุ “อิทํ โข ปน ภิกข เว”ติ อาทิมาห. ตตถ ทุกฺขนติ เอตถ ทฺว-อิตฺติ อโย สทฺโท กุจฺฉิตฺเต ทิสฺสตี. กุจฺฉิตฺตฺวํ ปุตฺตํ “ทฺว-ปุตฺโต”ติ วทฺนตี, ข-สทฺโท ปน ตฺวณฺเ. ตฺวณฺณหิ อาภาสํ “ขน”ติ วุจฺจตี. อิทฺถจฺจ ปจฺมสจฺจํ กุจฺฉิตํ อเนกอุปททวาทิฏฺฐ จานโต ตฺวณฺณํ พาลชนปริกปิตธฺวสุสฺสขตฺตภาววิริทิตตสฺมา กุจฺฉิตตฺตา ตฺวณฺณตฺตา จ “ทุกฺขน”ติ วุจฺจตี. ยสฺมา ปนตํ พุทฺธาทโย อริยา ปฏฺวิขณฺณตี ตสฺมา “อริยสจฺจน”ติ วุจฺจตี. อริยปฏฺวิขณฺณิตพฺพณฺหิ สจฺจํ ปุ ริมปเท อุตฺตรปทโลเปน “อริยสจฺจน”ติ วุตฺตํ.^{๑๔๓}

ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและอธิบายความไว้ ดังนี้

หลังจากพระพุทธองค์ทรงแสดงตัวอย่างมัชฌิมาปฏิปทาตั้งนี้แล้ว บัดนี้ ตรัสพระดำรัสว่า อิทํ โข ปน ภิกขเว (ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสัจคือทุกข์) เป็นต้น เพื่อแสดงอริยสัจ ๔

ในพากย์นั้น ศัพท์ว่า ทฺว ในคำว่า ทฺว-อิตฺติ มีความหมายว่า นำรังเกียจ เพราะชาวโลกเรียก บุตรที่น่ารังเกียจว่า ทฺว-ปุตฺโต (บุตรชั่ว)

ข ศัพท์ มีความหมายว่า วางเปล่า เพราะชาวโลกเรียกท้องฟ้าที่ว่างเปล่าว่า ขิ (ท้องฟ้า) [ดังคำว่า ขิ-ปุ-บุ- (ดอกฟ้า)]

^{๑๔๓} สารตถ. (ปาลี) ๓/๑๔/๒๐๘.

อริยสังขารนี้เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ เพราะเป็นบ่อเกิดอุปัทวันตรายต่างๆ และเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า เพราะไม่มีความเที่ยง ความสวยงาม ความสุข และตัวตน ที่พวกคนเขลาดำริขึ้น ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่น่าเกลียดและว่างเปล่า

[คำว่า ทุกข์ มาจาก ทุ ศัพท์ + ข ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า กุจฉิตฺ ขิ ทุกฺขิ (ทุกข์ คือ สภาวว่างเปล่าอันน่ารังเกียจ) ตามนัยนี้เป็นปาทีบุรพบทกรรมธารยสมาส โดย ทุ ศัพท์มีความหมายว่า กุจฉิต (น่ารังเกียจ) และ ข ศัพท์มีความหมายว่า ตุจฺจ (ว่างเปล่า, ไร้แก่นสาร) หมายถึง อุปาทาน-ขันธ เป็นสิ่งที่ไม่มีแก่นสารและน่ารังเกียจ]

อนึ่ง เหล่าพระอริยะมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นยอมแทงตลอดสังขารนั้น ดังนั้นจึงชื่อว่า อริยสัง เพราะสังขารที่พระอริยะพึงแทงตลอดชื่อว่า อริยสัง โดยลบบทหลัง [คือ ปฏิวิชัย-ตพพ ศัพท์]

อีกอย่างหนึ่ง อริยสัง คือ สังขารของพระตถาคตผู้เป็นพระอริยะ เพราะอริยสังนั้นเป็นสังขารของพระตถาคต เนื่องจากเป็นสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้เอง ทรงสั่งสอน และบุคคลอื่นพึงรู้ได้จากการสั่งสอนนั้น

อีกอย่างหนึ่ง อริยสัง คือ สังขารที่ทำให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะสำเร็จเป็นพระอริยะได้เนื่องจากหยั่งเห็นอริยสังนั้นแล้ว โดยลบบทหลังเหมือนนัยก่อน [คือ ลบ สาธก ศัพท์]

อีกอย่างหนึ่ง อริยสัง คือ สังขารที่ควรหยั่งรู้ เพราะเป็นสภาวะที่ควรหยั่งรู้โดยไม่แปรปรวน ข้าพเจ้าจะแสดงความหมายที่ไม่แปรปรวนของอริยสัง ๔ พร้อมกันต่อไป

[คำว่า อริยสจฺจ มีความหมาย ๔ ประการ คือ

- สังขารที่พระอริยะพึงแทงตลอด = อริยปฏิวิชัยตพพํ สจฺจํ อริยสจฺจํ.
(วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส ลบ ปฏิวิชัยตพพ ศัพท์กลางสมาส)
- สังขารของพระตถาคตผู้เป็นพระอริยะ = อริยสส สจฺจํ อริยสจฺจํ (ฉนฺธิตฺตปฺปรีสสมาส)
- สังขารที่ทำให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ = อริยสาธกํ สจฺจํ อริยสจฺจํ.
(วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส ลบ สาธก ศัพท์กลางสมาส)
- สังขารที่ควรหยั่งรู้ = อริยํ สจฺจํ อริยสจฺจํ (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)]

บัดนี้ พระพุทธองค์ตรัสพระดำรัสว่า ชาตปิ ทุกฺขา (การเกิดเป็นทุกข์) เป็นต้น เพื่อแสดงทุกข์สัง

ในพระดำรัสนั้น ศัพท์ว่า ชาตปิ มีความหมายจำนวนมาก กล่าวคือ คำนี้มีความหมายดังนี้

๑. ภพ เช่น เอกมฺปิ ชาตํ เทวํปิ ชาตํปิ ๖๔ ([ระลึกได้]หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง)

๒. หมู่ เช่น อตฺถิ วิสาเฆ นิคฺคณฺฐา นาม สมณชาตํ ๖๕ (ดูกรวิสาขะ สมณชาต [หมู่สมณะ] ชื่อว่านิครนถ์ มีอยู่)

๓. ลักษณะที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เช่น ชาตํ ทวีหิ ขนฺธเอหิ สงคฺหิตา ๖๖ (ชาตินับเข้าด้วยขันธ ๒)

๔. ปฏิสนธิ เช่น ยํ มาตูกุจฺฉิสมี ปฐฺมํ จิตฺตํ อุปฺปนํ ปฐฺมํ วิญญฺณํ ปาตฺถุตฺตํ, ตพฺพาทาย สาวสฺส ชาตํ ๖๗ (บุคคลมีจิตวิญญาณเกิดปรากฏขึ้นเป็นเบื้องต้นในกรรมมารดา การเกิดนั้นชื่อว่าชาติของเขา ตั้งแต่ขณะนั้น)

๕. ผู้คลอดแล้ว เช่น สมฺปติชาโต อานนฺท โพธิสฺสโต ๖๘ (ดูกรอานนท์ พระโพธิ-สัตว์ผู้

ประสูติแล้วในปัจจุบัน)

๖.ชาติตระกูล เช่น อภิชาติโต อนุปฏิญญู ชาติวาเทน๖๙ (ไม่ถูกคัดค้านว่าร้ายโดยกล่าวถึงชาติ)

ศัพท์ว่า ชาติ ในที่นี้ หมายถึง ชั้นของผู้ที่อยู่ในครรภ์มารดา (คัพภเสยยกะ) ตั้งแต่เกิดปฏิสนธิจนคลอดจากครรภ์มารดา ทั้งยังหมายถึงขณะเกิดปฏิสนธิจิตเท่านั้นของสัตว์เหล่าอื่น [อัมมชชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ]

อนึ่ง คำนี้เป็นเพียงคำปริยายเท่านั้น ความปรากฏเป็นเบื้องต้นแห่งชั้นของเหล่าสัตว์ที่เกิดในภพนั้นๆ ชื่อว่า ชาติ โดยตรง

ถามว่า : เหตุใดการเกิดจึงนำทุกข์มาให้

ตอบว่า : เพราะเป็นบ่อเกิดความทุกข์ต่างๆ เนื่องจากทุกข์มีมากมายนานัปการ

ถามว่า : ทุกข์เหล่านี้คืออะไร

ตอบว่า : ทุกข์เหล่านี้ คือ

๑. ทุกขทุกข์ (ทุกข์ที่ทนได้ยาก) คือ ทุกขเวทนาทางกายและใจ เพราะเป็นทุกข์โดยสภาวะและชื่อ [กายิกทุกขเวทนา และเจตสิกทุกขเวทนา]

๒. วิปริณามทุกข์ (ทุกข์แปรปรวน) คือ สุขเวทนา เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ที่แปรปรวนไป [กายิกสุขเวทนา และเจตสิกสุขเวทนา]

๓. สังขารทุกข์ (ทุกข์ของสังขาร) คือ อุเบกขาเวทนาและสังขารที่เหลือซึ่งมีในภุมิ ๓ เพราะถูกบีบคั้นโดยความเกิดดับ [จิต เจตสิก รูป ที่เว้นจากทุกขทุกข์และวิปริณามทุกข์]

๔. ปฏิจันนทุกข์ (ทุกข์ที่ถูกปกปิด) คือ โรคทางกายเป็นต้นว่าโรคปวดหูและโรคปวดฟัน และโรคทางใจมีความเร่าร้อนอันเกิดจากราคะหรือโทสะเป็นต้น เพราะต้องถามจึงรู้ และเพราะการกระทำไม่ปรากฏ

๕. อปฏิจันนทุกข์ (ทุกข์ที่ไม่ถูกปกปิด) คือ ความเจ็บป่วยอันมีการทรมาน ๓๒ อย่างเป็นต้นเป็นสมุฏฐาน เพราะไม่ต้องถามก็รู้ และเพราะการกระทำปรากฏ

๖. ปริยายทุกข์ (ทุกข์โดยอ้อม) คือ ทุกข์ที่เหลือทั้งหมดมีการเกิดเป็นต้นนอกจากทุกขทุกข์ ซึ่งพบในสังขาริกังค ๗๐ เพราะเป็นที่ตั้งของทุกข์นั้นๆ

๗. นิปริยายทุกข์ (ทุกข์โดยตรง) คือ ทุกขทุกข์

ในเรื่องนั้น ความเกิดชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์มีการเกิดในอบาย เป็นต้น ดังพระผู้มีพระภาคตรัสแสดงอุปมาไว้ในพาลปณิฑิตสูตร๗๑ เป็นต้น และทุกข์อันมีเหตุคือการเกิดในครรภ์มารดาเป็นต้นในมนุษยโลกที่แม้จะเป็นสุคติภูมิ ดังโบราณจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๔๔}] ว่า

ชาเยถ โน เจ นรเกสุ สัตโต

ตตถคคิทาหาทิกมปสยหิ

ลเถถ ทุกข์ น กุหิ ปติฏฐิ

^{๑๔๔} วิสุทธิ. ๒/๕๔๑/๑๔๗.

อิจจาห ทุกชาติ มุนีธ ชาติ.

“ถ้าสัตว์ไม่เกิดในนรก ก็ไม่พึงประสบความทุกข์
มีการถูกเผาในนรกที่ทรมาณ ไม่มีที่พึงในที่ไหนๆ เป็นต้น
พระมุนีจึงตรัสว่าความเกิดในโลกนี้เป็นทุกข์”

ทุกข์ ติรจเฉสุ กสาปโตท-

ทณฺหาภิฆาตาภิภว อเนก

ยํ ตํ กถํ ตตถ ภเวยฺย ชาติ

วินา ตเหิ ชาติ ตโตปิ ทุกฺขา.

“ทุกข์ของสัตว์ดิรัจฉานมีมากมาย เช่น การถูก
กระหน่ำด้วยแส้ ปฏัก และท่อนไม้ เป็นต้น สัตว์เหล่านั้น
จะมีทุกข์ได้อย่างไร ถ้าไม่มีความเกิด ความเกิดจึงเป็นทุกข์
แก่สัตว์เหล่านั้น”

เปเตสุ ทุกฺขํ ปน ขุปปิปาสา-

วาทาตปาทีปภวํ วิจิตตํ

ยสฺมา อชาตสฺส น ตตถ อตฺถิ

ตสฺมาปิ ทุกฺขํ มุนิ ชาติมาห.

“ทุกข์ที่เกิดจากความหิวกระหายในเปรตที่อยู่
ในสถานที่ที่มืลมแรงและแดดกล้า ย่อมไม่มีแก่สัตว์อื่น
พระมุนีจึงตรัสว่าความเกิดเป็นทุกข์”

ติพฺพนธกาเร จ อสยฺห สีเต

โลกนฺตเร ยํ อสุเรสุ ทุกฺขํ

น ตํ ภเว ตตถ น จสฺส ชาติ

ยโต อยํ ชาติ ตโตปิ ทุกฺขา.

“ทุกข์ของอสุรกายที่เกิดในนรกโลกันตร์อันเย็นจัด
จะไม่มีแก่พวกเขา เพราะไม่มีความเกิด ความเกิดจึงเป็นทุกข์”

ยถฺจาปิ คฺคณฺรเก วีย มาตุ คพฺเภ

สตฺโต วสํ จิรมโต พฺหิ นิกุมภณฺจ

ปโปติ ทุกฺขมตีโฆรมิทมปิ นตฺถิ

ชาติ วินา อิติปิ ชาติ อยฺยเหิ ทุกฺขา.

“เด็กที่เกิดในครรภ์มารดาที่เหมือนคูนรก
อยู่ในครรภ์เป็นเวลานานหรือคลอดออก ย่อมประสบทุกข์
ที่รุนแรง ทุกข์นี้ย่อมไม่มีถ้าไม่มีความเกิด ความเกิดจึงเป็นทุกข์”

กิ ภาสีเตน พหฺนา นนุ ยํ กุหิณฺจิ

อตฺถิสฺ กิณฺจิหปิ ทุกฺขมิทํ กทาจิ

เนวตฺถิ ชาติวิเรน ยโต มเหสี

ทุกชาติ สัพพปฐมัม อิมมาห ชาตี.

“การพรรณนาอย่างมากมาย จะมีประโยชน์อะไร
ทุกขในโลกนี้ซึ่งมีในสถานที่ต่างๆ จะไม่มีในกาลไหนๆ
ถ้าไม่มีความเกิดมิใช่หรือ พระพุทธเจ้าจึงตรัสความเกิดนี้
ว่าเป็นทุกข์ก่อนทุกข์ทั้งปวง”

ในพระดำรัสว่า ขราปี ทุกขา (ความแก่เป็นทุกข์) นี้ ขรามิ ๒ ประเภท คือ

๑. ขราที่มีลักษณะปัจจัยปรุงแต่ง

๒. ขราแห่งชั้นธัมมัตถะเนื่องในภพหนึ่งในสันตติบัญญัติ ซึ่งชาวโลกสมมุติว่าเป็น
ลักษณะต่างๆ เช่น ฟันหัก เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงประสงค์เอาขราประเภทที่ ๒ ในที่นี้

ขรานี้ชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นสังขารทุกข์และเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ เนื่องจากขราเป็น
เหตุแห่งความทุกข์กายทุกข์ใจอันมีเหตุมากมาย เช่น การที่องค์กายพองแฟบ อินทรีย์แปรปรวน รูปร่าง
ไม่งดงาม เสื่อมวัย ย่อหย่อนความเพียร หลงลืมสติปัญญา และถูกคนอื่นข่มเหง เป็นต้น ดังโบราณา
จารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๔๕} ๗๓] ว่า

องคานํ สติสสัภาว	อินทริยานํ วิการโต
โยพพนสฺส วินาเสน	พลสฺส อุปฆาตโต.
วิปฺปวสา สตาทินํ	ปฺตฺตทาเรหิ อตฺตโน
อปปสาทนียโต เจว	ภิกฺขุโย พาลตฺตปตฺติยา.
ปปโปติ ทุกฺขํ ยํ มจฺโจ	กายิกํ มาณสํ ตถา
สพฺพเมตํ ขราเหตุ	ยสฺมา ตสฺมา ขรา ทุกฺขา.

“มวลมนุษย์ย่อมประสบความทุกข์กายทุกข์ใจ เพราะการ
ที่องค์กายพองแฟบ อินทรีย์แปรปรวน เสื่อมวัย หมดกำลัง หลงลืมสติ
เป็นต้น ถูกบุตรภรรยาของตนดูหมิ่น เป็นคนโง่เขลา ยิ่ง ความทุกข์
ทั้งหมดนั้นมีขราเป็นเหตุ พระบรมศาสดาจึงตรัสขราว่าเป็นทุกข์”

พระดำรัสว่า พยาธิปี ทุกฺโข (ความเจ็บเป็นทุกข์) นี้ ไม่ปรากฏในคำอธิบายทุกข์-สังขารเทศ
ท่านจึงไม่แสดงพระดำรัสนั้นในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ทุกขสังขารเทศ แต่พระดำรัสนั้น พบในธัมมจัก
กัปปวัตตนสูตร จึงควรแสวงหาเหตุที่ตรัสพระดำรัสนั้นในพระสูตรนั้น และเหตุที่ไม่ตรัสไว้ในพระสูตรอื่น

ในพระดำรัสว่า มรณมปี ทุกฺโข (ความตายเป็นทุกข์) นี้ ความตายมี ๒ ประเภท คือ

๑. ความตายที่มีลักษณะปัจจัยปรุงแต่ง ดังพระพุทธดำรัสว่า ขรามรณํ ทวีหิ ขนฺเธหิ
สงฺกหิต^{๑๔๖} (ความแก่และความตายนับเข้าด้วยชั้น ๒)

๒. ความตายที่เป็นการขาดสูญแห่งลำดับชีวิตินทรีย์ที่นับเนื่องในภพหนึ่ง ดังพระ
พุทธดำรัสว่า นิฉฺจํ มรณโต ภย^{๑๔๗} (ภัยจากความตายเป็นของเที่ยง)

พระพุทธองค์ประสงค์เอาความตายประเภทที่ ๒ ในที่นี้ ความตายยังมีอีกหลายชื่อ คือ

^{๑๔๕} วิสุทธิ. ๒/๕๔๒/๑๔๘-๔๙.

^{๑๔๖} อภ. ธ. ๓๖/๗๑/๑๓.

^{๑๔๗} พุ.สุ. ๒๕/๕๘๒/๔๕๑., พุ.ชา. ๒๗/๘๘/๒๔๘.

- ชาติปัจจัยมรณะ (ความตายอันมีชาติเป็นปัจจัย)
  - อุปัฏกมรณะ (ความตายเพราะความเพียร) [คือ การกำหนดอายุก็ยังไม่สิ้นกรรมก็ยังไม่สิ้น แต่ถึงความตายโดยอาศัยความพยายามของตนหรือผู้อื่นด้วยอำนาจอุปจเฉท-กรรม]
  - สรสมรณะ (ความตายที่ประกอบด้วยกิจ) [คือ ความตายที่ถึงกำหนดอายุและกรรม]
  - อายุภยมรณะ (ความตายเพราะหมดอายุ)
  - ปุณฺณภยมรณะ (ความตายเพราะหมดบุญ)
- ความตายนั้นเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ ดังโบราณจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๔๘}] ว่า

ปาปสฺส ปาปกมมาที-	นิमितฺตมนุสฺสโต
ภทฺทสฺสาปสหนตสฺส	วียอคํ ปิยวตฺถุํ
มียมานสฺส ยํ ทุกฺขํ	มานสํ อวิเสสโต.
สพฺเพสฺสจปิ ยํ สนฺธิ-	พฺนฺธนฺจเฉทนาทิกํ
วิทฺตฺซฆานมมมานํ	โหติ ทุกฺขํ สรีรํ.
อสยหฺมปฺปฏิการํ	ทุกฺขสฺเสตสฺสิทํ ยโต
มรณํ วตฺถุ เตเนตํ	ทุกฺขมิจฺเจว ภาสิตํ.

“ความทุกข์ใจทั่วไปที่เกิดแก่คนชั่วซึ่งกำลังจะตาย เห็นนิมิตมีบาปกรรม[ที่ตนเคยทำไว้] เป็นต้น หรือแม้เป็นคนดี แต่ไม่อาจหลุดพ้นจากสิ่งที่รักได้ ความทุกข์กายมีการแสวงหาการตัดอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นต้น ย่อมเกิดแก่สรรพสัตว์ที่รักตัวกลัวตาย ความตายนี้เป็นเหตุแห่งความทุกข์ ไม่มีใครต้านทานหรือช่วยเหลือได้ พระบรมศาสดาจึงตรัสความตายว่าเป็นทุกข์”

ในที่นี้ พระดำรัสว่า โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสอุปายาสาปี ทุกฺขา (ความเศร้าโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจเป็นทุกข์) ปรากฏในคำอธิบายทุกขสังนิเทศ๗๗ แต่ไม่พบในอัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ บัณฑิตจึงควรแสวงหาเหตุแม้ในเรื่องนั้น

[ต่อจากพระดำรัสว่า มรณมปี ทุกฺขํ (ความตายเป็นทุกข์) บางฉบับมีข้อความว่า พฺยาธิปี ทุกฺโข (ความเจ็บเป็นทุกข์) คัมภีร์นี้จึงกล่าวว่า “ข้อความว่า พฺยาธิปี ทุกฺโข พบในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร แต่ไม่พบในคำอธิบายทุกขสังนิเทศของคัมภีร์วิสุทธิมรรค และข้อความว่า โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสอุปายาสาปี ทุกฺขา (ความเศร้าโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจเป็นทุกข์) ก็พบในคำอธิบายทุกขสังนิเทศ๗๘ แต่ไม่พบในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร” และได้ฝากให้ค้นคว้าเพิ่มเติมว่าบัณฑิตควรแสวงหาเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้

ในที่นี้ขอชี้แจงว่า นิเทศของทุกขสัจพบในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรของพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก^{๑๔๙} (มหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๕๐} และคัมภีร์สัจจวิงค์ของพระอภิธรรมปิฎก^{๑๕๑}) แต่มีข้อความต่างกันเล็กน้อย คือ ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรของพระวินัยปิฎกมีปาฐะว่า พยาธิปิ ทุกโข แต่ในที่อื่นไม่มีปาฐะนี้ และปาฐะว่า โสกะปริเทวะทุกขโทมนสสุปปายาสาปิ ทุกขา ก็ไม่มีในที่นี้ แต่มีในที่อื่น คัมภีร์สารัตถทีปนีจึงกล่าวว่า บัณฑิตจึงควรแสวงหาเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้

โดยทั่วไปธรรมะของพระพุทธเจ้าต้องเป็นอย่างเดียวกันไม่ลักลั่น จึงควรมีข้อความตรงกัน ในคัมภีร์อรรถกถาของพระสูตรและพระวินัยที่ประพันธ์โดยพระพุทธโฆसाจารย์ที่เดินทางไปลังกาทวีปในรัชสมัยพระเจ้ามหายานาม (พุทธศักราช ๙๕๓-๙๗๕) และในคัมภีร์ฎีกาของพระสูตรที่ประพันธ์โดยพระธรรมบาลเถระผู้มีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าแสนะที่ ๔ (พุทธศักราช ๑๔๙๖-๑๔๙๙) มิได้กล่าวถึงความแตกต่างกันในเรื่องนี้ จึงสันนิษฐานว่าในสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ คงไม่มีความแตกต่างกัน แต่ภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมาจนถึงสมัยของพระสารีบุตรผู้ประพันธ์คัมภีร์สารัตถทีปนีในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พุทธศักราช ๑๖๙๖-๑๗๒๙) พระภิกษุผู้ทรงพระวินัยปิฎกคงจะทรงจำกันมาผิดพลาด จะเห็นได้ว่าพระไตรปิฎกฉบับต่างๆ มีข้อความแตกต่างกันบ้างตามการทรงจำและการคัดลอกต่อๆ กันมา

นอกจากนี้ พระดำรัสว่า โสกะปริเทวะทุกขโทมนสสุปปายาสาปิ ทุกขา (ความเศร้าโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจเป็นทุกข์) ได้รวมโรคไว้ในความทุกข์กายแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องตรัสว่า พยาธิปิ ทุกโข (แม้โรคก็เป็นทุกข์) อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของพระสูตรและพระอภิธรรมไม่ปรากฏคำอธิบายของพระดำรัสว่า พยาธิปิ ทุกโข มีแต่คำอธิบายของพระดำรัสว่า โสกะปริเทวะทุกขโทมนสสุปปายาสาปิ ทุกขา ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ควรมีปาฐะว่า พยาธิปิ ทุกโข และควรมีพระดำรัสว่า โสกะปริเทวะทุกขโทมนสสุปปายาสาปิ ทุกขา]

พระดำรัสว่า อปปีเยหิ สมปโยโค ทุกโข (การพบกับอารมณ์ที่ไม่ชอบเป็นทุกข์) นี้หมายความว่า การพบกับสิ่งที่ไม่ชอบ เป็นการประสบกับบุคคลสิ่งของที่ไม่พึงพอใจ การประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบนั้น ก็เป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ ดังโบราณจารย์กล่าวไว้ [ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๕๒}] ว่า

ทิสาวา อปปีเย ทุกข์	ปจฺม โหติ เจตสี
ตพฺพกฺกมสมฺภูต-	มถ กาเย ยโต อธิ.
ตโต ทุกฺขทวฺยสฺสาปิ	วตฺถโต โส มเหสีนา
ทุกฺโข วุตฺโตติ วิญญฺวยโย	อปปีเยหิ สฺมาคโม.

“เมื่อประสบกับบุคคลสิ่งของที่ไม่ชอบ จะเกิดความทุกข์ใจ
ก่อนแล้วจึงเกิดความทุกข์กายต่อมา เพราะความพยายามของผู้ที่ตน
ไม่ชอบนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า การประสบกับบุคคลสิ่งของที่ตน

^{๑๔๙} วิ.มหา. ๔/๑๓-๗/๑๓-๖., ส.มหา. ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙-๗๐., พ.ปฎิ. ๓๑/๑๐/๓๕๘-๖๑.

^{๑๕๐} ที.มหา. ๑๐/๓๘๗/๒๗๓.

^{๑๕๑} อภิ.วิ. ๓๕/๑๙๐/๑๐๑.

^{๑๕๒} วิสุทธิ. ๒/๕๔๘/๑๕๒.

ไม่ชอบเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งสองประเภท”

พระดำรัสว่า ปิเยหิ วิปโยโค ทุกฺโข (การพลัดพรากจากอารมณ์ที่ชอบเป็นทุกข์) นี้หมายความว่า การพลัดพรากจากของรัก เป็นการพลัดพรากจากบุคคลสิ่งของอันเป็นที่รัก การพลัดพรากนั้นก็ทุกข์ เพราะเป็นเหตุของความเศร้าโศก ดังโบราณจารย์กล่าวไว้ [ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๕๓}] ว่า

ณาคณาทิวิโยคา

โสภสสมปิตา วิตุชุนติ

พาลา ยโต ตโตยํ

ทุกฺโขติ มโต ปิยวิปโยโค.

“คนเขลาอย่าอุมฤกความเศร้าโศกดูถูกรเสียดแทง

เพราะพลัดพรากจากญาติและทรัพย์สมบัติเป็นต้น การพลัดพราก
จากของรัก จึงเป็นทุกข์”

ในพระดำรัสเป็นต้นว่า ยมปิฉนํ น ลภติ (การไม่ได้รับอารมณ์ที่ปรารถนาเป็นทุกข์) นี้ความปรารถนาในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เป็นต้นว่า เราไม่พึงเวียนเกิดอยู่เสมอ ก็เรียกว่าการไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนาเป็นทุกข์ การไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนานั้นเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ ดังโบราณจารย์กล่าวไว้ [ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๕๔}] ว่า

ตํ ตํ ปตถยมานานํ

ตสฺส ตสฺส อลาภโต

ยํ วิฆาตมยํ ทุกฺขํ

สตตานํ อธิ ชายติ.

อลภกเนยยวตฺถุนํ

ปตถนา ตสฺส การณํ

ยสฺมา ตสฺมา ชิโน ทุกฺขํ

อิฉิตาลาภมพฺพริ.

“สรรพสัตว์ในโลกนี้ผู้ปรารถนาสิ่งนั้นๆ ย่อมเกิดความทุกข์ใจ
เพราะไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา การปรารถนาสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เป็นเหตุ
แห่งทุกข์ พระชินเจ้าจึงตรัสว่า การไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาเป็นทุกข์”

ในพระดำรัสว่า สงฺขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธา ทุกฺขา (โดยสังเขปอุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์) นี้ พึงทราบคำวินิจฉัยว่า ทุกข์อันมีความเกิดเป็นต้นมักเบียดเบียนอุปาทาน-ชั้น ๕ โดยประการต่างๆ ประดุจไฟเบียดเบียนเชื้อเพลิง อาวุธเบียดเบียนเป้า เหลือบและยิงเป็นต้นเบียดเบียนโคกระปือ ชวานาผู้เก็บเกี่ยวเบียดเบียนไร่นา โจรปล้นสะดมเบียดเบียนหมู่บ้าน ชาตเป็นต้นเหล่านั้นเกิดในอุปาทานชั้น ๕ ประดุจหญ้าและเถาวัลย์เป็นต้นเกิดบนพื้นดิน ดอกไม้ ผลไม้ และยอดอ่อนเกิดบนต้นไม้

ชาติเป็นทุกข์แรกสุดของอุปาทานชั้น ๕ ชราเป็นทุกข์ในท่ามกลาง ความตายเป็นทุกข์สุดท้าย การไม่สมปรารถนาก็เป็นความทุกข์ของผู้ที่ผิดหวัง เมื่อใคร่ครวญโดยประการต่างๆ อย่างนี้ [ก็ทราบ]ว่าอุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ ไม่มีใครแสดง[จำนวน]อุปาทาน-ชั้น ๕ ที่ละอย่างให้หมดสิ้นได้ แม้จะเป็นเวลานานตลอดหลายกัป ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี-พระภาคจึงตรัสว่า สขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธา ทุกฺขา เพื่อบรรวมทุกข์ทั้งหมดเข้าในอุปาทานชั้น ๕ เปรียบเหมือนแสดงรสของน้ำในมหาสมุทร

^{๑๕๓} วิสุทธิ. ๒/๕๕๐/๑๕๒.

^{๑๕๔} วิสุทธิ. ๒/๕๕๑/๑๕๓.

ทั้งหมดด้วยน้ำเพียงหยดเดียว ดังโบราณจารย์กล่าวไว้ [ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๕๕}] ว่า

ชาติปฤติกั ทุกข์	ยั วุตตมิตฺ ตาทินา
อวุตตํ ยณฺจ ตํ สพฺพํ	วินา เอเต น วิชชติ.
ยสฺมา ตสฺมา อุปาทานก-	ชนฺธา สงฺเขปโต อิมะ
ทุกฺขาติ วุตฺตา ทุกฺขนต-	เทสเกน มหะสินา. ^{๑๕๖}

“ทุกข์อันมีความเกิดเป็นต้นที่พระพุทธรองค์ตรัสแสดง
โดยตรง และทุกข์อื่นที่มีได้ตรัสไว้ ย่อมไม่เกิดขึ้นถ้าไม่มีอุปาทานชั้น
พระพุทธรองค์ผู้ทรงชี้แนะพระนิพพานจึงตรัสอุปาทานชั้นนี้
โดยสังเขปว่าเป็นทุกข์”

หลังจากพระพุทธรองค์ทรงแสดงตัวอย่างทุกข์สังคตินี้แล้ว บัดนี้ ตรัสว่า อิหํ โข ปน ภิกฺขเว
ทุกฺขสมุทฺยํ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสังคคือทุกข์สมุททัย) เป็นต้น เพื่อแสดงสมุททัยสัง

ในพระดำรัสนั้น ศัพท์ว่า สํ มีความหมายว่า ประจบกัน ดังตัวอย่างว่า สมาคม (การ
ประชุมกัน) สมต (การประกอบกัน) ศัพท์ว่า อุ มีความหมายว่า เกิดขึ้น ดังตัวอย่างว่า อุปฺปนฺน
(เกิดขึ้นแล้ว), อุทิต (ขึ้นไปแล้ว)

ศัพท์ว่า ออย มีความหมายว่า เหตุ

อริยสังคที่ ๒ นี้ ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เมื่อมีการประจบกับเหตุปัจจัยอื่น จึงได้ชื่อว่า ทุกฺข
สมุทฺยํ (เหตุแห่งทุกข์) เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์เมื่อมีเหตุปัจจัย

พระดำรัสว่า ยายํ ตณฺหา ตตฺถปเปฺน ยา + ออยํ ตณฺหา

พระดำรัสว่า โปโนภวิกา (ก่อให้เกิดภพใหม่) มีรูปวิเคราะห์ดังนี้

คำว่า ปุณฺพวะ คือ การก่อให้เกิดภพใหม่ โดยลบบทหลัง[คือบทว่า กรณ]

คำว่า โปโนภวิกา คือ ตณฺหาที่มีปกติก่อให้เกิดภพใหม่

[พระไตรปิฎกฉบับไทยมีรูปว่า โปโนภวิกา แต่ฉบับสิงหลและฉบับฉันทะสังคีติมีรูปว่า โป
โนภวิกา เมื่อเทียบเคียงกับภาษาสันสกฤตก็ได้ข้อสรุปว่า ศัพท์ว่า ปุณฺร ในสันสกฤต เป็น ร การันต์
ส่วนบาลีเป็น ปุณ เมื่อ ปุณ เข้าสมาสกับ ภว ก็มีรูปที่ซ้อนพยัญชนะสังโยคว่า ปุณพว เพราะสันสกฤต
มีรูปสังโยคว่า ปุณฺร แต่เมื่อแปลง อร ใน ปุณฺร เป็น โอ ได้รูปว่า ปุโน, โปโน ก็ไม่ควรมีรูปสังโยคเป็น โป
โนพว, โปโนภวิกา ในที่นี้จึงใช้เป็น โปโนภวิกา ตามฉบับสิงหลและฉบับฉันทะสังคีติ]

คำว่า นันทราศหคตา คือ ประกอบด้วยความยินดีพอใจ ความหมายก็คือ ประกอบด้วย
ความยินดีพอใจเพราะดำเนินไปไม่สละความยินดีพอใจในระยะเวลาทั้งหมด เนื่องจากยังมีความยินดี
และพอใจอยู่

พระดำรัสว่า ตตฺรตตฺราภินฺนํ (เพติดเพลินภพและอารมณ์นั้นๆ) หมายความว่า
เพติดเพลินในภพนั้นๆ ที่เกิดอตภาพขึ้น

พระดำรัสว่า เสยฺยถิํ เป็นนิบาต ความหมายก็คือ ตณฺหานั่นคืออะไร คือ ตณฺหาที่มี ๖
ประเภทอันมีรูปตณฺหาเป็นต้น พระพุทธรองค์ตรัสว่ามี ๓ ประเภทมีกามตณฺหาเป็นต้น โดยความ
ต่างกันแห่งลักษณะปรากฏ

^{๑๕๕} วิสุทธิ. ๒/๕๕๒/๑๕๓.

^{๑๕๖} พ.ธ. ๒๕/๓๓๘/๗๕.

กามตัณหา คือ รูปตัณหาที่ยินดีพอใจรูปารมณ์ซึ่งมาปรากฏทางจักขุทวารด้วยอำนาจความยินดีในกาม

ภวตัณหา คือ รูปตัณหาที่เกิดร่วมกับสัสสตทิวฐิที่ดำเนินไปว่า อารมณ์ที่พบนั้นเที่ยงยั่งยืน เพราะราคะที่ประกอบด้วยสัสสตทิวฐิชื่อว่า ภวตัณหา

วิภวตัณหา คือ รูปตัณหาที่เกิดร่วมกับอุจเฉททิวฐิที่ดำเนินไปว่า อารมณ์ที่พบนั้นขาดสูญพินาศไป เพราะราคะที่ประกอบด้วยอุจเฉททิวฐิชื่อว่า วิภวตัณหา

แม้ตัณหาอื่นมีสัททตัณหา (ความกำหนดในเสียง) เป็นต้น ก็มีนัยเดียวกัน

[องค์ธรรมของภวตัณหาและวิภวตัณหา คือ โลภเจตสิกในทิวฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ เป็นราคะที่ประกอบกับทิวฐิ ส่วนองค์ธรรมของภวราคะและวิภวราคะ คือ โลภเจตสิกในทิวฐิคตวิปยุตตจิต ๔ เป็นราคะที่ไม่ประกอบกับทิวฐิ]

ถามว่า : เหตุใดพระพุทธร่องค์จึงตรัสตัณหาในอริยสัจ ๔ นี้ว่าเป็นสมุทยสัง

ตอบว่า : เพราะเป็นเหตุพิเศษ เนื่องจากตัณหาปกปิดโทษในภพ ทั้งเพิ่มพูนทิวฐิรูปาทาน เป็นต้นและตัณหาอันยึดติดอารมณ์นั้นๆ แม้โทษจะเป็นต้นจะเป็นเหตุแห่งกรรม แต่ตัณหาก็ก็นำสภาพที่ปรารถนาความวิจิตรแห่งภพชาติ คติ วิญญูญาณฐิติ สัตตवास สัตต-นิกาย สกฺล โภคทรัพย์ และความยิ่งใหญ่ เป็นต้น ได้เป็นเหตุและสหายของกรรมอันวิจิตร ย่อมกำหนดความวิจิตรแห่งภพ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธร่องค์จึงตรัสตัณหาตนเองว่าเป็นสมุทยสัง แม้จะมีเหตุแห่งทุกข์มีอวิชชา อุปาทานกรรม เป็นต้น ที่ตรัสในพระสูตร และเหตุอื่นมีอกุศลมูลกิเลส เป็นต้น ที่ตรัสในพระอภิธรรม

[วิญญูญาณฐิติ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของปฏิสนธิวิญญูญาณ มี ๗ คือ

๑. นานัตตกายา นานัตตสัณญี ผู้ที่มีรูปร่างต่างกัน และมีปฏิสนธิวิญญูญาณต่างกัน ได้แก่ มนุษย์ เทวดาชั้นกามาวจร วินิปาติกาสุรบางหมู่ เช่น นางยักษีชื่อว่าอุตตรมาตา पुณัพพสุมาตา ปิยักรมาตา และเวมานิกเปรตที่ปฏิสนธิด้วยอเหตุกกุศลวิบากจิต โดยฐานะมี ๗ ภูมิ คือ กามสุคติ-ภูมิ ๗

๒. นานัตตกายา เอกัตตสัณญี ผู้ที่มีรูปร่างต่างกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญูญาณอย่างเดียวกัน ได้แก่ สัตว์ผู้ถือกำเนิดในอบายภูมิ และรูปพรหมชั้นปฐมฌาน โดยฐานะมี ๗ ภูมิ คือ อบาย-ภูมิ ๔ ปฐมฌานภูมิ ๓

๓. เอกัตตกายา นานัตตสัณญี ผู้ที่มีรูปร่างเหมือนกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญูญาณต่างกัน ได้แก่ รูปพรหมชั้นทุติยฌานที่ปฏิสนธิด้วยทุติยฌานวิบากและตติยฌานวิบาก โดยฐานะมี ๓ ภูมิ คือ ทุติยฌานภูมิ ๓

๔. เอกัตตกายา เอกัตตสัณญี ผู้ที่มีรูปร่างเหมือนกัน และมีปฏิสนธิวิญญูญาณอย่างเดียวกัน ได้แก่ รูปพรหมชั้นตติยฌาน พรหมชั้นเวหัปผลา และพรหมชั้นสุทธาวาส โดยฐานะมี ๔ ภูมิคือ ตติยฌานภูมิ ๓ เวหัปผลาภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕

๕. อากาสาณัญญาตานุปคา ได้แก่ รูปพรหมชั้นอากาสาณัญญาตนะ

๖. วิญญูณัญญาตานุปคา ได้แก่ รูปพรหมชั้นวิญญูณัญญาตนะ

๗. อากิญจัญญาตานุปคา ได้แก่ รูปพรหมชั้นอากิญจัญญาตนะ

อสัณญีสัตว์ภูมิ และอรุปภูมิ ๔ ไม่นับเข้าในนานัตตกายะหรือเอกัตตกายะ เพราะอสัณญีสัตว์ภูมิไม่มีนามขันธ์ และอรุปภูมิ ๔ ก็ไม่มีรูปขันธ์]

บัดนี้ พระพุทธร่องค์ตรัสว่า อิทิ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธํ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสังคือ

ทุกขนิโรธ) เป็นต้น เพื่อแสดงทุกขนิโรธสัจ

ในเรื่องนั้น ศัพท์ว่า นิ แสดงความหมายว่า ความไม่มี ศัพท์ว่า โรธ แสดงความหมายว่า คุณ ดังนั้น คำว่า ทุกขนิโรธ จึงหมายถึง ที่ไม่มีคุณคือทุกข์ที่เรียกว่าคุณสังสารวัฏ เนื่องจากดับสูญจากภาพทั้งปวง หรือหมายถึง ที่ไม่มีคุณคือทุกข์ที่เรียกว่าคุณสังสารวัฏเมื่อบรรลุถึงพระนิพพานนั้นแล้ว เนื่องจากเป็นปฏิปักษ์ต่อสังสารวัฏนั้น หรือชื่อว่า ทุกขนิโรธ เพราะเป็นเหตุให้ทุกข์ดับสนิทโดยไม่เกิดขึ้นอีก

[คำว่า ทุกขนิโรธ มีความหมาย ๓ ประการ คือ

- ที่ไม่มีคุณคือทุกข์ = ทุกขโรธสส อภาโว เอตถาติ ทุกขนิโรธ.

(สัตตมัพพหิสมาส นิโรธ ศัพท์แปลว่า คุณคือทุกข์ มาจาก นิ = ไม่มี, โรธ = คุณ)

- ที่ไม่มีคุณคือทุกข์ = ทุกขโรธสส อภาโว ตสมินติ ทุกขนิโรธ.

(สัตตมัพพหิสมาส นิโรธ ศัพท์แปลว่า คุณคือทุกข์ มาจาก นิ = ไม่มี, โรธ = คุณ)

- เหตุดับทุกข์ = ทุกขสส นิโรธ ทุกขนิโรธ.

(ฉฐฐิตัพปุริสสมาส นิโรธ ศัพท์แปลว่า เหตุดับ มาจาก นิ บทหน้า + รุธ = ปิดกั้น + ณ ปัจจัยในกรณีสาธนะ)

ความหมายที่ ๑ และที่ ๒ มีคำแปลเหมือนกัน แต่ตามหลักภาษา คำว่า เอตถ ในรูปวิเคราะห์แรกลงสัตตมัพพหิสมาสในอรรถโอภาสหรืออาธาระตามปกติ ส่วนคำว่า ตสมิ ในรูปวิเคราะห์ที่ ๒ ลงสัตตมัพพหิสมาสในอรรถลักษณะ คือ เครื่องสังเกต แต่รูปวิเคราะห์ทั้งสองมีคำแปลเหมือนกัน เพราะบางคำไม่อาจสื่อความหมายของภาษาเดิมทั้งหมดได้ เนื่องจากภาษาแต่ละอย่างมีลักษณะต่างกัน]

ถามว่า : พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะแสดงความดับทุกข์ แต่เหตุใดจึงตรัสความดับสมุทัยตามนัยว่า โย ตสสาเยว ตณฺหาเย (ความดับสนิทตณฺหานั้นทั้งหมด) เป็นต้น

ตอบว่า : เพราะดับทุกข์ได้เมื่อมีการดับสมุทัย ที่จริงแล้ว ผลย่อมดับลงเพราะเหตุดับเหมือนโรคหายเพราะดับมูลเหตุของโรค ดังนั้น จึงดับทุกข์ได้เมื่อมีการดับสมุทัย ถ้าไม่ดับสมุทัย จะดับทุกข์ไม่ได้ สมจริงดังพระพุทธดำรัสว่า

ยถาปี มุเล อนุปทฺทเว ทพฺเห

ฉินฺโนปิ รุกฺโข ปุนเรว รุหฺติ

เอวเมปิ ตณฺหานุสเย อนฺนุหเต

นิพฺพตฺตตี ทุกฺขมิมํ ปุณฺณปุณฺ. ^{๑๕๗}

“เมื่อรากยังแข็งแรงไม่ถูกทำลาย ต้นไม้ที่ถูกตัดกิ่งอกใหม่ได้

ฉันทิ เมื่อยังทำลายเชื้อตณฺหาไม่ได้หมด ความทุกข์นี้ย่อมเกิดได้

เรื่อยไป ฉันทัน”

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงประสงค์จะแสดงความดับทุกข์ จึงตรัสความดับเหตุ เพราะบุคคลดับทุกข์ได้เมื่อมีการดับเหตุอย่างนี้ กล่าวคือ พระตถาคตทั้งหลายทรงประพจน์เพียงดังราชสีห์ เมื่อพระองค์จะทรงดับทุกข์และแสดงความดับทุกข์ ทรงแสดงเหตุ ไม่ทรงแสดงผล ราวกระราชสีห์สำแดงพลังของตนในคนที่ยิงธนูใส่ตน มิใช่สำแดงพลังในลูกธนู ส่วนเดียรฉัตรประพจน์เพียงดังสุนัข เมื่อพวก

^{๑๕๗} ม.ม. ๑๒/๒๔๕/๒๐๗., ส.ข. ๑๗/๑๒/๑๘, ๕๙/๕๖.

เขาจะดับทุกข์และแสดงความดับทุกข์ ย่อมแสดงผลโดยแสดงความเพียรในการเปียดเบียนตนเองเป็นต้น ไม่แสดงเหตุ ราวกะสุนซึ่งให้และกีดกันหิน เมื่อคนขว้างก้อนหินใส่ ไม่กีดคนขว้าง เหล่าเดียรฉัตรปรารถนาจะดับทุกข์ เพียรปฏิบัติให้เหนื่อยกาย แต่ไม่พยายามดับกิเลส พึงทราบประโยชน์ในการแสดงความดับทุกข์โดยดับเหตุ ด้วยประการฉะนี้

พระดำรัสว่า ตสฺสาเยว ตณฺหาหยา (ตณฺหานั้น) หมายความว่า ตณฺหานั้นที่ตรัสว่าก่อให้เกิดภาพใหม่ จำแนกออกเป็นสามตณฺหาเป็นต้น

มรรคได้ชื่อว่า วิราคะ (การคลายกำหนด) ดังพระพุทธดำรัสว่า วิราคา วิมุจจติ ๘๗ (ย่อมหลุดพ้นเพราะการคลายกำหนด)

คำว่า วิราคินิโรธ คือ ความดับด้วยมรรค

คำว่า อเสสวิราคินิโรธ คือ ความดับไม่มีเหลือด้วยมรรค เพราะขจัดอนุสัยได้

อีกอย่างหนึ่ง การขจัดได้ชื่อว่า วิราคะ ดังนั้น การขจัดทำให้ดับสูญไม่มีเหลือเพราะถอนอนุสัยได้ จึงชื่อว่า อเสสวิราคินิโรธ (การขจัดทำให้ดับสูญไม่มีเหลือ)

[คำว่า อเสสวิราคินิโรธ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

- ความดับไม่มีเหลือด้วยมรรค = วิราเคน นิโรธ วิราคินิโรธ, อเสโส วิราคินิโรธ อเสสวิราคินิโรธ (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาสที่มีบทหน้าเป็นตติยาตปฺปริสสมาส)

- การขจัดทำให้ดับสูญไม่มีเหลือ = วิราโค จ นิโรธ จ วิราคินิโรธ, อเสโส วิราคะ-นิโรธ อเสสวิราคินิโรธ (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาสที่มีบทหน้าเป็นทวันทสมาส)

ในความหมายแรก อเสส ศัพท์มีเนื้อความสัมพันธ์กับ นิโรธ ศัพท์ ไม่สัมพันธ์ วิราคะ ศัพท์ จึงควรมีรูปตามปกติว่า วิราคะเสสนิโรธ (วิราคะ + อเสสนิโรธ) แต่คำนี้เป็นศัพท์พิเศษที่เรียกว่า อยู่ติดตถสมาส คือ สมาสที่ไม่มีเนื้อความสัมพันธ์กัน ดังอุทาหรณ์ว่า

- ปุณฺ น คายิตพฺพาติ อปุณฺเคยฺยา คากา (คากาที่ไม่พึงสวดซ้ำ)
- จนฺทํ น อุลฺโลเกนฺตติ อจนฺทมูลํโลกิกานิ มุขานิ (ใบหน้าที่ไม่เหงานดูดวงจันทร์)
- สุริยํ น ปสฺสนตฺติ อสุริยปสฺสา ราชกณฺญา (นางสนมที่ไม่เห็นพระอาทิตย์)
- สทฺธํ น ภุญฺชติ สีเสนาติ อสทฺธโกชี (ผู้ไม่บริโภคเครื่องเช่น)
- ลวณํ น ภุญฺชติ สีเสนาติ อลวณโกชี (ผู้ไม่บริโภคเครื่องเกลือ)
- อตฺถํ น กาเมนฺตติ อนตฺถกามา (ผู้ไม่ปรารถนาประโยชน์)
- หิตํ น กาเมนฺตติ อหิตกามา (ผู้ไม่ปรารถนาความเจริญ)
- โอภาสํ น กาเรสฺสติ อโนภาสํ กาเรตฺวา (ไม่ขอโอกาสแล้ว)
- อนิมิตฺตํ กตฺวา (ไม่กระทำนิมิตแล้ว)
- มูลมุลํ น คจฺจตฺติ อมูลมุลํ คนฺตฺวา (ไม่ติดตามเหตุอย่างหนึ่งจากเหตุอีกอย่างหนึ่ง)

ดังคำอธิบายในคัมภีร์ปาจิตยาทีโยชนาว่า

อเสสวิราคินิโรธสทฺโท อุตฺตตสฺมาโส อุตฺตรปเทน จ ตติยาสฺมาโสติ อาห วิราคะสงฺขาเตน มคเคน อเสสนิโรธาติ. ตตฺถ อเสสสทฺทํ วิราคะสทฺเทน สมพฺพนมกตฺวา นิโรธสทฺเทน สมพฺพนํ กตฺวา อตฺถสฺส คหณํ อุตฺตตสฺมาโส นาม.^{๑๕๘}

^{๑๕๘} ปาจิต. โย. (ปาลี) หน้า ๑๘๗.

“อเสสวिरาคนิโรธ ศัพทเป็นอยู่ตตสมาส และมีรูปวิเคราะห์เป็นตติยา[ตปฺปฺริส]สมาสกับบท
หลัง ฉะนั้น จึงกล่าวว่า วิราคะสงขาเตน มคฺเคน อเสสนิโรธา (เพราะดับไม่มีเหลือด้วยมรรคที่เรียกว่า
วิราคะ)”]

พระดำรัสทั้งหมดเหล่านี้ [คือ อเสสวिरาคนิโรธ, จาโค, ปฏินิสสัคโค, มุตติ, อนา-ลโย] เป็น
คำไวพจน์ของพระนิพพานโดยองค์ธรรม เพราะพระนิพพานได้ชื่อว่า

- ทุกขนิโรธสัง (ความจริงคือความดับทุกข์) โดยปรมาตถ์
- วิราคะ (การคลายกำหนด) เพราะทำให้ขจัดตัณหา
- นิโรธ (ความดับสนิท) เพราะทำให้ดับตัณหา
- จาคะ (ความสละ) เพราะทำให้สละตัณหา
- ปฏินิสสัคคะ (ความปล่อย) เพราะทำให้ปล่อยตัณหา
- มุตติ (ความวาง) เพราะทำให้พ้นไป
- อนาลยะ (ความไม่พัวพัน) เพราะไม่มีความอาลัยอันมีความอาลัยในกามคุณเป็นต้น

บัดนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า อิหํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินี (ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสัง
คือมรรคอันเป็นทางดับทุกข์) เป็นต้น เพื่อแสดงอริยสังคือทุกขนิโรธคามินี-ปฏิบัติ (ทางแห่งความดับ
ทุกข์) อริยสังนั้นได้ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ เพราะเข้าถึงความดับทุกข์ เนื่องจากเป็นเฉพาะ
หน้าต่อความดับทุกข์ (พระนิพพาน) โดยรับพระนิพพานเป็นอารมณ์ [จึงได้ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินี]
และเป็นทางดับทุกข์ [จึงได้ชื่อว่า ปฏิบัติ]

บทที่เหลือในที่นี้มีนัยที่กล่าวไว้แล้ว

ถามว่า : สภาพที่แท้จริงของทุกข์เป็นต้นเหล่านั้นคืออะไร

ตอบว่า : เมื่อบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาจักสุข สภาพที่ไม่แปรปรวนเหมือนมายา ไม่
หลอกลวงเหมือนพยับแดด และมีจริงเหมือนอตฺตาของพวกเดียรฉีย์ แต่เป็นอารมณ์แห่งญาณของพระ
อริยะ โดยความเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ ไม่แปรปรวน และมีจริง โดยประเภทที่เบียดเบียนสัตว์ (ทุกข์)
เป็นเหตุเกิดทุกข์ (สมุทัย) สงบจากทุกข์ (นิโรธ) และเป็นทางพ้นทุกข์ (มรรค)

สภาพที่เที่ยงแท้ ไม่แปรปรวน และมีปรากฏนี้ เป็นสภาพที่มีจริง ประดุจลักษณะของไฟ
และ[ความเกิดเป็นต้นอันเป็น]ปกติในโลก ในที่นี้ความร้อน ชื่อว่าลักษณะของไฟ เพราะไม่หลอกลวง
ไม่แปรปรวน มีจริงทุกเมื่อ แม้จะมีพื้นต่างชนิดคือไม้เป็นต้น [ก็มีลักษณะเดียวคือความร้อน] ปกติมี
ความเกิดเป็นต้นซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า ชาติมมา ชรา-ธมมา, อโถ มรณธมฺมิโน^{๑๕๙} (เหล่าสัตว์มี
ความเกิด ความแก่ และความตายเป็นปกติ) ชื่อว่าปกติในโลก

บางคนกล่าวว่า “ปกติในโลกอันมีการที่สัตว์ดิรัจฉานบางชนิดเติบโตทางด้านขวาง การที่
มนุษย์เป็นต้นสูงขึ้นเบื้องบน การที่คนเจริญเติบโตเต็มที่แล้ว ไม่เจริญเติบโตอีก เป็นต้น ชื่อว่าปกติใน
โลก”

อนึ่ง พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ [ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๖๐}] ว่า

นาพาทกํ ยโต ทุกฺขํ

ทุกฺขา อญฺญํ น พาทกํ

พาทกตฺตนิยาเมน

ตโต สจฺจมิทํ มตํ.

^{๑๕๙} อ.ปญจก. ๒๒/๕๗/๖๙.

^{๑๖๐} วิสุทธิ. (ปาติ) ๒/๕๕๓/๑๔๑-๒.

ตัม วิณา นาณญโต ทุกข์	น โหติ น จ ตัม ตโต
ทุกข์เหตุนิยามเณ	อิติ สจจํ วิสตติกา.
นาณญา นิพพานโต สนฺติ	สนฺตํ น จ น ตัม ยโต
สนฺตภาวนิยามเณ	ตโต สจจมิมิ มตํ.
มคฺคา อญฺญํ น นิยยานํ	อนิยยานํ น จาปิ โส
ตจฺจนนิยยานภาวตฺตา	อิติ โส สจจสมมโต.
อิติ ตจฺจาวิปุลาส-	ภุตภาวํ จตุสฺสปี
ทุกข์หาที่สววิเสเสน	สจจญฺญํ อาหุ ปณฺทิตา.

“นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งที่เบียดเบียน[เหล่าสัตว์]
 สิ่งทีเบียดเบียนอันมิใช่ทุกข์ ก็หาไม่มี บัณฑิตจึงทราบว่ทุกข์
 นี้เป็นอริยสัจ เพราะนิยามว่เป็นสิ่งที่เบียดเบียน
 ไม่มีทุกข์เพราะเหตุอื่นจากตัณหานั้น และไม่มีทุกข์
 ที่ไม่เกิดจากตัณหา บัณฑิตจึงทราบว่ตัณหาเป็นอริยสัจ เพราะนิยามว่
 เป็นเหตุแห่งทุกข์

ความสงบอื่นจากพระนิพพานย่อมไม่มี และไม่มี ความสงบ
 ที่มีไ้พระนิพพาน บัณฑิตจึงทราบว่พระนิพพานเป็นอริยสัจ
 เพราะนิยามว่เป็นความสงบ

ปฏิบัติอื่นจากมรรคที่นำไปสู่ความหลุดพ้นย่อมไม่มี
 และไม่มีปฏิบัติที่มีไ้มรรค บัณฑิตจึงทราบว่มรรคเป็นอริยสัจ
 เพราะนิยามว่เป็นหนทางนำไปสู่ความหลุดพ้น

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า สภาพที่เที่ยงแท้ ไม่แปรปรวน
 และมีปรากฏในอริยสัจ ๔ มีทุกข์สัจเป็นต้น ชื่อว่าสภาพที่มีจริง
 ด้วยประการฉะนี้”

กล่าวโดยสรุป ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปาก นำเสนอศีลธรรม ไว้ในคัมภีร์ที่ตนรจนา
 เพื่อให้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในกาลต่อมา และสืบไปตราบเท่าที่ยังมีคัมภีร์นี้
 ปรากฏอยู่ในโลก และยังมีผู้ศึกษา และนำมาใช้ดำเนินชีวิตอยู่

๔.๒.๕ ด้านผลของการบำเพ็ญบารมีธรรม

ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปากแสดงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ใน ๒๐ อสงไขยกับอีก
 แสนกัป มีประมาณได้ ๕๑๒๐๒๓ โดยจำแนกเป็นใน ๗ อสงไขยที่ปรารณาด้วยใจ ได้ถวายมหาทาน
 เป็นต้นแต่พระพุทเจ้าจำนวน ๑๒๕,๐๐๐ พระองค์ ๙ อสงไขยที่ปรารณาด้วยวาจา ได้ถวายมหา
 ทาน เป็นต้นแต่พระพุทเจ้าจำนวน ๓๘๗,๐๐๐ พระองค์ ใน ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป ได้ถวายมหา
 ทาน เป็นต้นแต่พระพุทเจ้าจำนวน ๒๖ พระองค์ ในจำนวนนี้ มีพระพุทเจ้าเพียง ๒๔ พระองค์
 เท่านั้น ที่พยากรณ์ความเป็นพระพุทเจ้าของพระโคตมศากยมนิ ผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดาของพวก
 เรา ในระยะเวลาสี่อสงไขยกับอีกแสนกัป คือช่วงที่ทรงบำเพ็ญพุทธการกธรรมที่เรียกว่าบารมีนั้นเอง

ออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี ; คุณความดีที่บำเพ็ญมา, คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่”

พระอรรถกถาจารย์ แสดงความหมายของคำว่า บารมี (บารมี) ไว้ดังนี้

กา ปเนตา ปารมีโยติ ? ตณฺหามานทิกฺกุสิทฺธิ อนุปหตา กรณฺูปายโกสลลปฺริคฺคหิตา ทานาทโย คุณา ปารมีโย.^{๑๖๓}

ถามว่า บารมี คืออะไร ? ตอบว่า บารมีคือคุณธรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย คือกรุณา อันค้นหา มานะและทิฐิไม่เข้าไปทำลาย

เกณฺฐเจณ ปารมีโยติ ? ทานสึลาทิกฺกุณฺวิเสสโยเคน สตฺตตฺตมตฺตาย ปรมา มหาสตฺตา โพธิสฺตฺตา เตสํ ภาวี กมฺมํ วา ปารมี ทานาทิกิริยา. อถ วา ปฺรตฺติติ ปฺรโม ทานาทิกฺกุณฺนํ ปุโรโก ปาลโก จาติ โพธิสฺตฺโต ปรมสฺส อัย ปรมสฺส วา ภาวี กมฺมํ วา ปารมี ทานาทิกิริยา. อถ วา ปฺริ สตฺตํ อตฺตนิ มวติ พฺนธติ คุณวิเสสโยเคน ปฺริ วา อธิกตฺร มชฺชติ สุขุมติ สกฺิเลสมฺลโต ปฺริ วา เสฏฺฐํ นิพฺพานํ วิเสเสน มยติ คจฺจนติ ปฺริ วา โลกํ ปมาณญฺเตน ญาณวิเสเสน อธิโลกํ วิย มฺนาติ ปฺริจฺฉินฺทติ ปฺริ วา อตฺตวิย สึลาทิกฺกุณฺณํ อตฺตโน สนฺตฺตานํ มโนติ ปกฺขิปติ ปฺริ วา อตฺตญฺญโต ธมฺมกายโต อญฺญํ ปฏิปทฺธิ วา ตทฺนตฺถกฺกรํ กิเลสโจรคณฺํ มินาติ หิสฺสติติ ปฺรโม มหาสตฺโต. ปรมสฺส อญฺญตฺตอาทิ วุตฺตนเยน โยเชตฺตพฺพํ. ปาเร วา นิพฺพานํ มชฺชติ สุขุมติ สตฺเต จ โสเธติ ตตฺถ วา สตฺเต มวติ พฺนธติ โยเชติ ตํ วา มยติ คจฺจนติ คเมติ จ มฺนาติ วา ตํ ยาถาวโต ตตฺถ วา สตฺเต มโนติ ปกฺขิปติ กิเลสาร์โย วา สตฺตานํ ตตฺถ มินาติ หิสฺสติติ ปารมี มหาปุริโส. ตสฺส ภาวี กมฺมํ วา ปารมีตา ทานาทิกิริยา. อิมินา นเยน ปารมีสทฺตฺโต เวทิตฺตพฺพ.^{๑๖๔}

ชื่อว่า บารมี เพราะอรรถว่า กระไร ? พระมหาสัตว์ พระโพธิสัตว์เป็นผู้ยอดเยี่ยม เพราะสูงกว่าสัตว์ ด้วยการประกอบคุณวิเศษมีทานและศีลเป็นต้น ความเป็น หรือการกระทำของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น เป็นบารมี กรรมมีการบำเพ็ญเป็นต้น ก็เป็นบารมี อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปรม เพราะอรรถว่า บำเพ็ญ ชื่อว่า โพธิสัตว์ เพราะอรรถว่า เป็นผู้บำเพ็ญ และเป็นผู้รักษาคุณธรรมทั้งหลายมีการให้ทานเป็นต้น คุณดังกล่าวมานี้ เป็นบารมีของผู้บำเพ็ญ ภาวะก็ดี กรรมก็ดี เป็นบารมีของผู้บำเพ็ญ กรรมมีการบำเพ็ญทานเป็นต้น ก็เป็นบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญ อีกอย่างหนึ่ง บารมีย่อมผูกสัตว์อื่นไว้ในตน ไว้ในตนด้วยการประกอบคุณวิเศษ หรือบารมีย่อมขัดเกลาสัตว์อื่นให้หมดจดจากมลทินคือกิเลส หรือว่า บารมีย่อมถึงนิพพานอันประเสริฐที่สุด ด้วยคุณวิเศษ หรือว่า บารมีย่อมกำหนดรู้โลกอื่นเหมือนรู้โลกนี้ ด้วยคุณวิเศษคือญาณอันเป็น การกำหนดแล้ว หรือว่า บารมีย่อมตัดดวงคุณมีศีลเป็นต้น ไว้ในสันดานของตนเป็นอย่างดี หรือว่า บารมีย่อมทำลายอุปนิสัยอย่างอื่นจากธรรมกายอันเป็น อัตตา หรือว่า หมูโจรคือกิเลส อันทำความพินาศแก่ตนนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ปรมะ สัตว์ใดประกอบด้วยปรมะดังกล่าวมานี้ สัตว์นั้น ชื่อว่า มหาสัตว์ คำเป็นต้นว่า ปรมสฺส อัย นี้ บัณฑิตพึงประกอบตามนัยดังกล่าวมาแล้ว หรือว่า บารมีย่อมขัดเกลาสัตว์อื่นให้หมดจดจากมลทินคือกิเลส และยังสัตว์ทั้งหลายให้หมดจด หรือว่า บารมีย่อมผูก ย่อมประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ในพระนิพพานนั้น หรือว่า บารมีย่อมไปถึง ย่อมบรรลุถึงพระนิพพาน หรือว่า บารมีย่อมกำหนดรู้ซึ่งพระนิพพานนั้นตามความเป็นจริง หรือว่า บารมีย่อมตัดกัสมถะ ยึดสัตว์ทั้งหลายไว้ในนิพพานนั้น หรือว่า บารมีย่อมกำจัดข้าศึกคือกิเลสของสัตว์ทั้งหลายไว้ในพระนิพพานนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บารมี บุรุษใดบำเพ็ญ

^{๑๖๓} ขุ.จรียา.อ. (पालิ) หน้า ๓๒๔

^{๑๖๔} ขุ.จรียา.อ. (पालิ) หน้า ๓๒๔

บารมีดังกล่าวมานี้ บุรุษนั้น ชื่อว่า มหาบุรุษ ความเป็น หรือการกระทำของ มหาบุรุษนั้น ชื่อว่า ความเป็นผู้มีบารมี กรรมมีการบำเพ็ญทานเป็นต้น ก็เป็นความเป็นผู้มีบารมี พึงทราบบรรณของคำว่า บารมี โดยนัยดังกล่าวนี้แล

ในคัมภีร์สัททนต์ธิดาตุมาลา ท่านพระอัครวงศาจารย์ แสดงมติเรื่องปารมี (บารมี) ไว้ดังนี้

เอตถ จ “ปารมี”ติ ปทํ เอตสสสตถสส สาธกํ. ตถา हि पारमिती प्रति, पावेति जाति प्रमो, तानाति न कुณानं पालโก पुरโก ज महापोธิस्तโต. प्रमस्तु इति, प्रमस्तु वा गावो, गमं वा पारमि, तानातिกรिया. क्रुहि पन “पुरेति प्रमो, तानाति न कुณानं पुरโก पालโก जा”ति वृत्तं, तं विमसितम्^{๑๖๕}.

อนึ่ง ในข้อนี้ บทว่า ปารมี เป็นสาธกของข้อความนั้น จริงอย่างนั้น บทว่า ปารมี มีความหมายว่า ชื่อว่า ปรม เพราะเป็นผู้รักษา และทำให้เต็ม หมายถึงพระมหาโพธิสัตว์ ผู้รักษา และทำให้เต็มด้วยคุณธรรมมีทานเป็นต้น สมบัติของผู้รักษาและทำให้เต็ม ภาวะแห่งผู้รักษาและทำให้เต็ม หรือการกระทำของผู้รักษาและทำให้เต็ม ชื่อว่า ปารมี หมายถึงกิริยา มีการให้เป็นต้น ส่วนครูทั้งหลาย กล่าวว่า ชื่อว่า ปรม เพราะเป็นผู้ทำให้เต็มและรักษา หมายถึง ผู้ทำให้เต็มและรักษา คุณธรรมมีทา(การให้)เป็นต้น คำนี้ บัณฑิตพึงใคร่ครวญ

และกล่าวไว้อีกว่า

เอตถ ताव उदत्तमतवाจากप्रमस्तुत्वासेन पारमिनिपपज्जं गेहेससाम. ตโต प्रचात्तुवेन, ตโต प्रस्तुत्वापทमฐาताทิวसेन ตโต प्रस्तुत्वापทमฐาताทิวसेन.^{๑๖๖}

พระมหาโพธิสัตว์และพระโพธิสัตว์ ชื่อว่า ปรมะ (ผู้ประเสริฐ) เพราะเป็นผู้เลิศกว่าเหล่าสัตว์ เนื่องจากประกอบด้วยคุณธรรมพิเศษ มีทานและศีลเป็นต้น ภาวะหรือการกระทำ ของท่านผู้ประเสริฐเหล่านั้น ชื่อว่า ปารมี หมายถึงกิริยามีการให้ทานเป็นต้น

ทานสลาทิกุณวิเสสโยเคน สตตตตตตาย ปรมา มหาโพธิสตตา โพธิสตตา, เตสํ गावो, गमं वा पारमि, तानातिกรिया. ओ वा प्रति पावेति पुवेति जाति प्रमो, तानाति न कुणानं पालโก पुरโก ज पोथिस्तโต, प्रमस्तु ओ, प्रमस्तु वा गावो, गमं वा पारमि, तानातिกรिया.^{๑๖๗}

อีกนัยหนึ่ง ผู้รักษาและทำให้เต็ม ชื่อว่า ปรมะ หมายถึงพระโพธิสัตว์ ผู้รักษาคุณธรรมมีทานเป็นต้น และทำให้เต็ม กิริยานี้ ของผู้ประเสริฐ หรือภาวะของผู้ประเสริฐ หรือการกระทำของผู้ประเสริฐ ชื่อว่า ปารมี หมายถึงกิริยามีการให้ทานเป็นต้น

ओ वा प्री स्तत् ओतनि मवति पनञ्जि कुणविसेสโยकेनाति प्रमो, प्री वा ओकित्रं मखत्ति सुखं ति गिलेสมलोत्ति प्रमो, प्री वा सेण्णं निपपज्जं मยत्ति คจ्जत्तिติ प्रมो, प्री वा โลกं ปमानภูเตन धाณวิसे सेन ओโลกं विय मुनाति ปริจ्जनितติติ प्रमो, प्री वा ओตวิย สลาทิกุณคณ ओตตโน สनตाने मिโนติ ปกขิป ตติติ प्रमो, प्री वा ओत्तगुत्तो ธम्मकायतो ओณं ปฏิपक्खं वा तทนत्तकर् गिलेสโจรคณ मिनाติ หีสติติ प्र मो, महास्तโต, प्रमस्तु ओ, प्रमस्तु वा गावो, गमं वा पारमि, तानातिกรिया.^{๑๖๘}

อีกนัยหนึ่ง ผู้ผูกบุคคลอื่นไว้ ด้วยการประกอบคุณธรรมอันพิเศษ ชื่อว่า ปรมะ อีกนัยหนึ่ง ผู้บริสุทธิ์จากมลทินกิเลส ชื่อว่า ปรมะ อีกนัยหนึ่ง ผู้ไปสู่พระนิพพาน อันประเสริฐ ชื่อว่า ปรมะ อีก

^{๑๖๕} นิติธาดู. หน้า ๔๑๖

^{๑๖๖} นิติธาดู. หน้า ๔๓๘

^{๑๖๗} นิติธาดู. หน้า ๔๓๘

^{๑๖๘} นิติธาดู. หน้า ๔๓๙

นัยหนึ่ง ผู้กำหนดรู้โลกหน้าด้วยญาณพิเศษที่เป็นเครื่องกำหนด เหมือนกำหนดโลกนี้ ชื่อว่า ปรมะ อีกนัยหนึ่ง ผู้ใส่หมวกคุณธรรมมีศีลเป็นต้น ในกระแสจิตของตนยิ่ง ชื่อว่า ปรมะ อีกนัยหนึ่ง ผู้กำจัดฝ่ายอื่นคือธรรมอื่นจากธรรมกาย ที่เกิดในตน หรือปฏิปักษ์ธรรม คือหมู่มโจรกิเลสที่กระทำความพินาศแก่เขา ชื่อว่า ปรมะ หมายถึงพระโพธิสัตว์ กิริยาของผู้ประเสริฐ หรือภาวะของผู้ประเสริฐ หรือการกระทำของผู้ประเสริฐ ชื่อว่า ปารมี หมายถึงกิริยามีการให้ทานเป็นต้น

อปโร นโย— ปาเร นิพพาน มชชติ สุขุมติ, สุตเต จ มชชติ โสเธตติ ปารมี, มหาปุริโส, ตสส ภาโว, กम्म วา ปารมิตา ปาเร นิพพาน สุตเต มวติ พนธติ โยเชยติ ปารมี, ปาริ วา นิพพาน มยติ คจฺจติ, สุตเต จ มาयेติ คเมตติ ปารมี, มุนาติ วา ปาริ นิพพาน ยถาวโร, ตตฺถ วา สุตเต มินนติ ปกฺขิปตติ ปารมี, กิเลสาร์ วา สุตตานํ ปาเร นิพพาน มินาติ หีสติ ปารมี, มหาปุริโส, ตสส ภาโว, กम्म วา ปารมิตา, ทานาทิกิริยา. อิมินา นเยน ปารมินํ สหฺพทฺโถ เวทิตพฺโพ.^{๑๖๙}

อีกนัยหนึ่ง ผู้บริสุทธิ์ในพระนิพพาน และยังสัตว์ทั้งหลายให้บริสุทธิ์ ชื่อว่า ปารมี หมายถึงมหาบุรุษ ภาวะของท่านผู้บริสุทธิ์ในพระนิพพาน และยังสัตว์ทั้งหลายให้บริสุทธิ์ ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ชื่อว่า ปารมิตา อีกนัยหนึ่ง ผู้ผูก คือประกอบสัตว์ไว้ในพระนิพพาน ชื่อว่า ปารมี อีกนัยหนึ่ง ผู้ถึงพระนิพพาน และยังเหล่าสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน ชื่อว่า ปารมี อีกนัยหนึ่ง ผู้รู้แจ้งพระนิพพานตามความเป็นจริง ชื่อว่า ปารมี อีกนัยหนึ่ง ผู้นำเหล่าสัตว์ให้เข้าถึงพระนิพพานนั้น ชื่อว่า ปารมี อีกนัยหนึ่ง ผู้เยียดเบียนข้าศึกคือกิเลส ในพระนิพพาน ของเหล่าสัตว์ ชื่อว่า ปารมี หมายถึงมหาบุรุษ ภาวะหรือการกระทำของท่านผู้นั้น ชื่อว่า ปารมิตา หมายถึงกิริยามีการให้ทานเป็นต้น พึงทราบบรรณของปารมีศัพท์ตามนัยนี้

อนึ่ง คำว่า “ปารมี” นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์ว่า หมายถึงเอาพุทธการกธรรม ดังพระดำรัสว่า

หนท พุทธกเร ฌมเม	วิจินามิ อโธ จิโต
อุทฺธํ อโธ ทสทิสา	ยาวตา ฌมมธาดุยา.
วิจินนฺโต ตทา ทกฺขี	ปจฺมํ ทานปารมี
ปฺพุพฺเพหิ มหเสสี	อนฺุฉินฺณํ มหาปถํ.
อิมํ ตวํ ปจฺมํ ตาว	ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย
ทานปารมิตํ คจฺจน	ยถิ โพธิํ ปตฺตุมิฉฺฉสิ. ^{๑๗๐}

เอาเถิด เราจักค้นหา**พุทธการกธรรม**^{๑๗๑} จากสิบทิศ

คือข้างนี้ๆ เบื้องบน เบื้องล่าง ตลอดทั่วธรรมธาตุ

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑

ซึ่งเป็นทางใหญ่ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน

ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า

^{๑๖๙} นีติธาดุ. หน้า ๙๓๙

^{๑๗๐} ขุ.พุทธ. (ปาลี) ๓๓/๑๑๕/๔๕๙.

^{๑๗๑} **พุทธการกธรรม** ได้แก่ ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้ามี ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ (๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑๐) อุเบกขา ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๑๕/๑๕๖.

“ท่านจงยึดทานบารมีข้อที่ ๑ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ

ท่านก็จงบำเพ็ญทานบารมีเถิด

“น เทเต เอตตกาเยว พุทธธมมา ภวิสสเร.
อญเณปิ วิจินิสสามิ เย ธมมา โพธิปาจนา.”^{๑๗๒}

แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาไม่ได้
เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

และพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่่าหมายเอาพุทธการกธรรม (ธรรมที่บ่มโพธิญาณ) ก็คือ
บารมีนั่นเอง ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“สวาทิ อทฐา พุทฺโธ ภวิสสามิ”ติ เอวํ กตสนนิฏฺฐาโน พุทฺธการเก ธมฺเม อุปาเรตุ “กหํ นุ
โข พุทฺธการกา ธมฺมา”ติ อุทฺธํ อโธ ทิสาสู วิทิสาสูติ อนุกกเมน สกฺลํ ธมฺมาตฺถ วิจินฺนโต ปุพฺเพ โปราณ
เกหิ โพธิสฺสเดหิ อาเสวิตินิเสวิตํ ปมฺมํ ทานปารมี ทิสฺวา เอวํ อุตฺตानํ โอวทิ “สุเมธปณฺธิต ตฺวํ อโธ ปญฺ
จาย ปมฺมํ ทานปารมี ปุเรยยาสิ.”^{๑๗๓}

สุเมธบัณฑิตทำการตกลงใจอย่างนี้ว่า เรานั้น จักเป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้ เพื่อพิจารณา
ไตร่ตรองถึงพุทธการกธรรมทั้งหลาย จึงเลือกเฟ้นธรรมธาตุทั้งสิ้น โดยลำดับว่า พุทธการกธรรม
ทั้งหลาย อยู่ ณ ที่ไหนหนอ เบื้องบน เบื้องล่าง ในทิศใหญ่ ทิศน้อยทั้งหลาย ก็เห็นทานบารมีเป็น
อันดับแรก ที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายในปางก่อน ชองเสพเป็น ประจำกันมา จึงสอนพระองค์เองอย่างนี้
ว่า ดูก่อนสุเมธบัณฑิต นับตั้งแต่นี้ไปท่านต้อง บำเพ็ญทานบารมีก่อน

และกล่าวไว้อีกว่า

“กติ นุ โข ภนฺเต พุทฺธการกา ธมฺมา ? ทส โข สาริปุตฺต พุทฺธการกา ธมฺมา. กตเม ทส?
ทานํ โข สาริปุตฺต พุทฺธการโก ธมฺโม สิลํ เนกขมฺมํ ปญฺญา วิริยํ ขนฺติ สจฺจํ อธิญฺ्ञานํ เมตฺตา อุเปกฺขา
พุทฺธการโก ธมฺโม. อิมะ โข สาริปุตฺต ทส พุทฺธการกา ธมฺมา”ติ.”^{๑๗๔}

และเหมือนอย่างที่เราสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พุทธ
การกธรรมมีเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนสารีบุตร พุทธการกธรรมมี ๑๐
ประการแล ธรรม ๑๐ ประการคืออะไรบ้าง ? ดูก่อนสารีบุตร ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ
สัจจะ อธิษฐาน เมตตาและอุเบกขา เป็นพุทธการกธรรม ดูก่อนสารีบุตร ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้แล
เป็นพุทธการกธรรม

บารมี โดยจำนวน :-

บารมี หรือ พุทธการกธรรม ท่านกล่าวว่า มี ๑๐ อย่าง ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

กตมา ทส ปารมีโย ? ทานปารมี, สิลปารมี, เนกขมมปารมี, ปญญาปารมี, วิริยปารมี, ขนติ
ปารมี, สจฺจปารมี, อธิญฺ्ञานปารมี, เมตฺตาปารมี, อุเปกฺขาปารมีติ.”^{๑๗๕}

บารมี ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ

^{๑๗๒} ขุ.พุทธ. (पालิ) ๓๓/๑๒๐/๔๕๙.

^{๑๗๓} ขุ.พุทธ. อ. (पालิ) หน้า ๑๕๕

^{๑๗๔} ขุ.จริย.อ. (पालิ) หน้า ๓๒๕

^{๑๗๕} อนุวิธานิพนธ์นี้ หน้า

๑. ทานบารมี	การบำเพ็ญทาน
๒. ศีลบารมี	การบำเพ็ญศีล
๓. เนกขัมมบารมี	การบำเพ็ญการออกบวช
๔. ปัญญาบารมี	การบำเพ็ญปัญญา
๕. วิริยบารมี	การบำเพ็ญความเพียร
๖. ขันติบารมี	การบำเพ็ญความอดทน
๗. สัจจบารมี	การบำเพ็ญสัจจะ
๘. อธิษฐานบารมี	การบำเพ็ญอธิษฐาน
๙. เมตตาบารมี	การบำเพ็ญการเจริญเมตตา
๑๐. อุเบกขาบารมี	การบำเพ็ญความวางเฉย

หรือมี ๓๐ ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ทส ปารมีโย ทส อุปปารมีโย ทส ปรมัตถปารมีโยติ สมตฺตีสปารมีโย.^{๑๗๖}

อะไรเป็นการจำแนก ? คือ บารมีมี ๓๐ คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐

“สเจ มหาราช สพฺพญฺญุตญาณํ อิจฺฉสฺส, สพฺพพุทฺเธหิ ปุเรตฺวา ทสปารมีโย ทสอุปปารมีโย ทสปรมัตถปารมีโยติ สมตฺตีสปารมีโย ปุเรหิ”ติ อาห.^{๑๗๗}

จึงตรัสอย่างนี้ว่า “มหาบพิตร ถ้าพระองค์ปรารถนาสัพพัญญุตญาณ พระองค์จงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ประการ คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และ ปรมัตถบารมี ๑๐ ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์พึงบำเพ็ญให้เต็มบริบูรณ์

แต่เกจิอาจารย์กล่าวว่า บารมี มีเพียง ๖ เท่านั้น ดังคำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวอ้างไว้ว่า เกจิ ปน “ฉพฺพิธา”ติ วทฺนติ. ตํ เอตาสํ สงฺคหฺวเสน วุตฺตํ.^{๑๗๘}

แต่ว่า เกจิอาจารย์กล่าวว่า มี ๖ อย่าง ท่านกล่าวอย่างนั้นด้วยการสังเคราะห์บารมีเหล่านั้น

และกล่าวขยายความไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

โก สงฺคโหติ ? เอตถ ปน ยถา เอตา วิภาคฺโต ตีสฺวิธาปิ ทานปารมีอาทิภาวโต ทสฺวิธา เอว ทานสํยทฺตวิริยฆานปญฺญาสภาวเณ ฉพฺพิธา. เอตาสฺส หิ เนกขมฺมปารมี สํยทฺตปารมียา สงฺคหิตา ตสฺสา ปพฺพชฺชาภาเว นีวรณวิเวกภาเว ปน ฆานปารมียา กุสละมมภาเว ฉหิปี สงฺคหิตา. สจฺจปารมี สํยทฺตปารมียา เอกเทโส เอว วจฺจวิตฺตสจฺจปฏฺเฐ ญาณสจฺจปฏฺเฐ ปน ปญฺญาปารมียา สงฺคหิตา. เมตฺตาปารมี ฆานปารมียา เอว. อุเบกฺขาปารมี ฆานปญฺญาปารมีหิ. อธิภฺจฺจณปารมี สพฺพพาหิปี สงฺคหิตาติ.^{๑๗๙}

ก็บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในคำว่า อะไรเป็นการสังเคราะห์ ดังนี้ พึงทราบบารมี ๖ อย่างโดยสภาพ คือ

๑. ทานบารมี
๒. ศีลบารมี

^{๑๗๖} พุ.จริยา.อ. (पालि) หน้า ๓๗๐

^{๑๗๗} ดูวิทธานิพนธ์นี้ หน้า

^{๑๗๘} พุ.จริยา.อ. (पालิ) หน้า ๓๒๕

^{๑๗๙} พุ.จริยา.อ. (पालิ) หน้า ๓๗๒

๓. ขันติบารมี
๔. วิริยบารมี
๕. ฌานบารมี
๖. ปัญญาบารมี

เหมือนบารมี ๓ อย่าง โดยการจำแนกทศบารมี โดยความเป็นทานบารมีเป็นต้น จริงอยู่ในบารมีเหล่านั้น เนกขัมมบารมี สงเคราะห์เข้าในศีลบารมี ในเพราะการบรรพชาของเนกขัมมบารมีนั้น อนึ่ง สงเคราะห์เข้าด้วยฌานบารมี ในเพราะความสงบจากนิวรณ์ สงเคราะห์เข้าด้วยบารมีทั้งหมด ในเพราะความเป็นกุศลธรรม สัจจบารมีเป็นเอกเทศ ของศีลบารมี ในเพราะเป็นฝ่ายของวชิรจิตส์จะ อนึ่ง สงเคราะห์เข้าด้วยปัญญาบารมี ในเพราะเป็นฝ่ายแห่งญาณสัจจะ เมตตาบารมี สงเคราะห์เข้าด้วยฌานบารมีเท่านั้น แม่อุเบกขาบารมี ก็สงเคราะห์เข้าด้วยฌานบารมีและปัญญาบารมีเป็นต้น ทานสงเคราะห์ให้อธิฐานบารมี แมด้วยบารมีทั้งหมด

บารมีทั้ง ๖ เหล่านั้น จัดเป็นหมวด ๒ ได้ ๑๕ หมวด ของการสัมพันธ์กันแห่งคุณทั้งหลาย ๖ มีทานเป็นต้นเหล่านี้ เป็นอันสำเร็จเป็นคู่ๆ ได้ ๑๕ คู่ เป็นอาทิ ถ้ามว่า จัดอย่างไร ? ตอบว่า จัดอย่างนี้ คือ :-

๑. ทานบารมีกับศีลบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ คือการทำและไม่ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์เพื่อผู้อื่น

๒. ทานบารมีกับขันติบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ คืออโลภะและโอโทสะ

๓. ทานบารมีกับวิริยบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ คือจาคะและสุตะ

๔. ทานบารมีกับฌานบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ คือทานกับฌาน

๕. ทานบารมีกับปัญญาบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ คือยานและเอกของพระอริยะ

๖. ศีลบารมีกับขันติบารมี ได้แก่ ความสำเร็จทั้งสองอย่าง คือ ความบริสุทธิ์แห่งปโยคะ และอาสยะ ๗. ศีลบารมีกับวิริยะบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งภาวนาทั้งสอง

๘. ศีลบารมีกับฌานบารมี ได้แก่ ความสำเร็จทั้งสองอย่าง คือละความเป็นผู้ทุศีล และความหมกมุ่น

๙. ศีลบารมีกับปัญญาบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งทานทั้งสอง

๑๐. ขันติบารมีกับวิริยบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ทั้งสอง คือความอดทน และความไม่มีเดชะ

๑๑. ขันติบารมีกับฌานบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ คือวิโรธะและอนุโรธะ

๑๒. ขันติบารมีกับปัญญาบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ทั้งสอง คือขันติและปฏิเวธของสุญญตา

๑๓. วิริยบารมีกับฌานบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งคู่ทั้งสอง คือปักคหะและอวิกเขปะ

๑๔. วิริยบารมีกับปัญญาบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งสรณะทุกะ

๑๕. ฌานบารมีกับปัญญาบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งยานทุกะ

บารมีทั้ง ๖ เหล่านั้น จัดเป็นหมวด ๓ ได้ ๔ หมวด คือ

๑) ทานบารมี ศีลบารมี และขันติบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งการละ ๓ อย่าง คือ การละโลภะ โทสะ และโมหะ

๒) ทานบารมี ศีลบารมี และวิริยบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งการให้สิ่งอันเป็นสาระ คือ สมบัติ ชีวิตและร่างกาย

๓) ทานบารมี ศีลบารมี และฌานบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งบุญญกิริยา วัตถุ ๓ อย่าง

๔) ทานบารมี ศีลบารมี และปัญญาบารมี ได้แก่ ความสำเร็จแห่งทาน ๓ อย่าง คือ อามิสทาน อภัยทาน และธรรมทาน ด้วยประการฉะนี้

บารมี โดยประเภท :-

พระอรรถกถาจารย์ จำแนกบารมีออกเป็น ๓ ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี พร้อมทั้งแสดงให้เห็นความต่างกันด้วยปาฐะมีอาทิว่า

ตตถ กตานิหการสส โพธิสตตสส ปหิตกรณานิณนาสยปโยคสส กณหมมโวภินณา สุกกธมมา ปารมีโย เอว เตหิ โอภินณา สุกกธมมา อุปปารมีโย อกณหอสุกกา ปรมตลปารมีโยติ เกจิ. สมุทาคมนกาเลสุ วา ปุริยมานา ปารมีโย โพธิสตตภูมิยํ ปุณฺณา อุปปารมีโย พุทฺธภูมิยํ สพฺพาการปริ ปุณฺณา ปรมตลปารมีโย. โพธิสตตภูมิยํ วา ปหิตกรณโต ปารมีโย อตฺตหิตกรณโต อุปปารมีโย พุทฺธ ภูมิยํ พลเวสารชฺชสมธิคเมน อุกฺยหิตปริปุรณโต ปรมตลปารมีโย.^{๑๘๐}

บรรดาบารมีเหล่านั้น บารมีนั้นเที่ยว เป็นธรรมฝ่ายขาว เจือด้วยธรรมฝ่ายดำของพระ โพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญอุกนิหาร ประกอบด้วยอภัยอาศัยอันน้อมไปในการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น อุป บารมีเป็นธรรมขาวไม่เจือด้วยธรรมดำ เกจิอาจารย์กล่าวว่า ปรมัตถบารมี เป็นธรรมอันไม่ดำไม่ขาว หรือว่า บารมี ได้แก่ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในกาลเริ่มต้น อุปบารมี ได้แก่ การบำเพ็ญเต็มแล้วในภูมิของ พระโพธิสัตว์ ปรมัตถบารมี บริบูรณ์แล้วด้วยอาการทั้งปวงในพุทธภูมิ หรือว่า ชื่อว่า บารมี เพราะทำ ประโยชน์เพื่อผู้อื่นในพุทธภูมิ อุปบารมี เพราะทำประโยชน์เพื่อตน ปรมัตถบารมี เพราะบำเพ็ญ ประโยชน์ด้วยการบรรลุผลธรรม และเวสารัชรธรรม

อปเรอจารย์กล่าวว่า การจำแนกบารมีเหล่านั้น ในตอนตั้งความปรารถนา การเริ่ม บำเพ็ญ และความสำเร็จ คือเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด อัญญอาจารย์กล่าวว่า การจำแนกบารมี เหล่านั้นโดยประเภทแห่งการสะสมบุญของบุคคล ผู้สงบโหระแล้ว ดำรงอยู่ในกรุณา บุคคลผู้บรรลุภู มิสุข วิมุตติสุขและบรมสุข เกจิอาจารย์กล่าวว่า การจำแนกบารมีตามที่กล่าวแล้ว จากการเกิดขึ้นของ พระโพธิสัตว์ คือบารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี ของท่านผู้มีความละเอียด มีสติ มีการนับถือเป็นที่พึ่งพิง ของท่านผู้มี โลกุตตรธรรมเป็นใหญ่ ของผู้หนักอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านผู้ข้ามได้แล้ว ของพระ อนุพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อปเรอจารย์กล่าวว่า การ สะสมบารมีดำเนิน ไปแล้ว นับตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางใจ จนถึงตั้งความปรารถนาทางวาจา ชื่อว่าบารมี การ สะสมบารมีที่ดำเนินไปแล้ว ตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางวาจา จนถึงการตั้งความปรารถนาทาง กาย เป็นอุปบารมี นับตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางกายเป็นต้นไป เป็นปรมัตถบารมี แต่ว่า อัญญ อาจารย์กล่าวว่า การสะสมบารมี ดำเนินไปแล้ว ด้วยอำนาจการอนุโมทนาบุญของผู้อื่นเป็นทานบารมี การสะสมบารมีที่ดำเนินไปแล้ว ด้วยการให้ผู้อื่นกระทำ เป็นอุปบารมี การสะสมบารมีที่เป็นไปแล้ว ด้วยการทำเอง เป็นปรมัตถบารมี

^{๑๘๐} พุ.จริยา.อ. (ปาฬิ) หน้า ๓๗๐

อนึ่ง เอเกอจารย์กล่าวว่า บุญญสมภาร ญาณสมภาร อันนำภวสุขมาให้ เป็นบารมี การนำนิพพานสุขมาให้แก่ตน เป็นอุปัชฌายะ การนำสุขทั้งสองอย่างนั้นมาให้ เป็นปรตถบารมีดังนี้ อนึ่ง การบริจาคบุตรภรรยาและอุปกรณ์มีทรัพย์เป็นต้น เป็นทานบารมี การบริจาคอวัยวะเป็นทานอุปัชฌายะ การบริจาคชีวิตของตน เป็นทานปรตถบารมี อนึ่ง ศีลบารมี ๓ อย่าง ด้วยการไม่กำล่วงเหตุ แม้ทั้ง ๓ อย่าง มีบุตรและภรรยาเป็นต้น เนกขัมมบารมี ๓ อย่าง ด้วยการตัดอาลัยในวัตถุ ๓ อย่าง เหล่านั้น แล้วออกบวช ปัญญาบารมี ๓ อย่าง ด้วยการประมวลปัญหาในอุปกรณ์ อวัยวะ ชีวิต แล้วทำการตัดสินใจประโยชน์ มิให้ประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย วิริยบารมี ๓ อย่าง ด้วยการพยายามบริจาคประเภทตามที่กล่าวแล้ว ขันติบารมี ๓ อย่าง ด้วยการอดทนต่อบุคคลผู้จะกระทำอันตรายแก่อุปกรณ์ อวัยวะ และชีวิต สัจจบารมี ๓ อย่าง ด้วยการไม่สละสัจจะ เพราะเหตุแห่งอุปกรณ์ อวัยวะ และชีวิต อธิษฐานบารมี ๓ อย่าง ด้วยการอธิษฐานอย่างไม่หวั่นไหว แม้ถึงคราวที่อุปกรณ์เป็นต้นพินาศไป โดยเห็นว่า บารมีมีทานบารมีเป็นต้น ย่อมบริสุทธ์ด้วยอำนาจอธิษฐานไม่กำเรบ เมตตาบารมี ๓ อย่าง ด้วยการไม่ละเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย แม้ผู้เข้าไปทำลายอุปกรณ์เป็นต้น อุเบกขาบารมี ๓ อย่าง ด้วยการที่ตนได้ความเป็นกลางในสัตว์และสังขารทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปการะและทำความเสียหาย วัตถุ ๓ อย่าง ตามที่กล่าวมาแล้ว

๒) การบำเพ็ญ

สำหรับการปฏิบัติที่เรียกว่า การบำเพ็ญบารมี ๑๐ นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ สดับพุทธพยากรณ์แล้ว เกิดปีติ ชื่นชมโสมนัส ดังว่าจะได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณในวันรุ่งขึ้น ครั้นข่มปีติได้แล้ว ทรงพิจารณาค้นหา พุทธการกกรรม (ธรรมเครื่องบ่มโพธิญาณ) ที่เรียกว่า บารมี ครั้นพบแต่ละอย่าง ท่านตั้งจิตมั่นว่าจะบำเพ็ญอย่างแน่วแน่ ด้วยพุทธปาฐะว่า

“วิจิณฺโถ ตทา ทกฺขี	ปมฺมิ ทานปรามิ,
ปุพฺพเกหิ มหะสีหิ	อนฺุจฺฉณฺ มหาลปฺ.
“อิมิ ตฺวํ ปมฺมิ ตาว	ทพฺหิ กตฺวา สมาทีย,
ทานปรามิตฺ คจฺฉ	ยถิ โพธิ ปตฺตุมิ จฺจสี.” ^{๑๘๑}

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ซึ่งเป็นทางใหญ่ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมา จึงเตือนตนเองว่า

ท่านจงยึดทานบารมีข้อที่ ๑ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน
ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ
ท่านก็จงบำเพ็ญทานบารมีเถิด

แม้ในบารมีที่เหลือมีศีลบารมีเป็นต้น ก็เป็นโดยนัยเดียวกันนี้

วิธีปฏิบัติในทานบารมี

พระอรรถกถาจารย์แสดงวิธีปฏิบัติในทานบารมี ความตอนหนึ่งว่า

^{๑๘๑} ขุ.พุทธ. (ปาลี) ๓๓/๑๑๖/๔๕๙.

ยาจเก อุปคเต ทิสฺวา “ตฺวํ สุเมธ อตฺตโน อนวเสเสตฺวา สพฺพชนปริจฺจาเคน ทานปารมมํ
 อํคปริจฺจาเคน อุปปารมมํ ชีวิตปริจฺจาเคน ปรมตฺถปารมมํญจ ปูเรหิ”ติ เอวํ อตฺตนาทว อตฺตานํ โวเทติ.^{๑๘๒}

สุเมธบัณฑิตสอนตน ด้วยตนเองอย่างนี้ว่า ดูก่อนสุเมธ ท่านพบคนยากจนซึ่งเป็นยาจก เข้ามาหา จึงบำเพ็ญทานบารมี ด้วยการบริจาคทรัพย์ทั้งหมดของตนไม่ให้เหลือ อุปบารมี ด้วยการบริจาคอวัยวะ และปรมัตถุปารมีด้วยการบริจาคชีวิต

และได้กล่าวเป็นนัยเหตุกัมยตาปวงจนาไว้ด้วยปาฐะ มีอาทิว่า

กา ปฏิปตฺตีติ ? ทานปารมียา ตาว สุขุปรณสรีชีวิตปริจจาเคน ภายาปนุทเนน ธมโมปะเท
 เสน จ พุทธา สุตตานํ อนุคฺคหณํ ปฏิปตฺติ. ตตถ อามิสทานํ อภยทานํ ธมฺมทานนฺติ ทาทพฺพตฺถ
 วเสน ติวีธํ ทานํ. เตะสุ โปธิสฺสตตสฺส ทาทพฺพตฺถ อชฺมตฺตคิํ พาหิรนฺติ ทฺวิธํ. ตตถ พาหิรํ อนนํ ปานํ วตฺถํ
 ยานํ มาลาคนธวิลปนํ เสยฺยาวสสปีเปยฺยนฺติ ทสฺวิธํ. อนฺนาทินํ ขาพเนยฺโยชฌิยาทิวีภาเคน อเนกวิธํ.
 ตถา รูปารมฺมณํ ยาว ธมฺมารมฺมณนฺติ อารมฺมณโต ฉพฺพิธํ. รูปารมฺมณาทินญจ นีลาทิวีภาเคน อเนกวิธํ.
 ตถา มณิกนกรชตมุตตปาปวาหาทิ เขตตวตฺถอุอารามาทิ ทาสีทาสโคมหัสีสาทิ นานาวีธิตฺตูปกรณวเสน
 อเนกวิธํ.^{๑๘๘}

อะไรเป็นข้อปฏิบัติ ? การทำความอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย โดยส่วนมาก ด้วยการสละเครื่องอุปโภคความสุข ร่างกายและชีวิต ด้วยการกำจัดภัย และการชี้แจงธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติของทานบารมี ในทานบารมีนั้นมี ๓ อย่าง โดยเป็นวัตถุที่ควรให้ คือ

๑. อามิสทาน
๒. อภัยทาน
๓. ธรรมทาน

บรรดาทานเหล่านั้น วัตถุที่พระโพธิสัตว์ควรให้มี ๒ อย่าง คือ

๑. วัตถุภายใน
๒. วัตถุนอก

บรรดาวัตถุทั้งสองอย่างนั้น วัตถุภายนอกมี ๑๐ อย่าง คือ

๑. ข้าว
๒. น้ำ
๓. ผ้า
๔. ยาน
๕. ดอกไม้
๖. ของหอม
๗. เครื่องอุปโภค
๘. ที่นอน
๙. ที่อาศัย
๑๐. ประทีป

บรรดาท้าววัตถุมิขาวเป็นต้น มีท้าววัตถุหลายอย่างโดยจำแนกออกเป็นของเคี้ยวและของบริโภคเป็นต้น อนึ่ง วัตถุ ๖ อย่าง คือ

១. រូបាមណ៍ ៗតា ៦. ចរណាមណ៍

อนึ่ง บรรดาวัตถุ ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้น มีวัตถุหลายอย่าง โดยการจำแนกเป็นสี่เขี้ยวเป็นต้น อนึ่ง วัตถุหลายอย่าง โดยจำแนกออกเป็นอุปกรณ์เครื่องทำความปลื้มใจหลายชนิด มีแก้วมณี ทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วประพาฬ นา ไร่ สวน ทาสหญิง ทาสชาย โค กระบือ เป็นต้น

๑๘๒ ข.พทร.อ. (पालि) ข้อ ๑๑๙ หน้า ๑๕๗

๑๘๓ ข.จริยา.อ. (ปาติ) หน้า ๓๕๒

บรรดาทานวัตถุเหล่านั้น พระมหาบุรุษเมื่อจะให้วัตถุภายนอก รู้ด้วยตนเองว่า จะให้วัตถุแก่ผู้มีความต้องการ แม้เขาไม่ขอก็จะให้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงเมื่อมีผู้ขอ มีของให้จึงให้ ไม่มีของให้ย่อมไม่ให้ ให้สิ่งที่ปรารถนา เมื่อมีไทยธรรม ย่อมไม่ให้สิ่งที่ไม่ปรารถนา อาศัยอุปการะตอบย่อมให้ เมื่อไม่มีไทยธรรม ย่อมแบ่งสิ่งที่ปรารถนาให้สมควรแก่การแจกจ่าย อนึ่ง ไม่ยอมให้ศัสตราและยาพิษ ตลอดจนของมีเงินมาเป็นต้น อันจะนำมาซึ่งการเบียดเบียนผู้อื่น แม้ของเล่นอันประกอบด้วยความพินาศ และนำมาซึ่งความประมาท ก็ไม่ให้ อนึ่ง ไม่ให้ของอันไม่เป็นที่สบาย มีน้ำและของบริโภคเป็นต้น หรือของที่เว้นจากการกำหนดแก่ผู้ขอที่เป็นไข้ แต่ให้ของที่เป็นที่สบายเท่านั้นอันสมควรแก่ประมาณ

อนึ่ง เมื่อพวกคฤหัสถ์ขอ ก็ให้ของอันสมควรแก่คฤหัสถ์ เมื่อบรรพชิตขอ ก็ให้ของอันสมควรแก่บรรพชิต ให้โดยไม่ให้เกิดการเบียดเบียนแก่ใครๆ ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ คือ มารดาบิดา ญาติสาโลหิต มิตร อำมาตย์ บุตรภรรยา ทาสและกรรมกร อนึ่ง รู้จักไทยธรรมเป็นอย่างดี ไม่ยอมให้สิ่งของที่เศร้าหมอง อนึ่ง ไม่ให้อาศัยลามกสักการะ ความสรรเสริญ ไม่ให้อาศัยการตอบแทน ไม่ให้เพราะหวังผล ยกเว้นแต่สัมมาสัมโพธิญาณ ไม่ใช่รังเกียจผู้ขอหรือไทยธรรมจึงให้ อนึ่ง ไม่ได้ให้ทานอย่างทอดทิ้งแก่ยากผู้ไม่สำรวม แม้แก่ผู้ต่ำและผู้โกรธ ที่แท้มีจิตเลื่อมใส ให้อนุเคราะห์ด้วยความเคารพเพียงอย่างเดียว ไม่ได้ให้ทานเพราะเชื่อมงคลตื่นข่าว แต่ให้เพราะเชื่อกรรม และผลของกรรมเท่านั้น ไม่ให้โดยทำยากให้เศร้าหมอง ด้วยการเข้าไปนั่งใกล้เป็นต้น ให้โดย ไม่ทำยากให้เศร้าหมอง อนึ่ง ไม่ใช่ให้เพราะประสงค์จะหลอกลวง หรือประสงค์จะทำลาย ผู้อื่น ให้โดยมีจิตไม่เศร้าหมองเพียงอย่างเดียว ไม่ให้ทานด้วยวาจาหยาบ หน้านี้วักขมวด ให้พูดน่ารัก พูดก่อน พูดพอประมาณ โลภะมีมากในไทยธรรมใด เพราะความพอใจยิ่งก็ดี เพราะสะสมมานานก็ดี เพราะความอยากตามสภาพก็ดี พระโพธิสัตว์รู้อยู่ บรรเทาไทยธรรมนั้นโดยเร็ว แล้วแสวงหาจาคให้ อนึ่ง ไทยวัตถุใดมีเพียงนิดหน่อย แม้ยากก็ปรากฏแล้ว แม้ไม่คิดถึงไทยวัตถุนั้น ก็ทำตนให้ลำบาก แล้วให้ยาก ย่อมยกย่องยากเหมือนท่านอกิตติบัณฑิตฉะนั้น อนึ่ง เมื่อบุตรและภรรยา ทาสกรรมกรบุรุษของตน ไม่ร้องเรียกถึงความโหม่นส ย่อมไม่ให้แก่ยากทั้งหลาย แต่เมื่อชนเหล่านั้นร้องเรียกถึงความโสมนัสโดยชอบ จึงให้ อนึ่ง เมื่อให้ย่อมไม่ให้แก่ยักษ์ รากษส ปีศาจเป็นต้น หรือแก่มุขยผู้ประกอบการงานอันหยาบช้า อนึ่ง แม้ราชสมบัติก็ไม่ยกให้แก่บุคคลผู้เช่นนั้น ให้แก่ผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์เพื่อความพินาศแก่โลก ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม คัมภีร์ครองโลกโดยธรรม พึงทราบการปฏิบัติในทานภายนอกด้วยประการฉะนี้

ส่วนทานภายใน บัณฑิตพึงทราบด้วยอาการ ๒ อย่าง อย่างไร ? เหมือนบุรุษคนใดคนหนึ่ง สละตน เพราะเหตุแห่งอาหารและเครื่องปกปิดแก่ผู้อื่น ย่อมถึงความเป็นผู้เชื่อฟัง ความเป็นทาสฉันใด พระมหาบุรุษก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจิตปราศจากอามิส เพราะเหตุแห่งสัมโพธิญาณ ปรารถนาประโยชน์สุขอันยอดเยี่ยมแก่สัตว์ทั้งหลาย ประสงค์จะบำเพ็ญทานบารมีของตน จึงสละตนเพื่อผู้อื่น ย่อมถึงความเป็นผู้เชื่อฟัง ความเป็นผู้ต้องทำตามความประสงค์ ไม่หวั่นไหว ไม่ท้อแท้ มอบอวยวะนั้นใหญ่มีมือเท้าและนัยน์ตาเป็นต้น ให้แก่ผู้ต้องการด้วยอวยวะนั้นๆ ไม่ข้องใจ ไม่ถึงความสะอึวหน้า ในการมอบให้ นั้น เหมือนในวัตถุภายนอก เป็นความจริงอย่างนั้น พระมหาบุรุษ ยังความปรารถนาของยากเหล่านั้นให้บริบูรณ์ ด้วยการบริโภคตามสบาย หรือด้วยความชำนาญของตน จึงสละวัตถุภายนอกด้วยอาการ ๒ อย่าง ด้วยความหวังว่า เราให้ทานหมดสิ้นแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณ ด้วยการเสียสละอย่างนี้ ดังนี้ บัณฑิตพึงทราบการปฏิบัติในวัตถุภายใน ด้วยประการฉะนี้

การให้วัตถุภายในที่ให้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ยากโดยส่วนเดียวเท่านั้น ไซ้จะให้พวกนั้น อนึ่ง พระมหาบุรุษ เมื่อรู้ย่อมไม่ให้อัตภาพ หรืออวัยวะน้อยใหญ่ของตนแก่มาร หรือแก่เทวดาที่นับเนื่องกับมาร ผู้ประสงค์จะเบียดเบียน ด้วยคิดว่า ความฉิบหายอย่าได้มีแก่มารเหล่านั้น ย่อมไม่ให้ แม้แต่ตุกตาแป้ง เหมือนไม่ให้แก่เทวดาผู้เนื่องกับมารฉะนั้น ไม่ให้แม้แต่คนบ้า แต่ถ้าบุคคลพวกนั้นขอ ก็จะให้ตลอดไป เพราะการขอเช่นนั้น หาได้ยาก และเพราะการให้อย่างนั้นทำได้ยาก

ส่วนว่าอภัยทาน บัณฑิตพึงทราบโดยการป้องกันจากภัย ที่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย จาก พระราชา โจร ไฟ น้ำ ศัตรู สัตว์ร้ายมีราชสีห์ เสือโคร่ง เป็นต้น

ส่วนธรรมทาน ได้แก่ การแสดงธรรมอันไม่วิปริต แก่ผู้มีจิตไม่เศร้าหมอง การชี้แจงประโยชน์อันสมควร นำผู้ยังไม่เข้าถึงศาสนาให้เข้าถึง ผู้ที่เข้าถึงแล้วให้เจริญงอกงาม ด้วยทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์ ในการแสดงธรรมนั้น พึงทราบนัยโดยสังเขป ดังนี้ ก่อน คือ ทานกถา ศีลกถา สัจจกถา กามาทินวกถา เนกขัมมานิสังสกถา ส่วนโดยพิศดาร บัณฑิตพึงทราบประดิษฐานและการให้ผ่องแผ้วในธรรมนั้น ตามสมควร ด้วยสามารถแห่งการประกาศคุณของธรรมเหล่านั้น แก่บุคคลผู้มีจิตน้อมไปแล้วในสวากโทธิญาณ คือการเข้าถึงไตรสรณคมน์ การสำรวมในศีล การคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความรู้จักประมาณในการบริโภค การประกอบความเพียรเนื่องๆ สัทธิธรรม ๗ การเจริญสมถกัมมัฏฐานด้วยการกำหนดจิตในอารมณ์ ๓๘ ประการ การเจริญวิปัสสนา ด้วยหัวข้อคือการยึดมั่นตามสมควร ในการยึดมั่นในวิปัสสนาในรูปกาย เป็นต้น ปฏิปทาเพื่อความหมดจดอย่างนั้น การยึดถือความถูกต้อง วิชชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภีทา ๔ สวากโทธิญาณ อนึ่ง บัณฑิตพึงทราบการประดิษฐาน การทำให้ผ่องแผ้วในญาณทั้งสอง ด้วยการประกาศความเป็นผู้มีอานุภาพมาก ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ในฐานะแม่ทั้ง ๓ อย่าง โดยหัวข้อการประกาศอันมีสภาวะ ลักษณะ รสเป็นต้น ของบารมีมีทานเป็นต้น ตามสมควรแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้น้อมไปในปัจเจกโทธิญาณ และในสัมมาสัมโทธิญาณ พระมหาบุรุษย่อมให้ธรรมทานแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้

อนึ่ง พระมหาบุรุษ เมื่อให้อามิสทานแก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมให้อันทานด้วยคิดว่า เราพึงยังสมบัติ มีอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณเป็นต้น และสมบัติคือผลอันเลิศ นำรื่นรมย์ ให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยทานนี้ อนึ่ง ให้น้ำเพื่อระงับความกระหาย คือ กามกิเลสของสัตว์ทั้งหลาย ให้ผ้าเพื่อให้ผิวพรรณงดงาม และให้สำเร็จเครื่องประดับ คือ หิรีโอดตปปะ ให้นายเพื่อให้สำเร็จอิทธิวิธี และนิพพานสุข ให้ของหอมเพื่อให้สำเร็จความหอมคือศีล ให้ออกไม้และเครื่องลูบไล้ เพื่อให้สำเร็จความงาม ด้วยพุทธคุณ ให้อาสนะเพื่อให้สำเร็จอาสนะ ณ โภธิมณฑล ให้ที่นอนเพื่อให้สำเร็จตถาคตไสยา ให้ที่พักเพื่อให้สำเร็จความเป็นสรณะ ให้ประทับเพื่อให้ได้ปัญญาจักขุ ให้รูปเป็นทาน เพื่อให้สำเร็จรัศมีที่แผ่ชานออกจากกายประมาณวาหนึ่ง ให้เสียงเป็นทาน เพื่อให้สำเร็จเสียงเหมือนเสียงพรหม ให้รสเป็นทาน เพื่อเป็นที่รักของสัตว์โลกทั้งปวง ให้โณฏฐัพพะเป็นทาน เพื่อความเป็นพุทธสุขุมล ให้เภสัชเป็นทาน เพื่อความไม่แก่ ไม่ตาย ให้ความเป็นไทแก่ทาสทั้งหลาย เพื่อปลดปล่อยความเป็นทาสคือกิเลส ให้ความยินดีในของเล่นที่ไม่มีโทษเป็นทาน เพื่อความยินดีในพระสัทธิธรรม ให้นุตรเป็นทาน เพื่อนำสัตว์ทั้งหมดออกไปจากความเป็นบุตรของตน ในชาติเป็นอริยะ ให้ภริยาเป็นทาน เพื่อถึงความใหญ่แห่งโลกทั้งสิ้น ให้ทอง แก้วมณี แก้วมุกดา แก้วประพาฬเป็นต้นเป็นทาน เพื่อความสมบูรณ์ด้วยลักษณะอันงาม ให้เครื่องประดับนานาชนิดเป็นทาน เพื่อความสมบูรณ์แห่งอนุพยัญชนะ ให้คลังสมบัติ

เป็นทาน เพื่อบรรลुพระสัทธรรม ให้ราชสมบัติเป็นทาน เพื่อความเป็นพระธรรมราชา ให้ส่วน สรรพน้ำ ป่าไม้เป็นทาน เพื่อความสมบูรณ์แห่งผาณเป็นต้น ให้เท้าเป็นทาน เพื่อก้าวสู่รัศมีโพธิมณฑล ด้วยเท้า อันมีรอยจักร ให้มือเป็นทาน เพื่อให้มือคือพระสัทธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย เพื่อถอนออกจากโอหะ ๔ ให้ หูและจมูกเป็นทาน เพื่อได้อันตรียมส์ทินทรีย์เป็นต้น ให้จักขุเป็นทาน เพื่อได้สมันตจักขุ ให้เนื้อและ เลือดเป็นทาน ด้วยความหวังว่า การฟัง การระลึกถึง การบำเรอเป็นต้น และกายของเรา พึงเป็นกาย อันชาวโลกทั้งปวงพึงเข้าไปอาศัย ให้อวัยวะสูงสุดเป็นทาน ด้วยความหวังว่า เราจะพึงเป็นผู้สูงสุดใน โลก

อนึ่ง พระมหาบุรุษเมื่อให้อย่างนี้ ไม่พึงแสวงหาผิด ไม่ให้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ให้เพราะ กลัว เพราะละอาย เพราะขัดเคืองพระทักษิณายบุคคล เมื่อมีของประณีต ไม่ให้ ของเศร้าหมอง ไม่ให้ ด้วยการยกตน ควรข่มผู้อื่น ด้วยหวังผล ด้วยเกลียดตายจก ด้วยความไม่เคารพ ที่แท้ ให้อย่างนี้ด้วยความ เคารพ ให้อวัยวะของตน ให้ตามกาล ทำความเคารพแล้วให้ ให้ด้วยไม่แบ่งออก ให้มีใจยินดีใน ๓ กาล ครั้นให้แล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง ไม่ยกย่องและดูหมิ่นปฏิกาคหก เปล่งถ้อยคำน่ารัก รู้จักคำพูด ผู้ เข้าไปขอ ให้พร้อมทั้งบริวาร เพราะเมื่อให้ข้าวเป็นทาน ย่อมให้พร้อมด้วยผ้าเป็นต้น ด้วยความตั้งใจ ว่า เราจักทำสิ่งนั้นให้เป็นบริวารแล้วให้ อนึ่ง เมื่อให้ผ้าเป็นทาน ย่อมให้พร้อมกับข้าวเป็นต้น ด้วยตั้งใจ ว่า เราจักทำข้าวนั้นให้เป็นบริวารแล้วให้ แม้ในการให้ยานเป็นต้นมีนัยนี้เหมือนกัน

อนึ่ง พระมหาบุรุษเมื่อให้รูปเป็นทาน กระทำแต่อารมณ์นอกนั้นให้เป็นบริวารของรูปนั้น แล้วให้ แม้ในบทที่เหลือก็อย่างนี้ ได้รูปเป็นทานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาดอกไม้และผ้าเป็นต้น มีสี เขียว สีเหลือง แดงและขาวเป็นต้น แล้วนั่งขัดสมาธิ กำหนดรูปคิดว่า เราจักให้รูปเป็นทาน รูปเป็น ทานเป็นของอันเราทำพร้อมวัตถุ ยังทานให้ประดิษฐานอยู่ในทักษิณายบุคคลเช่นนั้น นี้ชื่อว่า รูปเป็น ทาน

ก็บัณฑิตพึงทราบว่าการให้เสียงเป็นทานด้วยเสียงกลองเป็นต้น ในการให้เสียงเป็นทาน นั้น ไม่สามารถให้เสียงได้เหมือนการถอนรากบัวและเหง้า และเหมือนวางดอกอุบลเขียวลงในมือ แต่ ทำให้พร้อมทั้งวัตถุแล้วให้ ชื่อว่าให้เสียงเป็นทาน เพราะฉะนั้น ในกาลใด ทำเอง และใช้ผู้อื่นทำเพลง บุษพาพระรัตนตรัย ด้วยดนตรีอย่างใดอย่างหนึ่งมีเสียงกลองและเสียงตะโพนเป็นต้น ด้วยความคิดว่า เราจักให้เสียงเป็นทาน ตั้งไว้เองและให้บุคคลอื่นตั้งกลองเป็นต้น ด้วยความตั้งใจว่า เสียงเป็นทานของ เรา ให้อย่างไรเสียงมีน้ำมันและน้ำผึ้งเป็นต้น แก่พระธรรมกถึกทั้งหลาย ประกาศการฟังธรรม สวด สรรกัญญะ กล่าวธรรมกถา ทำเองและให้ผู้อื่นกระทำอุปนิสสนกถา และอนุโมทนากถา ในกาลนั้น ชื่อ ว่าให้เสียงเป็นทาน

อนึ่ง พระมหาบุรุษได้วัตถุอันมีกลิ่นหอม น่ายินดี อย่างใดอย่างหนึ่ง มีกลิ่นหอมที่ราก ของต้นไม้อันมีกลิ่นเป็นต้น หรือกลิ่นใดๆ ที่อบแล้ว นั่งขัดสมาธิ กำหนดกลิ่นคิดว่า เราจักให้กลิ่นเป็น ทาน กลิ่นเป็นทานของเราทำแล้ว และให้ผู้อื่นกระทำการบูชาพระรัตนตรัยเป็นต้น มหาบุรุษบริจาค วัตถุมีกลิ่นกฤษณาและจันทน์เป็นต้น เพื่อบูชาด้วยกลิ่น นี้ชื่อว่าให้กลิ่นเป็นทาน

อนึ่ง พระมหาบุรุษได้วัตถุมีรสอันน่ายินดี อย่างใดอย่างหนึ่ง มีรสที่รากเป็นต้น นั่งขัดสมาธิ กำหนดรสว่า เราจักให้รสเป็นทาน รสเป็นทานของเรา แล้วให้แก่ทักษิณายบุคคล หรือสละข้าวเปลือก และโคเป็นต้น อันมีวัตถุเป็นรส นี้ชื่อว่าให้รสเป็นทาน

อนึ่ง ให้โณฐัพพะเป็นทาน พึงทราบด้วยสามารถเต็ยและตั้งเป็นต้น และด้วยสามารถเครื่องลาดและเครื่องคลุมเป็นต้น เหมือนพระมหาบุรุษได้วัตถุเป็นโณฐัพพะอันไม่มีโทษ น่ายินดี มีสัมผัสสบาย มีเต็ยตั้งฟูกหมอนเป็นต้น หรือมีผ้านุ่งห่มเป็นต้น นุ่งขัดสมาธิ กำหนดโณฐัพพะคิดว่า เราจักให้โณฐัพพะเป็นทาน โณฐัพพะเป็นทานของเรา แล้วให้แก่ทักษิณบุคคัล ได้วัตถุเป็นโณฐัพพะตามที่กล่าวแล้วสละ นี่ชื่อว่าให้โณฐัพพะเป็นทาน

อนึ่ง พึงทราบธรรม ด้วยสามารถแห่งชีวิตติมีอัมมิโอะชะ เพราะประสงค์เอาธรรมารมณ์จริงอยู่ พระมหาบุรุษได้วัตถุมาอย่างใดอย่างหนึ่ง อันมิโอะชะสเป็นต้น แล้วนุ่งขัดสมาธิคิดว่า เราจักให้ธรรมเป็นทาน ธรรมเป็นทานของเราแล้ว ให้ของมีรสอร่อย มีเนยใสเนยข้นเป็นต้น เป็นทานให้ปานะ ๘ อย่าง มีอัมพะปานะเป็นต้น พระมหาบุรุษนุ่งขัดสมาธิคิดว่า จักให้ชีวิตเป็นทาน จึงให้สลาภ ภัตตรและปักษิณภัตตรเป็นต้น จักหาหมอมารักษาพยาบาลคนเจ็บไข้ได้ป่วย ทำลายตาข่าย รื้อโซดักปลา เปิดกรงนก ให้ปล่อยสัตว์ที่ผูกไว้ ตีกลองป่าวประกาศมิให้ฆ่าสัตว์ ทำเองและให้ผู้อื่นทำกรรมอย่างอื่น และกรรมเห็นปานนั้น เพื่อป้องกันชีวิตสัตว์ทั้งหลาย นี่ชื่อว่าให้ธรรมเป็นทาน

พระมหาบุรุษน้อมทานสัมปทา ตามที่กล่าวแล้วนี้ทั้งหมด เพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกทั้งสิ้น อนึ่ง น้อมทานสัมปทา เพื่อสมมาสัมโพธิญาณของตน เพื่อวิมุตติอันไม่กำเริบ เพื่อฉันทะ วิริยะ สมาธิ ปฏิภาณ ญาณ วิมุตติ ไม่สิ้นไป พระมหาสัตว์ปฏิบัติทานบารมีนี้ พึงปรากฏอนิจจสัญญาในชีวิตในโณกะก็เหมือนกัน พึงมนสิการถึงความเป็นสาธารณะอย่างมากแก่สัตว์เหล่านั้น พึงให้ปรากฏพระมหากรุณาในสัตว์ทั้งหลายเนื่องๆ สม่าเสมอ ถือเอาทรัพย์สินที่ควรถือเอาไปได้ นำสมบัติทั้งหมดและตนออกจากเรือน เหมือนออกจากบ้านที่ถูกไฟไหม้ ไม่ให้มีอะไรเหลือ ไม่ทำการแบ่งในที่ไหนๆ โดยที่แท้ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งสละหมดเลย นี่เป็นลำดับแห่งการปฏิบัติทานบารมี

วิธีปฏิบัติในศีลบารมี

อนึ่ง บัณฑิตพึงทราบลำดับแห่งการปฏิบัติศีลบารมีดังต่อไปนี้ :- พระมหาบุรุษผู้ประสงค์จะตกแต่งสัตว์ทั้งหลาย ด้วยเครื่องประดับ คือศีลของพระสัพพัญญู ควรชำระศีลของตนตั้งแต่ต้นก่อน อนึ่ง ศีลย่อมบริสุทธิ์ด้วยอาการ ๔ อย่างคือ

๑. โดยความบริสุทธิ์แห่งอัยยาศัย
๒. โดยการสมาทาน
๓. โดยไม่ล่วงละเมิด
๔. โดยทำให้กลับเป็นปกติ ในเมื่อมีการล่วงละเมิด

จริงอยู่ บางคนมีตนเป็นใหญ่ เพราะอัยยาศัยบริสุทธิ์ เกลียดบาป ยังหิริให้ปรากฏในภายใน แล้วมีสมาจารบริสุทธิ์ด้วยดี อนึ่ง บางคนเมื่อมีการสมาทาน ถือโลกเป็นใหญ่ สะดุ้งต่อบาป ยังโอตตปปะให้ปรากฏ เป็นผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ด้วยดี ด้วยประการฉะนี้ คนเหล่านั้น ย่อมตั้งอยู่ในศีล เพราะไม่ล่วงแม้ทั้งสองอย่าง ก็แต่ว่า บางคราว เพราะหลงลืมไป ศีลก็จะพึงขาดไปเป็นต้น กระทำศีลที่ขาดไปนั้นให้เป็นปกติโดยเร็ว ด้วยการอยู่กรรมเป็นต้น เพื่อความถึงพร้อมแห่งหิริโอตตปปะตามที่กล่าวแล้วนั้น

ศีลนี้มี ๒ อย่างคือ

๑. วาริตตศีล

๒. จาริตศีล

ในศีลทั้งสองอย่างนั้น บัณฑิตพึงทราบลำดับการปฏิบัติ ในวาริตศีลของพระโพธิสัตว์ดังต่อไปนี้ :- พระโพธิสัตว์พึงเป็นผู้มีจิตเอ็นดูในสรรพสัตว์ โดยที่แม้ฝนก็ไม่พึงเกิดความอาฆาต ไม่พึงจับต้องของของผู้อื่นเหมือนอสรพิษ เพราะยินดีในการช่วยเหลือผู้อื่น หากเป็นบรรพชิต เป็นผู้ประพฤติห่างไกลจากอพรหมจรรย์ ปราศจากเมถุนสังโยค ๗ อย่าง ไม่ต้องกล่าวถึงการล่วงประเวณี ภรรยาคนอื่นกันละ อนึ่ง หากว่า เป็นคฤหัสถ์ ไม่ใช่บรรพชิต แม้จิตอันลามกก็ไม่ให้เกิดขึ้นในภรรยาของผู้อื่น ตลอดกาลทุกเมื่อ ก็คำพูด พอประมาณ เป็นคำจริง มีประโยชน์ น่ารัก และกล่าวธรรมตามกาละ ไม่โลภ ไม่พยาบาท ไม่เห็นวิปริต ประกอบด้วยกัมมัสสกตาญาณ มีศรัทธามั่นคงในการปฏิบัติชอบ มีความรักมั่นคงในทั้งปวง

เมื่อพระมหาสัตว์ดวงเวิ่นจากอกุศลกรรมบถ อันเป็นหนทางไปสู่อบาย ๔ และวิญญะทุกข์จากอกุศลธรรม แล้วดำรงอยู่ในกุศลกรรมบถ อันเป็นทางสู่สวรรค์และพระนิพพาน ความปรารถนาอันเข้าไปประกอบประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลาย ตามความปรารถนา เพราะเป็นผู้มีอัธยาศัยบริสุทธิย่อมสำเร็จได้โดยเร็วพลัน บารมีย่อมบริบูรณ์ พระมหาบุรุษนี้เป็นอย่างนี้ พระมหาบุรุษย่อมให้อภัยทานแก่สรรพสัตว์ ด้วยการไม่ประพฤติเบียดเบียน ยังเมตตาภาวนาให้สมบูรณ์ โดยไม่ยาก ย่อมบรรลุลูกอันสงส์เมตตา ๑๑ ประการ มีอาหารน้อย ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย มีอายุยืน มีความสุขมาก ย่อมถึงลักษณะพิเศษ และตัดวาสนาอันเป็นโทษได้

อนึ่ง เพราะไม่ลักทรัพย์ พระโพธิสัตว์จึงได้โมกษสมบัติ อันไม่สาธารณะแก่ใจ เป็นต้น คนอื่นไม่รังเกียจ เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ น่าคบหา มีใจไม่ข้องวิภวสมบัติ ชอบบริจาค และตัดวาสนาอันเป็นโทษได้

เพราะไม่ประพฤติผิดพรหมจรรย์ พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ไม่โลเล มีกายและใจสงบ เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่รังเกียจของสัตว์ทั้งหลาย กิตติศัพท์อันงามของเขาย่อมฟุ้งไป ไม่มีจิตข้องในมาตุคามทั้งหลาย มีอัธยาศัยไม่โลภ มากไปด้วยเนกขัมมะ ย่อมได้ลักษณะพิเศษ และตัดวาสนาอันเป็นโทษได้

เพราะไม่พูดเท็จ พระโพธิสัตว์จึงเป็นประมาณของสัตว์ทั้งหลาย เป็นที่เชื่อถือได้ ไว้วางใจได้ มีถ้อยคำควร เชื่อถือได้ เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของทวยเทพ มีกลิ่นปากหอม รักษากายสมาจาร วจีสมาจาร ย่อมได้ลักษณะพิเศษ และตัดวาสนาอันเป็นโทษได้

เพราะไม่พูดส่อเสียด พระโพธิสัตว์จึงมีกายไม่แตกแยก มีบริวารอันไม่แตกแยก แม้ด้วยความพยายามของคนอื่น มีเสียงไม่แตกแยกในพระสัทธรรม มีมิตรมั่นคง เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลาย โดยส่วนเดียว เหมือนกับสังสมไว้ในระหว่างภพ มากไปด้วยความไม่เศร้าหมอง

เพราะไม่พูดคำหยาบ พระโพธิสัตว์จึงเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของสัตว์ทั้งหลาย มีปกติอยู่เป็นสุข พูดเพราะน่ายกย่อง เสียงของพระโพธิสัตว์นั้นย่อมประกอบด้วยองค์ ๘

เพราะไม่พูดเพ้อเจ้อ พระโพธิสัตว์จึงเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ น่าเคารพ น่ายกย่องของสัตว์ทั้งหลาย มีถ้อยคำควรเชื่อถือได้ พูดพอประมาณ มีศักดิ์และอำนาจมาก ฉลาดในการแก้ปัญหา ด้วยปฏิภาณอย่างฉับพลัน สามารถในการแก้ปัญหามากมาย ของสัตว์ทั้งหลาย ได้หลายภาษาด้วยคำพูดคำเดียวกันนั้น ในพุทธภูมิ

เพราะไม่มีความเพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น พระโพธิสัตว์จึงมีลาภตามต้องการ ได้ความพึงพอใจในโภคสมบัติอย่างมากมาย เป็นที่ยอมรับของกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น ข้าศึกยอมครอบงำไม่ได้ ไม่ถึงความเป็นผู้มีอิทธิพลพิการ และเป็นบุคคลอันหาที่เปรียบมิได้

เพราะไม่พยายาบท พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้น่ารัก เป็นที่ยกย่องของสัตว์ทั้งหลาย ให้สัตว์เลื้อมไต่ได้โดยไม่ยาก เพราะเป็นผู้พอใจอย่างยิ่งในประโยชน์ของผู้อื่น อนึ่ง ผู้มีสภาวะอันไม่เศร้าหมองอยู่ด้วยเมตตา เป็นผู้มีศักดิ์มีอำนาจมาก

เพราะเป็นผู้ไม่เห็นผิด พระโพธิสัตว์จึงยอมได้สหายผู้เป็นกัลยาณมิตร แม้จะถึงกับต้องถูกตัดศีรษะก็ไม่ยอมทำกรรมชั่ว เป็นผู้ไม่ถืองมงคลตื้นช้า เพราะเห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน ศรัทธาย่อมประดิษฐานเป็นมูลรากในพระสัทธรรม เชื่อต่อการตรัสรู้ของพระตถาคต ไม่ยินดีในลัทธิอื่นเหมือนพญาหงส์ไม่ยินดีสถานที่สกปรกไปด้วยขยะมูลฝอยฉะนั้น เป็นผู้ฉลาดในการกำหนดรู้ลักษณะ ๓ อย่าง และเป็นผู้ได้อนวณญาณในที่สุด ยังไม่บรรลุโพธิญาณเพียงใด จะเป็นผู้โดดเด่นในหมู่สัตว์นั้นๆ เพียงนั้น และถึงสมบัติมากมายกายกอง พึงยังการนับถืออย่างมากให้เกิดขึ้นว่า เชื่อว่าศีลนี้ เป็นที่ตั้งแห่งสัพพสมบัติ เป็นแดนก่อเกิดพุทธคุณทั้งปวง เป็นเบื้องต้น เป็นจรรยา เป็นเบื้องหน้า เป็นประมุขของพุทธการกธรรมทั้งปวง แล้วพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในการสำรวมกายวาจา ในการฝึกอินทรีย์ในความบริสุทธิ์ของอาชีวะ และในการบริโภคน้ำปัจจัยทั้งหลาย ด้วยกำลังแห่งสติสัมปชัญญะ กำหนดลาภสักการะและความสรรเสริญ เหมือนศัตรูที่ต่อหน้าทำเป็นมิตรแล้วให้ศีล สมบูรณ์โดยเคารพตามนัยดังกล่าวแล้ว มีอาทิว่า กิแก้ว อนุชิต ดังนี้^{๑๘๔} นี้เป็นลำดับในการปฏิบัติวิเวกศีล

ส่วนว่าการปฏิบัติในจารีตศีล บัณฑิตพึงทราบดังต่อไปนี้ :- พระโพธิสัตว์กระทำอภิวาทต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ต่อกัลยาณมิตร ผู้ดำรงอยู่ในฐานะตลอดเวลา อนึ่ง การบำรุงกัลยาณมิตรเหล่านั้น ตลอดเวลา ทำการช่วยเหลือคนไข้ทั้งหลาย พึงบทสุภาชิตแล้วทำสาธารณพรณนาคุณของผู้มีคุณธรรม อดทนต่อการกระทำความเสียหายของบุคคลอื่น ระลึกถึงผู้ทำอุปการะอนุโมทนาบุญ น้อมบุญของตนเพื่อพระสัมมาสัมโพธิญาณ อยู่ในความไม่ประมาท ในกุศลธรรมทั้งหลายตลอดกาล เมื่อมีโทษอันเห็นโดยความเป็นโทษแล้ว แจ้งแก่สหัมมิกเช่นนั้น ตามความเป็นจริง แล้วบำเพ็ญสมาธิปฏิบัติให้ยิ่งโดยชอบ

อนึ่ง เมื่อควรทำสิ่งที่ประโยชน์ อันสมควรของตนแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน เข้าถึงความเปิ่นสหาย อนึ่ง เมื่อทุกข์มีความเจ็บป่วยเป็นต้น เกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้จัดการช่วยเหลือตามสมควร เมื่อสัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในความเสื่อม มีความเสื่อมจากญาติและสมบัติเป็นต้น ก็ช่วยบรรเทาความเศร้าโศก เป็นผู้ดำรงอยู่ในสถานะที่จะช่วยเหลือ ช่มผู้ที่ควรชมโดยคุณธรรม เพื่อให้พ้นจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศล ยกย่องผู้ที่ควรยกย่องโดยธรรม กรรมใดที่ทำได้ยากอย่างยิ่ง กว้างขวางที่สุด มีอำนาจเป็นอนันต์โดย อันนำประโยชน์สุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว อันพระมหาสัตว์ในกาลก่อนได้ประพฤตินั้นแล้ว โพธิสมภารของพระมหาโพธิสัตว์เหล่านั้น ได้ถึงความแก่กล้าโดยชอบด้วยกรรมใด พึงกรรมเหล่านั้นแล้วไม่หวาดสะดุ้ง พระมหาบุรุษเหล่านั้นก็เป็นมนุษย์เหมือนกัน มีอิตถาพอบรม เพื่อความบริบูรณ์แห่งการศึกษาตามลำดับ ได้บรรลุถึงบารมีอย่างอุกฤษฏ์ในโพธิสมภาร เพื่อถึงพร้อมด้วยอานุภาพอันยอดเยี่ยมเช่นนั้น เพราะฉะนั้น แม้เราก็จึงปฏิบัติ

^{๑๘๔} วิสุทธิ. ๑/๑๘/๓๗., ที.อ. ๑/๗/๕๔.

อย่างนั้นโดยชอบ ในสิกขามีศีลสิกขาเป็นต้น ไม่สละความเพียรอันมีศรัทธาเป็นปุระจาริก ด้วยคิดว่า แม้เราก็จะบำเพ็ญ สิกขาให้บริบูรณ์ตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติ แล้วจักบรรลุตามถึงบทนั้นโดนส่วนเดียว ดังนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลายโดยชอบ

อนึ่ง พระมหาบุรุษเป็นผู้ปกปิดความดี เปิดเผยโทษ มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ทนต่อทุกข์ ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เย่อหยิ่ง ไม่หวั่นไหว ไม่ปากร้าย ไม่แสหาเรื่อง มีอินทรีย์สงบ จิตสงบ ปราศจากมิถิลาซีพมีการหลอกลวงเป็นต้น ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ และโคจร เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบท ปราศจากความเพียร มีตนมั่นคง ไม่คำนึงถึงกายและชีวิต ไม่ยอมรับ ละบรรเทาความเพ่งในกายและชีวิต แม้จะมีประมาณน้อย ไม่จำต้องกล่าวถึงประมาณอันมากกันเลย ละบรรเทาอุปกิเลส มีความโกรธและผูกโกรธเป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งปวง เป็นผู้ไม่ยินดีด้วยการบรรลุธรรมวิเศษอันมีประมาณน้อย ไม่ท้อแท้ใจ พยายามเพื่อบรรลุธรรมวิเศษให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

สมบัติตามที่กล่าวมาแล้ว ไม่มีส่วนแห่งความเสื่อมและความมั่นคง อนึ่ง พระมหาบุรุษเป็นผู้นำของคนตาบอด คอยบอกหนทางให้ ให้สัญญาณด้วยนิ้วมือแก่คนหูหนวก อนุเคราะห์ประโยชน์ ในคนใบ้ก็เหมือนกัน ให้ตั้งให้ยานแก่คนพิการ หรือนำไป คนที่ไม่มีศรัทธาก็พยายามให้มีศรัทธา คนเกียจคร้านก็พยายามให้เกิดความเพียร คนหลงลืมก็พยายามให้เกิดสติ คนที่มีจิตใจวุ่นวายฟุ้งซ่าน ก็พยายามให้ได้สมาธิ คนมีปัญหาทรมาน ก็พยายามให้มีปัญญา คนหมกหมุ่นในกามฉันทะ ก็พยายามบรรเทา กามฉันทะ คนหมกหมุ่นในความพยายาถ ถิ่นมิถิระ อุทธัจจกุกกุกจะ และ วิจิกิจฉา ก็พยายามให้บรรเทาวิจิกิจฉา คนที่ไม่ปกติมีกามวิตกเป็นต้น ก็พยายามบรรเทา มิถิระกามวิตกเป็นต้น อาศัยความเป็นผู้กตัญญูที่กระทำต่อสัตว์ผู้เป็นบุรพการี จึงพูดขึ้นก่อน พูดน่ารัก สงเคราะห์ นับถือ โดยทำการตอบแทนเช่นเดียวกันหรือยิ่งกว่า

พระมหาบุรุษย่อมติดตามช่วยเหลือสหายกิจในคราววิบัติ พระมหาบุรุษกำหนดรู้ตนและสภาพปกติของสหายเหล่านั้นๆ แล้ว อยู่ร่วมกับสหายเหมือนกับที่เคยอยู่ร่วมกันมา อนึ่ง ยังคงปฏิบัติในสหายเหมือนอย่างที่เคยปฏิบัติมา ด้วยให้พ้นจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศล มิใช่ให้ตั้งอยู่ในอย่างอื่น เพราะการตามรักษาสัจของผู้อื่นของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความเจริญอย่างยั่งยืนเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงไม่ควรเบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ควรทะเลาะ ไม่ควรให้ถึงความเป็นผู้เก้อเขิน เพราะอหังการนั้นไม่ควรให้เกิดความรังเกียจสัตว์อื่น ควรทักท้วงในฐานะที่ควรชม เมื่อเขาอยู่ต่ำกว่า ไม่ควรวางตนในที่สูงกว่า ไม่ควรคบในผู้อื่นจนหมดสิ้นก็หาไม่ได้ ไม่ควรคบมากเกินไป ไม่ควรคบพราหมณ์หรือ

แต่ว่า พระมหาบุรุษย่อมคบสัตว์ทั้งหลายที่ควรคบตามสมควรแก่กาลเทศะ ไม่ได้เตียนคนที่รัก หรือสรรเสริญคนที่ไม่รักต่อหน้าบุคคลอื่น ไม่วิสาสะกับบุคคลที่ยังไม่คุ้น เคย ไม่ปฏิเสธการเชื่อเชิญที่เป็นธรรม ไม่แสดงตัวมากเกินไป ไม่รับของมากเกินไป ย่อมยินดีกับผู้มีศรัทธาด้วยการกล่าวอานิสงส์ของศรัทธา อนึ่ง หากว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้ถึงกำลังแห่งปัญญา แสดงนรกเป็นต้นตามสมควร ด้วยกำลังแห่งปัญญา ยังสัตว์ผู้ถึงความประมาทให้เกิดความสังเวช แล้วยังสัตว์ ผู้ไม่ศรัทธาเป็นต้นให้ดำรงอยู่ในศรัทธาเป็นต้น ให้ยังลงในศาสนา ให้เจริญอกงามในคุณสมบัติมีทานเป็นต้น สัตว์ผู้นี้เป็นผู้ประพลิตตามจาริตของพระมหาบุรุษ เป็นผู้หลังไหลบุญกุศลอันหาประมาณมิได้ ย่อมเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป บัณฑิตพึงทราบด้วยประการฉะนี้

อีกประการหนึ่ง ท่านตั้งคำถามไว้ว่า ศิลคืออะไร ชื่อว่าศิลปะเพราะอะไรอะไร ดังนี้ แล้วกล่าวความพิสดารของศิลปะไว้ในคัมภีร์วิสุทธิธรรมด้วยประการต่าง ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า ธรรมมีเจตนาเป็นต้น ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น หรือผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติเป็นต้น ชื่อว่า ศิล ดังนี้ ศิลกถาแม่ทั้งหมदनัน อันบัณฑิตพึงนำมา กล่าวในที่นี้ จริงอยู่ ในคัมภีร์วิสุทธิธรรมนั้น ศิลกถามาแล้วด้วยอำนาจแห่งสาวกโพธิสัตว์เท่านั้น ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงศิลปกถาอันทำความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย คือกรุณาเป็นส่วนเบื้องต้น ด้วยอำนาจแห่งพระโพธิสัตว์ เพราะเหตุนี้ นี่แหละเป็นความต่างกัน พระมหาบุรุษไม่น้อมศิลปะไปเพื่อวิชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภิทา ๔ สาวกโพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ เหมือนศิลปะนี้ ไม่น้อมไปเพื่อพ้นจากความเศร้าหมอง ในทุกคติของตน ไม่น้อมไปเพื่อชาติสมบัติ เพื่อจักรพรรดิสมบัติ เพื่อเทวสมบัติ เพื่อสักกสมบัติ เพื่อพรหมสมบัติ แม้ในสุดติ ที่แท้พระมหาโพธิสัตว์ย่อมไม่ศิลปะไป เพื่อให้ถึงความเป็นศิลปาลังการ อันยอดเยี่ยมของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเป็นพระสัพพัญญูฉะนั้นแล้วนี้คือลำดับแห่งการปฏิบัติศิลปารมี

วิธีปฏิบัติในกัมมัธยารมี

อนึ่ง เพราะการเกิดขึ้นแห่งกุศลจิต อันเป็นไปแล้ว ด้วยการออกจากกามและภพทั้งหลาย มีการเห็นโทษเป็นเบื้องต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายคือกรุณา ชื่อว่า เนกขัมมบารมี ฉะนั้น กามทั้งหลายจึงมีความยินดีน้อย มีความผูกพันด้วยสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์มากมายลุ่มเสีย ความที่ขรवासไม่มีโอกาสหาความสุขในเนกขัมมะได้และความใคร่ เหมือนลุ่มเสียหยาดน้ำผึ้ง ที่ติดอยู่บนคมมีด เพราะตั้งอยู่กับความเศร้าหมองทั้งสิ้น เพราะความคับแค้นมากด้วยบุตรและภรรยาเป็นต้น เพราะวุ่นวายด้วยการตั้งใจทำการงานหลายอย่าง มีกสิกรรม และพาณิชย์กรรมเป็นต้น ได้เวลานิดหน่อยเหมือนการฟ้อนรำที่ต้องใช้แสงไฟ ได้สัญญาวิปริต เหมือนเครื่องประดับของคนบ้า เป็นการตอบแทนเหมือนปกปิดไว้ด้วยคูถ ไม่อิม เหมือนดื่มน้ำที่นิ้วมือ ซึ่งเปียกน้ำ มีแต่ความไม่สบาย เมื่อนบริโภคอาหารในเวลาหิว เป็นเหตุรวมความพินาศ เหมือนเหยื่อที่เกี่ยวเบ็ด เป็นเหตุเกิดทุกข์ในกาลทั้ง ๓ เหมือนความร้อนของไฟ มีการผูกมัดเป็นเครื่องหมาย เหมือนยางดกกลิ้ง มีการปกปิดไว้ด้วยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เหมือนปกปิดด้วยเปรียง เป็นที่ตั้งแห่งภัยเหมือนอยู่ในบ้านของศัตรู เป็นเหยื่อของกิเลสमारเป็นต้น มีทุกข์อันเกิดจากความแปรปรวนไปเหมือนสมบัติของมหรสพ มีการเผาไหม้ในภายในเหมือนไฟในโพรงไม้ มีโทษไม่น้อย เหมือนหญ้าปล้องห้อยลงในหลุมเก่า เป็นเหตุแห่งความกระหาย เหมือนดื่มน้ำเค็ม การส่องแสงของชนชั้นต่ำ เหมือนสุราเมรัย อุปมาเหมือนโครงกระดูก เพราะมีความยินดีน้อย อนึ่ง เพราะเนกขัมมะเป็นเหตุแห่งการบรรพชา ฉะนั้น จึงไม่ยกบรรพชาขึ้นมากล่าวก่อน และเมื่อพระพุทธานุเจ้ายังไม่อุบัติ พระมหาสัตว์ย่อมดำรงอยู่ในบรรพชา จึงไม่ยกบรรพชาของดาบสบริพพาชกผู้เป็นกรรมวาที กิริยาที่ขึ้นมากล่าว

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้ว ควรออกบวชในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น อนึ่ง ครั้นบวชแล้ว อันพระโพธิสัตว์ดำรงอยู่ในศิลปตามที่กล่าวแล้ว ควรสมาทานธุดงค์คุณเพื่อความผ่องแผ้วแห่งศิลปารมีนั้นนั่นแหละ จริงอยู่ พระมหาบุรุษทั้งหลาย สมาทานธุดงค์ธรรมแล้วบริหารธุดงค์เหล่านั้นโดยชอบ เป็นผู้มักน้อย สันโดษ มีสมาจารทั้งปวงบริสุทธิ์ด้วยดี ด้วยคุณของบุคคลผู้มีศีลอันหาโทษมิได้ เพราะเป็นผู้มีมลทินคือกิเลสอันคายออกแล้ว ด้วยน้ำคือคุณธรรม มีความขัดเกลากิเลส สงัด ไม่คลุกคลี ปราศจากความเพียร เป็นคนเลี้ยงง่าย คงที่เป็นต้น ดำรงอยู่ในวงศ์ ๓ อัน

เป็นของเก่า เข้าถึงฉานอันมีประภทเป็นอุปการณและอัปมาณฉาน ตามสมควรในอารมณ ๔๐ เพื่อบรรลุอริยวงศ์ คือความเป็นผู้ยินดีในภาวนาที่ ๔ อยู่ ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันพระมหาบุรุษนั้น บำเพ็ญเนกขัมมบารมีโดยชอบแล้ว

อนึ่งในที่นี้ บัณฑิตพึงกล่าวกัมมัฏฐานและวิธีกาหรณแห่งสมาธิภาวนา ๔๐ คือ กสิณ ๑๐ พร้อมด้วยธุดงค์ธรรม ๑๓ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔ สัณญา ๑ ธาตุวิตถาน ๑ โดยพิสดาร เพราะทั้งหมดนั้นท่านกล่าวไว้โดยพิสดารแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล โดยประการทั้งปวง ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนี้แหละ จริยอยู่ ในวิสุทธิมรรคนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งสาวกโพธิสัตว์อย่างเดียว ในที่นี้ ข้าพเจ้าจึงควรกล่าว ทำความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย คือกรุณาด้วยอำนาจแห่งพระมหาโพธิสัตว์ ความต่างกันมีอยู่ด้วยประการฉะนี้ บัณฑิตพึงทราบลำดับแห่งการปฏิบัติ ในเนกขัมมบารมีในที่นี้ อย่างนี้แล

วิธีปฏิบัติในปัญญาบารมี

อนึ่ง ปัญญาเป็นเหมือนแสงสว่าง ย่อมไม่รวมกับโมหะอันเป็นความมืดฉะนั้น พระโพธิสัตว์ผู้หวังในปัญญาบารมีสมบูรณ์ จึงควรเว้นเหตุแห่งโมหะก่อน บัณฑิตพึงทราบถึงเหตุแห่งโมหะเหล่านี้ดังต่อไปนี้ :- ความริษยา ความเฉื่อยชา ความขบเซา ความเกียจคร้าน ความยินดีด้วยการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ความโง่งมงาย ความไม่ตั้งใจอย่างแน่วแน่ ความไม่สนใจในญาณ ถือตัวผิด การไม่สอบถาม การไม่บริหารร่างกายให้ดี จิตที่ไม่ตั้งมั่น คบกับบุคคลปัญญาทราม ไม่เข้าไปใกล้คนมีปัญญา ดูหมิ่นตนใคร่ ครวญผิด ยึดถือวิปริต ถือมั่นในกายมาก ไม่มีความสังเวชใจนิวณณ ๕ ผู้เสพรธรรมโดยย่อ ปัญญาที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิด ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไป ผู้เว้นจากเหตุแห่งความหลงเหล่านี้ พึงทำความเพียรในพาหุสัจจะและในฉานเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้

บัณฑิตพึงทราบการจำแนกลักษณะของพาหุสัจจะ ดังต่อไปนี้ :- ชันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ สติปัฏฐาน ๔ และประภทแห่งธรรมมีกุลเป็นต้น วิทยาการอันไม่มีโทษในโลก การพยากรณ์พิเศษอันประกอบด้วยวิธีนำประโยชน์สุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย พึงให้เกิดสุตมยปัญญา ด้วยการหยั่งลงสู่สรวติสย ทุกอย่าง ทุกประการ ด้วยปัญญาอันเป็นความฉลาดในอุบายเป็นเบื้องต้น ด้วยสติ ด้วยวิริยะ ด้วยการเรียน การฟัง การทรงจำ การสะสม การสอบถามด้วยดี แล้วให้ผู้อื่นดำรงอยู่ในปัญญานั้น ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง ปัญญาอันเป็นปฏิภาณ ที่จะทำให้สัตว์ทั้งหลายบรรลุถึงจุดมุ่งหมายในสิ่งที่ควรทำ และเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ ความเสื่อม และอุบาย พึงให้เป็นไปตามสมควร ในปัญญานั้นๆ อาศัยความเป็นผู้แสวงหาประโยชน์ อนึ่ง บุคคลผู้ยังสัตว์ทั้งหลายให้ทน ต่อความเพ่ง ด้วยการวิตกถึงอาการแห่งสภาวะธรรมมีขันธเป็นต้น พึงให้เกิดจินตามย ปัญญา อนึ่ง อันบุคคลผู้ยังโลกียปัญญาให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการกำหนดลักษณะของตน และสามัญญลักษณะของขันธเป็นต้น พึงให้สมบูรณ์ด้วยภาวนามยปัญญา อันเป็นส่วนเบื้องต้น จริยอยู่ นี้เป็นเพียงนามรูป ย่อมเกิดขึ้นและดับไป ด้วยปัจจัยทั้งหลาย ตามสมควร ในอธิการนี้ ไม่มีใครทำเอง หรือให้ผู้อื่นทำ เป็นความไม่เที่ยง เพราะมีแล้ว กลับไม่มี เป็นทุกข์เพราะความเกิด ความเสื่อม และความบีบคั้น เป็นอนัตตา เพราะไม่ อยู่ในอำนาจของตน เพราะเหตุนี้ พระมหาบุรุษจึงกำหนดรู้ธรรมภายใน ธรรมภายนอกไม่ให้เหลือ ละความข้องในธรรมนั้น และให้ผู้อื่นละความข้องในธรรมนั้น ด้วยอำนาจแห่งกรุณาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น พระ

พุทธคุณยังไม่ถึงฝ่ามือเพียงใด ยังสัตว์ทั้ง หลายให้ดำรงอยู่ในญาณ ๓ ด้วยการหยั่งลง และการทำให้ เจริญ ยังฉาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตลอดจนอภิญา อันเป็นโลกียะให้ถึงความชำนาญ ย่อม บรรลุถึงที่สุดแห่งปัญญา

ในโลกียะอภิญญาณี ภาวนาปัญญากล่าวคือโลกียะอภิญญา ๕ พร้อมด้วย บริภัณฑ์ของ ญาณ คืออิทธิวิธญาณ ทิพพโสตญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพพจักขุญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อนึ่ง ภาวนาปัญญาอันเป็นโลกียะและโลกุตระ อันบุคคลผู้ทำการ สะสมญาณด้วยการเรียนการสอบถามในธรรมอันเป็นพื้นฐาน มีขันธ์ อายุตนะ ธาตุ อินทรีย์ อริยสัจ และปัจจุสมุปบาทเป็นต้น แล้วดำรงอยู่ในวิสุทธิ ๒ อันเป็นรากฐานเหล่านี้ คือศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ แล้วพึงเจริญในวิสุทธิ ๕ เหล่านี้ อันเป็นเรือนร่างให้สมบูรณ์ ได้แก่ ทิณฺฐวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัค คามัคคญาณทัสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ ญาณทัสนวิสุทธิ เพราะวิธีการให้สำเร็จภาวนา ปัญญาเหล่านั้น ท่านกล่าวแล้วโดยพิสดาร พร้อมด้วยการจำแนก ลักษณะไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดย ประการทั้งปวง โดยนัยเป็นต้นว่า โยคีบุคคลผู้เป็นอาทิกัมมิกะประสงค์จะกระทำการแสดงฤทธิ์ มีอาทิ ว่า แม้นคนคนเดียวก็เนรมิตเป็นหลายคนได้ และโดยนัยมีอาทิว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือขันธ์ ฉะนั้น บัณฑิตจึงควรทราบโดยนัยดังกล่าวแล้ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้แน่นอนแล ปัญญาอัน มาแล้วด้วยอำนาจแห่งสาวโกโพธิสัตว์ ในภาวนาปัญญานั้นอย่างเดียว ในที่นี้ ด้วยอำนาจแห่งพระมหา โพธิสัตว์ พึงกล่าวถึงภาวนาปัญญา ทำความเป็นผู้ฉลาดในอุบายคือกรุณาไว้เป็นเบื้องต้น พึงตั้ง วิปัสสนาไว้ในปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิเท่านั้น ยังไม่ถึงญาณทัสนวิสุทธิ นี่เป็นความแตกต่างกัน บัณฑิตพึงทราบลำดับแห่งการปฏิบัติปัญญาบารมี ในที่นี้ ด้วยประการฉะนี้

วิธีปฏิบัติในวิริยบารมีเป็นต้น

อนึ่ง เพราะพระมหาสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อสัมมาสัมโพธิญาณ พึงเป็นผู้ประกอบความ ขวนขวายตลอดกาล เพื่อให้บารมีบริบูรณ์ ด้วยการบำเพ็ญต่อเนื่องกันไป ฉะนั้น ตลอดเวลา พระมหา สัตว์พิจารณาทุกวันๆ ว่า วันนี้เราจะสะสมบุญสมภาร หรือญาณสมภารอะไรหนอ หรือว่าเราจะทำ ประโยชน์เพื่อผู้อื่นอย่างไรดี พึงทำความอุตสาหะเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ พระโยคาวจร มีจิตอันไม่ คำนึงถึงกายและชีวิต พึงสละวัตถุอันเป็นที่หวงแหนของตน เพื่อช่วยสัตว์แม้ทั้งปวง กระทำกรรมอย่าง ใดอย่างหนึ่งด้วยกายหรือวาจา พึงทำกรรมนั้นทั้งหมดด้วยใจ น้อมไปในสัมโพธิญาณเท่านั้น พึงมีจิต พ้นจากกามทั้งหลาย ทั้งที่ยิ่งและยอด พระมหาสัตว์พึงเข้าไปตั้งความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแล้ว พึง ปฏิบัติในบารมีทั้งปวงที่ควรกระทำ

พระมหาสัตว์ พึงปรารภความเพียรในประโยชน์ของสัตว์นั้นๆ พึงอดกลั้นสิ่งทั้งปวง มีสิ่งที่ น่าปรารถนาและสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาเป็นต้น พึงไม่พุดผิดจากความเป็นจริง พึงแผ่เมตตาและกรุณาแก่ สัตว์ทั้งปวงโดยไม่เจาะจง การเกิดขึ้นแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะพึงมีแก่สัตว์ทั้งหลาย พึงหวังการ เกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งปวงนั้นไว้ในตน อนึ่ง พระมหาบุรุษพึงอนุโมทนาบุญของสัตว์ทั้งปวง พึงพิจารณา เนื่องๆ ถึงความที่พระพุทธเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ มีอานุภาพมาก กระทำกรรมใดๆ ด้วยกาย หรือวาจา พึง ทำกรรมนั้นทั้งหมดให้มีจิตน้อมไป เพื่อโพธิญาณเป็นเบื้องต้น ก็ด้วยอุบายนี้ พระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระ มหาสัตว์ประกอบด้วยความขวนขวายในทานเป็นต้น มีเรี่ยวแรง มีความเพียรมั่นคง เข้าไปสะสมบุญ สมภาร และญาณสมภาร อันประมาณมิได้ทุกๆ วัน

อีกอย่างหนึ่ง เพื่อให้สัตว์ได้บริโภคน้ำ และเพื่อคุ้มครองสัตว์โลก จึงสละร่างกายและ ชีวิตของตน พึงแสวงหาและพึงนำสิ่งก่อกำจัดทุกข์ มีความหิว กระจาย หนาว ร้อน ลมและแดดเป็นต้น ย่อมได้รับความสุขอันเกิดแต่การกำจัดทุกข์ ตามที่กล่าวแล้วด้วยตน อนึ่ง ย่อมได้รับความสุขด้วยตน เพราะไม่มีความร้อนทางกายและใจในสวน ในปราสาท ในสระเป็นต้น และในแนวไพรอันน่ารื่นรมย์ อนึ่ง พระโพธิสัตว์ย่อมได้สดับว่า พระพุทธเจ้า พระอนุพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลาย ดำรงอยู่ในเนกขัมมปฏิบัติ ย่อมเสวยสุขในฌานและสมาบัติเช่นนี้ อันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันดังนี้ ทำความสุขทั้งหมดนั้นให้เป็นไปในสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่เจาะจง นี่เป็นนัยของบุคคลผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันไม่มั่นคง

ส่วนพระโพธิสัตว์ผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันมั่นคง เมื่อน้อมปิติ ปัสสัทธิ สุข สมานิ ยถาภูตญาณ อันเกิดด้วยการบรรลุคุณวิเศษ ตามที่ตนเสวยแล้ว เข้าไปในสัตว์ทั้งหลาย ยื่อน้อมนำเข้าไป อนึ่ง พระโยคาวจร เห็นหมู่สัตว์จมอยู่ในสังสารทุกข์ใหญ่ และในอกิสังขารทุกข์ คือกิเลสอันเป็นนิमितแห่งสังสารทุกข์นั้น แม้ในหมู่สัตว์นั้น เห็นสัตว์นรกเสวยทุกข์เวทนา กล้าหนัก เผ็ดร้อน อันเกิดจากการตัด ทำลาย ผ่า บด เผาไฟ เป็นต้น สัตว์เดียรัจฉานเสวยทุกข์หนัก ด้วยการโกรธกันและกัน ทำให้เดือดร้อน เปียตเปียนให้ลำบาก และอาศัยผู้อื่นเป็นต้น เปรตมีนิชฌามตัณห์เปรตเป็นต้น ถูกความหิว ความกระจาย ลมและแดดเป็นต้น แผลผะรุ้งกาย ด้วยกองไฟขนาดใหญ่ ผอม ชูบซิบ ชูมือพรางส่งเสียง กรีดร้องขออาหาร มีน้ำลายที่ผู้คนถ่มทิ้งเป็นต้น เสวยความทุกข์อย่าง แสนสาหัส สัตว์นรก เปรตเดียรัจฉาน ผู้ถึงความย่อยยับอย่างใหญ่หลวง มีการแสวงหาอาหารเป็นเหตุ เพราะถูกรกรรมอันมีกำลังครอบงำ ด้วยการประกอบเหตุมีการตัดมือเป็นต้น ด้วยการให้เกิดโรค มีความหิวกระจายเป็นต้น โดยทำให้เป็นผู้มีผิวพรรณทราม น่ารังเกียจ มีความเป็นคนจนเป็นต้น เพราะการนำไปของผู้อื่น และมนุษย์ผู้เสวยทุกข์อย่างหนัก อันเป็นส่วนเศษที่เหลือจากความทุกข์ในอบาย และกามาวจรเทพ ผู้ถูกความ เรา่ร้อนอันมีรากเป็นต้นแผดเผา เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน ในการบริโภคของเป็นปกติ และมีพิษ มีความเดือดร้อน ไม่สงบลงได้ เหมือนกองไฟอันบุคคลสุขด้วยไม้แห้ง มีเปลวไฟโพล่งขึ้นด้วยแรงลม ต้องอาศัยผู้อื่นช่วยกำจัดความไม่สงบ และรูปาวจรเทพ และอรุปาวจรเทพว่า เมื่อยังมีความเป็นไปได้อยู่ได้นาน เทพเหล่านั้น ก็เหมือนนกที่โหมขึ้นไปสู่อากาศอันแสนไกล ด้วยความพยายามอย่างมาก และเหมือนลูกศรอันคนมีกำลังยิงไปย้อมตกลงในที่ห่างไกล แต่ในที่สุด ก็ตกลง เพราะมีความไม่เที่ยง ในที่สุด จึงยังไม่ล่วงพ้นชาติขรา และมรณะไปได้เลย ยังความสังเวชอันใหญ่หลวงให้ปรากฏแล้วแผ่เมตตาและกรุณาไปยังสัตว์ทั้งหลายโดยไม่เจาะจง ผู้สะสมโพธิสมภารด้วยกาย วาจาและใจ เป็นลำดับอย่างนี้ บารมีย่อมเต็มเปี่ยมฉันทใด ผู้กระทำด้วยความเคารพ ทำติดต่อกัน ประพฤติไม่ย่อหย่อน พึงยังความอุตสาหะให้เป็นไป พึงบำเพ็ญวิริยบารมีให้บริบูรณ์นั้น

อีกอย่างหนึ่ง ความเพียรประกอบด้วยความขวนขวาย ต่อความเป็นพระพุทธเจ้า อันเป็นอจินไตย และเป็นที่ตั้งแห่งการสะสม คุณอันหาประมาณมิได้ อันไพบูลย์ โอบาร อย่างยิ่ง ปราศจากมลทิน หาข้อเปรียบมิได้ ไม่มีอุปกิเลส เป็นอานาภาพแห่งอจินไตยโดยแท้ ก็คนเป็นอันมากสามารถแม้ฟังได้ ไม่ต้องกล่าวถึงการลงมือปฏิบัติกันเลยละ อนึ่ง อภินิหารจิตตูปบาท ๓ พุทธภูมิ ๔ สังคหัตถ์ ๔ ความมีกรุณาเป็นรสอย่างเอก การทนต่อความเพ่งอันเป็นวิเสสปัจฉัย ด้วยการทำให้แจ้งในพุทธธรรม การไม่เข้าไปเพียงการยึดมั่นในพุทธธรรม ความสำคัญในสัตว์ทั้งปวงว่า เป็นบุตรที่น่ารัก ความไม่หิว กระจายด้วยสังสารทุกข์ การบริจาคไทยธรรมทั้งปวง ความมีใจยินดีด้วยการบริจาคนั้น การอธิษฐาน

อริสเติลเป็นต้น ความไม่หวั่นไหวในอธิษฐานนั้น ปิตีและปราโมทย์ ในกุศลกิริยา ความที่จิตโน้มไปในวิเวก การตามประกอบในฉนวนเนื่องๆ การไม่ติเตียน ธรรมที่ไม่มีโทษ แสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ด้วย อธิษาศัยอันเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ให้สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในระเบียบ ความมั่นคงในการริเริ่ม ความฉลาดและความกล้าหาญ ความเป็นผู้ไม่มีข้อเสียหายในการกล่าวร้ายต่อผู้อื่น และทำความเสื่อมเสียแก่ผู้อื่น ความตั้งมั่นในสัจจะ ความเป็นผู้มีวิสัยในสมบัติ ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกำลังในอภิญญา การตามรู้ ลักษณะ ๓ อย่าง การสะสมบารมีในโลกุตตรมรรค ด้วยการประกอบความเพียรในสติปัฏฐานเป็นต้น การก้าวลงสู่โลกุตตรธรรม ๘ การปฏิบัติเพื่อโพธิสมภาร แม้ทั้งหมด มีอาทิอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ ย่อมสำเร็จด้วยอานุภาพแห่งวิริยะ เพราะเหตุฉะนั้น ตั้งแต่อกนิหารจนถึงมหาโพธิ พระโยคาวจรต้องไม่ สละละทิ้ง ยิ่งความเพียรให้สมบูรณ์ เหมือนความเพียรเป็นลำดับโดยเคารพ อันนำคุณวิเศษมาให้ยิ่งๆ ขึ้น ฉะนั้น เมื่อความเพียรตามที่กล่าวมาแล้วสมบูรณ์ บัณฑิตพึงทราบการปฏิบัติโดยนัยนี้ แม้ในชั้นติ บารมีเป็นต้นว่า โพธิสมภารแม้ทั้งหมดมีชั้นดี สัจจะ อธิษฐาน ทาน ศีลเป็นต้น เป็นอันสมบูรณ์ เพราะ ประพฤติอาศัยความเพียรนั้น

การปฏิบัติในบารมี ๑๐ โดยย่อ

การทำความอนุเคราะห์ ด้วยการบริจาคอุปกรณ์ความสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย โดยส่วนมาก ชื่อว่า ปฏิบัติด้วยการให้ เหตุทั้งหลายมีอาทิ การรักษาชีวิต สมบัติ ภรรยาและกล่าวคำอันไม่ให้แตก กัน เป็นคำน่รัก เป็นประโยชน์ และไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ปฏิบัติด้วยสัส การ ประพฤติประโยชน์หลายอย่าง ด้วยการรับอำิส และให้ทานเป็นต้นของสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ปฏิบัติ ด้วยเนกขัมมะ ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายสำหรับกระทำประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิบัติด้วย ปัญญา การมีความอุตสาหะริเริ่ม ไม่ท้อถอยในการนั้นๆ ชื่อว่า ปฏิบัติด้วยวิริยะ การไม่หลอกลวง ทำอ ปุการะ สมาทาน และการไม่พุดผิดจากความเป็นจริงเป็นต้นแก่สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ปฏิบัติด้วยสัจจะ การที่ตนแม้จะตกอยู่ในความพินาศ ก็ได้หวั่นไหวในการทำอุการะ ชื่อว่า ปฏิบัติด้วยอธิษฐาน การ คิดถึงแต่ประโยชน์สุขของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิบัติด้วยเมตตา การไม่คำนึงถึงความผิดปกติในความ อุการะและความเสียหาย ของสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ปฏิบัติด้วยอุเบกขา พระโพธิสัตว์ปรารภสัตว์ ทั้งหลาย ไม่มีประมาณอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ แล้วเป็นผู้สะสมบุญสมภาร และญาณสมภารอันหา ประมาณมิได้ เป็นที่รองรับอันเสมอของพระมหาโพธิสัตว์ ผู้อนุเคราะห์สรรพสัตว์ พึงทราบว่า เป็น การปฏิบัติในบารมีเหล่านี้

๓) ผลของการบำเพ็ญบารมี

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีผลของการบำเพ็ญบารมีเหล่านั้นย่อม ปรากฏเป็นรูปธรรมไปตลอดกาล แต่เป้าหมายสูงสุดของการบำเพ็ญบารมี คือได้บรรลुพระสัพพัญญุต ญาณ ดังนั้น ผู้วิจัย ขอนำเสนอผลของการบำเพ็ญบารมีออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑. ส่วนที่เป็นพระ โพธิสัตว์ ๒. ส่วนที่เป็นพระพุทธเจ้า

๑. ส่วนที่เป็นพระโพธิสัตว์

ผลในส่วนนี้ เริ่มเกิดขึ้น นับตั้งแต่พระมหาบุรุษ ได้รับพุทธพยากรณ์ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ อรรถกถาธัมมสังคณี อรรถกถาชาดก อรรถกถาอปทาน และอรรถกถาจริยาปิฎก ส่วนที่ปรากฏใน

คัมภีร์อื่นๆ ล้วนอาศัยแหล่งข้อมูลมาจากคัมภีร์อรรถกถาดังกล่าวมา ผลของการบำเพ็ญบารมีเหล่านั้น
ย่อมปรากฏเป็นรูปธรรม แก่พระโพธิสัตว์ ท่านเรียกว่า อานิสงส์ ของการได้รับพุทธพยากรณ์ ผู้วิจัยขอ
นำเสนอคำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวด้วยปาฐะมีอาทิว่า

โก อานิสีโสติ ? เย เต กตานิหารานํ โพธิสตันน—

“เอวํ สพพคสมปนนา	โพธิยา นียตา นรา,
สัสสรํ ทิมมทธานํ	กปปโกฏิสเตหิปี.
อวิจิมหิ นุปปชชนติ	ตถา โลกนตเรสุ จ,
นิชฌามตณหา ขุปปิปาสา	น โหนติ กาลกณชิกา.
น โหนติ ขุททกา ปาณา	อุปปชชนตาปี ทุกคตํ,
ชายมานา มนุสเสสุ	ขจจนธา น ภวนติ เต.
โสตเวกกลลตา นตถิ	น ภวนติ มุคปกชิกา,
อิตถิภาวํ น คจจนติ	อุภโตพยณชนปณตกา.
น ภวนติ ปริยาปนนา	โพธิยา นียตา นรา,
มุตตา อานนตริเกหิ	สพพตถ สุตโตจจรา.
มิจฉาทิฏฐิ น เสวนติ	กมมกิริยทสสนา,
วสมานาปี สคฺเคสุ	อสถณํ นุปปชเช.
สุทธาวาเสสุ เทเวสุ	เหตุ นาม น วิชชติ,
เนกขम्मณินนา สปปุริสา	วิสยุตตา ภาวาเว
จรณติ โลกตถจริยาโย	ปุเรนติ สพพปารมี”ติ. ^{๑๘๕}

ชื่อว่า อะไรเป็นอานิสงส์ พระอรรถกถาจารย์ท่านพรรณนาอานิสงส์ของพระโพธิสัตว์
ทั้งหลาย ผู้มีอภินิหารอันตนกระทำไว้แล้วอย่างนี้ว่า

นรชนทั้งหลายผู้สมบูรณ์ด้วยอวัยวะทั้งปวง ท่องเที่ยวไป
ตลอดกาลยาวนาน นับได้ร้อยโกฏีกัป เป็นผู้เที่ยงต่อโพธิญาณ
นรชนเหล่านั้น ย่อมไม่เกิดในอเวจีมหานคร และใน
โลกันตนรก ไม่เกิดเป็นนิชฌามตณทิกเปรต ขุปปิปาสิกเปรต
และกาฬัญชิกาเปรต
แม้จะเข้าถึงทุกติภูมิ ก็จะไม่เกิดเป็นสัตว์เล็ก ๆ
นียตโพธิสัตว์เหล่านั้น เมื่อบังเกิดในมนุษยภูมิ
ก็ย่อมไม่เกิดเป็นคนตาบอด
ไม่เกิดเป็นคนหูหนวกและเป็นคนใบ้ ไม่เกิดเป็น
อุกโตพยัญชนก และบัณฑิต และย่อมไม่เข้าถึงความเป็นสตรี
นียตโพธิสัตว์ทั้งหลาย แม้ยังไม่บรรลุโพธิญาณ
เป็นผู้พ้นแล้วจากอนันตริยกรรมทั้ง ๕ มีโคจรบริสุทธิ์
ในที่ทั้งปวง

^{๑๘๕} อภ.อ. (पालि) ๑ หน้า ๗๗, ข.ชา.อ. (पालि) ๑ หน้า ๖๙, ข.อป.อ. (पालि) ๑ หน้า ๖๐, ข.จริยา.อ.
(पालि) หน้า ๓๘๑

นียตโพธิสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้เชื่อกกรรมและผลของกรรม
 ไม่ส้องเสพมิจฉาภิภูฏี แม้จะบังเกิดอยู่ในสวรรค์
 ก็จะไม่เข้าถึงความเป็นสัญญาสัตตพรหม
 ย่อมไม่มีเหตุที่จะไปบังเกิดในสุทธาวาสภูมิ
 เกิดเป็นสัตว์บุรุษ ย่อมมีจิตน้อมไปในเนกขัมมะ
 ไม่ติดข้องอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมประพาสโลกัตถจริยา
 บำเพ็ญบารมีทั้งปวง^{๑๘๖}

อนึ่ง ธรรมอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมี ๑๖ อย่าง โดยนัยมีอาทิว่า ตุก่อนอานนท์ พระโพธิสัตว์ มีสติสัมปชัญญะ จุตติจากชั้นดุสิต แล้วหยั่งลงสู่มาตุคัพโภทรดังนี้^{๑๘๗} อนึ่ง บุรพนิมิต ๓๒ ประการ โดยนัยมีอาทิว่า ความหนาวเย็นย่อมปราศจากไป และความร้อนย่อมสงบระงับดังนี้^{๑๘๘} และโดยนัยมี อาทิว่า สารีบุตร เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ หมิ่นโลกธาตุนี้อย่อมหวั่นไหว สั่นสะเทือนดังนี้^{๑๘๙} หรือว่า อานิสงส์แม่อื่นใด มีอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในคัมภีร์ชาดกและคัมภีร์พุทธวงศ์เป็นต้น นั้นๆ มีอาทิอย่างนี้ว่า ความเป็นผู้ชำนาญในกรรมเป็นต้น เป็นความสำเร็จความประสงค์ของพระ โพธิสัตว์ทั้งหลาย ทั้งหมดนั้นเป็นอานิสงส์แห่งบารมีเหล่านั้น อนึ่ง พึงทราบว่ อานิสงส์มีคู่แห่ง คุณธรรม มีโอโลกะ อโหสะเป็นต้น มีประเภทตามที่ข้าพเจ้าได้แสดงมาแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง เพราะพระโพธิสัตว์เป็นผู้เสมอด้วยบิดาของสรรพสัตว์ทั้งหลาย นับตั้งแต่การ สั่งสมอภินิหาร เพื่อเสาะแสวงหาहितประโยชน์ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา นาคเรพ น่ายกย่อง และเป็น บุญเขตอย่างยิ่ง ด้วยประกอบคุณวิเศษ และโดยส่วนมาก พระโพธิสัตว์เป็นที่รักของมนุษย์และอมมนุษย์ ทวยเทพย่อมคุ้มครองรักษา สัตว์ร้ายเป็นต้นย่อมครอบงำไม่ได้ เพราะมีสันดานอันอบรมด้วยเมตต กรุณา อนึ่ง พระโพธิสัตว์บังเกิดในหมู่สัตว์ใด ย่อมครอบงำสัตว์อื่นๆ ในหมู่นั้นๆ ด้วยวรรณะ ยศ สุข พละ อธิปไตยอันยอดเยี่ยม เพราะประกอบด้วยบุญวิเศษ

เป็นผู้มีอาพารน้อย มีโรคน้อย ศรัทธาของพระโพธิสัตว์นั้นบริสุทธิ์ด้วยดี ความเพียร บริสุทธิ์ด้วยดี สติ สมาธิ ปัญญาบริสุทธิ์ด้วยดี มีกิเลสเบาบาง มีความกระวนกระวายน้อย มีความร่า ร้อนน้อย เป็นผู้ว่าง่าย เพราะมีกิเลสเบาบาง เป็นผู้มีความเคารพ อุตุน สงบเสงี่ยม อ่อนโยน ฉลาด ในการปฏิสันถาร ไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ไม่ กระด้าง ไม่ถือตัว ไม่รุนแรง ไม่ประมาท อุตุนต่อความเดือดร้อนจากผู้อื่น ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน อันตรายมีภัยเป็นต้นที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิด ในตำบลที่ตนเข้าไปอาศัยอยู่ และที่เกิดแล้วย่อมสงบระงับ ไป ทุกข์อันมีประมาณยิ่งย่อมไม่เบียดเบียน เหมือนชนเป็นอันมาก ในอบายอันเป็นสถานที่ทุกข์เกิด ย่อมถึงความสังเวชโดยประมาณอันยิ่ง เพราะฉะนั้น พึงทราบว่าคุณวิเศษเหล่านั้น มีความเป็น ทักขิณียบุคคลเสมอด้วยบิดาเป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอานิสงส์ที่พระมหาบุรุษได้แล้วในภพนั้นๆ ตามสมควร

^{๑๘๖} อภ.อ. ๑ หน้า ๗๗

^{๑๘๗} ที.ม. ๑๐/๑๗/๑๐., ม.อ. ๑๔/๒๐๐-๑/๑๖๙.

^{๑๘๘} ขุ.พุทธ. ๓๓/๘๒/๔๕๕.

^{๑๘๙} ที.ม. ๑๐/๑๒/๑๓., ม.อ. ๒๐๑/๑๗๐.

อนึ่ง แม้คุณวิเศษเหล่านี้คือ อายุสัมปทา รูปสัมปทา กุศลสัมปทา อิสสรียสัมปทา อาเทยยจนตา มหานุภาวตา อันบัณฑิตพึงทราบว่าเป็นอานิสงส์แห่งบารมีทั้งหลายของพระมหาบุรุษบรรดาคุณวิเศษเหล่านั้น ชื่อว่า อายุสัมปทา ได้แก่ ความมีอายุยืน ความดำรงอยู่นานในการบังเกิดในภพนั้นๆ ยังกุศลสมาทานตามที่เริ่มไว้ในอายุสัมปทานั้นให้ถึงที่สุด และสะสมกุศลไว้ได้มาก ชื่อว่า รูปสัมปทา ได้แก่ ความมีรูปร่างสง่างาม น่าชม น่าเลื่อมใส เป็นผู้นำมาซึ่งความเลื่อมใส น่ายกย่องของสัตว์ทั้งหลาย ที่ถือรูปเป็นประมาณ ด้วยรูปสัมปทานั้น ชื่อว่า กุศลสัมปทา ได้แก่ การเกิดในกุศลอันยิ่งใหญ่ ควรเข้าไปหา ควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้นบุคคลผู้มัวเมาด้วยความมัวเมาด้วยชาติเป็นต้น ด้วยกุศลสัมปทา ทำคนเหล่านั้นให้หมดพศด้วยเหตุนี้ ชื่อว่า อิสสรียสัมปทา ได้แก่ ความเป็นผู้มีสมบัติมาก มีศักดิ์ใหญ่ และมีบริวารมาก เป็นผู้สามารถสงเคราะห์และข่มบุคคลที่ควรข่มโดยธรรม ด้วยอิสสรียสัมปทานั้น

ชื่อว่า อาเทยยจนตา ได้แก่ ความเป็นผู้เชื่อถือได้ คือเป็นผู้นำเชื่อถืออย่างยิ่ง ได้แก่ เป็นประมาณของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเชื่อถือนั้น คำสั่งของพระโพธิสัตว์นั้นกลับกลอกไม่ได้เลย ชื่อว่า มหานุภาวตา ได้แก่ เพราะมีอานุภาพมาก คนอื่นครอบงำไม่ได้ แต่ตนเองย่อมครอบงำผู้อื่นได้โดยแท้ โดยธรรม โดยเสมอ และโดยคุณตามเป็นจริง ด้วยความที่ตนเป็นผู้มีอานุภาพอันยิ่งใหญ่ บัณฑิตพึงทราบว่าคุณวิเศษมีอายุสัมปทาเป็นต้นเหล่านี้ เป็นอานิสงส์แห่งบารมีทั้งหลายของพระมหาบุรุษ และเป็นเหตุแห่งความเจริญของบุญสมภารอันหาประมาณมิได้ และเป็นเหตุแห่งการหยั่งลงและความเจริญงอกงามของสัตว์ทั้งหลายในญาณ ๓

๒. ส่วนที่เป็นพระพุทธเจ้า

ผลแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ จนบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ เป็นพระผู้ทรงคุณอันหาประมาณมิได้ ท่านพระอรธกถาจารย์กล่าวไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

ก็ ผลนติ ? สมาสโต ตาว สมาสสัมพุทธภาโว เอตาสฺ ผลํ วิตถารโต ปน ทวตฺตีสมหาปุริสลกฺขณอสฺตีอนุพฺพชฺชน พฺยัมปภาทือนกคุณคณสมุชฺชสรูปกายสมปตฺติ อธิฐฐานสพล จตฺเวสสารชฺชฉอสถารณญาณ อฏฺฐารสาเวณิกพุทฺธธมฺมปฏฺติอนฺตาทริมาณคุณสมุทโยปฺโสภินี ฌมฺมกายสิรี. ยาวตา ปน พุทฺธคฺคณา เย อนนฺทเกหิปี กปฺเปหิ สมาสสัมพุทฺธเณนาปี วาจาเย ปริโยสาเปตุ น สกฺกา อิทฺเมตาสฺ ผลํ.^{๑๙๐}

ชื่อว่า อะไรเป็นผล ? คือ เมื่อว่าโดยย่อ ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผลของบารมีเหล่านั้น ว่าโดยพิศดาร สิรีคือธรรมกาย อันงดงามทั่วไป ซึ่งตั้งขึ้นด้วยคุณอันหาประมาณมิได้ ไม่มีที่สิ้นสุด นับตั้งแต่สมบัติแห่งร่างกาย อันรุ่งเรืองด้วยหมู่แห่งคุณไม่น้อยเป็นต้นว่า มหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ พระรัศมีวาหนึ่งโดยรอบ และอธิฐานธรรม ทศพลญาณ จตุเวสารัชชญาณ ฉอสถารณญาณ อฏฐารสาเวณิกพุทธรธรรม อนึ่ง แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่สามารถจะสรรเสริญพระพุทธรูปทั้งหลายให้สิ้นสุดลงได้ด้วยกับไม่น้อย นี่เป็นผลของบารมีเหล่านั้น สมจริงดังคำที่พระอรธกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

แม้พระพุทธเจ้า พึงสรรเสริญคุณของพระพุทธรูป
หากกล่าวแสดงกะผู้อื่นตลอดกับ กับพึงสิ้นไป

^{๑๙๐} พุ.จริยา.อ. (ปาลี) หน้า ๓๘๔

ในระหว่างเป็นเวลานาน แต่การพรรณนาคุณ
ของพระตถาคต ยังหาหมดสิ้นไปไม่ดังนี้^{๑๙๑}

ในคัมภีร์สัททนิทิสุตตมาลา ท่านพระอัครวงศาจารย์ กล่าวถึงผลที่พระผู้มีพระภาค ได้
รับมาจากการบำเพ็ญบารมี ในครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์เฉพาะส่วนที่เป็นพระสุรเสียงว่า

วิเสสโต ปน ภควโต สหุโท กบปสสทสสสาธิกานิ จตตาริ อสงเขยยานิ ปุริตทานสีลาทิ
ปารมีปัญญเณน ปริโสธิตวตถุตตา นาภิตโต ปญฺจาย สมฺภูจหนโต มหาพรมฺหโน สโร วีย ปิตตเสมหาทหิ
อปฺลิพฺพุโ วิสุทฺโธ อญฺจกสมนฺนาคโต^{๑๙๒} หุตฺวา สมฺภูจาทิ.^{๑๙๓}

แต่ว่าโดยพิเศษ พระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาค เริ่มแต่พระนาภี ไม่ถูกน้ำดี และเสมหะ
เป็นต้นรบกวน ไพเราะ สมบูรณ์ด้วยองค์ ๘ เหมือนเสียงเท้ามหาพรม เพราะสุรเสียงของพระผู้มีพระ
ภาค มีฐานเสียงอันหมดจด ด้วยบุญบารมีมีทานและศีลเป็นต้น ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาตลอดสี่อสงไขยกับ
อีกแสนกัป

๔.๒.๖ ด้านผลของกรรม

สำหรับเรื่องวิบากกรรมนี้ ท่านผู้รจนาแสดงไว้หลายครั้งหลายรอบ ตั้งแต่ครั้งยังมิได้รับ
พุทธพยากรณ์ และหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ผู้วิจัยขอสรุปนำเสนอ ให้เห็นเป็นแนวทางเพื่อ
การศึกษาดังนี้

เบื้องต้น ควรทราบลักษณะในรูปแบบต่างๆ ดังนี้ :-

คำว่า กम्म (กรรม) พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เจตนาหิ ภิกฺขเว กम्मํ วทามิ, เจตยิตฺวา
กम्मํ โกโรติ กาเยน วาจาเย มนสา^{๑๙๔}. (ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัว
กรรม บุคคล คิดแล้ว จึงกระทำความกรรมด้วยกาย วาจา ใจ) หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจา และ
คิดคำนึงทางใจ โดยองค์ธรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ประกอบกับอภิสลจิตตูปบาท และโลกียกุศลจิต
ตูปบาท ที่สำคัญควรรู้ประเภทของกรรมเพื่อกำหนดสำหรับศึกษาวิเคราะห์ต่อไป ซึ่งผู้วิจัยขอนำเสนอ
ดังนี้ :-

ท่านพระอนุรุธาจารย์แสดงเรื่องกรรมไว้โดยสังเขป ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

ชนกํ อุปตถมกํ อุปปีฬกํ อุปฆาตกญฺเจติ กิจจวเสน^{๑๙๕}.

กรรมที่ว่าด้วยอำนาจแห่งกิจ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ชนกกรรม	กรรมที่ให้ผลในปฏิสนธิกาล
(๒) อุปถัมภกรรม	กรรมที่ให้ผลโดยเข้าอุปการะต่อจากปฏิสนธิกาลไป

^{๑๙๑} ที.อ. ๑/๓๐๔/๒๕๕., ที.อ.๓/๑๔๑/๖๓., ม.อ. ๒/๔๒๕/๓๐๔., อุทาน.อ. /๕๓/๓๖๐.

^{๑๙๒} เสียงที่สมบูรณ์ ต้องประกอบด้วยองค์ ๘ คือ

วิสสุทฺถมณฺฑู วิณฺเณยฺยา สวณียาวิสารีโน,
พินฺธุ คมฺภีรํ นินฺทาที เตตฺถวมฺภฺจฺจโก สโร. (อภิธาน. คาถาที่ ๑๒๙)
เสียงมีองค์ ๘ อย่างนี้ คือ สละสลวย ไพเราะ จัดเจน
เสนาะโสต ไม่เคลือบแสบพร่า กลมกล่อม ลุ่มลึก และกังวาน

^{๑๙๓} นิตฺติสุตฺต. หน้า ๔

^{๑๙๔} อ.ฉก. (ปาฬิ) ๒๒/๖๓/

^{๑๙๕} สงฺคห. ปริเฉทที่ ๕ ข้อที่ ๕๐

- (๓) อุปปีฬกรรม   กรรมที่ให้ผลโดยเข้าไปเบียดเบียนผลของกรรมอื่นๆ
 (๔) อุปฆาตกรรม   กรรมที่ให้ผลโดยการเข้าไปตัดรอนผลของกรรมอื่นๆ

กรรมที่ว่าด้วยอำนาจแห่งปากทาน (การให้ผล) มี ๔ อย่าง คือ

- (๑) ครุกรรม   กรรมหนัก
 (๒) อาสันนกรรม กรรมที่ทำหรือระลึกได้ในเวลาใกล้สิ้นชีวิต
 (๓) อาจิณณกรรม   กรรมที่ทำอยู่เนื่อง ๆ
 (๔) กุฏัตตากรรม กรรมสามัญที่นอกจากกรรมทั้ง ๓ อย่างข้างต้น

กรรมที่ว่าด้วยปากกาล (การเสวยผล) มี ๔ อย่างคือ

- (๑) ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในภพนี้
 (๒) อุปปีชเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในลำดับต่อจากภพนี้
 (๓) อปรายเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในภพที่ ๓ จากภพนี้ไป
 (๔) อโหสิกรรม   กรรมที่ไม่ให้ผล

กรรมที่ว่าภูมิแห่งการให้ผล มี ๔ อย่าง คือ อกุศลกรรม กามาวจรกุศลกรรม รูปาวจรกุศลกรรม อรูปาวจรกุศลกรรม

ในที่นี้กล่าวเฉพาะอกุศลกรรม และโลภียกุศลกรรมเท่านั้น เพราะเป็นกรรมที่นับเนื่องเข้าไปในสมุทัยสัง หรือจัดเป็นสมุทัยธรรม เพราะเป็นเหตุแห่งการเข้าถึงปฏิสนธิและปวัตติใน ๓๑ ภูมิตามสมควรแก่เจตนากรรมที่ทำ ที่สั่งสมไว้

ในกรรมดังกล่าวมานี้ กุศลเจตนา หรืออกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นขณะทำกายกรรม วจีกรรม หรือมนกรรม เรียกว่า สหชาตกรรม ที่ดับลงแล้วเรียกว่านันทกณิกกรรม พร้อมทั้งจะให้ผล และนันทกณิกกรรมนั้น เฉพาะในกายกรรมเป็นต้น เมื่อว่าโดย

- กิจ ย่อมทำหน้าที่เป็นชนกรรม อุปัตถัมภกรรม อุปปีฬกรรม หรืออุปฆาตกรรม ทั้งฝ่ายกุศล-อกุศลกรรม

- ปากทาน คือ การให้ผล เป็น ครุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม กุฏัตตากรรม ทั้งฝ่ายกุศล-อกุศลกรรม

- ปากกาล คือ เวลาเสวยผล เป็นทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม อุปปีชเวทนิยกรรม อปรายเวทนิยกรรม และอโหสิกรรม ทั้งฝ่ายกุศล-อกุศลกรรม

- ภูมิแห่งการให้ผล กายกรรม วจีกรรม เป็นอกุศลกรรม และกามาวจรกุศลกรรม สำหรับมนกรรมเป็นได้ทั้งอกุศลกรรม กามาวจรกุศลกรรม รูปาวจรกรรม อรูปาวจรกรรม

การที่จะเข้าใจเรื่องกรรมให้กระจ่าง ผู้วิจัยขอนำเสนอลำดับการเกิดวิถิจิตของสัตว์โลกไว้เป็นเบื้องต้นดังนี้

ปกติของสัตว์โลก ผู้บังเกิดในจตุโวการภูมิ และปัญจโวการภูมิ ย่อมมีความเป็นไปแห่งวิถิจิต ที่เรียกว่า ปัญจทวารวิถิจิต และมนทวารวิถิจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิต และดำเนินไปจนถึงจุติ ในภพนั้นๆ トラบเท่าที่ยังไม่ปรินิพพาน ในที่นี้จะกล่าวถึงวิถิจิตของสัตว์โลกในปัญจโวการภูมิ เฉพาะกามาวจรบุคคล ซึ่งมีวิถิจิตเกิดได้ ๒ อย่างคือ ปัญจทวารวิถิจิต และมนทวารวิถิจิต

ธรรมดากามาวจรวิถิจิต ทั้งสองประเภทคือ ปัญจทวารวิถิจิต และมนทวารวิถิจิต ย่อมเกิดขึ้นสลับกันไป ตามเหตุ ตามปัจจัยอันเหมาะสม

เพื่อความเข้าใจวิถีจิต ผู้วิจัยขอนำเสนอกิจ คือหน้าที่ของจิตโดยย่อดังต่อไปนี้
 จตุภูมิจิต เมื่อเกิดขึ้นย่อมทำหน้าที่เหมือนกันบ้าง ต่างกันบ้าง โดยกิจนั้นมี ๑๔ อย่าง
 ดังนี้

๑. ปฏิสนธิกิจ จิตที่ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ มี ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตจิต ๙

๒. ภาวังกิจ จิตที่ทำหน้าที่รักษากภ มี ๑๙ ดวง คือจิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ์นั่นเอง

๓. อาวัชชนกิจ จิตที่ทำหน้าที่อาวัชชนะ มี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต และมโนทวาราวชชนจิต

๔. ทัสสนกิจ จิตที่ทำหน้าที่เห็น (รู้รูป) มี ๒ ดวง คือ จักขุวิญญาณจิต ๒

๕. สวณกิจ จิตที่ทำหน้าที่ได้ยิน (รู้เสียง) มี ๒ ดวง คือ โสทรวินญาณจิต ๒

๖. ขายนกิจ จิตที่ทำหน้าที่สูดกลิ่น (รู้กลิ่น) มี ๒ ดวง คือ ฆานวิญญาณจิต ๒

๗. สายนกิจ จิตที่ทำหน้าที่ลิ้มรส (รู้รส) มี ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญาณจิต ๒

๘. ผุสนกิจ จิตที่ทำหน้าที่กระทบอารมณ์ (รู้สัมผัส) มี ๒ ดวง คือ กายวิญญาณจิต ๒

๙. สมปฏิจฉนกิจ จิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ มี ๒ ดวง คือ สัมปฏิจฉนจิต ๒

๑๐. สนตฺรณกิจ จิตที่ทำหน้าที่ไตร่สวนอารมณ์มี ๓ ดวง คือ อุเบกขาสันตฺรณจิต ๒
 โสมนัสสันตฺรณจิต ๑

๑๑. วัณฐัพพณกิจ จิตที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ มี ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ขณะ
 ทำหน้าที่วัณฐัพพะในปัญจทวารวิถี

๑๒. ชวนกิจ จิตที่ทำหน้าที่เสพรสอารมณ์ มี ๕๕ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ หลหิตูปาทจิต ๑
 มหากุศลจิต ๘ มหาภิรยาคิต ๘ มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตภิรยาคิต ๙ อภิญญาคิต ๒ โลกุตตรจิต ๘

๑๓. ตทารมณณกิจ จิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนจิต มี ๑๑ ดวง คือ สันตฺรณจิต ๓
 มหาวิปากจิต ๘

๑๔. จุติกิจ จิตที่ทำหน้าที่เคลื่อนจากจากภพ มี ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตฺรณจิต ๒ มหาวิ
 ปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิตจิต ๙

เมื่อทราบถึงหน้าที่ของจิตแล้วควรทราบฐานที่ตั้งของจิตซึ่งเกิดขึ้นทำหน้านั้น ด้วยอำนาจ
 จิตนิยามโดยย่อมี ๑๐ และโดยพิศดารมี ๒๕ ดังนี้

๑. ปฏิสนธิฐาน ระหว่างจตุตจิต กับภาวังกิจ

๒. ภาวังก์ฐาน ระหว่างปฏิสนธิจิต กับอาวัชชนจิต ที่เกิดต่อจากมรณาสันนวิถิ จนถึงภวนิ
 กันตโลกขณะวิถิ ระหว่างตทารมณณจิต กับอาวัชชนจิตในระหว่างตทารมณณวารวิถิกับวิถิอื่นๆ ที่
 เกิดติดต่อกัน ระหว่างชวนจิต กับ อาวัชชนจิต ในระหว่างชวนวารวิถิกับวิถิอื่นๆ ที่เกิดติดต่อกัน
 ระหว่างวัณฐัพพณจิต กับอาวัชชนจิต ในระหว่างปัญจทวารวิถี ที่เป็นวัณฐัพพณวาระ กับวิถิอื่นๆ ที่
 เกิดติดต่อกันระหว่างตทารมณณจิต กับจตุตจิตในมรณาสันนวิถิ ที่เป็นตทารมณณวาระระหว่างชวนจิต
 กับ จตุตจิต ในมรณาสันนวิถิ ที่เป็นชวนวาระ

๓. อาวัชชนฐาน ระหว่างภาวังกิจกับปัญจวิญญาณจิต ในปัญจทวารวิถีระหว่างภาวังกิจ
 กับชวนจิต ในมโนทวารวิถี

๔. ปัญจวิญญาณฐาน ระหว่างอาวัชชนจิตกับสัมปฏิจฉนจิต ในปัญจทวารวิถี

๕. สัมปฏิจนฐาน ระหว่างวิญญานจิต กับสันตริณจิต ในปัญจทวารวิถี
 ๖. สันตริณฐาน ระหว่างสัมปยุตจิต กับโฆฐัพพนจิต ในปัญจทวารวิถี
 ๗. โฆฐัพพนฐาน ระหว่างสันตริณจิต กับชวนจิต ในปัญจทวารวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระ และชวนวาระระหว่างสันตริณจิต กับภวังคจิต ในปัญจทวารวิถี ที่เป็นโฆฐัพพนวาระ

๘. ชวนฐาน ระหว่างโฆฐัพพนจิต กับตทารัมมณจิต ในปัญจทวารวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระ ระหว่างโฆฐัพพนจิต กับภวังคจิต ในปัญจทวารวิถี ที่เป็นชวนวาระ ระหว่างโฆฐัพพนจิต กับ จุติจิต ในปัญจทวารมรณาสันนวิถีที่เป็นชวนวาระ ระหว่างมโนทวาราวชชนจิต กับตทารัมมณจิต ใน กามชวนมโนทวารวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระ ระหว่างมโนทวาราวชชนจิต กับภวังคจิต ในกามชวนมโน ทวารวิถี ที่เป็นชวนวาระ ระหว่างอวชชนจิต กับจุติจิต ในมโนทวารมรณาสันนวิถี ที่เป็นชวนวาระ

๙. ตทารัมมณฐาน ระหว่างชวนจิต กับภวังคจิต ในปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถีที่เป็นต ทารัมมณวาระ ระหว่างชวนจิต กับจุติ ในมรณาสันนวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระ

๑๐. จุติฐาน ระหว่างตทารัมมณจิต กับปฏิสนธิจิตในมรณาสันนวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระ ระหว่างชวนจิตกับปฏิสนธิจิต ในมรณาสันนวิถี ที่เป็นชวนวาระ ระหว่างภวังคจิต กับปฏิสนธิจิต ใน มรณาสันนวิถีเมื่อทราบกิจ (หน้าที่ของจิต) ๑๔ อย่าง และฐาน ๑๐ แล้ว จะสามารถอ่านวิถีจิตได้เป็น อย่างดีปัญจทวารวิถีจิต เกิดขึ้นโดยปัญจารมณอย่างใดอย่างหนึ่ง มีรูปารมณเป็นต้นเป็นอารมณ ใน จักขุทวารวิถีนั่น เบื้องต้น ควรทราบก่อนว่า การที่ตาจะเห็นรูปได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

(๑) จักขุปาทติ	(๒) มีรูปารมณ
(๓) มีแสงสว่าง	(๔) มีมนสิการ

ดังคำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

จักขุทวาราทิสฺส หิ อุปุปชฆานานํ จกฺขุวิญญานาทินํ จกฺขุรูปอาโลกมนสิการาทโย ปจฺจยา มหาปกรณํ จ “เหตุปัจจโย อารมณปัจจโย” ตีอาทินา นเยน จตฺตวิสติ ปจฺจยา วุตตา^{๑๙๖}.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสปัจจัย ๔ มีจักขุ รูป อาโลกะ และมนสิการเป็นต้น ที่เกิดขึ้น ทางจักขุทวาร เป็นต้น และตรัสปัจจัย ๒๔ ในมหาปกรณ โดยนัยเป็นต้นว่า เหตุปัจจโย อารมณปัจจ โย ดังนี้ บรรดาปัจจัยทั้ง ๒๔ เหล่านั้น

อนึ่ง คำว่า มนสิการนั้น ท่านกล่าวว่า มี ๓ ประการ คือ

สวาย อารมณปฏิปาทโก วิถีปฏิปาทโก ชวนปฏิปาทโกติ ตปฺปกาโร^{๑๙๗}.

ธรรมที่ชื่อว่ามนสิการ เพราะทำจิตให้ขึ้นสู่วิถีจากภวังคจิต มนสิการนี้นั้น มี ๓ ประการ คือ

(๑) อารมณปฏิปาทกะ	(สังขาร)
(๒) วิถีปฏิปาทกะ	(ปัญจทวาราวชชนจิต)
(๓) ชวนปฏิปาทกะ	(มโนทวาราวชชนจิต)

แม้ว่าวิถีจิต ที่เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยปกติทั่วไป ตามเหตุปัจจัยที่เข้าอุดหนุน ทางปัญจทวาร ว่าโดยอารมณ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) อติมหันตารมณ	อารมณที่ล่วงเลยไป ๑ ขณะจิต

^{๑๙๖} อภ.อ. ๑/๑/๑๐๖.

^{๑๙๗} อภ.อ. ๑/๑/๑๘๓.

(๒) มหันตารมณ	อารมณ์ที่ล่วงเลยไป ๒ ขณะจิต
(๓) ปริตตารมณ	อารมณ์ที่ล่วงเลยไปตั้งแต่ขณะจิตที่ ๔ จนถึงขณะจิตที่ ๙
(๔) อติปริตตารมณ	อารมณ์ที่ล่วงเลยไปจนถึง ๑๐ ขณะจิต

ว่าโดยวิสัยปวัตติ (ความเป็นไปแห่งอารมณ์ของวิถิจิต) มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ตทาร์มณวาระ	ภวังคจิตย่อมเกิดขึ้นต่อจากตทาร์มณจิต
(๒) ขวนวาระ	ภวังคจิตย่อมเกิดขึ้นต่อจากจิต
(๓) โวภูฏัพพนวาระ	ภวังคจิตย่อมเกิดขึ้นต่อจากโวภูฏัพพนจิต
(๔) โมฆวาระ	ภวังคจิตเท่านั้น ย่อมเป็นไป

ทางมโนทวาร มี ๒ วาระ คือ

(๑) วิภูตารมณ	อารมณ์ที่ปรากฏชัด
(๒) อวิภูตารมณ	อารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัด

พระอรรถกถาจารย์แสดงความต่างกัน ระหว่างอายุของรูป กับ นามไว้ด้วยคำว่า

กถิ ? อุปปาตติตักขณน ขณตตยิ เอกจิตตักขณน นาม.

ตานิ ปน สตตรส จิตตักขณานิ รูปมมานมายู^{๑๙๘}.

วิสัยปวัตติเป็นอย่างไร ? คือ ขณะทั้ง ๓ ด้วยการจำแนกเป็นอุปาทขณะ วิถีขณะ และภังคขณะ ชื่อว่า จิตตักขณะหนึ่งๆ

อนึ่งจิตตักขณะ ๑๗ ขณะเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นอายุของรูปธรรม

ในที่นี้ ผู้วิจัยขอเสนอลำดับการเกิดปัญจทวารวิถี ประเภทอติมหันตารมณ ตทาร์มณวาระ พร้อมตทณวัตติกมโนทวารวิถี สุตมโนทวารทั้งที่เป็นกามวิถี ประเภทวิภูตารมณ และอัปปนาวิถี ของพระโสดาบันในมนุษยภูมิ เฉพาะในปวัตติกาล พอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

สำหรับปัญจทวารวิถี ผู้วิจัยขอนำเสนอลำดับการเกิดของจักขุทวารวิถี พร้อมตทณวัตติกมโนทวารวิถีเป็นตัวอย่าง ดังนี้

อติมหันตารมณ ตทาร์มณวาระ ที่เรียกว่า อติมหันตารมณ เพราะรูปารมณที่ปรากฏชัดซึ่งผ่านไปขณะจิตหนึ่ง มาสู่คลองแห่งจักขุ ยังมีอายุอีก ๑๖ ขณะจิต ที่เรียกว่า ตทาร์มณวาระ รูปารมณนั้น ยังมีอายุพอให้ตทาร์มณจิต ๒ ขณะ เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อได้อีก ซึ่งมีลำดับการเกิดด้วยอำนาจจิตตนิยาม^{๑๙๙} ดังนี้

ภ ภ น ท ป จัก สัม สัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ช ต ภ ภ^{๒๐๐}

ในมโนทวารมีวิถิจิต ๒ ประเภท คือ ตทณวัตติกมโนทวาร และสุตมโนทวาร นักศึกษา พึงทราบว่ ในมโนทวาร ย่อมไม่มีการกระทบอารมณ์ (แต่)อารมณ์ทั้งหลาย ย่อมมาปรากฏในมโนทวารโดยปราศจากการกระทบ ดังนั้น ความเป็นไปแห่งวิถิจิตจึงมีได้

ตทณวัตติกมโนทวารวิถี ว่าโดยประเภท มี ๔ ว่าโดยวาระมี ๒ คือ

๑. อติตักคณวิถี ตทาร์มณวาระ หรือ ขวนวาระ
๒. สมุทคคณวิถี ตทาร์มณวาระ หรือขวนวาระ

^{๑๙๘} อภ. สงคห. ปริจเฉทที่ ๔ ข้อ ๘-๙

^{๑๙๙} ดูภาคผนวก ก ข้อ ๑

^{๒๐๐} ดูภาคผนวก ก ข้อ ๒

๓. อัถลักคคหณวิถี หรือนามัคคหณวิถี ขวนวาระ

๔. นามัคคหณวิถี หรืออัถลักคคหณวิถี ขวนวาระ

ตทณวัตติกมโนทวารวิถี ที่เกิดต่อจากปัญจทวารวิถีมียักขุทวารวิถีเป็นต้น มี ๔ วิถีคือ

๑) อัถลักคคหณวิถี เป็นวิถิจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รับอติวิภูตารมณ ซึ่งเป็นอติรูปารมณที่ปรากฏชัดมากทางใจ

๒) สมุหัคคหณวิถี เป็นวิถิจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รวบรวมนทุกๆ ส่วนของอติวิภูตารมณ ซึ่งเป็นอดีต ที่เกิดต่อจากอัถลักคคหณวิถี

๓) อัถลักคคหณวิถี เป็นวิถิจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รับรู้รูปร่างสัณฐาน อันเป็นที่ตั้งของรูปารมณ ซึ่งเป็นอติถบัญญัติ ที่เกิดขึ้นต่อจากสมุหัคคหณวิถี

๔) นามัคคหณวิถี เป็นวิถิจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รับรู้ชื่อของรูปารมณนั้น อันเป็นนามบัญญัติอันเป็นไปตามโวหารที่ชาวโลกเรียกขานกัน ที่เกิดขึ้นต่อจากอัถลักคคหณวิถี

อัถลักคคหณวิถี และสมุหัคคหณวิถี เป็นตทารัมมณวาระได้ ถ้าเกิดต่อจาก จักขุทวารวิถี ชนิดอติมหันตารมณ ตทารัมมณวาระ เพราะวิถิจิตทั้งสองนี้ มีรูปคือสีต่างๆ เป็นอารมณ ส่วนอัถลักคคหณวิถี และนามัคคหณวิถี แม้จะเกิดต่อจากจักขุทวารวิถีชนิดอติมหันตารมณ ตทารัมมณวาระก็ตาม ก็เป็นได้แค่ขวนวาระเท่านั้น เพราะวิถิจิตทั้งสองนี้รับบัญญัติเป็นอารมณ

อัถลักคคหณวิถี มีลำดับการเกิดขึ้นดังนี้

ภ ภา น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภ ภา

ว่าโดยองค์ธรรม เฉพาะ ม = มโนทวาราวชชนจิต เกิดขึ้นทำหน้าที่อาวัชชนจิต หรือที่เรียกว่า ขวนปฏิบัติทกะ จากนั้น

สมุหัคคหณวิถี มีลำดับการเกิดขึ้นดังนี้

ภ ภา น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภ ภา

นามัคคหณวิถี มีลำดับการเกิดขึ้นดังนี้

ภ ภา น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ ภา

อัถลักคคหณวิถี มีลำดับการเกิดขึ้นดังนี้

ภ ภา น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ ภา

สำหรับนามัคคหณวิถี กับอัถลักคคหณวิถีทั้งสองนี้ อาจเกิดสลับกันได้ ถ้าผู้นั้นเข้าใจอรรถบัญญัติก่อนนามบัญญัติ

ตทณวัตติกมโนทวารวิถี ทั้ง ๔ เหล่านี้ เกิดขึ้นมากมายนับแสนนับล้านรอบ ไม่อาจคำนวณนับได้แน่นอน อย่างไรก็ตาม ทั้ง ๔ วิถีดังกล่าวมาล้วนมีกามชวนจิตเกิดได้อย่างมาก ๗ ขณะ

สุทธมโนทวารวิถี ตทารัมมณวาระ มีลำดับการเกิดขึ้นของจิตตูปาทดังต่อไปนี้

ภ ภา น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภ ภา

สุทธมโนทวารวิถี ขวนวาระ มีลำดับการเกิดขึ้นของจิตตูปาทดังต่อไปนี้

ภ ภา น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภ ภา

สำหรับสุทธกามาวจรมโนทวารวิถี สามารถรับอารมณได้ทั้ง ๖ จึงมีได้ทั้งวิภูตารมณ ตทารัมมณวาระ และวิภูตารมณขวนวาระ

อัปนาวิธี มี ๗ คือ ๑. อาทิกัมมิกฆานวิธี ๒. ฆานสมาปัตติวิธี ๓. อภิญญาวิธี ๔. มัคควิธี ๕. ปัจจเวกขณวิธี ๖. ผลสมาปัตติวิธี ๗. นิโรธสมาปัตติวิธี

๑. อัปนาวิธีอันได้ชื่อโดยนามบัญญัติว่า อาทิกัมมิกฆานวิธี หมายถึงการบรรลุฆานครั้งแรก พระอรรถกถาจารย์ แสดงลำดับการเกิดดังนี้

คหิตาคหณเนตถ	ปริกมมปุปนาทิกัม
หุติยํ อุปะจารํ ตํ	ตติยํ อนุโลมกัม.
จตุตถํ โคตรฎุ ทิฏฐํ	ปญจมํ อปุปนามโน
ปฐมํ อุปะจารํ วา	หุติยํ อนุโลมกัม.
ตติยํ โคตรฎุ ทิฏฐํ	จตุตถํ อปุปนามโน
จตุตถํ ปญจมํ วาติ	อปเปติ น ตโต ปร ^{๒๐๑} .

โดยการไม่ถือเอาชื่อซ้ำกันในขวนจิตเหล่านี้ ขวนจิตดวงที่ ๑ ชื่อว่า บริกรรม ดวงที่ ๒ ชื่อว่า อุปะจาระ ดวงที่ ๓ ชื่อว่า อนุโลม ดวงที่ ๔ ชื่อว่า โคตรฎุ ดวงที่ ๕ ชื่อว่า อัปนา อีกนัยหนึ่ง ดวงที่ ๑ ชื่อว่า อุปะจาระ ดวงที่ ๒ ชื่อว่า อนุโลม ดวงที่ ๓ ชื่อว่า โคตรฎุ ดวงที่ ๔ ชื่อว่า อัปนา ขวนจิตดวงที่ ๔ หรือที่ ๕ ย่อมถึงอัปนาได้ ขวนจิตถัดจากนั้นไปไม่ถึงอัปนา

ท่านพระคันธสารเถระขยายความไว้อย่างนี้

ฆานวิธีของมณฑบุคคลมี ๕ ขณะ คือ บริกรรม อุปะจาระ อนุโลม โคตรฎุ และฆาน ส่วนฆานวิธีของติกบุคคลมี ๔ ขณะ คือ อุปะจาระ อนุโลม โคตรฎุ และฆาน ขวนจิตเหล่านี้ คือ บริกรรม อุปะจาระ อนุโลม และโคตรฎุ เป็นกามาวจรขวนจิตที่เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ หรือมหาภิริยา-ญาณสัมปยุตตจิต ๔

จากปาฐะของพระอรรถกถาจารย์ และคำของท่านพระคันธาสาระ จึงสามารถรู้ได้ว่า อาทิกัมมิกฆาน มีลำดับการเกิดดังนี้

ภ ภ น ท ม ปริ อุ อนุ โค ฌ ภ ภ

ในวิธีนี้ ภาวักหน้าและภาวักหลัง ได้แก่ มหาวิปากจิตญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้นทำหน้าที่ภาวัก มโนทวาราริขณจิต เกิดขึ้นทำหน้าที่อาวัชขณจิต หรือที่เรียกว่า ขวนปฏิปาทกะ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้น เป็นขวนะ ทำหน้าที่ปริกรรม อุปะจาร อนุโลม และโคตรฎุ โดยมีกสิณบัญญัติเป็นต้นเป็นอารมณ์ ฆานจิตเกิดขึ้นครั้งเดียว

๒. ฆานสมาปัตติวิธี หมายถึงการเข้าฆานที่เคยบรรลุแล้วในสมัยต่อๆ มา มีลำดับการเกิดอย่างนี้

ภ ภ น ท ม ปริ อุ อนุ โค ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ ภ ภ

ในวิธีนี้ ภาวัก หน้า และภาวักหลัง เป็นต้น เหมือนอาทิกัมมิกฆาน ต่างกันที่ ฆานจิต ทำหน้าที่ขวนะมีกสิณบัญญัติเป็นต้นเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นติดต่อกัน นานเท่าที่ตนอธิษฐานไว้ (อธิษฐานวสี) ภาวักจิตจะเกิดขึ้น เมื่อครบกำหนดเวลาตามที่อธิษฐานไว้

^{๒๐๑} อภิ.วตาร. คาถาที่ ๙๐๐-๙๐๒

๓. สำหรับอภิญญาวิธีนี้ สามารถเกิดแก่พระโสดาบันได้ ถ้าท่านผู้นั้น มีคุณสมบัติพร้อม ซึ่งมีลำดับการเกิดดังนี้

ภ ภา น ท ม ปริ อุ ญ โค ภิญ ภา ภา

คำว่า ภิ ใช้เป็นคำย่อของคำว่า กุศลอภิญญา พระภิกษุอาจารย์กล่าวว่า กุศลอภิญญา ประกอบด้วยองค์สามเสมอจนตถกณานในมานจตุกกนัย และกับปัญจกณานในมานปัญจกนัย และ กุศลอภิญญา เป็นจิตไม่มีวิบาก เพราะไม่มีอาเสวนปัจจัย

พระภิกษุอาจารย์กล่าวถึงอารมณ์ของกุศลอภิญญาไว้ว่า

อภิญญากุศลจิต ย่อมรับเอากามาวจรวิบากเป็นอารมณ์ ในเวลาที่ปุถุชนหรือพระเสกษะระลึกถึงผลบุญของตนหรือผู้อื่น ในเวลา รู้จิตของบุคคลอื่น ในเวลา รู้ว่าบุคคลย่อมเสวยผลอย่างนี้ ในมนุษยโลกหรือเทวโลก เพราะกระทำกรรมอย่างนี้ไว้ และในเวลา รู้ว่าจักได้เสวยผลบุญมีทานเป็นต้นในอนาคต

๔. อัปนาวิธีอันได้ชื่อโดยนามบัญญัติว่า โสดาปัตติมรรควิธีนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงลำดับการเกิดไว้ด้วยสังคหคาถาว่า

เอกุสสาเสวนํ นตถิ	ตสฺมา เทว อนุโลมกา
เตหิ อาเสวนํ ลหุธา	ตตฺยํ โหติ โคตรภู.
จตุตถํ มคฺคจิตตํ ตู	ตสฺมา ตีณิ ผลานิ หิ
อนุโลมา ตโย โหนติ	จตุตถํ โหติ โคตรภู.
ปญฺจมํ มคฺคจิตตตฺถ	ผลานิ เทว ตโต ปน
สตฺตจิตตปรมาว	เอกาวิชฺชนวฺธิ หิ ^{๒๐๒} .

อาเสวนปัจจัยย่อมไม่มีแก่จิตดวงหนึ่ง ดังนั้นจึงเกิดอนุโลมจิต ๒ ดวง [อุปจาระ อนุโลม] จิตดวงที่ ๓ เป็นโคตรภู เพราะได้รับอาเสวนปัจจัยจากอนุโลมจิตเหล่านั้น จิตดวงที่ ๔ เป็นมรรคจิต จึงมีผลจิต ๓ ดวง [สำหรับติกขบุคคล] [แต่สำหรับมันทบุคคล] มีอนุโลมจิต ๓ ดวง [ปริกรรม อุปจาระ อนุโลม] จิตดวงที่ ๔ เป็นโคตรภู และจิตดวงที่ ๕ เป็นมรรคจิต จึงมีผลจิต ๒ ดวง เพราะวิถีจิตที่มีอาวัชชนะเดียวกันย่อมมีชวนจิต ๗ ดวงเป็นอย่างมาก

จากปาฐะนี้ สามารถรู้ถึงลำดับการเกิดโสดาปัตติมรรควิธีดังนี้

ภ ภา น ท ม ปริ อุ ญ โค ม ผ ผ ภา

ในวิธีนี้ ภาวนาหน้าและภาวนาหลัง ได้แก่ มหาวิปากจิตญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้น ทำหน้าที่รักษาภพ โดยมีอารมณ์ ๖ ที่เรียกว่ากรรม กรรมนิमित หรือคตินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

อาวัชชนะจิต ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต เกิดขึ้นทำหน้าที่อาวัชชนะ โดยมีรูปหรือนามเป็นอารมณ์

^{๒๐๒} อภิ.วตาร. คาถาที่ ๑๓๔๑-๑๓๔๓

ปริกรรมจิต อุปจารจิต และอนุโลมจิต ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้น เกิดขึ้นทำหน้าที่ขณะ โดยมีรูปหรือนามเป็นอารมณ์

โคตรภูจิต ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้นทำหน้าที่ขณะ โดยมีนิพพานเป็นอารมณ์

มรรคจิต ได้แก่ โสตาปัตติมรรคจิตเกิดขึ้น ทำหน้าที่ขณะ ประหาณสักกายทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ และสัลลัปตปรามาสสังโยชน์ได้โดยสมบูรณ์ประหาณ ละระคะโทสะโมหะชนิดอบายคมนิยะ ได้โดยเด็ดขาด ทั้งทำกิเลสที่เหลือให้เบาบางด้วยอำนาจตณฺฑกรณปหาน โดยมีนิพพานเป็นอารมณ์

ผลจิต ได้แก่ โสตาปัตติผลจิตเกิดขึ้น ด้วยอำนาจเป็นอนันตรูปนิสสยปกตะวิปากจิต โดยมีนิพพานเป็นอารมณ์

๕. ปัจจเวกขณวิถิ มี ๒ อย่างคือ

(๑) ปัจจเวกขณวิถิ ที่เกิดขึ้นพิจารณาองค์ฌาน ๕ ในปฐมฌาน องค์ฌาน ๔ ในทุติยฌาน องค์ฌาน ๓ ในตติยฌาน องค์ฌาน ๒ ในจตุตถฌาน และองค์ฌาน ๒ ในปัญจฌาน ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ด้วยสังคหาคาว่า

ตโต ภวํคํ ฉินฺทิตฺวา	ปัจจเวกฺขนฺเหตฺกํ
อวชฺชนํ ตโต ฌาน-	ปัจจเวกฺขนฺมานสํ ^{๒๐๓} .
ต่อจากนั้น อวชชนจิตอันเป็นเหตุแห่งการพิจารณา	
ย่อมตัดกระแสวิงแล้วเกิดขึ้น หลังจากนั้นจิตที่พิจารณา	
[องค์]ฌานย่อมเกิดขึ้น	

ท่านพระคันธสารเถระ ขยายความไว้โดยย่อว่า

ปัจจเวกขณวิถิที่มีมโนทวารวชชนจิต ๑ ครั้ง มหากุศลหรือมหากิริยาขณะ ๗ ครั้ง ก็เกิดขึ้นหลายๆ รอบทำการพิจารณาองค์ฌานทั้ง ๕ โดยเฉพาะๆ ว่าเป็นวิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตาเสมือนผู้ที่ตื่นจากหลับ แล้วพิจารณาความฝันของตนว่าได้ฝันเรื่องอะไรบ้าง ซึ่งมีลำดับการเกิดดังนี้

ภ ภา น ท ม ช ช ช ช ช ช ภ ภา

(๒) ปัจจเวกขณวิถิ ของพระโสดาบัน ท่านพระอรรถกถาจารย์ แสดงการลำดับการเกิดไว้ด้วยสังคหาคาว่า

ตโต ภวํคํ ฉินฺทิตฺวา	มคฺคเปกฺขนฺเหตฺกํ
อุปฺปชฺชติ มโนทวาเร	อวชฺชนมโน ปน.
ต่อจากนั้น มโนทวารวชชนจิตอันมีเหตุคือการพิจารณามรรค	
ย่อมเกิดขึ้นตัดกระแสวิง	
ตสมิํ นินฺรุเธ มคฺคสส	ปัจจเวกฺขนฺสณฺญิตา
ชวนานิ หิ ชายนฺเต	สตฺเตว ปฏิปาทิยา ^{๒๐๔} .
เมื่อจิตดังกล่าวดับไปแล้ว ชวนจิต ๗ ดวงที่หมายรู้กันว่า	

^{๒๐๓} อภ.วตาร. คาถาที่ ๙๐๘

^{๒๐๔} อภ.วตาร. คาถาที่ ๑๓๔๕-๖

เป็นการพิจารณามรรค ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ
และท่านได้แสดงธรรมที่เป็นภูมิแห่งการพิจารณาไว้ด้วยสังคคาถาว่า

มคโค ผล ปหีนา จ   กิเลส อวสิฏฐกา
นิพพานญเจติ ปญเจเต   ปจจเวกขณภูมิโย^{๒๐๕}.

“ธรรมที่เป็นภูมิแห่งการพิจารณา มี ๕ อย่างเหล่านี้ คือ
มรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และพระนิพพาน
อาศัยปาฐะที่พระอรรถกถาจารย์ไว้แล้วนี้ จึงทราบว่ ปจจเวกขณวิธีของพระโสดาบัน
เกิดขึ้นพิจารณา มรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละได้แล้ว และกิเลสที่ยังเหลืออยู่ มีลำดับการเกิดดังนี้

ภ ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ภ ภ

ลำดับการเกิดขึ้นของวิถิจิตนี้ จะเห็นว่า เหมือนกับลำดับการเกิดขึ้นของสุทธมโนทวารวิถิ
เพียงแต่วิถินี้ เกิดขึ้นทำหน้าที่เฉพาะอย่าง มีโสดาปัตติมรรคจิตเป็นต้นเป็นอารมณ์ และเกิดขึ้น
มากมายอาจหลายร้อย หลายพันรอบ จนกว่าการพิจารณาจะเสร็จสิ้น

๖. ผลสมাপัตติวิถิ พระโสดาบัน เมื่อต้องการหลีกเร้นจากกามอารมณ์ หรือเพื่อบรรเทา
ร่างกายจากอาการอ่อนล้า และอาการอาพาธ ย่อมเข้าผลสมาบัติ ซึ่งมีลำดับการเกิดดังนี้

ภ ภ น ท ม ปริ อุ โค ผ ผ ผ ฯลฯ ผ ผ ภ ภ

ในผลสมาปัตติวิถินี้ ภวังค์ ภวังค์หลัง เหมือนที่กล่าวมาแล้ว มโนทวาราวชชนะเกิดขึ้นทำ
หน้าที่อวชชนะ หรือที่เรียกว่า ชวนปฏิบัติทกะ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้น
ทำหน้าที่ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โดยมีรูป หรือนามเป็นอารมณ์ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง
ใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้นทำหน้าที่โคตรภู โดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ จากนั้น โสดาปัตติผลจิต เกิดขึ้นทำ
หน้าที่ชวนะมีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นติดต่อกัน นานเท่าที่ทนอธิษฐานไว้ (อธิษฐานวสี) ภวังคจิต
จะเกิดขึ้น เมื่อครบกำหนดเวลาตามที่อธิษฐานไว้

๗. นิโรธสมาปัตติวิถิ พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ ที่ได้สมาบัติ ๘ เท่านั้น จึงจะสามารถ
เข้าได้ เบื้องต้น ภิกษุผู้ประสงค์จะเข้านิโรธสมาบัติ ต้องเข้าปฐมฌาน ออกแล้วทำนิโรธสมาบัติวิปัสสนา
คือการพิจารณาสังขารทั้งหลายในปฐมฌานนั้น โดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็น
อนัตตา จากนั้นเข้าทุติยฌาน ฯลฯ เข้าอาภิกขุจัญญายตนะ ออกแล้วทำบุพกิจ ๔ อย่าง คือ

๑. นานาพัทธวิโกปนนะ ไม่ยั้งพัสดุที่เนื่องด้วยภิกษุต่างรูปให้กำเริบ
๒. สังฆปฏิมานนะ การรอคอยแห่งสงฆ์
๓. สตูปักโกสนนะ การคำนึงถึงการรับสั่งให้หาแห่งพระศาสดา
๔. อัชธานปริเนท การกำหนดกาลแห่งชีวิต

เมื่อทำบุพกิจเสร็จแล้ว จึงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ ต่อนั้นล่วงไปวารจิต ๑ หรือ ๒
เธอก็เป็นผู้ไม่มีจิต ได้สัมผัส (คือบรรลุ) นิโรธ เวลาออกสำหรับพระอนาคามี การออกมีด้วยความ
เกิดขึ้นแห่งอนาคามีผล สำหรับพระอรหันต์ การออกมีด้วยความเกิดขึ้นแห่งพระอรหันต์ผล

พระอรรถกถาจารย์แสดงลำดับแห่งนิโรธสมบัตติวิถิไว้โดยย่อด้วยปาฐะว่า
นิโรธสมาปัตติกาเล ทวิกขตตุ จตุตถารูปชวณ ชวติ ตโต ปริ นิโรธ ฌุตติ.

^{๒๐๕} อภ.วตาร. คาถาที่ ๑๓๔๘

วฏฐานกาเล จ อนาคตผล วา อรหัตตผล วา ยถารหมะกวาริ อุปปชชิตวา นิรุทธะ ภวังก
ปาโตว โหติ^{๒๐๖}.

ในนิโรธสมาบัติวิธี เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ย่อมเกิดขึ้น ๒ ขณะ จากนั้นจิตเจตสิก
จิตตชรูป ย่อมเข้าถึงการดับ

ในเวลาออกจากนิโรธสมาบัติ อนาคตมีผล หรืออรหัตตผล ย่อมเกิดขึ้น ๑ ขณะ ตาม
สมควร เมื่อดับลง ภวังคจิตย่อมเกิดขึ้น

จากคำที่ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ สามารถนำเสนอลำดับการเกิดขึ้นของนิโรธสมา
ปัตติวิธีดังนี้

ภ ภ น ท ม ปริ อุ ญ โค เนว เนว ฯลฯ ผ ผ ภ ภ

ในนิโรธสมาปัตติวิธีนี้ คำว่า เนว หมายถึง เนวสัญญานาสัญญายตนฉานจิตตูปบาท ฝ่าย
กุศล ของพระอนาคามีบุคคล หรือ เนวสัญญานาสัญญายตนฉานจิตตูปบาท ฝ่ายกิริยา ของพระ
อรหันตบุคคล ส่วนคำว่า ผ หมายถึง อนาคตมีผลจิต ของพระอนาคามีบุคคล หรืออรหัตตผลของพระ
อรหันตบุคคล

ในกามวิธีดังกล่าวมานี้ เฉพาะ ขวนจิต ๗ ขณะนั้น ที่จะยกขึ้นจำแนกเจตนากรรมที่ดับไป
แล้วไว้ดังนี้

เจตนาในขวนจิตขณะที่ ๑ เป็นทัญญธัมมเวทนียกรรม ให้ผลได้เฉพาะในภพนี้เท่านั้น
เพราะมีกำลังน้อย เนื่องจากยังขาดอำนาจอาเสวนปัจจัยเข้าอุปการะ

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

เอกขวนวิธียิ สุตตสุ จิตเตสุ กุสลา วา อกุสลา วา ปจฺมขวนเจตนา ทัญญธัมมเวทนียกรรม
นาม. ตํ อิมสฺมีเยว อตฺตภาเว วิปากํ เทติ กากวฬียปฺปณฺณเสฏฺฐินํ วีย กุสลํ นนฺทยฺกขณฺนทฺมาณวณฺณนทโค
ฆาตกโกกาลียสุปฺพุทฺเทวทตฺตจฺญจฺมาณวีกานํ วีย จ อกุสลํ. ตถา อสฺสโกณฺตํ ปน อโหสิกรรมํ นาม โห
ติ อวิปากํ สมฺปชฺชติ.^{๒๐๗}

เจตนาแห่งขวนจิตดวงแรกที่เป็นกุศลก็ตาม อกุศลก็ตาม ในจิต ๗ ขณะในวิธีแห่ง
ขวนวาระหนึ่ง ชื่อว่า ทัญญธัมมเวทนียกรรม. ทัญญธัมมเวทนียกรรมนั้น ย่อมให้วิบากในอัตภาพนี้
เท่านั้น เหมือนกุศลกรรมให้วิบากแก่กาวกฺยเศรษฐีและปุณณกเศรษฐีเป็นต้น และอกุศลกรรมให้
วิบากแก่นันทยักข์ นันทมานพ นันทโคฆาต ภิกษุโกกาลีกะ พระเจ้าสุปปพุทธะ พระเทวทัต และนาง
จิณฺจมาณวีกาเป็นต้น. แต่เมื่อไม่สามารถให้วิบากอย่างนั้น จะเป็นอโหสิกรรมไป คือ ถึงความเป็น
กรรมที่ไม่มีวิบาก

พระภิกษุจารย์กล่าวไว้ว่า

ตตถ ปฏฺธิปกฺเขหิ อนภฺภูตตาย ปจฺจยวิเสสเสน ปฏฺฐิตทฺวิเสสตาย จ พลวภาวปฺปตฺตา
ตาทิสฺสส ปุพฺพภิสฺสขารสฺส วเสน สาทิสฺสา หุตฺวา ตสฺมีเยว อตฺตภาเว ผลทายินิ ปจฺมขวนเจตนา ทัญญ
ธัมมเวทนียํ นาม. สา หิ วุตฺตปฺปการเณ พลวชนสนฺदानเณ คุณวิเสสยฺยุตเตสุ อุปการานุปการวสฺสพวตฺติยา

^{๒๐๖} อภ.สงคหะ ปริเฉทที่ ๔ ข้อ ๓๖-๗

^{๒๐๗} อ.อ. (पालิ) ๒/๓๔/๑๑๗

อาเสวนาลาเภณ อปฺปิวิปากตย จ อิตฺตทวํ วิย ปวตฺตสฺสทฺตานุปฺปมาเปกฺขํ โอภาสลาภาเปกฺขณจ กมฺมํ
น โหตีติ อีธว ปุพฺพมตฺตํ วิย ปวตฺติวิปากมตฺตํ อเหตุกผลํ เทติ.^{๒๐๘}

บรรดากรรม ๔ เหล่านั้น เจตนาดวงแรก ถึงความเป็นเจตนาที่มีกำลัง เพราะไม่ถูกกุศล
กุศลที่เป็นข้าศึกครอบงำ และเพราะเจตนาที่ได้รับความวิเศษ โดยความวิเศษแห่งปัจจัย เป็นเจตนาที่
มีความดียิ่ง ซึ่งดำเนินไปด้วยอำนาจความปรุ่งแต่งเบื้องต้นเช่นนั้น อำนาจผลให้อัตภาพนั้นเท่านั้น
ชื่อว่าภิกฺขุธรรมเวทนียะ แท้จริง เจตนาดวงแรก ย่อมไม่เชื่อว่าเป็นตัวกรรม ที่มุ่งถึงความขาดตอนแห่ง
สันดานที่เป็นไปแล้ว และที่มุ่งถึงความได้โอกาส เหมือนกรรมทั้ง ๒ นอกนี้เพราะเป็นไปด้วยอำนาจ
แห่งความอุปการะและประทุษร้ายในบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณวิเศษ ในสันดานแห่งขณะที่มีกำลัง
โดยประการดังกล่าวแล้ว และเพราะเป็นเจตนา ที่มีวิบากนิดหน่อย เพราะไม่ได้การเสพคุ้น เพราะเหตุ
นั้น เจตนาดวงแรกนั้น จึงให้ผลเป็นเหตุเพียงวิบากในปวัตติกาล

เจตนาในชวนจิตขณะที ๗ เป็นอุปฺปชเวทนียกรรม ให้ผลในลำดับแห่งภพ เพราะมีกำลัง
มากที่สุด เนื่องจากได้อำนาจอาเสวนปัจจัยเข้าอุปการะเต็มกำลัง

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

อตฺตสาธิกา ปน สดตฺมชวนเจตนา อุปฺปชเวทนียกรรมํ นาม. ตํ อนนฺตเร อตฺตภาเว วิปากํ
เทติ. ตํ ปเนตํ กุสลปฺกฺเข อฏฺฐสฺมาปตฺติวเสน อกุสลปฺกฺเข ปญฺจานนตฺตริยมมวเสน เวทิตพฺพํ. ตตฺถ อฏฺฐ
สฺมาปตฺติลาภี เอกาย สมาสฺมาปตฺติยา พุรฺหมโลเก นิพฺพตฺตติ. ปญฺจนนฺมปิ อานนตฺตริยานํ กตฺตา เอเกน กม
เมน นิรฺเย นิพฺพตฺตติ เสสสฺมาปตฺติโย จ กมฺมานิ จ อโหสิกมฺมภาวํเยว อาปฺชฺชนฺติ อวิปากานิ โหนฺติ.^{๒๐๙}

ส่วนชวนเจตนาดวงที่ ๗ ที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ชื่อว่า อุปฺปชเวทนียกรรม. อุปฺปช
เวทนียกรรมนั้น ย่อมให้วิบากในอัตภาพต่อไป แต่ในบรรดากุศลอกุศลทั้งสองฝ่ายนี้ อุปฺปชเวทนีย
กรรมนั้นในฝ่ายที่เป็นกุศล พึงทราบด้วยสามารถแห่งสมาบัติ ๘ ในฝ่ายที่เป็นอกุศล พึงทราบด้วย
สามารถแห่งอนันตริยกรรม ๕. บรรดากรรมทั้งสองฝ่ายนั้น ผู้ที่ได้สมาบัติ ๘ จะเกิดในพรหมโลกด้วย
สมาบัติข้อเดียว. ฝ่ายผู้กระทำอนันตริยกรรม ๕ จะบังเกิด ในนรกด้วยกรรมข้อเดียว. สมาบัติที่เหลือ
และกรรมทั้งหลาย จะถึงความเป็นอโหสิกรรมไปหมด คือเป็นกรรมที่ไม่มีวิบาก.

พระภิกษุเจ้าจารย์กล่าวไว้ว่า

อตฺตสาธิกา ปน สดตฺมชวนเจตนา สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาภูตา วุตฺตนเยน ปฏฺฐิตทฺวิเสสา
อนนฺตรตฺตภาเว วิปากทฺทายินี อุปฺปชเวทนียํ นาม. สา จ ปฏฺฐิสฺสณฺธี ทตฺตวาว ปวตฺติวิปากํ เทติ. ปฏฺฐิสฺสณฺ
ธิยา ปน อทินฺนํ ปวตฺติวิปากํ เทตฺติ นตฺถิ. จุตติ อนนฺตรณฺทํ อุปฺปชเวทนียสฺส โอภาโส. ปฏฺฐิสฺสณฺธิยา ปน
ทินฺนํ ชาทิสฺสเทปิ ปวตฺติวิปากํ เทตฺติ อาจฺริยา.^{๒๑๐}

ส่วนชวนเจตนาดวงที่ ๗ ที่ให้สำเร็จประโยชน์ เป็นเจตนาที่ให้สำเร็จความตั้งใจ ซึ่งได้ความ
วิเศษ โดยนัยดังกล่าวแล้ว ทั้งเป็นเจตนาอำนาจวิบากให้อัตภาพเป็นลำดับไป ชื่อว่าอุปฺปชเวทนียะ
ก็แล ชวนเจตนาดวงที่ ๗ นั้นแล ให้ภิกฺขุสนธิเสียก่อนแล้ว จึงให้วิบากในปวัตติกาล ไม่มีกาลกล่าวว่า กั
เมื่อไม่ให้ภิกฺขุสนธิ เจตนาที่นั้น ย่อมให้วิบากในปวัตติกาล ท่านอาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า แท้จริง ใน

^{๒๐๘} วิกาวินี. (ปาลี) ข้อ ๕๒ หน้า ๒๔๙

^{๒๐๙} อ.อ. (ปาลี) ๒/๓๔/๑๑๘

^{๒๑๐} วิกาวินี. (ปาลี) ข้อ ๕๒ หน้า ๒๔๙

อันดับจุติจิตเป็นโอกาสแห่งอุปัชฌายะกรรม แต่เมื่อให้ปฏิสนธิแล้ว เจตนานั้นย่อมให้วิบากในปวัตติกาลต่อไป แม้ตั้ง ๑๐๐ ชาติ

เจตนาในชวนจิตขณะที่ ๒ - ๖ เป็นอปราปริยเวทนิยกรรม ให้ผลตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป จนถึงปัจฉิมภพ เพราะมีกำลังเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ เนื่องจากได้อ่านาจาเสวนปัจฉัยเข้าอุปการะเป็นลำดับตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงระดับสูง แต่ยังไม่เต็มกำลัง

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

อุภินัน อนุตเร ปน ปญจชวนเจตนา อปราปริยเวทนิยกมมํ นาม. ตํ อนาคตะ ยथा โอกาสํ ลภติ ตथा วิปากํ เทติ. สติ สํสารปวัตตติยา อโหสิกมมํ นาม น โหติ. ตํ สัพพํ สุนขลุตทเคน ที่เปตพพ. ยถา हि สุนขลุตทเคน มิคํ ทิสฺวา สุนโข วิสสชฺชิตฺวา มิคํ อนุพนฺธิตฺวา ยสมิ จาเน ปาปุณฺณตฺติ สมิ ยเว ทํ สติ เอวเมวํ อิหํ กมมํ ยสมิ จาเน โอกาสํ ลภติ สมิยเว วิปากํ เทติ เตन มุตโต สโต นาม นตฺถิ.^{๒๑๑}

ก็ชวนเจตนา ๕ ดวง ที่เกิดขึ้นในระหว่างแห่งชวนะ ๒ ดวง (ชวน เจตนาดวงที่ ๑ และชวน เจตนาดวงที่ ๗) ชื่อว่า อปราปริยเวทนิยกรรม. อปราปริยเวทนิยกรรมนั้น ในอนาคตได้โอกาสเมื่อใด ก็จะทำให้วิบากเมื่อนั้น เมื่อความเป็นไปแห่งสังสารวัฏฏะยังมีอยู่ ก็ยังไม่ชื่อว่าเป็นอโหสิกรรม. กรรมทั้งหมดนั้นควรแสดงด้วย(เรื่อง) พรานสุนัข. เปรียบเหมือนสุนัขที่นายพรานปล่อยไป เพราะเห็นเนื้อ จึงวิ่งตามเนื้อไป ทนเข้าไปในที่ใด ก็จะกัดเอาในที่นั้นแล ฉะนั้น กรรมนี้ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ได้โอกาสในที่ใด ก็จะทำให้วิบากในที่นั้นทันที. ขึ้นชื่อว่าสัตว์ จะรอดพ้นไปจากกรรมนั้น เป็นไม่มี.

อุภินนมนตเร ปญจชวนเจตนา อปราปริยเวทนิยกมมํ นาม โหติ. ตํ อนาคตะ ยथा โอกาสํ ลภติ ตथा วิปากํ เทติ. สติ สํสารปวัตตติยา อโหสิกมมํ นาม น โหติ.^{๒๑๒}

เจตนาในชวนจิต ๕ ดวง ในระหว่างเจตนากรรมทั้งสอง ชื่อว่า อปราปริยเวทนิยกรรม กรรมนั้น ให้วิบากในเมื่อได้โอกาสในอนาคต เมื่อมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร กรรมนั้นยังไม่ชื่อว่าเป็นอโหสิกรรม

พระฎีกาจารย์กล่าวไว้ว่า

ยถา วุตตกอารณวิโรโต ทิฏฐธมมเวทนิยาภิภาวํ อสมปตฺตา อาทิปริโยสานเจตนานํ มชฺเฌ ปวตฺตา ปญจ เจตนา วิปากทานสภาวะสสุ อนุปฺจฉินฺนตฺตา ยथा กทาจิ โอกาสลาภะ สติ ปฏิสนธิปวตฺตีสฺสุ วิปากํ อภินิพฺพาเทนตี อปราปริยเวทนิยํ นาม. สกสกกาลาตีตํ ปน ปุริมกมมทฺวํ ตติยมปิ จ สํสารปวัตตติยา โวจฉินฺนํ ยอโหสิกมมํ นาม.^{๒๑๓}

เจตนา ๕ หมวด ที่ยังไม่ถึงความเป็นทิฏฐธมมเวทนิยกรรมเป็นต้น เพราะเว้นจากเหตุตามที่กล่าวแล้ว เป็นไปในท่ามกลางแห่งเจตนาที่เป็นเบื้องต้นและที่สุด เมื่อมีการได้ช่องโอกาส ในกาลใดกาลหนึ่ง ก็อำนวยให้วิบากในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาลสำเร็จได้ เพราะมีสภาพคือการให้ผลไม่ถูกเจตนานั้นเข้าไปตัดรอน ชื่อว่าอปราปริยเวทนิยกรรม แต่กรรมทั้ง ๒ เบื้องต้น และแม้กรรมที่ ๓ ที่ล่วงกาลของตนๆ ไปแล้ว เมื่อความเป็นไปแห่งวัฏฏสงสารขาดลง ชื่อว่า เป็นอโหสิกรรม

ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปากนั้นนำเสนอไว้ ทั้งผลของกามาจรกรรม รูปาวจรกรรม และผลของโลกุตตรกุศลกรรม ชัดเจนในทุกส่วนที่เป็นเนื้อหาของคัมภีร์แล้ว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอ

^{๒๑๑} อ.อ. (ปาลี) ๒/๓๔/๑๑๘.

^{๒๑๒} ม.อ. (ปาลี) ๓/๓๕๒/๒๔๗.

^{๒๑๓} วิภาวินี. (ปาลี) ข้อ ๕๒ หน้า ๒๔๙

นำเสนอเฉพาะผลของอกุศล กรรม ออกเป็น ๓ ช่วง คือ ๑. ช่วงก่อนได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. ช่วงได้รับพุทธพยากรณ์เป็นพระโพธิสัตว์แล้ว ๓. ช่วงหลังตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. ช่วงก่อนได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในคัมภีร์สัมภารวิปาก ท่านผู้รจนา นำเสนอผลแห่งปรทารกกรรม ด้วยอำนาจอุปัชชเวทียกรรมด้วยปาฐะว่า

มหาสโตปิ โข อปริปกกณณโณ โมหาภิภูโต ราคาทีตุจโน พรทารเสวี หุตวา ตโต จวิตวา อวิจิมหานิเรย นิพพตติ.^{๒๑๔}

แม้พระมหาสัตว์แล ยังเป็นผู้มีปัญญาญาณไม่แก่กล้า ถูกโมหะครอบงำ เป็นผู้ว่างเปล่าด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น ได้ส้องเสพกับภรรยาของผู้อื่น เคลื่อนจากภพนั้นแล้ว บังเกิดในอเวจิมหานรก

เนื้อความในคัมภีร์ส่วนนี้ สามารถยกขึ้นแสดงด้วยอำนาจแห่งกรรมโดยกิจ(หน้าที่) และปากกาล(เวลาเสวยผล)ดังนี้

ดังกล่าวแล้วว่า เจตนาในขวนจิตขณะที่ ๗ เป็นอุปัชชเวทียกรรม ให้ผลในลำดับแห่งภพ เพราะมีกำลังมากที่สุด เนื่องจากได้อำนาจอาเสวนปัจจัยเข้าอุปการะเต็มกำลัง อาศัยปาฐะว่า ตโต จวิตวา อวิจิมหานิเรย นิพพตติ ทำให้ทราบว่า อุปัชชเวทียกรรม ให้ผลในปฏิสนธิกาล ทำหน้าที่ชนกกรรม นำเกิดในอเวจิมหานรก เสวยทุกขวิบากในที่นั้น ยาวนาน กว่าจะสิ้นกำลังแห่งชนกกรรม

และนำเสนอ ผลแห่งปรทารกกรรม ด้วยอำนาจอปราปริยเวทียกรรมด้วยปาฐะว่า

อปราปริยเสน ปุนปฺปํ จุทฺทสกปปี มหานิเรย มหาทุขํ อนุภวี.

“ราคาตุเรปิ เม สตฺตา   อนุโณตฺติ นิเรยํ พหุ
วฑฺฒนตฺติ ภาวสํสารา   สทุมมํ อวิชานโต”ติ

หิ วุตฺตํ. โส ตโต จวิตวา วิปากาวเสเส นปฺสกกิตฺติภาวปฺริสฺตตภาวคฺทรมฺโคณพีชอุทฺตรณชฺจจทฺทพฺพิรฺตตภาเวสุ เอเกกสมิํ ปญฺจ ปญฺจ ชาตีสฺตานิ มหนตฺ ทุกฺขํ อนุภวตี. ปญฺจชาตีสตฺ อิตฺถิตํ ปาปฺณวตี. อิทํ สพฺพปจฺจิมาวเสสฺ.^{๒๑๕}

ด้วยอำนาจแห่งอปราปริยเวทียกรรม ต้องเสวยทุกข์ใหญ่ ในมหานรกบ่อยๆ ตลอดระยะเวลา ๑๔ กัป จริงอยู่ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า

เพราะความกระสับกระส่ายด้วยรากะ สัตว์เหล่านี้

จึงประสบนรกอย่างมากมาย เราจักละโลกนี้ไป โดยประการ
ที่เราจะไปสู่สุคติ

พระโพธิสัตว์นั้น เคลื่อนจากมหานรกนั้นแล้ว ด้วยวิบากที่ยังเหลืออยู่ ต้องเสวยทุกข์ใหญ่ (ด้วยการ)เกิดเป็นคนไม่มีเพศ เป็นผู้หญิง เป็นบุรุษ เป็นลา เป็นโค ต้องถูกต้อน เป็นคนบอดแต่กำเนิดเป็นคนหนวกแต่กำเนิด ชนิดละ ๕๐๐ ชาติ ถึงความเป็นหญิงถึง ๕๐๐ ชาติ การเกิดเป็นหญิงครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายชาติที่ ๕๐๐

^{๒๑๔} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๑๕} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

เนื้อความในคัมภีร์ส่วนนี้ สามารถยกอุทลอปราชิยเวทนียกรรม (เจตนาในชวนจิต
ขณะที่ ๒ ถึง ๖) ขึ้นแสดงด้วยอำนาจแห่งกรรมโดยกิจ (หน้าที่) และปากกาล (เวลาเสวยผล) ดังนี้

อาศัยคำว่า อปราชิยเสน ปุณฺณปุณฺ จุทฺทสกปฺ มหานิเรย มหาทุกฺข อนุภวิ. นี้ ทำให้
ทราบว่าการกระทำในครั้งนั้นเป็นเวลาเพียง ๓ เดือน (ตโต ปฏฺจาย โภธิสฺตโต ตาย สหฺธิ อภิร
มิตฺวา ตโย มาเส วิติมาเมสิ.) นี้ ส่งผลให้อปราชิยเวทนียกรรมทำหน้าที่ชนกรรม นำปฏิสนธิ
วิญญานไปบังเกิดในมหานรก และทำหน้าที่อุปถัมภ์กรรมอุปการเกื้อหนุน ให้สัตว์นรกนั้นรับทุกข์
แสนสาหัสไปจนกว่าจะสิ้นกำลังของชนกรรม ในชาติหนึ่งๆ แล้วเกิดขึ้นใหม่ (ปุณฺณปุณฺ) บ่อยๆ
ติดต่อกันยาวนานถึง ๑๔ กัป (จุทฺทสกปฺ)

ครั้นพ้นจากมหานรกมาแล้ว อุทลอปราชิยเวทนียกรรมยังคงทำหน้าที่ชนกรรม นำไป
เกิดเป็นคนไม่มีเพศ ๕๐๐ ชาติ เป็นหญิง ๕๐๐ ชาติ เป็นบุรุษเปี่ยงเบนทางเพศ ๕๐๐ ชาติ เป็นลาตัว
ผู้ ๕๐๐ ชาติ เป็นโคตัวผู้ ๕๐๐ ชาติ แต่ต้องถูกตอน เป็นคนพิการตาบอดแต่กำเนิด ๕๐๐ ชาติ เป็น
คนพิการหูหนวกแต่กำเนิด ๕๐๐ ชาติ ในชาติที่เกิดเป็นพระราชบุตรนี้ เป็นชาติสุดท้าย

ที่ท่านผู้รจนาคัมภีร์สัมภารวิปากนำเสนอขึ้นเป็นการนำเสนอไว้โดยประธานนัยเท่านั้น เพราะ
แท้จริงแล้ว นี่เป็นการกล่าวไว้เฉพาะปฏิสนธิกาลด้วยอำนาจชนกรรมของสัตว์เดรัจฉานเท่านั้น ในป
วัตติกาล อุทลอปราชิยเวทนียกรรมทำหน้าที่อุปถัมภ์กรรมอภิบาลรักษาภพชาติของชาติเดรัจฉาน
ให้ดำเนินต่อไป ต่อมา ลาตัวผู้ และโคตัวผู้ ถูกตอนเอาอวัยวะส่วนที่กระตุ้นให้เกิดการสืบพันธุ์ออกไป
ด้วยอำนาจของอุทลอปราชิยเวทนียกรรม ทำหน้าที่อุปปีฬกรรม และถ้าสัตว์เดรัจฉานนั้นตายลง
ก่อนเวลาอันควร ด้วยอำนาจแห่งอุทลอปราชิยเวทนียกรรมทำหน้าที่อุปฆาตกรรม เข้าตัดรอน
วิปากกัมมชรูป ให้เกิดสมมุติมรณะ

ส่วนที่เกิดเป็นมนุษย์ ด้วยอำนาจของอุทลอปราชิยเวทนียกรรม ทำหน้าที่ชนกรรมใน
ปฏิสนธิกาล ในปวัตติกาล ถูกอุทลอปราชิยเวทนียกรรม ทำหน้าที่อุปปีฬกรรม ให้เกิดความทุกข์
เดือดร้อนเนื่องๆ และถ้ามนุษย์ผู้นั้น ตายลงก่อนเวลาอันควร ด้วยอำนาจแห่งอุทลอปราชิยเวทนี
ยกรรมทำหน้าที่อุปฆาตกรรม เข้าตัดรอนวิปากกัมมชรูป ให้เกิดสมมุติมรณะ

เพราะเหตุไร อปราชิยเวทนียกรรมนี้จึงมีกำลังมาก และให้ผลยาวนาน เพราะการเกิดดับ
ของจิต รวดเร็วยิ่งนัก สมด้วยพุทธวจนะว่า

นาหิ ภิกฺขเว อญฺญิ เอกธมฺมปิ สมฺนุสฺสํ ยํ เอวํ ลหุปรีวตฺตํ ยถิทํ จิตฺตํ. ยาวญฺจิทํ ภิกฺข
เว อุปมาปิ น สุกรา ยาว ลหุปรีวตฺตํ จิตฺตํ^{๒๑๖}.

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เปลี่ยนแปลงเร็วเหมือนจิตนี้ จิตนี้เปลี่ยนแปลงเร็วจน
เปรียบเทียบกับอะไรไม่ได้ง่าย ๆ

พระอรรถกถาจารย์ ท่านอธิบายว่า

เอวํ ลหุปรีวตฺตํ เอวํ ลหุ อุปฺปชฺชิตฺวา ลหุ นิรุชฺฌนํ.^{๒๑๗}

คำว่า เอวํ ลหุปรีวตฺตํ หมายถึง จิตเกิดดับรวดเร็ว

ในมิลินทปัญหา ท่านพระนาคเสนเถระ แสดงความเกิดดับของจิตที่รวดเร็วแก่พระเจ้ามิลินท์
โดยกล่าวเป็นอุปมาไว้ว่า

^{๒๑๖} อ.เอกก. ๒๐/๔๘/๙.

^{๒๑๗} อ.อ. (पालิ) ๑/๔๘/๕๒.

วาทสโต โข มหาราช วิหิงง อพตฺตจฺญพฺยจ วาหา วิหิตตมฺพณานิ เทว จ ตุมฺพา เอกจฺจนฺรากลฺเขณ
ปวตฺตจิตฺตสส เอกตฺตกา วิหิ ลกฺขํ จปฺยมาณา ปริกฺขยํ ปรียาทานํ คจฺเญยฺยู^{๒๑๘}.

ท่านแปลไว้โดยสรุปว่า พระนาคเสนเถระทูลว่า ขอถวายพระพร เมื่อนับข้าวเปลือกกองไว้
(ที่ละเมล็ด) ได้แสนโกฏิเมล็ดแล้ว ก็พึงถึงการจบสิ้นเสีย หยุดเสีย ย่อมเป็นจำนวนเทียบได้กับจิตที่แล่น
ไปชั่วขณะติดนิ้วมือครั้งเดียว

ในคำของพระนาคเสนเถระนี้ ถือเอาเนื้อความว่า “เพียงขณะติดนิ้วมือครั้งเดียว จิตก็เกิด
ดับมากมายถึงแสนโกฏิขณะแล้ว”

และในวิถิจิตหนึ่ง มีถึง ๕ ขณะ ดังนั้นตลอด ๓ เดือน จะมีเจตนากรรมนี้เกิดขึ้นมากมาย
จนสุดที่จะคณนาได้ อย่างไรก็ตาม ท่านผู้รจนาคัมภีร์สมาธิวิภาวได้กล่าวถึงความสิ้นสุดแห่งปร
ทการกรรมประเภทอุปารปริยเวทนียกรรมที่ต้องเสวยในนรกด้วยคำว่า จุทฺทสกลปปี มหานิเรย มหาลกฺข
อนุภวิ. และสิ้นสุดปรทการกรรมที่ทำไว้ในครั้งนั้นด้วยคำว่า ปญฺจชาติสโต อิตฺติโต ปาปฺณนาติ. อิํ สพฺพปจ
ฉินฺนาเสสํ.

๒. ช่วงได้รับพุทธพยากรณ์เป็นพระโพธิสัตว์แล้ว

พระโพธิสัตว์ ครั้นเสด็จออกมหาภิเนษกรรมแล้ว จาริกเสด็จไปศึกษาในสำนักของอาพา
รดาบส และอุทกดาบส จนสิ้นความรู้ของอาจารย์ ก็พบว่า ไม่ใช่หนทางตรัสรู้ จึงอำลา ออกแสวงหา
ความรู้ด้วยตนเอง ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่นาน ๓ ปี จึงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ท่านผู้รจนา
คัมภีร์สมาธิวิภาว ได้อัญเชิญพุทธวจนะว่า

อวจาํ ไซติปาโล	สุคตํ กสสปิ ตทา
กุโต นุ โพธิมณฑสส	โพธิ ปรมพุลลภา.
เตน กมฺมวิปาเกน	อจรี ทุกฺกริ พหุ
ฉพฺพสฺसानุรุเวลายํ	ตโต โพธิ อปาปฺณิ.
นาหิ เอเตน มคฺเคน	ปาปฺณิ โพธิมุตตมํ
กุมคฺเคน คเวสิสฺสํ	พุทฺธกมฺเมน โจทิตอ. ^{๒๑๙}

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าชื่อว่าไซติปาละ

ได้กล่าวกับพระสุคตพระนามว่ากัสสปะ
ว่า การตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์จักมีมาแต่ที่ไหน
การตรัสรู้หาได้แสนยาก
ด้วยผลกรรมนั้น

เราจึงได้บำเพ็ญทุกกรกิริยานานถึง ๖ ปี
ต่อจากนั้น จึงได้บรรลุพระโพธิญาณที่ตำบลอุรุเวลา
แต่ว่า เราก็มิได้บรรลุพระโพธิญาณที่สูงสุดด้วยทางนี้
เราถูกรกรรมในปางก่อนตักเตือนแล้ว
จึงแสวงหา (โพธิญาณ)ผิดทาง

^{๒๑๘} มลฺลินท. -/๒/๑๑๖

^{๒๑๙} ดูวิธานิพนธ์นี้ หน้า

ไฉนงานประพันธ์ของตน

ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวขยายความคาถาเหล่านี้ไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

อดีต กสสปสมมาสมพุทฺธกาเล โพธิสโตโต โชติปาโล นาม พราหมณมานโว หุตฺวา นิพฺพตฺโต พราหมณชาติวเสน สาสเน อปฺปสนฺโน ตสฺส ภควโต ปิเลตีกมฺมนิสฺสนฺเทน “กสสโป ภควา”ติ สุตฺวา “กุโธ มฺนุชฺชกสฺส สมณสฺส โพธิ, โพธิ ปรมฺหุลลภา”ติ อาห. โส เตน กมฺมนิสฺสนฺเทน อเนกชาติสฺเตสฺสนรกาทีทุกฺขมนุสฺสวาทฺวา ตสฺสว ภควโต อนนฺตรํ เตนว ลหุทฺพยากรณฺน กมฺเมน ชาตีสํสาร์ เขเปตฺวา ปรีโยसानเ เวสฺสนตฺตตภาวํ ปตฺวา ตโต จโต ตฺลิตฺตภาวเณ นิพฺพตฺโต.^{๒๒๐}

ในอดีต ในกาลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพราหมณ์มานพชื่อว่าโชติปาละ เพราะอำนาจแห่งชาติของพราหมณ์จึงไม่เสื่อมใสในศาสนา เพราะผลแห่งกรรมเก่าของพระผู้มีพระภาคนั้น พอได้ฟังว่า “พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ” จึงกล่าวว่า “การตรัสรู้ของสมณะโกลันจักมีแต่ที่ไหน การตรัสรู้หาได้ยากอย่างยิ่ง” เพราะผลแห่งกรรมนั้น เขาได้เสวยทุกข์ในนรกเป็นต้นหลายร้อยชาติ ได้ทำชาติสงสารให้สิ้นไปเพราะกรรมที่ได้รับการพยากรณ์นั้นนั่นเอง ในลำดับของพระผู้มีพระภาคนั้นนั่นเอง ในตอนจบ ได้อัตภาพพระเวสสันดร จุติจากอัตภาพนั้นแล้วได้บังเกิดในภพดาวดึงส์

จากปาฐะที่ยกขึ้นเป็นอุทเทสนี้ เพื่อนำเสนอให้เห็นว่า อุกุศลกรรมที่เกิดจากการกล่าวจ้วงจาบลวงเกิน พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมีกำลังรุนแรงยิ่งนัก อาศัยคำว่า

พราหมณชาติวเสน สาสเน อปฺปสนฺโน ตสฺส ภควโต ปิเลตีกมฺมนิสฺสนฺเทน “กสสโป ภควา”ติ สุตฺวา “กุโธ มฺนุชฺชกสฺส สมณสฺส โพธิ, โพธิ ปรมฺหุลลภา”ติ อาห. โส เตน กมฺมนิสฺสนฺเทน อเนกชาติสฺเตสฺสนรกาทีทุกฺขมนุสฺสวาทฺวา^{๒๒๑}

เพราะอำนาจแห่งชาติของพราหมณ์จึงไม่เสื่อมใสในศาสนา เพราะผลแห่งกรรมเก่าของพระผู้มีพระภาคนั้น พอได้ฟังว่า พอได้ฟังว่า “พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ” จึงกล่าวว่า “การตรัสรู้ของสมณะโกลันจักมีแต่ที่ไหน การตรัสรู้หาได้ยากอย่างยิ่ง” เพราะผลแห่งกรรมนั้น เขาได้เสวยทุกข์ในนรกเป็นต้นหลายร้อยชาติ

อาศัยคำว่า พราหมณชาติวเสน สาสเน อปฺปสนฺโน ทำให้ทราบว่ โชติปาละมานพ เกิดมานะ คือความเย่อหยิ่ง ยกตนข่มท่าน เพราะชาติกำเนิด ทำให้ไม่เสื่อมใสในพระพุทธศาสนา อาศัยคำว่า กุโธ มฺนุชฺชกสฺส สมณสฺส โพธิ, โพธิ ปรมฺหุลลภา ทำให้ทราบว่าด้วยอุกุศลจริกรรมนี้ มีผลเป็นโทษมากมาย เพราะคำต่อไปที่ท่านกล่าวว่า โส เตน กมฺมนิสฺสนฺเทน อเนกชาติสฺเตสฺสนรกาทีทุกฺขมนุสฺสวาทฺวา นี้แสดงว่า เจตนาในขณะจิตขณะที่ ๗ ที่เรียกว่า อุปัชชเวทนียกรรม ให้ผลในลำดับแห่งภพ เพราะมีกำลังมากที่สุด เนื่องจากได้อำนาจอาเสวนปัจจัยเข้าอุปการะเต็มกำลัง ทำหน้าที่ชนกกรรม ให้กำเนิดในนรกภูมิในปฏิสนธิกาล ในอดีตกาล ดำรงตนอยู่ด้วยอุกุศลอุปการะเวทนียกรรมที่เคยทำไว้ในภพก่อนๆ ทำหน้าที่เป็นอุปถัมภกกรรม อุปการะอุดหนุน จนกว่าจะสิ้นกำลังของชนกกรรม ในระหว่างภพนี้ ถูกเบียดเบียนด้วยอุกุศลอุปการะเวทนียกรรมที่เคยทำไว้ในภพก่อนๆ ทำหน้าที่เป็นอุกุศลอุปปีฬกรรมตลอดเวลา หลายร้อยชาติ

อาศัยคำที่ท่านร้อยกรองเป็นคาถาพันธว่า

^{๒๒๐} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

^{๒๒๑} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

เตน กมมิปาเกน	อจรี ทุกกริ พหุ
ฉพพสสานุรุเวลาย	ตโต โพธิ อปาปญ.
นาหิ เอเตน มคเคน	ปาปญี โพธิมุตตม
กุมคเคน คเวสิสส	บุพพกมเมน โจทิตโต.

จากคำเป็นคำถานี้ ทำให้ทราบว่ เพราะผลแห่งอกุศลอุปนิสัยกรรม ที่พระผู้มีพระภาค ครั้นเสวยพระชาติเป็นโชติปาละมานพในครั้งพุทธกาลของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ด้วยคำว่า กุมคเคน คเวสิสส บุพพกมเมน โจทิตโต นี้ทำให้พระองค์แสวงหาพระสัพพัญญู ไปผิตทาง ด้วยคำว่า ฉพพสสานิ ทำให้ทราบถึงระยะเวลา ที่อกุศลอุปนิสัยกรรม ทำหน้าที่อุปปีฬกรรม เบียดเบียนให้เสวยทุกข์

ในเรื่องนี้ มีคำว่า ตสส ภควโต ปีลิตกมมนิสฺสนฺเทน (เพราะผลแห่งกรรมเก่าของพระผู้มีพระภาคนั้น) จึงทำให้เห็นว่า เมื่ออุปนิสัยกรรม ทำหน้าที่อุปปีฬกรรม แก่ใคร ย่อมทำให้ผู้นั้นต้องถูกดูหมิ่นเป็นต้น ในกรณีนี้ น่าจะหมายถึง อกุศลอุปนิสัยกรรม ทำหน้าที่อุปปีฬกรรม แก่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า กอรปกับโชติปาละมานพถูกชาติมานะเข้าครอบงำ เพียงระดับชื่อนั้น ก็ได้ตอบไปด้วยคำว่า กุโต มุณฺทกสฺส สมณสฺส โพธิ, โพธิ ปรมฺหุลลภา เป็นอกุศลวจีกรรม เจตนาที่ประกอบกับอกุศลชวนจิต ซึ่งเกิดขึ้นทำหน้าที่ชวนะ ในกามวีนัน เป็นกรรมที่กำลังสามารถให้ผลได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

กล่าวโดยสรุป อกุศลอุปนิสัยกรรม กำลังทำหน้าที่อกุศลอุปปีฬกรรมแก่บุคคลผู้หนึ่งอยู่ แต่กลับทำให้บุคคลอื่นที่กำลังถูกอกุศลอย่างใดอย่างครอบงำอยู่ ได้สร้างอกุศลใหม่ ที่เป็นปากกาล คือทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม อุปปีฬเวทนิยกรรม อุปนิสัยเวทนิยกรรม รวบรวมเวลาให้ผล

๓. ช่วงหลังตรัสรู้บุตรสัมาสัมโพธิญาณ

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะบรมโพธิสัตว์ ตรัสรู้ริยสัจ ๔ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ระหว่างที่ยังทรงพระชนมชีพอยู่นั้น พระองค์ต้องประสบกับอกุศลอุปปีฬกรรม หลายครั้ง เรื่องทั้งหมดปรากฏแล้วในคัมภีร์สังฆการีวิปาก ดังนั้น ในที่นี้ ผู้วิจัยขอยกขึ้นนำเสนอเพียงตัวอย่างเดียว ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เสด็จประทับจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา ตามคำอาราธนาของพระเวรัญชพราหมณ์ สมัยนั้น เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ภิกษาหารหาได้ยาก เวรัญชพราหมณ์ ก็สาละวนอยู่กับการแก้ปัญหาปากท้องของประชาชนพลเมือง จนลืมนึกว่าตนทูลเชิญพระผู้มีพระภาคให้จำพรรษา เพื่อที่ตนจะได้ถวายทานเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิปากกรรมที่พระองค์ได้ประสบครั้งนี้ว่า มาจากเหตุ คือการกล่าวอกุศลวจีกรรม ที่พระองค์เคยทำมาในอดีตชาติ พระอรธกถาจารย์พรรณนาความไวละเอียดแล้ว และในคัมภีร์สังฆการีวิปาก ท่านผู้รจนานำมากล่าวไว้แล้วอย่างครบถ้วน ดังนั้น ในที่นี้ ผู้วิจัย ขอเสนอเหตุการณ์เฉพาะส่วน ดังนี้

อาศัยปาฐะว่า

“ผู้สสสหา ปาวจเน	สาวเก ปริภาสยิ,
ยว ชาทถ ภูณชถ มา จ	ภูณชถ สาลโย.
เตน กมมิปาเกน	เตมาส ชาติต ยว,

นิมนต์โต พราหมณณ เวรณชาย์ วสี ตทา”ติ.

เราได้ดำบริภาษเหล่าสาวกในศาสนา

ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามุสสะ ด้วยคำว่า

ท่านทั้งหลายจงขบเคี้ยว

จงฉันแต่ข้าวเหนียว^{๒๒๒} อย่าได้ฉันข้าวสาลีเลย

ด้วยผลกรรมนั้น เรารับนิมนต์พราหมณ

อยู่จำพรรษาในเมืองเวรณชา

ได้ฉันแต่ข้าวเหนียว ตลอด ๓ เดือน

พระอรรถกถาจารย์ขยายความไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

อดีต กิร โพธิสตโต อถยตรสมิ กุเล นิพพตโต ชาติวเสน จ อนธพาลภาเวน จ มุสสสส
ภควโต สาวเก มธุนนปาเน สาลิโกชนาทโย จ ภุชมานะ ทิสวา “อเร มุณทกสมณะ ยว ชาทถ, มา
สาลิโกชน ภุชทา”ติ อุกโกสิ. โส เตน อกุสลกมมิปาเกน อนนทสสสทธานิ จตุราปาเย ทุกขมนุ
กวัตวา อิมสมิ ปจฉิมตตภาเว กเมน พุทตต ปตวา^{๒๒๓}

อาศัยปาฐะในคาถาพันธว่า

“มุสสสสาหิ ปาวจเน

สาวเก ปริภาสยิ,

ฯลฯ

นิมนต์โต พราหมณณ

เวรณชาย์ วสี ตทา.

และปาฐะในอรรถกถาว่า

ชาติวเสน จ อนธพาลภาเวน จ มุสสสส ภควโต สาวเก มธุนนปาเน สาลิโกชนาทโย จ
ภุชมานะ ทิสวา “อเร มุณทกสมณะ ยว ชาทถ, มา สาลิโกชน ภุชทา”ติ อุกโกสิ. โส เตน อกุส
ลกมมิปาเกน อนนทสสสทธานิ จตุราปาเย ทุกขมนุกวัตวา อิมสมิ ปจฉิมตตภาเว กเมน พุทตต ปต
วา.

ด้วยปาฐะว่า ชาติวเสน จ อนธพาลภาเวน จ แสดงถึงเหตุปัจจัยภายใน มานะเพราะชาติ
กำเนิด และความที่ตนถูกพาลธรรมครอบงำ (พาลา ธมมา = ธรรมที่ทำให้เป็นพาล ได้แก่ ธรรมที่ทำให้
เป็นพาล เป็นฉน ? ความไม่ละอายบาปและความไม่เกรงกลัวบาป ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าทำให้เป็น
พาล อกุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าทำให้เป็นพาล โดยตรง ได้แก่ อหิริกะ และอโนตตปปะ โดยอ้อม
ได้แก่ อกุศลธรรมทั้งหมด คือ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๗)

ด้วยปาฐะว่า มุสสสส ภควโต สาวเก มธุนนปาเน สาลิโกชนาทโย จ ภุชมานะ ทิสวา
“อเร มุณทกสมณะ ยว ชาทถ, มา สาลิโกชน ภุชทา”ติ แสดงถึงเหตุปัจจัยภายนอก เพราะเป็นอารมณ์
ของจักขุทวาริกจิต ตทณัตติกมโนทวาร สุธมโนทวาร

ด้วยปาฐะว่า อุกโกสิ แสดงถึงอกุศลวจีกรรม ที่เกิดจากความริษยา ได้แก่ โทสมูลจิตตูป
บาท เกิดขึ้นทำหน้าที่ชวนจิตในจักขุทวาริกจิตเป็นต้น

^{๒๒๒} ข้าวนี้ ได้แก่ ข้าวสารเหนียวที่เอาเกลบออกแล้วนึ่งเก็บไว้ จะเรียกว่า ข้าวตาก ก็ได้ พวกพ่อค้า
นิยมนำ ติดตัวไปในเวลาเดินทางไปค้าขายยังต่างเมือง เพื่อเป็นอาหารม้าในลั่นที่อาหารม้าหายาก วิ.อ. (บาลี) ๑/
๑๖/๑๗๙.

^{๒๒๓} ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า

ด้วยปาฐะว่า โส เตน อกุศลกมมวิปาเคน อนเนกสสสทสสานิ จตุราปาเย ทุกขมนุสสวิตวา แสดงถึง ผลของอกุศลวจีกรรม ส่วนที่เป็นอกุศลอุปปีชเวทนียกรรม ทำหน้าที่อกุศลชนกกรรม ในปฏิสนธิกาล ให้กำเนิดในอบายภูมิ ๔ คือ นรกภูมิ เปตภูมิ อสุรกายภูมิ และดิรัจฉานภูมิ และยังแสดงถึงส่วนที่เป็นอกุศลอปราปรียเวทนียกรรม ที่ทำหน้าที่อกุศลชนกกรรม ในปฏิสนธิกาล อกุศลอุปถัมภกรรม อกุศลอุปปีฬกรรม และอกุศลอุปฆาตกรรม ในปวัตติกาล ในภพชาติต่อๆ มา นับได้หลายพันชาติ

ด้วยปาฐะว่า เตน กมมวิปาเคน เตมาสส ขาทิต ยว และปาฐะว่า อิมस्มี ปจฉิมตตภาเว กเมณ พุทฺธตต ปตฺวา แสดงถึงอกุศลอปราปรียเวทนียกรรม ที่ทำหน้าที่อกุศลอุปปีฬกรรม ในปวัตติกาล ของภพสุดท้าย

ด้วยปาฐะว่า เวรณชาเย วสึ แสดงถึงระยะเวลา ที่อกุศลอปราปรียเวทนียกรรมนี้เริ่มให้ผล และสิ้นสุดการให้ผล

อนึ่ง เรื่องกรรม ที่ว่าด้วยปากกาล (การเสวยผล)นี้ ยังมีข้อที่ควรทราบ เพื่อประกอบการศึกษา การพิจารณา การไตร่ตรอง ก่อนที่จะตอบปัญหาใดๆ เกี่ยวกับเรื่องกรรม ผลของกรรม ดังนั้น ผู้วิจัยขอแนะนำเอาไว้ในที่นี้ ดังนี้

ตตถ กตมํ ตถาคตสส อตีตานาคตปจจุปนนานํ กมมสมาทานานํ จานโส เหตุโส วิปากํ ยถาภูตํ ญาณํ ? อธิ ตถาคโต ปชานาติ, อตถเอจฺจานิ ปาปกาณิ กมมสมาทานานิ คตฺติสมปตฺติปฏิพาฬหานิ น วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ ปาปกาณิ กมมสมาทานานิ อฺปธิสมปตฺติปฏิพาฬหานิ น วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ ปาปกาณิ กมมสมาทานานิ กาลสมปตฺติปฏิพาฬหานิ น วิปจฺจนติ, ตถเอจฺจานิ ปาปกาณิ กมมสมาทานานิ ปโยคสมปตฺติปฏิพาฬหานิ น วิปจฺจนติ.

อตถเอจฺจานิ ปาปกาณิ กมมสมาทานานิ คตฺติวิปตฺติ อากมฺม วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ ปาปกาณิ กมมสมาทานานิ อฺปธิวิปตฺติ อากมฺม วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ ปาปกาณิ กมมสมาทานานิ กาลวิปตฺติ อากมฺม วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ ปาปกาณิ กมมสมาทานานิ ปโยควิปตฺติ อากมฺม วิปจฺจนติ.

อตถเอจฺจานิ กลยาณานิ กมมสมาทานานิ คตฺติวิปตฺติปฏิพาฬหานิ น วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ กลยาณานิ กมมสมาทานานิ อฺปธิวิปตฺติปฏิพาฬหานิ น วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ กลยาณานิ กมมสมาทานานิ กาลวิปตฺติปฏิพาฬหานิ น วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ กลยาณานิ กมมสมาทานานิ ปโยควิปตฺติปฏิพาฬหานิ น วิปจฺจนติ.

อตถเอจฺจานิ กลยาณานิ กมมสมาทานานิ คตฺติสมปตฺติ อากมฺม วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ กลยาณานิ กมมสมาทานานิ อฺปธิสมปตฺติ อากมฺม วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ กลยาณานิ กมมสมาทานานิ กาลสมปตฺติ อากมฺม วิปจฺจนติ, อตถเอจฺจานิ กลยาณานิ กมมสมาทานานิ ปโยคสมปตฺติ อากมฺม วิปจฺจนติติ ยถา ตตถ ปญฺญา ปชานนา ฯเปฯ อโมโห ธมฺมวิจโย สมมาทิฏฺฐิ. อิทํ ตถาคตสส อตีตานาคตปจจุปนนานํ กมมสมาทานานํ จานโส เหตุโส วิปากํ ยถาภูตํ ญาณํ.^{๒๒๔}

พระตถาคตทรงทราบผลของกรรมสมาทานที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันตามความเป็นจริง โดยฐานะ โดยเหตุ เป็นไฉน ?

พระตถาคตในโลกนี้ทรงทราบว่า :-

^{๒๒๔} อภ.วิ. (ปาลี) ๓๕/๘๑๐/๔๐๒.

- (๑) กรรมสมาทาน ที่เป็นบาปบางอย่าง อันคติสมบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลก็มี
- (๒) กรรมสมาทานที่เป็นบาปบางอย่างอันอุปธิสมบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลก็มี
- (๓) กรรมสมาทานที่เป็นบาปบางอย่างอันกาลสมบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี
- (๔) กรรมสมาทานที่เป็นบาปบางอย่างอันปิโยคสมบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี
- (๕) กรรมสมาทานที่เป็นบาปบางอย่างอาศัยคติวิบัติจึงให้ผลก็มี
- (๖) กรรมสมาทานที่เป็นบาปบางอย่างอาศัยอุปธิวิบัติจึงให้ผลก็มี
- (๗) กรรมสมาทานที่เป็นบาปบางอย่างอาศัย กาลวิบัติจึงให้ผลก็มี
- (๘) กรรมสมาทานที่เป็นบาปบางอย่างอาศัยปิโยควิบัติจึงให้ผลก็มี
- (๙) กรรมสมาทานที่เป็นบุญบางอย่างอันคติวิบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี
- (๑๐) กรรมสมาทานที่เป็นบุญบางอย่างอันอุปธิวิบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี
- (๑๑) กรรมสมาทานที่เป็นบุญบางอย่างอันกาลวิบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี
- (๑๒) กรรมสมาทานที่เป็นบุญบางอย่างอันปิโยควิบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี
- (๑๓) กรรมสมาทานที่เป็นบุญบางอย่างอาศัยคติสมบัติจึงให้ผลก็มี
- (๑๔) กรรมสมาทานที่เป็นบุญบางอย่างอาศัยอุปธิสมบัติจึงให้ผลก็มี
- (๑๕) กรรมสมาทานที่เป็นบุญบางอย่างอาศัย กาลสมบัติจึงให้ผลก็มี
- (๑๖) กรรมสมาทานที่เป็นบุญบางอย่างอาศัยปิโยคสมบัติจึงให้ผลก็มี

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิในกรรมสมาทานนั้น นี้ชื่อพระตถาคตทรงทราบวิบากของกรรมสมาทานที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันตามความเป็นจริงโดยฐานะ โดยเหตุ

พระอรรถกถาจารย์ขยายความพระบาลีตอนนี้ไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

คติสมปตติปฏิพาฬหานิ คติสมปตติยา ปฏิพาฬิตานิ นิวาริตานิ ปฏิเสธิตานิ. เสสเปเตสุปิ เอเสว นโย. เอตถ จ **คติสมปตติ** สมปนนา คติ เทวโลโก จ มนุสสโลโก จ. **คติวิปตติ** วิปนนา คติ จตตาริ อปายา. **อุปธิสมปตติ** อตตถาวสมิทธิ. อุปธิวิปตติ หีนอตตถาวตา. **กาลสมปตติ** สุราชสมุ มนุสสกาลสงขาโต สมปนกาโล. **กาลวิปตติ** ทูราชมุนุสสกาลสงขาโต วิปนกาโล. **ปิโยคสมปตติ** สมมาปิโยโค. **ปิโยควิปตติ** มิจฉาปิโยโค.

ตถถ เอกจจสส พหุณี ปาปกมมานิ โหนติ. ตานิ คติวิปตติย จิตตส วิปจเจยฺย. โส ปน เอ เกน กลยาณกมเมน คติสมปตติย เทเวสุ วา มนุสเสสุ วา นิพพตโต. ตาทิเส จ จาน อกุสลสส วาโร นตถิ เอกนตํ กุสลสเสว วาโรติ. เอวมสส ตานิ กมมานิ คติสมปตติปฏิพาฬหานิ น วิปจจนตติ ปชานา ติ. ๒๒๕

บทว่า **คติสมปตติปฏิพาฬหานิ** (ที่คติสมบัติห้ามไว้) ความว่า กรรมสมาทาน ที่เป็นบาป ถูกคติสมบัติห้ามไว้ คือ ป้องกันไว้ ได้แก่ กัดกันไว้ แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้ ก็บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า **คติสมปตติ** แปลว่า คติที่สมบูรณ์ คือ ทั้งเทวโลกและมนุษย์โลก บทว่า **คติวิปตติ** แปลว่า คติวิบัติ คือ อบายภูมิ ๔ ที่ชื่อว่า **อุปธิสมบัติ** ได้แก่ ความสำเร็จในอรรถภาพ ที่ชื่อว่า **อุปธิวิบัติ** ได้แก่ ความเป็นผู้มี อรรถภาพแล้ว ที่ชื่อว่ากาลสมบัติ ได้แก่ กาลที่สมบูรณ์ กล่าวคือกาลแห่งพระราชชาติ (เช่น พระเจ้ามหา

สุทัสสนะ เป็นต้น) และมนุษย์ที่ดี (เช่นผู้เกิดในปฐมกัป เป็นต้น) ที่ชื่อว่า **กาลวิบัติ** ได้แก่ กาลวิบัติ กล่าวคือกาลที่มีพระราชาชั่ว และมนุษย์ชั่ว ที่ชื่อว่า **ปโยคสมบัติ** ได้แก่ การประกอบโดยชอบ ที่ชื่อว่า **ปโยควิบัติ** ได้แก่ การประกอบผิด

บรรดาบทเหล่านั้น บุคคลบางคนมีบาปกรรมมาก บาปกรรมเหล่านั้นจะพึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในคติวิบัติ แต่บุคคลนั้นไปเกิดในคติสมบัติ คือในหมู่เทวดา หรือหมู่ มนุษย์ ด้วยกัลยาณกรรมอย่างหนึ่ง และฐานะเช่นนั้นยังไม่มีคราวของอกุศล ย่อมมีคราวของกุศลอย่างแน่นอนทีเดียว พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบชัดว่า กรรมเหล่านั้นถูกคติสมบัตินำไว้ จึงไม่ให้ผลแก่บุคคลนั้น ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็บาปกรรมมาก บาปกรรมเหล่านั้นจะพึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในอุปิสสมบัติ แต่เขาดำรงอยู่ในอุปิสสมบัติด้วยกัลยาณกรรมอย่างหนึ่ง จึงมีวิญญูญ้อย ใหญ่ มีทรวดทรงงาม มีรูปงาม น่าชม คล้ายกับบุตรของพรหม แม้ถ้าเขาไปเกิดเป็นทาสในท้องของทาสี อัตภาพเห็นปานนี้ ย่อมไม่สมควรกับการงานที่สกปรก เพราะฉะนั้น กัลยาณกรรมเหล่านั้น จึงไม่ทำให้บุคคลนั้นทำการงานต่ำ เช่นการงานของคนเลี้ยงช้าง เลี้ยงแพะ เลี้ยงม้า และเลี้ยงโค เป็นต้น ให้นุ่งผ้าเนื้อละเอียด ตั้งไว้ในตำแหน่งผู้รักษาพระคลัง เป็นต้น ถ้าเป็นหญิง ก็ไม่ให้ทำการงานต่ำ เช่นการหุงต้มอาหารข้าง เป็นต้น จะให้ผ้าและเครื่องประดับ หรือทำเธอให้มีที่นอนที่คุ้มกัน หรือตั้งไว้ในตำแหน่งคนสนิท เหมือนพระโสมเทวีฉะนั้น ได้ยินว่า ในกาลของพระเจ้าภคิราชา พวกอำมาตย์ได้จับชนเป็นจำนวนมาก ผู้กินเนื้อ โค พูลเสนอแต่พระราชา ชนเหล่านั้นถูกพระราชาดรณทัตถาว่า พวกท่านอาจให้ค่าปรับได้ไหม จึงกราบทูลว่า ไม่อาจ ลำดับนั้น พวกอำมาตย์จึงให้ชนเหล่านั้นทำความสะอาดที่พระลานหลวง ติดาคนหนึ่ง ของพวกผู้ต้องหาเหล่านั้น มีรูปงามที่น่าชม น่าเลื่อมใส พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นเธอ จึงทรงรับสั่งให้นำไปตั้งไว้ในตำหนักราชวัลลภในภายในพระราชวัง แม้หมู่ญาติที่เหลือนอกก็มีชีวิตอยู่เป็นสุข ด้วยอานุภาพของเธอ จจริงอยู่ในอัตภาพเช่นนั้น แม้บาปกรรมก็ยังไม่มีอาจให้ผลได้ พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบชัดว่า บาปกรรมทั้งหลาย ถูกอุปิสสมบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผล ด้วยประการฉะนี้

บุคคลบางคน มีบาปกรรมมาก บาปกรรมเหล่านั้นจะพึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในกาลวิบัติ แต่เขาเกิดในกาลแห่งพระราชาดิและมนุษย์ดี คือสมัยเป็นที่เกิดขึ้นแห่งพวกมนุษย์ผู้เกิดในปฐมกัป พระเจ้าจักรพรรดิ หรือของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยกรรมดี อย่างหนึ่ง ก็เมื่อเขาเกิดในกาลเช่นนั้น อกุศลจึงไม่มีโอกาสที่จะให้ผล จะมีโอกาสเฉพาะกุศลอย่างเดียวโดยส่วนเดียวเท่านั้น พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบชัดว่า บาปกรรมทั้งหลายถูกกาลสมบัตินำไว้ จึงไม่ให้ผล ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีบาปกรรมมาก บาปกรรมเหล่านั้นจะต้องให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในปโยควิบัติ แต่เขาดำรงอยู่ในปโยคสมบัติ ด้วยกัลยาณกรรมอย่างหนึ่ง คือ เป็นผู้งดเว้นจากอกุศลกรรมบถมีปาณาติบาต เป็นต้น บำเพ็ญกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ในฐานะเช่นนั้น อกุศลาย่อมไม่มีโอกาสที่จะให้ผล เป็นโอกาสของกุศลโดยส่วนเดียวเท่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบชัดว่า บาปกรรมทั้งหลายถูกปโยคสมบัตินำไว้ จึงไม่ให้ผล ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีบาปกรรมมาก บาปกรรมเหล่านั้นไม่ต้องให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในคติสมบัติ แต่เขาเกิดในคติวิบัติเท่านั้น ด้วยบาปกรรมอย่างหนึ่ง บาปกรรมเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงเขาในทันทีแล้ว ให้ผลทุกๆ ครั้ง คือ บางคราวก็ให้ตกนรก บางคราวให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรฉาน บางคราวให้ไปเกิดในภูมิแห่งเปรต บางคราวก็ให้ไปเกิดในอสุรกาย ย่อมไม่ให้ยกศีรษะขึ้นจากอบายได้

โดยกาลแม้นาน พระผู้มีพระภาคทรงทราบชัดว่า บาปกรรมทั้งหลายจะไม่อาจให้ผลได้ เพราะถูกคติสมบัตินั้นห้ามไว้ แต่จะให้ผลได้ เพราะอาศัยคติวิบัติ ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง มีบาปกรรมมาก บาปกรรมเหล่านั้นไม่พึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในอุปิสมบัติ แต่เขาดำรงอยู่ในอุปธิวิบัติด้วยบาปกรรมอย่างหนึ่งเท่านั้น จึงมีผิพรรณทราม มีรูปชั่ว สันฐานเหลว น่าเกลียด คล้ายกับปีศาจ ถ้าเขาเกิดเป็นทาสในท้องของทาสี บาปกรรมเหล่านั้นสมแก่ผู้นี้ เพราะฉะนั้น บาปกรรมทั้งหลายย่อมดลบันดาล ให้เขาทำแต่การงานที่สกปรก โดยที่สุดจนกระทั่งการงานของคนเทษยะดอกไม้ ถ้าเป็นหญิง บาปกรรมเหล่านี้ก็สมควรแก่หญิงนี้ เพราะฉะนั้น บาปกรรมทั้งหมดก็จะผลัดกัน ดลบันดาลให้เธอทำการงานสกปรกทั้งหลาย เช่น หุงหาอาหารให้ช้างเป็นต้น หญิงนั้นแม้จะเกิดในเรือนมีตระกูล ก็ถูกพวกราชบุรุษผู้ทำการบงการให้สำเร็จอยู่ จับมัดไป เพราะสำคัญว่า เป็นหญิงรับใช้ในครัวเรือน เหมือนหญิงเจ้าเรือนของมหาภุมมพิ (ผู้มีทรัพย์มาก) ในบ้านโกตลวาปีฉะนั้น พระภาคทรงทราบชัดว่า บาปกรรมทั้งหลายไม่อาจจะให้ผลได้ เพราะถูกอุปิสมบัตินั้นห้ามไว้ แต่จะให้ผลได้ ก็เพราะอาศัยอุปธิวิบัติ ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีบาปกรรมมาก บาปกรรมเหล่านั้นจะไม่พึงให้ผลแก่เขาผู้บังเกิดในกาลสมบัติ แต่เขาบังเกิดในกาลวิบัติ คือ ในกาลที่พระราชาทรงเป็นทราชและมนุษย์เป็นทราช ได้แก่ ในกาลที่สัตว์มีอายุ ๑๐ ปี ซึ่งไร้ค่า ไม่มีรส ด้วยบาปกรรมอย่างหนึ่ง ในกาลนั้น แม้ปัญญาโครสก็ขาดหายไปเป็นจำนวนมาก หล้ากับแก้จัดว่า เป็นอาหารอย่างเลิศ แม้เขาเกิดในโลกมนุษย์ ก็จริง ถึงอย่างนั้น เขาก็จะมีความเป็นอยู่คล้ายกับเนื้อและปศุสัตว์ ในกาลเห็นปานนี้ กุศลย่อมไม่มีโอกาสที่จะให้ผล จะมีแต่อกุศลโดยส่วนเดียวเท่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบชัดว่า บาปกรรมทั้งหลายไม่อาจจะให้ผลได้ เพราะถูกกาลสมบัตินั้นห้ามไว้ แต่จะให้ผลได้ เพราะอาศัยกาลวิบัติ ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีบาปกรรมมาก บาปกรรมเหล่านั้นจะไม่พึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในปโยคสมบัติ แต่เขาดำรงอยู่ในปโยควิบัติ ย่อมทำอกุศลกรรม ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น พวกราชบุรุษจับเขาคนนี้ได้พร้อมของกลางแล้ว กราบทูลเสนอแด่พระราชา พระราชารับสั่งให้ลงกรรมกรณ์ (ลงโทษ) เป็นอันมากให้ฆ่าเสีย พระผู้มีพระภาคทรงทราบชัดว่า บาปกรรมทั้งหลายไม่อาจจะให้ผลได้ เพราะถูกปโยคสมบัตินั้นห้ามไว้ แต่จะให้ผลได้ ก็ต่อเมื่อได้อาศัยปโยควิบัติ ด้วยประการฉะนี้ บาปกรรมที่สมบัตินั้น ๔ [คือ (๑) คติสมบัติ (๒) อุปิสมบัติ (๓) กาลสมบัติ (๔) ปโยคสมบัติ] ห้ามแล้วจึงไม่ให้ผล แต่จะให้ผลได้ ก็เพราะอาศัยวิบัติ ๔ [คือ (๑) คติวิบัติ (๒) อุปธิวิบัติ (๓) กาลวิบัติ (๔) ปโยควิบัติ] ด้วยประการฉะนี้

เหมือนอย่างว่า บุรุษบางคนนั้นแหละ จะพึงทำให้พระราชาทรงโปรดปรานด้วยการงานบางอย่างเหมือนกัน ต่อมา พระราชาทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์แก่เขาแล้ว ทรงพระราชทานชนบท (บ้านส่วย) อีก เขาไม่สามารถจะใช้ประโยชน์ชนบทนั้นโดยชอบได้ พึงทำลายเสีย เหมือนห่อข้าวที่ลึงถือเอาแล้วฉะนั้น เขาพบสิ่งที่น่าพอใจอันใด จะเป็นยานก็ตาม พาหนะก็ตาม ทาสก็ตาม ทาสีก็ตาม ที่สวนก็ตาม ที่ไร่ก็ตาม ที่ของผู้อื่น ก็จะพึงถือเอาสิ่งนั้นของผู้นั้นทั้งหมดโดยเผด็จการ พวกชาวบ้านไม่กล้าที่จะว่ากล่าวอะไรๆ เขาได้ เพราะเข้าใจว่า เขาเป็นราชวัลลภ (คนโปรดปรานของพระราชา) เขาพึงทำร้ายต่อมหาอำมาตย์ของพระราชาอื่น ผู้ที่ไว้วางพระหฤทัยมากกว่าได้ มหาอำมาตย์ของพระราชนั้นจับเขาได้แล้ว ให้โดยต้อยต่อนักหน่วงแล้ว ให้ลากเอาหลังครูดสีแผ่นดินไปเฝ้าพระราชา กราบทูลให้ทราบ ว่า ขอเดชะ พระสมมติเทพ บุรุษชื่อนี้ทำลายชนบทของพระองค์

พระราชาทรงรับสั่งให้จองจำเขาไว้ในเรือนจำแล้ว ก็รับสั่งให้ราชบุรุษตีกลองประกาศไปในพระนครว่า บุรุษชื่อโน้นได้ลักอะไรของใครบ้าง ดังนี้ พวกชาวบ้านต่างก็พากันมาแล้ว ฟังส่งเสียงตะโกนร้องขึ้น เป็นพันเสียงว่า เจ้าคนนี้เอา สิ่งนี้ๆ ของเราๆ ดังนี้ พระราชาทรงกริ้วหนักยิ่งขึ้น ทรงรับสั่งให้ทรมานเขาในเรือนจำนานปีประการแล้วให้ประหารเสียพร้อมตรัสว่า พวกท่านจงไปฆ่าเจ้าคนนั้น ทิ้งไว้ในป่าช้าแล้วนำโช่ตรวน (ร่างกระดูก) กลับมาเถิด คำอุปมาเป็นเครื่องยังคำอุปไมย ให้ถึงพร้อมนี้ บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้

ก็การที่แม่ปุณฺณไปเกิดในสวรรค์ ด้วยบุญกรรมบางอย่างนั้นแหละ ก็เหมือนบุรุษคนนั้น ทำให้พระราชาทรงพอพระทัยด้วยการงานบางอย่างเหมือนกัน แล้วได้รับฐานันดรศักดิ์ฉนั้น กาลที่อกุศลไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลในเมื่อแม่บุคคฺลนี้ไปเกิดในสวรรค์ ก็เหมือนกับกาลที่ใครๆ ไม่กล้าที่จะว่ากล่าวอะไรๆ ได้ในเมื่อบุรุษคนนั้นทำลายชนบท ถือนาของๆ พวกชาวบ้านไปฉนั้น กาลที่บุรุษนี้จุติจากสวรรค์แล้วไปเกิดในนรก ก็เหมือนกับกาลที่บุรุษนั้นทำร้ายราชวัลลภคนหนึ่งในวันหนึ่งแล้ว ถูกราชบุรุษให้ทุบตี กราบทูลแต่พระราชให้จองจำเขาไว้ในเรือนจำ เพราะความทรงกริวนั้นฉนั้น การที่กรรมที่เป็นอกุศลทุกอย่างมาประชุมกันแล้วรับบุรุษนั้น ในเมื่อเขาเกิดในนรกแล้ว ก็ เหมือนกับกาลที่พวกชาวบ้านต่างก็พากันร้องตะโกนว่า เจ้าคนนี้เอาสิ่งนี้ๆ ของเราๆ ไป กาลที่เมื่อกรรมแต่ละอย่างหมดสิ้นไปแล้ว เขายกศีรษะขึ้นจากนรกไม่ได้ ถูกไหม้ในนรกตลอดกับทั้งสิ้น ด้วยวิบากแห่งกรรมนอกนี้ ก็เหมือนกับกาลนำบุรุษนั้นมาฆ่า ทิ้งไว้ในป่าช้าแล้วนำโช่ตรวนกลับมาฉนั้น จริงอยู่ สัตว์ที่ถูกไหม้ในนรกตลอดกับหนึ่ง เพราะทำกรรมที่ตั้งอยู่ชั่วกับ มิใช่คนเดียว มิใช่ ๒ คน มิใช่ร้อยคน มิใช่พันคน ได้ยินว่า หมูสัตว์ที่ถูกไหม้ด้วยอาการอย่างนี้ มีนับไม่ถ้วน

แม้ในคำว่า กรรมสมทานที่เป็นกุศลบางเหล่ามีอยู่ กรรมสมทานที่เป็นกุศลเหล่านั้นถูกคติวิบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบคำอธิบายประกอบ อย่างนี้ :-

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีกัลยาณกรรม (กรรมที่เป็นกุศล) มาก กัลยาณกรรมเหล่านั้นพึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในคติสมบัติ แต่เขาไปเกิดในคติวิบัติ คือในนรกหรือสุรกาย ด้วยบาปกรรมอย่างหนึ่ง ก็ในฐานะเช่นนั้น กุศลไม่อาจให้ผลได้ อาจให้ผลได้ก็แต่อกุศลโดยส่วนเดียวเท่านั้น พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบชัดว่า กรรมเหล่านั้นของเขาถูกคติวิบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผล ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีกัลยาณกรรมมาก กัลยาณกรรมเหล่านั้นพึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในอุปธิสมบัติ แต่เขาตั้งอยู่ในอุปธิวิบัติด้วยบาปกรรมอย่างหนึ่ง จึงมีวิพพธมฺมทรมคล้ายกับปีศาจ แม้ถ้าเขาไปเกิดในราชตระกูล เมื่อพระบิดาล่วงลับไป ก็จะไม่ได้รับราชสมบัติ เพราะมีผู้คัดค้านว่า จะมีประโยชน์อะไร ด้วยราชสมบัติแก่ผู้ไม่มีสิรินี้ แม้ไปเกิดในทำเนียบเสนาบดีเป็นต้น ก็จะได้ตำแหน่งเสนาบดีและตำแหน่งเศรษฐีเป็นต้น

ก็เพื่อความแจ่มแจ้งแห่งเนื้อความนี้ จึงควรกล่าวเรื่องพระเจ้าทีปราชว่า ได้ยินว่า พระราชา เมื่อพระราชโอรสประสูติแล้ว ทรงเลื่อมใสในพระเทวี ได้ทรงประทานพรให้ พระนางทรงรับพรแล้วประทับยับยั้งอยู่ พระกุมารในเวลามีพระชันษาได้ ๗-๘ พรรษาเท่านั้น ได้สั่งให้ราชบุรุษนำไก่มาชนกันที่พระลานหลวง ไก่ตัวหนึ่งกระโดดขึ้นจิกพระเนตรของพระกุมาร ในเวลาที่พระราชโอรสมีชันษาได้ ๑๕-๑๖ พรรษา พระเทวีผู้เป็นพระมารดาของพระกุมารทรงดำริว่า จักทูลขอราชสมบัติ ดังนี้ แล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าพระราชกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ในเวลาพระกุมารประสูติ พระองค์ได้ทรงประทานพรไว้ หม่อมฉันได้รับพรนั้นไว้ บัดนี้ หม่อมฉันจะรับเอาพรนั้น พระราชาตรัส

ว่า ตกลง พระเทวี เธอจงรับเอาเถิด พระเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ อะไรๆ ที่ชื่อว่าหม่อมฉัน ไม่ได้แล้วจากสำนักของพระองค์มิได้มี ก็บัดนี้ หม่อมฉันทูลขอราชสมบัติให้แก่บุตรของหม่อมฉัน พระราชาตรัสว่า เทวี บุตรของเธอมีอวัยวะบกพร่อง เราไม่อาจจะให้ราชสมบัติแก่บุตรของเธอนั้นได้ พระเทวีกราบทูลว่า พระองค์เมื่อไม่อาจที่จะทรงประทานพรอันเป็นที่ชอบใจของหม่อมฉันได้ เพราะเหตุไร จึงได้ทรงประทานพรไว้เล่า พระราชาเมื่อถูกคัดค้านอย่างหนักยิ่ง ก็ตรัสว่า เราไม่อาจจะให้ราชสมบัติในทั่วทั้งลังกาทวีปแก่บุตรของเธอได้ ขอให้ราชบุรุษยกฉัตรขึ้นในนาคทวีป แล้วอยู่เถิด ดังนี้ จึงทรงส่งไปยังนาคทวีป พระราชาเฝ้าสนั้นได้ทรงพระนามว่า ทิปราช ถ้าท้าวเธอจักไม่ได้มีพระเนตรไม่สมประกอบไซ้ ก็จักได้ราชสมบัติที่แวดล้อมไปด้วยสมบัติ ทุกอย่างในทั่วทั้งตัมพปณิทวีป ซึ่งมี ๑๕๐ โยชน์เป็นประมาณ พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบชัดว่า กัลยาณกรรมทั้งหลายถูกอุบิวัตินี้ ห้ามไว้ จึงไม่ให้เกิด ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีกัลยาณกรรมมาก กัลยาณกรรมเหล่านั้นพึงให้ผลแก่เขา ผู้ดำรงอยู่ในกาลสมบัติ แต่เขาไปเกิดในกาลวิบัติ คือ ในกาลที่มีพระราชาชั่วและมนุษย์ชั่วลามก ไร้ค่า มีอายุน้อย เป็นที่สุดแห่งการดำเนินไป ด้วยบาปกรรมอย่างหนึ่ง ก็ในกาลเช่นนั้น กัลยาณกรรมไม่อาจจะให้ผลได้ พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบชัดว่า กัลยาณกรรมทั้งหลายถูกกาลวิบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้เกิด ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีกัลยาณกรรมมาก กัลยาณกรรมเหล่านั้นพึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในโยคสมบัติ แต่บุคคลนี้ตั้งอยู่ในโยควิบัติ คือ ย่อมฆ่าสัตว์ ฯลฯ บำเพ็ญความเป็นผู้ทุศีลทั้งปวง โดยทำนองเดียวกันนั้น ตระกูลทั้งหลายแม้ที่มีชาติเสมอกัน ก็ไม่ยอมทำอาวามงคล และวิเวกมงคลกับตระกูลผู้ทุศีลนั้น ย่อมเว้นไกลจากเขา ด้วยคิดว่า บุรุษชั่วนั้น เป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงการพนัน กัลยาณกรรม จึงไม่อาจให้ผลได้ พระผู้มีพระภาคทราบชัดว่า กัลยาณกรรมทั้งหลายถูกโยควิบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้เกิด กัลยาณกรรมที่ให้ผลได้ ก็เพราะอาศัยสมบัติ ๔ แต่ให้ผลไม่ได้ เพราะถูกวิบัติ ๔ ห้ามไว้ ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีกัลยาณกรรมมาก กัลยาณกรรมเหล่านั้นไม่พึงให้ผลแก่เขา ผู้ดำรงอยู่ในคติวิบัติ แต่เขาไปเกิดในคติสมบัติด้วยกัลยาณกรรมอย่างหนึ่งเท่านั้น กรรมเหล่านั้นเข้าถึงเขาในที่นั้น แล้ว ย่อมให้ผลทุกๆ คราว คือ บางคราวก็ให้ไปเกิด ในมนุษย์โลก บางคราวให้ไปเกิดในเทวโลก พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบชัดว่า กัลยาณกรรมเหล่านั้นไม่อาจให้ผลได้ เพราะถูกคติวิบัติห้ามไว้ แต่จะให้ผลได้ ก็เพราะอาศัยคติสมบัติ ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีกัลยาณกรรมมาก กัลยาณกรรมเหล่านั้นไม่พึงให้ผลแก่เขา ผู้ดำรงอยู่ในอุบิวัตินี้ แต่เขาดำรงอยู่ในอุบิสมัตติด้วยกัลยาณกรรมอย่างหนึ่งเท่านั้น คือเป็นผู้มีรูปงาม น่าชม น่าเลื่อมใส คล้ายกับลูกพรหม กัลยาณกรรมจึงให้ผลได้ เพราะเขาดำรงอยู่ในอุบิสมัตติ ถ้าเขาไปเกิดในราชตระกูล ทั้งที่พระเชษฐภคินีๆ ยังมีอยู่ พระราชาทั้งหลายก็จะทรงอภิเษกเขาเหล่านั้นไว้ในราชสมบัติ ด้วยหวังว่า อนาคตของผู้นั้นสำเร็จแล้ว เมื่อพวกเราให้ยกฉัตรขึ้นแก่ผู้นั้นแล้ว ความผาสุกก็จักมีแก่ชาวโลก ดังนี้ เขาไปเกิดในตำแหน่งของอุปราชเป็นต้น เมื่อบิดาล่วงลับไป ก็จะได้ตำแหน่งอุปราช ซึ่งเป็นตำแหน่งเสนapati ตำแหน่งขุนคลัง ตำแหน่งเศรษฐี พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบชัดว่า กัลยาณกรรมเหล่านั้นไม่อาจให้ผลได้ เพราะถูกอุบิวัตินี้ห้ามไว้ แต่จะให้ผลได้ ก็เพราะอาศัยอุบิสมัตติ ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง ก็มีกัลยาณกรรมมาก กัลยาณกรรมเหล่านั้นไม่เพียงให้ผลแก่เขา ผู้ดำรงอยู่ในกาลวิบัติได้ แต่เขาเกิดในกาลสมบัติ คือ ในกาลที่มีพระราชดีและมนุษย์ดี ด้วยกัลยาณกรรมอย่างหนึ่ง กัลยาณกรรมย่อมให้ผลแก่เขาผู้เกิดแล้ว เพราะความสำเร็จแห่งกรรมเช่นนั้น

ในข้อนั้น พึงทราบเรื่องของพระมหาโสณเถระ ดังนี้:- ได้ยินว่า ภิกษุจำนวน ๑๒,๐๐๐ รูปอาศัยอยู่ที่จิตตลบรรพต ซึ่งมีภัยแต่ตีสสพราหมณ์ ในตีสสมหาวิหาร ก็เช่นนั้นเหมือนกัน แม้นในมหาวิหารทั้ง ๒ ผุญใหญ่ต่างก็พากันกัดผ้า ๓ ปี เพียงคืนเดียวเท่านั้นแล้วเหลือแต่เพียงแถบ ภิกษุสงฆ์ที่จิตตลบรรพตคิดว่า ผ้าจักเป็นไปในตีสสมหาวิหาร พวกเราจักไปอยู่ที่นั่น จึงพากันออกจากวิหาร ภิกษุสงฆ์แม้นที่ตีสสมหาวิหารก็คิดว่า ผ้าจักเป็นไปในจิตตลบรรพต พวกเราจักพากันอยู่ที่นั่น จึงพากันออกจากมหาวิหาร แม้นทั้ง ๒ ฝ่ายก็มาพบกันที่ฝั่งชอกเขาสีกแห่งหนึ่ง ถามดู ทราบว่า ผ้าหมดไปเสียแล้ว ทั้ง ๑๔,๐๐๐ รูป จึงปรึกษากันว่า พวกเราจักไปทำอะไรในที่นี่ จึงพากันเข้าสู่ป่าใกล้ชอกเขาสีกนั้นแล้วก็ปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ โดยทำนองที่นั่นแล้วนั่นเอง ภายหลัง เมื่อภัยสงบแล้ว ภิกษุสงฆ์ก็พากันท้าวสักกเทวราช รวบรวมธาตุทั้งหลายแล้วสร้างเป็นเจดีย์

แม้โจรแต่ตีสสพราหมณ์ก็ได้กำจัดชนบท สงฆ์ได้ประชุมปรึกษากัน ส่งพระเถระไปสู่สำนักของท้าวสักกะ ๘ รูป ด้วยขอร้องว่า ขอท้าวสักกะจงช่วยห้ามโจร ท้าวสักกะเทวราชตรัสว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ โจรเกิดขึ้นแล้ว โยมไม่อาจจะช่วยห้ามได้ ขอสงฆ์จงไปสู่ทะเลข้างหน้าเถิด โยมจักช่วยนำอาร์กขาทะเลให้ สงฆ์จากทั่วทุกทิศไปสู่อนาคตวิป ให้ผูกแพใหญ่ ๓ ชั้น ที่เมืองท่าชื่อว่าซัมพูโกละ แพชั้นหนึ่งจมลงในน้ำ ชั้นหนึ่งสงฆ์นั่ง อีกชั้นหนึ่งเก็บบาตรและจีวร พระเถระ ๓ รูปเป็นหัวหน้าของบริษัท คือ (๑) พระจุฬสัณเฑาะผู้กล่าวสังยุตตนิกาย (๒) พระอัสสีทัตตเถระ (๓) พระมหาโสณเถระ บรรดาพระเถระเหล่านั้น พระเถระ ๒ รูปได้เรียนเชิญพระมหาโสณเถระว่า คุณมหาโสณะ โปรดขึ้นแพใหญ่เถิด พระมหาโสณเถระจึงเรียนถามว่า ก็พวกท่านเล่า ขอรับ พระเถระทั้ง ๒ ตอบว่า ผู้มีอายุจะตายในน้ำก็ดี ตายบนบกก็ดี ก็เท่านั้นแหละ พวกเราจักไม่ยอมไป แต่เพราะอาศัย แพใหญ่นี้ ความสืบทอดแห่งพระศาสนาจักดำรงอยู่ได้ในอนาคต ขอท่านจงไปเถิด ผู้มีอายุ พระมหาโสณเถระแม้กล่าวถึง ๓ ครั้งว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อพวกท่านไม่ไป กระผม ก็จักไม่ไป ดังนี้ พระเถระทั้ง ๒ เมื่อไม่อาจจะให้พระเถระขึ้นแพได้ จึงพากันกลับ

ต่อมา พระจุฬสัณเฑาะได้กล่าวกะพระอัสสีทัตตเถระว่า คุณอัสสีทัตตะ ในอนาคต ความสืบทอดแห่งพระศาสนาจักดำรงอยู่ เพราะอาศัยพระมหาโสณะ ขอท่านอย่าปล่อยพระมหาโสณเถระนั้นไปจากมือเลย พระอัสสีทัตตเถระก็กล่าวกะพระจุฬสัณเฑาะว่า ส่วน ท่านเล่า ขอรับ พระจุฬสัณเฑาะกล่าวว่า ผมจักไหว้มหาเจดีย์ พระจุฬสัณเฑาะกล่าว สอนพระเถระทั้ง ๒ รูปแล้ว ก็จาริกไปตามลำดับ จนถึงมหาวิหาร สมัยนั้น มหาวิหารว่าง มีต้นระหุ่งทั้งหลายเกิดขึ้นที่ลานพระเจดีย์ กอไม้ทั้งหลายก็แวดล้อมพระเจดีย์ มีสาหร่ายเกี่ยวพันรุงรัง พระเถระไหว้พระมหาเจดีย์ เหมือนแสดงความนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้าผู้ยังทรงพระชนม์อยู่ แล้วเข้าไปสู่ศาลาทางทิศตะวันตก เมื่อมองดู ก็นั่งนึกอยู่ว่า ที่บรรจุพระสรีรธาตุของพระพุทธเจ้าผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้เลิศด้วยลาภและเลิศด้วยยศซึ่งเห็นปานนี้ ไม่มีที่พึงแล้วหนอ

ลำดับนั้น เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ไม่ห่างไกล ถือน้ำอาสน์และก้อนน้ำอ้อยงไปสู่นักของพระเถระ ด้วยรูปร่างของมนุษย์ผู้เดินทางไกล เรียนถามพระเถระว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ท่านจะไปไหน พระเถระกล่าวว่า อาตมาจักไปสู่ทิศใต้เนะ อุบาสก เทวดากล่าวว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ

แม้กระผมก็ประสงค์จะไปที่นั่นเหมือนกัน พวกเราไปด้วยกันเถิด ขอรับ พระเถระกล่าวว่า อาตมามีกำลังอ่อนแอไม่สามารถจะไปตามท่านได้ เชิญไปก่อนเถิด อุบาสก เทวดากล่าวว่า แม้กระผมก็จะไปตามพระคุณเจ้า ดังนั้นแล ได้รับเอาบาตรและจีวรของพระเถระ ก็ในเวลาขึ้นสะพานข้ามอ่างเก็บน้ำชื่อว่าตีสสะ พระเถระก็นำบาตรมา เทวดาได้นำน้ำดื่มถวาย พอเมื่อพระเถระดื่มแล้วเท่านั้น ก็พอมีกำลังดำรงอยู่ได้ เทวดาได้ย่นแผ่นดิน ไปถึงวัดร้างแห่งหนึ่ง ไกลๆ แม่น้ำเวณ ปัดกวาดที่อยู่ถวายพระเถระ

ในวันรุ่งขึ้น พอเมื่อพระเถระล้างหน้าเสร็จ เทวดาก็ต้มข้าวยาคุถวาย เมื่อพระเถระต้มข้าวยาคุเสร็จแล้ว เทวดาก็หุงข้าวสวยน้อมเข้าไปถวาย พระเถระกล่าวว่า จงเหลือไว้ เพื่อท่านบ้างเถิด อุบาสก แล้วใช้มือปิดบาตร เทวดากล่าวว่า กระผมจักไปไม่ไกล ดังนี้ จึงใส่ข้าวสวยลงในบาตร โดยเฉพาะของพระเถระ เมื่อพระเถระทำกิจเสร็จแล้ว ก็ถือเอาบาตรและจีวรดำเนินไปตามทางที่จะไป ย่นแผ่นดินแล้วนำไปยังที่ใกล้แม่น้ำกชัชระ กล่าวว่ พระคุณเจ้าผู้เจริญ นั้นเป็นที่สำหรับอยู่ของพวกมนุษย์ผู้กินใบไม้ ต้นไม้ยังปรากฏ กระผมจักไปข้างหน้า ดังนี้ ให้วพระเถระแล้วกลับสู่ภพของตน พระเถระอาศัยพวกมนุษย์ผู้กินใบไม้อยู่ตลอดเวลาที่มีภัยแม่มทั้งปวง

แม้พระอัสสีทัตเถระก็จาริกไปตามลำดับ จนถึงอพยพชนบท พวกชาวบ้านในชนบทนั้นผ่พลมะชางที่ยังไม่สุกนัก ถือเอาเมล็ดทิ้งเปลือกไว้ก็ไป พระเถระกล่าวว่า ท่านมหาโสณะ มีภิกษาหารปรากฏแก่เรา จึงให้พระมหาโสณะนำบาตรและจีวรมาแล้ว ห่มจีวรนำบาตรออกยืนอยู่ สาววัยรุ่นเห็นพระเถระยืนอยู่ คิดว่า จักมีประโยชน์อะไรกับพลมะชางนี้ ดังนี้ จึงกวาดทรายแล้วใส่ผลและเปลือกมะชางลงในบาตรถวาย พระเถระทั้ง ๒ ฉันทแล้ว อาหารนั้นเท่านั้นอยู่ได้เพียง ๗ วัน

พระเถระทั้ง ๒ ไปถึงสระชื่อว่าโจริยะ ตามลำดับ พวกชาวบ้านพากันเก็บดอกโกมุททั้งก้านดอกโกมุท (บัวขาว) เสียแล้วก็ไป พระเถระกล่าวว่า ท่านมหาโสณะ ภิกษาหารปรากฏแก่เรา ดังนี้ จึงให้พระมหาโสณะนำบาตรและจีวรมาแล้ว ห่มจีวรแล้ว ได้นำบาตรออกยืนอยู่ พวกเด็กชาวบ้านทำสะอาดก้านดอกโกมุทแล้ว ได้ตัดบาตรถวาย พระเถระทั้ง ๒ ฉันทแล้ว อาหารนั้นอยู่ได้เพียง ๗ วันเท่านั้น

พระเถระทั้ง ๒ เทียวไปตามลำดับจนถึงประตูบ้านแห่งหนึ่งในที่สำหรับอยู่ของพวกมนุษย์ผู้กินใบไม้ มารดาและบิดาของทาริกาคนหนึ่งในที่นั้น เมื่อจะไปปาจึงสั่งไว้ว่า ถ้ามีพระผู้เป็นเจ้าของรูปมา ก็อย่าให้ท่านไปที่ไหนเสีย พึงบอกที่สำหรับอยู่แก่พระผู้เป็นเจ้าของเถิดนะ ลูกแม่ เธอเห็นพระเถระทั้ง ๒ มา รับบาตรแล้วนิมนต์ให้ท่านนั่ง ธรรมดาว่า ธัญชาติย่อมไม่อยู่ในเรือน ก็เธอถือเอาเมล็ดไปหุบเปลือกมะกล่ำและต้นกล้วยมีเมล็ดรวมกับเกามะกล่ำและฝักป็นเป็น ๓ ก้อน วางก้อนหนึ่งลงในบาตรของพระอัสสีทัตเถระ วางก้อนหนึ่งลงในบาตรของพระมหาโสณะเถระ คิดว่า จักวางก้อนที่เกินลงในบาตรของพระอัสสีทัตเถระ จึงยื่นมือออกไป มือกลับไปทำให้อีกก้อนที่เกินนั้นตั้งอยู่ในบาตรของพระมหาโสณะเถระ พระอัสสีทัตเถระกล่าวว่า กรรมที่ให้ผลเพราะก้อนมะกล่ำและกล้วยมีเมล็ด ในเวลาที่มีภัยแต่ตีสสพราหมณ์ จักให้ผลเพียงไร เพราะความถึงพร้อมแห่งเทศกาล พระเถระทั้ง ๒ นั้น ฉันทก้อนมะกล่ำและกล้วยมีเมล็ดกันแล้ว ก็ได้ไปที่สำหรับอยู่ แม้ทาริกานั้น ก็บอกแก่มารดาบิดาผู้มาจากปาวว่า มีพระเถระมา ๒ รูป ฉันทบอกที่พักอยู่แก่ท่านทั้ง ๒ นั้นแล้ว มารดาบิดาแม่ทั้ง ๒ คนนั้น ก็ไปหาพระเถระทั้ง ๒ ให้วแล้วรับปฏิญญาว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมได้สิ่งใด โยมจะเอาสิ่งนั้น บำรุงพระผู้เป็น

เจ้าทั้ง ๒ ขอพวกท่านจงอยู่ ณ ที่นี้เท่าที่นั้นเถิด ฝ่ายพระเถระทั้ง ๒ อาศัยชนเหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา มีภัยทุกอย่าง

เมื่อตีสสพราหมณ์โจรตายแล้ว พระเจ้าปิตุมาหาราชทรงรับสั่งให้ยกฉัตรขึ้น ภิกษุสงฆ์ทราบ ว่า ภัยสงบแล้ว ชนบทสมบูรณ จึงจากทะเลพากันนั้นมาลงจากเรือที่ทำเรือชื่อว่ามหาตตะแล้วถามว่า พระมหาโสณเถระอยู่ที่ไหน แล้วได้ไปหาพระเถระ พระเถระมีภิกษุ ๕๐๐ รูปเป็นบริวารไปถึงมณฑลารามวิหาร สมัยนั้น ในบ้านกาลกคาม มีตระกูลเกือบ ๗๐๐ ตระกูลอยู่อาศัย ในตอนกลางคืน พวกเทวดาเที่ยวมาบอกชาวบ้านว่า พระมหาโสณเถระมีภิกษุ ๕๐๐ เป็นบริวาร มาถึงมณฑลารามวิหารแล้ว ขอชาวบ้าน แต่ละคนจงถวายบิณฑบาตมีราคาทีละ ๑ กหาปณะพร้อมกับผ้าสาฎก ๙ ศอกเถิด ก็ในวันรุ่งขึ้น พระเถระทั้ง ๒ ได้เข้าไปบิณฑบาตในบ้านกาลกคาม พวกชาวบ้านนิมนต์ให้นั่งแล้ว ต่างได้ถวายข้าวยาคุ พระตีสสเถระผู้อยู่ในมณฑลาราม นั่งเป็นพระสังฆเถระ มหาอุบาสกคนหนึ่งไหว้ท่านแล้วเรียนถามว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ภิกษุรูปไหน ชื่อว่าพระมหาโสณเถระ สมัยนั้น พระเถระยังเป็นผู้ใหม่กว่า จึงนั่ง ณ ที่ท้ายสุด พระเถระยื่นมือออกไปกล่าวว่า อุบาสก ภิกษุรูปนี้ ชื่อว่ามหาโสณเถระ อุบาสกไหว้ท่านแล้วรับเอาบาตร พระเถระไม่ยอมให้ พระตีสสเถระกล่าวว่า ท่านโสณะ ท่านยังไม่ทราบ โดยประการใด แม้เราก็ไม่ทราบโดยประการนั้นเหมือนกัน พวกเทวดาย่อมหุดัฒมาหาร เพื่อผู้มีบุญทั้งหลาย ท่านจงปล่อยวางบาตรเสียเถิด จงทำการสงเคราะห์แก่พวกเพื่อนพรหมจารีเถิด พระเถระจึงได้ให้บาตร มหาอุบาสกถือเอาบาตรไปบรรจุให้เต็มด้วยบิณฑบาตรมีราคาหนึ่งกหาปณะ ทำผ้าสาฎกขนาด ๙ ศอกให้เป็นเชิรองบาตรแล้ว นำไปวางไว้บนมือของพระเถระ อุบาสกแม้อีกคนหนึ่ง ก็นำมามอบไว้ในมือของพระเถระ รวมความว่า ผ้าสาฎกและบิณฑบาตอย่างละ ๕๐๐ อุบาสกทั้งหลาย ได้ช่วยกันถวายแก่พระเถระท่านนั้น

พระเถระทำการแบ่งแก่ภิกษุเรียบร้อยแล้ว ก็ไปถึงมหาวิหารตามลำดับ บ้วนปาก ล้างหน้าเสร็จแล้ว ไหว้พระมหาโพธิ์ ไหว้พระมหาเจดีย์ ยืนอยู่ที่อุปัชฌาย์ ห่มจีวรแล้ว มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวารเข้าไปยังพระนครทางประตูด้านทิศใต้ ได้บิณฑบาตมีราคาถึง ๖๐ กหาปณะในระหว่างนี้ คือ ตั้งแต่ประตูเรื่อยมาจนถึงศาลาสำหรับใช้สอย ก็ตั้งแต่นั้นมา ไม่มีประมาณแห่งเครื่องสักการะ ผลและเปลือกมะขางก็ดี ก้านดอกบัวขาวก็ดี ในกาลวิบัติเกิดหาได้ยากอย่างนี้ มหาลามเห็นปานนี้ได้เกิดแล้วในกาลสมบัติ

ในกาลที่แม้พระวัดตัพพกนิโครธเถระยังเป็นสามเณร ภัยแต่โจรตีสสพราหมณ์ ได้เกิดขึ้นแล้ว สามเณรกับอุปัชฌาย์ของเธอได้พากันไปสู่ทะเลฝั่งโน้น และได้เดินมุ่งหน้า ไปทางประเทศปลายแดน ด้วยคิดว่า จักเข้าไปอาศัยพวกมนุษย์ผู้กินใบไม้อยู่ สามเณร ไม่มีอาหารมาเพียง ๗ วันเห็นผลตาลสุกที่ต้นตาลในที่ใกล้บ้านแห่งหนึ่ง จึงกราบเรียนอุปัชฌาย์ว่า พระเดชพระคุณขอรับ ขอได้เท่าร่อนน้อยหนึ่ง กระผมจักสอยผลตาลสุกให้ หล่นลง พระอุปัชฌาย์กล่าวว่า สามเณร เธอยังมีกำลังอ่อนแออย่าเพิ่งขึ้นเลย สามเณรกราบเรียนว่า กระผมจักขึ้นนะ ขอรับ แล้วถือเอามัดเล็กปีนขึ้นต้นตาล เริ่มจะตัด พวงลูกตาล ใบมีดหลุดออกตกลงมาที่พื้นดิน

พระเถระคิดว่า สามเณรนี้กำลังเหน็ดเหนื่อยอยู่ที่เดียวปีนขึ้นต้นไม้แล้ว บัดนี้ เธอจักทำอย่างไรหนอ สามเณรฉีกใบตาลแล้วฉีกอีก พันที่ตำมัดแล้วเพียรพยายาม ให้ตกลงที่พื้นดินแล้วกราบเรียนอุปัชฌาย์ว่า ท่านขอรับ จะพึงเป็นการดีหนอ ถ้าท่าน จะพึงสอดใบมีดเข้าไปที่ตรงนี้ได้ พระเถระคิดว่า สามเณรฉลาดในอุบาย จึงได้สอดใบมีดเข้าไปให้ เธอยกมัดขึ้นตัดลูกตาลทั้งหลายให้ตกลง

พระเถระโยนมีดให้ตกลง แล้วเฉาะลูกตาลที่กลิ้งไป จึงกล่าวกะสามเณรในเวลาที่เขาออกมาแล้วว่า สามเณร เธอเป็นผู้มีกำลังอ่อนแอ จงฉันทาลตาลนี้เสียก่อนเถิด สามเณรกราบเรียนว่า ท่านขอรับ เมื่อท่านไม่ฉันทาล กระทบก็จักไม่ฉันทาล ดังนี้ จึงหยิบมีดมาเฉาะผลตาลทั้งหลาย นำบาตรออกมาใส่จาวตาลถวาย อุปัชฌาย์แล้ว ตนเองจึงฉันทาล ผลตาลทั้งหลายยังมีอยู่เพียงใด ท่านทั้ง ๒ นั้น ก็ยังอยู่ในที่นั้นเท่านั้น เพียงเมื่อผลตาลหมดสิ้นแล้ว จึงพากันเข้าไปยังวัดร้างแห่งหนึ่งใกล้ที่อยู่ของพวกภิกษุผู้กินใบไม้ ตามลำดับ สามเณรได้ปิดกวางที่สำหรับพักอยู่ของพระเถระ พระเถระก็ให้อาพาแก่สามเณรแล้ว จึงเข้าไปจำวัด สามเณรคิดว่า ไม่มีประมาณอรรถภาพที่ฉิบหายไปเพราะไม่ใช่เหตุ เราจักทำการบำรุงพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังนี้แล้ว ไปลานพระเจดีย์ทำการตายหญา สามเณรนั้นยังสันเทาอยู่ เพราะไม่มีอาหารมาตลอดเวลาเพียง ๗ วัน จึงล้มลงนอนนอนหญาอยู่ที่เดียว ชาวบ้านบางพวกไปเที่ยวป่าได้ รวงผึ้ง ถี้อเอาพินและใบผัก (ดอง) ไปใกล้สามเณร ด้วยสำคัญในหญาไหว่ว่า นี่ เนื้อหรือหน่อ พบแล้ว จึงกล่าวว่า สามเณร ท่านทำอะไร สามเณร ตอบว่า อุบาสก อาตมากำลังนอนหญา พวกชาวบ้านกล่าวว่า แม้คนอื่นจะเป็นใคร ก็ตามมีอยู่ไหม ขอรับ สามเณรตอบว่า มีจำ อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย อุปัชฌาย์ ของอาตมายังอยู่ในห้อง พวกชาวบ้านกล่าวว่า ท่านขอรับ ท่านพึงถวายพระมหาเถระแล้วจึงฉันทาลเถิด ดังนี้แล้ว ถวายรวงผึ้งแก่สามเณร บอกที่เป็นที่อยู่ของตนๆ แล้วกล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้า พวกข้าพเจ้าเมื่อทำการหักกิ่งไม้เสร็จ ก็จักไป ขอท่านพึงพาพระเถระมาตามเครื่องหมายนี้เถิด ดังนี้ จึงได้พากันไป

สามเณรรับเอารวงผึ้งแล้ว ก็ไปหาอุปัชฌาย์ยืนอยู่ภายนอก กราบเรียนว่า กระทบไหว้ ขอรับ พระเถระได้นิ่งเฉยเสีย ด้วยคิดว่า สามเณรคงจะถูกความหิวแผดเผาอยู่จึงมา แม้เธอจะกราบเรียนว่า กระทบไหว้ ขอรับ พระเถระกล่าวว่า สามเณร เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ให้ภิกษุผู้อ่อนแอทั้งหลายจำวัดตามสบายเล่า สามเณรกราบเรียนว่า พระเดชพระคุณควรเปิดประตู ขอรับ พระเถระลุกขึ้นเปิดประตูแล้วถามว่า สามเณร เธอได้อะไรมา สามเณรกราบเรียนว่า พวกชาวบ้านถวายน้ำผึ้งมา พระเดชพระคุณควรฉันทาล ขอรับ พระเถระกล่าวว่า สามเณร ฉันทาลลำบากที่จะฉันทาลอย่างนี้นั่นเอง จักทำเป็นน้ำปานะแล้วจึงฉันทาลได้ สามเณรทำเป็นน้ำปานะแล้ว จึงได้ถวายแก่พระเถระ ที่นั้น พระเถระจึงกล่าวกะเธอว่า สามเณร เธอถามถึงที่อยู่ของพวกชาวบ้านหรือ สามเณรกราบเรียนว่า พวกเขายกเอง ขอรับ พระเถระกล่าวว่า สามเณร เราเมื่อไปแต่เช้าตรู่ จักลำบาก เราจักไปเสียวันนี้ทีเดียว แล้วให้สามเณรถือเอาบาตรและจีวรออกไปแล้ว พระเถระและสามเณรทั้ง ๒ นั้นพากันไปจำวัดอยู่ในที่ไม่ห่างไกลจากที่อยู่ของพวกชาวบ้าน

ตอนกลางคืน สามเณรคิดได้ว่า ตั้งแต่เราบวชมา เราไม่เคยรับอรุณที่ชายบ้านเลย เธอจึงถือบาตรไปป่าเพื่อรับอรุณ พระเถระเมื่อไม่เห็นสามเณรในที่จำวัด จึงคิดว่า คงจะถูกพวกภิกษุผู้กินคนจับไปเสียแล้ว สามเณรรับอรุณในป่าแล้ว ก็เอาบาตร ตักน้ำ และนำไม้ชำระฟันกลับมา พระเถระจึงถามว่า สามเณร เธอไปไหนมา เธอทำให้เกิดวิตกแก่พวกพระแก่ เธอจงรับทัณฑกรรม สามเณรกราบเรียนว่า กระทบจับรับ ขอรับ พระเถระล้างหน้าแล้วห่มจีวร ท่านแม่ทั้ง ๒ ก็ได้พากันไปที่อยู่ของพวกชาวบ้าน แม้พวกชาวบ้านต่างก็ได้พากันถวายแหงำมัน ผลไม้ และผักที่ใช้สำหรับบริโภคของตนๆ ฝ่ายพระเถระฉันทาลเสร็จก็ไปวัด สามเณรตักน้ำมาแล้วกราบเรียนว่า กระทบจะล้างเท้าทั้ง ๒ ข้างให้ ขอรับ (คือการรับทัณฑกรรมอย่างหนึ่ง) พระเถระกล่าวว่า สามเณร เธอไป ที่ไหนในเวลาค่ำคืน ทำให้เกิดวิตกแก่ฉัน สามเณรกราบเรียนว่า หลวงพ่อขอรับ กระทบไม่เคยรับอรุณภายในบ้าน จึงได้ไปป่า เพื่อ

ต้องการจะรับอรุณ พระเถระกล่าวว่า สามเณร ทักษกรรมมันไม่ควรแก่เธอ แต่มันควรแก่ฉัน แล้วอยู่ ณ ที่นั้นตามเดิม และได้ให้สัญญาแก่สามเณรว่า ฉันแก่แล้ว ไม่อาจจะรู้ได้ว่า ชื่อสิ่งนี้จักมีก่อน เธอพึงรักษาตนเถิด ได้ยินว่า พระเถระเป็นพระอนาคามี ต่อมา พวกมนุษย์กินคนได้กินพระเถระนั้นเสีย สามเณรรักษาตนได้ เมื่อภัยสงบแล้ว ก็ถืออุปฌาย์ในฐานะเห็นปานนั้น เป็นผู้อุปสมบทแล้ว เรียน พระพุทธพจน์ เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก เกิดเป็นผู้ชื่อว่า พระวัตตัพพกนิโครธเถระแล้ว

พระเจ้าปิตุมาหาราชทรงเกลี้ยราชสมบัติ ภิกษุทั้งหลายต่างก็ทะยอยกันมาจากทะเลฟาก ไน้ณถามว่า พระวัตตัพพกนิโครธเถระไปไหนๆ แล้ว ก็พากันไปสู่สำนักของท่าน ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ได้ แวดล้อมท่านไว้ ท่านมีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมแล้ว ไปถึงมหาวิทยาลัยตามลำดับ ไหว้ต้นมหาโพธิ์ มหาเจดีย์ และอุปัชฌาย์แล้วเข้าไปสู่พระนคร เมื่อท่านกำลังเดินไปอยู่นั่นเอง ไตรจีวรได้เกิดขึ้นในที่ทั้ง ๙ แห่งจนถึงประตูด้านทิศใต้ ตั้งแต่เข้าไปภายในพระนครแล้ว สักการะเป็นอันมากได้เกิดขึ้นแล้ว ในกาล วิบัติ ผลตาล เหง้ามันและผักเกิดหาได้ยาก แต่ในกาลสมบัติ มหาลามเห็นปานนี้เกิดขึ้นแล้ว ด้วย ประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคทรงทราบชัดว่า กัลยาณกรรมทั้งหลายไม่อาจให้ผลได้ เพราะถูกกาล วิบัติห้ามไว้ แต่จะให้ผลได้ เพราะอาศัยกาลสมบัติ ด้วยประการฉะนี้

แม้อีกคนหนึ่ง มีกัลยาณกรรมมาก กัลยาณกรรมเหล่านั้น พึงให้ผลแก่เขาผู้ดำรงอยู่ในป โยควิบัติได้ แต่เขาดำรงอยู่ในสัมมาปโยค ด้วยกัลยาณกรรมอย่างหนึ่ง คือ ย่อมบำเพ็ญแต่กายสุจริต ๓ รักษาศีล ๕ ศีล ๑๐ เมื่อเขาเกิดในกาลสมบัติ พระราชาทั้งหลายย่อมทรงส่งราชกัญญาทั้งหลายผู้ ประดับแล้วด้วยอสังการทุกอย่างไปให้ ด้วยดำริว่า ควรแก่ผู้นี้ ย่อมทรงส่งบรรณาการนั้นๆ ที่ต่างด้วย ยานพาหนะ แก้วมณี ทองและเงินเป็นต้นไปให้ ด้วยทรงดำริว่า ควรแก่ผู้นี้ ดังนี้

เขาแม้เข้าถึงบรรพชา ก็จะเป็นผู้มียศใหญ่ มีอานุภาพมาก ในข้อนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้ เป็น อุทาหรณ์ ได้ยินว่า พระเจ้า... ทรงนับถือพระจุฬาสรรพเถระผู้อยู่ในคิริคาม กณณวิหาร พระองค์เมื่อ ประทับอยู่ใกล้อุปปลวาศ (หนองดอกอุบล) ทรงรับสั่งให้พระเถระมาเฝ้า พระเถระมาพักอยู่ในวิหาร ชื่อว่า มาลาาราม พระราชาตรัสถามโยมมารดา ของพระเถระว่า พระเถระชอบใจอาหารอะไร โยม มารดาของพระเถระกราบทูลว่า ชอบหัวเผือก พระเจ้าข้า พระราชาทรงรับสั่งให้ราชบุรุษถือเอาหัว เผือกเสด็จไปวิหาร เมื่อจะทรงถวายก็ไม่อาจที่จะแขวนขึ้นทอดพระเนตรดูหน้าของพระเถระได้ ก็ท้าว เธอเสด็จออก มาแล้ว จึงตรัสถามพระเทวีที่นอกบริเวณวิหารว่า พระเถระนั้นเป็นผู้เช่นไร พระเทวี กราบทูลว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ชายยังไม่อาจทรงแขวนขึ้นทอดพระเนตรได้ หม่อมฉัน จักอาจได้ อย่างไร จึงไม่ทราบ ว่า ท่านเป็นผู้เช่นไร พระราชาทรงปรบพระหัตถ์ว่า เราไม่กล้าที่จะแขวนดูบุตรของ คหบดีผู้ทำเครื่องสังเวทในแคว้นของเราได้ ท่านผู้เจริญ ชื่อว่าพระพุทธานุภาพใหญ่หนอ พระองค์ ทรงพอพระทัยแม้พระจุฬานาคเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก ต่อมาอันหนึ่งเกิดขึ้นที่นิ้วมือของพระเถระนั้น พระราชาทรงดำริว่า เราจักเยี่ยมพระเถระ จึงเสด็จไปยังวิหารแล้ว ทรงใช้พระโอรสผู้ดูนิ้วมือพระเถระ นั้น ด้วยความรักอย่างรุนแรง ต่อมาแตกในภายในพระโอรสนั้นเอง พระองค์มิได้ทรงบ้วนหนองและ เลือดทิ้ง ทรงกลืนกินเหมือนน้ำอมฤต เพราะความสนิทสนมในพระเถระ ในเวลาต่อมา พระเถระจำวัด อยู่บนเตียงมรณะ พระราชาเสด็จมา (เยี่ยม) ทรงวางกระทะที่ไม่สะอาดลงบนพระเศียรแล้ว ทรงร้อง คร่ำครวญอยู่ว่า เพลาเกวียนคือพระธรรม ย่อมแตก ดังนี้ เสด็จเที่ยวไปแล้ว ถามว่า การเอาพระเศียร ทุณกระทะที่ไม่สะอาดแล้ว เสด็จเที่ยวไปของพระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เป็นทางไปของใคร ตอบ ว่า เป็นทางไป ของผู้ประกอบโดยชอบ พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบชัดว่า กัลยาณกรรมทั้งหลายไม่

อาจให้ผลได้ เพราะถูกปัจจัยกัฏฐิห้ามไว้ ด้วยประการฉะนี้ แต่ให้ผลได้ เพราะอาศัย ปัจจัยสมมติ กัลยาณกรรมที่ถูกกัฏฐิ ๔ ห้ามแล้ว จึงไม่ให้ผล แต่ยอมให้ผล เพราะอาศัยสมมติ ๔ ด้วยประการฉะนี้

ในข้อนั้น มีอุปมาที่ทำเนื้อความให้เป็นจริง ดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า มหาราชพระองค์หนึ่งทรงกริ้วอำมาตย์คนหนึ่ง ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย จึงทรงรับสั่งให้จองจำเขาในเรือนจำ พวกญาติของเขาทราบข่าว พระราชาทรงกริ้วก็มีได้ กล่าวคำอะไรๆ เมื่อพระองค์ทรงหายพิโรธร้ายแล้ว จึงได้กราบทูลให้ทรงทราบข่าวว่า อำมาตย์นั้นไม่มีความผิด พระราชาทรงปล่อยเขาแล้ว จึงทรงคืนตำแหน่งให้เขาเป็นปกติ คราวนั้น เขาได้มีเครื่องบรรณาการทั้งหลายหลังไหลมาจากที่นั้นๆ จนประมาณไม่ได้ พวกชาวบ้านก็ไม่อาจจะรับไว้ได้ ในข้อนั้น มีอุปมาดังนี้:- เวลาที่ปุถุชนไปตกนรก ก็เปรียบเหมือนเวลาที่พระราชาทรงกริ้วอำมาตย์ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยแล้ว ทรงรับสั่ง ให้จำขังเขาไว้ในเรือนจำ ลำดับนั้น เวลาที่ปุถุชนนั้นได้ขึ้นสวรรค์ ก็เปรียบเหมือนเวลาที่พวกญาติของอำมาตย์กราบทูลพระราชาให้ทรงทราบแล้ว จึงทรงพระราชทาน คืนตำแหน่งให้เขาเป็นปกติ การที่กัลยาณกรรมทั้งหลายอาศัยสมมติ ๔ แล้วให้วิบาก เป็นสุข แม้ตั้งแสนกับ นำจากที่เป็นสุขไปสู่ที่เป็นสุขเหมือนกันอย่างนี้ คือ นำจาก เทวโลกไปสู่มนุษยโลก นำจากมนุษยโลกกลับไปสู่เทวโลก จนส่งให้ถึงนิพพาน บัณฑิตพึงทราบว่า เปรียบเหมือนเวลาที่ชาวบ้านไม่สามารถจะรับเครื่องบรรณาการไว้ได้ ฉะนั้น

บัณฑิตครั้งแสดงกำลัง (ของพระตถาคต) ที่ ๒ ด้วยอำนาจพระบาลีอย่างนี้ ก่อนแล้ว พึงแสดงแม้โดยนัยแห่งปฏิสัมภิทานี้ว่า อโหสิกรรม คือ กรรมที่ได้ให้ผลไปแล้ว ดังนี้ บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า อโหสิ กมม (อโหสิกรรม) ได้แก่ กรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีตได้มีแล้วในอดีตเหมือนกัน และคำว่า อโหสิ กมมิวปาโก (กรรมที่ได้ให้ผลไปแล้ว) ท่านกล่าวหมายถึงกรรมที่ได้ให้ผลไปแล้วในอดีต ก็บรรดากรรมแม้เป็นอัน มากที่บุคคลได้ทำไว้แล้ว เช่นกรรมที่จะพึงเสวยผลในปัจจุบันเป็นต้น กรรมอย่างหนึ่ง ที่จะต้องเสวยผลในภพปัจจุบันยอมให้ผล กรรมที่เหลือยังไม่ให้ผล กรรมอย่างหนึ่งที่จะต้องเสวยผลในภพที่ ๒ ย่อมให้ (ชัก) ปฏิสนธิ กรรมที่เหลือก็ยังไม่ให้ผล บุคคลไป ตกนรกด้วยอนันตริยกรรมอย่างหนึ่ง อนันตริยกรรมที่เหลือก็ไม่ให้ผล บรรดาสมมติ ๘ บุคคลไปเกิดในพรหมโลก ด้วยสมบัตินัยอย่างหนึ่ง สมบัติที่เหลือก็ไม่ให้ผล คำว่า กรรมไม่มีผล ท่านกล่าวหมายถึงคำดั่งว่ามานี้ อนึ่ง ผู้ใดทำกรรมที่เป็นทั้งกุศลและอกุศลไว้ แม้เป็นอันมาก อาศัยกัลยาณมิตรแล้วบรรลุพระอรหัตกรรมวิบาก ชื่อว่ามีได้มีแก่พระอรหันต์นี้ กรรมใดที่บุคคลสั่งสมไว้ในอดีต มาให้ผลในปัจจุบันนี้ กรรมนั้นเป็นอโหสิกรรม แต่ชื่อว่ากรรมวิบากยังมี กรรมใดไม่ต้องให้ผลโดยนัยก่อนนั่นเอง กรรมนั้นเป็นอโหสิกรรม ชื่อว่าไม่มีกรรมวิบาก กรรมใดที่บุคคลสั่งสมไว้ในอดีต จักให้ผล ในอนาคต กรรมนั้นจัดเป็นอโหสิกรรม ชื่อว่ายังจักมีกรรมวิบาก กรรมใดจักไม่ต้อง ให้ผลโดยนัยก่อนเหมือนกัน กรรมนั้นจัดว่าเป็นอโหสิกรรม แต่ชื่อว่าจักไม่มีกรรมวิบาก

กรรมใดที่บุคคลสั่งสมไว้ในปัจจุบันนี้ ย่อมให้ผลในปัจจุบันนี้ด้วยเหมือนกัน กรรมนั้นจัดเป็นอติกรรม (กรรมมีอยู่) ชื่อว่าอติกรรมวิบาก (ผลของกรรมมีอยู่) กรรมใดจักไม่ต้องให้ผลโดยนัยก่อนเหมือนกัน กรรมนั้น ชื่อว่าอติกรรม และ น ภวิสสติกกรรมวิบาก (กรรมจักไม่มีผล)

กรรมใดแม้ตนเองก็เป็นอนาคต แม้วิบากของกรรมนั้นก็เป็นอนาคต กรรมนั้น ชื่อว่าภวิสสติกกรรม ภวิสสติกกรรมวิบาก (กรรมจักมี กรรมวิบากก็จักมี) กรรมใด ตนเองยังจักมี จักต้องไม่ให้ผลโดยนัยก่อนนั่นเอง กรรมนั้น ชื่อว่าภวิสสติกกรรม น ภวิสสติกกรรมวิบาก

ในอังคุตตรนิกายอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ อธิบายพระบาลีนี้ไว้ ความตอนหนึ่งว่า

ตถล ปาปกาณีตี ลามกานี. **กมมสมาทานานีตี** กมมคฺคหณานี. คหิตสมาทินนํ กมมานเมตํ อธิวณํ. **คตีสมปตติปฏิพาหฺหณานี น วิปจฺจนตี**ติอาทิสฺสู อนิฏฺฐารมฺมณานฺวณารเห กมฺเม วิชฺขมานเยว สุกตฺติเกว นิพฺพตฺตสฺส ตํ กมฺมํ คตีสมปตติปฏิพาหฺหํ น วิปจฺจติ นาม. คตีสมปตติยา ปติพาหิตํ หุตฺวา น วิปจฺจตีติ อตฺโถ. โย ปน ปาปกมฺเมน ทาสฺยา วา กมฺมการิยา วา กุจฺฉิยํ นิพฺพตฺติตฺวา อุปิสมฺปนฺโน โหติ อตฺตภาวสมิทธิยํ ติฏฺฐติ. อถสฺส สามิกา ตสฺส รุปสมปตฺตี ทิสฺวา “นายํ กิลิฏฺฐกมฺมสฺส สาธุจฺจวิโก”ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อตฺตโน ชาตปฺตฺตํ วิย ภาณฺหาการิกาทิจฺจฺจนาสุ ฐเปตฺวา สมปตฺตี โยเซตฺวา ปริหรนตี. เอวรูปสฺส กมฺมํ อุปิสมฺปตติปฏิพาหฺหํ น วิปจฺจติ นาม. โย ปน ปรมกปฺปิกกาลสทิสเส สุลภสมฺปนฺนรโสภเชเน สุภิกฺขกาเล นิพฺพตฺตติ ตสฺส วิชฺขมานมฺปิ ปาปกมฺมํ กาลสมปตติปฏิพาหฺหํ น วิปจฺจติ นาม. โย ปน สมมาปโยคํ นิสฺสาย ชีวตี อุปสงกมิตฺตพฺพยุตฺตกาเล อุปสงกมตี ปฏิกฺกมิตฺตพฺพยุตฺตกาเล ปฏิกฺกมตี ปลายิตฺตพฺพยุตฺตกาเล ปลายตี. ลยฺชทานยฺยุตฺตกาเล ลยฺชํ เทติ โจริกยฺยุตฺตกาเล โจริกํ กโรตี เอวรูปสฺส ปาปกมฺมํ ปโยคสมปตติปฏิพาหฺหํ น วิปจฺจติ นาม.^{๒๒๖}

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ที่เป็นบาป(ปาปกาณิ)** ได้แก่ ลามก. คำว่า **กมมสมาทานานี (กรรมสมาทาน)** ได้แก่ การยึดถือกรรม. คำว่า **กมมสมาทานานี (กรรมสมาทาน)** นี้ เป็นชื่อของกรรมทั้งหลาย ที่บุคคลสมาทานถือเอาแล้ว. ในคำเป็นต้นว่า **คตีสมปตฺตี ปฏิพาหฺหณานี น วิปจฺจนตี (อันคตีสมบัติห้ามไว้จึงไม่ให้เกิด)** มีวินัยจยดังต่อไปนี้ เมื่อกรรมที่มีการเสวยอนิฏฐารมณเป็นกิจ ยังมีอยู่นั้นแล กรรมนั้นของสัตว์ผู้เกิดในสุคติภพ ชื่อว่าห้ามคตีสมบัติไว้ ยังไม่ให้เกิด. อธิบายว่า เป็นกรรมถูกคตีสมบัติห้ามไว้ ยังไม่ให้เกิด. ก็ผู้ใด เกิดในท้องของหญิงทาสี หรือหญิงกรรมกร เพราะบาปกรรม (แต่) เป็นผู้มิอุปสมบัติ ตั้งอยู่ในความสำเร็จ คือความงดงามแห่งอัตภาพ. ต่อมา นายของเขาเห็นรูปสมบัตินั้นแล้ว เกิดความคิดว่า ผู้นี้ไม่สมควรทำงานที่ต่ำต้อย จึงแต่งตั้งเขาซึ่งเหมือนลูกของไว้ในตำแหน่งภณฑาคาริกเป็นต้น แล้วมอบสมบัตินั้นทั้งหมดให้. กรรมของคนเห็นปานนี้ชื่อว่าห้ามอุปสมบัติให้ผลก็หาไม่ได้. ส่วนผู้ใด เกิดในเวลาที่มีโภชนาหารหาได้ง่ายและมีรสอร่อยเช่นกับกาลของคนในปฐมกับ บาปกรรมของเขาถึงมืออยู่ จะชื่อว่าห้ามกาลสมบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้. ส่วนผู้ใดอาศัยสัมมาปโยคะเลี้ยงชีพอยู่ แต่เข้าหาในเวลาที่จะต้องเข้าหา ถอยกลับในเวลาที่จะต้องถอยกลับ หนีในเวลาที่จะต้องหนี ให้สินบนในเวลาที่ต้องให้สินบน ทำโจรกรรมในเวลาที่ต้องทำโจรกรรม บาปกรรมของคนเช่นนี้ชื่อว่า **ห้ามปโยคสมบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้.**

ส่วนบาปกรรมของบุคคลผู้เกิดในทุกคติภพ ชื่อว่า **อาศัยคติวิบัติให้ผลอยู่.** ก็ผู้ใดเกิดในท้องของหญิงทาสี หรือหญิงกรรมกร มีผิวพรรณ ไม่งดงาม รูปร่างไม่สวย ขวนให้เกิดสงสัยว่า เป็นยักษหรือเป็นมนุษย์หนอ ถ้าเขาเป็นชาย คนทั้งหลายจะคิดว่า คนผู้นี้ไม่สมควรทำงานอย่างอื่น แล้วจะให้เขาเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงโค หรือให้หาหญ้าและฟืนเป็นต้นมา ให้เทกระโถน ถ้าเป็นหญิง คนทั้งหลายจะใช้ให้เธอต้มข้าวและถั่วเป็นต้นแก่ช้างและม้าเป็นต้น ให้เทหยากเยื่อ หรือใช้ให้ทำงานที่น่ารังเกียจอย่างอื่น. บาปกรรมของผู้เห็นปานนี้ชื่อว่าอาศัยอุปธิวิบัติให้ผล. ส่วนผู้ใดเกิดในเวลาชั่ววอกหมากแพ่ง ในเวลาที่เสื่อมสิ้นสมบัติ หรือในอันตรกัป บาปกรรมของผู้นั้น ชื่อว่าอาศัยกาลวิบัติให้ผล.

^{๒๒๖} อ.อ. (पालิ) ๒/๓๔/๑๒๕.

ส่วนผู้ใดไม่รู้จักประกอบความเพียร ไม่รู้เพื่อจะเข้าไปหาในเวลาที่เหมาะสม ฯลฯ ไม่รู้เพื่อจะทำ
 โจรกรรม ในเวลาที่เหมาะสม บาปกรรมของผู้นั้น ชื่อว่า **อาศัยปัจจัยวิบัติให้ผล**.

ส่วนผู้ใด เมื่อกรรมที่มีการเสวยอิฏฐารมณ์เป็นกิจ ยังมีอยู่นั้นแล ไปเกิดในทุกข์ภาพ กรรม
 นั้นของเขา ชื่อว่า **ห้ามคติวิบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้**. ส่วนผู้ใดเกิดในพระราชวัง หรือในเรือนของราชมหา
 อำมาตย์เป็นต้น ด้วยอาณูภาพแห่งบุญกรรม เป็นคนบอด เป็นคนง่อย เป็นคนกระจอก หรือว่า เป็นคน
 เปลี้ย คนทั้งหลายไม่ยอมให้ตำแหน่งอุปราชเสนาบดีหรือขุนคลังเป็นต้นแก่เขา เพราะเห็นว่า ไม่
 เหมาะสม ฯ บุญนั้นของเขาตามที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า **ห้ามอุปธิวิบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้**. ส่วนผู้ใดเกิดในหมู่
 มนุษย์ ในเวลาข้าวยากหามาแพง ในเวลาที่ไม่อิ่มอิ่มสมบัติแล้ว หรือในอันตรกัป กรรมดีของเขานั้น
 ชื่อว่า **ห้ามกาลวิบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้**. ส่วนผู้ใด ไม่รู้เพื่อจะยังความเพียรให้เกิดขึ้น ตามนัยที่ได้กล่าว
 แล้วในหนหลังนั้นแล กรรมดีของเขานั้นชื่อว่า **ห้ามปัจจัยวิบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้**. แต่กรรมนั้นของผู้เกิด
 ในสุคติภพด้วยกัลยาณกรรม ชื่อว่า **อาศัยคติสมบัติให้ผล** ฯ คนทั้งหลายเห็นอรรถภาพของผู้ที่เกิดใน
 ราชตระกูล หรือตระกูลของราชมหาอำมาตย์เป็นต้น ถึงอุปธิสมบัติ ดำรงอยู่ในความสำเร็จแห่ง
 อรรถภาพแล้ว เช่นเดียวกับ รัตนโคตร (เสาระเนียดแก้ว) ที่ เขาตั้งไว้ที่เทพนคร เห็นว่า คนผู้นี้เหมาะสม
 กับตำแหน่งอุปราช เสนาบดี หรือขุนคลังเป็นต้น ถึงเขาจะยังหนุ่ม ก็ยอมให้ตำแหน่งเหล่านั้น ฯ กัลยา
 ณกรรมของคนเห็นปานนี้ชื่อว่าอาศัยอุปธิสมบัติให้ผล. ผู้ใดเกิดในปฐมกัปก็ดี ในเวลาที่ข้าวน้ำหาได้
 ง่ายก็ดี กัลยาณกรรมของเขา ชื่อว่า **อาศัยกาลสมบัติให้ผล**. ผู้ใด ไม่รู้เพื่อจะยังความเพียรให้เกิดขึ้น
 ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้นแล กรรมของผู้นั้นชื่อว่า **อาศัยปัจจัยสมบัติให้ผล**. ท่านจำแนกกรรม ๑๖
 อย่าง ตามปริยายแห่งพระอภิธรรม ดังพรรณนามาฉะนี้.

ท่านพระอรธกถาจารย์ นอกจากจะขยายความให้เข้าใจเรื่องผลของกรรมให้เป็นที่น่าเข้าใจ
 กันแล้ว ยังให้หลักคิดไว้อีกด้วยปาฐะว่า

อิตติ อิมานิ เจว ทวาทส อภิธมมปริยาเยน วิภุตตานิ จ โสฬส กมมานิ อตตโน จานา โสสก
 กิตวา สุตตนิทกปริยาเยน วิภุตตานิ เอกาทส กมมานิเยว ภวนติ. ตานิปี ตโต โสสกกิตวา ติณิเยว กมมา
 นิ โหนติ ทิฏฐธมมเวทนียํ อุปปชชเวทนียํ อปรปริยาเยวทนียนิ. เตสํ สงกมณํ นตถิ ยถาชาเนเยว ทิฏฐ
 นิ. ยทิ ทิ ทิฏฐธมมเวทนียํ กมมํ อุปปชชเวทนียํ วา อปรปริยาเยวทนียํ วา ภเวยฺย “ทิฏฐเ วา ธมเม”
 ติ สตุถา น วเทยฺย. สเจปิ อุปปชชเวทนียํ ทิฏฐธมมเวทนียํ วา อปรปริยาเยวทนียํ วา ภเวยฺย “อุปปชช
 วา”ติ สตุถา น วเทยฺย. อถาปิ อปรปริยาเยวทนียํ ทิฏฐธมมเวทนียํ วา อุปปชชเวทนียํ วา ภเวยฺย
 “อปรเ วา ปริยาเย”ติ สตุถา น วเทยฺย.^{๒๒๗}

กรรม ๑๒ ประการเหล่านี้ก็ดี กรรม ๑๖ อย่างก็ดี ที่จำแนกไว้แล้ว ย่อจากฐานะของตนลง
 มา กล่าวโดยปริยายแห่งสุดตันตะ จะมี ๑๑ อย่างเท่านั้น ดังพรรณนามาฉะนี้. ถึงกรรมเหล่านั้น ย่อ
 จากกรรม ๑๑ อย่างนั้นแล้ว จะเหลือเพียง ๓ ประการเท่านั้น คือ

- (๑) ทิฏฐธมมเวทนียกรรม
- (๒) อุปปชชเวทนียกรรม
- (๓) อปรปริยาเยวทนียกรรม

^{๒๒๗} อ.อ. (पालิ) ๒/๓๔/๑๒๙.

กรรมเหล่านั้นไม่มีการก้าวกำยกัน ย่อมตั้งอยู่ในฐานะของตนอย่างเดียว. เพราะว่า ถ้าหาก ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กลายเป็น อุปปัชชเวทนียกรรม หรือ อปรปริยายเวทนียกรรมไป พระศาสดาคงไม่ตรัสว่า **ทิฏฐะว ธมฺเม** (ในปัจจุบันนี้เท่านั้น). แม้ถ้าว่า อุปปัชชเวทนียกรรม จักกลายเป็น ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม หรืออปรปริยายเวทนียกรรมไป พระศาสดาคงไม่ตรัสว่า อุปปัชเช วา (ในภพที่จะเกิดขึ้น). อนึ่ง หาก อปรปริยายเวทนียกรรม จะกลายเป็น ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม หรืออุปปัชชเวทนียกรรมไป พระศาสดาก็คงไม่ตรัสว่า **อปเร วา ปริยาเย** (หรือในภพต่อไป).

อนึ่ง เรื่องกรรม วิบาก (กรรม, การเสวยผลของกรรม) นี้เป็นเรื่องอจินไตย มีแต่พระผู้มีพระภาคเท่านั้น ที่ทรงทราบกรรมที่เคยทำในอดีต และผลที่กำลังได้รับในปัจจุบัน หรือ กรรมที่เคยทำในอดีต และผลที่ที่เคยได้รับในอดีต และกำลังได้รับในปัจจุบัน

สำหรับเรื่องอจินไตยนั้น มี ๔ ประการดังพุทธวจนะว่า

จตุตทริมาณี ภิกขเว อจินตเยยานิ น จินตตพฺพานิ. ยานิ จินตฺนโต อุมมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคิ อสฺส. กตฺมานิ จตฺตาริ ? พุทฺธานํ ภิกขเว พุทฺธวิสโย อจินตเยโย น จินตตพฺโป, ยํ จินตฺนโต อุมมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคิ อสฺส. ฌายิสฺส ภิกขเว ฌานวิสโย อจินตเยโย น จินตตพฺโป, ยํ จินตฺนโต อุมมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคิ อสฺส. กมฺมวิปาโก ภิกขเว อจินตเยโย น จินตตพฺโป, ยํ จินตฺนโต อุมมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคิ อสฺส. โลกจินฺตา ภิกขเว อจินตเยยานิ น จินตตพฺพา, ยํ จินตฺนโต อุมมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคิ อสฺส. อิมานิ โข ภิกขเว จตฺตาริ อจินตเยยานิ น จินตตพฺพานิ, ยานิ จินตฺนโต อุมมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคิ อสฺสสตี.^{๒๒๘}

ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย (เรื่องไม่ควรคิด) ๔ ประการนี้บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อน

อจินไตย ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. พุทธวิสัย^{๒๒๙} ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
๒. ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน
๓. วิบากแห่งกรรม
๔. ความคิดเรื่องโลก^{๒๓๐}

ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อน

ผู้วิจัยเอง เป็นผู้กำลังศึกษา เพื่อทำความเข้าใจ ในกรรม และผลของกรรมให้กระจ่าง เพื่อการเข้าถึงความเป็นผู้มีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา(อจลสัทธา) ดังคำกล่าวที่ว่า “สัทธา ธรรมชาติที่เชื่อและเลื่อมใสในคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เชื่อในกรรมและผลของกรรม”

^{๒๒๘} อ.จตุกก (บาลี) ๒๑/๗๗/๙๑.

^{๒๒๙} **พุทธวิสัย** หมายถึงความเป็นไปและอานุภาพแห่งพระพุทธคุณทั้งหลาย มีพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๓๖๐.

^{๒๓๐} **ความคิดเรื่องโลก** หมายถึงความคิดว่า ใครสร้างดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ใครสร้างมหาปฐพี ใครสร้างมหาสมุทร ใครให้สัตว์เกิด ใครสร้างภูเขา ใครสร้างต้นไม้ม่วง ต้นตาล และต้นมะพร้าว เป็นต้น อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๓๖๐.

๔.๓ สรุปความประจักษ์

จากการศึกษาเนื้อความของคัมภีร์สัมภารวิบากอย่างละเอียดในบทนี้ ได้พบเห็นอรรถสาระอันเป็นประโยชน์ต่อสิกขากามบุคคลอย่างมากมาย ผู้วิจัยขอสรุปนำเสนอเป็นข้อๆ ไป ดังนี้

(๑) ได้เห็นว่า ท่านผู้รจนา เรียบเรียงข้อมูลทั้งหมด ด้วยความระมัดระวัง เพื่อให้ลำดับข้อมูลที่นำมาจากพระไตรปิฎกบ้าง อรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง คันถันตระบ้าง เรียงต่อสลับกันไปโดยไม่สับสน

(๒) เนื้อความที่ท่านเรียบเรียงนั้น สะท้อนให้ทราบว่า จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้น ต้องอาศัยการอุปการะของนารี ดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นอาทิว่า ในครั้งนั้น พระองค์ทรงแสดงอุปการะของนารีทั้งหลาย ไว้ภายในพระราชมณเฑียรและในชัตติยบุรีว่า “นารีผู้มีอุปการะ ๑ นารีผู้เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ นารีผู้แนะนำประโยชน์ให้ ๑ นารีผู้ทำความอนุเคราะห์ให้ ๑”

(๓) ได้เห็นว่า คัมภีร์เล่มหนึ่งๆ จะมีเนื้อความสมบูรณ์ได้นั้น ท่านผู้รจนา ต้องอ่านหนังสือมากมาย ยิ่งทำให้เห็นความอุตสาหะ เพราะคัมภีร์โบราณที่จารึกพุทธวจนะนั้น คงได้มีอย่างแพร่หลาย เหมือนคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถาเป็นต้น ในปัจจุบัน

(๔) ได้เห็นความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันระหว่างระดับชั้นของคัมภีร์ และเนื้อความแต่ละตอนในคัมภีร์เหล่านั้นได้เป็นอย่างดี

(๕) ได้เห็นวิวัฒนาการ ในการเรียบเรียงคัมภีร์ที่รวบรวมเนื้อความตามผู้ผู้แต่งประสงค์จะนำเสนอ

(๖) ได้เห็นการพรรณนาเนื้อความ อันนับว่าเป็นความงามด้านวรรณศิลป์ เพราะปราศจากปทโทษเป็นต้น ทั้งยังประกอบด้วยสหพหุสัททาลังการ อรรถาลังการ อันก่อให้เกิดนวรสแกผู้สดับฟัง

(๗) ได้เห็นผลของการบำเพ็ญพุทธการกธรรม มหาบรียาค และโลกัตถจริยาเป็นต้น ของพระโพธิสัตว์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

(๘) ได้เห็นอกุศลกรรม ที่พระผู้มีพระภาคของพวกเรา ครั้นเสวยพระชาติทั้งที่ยังมิได้รับพุทธพยากรณ์ และหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว อย่างน้อยถึง ๑๒ ชาติ

(๙) เห็นผลของกุศลวิบาก ทั้งส่วนที่เป็นโลกียกุศลกรรมและโลกุตตรกุศลกรรม ตลอดจนผลของอกุศลกรรม ที่ติดตามให้ผลจนชาติสุดท้าย แม้ว่า บุคคลผู้นั้นจะเป็นโลกัคคบุคคลก็ไม่อาจพ้นจากวิบากกรรมนั้นไปได้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและเสนอแนะ

ดัชนีนิพนธ์เรื่อง คัมภีร์สัมภารวิปาก : การปริวรรต แปล และศึกษาวิเคราะห์ ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ คือ (๑) เพื่อปริวรรตคัมภีร์สัมภารวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย (๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สัมภารวิปากในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างคัมภีร์สัมภารวิปากกับคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยเป็นการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) รวบรวมข้อมูลศึกษานิยามความหมาย อันตรคาถา อัมมปัทฏฐกถา เทียบเคียงอ้างอิงกับอาคตสถานจากคัมภีร์ต่างๆ เลือกบทบาลีวิเคราะห์ตามหลักไวยากรณ์ ศึกษาฉันทลักษณ์ในการประพันธ์อันตรคาถา ศึกษาองค์ธรรมเฉพาะกรณีคาถาที่ส่งเคราะห์เข้าในอริยสัจ เป็นต้น เสนอตรวจสอบโดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ ปรับปรุงแก้ไข เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ เพื่อปริวรรตคัมภีร์สัมภารวิปากจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย พบว่า

คัมภีร์คัมภีร์สัมภารวิปากนี้ ท่านผู้รจนา แสดงจุดมุ่งหมายไว้ ๒ ประการ คือ

๑. ผลของการบำเพ็ญกุศล

ผลของการบำเพ็ญกุศลนั้น ท่านผู้รจนา แสดงให้เห็นผลของโลกียกุศล ทั้งในปฏิสนธิกาล และปัตติกาล ผลของโลกุตตรกุศล ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

๒. ผลของการทำกุศล

ผลของการทำกุศลนั้น ท่านผู้รจนา แสดงให้เห็นผล ทั้งในปฏิสนธิกาล และปัตติกาล ของปุถุชน และพระอริยเจ้า

หากจะกล่าวถึง เนื้อหาในคัมภีร์นี้ ท่านผู้รจนาเรียบเรียงขึ้น เพื่อชักชวนสาธุชนให้สมาทานตั้งมั่นในคุณความดี คือศีล สมาธิ ปัญญา และตักเตือนสาธุชนให้ดำรงตนห่างไกลจากอกุศลบาปกรรมทั้งปวง ด้วยวิธีแห่งสัมมปปธาน ก็ไม่ผิด

๕.๑.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สัมภารวิปากในด้านประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน พบว่า

จากการศึกษาวิเคราะห์สัมภารวิปาก ได้พบเห็นแง่มุมและความสำคัญ ที่ยกขึ้นเป็นกรณีศึกษา ดังนี้

๑. เห็นว่าชื่อของคัมภีร์ว่า “ปาฬิสมภารวิปากสูตร” นี้ น่าจะเป็นชื่อที่ถูกตั้งขึ้นในภายหลัง ส่วนชื่อท่านผู้รจนาดังขึ้น น่าจะเป็น สมภารวิปากสูตร อย่างไรก็ตาม นี่เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน เพราะคัมภีร์นี้ไม่มีทั้งสัญญาติปัญจกะ และนิคมณฑล

๒. เห็นว่า คัมภีร์นี้ แม้ไม่มีประวัติผู้แต่ง คัมภีร์ และยุคสมัย แต่ยังสามารถวิเคราะห์จากความเกี่ยวของเนื้อหาในคัมภีร์ได้ทั้งก่อนหน้าและหลังจากที่คัมภีร์นี้เกิดขึ้น

๓. เห็นโครงสร้างใหญ่น้อย ที่สืบทอดกัน เหมือนการนำทัพสัมภาระใหญ่น้อย มาตัดต่อเสริมสร้าง จนกลายเป็นเรือนโอ้อ่าหลังงาม

๔. เห็นลักษณะงานประพันธ์ประเภทวิมุตติตามหลักอภิปรัชชาศาสตร์ ที่คณาจารย์นิยมยกย่อง และใช้เป็นแบบ เหมือนแม่พิมพ์

๕. เห็นงานประพันธ์คัมภีร์สัมภารวิปาก แม้อาศัยรวบรวมเนื้อความส่วนที่เป็นพุทธประวัติจากคัมภีร์ระดับต่างๆ มาเรียบเรียงประมวลเป็นคัมภีร์ใหม่ ด้วยความอุตสาหะ

๖. ได้เห็นวิธีและความอุตสาหะในการสร้างคัมภีร์ไบเบิล ตลอดจนวิธีเก็บรักษาคัมภีร์ที่สร้างแล้วนั้นให้คงอยู่เพื่อเป็นแสงสว่าง แก่ปัญญาชนผู้มีจักขุติ

๕.๑.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างคัมภีร์สัมภารวิปากกับคัมภีร์พระไตรปิฎก พบว่า

จากการศึกษาเนื้อความของคัมภีร์สัมภารวิปาก ได้พบเห็นอรรถสาระอันเป็นประโยชน์ต่อสิกขามบุคคลอย่างมากมาย ผู้วิจัยขอสรุปนำเสนอเป็นข้อๆ ไป ดังนี้

๑. ได้เห็นว่า ท่านผู้รจนา เรียบเรียงข้อมูลทั้งหมด ด้วยความระมัดระวัง เพื่อให้ลำดับข้อมูลที่นำมาจากพระไตรปิฎกบ้าง อรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง คันถนิตยบ้าง เรียงต่อสลับกันไปโดยไม่สับสน

๒. เนื้อความที่ท่านเรียบเรียงนั้น สะท้อนให้ทราบว่า จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้น ต้องอาศัยการอุปการะของนารี ดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นอาทิว่า ในครั้งนั้น พระองค์ทรงแสดงอุปการะของนารีทั้งหลาย ไว้ภายในพระราชมณเฑียรและในชัตติยบุรีว่า “นารีผู้มีอุปการะ ๑ นารีผู้เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ นารีผู้แนะนำประโยชน์ให้ ๑ นารีผู้ทำความอนุเคราะห์ให้ ๑”

๓. ได้เห็นว่า คัมภีร์เล่มหนึ่งๆ จะมีเนื้อความสมบูรณ์ได้นั้น ท่านผู้รจนา ต้องอ่านหนังสือมากมาย ยิ่งทำให้เห็นความอุตสาหะ เพราะคัมภีร์ไบเบิลที่จารึกพุทธวจนะนั้น คงมีได้มีอย่างแพร่หลาย เหมือนคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถาเป็นต้น ในปัจจุบัน

๔. ได้เห็นความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันระหว่างระดับชั้นของคัมภีร์ และเนื้อความแต่ละตอนในคัมภีร์เหล่านั้นได้เป็นอย่างดี

๕. ได้เห็นวิวัฒนาการ ในการเรียบเรียงคัมภีร์เป็นคัมภีร์ ที่รวบรวมเนื้อความตามผู้แต่งประสงค์จะนำเสนอ

๖. ได้เห็นการพรรณนาเนื้อความ อันนับว่าเป็นความงามด้านวรรณศิลป์ เพราะปราศจากปทโทษเป็นต้น ทั้งยังประกอบด้วยสัททาลังการ อรรถาลังการ อันก่อให้เกิดนวลรสแก่ผู้สดับฟัง

๗. ได้เห็นผลของการบำเพ็ญพุทธการกธรรม มหาบริจาค และโลกัตถจริยาเป็นต้น ของพระโพธิสัตว์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๘. ได้เห็นอกุศลกรรม ที่พระผู้มีพระภาคของพวกเรา ครั้นเสวยพระชาติทั้งที่ยังมิได้รับ พุทธพยากรณ์ และหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว อย่างน้อยถึง ๑๒ ชาติ

๙. เห็นผลของกุศลวิบาก ทั้งส่วนที่เป็นโลกียกุศลกรรมและโลกุตตรกุศลกรรม ตลอดจน ผลของอกุศลกรรม ที่ติดตามให้ผลจนชาติสุดท้าย แม้ว่า บุคคลผู้นั้นจะเป็นโลกัคคบุคคลก็ไม่อาจพ้น จากวิบากกรรมนั้นไปได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ดุขุณิพนธ์เรื่องนี้ เนื่องจากคัมภีร์สัมภารวิปากนี้ ท่านผู้รจนาประมวลข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎกอรุณกถาเป็นต้น ไว้อย่างมากมาย ครอบคลุมธรรมสารที่ควรศึกษาทำความเข้าใจเป็น เบื้องต้น แต่ก็ยังไม่ถือว่าทั้งหมด ในภายภาคหน้าจะเป็นการดียิ่งยิ่ง ที่จะมีการศึกษาเชิงวิเคราะห์ แต่ละบทมาติกา ทั้งโดยอาคตสถาน บุคคล บัญญัติธรรม ปรมัตถธรรม ปฏิจจสมุปบาท และสังขจะ เป็นต้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

ในการศึกษาวิเคราะห์อันตรคาถา ด้านหลักไวยากรณ์และลักษณะฉันท ครั้นนี้ ผู้วิจัย ได้นำคัมภีร์สัททวิเสส ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ประกอบด้วย คัมภีร์กัจจายนะ ปทรูปสิทธิ เป็นต้น กลุ่มคัมภีร์นิฆนฑุประกอบด้วยคัมภีร์อริยานุปทีปิกา คัมภีร์ธาวัตถสังคหะ เป็นต้น และกลุ่ม คัมภีร์ฉันทมีคัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้ เป็นหนังสือคู่มือการศึกษาหลักสูตรระดับปริญญาตรี – เอก สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษา พุทธโฆส นครปฐม ผลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ควรนำผลที่ได้จากการวิจัยมาบูรณาการกับการเรียน การสอน เป็นข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าและทำเป็นฐานข้อมูลตัวอย่างในการศึกษาคาถาในวรรคอื่นๆ หรือคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในหลักสูตรสาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

คัมภีร์สัมภารวิปาก มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๔ ผูก การศึกษาครั้งนี้ กำหนดขอบเขตเพียงวรรคที่ ๑ คือยมกวรรคเท่านั้น มีคาถาจำนวนมากในคัมภีร์บาลีพระไตรปิฎก เช่น เถรคาถา เถรีคาถา อปาทานของพระสาวก ซึ่งมีเนื้อหาแสดงประวัติและการบรรลุมรรคของแต่ละรูป ควรนำมาศึกษาทั้ง ในด้านหลักภาษาและการวิเคราะห์องค์ธรรม อนึ่งประเด็นการวิเคราะห์ในดุขุณิพนธ์นี้กำหนด ขอบเขตการศึกษาด้านหลักภาษาคือ ไวยากรณ์และฉันทลักษณ์ ยังไม่ได้วิเคราะห์ด้านอรรถภาษา และนัยต่างๆ หากมีการศึกษาในเรื่องและประเด็นเดียวกันนี้ ควรศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

๑. ศึกษาวิเคราะห์อันตรคาถา ในวรรคอื่นๆ ในคัมภีร์สัมภารวิปาก
๒. ศึกษาวิเคราะห์เถรคาถา เถรีคาถา อปาทาน ด้านการวิเคราะห์
๓. ศึกษาวิเคราะห์การตีความอันตรคาถาตามหลักเนติปกรณ์ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ บทบาลีในอันตรคาถา ตามแนววิเคราะห์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย:

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๕.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรรมการหอสมุดชินญาณ. บัญชีคัมภีร์พระบาลี แล ภาษาสันสกฤต. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๔.

กรรมการศาสนา. ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก (ปิฎกัตเตตตะโม). ร้างกุ้ง: โรงพิมพ์หงสาวดี, ๑๙๕๙.

ชรินทร์ จุลประดิษฐ์. การแต่งบาลี ๑-๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ประภาส สุระเสน. พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับถ่ายถอด-แปล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____. อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติกรมศิลปากร, ๒๕๔๔.

พระกัจจายนะ. กัจจายนพยานุกรณ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๐.

พระคันธสธาราภิกษุ. วุตโตทัยมัญชรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

_____. สุตโตทัยมัญชรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๖.

_____. อภิธานมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๖.

_____. สังฆวรรณนามัญชรีและสังฆวรรณนานิยาม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

พระธัมมานันท์. เนตติหารัตนทีปนี อุปจารและนยะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____. เนตติหารัตนทีปนี อุปจารและนยะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____. นานาวิจิตร. ลำปาง; วัดท่ามะโอ: โรงพิมพ์กิจเสรีการพิมพ์, ๒๕๓๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๘.

พระปัญญาสามิเระ. **ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์**. แปลโดย แสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.

พระพุทธรูปยยะ. **ปทูปลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เฉลิมชาัญการพิมพ์, ๒๕๒๖.

พระมหานามะ. **มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ**. (พระปริยัติธรรมธาดา, ผู้แปล). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓.

พระมหาปฐมพงษ์ งามล้วน. **ประวัติภาษาบาลี ความเป็นมาและที่สัมพันธ์กับภาษาปรากฤตและสันสกฤต**. กรุงเทพมหานคร: ไร่ไทยเพรชเซนต์, ๒๕๓๔.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระมหาอดิศร ถิรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระราชปริยัติโมลี (อุปสโม). **ธาตุวัตถุสังคหะ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลี สายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหานามะ. **มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ**. พระปริยัติธรรมธาดา, ผู้แปล). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **วิวัฒนาการเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดารสาส์นประกาศ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว). **สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑.

แสง มนวิฑูร. **พระคัมภีร์ที่ปวงศ์**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูธรรมโฆษาผดุงกิจ. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๖.

หลวงเทพดรุณานุศิษย์ (ทวี ธรรมธัช). **ธาตุปฏิบัติพิภกา หรือพจนานุกรมบาลี-ไทย แผนกธาตุประกอบด้วยหลักไวยากรณ์ขั้นสูง**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

หอสมุดแห่งชาติ. **มิลินทปัญหา ฉบับพิสดารของหอสมุดแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๑.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระมหาอุดร สุทธิญาโณ (เกตุดอง). ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กังขาวิตรณีอรรถกถา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (สาราวิวงศ์). คัมภีร์สมันตปาติกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาบุรณะ ชาตเมธ (โพธิ์นอก). คัมภีร์วิสุทธิมคคคณฐี : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาภริฐกรณ อัสมาลี (พินนาวา), มัลลยวัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์. **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต (บาลี)**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระมหาภักขวัชร เขมทสสี (สุขเสน), ธัมมบทมหาฎีกา : การแปลและการวิเคราะห์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๘.

ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง, คัมภีร์สุตตสังคหะ : การบริวรรต การแปล และการวิเคราะห์. **รายงานการวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ภาคผนวก ก

ตัวอย่างคัมภีร์สัมภารวิปากที่ปริวรรตแล้ว แต่ยังมีได้ตรวจชำระ

บาลี สัมภารวิปากสติ

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส การุณฺ สยฺโง หิตมานฺ สนฺตํ ปณฺาติปํ
วิหฺตณฺการํ สุราสุราพากรมา หิตพฺพํ นมามิ ชินฺํ สุคฺตํ วิมุตฺตํ ภวนฺตการํ ปรมํ วธฺมํ คมภีรํ ทุทฺทสฺสํ
ปณฺิตํ อาณํ ทุราวโพรํ อตฺถาวจาร์ วนฺเทปฺพนฺตเวทเนยฺยํ อเนกคฺณฺํ อุตฺตรํ อโสภํ ทกฺขิณฺเยยฺยํ สุ
ปฺพลกฺเขตฺตณฺ ชนฺานํ อุชฺฐปตฺติปนฺํ สนฺตินฺทริยํ มานฺตุตฺตรํ ชินฺํ อริยสํฆํ สิริสาณมามิ อิจฺเจว มจฺจนฺ
ตณฺมสฺสเนยฺยํ นมสฺสมานํ รตนตฺตยํ ปุณฺาภิสนฺทํ วิปุลํ อลตฺถํ ตสฺसानุภาเวน หตฺนตฺราโยติ จินฺติตฺ
สฺตตสฺงเขยฺยํ วาจิํ นวสฺงเขยฺยํ สตสฺสหาธิกาณิ จตฺตาริ อสฺงเขยฺยานิ กายวาจาณฺสาหิ ปุเรตฺวานว
ปารมิ สพฺพา ปารมิโย ปุเรตฺวาน พุทฺธตฺตํ สมฺปาคมิติ อมฺหากํ ภควาหิ กปฺป สตสฺสหาธิกาณิ

ตัวอย่างคัมภีร์สัมภารวิปากที่ปริวรรตแล้ว แต่ยังมีได้ตรวจชำระ

บาลีสัมภารวิปากสูตร

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส.

คนถารมภกถา

- (ก) การุณฺสยฺโงหิตมานฺสนฺตํ
ปณฺาปติปํ วิหฺตณฺการํ,
สุราสุราพากรมาหิตพฺพํ
นมามิ ชินฺํ สุคฺตํ วิมุตฺตํ.
- (ข) ภวนฺตการํ ปรมํ ธมฺมํ
คมภีรํ ทุทฺทสฺสํ ปณฺิตอาณํ,
ทุราวโพรํ อตฺถาวจาร์
วณฺเท ปุณฺํ ปณฺตเวทเนยฺยํ.
- (ค) อเนกคฺณฺํ อุตฺตรํ อโสภํ
ทกฺขิณฺเยยฺยํ สุปฺพลกฺเขตฺตํ ชนฺานํ,
อุชฺฐปตฺติปนฺํ สนฺตินฺทริยํมานฺตุตฺตรํ
ชินฺํ อริยสํฆํ สิริสา นมามิ.
- (ง) อิจฺเจว มจฺจนฺตณฺมสฺสเนยฺยํ
นมสฺสมานํ รตนตฺตยํ ยํ,
ปุณฺาภิสนฺทํ วิปุลํ อลตฺถํ
ตสฺसानุภาเวน หตฺนตฺราโยติ.

สงเขปกถา

จินฺติตฺ สตฺตาสงเขยฺยํ วาจิํ นวสฺงเขยฺยํ,
สตสฺสหาธิกาณิ จตฺตาริ อสฺงเขยฺยานิ
กายวาจาณฺสาหิ ปุเรตฺวานว ปารมิ

สพพพารมี ปุเรตวา

พุทธตัม สมุปากมิตติ.

วิตุถารกถา

อสงเขยยุยกถา

อมหากัม ภควา ทิ กปปสตสทสสาธิกานิ

๑. ลำดับการเกิดของจิตนั้นท่านพระอรรถกถาจารย์ แสดงอุปมา และเรียกลำดับการเกิดนั้นว่า จิตตนิยามไว้ดังนี้

พระอรรถกถาจารย์ แสดงอุปมาอุปไมยของจักขุทวารวิถีจิตประเภทอติมหันตารมต ทารัมมณวาระพร้อมคำอธิบายไว้ด้วยปาฐะมีอาทิว่า

อิมสมิ จาเน อมโพปมัม นาม คนหีสู— เอโก กิร ปุริโส ผลิตมพุกขมุเล สสีสั ปารูปิตวา นิปนโน นิทหายติ. อเถกั อมพปกั วนญโต มุจจิตวา ตสส กณณสกุขลึ ปุณณมานั วีย ‘ถ’นติ ภูมียั ปติ. โส ตสส สทฺเทเน ปพฺพชฌิตวา อุมมีเลตวา โอโลเกสิ. ตโต หตถั ปสาเรตวา ผลั คเหตวา มทฺทิตวา อุปสิงขิตวา ปรีภุณฺชิ^๑

ในฐานะ(แสดงวิปากจิต)นี้ โบราณจารย์ถือเอาอุปมาเปรียบด้วยผลมะม่วง กล่าวคือ บุรุษคน หนึ่งนอนคลุมศีรษะที่โคนต้นมะม่วงที่มีผลตกแล้วกลับไป ในขณะที่นั้นผลมะม่วงสุกผลหนึ่งหลุดจากขั้ว หล่นลงสู่พื้นดินเสียงดังดับเหมือนเสียงดสีช่องหูของเขายู่ เขาตื่นขึ้นด้วยเสียงของมะม่วงนั้น แล้วลืมตา แลดู ในทันทีนั้นจึงเหยียดมือไปหยิบผลมะม่วงปิบ สุดคมกลืน แล้วบริโภค

ในคำอุปมานั้น ฟังทราบว่า :-

- เวลาที่ภวังค์พร้อมเพรียงกัน เหมือนเวลาบุรุษนั้นนอนหลับที่โคนต้นมะม่วง
- เวลาที่อารมณ์กระทบประสาท เหมือนเวลาผลมะม่วงสุกหลุดจากขั้ว ตกลงเสียงดสี ช่อง

หูอยู่

- เวลาที่กิริยามโนธาตุ ยังภวังค์ให้เปลี่ยนไป เหมือนเวลาบุรุษนั้นตื่นขึ้นด้วยเสียง มะม่วง

ตก

- เวลาที่จักขุวิญญาณยังทสสนกิจให้สำเร็จ เหมือนเวลาบุรุษนั้นลืมตาขึ้นแลดู
- เวลาที่วิบากมโนธาตุรับอารมณ์ เหมือนเวลาบุรุษนั้นเหยียดมือไปหยิบ [ผลมะม่วงนั้น]
- เวลาที่วิบากมโนวิญญาณธาตุไต่สวนอารมณ์ เหมือนเวลาบุรุษหยิบมะม่วงขึ้นมาปิบ
- เวลาที่กิริยามโนวิญญาณธาตุตัดสินอารมณ์ เหมือนเวลาสุดคม[กลืนมะม่วง]
- เวลาที่ชวนจิตเสวยรสอารมณ์ เหมือนเวลาบริโภคมะม่วง

ถามว่า : คำอุปมานี้แสดงเนื้อความอะไร

ตอบว่า : แสดงเนื้อความว่า การกระทบประสาทเท่านั้นเป็นหน้าที่ของอารมณ์ เมื่ออารมณ์นั้น มากระทบประสาทแล้ว การเปลี่ยนไปแห่งภวังค์นั้นเป็นกิจของกิริยามโนธาตุ กิจของจักขุวิญญาณ มีเพียงการเห็นเท่านั้น กิจของวิบากมโนธาตุมีเพียงการรับอารมณ์เท่านั้น กิจของวิบากมโนวิญญาณธาตุ มีเพียงการไต่สวนอารมณ์เท่านั้น กิจของกิริยามโนวิญญาณธาตุมีเพียงตัดสินอารมณ์

^๑ อภิ.อ. (บาลี) ๑/๔๔๘/๓๒๙.

เท่านั้น ชวนะเท่านั้น ย่อมเสวยรสอารมณ์อย่างเดียว

และอุปมาอีกข้อหนึ่ง ที่ท่านพระอรธกถาจารย์กล่าวไว้ดังนี้

พระราชพาพระองค์หนึ่งบรรทมอยู่ในห้องบรรทม มีคนรับใช้คนหนึ่งนั่งนวดพระบาทอยู่ คนเฝ้าประตูหุหนวกยืนอยู่ใกล้ประตูองครักษ์ยืนอยู่ตามลำดับ ในขณะที่นั้นมีคนบ้านนอกคนหนึ่งมาเคาะประตูเพื่อถวายเครื่องบรรณาการ คนเฝ้าประตูหุหนวกไม่ได้ยินเสียง คนนวดพระบาทให้สัญญาณว่ามีคนมา คนเฝ้าประตูจึงเปิดประตูออกตองครักษ์คนแรกรับเอาเครื่องบรรณาการแล้วให้องครักษ์คนที่ ๒ เขารับเอาแล้วให้องครักษ์คนที่ ๓ เขารับเอาแล้วมอบแต่พระราชพา พระราชพาทรงบริโภคเครื่องบรรณาการนั้น

พึงทราบการอุปมาดังต่อไปนี้

- ชวนจิต เหมือนพระราชพา
- ปัญจทวาราวชชนจิต เหมือนคนรับใช้
- จักขุวิญญาณ เหมือนคนเฝ้าประตูหุหนวก
- วิถิจิต ๓ อย่างมีสัมปฏิจฉนจิตเป็นต้นรับอารมณ์ เหมือนองครักษ์ ๓ คน
- เวลาที่อารมณ์กระทบประสาทรูป เหมือนการที่คนบ้านนอกถือเครื่องบรรณาการมาแล้ว

เคาะประตู

- เวลาที่ภวังค์ไหวซึ่งเกิดก่อนกิริยาโนธาค (ปัญจทวาราวชชนจิต) เหมือนกับเวลาที่คนรับใช้ให้สัญญาณ

- เวลาสำเร็จหน้าที่ในการเห็นของจักขุวิญญาณ เหมือนเวลาที่คนเฝ้าประตูหุหนวกเปิดประตูตามสัญญาณ

- เวลาที่วิบากมโนธาค (สัมปฏิจฉนจิต) รับอารมณ์ เหมือนเวลาองครักษ์คนที่ ๑ รับเครื่องบรรณาการ

- เวลาที่วิบากมโนวิญญาณธาค (สันตริณจิต) ได้ส่วนอารมณ์ เหมือนเวลาองครักษ์คนที่ ๑ ให้เครื่องบรรณาการแก่องครักษ์คนที่ ๒

- เวลาที่กิริยาโนวิญญาณธาค (ไวภูฐัพพนจิต) ตัดสินอารมณ์ เหมือนเวลาองครักษ์คนที่ ๒ ให้เครื่องบรรณาการแก่องครักษ์คนที่ ๓

- เวลาที่ไวภูฐัพพนจิตมอบให้แก่ชวนจิต เหมือนเวลาองครักษ์คนที่ ๓ มอบแต่พระราชพา

- เวลาที่ชวนจิตเสวยรสของอารมณ์ เหมือนเวลาบริโภคของพระราชพา]

เหตุเกิดของจักขุวิญญาณจิตเป็นต้น

อนึ่ง ในบรรดาจิตเหล่านี้ ไม่มีใครเป็นผู้กระทำ หรือผู้สั่งให้กระทำว่า ท่านจงชื่อว่าภวังค์ ท่านจงชื่อว่าอาวชชนะ ท่านจงชื่อว่าทสสนะ (จักขุวิญญาณ) ท่านจงชื่อว่าสัมปฏิจฉนะ ท่านจงชื่อว่าสันตริณะ ท่านจงชื่อว่าไวภูฐัพพะนะ ท่านจงชื่อว่าชวนะ ลำดับการเกิดของจิตที่กล่าวมานี้ เรียกว่า จิตนิยาม ดังคำที่พระอรธกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

อารมมณน ปน ปสาเท ฆฎฺฐิตะ ‘ตฺว อวชชนํ นาม โหหิเปฯ ตฺว ชวนํ นาม โหหิ’ติ โกจิ กตฺตา วา กาเรตา วา นตฺถิ อตฺตโน อตฺตโน ปน ฌมมตฺยา เอว อารมมณน ปสาทสส ฆฎฺฐิตกาลโต ปญฺจาย กิริยาโนธาคฺจิตฺตํ ภวํคํ อวภูตฺติ จกฺขุวิญญาณํ ทสสนกิจฺจํ สาธติ วิปากมโนธาคฺ สมปฏิจฉน

กิจจำ สาธติ วิปាកมโนวิญญานธาตุ สันตริณกิจจำ สาธติ กิริยามโนวิญญานธาตุ โวภูฏัพพนกิจจำ สาธติ
ชวน อารมมณรส อนุภาตติ อัย จิตตนิยาม นาม^๒.

อนึ่ง เมื่ออารมณ์กระทบปสาทรูปแล้ว ไม่มีใครเป็นผู้กระทำ หรือสั่งให้กระทำว่า เจ้าจงชื่อว่า อววัช
ชนะ ฯลฯ เจ้าจงชื่อว่า ชวนะ จิตที่เป็นกิริยามโนธาตุ ย่อมยังภวังค์ ให้เปลี่ยนไป ตั้งแต่เวลาที่อารมณ์
กระทบ ปสาทรูปแล้ว ตามธรรมดาของตน จักขุวิญญานทำทาสสนกิจ (หน้าที่เห็น) วิปាកมโนธาตุทำ
สัมปฏิจฉนกิจ (หน้าที่รับอารมณ์) วิปាកมโนวิญญานธาตุทำสันตริณกิจ (หน้าที่ ไคร่ครวญอารมณ์)
กิริยามโนวิญญาน ธาตุทำโวภูฏัพพนกิจ (หน้าที่ตัดสินอารมณ์) ชวนจิตเสวยรส แห่งอารมณ์ นิยาม
ดังกล่าวชื่อว่า จิตตนิยาม

๓. อักษรย่อ และคำเต็มในวิถิจิต

ภ คือ ภวังคจิต หมายถึงจิตที่มีประจำตัวสัตว์ทั้งหลาย ในภพหนึ่ง ๆ องค์ธรรม ได้แก่
มหาวีบากสัมปยุตตจิต ๑๙ ดวงใดดวงหนึ่ง ซึ่งมียารมณ์เป็นกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคติ
นิมิตอารมณ์ เป็นภวังคจิตที่เป็นไปตามปกติ ยังไม่เกี่ยวข้องกับวิถิจิต

ติ คือ อดีตภวังค์ หมายถึงภวังค์ที่ผ่านไปในช่วงที่ปัญจารมณ ทางปัญจทวาร หรือ
อารมณ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ ทางมโนทวาร ที่เกิดขึ้นแล้วแต่ยังไม่ปรากฏในปัญจทวารวิถี

น คือ ภวังค์คจลนะ หมายถึงภวังคจิตที่หวั่นไหวด้วยอำนาจปัญจารมณ ทางปัญจทวาร
หรืออารมณ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ ทางมโนทวาร ที่เกิดขึ้นและปรากฏในปัญจทวารวิถี
หรือในมโนทวารวิถีแล้ว

ท คือ ภวังค์คุปัจเฉทะ หมายถึงภวังคจิตที่เกิดขึ้นตัดกระแสภวังค์ หรือจะเรียกว่าภวัง
คจลนะขณะที่สองก็ได้ เพราะเกิดขึ้นเป็นขณะสุดท้ายก่อนจะเกิดวิถิจิต

ป คือ อววัชชนจิต หมายถึงจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ใหม่ ทางปัญจทวาร
องค์ธรรม ได้แก่ ปัญจทวาราววัชชนจิต หรือจะเรียกจิตดวงนี้ว่ามนสิการก็ได้

จัก คือ จักขุวิญญานจิต หมายถึงจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ทาสสนกิจ เห็นรูปารมณ องค์ธรรม
ได้แก่ จักขุวิญญานจิต ทั้งฝ่ายอกุศลวิบาก และอเหตุกกุศลวิบาก ดวงใดดวงหนึ่ง

ส คือ สัมปฏิจฉนจิต หมายถึงจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รับรูปารมณ ต่อจากจักขุวิญญาน
จิต องค์ธรรมได้แก่ สัมปฏิจฉนจิต ทั้งฝ่ายอกุศลวิบาก และอเหตุกกุศลวิบาก ดวงใดดวงหนึ่ง

ณ คือ สันตริณจิต หมายถึงจิต สัมปฏิจฉนจิต ทั้งฝ่ายอกุศลวิบาก และอเหตุกกุศลวิ
บาก ที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ไตร่สวนรูปารมณ องค์ธรรมได้แก่ สันตริณจิต ๓ ดวงใดดวงหนึ่ง

วุ คือ โวภูฏัพพนจิต หมายถึงจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ตัดสินปัญจารมณ มีรูปารมณเป็นต้น
องค์ธรรมได้แก่ มโนทวาราววัชชนจิต

ช คือ ชวนจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่เสพอารมณ์ ๖ มีรูปารมณเป็นต้น องค์
ธรรมได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ มหัคคตจิต ๙ โลกุตตรจิต ๘ ดวงใดดวงหนึ่ง

ต คือ ตทารัมมณจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รับอารมณ์ ๖ ที่เป็นกามอารมณ์ มี
รูปารมณต่อจากชวนจิต องค์ธรรมได้แก่ มหาวีบากจิต ๘ หรือ สันตริณจิต ๓ ดวงใดดวงหนึ่ง

^๒ อภ.อ. (บาลี) ๑/๔๔๘/๓๓๑.

ม คือ อวชชนจิต หมายถึงจิตที่เกิดขึ้นทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ใหม่ ทางมโนทวาร
องค์ธรรมได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต

ปรี คือ ปรีกรรมจิต ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริชาญาณสัมปยุตตจิต ๔
ทำหน้าที่ปรีกรรม ในอัปปนาวิถี

นุ คือ อนุโลมจิต ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริชาญาณสัมปยุตตจิต ๔
ทำหน้าที่อนุโลม ในอัปปนาวิถี

โค คือ โคตรภูจิต ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ทำหน้าที่ข้ามโคตรภูชณ หรือ
มหาภิริชาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่ทำหน้าที่ข้ามโคตรกามบุคคล ในฉานสมาบัติวิถีของพระอรหันต์

ม คือ มรรคจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง ในมรรควิถี

ผ ผลจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง ในผลสมาบัติวิถี

ณ คือ ฌานจิต (มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกิริยาจิต ๙)

ภิญ คือ อภิญญาจิต ๒

ภาคผนวก ข

ภาพประกอบเกี่ยวกับการสร้างคัมภีร์ไบเบิล
ภาพที่ ๑ ต้นลาน

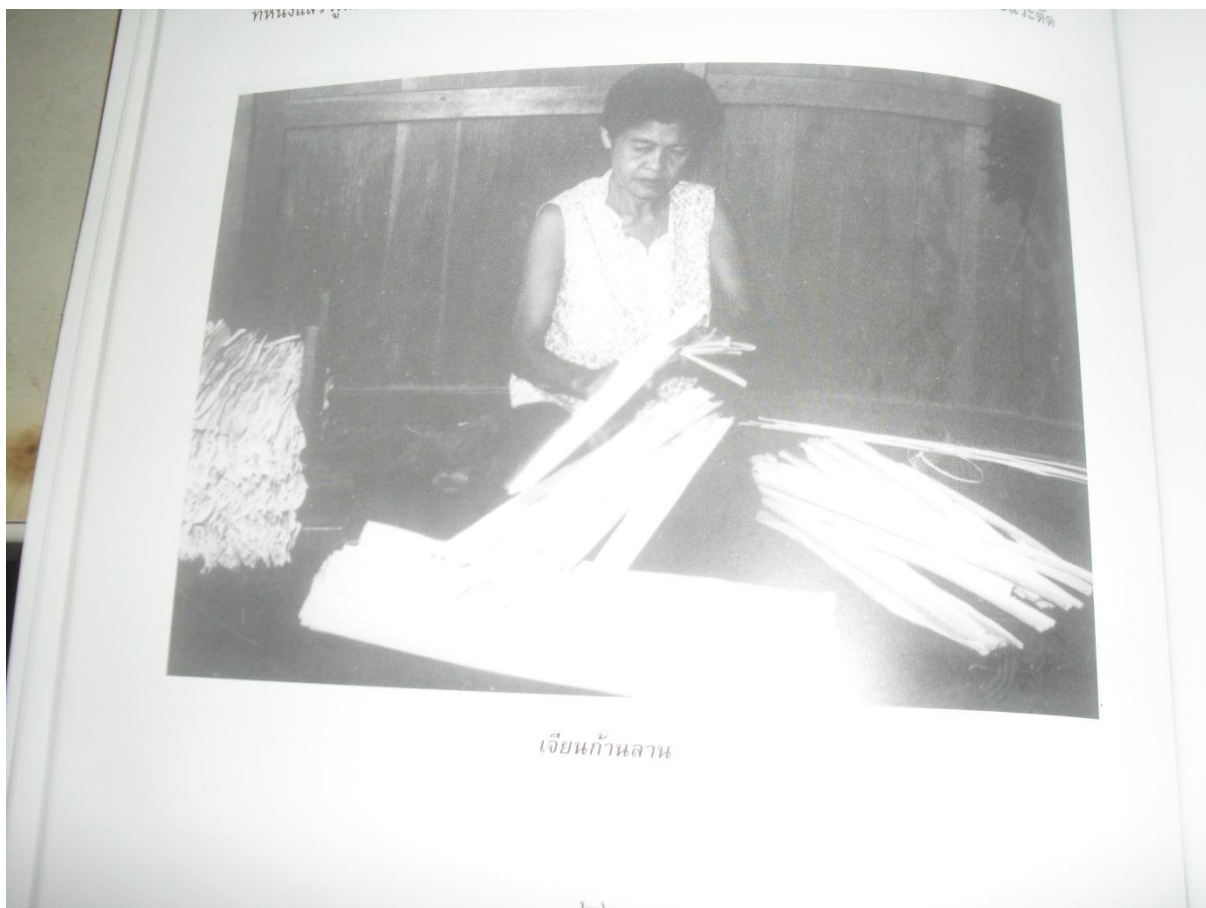

ภาพที่ ๒ การคัดเลือกและแยกลานออกตามขนาดต่างๆ

คัดเลือกและแยก
ตามขนาดต่างๆ

ภาพที่ ๓ การเจียนก้านลาน

เจียนก้านลาน

ภาพที่ ๔ การนำลานเข้าชนบแทงลาน

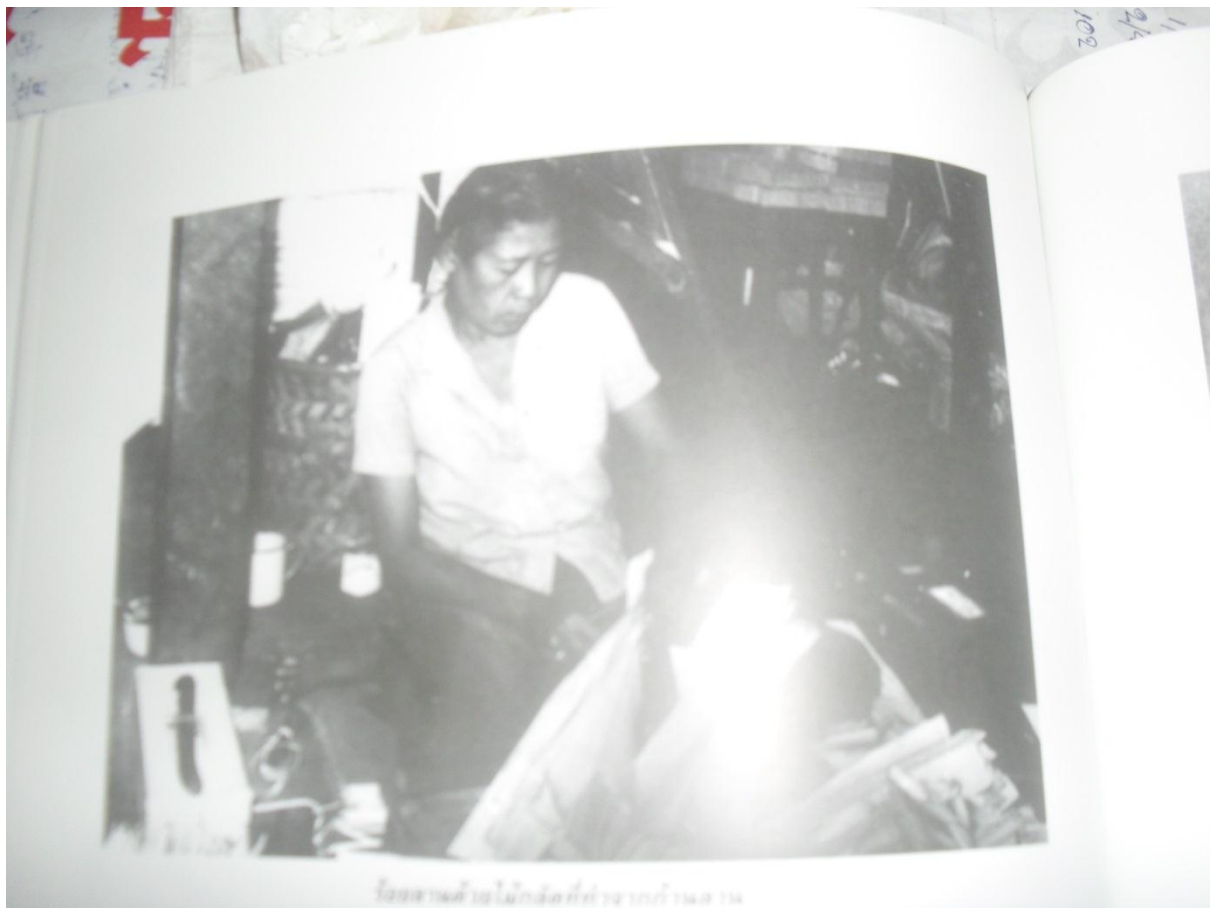
นำลานเข้าชนบแทงลาน

ภาพที่ ๕ การตัดลานให้เข้ากับขอบที่ใช้เป็นแบบ

ตัดลานให้เท่ากับขอบที่ใช้เป็นแบบ

ภาพที่ ๖ การรื้อylanด้วยไม้กลัดที่ทำจากก้านลาน

ภาพที่ ๗ การใช้ก้านลานร้อยลานรวมกันให้ได้กับหนึ่ง มีลานประมาณ ๕๐๐ ใบ

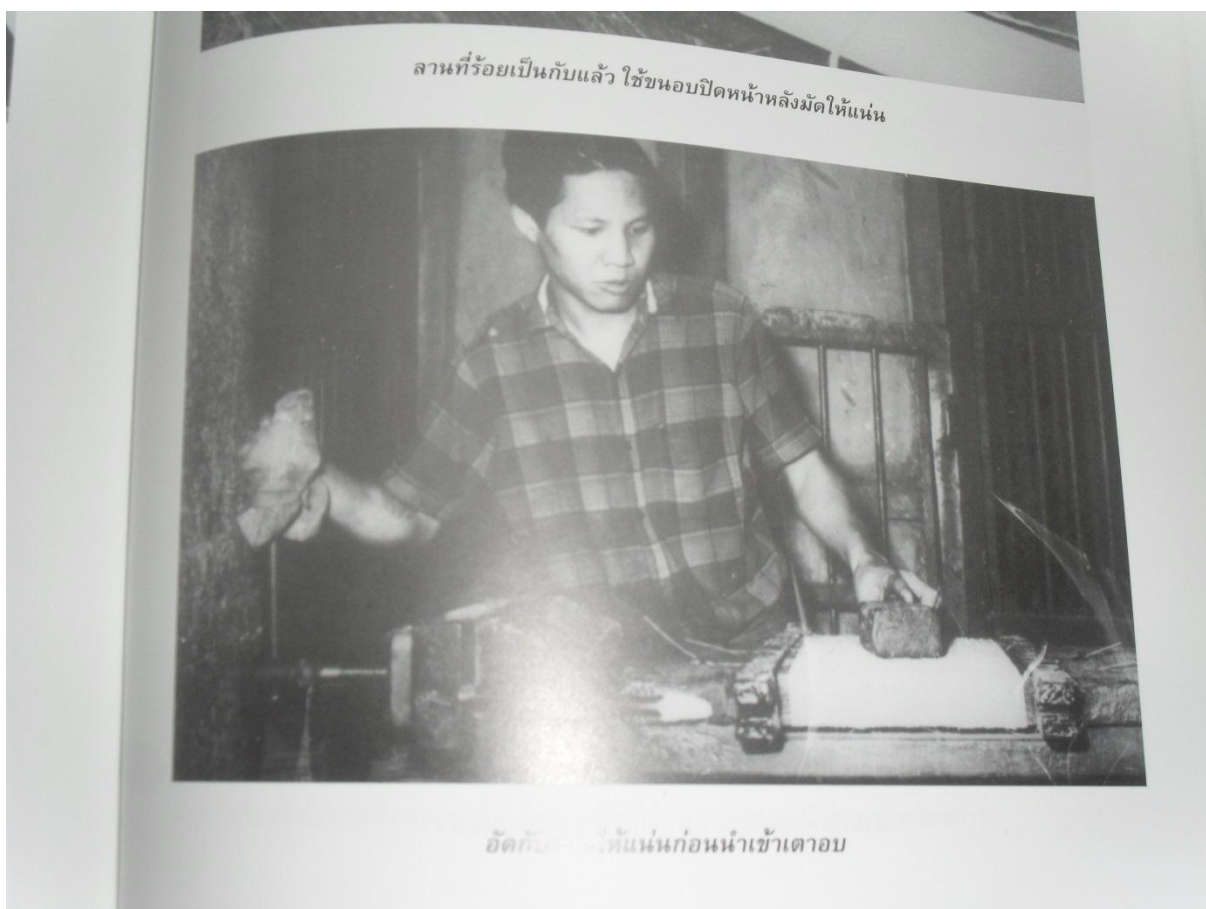

ภาพที่ ๘ ลานที่ร้อยเป็นกับแล้ว ใช้ชนบปิดหน้าหลังมัดให้แน่น

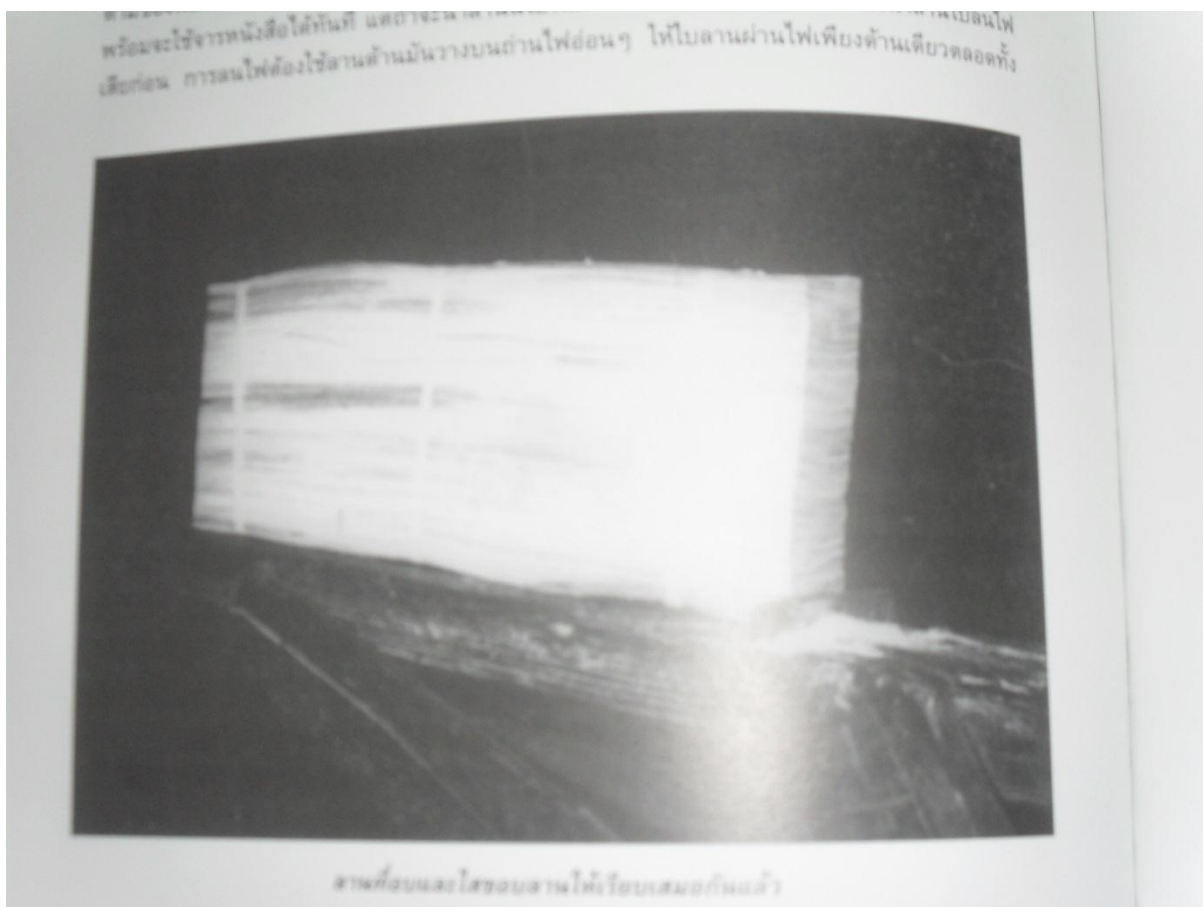

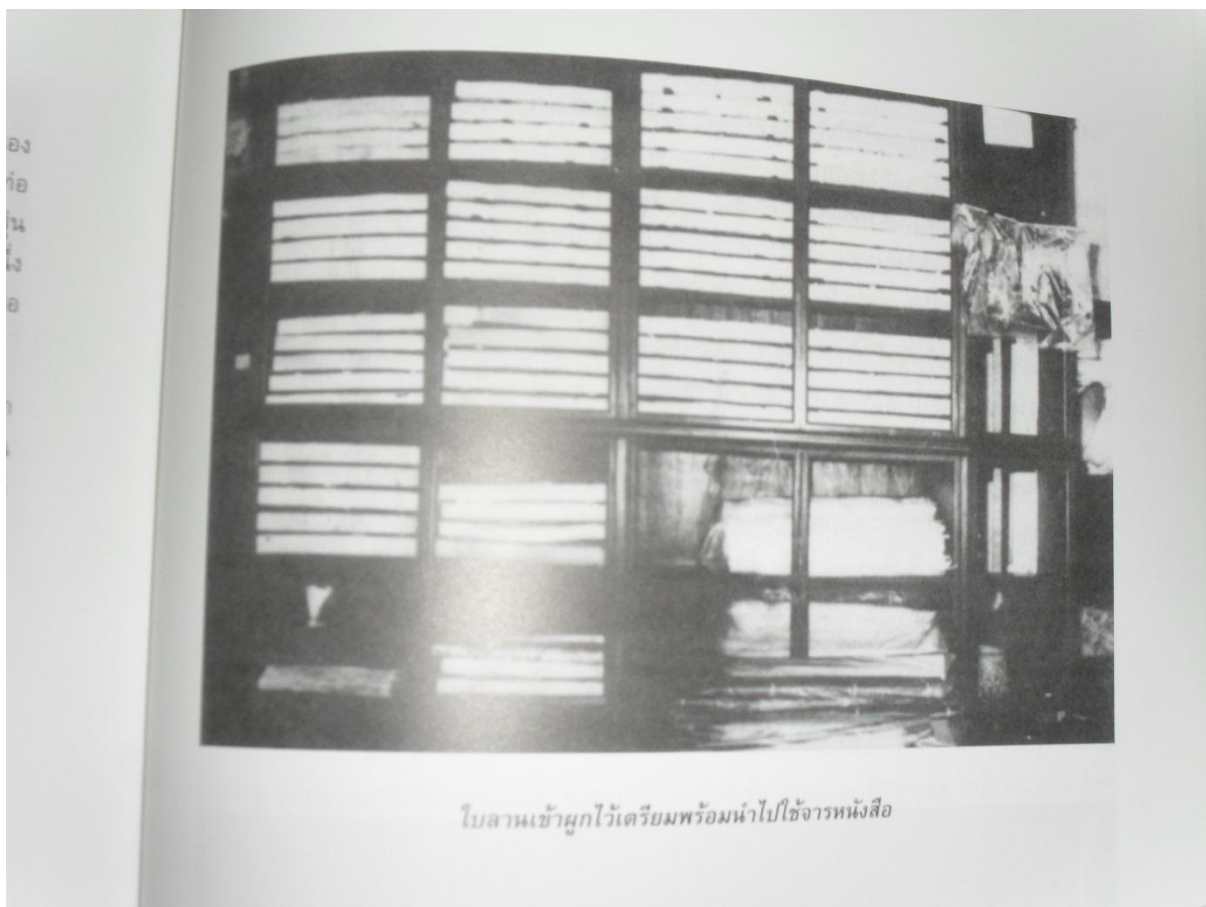
ภาพที่ ๙ อัดลานให้แน่นก่อนนำเข้าเตาอบ

ภาพที่ ๑๐ ลานที่อบและใส่ขอบลานให้เรียบเสมอกันแล้ว

ภาพที่ ๑๑ ไบลานเข้าผูกไว้เตรียมพร้อมนำไปใช้จารหนังสือ

ภาพที่ ๑๒ อุปกรณ์การจารใบลาน

ภาพที่ ๑๓ วิธีจารใบลาน

วิธีจารใบลาน

ภาพที่ ๑๔ ตัวอย่างอักษรเส้นจารบนใบลาน

ภาพที่ ๑๕ ตัวอย่างอักษรเส้นขุบ

ภาพที่ ๑๖ มัดคัมภีร์ใบลาน

มัดคัมภีร์ใบลาน

ภาพที่ ๑๗ คัมภีร์ใบลานและฉลากบอกชื่อเรื่อง

คัมภีร์ใบลานและฉลากบอกชื่อเรื่อง

ภาพที่ ๑๘ คัมภีร์ใบลานฉบับข้างลาย

ภาพที่ ๑๙ คัมภีร์ใบลานฉบับทองทิบ

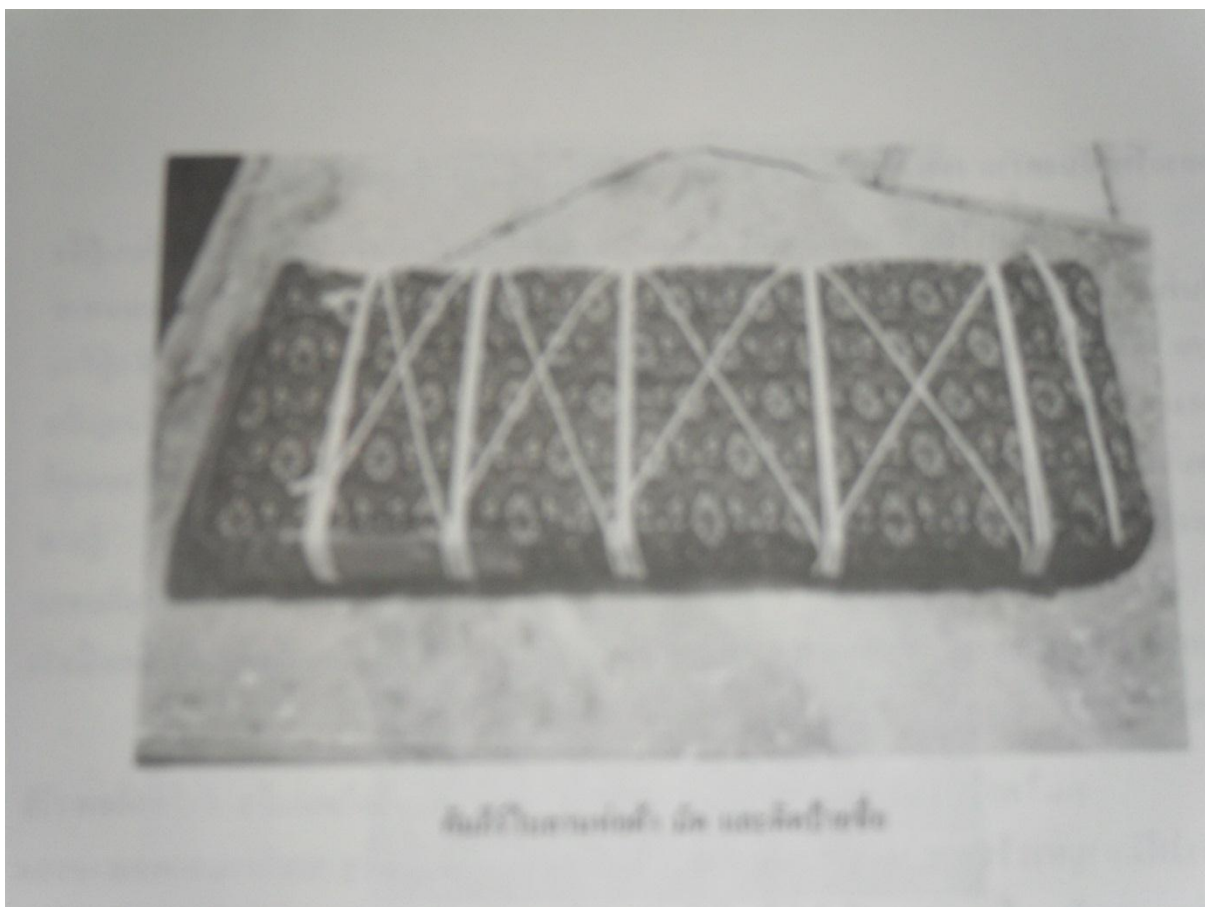
ภาพที่ ๒๐ คัมภีร์ใบลานฉบับสองขาด

ภาพที่ ๒๑ คัมภีร์ใบลานมีฉลากทองเหลือง

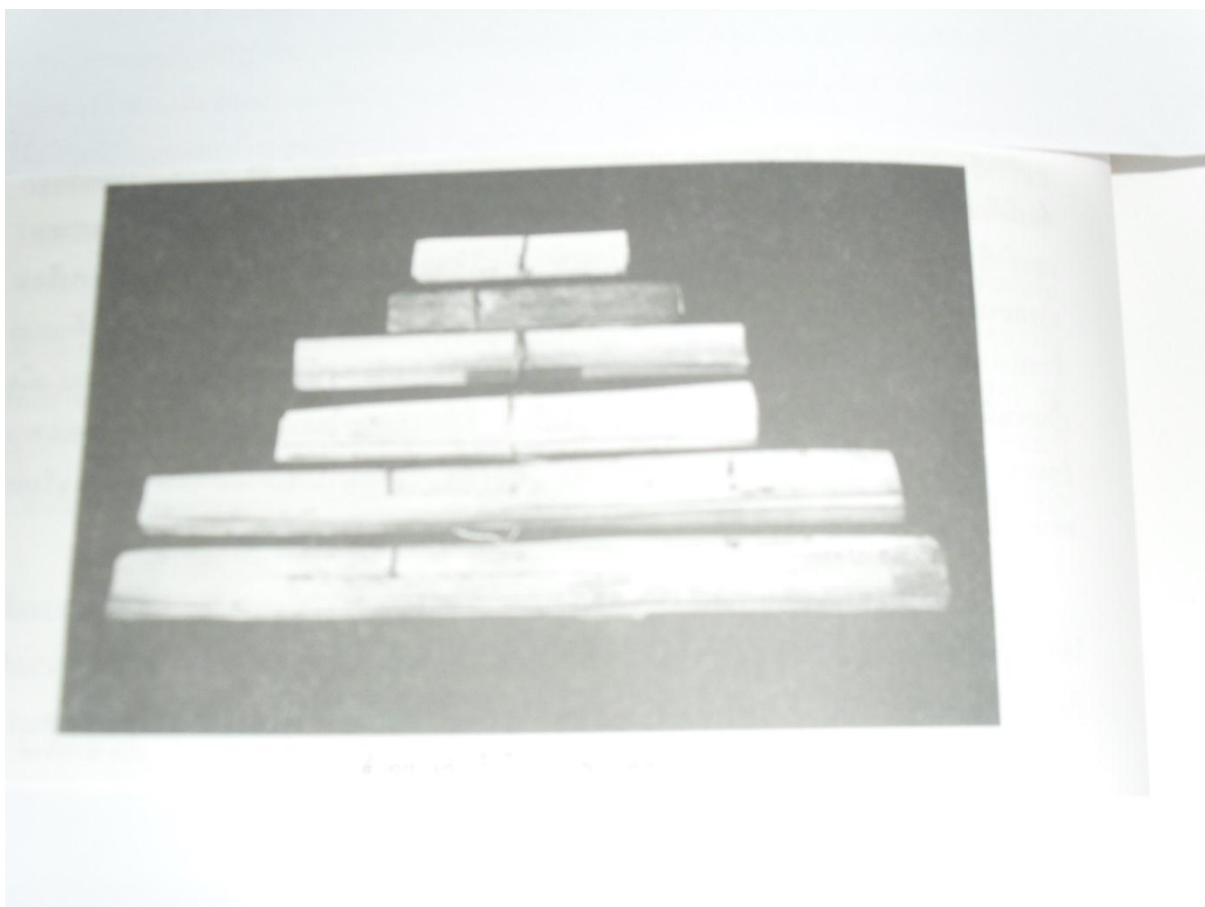

ภาพที่ ๒๒ คัมภีร์ไบเบิล ห่อผ้า มัด และติดป้ายชื่อ

ภาพที่ ๒๓ ตัวอย่างคัมภีร์ใบลานขนาดต่างๆ

ภาพที่ ๒๔ วิธีจารใบลาน

วิธีจารใบลาน

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระราชธรรมเมธี [วิสุติ ปญญาทีโป (ยุติธรรม)]
ว/ ด/ ป เกิด	: วันเสาร์ ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๘
สถานที่เกิด	: บ้านเลขที่ ๒๗ หมู่ที่ ๑ บ้านหนองมะเขือ ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ๒๐๑๗๐
การศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๓๙ สอบได้ ป.ธ.๙ สำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร จังหวัดกรุงเทพมหานคร
ประสบการณ์ทำงาน	: พ.ศ. ๒๕๔๖ จบรัฐประศาสนศาสตร์บัณฑิต(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช)
	: เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายบาลี สำนักเรียนวัดสุทธิวารี จังหวัดจันทบุรี
	: เป็นรองเจ้าคณะอำเภอเมืองจันทบุรี
	: เป็นเจ้าคณะอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี
	: เป็นรองเจ้าคณะจังหวัดจันทบุรี
อุปสมบท	: เป็นอาจารย์สอนพิเศษ หน่วยวิทยบริการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จันทบุรี
	: ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๘ วัดนางเหริญ ตำบลเกษมทรัพย์ อำเภอปทุมธานี จังหวัดนครราชสีมา โดยมี พระกิตติรามมุนี (ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระครูวัชรโพธิคุณ) เป็นพระอุปัชฌาย์
สังกัดวัด	: วัดโค้งสนามเป่า ตำบลท่าช้าง อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี ๒๒๐๐๐
หน้าที่	: ประธานที่ปรึกษาหน่วยวิทยบริการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จันทบุรี
	: รองเจ้าคณะจังหวัดจันทบุรี
ปีที่เข้าศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๓
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๖๐
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๒๘/๒ วัดโค้งสนามเป่า ตำบลท่าช้าง อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี ๒๒๐๐๐
โทรศัพท์	: มือถือ ๐๙๐ - ๙๕๑ - ๙๕๔๖
E-mail	: Watkhoong@gmail.com